D/1576

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK.

KÉTHAVONKINT MEGJELENŐ FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETIRÁS FEJLESZTÉSÉRE.

A M. T. AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL.

SZERKESZTI

RÓNAI HORVÁTH JENŐ

HONVÉD-ŐRNAGY, A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA.

1892. ÖTÖDIK ÉVFOLYAM.

(V. KÖTET)

KIADJA A M. TUD. AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGA.



BUDAPEST.

1892.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

TARTALOM.

I. Értekezések és önálló nagyobb dolgozatok.

Lap

Czímer Károly. Cserni Iván czár Szegeden ... 655
Gömöry Gusztáv. Székesfehérvár visszavétele 1601-ben és újbóli elvesztése 1602-ben ... 299, 609
Horváth, Rónai, Jenő. Egy portyázó különítmény jelentései a szilézíai háborúk időszakából ... 197, 371
— A koronázás huszonötéves emlékünnepe ... 269
— Nagyvárad visszavívásának kétszázados emlékünnepére ... 469
Huszár Imre. A huszárok eredetéről ... 81
Illési János, dr. Tanúkihallgatások Nógrádvár meghódolása felől 1663-ban 95
Karácson Imre, dr. III. Károly háborúja a törökökkel 1737—1739 ... 323, 517
Király Pál. Zászlószentelés a múlt században ... 242
Komáromy András, dr. A mezőkeresztesi csata 1596-ban ... 28, 157, 278
Koncz József. Az 1686-ik évi szebeni insurrectionális constitutio ... 218
— Kemény János eredeti levelei, küzdelmeire és fejedelemségére vonatkozólag ... 421
Kovács J. Jaicza fölmentése Frangepán Kristóf által 1524-ben ... 114
Kőszeghy Sándor. Zsigmond királynak két honvédelmi szabályzata ... 586
Merényi Lajos, dr. Hadi törvénykezésünk emlékeiből ... 493
Ortvay Tivadar. Pozsony város történetéből ... 504
Szilágyi Sándor. Szatmár capitulatiója 1644-ben ... 141
Thaly Kálmán. A szomolányi ütközet 1704 máj. 28-án ... 1
— Érsekujvár megvétele 1704-ben ... 231
— II. Rákóczy Ferencz hadi parancsa 1710-ben ... 273
— Gróf Bercsényi Miklós jellemzése ... 577
Thury József. A török történetírás Esztergom visszavételéről 1595-ben 68, 181
— A várnai csatáról ... 636
y. Kray Pál és az öt napra terjedő rajnai hadjárat 1797-ben ... 223

II. Hadtörténelmi apróságok.

Andrássy ezred egyenruházata. Illésy János ... 405
Bajtársak kiszabadítása a hadi fogságból ... 247
Bécsi körsánczok és a kuruczok első betörései Ausztriába. Gömöry Gusztáv 236
Brescia elfoglalása 1796-ban ... 125
Dsáfer pasa. Thury József ... 399
Erdélyi magyar nemesi fölkelés 1809-ben ... 707
Érsekujvár megvétele 1704-ben. Thaly Kálmán ... 231
Görgényi vár hadi szerei 1703-ban. K. I. ... 558

Lap
Hajdúk Lippa alatt 1644-ben. Gömöry G. ... 118
Hogyan készült a czopf? ... 126
Jaicza fölmentése 1524-ben. Kovács J. ... 114
Kassai püspök díszműve a koronázás ünnepére ... 390
Katonai vezényszók 1797-ből. Iványi István ... 123
Király Albert ezr. generális életéhez. Dr. Merényi Lajos ... 403
Magyar nemesi insurrectio dalaiból. K. L. ... 560
Mastricht melletti sikerült lesállás ... 707
Mezőkeresztesi csatáról, Miksa főherczeg jelentése. Gömöry ... 394
Mezőkeresztesi csata színhelye ... 404
Mezőkeresztesi csata történetéhez még adalékok. G—y ... 547
Mezőkeresztesi csatáról egykorú német tudósítás. Gömöry Gusztáv ... 552
Münch gróf orosz tábornagy levele Lobkovitz tábornokhoz ... 697
Nagyvárad capitulátiója 1660-ban. Koncz József ... 390
Petneházy István hadi jelentése 1602-ből ... 245
Rákóczy-fölkelés időszakából, kérvény. Dobos Kálmán ... 241
II. Rákóczy György levele Kemény Jánoshoz 1657 augusztus 7-én ... 706
Salm Miklós gróf panasza, seregének siralmas állapotáról 1490-ben G. G. 703
Santa Militia. G. G. ... 121
Skultéty százados ... 246
Táthi csata 1685 augusztus 16-án ... 694
Végváraink a XVI. század közepén. Dr. —y —s ... 542
Vitéz huszárok ... 562
Zászlószentelés a múlt században. Király Pál ... 242
Zrínyi Miklós 1664-iki téli hadjáratáról. — ys — ... 691

III. Egyéb tárczabeli közlemények.

A Magyar Tud. Akadémia hadtudományi bizottságából 113, 230, 389, 541, 689
Hadtörténeti irodalom:
I. Ismertetések ... 128, 248, 409, 563, 567, 568, 709, 711
II. Irodalmi szemle ... 129, 250, 411
III. A hadtörténeti irodalom repertoriuma. Dr. Mangold Lajos 131, 255, 412
Hadtörténelmi okmánytár ... 133, 256
Magyar hadi szabályzatok gyűjteménye ... 415, 569, 712

Mellékletek.

Arczképek: Bercsényi Miklós, Báthory Zsigmond, I. Ferencz József, Kemény János, Zsigmond császár és király. Összesen 5.

Térképek és rajzok: Átkelés a Visztulán Zavichosztnál 1, Mezőkeresztes 2, Székesfehérvár 1, Nagyvárad 1, Esztergom 1. Összesen 6.



GRÓF BERCSÉNYI MIKLÓS.

A SZOMOLÁNYI ÜTKÖZET.[1])

— 1704 május 28. —

Gr. Heister cs. tábornagy, midőn 1704 april 15-én Komáromhoz feljöve, felhozá magával Pálffy bánt is, kinek semmirekellő horvátjai magok között «öszveháborodván», rablott prédájokkal már legnagyobb részt visszatakarodának, vagy útban voltak hazájokba;[2]) csak holmi zsoldosság, rácz és labancz, tekergett még mellette. A reguláris német hadat azonban Heister jóformán mind Komáromba gyűjtötte; mint a cs. kir. főhaditanácsnak — Tatából apr. 15-én — jelenté, oly czélból, hogy 1. a Csallóközt a kuruczoktól kitisztítsa s így Pozsony városát a fenyegető megrohanástól megmentse; 2. hogy a már agonizáló Érsek-Újvár és Nyitra várakat élelemmel, friss néppel megsegítse. Pozsonyba, b. Ritschan helyébe, Tramp dán tábornokkal, Virmond és Viard ezredeseket küldé a Somorja ellen tervezett vízi expeditióra; Ritschant pedig Morvába rendelé, hogy az itt összegyűjtött fölkelő dandárral a vlárai szoroson, az ő csallóközi hadműködésével egyidejűleg, törjön a Vág felső völgyébe és a már szintén erősen szorongatott Trencsény várát az ostromzárlat alól mentse föl. Komáromba érkezte után ötöd-hatod napra meg is kezdődött e combinált had-

[1]) Mutatványúl *Thaly Kálmánnak* a magy. tud. Akadémia kiadásában megjelenő «*A gróf Bercsényi-család*» cz. történelmi műve sajtó alatt levő harmadik kötetéből. *Szerk.*

[2]) L. *Pálffynak* Komáromból apr. 22-én Széchenyi érsekhez intézett levelét, Millernél, 193—194. l. «Másképen is, ezen horvátság *csak alkalmatlankodott:* azért jobbnak ítéltem visszaeresztenem», — írja a bán maga.

művelet minden oldalról a megoszlott táború Bercsényi gróf ellen, a ki ezeket előrelátva, segítséget kért a fejedelemtől. Rákóczi Károlyit utasította, hogy a Dunántúlról hazaoszlott lovas csapatait túl a Tiszán mielőbb összegyűjtvén, siessen föl Bercsényi mellé.[1])

Heister először is az érsekújvári zárlatot szétrobbantván, élelmet vetett az erősségbe, s a körül fekvő helységeket: Udvardot, Szímőt, Naszvadot, Keszit, Kamocsát, stb. rabló ráczaival fölégetteté. Ugyanekkor Pozsonyból is megindúlt a vízi expeditió Püspöki és Somorja ellen. Tramp tábornok dragonyos-ezredével a szárazon, Virmond és Viard az ágyúkkal, tetemes gyalogsággal s pozsonyi polgárőrséggel hajókkal indúlának alá apr. 20-án, s a püspöki sánczból a kurucz hajdút kiriasztották. De Bercsényi, e hírt meghallva, a nagymagyari hídon át és a Csallóközből Pekryvel s Ocskayval hirtelen oly erőt külde rájok, hogy Viardék Püspökinél 21-én véresen megverettek. Latour alezredese mellett négy kapitány, több kisebb tiszt s 334 köznémet és sok pozsonyi polgár holtteste borítá a visszafoglalt s részben levont sáncz környékét s még vagy 70 a Dunába veszett, kiknek fegyvereit a kuruczok halászgatták ki. Bercsényi azonban e diadal után, egyrészről Heisternek, Pálffynak Komáromból, s másrészről Trampnak Pozsony felől előnyomúlását látván: a somorjai és seprősi révek hajóit a nádasokba rejtetve, Somogyi Ferencz és Lóczy Endre hadait, — nehogy a két ellenség közé szoruljanak, — a magyari hídon át magához Födémesre voná. Pekryvel, Ocskayval ellenben egyre csapkodtatott a komáromi Csallóközbe, hol a gútai sánczot a németek megszállották. Gróf Pekryt — apr. 26-iki levelében — újra dícséri: «Hitemre, vitéz ember; az hadak halálban szeretik, átaljában mindenek azt mondják: «Csak látjuk, többet tud ez s jobban rendel mindent Károlinál!» És ajánlja: *ezt,* s ne Károlyit küldje a fejedelem Erdélybe tábornokúl: «Ösmeri öcsém Forgách uram; bán uram helyett is commendérozott egy campániában». — Pekry valóban vitéz katona volt, hanem megférhetetlen természetű fondorkodó

April 28-án Pekry tábornokot Bercsényi ismét Komárom felé indítá portázni Ocskayval, Somogyival, 1000 lovassal és 500 gya-

[1]) *Rákóczi Emlékiratai.*

loggal. Szerencsétlenségökre a Császtva vize mellett Nyárasdnál, Heister főtábora jöve szembe velök. Az előljárót, Somogyit, a ráczok Ocskayra hajtották; ez visszaűzte, de mind nagyobb erő érkezvén, őt is megtolták és Pekryre nyomták. A tábornok vitézül forgolódott: megfordítá a ráczot, s rákergette a németekre; a németek sortüzet adának, ám a kurucz kiállta, s most Pekry rajta vitte a lovast a németre. De míg ő az elejével harczolna, a hátulja megszaladt, Nagy-Magyar felé. Bercsényi a lövöldözésre a révpart-hoz rohanván, kilencz ágyúját felvonatta s lövetni kezdé a németet, melynek most már a gyalogja és 12 ágyúja is ideérkezett s úgy lövöldöztek egymásra. Pekry a rohamban maga két németet vágott le, de egy harmadik a czombjába lőtt. A tábornok megingott, hanem ellenfelét pisztolylyal még lelőtte. Erre egy nagy vizes ároknak szorították; szerencséjére, Bercsényinek egy jó paripáján űlt: keresztűlugratott, megmenekűlt, — a németek nem bírták követni. Bercsényi pedig maga is gyalog szállván, hajdúságával sortüzeket adatott, elpuskázta s taraczkjaival ellövette onnan a németet. Így azután áthozhatta a megabajgatott hadat a Duna-ágon, a gútori révből érkezett 500 hajdúval együtt, — azonban egy pár száz mégis odarekedt s elszéljedt a berkekben. Kemény nap volt ez! Bercsényi este a nagymagyari révből Födémesre menvén, innét írja apr. 29-én, esti nyolcz órakor, nagy fáradtan, Rákóczinak: «Nem sok kárral megtartottam az hajdúságot, de estve szélt fogott az erdőn, berken. Nem volt mit tennem: most éjtszaka elhozattam az ágyúkat is, — ihon hozzák utánam. Hagytam lovas hadat is még vissza vigyázóban; magam megszállék, hogy Ngodnak írhassak. *Ma sem volt egy falat az számban.* Pekry uramnak el kellett menni: mert nem bírta az lábát az lövés miatt, noha meg nem járta (a golyó)». Hadából sok elment; alig volt táborában 3000-ed magával. A németet, a melylyel harczolt, 5000-nek ítélte, — ott szállt táborba csak közel, a vizen túl, az érsekújvári Duna-ág jobb partján, Nagy-Magyar s Püspöki között; és mivel Bercsényi a magyari hidat elszedette: Heister Pozsonyból kész hidat hozatván le, május első napjaiban átkötteté Vereknyénél a Kis-Dunát.

E fenyegető helyzetben Bercsényinek mindent el kellett követnie, hogy megoszlott táborát szaporítsa. Károlyi még föl nem érkezvén, kénytelen volt a fehér-hegyaljai városokban, Szent-

György, Bazín, Modor és Nagy-Szombatban állomásozó Ottlyk-dandárt táborába, Majtényhoz rendelni. Ottlyk, ki némi csekély számú hajdút hagyott a városok őrzésére, 16 lovas-századdal és 2000 fegyveres tót parasztal május 1-én este érkezett a táborra. Itt s ekkor vett a fővezér sürgős tudósítást Trencsény városa és a vár-zárlat parancsnokától, Winkler ezredestől, hogy biztos értesülése szerint Ritschan apr. 28-án Morva szélére, Brunóhoz jött, ott 12,000-nyi haddal áll s Trencsény felé akar kicsapni, hogy e várat fölmentse. Winkler és társai tehát gyors segélyt kértek. Ám Bercsényi nem volt azon helyzetben, hogy küldhessen. Ritschan május 3-án csakugyan beütött 4000 reguláris haddal s egy csoport morvai pórral; Winkler, Luzsinszky, Tornallyay a szorosokon eleibe állának: de csekély erejökkel föl nem tartóztathatván, Nemsováig s másnap Vág-Újhelyig hátráltak előtte, hol a Szakolczáról jövő Ordódyval egyesülének. Trencsény városát, az ellenséges vár ágyúi alatt s az előnyomuló ellenség között meg nem tarthatták, kiürítek. Ekkép az ostromlott vár szabaddá lőn, s a város is elveszett. Ritschan élelmet és friss őrséget vetvén belé, pár napi pihenes után a Vág mentén kezdett alá nyomúlni, mindenütt égettetve, dúlatva. Fölperzselé Vág-Újhelyt, Miavát, és velök még vagy húsz falvat; azután az őrség nélkül talált Szakolczát megszállá. E város körfalait a németek később, de még e nyár folyamán, lebontatták: nehogy ismét, Morva veszedelmére, kurucz fészek váljék belőle. Szakolcza utóbb szabad kereskedelmi helylyé nyilváníttatott s mindkét hadviselő fel salva-guardiát tart vala benne.

Mialatt ezek odafönt történtek: egyidejűleg Heister és Pálffy is támadólag léptek föl. Károlyi levelét május 4-én vevé Bercsényi, hogy ez nap estve beérkezik a tiszántúliak előcsapatával, 800 lovassal Mocsonokra. A többi had (összesen 3—4000) még hátra volt s apróbb osztályokban vala érkezendő. Bercsényi, hogy Károlyinak nagyhírű segítsége többnek lássék az ellenség előtt: stratagemmához nyúlt; nyolcz lovas-századot kiszöktetett táborából az éjjel, a kik őt a semptei hídnál megvárják, és ugyane hídat őrző pórokat is magokhoz véve, együtt vonúljanak be 5-én a majtényi táborra: már hogy mint tiszántúli had. Azonban Heister tábornagy, — kinek hadereje a Köpcsény felől fölérkezett öcscsének, Hannibálnak, 2000 stájerjével, Pálffy 1000 főnyi maradék-horvátjával, Nádasdy Fe-

rencz 800 labanczával s ráczával most már meghaladá (Ritschanon kívűl) a 10,000-et, — kémeitől értesülve vala, hogy Bercsényi tábora, a pár ezer pór fölkelőt nem számítva, mindössze sem több 5000 embernél; bátran támadott tehát, és pedig két oldalról egyszerre. A működés 5-én kezdődött. Bercsényi e napon 2000 válogatott lovassal elküldé Pekryt Vereknye felé, hogy a németek működését szemmel tartsa, s ha lehet, csapja meg. Heister tábora 6-ára virradó egész éjtszaka költözött; 18 ágyú és sok szekér volt vele. Pekry hajnalban beléjök kapott, de reáfelesedvén, Cseklészig űzték. Ez utóbbi helynél a német tábor ketté vált. Pálffy bán a balszárnynyal Szent-Györgynek kanyarodott, s e városból a kis kurucz őrséget, derekas ellentállás után kinyomván, a várost s úgy Bazint és Modrot 6-án, Nagy-Szombatot pedig 8-án, Leopold császárnak ellentállás nélkűl meghódoltatá. A sereg zömével s jobbszárnyával 8000-el pedig Heister Rétéről egyenest Bercsényi táborának tart vala, és Pekryt estve benyomván Szempczre, maga Királyfán szálla meg éjjelre. 7-én hajnalban rajta Szempczen: de Pekry készen várta, s ellenkezve nyomúldogált előtte. Heister, kegyetlen természetét követve, Szempcz városát, Cseklész, Magyar-Bél, Gurab, Diószeg, Majtény, Vág-Szerdahely virágzó magyar helységeket kirabolván, porrá égetteté.

Bercsényi 7-ike hajnalán Szered előtt harczalakzatba rendelé Majtényról ideszállított 4000 főnyi táborát, s kiállott, hogy Heisterrel — a ki Pekryt lassan űzve jött — megverekedjék. «Azonban az had csak zsibajt kezde, az lovának rosszaságával mentvén maga rosszaságát. Az hajdú is zsibongott.» A fővezér átlátta, hogy ily hangulatú néppel, reguláris had és még hozzá majd kétszeres túlerő ellen, nagyon koczkázott dolog volna nyílt ütközetbe bocsátkoznia; szomorúan engedett tehát a kényszernek: általindítá csapatait a balpartra, s «rettenetes keseredetten beszállott az Vágpartra az híd mellé, az vár (Sempte) alatt». Innen nézte búsan, mint ég Szempcz és a többi helység, mint pusztít Heister... Tünődött, mit tegyen tovább? «Nekem sánczom itt derék van» — írja — «de gázlóban széltiben átjöhet. Azon volnék, ha valahol megfekszik: ez éjjel rajta menjek; de rettenetes kedvetlen az hadam.» Ezért az ellenséget apró lovas-portákkal csípdeztetve, csak ott álla még a vár alatt, helyben. 8-án említi: «Az hajdúságom nincs több

ezernél, lovasom öszvességgel lehet 4000; Szent-Pétery csak 600-al érkezett, mondja: több volt ezernél, — mind elszökött. Az német ideszállott Diószeghez ma, az kis mérföld; minden rab (hadi fogoly) azt mondja, hogy igyenesen utánam akar gyünni; én mellőlem penig hazaszökik az katona. — Az révet itt hiában őrzöm: van gázló; az dombon másként sem maradhat meg az had az (ágyúinak) lövése ellen, — első éjtszaka eloszlik, mint Magyarnál. *Azért még ma elhányatom az hídat;* magam az lovassal — azon vagyok — körűlkerűljek az Ricsánon (a ki ekkor égette Vág-Újhelyt): talám szívet kap az had Isten kegyelme által azon, s reáérkezem, hogy conjungálhatom magamat ismég az bagázsiával s gyaloggal; nem fog azzal bírni az könnyű-lovassa (Heisternek), s nem éri az német Léváig. Csapdozom, az mint lehet.»

Bercsényi úgy tett, a mint itt megírá. A szeredi Vág-hídat 9-én elhányatva, 10-én táborával megindúlt s 11-én Czétényről tudósítja az utóhaddal Mocsonoknál hagyott Károlyit, hogy ez nap estve a Garam-hídon túl, Ó-Barsnál fog megszállani, magához vonja Hatvani Szabó Máté érkező ezerét, mely már ma Lévát éri.

Heister máj. 10-ikén csakugyan beszálla Szeredbe és idevoná Pálffyt is Nagy-Szombatból. Egész erejével akart Bercsényi ellen menni, kinek hadai megoszlását jól tudta. 11. és 12-én hídászai a semptei híd helyreállításával foglalkoztak; 13-án azután átköltözött az egész tábor, s Károlyi helyére, Mocsonokra telepedik vala.. Bercsényi főereje ekkor Verebélynél állt. A cs. tábornagy Mocsonokról lovasság fedezete alatt élelmiszereket küldött Nyitra várába, és másnap e visszatérő csapatával Kérnél egyesűlt. Itt, május 14-én, oly aggasztó tartalmú, váratlan tudósítást vőn Heister, mely őt útjában egyszerre megakasztá.

Rákóczi táborával Egertől april végén, — Szólnokról tengelyen szállított hajókkal és hídkészítéshez való szerekkel — Solton alól, Duna-Ordashoz, Imsódhoz érkezvén: a túl a dunai lakosságot újra zászlók alá gyűjtendő, május első napjaiban gr. Forgách Simon tábornokot átköltözteté a Dunán, nehány válogatott lovas-ezreddel s az átmenekűlt dunántúli tisztekkel és seregmaradványokkal, Sándor László, Ráttky György és Dániel stb. ezeres-kapitányokkal, továbbá a már előbb Solthoz küldött b. Andrássy Istvánnal, mindössze 4000 emberrel. Forgách nagy hírt bocsátott előre minden-

felé, táborba híván az erdőkön bujdosó kuruczot, fegyverfogásra a lakosságot. Özönlött is hozzá a nép mindenfelől, kivált a Bakony és a Somogyság rengetegeiből; sok lézengő kurucz lappangott ezekben. A még fönnálló egyetlen kurucz vár: Simontornya őrsége pedig örömrivalgva fogadá Forgách tábornokot, a ki a Pálffy mellől visszatérő s útjában a Sió-menti lakosságot irtóztatóan gyilkoló, pusztító karlóczai rácz martalóczokat itt érvén, belőlök 600-at levágat s a többit széjjelszórja. Majd a Sió-vonalról följebb nyomúlva Forgách, a sűrűn csatlakozókkal úgy fölszaporodék, hogy Székes-Fehérvárt már vagy tízezer emberrel környékezheté meg és szólítá föl a hódolásra. *S az itteni cs. várparancsnok vészkiáltó, segélyt kérő levele volt az, a mi Heister tábornagyot Kéren, május 14-én egyszerre megállítá Léva felé törő útjában.* Határozott parancsa volt ugyanis az udvartól: mindenekfölött a Duna jobbpartjára gondot viselni, nehogy onnan történhető kurucz beütésekkel Bécs környéke nyugtalaníttassék, s a császár még csak vadászni se járhasson ki székvárosából a gonosz rebellisek miatt.

Heister tehát gyalogságát Kérről Suránynak egyenesen Komáromba indítván, maga a lovassal Verebélyig hatolt még, de innét szintén Komáromnak fordúla, hová május 16-án érkezett meg.[1]) A mint Heister Verebélytől Komárom felé kezdett visszavonúlni: Bercsényi a legfürgébb lovassággal egész a Dunáig csipdezteté őt. A cs. tábornagynak elhullottak-, elfogottak- s kornyadozókban vagy ezer emberrel kevesbedett hada ezen expeditiójában; s a Csallóköz oltalmára hátrahagyott Nádasdyn kívűl Komáromból Pálffyval is még 1000 főnyit fölküldé a Csallóközön át Pozsonyba, oly utasítással, hogy a pozsonyi helyőrségből erősbítve magát, egyesűljön Ritschannal és foglalkoztassák Bercsényit, míg ő, Heister, a Dunántúl fog működni.

Heisternek valóban komoly oka volt sietni túl a Dunára. Mert e tartomány hazafias népe tömegestől ragadott újra fegyvert, a rácz és horvát bandák rettenetes garázdálkodásai miatt is boszszúra gerjedve. Ezek ugyanis a magyar gyermekeket elevenen

[1]) Feldzüge d. Pr. Eugen v. Savoyen, VI. k. 150. l. E hadjáratban, Köpösdnél fogták el a kuruczok (május 13-án) *Corvini* cs. ezredest és *báró Tolvay Gábor* ítélőmestert. (*Illyés I. diariuma*, 885. l.)

nyárson sütögették meg, és anyjaiknak enni kellett húsokból, azután ezeket is megölték; a póroknak száját, torkát lőporral tömve meg, meggyújtották, «hogy a hasán vetette ki magát a por lángja» és más ily válogatott, pokoli kínzásokat követtek vala el.[1]) A nép, a nemesség fegyverre kelt tehát ismét; Bezerédy Imre, Balogh Ádám, Domokos Ferencz, Török István, Bakacs Lukács, Zana György stb. ezeres-kapitányok elősiettek csapataikkal erdei rejtekeikből Forgáchhoz, a ki Pápa alá nyomúlt. Itt egykori tisztttársa, a nádor unokaöcscse, a hazafias lelkű gr. Esterházy Antal kir. ezredes, — kinek ereiben, anyjáról, Thököly-vér folyt, — mint várúr és főkapitány vala a várban, 400 némettel; s régi barátját, mint már kurucz tábornokot meglátván: kaput tárt előtte és őrségével együtt maga is kuruczczá lőn. Forgách egy dandárral Esterházyt Csikvár környékére — Fehérvár és Veszprém közé — rendelven, maga a főserеggel Sárvárt, majd Kapuvárt megvevé, melynek táján a Bercsényitől Seprős felé átküldött Goda István csatlakozék hozzá. Előjövének gr. Esterházy Dániel és b. Cziráky László, Benkő Ferencz, Fodor László s más Rábán-túli főtisztek is; a nemesség fegyvert fogott, úgy, hogy a Csepregtől Kőszegig, Német-Keresztúrtól Sopronyig fölcsapkodó Forgách június elejére már 25,000 főnyi, csaknem mind dunántúli igen szép hadsereggel bírt. Példás rendet, fegyelmet tartott, nem úgy, mint Károlyi; s az austriaiak és styriaiakra pátenseket bocsáta: maradjanak nyugton, mert ő nem jött Austria, Styria pusztítására. Szigorú rendtartását mindenütt dícsérik vala. Heister e közben Fehérvár táján, lovasberényi birtokán pihent jó sokáig; majd Esterházy Antalt Vár-Palotától Veszprém felé szorítá, és e várost kegyetlenül kiraboltatta, fölégeté. Ráczai a ref. esperest sok száz hívével együtt lemészárolták, s a kath. püspöki székesegyházban egy kanonokot az oltárnál öltek meg, a nagyprépostot, Kecskeméthy Istvánt tíz sebbel megsebesíték s az oltár előtt tüzet rakván, gyermekeket sütöttek, nőket, fejletlen gyermekleányokat becstelenítettek és öltek meg. A Rákóczihoz békealkudozások végett Paksra ment Széchenyi érsek elborzadva jelenté a császárnak a kegyetlen tábornok ez

[1]) L. Széchenyi Pál érsek levelezéseit, *Millernél*. Sok más egykorú levél is sorol föl ily irtózatos tényeket.

irtóztató tetteit, s erélyesen követelé megbüntetését és a parancsnokságtól elmozdíttatását.[1]) Ám mindhiába; intették ugyan Heistert: de azért a vezényletben meghagyták.

Forgách hadtestével visszaköltözött ekkor a Rábán, hogy a cs. tábornagynak Pápa táján vagy Győr elején elébe álljon. A dolog döntő ütközetre volt kerülendő. De előbb követnünk kell Bercsényit, a ki még Forgáchot megelőzőleg vívott odaáltal döntő ütközetet, fényes, hatalmas diadalt. Mielőtt azonban ezt vázolnók: az időrend szerint megemlékezünk a békealkudozásokról, s ezekkel párhúzamban egy, Rákóczi életét újabban fenyegetett orvgyilkos merényletről.

A britt Stepney említi követjelentéseiben, hogy az alkudozások ügyei az ő és a békebiztosok minden buzgólkodása mellett is, alig mennek előbbre, — mit ő, sem közbenjáró társa, Hamel-Bruyninx, nem csodál. A cs. udvarnak szándéka ugyanis a kibéülésre nem őszinte, s a magyaroknak igazuk van, midőn állítják, hogy a fegyvernyugvással Bécsből oly föltételek alatt kínáltatnak meg, melyek csak arra valók, hogy őket s nemzetök jogait kijátszhassák.[2]) Nem csoda tehát, ha Rákóczi — mint fölfogott levelekből

[1]) Lásd *ugyanott* Széchenyi fölterjesztéseit, Pálffy és Forgách leveleit, stb.

[2]) V. ö. ezzel *gr. Bercsényi Miklósnak* gr. Széchenyi Pál érsekhez, Szarváról, 1704 június 13-án írott válaszát, melyből egy pár pontot ideiktatunk: «Megjövendöltem előre, hogy meglátja Ngod, mihelyt csak szikráját vehetik is (a bécsi ministerek) a tractához való hajlandóságunknak: oly helytelenségeket vetnek elő, kit borzadás nélkül nem is hallhat ember. Palatinus kezdte első az armistitiumot jelenteni, et quidem, *ut maneant arma in stata quo*». Most pedig már a Dunántúlnak átengedését kívánják tőlünk, hogy «azt a megbecsűlhetetlen, atyánkfiaival, véreinkkel, számos fegyverünkkel rakott országot, — kinek visszanyeréséért életünket nem szántuk, kik magok életét életünkhöz kapcsolták, — oly simpliciter, sub umbra spei alicuius tractatus et vix umbra sinceritatis necsak labirintusban hagyjuk, hanem a földdel együtt annyi erőt adjunk ellenségünknek, s magunkat, fegyverünket fogyaszszuk. Kérem Ngodat, micsoda lelkiismérettel ajánlhatná ezt ellenségének is Ngod? *Hiszen, consolatiónkra, becsületünkre es securitásunkra való punctumot egyet sem látok benne;* az tractatusnak kimenetelit pedig ki jövendölheti meg hitelesen? — Mutavit Heister rerum faciem? quo jussu? qua licentia? nem kérdem. *Provocavit atrocitas iram*

kiderül, — a bajor-franczia hadsereggel Bécs alatt leendő egyesülésben veti minden reményét; a mi könnyen be is teljesedhetik. Ugyanis, némely császári ministerek absolut uralmi hajlamokkal bírván, csak színre alkudoznak, titkon ellenben gátolják a magyarokkal való kiegyezést. Az udvarnál oly hatalmas jezsuiták mindent elkövetnek, hogy a magyarokkal béke ne köttessék, hanem fegyverrel győzessenek le: mert féltik Magyarországban törvény ellenére bírt jószágaikat, miket a kiegyezés esetében elvesztenének. Heister tábornagy pedig — *a ki világi jezsuita* — valamint a többi tábornokok, tűzzel-vassal a háború folytatása mellett működnek, mert így szabadon rabolhatnak, zsákmányolhatnak. Ily körülmények közt nem kárhoztathatni a magyarokat, e népet, a mely immár hetedszer kényszerült fegyvert fogni alkotmányos szabadságai védelmére, ha az alkudozásokban — oly sokszor megcsalatva — most már óvatosak. Ehhez járúl, hogy a bécsi udvar, míg a békéről tárgyal s a megbízottak jönek-mennek: nem átall egyszersmind a leggyalázatosabb módokhoz folyamodni és a fölkelők fejeinek életére tör. Nevezetesen — tudatja Stepney, Bécs, 1704 april 12-iki levelében Hedges britt külügyérrel, — bérgyilkosok fogadtattak itt

Dei et vindictam. Dominus est, qui pugnat pro nobis! . . . Causa Deo placuit et arma tuentia causam. *Qui nos provocavit ad velle: dabit et posse.* Fiat voluntas Domini! Hitemre, nem accrescált spiritusom most, valamint nem decedált akkor, az mikor contemptuose bántak velünk fertelmező írások s nyomtatások által, s nem is változtatom azt, — az mit Ngod említhet felőlem, — mert jót kívánok, s az jó: nem jó, ha nem jó. *Isten s világ ítélje meg: ha van-é az illyen propositiókban valami, a mi nem csúf s nem contemptusunkra való?!* . . . Soha még hírűl sem hallottam illyen példát, hogy *illyen propositiókkal* nyúlhatna ember a tractában. Ha mégis idegen ország volna kezünk alatt és régi contributió vagy mi afféle; de maga tudja az magyar, qui ingreditur activitatem rei. Maga veszejtse magát ily reménytelenűl s képtelenűl? . . . *Micsoda bizodalmunk lehet*, édes Ngos Uram, *az sinceritáshoz in tractatu pacis: ha most már ily képtelen inconvenientiák mutatják magokat?* Édes Ngos Uram, régen megmondtam: hagyjanak békét az subtilitásoknak, mert *nehéz az Mlgos Fejedelmet akármire s akármivel reávenni; s bizony közzülünk is senkisem örűl nemzetünk csúfságának* s egyikünk-másikunk veszedelmének. *Soha az jónak ellenzője nem voltam: de az jót rosszúl csinálni csaknem lehetetlen.*» (Archiv. Rákócz. I. oszt. IV. köt. 57—59. ll.)

föl, *Rákóczit fegyverrel vagy méreggel megölni* («. . . to assassinate or poison him»). Ez pedig korántsem csak afféle gyanítás — folytatja, — hanem kétségtelen valóság: mert az illető felek elég nyomorúltak valának, alávaló műveleteik titkát énnekem is bevallani. (Id. h. 236. l.)

Május 17-iki jelentésében ugyanő megírja azután az eredményt is: mi történt? A Rákóczitól ekkoriban visszaérkezett békebiztosok ketteje, Viza prépost és Okolicsányi Pál beszélték el neki, hogy a fejedelem táborában — valószínűleg Solt alatt, Duna-Ordasnál, hol april 30-ától június 29-éig feküdt, — egy szász hadnagyot fogtak el, a ki vallatás alá vétetvén, megvallá, hogy *magas állású férfiak itt Bécsben bérelték föl őt a fejedelem meggyilkolására*; («. . . confessed, he had been hired by persons of note here to murder him»). A nép karóba húzta a nyomorúltat. «Ítélje meg Exciád most már» — írja Stepney a külügyérnek, — «hogyan lehessen bizodalma Rákóczinak s a magyar népnek az amnystiában, midőn a békealkudozások folyama alatt ily galádúl járnak el ellenök!» (273. l.)

Mint látni fogjuk, a fényes csábításokra nem hajlott Bercsényi személye ellen is nemsokára hasonló gyilkolási terv vétetett foganatba.

* * *

Bercsényi Heister Komáromba távozása után azonnal általküldé Károlyit a lovas hadak nagy részével Sempténél a Vágon, Nagy-Szombat, Modor, Bazín, Szent-György visszahódítására, mely városok önként kaput tárának; Ocskay Lászlót pedig Bokros Pál és Thuróczy Gáspár ezredesekkel a Fehérhegyeken túl a Morva völgyébe rendelé, oly utasítással: vigyázzanak a Szakolczába vonúlt Ritschanra, egyszersmind szólítsák fegyverbe magok mellé e hegységnek igen hű és harczias természetű tót lakosságát, a mely most, Miava, Ó-Tura stb. fölégetéseért dühös volt Ritschan és a morvaiak ellen; Bercsényi tót currenseket is küldött e czélból ama vidék népére, a «*tót Imperium*»-ra, a mint tréfásan nevezgeté. E népnek valóságos félistene volt Ocskay, és Bercsényit — ha brunóczi kiejtéssel pár tót szót szólt hozzájok, — úgy imádták, hogy majd a lábait csókolták. Felhívására most is ezer számra kaptak vadász-

puskákra, fejszére, kaszára, és sereglének Ocskay mellé: Csak vágják a kurucz urak Ritschant, — majd megmutatják ők is, hogy mit tudnak!...

Bercsényi Pálffy bánnak Pozsonyba küldetéséről hírt kapván, éles eszével tüstént átlátta, hogy az Ritschannal kíván egyesűlni; már május 23-kán Kéméndről — hol Esztergom zárlata iránt intézkedék, — írja Károlyinak: «Érkezvén további confirmáló híreim Pálffy elmenetele végett: reménlem, *talám az a szándéka, hogy valahol Ricsánnal conjungálja magát*»;[1]) s ehhez képest, ennek meggátlására utasítá Károlyit és Ocskayt. Ő maga is nyomúlt a gyalogsággal fölfelé; másnap Köbölkútra szállt. Időközben kezébe jutott Pálffynak egy fölfogott levele. A bán figyelmezteté ebben Ritschan tbkot, hogy mivel a Morva völgyén erősen gyűlekeznek a kuruczok: óvakodjék Szakolczától Lévárd felé lemenni Pozsonynak; hanem inkább fordúljon Jablonczának, Nádasnak, — ő, Pálffy, Bazinnak menend, és Nagy-Szombatnál egyesűlhetnek. Ily tartalmú levelet Pálffy kettőt is küldött, nagyobb biztosság okáért kétféle úton: a Morva mentén és Nagy-Szombat felé, — s ez utóbbit fogták föl, a másik kézhez ment; bizonyos vala, hogy Ritschan így fog cselekedni. Bercsényi tehát utasítá a Szakolczára őrködő Ocskayt: vigyázzon Ritschannak minden mozdúlatára; ha kijő Szakolczáról: tudósítsa azonnal Károlyit és őt, s a németet engedje a jablonczai szorosútba bemenni, de ennek szélein kétfelől az erdőket puskás, baltás tótokkal rakja meg, maga pedig Bokrossal, Thuróczyval ereszkedjék utána. Károlyinak viszont föladatává tűzte Nagy-Szombatban harczkészen állani, Szomolány vára alatt Nádasnál a szoros déli kijáratát őrizni, úgy nemkülönben Pálffyt Pozsonynál szemmel tartani.

Ő maga 25-én gyalogságával a Nyitra folyó bajcsi hídjához szálla, Érsek-Újvár mellé, hogy ezen erősség zárlatát helyreállítsa s a Nyitrán levő elsánczolt hatkerekű malmukat — a melyből táplálkoztak, — elvegye. Ebeczky Istvánt lovas portával beküldötte lármát tenni a vár alá; Szabó Máté hadát s hajdúsága egy részét — négy zászlóaljat — pedig kocsikon még e napon előre, Szeredre

[1]) Rákóczi Tár, II. 67—68. l.

indítá. Ugyanekkor vevé Károlyi levelét, Ocskay, Bokros mellékelt tudósításaival és a szintén Ritschanra más oldalról: Miava, Szobotist felől vigyázó Luzsinszky Sándor ezredes iratát. Ez utóbbiak mind azt jelenték, hogy Ritschan készül, de nem jött még ki Szakolczából; Károlyi pedig Pálffynak «költözését» tudatta: nyilván a Csallóközből Pozsonyba. A fővezérnek tehát volt még egy kis ideje Újvárnál. «Itt ma mindeneket rendben hagyok, s ugyan csak — hiszem Istent, — rá érek Ricsánra!» Másnap, 26-kán még beljebb szállott Újvár alá, az ondódi mezőre. «Az malmait bésánczoltatta, majd felégettetem; azt hallom: nincs kész lisztje. Hagyok hadat körülötte» (Újvárnak), — tudatja a fejedelemmel. Károlyinak pedig ugyane napon újból meghagyja: «Ha mi portása érkezik Kglmednek Ricsán felül, tudósítson; *csak szeretném megjátszatni véle itt kinn, amúgy távulról indúlva.* Magam is reáérek még, úgy hiszem, az melegére.»

Ritschannak 4000 főnyi reguláris, rendes német hada, 2000 morvai puskása, s hat ágyúja vala. Nagy podgyászvonata, rengeteg málhája: mert maga is, tisztei is még a nejeiket is magokkal hurczolák; volt táborával majdnem 300 asszony s tömérdek szolga. Összesen, cselédestől, tán 7000-en valának. Több napon át gondosan fölkészűlvén, május 26-ika reggelén ott hagyá 200 főnyi őrséggel Szakolczát, és neki a jablonczai szorosnak; — Ocskayék félreálltak előle: engedték bemenni a csapdába. S Károlyit tudósítva, utánaereszkedének csendesen.

Bercsényi az érsekújvári malomerőd ostromát ép eznap estvére rendelé. A hajdúság vitézül viselé magát; a sáncz bevétetett. A fővezér esti 9 órakor kezdvén levelét írni a fejedelemnek, jelenti ennek folytatásában:

«Szintén, hogy ezt írnám, kezdődött nagy puskázással az malomsáncznak ostromlása; kire nézve kirugaszkodtam (az ondódi táborból), félbenhagyván írásomat, és virradtig (május 27.) oda voltam. *Az* Isten kegyelméből *véghe ment, — most is ég.* Megtérvén onnét, *jöve póstája Károli Uramnak; írja, hogy tegnap estve Nádashoz szállott Ricsán;* az Szomolyán alatt vagyon. Csak nem érhet ő ma Semptéig: *én penig ott leszek ma; az étszaka* (28-ára fordulólag) *megegyezem Károli Urammal,* — nekünk adja Isten!»

A terv mesterileg volt előkészítve, s pontosan, gyorsan végrehajtva. Bercsényi Újvár alatt zárlatot hagyván, gyalogságát sze-

kerekre ültette,[1]) és ügetve neki a sempte-szeredi hídnak, át rajta a Vágon, Nagy-Szombat alá éjfélre s úgy tovább Szomolány felé. Károlyi már itt álla készen lesben, Binyócznál, és midőn 28-ika hajnalán Ritschan tbk. ki akarna bontakozni a nádasi szorosból: a lovassággal arczúl, keményen rajta! A tótok is elkezdettek a hegyekben puskázni. Bercsényi, ki Nagy-Szombattól «ügetvenyargalva» épen jókor érkezett, — a gyalogságot, a hív hegylakók által kalaúzolva, mellékösvényeken beküldé két felől az erdőkbe; s a hajdúk a lejtőkről erősen lövöldöztek Ritschan hadoszlopára, a hol érték. Ez meglepetve, iparkodott volna hátra felé: de utóhadát meg a puskaropogást meghallott Ocskay László, Bokros Pál, Thuróczy támadták meg heves rohammal. A puskás, kaszás tótság ott is vitézül támogatta a kuruczokat, még köveket is görgetve a hegyekről a németek hadvonalaira. Öldöklő, kemény, véres csata fejlett ki, mely egész nap tartott s teljes diadallal végződött.

Ritschan tbk., ha már elég ügyetlen volt a csapdába bemenni, azt meg kell adni néki, hogy rendkívül hátrányossá vált helyzetében a kétségbeesés elszántságával védelmezé magát. Hadainak reguláris része: a gr. Starhemberg, Deutschmeister, Kriechbaum, Jung-Daun, a mecklenburgi (Holstein-Plön) ezredekbeli csapatok, Malzan dán zászlóalja s a Visconti vértes-lovasok vitézül küzdének. Azt csakhamar észrevevé, hogy a főerő az, a mely Nádas felől, arczúl támadt reá; tehát ennek folyton megújuló heves rohamai elől menekülendő: visszafelé igyekezik vala a szorosba, miután Ocskayékkal mégis könnyebben vélt bírhatni. Reggeli 9 órakor a szorúlat szűk torkában, a hegy feljárója alá ért, folytonos harczolás közt. Utóvédjét a lovasok és a Starhemberg s Deutschmeister gyalog-ezredekbeli csapatok képezték. Ezekre a szűk patakvölgy rétjén Károlyi huszársága oly tüzes rohamot intézett, hogy a vérteseket és dragonyosokat megfutamtatva, a gyalogságra hajtotta. A Starhembergek sortüzeléssel s ágyúzással állitották meg a kuruczok rohamát. De ezek ismét megújítván a támadást, — mi közben a hegyoldalokról és erdőkből a hajdúk s tót népfölkelők is egyre puskázták a németeket, — öldöklő, véres harcz dühöngött.

[1]) Az egykorú *Spangár András*, nagy szombati jezsuita-tanár, krónikája szerint.

Ritschan tbk. övéit bátorítni maga is oda sietett: de a rárohanó magyaroktól a fejére két súlyos kardvágást s egy könnyebb sérülést, Wachtendonck Deutschmeister-alezredes is két sebet kapott. A vérző Ritschan most már csak menekűlésre gondolhatván, 65 rakott társzekérből s számos tiszti hintóból, csézából álló podgyászvonatát 1000 dán és Kriechbaum-gyalog s a Visconti-vértesek födözete alatt megindítá fölfelé a hegynek; az oszlop élén Giordano kapitány nyomúlt a lovassággal, minden talpalatnyi tért vérrel küzdve ki Ocskayéktól. Épen ezért csak igen lassan haladhatának. Az utóvédet, — mely mögött Ritschan állott, — Bercsényi, Károlyi kuruczai egyre támadták. A németek itt négy ágyúból tüzeltek, s a meg-megállva hátráló Starhemberg-ezred sortüzekkel igyekezett föltartóztatni a rohamokat, — természetesen, folyton hullva és fogyva.

A Wachtendonck vezérlette balszárnyat — mely két ágyúval volt — most a kuruczok elszakasztva Ritschantól, messze benyomták az erdőkbe; a cs. tábornok azt sem tudhatta: hová lettek? Ezek pedig szerencsésbek valának, mint a fősereg, mert a magyarok figyelme, támadásai, főleg ez utóbbira irányúlván, a balszárnyat a sűrűségekben kevesebben üldözték. A hegytetőre Ritschan irtóztató veszteségekkel valahogy fölvergődvén: itt a Bercsényitől oldalútakon előreküldött csapatok rohanának reá, s ágyúit elfoglalták. Ez délután három óra tájt történt. Most már el volt veszve minden. A két Ebeczkytől — Istvántól és Imrétől — vezénylett lévai, barsmegyei huszárok neki vágtak a vérteseknek s Malzan ezredes dánjainak, és a jablonczai nyíresben tömérdeket konczoltak le közülök. Giordano 250 lovasából 110 maradt csak élve, — ennyivel szaladott el Szenicznek, Szakolczára. Ezek képezték volt a train-t fedező hadoszlop elejét. Galánthai Balogh István és Somogyi Ferencz pozsonymegyei huszárezredesek pedig a födözet derekára rohanván, összeapríták a Kriechbaum-gyalogságot, s az összes podgyászvonatot elnyerték.

A boldogtalan Ritschan ezt a romlást fejsebeitől szédelegve szemlélte lováról; ágyúit már elvették, és nem volt mellette több 700 embernél, Morelli alezredes s egy csomó tiszt. A tábornok a vérvesztéstől nyeregben maradni többé nem bírván, kocsijába ült, s kiadá a parancsot: minden áron Jablonczára menekűlni.

Be is vergődött ide végre, folytonos harcz közt, nagy bajjal, d. u. négy órakor, de már csak 300-ad magával: a többit az előretörő kuruczok elfogták vagy levágták. A szörnyűmódon megfogyott Starhemberg és Deutschmeister-zászlóaljak is csoportonként rakták le fegyvereiket, s pardont kérve és nyerve, megadák magokat.

Az üldöző seregek élén Bercsényi is Károlyival odaérkezvén Jabloncza alá: az előbb a társzekerek kifosztásának esett katonasággal körűlfogatták a várat, és Bercsényi hadsegédeit lóhalálában küldé az ágyúk s az erdei útakon nyomúló gyalogság siettetésére, a kik rohamlépésben iparkodtak előre. Ritschan abban reménykedék, hogy az elszakadt balszárny tán mégis csak előkerül majd valahonnan és fel fogja őt menteni. Csakugyan elő is került 5—6 óra tájban; Wachtendonck alezredes azonban két ágyújával és gyalogságával jóval a kuruczokon túl, balra, Korlátkő táján bukkant ki az erdőkből s a korlátkői dombokon foglalt állást. Bercsényi Ottlykot és Ebeczkyt rendelé megrohanására; a kik zárt seregekben reája törve, az alezredest elszorították Éleskő, Detrekő, Sasvár felé. Wachtendonck azután, 400 — más adat szerint csak 250 — főre leapadva, holtra fáradtan jutott el Angernbe, Austria szélére. A többit az üldözők vágták le, vagy a tótok verték agyon az erdőkön. Rajta s Giordano 110 lovasán kívűl még csak a dán Malzan menekűlhetett el némi csekély hadtöredékekkel Austriába, Mayersdorfra. A morvai néphadat a kurucz karlok és a dühös tótok fejszéi irtották ki.

Wachtendonck elűzetése után csakhamar előérkezének a hegyszorúlatból a kurucz ágyúk is és az erdőkből kétezer hajdú. Bercsényi ez utóbbiakat rohamra rendezé el a vár ellen, melynek kapuja belövetésére ágyúit lemozdonyoztatá.

Ritschan Jablonczából — a melyben sem ágyú, sem eleség nem vala — e készűlődést meglátván: chamade-ot doboltatott s kitüzette a fehér zászlót. Parlamentair-t küldött ki és capitulálni kívánt, szabad elvonúlhatást kérve Szakolczára. Bercsényi megtagadta ezt; fegyverlerakást s föltétlen megadást követelt. A sebesült cs. tábornok és tisztjei mit tehettek? — Napnyúgat tájban «feladták rabúl (hadi foglyokúl) magokat; most küldtem érettek be az kastélyban,» — írja «*Jabloncza, 28. Maÿ 1704. Korlátkó alatt*» költ levelében a diadalmas fővezér, a ki sietett a hatalmas

győzelem hírével a fejedelmet még az nap este megörvendeztetni. Ritschannal neje, Morelli alezredes, 23 főtiszt, összesen vagy 300 német jött ki, fegyver-lerakva Jabloncza várából. Bercsényi gróf a cs. tábornoknak, elismerésül vitézségéért, kardját visszaajándékozá es ott töltötte az éjet a vígadozó táborral. «Mert az egész bagázsiát elnyervén, három álgyúit (a negyedik árokba vagy patakba dőlve, ott maradt s a holttesteket fosztogató tótok kezeibe került), zászlóit, munitióját (8 tonna lőport): az katonaságnak sok volt nyeresége, sok borra akadtak az bagázsia körűl, — az nagy fáradság után megrészegedtek, — csak dorbézol, vígad az katona. Az szegény hajdú oly kedvvel sietett, hogy ideérkezett, ostromoltatni akarván ágyúkkal az kastélyt; azalatt megadták magokat.»

A hadi foglyok száma, — a mint összeolvasták — az aszszonyemberrel együtt felrúgott 900-ra, a nélkül majdnem 700-ra. Legnagyobb haszon volt pedig katonai szempontból a nehány ezer darab elnyert lőfegyver, tömérdek egyenruha, a hadi pénztár s a 3—400 ágyús- és társzekérvontató ló; továbbá az a körűlmény, hogy az elfogott németekből, altisztjeikkel együtt, előbb 450, aztán is még sok, összesen 600 — kész, egyenruhás és fegyverét visszakapott gyalog had — szolgálatot vállalt a kuruczoknál. Egy szóval, Ritschan hadteste — ama nehány száz elmenekűltön kívűl, a kik között is sok sebesűlt vala, — tökéletesen meg volt semmisítve. «*Totale Niederlage*», vallják be még az egykorú osztrák kútfők is. *A szomolányi harcz* (mert e néven vált ismeretessé) *egyike Bercsényi és a kuruczvilág legszerencsésebb, legfényesebb diadalmainak s a németek legsúlyosabb vereségeinek.* A császáriak holtakban *négyezer embert* vesztettek e napon, Bercsényi megszámláltatá az elesetteket s úgy rakatta halmokba. Június 1-jén jelenti a fejedelemnek: «Az halmokat most rakják: *már 1500 testet öszveraktak s még két halomnak bíztatnak rakásával.*» A halmok fölé kereszteket állíttának, reájok vésvén a bentnyugvók számát. Spangár András nagyszombati jezsuita-tanár — a ki még látta ezen kereszteket — írja krónikájában:

«A Fejérhegyeknél a kuruczok felverik Generál Ricsánt; maga Ricsán sebbe és rabságba esik, és Nagy-Szombatba vitettetvén, ottan gyógyíttatik. A népe közűl 300 lovas elszaladván, Sassínba vészi magát. Némely részét a kuruczok vágják le, a kik pedig elszaladnak, a parasztok

rontják meg őket. *Ezek közül négyezer Nádasrúl Jablonicza felé vezető út mellett eltemettetett, a mint temető-helybe ültetett kereszteken meg van jegyezve.*» (74. lap.)

Gróf Forgách Simon tbgy. pedig, a ki a túl a dunai városokban és községekben hálaadó istenitiszteleteket rendelt a szomolányi diadalért tartatni, Pápa mellett, «vaszari mezőn lévő táborárúl» 1704 június 4-ikén kelt nyiltlevelében így ír ezen harczról:

«Minthogy az magahitt, prédáló német ellenség az Kegyelmes Fejedelem győzödelmes fegyverétűl a Dunántúl (Pápától számítva) ez elmúlt napokban annyira megostoroztatott, hogy Méltóságos Generális *Gróff Bercsényi Miklós* Úr Ns. Pozsony vármegyében Szomolyán alatt, világossan (értsd: nappal, nyiltan) rajtamenvén Ricsány nevű Generálisra, *annyira megrerte, hogy hatezer emberből álló táborából alig vonhatták el kétszázan magokat, a többit mind halomban vágattatván, úgy, hogy ezen mostani, szabadításunk mellett való fegyverkezésünknek ideje alatt hasonló veszedelme nem tapasztaltatott az német ellenségnek.* Maga Ricsány Generális, feleségestűl, bagázsiástúl, az egész szép munitióval s a mellett sok derék Officírekkel és 500 rabokkal — az kik szolgálatra állottak — kézben akadván, az mi feleinknek (nagy Isten kegyelme!) mind ily rettentő harcz alatt is *csak harmincz ember veszedelmivel.* Megértvén azért fennírt városi, falusi bírák és lakosok az Úr-Istennek hozzánk mutatott ily nagy kegyelmét, az ellenségen való ostorát: minden helyeken, kiki maga devotiója szerént az Istent dícsérje és ezen kegyelmességeért hálákat adjon ő Felségének.»[1])

A magyarok kevés veszteségét — mit fölöttébb előnyös helyzetük magyaráz meg, — Bercsényi is valóban ily csekélyre teszi jún. 1-ji levelében, a fejedelemhez: «Ugyan, édes Nagyságos Uram, *nagy Isten áldása ez: mert 30 emberünk halva nem veszett el!*» E 30 elhullott közt volt egy százados; sebesűltjök azonban — mint másutt említi — nekik is feles vala, mintegy 200-ig, köztük Szepessy István kapitány, utóbb Szendrő-vár parancsnoka.

A mi a győzelem erkölcsi hatását illeti: az kiszámíthatatlan és tartós volt. A hadsereg — melynek hangulata előbb már bizonyos lankadtságot mutatott — diadalmámorossá lőn a fényes sikertől; a körűlfekvő vármegyék rendei is neki lelkesűlve, lázasan siettek a portális hajdúság előállításával: Pozsony-megye egymaga

[1]) Egykorú másolat, a Kolthai *Vidos*-család ltárában Koltán, Vasmegyében.

2000 hajdút állított ki, melyeket fölszerelni, volt most nyert fegyver elég. A Fehérhegységbeli és Vág-vidéki tótok pedig, — minthogy a harczban és zsákmányban nekik is részök volt, — úgy «*nekiédesedtek Ricsán tánczán*», hogy seregesen ragadva fegyvert, ostromolják vala Bercsényit: vezesse, küldje őket Morvára, Austriára, — ők mindenre készek! «Egy füttyentésére» gyűl, ha kell tízezer tót. Sőt a diadal híre fölvillanyozta az egész országot; Bercsényi, Rákóczi, Forgách táboraiban, a városokban, ünnepélyes «*Téged Isten dícsérünk*»-öt tartottak, s a kurucz várak bástyáiról «örömet lőttek» mindenfelé. A fejedelem solti táborán június 1-jén hangzott fel Szomolányért a «*Te Deum*».[1])

[1]) *Kállay Ferencz* alezredes írja «ex Castris ad Solt, 1-ma Junij», Buday István tbknak: «Mai nap itt *Te Deum Laudamus* volt, mert Bercsényi és Károlyi Uraimék Jablonczánál az német császár armádáját minden munitióval együtt, sok tiszteivel, fölverték; tiszteit mind elfogdosták, nem szaladt el 200 vagy 250-ig valónál több bennek. Generális Ricsánt is elfogták feleségestől.» *Vay Ádám* udvari maréchal, ugyanonnét, ugyanez napon újságolja szintén Budaynak: «Ezen órában érkezvén Mlgos Generális Bercsényi Uram (május 28-iki) levele, kiben írja, hogy Generális Ricsán hadával három versben megütközött, felekezetünkbeliek az ellenséget teljességgel dissipálták, levagdalták, minden munitióját s bagázsiáját elnyerték. Az ütközet Szomolány nevű helységnél volt. Maga Ricsán, a harcz után egynehányad magával Jablonczа nevű kastélyban szaladott: de oda is rajtamenvén a mieink, a kastélyt is felverték, s magát kihozták s rabúl vitték Generális Uramhoz.» *Gyulay János* alezredes ugyanekkor s onnét, Budaynak: «Ricsán nevő német Generálist táborával együtt Bercsényi és Károlyi uraimék levágták; a mi penig kemény harcz alatt maradott, szaladtak közel egy kastélyban, jó erősségben; az kikre is in flagranti rohanván az vitézlő gyalogság, ostrommal nekimentek: rabúl feladták magokat, ott lévén német Generálisnak minden cselédje, felesége. Minden munitióját elnyerték.» *Dettrich István*, a földvári révből, 1. Junij, Szalay Pál ezredesnek: «Bercsényi és Károlyi Uraimék, Silezia és Morva tájárúl Trencsén felé becsapott német ellenséget Generális Ricsánnal együtt derekasan megvervén, magát a Generálist jablonczai kastélyban, Fejérhegyeken túl megszorítván, 300-ad magával a fegyvert lerakta és azokkal együtt magát megadta, rabságra hajtván életét. Az egész munitióját, bagázsiáját elnyerték, magán is három seb esett. Pálffy János ezer lovas némettel akarván magát conjungálni Ricsánnal, Pozsonyban állapodott meg, — azalatt ezen feladtak.» *Jékey Zsigmond*, Károlyi tábormestere pedig jún. 2-kán jelenti grófnőjének Barkóczy Krisztinának, Károlyba: «Isten megáldotta hadainkat

Bécsben viszont oly nagy megdöbbenést keltett Ritschánnak tönkre veretése, hogy Lipót császár sajátkezűleg sietett megírni Savoyai Eugen herczegnek: mennyire rosszúl állanak a dolgok Magyarországon s mily szükséges, hogy ide a német birodalomból sürgős segély küldessék.[1]) Pálffy bán pedig — kinek csapatait ezalatt a Csallóközből is kiszorították Bercsényi odarendelt hadai — tábornoktársa súlyos vereségét megértvén, ki sem mere mozdúlni Pozsonybúl, mely alá az őt készen váró kurucz lovasság Récséről bátran csapdozott.

Bercsényi Szakolcza elé s Austria felé vigyázó seregeket rendelvén, az egész táborral: sebesültekkel, foglyaival, az elnyert ágyúkkal, lőszerekkel, podgyászvonattal, a csatatéren összeszedetett fegyverekkel, katonaruhákkal, a zsákmánynyal, — egy szóval, mindenestől visszaköltözék a Fehérhegyeken, és — miután Ricsán tbkot s mindkét fél sebesültjeit Nagy-Szombatban orvosi ápolás alá adatta, — május 31-ke reggelén e város és Szered közt, Majténynál szállott táborba.

Katonai szempontból talán hibáztatható volna: miért nem nyomúlt ekkor inkább — az ellenségnek a súlyos vereség okozta első réműletét azon melegében kizsákmányolandó — teljes erővel Szakolcza elé, melyet a győzelemittas hajdúsággal megostromoltatván, akár Brünnig hatolhatott volna Morvába. Ha rendes, fegyelmezett, jól begyakorlott hadakkal rendelkezik s egyéb körülmények fönn nem forognak: úgy kétségkívül ezt kell vala tennie. Azonban ennyi hadat a Fehérhegyeken túl nem bírt élelemmel ellátni; csapatai a nyert zsákmány fölosztását, az akkoriban szokásos tábori

Szomolyán váránál. Ricsán nevő Óbester (tbk!) lévén az morvai passuson, Mlgos Generális Bercsényi Uram reáütvén Ricsánra, az ki is volt 3 regimenttel, magát Ricsánt 200-al elfogták, a többit levágták és szalasztották». (*Archiv. Rákócz.* I. o. I. k. 124., 222. és 223. ll.) Ilyes egykorú tudósítás számos maradt fenn.

[1]) «*In Wien war die Bestürzung über dieses Ereigniss* (Ritschan megveretését érti) *sehr gross;* und der Kaiser schrieb den 13. Juni an Prinz Eugen eigenhändig: wie schlimm es in Ungarn stehe, *wie nöthig eine Unterstützung aus dem Reiche sei*», stb. (*Feldzüge des Pr. Eugen v. Savoyen*, VI. k. 158. l., hol a szomolányi csata 153—158. ll. bőven leiratik, természetesen, a császáriak veszteségének lehető kicsinyítésével.)

kótyavetyét sürgették; és, a mi a fő, mivelhogy Heister most erejének zömével gr. Forgách ellen fordúlt volt Dunántúl: e tábornok Bercsényitől segítséget kért, különösen Károlyi átköltözését kívánva. Mindezen okok együtt, de kivált az utóbbi bírta reá a fővezért, hogy a morvai diversiót ezúttal mellőzze. Ugyanis ennél a magyar ügyre nézve sokkal nagyobb súlylyal bírt az oly fontos dunántúli országrész biztosítása, — melyet, ha oly messzire eltávolodik Morvába, nem foghatott volna támogatni. Visszaszállásának egyik oka végre az is volt, hogy Pozsony városát akará meghódítni «ezen réműlés alatt».

Majtényról, Födémesről stb. e napokban a fejedelemhez írt leveleiben a szomolányi csatára s következményeire vonatkozót még igen sok érdekeset találunk.

Bercsényi május 31-ikén délelőtt majtényi táborában, a győzelemért ágyúdörgés és az összes hadak háromszori sortűz-adása mellett hála-istenitiszteletet tartatott, infula alatt; örömükben a nyert nyolcz tonna lőpornak egy részét «füstben bocsátották, Isten dicsőségére». Ez nap s másnap még mind hordta és adta elő a katona a sok nyereséget, a tartandó tábori árverésre, hogy azután a begyűlendő pénzen arány szerint osztozzanak. A fővezér így ír június 1-én Majténynál mindezekről:

«Most, mind a sok nyereségnek, számtalan rabnak — mert csak aszszonyokon kívűl van több 600-nál, asszony is majd 300, — és a hegyen túl való provisió nemléte, derekasabban pedig Ngod utóbbi levele (Forgách megsegítése végett), kit útamban vettem vala, tevén reflexióra való consideratiót, visszaszállottam Majténhoz, és az kótyavetyére való öszvehordásban fáradozunk éjjelnappal. Nem várom az kótyavetyét, csak az portéka öszvehozását: mert nem kevés díb-dáb egy tábor bagázsiája. Vagyon valami kevés (nyert) pénzecske is: csak már is 11 sereg (század) közel 20,000 frtot adott elő, — s hát még az többinél is van reménség. Ricsánt az több raboknak tisztjeivel Szombatba küldtem, mind az sebessekre — kivált az Generális nehéz sebére nézve, — mind penig, mivel Szombatot akarták eltörleni, pro consolatione Civitatis. *Az mint is annyira consoltáltatott az egész föld, hogy már magok kínálkodnak az parasztok: ha valamerre megyek, tegyek hírt, — mindgyárt elgyünnek ők is!* — Az (elfogott) köznémetek az Unter-Officierekkel együtt mindinkább szolgálatra vették magokat nagy kedvvel, úgy, hogy már is ötödfélszáznál több (június 8-káig már *600-nál több)* tette le az hitet; kiknek fegyverek, mundírungjok készen: mert feladván magokat az Generálissal, nem hagytam distrahálni; az mi penig

kótyavetyén lesz, azt is mind megveszem. Hiszem Istent, Ngodnak is alkalmas hadát megmundérolhatjuk. — Ezekkel az új németekkel, míg hozzánk szoknak, azon leszek: Nyitrát, Bajmóczot megvétessem. Nem látom jobb módját, mint ezen réműlés alatt Pozsonynak mennem; három napot adtam (meggondolásra) az városnak, tegnap bocsátám el őket (követeiket), valának más szín alatt nálam, — noha még senkisem tudja szándékomat. Csallóköz egészen miénk. — Ricsán aligha meg nem hal az sebben, az mint az borbélyok (sebészek) mondják». De mégis kiheverte.

Ezen, a tábori Te Deumot is leíró, sok egyéb tárgyról is szóló levelét a fővezér, a fejedelemnek futárral elküldvén, június 2-ikán Károlyival s a tisztikarral berándúlt Nagy-Szombatba, hol az esztergomi káptalan — élén Pyber László püspök és érseki helytartóval, — úgy a városi tanács, s az egyetemi, collegiumi ifjuság tanáraikkal, nagy ünnepélylyel fogadák a győzőket. A Sz.-Miklósról nevezett székesegyházban s a jezsuiták templomában fényes «*Téged Isten dícsérünk . . .*» s azután nagy örömlakoma, áldomás tartatott.

Estvére ismét kimentek a táborra, honnét Bercsényi június 3-ikán Károlyit hadaival s Ebeczky Istvánt és Szabó Mátét a Csallóközbe, Balogh Istvánt a gútai sáncz visszafoglalására, más csapatokat Pozsony alá s Austria felé vezényelt, maga pedig a táboron még a nyereség dolgát rendezé s a fejedelemnek a szomolányi csata lefolyásáról szóbeli tüzetes jelentést teendő küldöttség tagjait jelölé ki, általok is újabban írván. E küldöttek az ütközetben vitézi részt vett *Somogyi Ferencz* csallóközi ezeres-kapitány, *Mayláth Boldizsár* Pozsony vármegye egyik hadnagya, és Csicseri *Orosz Ádám* unghi volt alispán valának, mely utóbbitól a fővezér politikai ügyekben üzent Rákóczinak. «Somogyi Ferencz Uramat — írja levelében — különösen ajánlom Ngod kegyelmességében; igaz, discretus, jólelkű s jó resolutiójú ember; most is elgyütt mindeneknek elhagyásával velünk, jó ifjú legény, jó katona négy fiával. (Utóbb *hat fiával együtt szolgálá fegyverrel a hazát;* egyik fia el is esett.) Csendességében nem látszik bátorsága, kire minden órán kész». Kívűle Bercsényi még *Galánthai Balogh István* szintén pozsonymegyei huszár-ezredest emeli ki; a kit is azután a fejedelem «Ricsán megveretésének alkalmatosságával mutatott érdemes voltáért» léptetett elő dandárnokká, e tiszti rendfokozat szervezésekor.[1])

[1]) L. Archiv. Rákócz. I. oszt. I. k. 567.

Ritschan tbk. vesztett csatája történetéről azon súlyos sebesült állapotában is bő jelentést mondott tollba a bécsi cs. k. főhadi tanács számára, kérvén Bercsényit: kegyeskednék azt elküldetni. S a gróf ezt nemcsak hogy teljesíté:[1]) de mivel a jelentést igen hűnek találta, («... magam sem írhattam volna le jobban»), másolatot vétetett róla a fejedelem számára, és ezt, az elfoglalt császári zászlókat, rézdobokat, úgy «valamely jelenségecskét nyereségünkből» Somogyiéktól küldötte el. E «jelenségecske» Ritschannak egy igen szép harczi paripája volt, melylyel a katonaság Rákóczinak kívánt kedveskedni, míg a másik kettővel Bercsényinek:

«Ricsán nyereségéből alázatossan egy lóval udvarlok Ngodnak, — írja a fővezér; — másik lovát az feleségem (hatlovas parádé-hintós) kocsissának küldtem. Az harmadikát megmászom — ha kancza is. Az többit hajda, kit ide, kit oda!»

Jún. 8-iki levelében a Szomolánynál fogott s szolgálatba állt németekről emlékezik újra:

«Az németeknek rézpénzzel fizettem; látom, jókedvük; tiszteket csináltam, — vagyon 600. Ma béérkezének az bombákkal is, az kiket az bányákrúl hozattam, s mozsárokkal. Tegnap együtt (szökött) egy disgustatus Feuerwerker: arra nagy szükségem vala. Hiszem Istent, pozsonyi uraimék nem sokáig fogják az külső város sánczának — kit csináltak — hasznát vehetni. Ricsánnak rabtársait elküldtem Lévára; nem jó itt tartani; szabadúlni akarnának, — bocsássam-é sarczon?... Ha Pozsonyt megvehetném, jó volna; most gyűjtöm reá az gyalogságot».

Majd, a kótyavetyének már megtörténte után, jún. 22-kén jelenti Rákóczinak, hogy a Szomolánynál nyert sok fegyverből *még az ő solti tábora számára is küldhet:*

«Az fegyvert, ruhát egészlen megvettem (a katonáktól); de sokat vitt el (azaz hordott szét a harcztérről) az szegény tót. *Már itt 600 németnel többet készíttettem* el (a Ritschan hadafélékből) egészen; örömest is elküldeném Ngodnak őket. *Mennyi fegyver és ruha maradt még?* megírom Ngodnak. Soha nem tudom, hová küldjem az sok rabot, tisztet? Bizony, magok sem érik meg, az mennyi a költség rájok; miként akarná szabadítani őket (sarczon) Pálffy? megírtam minap Ngodnak. Ricsánt el kell küldenem

[1]) A cs. kir. hadi levéltárban ezen ügyirat most is megvan; kelt «*In Feld-Lager bey Nádast, d. 30-ten May 1704*».

Szombatból, mert nem jó ott: sok a *Kselsaftja!* Léván sem maradhat az sok tiszt». Ha Egret már átadták, oda szeretné őket küldeni.

S mint utóbb — júl. 12-kén — említi, a nyereségből megmaradt fölösleges fegyvereket és német katonaruhákat csakugyan elszállíttatta a fejedelem táborára: «Az mundírungot, az ki megmaradt és az fegyvert, felküldém Ngodnak».

Hogy mennyi gonddal, mily lelkiismeretes pontossággal kezelteté s osztatá föl a harczban részt vett csapattestek között a szomolányi nyereségből a kótyavetyén begyűlt pénzt Bercsényi, országos nagy dolgai közepette is: mutatják Nagy-Magyarról júl. 14-én írt sorai, melyekkel a saját és tiszántúli ezredei osztályrésze iránt aggódó Károlyit (a ki ekkor már Dunántúl működött) megnyugtatni törekszik:

«Az Ricsán nyereségéből *senki részét ne féltse. Megvan mindenik ezernek lajstrom szerint része; szépen papirosra kellett tenni mindent: tiszteket deputáltam, elővették az kótyavetyések számadásit, belénéztem — de nem az pénzben! Megvan kinek-kinek az övé.* Jékey uramnak (Jékey Zsigmond, Károlyi tábormestere) nincs kedve a mezőhez: inkább tubákol az falukon; az mint irám, Sopornyi táján, az Vágon túl szellőzik, az Kglmed bagázsiájával; de, hiszem, el nem felejti maga hivatalját.»[1])

A szomolányi győzelem szülte lelkesedés az éjszak-nyugati vármegyék népe között oly nagy és tartós volt, hogy utána csakhamar *tízezer fegyveres új hajdút* állítottak föl teljes létszámban; és Bercsényi — Ritschan trencsényi betörése- s égetéseiért a «*revisität megadni*» — egyremásra betöréseket tétetvén Ocskay, Ottlyk, Winkler, Bokros, Bossányi stb. kapitányok hadaival Morvába, Austriába: a Szomolánynál vérszemre kapott hív tót nép még aratás idején is önként, több ezernyi csapatok-számra csatlakozott a betörő kurucz hadakhoz, nem kis segítségökre. Július 31-iki levelében (Királyfalváról) emlékezik erről Bercsényi: «Ezt az földet lehetetlen tágítanunk, *az ki* (vagyis népe) *megédesedett Ricsánon; tartóztatnom: nem únszolnom kell*». Sőt még utóbb, aug. 28-ról is: «Mi, Nagyságos Uram, *minden paraszt kész itt meghalni;* hitemre, két nap 2—3000 előáll; oly zelust vertem én ezekben: *jobb az nemessénél!*»

[1]) *Rákóczi-Tár*, II. 85—86. l.

Valóban szép bizonyítványa a nép lelkesültségének, vállalkozó kedvének, a fővezér tollából. Ez magyarázza meg a császároknak ama nagy szorúltságát, hogy Ritschan hadtestének megsemmisítése után, az örökös becsapásokkal ostromolt austriai határok hoffi, marcheggi, angerni sánczai védelmére utóbb még *a bécsi egyetem ifjúságát is* — 300 diákot — ki kellett rendelni, míg magának a cs. székvárosnak a kuruczok ellen lázas sietséggel épített új «*lineái*» őrzését a cs. testőrség és fegyveres polgárság teljesíti vala. Ha Miksa-Emánuel bajor-franczia seregét Höchstettnél Eugennek, Marleboroughnak nem sikerül megverniök: az osztrák főváros okvetetlenül oda lesz. Nem Rákóczi ifjú hadseregén múlt, hogy a régóta tervezett franczia-magyar egyesülés Bécs alatt létre nem jöhetett. —

A szomolányi diadal előidézte óriási föllelkesülés a nagyszombati egyetem ifjúságát is elragadá. Jezsuita-tanáraik ezeknek jó részben németek valának, igazgatóstúl együtt; kik is — a mellett, hogy Bécsbe tartományfőnöküknek s általa az udvarnak a kuruczokról titkos tudósításokkal szolgáltak, — a gondjaikra bízott tanúló ifjuságot német ruhába bujtatták, germanizálták, osztrák szellemben igyekeztek nevelni; mit a köztük levő némely jobbérzelmű magyar társaik nem bírtak kellőképen ellensúlyozni. A június 2-iki fényes «*Téged Isten Dicsérünk*»... hála-istenitisztelet ünnepélyein részt vett ifjúság ez után, a magyar fegyverek győzelmi mámorától hevűlten s a legtöbbnyire protestáns kurucz katonaságtól buzdítva, támogatva, összecsoportozott, lehányta német ruháit, s fölzendűlve, a katonasággal együtt acclamátióval követelte a német igazgató, német tanárok elkergettetését. Bercsényi, — a ki a tanügynek meleg barátja s a mellett buzgó katholikus vala, — közeli táboraiból gyakran bejárván ekkor Nagy-Szombatba, személyesen vizsgálta meg a dolgot, tüzetesen informáltatva magát a magyar jezsuitáktól is; és minthogy az ifjúság panaszát alaposnak, a nevelési irányt magyarellenesnek találá: a jezsuita-conventre először is rászabta büntetésül, hogy a tanúló-ifjakat új magyar öltözetekkel tartoznak, saját költségükön, ellátni; azután a tanítást a magyar jezsuitákra bízva, a németeket rectorostól együtt rövid úton szekerekre rakatta, s június 8-ikán katonai födözettel, késedelem nélkül kiszállíttatá az országból, a határszélekre kísértetvén

egy katholikus főtiszt Ocskay László oltalma alatt, hogy életökben, az őket gyűlölő földnépétől s hadaktól bántódás ne essék. E kiűzött jezsuiták aztán nagy búsan Bécsbe húzódtak, patronusok Kollonics bíbornok pártfogása alá.[1]) A nemzeti ruhába bujtatott tanuló ifjúság tombolt örömében a német tanárok távozása fölött; sőt a magyar jezsuiták is örűlnek vala német collegáik kiűzetésén; egyikök pedig, *Bohus Márton*, épen emlékiratot is készített viselt dolgaikról Bercsényinek, melyet ez a fejedelem elé terjeszte, osztva szerzőnek abbeli nézetét, hogy Rákóczi a római általános rendfőnököt (jezsuita-generális) világositsa föl az ügyről.[2])

[1]) *Máttyássovszky László* nyitrai püspök, udv. cancellár, irja Bécsből 1704 június 21-kéről gr. Csáky Imre váradi püspöknek Zágrábba: «Az elmúlt étszaka Kis-Marton vára hostátját más két faluval fölpörkölték, Morvában peniglen e héten nemcsak falukat égettek, de alkalmas számú embereket is lekonczoltak. *Gróff Berchényi peniglen, valamennyi német jezsuita volt Nagy-Szombatban, azokon mind kiadott, Páter Rectorostúl; ma harmadnapja ideérkeztek nyavalyások*». (Eredeti levél, a gr. Csákyak ltárában, Szepes-Mindszenten.)

[2]) *Bercsényi*, 1704 június 8., nagy födémesi táborából irja Rákóczinak: «Az páter jezsuviták *megijedtek az acclamatiótúl;* megmondám nekik: *nem segíthetem!* Tegnap lajstromot küldtek (az ifjuság) az németeknek (német tanároknak): *rectorostúl mennek!* . . . Nevetik az magyarok s örűlik; *ma küldtem passust s kísérőt nekik.* Az novitiusok s holmi szükséges fráterek mellett könyörgöttek: megengedtem; csak magokra hagytam magokat, — *még köszönik, hogy csendesítettem az hadakat.* Ez már jó példa! . . .» Alább ismét: «Az páter jezsuvitáknak némétessebb része kiindúlt, cum securitate; egy igaz magyar, *Bohus* nevű, micsoda observatiókat tett pennára irántok, accludálom Ngodnak. Az javallása: hadd constáljon Rómában is: nem ex odio Religionis Catholicæ, aut ex contemptu Sacræ Societatis, *hanem magok rosszasága s nationalitássoknak hammissága vezette ki őket.* Nem is tartom rossznak, ha Ngodnak úgy tetszenék s méltóztatnék írnia az Generálisnak, *s ugyanazért tettem föl véle pro lumine magával az levélnek conceptussát, hogy magok observatiója szerint fontossabb lehessen az Generálissok előtt.* Az excessusok observatióit is feltette vala, azt jó Ngodnak látni; úgy mondja: mindenik külön-külön magok rendi szerint büntetést illyet érdemel. — Úgy látom, *nagy örömek az magyar jezsuvitáknak*, szegényeknek; eleget hítta az rector Szent-Iványit (Szent-Iványi Márton, híres magyar jezsuita, egyházi írót) magával s másokat is; de azt felelte: Nemo me pellit, nec lingua, nec calamus, — ego non ibo!» (*Archiv. Rákócz.* I. o. IV. köt. 50—52. l.)

Bercsényi fényes győzedelmének híre nemcsak a hazát s a külföld nyugati és éjszaki országait járta be: elhatolt az a keletre, Konstantinápolyba, sőt még Ázsiába, Bithyniába, — *Thököly Imrének* az Illyés próféta hegye alatt levő csendes magányába is; még e távoli helyről is kapott szomolányi harczáért szerencsekívánatot hősünk, a bujdosó «kurucz király»-tól, ki 1704 aug. 11-ikén — Nicomédia melletti majorházából — írja mostohafiának, Rákóczinak: «Kglmed által Bercsényi uramat atyafiságosan köszöntöm, *és kívánom: adjon Isten újabb szerencsét és győzedelmet ő Kglmének, ellenségén!*»[1])

Megemlítjük végre, hogy a szomolányi diadalomnak költője is akadt, *Újváry Tamás* nyitra-kövesdi kántor személyében, a ki 25 négyes versszakból álló ékes magyar dicshymnust készített arról s a fejedelemnek kedveskedett versével.[2])

THALY KÁLMÁN.

[1]) L. *Thaly:* Thököly Imre naplói, leveles-könyvei, etc. II. k. 538. l.

[2]) L. e dicshymnust a vörösvári Rákóczi-levéltárban őrzött eredeti kéziratról közölve, *Thaly:* «Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor Irodalomtörténetéhez», II. köt. 39—43. ll.

A MEZŐKERESZTESI CSATA 1596-BAN.

Az 1891-ik évi hadtörténelmi pályázaton pályadíjjal koszorúzott munka.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

A török birodalom a nagy Szulejmán alatt érte el hatalmának tetőpontját s a mohácsi ütközet után pillanatra úgy tetszett, hogy a mohamedanismus romba dönti a keresztény civilisatiót. De a gondviselés máskép rendelte. Szulejmán halála után a szultánok megszűntek világhódítók lenni, belső zavarok emésztették, szakgatták az óriási birodalmat s ettől kezdve lassú, de folytonos hanyatlás áll be, mely már a XVI. század végén félreösmerhetetlen jelenségekben nyilvánúl.

A hosszú perzsa háborúban az ozmán hadsereg színe-java elhullott; a janicsárok és a szipahik — a világ legelső katonái — számban es értékben hihetetlen módon megfogyatkoztak. Ez pedig fölöttébb veszedelmes dolog volt, s a birodalom erejének szemlátomást való hanyatlását vonta maga után.

A szultánok megpróbálták ugyan új meg új elemekkel frissíteni föl soraikat, de minden igyekezetük kárba veszett, sőt helytelen rendszabásaik, oktalan kedvezéseik következtében a régi fegyelem, ezzel együtt pedig a régi hősies szellem is csakhamar tökéletesen elenyészett közöttük. A janicsárok ugyan szükség esetén még mindig ezrével ölették meg magukat a szent zászló védelmében, s nem lehet tagadni, hogy a mozlim harczos ezentúl is vitézül megállotta helyét a csaták tüzében, de az a rajongó lelkesedés, mely győzelemről győzelemre vezette őket, s mely a hitért való harczolás mellett más életczélt úgyszólván nem ösmert, — mármár örökre kialvó félben volt.

Épen a janicsárok voltak azok, kik egymás között torzsalkodva, előljáróik ellen föltámadva, egyenetlenséget, zenebonát idézve elő, rossz példaadásukkal demoralizálták azt a hadsereget, mely eddig katonai fegyelem tekintetében s általában egész szervezetére nézve minden más nemzet hadserege fölé emelkedett. Ezentúl is nyert még a török fényes győzelmet számának sokaságával, de annak az öntudatos erkölcsi erőnek és bizalomnak, mely egykor a fővezértől kezdve az utolsó közkatonáig mindenkit áthatott, s mely a vereséget úgyszólván a lehetetlenségek közé sorozta, híre sem volt többé.[1])

Minthogy pedig a hadtudományok művelése a keresztény államokban ebben az időben már nagy lendületet vett, és eddigelé ösmeretlen fegyverek, czélszerűbb hadi eszközök, újabb harczászat, helyesebb szabályok alkalmazása által (melyekhez még a hadtörténelemben korszakot alkotó találmányok és fölfedezések járultak) a török rövid idő alatt túlszárnyaltatott: Európának nem igen volt többé oka a félhold hatalmától rettegni.

E változásnak legelső következése az lett, hogy bár a mohamedánokkal való harczolás *elvben* még mindig a kereszténység közös szent ügyének tekintetett, mindazáltal a nyugoti államok *tényleg* részvétlenül nézték azt az emberi erőt már-már meghaladó küzdelmet, melynek hazánk hosszú idők óta véres színhelye volt. Mert azok, a kik nem voltak oly közelről érdekelve, hogy saját bőrüket féltették volna, örömest hitelt adtak annak a balga föltevésnek, hogy Magyarország német protectió alatt egymagára is képes megmérkőzni a törökkel, vagy pedig, mint p. o. a franczia és a lengyel, oly annyira gyűlölték a rajtunk uralkodó ausztriai házat, hogy kereszténységükkel nem gondolva, kárörömmel nézték mint nyomúl az ozmán évről évre közelebb Bécshez, a mi testünkön keresztül.

Ez a körülmény határozott Magyarország sorsa fölött. Első sorban ennek lehet tulajdonítani, hogy mialatt más nemzetek a béke áldásaiban részesülve, a műveltség és jólét magas fokára

[1]) L. az elmondottakra vonatkozólag Hammer és Zinkeisen munkáit: *Geschichte des osmanischen Reiches* etc.; továbbá Salamon Ferencztől: Magyarország a török hódoltság korában.

emelkednek vala, az alatt a magyar, mint a kereszténység legfőbb bástyája, pazarúl ontja vérét a nyugoti civilisátió védelmében s a hősies önfeláldozás világra szóló példájává tévén magát, az örökös harczban megfogyva, kimerülve, véginségre jutva: fejlődésében a többi európai államoktól csaknem egész századdal hátrább maradt. Így történhetett meg aztán, hogy a mit a török hódítás független államiságunkból még meghagyott, azt a fölszabadító szerepét játszó bécsi udvar önkényének sikerült rongyokká szakgatni.

Hogy a német birodalom nem nézhette összetett kezekkel a török hódoltság terjedését Magyarországon, az igen természetes dolog. Az érdekközösség nemcsak az államfő személyének azonosságában rejlett, de bennünket segítvén, tulajdonképen önmagukat védelmezték, mert hiszen a szomszédja égő házának oltására minden okos ember siet.

Pedig szomszédok talán sohasem gyűlölték jobban egymást, mint a magyar meg a német.

E gyűlölség régi keletű, régibb sz. István koronájánál, és erősebb, maradandóbb volt mindazon szövetségeknél, melyek a két nemzet uralkodói között évszázadok folyamán a harczmezőn, vagy a politikai és családi életben valaha létre jöttek.[1])

De a viszonyok kényszerítő hatalma győzedelmeskedett a nemzeti érzések és indulatok fölött, megzabolázta a gyakran kitörő szenvedélyeket, azok az úgynevezett «*legmagasabb állami érdekek*» pedig, vagy a miket ilyeneknek tartottak, elnyomták, hamu alá fojtották a százados gyűlölet lobogó tüzét, és a mohácsi ütközet után a két nemzet sorsa elválhatatlanúl egybe forrott.

Nincs szándékom síkra szállani az ellen az általánosan elfogadott s bizonyára jogosult históriai felfogás ellen, mely a némettel való szövetkezést a mohácsi ütközet után hazánkra nézve *elkerülhetetlen politikai szükségnek* declarálja; azt a kérdést sem

[1]) Minden államférfi vagy író, a ki valaha e két nemzet egymással való érintkezéséről szólott, az engesztelhetetlen gyűlöléseket első sorban említi. Jellemző egy velenczei követ mondása, mely szerint: «A németek Ferdinándot (I) szeretik de nem félik; a csehek nem szeretik de félnek tőle; a magyarok se nem félnek tőle, mert ismerik gyöngeségét, se nem szeretik, mert *német*». *Századok* 1875. évf. 664. l.

vetem föl, hogy vajon az adott viszonyok között nem helyesebb dolog lett volna-e meghódolni s egyszerűen keresztül bocsátani a törököt hazánkon, mert jól tudom, hogy meg nem történt dolgok esetleges következéseivel számolni — ha szinte a létező állapotok helyesebb megítélhetésére nézve rejlik is azokban valami tanúság — általában véve meddő foglalkozás: de a történelem arra oktat, a tények azt bizonyítják, hogy a szerződésnek, mely sz. István koronáját a Habsburgok fejére szállította, üdvös következményei Magyarországra nézve az általunk tárgyalt időszakban alig voltak és szövetséges társunk tehetetlensége vagy rosszakarata lépten nyomon kitűnt.

De ne keressük az okokat, mert ezek messze vezetnének és a megtörtént dolgokon úgy sem változtathatnak, hanem vizsgáljuk egyszerűen a tényeket és arra a következtetésre fogunk jutni, hogy: *először, a német birodalmi segítség hazánkban az egész XVI. században keresztül nem képes fölmutatni számba vehető eredményt; másodszor, hogy csak akkor és addig segítettek bennünket szövetségeseink, a mikor és a meddig ők maguk is komoly veszedelemben forogtak.*[1]) Magyarország megmaradása kétségtelenül nagy fontossággal bírt rájuk nézve, de jóléte, boldogsága már kívül esett azon önző számítás körén, a mely a bécsi udvar politikáját hazánkkal szemben mindenkor vezérelte. Ezt fölösleges bizonyítgatnunk, mert hiszen Magyarország történetében, 300 esztendőn keresztül, ez a politikai irány sötét nyomokat hagyott maga után!

Mindjárt a mohácsi ütközet után, mikor a mohamedanismus részéről fenyegető veszély Bécs ostromával a maga rettentő nagyságában jelentkezett és attól lehetett tartani, hogy egész Magyarország meghódol Szulejmánnak: az 1530-iki augsburgi gyűlésen 48,000 katonát ajánlottak föl a német birodalmi rendek «*gyors*» segélyül hazánk oltalmára, ezenkívül még állandó hadak tartására is kötelezvén magukat, fűt- fát igérve, csakhogy kétségbe ne essünk.

[1]) Az 1600-ik pozsonyi országgyűlésre egybe sereglett rendek nyíltan kijelentették Mátyás főherczeg előtt, hogy a németek s az örökös tartományok korántsem Magyarországot, de önmagukat védelmezik, egy rájuk nézve igen kényelmes positióból. (Orsz. Gyűl. Eml. IX. k. 403. l.)

Mikor pedig a török Buda ellen készült, *Frangepán Ferencz* kalocsai érsek a segítséget sürgető magyar követség vezetője, fülébe dörögte a birodalmi gyűlésnek, hogy ébredjen föl valahára kárhozatos tétlenségéből, mert az ozmán uralom alá jutott Magyarországban utoljára is oly ellenségre fog találni, mely hajdan sok nemzetek rettegése volt.[1]) E vésztjósló hang megdöbbentette a tanácskozókat, és nyomban meg is ajánlottak 24,000 fegyverest három éven keresztül, Ferdinándnak 30,000 lovas tartása tétetett kötelességévé, ezen fölül a császár elhatározta, hogy tengeri támadást intéz a török ellen.

Végezetre pedig, mikor a keresztény világ Buda elfoglalásának hírére megrémült, a fényes ígéretek koronája gyanánt Károly császár ünnepélyesen fogadta, hogy a magyarországi támadó hadak elére állva, le nem teszi addig a fegyvert, míg a budai Boldogasszony templomára a *megváltó* jelvényét újra fel nem tűzi.[2])

Tudjuk, hogy a fényes ígéretek és ajánlatok, miket a pillanatnyi lelkesedés vagy még inkább a közelgő veszélytől való félelem szült, soha sem mentek teljesedésbe; tudjuk, hogy a német birodalomnak 1542-iki hadi vállalata Magyarországon a szó teljes értelmében gyalázatos véget ért, de jellemzőbb mindezeknél az, hogy mikor már Ferdinánd, versenytársa halála után, egyedüli ura volt Magyarországnak s neki és utódjainak sikerült a töröktől fegyverszünetet vagy plane békét vásárolni: kitört a németekből is a hamu alatt lappangó láng és mert nem kellett többé attól tartaniok, hogy a meghódolt Magyarországban a régi félelmes ellenséget ismét föltalálják, könnyebben lélekzettek föl és nagy hirtelenséggel megváltozott a hangulat irányunkban. A birodalmi rendek, hol egy, hol más kifogással élve, hallani sem akartak többé a török ellen való támadó hadjáratról, és Magyarország felszabadításának terve a gyakorlati politika teréről, a jámbor óhajtások lomtárába került.

Most már be kellett érnünk azzal, ha királyaink mint egyúttal német császárok, a birodalmi rendektől időről időre, kisebb-nagyobb segéd hadakat eszközöltek ki, idegen zsoldosokkal, idegen és tapasztalatlan hadvezérekkel árasztván el hazánkat. Pedig

[1]) [2]) Dr. Károlyi Arpád: A német birodalom nagy hadi vállalata Magyarországon 1542-ben. *Századok* 1880-ik évf.

utóvégre a török sem igen volt nekünk nagyobb ellenségünk, mint a föld népét sanyargató embertelen német, spanyol, vallon stb. zsoldosok, a kik fizetetlenségük következtében sáska módra kiéltek, elpusztították országunk romjait.[1]) Mindazonáltal az adót megfizettük, a hódoltság darabokra szakgatta hazánkat, fejlődésünk megakadt, alkotmányos jogainkat, nemzeti önállóságunkat örökösen csorbították, anyagilag tönkre jutottunk, testi és lelki szabadságunkban háborgattak, úgy annyira, hogy a török uralom alatt sem igen veszthettünk volna már többet.

És mit mondjunk azokról a tanulatlan, sokszor gyáva, ellenseges érzelmű hadvezérekről, kik kárhozatos könnyelműséggel pazarolták a magyar vért és csaknem végső veszedelmet hoztak nemzetünkre?

A honfi lelke elborúl, ha a Katzianerek, Roggendorffok, Brandenburgi Joachimok, Castaldók, Teuffelek, Aldanák, Liscanusok, Salamancák, Tassó Hannibálok, Hardeckek stb. szerencsétlen harczaira gondol és szemlélve az ország állapotát, az általános erkölcsi hanyatlást, a nép nyomorát, mely hitét, nemzetiségét képes volt már-már megtagadni, hogy sorsán változtasson: szíve mélyén igazat ad ugyan a velenczei követnek, ki hazáját *holt tetemnek* nevezi, mert mindent mi az államot állammá teszi, bomló félben van itt,[2]) de egyszersmind a méltó elkeseredés, a jogos fölháborodás hangján kérdezi, hogy ki az oka annak, hogy Magyaror-

[1]) A XVI. század végeig a rendek még csak panaszkodnak, Isten szent nevére kérvén a királyt és a főherczegeket, hogy vessenek véget valahára az idegen katonák garázdálkodásainak, mert a nép nyomora leírhatatlan, a zsoldosok alávalósága pedig — a mint példákkal illusztrálták — minden fogalmat fölül múl. De már az 1600-iki pozsonyi országgyűlésen, a királyi előterjesztésre adott válaszukat, azzal a fenyegetőzéssel zárták be, *hogy szükség esetén törvényt hoznak a nép verejtékén élő idegen zsoldosok ellen, és a vármegyékben közfelkelést hirdetvén, fegyveres erővel kiverik őket az országból*, mire Mátyás főherczeg bosszankodva jegyezte meg Rudolfhoz intézett jelentésében, hogy a *rendek nem a törökök, de a német zsoldosok ellen akarnak insurgálni.* Ezt már csakugyan bajos dolog volna félre magyarázni, és az országgyűlés szándéka kétségtelenül az egész nemzet szívéből fakadt. (L. Magyar Országgyűlési Emlékek IX. k. 410. l.)

[2]) Wertheimer Ede: Magyarország állapota a XVI. és XVII-ik században. A velenczei követjelentések nyomán. Századok 1875. évf. 659. l.

ság, *mely nagysága és multja által a német császár legjelentékenyebb állama,*[1]) alig pár emberöltő alatt ennyire süllyedt? És fölemelt fővel, büszkén hangoztatja, hogy ez a fölöszlásnak indult «*holt tetem*» századokig védelmezte Európát és az egész kereszténységet a töröktől!

De ha a történelemnek csaknem minden lapja szomorú bizonyságot tesz arról, hogy a rosszúl vezényelt, rosszúl élelmezett s ezekből kifolyólag fegyelmezetlen, garázda idegen zsoldosok gyakran veszedelembe sodortak bennünket, másfelől azt is kénytelenek vagyunk elösmerni, hogy a hadügy Európa szerte talán sehol sem volt annyira elhanyagolva ebben az időben, mint épen hazánkban.

Köztudomású dolog, hogy a Habsburgok rossz gazdák voltak, s ennek oka némileg saját egyéniségükben, de főkép a viszonyokban keresendő. Apáról fiúra üres kincstárt, terhes adósságokat örököltek, és sem képességük, sem szerencséjük, néha még jó szándékuk sem volt (mint p. o. Rudolfnak) zavart financziáik rendezésére. Magyarország pedig helyzeténél fogva csak újabb meg újabb terheket rótt rájuk, mert a kincstár állandó bevételei ösmeretes okoknál fogva már a Jagellók korában igen megapadtak, a török hódoltság idején pedig épenséggel nem voltak elegendők az ország védelmi erejének fentartására.

Állandó hadseregről ily körülmények között természetesen többé szó sem lehetett.

Ugyan miből tarthatott volna el a király csak 15—20 ezer fegyverest is, mikor a végvárak rendes őrsége a kamara összes bevételeit egymagában jóformán fölemésztette, ennek daczára a királyi várak a XVI. század második felében a lehető legsiralmasabb állapotban voltak.

Minden országgyűlésen előállanak a rendek a maguk elmaradhatlan panaszával, hogy ő felsége viseljen jobban gondot a végekre, fizettesse meg a vitézek zsoldját, mert a mostani állapotokhoz képest félő, hogy rövid időn utolsó romlása következik a magyarnak. És mint a várkapitányoknak a kamarákhoz intézett levelei bizonyítják, a katonák csapatostól hagyják el zászlaikat

[1]) U. o.

fizetetlenségök miatt s néha fegyverüket is eladogatják, hogy éhen ne vesszenek . . . *A végvárak oly gyöngék, annyira romlott állapotban vannak* — olvassuk az 1593-iki pozsonyi országgyűlés feliratában — *hogy az ellenség egyetlen rohamát sem lesznek képesek kiállani, s ha az Isten nem védné azokat, bizony velök együtt az ország is elesne. Az őrség rongyos, koplal mindenütt s alig van egy napra való kenyere stb.*[1])

De még sötétebb képet tár elibünk *Pálffy Miklós* Dunáninneni főkapitánynak — e korszak egyik legjelesebb hadvezérének — a pozsonyi kamarához intézett az a levele, melyben az érsekújvári vitézek 40 heti hátrálékos zsoldját már Isten tudja hanyad ízben sürgeti:

«*Azért ismég mind seregestül jövének hozzám* — így hangzik a levél egyik pontja — *jelentvén nagy panaszkodással sok nyomorúságos inségeket. Kegyelmeteknek pedig jó emberséggel írhatom, hogy sokaknak közülök, a kik, vagyon 40 esztendeje hogy az ő Felsége szolgálatjában vadnak, az orczájokon és vén szakállokon csurgott le az könnyűjök, a nagy fogyatkozásnak és szükségnek megkeseritése miatt. Az mely dologért mindnyájan kiakarnának szállani az ő felsége faluira, és mindaddig ott kinn lenni és az szegénységen élni, míg az övék meg nem lészen*» stb.

Gondolják meg tehát — inti tovább Pálffy a kamarásokat — hogy mi következik ebből. Ő már nem képes visszatartani a katonákat, és ha egyszer kényszerűségből oda hagyják a várat, elpusztítják, nyomorúságra juttatják a szegénységet, az ellenség pedig szívet vesz rajta, látván hogy ő felsége régi katonáit csaknem éhen hagyják veszni stb.[2])

Ha már a nagyfontosságú Érsek-Újvár őrsége is ilyen szánalomra méltó sorsra jutott, éppen Pálffy Miklós alatt, elképzelhetjük, hogy milyen viszonyok uralkodtak a kisebb végvárakban, hol a kapitányok panaszaira a kamara rá sem hederített, a kényszerűségből való örökös hazudozással pedig tekintélyüket is aláásták a katonák előtt.

Ezekre ugyan hiába számított a megnyomorodott község, ha

[1]) Magyar Országgyűlési Emlékek VIII. k.

[2]) Országos Levéltár. Pozsonyi kamarához intézett levelek 1594.

török vagy tatár tüzet hozott rájuk, és marháikat felprédálta. Mert alig vette neszét a szerte széjjel kóborló őrség egy-egy ellenséges csapat közeledtének, nyakra főre bezárkózott a falak közé, jól tudván hogy béke avagy fegyverszünet idején, várak ostromlása tiltatik. Annál vakmerőbb volt, mikor az ellenség elvonúlt a falak alatt, ha el kellett hajtani a pórnak utolsó igavonó barmát. — Háború idején pedig a gyávaság, hitszegés, árulás, napi renden volt, főleg oly várakban, melyeknek őrségét idegen, vagy a mi még ennél is rosszabb, vegyes elemek alkották. Ha nem érezték magukat teljes biztonságban, nyomorúlt életöket s összeharácsolt javaikat féltvén, néha gyalázatosan megszöktek, máskor zendülést támasztva, az ellenség kezére játszották a várat, mint ezt igen sok példa bizonyítja.[1])

A magánosok várai annyiban különböztek a királyi váraktól, hogy — főkép a török támadásainak kitett területeken — biztos menedéket nyújtottak a környék minden üldözött szabad hajdújának, vagy más kóborló katonáknak, kiknek persze a kapitányok nem adtak zsoldot, csak szabad zsákmányt, szabad nyereséget, melyből a maguk részét bőven kivették. Ezek a hazátlan bujdosó katonák már a XVI. század végső éveiben úgy szólván törvényen kívül állottak, a várakba való befogadtatásuk szigorúan tiltatott, sőt a ki hol érte, büntetés nélkül megölhette őket.[2]) Pedig nehéz időkben Isten tudja mi történik, ha e féktelen de elszánt, kemény katonák az ország különböző részeiben örökös guerillaharczot nem folytatnak a támadó törökkel! Mert az ellenség most már sz. Demeter nap után sem takarodott haza, mint annak előtte, hanem állandóan itt ült nyakunkon és tudvalevőleg épen a fegyverszünet és béke idejét használta föl hódításai terjesztésére, mikor az országnak rendes katonasága a várak zsoldos őrségén kívül alig volt.

[1]) 1594-ben Győr bukása után Pápa, Tihany, Vásony, Devecser Ugod, Csesznek őrsége megszökött a török elől. Győr árulás miatt veszett, Eger bukását az idegen őrség zendülése okozta, Tatát, Palotát, Veszprémet stb. védői gyáván feladták. L. *Istránffy* Lib. XXVIII. és Nádasdy Ferencz előterjesztését Győr bukása után, a királyhoz. *Orsz. Levéltár.* Tört. Eml. B. 1594.

[2]) L. az 1598-ik évi XXIX. t.-cz.

Az úgynevezett tiszti és főpapi banderiumok a mohácsi ütközet után nem tettek számot többé, és lassanként teljesen beolvadtak az általános védelmi erőbe. Előkelőbb helyet foglaltak el ezeknél a katonák tartására kötelezett főnemesek, zászlós urak csapatjai, melyek azonban — bár számra nézve kétségtelenül tekintélyes erőt képviseltek — soha sem képeztek parancsszóra mozgósítható, egy fő hatalom alatt álló, és a szükséghez képest ide vagy oda rendelhető hadsereget. Mert — ha szinte az ország fizette is zsoldjukat — (a mi gyakori eset volt), első sorban mégis az illető földesúr várait, jószágait tartoztak védelmezni a török támadásai ellen. Minthogy pedig a rabló portyázások napirenden voltak, a védelem szüksége egyes pontokon folytonossá vált s mert némely hatalmas urak katonái egész vármegyéket, gyakran fontos erősségeket oltalmaztak, nem lett volna tanácsos állomásaikról kimozdítani őket, a mit különben a törvény is határozottan tíltott. Természetes dolog, hogy ez a körülmény, igen könnyen érthető okoknál fogva az ország általános védelmi ügyének ismét csak hátrányára szolgált.[1])

Legfőbb baj volt még is, kútforrása minden tehetetlenségünknek, hogy nem létezett oly szilárd alap, melyen a honvédelem ügye fölépülve, megizmosodhatott és természetes útján tovább fejlődhetett volna.

Mert az általános elszegényedés következtében s talán a hűtlen kezelés miatt is a kincstár rendes bevételei, mint már említettük, a végbeli katonaság eltartására sem lévén elegendők, a király alkotmányos úton rendkívüli adózásra szólította föl a nemzetet.[2])

[1]) Alaposan tárgyalja ezt a kérdést Salamon Ferencz: «*Magyarország a török hódoltság korában*» cz. jeles művében.

[2]) A kincstári jövedelmek és bevételek felől évről évre rendszeres kimutatásaink nincsenek ebből az időből, csak is elvétve akadunk töredékes számadásokra a kamarák iratai között. Így p. o. a pozsonyi kamara területén *1593-tól kezdve 1595 szeptemberig* a harminczadokból befolyt összesen 220,746 frt 45½-d, mely összegből egy évre átlag 70,000 frt esik. Ugyancsak a pozsonyi kamara területén lévő sz. kir. városok taxája 1597-ben 17,300 frtban állapíttatott meg, melyből legtöbbet Pozsony (4000 frt), legkevesebbet pedig Zágráb és Szakolcza (200 frtot) fizetett. A szepesi kamara területén lévő sz. kir. városok 1593-ban 17,000 frttal (Kassa 5000 frt, Sze-

Az országgyűlés — zugolódva, panaszkodva bár és mindannyiszor az «*ős nemesi kiváltságok épségben tartása mellett*» megajánlotta ugyan, rendszerint a jobbágyság terhére a hadfogadásra szükséges adót, ez azonban legtávolabbról sem képezhette a honvédelem ügyének azt a szilárd alapját, melynek szükséges voltáról épen most szólottunk.

Mert a porta szerint való adózás nagy megterheltetéssel járt mindenkor úrra, parasztra nézve egyaránt, és eredménye korántsem állott arányban azzal az áldozatkészséggel, a mit megszavazása által a rendek tanúsítani akartak.

Régi szokás szerint 1543 óta minden porta után rendesen két frtot ajánlott meg az országgyűlés, melyhez gyakran még a fuvar és a közmunka váltsága járult. Az ebből befolyó összeg lelkiösmeretes kezelés mellett sem igen rúgott többre 50—60 ezer forintnál, a mi pedig bizony soha sem volt elegendő a kívánt czélra.[1]) El is követett az udvar mindent, hogy e rendkívüli adót esetről esetre fölemelhesse, de hasztalanúl, mert az országgyűlések, a nép nyomorúságára való tekintetből, keményen ellenszegültek, úgy hogy még 1587-ben sem ajánlottak meg többet a szokott két frtnál, sőt ezt is csak egy esztendőre, hogy ily módon Rudolfot újabb országgyűlés tartására, és a nemzet alkotmányos szabadságának visszaállítására kényszerítsék.

De törvényes ellentállásuknak korántsem lett meg a remélt üdvös hatása, mert Rudolf nem az az ember volt, a kire hasonló

ben 1000 frt), az 1596-ik év folyamán összesen 12,800 frttal rovattak meg. Legfőbb jövedelmi forrás természetesen a harminczad volt s mikor 1593-ban a rendek hadfogadás czéljából ennek átengedését kívánták, a magyar kamara kétségbe esetten tiltakozott, mondván, hogy a nélkül a kincstár alig fog évenkint 1000 tallérral rendelkezni. *Orsz. Levéltár*: Liber assignationis Proventuum Cam. Hung etc. Copula annorum etc. Mátyás főherczeg levele 1596, május 30. Szepesi kamara Benign. Mand. 1596.

[1]) Az 1538-iki pozsonyi országgyűlésen még minden jobbágytelek után 50 denárt ajánlottak a rendek, de már 1541-ben 1 frtra emelték, hozzáadván még a tizedet és hatvanadot. Az 1542-ik évi adókivetés szerint a Ferdinánd uralma alatt álló 23 vármegye, porták után, továbbá a tized és hatvanad fejében összesen 69,413 frt 57 den. rovatott meg. Összeíratott ez alkalommal 38,746½ porta. *Országos Levéltár Copula Annorum 1593—1595.*

eszközökkel erkölcsi kényszert lehetett volna gyakorolni. Most a rendek eljárására egyenesen azzal válaszolt, hogy öt esztendőn keresztül országgyűlést sem hívott össze. Az igaz, hogy ez idő alatt adót sem fizettek, de viszont a császári hadi tanács és az udvari kamara intézte a magyar ügyeket, mi által az alkotmányon csak újabb és súlyosabb sérelem esett. Minthogy pedig pénz nem létében katonaság sem volt, az ellenség védtelen helyzetünket kizsákmányolva hova tovább nagyobb vakmerőségre vetemedett, és széltében hosszában pusztította az országot.[1])

Utóvégre is a rendek adták be derekukat és fölhagyván a sikertelen ellenállással, eddigelé Magyarországon hallatlan teherrel rótták meg a nemzetet, csakhogy már a király valahára támadó hadjáratot indítson a török ellen. Így történt, hogy a Rudolf által összehívott első országgyűlésen portáik után mindjárt három frtot közmunka-váltság czímén és lovas hadak fizetésére ismét hármat, 1595-ben pedig saját erszényükből hat frtot, portáik után kilencz frtot szavaztak meg és e mellett a személyes fölkelést is törvénybe igtatták.[2])

Minthogy pedig az adó ezentúl — tekintet nélkül a jobbágyság állapotára — a hadjárat szükségleteihez képest évről évre emelkedett, önként értetődik, hogy az ország anyagi erejének ily módon való kizsákmányolása csakhamar megboszúlta magát. Legelső következése volt, hogy az előirányzott összegnek jóformán fele sem hajtatott be s így a látszólagos nagy áldozatkészség utóvégre is többet ártott mint használt a honvédelem ügyének.

De ebben az időben már a védelmi erő természetét, különösen pedig annak szellemét sok tekintetben átalakító változások is történtek, miknek üdvös eredményét kétségbe vonni nem lehet.

A reformtörekvések az 1593-iki pozsonyi országgyűlésen nyilvánúltak legelsőben, a mikor is fölmerült és beható tanácskozások tárgyát képezte 6000 lovas és 3000 gyalogra tervezett *külön nemzeti hadsereg* létesítésének eszméje, melynek eltartásáról — természetesen az adóból és a királyi jövedelmek egy részéből magok a rendek akartak gondoskodni. Látták ugyanis, hogy a király

[1]) Magyar Országgyűlési Emlékek VII., VIII. k. Istvánffy Lib. XXVI., XXVII. Pethő Gáspár krónikája.

[2]) Orsz. Gyűl. Emlékek VII., VIII. k.

nem képes őket megvédelmezni, hasztalanúl áldoznak erejük fölött, hasztalanúl juttatják koldúsbotra magukat s jobbágyaikat, romlásnak, pusztulásnak indúl az ország mindenfelől. Nyíltan ki is jelentették, hogy *végső szükség esetén olyan eszközhöz nyúlnak, a miből egész Európára nagy veszély származhatik* s hogy ezt megelőzhessék, saját kezükbe kívánták venni a honvédelem ügyét. Az önfentartás ösztöne sugalmazta nekik ezt a gondolatot, mert megmaradásuknak más módját nem ösmerték s föliratukban kérték is a főherczeget, hogy őszinte szándékukat félre ne magyarázza.[1]) Ha tervük sikerül, a honvédelem ügye ezen az alapon egészen más, legjobb meggyőződésünk szerint föltétlenül szerencsésebb fordulatot vesz s talán megvalósul az, a mit a rendek annyira hangoztattak s miben a nemzet többsége szentül hitt, hogy t. i. Magyarország, *erejének czélszerű fölhasználásával, tapasztalt jeles hadvezérek alatt még mindig sikeresen ellentállhat a töröknek.*

De az udvarnál mód fölött megréműltek ezen a szándékon s nyilván attól tartva, hogy a nemzet önállóságra való törekvésének már már kialvó tüze új lángra lobbanhat: a magyar mezei had fölállítását, mindenféle álokoskodásokból, alaptalan gyanúsításokból kiindúlva, a végsőkig ellenezték.

A magyar kamara csak financziális oldaláról tekintette a dolgot, a királyi jogok nagy sérelmét látván abban, hogy a közjövedelmek kezelése a rendekre bízassék. A hadi tanács azzal állott elő, hogy erre nincs az országnak elegendő anyagi ereje, mert 9000 fegyveres eltartása évenként 480,000 frtba kerülne, de ha szinte volna is, külön magyar hadsereg felállítása veszélyes és meg nem engedhető dolog. A titkos tanácsosok pedig egyenesen kimondták, hogy az osztrák háztól való elszakadás terve lappang ez alatt, és a nemzet a török vagy a havasalföldi vajda segítségével függetlenné akarja tenni magát stb. Ez utolsó alaptalan vádjukkal aztán az ügy legbuzgóbb védelmezőit is kényes helyzetbe hozták s minden módon oda vitték a dolgot, hogy a rendek utóvégre is kénytelenek voltak elállani szándékuktól.[2])

[1]) L. az 1593-iki pozsonyi országgyűlés tárgyalásait, a rendek első és második felíratát id. h. VIII. k.

[2]) A főherczeg mellé rendelt titkos tanács véleményét lásd u. o. VIII. k. 25. l.

Annyit azonban mégis sikerült kivívniok, hogy a nemzet befolyása a hadügyekre valahára úgy a hogy biztosíttatott.

Általános volt a panasz ebben az időben a kamara ellen, hogy a közjövedelmeket hűtlenül vagy legalább is a nemzeti érdekek világos hátrányával kezeli, és a hadjárat czéljaira szolgáló adót sohasem fordítja kizárólag az ország védelmi erejének föntartására, sőt arra sincs gondja, hogy ebből nem idegen de magyar katonák fogadtassanak. Ez okból már az 1593-iki országgyűlés kivette kezéből az ügyet, és biztosokat nevezett ki a portai adó behajtására, a kik viszont adószedőket s ezek mellé a vármegyék főispánjai ellenőröket rendeltek, kötelességükké tévén, hogy a begyűlt pénzt az országos biztosok kezeihez szolgáltassák, a kik végezetre a magyar tanács illetőleg az ország színe előtt tartoztak számolni, az esetleg mutatkozó hiányokért javaik elvesztésével bűnhődvén.[1]) Az 1595-iki országgyűlés pedig elrendelte, hogy minden vármegye közönsége egy-egy kapitányt válasszon, és csapatait saját zászlaja alatt küldje az illető országos főkapitány táborába, miután előbb a kirendelt hadi biztosok szemlét tartottak fölöttük. Urak és nemesek kivétel nélkül azon vármegye zászlaja alá tartoztak küldeni katonáikat, a melynek területén jószágaik feküdtek. Ekkép a vármegye, vagy a mi ezzel tökéletesen egyértelmű, maga a nemesség vette kezébe a honvédelem ügyét s az általa választott kapitányok személyükre nézve alá voltak ugyan rendelve az országos főkapitányoknak, de saját zászlajuk alatt önálló hatáskörrel működtek, s bár az egész hadsereg fölött a király által kinevezett fővezér — rendszerint egyik vagy másik főherczeg állott, s a hadi tanácsot is németek képezték, mindazonáltal — főkép *«generalis insurrectió»* idején — erős nemzeties jellege volt annak.[2])

Nem akarjuk állítani, hogy ettől kezdve a porták összeírásánál s az adó behajtásánál kisebb-nagyobb mérvű visszaélések nem fordulnak többé elő, mert a földesurak, különösen a nagybirtokú főnemesek országszerte, ezentúl is kijátszották az adószedőket, sőt

[1]) L. az 1593-iki pozsonyi országgyűlés XIV. t.-cz.

[2]) A honvédelem ügyét különösen az 1593—1596-iki országgyűlések rendezték. A vármegyei kapitányok hatáskörét és jogait szintén az országgyűlés szabta meg. L. az 1595-iki XVII., XXI., XXIII., XXIV. stb. t.-cz.

a vármegye embereivel bizonyos tekintetben még könnyebben elbántak, de tagadhatatlan, hogy az ellenőrzés tökéletesebb volt így és az országos biztosok a befolyó összeget legalább hiven s nagy felelősség mellett kezelték.

Eddig az adót rendszerint elnyelte a végbeli katonaságnak évről-évre fölhalmozódott hátrálékos zsoldja, úgy hogy a nemzet áldozatkészségének alig volt valami eredménye.[1]) Ezentúl meghatároztatott, hogy mennyi fordíttassék abból a várak fentartására, mennyi a mezei hadak létszámának szaporítására, esetleg Szlavonia védelmére stb. sőt mikor az adót nem országos biztosok kezelték, hanem egyenesen a királyi pénztárnak szolgáltatták át, a rendek határozottan kikötötték, hogy egyedül magyar katonák fogadtassanak abból, és a hópénz kiosztásánál magyarok is közreműködjenek. Az 1595-iki országgyűlés még azt is kieszközölte, hogy minden vármegye maga hajtotta be a területén lévő sz. kir. városok adóját és saját hadainak fizetésére fordította.[2]) Kétségtelenül nagy szükség volt ezekre az óvó intézkedésekre a kamara lelkiösmeretlen túlkapásaival szemben, mert ha továbbra is szabad kezet engednek neki, a befolyó adóból okvetetlenül saját terheit törleszti, s marad minden a régi szomorú állapotban.

A vármegyei fölkelő sereget pedig a közönséges, jobbára idegen zsoldosokkal — kiknek ez az ország se hazájuk se családi tűzhelyük nem volt, hogy védelmében szent kötelességüknek tartották volna meghalni — össze sem lehet hasonlítani. Amazoknak elszánt bátorságát, vitéz magukviseletét már az a körülmény is fokozta, hogy a ki a zászlót hordozta előttük, s a kinek a szavára hallgattak, nem idegen, a világ Isten tudja melyik sarkáról ide szakadt, napi zsoldon, szegény ember verejtékén hízott katona, de tulajdon vérük, s gyakran odahaza is született urok, parancsolójuk volt, a ki ha elestek a harczmezőn, talán családjukról, árva gyer-

[1]) Még az udvari kamara is megdorgálta 1596-ban a pozsonyi kamarát, mert a fölkelés czéljaira befizetett adó egy részét, a legnagyobb szükség idején a veterán zsoldosok hátrálékainak törlesztésére fordította (l. alább). Hasonló visszaélések napi renden voltak.

[2]) L. az elmondottakra vonatkozólag az 1595-iki országgyűlés tárgyalásait, i. h. VIII. k.

mekeikről is gondoskodott. Igaz, hogy talán nem voltak olyan jól begyakorolva és hadi fegyelemhez szoktatva, mint a csatákon megvénhedt zsoldosok, de számtalan példa bizonyítja, hogy nagy veszedelemben különbül megállották helyüket és a hazaszeretet csodákat mívelt velük. Ez volt vezérlője szivük bátorságának, karjuk erejének, s ennek szent tüze emelte őket magasra az állandó zsoldosok fölé, a kik csak kenyerükért, mesterségből harczoltak.

A század végével már a személyes felkelést is rendszerint igénybe vette a király s mikor ősi szokás szerint a maga banderiumát kiállította, a «*főrendek és a nemesség virága*» is táborba szállott. Az egész magyar hadsereg azonban, még a legkedvezőbb körülmények között sem rúgott többre 25—30,000 főnél.[1])

És ez a romlásnak indúlt, fiaiban megfogyatkozott nemzet, ez a maroknyi fegyveres nép, mely a múlt emlékei, az ősök dicsősége által lelkesítve bátran szembe szállott a török nagyhatalmával: a legerősebb megpróbáltatások között is annyi fényes tanújelét adta életképességének, hősies önfeláldozásának, hogy az egész keresztény világ tisztelettel hajlott meg előtte.

II.

A törökkel 1583 óta béke volt és Rudolf szokása szerint féltő gonddal ápolta azt, nem ugyan alattvalói jóléte érdekében, mert ő azzal sohasem törődött, de, hogy maga annál zavartalanabbúl

[1]) Ez a legmagasabb szám, melyről hitelt érdemlő följegyzések szólanak, de különben is igen könnyen meggyőződhetünk arról, hogy Magyarország 25—30 ezer embert a legnagyobb erőfeszítés mellett is csak nagyon ritkán volt képes kiállítani, s gyakran a várak őrségével növelték a mezei hadak létszámát. A tizenöt éves török háború elején 20—25 ezer között váltakozott a magyar hadsereg létszáma, s általános fölkelés idején néha meg is ütötte a 30 ezeret, azonban soha sem lehetett huzamosabb ideig együtt tartani őket, s alig van rá példa, hogy a hadjárat végeig kitartották volna, pedig törvény értelmében hat hónapon keresztül szakadatlanúl a háborúban kellett volna lenniök. Igaz, hogy akkor legnagyobb részük éhen hullott volna el. L. *Istvánffy, Pethe͡o Gáspár, Szalay, Horváth Mihály stb. történeti munkáit, továbbá az Országgyűlési Emlékeket, Thurzó György leveleit* (Kubinyi Miklósnál), *Illésházy följegyzéseit, Katona: Hist. Crit. stb.*

élhessen rögeszméinek, az alchymia és csillagjóslás örök titkait kutatván.

A török békeügy hazánkban s általában az izlám fölfogása a háborúról, és a szerződések megtartásáról sokkal ösmertebb dolgok, sem hogy róluk ezen a helyen bővebben kellene szólanunk. Jellemzésükre szolgálhat különben, hogy míg az uralkodók látszólag a legjobb egyetértésben éltek, és Rudolf — az alkalmi ajándékokat nem is említve — évről-évre fényes követséggel küldé meg a 30,000 arany «*tiszteletdíjat*» a portára: addig Magyarországon a töröktől provocált határszéli harczok nagy elkeseredéssel, szüntelenül folytak, és mindkét részről sok ezer ember kiontott vére pecsételte meg a békeszerződést.

A magyar vitézek életét senki sem kérte számon; a rabszíjra fűzött keresztények jajkiáltása süket fülekre talált; de ha egy-egy rablókaland a török érzékenyebb vereségével végződött: tüstént békeszegést emlegettek a basák és írtó háborúval fenyegették az országot. Volt dolga Rudolf kormányának, míg pénzzel, ígéretekkel, ajándékokkal megengesztelhette a haragvó basákat, szép emberségtudással megmagyarázván, hogy igazság szerint nekik volna okuk panaszra, mert a győzhetetlen császár vitézei a fennálló békesség daczára várakat ostromolnak, városokat égetnek, pusztítanak stb., de azért ők még sem szaladnak mindjárt a fényes portára vádaskodni. Így aztán a hadüzenet szerencsésen kikerültetett s a frigyes társak továbbra is kedvük szerént ölték-vágták egymást.

A XVI. század végén ez a helyzet már tarthatatlanná vált s a fegyveres békét nyílt háború követte.

Míg a szultánok el voltak foglalva a maguk bajával: addig kényszerűségből sok mindent elnéztek. Csakis az magyarázza meg, hogy a korszak jeles katonái, mint Erdődy Tamás, Nádasdy Ferencz, Zrínyi György, Pálffy Miklós, Rákóczy Zsigmond stb. a béke idején egyszer-másszor keményen megverték a törököt s gazdag zsákmányt nyertek a nélkül, hogy Konstantinápolyban méltó visszatorlásról gondolkoztak volna. De mikor aztán oly harczvágyó vérszomjas férfiak jutottak Törökország kormányára mint *Szinán pasa*, s olyan beglérbég uralkodott Budán, mint Hasszán: csakhamar megváltozott a helyzet, és a béke apostolaira, — a kik Konstantinápolyban sem hiányoztak — nem hallgatott többé senki.

A szultán tehát, hogy a hitetlenek vakmerőségét megboszúlja, és a perzsa háború alatt az izlám fegyverein esett csorbát kiköszörűlje, minden erejét Magyarország meghódítására fordítá, s olyan hadjáratot kezdett ellenünk, melyhez foghatót Szulejmán óta nem látott Európa.[1])

Erre aztán megmozdúlt az ország, megréműltek a német birodalmi rendek és Rudolf kormánya — belátván végezetre, hogy a fenyegető veszedelmet harangozásokkal s áhítatos könyörgésekkel eltávoztatni nem igen lehet[2]) — nagy sokára cselekvésre szánta magát. Így kezdődött 1593-ban az úgynevezett 15 éves török háború, melynek legnevezetesebb eseménye *Eger* és *Kanizsa* várak eleste mellett, a nyílt téren vívott *mezőkeresztesi* csata vala. De mielőtt ennek leírásához fognánk, vessünk egy futó tekintetet az előzményekre.

A magyar hadak szép készülettel szállottak síkra; urak és nemesek nagy lelkesedéssel ragadtak fegyvert, s keresve keresték az alkalmat, hogy megmérkőzhessenek a törökkel. A kereszténység feje, a pápa is megnyitotta kincses házát és 10,000 zsoldost küldött a táborba, a birodalmi segély most tagadhatatlanúl tekintélyes erőt képviselt, eleséggel, ostrom- és más hadi szerekkel bőségesen el volt látva a sereg, sőt a pénzzel is beérhették volna, ha takarekosan bánnak vele, a harczkedv általános vala; — szóval nem hiányzott semmi, csak a jó hadvezér, hogy a vállalatot méltó siker koronázza.

A hadvezérlethez azonban régi tapasztalás szerint *ész* is kell, a németek között pedig még mindig igen gyéren találkozott az a bizonyos «*jó agyvelő*», melynek hiányáról már I. Ferdinánd panaszkodott Károly császárhoz írott levelében, mikor a német birodalom 1542-iki nagy hadi vállalata csúfos kudarczot vallott.[3]) Hogy pedig a fővezérletet magyar emberre bízzák, az még gondolatnak is vakmerő lett volna.

[1]) Az érintett eseményekre vonatkozólag l. Istvánffy id. történeti munkáját, és Pethő Gergely krónikáját az 1580—1592. évek között, s utánnuk *Salamon Ferencz* művét: «Magyarország a török hódoltság korában».

[2]) Szalay László: Magyarország története, IV. k. 384. l.

[3]) Horváth Mihály: Magyarország története IV. k. 185. l.

Az egész háború — nem szólva a mindössze is nehány hétig tartó 1593-iki hadjáratról, melynek dicsősége Pálffy Miklós, Báthory István, Forgách Simon, Rákóczy Zsigmond, Homonnay Drugeth István, Nádasdy Ferencz, Illésházy István s több magyar főúr nevéhez van fűzve — minden előre megállapított terv nélkül, mint mondani szokás, vaktában indúlt meg. A vezérek azzal sem voltak tisztában, hogy tulajdonképen hol kezdjék a dolgot s a Mátyás főherczeg mellé rendelt hadi tanács: «*Ungnád Dávid, ki felette részeges ember vala . . . két német kapitány, kik soha hadban nem voltak, törököt sem láttak és Ferdinandus gróf a Hardek, győri kapitány*» [1]) személyében mindennap mást határozott. Mikor a körülmények gyorsaságot parancsoltak, mert egy-egy fontos hely elfoglalásáról volt szó, vagy valamely jelentékeny erősség sorsa állott koczkán, — akkor megbocsátathatlan könnyelműséggel késlekedtek; a hol pedig a megfontolás vált szükségessé, — ott a nélkül, hogy a dolog elejét s végét meggondolták volna, hanyatthomlok rohantak a veszedelembe. A kedvező pillanat felhasználását mindig elmulasztották, mert az ellenség szándékáról soha, de még mozdulatairól is ritkán voltak jól értesülve. Néha minden igaz ok nélkül mérföldekre kerülték a törököt, máskor véletlenül is beleütköztek. A győzelmet — ha ugyan erről egyáltalában szó lehet — a helyzet előnyeit, sohasem tudták kellően kizsákmányolni, s a legkisebb veszteség úgy megbontotta a sereget, hogy a vezérek alig voltak képesek ismét rendbe szedni. Némely haszontalan erősség ostrománál a legkönnyelműbb módon pazarolták a vért s oly fontos helyet mint p. o. *Győr*, gyalázatosan veszni engedének. Gyakran megtörtént az is, hogy míg azon tanakodnak vala, hogy mi tévők is legyenek, addig hátuk mögött a török fölégette, elpusztította a környéket, úgy hogy a katonák — mert bőség idején hallatlan pazarlást követtek el, még a lovak alját is gabonakévékből vetették — úton útfélen elhullottak az éhségtől. Nem volt akkor a magyarnak Zrínyi Miklóssa, a ki szemükre vesse a tudatlan vezéreknek: «*Nem úgy kell menni a harczra, mint a madarászásra, táskával, hanem észszel, kézzel és bátorsággal*».[2])

[1]) Illésházy István nádor följegyzései. (Magyar Történelmi Emlékek VII. k. 10. l.)

[2]) Gróf Zrínyi Miklós a költő és Hadvezér Hadtudományi munkái.

A fegyelem tökéletesen elenyészett. Mátyás főherczeg «oly engedelmes ember lőn, — olvassuk Illésházy István följegyzéseiben, ki maga is részt vett a háborúban — semmi büntetést a táborban nem mívele, és ez okáért sok számtalan emberölések esnek vala. Egy nap sem volt, hogy magyart nem öltek; parázna-sággal, részegséggel, kalmár-árúval, udvari pompával, vendégséggel úgy annyira rakva vala az tábor, hogy nem az szent Istennek, de még a jámbor embereknek is iszonyú vala benne lenni. Az kapitányok, ha tíz órán az ételhez ültek, délután 4—5 órán részegen keltek fel az asztaltúl . . . Mathias herczeg két hétig sem jött ki a táborból.»[1])

Természetes dolog, hogy ily körülmények között mindenki hanyagúl teljesítette kötelességét. A vezérek egymást múlták fölül a hősiességben, mikor az ellenség távol volt, de veszély idején elvesztették fejüket; a katonák pedig gyáván viselték magukat, főkép az idegen zsoldosok.

Kitűnt ez a többek között Esztergom ostrománál is, hol kezdetben azzal dicsekedtek a németek, hogy csak lajtorjákon is megveszik a várat, de később gyalázatnál egyebet nem hoztak a keresztény fegyverekre. «*Kiáltottak a törökök az fokon, mondván: Menjetek haza magyarok vitézek, hagyjátok itt az részeges német disznókat, — hadd tanítsuk meg őket hadakozni!*» [2]) Így gúnyolódott az ellenség, és bizony-bizony nem ok nélkűl, mert akármilyen vitéz is volt a német odahaza, mikor a saját tűzhelyét kellett védelmezni, nálunk ugyan sohasem tüntette ki magát, és nem lehetett vele törököt verni. Régi igazság, tudta ezt az egész világ már I. Ferdinánd idejében. Tudták a hadvezérek és az államférfiak, tudta maga Ferdinánd, és nyiltan bevallotta császári bátyja előtt, mikor spanyol segítséget s főleg azért sürgetett tőle, mert saját szavai szerint, a németeknek a török ellen nem lehet hasznukat venni.[3])

A m. tud. akadémia megbízásából Rónai Horváth Jenő. Budapest, 1891. Aphorismák, 262. l.

[1]) Illésházy följegyzései, i. h.

[2]) U. o. 12. l.

[3]) Dr. Károlyi Árpád: A német birodalom nagy hadi vállalata Magyarországon. *Századok* 1880. 643. l.

A hadi tanács gyámoltalansága lépten-nyomon kitűnt. Összes tevékenysége úgy szólván csak a visszavonulásban nyilvánúlt, a minthogy az egész 1594-iki hadjárat Esztergom sikertelen ostroma mellett, nem volt egyéb, rendetlen visszavonulásnál, melyet már maga az ellenség is megsokalt és azt vélte, hogy csalárdság lappang alatta. Még jóformán ez volt a vezérek szerencséje, mert ha a török űzőbe veszi a hátrálókat vagy a visszavonulásnak útját vágva kierőszakolja az elhatározó mérkőzést: a mennyire elcsigázva, demoralizálva volt már az egész hadsereg, — okvetetlenül teljes vereséget szenvednek, s akkor aztán nyitva áll az út Bécsig. Pedig a főherczeg egyedűl csak arra függesztette szemét s azért futott el Győr alól is, hogy szükség esetén seregével az osztrák széleket védelmezhesse Szinán pasa ellen; mialatt a fényes tábor teljesen felbomlott, a menekülő lovasság egy része a Rábcza hullámaiba veszett, *Győrt* parancsnoka, gróf Hardeck, gyáván föladta, Pápát, Tihanyt, Vásont, Devecsert, Ugodot, Cseszneket stb. pedig a megrémült őrség pusztán hagyá.[1])

A következő évben Rudolf a magyarországi hadjárat vezetését gróf *Mannsfeld Károlyra* bízta, ki a spanyol király szolgálatában, különösen a németalföldi háborúban tüntette ki magát és Európaszerte jeles vezér hírében állott. Mannsfeld nálunk is méltónak mutatta magát híréhez, s minden tekintetben olyan ember volt, a milyenre a magyarok már régóta vártak. Vas kezekkel ragadta meg a hatalmat s a fegyelmet csakhamar visszaállítván a táborban, egymás becsülésére szoktatta a vitézeket, maga menvén ebben is jó példával elől. A magyar vezérekkel mindíg teljes egyetértésben működött, tanácsukat örömest meghallgatta, és gyors mozdulataival, jól titkolt terveivel lépten-nyomon zavarba hozta az elbizakodott ellenséget. Esztergom alatt elhatározó ütközetben megverte a törököt, és nagyon valószínű, hogy rövid idő alatt helyre hozza a múlt esztendő kudarczait, ha a gondviselés meg nem irígyli őt tőlünk. Épen akkor halt meg, mikor legnagyobb

[1]) Az elmondott eseményekre vonatkozólag l. Istvánffy id., m. Illésházy följegyzéseit, Katona: Hist. Crit. tom. XXVI. Nádasdy Ferencz előterjesztését a királyhoz, i. h., Thurzó György leveleit az 1594-ik évnél I. k. (kiadja ifj. Kubinyi Miklós).

szükség volt bölcs elméjére, bátor szivére, erős karjára. *Esztergom* és *Visegrád* az általa előkészített úton még e hadjárat alatt visszafoglaltattak ugyan, de alig hogy átvette Miksa főherczeg a vezérletet, a szerencse tüstént megfordúlt, és egyik csapás a másikat érte.[1])

Így virradt föl hazánkra az 1596-ik esztendő.

III.

Az év elején országgyűlés tartatott Pozsonyban, mert nagy veszedelem fenyegette hazánkat; az ifjú Mohamed szultán személyesen készült hadat vezetni ellenünk. Ünnepélyes hangulat uralkodott a termekben, elnémúlt az oppositió s a rendek — szokásuk ellenére, félre tévén minden sérelmet — kizárólag az ország védelméről tanácskoztak. Az elkeseredés csak akkor tört ki, mikor az idegen zsoldosok kihágásai kerültek szőnyegre. De kegyelettel emlékeztek meg Mannsfeld érdemeiről, s arra kérték a főherczeget, hogy ha a király már csakugyan nem jő közéjük, legalább olyan ember állíttassék a hadsereg élére, mint a milyen a megboldogúlt vala. Mannsfeld dicsőítése sértette ugyan Mátyás főherczeg hiúságát, jól tudván, hogy ez részben az ő rovására is történik, mindazáltal csak mérsékelt hangon éreztette nehezteléséét a rendekkel, nehogy azokat elkedvetlenítve, saját feladatát még nehezebbé tegye. Nem is volt oka panaszkodni az országgyűlés áldozatkészsége ellen, mert 18 frtot szavaztak meg minden kapu után magyar hadak fogadására, felét jobbágyaik terhére, felét saját erszényükből, úgy hogy abból 1—1 frt a végvárak fentartására fordítassék. Még abba is beleegyeztek, hogy a jobbágyoktól esküdt nemes emberek ellenőrzése mellett, a kamara hajtsa be az adót, de már arról a jogukról semmiképen nem akartak lemondani, hogy sajat pénzükön magok fogadhassanak jól fegyverzett lovasságot. Követelték továbbá, hogy a király ősi szokás szerint 1000 főből álló lovas bandériumát teljes számban állítsa ki, és ne a végvárak

[2]) Gablman Miklós: Mansfeldiana Militia Hungariae. Frankofurt 1597. V. ö. Illésházy; és Istvánffy v. h.

zsoldos őrségét használják föl erre a czélra, fősúlyt helyezvén még arra is, hogy a táborban magyar katonák fölött kizárólag magyar — a német marsaltól független hadbírák ítélhessenek.[1])

Az ebből támadt rövid szóváltás után a kölcsönös engedmények terére léptek.

A főherczeg belényugodott abba, hogy a rendek maguk fogadhassák fel a vármegyék zászlaja alatt szolgáló lovas csapataikat; ezek pedig viszonzásúl nem feszegették tovább a királyi bandérium kérdését. Más, többé-kevésbé fontos, intézkedések mellett még a sereg élelmezéséről, tábori kórházak felállításáról is gondoskodtak s miután a lovasok hópénze a kenyér drágaságára való tekintetből öt frtban, a gyalogoké három frtban állapíttatott meg, a hadba szállás napjául, a főherczeg kívánságához képest (mert a rendek korainak tartották ezt a terminust) május hó 15-ke tűzetett ki.[2])

Az országgyűlés jó reménységgel oszlott szét, és ha tudjuk, hogy a pápa az idei hadjáratra havonként 30,000 tallért ígért, mely pénzen 6000 lovast lehetett fogadni, — Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem pedig, (ki a portától nyíltan elszakadva, a két

[1]) «Supplicant status, ne Marsalchus in eos quippiam juris habeat, nam nunc quoque hic multae quarelae Regnicolarum ortae sunt, quod Marsalchus et sui Profosii in Hungaros injurii fuerunt . . .»

[2]) L. Magyar Országgyűlési Emlékek VIII. kötetében az 1596-ik év február—márczius havában tartott pozsonyi országgyűlés törvénykönyvét és tárgyalásait. Úgy látszik, hogy a hópénz fölemelése csak a hadba szálló katonákra terjedt ki, mert mikor 1595 április 26-án az «*óvári lovas és gyalog magyar vitézlő nép*» hátrálékos fizetését sürgeti, egyszersmind azon könyörög a király előtt, «hogy tekéntvén fölséged ez el mult és jövendő jámbor és hív szolgálatunkat, fölséged az mi fizetésünket jobbíttassa meg, mert ha fölséged ezenben hagyja, bizony mi elegek semmiképen sem fölségednek sem az fölséged országának való szolgálatra nem lehetünk . . . Bizonnyal írjuk fölségednek, hogy az 4 frttal csak lovainkat sem tarthatjuk úgy el az mint köllene, nem hogy egyébb szükségünkre és épületünkrre lenne . . . De hisszük . . . hogy megtekéntvén fölséged az mi hazánkból való kiüzésünket, fogyatkozásunkat és jámbor hű szolgálatunkat, ahhoz képest mindenben kegyelmesen cselekedik velünk, kiért mi is se halálunkat, se vérünk hullását, se fáradságunkat se éjjel se nappal fölséged mellett és az fölséged országa mellett nem szánnyuk.» *Orsz. Levéltár, Történelmi emlékek. B.*

oláh vajdával együtt már eddig is jó szolgálatokat tett a kereszténység ügyének, és az elmúlt esztendőben az Aldunánál fényes győzelmeket nyert az izlám hadseregén) megvetvén a török előnyös ajánlatait, mint Rudolf sógora és szövetséges társa, összes erejével csatlakozni készült a magyarországi hadakkal; ha meggondoljuk, hogy a rendek által ajánlott adó egymagában is elegendő lett volna 15—16 ezer katona fogadására,[1]) melyhez még az

[1]) Az Országos Levéltárban őrzött «*Dicalis Conscriptió*»k sem teljesek s így az adó alá eső porták számát ebben az időben egész bizonysággal meg nem állapíthatjuk. Említettük már, hogy 1542-ben, tehát mindjárt a török uralom kezdetén, a Ferdinánd hatalma alatt álló országrész, illetőleg 23 magyar vármegye több mint 38,000 porta után adózott. De ez a tekintélyes szám, kivált a század vége felé igen leapadt. A szepesi kamara 1596 aug. 1-én kelt jelentésében olvassuk, hogy ennek előtte kevés idővel Felső-Magyarországon 10—12,000 adó alá eső porta volt, s most felényire olvadt. Megegyezik ez állítással Geizkoffler Zakariás birodalmi főpénztárnok (Z. Geizkoffler a Gailenbach supremus annonae praefectus, ac S. R. Imperii Ordinat. Questor) számvetése, mely szerint 1598-ban Felső-Magyarország 5000, a Dunán inneni kerület 7000 porta után adózott. Ha közepes számítással 20 ezerre teszszük a porták számát, (bár ennyinél minden bizonnyal több volt) pontos behajtás esetén 1596-ban 360,000 frtot lehetett várni az adóból, mely összeg félesztendőn keresztül körülbelől 6000 lovas és 10,000 gyalog eltartására elegendő. Szlavónia ősi szokás szerint felét fizette ugyan az adónak, de az ebből támadó csekély különbözetet bőven fedezheti az a kétségtelenül tekintélyes összeg, mely az egytelkes nemesek, ármalisták, szabadosok, továbbá a királyi tisztviselők, kisebb javadalmazású egyházi személyek, szóval az ország minden rendű lakosainak szigorú megadóztatásából várható volt. A szabad királyi városok taxája is a fölkelés céljaira fordíttatott. Mikor az 1598-iki országgyűlésen Pálffy Miklós azzal az indítvánnyal állott elő, hogy a király pénz helyett bizonyos átlagosan kivetett számú fegyvereseket kérjen a rendektől: Felső-Magyarországra és a Dunán inneni kerületre 3—3 ezer lovast s ugyanannyi gyalogot, a Dunán túlra 2000 lovast, 2000 gyalogot, Szlavóniára 1000 lovast, 1000 gyalogot, mindössze tehát: 9000 lovast és 9000 gyalogot számított. Ez a számvetés körülbelől megegyezik a mienkkel, mindössze is 2000 emberrel remélt Pálffy ily módon többet kaphatni, bár el volt rá készülve, hogy a rendek alkudni fognak. Természetes dolog tehát, de nem is történhetett volna másképen, hogy az ő számításának alapját hasonlóképen az általános adókulcs, a *porta* képezte. Geizkofflernek azonban tagadhatatlanúl igazsága volt akkor, midőn Pálffy indítványát ellenezve, azzal érvelt, hogy ez a tekintélyes szám csak papiroson szerepel, s tényleg fele is alig vesz részt a hadjáratban. (Magyar Orszggyűlési Emlékek IX-ik k.)

idegen segély és szükség esetén a «*personalis insurrectió*» járúlt: be fogjuk látni, hogy ez a jó reménység nem is volt épen alaptalan, és a nemzet félelem nélkűl nézhetett a szultán támadása elé.

Egy dologgal azonban nem vetettek számot az országgyűlésen. Elfeledték, úgy látszik, hogy a föld népe, melynek vállaira oly nagy terhet róttak, már csaknem véginségre jutott s három esztendő óta ereje fölött adózván, nap-élő kenyere is alig maradt. Kilencz forint pedig igen nagy összeg volt abban időben az egy sokfelől zaklatott szegény családra nézve, melynek marháját elhajtották, gabonáját évről-évre eltékozolták a táborozó és kvártélyos katonák.

A portai adót két részletben kellett volna lefizetni a jobbágyságnak, de elmúlt sz. György nap (ápril 24.), el sz. Iván (június 24.) a nélkűl, hogy az csak felében, harmadában is befolyt volna. Igaz ugyan, hogy a rovók is hanyagúl jártak el tisztökben, mert a porták összeírása még *június közepén* sem volt országszerte befejezve,[1]) de a legjobb igyekezet is megtört a nép nyomorúságán, a mit némely lelketlen földesurak még azzal tetéztek, hogy a törvény szigorú tilalma daczára, a rájok eső adót is jobbágyaikon hajtották be.

A hadbaszállás napja, mint említettük, az országgyűlés végzése szerint május 15-ke volt volna; Rudolf június 1-én bízta meg Miksa főherczeget a fővezérlettel.[2]) Minthogy azonban a pozsonyi kamarának még e hó végével sem volt annyi pénze, hogy zsoldosokat lehetett volna fogadni belőle, s e mellett a birodalmi segély is rendes szokás szerint nagy lassan gyülekezett: az országos kapitányok tétlenségre voltak kárhoztatva, Miksa pedig még hosszú ideig Bécsben vesztegelt, leveleivel sürgetvén gyakorta a kamarákat, hogy az adóbehajtásokat teljes erejökből szorgalmazzák.[3]) De a dolog csak lassan haladt előre, sőt a pozsonyi kamara,

[1]) Mátyás főherczeg a pozsonyi kamarához, 1596 június 16-án. *Országos Levéltár.*

[2]) Rudolf nyílt levele Győr vármegye közönségéhez, hogy az idei hadjárat fővezérévé Miksa főherczeg neveztetett ki. 1596 június 1-én. U. o.

[3]) Igen érdekes és jellemző a szepesi kamarának 1596 augusztus 1-én Hernádnémetiben kelt előterjesztése, melyben a főherczeg gyakori sürgető fölhívására, hogy szorgalmasabban járjon el tisztében, a porták

ilyen nagy szükség idején, még azt a visszaélést is elkövette, hogy a befolyó összeget — a helyett hogy időről-időre a főkapitányok kezébe szolgáltatta volna, hogy katonákat fogadjanak rajta, — a veterán zsoldosok hátrálékos fizetésének törlesztésére fordította, a miért még az udvari kamara is komolyan megrótta.[1])

Természetes dolog, hogy ily körülmények között az erdélyi fejedelem sem részesült abban a támogatásban, a melyet hasznos szolgálatai fejében, de a Rudolffal kötött szerződés szerint is, joggal követelhetett. Pedig ha valaha volt, most lett volna igazán szüksége segítségre, mert a török nagy erővel közeledett, hogy bosszút álljon az elszakadt hűbéres tartományokon, s április havában a tatárok már Temesvár környékét rabolták. Báthory Zsigmond, mielőtt ellenük indult volna, levélben szólította föl Teuffenbachot, Felső-Magyarország főkapitányát, hogy kötelességéhez képest Lippához segéd hadakat küldjön,[2]) a ki azonban — noha

összeírása és az adó behajtása körül felmerülő miseriákat részletesen fölsorolja. Mindenekelőtt arra hivatkozik, hogy az adó alá eső porták száma Felső-Magyarországon 10—12 ezerről, csaknem ötezerre olvadt le, és míg ennek előtte 2—3 frtot kellett egy porta után fizetni, most 18 frttal rovattak meg a jobbágy-telkek. Abból a körülményből, hogy az adó felét jelenleg a földes-urak fizetik, igen sok baj származik. A dicátoroknak nolle-velle el kell fogadni a bírák bevallását a porták számára nézve, és ha tényleg meg is győződnek arról, hogy csalás forog fenn: hol keressenek orvoslást? A vármegyén? Oda bizony hasztalanúl fordúlnak, mert egyetért a földesurakkal, a kik néha azt is elkövetik, hogy jószágaikra be sem bocsátva a rovókat, egy helyen gyűjtik össze bíráikat s a szegény dicátorok kénytelenek beérni azzal a porta-számmal, a mennyit azok egy-egy faluból épen jónak látnak bevallani. Az egytelkes nemesek, papok, szabadosok, molnárok stb. törvényszerint a vármegyék alispánjai által rovatnak meg; de ha a dicatorok kimutatást kérnek tőlük, hogy tudhassák körülbelől mennyi pénzre, illetőleg katonára lehet számítani: mindenféle kifogásokkal állnak elő, csakhogy köteles fegyvereseik számát eltitkolhassák. Persze mert így bajos volt az ellenőrzés hadi szemle alkalmával, vagy a táborban. *(Országos Levéltár. Szepesi kamara irományai. Liber Expeditionum 1588—1596.)*

[1]) Mátyás főherczeg a pozsonyi kamarához 1596 június 21. Miksa főherczeg levele 1596 július 20-án Bécsből. Az udvari kamara a pozsonyihoz 1596 június 21. *Országos Levéltár.*

[2]) Báthory Zs. levele Teuffenbach Kristófhoz. Torda, 1596 április 27. U. o.

módjában állott volna megsegíteni Báthoryt — ki sem mozdúlt Kassáról. Ekkép a fejedelem magára hagyatva, el is kedvetlenedve, most sokkal kevesebb szerencsével harczolt a török ellen, mint az elmúlt esztendőben. De Magyarországon már oly vitézi híre támadt, hogy mialatt Temesvárt sikertelenül ostromolta, és Hasszán pasa közeledésének hazug hírére elvonúlt a falak alól: nálunk széltére beszélték, hogy fényes győzelmet nyert a pogányon. «*Az viadal helyén annyi vérontás volt* — írja Koháry Péter Újvárból — *hogy a holttesteket fölemelte és fölvette a vér*, a fővezér, Hasszán pasa, csak alig-alig menekült az ütközetből, a tatár chám sok fő törökkel együtt elfogatott, Temesvár pedig Isten segítségével szerencsésen megvétetett», stb.[1])

Ez alatt a hadak július derekán lassanként összegyülekeztek, Magyar-Óvárnál. Schwarzenberg Adolf — ki a még távol lévő Miksa főherczeget helyettesítette — körülbelől 8000 német, jobbára gyalog katonával érkezett a táborba; a vármegyék hadai úgy a hogy felkészültek, a pozsonyi kamara is segített magán kölcsönökkel, előlegekkel és Pálffy Miklós buzgalmának sikerült ekép nehány ezer puskás gyalogot összetoborzani úgy hogy a hó végével a hadjárat valahára mégis megindúlt.

A szultán már útban volt Magyarország felé s ez a tudat a törökökbe nem csekély bátorságot öntött ugyan, mégis mikor híre futott, hogy a keresztény sereg egyenesen *Budát* fogja megtámadni, megréműlt az őrség, és asszonyokat, gyermekeket más féltett kincsekkel együtt hajóra rakatván, nyakrafőre kezdé alákölteztetni a Dunán. Másfelől pedig, — minthogy még nem voltak tisztában a keresztények szándékával, — elhatároztatott, hogy mihelyt a sereg megindúl, *Pápa, Szent-Márton, Tata* s több kisebb vár azonnal pusztán hagyassék, az őrség pedig mindenünnen *Győrbe* vonúljon.[2])

Az ellenség tehát félt, és nagyobbnak hitte Rudolf erejét,

[1]) Koháry Péter levele Zay Péterhez. Újvár, 1596 június 25. *Nemzeti Múzeum.*

[2]) Koháry levele u. o. Pálffy Miklósnak egy kéme hozá e híreket. Újvárba, s bizonyos elfogott csausz-nál talált levélből értesültek a törökök szándékai felől.

mint a milyen valóban volt. Tapasztalt, ügyes vezér ezt okvetetlenül hasznára tudta volna fordítani; a hadi tanács azonban, mint mondani szokás, csak az oráig látott s egy nappal előre már nem gondolkozott.

A hadi tervben sehogy sem tudtak megállapodni. Buda ostromára még nem látták elérkezettnek az időt, hanem a helyett Hatvan ellen indúltak. Útközben kardcsapás nélkül elfoglalták *Váczot*, melyet az őrség fölgyújtván, már július 25-én üresen hagyott, — a hol aztán nagy pihenőt tartottak.

Augusztus elején Miksa főherczeg is megérkezett a birodalmi hadakkal, úgy hogy mikor Hatvan alatt Teuffenbach hadosztálya is csatlakozék, a keresztény sereg 30—35 ezer főre szaporodott.

Itt azonban már mutatkozni kezdtek a magyarországi hadviselések örökös nyavalyái. Elfogyott a pénz, minek következtében a fizetetlen zsoldosok csapatostól hagyták oda zászlóikat; a főherczeg nem volt képes őket visszatartani, és ha Rákóczy Zsigmond több ízben is nem kölcsönöz nagyobb összeget, — talán az egész tábor fölbomlik. Elfogyott az élelem, és a katonák — noha országszerte bő termés volt — szükséget szenvedtek, s alkalom adtán megszöktek a táborból. Előfogatok hiányában csak kevés ostromágyút vihettek magukkal, úgy hogy Hatvan várát csak három heti vívás után bírták elfoglalni. Parancsnoka, az ifjú Arszlán, utolsó lehelletéig védelmezte a várat, melynek őrségét a győzők aztán csaknem egy lábig levágták: nem adtak kegyelmet sem asszonynak, sem gyermeknek, és a katonák — különösen a németek — vad kegyetlenségükben egymást igyekeztek fölülmúlni.[1])

[1]) A keresztény sereg augusztus 14-én szállott Hatvan alá, és szeptember 3-án vette meg a várat. A pénzzavarokról hű képet nyújtanak Miksa főherczegnek a pozsonyi és szepesi kamarához intézett levelei. Ő maga panaszolja, hogy a katonák fizetetlenségük következtében tömegesen hagyják el a tábort. Az adót a kamara még most sem hajtotta be, pedig pénz kell, akárhonnan veszik, mert *Serényi Mihály* és az egri vitézek fizetetlenek. A szepesi kamara 6000 tallért okvetetlenül küldjön Nyáry Pálnak Egerbe, ha nincs, vegyen kölcsön kassai kereskedőktől, vagy a bécsi *Hänkel Lázártól*. Rákóczy Zsigmond csak egy ízben is 20 ezer frtot adott, most ismét 3000 tallért kértek kölcsön tőle Hatvan kijavítására. Az építést ugyan félben hagyták, de a pénz jobban kellett most, mint annak

A főherczeg épen a falak kijavításával foglalatoskodott, mikor hírét vette, hogy Mohamed szultán roppant seregével — melyet az egykorúak közönségesen 200 ezer főre becsültek [1]) — már Szegedre érkezett, és az előcsapatok Szolnok körül táboroznak. Miksa nem gondolt többé Hatvan megépítésére, hanem a falakat lerontatván, szeptember 12-én Váczhoz, majd itt sem érezvén magát elegendő biztosságban, *Esztergomba* vezette vissza hadait, honnan az Ipoly mellé húzódott, mert úgy látszik folytonosan attól tartott, hogy a szultán Bécsnek fordúl. Pedig Mohamed 1596 szeptember 21-én már Eger alá szállott és közhírrel beszélték, hogy nem is mozdúl el onnan addig, míg a Hatvannál elkövetett kegyetlenségért a kereszténveken véres bosszút nem áll. De Miksa, ki már akkor is nagy hibát követett el, mikor a török előhadakat *Szolnoknál* meg nem támadta, holott a győzelemre alapos kilátásai lehettek, mert a főosereg még távol volt, s annak megérkezéséig könnyen szétverhette volna a rendetlen csapatokat: most a helyett, hogy a magyar kapitányok tanácsára hallgatva Eger megsegítéséről idejekorán gondoskodott volna, olyan könnyelműséggel, melyet hadvezérnek megbocsátani alig lehet, *szeptember közepétől október elejéig* egyebet sem mívelt, minthogy czéltalanúl idébb-odább mozdította, éhségtől fáradtságtól megviselt, elcsüggedt seregét, kétségbe esetten sürgetvén mindenfelől a segítséget. Pedig ha serege javával — mert tagadhatatlanúl kitünő, gyakorlott katonák voltak zászlaji alatt — a megszállott erősség ágyúinak födözete mellett, támadást intéz az ostromlók ellen, és a nyílt csatát

előtte. Igen szomorú, kétségbe ejtő állapotokról tanúskodnak e levelezések. (*Országos Levéltár, Benign. Resol. et Mand. az 1596-ik évből.*) Istvánffy elbeszélése szerint a németek Hatvan bevétele után, még a holttesteket is megnyúzták, pénzt keresvén a belekben. Ennek magyarázatát az a közöttük általánosan elterjedt balhiedelem szolgáltatja, hogy a törökök ostrom alatt az aranyakat elnyeldesik. A gyermekeiket féltő, siránkozó asszonyok inkább a magyaroknak akarták megadni magukat, számítván ezek nagylelkűségére stb. *Istvánffy* id. m. Lib. XXX.

[1]) Thurzó György plane azt írja 1596 szeptember 21-én feleségének, hogy a szultán 320 ezer emberrel közeledik; a rémület folytonosan növelte az ellenség számát, de állítólag a törökök maguk is terjesztették a hazug híreket erejük óriási voltáról. *Thurzó Gy. levelei Kubinyi Miklósnál*; *Istvánffy* i. h.

óvatosan kerülve, nehány ezer könnyű lovassal folytonosan csipdesi a nagy lomha török tábor széleit; vagy egy igen régi, de mindig hasznosan alkalmazható hadi szabály szerint az ellenségnek valamely féltett várát fogja ostrom alá, a mi által annak erejét megosztásra kényszeríti: az elszánt őrség okvetetlenül képes lesz magát addig tartani, a míg olyan fölmentő sereg érkezik, a mely szükség esetén nagyobb koczkáztatás nélkül nyílt csatába is bocsátkozhatik a szultánnal.[1])

A főherczeg azonban, úgy látszik, nem ösmerte azt a régi deák közmondást, hogy: «*Non licet in bello bis peccare!*» s egyik hibát a másik után követve el, mulasztását meggondolatlansággal tetőzvén, az 1596-ik évi hadjáratnak szerencsétlen fordulatot adott.

IV.

Báthory Zsigmond állhatatossága nagy próbára volt téve. A szultán mindjárt a hadjárat kezdetén késznek nyilatkozott Erdély összes adóját elengedni, ezenkívül Havasalföldét is örökösen hozzá csatolni, ha Rudolffal a szövetséget fölbontja és leteszi a fegyvert, melylyel az izlám hadseregének már eddig is sok kárt okozott. Az erdélyiek kapva kaptak volna a fényes ajánlaton, a fejedelem azonban, «*ki erősen megesküvék, hogy személye szerint megsegíti a kereszténveket . . . mind magát s mind az országát koczkára vetvén*», gondolkozás nélkül vissza utasította azt és 1596 szeptember közepén már útban volt Magyarország felé.[2]) Váradon megál-

[1]) Miksa főherczeg elszállván Hatvan alól, 1596 szept. 12-én már ismét Vácznál táborozott, szeptember 25-én Esztergomból, 30-án az Ipoly mellől keltezi leveleit; itt találjuk még október 2-án is, s csak 4-én indult meg seregével Eger felé. *(Országos Levéltár, szepesi kamara irományai Benign. Resol. et Mand. 1596.)*

[2]) Pettky János levele Szentpáli Kornis Farkas, udvarhelyszéki királybíróhoz, *az enyedi táborból.* Írja még a többek között, hogy «most urunk velünk nincs, mert az hideg hagymáz vagyon rajta, és Fejérvárott kelleték maradni, de Kolosvárnál minden okvetetlen elér bennünket». A levélnek nincs datuma, de tartalmából kitűnik, hogy Hatvan bevétele után (1596 szept. 3.) egy héttel kelt. *Eredetije a m. nemzeti múzeum kéziratt árában.*

lapodott, bevárandó Jósika Istvánt, ki a végbeli hadak összegyűjtése czéljából Lippához küldetett, egyszersmind Kornis Gáspárt Miksa főherczeghez bocsátotta, kérvén őt, hogy a csatlakozásra helyet s időt tűzzön ki, hogy aztán együtt haladéktalanúl siethessenek Eger fölmentésére.[1])

A követ megérkezése s az a hír, hogy a felsőmagyarországi urak és nemesek erősen készülődnek a török ellen, lelket vert végre a csüggedő főherczegbe, s valahára belátván, hogy határozatlansága — a mellett, hogy igen könnyen végzetessé válhatik a kereszténység ügyére nézve — most már mindenki szemében gyávaságnak tűnnék föl: Pálffy Miklóst és Schwarzenberget szeptember végén útnak indította Ipoly melletti táborából, megparancsolván nekik, hogy Szécsénynél várjanak reá. Ide kellett gyülekezni a Dunán inneni kerület hadainak is, mert Rudolf a szultán bejövetele hírére időközben általános személyes fölkelést hirdetvén, a vármegyék minden fegyverfogható embert kivétel nélkül a táborba tartoztak küldeni, ha csak a földesurak jobbágyaik helyett megfelelő számú zsoldosokat nem állítottak.[2])

Miksa főherczeg ez alatt a lövő szerszámok szállításáról gondoskodott, egyszersmind Königsberg Kristóf hadi biztost Felső-Magyarországba küldötte élelemszerzés végett, nyakra-főre rendeleteket intézvén a szepesi kamarához, hogy akárhonnan is pénzt teremtsen, mert ő már minden segédforrását kimerítette.[3]) Maga október 4-én indúlt el az Ipoly mellől, s az előhadakkal Szécsénynél egyesülve, a legnagyobb nyomorúság és nélkülözés között vánszorgott Fülek felé. Mert a folytonosan szakadó őszi eső az anélkül is rossz hegyi útakat járhatatlanokká tette; ember, állat egyaránt kimerült, és fáradtságtól éhségtől megviselve úton útfélen elmaradozott.

[1]) Jósika küldetését Pettky idézett levele említi, Kornis Gáspár követségéről Istvánffy szól. Id. m. Lib. XXX.

[2]) Rudolf 1596 okt. 1-én utasítja a pozsonyi kamarát, hogy a «*Generalis insurrectió*»-ra vonatkozó rendeleteit a vármegyékkel közölje. *Orsz. Levéltár. Benignae Resol.* Thurzó György 1596 okt. 11-én írja a táborból nejének, hogy minden portától négy frtot szedessen be, és abból a szegénység helyett lovasokat fogadjanak. I. h. I. k. 187. l.

[3]) Csak 1596 okt. 2-án is négy rendeletet küldött a szepesi kamarához, mindenikben pénzt sürgetvén. *Orsz. Levéltár. Benign. Mand.*

A nehéz ágyúk és más hadi eszközök csak lassan követhették a sereget, mert igavonó barom nagyon csekély számban vala. A kiknek kötelességükben állott erről gondoskodni, hanyagúl jártak el tisztökben, épen úgy mint az élelmezésnél. Egykorú s a mi fődolog, nem-magyar kútfőben olvassuk, hogy a 10—12 napig tartó előnyomulás alatt Miksa főherczeg seregének csaknem egy harmada elhullott az éhség és fáradtság miatt.[1]) Pedig a föld bőven termett abban az esztendőben, telt gabonások, kicsépeletlen asztagok voltak mindenfelé.[2]) Persze a biztosok arra számítottak, hogy mint más alkalommal, úgy most is szereznek majd kenyeret a katonák maguknak, ha az éhség előveszi őket. De embertelenségükkel kiszámíthatatlan kárt okoztak, mert a veszély Eger vára alatt minden órában növekedvén, megállapodásról vagy szerte kalandozásról szó sem lehetett. A főherczeg azonban ezzel a nagy sietséggel előbbi mulasztását helyre nem hozhatta, hiábavaló volt minden erőfeszítése, hasztalanúl áldozta föl seregének egy részét — mire a hadak Rimaszécshez jutottak, Eger már török kézben volt. Strassoldó és Pálffy Péter, kiket Miksa a szorongatott őrség kérésére előre küldött, hogy nehány csapat válogatott fegyveressel lopódzanak be a várba, már későn érkezének, és Egertől két mérföldnyire kellett visszafordúlniok.[3])

A főherczeg e hír hallatára, Báthory Zsigmond társaságában, ki seregét hátrahagyván, csekély kísérettel üdvözletére jött, megszakítás nélkül folytatta ugyan útját, de mikor október 18-án Szikszó közelében seregét a fejedelem és Teuffenbach hadaival egyesítette, még tanácstalan volt az iránt, hogy ily körülmények között mitévő legyen.[4])

[1]) «In hoc itinere totus Caesaris exercitus spacio decem aut duodecim dierum, extrema annonae penuria, atque inedia laboravit, ut vel tertia militum pars sola fame, quum tamen ipsa Regio frumenti refertissima, omniaque rusticorum horrea passim grano repleta conspicerentur, perierit.» *Helius Arnold Reusnernél* 283. l.

[2]) L. még az elmondottakra nézve Istvánffy id. m. Lib. XXX.

[3]) U. o. és Szamosközy István Történeti Munkáinak IV. k. 2-ik pótfüzet 484. l. (Monum. Hung. Hist. Írók XXX. k.)

[4]) U. o. és Baranyai Decsi János Magyar Históriája 1592—1598. (Monum. Hung. Hist. Írók XVII, k.) Szerinte Mískolcznál, Istvánffy szerint

Táborában nyomott hangulat uralkodott; az éhező, fáradt katonák nem harczi dicsőséget, de mindenek előtt kenyeret és pihenést óhajtottak s az a tudat, hogy Eger falairól az őrség örömriadása helyett az ellenség ágyúinak dörgése üdvözli majd a fölmentő sereget: a vezérek elméjét is habozóvá tevé.

Szerencsére azonban a felsőmagyarországi, különösen pedig az erdélyi hadak, mert éhség, fáradtság, sanyarúság meg nem viselte őket, sőt útközben még arra is ráértek, hogy a török táborba igyekező tatárokat a Sajó körül keményen megverjék,[1]) épen e győzelem következtében nagy harczi kedvükben voltak, és számuk tekintélyes voltában is bizakodva, bármely perczben készek valának megtámadni az Eger alatt táborozó szultánt. Lelkesültségük csakhamar az egész seregre átragadt, és haladéktalanúl meg akarták támadni a törököt.

A szövetséges hadakat közönségesen legalább is 100,000 főre becsülte mindenki, a Sajó-Vámosnál megtartott hadi szemle azonban korántsem mutatott föl ily kedvező eredményt.

Egykorú német s más idegen tudósítások szerint a keresztény sereg körülbelől 50—60,000 emberből állott, a magyar kútfők ellenben egynek kivételével mind azt erősítik, hogy nem haladta felül a 40 ezeret. Legmagasabb számítás szerint 32 ezer lovas és 28 ezer gyalog, legkisebb számítás szerint pedig hozzávetőleg 18 ezer lovas, és 22 ezer gyalog katona lett volna a sajóvámosi táborban; tehát a nagy különbözet mellett, még a fegyvernemek is visszás arányban állanak.[2])

Az első helyen említett számadatokat *német*, az utóbbiakat *magyar* forrás szolgáltatja; meglehet hogy az igazság épen a két véglet között fekszik.

Gyakran tapasztalhatjuk ugyanis, hogy hazai forrásaink örömest tüntetik föl csekélynek a magyar erőt az ellenség számához képest, kétségtelenül azért, hogy a győzelem dicsősége annál fé-

Sajó-Sz.-Péternél egyesültek a szövetséges hadak. Thurzó György 1596. okt. 19-én *a sajóvámosi táborból* ezt írja feleségének: «*Itt az alföldön, Szikszónál innét egy mérfölddel egyben mentünk mind az erdélyi fejedelem hadával, azonképen az alföldi haddal*». L. i. h.

[1]) L. Istvánffy i. h. Szamosközy id. m. 485. l.

[2]) L. alább a részletezésnél.

nyesebb, a veszteség kudarcza annál elviselhetőbb legyen.[1]) Igaz, hogy ez általános psychologiai vonás, és más nemzeteknél sincs különben, de azért nem szabad figyelmen kívül hagynunk. Viszont azt is tudjuk, hogy a német táborban a minden rendű és állapotú szolgák rendszerint igen nagy, néha aránylag túlnyomó számban voltak s egykorú angol följegyzés szerint seregüknek 1/6 részét képezték a keresztesi ütközet alkalmával is,[2]) a kiket pedig a magyarok igen helyesen nem számítottak a tulajdonképeni harczoló részhez. Ha már most meggondoljuk, hogy történetíróinknál is minden bizonynyal ez a fölfogás nyilvánúl, az említett két körülmény szembe állítva és kellően mérlegelve, ha szinte nem is egyenlíti ki teljesen, de mindenesetre közelebb hozza egymáshoz a számadatokban mutatkozó ellentmondásokat. És valóban, ha a rendelkezésünkre álló hazai és idegen forrásokat egybevetjük, arra a következtetésre jutunk, hogy a keresztény sereg harczoló része, ha túl nem is haladta, *de szükségképen megütötte az ötvenezeret*, s így legközelebb jár az igazsághoz az angol tudósítás, — melynek szerzője kétségtelenül szemmel látott dolgokról ír, — mely szerint a szövetséges hadsereg 50,500 főből állott, sőt van egy magyar történetíró is, ki a keresztény sereget plane 55 ezer emberre becsüli.[3])

[1]) Különösen Istvánffynál találunk erre nézve jellemző példákat. Ferhát pasa p. o. 1588-ban Szikszó körül *12 ezer emberrel* támadja meg a Rákóczy Zsigmond vezérlete alatt álló *2559* főnyi magyar és német csapatokat. A keresztények győznek, s az ellenség 2000 embert, s 376 foglyot veszít, az ők vesztesége pedig csak 630. (Lib. XXVI.) 1593-ban Fejérvár közelében Hasszán budai pasa 18 ezer embere állott szemben a 8—10 ezer főnyi keresztény sereggel. *A törökök vesztesége 10 ezer, a kereszténveké alig 40 ember.* Hallatlan! (U. o. Lib. XXVII.)

[2]) Az idézett angol tudósítás ezt a czímet viseli: «Magyarország a XVI. század végén. A britt múzeumban lévő kézirat után fordította Tasner Antal». (Tudománytár. Értekezések XIII. 259. lap. Buda 1843.)

[3]) *Baranyai Decsi János* i. h. 273. l. De csak általánosságban beszél és az egyes hadosztályok számerejéről, a fegyvernemek megoszlásáról stb. nem emlékezik. *Szamosközy* szerint i. h. 485. l. «Totus numerus ad proelium idoneorum 40 millia hominum non excederet». *Istvánffy* az egész hadsereget 39,000 főre becsüli, de mint látni fogjuk nagy következetlenségbe esik. Az angol tudósító valószínűleg csak a combattans elemet teszi 50,500-ra, mint ezt előadásából következtetjük. *Campana Caesar: Compendio Historico etc. Vinegia 1597*» cz. munkája szerint a keresztény sereg több mint 60

Sajnálatra méltó körülmény azonban, hogy az egyes hadtestek számerejének meghatározása, — fegyvernemek és nemzetiségek szerint való csoportosítása tekintetében, forrásaink lényeges eltéréseket mutatnak. A hazaiak jóformán ki sem terjeszkednek erre a kérdésre, vagy ha igen, akkor felületesek és megbízhatatlanok, úgy hogy az idegen tudósításoknak okvetetlenül elsőbbséget kellett adnunk.

Legtöbb figyelmet érdemel ezek között a német *Helius Arnold,* ki már állásánál fogva is igen jól lehetett értesülve, mert hadi biztos és *lustra mester* volt,[1]) ámbár egészen pontos számadatokat nála sem találunk. Szerinte *Miksa főherczeg hadtestében,* a Pálffy Miklós által vezérelt magyar huszárok és hajdúkkal együtt 29,000 ember volt; *az erdélyi fejedelem hadosztálya* körülbelől 18 ezer lovas és gyalog katonából állott, melyhez *Teuffenbach Kristóf* felsőmagyarországi kapitány 12—13 ezer fegyveressel csatlakozván, a kereszténység összes ereje csaknem 60 ezer főre rúgott, ide értve természetesen a szolgálattevő személyzetet, melynek számáról fogalmunk lehet, ha tudjuk, hogy a táborban 20 ezer szekér volt.[2])

ezer emberből állott. Egy német forrás *(Continuatio Ungarische und Siebenbürgische Kriegshändel)* 32 ezer lovas és 28 ezer gyalogról beszél . . . *A Sárospataki Krónikában* 40 ezer ember szerepel. *Illésházy István* nem mond határozott számot, de elbeszéléséből kitetszik, hogy a sereg száma szerinte is közel járt az ötven ezerhez.

[1]) Munkája következő czím alatt jelent meg Reusnernél: «*Infaustae apud Kerestium, Christianorum pugna brevis, ac dilucida narratio, per Arnoldum Helium, Medioburgen. Flandr. Sac. Caesar. Majestatio Commissarium bellicum ac lustrationum magistrum etc anno 1597.*»

[2]) Szerző néha homályosan fejezi ki magát, így p. o.: «Transsylvanus vero primum Equitum Hungarorum millia octo, Germanorum vero mille quingentos ac *totidem* Ajdones seu pedites Hungaros . . . secum duxit». Ha más forrásokból nem tudnók, hogy Báthory Zsigmondnak nyolcz, sőt állítólag 10 ezer hajdúja, mindössze pedig 18,000 fegyverese volt, a «*totidem*» kifejezést könnyen az 1500 német lovasra, illetőleg *hajdúra* vonatkoztatnók. Nem határozza meg mindenütt praecise az egyes csapatok számerejét: «Tieffenbachio aderant equitum sex millia, *atque inter eos magna nobilium superioris Hungariae copia;* Peditatus *quoque numero vix differebat, qui tamen parvi aestimabatur*» etc. Más forrásokból is tudjuk azonban, hogy Teuffenbachnak csakugyan 6000 gyalogja volt. A hajdúkat igen lenézi . . . «*majorem eorum par-*

Fegyvernemek szerint továbbá *Miksa főherczeg hadteste*: 15,000 lovas és 14,000 gyalogból állott volna; *Báthory Zsigmond hadtestét* több mint 9000 lovas, és körülbelől ugyanannyi gyalog (hajdú) képezte, végre *Teuffenbach* 6000 lovast és 6—7000 gyalogot vezényelt, vagy is az egész hadsereg kerek számokban 30,000 főnyi lovas, és ugyanannyi gyalog csapatokból alakúlt volna, oly formán pedig, *hogy 9000 főnyi gyalog és 13—14,000 főnyi lovas német (vallon, vestphaliai* stb. stb.) *ellenében, körülbelől 20,000 magyar gyalog, és 17—18,000 huszár állott.* A magyarság tehát túlnyomó számban volt, de ne feledjük, hogy az erdélyi fejedelem maga 18,000 emberrel csatlakozott [1]) s így a tulajdonképeni Magyarországból nemesi fölkelő és vármegyei katona együttvéve legmagasabb számítás szerint sem haladta fölül a 20,000-et, a mi pedig «*Generalis insurrectio*» idején, s főleg mikor a portai adó után is 15—16,000 fegyverest lehetett várni, bizony elég kedvezőtlen eredmény.

Ismételten ki kell továbbá jelentenünk, hogy elfogadtuk ugyan Helius tudósítását hozzávetőleges számításaink alapjául, mert meggyőződtünk arról, hogy adatai legtöbb esetben megbízhatók s különben is az egyes csapatokról fegyvernemek és nemzetiségek szerint az ő munkája szolgáltat legbővebb fölvilágosítást, mindazonáltal a keresztény sereg tulajdonképeni harczoló részét, az igazi combattans elemet 50,000 főnél nem sokkal becsülhetjük többre.[2])

tem plane rusticam atque agrestem, ut colluviem eam potius dixisses, quam militarem turbam.» (Helius Reusnernél: Rerum Memorabilium in Pannonia etc. Francofurt 1603.)

[1]) Baranyai Decsi János, ki az erdélyi dolgok felől alaposan értesült, Báthory Zsigmond seregét szintén 18,000 emberből állónak mondja. «*Ibi (t. i. Váradon) lustrato exercitu, qui ad XVIII circiter millia selectissimum equitum ac peditum habebat*» etc. (Id. m. 272. l.) Az angol tudósítás szerint az erdélyi had létszáma kereken 18,000. Az olasz *Campana Caesar pedig* erősíti, hogy a fejedelemnek 9500 lovassa, és jó 10,000 gyalogja volt (et ben dieci millia fanti etc.). Id. m. 48. l.

[2]) Az angol följegyzés szerint a keresztesi csatában részt vett harczosok száma nem ment egészen 51,000-re. Magyar volt 6000 lovas, 10,000 gyalog, erdélyi 6000 lovas, 12,000 gyalog, német 9500 lovas, 7000 gyalog. Tehát 34,000 magyar és erdélyi, meg 16,500 német, vagyis magyar lovas

Tűzérkészletük az akkori viszonyokhoz képest elég bőven volt, mert összesen 100—120 nehéz és könnyű löveget, tábori ágyút, taraczkot, szakállast stb. hoztak magukkal, számítván arra, hogy esetleg várat kell ostromolniok. Most azonban legnagyobb valószínűség szerint nyílt csata előtt állottak, a hol pedig az

12,000, gyalog 22,000; német lovas 9500, gyalog 7000. E számadatokat semmiképen sem fogadhatjuk el. Már az magában véve is valószínűtlen hogy az összes lovasság száma 22,000-re sem rúgott, mikor más forrásokból positive tudjuk, hogy Teuffenbachnak 6000, Báthory Zsigmondnak legalább 8—9000 lovassa volt, hát a német vértesek és Pálffy Miklós huszárjai? Nagyon valószínű, hogy szerző, — mert szerinte a németek seregének $^1/_6$ része szolgákból állott, tüstént le is számolt velük, és $^1/_6$ rész levonásával teszi lovasaikat 9500-ra, egész seregüket pedig 16,500-ra. Teuffenbach és Báthory Zsigmond katonáit viszont minden bizonnyal kivétel nélkül magyaroknak tekintvén, ekkép származhatott a csapatok és fegyvernemek helytelen meghatározása, melyről egy kis számvetéssel igen könnyen meggyőződhetünk. Pálffy huszárjairól pedig úgy látszik tökéletesen megfeledkezett, mert különben nem tenné összesen 12,000-re a magyar lovasok számát. Már a gyalogsággal nem bánt el ilyen mostohán, az erdélyi fejedelemnek p. o. szerinte 12,000 gyalogja volt. (I. h. 263. l.)

Helius számításához legközelebb áll az a német forrás, mely szerint a főherczegnek 11,000 német lovassa, és 8000 gyalogja volt. Teuffenbach Kristóf 6000 felsőmagyarországi lovas nemest, ugyanannyi felkelő gyalogot, és 1000 főnyi német gyalogot vezényelt. A többi hadosztályokat nem részletezi, de az egész sereg számerejét 32,000 lovasra és 28,000 gyalogra teszi. (*Continuatio Ung. und Siebenbürg. Kriegshändel. Durch Jacobum Frey. Frankfurt 1597.*) Legtávolabb áll tőle *Istvánffy* számítása, mely szerint Miksa főherczegnek 3000 (német) lovassa, 4000 gyalogja, — Báthory Zsigmondnak 5000 lovassa, ugyanannyi gyalogja volt, úgy hogy az egész hadsereg Pálffy Miklós csapataival együtt mindössze csak 39,000 főre rúgott. Ezek szerint tehát maga Pálffy 12,000, embert vezényelt! (Id. m. Lib. XXX.) *Szamosközy* épen ily helytelenül és felületesen részletezi a keresztény haderőt, de ellenkezik Istvánffyval annyiban, hogy szerinte Miksa főherczeg hadosztályában 5000 lovas, 7000 gyalog (német), Pálffy Miklós alatt pedig lovas és gyalog együttvéve csak 7000 volt. (Id. m. 485. l.).

Campana Caesár — mint már említettük, a kereszténység összes erejét 60,000 főnél többre teszi, és szerinte a magyarok és erdélyiek körülbelől 40,000-en voltak. A fegyvernemeket egyenlő arányban osztja meg, kerekszámokban 30,000 lovas, ugyanannyi gyalog. Teuffenbach és Pálffy Miklós csapatainak létszámára nézve megegyezik Heliussal, de az erdélyi hadakat valamivel többre teszi, mint amaz (9500 lovas, 10,000 gyalog). Id. m. 48. lap.

ágyúknak — egyrészt hordtávolságuk csekély voltát tekintve, de főkép mert előre nyomúlni és támadni nem lehetett velük, oly annyira mozdíthatatlanok voltak — fontosabb szerep csak ritkán jutott. Már az a körűlmény, hogy a nehéz lövegek állásukat nem változtathatták, sőt gyakran földhöz szegeztetve, lánczokkal is összekapcsoltattak, nyílt csatában másodrangú tényezővé tette az ágyúkat, úgy annyira, hogy ha már egyszer lőttek velük, könnyen zsákmányúl hagyták az ellenségnek, mert csak a sereg mozdulatait akadályozták, míg ellenben a későbbi idők harczaiban az ütegek körűl véres küzdelem fejlődött ki mindannyiszor, valahányszor az ellenség hatalmába akarta azokat ejteni. Nem lehet azonban tagadni, hogy a helyi viszonyokhoz képest, jeles erők által igazgattatva, nevezetes pontokon fölállítva, abban az időben is hasznos szolgálatokat tettek már, a mint többek között épen a mezőkeresztesi csata egyes részletei is bizonyítják.[1])

Volt még a táborban, mint már említettük is, 20,000 szekér, a nagy mennyiségű podgyász, élelmi szerek, hadi eszközök, lőszerek, továbbá a betegek és sebesűltek szállítására, melynek azonban bizonyára fele is elegendő lett volna, ha a vezérek megemlékezvén Tacitus mondásáról: «*Impedimenta, quae impendiunt militem*» a sok szükségtelen és nélkülözhető egyet-mást magukkal nem hurczolják.[2])

A három egyesűlt seregben tehát, mint láttuk, számra nézve a magyarok voltak túlsúlyban, de hadi készültségük és fegyverzetükre nézve nagyon távol maradtak a németektől, kik e tekintetben semmi kívánni valót nem hagytak hátra.

Lovasságuk talpig vasban, mellvérttel, pisztolyokkal, a szin-

[1]) Jansonius (Reusnernél) Helius Arnold Szamosközy és Decsi János szerint az egyesűlt hadaknak 100, illetőleg 120 ágyújok volt. Istvánffynak már csak 97-ről van tudomása, melyből Miksa főherczeg 22-őt, Báthory Zsigmond 40-et hozott. Hogy mit tartottak a tűzérség felől nálunk még a XVII. század derekán is? — Zrínyi Miklós hadtudományi munkái eléggé bizonyítják.

[2]) Zrínyi Miklós idézi ezt a szójátékot az Aphorismák között. Id. m. 256. l. A 20,000 szekérre vonatkozólag L. Decsi János id. m. 273. l. továbbá *Continuatio* etc 26. l. és Jansonius id. h. 277. l.

tén födött testű u. n. *fegyverderekat* viselő gyalogság egy része lándzsával, más része lőfegyverrel, az u. n. *muskétával* volt ellátva.

A magyarok ellenben könnyű lovasok, huszárok valának s az oldalukon függő szablyán vagy palloson kívül összes fegyververzetüket egy 10—12 láb hosszú kopja képezte, melyet rendszerint szíjakkal a nyereghez erősítettek.[1]) Az előkelők sodronyinget, mell és karvasakat s mindannyian sisakot viseltek, de legnagyobb részük egyszerű dolmányban volt.

A magyar gyalog egy része kopját, más része az akkori viszonyok között is igen gyarló szerkezetű puskát viselt, és mindnyájan födetlen testtel mentek az ütközetbe. A hajdú a maga pórias öltözetében, a deréköv karikáján függő kurtanyelű baltájával, mely a puska mellett fegyverzetének elmaradhatatlan kiegészítő részét képezte, örökös gúny tárgya volt a németeknek. Maguk között csúfolták, lenézték, eke szarvához való hitvány csőcseléknek tartották, s általában csak kevesen ösmerték föl az idegen vezérek közűl a szabad hajdúkban rejlő kitünő katona-anyagot, míg végre saját kárukon becsülni nem tanúlták őket.[2])

[1]) Az 1596. évi XX. t.-cz. szigorúan meghagyja, hogy a lovasok kopjával legyenek ellátva: «Debeat etiam qui libet Eques, qui ad quatuor vel infra equos stipendium percipit, hastam ipsemet gerere, simul et servitores ejus; si nollet, cogat eum Supr. Capitaneus verbere et aliis oportunis remediis». Arról, hogy a huszárok lőfegyvert is hordjanak magukkal, ebben az időben nálunk még szó sem volt.

[2]) Helius véleményét Báthory Zsigmond hajdúi felől már említettük (62. lap 2. jegyzet). A Pálffy alatt lévő hajdúkat sem sokra becsüli: «*qui agriculturae potius, quam militiae videbantur idonei*». (Id. m. 284. l.) Az angol tudósító, a ki azzal számol be, a mit a keresztesi ütközet alkalmával saját szemeivel látott, általában igen megrója a magyarok gyarló hadi készültségét, különösen pedig a gyalogságét, melynek fegyverzete szerinte sem támadásra, sem védelemre nem való. De vitézségükről elismerőleg szól, bár hadrendjüket nem helyesli, mert a németek módjára lovasok, gyalogok sorba állanak, a lövészek pedig mind elől. Megrohanásuk felette tüzes stb. A magyar kopjás had felől Bástának is az volt az ítélete, hogy nem tud a magyar vele élni, mert a helyett, hogy megszakgatná, csoportokra osztaná és több felől is támadna vele: három négy sereget rendel belőle, mely mind egyfelől, egymás nyomában támad, úgy hogy kopját tized része sem törheti el a nagy szorosságban: «Olyan dolog ez mint a záporeső, ki az míg tart, sebesen es, de hamar elmúlik». (Szamosközy IV. k. 159. l.)

A magyar vitézek fegyverzetének gyarlóságát azonban jóformán ellensúlyozta az a körülmény, hogy ebben a tekintetben a török sem igen különbözött tőlük, mert gyalogsága födetlen testű, lovassága pedig e mellett a huszársághoz hasonlóan egészen könnyű fegyverzetű volt, úgy hogy a puskás janicsárokat kivéve, nyugodtan szembe lehetett állítani őket, mert még egymás harczmódját, cselfogásait, jó és rossz tulajdonságait is tökéletesen ösmerték.

De ne feledjük azt sem, hogy a hősies szellem, a családi tűzhelyért folytatott örökös küzdelmek alatt nagyon felpezsdűlt hazánkban, és az insurgens nemes erős karja, öntudatos bátorsága, a «*mezítlábos, bocskoros militia*» elszánt lelkesedése végső veszedelem idején mindenkor többet használt, mint a legkifogástalanabb fegyverzet, és bármely tökéletes pánczél. És lehettek, bizonyára voltak is nagy hibái, fogyatkozásai a nemzetnek, — sok csorba esett már kétségtelenül az ősök dicsőségén, de még akkor nem érkezett el az a szomorú időszak, mikor a költő és hadvezér Zrínyi Miklós lesújtó ítélete szerint «*egy cánicula melege, egy februáriusnak szele, egy éjszakának virrasztása, egy napnak koplalása*» megronthatta, semmivé tehette a magyar hadsereget.

Dr. Komáromy András.

[1]) L. Zrínyinek «A török Afium ellen való orvosság» cz. hadtudományi értekezését. (I. h. 94. l.) A XVI. század két jeles magyar hadvezérét, Báthory Zsigmond kapitányait, *Király Albertet* és *Borbély Györgyöt*, maga Zrínyi is követendő példányokúl állítja fel.

A TÖRÖK TÖRTÉNETÍRÁS ESZTERGOM VISSZAVÉTELÉRŐL 1595-BEN.

Egykorú török forrás szerint.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

I.

Esztergom városának sorsa a török uralom korszakában röviden ebben foglalható össze: 1543-ban elfoglalja I. Szulejman s török kézen marad fél századnál tovább, azaz 52 évig; mert 1595-ben visszaveszi a keresztény sereg, miután az előző 1594. évben sikertelenül vívta. De csak rövid 10 esztendeig marad a mienk; mert — az 1604. évi eredménytelen ostrom után — 1605-ben ismét török kézre jut, hogy azután csak újabb, 78 évig tartó bitorlás után, 1683-ban szabaduljon föl véglegesen. Tehát tíz évi megszakítással a török épen 130 esztendeig lakta.

A mi az 1595. évben történt első visszavételét illeti, a győztes fél többszörösen is megörökítette latin, német és magyar nyelvű följegyzéseiben, melyekből meríti mai történetírásunk ez eseményről való tudást. Azonban a historiai igazság érdekében — ha más szempontokat talán mellőzünk is — kívánatos, hogy a másik, azaz a vesztes félnek vallomását is meghallgassuk; mert csak mind a két félnek vallomásai alapján ismerhetjük meg az eseményeket a maguk valóságában s méltányolhatjuk őket érdemök szerint. Hiszen különben is méltán érhet bennünket a mulasztás vádja e tekintetben s annyival is inkább; *mert a török történetírás már harmadfél századdal ezelőtt felülmúlt bennünket azzal a felfogásával, hogy a törökség és magyarság érintkezésének történetét csak mind a két fél*

historiai emlékeinek alapján lehet és kell megírni. Az a török historikus, a ki ezt — hogy úgy mondjam — fölérte észszel: *Pecsevi Ibrahim efendi* volt, épen az, a kinek nagybecsű munkájából ezúttal Esztergomnak 1595-ben történt visszavételét szándékozom lefordítani s a ki nem csak egyszerűen részt vett Esztergom védelmezésében, hanem szereplő egyén is volt, a mennyiben a vár átadása ügyében két társával együtt, épen ő alkudozott a keresztény sereg megbizottaival.

Pecsevi tehát mint olyan, a kinek történeti munkája igen becses kútfő hazánk történetéhez, s mint olyan, a ki e munkája megalkotásában a mi latin és magyar nyelvű históriai forrásainkat is fölhasználta, kétszeresen érdekel bennünket a török írók között. E becses folyóirat t. olvasói csak nem régiben olvashattak róla egyet s mást «*Adalékok Pecsevi életrajzához*» czímen az 1890. évf. III. számában (417—418. lapokon). Mivel azonban az e czikkecskében mondottak jó része nem felel meg a valóságnak, Pecsevi pedig megérdemli, hogy igazán tudjuk: ki volt és mit tett: ennélfogva kénytelen vagyok legalább annyit elmondani életéről és működéséről, a mennyivel a nevezett czikk tévedéseit helyre igazíthatom, bővebb ismertetése föltalálható levén a «*Századok*» hasábjain közölt «Pecsevi viszonya a magyar történetíráshoz» czímű dolgozatomban.

A nevezett életrajzi adalékok hibái abban gyökereznek, hogy írója — mint jegyzetben mondja — «*Hammer* József irataiból» állította össze; már pedig — tapasztalásból mondom s e folyóiratban többszörösen bizonyítottam — Hammerről sohasem lehet tudni előre, mikor mond igazat s mikor nem; ez csak akkor derül ki, ha magunk is újra utána járunk állításainak. Ugyanezt tapasztaljuk a jelen alkalommal is. Ezen életrajzi adatok forrása ugyanis magának, Pecsevinek munkája (mert Hammer maga is azt mondja, hogy a török biographusok hallgatnak Pecseviről[1]), de ezek kijegyzésében is ép olyan megbízhatatlanúl járt el, mint valamennyi török író használatánál.

A Hammer nyomán készült életrajzi adalék ezt mondja:

[1]) Geschichte des Osmanischen Reiches. Második kiadás, második kötet, 839. lap.

«Pecsevi *magyar születésű* volt; Baranya megyében, Pécsett született. . . . Történelmének első lapján említi, hogy ő Nisandsi *Dselálzáde* (a nagy történetíró) *családjából* származik. Mivel Pecsevi az egyetlen a török történetírók között, ki *egy latin történelemből* kivonatokat közöl, igen valószínű, hogy *vagy ő, vagy az apja renegát* volt.»

Mindebből csak az igaz, hogy Pecsevi *Pécsett* született, a többi pedig Hammer koholmánya; mert magának Pecsevinek munkájából ezeket tudhatjuk meg:[1])

Pecsevi családfája: 1. *Kara Daud*, II. Mohammed szultán (1451—1481) udvarában szilihdár, azaz fegyverhordó; később 1472-től fogva boszniai alajbég s mint ilyen, több faluból álló nagyobb hűbér (ziámet) birtokosa *Boszniában*. Ennek fia: 2. *Dsáfer bég*, vagy *Dsáfer Cselebi*, szintén boszniai alajbég s mint ilyen részt vett a mohácsi ütközetben. Ennek fia: 3. *Pecsevi apja* (nevét nem említi), eleinte kisebb, később, 1580 körűl, már nagyobb hűbér birtokosa. Ennek fia: 4. *Ibrahim*, a mi történetírónk, a ki már Pécsett született. *Anyja* pedig mint a híres *Szokoli* (Szokolovics) családból való, első unokatestvér volt a nagy nevű Szokoli Mohammeddel, I. Szulejman, II. Szelim és III. Murad nagyvezírével. Látnivaló, hogy Pecsevi se magyar születésű nem volt, se ő, vagy apja nem volt renegát.

Történelmének első lapján azt említi, hogy munkája megírásában Nisándsi Dselálzáde könyve volt egyik kútforrása, de az ezzel való rokonságát sehol sem említi. Dselálzáde — Pecsevi szerint — egy Dselál nevű kádinak fia volt, a ki a kisázsiai *Toszia* városban lakott.

Az sem áll, hogy Pecsevi *egy latin* történelemből közölne kivonatokat; mert ő az 1521. évtől 1596-ig terjedő korszakra vonatkozólag rendszeresen használja *Istvánfyt, Heltait, Tinódit, Joviust* s még egy vagy két *régi latin krónikánkat*, még pedig egy tolmácsúl használt *író deák* segélyével.

A Pecsevi születésének és munkája írásának idejére vonat-

[1]) Legújabban «*Tárikh-i-Pecsevi*» czímen megjelent 1866-ban, a török közoktatásügyi miniszter rendeletéből és felügyelete alatt, az államnyomda betűivel.

kozó adat sem helyes. Ugyanis az «életrajzi adalékok» e szavaiból: «Pecsevi, midőn az *1594*-diki hadjáratban részt vett, körülbelől a 30-as években lehetett és midőn *40 évvel* később történelmét írja, a 70 évet jóval túlhaladta» az következnek, hogy Pecsevi 1564 körül született és 1634-ben írta munkáját. Ezzel szemben konstatálom Pecsevi művéből, hogy — a mennyiben saját állítása szerint a hidsre 1052. évében, vagyis 1642/3-ban 70 esztendős volt — *1574*-ben született, munkáját pedig *1642*-ben írta, vagyis saját vallomása szerint kevéssel a *szőnyi béke megújítása* után fejezte be.

Legbámulatosabb azonban az, hogy Hammer még azt sem tudta, meddig terjed Pecsevi munkája, a mennyiben az «életrajzi adalékok» egyik helyén ez olvasható: «a hedsira 1045. éveig, vagyis 1638-ig terjed», — más helyen pedig ez: «IV. Murad uralkodásával 1629-ben végződik». — Mégis csak szörnyűség, hogy e *két* állításban *öt* hiba van! Tudniillik: 1. A hedsira 1045-dik éve nem 1638-nak, hanem 1635-nek felel meg. 2. Pecsevi műve nem 1638-ig terjed (s nem is 1635-ig). 3. IV. Murad uralkodása nem 1629-ben végződik, hanem 1640 febr. 7-én. 4. Pecsevi munkája sem 1629-ben végződik. 5. Ha a föntebbi állítás szerint Pecsevi 1634-ben fejezte be munkáját, hogyan terjedhet az 1638-ig? Mit értsünk az alatt, hogy 1638-ig «terjed» és 1629-ben «végződik»? A tény pedig az, hogy Pecsevi történeti munkája I. Szulejman uralkodásával, vagyis az 1520. évvel kezdődik és IV. Murad haláláig, azaz 1640 febr. 7-ig terjed és így 120 év eseményeit tartalmazza.

Továbbá az sem igaz, hogy Pecsevi *mint Karka szandsák bégje* vett részt III. Murad és III. Mohammed hadjárataiban, vagyis 1593-tól 1603-ig (mert a nevezett hivatalt más időben viselte), valamint az sem, hogy IV. Murad alatt részt vett volna a persa hadjáratban.

Ezek az «életrajzi adalékok» *főbb* hibái, melyeket helyre kellett igazítanom s melyekből mindenki, a ki Hammer műveit kútfőkül használja, könnyen levonhatja a tanúlságot.

Ez életrajzi adatok kiegészítéseül még a következőket szükséges fölemlítenem.

Pecsevi nem csak hogy Magyarországon született, hanem életének legnagyobb részét is itt töltötte el. 1591-ben rokonához,

Lala Mohammed pasához került, a ki akkor anatóliai, később ruméliai beglerbég, majd magyarországi szerdár (hadvezér), végre nagyvezír volt s ennek szolgálatában élte át, mint *mukábeledsi*, azaz pénzügyi ellenőr, az u. n. tizenöt éves háborút, mely az 1606-diki *zsitvatoroki békével* végződött. Fél évi távolléte után 1606-ban ismét visszakerült Magyarországba, de 1622-ben már ismét Konstantinápolyban találjuk. 1623-tól 1632-ig részint Kis-Ázsiában, részint a török fővárosban és a Balkán félszigeten tartózkodott mint diárbekiri, tokati, dunai és anatoliai defterdár. 1632-től 1635-ig székesfejérvári helytartó volt, azután pedig boszniai, s végre temesvári defterdár. 1641 és *1642*-ben mint 70 éves öreg *Budán* lakott s itt és ekkor írta történeti munkáját. Bizonyára magyar földön halt meg s valószínűleg Budán, vagy pécsi birtokán van eltemetve.

II.

Esztergom visszavétele a keresztény seregek hadműködésének az egész 15 éves háború tartama alatt egyik legszebb, de az 1595. évben csaknem egyetlen eredménye volt. Hogy ez eseményt igazi értéke szerint méltányolhassuk, okvetetlenül meg kell emlékeznünk az előző két évben történt hadműködésekről s visszapillantást kell vetnünk a 15 éves háború előtti időkre és viszonyokra is. Mivel pedig a török történetírás nem csak annyiban értékes reánk nézve, a mennyiben új adatokkal gazdagítja történeti ismereteinket, hanem még inkább azért, hogy már természeténél fogva más szempontból ítéli meg a dolgokat, más fölfogása van a viszonyokról: ennél fogva a tárgyalandó eseménynek már előzményeit is a török historikus fölfogása szerint adom; mert hiszen a mi egykorú íróink fölfogása úgyis ismeretes, vagy legalább könnyebben megismerhető.

I. Szulejmannak 1566. évi hadjárata és halála után, 1567 óta egészen 1593-ig, vagyis egy negyed századnál tovább *béke* volt Magyar- és Törökország között, természetesen az akkori, vagy helyesebben török fölfogás szerint. A török ugyanis csak azt tartotta *háborúnak*, ha a birodalom székhelyéről nagyobb hadsereg tört be

az országba a szultán, vagy a nagyvezír, vagy egy kinevezett szerdár vezérlete alatt; míg a magyarországi, vagy szomszéd tartományokbeli bégek és beglerbégek beütései, rablásai stb. nagyon szépen megfértek a «béke» tág körű és elasticus fogalmában. Csak ilyen fölfogás mellett történhetett, hogy ámbár a békét az 1568. éven kezdve nyolcz-nyolcz évi időtartamra négyszer megújították: mégis e negyed század csaknem mindegyik évében majd az egyik, majd a másik török bég támadta meg az egyik, vagy másik magyar várat, vagy dúlta föl az ország különböző vidékeit, a melyet aztán vagy ugyanazon vagy a következő évben hasonlóval fizettek vissza a magyar várkapitányok.

Ilyen «békés» idők voltak 1593-ig, de ekkor hirtelen fordulat állott be a dolgokban. Pecsevi szerint *Dervis Haszán* boszniai beglerbégnek beütései Horvátországba 1591, 1592 és 1593-ban, épen csak olyan «békés» vállalatok voltak még, mint az előző években történt s Szulejman halála után kezdődött rabló kalandok. A pasa ugyanis, mint Pecsevi mondja, nagyon mozgékony, nyugtalan természetű ember volt s mint ilyen nem tudott tétlenül maradni. Hadi vállalatait Stambulban, hol nagyon kedvelt vala, helyeselték, épen úgy, mint a többi bégek hasonló kalandjait. *1593*-ban azonban véletlenül megtörtént a *sziszeki vereség* s ez megváltoztatta az eddigi «békés» viszonyokat, beállott vele a *háború* szükségessége.

A mi történetírásunk szerint már az 1590. vagy 1591. évben bekövetkezett a fordulat az addig fennállott viszonyokban. A béke ugyanis 1591 végén volt lejárandó, Rudolf tehát 1590-ben megküldte az ú. n. honorariumot, a velej áró ajándékokkal együtt s meghosszabbíttatta a békét újabb 8 évre. Azonban a harczvágyó Szinán pasa nagyvezír, mindjárt a persákkal történt békekötés után, háborúra ösztönözte a szultánt s 1591-ben Haszán pasát beküldte Horvátországba. 1591-ben Krekvitz megy a portára követül s nem látogatja és nem ajándékozza meg az időközben megbukott Szinánt, a miert ez még dühösebbé lesz s mikor rövid idő mulva újra kineveztetik nagyvezírré, 1592 és 1593-ban már másod- és harmadízben utasítja a boszniai pasát Horvátország dúlására. A sziszeki vereség után végre a szultán is hajlandó lesz hadjáratot indítani a császár ellen.

Mint látjuk, abban mind a két rendbeli források megegyeznek, hogy a Szulejman óta első hadjáratnak, illetőleg a 15 éves háborúnak legközelebbi indító oka a sziszeki vereség volt. E vereség Pecsevi szerint abban állott, hogy elesett maga Dervis Haszán pasa, továbbá a herczegovinai bég, a ki Ahmed pasa régebbi nagyvezírnek és Rusztem pasa nagyvezír leányának fia s mint ilyen, a szultán első unokanővérének gyermeke volt; s végre ott veszett több bég és számtalan közember.[1]) E vereség után Szinán pasa nagyvezír azonnal ösztönözni kezdte a szultánt hadjárat indítására, azzal is argumentálván, hogy a gyaurok azért nyújtották ki ily merészen bitorló kezeiket a moszlim terűletre, mert a nagy Szulejman ideje óta nem kaptak arczúl ütést (Pecsevi II. 132). Másrészt a szultánnők s főherczegnők — a harcztéren maradt fiát siraló anya könnyeitől indíttatva — többször kérték a szultánt, hogy a történteket ne hagyja megboszulatlanúl.

E kétfelől jövő ösztönzésnek engedett a szultán s tárgyaltatta a hadjárat dolgát az államtanácscsal. A mit Pecsevi az ülésen történtekről — a tanácskozás egyik tagjának elbeszélése után — mond: az azt mutatja, hogy a háború korántsem volt a *közvélemény* óhajtása, mint a mi történetíróink hiszik, hanem csak Szinán és a szultánnők vágya; mert az állam nagyjai mind ellenezték, a mint a török historikus következő helyéből kitűnik (II. 132):

«Bármennyit beszélt *Szinán* pasa arról, hogy a gyaurokon bosszút kell állani: *Ferhád* pasa[2]) mindig ellene mondott, a hadjárat fáradalmaira hivatkozván. *Bosztánzáde* efendi, a sejkh-üliszlám, ezt mondta:

— Az iszlám serege a persa hadjáratban oly sok fáradalmat állván ki, egészen kimerült. Én nem helyeslem, hogy mikor még ki sem pihenhette magát, újra háborút kezdjünk s hogy mikor e

[1]) Istvánfy szerint Sziszeknél a törökök közűl 12,000 embernél több veszett el s köztük Mehemed, herczegovinai bég, a szultán *nővérének* fia. Hammer, Khevenhüller után, 18,000-re teszi az elesettek számát s ugyancsak ő szerinte a szultánnak két rokona maradt a csatatéren, az egyik: Musztafa kliszai bég, Ahmed pasának és Rusztem meg Mihrmach (Szulejman leánya) leányának fia; a másik: Mohammed, Mihrmah másik unokája.

[2]) Az akkori második vezír, Szinán vetélytársa.

bajt könnyű szerrel is el lehet hárítani, a dolognak nehezebb oldalát válaszszuk.

Azután a *khodsa efendi*[1]) szólt:

— Fenséges pasa! Én a magas porta hadjáratainak és hódításainak történetét valószínűleg ezzel fogom befejezni: «Padisahnknak egyik alacsony szolgája[2]) a persa sahnak sok tartományát elfoglalta s végre úgy köttetett béke, hogy az a fiát kezesül adta. A bécsi királytól megérkezett két évi adó, a budai Ferhád pasa sürgetése következtében.» Még pedig szájunk íze szerint fejezem be történetemet, ha azt mondhatom, hogy a hitetlenektől megérkezett két évi adó. Csak aztán úgy cselekedjél, hogy e bevégzett dolgon újból rés ne támadjon.

Szinán pasa erre így válaszolt:

— Nem, efendi, nem úgy írod, hanem — remélem — így fogod megírni: «Padisahnknak egyik alacsony szolgája, miután annyi hódítást vitt véghez Persiában, magával hozta a sah fiát. Egy másik szolgája[3]) pedig *a bécsi király ellen menvén, miután országát földúlta s elpusztította, a királyt bilincsbe verve a padisahhoz küldte.*» Így fogod megírni, ha Isten engedi.

A *khodsa* viszont ezt mondta:

— Egyáltalában nem úgy, fenséges pasa! Fölötte csalódtál e szavaid kimondásával; én nagyon félek szavaid következményétől.

Erre aztán szétoszlott a gyűlés.»

Végre is Szinán és a nők győznek: a szultán elhatározza a háborút, Szinán pasát kinevezi szerdárrá, a ki még 1593 őszén bejön Magyarországba mintegy 150,000 emberből álló hadsereggel. Így kezdődik meg 1566 óta az első «háború», mely aztán 1606-ban ér véget, a zsitvatoroki békekötéssel.

Az 1593. évi hadműködés, mint tudjuk, röviden ebből állott. Szinán elfoglalta *Veszprémet* és *Palotát*, vagy helyesebben átvette

[1]) A szultán nevelője, a nagy hírű *Szeád-ed-din* (szül. 1536. megh. 1599-ben), kinek a török birodalom kezdetétől 1520-ig terjedő történeti műve igen becses kútfő hazánk történetéhez.

[2]) T. i. a gyűlésen jelen levő Ferhád pasa.

[3]) T. i. maga Szinán, ki oly sokat ígért magának a megindítandó hadjáratban.

hűtlen védőitől s azután visszavonúlt Belgrádba. — A keresztyén hadak két helyen működtek. A gróf Hardeck fővezérlete alatt levő, mintegy 40,000 emberből álló sereg Sz.-Fejérvárt vívta s tökéletesen megverte a fölmentésére sietö budai pasának 20, mások szerint 25 ezer főnyi seregét *Pákozd* mellett. A Teuffenbach kassai főkapitánynyal levő felvidéki had pedig elfoglalta a Rima melletti Szabadkát, továbbá Füleket és Szécsényt s birtokába vette a megrémült török őrségektől üresen hagyott várakat: Kékkőt, Hajnácskőt, Bujákot, Somoskőt, Hollókőt, Drégelyt és Palánkot. — Tehát a török és keresztyén hadsereg nem mérkőzött meg egymással. Úgy amaz, mint emez csak egyes várak csekélyebb számú őrsége ellen küzdött s csak Pákozdnál álltak szemben egymással jelentékenyebb erők. A siker a mi részünkön volt, a török könnyű szerrel jutott ama két várhoz.

Az 1594. évben mind a két részen nagyobb erők működnek, de most határozottan a török részén van a győzelem. A keresztyén sereg eleinte három helyen működik. A dunáninneni had, Mátyás főherczeg vezérlete alatt, visszaveszi Nógrádot. Teuffenbach felvidéki hada Hatvant vívja s a segélyére jött budai pasát megveri. A dunántúli had, Miksa főherczeggel, elfoglalja Berzenczét, Csurgót, Babócsát, Petriniát és Sziszeket. Ezután Mátyás főherczeg 50,000 főből álló sereggel *Esztergomot* veszi ostrom alá, de csak a várost és a Szent-Tamáshegyet tudja elfoglalni. Ámbár újabban mintegy 20,000 ember érkezik táborába, Szinán közeledése miatt mégis visszavonúl Komárom felé. — Szinán 200,000 emberrel jön s először elfoglalja Tatát és Szent-Mártont. Azután *Győrt* fogja ostrom alá, a keresztyén sereget elűzi s elfoglalja a várat. Majd Komáromot vívja, de sikertelenül, mialatt egy másik serege Pápát foglalja el. — Ez évben is leginkább csak egyes várak csekély őrsége állt szemben úgy a török, mint a keresztyén hadakkal; a két hadsereg mérkőzése csak egyszer történt, Győr alatt, s nemcsak itt szenvednek vereséget a miéink, hanem azon kívül, hogy Esztergomot nem bírják fölmenteni — noha jelentékeny számmal, 70,000-en vannak — még Győrt is elvesztik.

Szinán pasa — a ki Pecsevi szavaival szólva gőgös, kérkedő, a dicsekvésben áradozó, szinte lármás volt — bizonyára nagyon meg volt elégedve magával s különösen 1594-ki diadalaival s mint

méltán megérdemlett jutalmat fogadta a szultán dícsérő iratát és ajándékait.

Azonban a török historikus igazságos a dolgok megítélésében — még pedig nem csak a maguk szempontjából, hanem, legalább egy dologra nézve, általános emberi szempontból is — a mikor szaván fogja a fenhéjázó nagyvezírt s szigorúan bírálja az 1593. és 94-ki vezérletet és elítéli hibáit. Ez a több tekintetben érdekes bírálat így hangzik:

«Az óriási hadsereg nagy része haszontalanúl töltötte az időt. Ilyen óriási seregnek nem engedték meg a rabló pórtyázásokat sem közeli, sem távoli helyekre. A tatár khán és a többi országnagyok, valahányszor engedélyt kértek portyázásra, ezt felelték: «ha egy tartományt eltiprunk, mi haszna lesz annak, hogy azután elfoglaljuk? Egy elpusztított országból mi haszna van a kincstárnak?» Pedig a keresztyén had veresége után nem találtak volna semmi ellenállásra s nem csak Bécsig, hanem Prágáig elpusztíthattak volna mindent.[1]) — Egy másik gyalázatos és vétkes hiba volt, hogy a Szulejman szultán által meghódított budai vilájetet engedték elpusztítani, a pórnépet rabszolgaságba hurczoltatni és a falvakat fölégettetni, azon meggyőződésben, hogy csak egy ország romjain lehet egy másikat fölépíteni. Ha ezt a tartományt megkímélik, lakosai soha sem szélednek vala el; mert a hitetlenek nem költöztették volna el őket; akkor aztán a hadseregnek mindig zsákmányt szolgáltattak volna, úgy hogy az soha szükséget nem szenved. A további baj aztán az, hogy *a mennyi erőteljes ember volt e pórnép között, azok mind* hajdúkká *lettek.* Innen van, hogy egyik palánkból a másikba csak akkor lehet menni, ha öt—hatszáz ember van együtt; hogy a mennyi vár és város van, azt mind feldúlták; hogy Budától egészen Belgrádig már minden várost és várat ostrom alá fogtak; s hogy immár egyik helyről a másikra senki sem mer menni. Mi is Pécsett, szegény házunkban, mihelyt az este beállt, felkötöttük a kardot, kezünkbe vettük a puskát és úgy feküdtünk le. Egyszóval: az e tartományt ért szerencsétlenség egyedül abból

[1]) Szinán pasa — mint föntebb láttuk — a hadjárat elhatározása előtt tartott államtanácsban ugyanis azzal kérkedett, hogy a bécsi királyt, miután előbb országát elpusztította, bilincsekben hozza a szultánhoz.

keletkezett, hogy a pórnépet nem kímélték.[1]) — *Harmadik hibája Szinánnak, hogy kíméletlen bánásmódjával lázadásra ingerelte az oláh és moldvai vajdákat.* — Több más káros intézkedését pedig akkor még nem ismerték fel, azok csak később derültek ki. Ha mindnyáját felsorolnánk, igen hosszadalmasak lennénk. Az is bizonyos, hogy a hadjáratok hosszúra nyúlása káros eljárásának következménye. S mind ennek oka, hogy a pórnépet nem vette pártfogásába és hogy a hitetlenek mindenképen győzedelmeskedtek. Habár a vége béke lett is, az sem úgy köttetett meg, hogy a müzülmánok becsületére vált volna.» (II. 157—158.)

A mily kedvezők voltak a viszonyok *1595-ben* a német kormányra nézve, épen oly rosszúl állott a dolga a töröknek. Mint tudjuk, Erdély, Moldva- és Oláhország — szövetségbe lépvén Rudolffal — feltámadt a török ellen, a miért ez minden erejét ide fordította, míg Magyarországon csak a benn levő csekély számú hada működhetett. Azonban e kedvező viszonyok mellett sem történt egyéb, mint az, hogy a német kormány visszautasította a török békeajánlatát és a keresztyén sereg elfoglalta Esztergomot és Visegrádot. Pedig Magyarország terűletén csak 15, vagy 20 ezer török állt szemben a 70 ezernyi keresztyén haddal és Oláhországban csúfos vereséget szenvedett a gőgös Szinán! A német kormány nem bírta felfogni az erdélyi fejedelem és a két vajda vele történt szövetkezésének, meg a Neszter melléki kozákok ajánlatának fontosságát és nem értette meg, hogy a török kormány azért tett békeajánlatot, mert belátta, hogy ő ellene ezen elemekből milyen félelmes ellenséget lehetne támasztani! Valóban az 1595. év története is igazat ad a nagy Szulejmánnak, a ki a magyar nemzeti hadsereget és önálló magyar k'rályság keletkezését veszélyesebbnek tartotta, mint az idegen segélyhadakat és a német kormány intézkedéseit![2])

Azt mondottuk föntebb, hogy Esztergom visszavétele az

[1]) Igen figyelemre méltó szavak ezek Pecsevinél. Ime, maga a török történetírás is elismeri, hogy a magyar *szabad hajdúk* társadalmi osztályának keletkezése a török uralom és pusztítás következménye volt.

[2]) Lásd erre vonatkozólag «Szigetvár elfoglalása 1566-ban» cz. dolgozatomat, Hadt. Közl. 1891. évf. 64—66. lap.

egész 15 éves háborúnak egyik legszebb eredménye volt, de ennek valódi értéke az előző két évhez mérve állapítható meg igazságosan. Ime összehasonlítottuk a három év eseményeit és viszonyait s azt a következtetést vonhatjuk le belőle, hogy az 1595-ki eredmény nem annyira a német kormány, hadi tanács és hadsereg érdeme, mint inkább annak a következménye volt, hogy most a török ereje másfelé volt elfoglalva és itt csak nehány pasának benn levő csekély számú serege működhetett, — ez is olyan ember vezérlete alatt, a ki — mint Pecsevi mondja — «ha ellenséget látott: émelygést érzett s lábai reszkettek».

Kövessük ismét a török historikust.

Az 1593—94. évi hadjárat bírálatában Pecsevi — mint föntebb láttuk — Szinán pasa hibái közt említi azt, hogy kíméletlen bánásmódjával lázadásra ingerelte a moldvai és oláh vajdákat. Ezzel a török historikus is azt mondja, hogy az 1595. évi magyarországi veszteségük csak azért történhetett meg, mert a hadsereg másfelé, t. i. e lázadókkal volt elfoglalva.

E lázadásnak Pecsevi szerint két indító oka volt, melyeket így ad elő.

Mikor 1593-ban határozattá lőn a háború, a császár az összes keresztyén fejedelmektől segélyt kért, a kiket a pápa fenyegetéssel ösztönzött a szövetkezésre. Tehát úgy Erdély, mint Moldva- és Oláhország kész volt a fölkelésre, csakhogy ez 1593-ban és 1594 első felében még nem történt meg nyilvánosan. Nyilvánulása Szinán pasa hibája, a kinek 1594-ki kíméletlensége után azonnal föllázadt Mihály vajda.

Az oláh vajda ugyanis, kötelessége értelmében, mintegy 300 ágyúvonó lovat küldött az 1593-ki hadjáratra, de Szinán ennyivel nem elégedett meg, hanem Belgrádba érkeztekor kért még tőle lovakat és pénzt. A vajda e kérelme csak a következő évben teljesítette, épen mikor a török sereg Győrt ostromolta. Szinán e késedelem miatt olyan haragos volt, hogy az azonfelül küldött ajándékokat nem fogadta el, a vajda embereit pedig ki akarta végeztetni, de fiának, Mohammed pasának kérésére megelégedett bebörtönözésükkel, később pedig Belgrádból kíméletlen dorgálást és fenyegetést tartalmazó levéllel küldte vissza őket a vajdához. Mihály vajda pedig azonnal kitűzte a lázadás zászlaját (II. 152—153).

Az oláhországi hadjárat — melyre eleinte Ferhád pasa nagyvezír küldetett el, de a melyet ennek megbuktatása után a vén Szinán vezetett — mint tudjuk, csúfos vereséggel végződött, úgy hogy ennek leírása után Pecsevi is így nyilatkozik: «Ez az egész olyan szégyen és gyalázat volt, a milyen az iszlám népén tudomás szerint még nem esett. Szinán pasa Ferhádnak ásott vermet és ő maga esett bele. Az isten megbüntette érdeme szerint; mert az ő szerencsétlenségét a fia gyalázata követte, a kitől a hitetlenek elvették Esztergomot» (II. 173).

Ha az eddig mondottak elégségesek és alkalmasak arra, hogy Esztergom visszavételének tényét valódi értéke szerint ítélhessük meg: lássuk már most, mit mond erről az egykorú török történetírás.

THÚRY JÓZSEF.

A HUSZÁROK EREDETÉRŐL.

A magyar lovas nemzet volt, az maradt még akkor is, mikor a lovasság megszünt fő-fegyvernem lenni, s lovassága ma is, a világ összes lovasságai közt az elsők közé tartozik.

A lovas szolgálat iránti előszeretet öröklött tulajdonsága a magyarnak s bárha az utóbbi századok számos háborújában kimutatta, hogy a gyalogságnál ép úgy mint a tüzérségnél kitünő szolgálatokra képes, s hadi erényekben vele csak kevés nemzet vetélkedhetik, mégis a lovassági szolgálat az, mely a magyart leginkább vonzza. Csak lóháton érzi magát valóban magyarnak, s azon pillanatban, midőn lóra pattan, föléled benne az átöröklött harczias szellem, mely belőle vitézt, hőst alkot.

Midőn őseink e szép hazát elfoglalták, lóháton ültek mind, s lóháton vívták a harczokat, melyek eredménye ez áldott föld birtokba vétele volt. Lóháton maradtak a magyarok a megtelepedés után is, s hadaik, melyek a fél világot rettegésben tarták, lóháton kalandozák be Német-, Franczia-, Olaszországok és a byzanczi császárság határait. Az Árpádok idejében azonban a magyarság egy része leszorúlt a lóról, s gyalog vár-szolgálatot teljesít; csupán a nemesség, a nemzet tulajdonképeni képviselője, maradt meg lóháton, s a lovassági szolgálat ez időtől fogva a nemesség előjogát képezi.

Ámde a magyar hadsereg egész Mátyás királyig majd kizárólag lovasságból állott, s mellette a gyalogsági s később a tüzérségi szolgálatot, mely Mátyás idejéig csak alárendelt jelentőséggel bír, idegen zsoldosok képezik. Mondhatjuk tehát, hogy Mátyás királyig *magyar* hadsereg és *lovas* hadsereg azonos fogalom.

Ez időtől fogva azonban a dolog megváltozik. E nagy király,

ki egyszersmind korának legnagyobb hadvezére is volt, számot vet a hadművészet fejlődésével s kitünő gyalog sereget szervezvén, a két fegyvernem közt egyensúlyt hoz létre. Magyar hadsereg és lovas hadsereg nem azonos fogalom tehát többé s a lovas hadak mellett ott küzdenek a gyalog hadak is, hogy a magyar név dícsőségét emeljék, terjeszszék.

A gyalogságot mindazonáltal nem azért szervezte Mátyás, mintha a lovasságot ezentúl mellőzni akarta volna, sőt ép a lovasság volt gondoskodásának legkiválóbb tárgya, s a lovasságnál létesítette azon intézményt, mely kitünőségénél, tökéletességénél fogva állandóvá, sőt mondhatjuk örökössé vált.

Mert míg a *fekete sereg* Mátyás halála után alig két évre föloszlott, a fekete sereggel ugyanegy időben létesített huszárok mai nap is, tehát majd fél évezred óta, a magyar nemzetnek egyik fő büszkeségét képezik.

A következőkben szándékunk az, hogy megjelöljük az okokat, melyek Mátyás királyt a huszárság megteremtésére indították, előbb azonban még a huszárok *létesítésének időpontjára* és a *huszár névre* nézve kell egyet-mást elmondanunk.

Hadtörténelmi s általában hadtudományi irodalmunk szegénységét mi sem világíthatja meg jobban, minthogy a huszárság keletkezésének időpontjára s a huszár név eredetére a magyar irodalomban adat nincs.

Eddig az általános vélekedés az volt, hogy a huszárság akkor keletkezett, midőn Mátyás király, a védkötelezettséget kitágítván, elrendelte, hogy minden *húsz porta után* egy könnyű lovas állíttassék.

E körülményből vezeti le Majláth német munkája [1]) a huszár nevet, mely szerinte a *húsz* és *ár* szavak összetételéből keletkezett. E vélekedés a magyar írók által közönségesen elfogadtatott s Meynert,[2]) valamint mások művei nyomán a külföldön is elterjedt. E mellett azon másik származtatás, hogy minden harczban elesett huszárnak *húsz* az *ára*, mint a költői fantázia szüleménye, számításba nem jöhet. Ép úgy kevés valószínűséggel bír az, hogy

[1]) Majláth, Geschichte der Magyaren; II. 219. lap.
[2]) Meynert, Das Kriegswesen der Ungarn; Wien, 1876. 86. lap.

a huszár szó a törökből (Kem Huszár Aga) származnék s a szűk ruházatra vonatkoznék.

Majláth származtatása azonban 1877-ben a «Magyar Nyelvőr»-ben Pesty Frigyes által megtámadtatott, s a huszárok keletkezését, valamint a huszár név eredetét ez alkalommal Pesty és Szarvas Gábor, tehát egy tekintélyes történettudós és egy tekintélyes nyelvtudós, a következő módon vélték tisztázni: [1])

A huszárokat Mátyás király nem teremthette, mivel a huszár név már jóval Mátyás előtt használatban volt.

Pesty egy 1403-beli oklevélben *huszár kapitányt* talált fölemlítve, egy a Kállay-levéltárban levő évszám nélküli, de a betűk jellegéből következtetve a XV. század elejéről származó jegyzékben *Huszár Imre* nevet talált; miután pedig egy szó család- vagy személynévvé csak jóval később válik, tehát a huszár már a XIV. század közepén ismeretes volt.

További bizonyíték arra, hogy a huszár szó már Mátyás előtti, a Teleky művéhez csatolt okmánytár 115. számú oklevele,[2]) melyben Brankovics György despota, a törökkel kötendő fegyverszünet pontjai közt a következőt is említi: «Ha megtörténnék, hogy valami haramiák, vagy *magyar huszárok* valamely rablást elkövetnének, vagy a töröknek kárt okoznának, vagy a törökök a magyarokat megkárosítanák, ezért a fegyverszünet föl ne bontassék».[3])

Ennyi az, a mi a huszárok keletkezésének időpontjára vonatkozik, mihez Pesty még megjegyzi, hogy Nagy szótára szerint a huszárok fölállítására Zsigmond király intézkedett.

A huszár szóra nézve Szarvas mindenek előtt kimondja, hogy a Majláth által fölvett *húsz* és *ár* összetétel, fonák képzés. Azután pedig idézi Miklosichot, ki a huszár szót a szlávtól kölcsön vett szavak sorába iktatja, mit Szarvas annál is inkább elfogad,

[1]) Magyar Nyelvőr; 1877, VI. 24—27. lap.

[2]) Teleky, Hunyadiak kora Magyarországon. X. kötet, oklevéltár, 243. lap. Az okírat Szendrőn, 1449 május 21-én kelt.

[3]) Item si contigerit ut aliqui predones aut Huzarij hungari aliquam rapinam, aut aliquod nephas Turcis intulerint, aut e contra turci hungaris intulerint, ut pro tali excessu Treuge non infringantur. U. o. 244. lap.

mert az ó-szerb nyelvben a *husar* szó s annak több változata is (gusar, hudsar, gursar, kursar) megvan, s igy a magyar a kölcsönvevő.

Egyébként pedig a szó eredete a latin *cursor* = futár, melyből a *corsarius* származott, de a mely nem futárt jelent többé, hanem a prædo és latro szóval azonos értelmű, azaz «*haramia*». Úgy a szerb, föntebb említett változatok, mint a török *gursan* és az olasz *corsar*, szintén haramiát, rablót jelentenek.

Hogy Pesty Frigyes és Szarvas Gábor a föntebb előadottakkal a huszárok keletkezésének és a huszár szó eredetének kérdését teljesen tisztázták volna, el nem ismerjük.

Pesty el akarja tagadni Mátyás királytól a huszárok megteremtésének érdemét, a nélkül, hogy bebizonyítaná, miszerint e fegyvernemet előtte más valaki szervezte volna. Szarvas Gábor, egyedül Miklosich, a szláv ember tekintélyére hivatkozva, oda ajándékozza a huszár szót a szlávoknak s megnyugszik, hogy azt tőlük kölcsön vettük.

Csodálatos, s szinte megfoghatatlan dolog, hogy magyar történettudós egy-két, valamely okiratban véletlenül előforduló szó alapján, melyeknek pedig a magyar huszárokhoz, mint *fegyvernemhez*, mint a hadsereg alkotó részét képező *csapathoz*, semmi köze, egy magyar nyelvtudós pedig egy állítólag fonák szóképzés miatt (mintha bizony a szókat Mátyás idejében is a «Nyelvőr» szerint alkották volna) és egy szláv bizonyítvány alapján, neki mennek a magyar nemzet egyik legnagyobb királya s még nagyobb hadvezére emlékének, s meg akarják fosztani egyik legjelesebb, dicsőségét maig is hirdető alkotásának érdemétől. Az egész világ *magyarnak* tudja, hiszi és hirdeti a *huszárt* s alkotását *Mátyásnak* tulajdonítja, s míg a külföldön nem akadt senki, a ki e hitet megingatni, Mátyás királyt az örök értékű szervezés érdemétől megfosztani akarta volna, egy magyar történettudós és egy magyar nyelvtudós buzgólkodnak azon, s kikapott szavak alapján, alapos bizonyitás nélkül akarják azt megcselekedni.

Ugyanazon jelenség ez, melyet a magyar történeti és nyelvtudományi irodalomban az utóbbi időkben sajnos, oly gyakran észlelünk. Történetíróink közül sokan vannak, kik nagy érdemet vélnek szerezni, ha a magyar történelem nagy férfiai valamelyiké-

nek érdemét kisebbíthetik, ha valamelyikének jellemén foltot, cselekedeteiben hibát tudnak fölfedezni s büszkén hangoztatják, hogy: «ez a tiszta történelmi igazságszeretet»; azt azonban nem kísérlik meg, hogy a foltot, hibát, — mint egy talán nemes érzelmekből eredőt, — lélektanilag megmagyarázzák, vagy a fenforgó s talán kényszerítő körülményekkel indokolják. Pedig a történelmi igazság ezt is megköveteli; mert nem elég oda vetni egy föltalált okíratot, hanem föl kell kutatni az okokat, körülményeket, melyek közt az keletkezett.

Divatban van nálunk, hogy íróink a külföldi történetírás számára dolgoznak, hogy nevök a külföldön ismertté váljék, s erre nincs jobb mód, mint a magyar történelem nagy alakjait legyalázni; egy meg nem értett okirat alapján érdemétől megfosztani, jelleméből kiforgatni s reá foltot, piszkot kenni. A külföldi történetírás ezt bizonyosan fölhasználja, s az író neve *ismert* lesz.

Ámde, mi úgy véljük, hogy a magyar írónak a magyarok számára kell írni, s a nemzeti történetírás legnemesebb, legmagasztosabb feladatának azt tartjuk, hogy a múlt dicsőségének föltárása által a nemzet önérzetét fokozzuk, nagy férfiaink cselekedeteinek leírásával az iránt uk való kegyeletet éleszteni, fentartani igyekezzünk. A hazafias buzgalomból eredő jóakarat, mely a hibát nem elrejti, de magyarázni, indokolni törekszik, még nem chauvinismus, s nem vétek a történelmi igazság ellen, s a magyaron kívül nincs nemzet a világon, mely abban lelné kedvét, hogy történelmének nagy alakjait befeketíteni, érdemeiket — a történeti igazság nevében — kisebbíteni, eltagadni törekednék.

Pesty értekezéséből csak azt látjuk bebizonyítva, hogy a huszár szó, rablók és haramiák megjelölésére, a Mátyás előtti időben a szerb vidékeken használatban volt; Szarvas fejtegetéseiből azt, hogy a rablók ily módon való megjelölése — a latin corsariusból levezetve — a szerbeknél általános vala; hogy e szó az ó-szerbben oly sok változattal bír, nézetünk szerint csak azt bizonyítja, hogy a szerbek közt igen nagy lehetett a rablók száma; elhiszszük azt is, hogy a *szerb rablók* megjelölésére a magyaroknál is, de talán ép csak a *szerb határok mentén*, a szerb huszár, gusar stb. szó alkalmaztatott, minek folytán igen valószínű, hogy Pesty «*huszár kapitánya*» szintén nem egyéb szerb haramia-főnöknél, valamint Brankovics

magyar huszárjai alatt is a határokon és Brankovics nagy terjedelmű magyar birtokain tanyázó szerb rablók — kik talán Brankovics a szerb fejedelem szolgálatában is állottak — értendők. De hogy a magyar könnyű lovasság a Mátyás előtti rablókból származott, s hogy magyar könnyű lovasság már Mátyás előtt is volt, bebizonyítva nem látjuk, valamint nem ismerjük el azt, hogy a magyar huszárság nevét a szerb haramiáktól kölcsönözte.

Az első hiteles okirat, mely *magyar könnyű lovasságról*, mely *magyar huszárokról* szól, az Mátyás király saját levele, melyet 1481 márczius 10-éről, nápolyi követéhez, az egri püspökhöz írt:[1]

«Katonaságunknál a második rend a *könnyű lovasság*, kiket *huszároknak* nevezünk»;[2] ezt írja Mátyás király idézett levelében.

E levél tehát az *első és minden kétséget kizáró okirat*, melyből megtudjuk, hogy Mátyás király szervezett hadseregében *magyar könnyű lovasság* volt, s e seregnek fontosságra második rendét képezte, valamint azt is, hogy e lovasságot Mátyás király *huszároknak* nevezte.

A magyar hadseregben *előbbi* időből, sem könnyű lovasság létezése, sem a huszár szónak *csapatok megjelölésére* való alkalmazása be nem bizonyítható, minél fogva Mátyás király e levele *a magyar huszárság alapító levelének* tekintendő.

Hogy *mikor* szervezte Matyás király a huszárságot, sajnos, pontosan meg nem állapítható; csak annyi bizonyos, hogy már jóval 1481 előtt; Mátyás király ugyanis Gábor, egri püspöknek, nápolyi követének, föntebb idézett levelében a következőket írja: «Tudhatja azt atyaságod, *a mit gyakrabban saját szemeivel is látott*, hogy a katonaság nálunk három rendre osztatik,» stb. Mivel pedig Gábor érsek, már 1475-ben ment Nápolyba, s ez idő óta majdnem állandóan ott tartózkodott, nyilvánvaló, hogy a seregnek a levélben leírt szervezete nemcsak 1481, de sőt még 1475 előtt, a legnagyobb valószínűség szerint pedig 1462-ben, vagyis ugyanazon időben, a mikor a fekete sereg szerveztetett, jött létre.

[1]) Epistolæ Matthiæ Corvini etc. XCV. levél. Katona István, Historia critica, IX. Magyarúl «Hadtörténelmi Közlemények», 1890. 265—270. lap.

[2]) «Equites levis armaturæ, quos Hussarones appellamus.» U. o. Az első rend a nehéz lovasság (armigeri), a harmadik a gyalogság (pedites).

Hogy a magyar könnyű lovasság nem Zsigmond alatt keletkezett, az a később még kifejtendő okokon kívül azért is kétségtelen, miután az 1435-ik évi honvédelmi törvény csak írott malaszt maradt, mely tulajdonkép és komolyan hatályba soha nem lépett. Még kevésbbé létesülhetett a huszárság Zsigmond utódai, Albert, Ulászló és V. Lászlónak rövid s erőtlen kormányzata alatt.

Ily nagy jelentőségű szervezeti alkotás terve csak oly fejedelem elméjében születhetett meg, ki maga is jeles hadvezér, s ki seregét azon tapasztalatok alapján szervezi, melyeket hadjárataiban maga szerzett.

Mert a huszárság szervezése a hadművészet fejlődése tekinteteben fontos dolog, újítás, mely a létező viszonyokkal ellentétes, melynek megteremtése, fentartása csak a király-hadvezérnek, a lángeszű és erős kezű Mátyásnak sikerülhetett.

Pesty Frigyes és Szarvas Gábor huszárjai tehát lehettek szerb rablók, de *nem voltak elődjei a magyar könnyű lovasságnak.*

A magyar huszárokat Mátyás király teremtette meg; csakis ő és senki más. A legmagyarabb király teremtette a legmagyarabb lovast, s mindketten méltók egymáshoz.

A mi végre a *huszár szó* eredetét illeti, nem tudjuk semmiképen elhinni azt, hogy Mátyás király e jeles csapatnak oly nevet adott, vagy elfogadott volna, melynek — miután haramiák viselték — szükségkép utáltnak, megvetettnek kellett lenni. Ugyan ki vállalt volna egy oly csapatban tisztséget, melyet haramiák csapatának neveznek, s hogy illett volna egy, bár csak névre, haramiacsapat, Mátyás jelesen szervezett s kitünően fegyelmezett seregébe?

Mi úgy véljük, hogy a huszár szó, a haramia értelemben, *csakis a szerbeknél,* vagy a szerb határon volt használatban, a magyaroknál azonban közismert nem volt.

A latin nyelvnek Mátyás udvarában való gondos ápolása, s még inkább azon körülmény, hogy az újonnan szervezett lovas csapat az eddigi lovasságtól leginkább *könnyüssége,* gyorsasága által tünt ki, inkább arra utalnak, hogy a huszár név, a latin «*cursor*»-ból mi *futót, futárt, versenyfutót,* ide s tova *futkározót* (czirkálót, portyázót) jelent, Mátyás király által önállóan alkottatott, s kiválóan alkalmas is volt arra, hogy az új csapatot közelebbről és találóan megjelölje. Nem lehetetlen továbbá, hogy az új csapat kez-

detben egyszerűen a latin cursor néven neveztetett, a huszár név pedig csak azután, elferdülés, átalakulás útján ragadt reá, s később, mivel tetszett, rajt is maradván, hivatalosan is így neveztetett.

Végre pedig nincs kizárva nézetünk szerint az sem, hogy a huszár szó valóban a hadkiegészítes módja alapján, vagyis a «*húsz telek*» alapján létesült, sőt ezt minden más combinatio közt a legvalószínűbbnek tartjuk; a mint az ezerből az *ezredes*, a százból a *százados*, a tízből a tizedes, úgy származhatott a húszból a *huszas*, melyből a jobb hangzású *huszár* alkottatott. Hogy a képzés fonák, ez a dolgon mit sem változtat. Fonák a «*honvéd*» szó is, mégis jónak találjuk, mint jónak találták Mátyás idejében a huszárt; fonák, sőt otromba szó a «*népfölkelő*», és mégis hivatalos, törvényes kifejezés, még pedig olyan, melynek keletkezésekor a «Nyelvőr» már létezett.

Tény, hogy a *huszár* név a könnyű magyar lovasság megjelölésére első ízben Mátyás király alatt használtatik; hogy *ezen értelemben* már korábban is használtatott volna, azt Pesty okmányai nem bizonyítják. Matyás után pedig a szó használata rögtön elterjed s ezentúl általánosan alkalmaztatik. Pesty a Mátyás előtti időből három oly okíratot tud, melyekben a huszár szó ugyan előfordúl, de nem *csapat, könnyű lovasság* megnevezésére; ilyet Pesty nem tud egyet sem. Már pedig ha a huszárság mint csapat már korábban is létezett volna, neve bizonyára elterjed, a mint Mátyás alatt és után e szó közismertté vált, és soha más értelemben, mint a könnyű lovasság megjelölésére, nem használtatott.[1]) De sőt a huszár név Mátyás után rövid időre már a külföldön is elterjed és azóta a magyar könnyű lovasság megjelölésére általánosan használtatik.[2])

Úgy véljük tehát, hogy a huszár nevet nem szükséges a szerb rablóktól s általában a szlávoktól származónak tekintenünk; lehet ez magyar eredeti alkotás is, s e levezetés, azt hiszem, méltóbb Mátyás királyhoz s méltóbb a huszárokhoz is.

[1]) Nyelvtörténeti szótár, I. 1523—1524. lap.

[2]) Kropf Lajos, a Történelmi Tár 1891. évi I. füzetében közöl egy 1532. évi angol nyomtatványt, melyben «and XV. hondred *hussayres, lyght horses*» előfordúl. 161. lap.

Míg a megelőzőkben a magyar huszárok keletkezésének időpontjával és a huszár szó eredetével foglalkoztunk, a következőkben kimutatjuk az okokat, melyek Mátyás királyt a magyar könnyű lovasság megteremtésére indították; e fejtegetés által újabb, bár közvetett bizonyítékot óhajtunk szolgáltatni arra nézve, hogy a magyar huszárokat más mint Mátyás király nem is szervezhette.

A hadművészet fejlődésének története lépten-nyomon bizonyítja, hogy a hadseregek szervezetében nevezetesebb átalakulásokat rendszerint csak nagy háborúk, még pedig nagy támadó háborúk szokták előidézni. A védő háború, a midőn valamely nemzet csupán az ellene intézett támadások visszautasítására szorítkozik, jelentékenyebb változásokat csak kivételesen hoz létre.

A magyar véderő az első nagyobb átalakuláson Nagy Lajos idejében ment át, a mikor is a király, ki támadó külháborúira a nemzeti haderőt, melynek fölhasználásában egyébként még korlátozva is volt, elégtelennek ítélvén, a zsoldos-rendszert Magyarországba behozta.

A zsoldos-rendszer azonban, már csak a föntartásával járó tetemes költségek miatt is, a külháborúk befejeztével ismét megszűnt és Zsigmond király, a mindinkább terjeszkedő török hatalom ellen folytatott védő háborúiban leginkább csak a nemzeti véderő alkalmazására szorítkozott, melynek támogatására néha külföldi segélyt, néha — de csak ritkán — zsoldosokat vett igénybe.

De már a velenczei és a huszita háborúkban, melyekben Zsigmond támadólag lépett föl, érezte a király a haderő elégtelenségét, s e szükség indította őt az 1433-ik evi előterjesztésekre, melyek nemcsak a honvédelmet szabályozni, de a királyi működő hadsereget tetemesen növelni is alkalmasak valának. Ez előterjesztések 1435-ben törvénynyé váltak ugyan, de részint mivel a háborúk megszüntek, részint pedig a királynak rövid idő múlva bekövetkezett halála folytán, kivitelre, végrehajtásra nem kerültek.

Hogy Zsigmond, ki nevelésénél fogva, még inkább pedig, mint német császár, teljesen a lovagvilág hagyományainak befolyása alatt állott, ki, mint hadvezér, sem tehetséggel, sem szélesebb látkörrel nem bírt, nagyobb szervezeti változtatásokat is tervezett volna s hogy a huszárokat ő alkotta volna, az oly föltevés, melyet csak egy, a hadművészet történeti fejlődésében teljesen tájékozat-

lan, hadvezérek jellemének és cselekedeteinek megítélésében járatlan író mondhatott ki.

Zsigmond ideje nem volt az erre alkalmas idő, s Zsigmond nem volt az erre alkalmas ember.

Ugyanez áll Zsigmond közvetlen utódaira.

I. Ulászló alatt, midőn Hunyady János a törökök ellen támadólag lépett föl, jól érezték ugyan a haderő elégtelenségét, melyet a csekély lengyel és keresztes had csak gyöngén támogatott, de a Zsigmond által tervezett rendszabályok még sem foganatosíttattak. Hunyady nagyobb hadvezér volt, mint seregszervező, Ulászló király pedig, s V. László nem voltak oly uralkodók, kik ily nagyszabású s átalakító hatással bíró intézkedést végrehajthattak volna.

Mátyás király trónraléptével azonban a dolog egészen más fordúlatot vett. Mint jeles és hivatott hadvezér, Mátyás rögtön átlátta, hogy nagyobb eredményeket úgy a törökök, mint a csehek és az osztrákok ellen csak határozott támadó föllépéssel érhet el, s minden igyekezetét arra fordította, hogy magának egy számos, harczképes, támadó hadjáratokra alkalmas sereget teremtsen.

A nemzeti véderő, úgy, a mint azt Mátyás találta, e czélra semmikép sem volt megfelelő.

Támadó hadjáratoknál első föltétel, hogy a vezér a hadsereggel minden időben szabadon rendelkezhessék; már pedig a magyar nemzeti hadseregnél ép ez első föltétel hiányzott. A nemesség a királyi parancsra csak lassan s elégtelen számerőben gyülekezett, az ország határán túl menő hadjáratoknál pedig részvételét egyenesen megtagadta.

Ha tehát Mátyás nagy terveit végrehajtani akarja, meg kelle változtatnia az egész honvédelmi rendszert s helyébe mást, alkalmasabbat állítania. Ámde részint politikai okokból, hogy t. i. a magyar nemesség ki ne zárassék, a kivívandó győzelmek részese legyen s így a királyhoz szorosabb kötelékekkel kapcsoltassék, részint pedig katonai okokból, hogy a hadsereg lehetőleg saját országából állíttassék ki s a had kiegészítése tekintetében a külföldre ne szorúljon, még inkább pedig azért, mert a magyar kiváló tulajdonságait jól ismerve, a magyar elemet hadseregébe minél nagyobb számban fölvenni óhajtotta, Mátyás egy tisztán zsoldosokból, még pedig külföldi zsoldosokból álló hadsereget nem ala-

kíthatott, össze kelle olvasztania a nemzeti véderőt és a zsoldos hadsereget, de más alapon, mint ez eddig akár Nagy Lajos, akár Zsigmond alatt történt.

Mert míg a nemzeti véderő Nagy Lajos alatt a zsoldos hadak mellett, Zsigmond alatt a zsoldos és külföldi hadak mellett csak alárendelt szerepet játszott, Mátyás király tervében a *főszerep a nemzeti véderőnek volt szánva*, melyet az idegen zsoldos csapatok csak támogatnak, addig, míg a nemzeti véderő egymaga elegendő lesz.

Így született meg az idegen zsoldos gyalogság: a *fekete sereg*, így a nemzeti lovasság: a *huszárság*.

A huszárság szervezésére az 1435-ik évi törvény kitünő alapot szolgáltatott.

E törvény egyik pontja ugyanis azt rendeli, hogy a jobbágyokkal bíró nemesek közönséges fölkelés alkalmával minden 33 jobbágy után egy jól fegyverzett lovast állítsanak; ha e határozat így, vagy talán még kitágítva végrehajtatik, s a hadseregbe állítottak egészben vagy részben, nemcsak a fölkelés alatt, de *állandóan* fegyverben tartatnak, a király egy számra elég erős, megbízható s mindenkor rendelkezésre álló lovas-sereg birtokába jut.

S valóban, Mátyás király e módozathoz nyúlt. A kezdeményező lépés már az 1458-ik évi szegedi országgyűlésen megtétetett, a mennyiben a Zsigmond idejében hozott 1435. évi honvédelmi törvény, oly módosítás mellett, hogy *minden husz telek után* egy lovas állíttassék, megújíttatott. Ugyan e törvény, mely a nemesség régi jogát — hogy a királyt csak a határokig kövesse — föntartja, följogosítja a királyt arra, hogy a telek-katonaságot az országon kivül is alkalmazhatja s tetszés szerinti időig zászló alatt tarthatja.[1])

Ez volt a törvényes alap, melyen a magyar huszárság szervezése megindúlt s 1459-től[2]) kezdve 1463-ig végrehajtatott.

Hogy e szervezés mikép ment végbe, arra, sajnos, adatok nincsenek; de nem is szükségesek, mert a szervezés menete a dolog természetéből kifolyólag könnyen megállapítható.

[1]) Kovachich, Vest. Com. 335. l.

[2]) A törvényt Mátyás király 1459 január 5-én erősítette meg.

Mátyás király 1458-ban lépett a trónra; ugyanez évben le is rázta nagybátyja gyámságát, s a szegedi országgyűlésen már a rendek elé terjeszti a honvédelem szabályozására vonatkozó törvényt. Nyilvánvaló, hogy a következő évek első hadjárataiban a magyar hadsereg az eddigi hagyományos mód szerint állíttatott össze s szerveztetett. Mert bárha a király, kitünő képzettségénél, körültekintésénél, még inkább pedig hadvezéri lángeszénél fogva bizonyára fölismerte a magyar véderő hiányait — a minthogy erről már maga az 1458-iki törvény is tanúskodik — mégis szükséges volt előbb még tapasztalatokat szereznie, mielőtt behatóbb, a hadsereg harczképességét befolyásoló szervezeti változásokat hajtana végre.

A Frigyes elleni trónbiztosító hadjárat, a cseh rablók elleni három hadjárat s végre a török elleni első háborúk megadták az alkalmat a tapasztalatokra s valóban négy év múlva, az 1462-ik évben, a budai országgyűlés és az erdélyi táborozás után, a hadügy újbóli rendezése következik be, mely műveletnek kimagasló mozzanata a *fekete sereg*, és mint mi hiszszük, a *huszárság* szervezése.

Lehet ugyan, sőt valószínű, hogy Mátyás király az eddigi nehéz lovasság mellett könnyű lovasság alkalmazását már az 1459—1462-iki időszakban is megkisérlette, sőt az is valószínű, hogy e lovasságot az imént említett hadjáratokban már ki is próbálta, de bizonyos, hogy a huszárság szervezése befejezést csak 1462-ben, vagyis azon időpontban nyert, midőn Mátyás király az egész haderő újjászervezését végrehajtotta.

És most végre elértünk azon kérdés tisztázására, hogy miféle okok indították Mátyás királyt ép *könnyű* lovasság, huszárság szervezésére s miért nem maradt meg Mátyás is, mint elődei, az eddigi rendszernél?

Ez okokat mi a következőkben keressük:

Az egész nyugaton még — daczára az erős lökésnek, melyet a svájcziak részéről szenvedett — a lovagvilág, ha nem is régi alakjában és jelentőségében, de legalább külsőségeiben a XIV. század folyamán uralkodó maradt, a XV., sőt még a XVI. századba is benyúlt.

VII. Károly 1445-ben szervezte a tizenöt lovas századot (compagnies d'ordonnance), melynek zsandárjai (gens d'armes,

helyesebben hommes d'armes) a hozzájok beosztott három íjjász (archers), egy apród (coutillier) és egy szolga (valet) segítségével alkottak csak *egy lándzsát*, sőt a teljes lándzsát csak 13 lovas segítsége mellett, s így e szervezet még teljesen a lovagvilág elvein alapúl.

I. Miksa 1498-ban, tehát nyolcz évvel Mátyás király halála után, szervezi «*Kyrisser*»-*eket*, kikből nem kevesebb, mint huszonötre volt szükség, hogy egy teljes lándzsa létrejöjjön, s kiknek mindegyike csak hét szolga hozzáadásával vált egyáltalán harczképessé.

Általában pedig a lovasság azon mértékben, a mint a lőfegyverek szaporodtak, védő-fegyverek összehalmozása által fokozatosan nehezebbé vált, mi egész a XVI. század elejéig tartott.

És ime ez általános viszonyok közepette előáll Mátyás király s nemhogy nehéz lovasságát szaporítaná, de sőt nagy számú *könnyű* lovasságot szervez! Bizonyára nagy szellemnek kellett annak lenni, ki korával szembeszállani mert s fontos okainak kellett reá lenni. Voltak is!

Az első és legfontosabb ok volt a *török háború*, mely Mátyás királyt trónra léptétől kezdve folytonosan, de kivált 1462-ben fenyegette s mely a következő évben egész erővel kitört.

A török *szipahik* ellenében, mely fegyvernem kitünőségéről Mátyás királynak meggyőződni alkalma volt, hasonló kitünő fegyvernemet kelle teremteni. S Mátyás király, ki a török *janicsárok* ellenében a *fekete sereget* állította, oda állítja a *spahik* ellenében a *huszárokat*.

Ez volt kétségtelenül az első és legfontosabb ok. Mátyás király, a kitünő hadvezér ugyanazt cselekedte, a mit az európai államok ma cselekszenek. Nem tűrhette, hogy az ellenség a harcz tökéletesebb eszközével rendelkezzék, mint ő, s a mi kitünőt nála látott, azt nemcsak elfogadta, de sőt még tökéletesebb alakban igyekezett seregében létesíteni.

A nyugaton nehéz lovasság állott *nehéz lovasság ellenében*, Mátyás királynak a török könnyű lovassága ellenében *könnyű lovasságot* kelle állítani.

Ez első és főok mellett fontos volt még, hogy Mátyás király az eddigi hagyománytól *eltérő hadviselési módot* folytatott.

Ez a *támadó elemnek* jobb érvényesítése; gyors és meglepő hadműveletek hadászatilag, — gyors mozdúlatok, meglepő előtörések, merész portyázó vállalatok harczászatilag.

Mindehhez *könnyű, mozgékony lovasságra* volt szükség, mely a nehezebb, lassúbb mozgású gyalogság és lovasság működését előkészíteni, támogatni, az elért eredményeket kiaknázni volt hivatva.

E főokokon kívül volt még számos más, mely Mátyás királyt könnyű lovasság szervezésére vezette.

A nehéz fegyverzatű nemesség képviselhette továbbra is a nehéz lovasságot, s Mátyás tudott módot arra, hogy a nemességet lekötelezvén, külső háborúkra is rábírja. Nehéz lovasság tehát volt s számra is elegendő vala, minélfogva Mátyás az 1458-iki törvény által rendelkezésére bocsátott jutalékot oly fegyvernem szervezésére kívánta inkább fordítani, melynek hiányát nagyon is érezte, sem mint olyanéra, mely amúgy is rendelkezésére állott.

Igen fontos ok volt végre még az, hogy nehéz lovasságot — a tetemes költségnél fogva — csak igen csekély számban lehetett volna szervezni, míg a huszárság fölötte csekélybe kerűlt s így nagy számerőben volt előállítható.

Az új csapat tehát könnyű támadó fegyverekkel szereltetett föl, védő fegyverek nélkűl; a hiányt a fegyverzetben pótolni kellett ügyességgel, mozgékonysággal, bátorsággal, vitézséggel. Szóval az új csapatnak *kitünőnek kellett lenni már létrejötte első pillanatában* s talán ép innét magyarázandó, hogy a huszárság kitünő lenni soha meg sem szűnt. Dicsőség volt a magyar huszároknál szolgálni akkor, mert a *huszár* névvel a bátorság, vitézség s ennek eredményekép a dicsőség fogalma összeforrt, és dicsőség marad mindörökké!

HUSZÁR IMRE.

TANÚKIHALLGATÁSOK NÓGRÁDVÁR MEGHÓDOLÁSA FELŐL 1663-BAN.

Az 1663-ban kezdődött háborúskodásban a töröktől szenvedett első érzékeny veszteség Érsekújvár eleste volt. A kapitány, egyszersmind a bányavárosoknak is kapitánya Forgács Ádám, mintegy negyven napi ellenállás után szeptember 15-én feladta Köprili nagyvezérnek az őrizetére bízott erősséget. Érsekújvárt rövid időközben nyolcz felvidéki vár, köztük *Nógrád* követte a hódolásban. A meghódolások oly bámulatosan gyors egymásutánban történtek, hogy az árulás gyanújára méltán anyagúl szolgáltak. *Forgács* a kapitulácziőért egy évig raboskodott és hasonló sors környékezte Nógrádvár kapitányát, nadányi *Nadányi Miklóst* is. A kapitányt súlyos vádak terhelték: hogy nem járt jó példával elől, gyáva, hanyag, részeges volt, alantasaival kegyetlenül bánt, katonáinak nem adta ki pontosan az ételt és italt, a munkásokat nem fizette, titokban a pogánynyal czimborált a vár feladása iránt stb. E vádak alól magát tisztázandó, mielőtt a kir. fiscus a törvényes eljárást megindította volna, vizsgálatot kért maga ellen, 1663 végén. Egyidejűleg azonban *Majláth Miklós* korona-ügyész kérésére a nádor is elrendelte a tanúkihallgatást, s az ennek következtében fölvett jegyzőkönyvek, mint alább látni fogjuk, igen fontos s érdekes részleteket nyujtanak Nógrádvár ostromához.

I.

Wesselényi Miklós nádor *Majláth Miklós* kir. jogügyi igazgató részére 1663 deczember 24-én Zólyom városában *Zsoldos*

Miklós kir. táblai hites jegyző által tanúkihallgatást eszközöltetett, a következő kérdő pontok felett:

Tudja-e a tanú midőn Nógrád várát a török megvette volna, a várnak mennyi kőfalát rontotta el és mi károkat tett belső és külső erősségében; a földbástyának felvetése után porral, tarthatták volna-e még tovább a várat a pogány ellen, avagy nem? Secundo: tudja-e a tanú Nógrád várának mi módon és mint esett feladása, a benn levő tisztviselők, avagy a vitézlő rend akaratjából adták-e meg és kicsoda legkiváltképen való oka azon vár feladásának?

Primus testis Laurentius Bátorfalvi, nobilis, arcis Nógrád castellanus, annorum circiter 54. juratus et examinatus fassus est tali modo: Elsőben az új bástyát kezdték lőni a rácz hegyről, onnan nem sok kárt tett a külső kőfalban, hanem a belső várnak az asszony háza a mint volt összerontotta, addig, a míg a külső kőfalnak magassága tartott, úgy annyira, hogy a kutat is elvették volna, ha három sánczkast eleiben nem tettünk volna földdel megtöltvén; másfelül vivén az ágyúkat, hogy im onnét nem árthattak többet a sánczhegyről kezdték lőni, de hogy onnat sem árthattanak a külső kőfalnak, hanem csak a belsőnek a szőlőhegyre vitték az után, onnet sem árthattak a külső kőfalnak igen, hanem belől a házak között járt a golyóbis a házba, negyedszer Morvai Miklós kertiben husták alá az ágyúkat, egy vagy kettőt megint Torda Péter kertében, azon két sánczból törték le a kerek bástyát és róka bástya között való fejér kőfalt, mind földig letörték a belső várnak a kőfalát is azzal együtt a kőszikláig letörték, a hol az öreg ágyú volt a czingerben, a felső czejkházat is összetörték a templommal együtt. A róka bástyának törött kőfal felől való casamatáját szöglettel együtt fundamentomáig mind felvetették porral, közte maradt volt egy kis kőfal a törés és felvetés között azt szünetlen lőtte úgy annyira, hogy azt is lerontotta, három ágyút is bele lőtt egyszersmind azon felmaradt kis kőfalba, azt is földig lerontotta. A mint én láttam lehetett tíz öl a mennyire kőfal mellett volt az ásás kerék bástyától fogvást fel a törés felé, kit azután fel akartak vettetni, de úgy lette, hogy azért ásták én a törököktől hallottam, hogy azért ásták volna, másoktul hallottam, hogy 18 szekér puskaport vittek volna alája azon bástyának és kőfalnak felvetésére,

úgy volt e, vagy nem, nem tudom, a vitézlő nép azon ijedett meg, azt kiáltotta mindenik, hogy megöl bennünket a kő, ha felvetik. Quoad 2. ki által és mi módon lett a várnak feladása, elsőben arra nem nevezhetek senkit is, azt tudom, hogy én felmentem főkapitány úrhoz ő kegyelméhez ilyen dologért estve levén az idő, hogy a törés ellen építsünk fából egy sorompót, míg ott beszélgettem az urral, érkeztenek utánam be, ugyanott való vicarius Istvánfi Bálint uram, de hogy nevezhetnék valami derekas tisztviselőt, a ki vele lett volna nem jut eszembe, hanem közlegények: Veréb István, Szalay György, Pati Pál, Palánki Korpácsi Geczi, a mint reá emlékezem vele voltanak, úgy emlékezek vicarius uram a várnak feladása felől a főkapitánynak, főkapitány uram azt mondotta, ki akaratja ez? Vicarius uram Istvánfi Bálint azt felelé az egész seregé, arra nézve mindjárástan küldötte Főkapitány uram emberét, mindjárt hívatta elő az egész tisztviselőket, ha ők akaratjok e? oda gyűlve egy szóval azt mondották, hogy ő akaratjok, mert semmi úttal tovább nem tarthatják, feleségek, gyermekek rabbá lészen, őköt levágják, mi hasznok ő nekiek abban, mert a vár is elvész, arra a főkapitány azt mondotta, szidalmazta őket, hitetlen áruló lélek beste lélek ennek s ennek a fiai úgy esküdtetek e meg ő felségének a várhoz az országnak? arra azt felelték némelyek, a császár is megesküdt nekünk, hogy esztendőnkint megfizet, de egy nehány esztendő alatt nem fizetett, elfogytunk fizetlenség végett; kérdvén engem is a főkapitány: te porkoláb mit mondasz hozzá? én azt mondtam semmi úttal én nem cselekszem, mivel sem tanácsokat, sem szándékjokat nem tudtam, arra az egész seregnek nagy része felkiáltott, ki azt mondta lövöldözzük meg, ki azt mondta vegyük fejét, ki azt mondta kötözve vessük ki a bástyán a törököknek, ha egyet nem akar velünk érteni; főkapitány látván az ő pártos voltokat arra kényszerítette őket erős szitok alatt: no menjünk a bástyára a mint hitetek tartja, őrizzük a törést; szép szóval is kérte, fiaim, jó vitézek menjünk a bástyára várjunk el egy ostromot, egy hó pénzt adok, ha Isten megtart, a német tisztviselőknek is a szerint mondotta: várjuk el az egy ostromot, száz forintot adok a vitézlő népnek, ha Isten megtart; de csak egy sem találtatott, a kinek kedve lett volna hozzá, csak mind hallgattanak; a főkapitány fegyverét

magához szedte, azt mondotta: *gyertek hitetlen beste lélek kurva fiak a bástyára, arra azt mondották: ők bizony nem mennek, hanem kĭki szállására* mégyen, némelyek azt is mondották, hogy kihányják a fegyvert a bástyán a főkapitány azt mondotta: jobb lesz e ha ágyatokban veszik fejeteket, hogy sem mint vitéz módon a bástyán elveszszetek? arra mondván: ők azzal nem gondolnak; ezt látván főkapitány az ő rettenetes pártoskodásokat úgy mondotta, adjanak levelet mind a magyar, mind a német, hogy nem főkapitány, hanem magyar és német sereg adja fel a töröknek a várat; arra készek voltanak, meg is adták a leveleket, melyeket magyar és német megadott a főkapitánynak, szememmel láttam mind a magyarét s mind a németét, magam pecsétje és kezem írása is rajta volt a magyar levelen, látván veszedelmemet: reá teheted porkoláb a pecsétet, megmentelek én mindenek előtt.

Secundus testis Elizabetha Nagy, generosi domini Laurentii Báthorfalvi consors, annorum circiter 45. Jurata et examinata fassa est: Quo ad 1. úgy annyira le volt rontva a róka bástya, hogy az ebek ki s be jártak rajta, a kerék bástyát is megásták volt már, hogy felvessék, kire elegendő puskaport is hoztak, de fel nem vetették, hogy im csak hamarjában megadták az után. Quo ad 2. tudom azt, hogy Kamany György gyalog hadnagy házamra jövén, mondotta, ha porkolábot meg nem mondod hol légyen, téged kötözlek meg úgy vetlek le a bástyán, mert nem adod elő a pecsétet; Veréb István, Fekete István, Szalai György, Pati Pál azt mondották: kötözzük meg kapitányt is, vessük ki a bástyán, ha a várat meg nem akarja adni; magyar és német tisztviselők is nem akartak már intézkedni, tarthatták volna még tovább is, ha belül segítség lett volna, de avval a benn levő néppel igen kevés ideig, anynyira elrontották már a bástyát, kőfalt, hogy gyalog is felmehetett a török, ha mit éjszaka beroncsoltak nappal mind ellőtték.

Tertius testis Anna Petyni, nobilis Georgii Kassay relicta vidua, annorum circiter 24, jurata et examinata fassa est tali modo, quo ad 1. ut præcedens; quo ad 2. hallottam, hogy a magyar és német sereg közönségesen azt beszéllette: adjuk meg a várat, tovább nem tarthatjuk, majd az egész várat is nyakunkba rontják;

hol már törés volt nem is ment oda igen a vitézlő rend, hogy oltalmazza, mondván, mért ölessék meg magokat ottan; hanem csak az ép kőfalon állván onnat oltalmazták, nem is akarták már utoljára oltalmazni úgy megijedtek bástyáknak puskaporral való felvetésétől.

Quartus testis Blasius Patucz ex comitatu Comaromiensi, libertinus annorum circiter 59, juratus et examinatus fassus est Quo ad 1. tudom azt Róka bástya mellett levő vékony bástyát földig lerontotta a török, a templomot is. Quo ad 2. nihil scit, mivel kijövetele után ötöd nappal adták fel a várat a pogánynak.

Quintus testis Paulus Farkas, nobilis, olim vicecapitaneus Neogradiensis, annorum circiter 69. juratus et examinatus fassus est. Quo ad 1. a szerint vallja a vár kőfalának rontását, mint az első tanu, hozzá tevén azt: lóval is felmehetett volna már a törésen a pogány, belső várnak is egy darabját czejkház felől lerontották lövéssel. Quo ad 2. vallja azt, lehetetlen dolog a várat, hogy tovább tarthattuk volna, annyival inkább lehetetlen, ha másik bástyának porral való felvetése következett volna, a hova 18 szekér puskaport csinált volt be, kitől igen el is rémült a nép; főkapitány, Bátorfalvi Lőrincz, Illyei István s magamon kívül a több tisztviselők közönségesen magyar és német vitézlő rend egyező akaratból mind elpártolván azt mondották: adjuk fel a várat és a pártolás után bástyára sem akartak menni, sem fegyvert fogni kapitány uram parancsolatjára.

Sextus testis Joannes Barsi, nobilis, ex comitatu Barsiensi, ex oppido Sancti Benedicti, annorum circiter 35, juratus et examinatus Quo ad 1. tudom azt, láttam is, hogy sehol nincs benne oly épség, a hol meg ne rontották volna ágyúlövésekkel, róka bástyát, mellette levő kőfalt földig rontotta le. Quo ad 2. a vár annyira jutott volt már, tovább nem tarthatták volna két, legfeljebb három óránál, mert már a kerek bástya alatt a puskapor is készen volt, melyet virradatkor akart meggyújtani. Quoad 2. tudom azt, hallottam, hogy mondotta a község, mit vesztjük itt magunkat, annyi árvát is csinálunk, adjuk fel a kutyahitünek a várat, kurva az anyja, a ki bástyára megyen, menjünk el, feküdjünk le, azután éjszaka közönségesen adták fel a várat, mivel főkapitány uram

semmit sem tehetett nekik, hogy tovább oltalmazták volna; midőn kijöttek ő felsége vitézi Nógrád várából főkapitány urammal együtt Genőnél váltak el egymástól, főkapitány ötöd magával magyarral jött el, a többi török pártra, holdultságra ment vissza törökkel együtt.

II.

Wesselényi Miklós nádor *Nadányi Miklós* volt nógrádi főkapitány kérésére 1663 deczember 24-én Zólyom-, 1664 január 28-án Trencsén városában, kiküldöttje *Zsoldos Miklós* juratus által tanúkihallgatást eszközölvén, az említett két helyen összesen 12 ember hallgattatott ki, a következő kérdő pontok felett:

1. Tudja e a tanu, hogy ha vett e valami hajlandóságot az obsidioban eszében arra a nógrádi főkapitányban Nadány Miklósban, hogy Nógrádot a törököknek megadják vagy ő, vagy a benne valók?

2. Hallott e olyan szót ugyan a főkapitánytól, hogy kész megadni a várat és ha ezen dologról tanácskozott e, szóllott e valakivel, intvén a benne valókat, magyart és németet arra, hogy feladják a várat?

3. Tudja e ellenben azt, hogy némelyeket szép szóval intett, némelyeket szidott, némelyeket meg is vert az olyan szóért, a mely arra rendelt, hogy a várat meg nem tarthatják. És mikor olyan szót hallott, vagy a németek, vagy a magyarok beszélték volna, kiváltképen ha tisztviselőtől eredett a szó, hogy összegyűjtötte mindjárt nem csak azokat, a kiktől hallatott az olyan szó, a ki visszaadandó példa volt és szorgalmatosan tudakozta végére akarván menni, kitől adatott, a végre hogy büntetés alá vegye s ha ki nem találta is, ugyan intette-é a tisztviselőket, németet, magyart, hogy az olyan rossz összeveszésre való okadó szók nélkül el legyenek, az értetlen nép között seditiót ne csináljanak, biztatván őket azzal, ne féljenek, mert megtartja Isten őket a helylyel együtt?

4. Tudja e, hogy a főkapitány, ha valamire, a vár épületére, erősítésére és munkásoknak pénz kívántatott, örömest adott a por-

koláb kezébe és a munkásoknak megfizetett e? azt mondván: csak találj munkást, ne kiméld a pénzt?

5. Tudja e, hogy a német tisztviselőknek kész volt a korcsmájáról a hautmantul (Hauptmann) fogva mind a felbaldlikig (Feldwebel) és kapralokig bort rovásra illendőképen adatni és maga saját bivalyit, más féle lábas marháit is eledelekre adta a németeknek, magyaroknak, hogy ne talán megfogyatkozván ételből kedvetlenebbek lennének; tudja e azt is, hogy feles pénzével maradtak adósok a német tisztviselők?

6. Látta e a főkapitánynak szorgalmatosságát és éjjeli-nappali vigyázását a várban és hallották e a néphez való intő s biztató szavait és látták e cselekedetivel való jó példaadását mind az ostromon s mind máskor és a várban megszállás és beszorítás után való maga jó viseletét, józan életét s nem részegeskedését, azt is, hogy midőn a Nógrád alatt levő vezér Kaplam basa izent a vár megadása felől, akkor magától e, vagy a tisztviselők jelenlétében adott választ a vezérnek és ha választételében vettek e valami hajlandóságot arra eszekben, hogy vagy akkor, vagy az után a várat meg fogná adni?

7. Tudja e, mikor és mint indúlt először az a dolog, hogy a várat, Nógrádot a törököknek megadják és ha abban is első indító, vagy javalló volt e a főkapitány, vagy inkább ellent tartó?

8. Tudja e, hogy mikor a benn levő német és magyar rendből álló nép conspiráltak, hogy a várat feladják, abban kik voltak elsők és kiket küldtek követségben a főkapitányhoz? hogy a várat adja meg, mert ők elégtelenek a várnak tovább való oltalmára? És arra mit mondott, vagy felelt a főkapitány, azt e, hogy megadja, vagy azt, hogy nem adja sőt feje fenn állatáig kész megtartani ura s országa számára, mely követség hallgatásban, választételben szitkozódott s fenyegetőzött e a pártütők ellen?

9. Tudja e, hogy azután seregestől mentek a főkapitány házába; pitvarában megállván csak cathegorice megmondották, hogy egyátalában ők nem harczolnak, mert elégtelenek a tovább való resistentiájára, egy egész holnapi éjjeli-nappali szorgalmatosság, fáradság és vigyázások és a pogány ellen való harczolások miatt el is kevesedvén, sebesedvén; kire a főkapitány szidalmazván őket mondá: árulók, ifjúságomtól fogvást keresett becsülete-

met ezen gonosz, pártolt cselekedetekkel ti most rontjátok el sem császártokkal, sem főkapitánytokkal nem gondolván semmit is; így esküdtetek e meg a mi kegyelmes Urunk ő Felségének, ez e a ti hívségetek, hitetek, kiért az Isten is megbüntet, a mi kegyelmes urunk is. Ezen intésre mit feleltek?

10. Hallották e ezt a szót a főkapitánytól: ne álljatok el árulók mellőlem, legyetek hívek, én a róka bástyán való törést, vagy porral való felvettetést magamra veszem, mivel azt inkább kell oltalmazni, az félelmetesebb is. Istenre esküvén magára vállalta, úgy, hogy 18 vagy 28 magával halálig oltalmazza, a többi töréseket ti seregestől mindnyájan oltalmazzátok, arra mit mondtak és találkozott e valamely, a ki a kapitány mellé állott volna és azt mondta volna, én leszek uram melletted, és az ki volt?

11. Hallotta e azt a vitézlő rendtől, hogy nem harczol és a fegyverét kihányja a bástyán; mikor szólították őket, hogy ne kiáltsanak, mert meghallják a törökök szavokat a sánczban oda kinn, arra azt felelték, hogy hadd hallják, azt akarjuk, hogy meghallják; az a szó nappal e vagy éjjel volt?

12. Hallotta e, mikor a kapitány szidalmazván a pártos vitézlő rendet, mondotta: árulók, a bástyára! mert bizony rosszúl jártok; a főkapitány kardját a nyakába vetvén mondotta e ezt: no hitetlen áruló beste lélek kurva fiak bástyára, mert meg kell annak lenni. Arra ha azt felelték, hogy menjünk házunkhoz, feküdjünk le, melyre a főkapitány ezt mondván: árulók, jobb e, ha házotokban vág le a török, vagy a bástyán és arra azt mondották, hogy inkább akarjuk a házunkban vágjon le, és okát mit adták annak, hogy a várat miért kell megadniok, többi között, hogy ők meg nem tarthatják a felső okokra nézve és meg nem tarthatván feleségökkel, gyermekökkel szemek láttára a fertelmes pogány nép, a török nemzet fertelmeskedjék, azt nem akarják nézni, szenvedni, gyermekeiket, hogy pogányokká tegyék nem cselekeszik.

13. Tudja-e a tanú, hogy a mi nemű levelet a főkapitánynak adott volt a nógrádi magyar és német sereg, a mely levélben az volt írva, hogy mi, magyar és német vitézlő rend, mindnyájan adjuk tudtokra, a kiknek illik és recognoscaljuk e levelünknek rendiben, hogy nem a főkapitány adja meg Nógrád várát a törököknek, mert ő nagysága tovább is kész volna tartani, hanem mi

mindnyájan adjuk meg stb., mely dolognak nagyobb bizonyságára adjuk e kezünk írásával, pecsétünkkel megerősített levelünket. Azokat a leveleket a magyarok közűl kik subscribálták és pecsételték, a németek közűl is hasonlóképen kicsodák és ki házánál írták, pecsételték, kik vitték és adták a főkapitány kezébe a németek és magyarok közűl?

14. Hallotta-e, tudja-e, hogy a főkapitány a német tisztviselőknek hajtmannak (Hauptmann) és lajtinantnak mondotta, mondjátok meg az alatta való németeknek, hogy a reánk jövő ostromot várják el, viseljék jól magokat, bizony a német seregnek az ostromot Isten véghez adván érnünk szerencsésen, mindjárt száz forintot adok és a magyaroknak egy hó pénzt, azt is a főkapitány oblatióját micsoda jó kedvvel és becsülettel vették?

15. Hallották-e a leveleknek a főkapitány kezébe való adások után is, hogy protestált volna a főkapitány, azt mondván: «Én protestálok az élő Isten, az ő választott angyali előtt, e világ, ti előttetek is, hogy én az én kegyelmes uram ő felsége várát sem meg nem adtam, sem meg nem adom a török nemzetnek, sőt kész volnék életem fogytáig oltalmaznom, de ha elállottatok mellőlem, magam elégtelen vagyok ezen helynek oltalmára?»

16. Mikor kiment volna a nép Nógrád várából, hallottatok-e olyan szót tőle, hogy ha a főkapitány tovább keménykedett volna, elvégezték volt seregestől, hogy megfogják s kötözik és a bástyán kivetik a porkolábbal együtt; ezt a szót kitől hallották, tisztviselőtől-e, közembertől-e, és hol hallották?

1 Testis Paulus Farkas de Hugye S. C. Regiæ Majestatis præsidii Neogradiensis vicecapitaneus, nobilis, annorum 69, juratus etc. Ad 1. nem értettem, nem is tudom arra a főkapitány akaratját, sőt inkább animalta a vitézeket oltalmazására a várnak. Quo ad 2. et 3. nem hallottam, hogy arra való szava lett volna, hogy megadják a várat, hanem tudom, hogy a sereget összehívatta éjszakának idején vévén a veszedelmet eszében és a gonosz szándékjokat a seregnek, tudakozta, mi akaratjok, amazok publice megmondották, hogy ők immár fegyvert sem fognak, bástyára sem mennek. Quo ad 4. tudom, hogy parancsolta a porkolábnak, hogy keressen munkást pénzen, a kik találkoztanak, meg is fizetett mindazon éjszakáig. Quo ad 5. tudom, a német vitézeknek parolájokra bort adatott, a biva-

lyokat és más marhájokat is eledelekre kiadatta, míg tartott bennek, tudom azt is, a német vitézek pénzzel maradtak adósok a borért. Quo ad 6. tudom, hogy főkapitány uram várnak megszállásától fogva egész végig, mindaddig, míg török kézbe nem kellett esni a végháznak, józan fővel viselé magát, éjjel-nappal szorgalmatos vigyázásban és gondviselésben volt; tudom azt is, nem adott magától semmi választ, hanem tisztviselők jelenlétében, azt sem vettem eszemben, hogy valami hajlandósága lett volna a végháznak megadásában. Quo ad 7. vallom azt, hogy a várnak föladásában sem első, sem utolsó inditó és javalló nem volt, hanem inkább ellentartó. Quo ad 8. ebben a punctumban azt tudom, hogy megértette a magyaroknak és németeknek szándékjokat, hogy megkellessék a töröknek adni a végházat, maga hívatta főkapitány uram mind a várnépet, meg akarta érteni szándékjokat, azonban experiálván akaratjokat, mivel hogy látták, veszedelem követi őket, ők megadják, mely dologról főkapitány uram mindenképen fenyítette őket, lássák, mit cselekesznek, de életekkel játsznak, de ők seregűl avval semmit nem gondolnak, hogy aztán eszébe vette kapitány uram a dolgot, látván, sem intésének, sem parancsolatjának nem engedtenek, úgy kívánt levelet tőlök maga mentségére, hogy ő nagysága oka ne legyen, ha a végház török kezébe esik. Quo ad 9. Tudom azt, hogy midőn intette volna hívségekről a főkapitány, azt felelték, hogy ők tovább nem oltalmazhatják, feleségöket, gyermeköket nem akarják ott veszteni, pogány kézbe ejteni. Quo ad 10. hallottam, hogy animalta a német és magyar vitézeket a róka bástyának és a több kőfalaknak megoltalmazására, de egy sem találkozott, a ki arra állott volna kapitány uram mellé az egy porkolábon, Illyei István és magamon kívűl. Quo ad 11. hallottam azt is, hogy a vitézlő rend azt mondta, hogy nem harczol, hanem a fegyverét kihányja a bástyán. Quo ad 12. hallottam, hogy mondták, hogy ők a várat meg nem tarthatják, hanem inkább házokhoz mennek, ott vágatják le magokat, hogysem szemök láttára fertőztesse feleségöket a pogány, gyermekeiket a török kézbe ejtsék. Quo ad 13. tudom azt is, assecurálták a németek és magyarok a főkapitányt, hogy nem ő nagysága adja meg a várat, hanem mi mindnyájan seregestűl, magam pecsétje is ott lévén kenytelenségből és a porkolábé, Illyei Istváné is. Midőn a levelet odaadták a

főkapitánynak, mind a németek, mind a magyarok ott voltak, a pap, Istvánfi Bálint uram írván a levelet, ő adta a többivel együtt, mondván, hogy megadja a várat, mert a vár nemcsak a császáré, hanem az ő uráé is, váczi püspöké, ő ott magát nem veszti, hanem megadja a várat a pogánynak. Quo ad 14. hallottam, hogy intette mind a magyart, mind a németet, várják el a jövő ostromot, ha Isten nekünk adja a szerencsét, a németeknek száz forintot, a magyaroknak egy-egy hópénzt megadat, de mindezzel semmit sem efficiálhatott, mondván, azt két óra alatt is meginnák, ugyan veszedelmek lenne. Quo ad 15. valamint szintén van a punctum, a szerint hallottam ezen szókat főkapitány szájából: én protestálok az élő Istenre, az ő választott angyalai előtt, e világ és ti előttetek is, hogy én az én kegyelmes uram ő felsége várát sem meg nem adtam, sem meg nem adom a töröknek, sőt kész volnék életem fogytáig oltalmaznom, de ha elállotok mellőlem, magam elégtelen vagyok azon helynek oltalmára. +

2. Testis. Laurentius Bátorfalvy, nobilis S. C. R. Majestatis præsidii Neogradiensis castellanus, annorum circiter 54, juratus et examinatus. Quo ad 1. nem hallottam semmi hajlandóságát a várnak föladására a főkapitánynak, sőt bátorított mindeneket. Quo ad 2. nem hallottam olyan szót, főkapitány uram hogy föladja a várat. Quo ad 3. tudom, azt mondani hallottam is más köznéptől, hogy német kapitány és lajtenant és magyar strázsamester azt beszéllették volna magok közt, a várat meg kell adni; mivel hogy hitem tartottam, főkapitány úrnak megmondottam, fölhívatván őket, előttem főkapitány uram megfeddette, azok tagadták. Quo ad 4. megvallom, hogy erősen intett főkapitány uram, mondván, csak találj munkást, ne kíméld a pénzt. Quo ad 5. Az én hallomásom szerint tudom mind bort s mind ételre valót adott a tisztviselőknek a főkapitány. Quo ad 6. semmit sem vettem észre, hogy hajlandó lett volna a várnak megadására, hanem szorgalmatosan éjjel-nappal intett a hűségre, annyira vigyázott, hogy sokszor is kértem, vigyázzon magára, mert ha ő nagysága elvesz, a vár is elvész. Quo ad 7. ut præcedens testis. Quo ad 8. tudom azt, hogy a pater Istvánfi Bálint volt követségben a főkapitányhoz a Verebi István, Szalai György, Pati Pál, Korpaczi Geczivel együtt, arra a végre, hogy a várat föladják, kérdé a főkapitány, ki akaratja? a vicarius Istvánfi

Bálint azt mondta: a seregé, úgy beszélgetett a több tisztviselőkkel felőle, akkor mind szitokkal, mind szép szavaival kérte, ne cselekedjék azt. Quo ad 9. vallom a deutrum szerint, hogy seregestől mentek a főkapitány házához egy szóval megmondván ezt, hogy ők egyátaljában nem harczolnak, mert elégtelenek arra, egy egész holnapi éjjeli-nappali fáradságok után el is kevesedtek, sebesedtek. Ezen szavakért szidalmazván, pirongatván a főkapitány őket ilyen formán: árulók vagytok, az én ifjúságomtól fogvást keresett becsületemet ezen pártütéstekkel most rontjátok el, ő felségének, kegyelmes urunknak úgy esküdtetek meg? ez a ti hűségetek, hitetek, nem féltek-e Isten és a király büntetésétől? Felelték ezen intésre mindnyájan seregestől, hogy ők senkiért ott nem vesztik magokat, azt is mondván: a császár megesküdt nekünk, hogy megfizet minden esztendőben, de egynehány esztendő alatt nem fizetett, elfogytunk és így tovább nem maradhatunk. Quo ad 10. fatetur ut præcedens testis, főkapitány mellé állván Farkas Pál uram is. Quo ad 11. tudom, hogy szólította a népet a főkapitány, ne kiáltsanak, mert meghallják a törökök; ők azt mondták, hadd hallják, annál inkább kiáltottak. Quo ad 12. nihil aliud scit. Quo ad 13. a magyar sereg levelét a pap Istvánfi Bálint adta főkapitány kezébe; a német sereg a mely levelet adott magáról, a fő német tisztviselők adták főkapitány uram kezébe, kik legyenek azok, nevek szerint nem tudom. Quo ad 14. hallottam, hogy a németeknek száz forintot, a magyaroknak egy-egy hópénzt ígért, csak várják meg még a jövő ostromot, de arra semmit sem feleltek, meg sem várták, nem is akarták. Quo ad 15. valamint a deutrum van, azon szóval protestált a főkapitány: én protestálok az élő Istenre, világ és ti előttetek is, hogy én a várat sem meg nem adtam, sem meg nem adom életem fogytáig, de ha elállottatok mellőlem, magam elégtelen vagyok defensiójára. Quo ad 16. tudom, hogy szemembe mondották magamnak: vessük ki kötözve a bástyán, avagy vegyük fejét, avagy lövöldözzük meg, mert nem ért velünk egyet.

3 Testis. Stephanus Molnár, molitor, generosi domini Pauli Farkas servitor, annorum circiter 23, juratus examinatus etc. Quo ad 1. tudom, nem főkapitány akaratjából adatott föl a vár a pogánynak. Quo ad 2. nem hallottam, hogy a főkapitány akaratjából tanácskozott volna a várnak föladásában a várban levő nép.

Quo ad 3. haragosan parancsolta a főkapitány porkolábnak, keressen munkást pénzen, fizessen meg nekik. Quo ad 4 et 5. tudom, hogy németek számára egy nehány bivalyt adott ételekre. Quo ad 6. midőn a basának választ adott, az egész nép akaratjából volt, azután bástyára sem akart menni a vitézlő rend. Quo ad 7. az egész sereg volt annak indítója, hogy a várat föladják. Quo ad 8 et 9. tudom azt, midőn intette volna a sereget, ne pártoljanak el, tartsák meg a hűséget, az ostromhoz való készületet előzzék meg; mondották, nekik egy lelkök vagyon, ők tovább nem oltalmazzák, kurva az anyja, a ki csak bástyára megyen is, menjünk el, feküdjünk le. Quo ad 10 et 11. hallottam a vitézlő rendtől, hogy nem harczol többé, hanem a maga fegyverét is a bástyán hányja ki, ha intették, hogy ne kiáltsanak a föld-bástyán éjszaka, annál inkább kiáltottak, hogy meghallja a török. Quo ad 13. nihil scit. Quo ad 14. hallottam, midőn mondotta volna a főkapitány ezen szókat: vitézek, várjuk meg még az egy ostromot, ha Isten szerencsét adat, életemet megtartja, oly fizetést rendelek, hogy jobb sem kell. Quo ad 15. hallottam, hogy a főkapitány protestált, hogy nem ő nagysága, hanem a sereg adja meg a várat. Quo ad ultimum. Hallottam, hogy a seregben mondották: vessük a várból kötözve, és azon éjszaka úgy adták föl a várat.

4. Testis Christophorus Lenard, arcis Nógrad pattantyus, Saxoniából való, annorum circiter 63 juratus etc. Tudom azt, hogy midőn föladták a várat, a tisztviselők a végre mentek a főkapitányhoz seregestül, hogy feladják a várat, tovább nem is tarthattuk volna, mert csak ezek a lövőszerszámok voltak a várban: hat fontos golyóbissal járó ágyú csak egy, annak is a kerekét ellőtték, a földbe kellett azután ásni; hat taraczk, melyek három-három fontos golyóbissal jártak; két fontos golyóbissal járó három taraczk; másfél fontos golyóbissal járó három, fél fontos kettő; az új bástyán egy három fontos golyóbissal járó taraczk szakadozott el, több nem volt ezeknél. A pattantyúsok czajberttel együtt tizenketten voltak, közülök hármat lőttek meg, negyedik betegségben halt meg.

5. Testis. Elisabetha Nagy, generosi domini Laurentii Bátorfalvi consors, annorum circiter 45 jurata et examinata. Quo ad 1, 2. et 3. punctum megvallom, hogy sem hajlandóságot, sem oly szót

nem hallottam főkapitány uramtól, hogy föl akarná adni a várat. Quo ad 5. tudom azt, hogy a főkapitány úr ételre való húst adatott a német tisztviselőknek, bort is parolájokra. Quo ad 7. 8. et 9. hallottam azt vicariustól, Istvánffi Bálinttól, hogy kérte a porkolábot ilyen szókkal: az istenért, adjátok meg a várat, ennyi sok lelket ne veszessetek itten a főkapitánynyal együtt; a strázsamester is, Verebéli Pál, ilyen módon kérte a porkolábot. Quoad 10. Hallott tam, hogy biztatta a sereget, mondván, ha elrontja is a felső várat, csak az alsó maradjon is meg, nem adom meg a pogánynak. Quo ad 11. 12. 13. nihil scit. Quo ad 14. 15. nihil scit. Quo ad 16. hallottam két ízben Kaman Györgytől, Verebi Istvántól ezen szókat, ha a főkapitány, a porkoláb és a több tisztviselők meg nem adják a várat, megkötözik őket s kivetik a várfokon.

6. Testis Anna Petenyi, egregii condam Gregorii Kassai relicta vidua, annorum circiter 24. jurata et examinata fassa est Quo ad 1. 2 et 3. nihil scit. Quo ad 4. tudom, hogy pénzen adatott bort a németeknek főkapitány uram, kiért most is adósok a német tisztviselők. Quo ad 6. 7. 8. 9. nihil scit. Quo ad alia, hallottam azt a szót a seregtől, hogy a főkapitány nem akarja a várat megadni, mondván ő nagysága felől, hiszem ő nagysága csak egy ember a várban, mit gondolunk mi vele, ha az egész sereg akaratja ez, hogy megadjuk.

7. Testis Michael Ebeczky, nobilis, annorum circ. 50. juratus et examinatus fassus est quoad ultimum, hallottam közembertől itt Zólyomban, hogy ha tovább keménykedett volna a főkapitány a várfokon is kivetették volna, ha meg nem adta volna a várat, tudom azt is, hogy Hont vármegyében sollicitalt segítséget a vármegyén, mások által.

III.

1. Vallja meg a tanu mennyi és mi nemű törések voltak a nógrádi alsó és felső várnak falain, melyeket golyóbisokkal törtek, kiváltképpen a rókabástya és a kerekbástya közt levő kőfalon és az iránt viszont a belső vár falán s falain és egészen a belső váron?

2. Vallja meg, ha tarthatták volna e tovább a várat, vagy sem s ha nem tarthatták, mi okból nem tarthatták, ha attól e, hogy a törések nagyok voltak, vagy azért, hogy a kerek bástyát is megadván az alját megrakták volt porral s már virradóban úgy mint negyedik napjára vasárnapra szent András havának azt is felvetették volna és annak a követől is félvén, kire nézve kényszerittettek a vár feladására?

3. Vallja meg azt is, milyennek itélé lenni azt a rést, mely esett a róka bástyán a pornak felvetése miatt?

4. Vallja meg, ki volt inditója annak, hogy a várat feladják, ha a főkapitány indította e az alatta valókat arra, hogy a várat, Nógrád várát a töröknek megadják, vagy az alatta levő magyar és német vitézlő rend kényszerítette a főkapitányt a vár megadására, elállván a főkapitány mellől és megmondván, hogy készebbek fegyvereiket kihányni a várból, hogy sem ők tovább oltalmazzák a várat, mert elégtelenek, el is kevesedvén s el is fogyván az egy hónapi éjjeli-nappali fáradságos vigyázás s harczolás miatt?

5. Vallja meg azt is, kik pecsételték azt a levelet, melyet a főkapitánynak adtak volt; a magyar és német sereg nevében az volt írva: adjuk tudtára mindeneknek, a kiknek illik és recognoscaljuk e levelünknek rendiben, hogy nógrádi főkapitány uram a várat kész volna tovább is feje fenn álltáig s élete fogytáig oltalmazni s a töröknek fel nem adni, de mi látván kevés és erőtlen voltunkat magyar és német sereg adjuk meg a várat a török nemzetnek, nem a főkapitány, melynek bizonyságára adjuk e levelünket stb. azt a levelet a magyarok közűl kik subscribálták, a németek közűl is kik subscribálták, pecsételték s kik is adták a főkapitány kezébe ezen leveleket?

6. Tudja e, hallotta e, hogy azt végezték volt a főkapitány felől, hogy ha tovább is ellenkezett volna a sereggel a vár feladása felől a porkolábbal és ezen fatenssel megkötözvén a várból kivitették volna?

7. *Vallja meg, a főkapitány mind az ostrom előtt, mind az ostromon, mind az ostrom után mint viselte magát, a várban jó példaadó volt e, vagy inkább félelmet szerzett magaviseletével, szavaival s cselekedeteivel?*

8. Vallja meg ha a vizet magyarnak, németnek valamint jutott egyaránt osztotta e?

9. Vallja meg azt is, hány sánczból lőtték Nógrád várát és azt is, ha látta azt az ásást, a mint megásták volt a kerek bástya alját és a közfalnak is alját s mennyi ölnyi hosszú lehetett az az ásás a bástya s a közfal alatt és ha látta e, hogy a port kihordották azon bástya s közfal alól és mikor kimentek a várból mennyi ezer számú töröknek ítélte lenni azt a török nemzetet, a kit ott látott Nógrád alatt?

1. Testis Stephanus Illyei nobilis, præsidii Neogradiensis pedestris ordinis ductor, annorum circiter 35. sub juramentum fassus est, quo ad 1. tudom, hogy annyira eltörte a kőfalt, hogy tizenöt lépésnyire volt csak a szélesség is elrontva a magassága egész földig, mely törésen ki is mentem karddal, megint vissza is jöttem, a róka bástyát penig úgy felvetette puskaporral még a fundamentumát is felhordta, annak is a szélessége tíz ölnyire volt elhányva. Quo ad 2. azon ijedett meg a nép leginkább. hogy a kerek bástyát is két óra alatt felvetette volna, azon kívül is két kapú volt már, a kin ki s be járhatott. Quo ad 4. a szerint vallja per omnia, a mint a punctum s vonal, addito: nem kapitány uram vétke, hogy feladták, mivel három ízben mentek csak egy éjszaka is a főkapitányra várnak feladása végett, ha meg nem adta volna is a sereg akaratjából, két óra alatt felvetették volna porral. Quo ad 5. tudom, hogy a magyar sereg adott levelet magáról, kit subscribalt is pecsét alatt, a német sereg is szintén olyat adott magáról, a mint a deutrumban van specificalva. A magyar levelet vicekapitány uram adta a főkapitánynak sereg akaratjából, a német levelet a német lajtinant adta a főkapitány kezéhez, ez is németek akaratjából. Quo ad 6. hallottam, hogy mondták, hogy magamat a kapitánynyal, porkolábbal együtt kivetnek a várból, ha ellenzeni fogjuk a várnak feladását. Quo ad 7. fatetur secundum punctum. Quo ad 8. tudom a vizet egy azont osztotta mind a németnek, mind a magyarnak. Quo ad 9. A várat öt sánczból lőtték, a puskaport láttam, hogy a kerek bástya alá csinálták, két óra alatt fel is vetették volna: a török, a ki vívta 35 ezer török volt.

2. Testis, Joannes Tolmács, ignobilis, præsidii Neogradiensis miles equestris ordinis, annorum circiter 28 sub juramentum fassus

est quo ad 1. oly törés volt a kőfalon, két szekér széltében bemehetett volna, lóval is fel s alá járhattak, a róka bástyát egész földig felvetette porral. Quo ad 2. fatetur ut præcedens. Quo ad 4. nihil scit. Quo ad 5. tudom azt, hogy a sereg akaratjából adatott fel a vár, a levél felől semmit se tudok, mert sebesen feküdtem ágyamban. Quo ad 6. nihil scit. Quo ad 7. tudom azt mind éjjelnappal serénykedett a vár megtartásán. Quo ad 8. a vizet magyarnak s németnek egyazon osztották. Quo ad 9. fatetur per omnia, ut præcedens testis.

3. Testis Joannes Pattantyus arcis Sztrecsén et regni Hungariæ palatini pixidarius, annorum circiter 57, juratus ex examinitus fassus est tali modo. Quo ad. 1. vallom azt, hogy mind az úrházát, mind a czejgházat átal meg átal lövöldözte, a szentegyházat is lelövette a török. Quo ad 2. vallom azt, ha több nép lett volna a várban, tarthatták volna még tovább is a várat, de mivel segítség nem volt, kénytelenek voltunk vele, hogy feladjuk. Quo ad 3. vallom azt, hogy a rókabástyának felénél többet vetett fel puskaporral a pogány, ostrommal is azon jött volna, ha Nadányi ott nem lett volna. Quo ad 4. tudom azt, hogy a sereg akaratjából ment egy pap a főkapitányhoz arra a végre, hogy feladja a várat, mivel a vitézlő rend a bástyára sem akart már menni oltalomnak okáért, úgy kért levelet főkapitány uram a néptől, adtak is mind magyarok, mind németek olyan formán levelet, hogy nem csak a főkapitány, hanem a sereg kapitánynyal együtt adta fel a várat. A német levelet pecsételték német kapitány, egy fendrig, egy lajtnant és a több kapralok, ezek is a főkapitánytól levelet kértek, hogy ő is adjon nekik oly levelet, hogy nem csak ők adták fel a várat, hanem az egész várbeli nép. Quo ad 6. tudom azt, hogy a porkolábot fenyegették, hogy nem akart reá állani a várnak feladására. Quo ad 7. nihil scit. Quo ad 8. tudom azt, hogy néha vizünk volt elegendő, neha nem volt s maga is merte a vizet egyaránt bástyákra, strására s házhoz is. Quo ad 9. tudom azt hét helyről lőtték a várat 48, 34, 24 fontos golyóbisokkal; midőn már a várat feladták szememmel láttam, hogy a kerek bástya alól hordták ki a puskaport; ha azt a bástyát felvetették volna nem tudom mint maradhattunk volna meg a várban.

4. Testis Martinus Bajsz, ignobilis, suæ excellentiæ palitini

musquetarius, annorum circiter 40, sub juramento, quo est obstrutus. Quo ad 1. et 2. vallom azt, hogy a várat tovább nem tarthatták volna már. Quo ad 3. 4. tudom azt, hogy a sereg akaratjából adták fel a várat. Quo ad 8. tudom azt, hogy a vizet mind magyarnak, mind németnek egyaránt osztották, kevesen voltunk oda bent, mert némely bástyán hol csak hat s hol csak hét ember volt, az ostromkor egy bástyán tudom, hogy csak hat német volt.

5. Testis Hans Fischer, excellentissimi principis regni Hungariæ palatini musquetarius, annorum circiter 30 sub juramento fassus est. Quo ad omnia ut præcedens, addendo hoc, megvallom, hogy a német oltalmazta a várat, meddig lehetett, mivel a magyar kevesebb volt a németnél, a német is minden nap fogyott, hol ötöt, hol hatot öltek meg egy nap.

(Eredetije az Orsz. Levéltárban, Lymbus XVII. sz.)

Dr. ILLÉSSY JÁNOS.

TÁRCZA.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁBÓL.

A magyar tudományos Akadémia hadtudományi bizottságának múlt évi deczember hó 14-én tartott üléséről, múlt számunkban csak rövid tudósítást hoztunk, melyet most a következőkkel egészítünk ki.

Az *évi jelentés* a bizottság működéséről mindenek előtt kiemeli, hogy a bizottság folyóirata, a «Hadtörténelmi Közlemények», a lefolyt 1891-ik évben negyedik évfolyamát befejezte s öt füzetben 46 nyomtatott ívnyi szöveget, öt arczképet és tíz térkép, vázlat és csatakép-mellékletet tartalmazott. A vállalat sikere minden tekintetben teljes s fennállása a jövőre nézve is biztosítottnak tekinthető. Előfizetőinek száma a 600-at meghaladta s így jövedelme nemcsak a folyóirat nyomtatási és kiadási költségeit, de sőt a folyóirat emelésére rendelt hadtörténelmi pályázat díját is födözte. Az előfizetők legnagyobb része, mint eddig is, a honvéd tisztikar köréből került ki.

A honvédelmi miniszter úr Ő Nagyméltósága, ki a vállalatot fönnállása óta állandóan támogatja, a lefolyt évben is 100 példányt rendelt meg, melyek a honvéd csapatok könyvtárainak küldettek szét.

A *hadtörténelmi pályázat* (a bizottság által kiírt harmadik pályázat), melynek díja az 1891-ik évre 500 arany franc volt, ez évben is sikeres vala. A pályadíjat «A mezőkeresztesi csata» czímű munkájával dr. Komáromy András nyerte el.[1])

Zrínyi Miklós hadtudományi munkáiból, melyek az 1891-ik év elején kerültek kiadásra, a magyar honvédség tisztikara — a folyóirat

[1]) A pályanyertes mű közlését jelen füzetünkben kezdtük meg.

szerkesztősége útján — közel 150 példányt rendelt meg, minek folytán, a könyvárusi úton való eladást is beleszámítva, a kiadott példányoknak fele már ez év folyamán elkelt.

Szécsi Mór és Balás György századosok, kik a bizottság által az 1866-ik évi *osztrák-olasz*, illetőleg *osztrák-porosz* háború katonai történetének megírásával bízattak meg, munkáikat befejezték, minél fogva e művek legközelebb sajtó alá kerülnek.

A bizottság által kezdeményezett *hadtörténelmi múzeum* a megvalósulás elé most annál biztosabban néz, mivel az a kormány által a millenium ügyével hozatott kapcsolatba, és a nemzeti múzeum kérdésével egyidejűleg nyer megoldást.

A bizottság jövendő terveiből különösen fölemlítendők a javaslatok, melyek *a millenium megünneplésére írandó munkára* vonatkoznak. Az egyik javaslat szerint megírandó volna *a magyar nemzet ezer éves küzdelmeinek hadi krónikája*; e javaslat azon szempontból indúl ki, hogy az ünnep nem csupán a honfoglalás emlékének, hanem egyszersmind a magyar nemzet ezer éves fennállásának ünnepe. A másik javaslat *a honfoglalás történetét* kívánja megíratni, míg egy harmadik javaslat, tekintve, hogy a honfoglalás tényére vonatkozólag teljesen hiteles és kimerítő kútfőink nincsenek, a melyek nélkül pedig a honfoglalás története meg nem írható, azt ajánlja, hogy a bizottság *az Akadémia vállalatát* támogassa, és kiváltképen Bölcs Leó taktikájának katonai commentálását vállalja magára.

Ez ügyben azonban végleges határozat még nem hozatott, az a legközelebbi ülésben kerül újból tárgyalás alá.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

Jaicza fölmentése Frangepán Kristóf gróf által 1524-ben. A súlyos vereség, melyet a törökök a Szávánál 1523-ban szenvedtek,[1]) visszatartotta őket rövid időre a Szerémség elleni támadásoktól, de elősegítette azon elhatározásukat, hogy Jaiczát, melyet már oly sokszor hiába ostromoltak, hatalmukba kerítsék. A magyar hadügy rossz állapota, az őrségek csekély létszáma a végvárakban, a csekély gond, melyet a kormány azok szükségleteire fordított, végre pedig a magyar főurak egyenetlensége, a szultán előtt mind ismeretes volt és elérkezett-

[1]) Tomory győzelme Ferhát bég fölött, Nagy-Olaszinál.

nek, alkalmasnak vélte ez időszakot arra, hogy Jaicza elfoglalásával Bosznia még magyar uralom alatt álló részeinek, valamint Horvátországnak és Szlavoniának elfoglalását előkészítse. Ferhát bég utóda, *Chosrev* verbászi szandzsák pasa, továbbá *Szinán* mosztári és *Balibég* belgrádi pasák bízattak meg e vállalattal.

A pasák 20.000 főt meghaladó sereget vontak össze, és nyolcz nehéz faltörőt, nagyszámú tábori ágyúkat és kisebb lövegeket hoztak magukkal.

Jaicza várában *Gyelethfy* bán volt a főparancsnok, a második bán *Horváth* János, az albán *Szedlák*, a várnagy *Osztrosics*. Ezek, az ellenség tervéről idejekorán értesülve, a királyt tudósították és sürgős segélyt kértek. Egyidejűleg erőteljes ellenállásra készülődtek és a szomszéd bosnyák falvakból lisztet, gabonát, szarvasmarhát és egyéb eleséget hordattak a várba. De még mielőtt a vár ellátása befejeztetett volna, a törökök Jaicza alá érkeztek, a város déli oldalán állást foglaltak, fölállították ütegeiket és a tüzelést megkezdték.

Lajos király *Frangepán Kristófot*, ki Miksa császár szolgálatában magának a velenczeiek elleni háborúban nagy dicsőséget szerzett, hívta meg, hogy a Jaicza fölmentésére küldendő csapatok fővezérletét vegye át. Miután Frangepán ezt elfogadta, a horvát bánok *Batthyány Ferencz* és *Karlovicz János* csapataikkal az ő parancsnoksága alá helyeztettek, ki is a sereget *Dubiczánál* vonta össze. Frangepán a tapasztalt vezéreket, *Kruzics* Pétert Kliszszából, *Orlovics* Györgyöt Zenggből, *Blágyay* György és *Zrínyi* János grófokat, továbbá rokonait, a *Frangepánokat*, jobbágyaikkal és dalmát hűbéres vitézeikkel együtt táborába hívta és *Baracs* Mátyás vránai perjeltől is segélycsapatokat kért; végre pedig a fegyverköteles nemességnek, csapataikkal egyetemben, a sereghez való csatlakozást parancsolta meg. Ez erélyes rendszabályok folytán a fölmentő sereg néhány nap alatt 16,000 főre szaporodott, s lövegekkel valamint élelmiszerekkel jól el volt látva.

Frangepán Kristóf seregét a következő csatarendbe osztotta: Az elővédet *Batthyány* és *Karlovicz* bánok, saját csapataikkal képezték; ezt követték az összes lövegek és a kocsik az élelmi szerekkel; azután jött Frangepán maga a lovassággal, végre pedig a málhás állatok födözésére rendelt gyalogság. Ebben a rendben indult meg a sereg Dubiczától és oly gyors menetben haladt, a mint azt a boszniai hegyek és erdők járatlan útai egyátalán lehetővé tették. Hetedik nap érkezett a sereg Jaicza elé s attól csekély távolságra, északra a Verbász mellett, tábort ütött. A következő reggelen egy erős lovas hadtest tört ki a török táborból és a magyar sereghez közeledett. Harcz fejlődött ki s a törökök tetemes veszteséggel

visszaverettek. — Frangepánnak most tudomására jutott, hogy Jaiczában már kenyér és élelmi szerek hiánya uralkodik. Alkalmat keresett tehát, hogy a várba készleteket juttasson és a következő napra az ellenséges tábor megtámadását határozta el. Seregének egy részét a tábor és málha födözésére hátra hagyta, míg a főerőt félhold alakú csatarendbe állította föl. Kruzics Péter vezényelt a balszárnyon, és a Verbász balpartján, a városhoz közelebb állott. A tulajdonképeni támadó erőt azonban a Batthyány és Karlovicz által vezetett jobbszárny képezte s Kruzics feladata az volt, hogy míg a törökök a harcz által leköttetnek, addig a várba élelmiszerekkel és lőporral terhelt állatokat vigyen be.

A fölvonulás befejezte után a jobbszárny-had Jaiczától nyugotra, egész az úgynevezett Királymezőig és kertekig hatolt előre s innét a déli síkság felé fordúlt, hol a török tábor állott, míg Kruzics a város felé vonúlt. Alig vették észre a törökök a magyarok közeledését, midőn nagy zavarban kisiettek a táborból és a harcz kezdetét vette. A törökök a magyar csatavonalat áttörni és az a mögött a várba vonuló eleség-oszlopot a várostól elzárni igyekeztek. De mindenütt visszaszoríttattak. A harcz már több mint három órája tartott, midőn a helyőrség a városból és a várból kirohanást intézett; a törökök két oldalról lévén megtámadva, nagy veszteség mellett teljesen visszaverettek. Kruzics háborítatlanúl bevonúlt a várba, az élelmi szereket, lőport és fegyvereket (száz puskát) otthagyta, minek megtörténtével csapataival és a teherhordó állatokkal a táborba visszatért. Miután a harcz czélja el volt érve, Frangepán azt tovább nem folytatta és a Királymezőn táborba szállt.

A törökök azt hitték, hogy Frangepán csakis a várnak élelmi szerekkel való ellátását szándékolta, és ezt elvégezvén, seregét vissza fogja vezetni, s reménykedtek, hogy elvonulása után a várat erővel, csellel, vagy szerződéssel mégis bevehetik. Így tehát a vár lövetését, valamint az ostrommunkákat tovább folytatták. De Frangepán elhatározta, hogy a helyet teljesen fölmenti.

A magyar sereg a Királymezőn oly közel állott az ellenséges táborhoz, hogy minden hang és zörej kölcsönösen áthallatszott. A lovak is mindkét részről a Verbász vizében lőnek megitatva, mi naponta kisebb-nagyobb harczokat idézett elő. A törökök netáni támadása esetén Frangepán, seregének hangulatából ítélve, biztos győzelmet remélt; de az esetben, ha az ellenség nem támadna, ő maga akarta ezt tenni, mert hírét vette, hogy a török gyalogság, a szedett-vedett népek gyakori szökése által, erejéből napról-napra veszít.

A királymezei ütközetet követő negyedik napon Frangepán tudtára adta a seregnek, hogy másnap reggel csatára indúl. Még a nap nem

kelt föl, midőn a trombiták és harsonák jelt adtak az indulásra. A törökök meghallották e jeleket, és bizonytalanságban, vajon ez a magyarok elvonulását avagy támadását jelenti-e, fegyvert fogtak és minden eshetőségre készen állottak. A mint a hajnal hasadt, megpillantották a magyar sereget, kiterjedt vonalban — középen a gyalogság, két szárnyán a lovasság — gyors lépésben előrehatolva s ekkor a törökök is a tábor elé nyomúltak. De a magyarok már annyi tért nyertek, hogy a törököknek a harcz-felállításra hely alig maradt, és Chosrev pasa a legnagyobb fáradsággal is alig tudott a sorokba némi rendet hozni.

A magyarok csakhamar betörtek a törökök sűrű csoportjaiba, és mindkét oldalon, változó szerencsével, több órán át tartó makacs küzdelem folyt. Frangepán azonban, igen czélszerűen, két tábori ágyút vonatott föl a legközelebbi magaslatokra, s onnan a törökök baloldalát lövetve, ott tetemes veszteséget okozott. Chosrev bég egy rokonát, ki egyszersmind első segédtisztje volt, szintén egy ágyúgolyó találta s lovával együtt halva rogyott le, mi a török táborban nagy ijedtséget okozott. — Frangepán hangja ekkor túlharsogta a harczot: «Már kezünkben a győzelem, ne lankadjatok!» Így buzdította harczosait; így tettek a többi vezetők is; hol a harcz ingadozott, ott közbeléptek és szóval és tettel bátorították a vitézeket. Végre az ellenséges zászlóvivők megölettek és a zászlók elfoglaltattak. A törökök ekkor hátrálni kezdtek, s nemsokára csoportonkint menekűltek a felső Verbászon és a Pliván át, mig utoljára az egész sereg futott és menekült a hegyek közé. Chosrev és Balibég jól ismerték a vidéket és sokakat szerencsésen megmentettek. Szinán pasa, kinek lovát kilőtték, a magyarok által üldöztetvén, már nem bírt magának lovat keríteni s gyalog, könnyen meg is sebesűlve, úttalan erdőségeken sokáig barangolt, míg végre csapataihoz visszajutott. Számos halott és sebesült török födte a csatateret. A táborok, lövegek, nagymennyiségű élelmiszer, sátrak és minden málha a győzők kezeibe került.

Frangepánnak nem volt szándéka, hogy az ellenség a felső Verbászon túl is üldöztessék; eleget vélt tenni, midőn a várat még élelmi és lőszerekkel is jól ellátta; de azon vezéreknek, kik az üldözést folytatni akarták, azt nem tiltotta meg, minek folytán a következő napokon még sok török esett fogságba. A magyarok közűl kevesen estek el, de sokan megsebesűltek. A zsákmány nagy része a királynak küldetett, köztük Chosrev bég pompás kézi hímzéssel ellátott sátra és 60 zászló, továbbá az elfogott trombitások és harsonások. Az elfoglalt lövegek Jaicza várába vitettek.

Ezek után Frangepán a sereget Horvátországba vezette vissza. A király őt a háromszoros győzelemért, dícsérettel és ajándékokkal hal-

mozta el és «Dalmáczia, Szlavonia és Horvátország védelmezője» czímmel ruházta föl. Batthyány, Karlovicz és a többi vezérek is részint birtokokkal [1]), részint hivatalokkal és pénzadományokkal jutalmaztattak meg.

Kovács J.

A hajdúk Lippa alatt 1644-ben. E folyóirat utolsó füzetében megemlékeztem Dampierre hajdúinak Bocskayhoz való átpártolásáról az álmosdi ütközetben. Ugyan-e hajdúcsapat az álmosdi ütközetet megelőzőleg egy kiválóan nevezetes vállalatot hajtott végre, melynek lefolyása a következő volt:

Concin Kristóf, császári alezredes, Nagyváradról 1604 július 27-én a felsőmagyarországi, Kassán székelő, főparancsnoknak, Belgiojoso Jakab grófnak, jelentést tett arról, hogy a Lippa körül lévő törökök ez erősséget megrohanni és bevenni szándékoznak.[2])

Erre Belgiojoso augusztus 17-én elrendelte, hogy Lippa vára élelemmel elégségesen elláttassék.[3])

E közben a törökök a vár megrohanását megkísérlették, de vállalatuk a vár vitéz parancsnoka, Rákóczy Zsigmond, előrelátása folytán, kudarczot vallott; Rákóczy, ki magát már májusban egy csata alkalmával, midőn a bácsi béget két szolgájával együtt elfogta,[4]) kitűntette, ez úttal súlyosan megsebesült.[5])

Belgiojoso, miután a törökök Lippa elleni komoly támadó szándéka mindinkább nyilván való lett, csapatainak a Tisza mentén, Tokaj és Rakamaznál való összpontosítását és a szorongatott vár fölmentését határozta el.

Szeptember 8-án az összpontosítás a két táborban be volt fejezve, mi által Belgiojoso egyrészt Bocskay István ellenséges szándékát, másrészt pedig a törököknek a Maros mentén előrelátható támadását meggátolni igyekezett.[6])

[1]) Batthyány ekkor kapta Újlaky Lőrincz örökségéből Németújvárt.

[2]) Cs. és kir. hadi tan. kiad. jkv. 1604 No 184.

[3]) Ugyanott, 1604 No 17.

[4]) Belgiojoso parancsa Rákóczyhoz, a foglyok fölküldése érdekében. Ugyanott, 1604 No 10.

[5]) Az egykorú Fugger-krónika (Relationes Fugger, a cs. és kir. udvari könyvtárban) helytelenül Rogazzi Lászlónak uevezi.

[6]) A török főerőnek a Duna völgyében történt előnyomulásából következtethető volt az is, hogy egy részök a Tisza mentén Tokaj és Nagyvárad felé veszi útját.

Lippa, mely Temesvártól 37·9 kilométer távolságra esik, falakkal és egy vízzel telt árokkal volt körítve, közepén pedig a négy bástyával megerősített és árokkal körűlvett vár emelkedett.[1]) Lippa a magyar történelemben már gyakran játszott volt szerepet.[2])

Mint már említettük, Belgiojosonak eltökélt szándéka volt az esetben, ha a vár megtámadtatnék, annak fölmentését eszközölni. Hogy az ellenség szándéka felől biztos tudomást nyerjen, gróf Duval Dampierre Henrik[3]) ezredest 500 magyar hajdúval Lippa irányában előreküldte, hova azok szeptember 17-én meg is érkeztek.[4])

Dampierre Rákóczy Zsigmonddal összeköttetésbe lépvén, ettől megtudta, hogy a becskereki és temesvári pasák közbenjárása mellett a törökök Bethlen Gábort Erdély fejedelmi székébe akarják emelni, mely czélra mintegy 4000 főnyi sereg áll rendelkezésükre. Továbbá, hogy e czélból már mindkét pasa a Temes melletti táborba vonúlt.

A török tábor felé végrehajtott kémszemle alkalmával Dampierre meggyőződött arról, hogy a törökök csak igen hiányos óvó intézkedéseket tettek és így gyors elhatározással döntő csapást lehetne reájuk mérni.

Ennek folytán szeptember 18-án tanácsot tartott hajdúival, a vállalat módja és körűlményei felől. E tanácskozás, bármily különösnek is tessék ma, az akkori viszonyok között, a csak lazán összefűzött, fegyelmet alig ismerő harcznéppel egészen természetes volt; meg kellett a vezetőnek még arról is győződnie, vajjon a katonák szívesen vállalkoznak-e és beleegyeznek-e a kivitel módozataiba. Ez alkalommal még a zsákmány és osztály kérdése is tisztába hozatott.

Dampierre előbb a becskereki pasa és Bethlen Gábor táborát akarta egy jól előkészített megrohanással meglepőleg megtámadni. Ehhez képest

[1]) E hely megerősítését Brandenburgi György őrgróf kezdte meg (Abel, Poroszország és Brandenburg államtörténete, 7. rész 349 lap).

[2]) Utalunk az 1528, 1542, 1552, 1595 és 1603-ik évekre, a mikor a város ismét a magyarok kezébe került, eltekintve a későbbi eseményektől az 1614, 1688, 1693, 1695 és 1716-ik években, egész a paszarovitzi békéig.

[3]) Dampierre később a 30 éves háború folyamán is kitűntette magát és Pozsonynál 1620 október 9-én esett el, hol a mezítlábasok templomában van eltemetve. Archiv für Geschichte, Staatenkunde stb. XVIII. évfolyam, 57. lap.

[4]) Az indulás napja, valamint a menet vonala, nincsenek közelebbről megjelölve, de a távolságot tekintve, valószínű, szeptember 12-ike előtt nem indúlhattak útnak.

a hajdúk *szeptember 19-én*, két órával napkelte előtt, egész csendben az ellenséges tábor elé vonúltak és a tervezett rajtaütés annyira sikerült, hogy a törökök rövid védelem után táborukat elhagyni, tetemes veszteséggel futni és Temesvár falai alatt menekülést keresni voltak kénytelenek. A hátrálásnál a törökök és az erdélyiek nagy része a Temes mocsáros medrébe szoríttatott, hol sokan közűlük halálukat lelték.

A temesvári pasa küldött ugyan segélyt a harczolóknak, de az már oly későn érkezett az ütközet színhelyére, hogy a harcz eredményére befolyást többé nem gyakorolhatott s szintén visszaszoríttatott.

A zsákmány két zászló (az egyik, a nagy, drága vörös kettős selyem tafotából készűlt), 1000 ló, tetemes összeg készpénz, ezüst ékszerek stb. volt; az értékek a hajdúknak fizetés gyanánt átengedtettek.

A szerencsés kimenetelű harcz után Dampierre csapataival a Temes partjai mellől elhúzódott s miután az ellenség visszavetése folytán Lippát többé veszély nem fenyegette, *Gyula* vára előtt foglalt állást. Itt portyázó és az árkokban elrejtőzött török különítményekkel találkozott, melyeket rövid küzdelem után szétvert.

Miután Dampierre meggyőződött arról, hogy a várba be nem hatolhat, a külvárosokat fölgyújtatta és menetét folytatván, *szeptember 25-én* csak csekély veszteséggel a császári táborba bevonúlt.

Az elfoglalt zászlókat Dampierre Belgiojosonak ajánlotta föl, ki azokat viszont II. Rudolf császárnak küldte meg.

Ha tekintetbe veszszük a távolságot — több mint 300 kilométer — melyet ez a gyakorlatlan, többé-kevésbbé fegyelmezetlen, hiányosan fölszerelt és öltözött [1]) és a lehető legrosszabbúl ellátott csapat, kipusztított vidéken, úttalan, helyenkint mocsáros útakon, négy folyamon átkelve — a három Kőrös és a Maroson át — harcz és küzdelem között, a legnagyobb elővigyázat mellett oda és vissza 12—14 napnyi rövid idő alatt megtett, úgy ez oly kiváló cselekményt képez, mely bámulatot érdemel és egyúttal csattanós bizonyítékát adja annak is, hogy már abban az időben is tudtak jól menetelni.

Ennek az emlékét fölidézni volt czélja e néhány sornak, melyekkel azonban nem azt akarjuk bizonyítani, hogy a legénység menetelő képességét folytonos gyakorlat által még fokozottabb mértékben ne kellene és

[1]) A magyar hajdúk többnyire közönséges módon, póriasan, voltak öltözve, rövid puskákkal, melybe a lövedékek gyakran nem is illettek, kardokkal és csákányokkal valának fölfegyverezve, vállukon pedig darócz köpeny csüngött.

ne lehetne fejleszteni; sőt ellenkezőleg ez nagyon is szükséges, de a jelen körülmények között még más tényezőnek, a katona erkölcsi erejének, kell közreműködnie, hogy nagyobb eredményeket érhessünk el.

Gömöry G.

La Santa Militia. A XVII. század elején Olaszországban egy kezdetben sokat igérő, de később nagyobb eredmény elérése nélkül föloszlott lovagrend alakúlt, melyről az évkönyvekben gyakrabban olvasunk s melyről megemlékezni azért véltük czélszerűnek, mert tagjai közt *magyarok* is valának.

A római katholikus vallás védelme czéljából három *Petrignani* testvér, olasz nemesek, 1617-ben Spello-ban, Olaszországban nemzetközi lovagrendet alapított, melynek tagjai a szent Szűz szeplőtlen fogantatásának és Szt. Mihály lovagjainak neveztettek (Ordo et Religio de Sancta Militia beata Maria Virginis et St. Michaelis).

A rend három osztályra volt tagozva: a lovagok, a káplánok és a fegyverhordók osztályára; a rend már fönnállásának első évében ideiglenesen megszűnt, a következő évben azonban újra föléledt, miről a következőket olvassuk: «Jean Baptist de Petrignan (Petrignani) l'un des trois frères, qui avaient dressé le premier projet, était venu en France au commencement de l'année 1618 pour le publier; passa ensuite à la cour de l'empereur et conjointment avec Charles de Gonzaga de Clever Duc de Nevers et Adolf comte d'Althan il institua l'ordre de la conception».[1])

Ugyanis a szent Szűz és szent Mihály oltalma alatt Ferdinánd mantuai herczeg, Gonzaga Károly Nevers herczeg, a Szász-Lauenburgi herczeg, Radzivil herczeg és Althan Adolf gróf Olmützben, Morvaországban egy új lovagrendet alapítottak, melyet «Sancta Milita de la Conception Maria» vagy «Virginis Anunciatæ et Christianæ Militiæ»-nek neveztek. Az első ünnepélyes, hogy úgy mondjuk «alakuló űlés», Bécs mellett (ismeretlen helyen) tartatott s a lovagok fölvétele és fölszentelése 1619 márczius 8-án Bécsben ment végbe.

Az első ízben fölavatott különféle nemzetiségű és állású 29 lovag közt két magyar nevével is találkozunk; ezek *Homonnay György* országbíró és *Kendy* (Kende) István. Továbbá tagok valának: Opalinsky Lukács, szepességi (alkalmasint lengyel) várnagy Magyarországban, Radul oláh, Henrik Gyula Szász-Lauenburgi, Korsky Sámuel, Radzivill Albert, Lubomirsky Szaniszló herczegek, János Vincze Arch (Arco) grófja, Duval

[1]) Helyot, Histoire des ordres. Paris, 1714—1719. 8 volumes.

Dampierre Henrik gróf tábornok, János Kristóf puchheimbi gróf, Savoya Manó Villars őrgrófja, Lajos Rouillac őrgrófja, Petrasky Miklós oláh vajda, Ábrahám Mirova-i őrgróf, Conopaskhy János gróf, Erasmus St. Stephano grófja, Tetnagel (Tegnagel) Ferencz, Liesnewolsky Pál, Geysberg Frigyes, Sparr Gusztáv báró, Marcus Antonius Scotus Dagaran gróf, Tanorsky Péter, Strassoldo Márton báró, Branisky Péter Rusca grófja, Oppersdorf Rudolf báró, Neuhauser Gáspár, Spaner Pál báró, Saldern Burkhárd.

A fölvételi szertartás abból állott, hogy a jelöltek, kik először templomba mentek, az isteni tisztelet után egy szabad ég alatt kiterített nagy szőnyegre körben letérdeltek, újra imádkoztak, az ima elvégzése után fölálltak, kardjaikat kihúzták, a levegőben keresztvágásokat tettek, aztán a kardokat hüvelybe rejtve ismét letérdeltek, két ujjukat az evangeliumra téve megesküdtek, hogy minden hitetlent üldözni és a katholikus vallást oltalmazni fogják.

Ezután ismét a templomba mentek, hol mindegyikük egy aranynyal hímzett keresztet, közepén egy Mária-képpel, kapott, melyet fehér köpenyeiken kelle hordaniok.[1])

A fölvétel föltétele a nemesség vagy 200 tallér fizetése volt; polgáriak is fölvétettek, ha a rendnek nevezetes szolgálatokat tettek, alapítványokat tettek és Szt. Ferencz szabályainak magukat alávetették.

Kötelességeik közé tartoztak a mindennapi imák, továbbá könyöradományok nyújtása, betegek látogatása, foglyok segélyezése, özvegyek és árvák védelme, az oltári szentség kísérete ha az haldoklóhoz vitetet t továbbá minden nap mise hallgatása.[2])

VIII. Orbán pápa 1623 február 11-én a rendet megerősítette és azt «Christiana Milita»-nak nevezte. Egyidejűleg Gonzaga Károly Nevers herczegnek a keresztet is adományozta,[3]) mely kék email-ból volt s négy végét ismét négy kereszt képezte, közepén egyik oldalon Mária fogantatásának, másik oldalon Szt. Mihálynak képével. A kereszt kék szalagon függött és a nyakon volt hordandó. A fehér köpönyeg gallérjára ugyanazon jelvény volt reávarrva.[4])

[1]) Viol. Bellus I. c. pag. 104. Theatr. Europ. tom I. pag. 290. Gramondus lib. V. hist. pag. 280. Cluverius. Épit. pag. 278.

[2]) Entwurf der Ritterorden, pag. 130—133. Biedefeld: Geschichte und Verfassung der Orden. Weimar, 1839—1844.

[3]) Spondanus A. C. I. cap. § 14. pag. 148.

[4]) Perrot, Collection historique des ordres de la chevalerie etc. Paris 1828. Schulze, Chronik der Orden, Berlin 1855. Ackersmann, Ordensbuch sämmtlicher in Europa blühender und erloschener Orden. 1855.

A rend jelvényeire nézve az adatok különben eltérők; így Helyot azt mondja: «de leur manteau qui devait être blanc, une autre croix de satin bleu bordée d'argent, au milieu de laquelle serait une ovale, dans laquelle il y aurait un chiffre composé d'un S et d'un M, couronnées avec ces paroles à l'entour: In hoc signo vinces. Autour de l'ovale, entre les quatre branches de la croix, il devait y avoir 12 rayons d'argent, trois de chaque côté, pour représanter les douze apôtres; sur chaque branche de cette croix il devait y avoir aussi 9 autres rayons d'argent pour marquer les 9 chœurs des anges. Les branches devoient se terminer en fleurs de lis, pour signifier que cet ordre était institué en l'honneur de la Sainte Vierge».

Megemlítésre méltó még a rend zászlója, mely alá a tagoknak gyűlekezni kellett. Egyik oldalán Krisztus keresztjét, a másik oldalán a már fönt leírt rendi keresztet viselte.

A rend nem soká állhatott fönn, különös tevékenységéről sincs öljegyezve semmi; minden valószínüség szerint 1626-ban már föloszlott.

G. G.

Katonai vezényszók 1797-ből. Igen rövid egybefoglalása csupán az elkerülhetetlenül szükséges komandoknak, a Tiszántúl való *insurrectionalis* katonaság számára.

1. A lóra való felülésről s leszállásról:

Vigyázz! lóra ülünk. — Ülj fel. — Igazodj. — Vigyázz! leszállunk. — Szállj le!

2. A midőn a sorok megvizsgáltattak:

Vigyázz, sort nyitunk! — Első két sorok előre. — Mars.

3. A karddal való bánásra:

Vigyázz, kardot ránts! — Tedd el a kardot!

4. A pisztolyokkal való bánásra:

Vigyázz, pisztolylyal tüzelünk. — Nyulj a jobb pisztolyhoz. — Készűlj. — Czélozz. — Töltés. — Tedd vissza a pisztolyt. — Nyulj a bal pisztolyhoz. — Készűlj. — Czélozz! — Tüzet! — Tedd vissza a pisztolyt.

5. A katonai mozdulásokra:

Vigyázz, egész sorral szembe indulunk. — Lépést. — Ügetve. — Vágtatva. — Megállj. — Igazodj.

Vigyázz, szakaszonként jobbra indulunk. — Szakaszonként jobbra fordulunk. — Mars. — Megállj. — Vigyázz, balra sort formálunk. — Mars. — Megállj. — Balra igazodj. — Vigyázz, szakaszonként balra indulunk. — Szakaszonként balra fordulj. — Mars! — Megállj. — Vigyázz,

jobbra sort formálunk. — Jobbra fordulj. — Mars. — Megállj. — Jobbra igazodj.

Vigyázz, szakaszonként jobbra indulunk. — Szakaszonként jobbra fordulj. — Mars. — Megállj.

Vigyázz, balra húzódunk és egyenes sort formálunk. — Mars. — Megállj. — Igazodj.

Vigyázz, szakaszonként balra indulunk. — Szakaszonként balra fordulj. — Mars. — Megállj.

Vigyázz, jobbra húzódjunk és egyenes sort formálunk — Mars. — Igazodj.

Vigyázz, soronként fogunk jobbra indulni. — Fél jobbra. — Mars.

Vigyázz, soronként fogunk balra egyenes léniát formálni. — Mars. — Igazodj. — Vigyázz, soronkint fogunk balra indulni. — Fél balra. — Mars.

Vigyázz, soronkint fogunk jobbra egyenes léniát formálni. — Mars. — Igazodj. — Balra (vagy jobbra) húzódj egyenesen. — Mars.

Vigyázz, rajta hajtunk ügetve. — Vágtatva. — Mars, mars, mars. — Megállj, vigyázz!

Jegyzések.

1. Leginkább az úgynevezett *keresztrágás*-okban nemcsak lóháton, hanem gyalog is szükséges légyen szorgalmatosan gyakorolni magát, melyet a katonaságból kilépett lovas legények megmutathatnak és érthetőképen elő is adhatnak.

2. A katonaság három sorba fog állani, szükséges azokhoz képest, hogy kiváltképen abban gyakoroltassék, hogy mindétig egyenes léniában álljon ezen katonaság; azt is leginkább ajánlani kell, hogy akkor midőn sorokban áll, ne mozdúljon s ne is beszéljen, hanem a komandószókra igen figyelmezzen és vigyázzon, a fő- és altisztek pedig az ide rekesztett planumnak mutatása szerint helyöket választathatatlanul megtartani kötelezetnek.

3. Szükséges tovább, hogy fordulásokba és előmenésekbe fölebb említtetett planum szerént, még pedig legelőször is gyalog és csak azután, mikor belé tanulnak, lóháton szorgalmatosan gyakoroltassanak, a mellett arra is vigyázzon, hogy ha kolonokban menni kell, a kivántatott egymástól való távullétűl szorosan megtartassék. De arra leginkább az használ, ha minden személy amint már fölebb is említtetett, a sorokba a legnagyobb hallgatásban marad és egyedül a komandó-szókra figyelmez. Hasonlóképen magában értetődik az is, hogy a puskák töltésére minden katonát érthetőképen tanittatni kell, és abban mindenik szorgalmatosan gyakorolja magát. Mind azon-

által a *keresztvágások* mindenekfölött ajánltatnak, mivel ezen viaskodásnak módja a magyarok természetével leginkább egyez.

4. Megkívántatik, sőt szükséges az, hogy a puskavesszők mind vasból, nem pedig fából legyenek.

Sign. Nagy-Kálló die 24. apr. 1797.

Splényi Gábor, distr. generalis.

Splényi II. Gábor (Nagy-Iván: Magy. családok X. 336 szerint) 1791-ben Szabolcs vármegye főispánja lett, különben derék katona is volt; a Rajnánál egy ideig ő volt a hadsereg vezére a francziák ellen; 1795 óta valóságos belső titkos tanácsos, utóbb Olmütz vár parancsnoka volt. Meghalt 1818-ban.

A fent közölt vezényszavak Szabolcs vármegye insurgenseinek katonai begyakorlására szolgáltak, és valószínűen magától Splényitől vannak, a mi azoknak különös értéket is tulajdonít.

Iványi István.

Brescia elfoglalása 1796-ban. Bonaparte Napoleon az 1796-ik évi olaszországi háború első részében, a lombardiai hadjáratban, kiszorította az osztrákokat egész Olaszországból, kivéve Mantuát, melyet most ostrom alá fogott. A fölmentő kísérletek közűl, mert Ausztria Mantua segélyével egész Olaszországot visszanyerni remélvén, e hely fölmentésére minden lehetőt elkövetett, az elsőt Wurmser indította meg, s jobb oszlopa, a Chiese völgyén lefelé hatolva, július 30-án elfoglalta a francziáktól Bresciát. E művelet, mely majd kizárólag *magyar csapatokkal* hajtatott végre, a következőkép folyt le.

Az oszlop elővéde, mely egy Devin zászlóaljból, egy Mahony vadász századból és két század Wurmser huszárból állott, július 29-én este későn érkezett Brescia alá s a parancsnok, *Klenau* gróf ezredes szándéka az volt, hogy a várost 30-án hajnal hasadtával megrohanja.

Július 30-án reggel tehát a vadászokat *Mórocz* százados parancsnoksága alatt, továbbá egy Devin gyalogosokból álló önkéntes osztagot, melyet *Vlasics* hadnagy vezényelt, a Le Pile kapu felé előre küldötte, míg maga a huszárokkal és a zászlóalj zömével nagyobb távközre követte őket.

A továbbiakra nézve terve az volt, hogy a huszárok egy fél százada a várost jobbra, egy másik fél százada pedig balra megkerűlve, a francziák La Fiera nevű táborhelye felé tartson; a zászlóaljból két század a kapuk és mellvédek megszállására volt szánva, a még fenmaradt négy század pedig és egy század huszár egyelőre a városon kívűl, a magaslatokon és útakon volt fölállítandó.

Abban a pillanatban, midőn a franczia őrség Mórocz százados köze-

ledését észrevette — 10 órakor délelőtt — Klenau ezredes Dezsericzky főhadnagyot 30 huszárral hirtelen előre ugratta, hogy a Le Pile kaput gyorsan hatalmába ejtse. De a franczia őrség azt még idejekorán becsukhatta, mire nehány, fejszével ellátott huszár a lóról leugrott és megkísérlette a kaput bedönteni. Mindjárt utána Morócz százados a vadászokkal és Vlasics hadnagy is az önkéntesekkel gyors futásban oda érvén, közös erővel a kapu elpusztításán fáradtak, s nehány percz alatt az út csakugyan meg volt nyitva.

Dezsericzky főhadnagy azonnal behatolt a kapun, áttört a következő mellvédeken s a 30 huszár körűlnyargalt az egész városon, mindenütt réműletet terjesztve és zavart okozva az ellenség között. A vadászok és önkéntesek is, oly gyorsan a mint csak tehették, követték a huszárokat és a mellvéd legfontosabb pontjait megszállták. — A franczia őrség egy része eközben a La Fiera táborhelyen összegyűlt. De még mielőtt rendbe jöhettek volna, Steingruber százados az időközben már egyesült huszárszázaddal közéjük rontott és rövid ellentállás után szétverte őket. Csak néhány lövés történt összesen, melyek közűl egy azonban Sommer főhadnagyot, az egyik huszár félszázad parancsnokát, halálosan megsebesítette. A városban lévő francziák a Bergamoi kapu felé menekűltek. De itt Dezsericzky főhadnagy már megelőzte volt őket és a kijárást elzárta; most Steingruber százados szintén oda sietett, mire az ellenség fegyvereit eldobta és magát föltétel nélkűl megadta. Az egyes osztagok, melyek a házakban még ellentállást kísérlettek meg, a benyomuló Devin zászlóalj által könnyen legyőzettek.

Klenau ezredes a kapukat és mellvédeket a gyalogság által erősen megszállatta. Erős huszár-őrsöket állított föl a Bergamo, Crema és Cremona felé vezető útakon, míg egy huszár-osztályt Ponte San Marco felé tolt előre.

A magyar csapatok vesztesége e vállalatnál három halott és 11 sebesült volt, míg az ellenség részéről három tábornok, két segédtiszt, négy ezredes, hat katonai hivatalnok, továbbá négy század gyalogság, a 15. vadászezred egy osztálya, összesen 30 tiszt és 700 ember, végre az egész ellenséges kórház 2000 emberrel, jutott fogságba. A zsákmány két ágyúból, 500 fegyverből, a franczia hadsereg balszárnyának teljes tartalék lőszeréből, tetemes ruhakészletből, 400 hordó lisztből és nagymennyiségű szalma-, bor- és szalonna-készletből állott.

Hogy készűlt a czopf? Utolsó füzetünkben néhány adatot közöltünk a Mária Terézia időbeli öltözködésre vonatkozólag. Ez adatokat pótoljuk Lacy tábornagy parancsainak azon pontjaival, melyek a

híres *czopfra* vonatkoznak, hozzátéve egy ezred-parancsnok kiegészítő parancsát, mely a czopfkészítés titkait előttünk föltárja.

A parancs két pontja a következő:

20. pont. «Ő Felsége nem látja szívesen — s evvel úgy hiszem minden meg van mondva — hogy a katonák haja vízzel befecskendezve és aztán a hajporral mint egy vastag péppel legyen összeragasztva; a csinosság szükséges a katonánál, de azért nem szabad semmi túlzásnak bekövetkezni. A közember egy, legfölebb két hajfürttel, mesterkéletlenül fésültessék meg».

21. pont. «A hajfonatokat nem kell hamisítani; az állíttatik, hogy vannak ezredek, melyeknél a legénység fadarabokat köt a szalag alá. Az ezredek ügyeljenek, nehogy ilyen dolgok miatt nevetségessé váljanak sőt felelősségre vonassanak».

Az ezred-parancsnok Lacy gróf tábornagy föntebbi rendeletére, még többféle intézkedést talált szükségesnek s rendeli: «A haj szolgálaton kívül az úgynevezett Catogan-ban (?) — mely fönt egy hüvelyk, a szalagban egy hüvelyk és lent ismét egy hüvelyk, összesen tehát három hüvelyk hosszú legyen — hordandó; nem szabad tágan megkötni s úgy, készítendő (görbítendő), hogy az alsó rész a kabáthoz ne érjen. A gombostűk, melyekkel a szalag megerősíttetik, alúlról dugandók be, hogy ne legyenek láthatók. Azoknak, kiknek oly hosszú hajuk van, hogy a kötésig ér, nem kell ál-czopfot (Zöpfel) befonni; de a kiknek hajuk rövid, azoknak egy három ágú ál-czopfot kell a fonatba befonniok és egész az első kötésig kell azt befoglalniok; ugyanazt tegyék azok is, kiknek oldal hajai nem érnek egészen a hátulsó kötésig.

Az oldal hajak, udvari hadi tanácsi rendelet folytán, fürtök helyett, mind a fül fölött a czopfba fésülendők vissza; azok pedig, kiknek oldalhajuk oly rövid, hogy nem ér egész a czopfba, azt három ágú fonatba kötelesek rendezni. A hajnak természetes színe meghagyassék, tehát az ne erősen, hanem csak keresztül hajporozandó.

A czopf felső részén, a nyakravaló csattjával egyirányban kötessék meg és az elő írás szerint a kötésben egy láb hosszú, a lent kiálló haj ne több mint két hüvelyk, összesen tehát 14 hüvelyk hosszú legyen. A czopfok természetes vastagságúak maradnak, a milyen vastag a haj s hamis hajat senki ne fonjon bele; csak az ujonczok vannak e szabály alól kivéve, kiknek haja csak épen a czopfba fonandó be és kik az előírt hosszúság és vastagság elérésére hamis fonatokat is használhatnak.[1])

[1]) Cs. k. udv. hadi tanács; tábor-megjegyzések az 1768-ik évből és egy erre vonatkozó ezred-parancs-könyv. Cs. és kir. hadi levéltár 4. Nro 53.

HADTÖRTÉNETI IRODALOM.

I. ISMERTETÉSEK.

II. Rákóczy György. Írta *Szilágyi Sándor.* A Magyar Történeti Életrajzok folyamán közrebocsátja a Magyar Történelmi Társulat. Nagy 8-adrét, 212 lap.

A Történeti Életrajzoknak legutóbb megjelent füzetében Szilágyi Sándor jeles történettudósunk befejezte II. Rákóczy György életrajzát.

Szilágyi Sándor már hosszabb idő óta nem adott ki nagyobb földolgozott munkát, mert a Történelmi Társulat ügyei, folyóiratok szerkesztése s más egyébb munkálkodások által nagy mértékben el levén foglalva, a mi ideje ezen kívül még megmaradt, azt a kutatások vették igénybe; így tehát már régebben nem volt módunkban szép irályát, világos, tömör előadását élvezni, mely tulajdonságok munkáinak mindig kiváló előnyét képezték.

Annál inkább örülünk, hogy újabbi megszólalása alkalmával a magyar történelemnek egyik legérdekesebb s legrokonszenvesebb alakjával, II. Rákóczy Györgygyel foglalkozik, kinek nagyratörő szellemét, merész vállalkozásait és tragikus végét alig tudta volna valaki élénkebben s érdekesebben elénk varázsolni, mint a régi Erdély Bethlen-Rákóczy időszakának jeles kutatója és művelője.

II. Rákóczy György életrajza ezek szerint egyike a jeles gyűjtemény legsikerültebb köteteinek, s a legnagyobb érdeklődéssel kísérjük hősét gyermekkorától kezdve egész a fenesi csatatérig, hol a végzet által lesújtott, mindenki által elhagyott fejedelem a török ellen vívott harczban súlyos sebet vesz, mely a csata után 14 napra Nagyváradon halálát idézte elő.

Kevés embernek jutott változatosabb sors, mint a szerencsétlen végű lengyel hadjárata által európai hírre jutott II. Rákóczy Györgynek, ki azt hitte, hogy mint a reformatio oszlopa, a brandenburgi és svéd protestáns államok segítségével a keleten és a császár a török közzé ékelt hatalmas államot teremt; nevezetes időszak, midőn erdélyi magyar hadak a kozákokkal és svédekkel együtt természetellenes harczot folytatnak Lengyelország ellen, ugyanazon ország ellen, melyben Rákóczy Báthory István utódja kívánt lenni, melynek koronáját fejére tenni, legfőbb vágyai

egyikét képezte. Egynéhány évtized múlva megszűnt Erdélyország önállósága, s kozákok, svédek, lengyelek megaláztattak egy más hatalomtól, mely e háborúknak részben értelmi szerzője is volt s mely valamenynyit megrontani, megsemmisíteni igyekezett.

Az 1657-ik évi lengyel hadjárat különben hadtörténelmi szempontból is kiváló esemény s bár szerencsétlen véget ért, nem kevésbbé szerzett dicsőséget Rákóczynak, valamint az erdélyi magyar had jeles fővezérének, Kemény Jánosnak is. E hadjáratot Szilágyi — bár csak röviden s inkább a fejedelem személyére vonatkozó adatok és mozzanatok kiemelésével — szintén érdekesen tárgyalja s e leírás, kapcsolatban a már közlött[1]) s közlésre előkészített okíratgyűjteményekkel, most már egy katonai tanúlmánynak is alapját képezheti.

A műnek képekkel, hasonmásokkal és rajzokkal való földiszítése igen gazdag. Kiemeljük a Dahlberg-féle gyönyörű katonai rajzokat, melyek egyikét e füzethez mellékeljük, annál is inkább, mivel e hadjáratról legközelebb úgy is tanúlmányt fogunk olvasóinknak bemutatni.

II. HAZÁNKAT ÉRDEKLŐ KÜLFÖLDI HADTÖRTÉNETI IRODALOM.

Terno E., 25 Jahre. Erinnerungsblätter aus der Geschichte des Husaren-Regiments, Kaiser Franz Josef, König v. Ungarn. (Schleswig-Holsteinisches) Nr. 16. (Schleswig, Detlefsen. 114 old. 1 M. 50.)

Krones Ferencz, Radetzky. (1891. 2 Mark). — *Smolle F. M. L.* Radetzky. Sein Leben und seine Thaten (1 Mark 40.) — *C. Duncker*, Das Buch vom Vater Radetzky (1891. 3 Mark). Ez utóbbi könyv: «Radeczky apó» czím alatt magyar fordításban is megjelent.

Friedrichs II. Einbruch in Böhmen 1757 und das Treffen bei Reichenberg. (Organ der milit. wissenschaftlich. Vereine, 42. köt. 1 füz. 1891.) U. ott található *Molnár*, Auszeichnungen und Privilegien einzelner Truppenkörper des k. u. k. Heeres. (U. ott 3. füzet.)

Die Inhaber d. JR. N. 52. zur Feier seines 150. jährigen Bestehens. (Pest. Lloyd. Okt. 27.)

Kunze, Über die Thätigkeit u. Verwendung der Kavallerie im Feldzug d. J. 1866. (Megj. a Jahrbücher für die deutsche Armee, 1891. évi juniusi füzetében.)

[1]) Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború; a Magy. Tud. Akadémia kiadása. Ismertetve Hadtört. Közl. 1891. 283—284. lap.

Die Schlacht von Leuthen und Custozza. Eine Paralelle. (Megj. az «Organ der militärwissenschaftl. Vereine 1891. évi 5. füzetében.)

La campagne de 1814. Czikksorozat. Megj. a Journal des sciences militaires 1891. évfolyamában.

Thoumas Ch. Les grand cavaliers du I. empire. (1890. Paris. Berger-Levrault. 513 l. 7 Franc.) Az I. füzet tartalmát Lasalle, Kellermann, Montbrun, a három Colbert és Murat lovas-tábornokok életrajzai képezik.

Robinet de Cléry, Général de *Lasalle*. D'Essling à Wagram. (Paris. 1891. 250 l. 5 Fr.) E híres, Wagram-nál elesett lovas-tábornok tetemeit tudvalevőleg a múlt évben Bécsben kiásták és visszavitték Párisba.

Jablonski L., L'armée francaise à travers les âges. (II. és III. köt. Paris. 480. és 540. l. à 5 Fr. Az I. köt. megjelent 1890-ben.)

Baron de Marbot, Mémoires. (I. köt. «Austerlitz, Eylau»). Paris. Plon-Nourrit 1891.) Újabban megjelent a II. köt. is. Marbot Napoleon császár leghíresebb lovas tábornokainak egyike vala. Emlékíratait kivált eleven irály jellemzi. Marbot műve egyébiránt azért is érdekes reánk nézve, mert saját szavai szerint, a híres franczia Bercsényi-huszár ezrednek egyik utolsó tagja vala. Ismertetést közölt a Pesti Napló 1891 decz. 29—31. számában.

Quartalblätter d. hist. Vereins für Hessen (1889). *Röschen.* Der Marsch des Feldmarschalls Battyhány durch Ober-Hessen im J. 1745.

Broglie, (Duc de), Fin de la guerre de la succession d'Autriche. (Revue des deux Mondes. 104. köt. 1891. 4-ik folytatás és vége.)

E. Schuler, Das Gefecht bei Skalitz (1866). Megjel. a Streffleur's Militär Zeitung 32. kötetében. 255. l.

Trinius, Gesch. der Kriege 1864, 1866, 1870—71. (Berlin. Dümmler. 2. kiad. 3. köt.)

Matthes von Bilabruck, Taktische Studie über die Schlacht von Custozza (1866). Bécs. Seidel. 4 Mark.

Fricke Gusztáv, Der bairische Feldmarschall Alessandro Marchese Maffei. Ein Beitrag zur Gesch. der Türkenkriege und des spanischen Erbfolgekriegs. (Berlin. Fock. 54 l. 1 M. 50 Pf.)

Brock L., Die Brandenburger bei Szlankemén und im Türkenkriege 1691—97. (Rathenow. Babenzien. 1891. M. O. 80.)

Pletzger Rezső b., (hadnagy a 9. sz. huszár-ezredben), Die Entstehung und Vergrösserung der österreichisch-ungarischen Monarchie in Form eines Stammbaums. (Bécs, Seidl.)

Zwiedinek-Südenhorst, Erzherzog Johann von Österreich im Feldzug von 1809. (Graz, Styria. 1892. 260 old. 3 tábla. 4 M. 30 Pf.)

Weil, La campagne de 1814. La cavalerie des armées alliées pendant la campagne. (Paris, 1891. Baudoin. 8 Franc.) Ezen, első sorban a bécsi császári és külügyi miniszteriumi levéltárak nyomán írt mű a magyar lovasság érdemeit ismételten hangsúlyozza.

Rotenhan (ezredes), Die neuere Kriegsgesch. der Cavallerie von 1859 bis heute. (II. köt. 1870—1891.) München, Franz. 5 M. 50 Pf.

III. A MAGYAR HADTÖRTÉNETI IRODALOM REPERTORIUMA.

TIZENNEGYEDIK KÖZLEMÉNY.

IV. BÉLA (folytatólag) V. ISTVÁN ÉS IV. LÁSZLÓ.

Horvát- és Dalmátországra vonatkozólag: *Kukuljević:* A mongolok Horvát- és Dalmátországban. (A vinkovčei gymn. 1865-iki értesítőjében. Németre fordította *Vaniček.*)

Kukuljević-Sakčinski: Der Kampf der Kroaten mit Mongolen u. Tataren (Kroatische Revue, II. évf. 1886. 1. füz.).

Harczias Frigyesre vonatkozólag: Der letzte Babenberger (Hormayr, Taschenbuch, 1811. 175. l.). — Die Schlacht an der Leitha. (Streffleur's Milit. Zeitschrift. 1822.) — *Schwammel:* Der Antheil des österreich. Herzogs, Friedrichs des Streitbaren an der Abwehr der Mongolen und seine Stellung zu König Béla, IV. von Ungarn. (Zeitsch. f. österr. Gymnas. 1857.) *Fikker:* Hzg. Friedrich der Streitbare (1884. Innsbruck). Ismertette *Barabás S.* a Századokban (1885).

A szomszéd népek történetéből: *Hormayr:* Der Mongoleneinfall (Archiv, IX. 1818). *Palacky:* Der Mongoleneinfall (1842. Prágai akad. értek.). *Jireček* cseh nyelven írt értekezése (1865). *Bachfeld:* Die Mongolen in Polen, Schlesien, Böhmen u. Mähren (Innsbruck, 1889). *Schwammel:* Über die angebliche Mongolen-Niederlage bei Olmütz 1241. (A bécsi akad. értekezései között, 33. köt. 1860. Kimutatja, hogy e hír a mesék honába való. Keletkezését a tatároknak 1235-ben történt támadásával hozza kapcsolatba, mely támadásra — állítólag — IV. Béla ösztönözte a tatár-kún hadat.) *Kleinmayer:* Der Mongoleneinfall (a görzi gymn. értesitőjében. 1870). Több apró dolgozatot Bresslau- és másoktól l. a Jahresberichte der Geschichtswissenschaft cz. vállalatnak 1887. és 1888. évfolyamában.

Az ország helyreállítása. Védelmi intézkedések. *Römer Flóris:* A magyarországi várakról (Arch. Ért. 1877). *Czobor Béla:* Magyarország középkori várai (Századok, 1877, 599. lap). *Wenzel Gusztáv*: Kritikai tanulmányok a Frangepánok történetéhez Magyarországon (Akad. Értekez. 1884). *Ugyanaz:* A Frangepánok a magyar történelemben (Századok, 1890. 193. l.). *Ugyanaz:* A magyarországi középkori várak és városok építkezési módjáról (a magyar orvosok és természettudósok gyűlése 1867. évi munkálatai között). — Továbbá: *Boncz Ödön:* A magyar és kún viseletről (Arch. Értesítő, 1887. júniusi füzet). *Nagy G.:* A magyar középkori fegyverzet (ugyanott, 1890. és 1891. évf.). — *Hunfalvy Pál,* Krajova eredete (Századok. 1886. 387. lap.). *Ugyanaz,* Kún telepítésekről Moldvában 1247 kör. (u. ott 1890. 362 s k. l.). *Szalay József:* Városaink a XIII. században (1879.) *Pesty Frigyes:* A macsói bánok. (Századok, 1871. 2 czikk.). *Weneel G.:* Rosztizláv, galicziai herczeg, IV. Béla veje. (Akad. értekez. 1888.) *Wertner Mór:* Borics és Rosztizláv. (Századok. 1889. 546. l.) Végűl a *kúnok*-ról szóló irodalom, kül. *Gyárfás* műve.

IV. Béla és fia István közötti háborúk. Aránylag legjobb *Huber Alfonz* akad. értekezése: Studien über die Geschichte Ungarns im Zeitalter der Árpáden. (Archiv für österr. Gesch. 65. köt. 175 l.), kivált a «Historia annorum» nyomán. Az isaszeghi csata évét helyesen 1267-re teszi. V. ö.: Századok 1884. 159. és 1885. 428. l. (Pauler Gyula nézetét). — A magyar kézikönyvek mindeddig e kérdésre vonatkozólag Katona nyomán haladnak, elbeszélésük hibás.

Háború Ottokár cseh király ellen. A következő eseményekre nézve az úgyn. *Ottokár-féle stájer rimes krónika* képviseli aránylag a legfontosabb kútfőt; mindazonáltal óvatossággal használandó. A sehogyan sem kielégítő Pez-féle kiadástól (Ss. rerum austriacarum. III. köt.) mostanában teljesen eltekinthetünk, a mennyiben 1890 ben a többek által előkészített új kiadás, *Seemüller* szerkesztése mellett, végre megjelent. (Mon. German. Ss. «Deutsche Chroniken des Mittelalters». V. köt. 1 rész. 1 fele.) E kútfő becsére nézve lásd *Lorenz*, Deutsche Geschichtsquellen. I. köt. 200 l.) E kútforrás mellett kivált az eml. Historia annorum, a melki és klosterneuburgi évkönyvek, továbbá Kézai jön tekintetbe.

Kézikönyvek. *Lorenz Ottok.*, Deutsche Geschichte im XIII. u. XIV. Jahrhundert. 2 köt. *Palacky*, Geschichte Böhmens II. köt. *Huber*, Gesch. Österreichs. I. 528. *Krones*, Grundriss stb. 286 l. (hol a cseh kútfők és irodalom is megtalálható).

Értekezések. Die Schlacht bei Kroissenbrunn an der March. 1260. (*Streffleur*, Militärische Zeitschrift 1822. évi foly.). *Huber Alf.*, Die österr. Reimchronik und das österr. Interregnum. (Mittheilg. d. Instituts für öst. Gesch. 1883. évf.). V. ö. *Czech*, Gesch. der Stadt Raab, während der Kriege von 1271—73 zwischen Stefan V., Ladislaus IV. u. Ottokar II. (Hormayr, Archiv 1828. 19. köt.) *Lampel*, Die Landesgrenze von 1254. (Arch. für österr. Gesch. 71. köt. 297 l.). A negyedik cseh háborúra vonatkozólag l. még a *Kún László*-ról szóló irodalmat is (a követk. füzetben). A legfontosabb művet *Szabó Károly* írta. (A «Történelmi Életrajzok» gyűjteményében. 1886.).

Összeállította:

Dr. Mangold Lajos.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

15-ik szám.

A huszti vár lövő szerszámainak leltára, özvegy Rhédei Ferenczné Bethlen Drusiánna idejében, 1669 január 1-én, a mikor Katona Mihály lépett a várkapitánysági állásba. A leltározók: Daczó Ferencz, Balásfi Zsigmond és Piskolti Literati János számadók, Nagy Lőrincz és Losonczi Márton huszti várlakosoknak adták át a várban talált tárgyakat a következő sorban.

Külső kapun való bástya. Ezen bástyán van két öreg és egy mozsár-ágyú minden hozzátartozó eszközökkel együtt ... Nro 3
Négyfontos sebes taraczk egy ... « 1
Van ezekhez portöltő rézkalán ... « 3
Döröklő van ... « 3
Ágyú és taraczktisztító penete ... « 3
Ostrom ellen kapu közzé való négy csigájú karikás összerott fa « 1
Tüzes lámpástartó vashorog egy ... « 1
Nyári bástya. Ezen bástyán van öreg és közép lövő szerszám « 6
1. A Farkas nevű ágyú tízfontos ... libr. « 10
2—3. A két sebes taraczk öt-öt fontos ... « « 5
4-ik a forgó kis réztaraczk. 5-ik a négyfontos sebes taraczk « « 4
6-ik. A szakállas hosszú vas siska, rosz forgó lábával.

Van ezen bástyán négy portörő réz stömpöly ... Nro 4
Ágyútekerő csiga minden eszközével, jó ... « 1
Az öreg lövőszerszámokhoz rézkalánok, tisztítók döröklök meg vannak mind.
Vasazatlan új ágyúkerék van ... « 2
Fenyű fűrészdetzka omnibus computatis fenn a várban van.
Emberfő bástya. Ezen bástyán fenn van öreg és közép lövőszerszám ... « 3
Első a Filemile ágyú, 30 fontos, minden eszközivel, jó libr. « 30
Második a Seregély nevű, 5 fontos taraczk ... « « 5
Harmadik a Kecskebakk nevű sebes taraczk ... « « 4
Fabástya. Ezen bástyán fenn van egy hosszú vas siska ... « 1
Egy vasazatlan kerekű, három csőjű seregbontó ... « 1
Taraczk alá való vasaskerék ... « 5
Egy vasatlan négy vaskarikájú fakókerék ... « 1
Taraczk alá való rúd és vasas tengely ... « 2
Tengely nélkűl való vasas rúd ... « 1
Szekérbe való vasas kerék ... « 1
Vasazatlan ágyúkerék ... « 2
Van egy taraczk vasas kerekeivel, pengő karikái és tengelyvégszeg híjával ... « 1
Ennek van rézkalánja, penetéje és döröglője.
Ágyú alá való faragott tengely ... « 3
Van a bástya végiben egy vigyázó hely.
Száraz malom. Ezen malom és malomház egyébaránt jó — de van garadja és lisztmerő teknő híjával.
A resniczék elbomlottanak a porkolábok incuriositások miatt, meg kell csináltatni.
Első czejtház. Van benne egy kályhás kemencze ... « 1
Szurok 4 hordóval, 4 tonnával, 1 rakossal.
Tüzes csupor 1 hordóval és 4 tonnával.
Tüzes koszorú ... « 3
Ostromhoz való vas csős tőke ... « 8
Tüzes petárda ... « 9
Falapát ... « 26
Tüzes sulyom ... « 38
Öreg tüzes lapta ... « 9
Kővel rakott kardász ... « 17
Egy cseberben hulladék tüzes szerszám van.
Tekenő van csak hat ... « 6

Ezen czejtházból a több régi eszközöket vitték a második és harmadik czejtházba, úgymint:

Kanóczot, kilencz kötést	Nro	9
Vastábla pléhet	«	11
Ágyútengelybe való pengő karikát	«	20
Horgas pengő karikát	«	2
Ágyúba való golyóbisos lánczot	«	1
Fűrészmalomhoz való tőkefoglaló kapcsot	«	6
Ágyú végibe való öreg karikás derékszeget	«	6
Van jelen itt kővel rakott kosár	«	18
Ágyúkerék talpára való vasazat	«	10
Pár malomhoz való vésőköt	«	2
Ágyútengelyhez való vas szeget	«	4
Farostély végébe való vas itt van	«	1
Hosszú vaspörölyt (mely három volt)	«	2
Lukasztot	«	1
Miczegető (?) lábas vas serpenyő itt van	«	7
Szurokolvasztó hitván üstöt	«	1
Tizedeseknek való alabárdokat	«	9
Egy hordó, egy cseber és hat putinával való ostromi csuprok itt vannak. Instr.	«	8
Ostromnak való vasas tüzes gran. öt tekenőv. és egy putin. Instr.	«	6
Lanczfat	«	1
Ostromnak való pálczát laptája nélkűl	«	20
Ostromnak való tüzes nyílat	«	7
Taraczkgolyóbis öntőformát	«	1
Ágyúhoz való lánczos golyóbist	«	3
Bethlen István nevére való bélyegző vasat, mely most sehol sem találtatik	«	1
Lámpástartó karikás lánczot	«	1
Ostrom ellen való szakasztó lánczokat	«	8
Egy darab karikás lánczot	«	1
Órához való hitván kerekeket	«	9
Ágyúhoz való karikás marokvasakat	«	5
Síma marokvasat	«	1
Taraczkkerékre való singvasat (mely az előtti inventariumban volt Nro 5)	«	1
Ágyú tengelyébe való ütköző vasat	«	12
NB. Gyenge műhöz való űlővasat a Bethlen Gergely uram czigánya elvitte	«	1

Kalánfuró van jelen	Nro	2
Hosszú vasnyelű kalánfúró	«	1
Nagykarikájú csiga egy van	«	1
Fenyőszurokkeverő rúdvas	«	1
Vas lámpástartó horog	«	2
Siskához való vas csiga	«	1
Kovácsnak való szegfejező forma	«	1
Dirib-darab apróvas egy cseberben.		
Portörő malomhoz stömpöly alá való réz 2, melynek négynek kellene lenni, meg kell tudni hová lett.		
Siskához való vasvessző van	«	1
Ágyúkerék agyára való karikák	«	7
Öreg persely	«	3
Portörő malomhoz való vas csap	«	2
Tekerő pánt van	«	4
Tengely foglaló pántkarika	«	3
Rúdra való karika	«	1
Tüzes szerszámhoz való tőkék	«	8
Tüzes koszorú van itt három	«	3
Ágyútengely végibe való lánczos, karikás tengelyvég — szeges marokvas	«	1
Forgósiska tengelyéhez való vas	«	1
Ágyúhoz való foglaló vas	«	1
Egy kis réz csengetyű, ütője nélkül	«	1
Hasító vas ék	«	5
Második czejtház. Van ezen házban szurkos fáklyás vas lámpás	«	18
Tüzes koszorú van	«	30
Tüzes lapta van	«	23
Nyílas tüzes lapta	«	5
Vasas tüzes granat	«	23
Sima tüzes lapta nyíl	«	18
Várfokra gyujtó szövétnek	«	105
Kézbevaló szövétnek	«	20
Egész tonna puskapor	«	11
Szurkos kalán	«	16
Félben való tonna puskapor	«	1
Salétrom van harmadfél hordóval jó eresztett	«	2½
Egy bőr porzsák	«	1
Egy hordó holt szén	«	1
Ágyúbavaló kötés sakcsó van	«	18

Fél tonnácska muskatélyhoz való ongolyóbis	V. Nro	½
Tüzes vasas nyílak	«	30
Forgósiska taraczkhoz való töltések egy tonnával	«	1
Két hordó várfokra való szövétnek	V. «	2
Hitván iveg lámpás van	«	3
Féltonna szakálas ongolyóbis	V. «	½
Csigás kötél	«	3
Darab csigás kötél	«	2
Gyalog dob	«	2
Büdöskő egy zsákban (mely volt 2)	«	1
Apró tüzes szerszám egy tonnával	V. «	1
Kanócz a ház hiján két mázsa	Cent.	2
Sisak van	Nro	3
Fegyver derék	«	2
Egy bokor karvas	«	1
Vasas késefák	«	9
Egy kis tonnában dirib-darab vasak, vasszegek és karikák	Vas «	1
Síma pengő karika	«	10
Horgos pengő karika	«	5
Tüzes lapta	«	4
Tüzes granat	«	2
Középszerű ágyúgolyóbis	«	
Öreg taraczkgolyóbis	«	
Öreg ágyúgolyóbis	«	
Taraczkgolyóbis	«	
Harmadik czejtház. Van ezen házban egy jó öreg réz csiga	«	1
Puskapor fél tonnával	V. «	½
Egy nagy öreg réz gyertyatartó öreg ebédlő palotára való minden készségével	«	1
Szakálas van	«	2
Öreg vasfuró	«	6
Malomhoz való orsó	«	2
Van kézi öreg furó	«	2
Éveg nélkül való öreg lámpás	«	1
Taraczkgolyóbis	«	
Ágyúgolyóbis	«	
Kőgolyóbis van	«	100
Ágyúba való vagdalt tizenhat sakcsóval	«	16
Golyóbis öntőforma ágyúhoz való is	«	10
Tüzes szerszám egy tonnával	Vas «	1

Tüzes szerszámhoz való vas nyilok egy tonnával	V. Nro	1
Vas csákány	«	7
Öreg ágyúba való hosszú rúdszeg	«	2
Öreg ágyúhoz való vaskarika	«	4
Ágyúhoz való vaskerék három	«	3
Lánczos törökvas Nro 2. egyik kézre, másik lábra való	«	2
Rudas vas egy	«	1
Egy öreg alabárd	«	1
Öreg fűrész van	«	2
Ácsembernek való bárd	«	2
Portörő malomhoz való öreg abroncs	«	1
Malomhoz való perpencze vas	«	4
Öreg pöröly	«	1
Öreg vas ülő, egyik a fehérháznál	«	2
Török láncsavas	«	1
Tüzes nyílakhoz való vas	«	10
Vedervonó három-három ágú vasmacska	«	4
A külső Czejtház hiján öreg kötél van	«	11
Egy kis rakás kender	«	1
Kanócznak való szösz	libr. «	60
Üres tonna van	«	5
Dézsa van	«	1
A ház hija ajtaján lakat nincs.		
Belső vár kapuja. Öreg szakálas van a romokon	«	41
Félszer szakálas van	«	24
Muskéta	«	51
Alabárd	«	10
Fehér tafota zászló	«	2
Veres barna zászló	«	2
Vascsép	«	4
Szigonyos buzogány	«	5
Ágyúgolyóbis circiter	«	1500
Öreg rézkemencze	«	1
Hitván töredezett ülő a grádics alatt	«	1
Nagy Várta bástya. Ezen Nagy Várta bástyán a konyha felett fenn van egy taraczk az első lövő lyukon vasas kerekeivel, három singvas híjával, rosz agyával, tengelyvégszeg nélkül	«	1
Ezen taraczk rézkalánja, penetéje, döröklője meg van, maga két fontos	libra	2

2-ik lövőlyukon egy taraczk, három fontos ... Nro 1
3-ik lyukon egy taraczk, négy fontos, sebes ... « 1
A Ferdinánd előtt való lövőlyukon egy jó hosszú négyfontos sebes taraczk ... « 1
Van a folyosón a Ferdinánd bástya oldalán, rámára rakva szakálas ... « 18
Félszer szakálas ... « 9
Muskéta van ... « 9
A kis vártabástyán egy háromfontos sebes taraczk ... « 1
A pincze torkában öreg ágyúgolyóbis ... « 755
A nyári ház folyosóján egy kis Sólyom nevű taraczk, 12 latos rézkalánja, döröklője híjával ... « 1
Ennek kalánja veszett el Bethlen Gergely Uram idejében.
Doboló bástya. Van fenn a bástyán két pár rézdob ... pár « 2
Gyalogdob egy ... « 1
Van az asszony Ő Nagysága ebédlő palotájának fütőjében egy pár rézdob ... pár « 1
Első porház. Van a Nyáribástya felett való porházban egész tonna puskapor mixtim ötvenegy ... « 51
A négy, félben állott tonna prokat hová tették? quæstioban kell venni.
Második porház. Van ezen porházban teli tonna puskapor ... « 35
Ennek előtte volt nro 37, hová lett? quæstioban kell venni.
Fél tonna por van ... « ½
Lakatosház és kovácsműhely. Van a műhelyben öreg ülővas « 1
Öreg fogó, melyet bevittek ... « 1
Öreg jó új fúvó, valens circiter ℔ 12 ... « 1
Öreg szarvas ülő, mely most a fehérháznál van ... « 1
Koh nyars ... « 1
Sparing kapocs ... « 3
Rationaria. Vannak a rationariában különb-különbféle kapsulák, ratiok, urbariumok, inventariumok, instructiok, commissiok, quietantiak, partiale registrumok és brevis extractusok is.
Tömlöcz és tömlöczház. A tömlöcz és tömlöczház igen jól és dícsíretesen renovaltatott.
Van benne, a tömlöcztartó kezénél, ember lábára való vas ... « 11
Ember kezére való czinczér ... « 6
Lakat van ... « 5
Kővágó kapa van ... « 3

Szélesélű kapa --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- Nro 1
Kővágó csákány --- --- --- --- --- --- --- --- --- « 2
Kovácsfogó a tűzhelyen --- --- --- --- --- --- --- --- « 1
Van a tömlöczben egy jó kaloda --- --- --- --- --- « 1
NB. Csernel Pál uram tavaly vitetett el egy ember lábára való vasat czinczérestől.
NB. Bethlen Gergely uram is vitetetl el egy rabot vasastól. Ezeket vissza kell kérni. Három hitván vasból kettőt jót csináltatott.
Zsindely a Fabástyában van circiter --- --- --- --- --- « 2000
Holt szén a széntartóban egy jó rakás --- --- --- --- « 1

Rebus itaque sic stantibus et se habentibus, horum omnium bonorum inventar. Nos inventatores supra denominati secundum posse nostrum sine diminutione et augmento aliquali finem imposuimus, chirographis et sigillis nostr. usualibus munier. In arce Huszt, die et anno supra notatis.

Inventatores iidem, qui supra.

Franciscus Daczó m. pr. Sigismundus Balásfi m. pr.
Joannes Literati Piskolti m. pr.

Eredetije a gr. Teleki-nemzetség közös levéltárában M.-Vásárhelytt, 4315. sz.

Közli:

Koncz József.



Serenissimo Principi et Domino D. Sigismundo Bathoreo DEI gratia, Transyluaniæ, Moldauiæ, Valachiæ Transalpinæ et Sac. Rom. Imperij Principi, partium Regni Hungariæ Dño, siculorum Comiti, Aurei Velleris Equiti etc. etc Sac. Cæs. Maj. sculptor Egidius Sadeler dedicat. ANNO VII

Marco Sadeler excudit

BÁTHORY ZSIGMOND.



II. RÁKÓCZY GYÖRGY ÁTKELÉSE A VISZTULÁN ZAVICHOSTNÁL. 1657 ÁPRILIS HÓ 18—22-ÉN.

SZATHMÁR CAPITULATIÓJA 1644-BEN.

A harmincz éves háború tartama alatt két erdélyi fejedelem — Bethlen Gábor és Rákóczy György — négyszer támadta meg a magyar királyt, ki egyszersmind római császár is volt, még pedig a háború első tizedében háromszor: Bethlen s utolsó tizedében egyszer: Rákóczy. Bethlen támadásairól Olchváry értekezett e folyóirat első évi folyamában, de Rákóczy támadása még mindig nincs hadtudományi szempontból feldolgozva. Ezúttal én a támadás kezdetének egyik fontosabb epizódját fogom egy pár adattal illustrálni, bevezetésül egy pár szóval vázolván az okokat, melyek a fejedelmet a hadjárat megkezdésére bírták.

Bizvást mellőzhetjük a magán sérelmeket, azt hogy a fejedelmet Esterházy s barátai «Kocsis György»-nek csúfolták, hogy felesége ellen «Talio» czím alatt gúnyiratot adtak ki, hogy a hol csak lehetett, vérig bántották: nem maradt ő adós ezekért, s ellenségeiről ő sem beszélt valami kiméletesen. Az ilyenek bosszantják, keserítik az embereket, mérgesítik a viszonyokat — de háborút még nem vonnak magok után.

Fontosabb volt a vallás kérdése: az ország nyugati fele «a tizenhárom vármegye», Erdély szomszédságában, túlnyomóan protestáns volt, a XVI. században is hosszabb ideig Erdélyhez tartozott, aztán újra az anyaállamhoz csatoltatott; Bocskay, Bethlen visszafoglalták, de békekötések következtében ismét elvesztek Erdélyre nézve, daczára, hogy a vallás és szomszédság érdekeinél fogva Erdélyhez szitottak. Az erdélyi fejedelmek, ha megtámadták a császárt, ott mindig hálás talajra találtak, mert ezek a megyék jobban érezték magokat vér- és vallásrokonaik uralma alatt — hanem az ilyen sympathiák, ha a háború esélyeinek latolgatásánál

számításba jőnek is, egymagokban támadó hadjáratot nem idéznek föl.

A vallás kérdése egyszersmind politikai kérdés is volt. Még elevenen élt a felső-magyarországi emberek emlékében, hogy a fejérhegyi csata után már minden elő volt készítve, hogy Magyarországot is — a mennyire ez az adott viszonyok közt lehető — Csehország sorsára juttassák s a jószágconfiscatiok alkalmazásától csak a fejedelem mentette meg a felső magyarországi protestáns urakat. A catholicismus uralomra jutása Csehországban az alkotmány eltörlését vonta maga után: s ez megfoghatóvá teszi, hogy a protestáns urak vallásukat az alkotmány védbástyájának tekintették akkor és később is.

De egymagában, oly hatalmas uralkodóval szemben mint a római császár, a töröktől függő fejedelmet, — bár a felső magyarországi vármegyék csatlakozása s a várurak segélye a sikernek, úgyszólva, előfeltételeit megadták — még ez sem bírhatta volna támadásra. Tisztában voltak azzal, hogy a háborúból megverve nem térhetnek haza, csak diadalmasan. Ezt a diadalt pedig nem a megnyert csaták, nem a magyarországi vármegyék csatlakozása szerzik meg neki — hanem az európai viszonyok.

Sokáig kellett Rákóczynak várnia, hogy az európai viszonyok kedvezően alakuljanak ilyen támadásra. Bethlen örökébe ő azzal a gondolattal lépett, hogy a Bethlen által meghódított, de halála után visszaadott vármegyéket visszacsatolja Erdélyhez. Gusztáv Adolffal kezdett alkudozásainak a svéd király halála véget vetett — s ettől fogva, egészen addig, míg Franciaország nem kötött szövetséget a svédekkel, nem volt szó Rákóczy interventiojáról a harmincz éves háborúba. Ekkor újra megkezdődtek az alkudozások a portán és Párisban is, de bár hat éven át többször megújíttattak, sikerre csak akkor vezettek, mikor a svéd hadak vezényletét Torstenson vette át. 1643 őszén Torstensonnak, mint a svéd korona meghatalmazottjának, követei s Rákóczy közt létrejött a véd- és daczszövetség s miután a támadásra a portáról is megjött az engedély, Rákóczy megizentette a háborút a római császárnak, helyesebben, megkezdhette támadó hadjáratát, mely lényegében interventio volt a háborúba a svéd-franczia szövetség javára.

Az operationalis terv, melyben Rákóczy a svéd követekkel

megállapodott, az volt, hogy Rákóczy vesse haderejét Magyarországra, Torstenson pedig közeledjék hadaival a császár örökös tartományai, jelesül Morva és Csehország felé — ez elnyomott országokban úgy is bőven volt ellenséges elem, s aztán egyesülve folytathatják a háborút.

Akkor azonban ennek a tervnek csak egyik fele valósult: a Rákóczyt illető. A másik halasztást szenvedett. A dánok ugyanis Svédországot haddal támadták meg s Torstensonnak Holsteinba és Jütlandba kellett sietnie. De Rákóczynak erről nem volt tudomása s ő előkészületeit az eredeti terv megvalósításához mérte: ha ő Felső-Magyarországon, lehetőleg Morvaországban akart operálni, háta mögött sem megerősített várost, sem várat nem hagyhatott az ellenség kezében.

Ez adja meg kulcsát téli hadjáratának, melynek első föladatai közé tartozott Szathmárnak és Kassának elfoglalása, mint a melyekben részben német őrség volt elhelyezve, német parancsnok alatt, s melyekben bár kevesebb számmal, magyar hadak is voltak. Kassa Felső-, Szathmár Közép-Magyarországot fékezte, az utóbbi ezen kívül Váradot is ellensúlyozta.

S mikor Rákóczy az 1644 jan. 3-ára, Gyula-Fejérvárra összehívott országgyűlésen bizalmas közlés alakjában fölsorolta a császártól és nádortól szenvedett sérelmeket, a protestáns vallás üldöztetését, az ország alkotmányos jogainak megsértését Magyarországon s előadta azok készülődését Erdély megtámadására, s közölte a rendekkel elhatározását, hogy a megtámadtatást meg akarja előzni: már az ő részéről minden elő volt készítve a támadásra. Pénz, hadsereg és fölszerelés. Danczkából hozatott pattantyúsokat, kik a várakban voltak elhelyezve ideiglenesen, hogy onnan viszont mozgósíttassanak; ágyúkat öntetett, puskákat gyártatott, tábori szekereket készíttetett, lőport gyártatott, jól begyakorlott német és lengyel zsoldosokat fogadott: szóval, képes volt három hét alatt jelentékeny hadsereget mozgósítani. S mikor a rendek eloszlottak, magukkal vitték a fejedelem parancsát, hogy megtartsák a mustrát s azonnal táborba szálljanak.

Az országgyűlés eloszlásától január hó végéig terjedő időt az előkészületek vették igénybe: febr. 1-ére már minden készen volt. A siker egyik előfeltétele volt, hogy mennél hamarább mennél

nagyobb terűletet hódítson meg s ezért az összes hadsereget három hadtestre osztva, három úton indítá el. Az egyik hadtest Kornis Zsigmond generálissal s fiával, Zsigmonddal élén, Nagy-Károly felé vette útját, a másik Kemény János, főkomornyik s fogarasi várparancsnok vezetése alatt Szathmár ostromára sietett, s a harmadikat ő maga vezette Székelyhíd felé.

Azzal, hogy hadseregét három hadtestre osztotta s három irányban inditotta el, semmit sem koczkáztatott Rákóczy: olyan helyekre vonúltak azok, hol a lakosság és birtokosság túlnyomó nagy része tárt karokkal várta. Két dolog indokolta ez eljárást: az útak alkalmatlan volta s az, hogy így seregét könnyebben élelmezhette. Volt ennél még nyomósabb oka is: az összes keleti megyéket, a Tisza mindkét oldalát kezébe akarta keríteni, hogy összeköttetése Erdélylyel s felső-magyarországi birtokaival háborítatlan legyen, Kassát tegye a háború hátvédjévé s mennél hamarább megkezdhesse a tulajdonképeni operationalis tervét a nyugati vármegyék s a bányavárosok megtámadását.

Minden úgy sikerűlt, mint a tervet megállapítá. Útjok valóságos diadalút volt. A hajdúság Aranyos-Medgyesen csatlakozot hozzájok (febr. 12.), Kassát Barkóczy László s az őrség a zászló becsűletéért kifejtett némi ellenállás után (febr. 15.) feladták: s ezzel, Szathmár kivételével az egész Tiszán innen kezén volt. Kállóból adta ki hadi proclamatioját s febr. 19-én megtartá fényes pompával bevonulását ősei birtokába, Sáros-Patakra.

Szathmártól ilyen körűlmények közt nem volt oka tartani: annak megszerzése Keményre volt bízva. Ez egész erejét Kassára vethette, s hogyan kell e várossal elbánni, arra meg voltak a maga tapasztalatai még 1619-ből, midőn Bethlennek megszerezte. Patakon febr. 20-án kiadta «hadi parancsát».[1])

A négy első pont a szélyel száguldozás, zsákmánylás meggátlását czélozta. Minden zászlóalj menjen kapitányával, hadnagyával, a táboron kívűl senki se háljon, sasra, nyúlra ne vadászszon, (kivéve ha van agara, az megűzetheti): kisebb esetekben «három pálczával veretik meg» — nagyobb bűnökért: gyújtás, égetés, rablás, fosztogatás, az illető halállal lakolt. A 11-ik pont azt, a ki «erő-

[1]) Közölve: Magyar Tudományos Értekező. II. 454. s köv. l.

szakkal paráznaságot cselekszik», fejvételre ítéli, a ki «szabad személylyel találtatik», pelengéren pálczáztatik meg.

Kopjáját senki se tegye szekérre, mert három pálczával lakol.

A hadnagy menjen kapitánya mellett s vele közösen tartsa föl a fegyelmet a seregben, hogy az mindig harczkészen álljon.

A kinek lovas szekere van, az mehet a zászlóaljjal — de az ökörszekér csak a tábor után mehet. De a szekér mellett szolgáját senki se járassa lóháton, mert lovát elveszti.

Az ellenséggel szemben mindenki zászlóaljánál maradjon — s csak aza zászlóalj támadjon, melyet a fejedelem erre kirendel. Ha valahol megszállnak, a hadnagy keresse föl «vitézeit» s a kit nem talál otthon, azt a mint jelentkezik a «főgeneralis» (főparancsnok) elé állítja.

A ki a falut, melyben megszállnak vagy táborát fölgyújtja, a tűzbe vettetik. Azok, kiket zsákmánylásra küldtek szét, a zsákmányból semmit se tartsanak vissza.

A «Jézus» kiáltás (jeladás a támadásra) előtt senki se lövöldözzön, s ezután a korcsmáros sem árulhat bort.

A ki kardját oknélkül kirántja, megveretik s ha megöl valakit, maga is halállal lakol. A hamis hírhordozók megveretnek.

Ez az edictum militare a Kassa ellen induló seregnek szólt ugyan — de lényegileg olyan volt a Szathmár ellen menő hadé is.

Keménynyel volt: a csíki had Petki Istvánnal, az udvarhelyszéki Dániel Jánossal, a Doboka vármegyei Kemény Boldizsárral, a belső szolnoki Torma Péterrel, a Torda vármegyei Huszár Péterrel s «még többek is». Ezek a hadak Désnél egyeztek meg február elején, s indúltak Nagy-Bányára, onnan Aranyos-Medgyesre, melyet Lónyai Zsigmond föladott. Innen febr. derekán Szathmár alá mentek.

A vármegye már meghódolt, csak a város tartotta még magát, melyet a benne elhelyezett német és magyar őrség védelmezett. A magyar had közeledésének hírére az őrség fölvonúlt a várba, Kemény pedig, a mint — február derekán[1]) — megérkezett, a németeket alattomban megintette, hogy «tűzre, fegyverre ne

[1]) Márcz. 1-ről írja Kemény Rákóczynak: «ím két hete miolta ez városban isten engedelmébűl beszállottunk vala» — tehát február derekán.

bocsátkoznának». Egy kis színes csetepaté, lövöldözés után a «kerített árku» Németi, befogadta Kemény seregét. Azonnal ágyúkat szegeztetett Szathmár ellen s fölhívta a várost, hogy adja föl magát — de nem kapott választ. Utoljára is ostromra kelle magát elhatároznia, bár nehéz volt hozzájuk férni, «mert a Szamos vize folyván körűl, némely helyen az jeget elhányta vala, a hol pedig nem, ott szélesen kijegelték vala». Kémszemlére határozta el magát. Dániellel és Petkivel átment a gáton, s egy őrszemmel találkozott, melynek egyik tagjától beizent az alispánnak, hogy «hitre való beszélygetésre» jőne ki a vízpartra a város bíráival. A találkozás estve ment véghez s abban állapodtak meg, hogy ha hadával által kelhet a Szamoson, nem fognak ellentállani, «de hogy különben hozzájok álljanak, abban nem volna módjuk, nyakukon űlvén a præsidium».

Kemény azonnal hozzáfogott az átkeléshez. Kiadta a rendeletet a seregnek s egy részt hátrahagyva, a másikkal megindúlt. A «jegelésre», (t. i. a jég azon részére, mely még nem indúlt el) hosszú létrákat tétetett, s azokra deszkákat és sövényeket hányatván, átvezette, maga menvén elől, a csapatot. A mint kellő számmal értek a túlpartra, nagy zajjal, lövöldözéssel megrohanták a várost s azt daczára, hogy a várból lövöldöztek rájok, hatalmukba kerítették.

De a várban elhelyezett őrség, melynek egy része német had volt, föladásról hallani sem akart. Föl akarták a várost gyújtani, éjjelenként kiütéseket intéztek Kemény hada ellen — de sikertelenül. Febr. 27-ike éjjelén két helyen «vettettek sánczot» s a vármegye követeket küldött a várba, Zoltán Josához, a magyar várparancsnokhoz, «intvén supersedeáljon a hatalomtól».[1]) De a csatározások, lövöldözések folyton tartottak — a nélkűl, hogy valami jelentékenyebb kárt tehettek volna az ostromlóknak.

A várbeliek családja lenn volt a városban s ez megkönnyítette az ostromlók helyzetét, annyival inkább, mert a magyar és német őrség közt nem volt teljes az egyetértés s a várban az élelmi szerek is megfogytak. Végre Zoltán Jósa, a parancsnok, egy kis leány pártájában czédulát küldött Keménynek, különben is régi ismerő-

[1]) Kemény János márcz. 1-ei levele Rákóczyhoz. Történelmi Tár. 1880. évfolyam, 19. l.

sének, hogy hagyjon föl lőtetéssel s «engedjen respiriumot a vele való tractára». Kemény elfogadta az ajánlatot s a tárgyalásra határidőt tűzött ki.

A tárgyalások gyors megkezdésére leginkább az ösztönözte Keményt, mert Rákóczytól rendeletet kapott, hogy az ostromot «hagyja jó móddal» s maga kevesed magával siessen Kassa alá. Kemény megnyugtatta a fejedelmet. Igyekszik, hogy mennél előbb egyesülhessen a főssereggel, de Szathmárt nem volna tanácsos hátuk mögött hagyni, nehogy Erdély ellen támadást intézhessenek.[1])

S jobb is volt így. Mert Szathmár vára csakugyan nem tarthatta magát s márcz. 16-án létrejött a kiegyezés a vár magyar és német parancsnokával s őrségével, melyben a föladás módozatai és föltételei megállapíttattak s melyről két instrumentum, egy a vármegyéé s egy a parancsnokoké, állíttattak ki, s melyek itt következnek:

I.

1644. MÁRCZ. 16. A VÁRMEGYE ÉS KEMÉNY ÁLTAL KIÁLLÍTOTT OKIRAT A CAPITULATIO PONTJAIRÓL.

Mi, szentmartoni Farkas István, Szathmár vármegyének viceispánya, Daróczi István, Szilágyi Ferencz, Mikolay István, Némethy János assessores, Vajy Mihály, Zabolcs vármegyének viceispánya, Baji István assessor, Kisfaludy Péter, Bereg vármegyének viceispánya, Komlódy György assessor, magunk és tekéntetes vármegyéink képében és nevek alatt, ő ngktul és ő kglktűl adattatott authoritásunkból credentionalis leveleink mellett: Recognoscáljuk per præsentes: mivel ez mostani felháborodott üdő és alkalmatosság is azt kívánja, hogy ennek az darab földnek az hadak miatt sulyos terhét és csaknem utolsó ruinára jutott állapotját; annakutánna az nemes ország házát, és benne levő atyánkfiait mind személyekben s mind javaikban subleválnánk, keresztyéni indu-

[1]) Kemény János Emlékiratai. 306—13. ll.

latunk is azt dictálván, interponáltuk magunkat, az tekéntetes Kemény János uronk, az erdélyi fejedelem ő nga egy rész hadainak generálisa, és nemzetes Zoltán Jósa ő flge szathmári vicekapitánya, és mostani mindkét nemzetből álló præsidiumnak főcommendantja, és egy igyben levő præsidium között, hogy valami salutare remediumot adhibeálnánk mind ennek az provinciának, ugymint az négy vármegyének, mind penig az megirt ország házának, és benne levő atyánkfiainak. Egynehány napi munkánk után azért ilyen accordára condescendáltak ő kglmek; mely igy következik:

Joannes Kemény de Gyerő Monostor, illmi ac clsmi principis principis Tranniæ, arcis et præsidii Fogarasiensis capitaneus supremus, ejusdem principalis suæ cltdnis tabulæ judiciariæ assessor, comes comitatus Albensis supremus, necnon certorum exercituum suæ cltdnis supremus generalis etc.

Római császárnak ő flgének mostani szathmári kapitányát és mindkét nemzetből álló præsidiumnak commendantját Zoltán Jósa uramot, és in genere az egész várban levő mindkét nemzetből álló præsidiumot, nevezet szerént főporkoláb Zohon Pétert, lovas főhadnagyot Szentiványi Sebestyént, Kökényesdi Ferenczet, gyalog hadnagyot Buday Dánielt és Tholnay Jánost, strásamestert Baloghy Szabó Istvánt, Czayberthet, Marchus Vaydenfeldert, mostani udvarbírót Kęczely Jánost, tavalyi udvarbírót Matóczy Ferenczet, postamestert Fekete Gáspár és Horváth Dánielt.

Német kapitányt Laurentius Venkchelth, zászlótartót Georgius Becket, német strásamestert Joannes Jaorth, szállásosztót Zaydelch Jánost, tonsorem Joannem Vagyvrent, decurionem corporalem Philippum Nydermayert, primum corporalem Matthæum Zallert, secundum corporalem Joannem Felkmanyt, tertium corporalem Christophorum Halvert, quartum corporalem Joannem Homant, quintum corporalem Benedictum Vengelmant.

Laypcompania vicestrásamestert Melchior Kunsth, ductorem Casparum Jyecken, szállásosztót Gregorium Humanth, scribát Maximilianust de Hyttenbergh, tonsorem Joannem Hanyzert, decurionem corporalem Joannem Millert, primum corporalem Ottho Ernestet, secundum corporalem Joannem Richtert, tertium

corporalem Joannem Otthót, quartum corporalem Joannem Haáz, quintum corporalem Joannem Ganyzerti etc.

Assecurálom az én keresztyéni igaz hitemre tisztességemre im ez alább megírt dolgokrúl, hogy mind azokat az én kglms uram ő nga acceptálja, és az várnak resignatiójakor az præsidiarius uraim assecuratiójok conditiói szerént kglmsen confirmálja maga méltóságos pecséte és neve alatt; azokban az conditiókban ő nga mind az külön megnevezett személyeket, mind peniglen in genere az egész vitézlő rendet mind maga megtartja, s mind penig birodalma alatt levőkkel megtartatja. Mely conditiók ez szerént következnek:

Primo: hogy az præsidiarius uraim magok bizonyos emberit küldhessék ő ngához az erdélyi mltgos fejedelemhez, a hol találják, avagy ha a szükség ugy kívánja, az magok assecuratoriájokban specificált modalitásoknak conditiói szerént, szintén ő flgéhez is római császárhoz, azon emberrel nekünk is bizonyos emberünk, az nemes Szathmár vármegyének is bizonyos atyjokfiok jelen lévén, azoktúl penig az én kglmes uramnak ő ngnak birodalma alatt levő határig illendő comitiva, és ő nga salvusconductusa megengedtetik, és az én kglmes uramtul ő ngtul megadattatik.

2. Miglen az immár elvégezett módok szerént való resignatiója az várnak, és annak terminusa el nem jő, addig az várnak semminemű impetitiója, hostilitással való háborgattatása, sem penig az várbelieknek semminemű bántódások nem lészen (itt értvén mind az két rendbeli nemzetből álló præsidiarius uraimat, mind penig az pater Jesuitákat signanter) nem inflagráltatik, és az én kglmes uramnak birodalma alatt levőktül nem is lészen, és mindennemü injuriák, akárminemű patratumokbul emergáltattak legyenek is, azok csak seponáltatnak, et in perpetuum in oblivionem vettetnek. Hasonlóképpen ha kik ellen akármi névvel nevezendő prætensiók volnának is, vagy lehetnének, kik mostan in præsidio vadnak, akár magyarországi és erdélyi birodalombul álljanak, az várban levő præsidiariusok tam in genere, quam in specie, hogy törvény útja kivül való vindicálás reájok nem következik, és azok miatt semmi bántódások nem lészen, sem az mi kglmes urunktól ő ngtúl, sem penig birodalma alatt levőktúl, sőt az resignatio után ha kik az ő nga hűségében fognak meg-

maradni, mint egyéb híveit, ugy azokat is kglmesen protegálni fogja ő nga.

3. Ha kik az én kglmes uram ő nga szolgálatjában meg nem fognának maradni az várban levő magyar præsidiarius uraim közzűl, avagy ő nga is nem kivánja, szabadosok lesznek magok javokban költözni cum omnibus bonis et sarcinis. Avagy azokkal életeket akarják sustentálni intra regnum, ugy mindazonáltal, hogy azon vármegyével, vagy helylyel, melyben lakások leszen, egyetértvén azokkal, egyeránt való hűségben viseljék magokat.

4. Reversalisoknak sollicitálására való meneteleket az várnak resignatiója után megengedi az mi kglmes uronk ő nga, és salvus conductust is adat, úgy mindazonáltal, hogy azok is obligálják magokat az elmenetelnek idején arra, hogy oda való járások alatt az mi kglmes uronknak méltóságos személye, birodalma és hívei ellen való dolgokban magokat nem elegyitik. Minekelőtte peniglen reversálisoknak kivételét obtineálhatnák, úgymint az várnak resignatiója után öt holnapok alatt, az mi kglmes uronk ő nga azokat magok személyekben való szolgálatra nem erőlteti, valakiknek reversalisok vagy generalisnál, vagy az kamorákon lészen, avagy az hol találtatik. Az vármegyékre való contributiókbul és egyéb semmi állapotokbul ő nga nem eximálja. Eltelvén penig az öt holnapok, azok is, kiknek reversalisok benn vagyon, ha valami akadályok miatt ki nem vehetnék is reversálisokat, mindazonáltal az vármegyével egyaránt való hűségeket præstálják.

5. Az várban levő német companiát, ha az ő ngának való szolgálatban megmaradni nem akarnának, ő nga kglmesen elbocsátja, salvus conductust s elegendő comitivát adatván mellékek, sarcinájok alá szekerekkel, hospitalitással való subleválást is parancsolván intra ditiones suæ cltdinis; ez mellett, hogy expansis vexillis, et incensis funiculis mehessenek, az is ő ngától kglmsen megengedtetik.

6. Az pater Jesuitáknak az várnak resignatiója után való állapotjok miben maradjon, arrul az mi kglmes uronkat ő ngát hogy megtalálják ő kglmek alázatos instantiájokkal, mostan az mi kglmes uronknak ő ngának akkori resolutiójára relegáltatik. Az assecuratio megadatik mind az mi kglmes uronktúl s mind penig

én tűlem, melyben az én kglmes uram előtt való instantiámat magam is szeretettel igérem.

7. Az várhoz való jószágnak állapotja manet penes dispositionem suæ cltdinis.

8. Az várnak resignatiójának idejéig az præsidiarius uraiméknak hogy házok népe, szolgájok, és cselédjek házokhoz kijöhessenek és magok œconomiájokat exerceálhassák, szabados lészen, és békességes kün lakás engedtetik nekik. Jószágokbul penig jobbágyok és szolgájok bejövén, urokkal való szemben lételek szabados lészen, observáltatván az iránt is az præsidiarius uraimék assecuratioriájokban specificált modalitások. Az magok kijárásokban peniglen az az rend engedtetik, hogy napjában tizenhat avagy ad summum húsz personák az várbeli kapitány dispositiójából kijöhessenek, megengedtetik, de ugy, hogy az kiknek az városban és hostátban vagyon lakások, azon napon ismég bemenjenek. Az kiknek penig távul vagyon lakások, azoknak az ki- és bejövetelre két nap engedtetik. Az kijáró személyek mindazonáltal ugy alkalmaztassák magokat, hogy valakiket injuriával való illetéssel, vagy egyeb illetlen magokviselésekkel tumultuálkodásokra alkalmatosságot ne szolgáltassanak utrinque.

9. Ha mi injuriák és egymás ellen való prætensiók lehettek volna, avagy volnának az præsidiarius uraim és az két városbeliek s hostáth között, azok ugy seponáltassanak utrinque, hogy más különben ne, hanem törvénynyel impetálják, ugy is peniglen post tempus resignationis, az mint a féléknek eligazétásárúl az mi kglmes uronk ő nga kglmesen fog disponálni.

10. Az várbeli munitio és annona usque ad tempus resignationis sine dispendio az várbeliek dispositiójokban maradnak az specificált módok és conditiók szerént. Az resignatio után penig manebit penes dispositionem suæ cltdinis. Az várnak megszállásától fogván a die 11. Februarii usque ad tempus resignationis arcis, az mi annona és munitio elkel, arról sem az kapitány, kinek parancsolatjából az annona és munitio erogáltatik, sem az exactor, ki erogálja az élést, ugymint az udvarbiró, sem a czaybert, ki az munitiókat erogálja, nem tartoznak számot adni.

11. Az præsidiarius uraiméknak, az kiknek jószágok elfoglaltatott, in genere mindjárt remittáltatik, és azokra való protectio

megadatik, et in suis justis juribus az mi kglmes uronk ő nga, mint több regnicolákat, nevezet szerént ő kglmeket is kglmesen protegálni igéri cum omnibus pertinentiis, itt értvén az Horváth Dániel uram jószágát is.

12. Mivelhogy ő kglmek az præsidiarius uraim az én syncere instantiámat kivánják az én kglmes uram és fejedelmem ő nga előtt az ő kglme károknak refusiója felől, melyet nem éppen, hanem csak felérül, avagy az mint az ő nga kegyelmességébül mutatandó gratiájárúl kivánják tűlem assecuratio alatt. Melyről ő kglmek értelmeket erről így vévén, szeretettel promittálom ő kglknek, hogy syncere károkat ő kglmeknek declarálván ő nga előtt, summa cum instantia ő nga előtt ugy instálok, hogy az ő kglmek károknak jó része refundáltassék instantiám után ő ngától, melyre még ennekelőtte is offeráltam volt magamat ő kglmeknek.

13. Az rabok in ipso tempore resignationis arcis utrinque elbocsáttassanak bántás és satz nélkül.

Mind ez felűl megírt articulusok hogy az én kglmes uram ő nga birodalma alatt valóknak részekrűl szentűl, és igazán megtartatnak, az feljebb megírt kötelesség alatt, assecurálom mégis præsentium vigore az immáron megnevezett præsidiarius uraimékat, mindkét nemzetbűl állókat közönségesen, mind peniglen egyen, egyen, az tisztviselőket is hasonlatosképpen, az pater Jesuitákat is; úgy mindazonáltal, hogy az az ő kglmek részekről az immár concludált articulusok minden részeiben irrevocabiliter observáltassanak absque omni fraude et dolo, és minden subintelligentiák nélkül. Melyet magam pecsétével és kezem irásával is corroboráltam.

Datum in oppido Szathmár, die 16. mensis Martii, anno 1644.

Joannes Kemény, mp.

(Egykorú másolat az országos levéltárból.)

II.

1644. MÁRCZ. 16. AZ ŐRSÉG CAPITULATIÓJA.

Mi, csepei Zoltán Jósa, Római császárnak ő fgének, az felséges harmadik Ferdinand császárnak Szathmár várában levő mos-

tani vice kapitánya, és mindkét nemzetből álló præsidiumnak fő commendantja, Szentiványi Sebestyén, Kökényesdi Ferencz ezen præsidiumban lovas rendben levő hadnagyok, Zohon Péter fő porkoláb, Buday Dániel, Tholnay János gyalog hadnagyok, Rapóti István vice porkoláb, Horváth Dániel, Baloghy Szabó István strásamester, Markus Vaydenfelder czajbert, Keczelly János mostani udvarbíró, Matóchy Ferencz tavalyi udvarbíró, Fekete Gáspár postamester.

Laurentius Venchzelly német kapitány, Bekh György zászlótartó, Miller Mihály német strásamester, Jaher János német strásamester, Joannes Zaydell szállásosztó, Joannes Vaghverth tonsor, decurionum corporall Phylippus Nedyrmayer, primus corporalis Matthæus Schuller, secundus corporalis Joannes Felkmanny, tertius corporalis Christophorus Hymmel, quartus corporalis Joannes Homany, quintus corporalis Benedictus Vagermautth.

Laypcompania vice excubiarum magister Melchior Kumsth, ductor Caspar Jyeckl, distributor hospitiorum Gregorius Humann, scriba Maximilianus de Hyttenberg, tonsor Joannes Haniczh, decurionum corporal Joannes Millerh, primus corporalis Ottho Ernestus, secundus corporalis Joannes Richterh, tertius corporalis Joannes Ottho, quartus corporalis Joannes Haaz, quintus corporalis Joannes Ganzerh etc.

Mindkét nemzetből álló tisztviselők magunk személyünkben keresztyéni igaz hitünkre, tisztességünkre fogadjuk és præsentium vigore assecuráljuk az erdélyi méltóságos fejedelmet, az tekéntetes és nagyságos öregbik Rákóczy György urunkat, Erdélyországnak fejedelmét, Magyarország részeinek urát, és az székelyeknek ispánját, hogy mihelt minekünk bizonyos relatiónk érkezik arról, hogy Római császár uronk ő flge generálisa Forgácz Ádám uronk az erdélyi mlgos fejedelemmel tractatus által maga személye és állapotja felől végezett, és az mellett annak az ő ngok között való végezésnek igazán való mását, páriáját vagy az maga generalis uronk pecséti, és kezeírása alatt, vagy penig káptalan transsumptuma és pecséti alatt minekünk meghozzák, akármi condescensiók löttenek legyenek azok, tehát három napok eltelvén, negyedik napon mindjárt annak megérkezése után, Szathmár várát minden benne levő minden munitiókkal és éléssel is, az ki akkor

benne találtatik, az erdélyi méltóságos fejedelemtűl arra rendeltetett ő nga commissariusainak kezekhez adjuk, assignáljuk minden tovább való halogatás, difficultás exceptiók és controversiák nélkűl.

Az várbúl való kiköltözésünkre engedtetvén mindaddig s mind az resignatio után szabados és békességes üdő, continuálván az kiköltözést mindaddig, míglen azt elvégezhetjük, úgy hogy azokban ne impediáltassunk in bonis nostris, sem penig mostani lakó helyünkből addig az ideig ne exturbáltassunk; kivel mindazonáltal mi is nem késedelmezünk. Addig penig az erdélyi méltóságos fejedelem ő nga arra rendeltetett vitézlő hívei bástyákon, kapukon, kasamátákban, várpiaczán, és naponként üresen maradó helyeken continuálják magokat és lakásokat. Medio tempore peniglen az várban levő semminemű munitiókat, és minden hadi apparatusokhoz való instrumentumokat, sohuvá ki nem ikatjuk, és nem dissipáljuk, sem penig el nem rejtjük; valamelyek mostan az várban vadnak, és ugyan az várhoz valók is voltanak. Az várban levő élést is peniglen, mely ő fige számára való volt, ez ideig magunk szükségére elkelő élésen kívül sohuvá ki nem iktatjuk, és nem dissipáljuk, hanem ha mi megmarad addig az napig, azt is ugyanakkor igazán azon commissariusoknak kezekhez assignáljuk. Hogy ha penig tractatus által végben nem ment volna az dolog az méltóságos erdélyi fejedelem és megnevezett generalis urunk között, azon emberünk Római császár urunknak ő figének írott levelünkkel Kassárul felmenvén ő figéhez, az erdélyi méltóságos fejedelem ő nga annuentiájából és salvus conductusával, akár jőjjön válaszunk, s akár ne azon levelünkre, és ha jűne is, akárminemű válasz, és parancsolat legyen az; de hogy ha ő figetűl, avagy palatinus urunktul az várnak segétségére expediált, avagy expediálandó derekas armadából álló, és mi hozzánk penetrálandó, s velünk megegyező segétsége mi hozzánk nem érkezik ez jelen való 1644. esztendőbeli szent György havának huszonharmadik napjáig inclusive, így is mindenekben azon mód szerént és azon okokkal, az mint feljebb megírtuk, ő ngának az erdélyi mltgos fejedelemnek arra rendeltetett commissariusinak kezekhez adjuk és assignáljuk az várat. — Mind az idő alatt penig az erdélyi fejedelemnek ő ngának és hadainak, ő ngához tartozandó híveinek, mind erdélyiek-

bül, és magyarországiakbúl állóknak, akármi renden levőknek, signanter autem Szathmár városának, Némethinek és hostátnak, mind nemes, és nemtelen renden levőknek, azoknak semminemű lakosinak, azokban, avagy akárhol lejendő hadainak személyekben, javokban, jószágokban való kárt, hostilitást, injuriákkal való illetést semminemű color és prætextus alatt az erdélyi fejedelemnek, sem hadainak ő ngának, sem jó, sem gonosz szerencséjében az megnevezett időknek elteléseig nem insurgálunk, sem magunk, sem mások által, az mostan benn levő præsidiumnál többet semmi nemzetbűl be nem vészünk, és nem többitjük az megnevezett mód szerént való segétségnek elérkezéseig.

Mely segétségnek nevezetin nem értünk valami csak magoktúl insurgáló, avagy mások izgatásábul fellázadott és hozzánk adhæreáló, s igyekező segétséget, sem sokat, sem keveset, sőt az olyant nem is recipiáljuk. Az várat is peniglen sem penig hozzá való pertinentiákat sem kívűl, sem belől semmi offensákra, avagy defensióra való dolgokkal, præparatiókkal, éléssel való többítésével nem muniáljuk. És mind az megnevezett idők alatt is sohova, sem irás, sem izenet és semmi prætextus alatt az erdélyi fejedelem ő nga s birodalma alatt levő hívei ellen való dolgokban, akármely provinciában legyenek is azok, magunkat nem elegyétjük, sem magunk, sem mások által ő nga ellenségit sem titkon, sem nyílván nem foveáljuk, és ha kinek közzülünk az resignatio után az erdélyi fejedelem ő nga birodalmába, akár Erdélyben, akár Magyarországban lészen lakásunk, bátor külömb kötelesség alatt való szolgálatra ne adnók is magunkat, mindazonáltal vármegyénkkel egyetértvén, valamint azok, úgy mi is ő ngához való hűségben, és szolgálatban magunkat egyaránt alkalmaztatjuk.

Reversalisunknak restitutiója felől való negyedik conditiónak (mely öt holnapot contineál) tartása szerént, az várbúl való kijárás dolgábúl az conditióhoz tartjuk magunkat mindenekben, az mint assecuráltattunk — generalis Kemény János uronk által. — Mely mi végezésünknek, és assecuratoriunknak minden részeiben szentül, és igazán való megállására magunkat az feljebb megírt mód szerént obligálván, az magunkon kívűl álló két nemzetbűl levő vitézeket is éppen erős hittel köteleztetjük, post permutationem harum assecuratoriarum azon napon, és valakik in numeris præsi-

diariis, vagy akármint is velünk az várban maradnak, azokkal is megtartatjuk. Melyet magunk pecsétivel és kezünk írásával is corroboráltunk.

Datum ex arce Szathmár, die 16. martii anno 1644.

Kívül: Accorda præsidiariorum suæ Mtis, et Joannis Kemény capitanei principis Transylvaniæ tempore obsidionis arcis Szathmár anni 1644.

(Egykorú másolat az országos levéltárból.)

A mint a szerződés alá volt írva, Kemény elindúlt, biztosokat hagyván hátra a vár átvételére. Az őrség közt a kapitányok által pénzt osztatott ki s az egyeseknek szenvedett kárait megtérítette.

Kemény Boldizsár márcz. 22-én érkezett meg Kassára a hírrel, hogy Szathmárt megígérték. Kassa már régen a Rákóczy kezén volt: márcz. 10-én adta föl magát s a mint a szathmári őrség erről értesült, többé nem volt oka tartani a várat — a capitulatio értelmében átadatott a Kemény által hátrahagyott biztosoknak. Április 7-én Tokaj követte példáját, melynek őrsége a zászlótartón s öt muskatélyoson kívűl a fejedelem hűségére esküdött.

S most már Zemplén, Abauj, Ung, Bereg, Ugocsa, Szathmár, Szabolcs, Borsod, Gömör, Torna, Szepes vármegyék kezén levén, nyugodtan foghatott tulajdonképeni czéljához: a bányavárosok meghódításához.

SZILÁGYI SÁNDOR.

[1]) Erdélyi Történelmi adatok. IV. 121. l.

A MEZŐKERESZTESI CSATA 1596-BAN.

Az 1891-ik évi hadtörténelmi pályázaton pályadíjjal koszorúzott munka.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

V.

Sajó-Vámosnál hadi tanács tartatott. A vezérek föl akarván használni a katonák harczvágyát, egyező értelemmel végezték, hogy Miskolczon keresztül Eger felé nyomúlnak s ha a szultán közeledésök hírére elvonúl a falak alól, vagy egyáltalában kitér előlük, a mint közhírrel beszélték a táborban, tüstént megszállják a várat, ellenkező esetben pedig előbb megvívnak vele.

Mikor azonban október 20-án Miskolczhoz érkeztek,[1]) már jelentették a kémek, hogy a török sereg megmozdúlt Eger alatt s nemhogy visszavonúlásról gondolkodnék, de minden valószínűség szerint támadni akar. Ehhez képest szekérvárral vétették körül a tábort s meglepetéstől tartván, éjjel szorgalmasan vigyáztattak, egyszersmind elhatározták, hogy Mező-Keresztes irányában elibe mennek a töröknek, s a mértföldekre terjedő síkon, mely épen alkalmas volt arra, hogy a két hatalmas sereg mérkőzésének színhelyéül szolgáljon, minden fontos hadi állást jó előre elfoglalnak. Minthogy pedig a terepet s általában a helyi viszonyokat a múlt hadjáratból Miksa főherczeg is eléggé ismerte,[2]) könnyen megállapodtak a hadi tervben, hogy t. i. az Eger ostroma alatt elpusztúlt Mező-Keresztesnél táborba szállva, mindenekelőtt a síkságot hasító

[1]) Thurzó levelei, id. h. 192. l.
[2]) Istvánffy id. m. Lib. XXX.

Csincsa patak kelőit foglalják el, remélvén, hogy azáltal úgy a támadás, mint a védelem összes előnyeit biztosíthatják maguknak. Mert az említett patak — bár ebben az időben sem igen volt szélesebb 4—5 ölnél — Keresztes alatt szinte feneketlen mocsarat képezett s általában véve oly annyira posványos, ingoványos mederben folyt, hogy csak nehány ponton lehetett — főleg lovasságnak — veszedelem nélkül átkelni rajta. Elhatározták tehát, hogy itt tartóztatják föl az ellenséget, csatát ajánlanak neki, sőt szükség esetén még erővel is ütközetre fogják kényszeríteni.

Prépostváry Bálint azonban, Eger várának egykori főkapitánya, a ki köszvénye miatt nem vehetett részt a tanácskozásokban, utólagosan megkérdeztetvén, mint tapasztalt régi katona, több óvatosságot ajánlott. Határozottan rosszallá a kierőszakolt csatát és sokkal czélszerűbbnek ítélte, hogy biztos helyen várakozó állást foglaljanak el mindaddig, a míg eldől, hogy a szultán tulajdonképen mit akar. Ha csakugyan visszavonúl, akkor haladéktalanúl megszállhatják Eger várát, melynek rongált falai erősebb ostromot nem lesznek képesek kiállani; ha megtámadja a kereszténeket (a mit nem gondolna), legalább a mocsáron való átkelés az ő seregét teszi kemény próbára.[1])

Hogy tanácsát el nem fogadták, azon legkevésbbé sem csodálkozhatunk. A főherczeg hadai testestűl-lelkestűl megunhatták már a tábori élet sanyarúságait, meg az örökös bizonytalanságot és kóborlást. A felső-magyarországi nemesek Eger sorsa fölött keseregtek és mentűl előbb meg akartak verekedni a törökkel, hogy jó szerencse esetén visszafoglalhassák a várat, mert a történtek után már csak igen vérmes emberek remélhették, hogy a

[1]) «Sin, quod non putaret, occurere hostis vellet, eum quam nostros difficilem ac paludinosum in transitum experiri convenientius judicaret.» Szamosközy id. m. 485. — Prépostváry tanácsát egyedűl ez említi. — A hadi tanács megállapodására nézve l. még Istvánffy id. m. Lib. XXX. Thurzó György 1596 október 20-án írja feleségének a miskolczi táborból: «Ha az úr Isten megtart vagy megvívunk vele, a vagy ha elmegyen is előttünk, mindgyárást édes szivem tudtodra adom. Ha elmennek előttünk, a vagy Isten segítségéből megverjük őket, mindgyárást édes szivem Egret megszálljuk és kétség nélkűl hozzá segít az Isten bennünket, minthogy jó készt is mutatott ő szent felsége . . .» *Id. h. 192. l.*

szultán, tőlük való félelmében, csak úgy könnyedén kibocsássa kezéből a nagy áldozatok árán elfoglalt fontos erősséget. Hogy pedig Báthory Zsigmond messze földről nem azért jött ide, hogy harczvágytól égő seregével tétlen várakozásban töltse az időt, mialatt országát talán török-tatár csordák pusztítják: azt mindenki nagyon jól tudhatta. Szóval Prépostváry tanácsa úgy a katonák, mint a vezérek előtt népszerűtlen volt, de mint a következmények igazolják, már nem is lehetett volna annak hasznát venni.[1])

Mert a szultán értesülvén, hogy a keresztény sereg Eger felé közeledik, sőt hír szerint már csak egy napi járó földre van attól, Dsáfer pasát 15,000 emberrel, jobbára janicsárokkal, előre küldé, hogy Veli basa ruméliai béglerbég segítségével tartóztassa föl és verje szét a vakmerőket. Ily körülmények között tehát, mikor maga az ellenség szolgáltatott kedvező alkalmat és kilátást győzelemhez az által, hogy erejét megosztotta: igazán nagy hiba volt volna a csatát tovább halogatni. A török meggondolatlan cselekedetének pedig egyszerűen az a magyarázata, hogy a szultáni táborban nem voltak kellően informálva a keresztények számereje és hadi készületei felől — a mint ezt a később történtek is bizonyítják — hanem azt hitték, hogy a főherczeg, a főherczegek rendes szokása szerint, 20,000 török előtt (mert a két pasának ennyi embere legalább is volt), tüstént meghátrál, útat engedve a nagyúrnak, a ki a hadakozáshoz semmi kedvet sem érzett már magában, s még a tél beállta előtt otthon, Konstantinápolyban szeretett volna lenni. Most az egyszer ugyan csalatkoztak, de szerencséjökre a keresztények helyzetük előnyeit teljesen kizsákmányolni nem tudták.

A főherczeg ugyanis — noha már október 21-én elindúlt volt Miskolczról — oly lassú menetben haladt s útközben annyit késlekedett, hogy mire a sereg éle a Keresztes körül elterülő síkságra érkezett, Dsáfer pasa már állást foglalt a Csincsa pataknál, lerontatta a városba vezető hídat, ágyúkat vonatott a partokra, sőt fölismervén ennek a helynek fontos voltát, a patak gázlóját véd-

[2]) A katonák, különösen Báthory vitézeinek harczvágyát a források több ízben említik.

művekkel is jól megerősíté, hogy szükség esetén az egész török sereg átkelhessen azon.[1])

Most tehát a kereszténveknek igazán nem volt választásuk, mint vagy szégyenszemre visszavonúlni, vagy ha már könnyelműen kibocsátották kezükből az önként kínálkozó előnyöket, haladéktalanúl megtámadni a törököt s áldozattal is elfoglalni tőle a gázlót. Minthogy azonban maguk sem ismerték az ellenség erejét s azt is hihették, hogy az egész török sereg elérkezett, a harcz kétes kimenetelűnek látszott és Miksa főherczeg, császári bátyja mandatumával takarózván, mely a legnagyobb óvatosságot tette kötelességévé,[2]) bizony maga részéről örömest kikerűlte volna a csatát.

De mialatt arról tanakodtak, hogy mitévők is legyenek hát? addig a főseregct szokás szerint jóval megelőző portyázó lovas csapatok, Russwurm Hermann (az őrjáratok fölügyelője), Király Albert erdélyi generális, meg Homonnay István vitézei már beleütköztek a törökbe s ez által a főherczeg habozásának hirtelen véget vetettek.

Mikor ugyanis Dsafer pasa a keresztény előhadak közeledését észrevette, bár jól tudta, hogy túlerővel áll szemben, visszatérés helyett elszánt védelemre készűlt, s egyszersmind lovas csapatokat küldött elibök, hogy csatározást kezdjenek és a közben futást szín-

[1]) «XXI. die optima ordine exercitus promotus, eo consilio ut stataria pugna de summa rei cum hoste decertaret ad quam omnes milites erant animis promptissimi. Postridie ericetum 2 milliaribus longum, latum vero 4 emensi Agriam recta contenderunt. At trajicendus erat erat fluvius, cujus trajectum Giaffer bassa, cum XX millibus Janizarorum et tartarorum, XXX etiam tormentis occuparat. Bassæ consilium erat trajectum hunc amplificare, deinde totum exercitum eo deducere. (Jansonius i. h. 277. l.) Heliusnál (i. h. 285. l.) a következőket olvassuk: «Interim primum exercitus agnen Jafirium bassam Kerestii jam esse, cujus ipse situm per se ac natura firmissimum uti prior occupaverat, studio atque artificio nec non XX machinis bellicis muniisset, reliqum vero copiarum Turcicarum in castris adhuc prope Agriam hærere, percepit». Lásd még Bornemissza levelét (Monum. Hung. Hist. Okmtár, V. k. 199. l.). *Decsi János* id. m. Cap. XIII.

[1]) «Quamvis Maximilianus Archi Dux a pugna prorsus abbhorrebat, et id se duntaxat ab imperatore fratre in mandatis habere dicebat, ut Barbaros latius grassari prohiberet, abeuntesque carperet.» *Decsi* id. m. 274. l.

lelvén, törbe csalják az üldözőket. Említettük már, hogy a Csincsa hídját lerontották, úgy, hogy csak puszta gerendái voltak. Dsáfer basa tehát janicsárokat és taraczkokat rejtett oda, arra számítván, hogy a harczi hevüktől elragadott kereszténveket, mikor ezek a futó törököket a gázlóhoz szorítják, a legalkalmasabb pillanatban oldalban lövöldözteti s aztán arczúl támad a többiekre. Stratagemája nem sikerült ugyan teljesen, mert a tanúlt vezérek és tapasztalt katonák idejekorán föltalálták magokat, de egy pillanatra mégis zavarba hozta vele a kereszténveket.

Mert mikor az előcsapatok neki vágtak a töröknek, látván, hogy ez «*felesedten felesedik*», ők pedig igen kevesen vannak, tüstént segítséget kértek a főseregtől, s keményen tartották magokat mindaddig, míg a puskás gyalogság megérkezett. Most aztán egyesült erővel megtámadták s visszaszorították az ellenséget a mocsár túlsó partjára. Mikor azonban *Király Albert* rohamra vezette az erdélyi gyalogságot, hogy nyomukban a lovasok is átkelhessenek a sáron, a hídnál elrejtett janicsárok és taraczkok oly erős tüzeléssel fogadták a támadókat, hogy ezek tüstént szétszaladtak. A lovasok könnyen menekültek, a gyalogok pedig a város puszta templománál vonták meg magokat, mely szerencséjökre a gázló közelében állott. Az ellenség tüzelése tehát kevés kárt tett bennük, sőt házfalak, bedőlt kemenczék mellől magok is lövöldöztek, míg Király Albert a kék gyalogot segítségökre nem hozta. Ekkor azonban már Pálffy és Schwarzenberg katonái is megérkeztek s az erdélyiek fövényből hamarosan gátat emelvén a sáron, a partokra vontatott nehány szakálas fedezete alatt más oldalról is megtámadták a törököt, mely a hídfőnél keményen tartotta magát. De mikor a lovasság is elővágtatott, nem volt képes tovább kiállani a keresztttüzet, hanem ágyúinak, sátrainak, összes hadi szereinek hátrahagyásával, menekült, a merre látott.

Dsáfer pasa nem tudta föltartóztatni a futókat, de állítólag maga az utolsó pillanatig oroszlán-bátorságot tanúsított s bár «*előtte harczoló testőreit összetörték, mögötte küzdő bajtársait leöldösték, ő még mindig helyén maradt*». Végre is tisztjei lova kantárszáránál fogva ragadták ki őt a csata hevéből.[1])

[1]) Legalább így adják ezt elő a török források, első sorban pedig

Az ellenség veresége tökéletes volt. Az összes ágyúk és tábori készületeken kívül két nagy lovassági zászlóaljuk és legkevesebb 300 emberük maradt a csatatéren, jobbára a janicsárok és szipahik közül. A keresztény lovasság egy mértföldön keresztül űzte-vágta a futókat, míglen az üldözésnek a beállott éjszaka véget nem vetett, Dsafer pasa szerencséjére, mert máskülönben szép serege valószínűleg teljesen megsemmisült volna, de így is sokan hullottak el a keresztények csapásai alatt, melyhez képest a győzők vesztesége halottakban és sebesültekben jóformán számot sem tett.

Miksa főherczeg az éj beálltával takarodót fúvatván, a lovasok visszatértek, de már ekkor oly késő volt, hogy táborba sem szállhattak, hanem az egész sereg teljes fegyverzetben virrasztotta át a hosszú és hideg őszi éjszakát. A lovasok, a mennyire a sötétség engedte, szekereiket keresték föl, a gyalogok hadsoraikba tértek, de legnagyobb részök a vízparton szerteszéjjel várta a fölvirradó reggelt.[1])

Pecseri, kinek munkájából a mezőkeresztesi csatára vonatkozó becses részleteket *Thury József* halasi főgymnasiumi tanár úr volt szíves számomra lefordítani, a miért neki ezen a helyen is hálás köszönetet mondok.

[1]) L. a keresztesi csata jelen füzet végén csatolt közel egykorú leírását az Egyet. Könyvt. birtokában levő úgynevezett «*Wenzel-codex*»-ből (melyre Szilágyi Sándor igazgató úr volt szíves figyelmeztetni, fogadja érte hálás köszönetemet) és v. ö. *Szamosközi* id. m. 486. *Helius*, *Decsi*, *Istvánffy*, *Bornemissza* levele vonatkozó helyeivel. — A vereséget török írók is leplezetlenül bevallják. *Pecseri* szerint, mikor a törökök a keresztény sereghez közel voltak, «*az úgy zúdúlt rájuk, hogy lehetetlen volt előtte megállani*» és Dsáfer pasának minden ágyúja, sátra és podgyásza oda veszett. Jansonius, Helius, Continuatio Kriegshändel szerint az ellenség vesztesége 100 janicsár, illetőleg összesen 300 ember és 20 ágyú vesztesége volt, Decsi János ugyancsak 300 halottról, de 24 ágyúról emlékezik. Istvánffynak 1500 halottról és 43 elfoglalt ágyúról van tudomása. A török források után dolgozó *Hammer* 1000 halottról és 43 ágyúról emlékezik, forrást azonban a vonatkozó helyen nem idéz. Az említett magyar szemtanú körülbelől 800-ra becsüli az elesettek számát. A keresztények keveset, állítólag csak 15 embert vesztettek volna, azonban Bornemissza György levelének az a kifejezése, hogy a törökök a gázlótól: «*non sine damno nostrorum amoti et profligati*» többre enged következtetnünk. A másik szemtanú csak annyit mond, hogy «*magyar kevés veszett, ha veszett is, inkább a gyalogban*». Mint erdélyi ember, az egész győzelmet *Király Albertnek* tulajdonítja, *Szamosközy* azonban másokat is részeltet a dicsőségben.

Így végződött a keresztesi csata első napja, 1596 október hó 23-án.

Hajnal előtt Báthory Zsigmond összegyűjtvén huszárjait és a legvakmerőbb vállalatokra is kész hajdukat, senkinek hírt nem adva, átkelt a vízen, azzal a szándékkal, hogy a szerencsés kezdetet fölhasználva, fölveri a török tábort és ütközetre kényszeríti a szultánt, ki sehogyse akart elmozdúlni Eger alól. Természetesen arra számított, hogy példáját az egész sereg követni fogja, mert a katonák általában nagy harczi kedvükben valának, s csak a főherczeg parancsára vártak, hogy bármely pillanatban indúljanak az ellenségre. Báthorynak nagy tekintélye volt a seregben, mert vitézi híre messze elterjedt, de a német vezérek épen azért irígykedtek reá, mivel ország világ tudomása szerint már több ízben fényes győzelmet nyert a törökön, ellenben ők — egy pár kivételével — legfeljebb a hadi tanácsban, papiroson vitézkedtek. Már azért is haragudtak reá, hogy a töröktől elnyert ágyúkat nem engedte át nekik, a mint követelték, hanem egyenlő osztályt tétetett s a maga részét Erdélybe küldé,[1]) s most kétségtelenül az ő művök volt, hogy a főherczeg hallani sem akarván a vakmerő támadásról, tüstént visszahívatta Báthoryt. A fejedelem kénytelen-kelletlen meghajolt a fölsőbb parancs előtt, pedig a fővezérlet ezáltal újabb hibát követett el.

Mert — a mint másnap a kémek és szökevények beszélték — Dsafer basa megveretésének hírére a szultáni táborban oly nagy réműlet keletkezett, hogy némelyek — attól tartván, hogy a basákat üldöző keresztények az iszlám hadseregét egyszer csak meglepik — gyors visszavonúlást, mások ellenben késedelem nélkül való támadást tanácsoltak Mohametnek, nehogy az ellenség visszavonúlás közben üssön rajtok. Épenséggel nem lett volna tehát vakmerőség, ha a főherczeg egyfelől a győzelmen való lelkesedést, másfelől a réműlet által okozott eszeveszettséget fölhasználva, összes erejével megtámadja a törököt, sőt hasonló körűlmények között minden valamire való hadvezér elengedhetetlen kötelességének tartotta volna az ellenséget legalább is megpróbálni. De

[1]) Decsi János id. m. 276. lap. A szemtanú magyar tudósító írja hogy ő vigyázott a taraczkokra, nehogy a németek elvigyék.

Miksa a könnyű sikerrel megelégedve, semmit sem akart koczkáztatni, pedig régi igazság, hogy a hadakozás nem jár e nélkül. Mindent koczkáztatni esztelenség, semmit még nagyobb.[2])

Mikor Dsafer pasa vert hadával Eger alá érkezett, a szultán tanácskozásra hívta össze vezéreit. Mohamet e hadjáratban tanúsított magaviseletével egyáltalában nem árulta el, hogy ereiben a nagy hódító Szulejmán vére foly. Kishitű, gyáva fiatal ember volt, e mellett kényelemszerető és asszonyias, a ki bizonyára mindig örömestebb tartózkodott háremében, mint a harczmezőn, és a legutolsó janicsárnak se szolgálhatott volna a hősiesség dolgában követendő mintaképül. Bejönni csak bejött Magyarországba, de tapasztalván, hogy a hitetlenek nem borúlnak arczra előtte, sőt kemény próbára teszik az iszlám elbizakodott hadseregét, már megelégelte a dicsőséget és örömest hazatért volna.

Dsafer megveretése után minden áron a ruméliai Hasszán basát akarta a keresztényekre küldeni, de szándéka az egész tanács, különösen pedig nevelője, a nagyhírű *Szead-ed-din khodsa* részéről oly heves ellenzésre talált, hogy utóvégre is kénytelen volt magát vezérei akaratához szabni. «Ily fontos dologban az egész hadsereg közreműködése szükséges, a szultán személyes vezetése alatt» — mondá többek között a khodsa — «és hallatlan volna, hogy az osmánok padisah-ja az ellenségnek hátat fordítson». Elhatároztatott tehát, hogy a kereszténveket haladéktalanúl megtámadják; Hasszán pasa a ruméliai hadosztálylyal kémszemlére küldetett, a tatároknak pedig megparancsoltatott, hogy foglyokat ejtsenek, a kik az ellenség számáról s készületeiről részletes fölvilágosítással szolgáljanak. De a szultánt a szó teljes értelmében őrízni kellett, mert az utolsó pillanatban is arról gondolkodott, hogy a nagyvezért maga helyett szerdárnak hagyván, visszatér Konstantinápolyba, és úgy látszik, egyedül *Szead-ed-din* föllépésének köszönhető, hogy szándékát meg nem valósította.[1])

[1]) Baranyai Decsi János a most érintett eseményeket kissé zavart sorrendben tárgyalja. V. ö. Szamosközy id. m. 486. l. Helius, Decsi, Bornemissza, Istvánffy, Pecsevi, Hammer (id. m.) vonatkozó helyeivel. Bornemissza levelében olvassuk: «*Sic vobis arridebat fortuna, ut si illius diei victoria usi fuissemus totus exercitus Turcarum Imperatoris delatus et pulsus fuisset . . . tantum ipsos hostes* invaserat terror (id. m. 200. l.).

[2]) Pecsevi és török források után Hammer (id. m. 615—616. l.) rész-

A tatárok pontosan eljártak föladatukban és Fethgiraj Galga szultán csakhamar 63 keresztény foglyot hurczoltatott Mohamet elé, a kik a vezérek jelenlétében külön-külön kikérdeztetvén, egyező értelemmel vallották, hogy: «*az összes hitetlenek királyai és herczegjei szövetkezvén, akkora hadsereget gyűjtöttek, a milyenről még eddig nem hallottak s bizonyos, hogy egy-két nap múlva reátok tör*». Ennek megtörténte után a foglyokat fölkonczolták, a kikiáltók pedig szent és nagy csatát hirdettek, s a szultán — miután még az anatoliai csapatokkal Mohamet pasa egri parancsnokot is seregének erősítésére rendelte — 1596 október hó 24-én táborából kivonúlt.[1])

Míg ezek Egernél történtek, a keresztény sereg főemberei a fölött vitatkoztak, hogy mindenestől átköltözzenek-e a patak túlsó partjára, elibe menvén az ellenségnek, vagy bevárván a török támadását, csak a tábort mozdítsák el a gázlótól, a síkság éjszaki részét környező hegyekhez valamivel közelebb, hol takarmányt és tüzelő fát bőségesen találhattak, a miknek eddig híjával voltak? Eleinte győztek azok, a kik minden áron siettetni akarták a csatát s az egész sereg átkelt a patakon; még a szél is arra felé lobogtatta a zászlókat, mit a katonák szokás szerint kedvező előjelnek tartottak. Mikor azonban hírűl hozták a szökevények, hogy a szultán már megindúlt, sőt a török fogságban levő *Nyáry Pál* egri főparancsnok küldöttje figyelmeztette a vezéreket, hogy legyenek készen, mert Mohamet már közel van és minden órán megérkezhetik: ismét fölűlkerekedtek az óvatosak s utóvégre is visszaszállott a keresztény sereg az innenső partra. A helyett azonban, hogy a gázlónál maradtak volna, sánczokkal és egyéb védművekkel jól megerősítvén azt, följebb Mező-Keresztes és Ábrány között ütöttek tábort, ott, hol a Csincsa patak — mint már említettük is — mocsarat képezett, melyhez csekély távolságra, a patakon híd is volt. Ezt ugyan sokan ellenezték, nem tartván tanácsosnak biztos és kipróbált állásukat a csata pillanatában megváltoztatni, de úgy látszik, Schwarzenberg Adolf főmarsall akarata döntött.[2])

letesen leírják a tanácskozást, különösen kiemelvén a khodsa ékesszólását, melylyel a szultánt bátorította és maradásra igyekezett birni.

[1—2]) A foglyok vallomása Pecsevinél, lefejeztetésüket Hammer említi.

Már a nap is hanyatlóban volt, az iszlám hadserege azonban még sehol sem mutatkozott. Október végével pedig az alkonyatot gyorsan követi az este, s a harczot óhajtó vitézek nem tudták mire vélni a dolgot. Ekkor azonban nehány csapat lovag tűnt föl a távolban, egyenesen a gázlónak tartva. Tatárok és más portyázók voltak, részint Fethgiraj seregéből, részint a török előljárójából, melyet a közönségesen *Czikala pasának* nevezett *Csigálezáde Szinán* és *Murád pasa*, diarbekri béglerbég vezetett. Miksa főherczeg tehát — minthogy már tudni lehetett, hogy a fősereg sincs távol — hadi tanácsot tartott s a vezérek megállapodtak abban, hogy védelmi állást foglalnak el és nyílt csatába nem bocsátkoznak. Ebbe az erdélyi fejedelem is belenyugodott, de hogy a katonák harczi kedve le ne lohadjon, úgy látszik, épen az ő tanácsára elhatározták, hogy a tatárság egy részét magukhoz bocsátják s aztán elzárván előttük a visszavonúlás útját, bekerítik és hamarosan levágják őket.[1]) Hanem hát a stratagéma nem sikerült, mert a ravasz és óvatos tatárokat fortélylyal megejteni egykönnyen nem lehetett. Most is átkeltek a gázlón, ellenkedtek, vagdalkoztak az erdélyiekkel, egy részük azonban a patak közelében emelkedő halomnál figyelő állást foglalt, más részük pedig meg akarta kerűlni a keresztény tábort. De mikor látták, hogy a keresztények mind közelebb-közelebb bocsátják őket magokhoz, hirtelen észbe kaptak, s mielőtt az ágyú- és puskatűz nagyobb kárt tehetett volna bennök, gyorsan menekűltek. Még egyideig kergetőztek a mezőben s a tüzérek itt-ott lőtték is a csoportosúló tatárt, de ezalatt beesteledvén, a törökök fölvonták

Továbbá v. ö. Jansonius 278. l. Helius 286. l. Szamosközy 486. l. Bornemissza levelével, az idézett magyar tudósítással s a *Continuatio Kriegshändel* id. helyével.

[1]) Helius ugyanazt állítja, hogy Báthory Zsigmond: «multis ac maximis, quas paulo ante in Transylvaniæ finibus adeptus erat victoriis et triumphis elatus» most is ellenkezett, de más tudósítás szerint Miksa épen vele egyetértőleg állapította meg a hadi tervet: «*Darauff als bald ihr königl. M. mit dem Siebenbürger (welcher wegen vergangener Victoria begierlich zur Schlacht gewesen) Rathgehalten, und sich entschlossen, der Tartarn bis in 10,100 berüber zulassen*» etc. (Continuatio, 23. l.). Helius id. h. 286. Jansonius id. h. 278. l. *Szamosközy id. m. 487. l.* az október 24-iki csatározást csak pár sorban említi.

sátraikat s a patak túlsó partján táborba szállottak. Erre aztán a keresztények is végét szakíták a harcznak és táborukba tértek. Minthogy pedig ez a patak két gázlójától jó távol, állítólag egy kis mértföldnyire vala, 1000—1000 főnyi lovas őrséget rendeltek ki, táborukat pedig szekerekkel vették körül és taraczkokkal is jól megerősítették. Egy pribék még a csatározások alatt jelentette, hogy a szultán egész seregével támadni fog, ennélfogva a katonák fegyverben maradtak s az éjszakát nagy vigyázásban töltötték. A keresztény tábor felől a pataknak jó magas partja lévén, ágyúkat vontattak oda, a gázló környékén pedig szakadatlanúl czirkáltak az őrjáratok, mire annál nagyobb szükség vala, mert a keresztények és törökök oda jártak itatni.[1])

Október 25-én hajnalban jelentették az őrök, hogy az ellenség közeledik. Az előhadat képező török és tatár csapatok ugyanis meglopták az elő-őrsöket s a gázlókon alól valami kelőt fedezvén föl, még az éjjel átköltöztek a sáron. Az aránylag csekély számú őrség nem birta őket föltartóztatni, hanem segítséget kért, mialatt az ellenség közelebb-közelebb nyomúlt a keresztény táborhoz. Ezt látván a vezérek, pár száz főnyi lovast küldöttek előre, hogy csatározást kezdvén, addig tartóztassák a törököt, míg ők csatarendjükkel elkészűlnek. Másfelől pedig az erdélyi fejedelem főkapitánya, Király Albert, kihozatta az ágyúkat a táborból s lövetni kezdé az ellenséget, mely sűrű tömegben nyomúlva előre, már-már a csatarendbe fejlődő keresztény sereg közelébe ért. Ezek is tüzeltek, de kevés eredménynyel, úgy, hogy kénytelenek voltak hátrább állani, mialatt a mieink csatarendjükkel elkészűlvén, megújították a harczot. Miksa főherczeg a derék sereggel a *jobb szárnyon*, a mocsár közelében foglalt állást, a tábort környező dombokra támaszkodván; Báthory Zsigmond az erdélyi lovas- és gyalog-hadakkal a *balszárnyat* képezte, s míg maga a szokás szerint hátúl és oldalvást egyszerre támadó tatárok ellen vonta össze erejét, szekerekkel is jól megerősítvén a tábor baloldalát, addig Teuffenbach Kristóf az első

[1]) V. ö. az előbb idézett forrásokat Bornemissza levelével (id. h.), Thököly Sebestyén levelével. Lásd még a magyar szemtanú tudósítását az Egyetemi Könyvtárban. Thököly levele Katonánál: Hist. Crit. tom. VIII. Ord. XXVII. 355. l.

harczvonalban a felső-magyarországi csapatokkal a puszta templommal átellenben lévő gázlót védelmezte, ágyúkkal és puskás gyalogsággal rakatván meg a romba dölt szentegyházat, mely egy kis dombon állott.

Reggel 6—7 óra tájban az egész török sereg a patakhoz érkezett, megtartván azt a rendet, melyet menetközben követett. A támadást Czikala pasának tatárokkal vegyes lovasai nyitották meg, majd Szokoli Hasszán budai pasa, Szinán, a meggyilkolt Ferhát vezér fia, továbbá Ibrahim nagyvezír helytartója és Fetgiraj tatárjai nyomúltak előre, s utánuk következett a sereg kellő közepén maga a szultán, janicsár- és testőr-csapatok nagy számától környezve.

A keresztények nyílt csatába most sem akartak bocsátkozni s azért napestig mindkét részről jobbára csak ágyúval és puskával harczoltak, habár a törökök mindent elkövettek, hogy a döntő csatát kierőszakolhassák. A partokról szakadatlanúl tüzelve nyomúltak a Teuffenbach által védelmezett gázlóhoz, de a puszta templomnál fölállított taraczkok oly erővel és biztonsággal működtek, hogy minduntalan veszteséggel kellett visszavonúlniok. Majd különböző fogásokkal próbálták a túlsó partra csalogatni a keresztény harczosokat, de így sem boldogúlván, újolag támadtak, miközben «*az átkozotttak messze hordó ágyúi*» még nagyobb pusztítást vittek végbe soraik között.

Volt azonban egy pillanat, mikor a keresztények komoly veszedelemben forogtak s megszabadúlásuk egyedül a vezérek éberségének köszönhető. Mialatt ugyanis a török sereg egy része Teuffenbachot nyugtalanította, a tatárok és más könnyű lovasok kitanúlván, hogy a sár több helyen meglábolható, vakmerően nekivágtak és különböző pontokon átkelvén, egy részük a tábor háta mögé lopódzott, más részük a sereg *jobb szárnyát* támadta meg s mielőtt a vezérek fölismerték volna a helyzetet, már Báthory István gyalogjait körűlfogták és az egész sereg szeme láttára csaknem egy lábig levágták, úgy, hogy réműltökben a többiek is futásra vették a dolgot. De szerencsére *Schwarzenberg*, *Báthory Zsigmond* és *Király Albert* nem vesztették el fejüket, s míg az első lovas és gyalog csapatokkal Teuffenbach segítségére sietett, addig az erdélyi fejedelem a futókat térítette vissza, és szavával, példaadásával lel-

kesítve a csüggedőket, a bomladozó csatarendet ismét helyreállította.

Legnagyobb volt a veszély a keresztény sereg jobb szárnyán, melyet Király Albert a balszárnyon álló erdélyi gyalogsággal még idejekorán megsegített ugyan, de itt oly rendetlenül folyt a harcz, hogy a vigyázatlanok észre se vették, mikor a török taraczkokat hozott ellenük s a víz túlsó partjáról erősen lövetni kezdé őket, és ezalatt a janicsárok átkelvén a sáron, a part alól oldalvást oly hevesen támadtak, hogy az erdélyiek nem állhatván ki tovább a keresztttüzet, futásra vették a dolgot. Király Albert tüstént segítséget kért a váradiaktól, de hasztalan küldözgetett utánuk, ezek többszöri hívására sem mozdúltak meg. Végre maga ment közéjük, «*szidá rútul őket*», de mindhiába, pedig már a török vágni kezdé a futókat s az egész csata sorsa koczkán forgott. Nem volt annyi hatalma, hogy a szaladókat föltartóztathassa; társaival elibök állott, megmegriogatá, karddal is térítette őket, de sikertelenül. Ekkor a kék gyalogságért küldött. A kapitányokat fejenként ismerte, sokkal még együtt is szolgált Báthory István lengyel király zászlója alatt. Lelkesítő szavakat intézett hozzájok, mire ezek, élükön *Lázár Istvánnal* és *Bakai Imrével,* erős puskatüzelés közben megtámadták, s mind hátrább-hátrább vágván, végre meg is szalasztották a törököt.[1]) Ezalatt Teuffenbach és Schwarzenberg egyesült erővel keményen megnyomták a támadó ellenséget, a templomnál elrejtett tüzérek és hajdúk pedig folytonosan lőtték a rendetlenül hátrálókat, úgy, hogy mire beesteledett, a tábor szélein zsákmányon kapdosó tatárok is szétűzettek s az ellenség minden ponton visszaszoríttatott.

E futásnak is beillő visszavonúlás alatt igen sokan hullottak el közűlök, mert míg egyfelől az erdélyiek vágták őket, addig másfelől a tüzér-parancsnok a kimagasló pontokon fölállított ágyúkat oly kitünően irányozta, hogy lövései után csak úgy bomladoztak az ellenség sorai, sőt kicsibe múlt, hogy egy golyójával magát a szultánt is el nem találta. Állítólag a nagyúr háta mögött hullott a

[1]) Lásd erre vonatkozólag az Egyetemi Könyvtárban levő s e füzetben közölt névtelen magyar tudósítást, mely minden valószínűség szerint Szamosközi részére készült s annak íratai között találtatott; Bornemissza levelében is olvassuk, hogy a török «*per peditatum nostrum a sinistro cornu aegre tentatum, et cum damno rejectum*». (Id. m. 201. l.)

földre a vakmerő golyó, melynek láttára Mohamet úgy megréműlt, hogy tüstént elhagyta a csatateret és minden veszedelemtől biztos távolságban, *Junis müte ferrika aga* (testőrfőnök) *sátorában húzta meg magát*, mely a török hadsereg háta mögött állott. Lehet azonban, hogy a török historikus szépíteni akarja a dolgot, mert nehezen hiszszük el Mohamedről, hogy lőtávolságba jött volna s talán az ozmánok padisah-jának dicstelen visszavonúlását nem az a bizonyos ágyúgolyó, hanem egyszerűen a félelem okozta.

A nap általában véve szerencsésen végződött volna a keresztényekre nézve, ha a templom körül álló hajdúkat nagy harczi kedvük meggondolatlan cselekedetre nem ragadja. Mikor ugyanis az ellenség megfutott, se kérdve, se hallva, átrugaszkodtak ők is a sáron, és vakmerően megtámadták a török sereget. Körülbelől négyszázan lehettek, de hírmondó is alig maradt belőlük, mert *Csigálezáde Szinán pasa* rájuk rohant, nehány ezer tatárral körűlvétette s irgalmatlanúl kardélre hányatta őket. Az életben maradottakat pedig rabszíjakon a szultán elibe vitette, hogy a nap kudarczáért legyen mégis valami kevés vígasztalása. Ezzel aztán az eső megeredt, a szürkület beállott, minek következtében a csatának is vége szakadt.

A győzelem tehát a kereszténveknek is vérbe került, s bár a veszteségről forrásaink részletes adatokat nem szolgáltatnak, kétségtelen, hogy sok jó vitéz hullott el, különösen az erdélyi gyalogok és a hajdúk közűl. Az ellenség csak a templom körül vívott harczban állítólag 3000 embert vesztett volna; ezt ugyan kételkedve fogadjuk, de bizonyos dolog, hogy a törökök vesztesége jóval meghaladta a kereszténvekét s az iszlám fényes hadserege ismételten csúfos kudarczot vallott.[1])

Így végződött a mezőkeresztesi csata harmadik napja.

[1]) Pecsevi következőképen írja le az október 25-én vívott csatát: «Egy mocsár közelében egy romba dőlt templom volt; ezt a mocsarat néhány ezer disznó (= keresztény) választotta magának fekhelyűl s a templomot egészen megtöltötte. Nehány ágyújok is volt, melyekkel az iszlám seregét nem engedték magukhoz közelíteni és így mindkét részről csak ágyúval és puskával folyt a harcz. Az átkozottaknak igen messze hordó ágyúik voltak, sőt egy golyó a szultán csapata fölött repült el s annak háta mögött esett le kis távolságban. *Minthogy ez az állomás veszé-*

VI.

Éjjel hadi tanács tartatott. Az a kérdés, hogy mitévők lesznek ezután? mindenek fölött való fontosságra emelkedett, mert a szultán a mocsár túlsó partján szállott táborba, úgy, hogy a két ellenséges hadsereg között alig volt egy pár kilométernyi távolság. Mindenki tudhatta, hogy az elhatározó csatát már nem lehet többé kikerűlni, de igen sok függött attól, hogy védő állásukban maradnak-e, igyekezvén ennek minden előnyét kizsákmányolni, vagy nyílt csatába bocsátkoznak, esetleg támadólag lépvén föl?

Híre járt, hogy az ellenség táborában nagy szükség uralkodik, mert a környéket már teljesen kipusztították, minélfogva a katonáknak élelmet, a lovaknak és igavonó barmoknak takarmányt csak messziről, sok nehézséggel tudnak szerezni. Ez a körülmény a cunctatori iskola hőseit vérmes reményekre bátorította. Azt tanácsolták ugyanis, hogy apró csatározásokkal folytonosan fárasztani kell a törököt, és cselvetésekkel, fortélylyal arra kényszeríteni, hogy lováról le ne szállhasson, mely esetben két napnál tovább

lyesnek látszott, a müte ferrika agának, Junisnak sátora pedig a hadsereg mögött állott, a szultánt annak sátorába vitték . . . Azután az említett templomnál lévők — *kik leginkább csőcselék hajdúk voltak* — vérszemet kapva, átgázoltak a mocsáron s megrohanták az iszlám seregét. Azonban Csigálezade és a tatár sereg előőrséből nehány ezer vitéz reájok rohant s legnagyobb részüket lekaszabolta, többet pedig rabszíjra fűzve, a szultán elébe küldött. Mivel pedig az eső esni kezdett s az este is közel volt, a harcz és küzdelem folytatása másnapra maradt». *Thury József* tanár úr szivességéből egész terjedelmében azért közlöm Pecsevinek vonatkozó helyét, mert — mint alább látni fogjuk — újkori történetíróink, jobbára Hammert követve, a négy napos csata eseményeit igen összezavarják.

Szamosközy szerint a templom körül 200 keresztény esett el, és körülbelől ugyanannyi sebesült meg. *Istvánffy* állítja, hogy a mocsár túlsó partján 200 erdélyi hajdú elesett, 200 sebet kapott. *Baranyai Decsi Jánosnak* csak Báthory István levágott hajdúiról van tudomása, L. még a csatára vonatkozólag *Thököly* és *Bornemissza* levelét (i. h.). Hogy a török a templomnál 3000 embert vesztett volna, *Istvánffy* mondja (id. h.). Német források az október 25-iki csatával igen röviden végeznek.

nem tarthatja magát és kénytelen lesz visszavonúlni, miközben rajta ütvén, könnyű szerrel tönkretehetik.[1])

Mindenekelőtt nagy elbizakodottságra és kevés hadi tapasztalásra mutat, föltételezni az ellenségről, hogy egy kis nélkülözés miatt — ha ugyan arról egyáltalán szó lehet, mert a török Eger felől mindennel elláthatta táborát — az utolsó pillanatban gyalázattal visszafordúljon, főleg, mikor úgy a *Szead-ed-din* által lelkesített katonák, mint a pasák valamennyien óhajtva óhajtották a csatát, annál is inkább, mert már Szent Demeter napja elérkezett, mely után pedig az iszlám hadserege, vallásos törvényeihez képest, nem örömest harczol.[2]) Különben is rendkívűli hideg időjárás volt s az enyhébb éghajlathoz szokott katonák már csak azért is kierőszakolták volna a döntő csatát, hogy minél előbb hazájokba vagy téli szállásra takarodhassanak.

Másfelől azt is meggondolhatták volna, mikor olyan kevésre becsülték az ellenséget, hogy az éjjel-nappal való fáradság, a kora reggeltől késő estig tartó csatározások, a folytonos fegyverben létel, álmatlanság es örökös bizonytalanság mind együttvéve a keresztény sereget már annyira megviselte, hogy nem lehetett tudni, meddig tarthatja fönn magát védő helyzetében, főleg miután a patakon való átkelés már nem pusztán egy-két jól megerősített pontra szorítkozott, hol az erőt concentrálni lehetett, de ellenkezőleg épen az erő megosztását követelte, oly mértékben, mely rövid idő alatt végzetessé válhatott a keresztényekre nézve. Intő példáúl szolgálhattak a vezéreknek az elmúlt nap eseményei, mikor igazán kevés híja volt már, hogy az ellenség be nem kerítette a sereget, pedig csak egy töredéke, mindössze nehány ezer ember jött át a mocsáron, mégis mind a három csatavonalat mozgásba kellett hozni, hogy a különböző pontokról intézett, számításukon kívül eső támadás vissza veressék. Ebből levonhatták a tanúlságot: hogy

[1]) V. ö. Helius munkáját (i. h. 287. l.). Continuatio Kriegshändel v. h. (i. h. 28. l.)

[2]) Sajátságos, hogy Pecsevi szerint a döntő csata napja *október 27-ike* («*A keresztény sereg veresége 1005 év Rebbi ül-evvel hó 5-én.*» Thury József úr fordítása), holott a keresztény kútfők s egykorú levelek nem hagynak bennünket kétségben a fölött, hogy *október 26-án, Szent Demeter napján történt.*

nem szabad többé minden bizodalmukat látszólag előnyös helyzetükbe vetni.

Sokkal tanácsosabb volt tehát saját jószántukból átengedni a törököt és teljes készülettel megharczolni vele, semmint kitenni magokat annak az eshetőségnek, hogy nem tudván többé föltartóztatni, akaratuk ellenére s talán egy előre nem látott pillanatban készületlenül, vagy kedvezőtlen esélyek mellett döntő csatába sodortassanak.

A hadi tanácsban bizonyára mindezt jól meghányták vetették, és végezetre abban állapodtak meg, hogy támadni ugyan nem fognak, de az ellenséget áteresztik a vízen és a lehetőséghez képest megosztván annak erejét, elfogadják a csatát. Ehhez képest a gázlót — a szükséges óvó intézkedések mellett — védelem nélkül hagyván, táborba szállottak. Kiadatott parancsban, hogy másnap virradóra mindenki készen legyen s a harmadik lövés után a lovasok nyeregben ülve, a gyalogok teljes fegyverben állva, rendben sorakozzanak.[1])

Október 26-án, szombaton hajnalban a török sereg csatarendbe állíttatott, s a «*harczot óhajtó hősök szíve nyílt örömében*».

Az első harczvonalat szokás szerint portyázó és rendezetlen lovasok nyitották meg, Murád diarbekri bégler bég és Csigálezáde Szinán pasa vezérlete alatt. A főseregben Ibrahim nagyvezír állott, nagyobb számú rendes lovasokkal és válogatott janicsár-csapatokkal. A lánczokkal összekapcsolt kerekes-ágyúk a harczvonal előtt jobbról és balról állíttattak föl, akkora térközökkel, hogy minden térköz mögött egy-egy janicsár-csapat fejlődött föl a tüzérség védelmére. *Jobb szárnyon*, kis távolságra az előljárótól, Fethgiraj Galga szultán tatárjai foglaltak állást, valamivel hátrább az európai

[1]) «26. oktobris szombaton az körösztények ugyanazon szándékkal, hogy egy részét az töröknek által bocsássák, azzal meg is víjanak, azután az többivel is könnyebben birhatnának, jó idején reggel kitakarodának az táborból» (Illésházy István id. m. 32. l.). L. még *Continuatio Kriegshändel v. h.* Helius munkáját (Reusnernél, 287. l.). *Szamosközy* id. m. 488. l. *Istvánffy* (Lib. XXX.). *Baranyai Decsi János* id. m. 277. l. A magyar szemtanú tudósítása szerint Schwarzenberg és Király Albert, Miksa főherczeget, Pálffyt s minden valamire való hadnagyot megkérdeztek, hogy helyeslik-e a csatát?

sereg következett a ruméliai bégler bég és Hasszán pasa vezérlete alatt. A *balszárnyon* az anatoliai, karamáni, hálebi és merási béglerbégek, jobbára ázsiai lovas-csapatokat fejlődtettek föl.

Az iszlám hadseregének kellő közepén, a szent zászló alatt volt a szultán főhadiszállása. Előtte nagyszámú (állítólag 170) lánczokkal összekapcsolt ágyú, melyek mögött a janicsárok színe-java védelmezte a tüzérséget és állott lövésre készen. Jobb és balfelől minden fajtájú lovas és gyalog testőr-csapatok, majd nagy sokaságú hűbéres és zsoldos szipáhik következtek. Hátúl a müte ferrikák gondviselése alatt volt a podgyász, a társzekerek, igavonó barmok, paripák, öszvérek, tevék és rengeteg szolgahad beláthatatlan tömegével, melynél tökéletesebb hátvédet szükség esetén képzelni sem lehetett.[1])

Az egész hadseregnek, ha számra nem is, de erőre nézve kétségtelenül legkiválóbb, legtekintélyesebb része tehát a szultán főhadiszállásához rendeltetvén, az ütközet alatt előreláthatólag tétlenségre volt kárhoztatva és legföljebb általános tartalékot képezhetett s a csata eldöntésére nagyon kevés befolyást gyakorolhatott, főkép a jelen esetben, mikor Mohamet szüntelenül remegett s az egész sereget sem tartotta volna soknak sátora védelmére.[2]) De máskülönben sem szabad elhinnünk forrásainknak azon állítását, hogy az ellenség számereje háromszor akkora volt volna, mint a keresztényeké. Mert ha p. o. a török sereg harczoló részét 80 ezerre teszszük, már igen magas számot mondunk, ezzel szemben pedig 50,000 fegyverfogható emberünk nekünk is volt.[3])

[1]) Az ellenség csatarendjének leírásánál Szamosközyvel szemben a török források után dolgozó Hammernek — bár ez is nagyon fölületes — elsőbbséget kellett adnom, mivel előadását néhol Pecsevi is támogatja. *Szamosközy* szerint p. o. a jobb szárnyon Dsafer és Czikala pasa, a balszárnyon pedig Hasszán pasa foglalt állást, bizonyosan tudjuk azonban, hogy *Hasszán a jobb szárnyon, Czikala* (Csigálezáde) *az első harczvonalban harczolt.* (V. ö. Szamosközy id. m. 488. l.) Más forrásaink a törökök csatarendjéről nem emlékeznek, a magyar szemtanú csak azt tudja, hogy a tatárság a jobb szárnyon állott, a *székelyekkel* szemközt. A khán nem vett részt a csatában s ezért a szultán méltóságától meg is fosztotta őt. (Hammer i. h.)

[2—3]) Illésházy is említi, hogy a szultán «népének azért jobb részét kétfelől táborának mellette rendelé, az gyalogját az sár mellé és maga

Mikor az iszlám hadseregének előljárója a gázlóhoz érkezvén, meggyőződött arról, hogy a puszta templom környékén egy lélek sincs, az ellenség csapatonként átkelt a vízen, közbe-közbe portyázók által folyton ingerelvén a kereszténveket, tudván, hogy azok csatarendjükkel még el nem készültek.[1]) Ezután a templomot ágyúkkal és janicsárokkal rakatván meg, a mi táborunk felé nyomúlt, de oly heves ágyútüzeléssel fogadtatott, hogy csakhamar kénytelen volt kissé hátrább állani, portyázókat küldve szét minden irányban, hogy verjék föl a keresztény tábort, melynek mozdulatlanságát a törökök alig tudták mire magyarázni, mert az idő gyorsan telt s azóta csatarendjükkel is elkészülhettek volna. A tatárok egy része még az éjjel átköltözött a vízen, más erős sereg pedig — hét zászlóval — figyelő állást foglalt el a parton, egy szőlőskert mellett, hogy kedvező pillanatban a keresztény tábort hátulról támadhassa meg, vagy ha a mieink megszaladnak, elibök kerülhessen.

Ezek azonban — bár szakadatlanúl tüzeltek — nem árúltak el sem támadó, sem visszavonúló szándékot, úgy, hogy a török azt hitte, hogy ismét ki akarják kerülni a döntő csatát, mert már idestova dél is elmúlt, október végén pedig a napok rövidek. Végre délután csapatonként váltak ki a táborból és hadi erejükhöz képest szélesen kiterjeszkedve nyomúltak az ellenség felé.[2])

A keresztény sereg csatarendjéről forrásaink eltérőleg nyilatkoznak ugyan, de abban — Istvánffy kivételével — mégis egyetértenek, hogy az erdélyiek az első csatavonalban állottak, a második

sátora körül, az hol 170 ágyúja és sebes taraczkja vala». (Id. m. 34. lap.) Decsi János és Szamosközy nem ismerik az ellenség számerejét, csak általánosságban mondják, hogy a keresztény sereg alig egyharmadát tette ki annak. Jansonius szerint (id. m. 273. l.) a töröknek 150 ezer embere volt. Istvánffy is annyira becsüli. (Id. m. Lib. XXX.)

[1]) «*Akkor a harcz színteréül szolgált templom felé nyomúltak előre s azt látták, hogy a templomban és környékén egy lélek sem maradt, hanem valamennyien táborukba vonúltak vissza és seregüket rendezve készültek a harczra*» (Pecsevi munkájából). A puszta templomban Jansonius szerint 24 ágyút helyeztek el.

[2]) Pecsevinél. Illésházy is mondja, hogy «*a három rend seregek egy kis hold föld hosszányira mentek egymástól, sőt az renden való csoportok is jó távol jártak egymástól és így az ágyúkkal is sokat lelőnek*». (Id. h. 33. l.)

csatavonalban pedig középen Miksa főherczeg foglalt állást az első tartalékot képező német vértesekkel.[1]) Egybevetve most már és érdemök szerint méltányolva a különböző tudósitásokat, a keresztények hadrendjéről következő — bár nem tökéletes — képet adhatunk:

Első harczvonal. Középen Báthory Zsigmond az erdélyi huszárokkal, mindkét szárnyon gyalogság, a fejedelem zsoldján szolgáló vértesek s más lovasok. Jobbszárnyon magyarországiak és végbeli fegyveresek (puskások); balszárnyon, szemközt a tatársággal, székelyek — állítólag *Szemere Mihály* és *Giczi Péter* vezérlete alatt — s aztán közönséges gyalogok.

Második harczvonal. Középen Miksa főherczeg 4000 főnyi erős vértes-haddal. Segítő seregben felső-magyarországi lovas nemesek, Pálffy és Teuffenbach vezérlete alatt. Báthory István, Forgách Simon, Homonnay István s több, névvel meg nem nevezett jeles vitézek, Miksa őrizetére rendeltetett. Ezeken kívül még «*300 lovas sárga tafota inges fegyveres*» járt a főherczeg mellett.[2]) Mindkét szárnyon lovas és gyalog csapatok, jobbára vértesek s más idegen nemzetből való fegyveresek, de nem nagy számmal.

Harmadik harczvonal. Dunáninneni és dunántúli magyar fölkelő-hadak, továbbá vallon, osztrák, morva lovas és gyalog csapatok.

A lövő szerszámok — ágyúk és taraczkok — a harczvonalak előtt jobbra és balra állíttattak föl, oly módon, hogy minden szárnyon 500 lövész («archibuser puskás») s egy csoport gyalog védelmezte a tüzérséget.

A tábor szekerekkel és ágyúkkal jól megerősíttetvén, arány-

[1]) Baranyai Decsi Jánosnál olvassuk, hogy Miksa főherczeg: «*Prima acie Transylvanis concessa, ipse cum robore cataphractorum a tergo subsistit. Sigismundus ea re laetus, ultro sibi primam aciem deposcit*» (277. l.). A keresztények csatarendjére nézve leghitelesebb forrásnak *Bornemissza György* 1596 november 2-án kelt levelét tartjuk.

[2]) «Zsigmond fejedelemmel is kétszáz lovas járt, ki rá vigyázott, azoknak két igen szép fejér tafota fecskefarkú zászlójuk volt, veres kereszt benne, *az kereszt közepen császár czímere* magáéval együtt» (Wenzel-codex. Egyetemi Ktár). Az öreg Rákóczy Zsigmond és Prépostváry Bálint — mind a két úr köszvényes vala — betegségök miatt nem vehettek részt az ütközetben. (Bornemissza levele, id. h.)

lag nagy számú, több mint 10,000 főnyi lovas és gyalog csapatok védelmére bízatott, a minden rendű és állapotú szolgákat, kalmárokat, mesterembereket stb. ide nem értve. A védő sereg Ormándy János, Bosnyák András, Pogrányi Benedek, a morva Tetauer Károly parancsnoksága alatt idegen lovasokból, lövészekből és vármegyei gyalogságból állott.

Fővesztés terhe alatt kihirdettetett, hogy senki rabot ne ejtsen, zsákmányolástól tartózkodjék és a vízen átkelni ne merészeljen.

A vezérek lelkesítő szavakat intéztek a sereghez, majd a tüzérek az adott jelre megkezdék az ágyúzást, miközben az első csatavonalban álló erdélyiek, Istent hívván segítségül, lassan megindúltak az ellenségre.

A mint a török a keresztények támadó mozdúlatát észrevette, tüstént kibontakozott, és a csata körűlbelől délutáni három óra tájban, hatalmas «Jézus» és «Allah» kiáltások között megkezdődött.[1])

[1]) *Decsi János* id. m. 277—278. l. *Istvánffy* Lib. XXX. *Szamosközy* id. h. 488. *Illésházy* id. m. *Bornemissza* és *Thököly Sebestyén levelei* (i. h.). Illésházy szerint az első csatavonal közepén 4000 erdélyi huszár foglalt állást, az egész seregben pedig, a táborban maradottakon kívűl, nem volt több 37,000 embernél. Igaz ugyan, hogy a szövegben 27 ezer (sic!) áll, de ez kétségtelenűl a diarium másolójától eredő tollhiba (az egész napló hemzseg az efféléktől). Mert maga Illésházy, mikor a «négyszegű seregeket három rendben» szemlélhetőség okáért rajzban mutatja be, minden hadosztály mellé odaírja a «12»-es számot, mondván: «az első rend sereg volt 12, az másik sereg is 12» stb. Már pedig $12 \times 3 = 36$, s ezzel kétségtelenűl a három csatavonalban fölfejlődött keresztény sereg számerejét akarja jelenteni ezresekben. Máskép bajos volna megérteni előadását. Tehát 37,000 ember a csatatéren, 10,000 a táborban: számítása szerint összesen 47,000 emberből állott volna a keresztény sereg. Az a kifejezése pedig, hogy «az erdélyi fejedelemnek lovasa s gyalogja csak 8000 volt», minden valószínűség szerint akkép értelmezendő, hogy lovasa és gyalogja egyaránt 8—8 ezer főből állott, mert föl nem tehető, hogy szemtanú létére összesen 8000-re tegye az erdélyi hadat, mikor más tudósítók szerint Báthory Zsigmond lovassága egymagában is meghaladta a kilencz ezeret! (Jansonius, id. h. 275. lap.)

A Wenzel-codex illetőleg Szamosközi névtelen magyar tudósítója a keresztény sereg csatarendjére nézve egy pár jellemző adattal szolgál; igaz ugyan,

A keresztények első harczvonala élénk ágyúzás mellett nyomúlt előre, majd összecsapván a törökkel, erősen megtolá és mind hátrább-hátrább szorította a mocsár felé. Ezt látván Király Albert, a balszárnyon álló székelyeket gyorsan a tatárokra indította, mialatt a jobbszárny támadása már-már visszanyomta az ellenséget a gázlóhoz s a jól irányzott ágyúk mindenfelől érték a törököt. Most a tatárok is hátrálni kezdének s minthogy a székelyekkel lévő gyalogság e közben erősen lőtte őket, csakhamar szetszaladtak. Mikor azonban a székelység űzőbe vette a futókat, a gyalogok nem gondolva a szigorú tilalommal, tüstént az elesetteket kezdék fosztogatni, de vesztükre, mert a tatárok mintha csak ezt várták volna, hirtelen visszafordúltak s megrohanták, vágták, eltaposták a zsákmányon kapdosókat, a kiknek annyi idejök se volt, hogy puskát töltsenek.

Ez alatt a gázlónál is keményen folyt a harcz, mert a hátrálók minduntalan összegyűlekeztek ott s nemcsak vitézül föltartóztatták, de nehányszor vissza is szorították a támadó keresztényeket, a túlsó partról pedig folytonosan érkezett a segítség számukra, ha erejük lankadni kezdett.

Az ellenségnek az a hadosztálya, mely — mint már említettük — reggeltől fogva a keresztény tábor háta mögött tartalékban állott, most jól felkerűlvén, részint az *ábrányi* hídat vette ostrom alá, részint neki rugaszkodott a sárnak, hogy közelebb érje a tábort, úgy hogy a csata már három különböző ponton folyt s a török mind nagyobb és nagyobb tömegekben kelt át a vízen.

E kétes helyzetnek Báthory Zsigmond bevágása vetett véget.

A fejedelem ugyanis látván, hogy a szárnyak már-már vesze-

hogy emlékezetéből s az események után nehány évre ír, de a hol nem bizonyos a dologban, őszintén bevallja, hogy már nem tud visszaemlékezni. Az első csatavonalat azonban jól ismeri, mert maga is abban harczolt.

A csata kezdetéről Pecsevi következőképen szól: «Tehát az iszlám serege csapatonként átkelt a mocsáron s a keresztény tábor felé nyomúlt, csakhogy az átkozottak nem engedték az iszlám seregét táborukhoz közeledni. Noha már dél is elmúlt, az átkozottak még sem jöttek ki táborukból, egyiküknek sem volt kedve harczolni. De délután csapatonként váltak ki a táborból s egyes hadosztályok szerint szélesen kiterjeszkedve jöttek belénk». (Thury József úr fordítása.)

delemben forognak, nem akart időt engedni az ellenségnek arra, hogy a gázlón átkelvén, egész erejével támadhasson, hanem az első csatavonal közepével oly gyorsan s annyi hévvel rohanta meg a puszta templom közelében fölállított török hadosztályt, hogy mielőtt a romok közt lévő ágyúk működni kezdhettek volna, ő már keresztül törte magát huszárjaival az első harczvonalon. A janicsárok kardra hányattak, a lovasság zavarba jött, meghátrált és a patakhoz szorítkozott, mi közben legázolá, maga alá taposta a mocsáron épen átkelő török gyalogságot. Erre aztán Pálffyék is elővágtattak a segítő sereggel, mire a tatárok megfutottak ugyan, de már akkor a gyalogok és székelyek között nagy vérontást tőnek, még a taraczkokat is elnyerék.[1])

A gázló körül azonban még mindig hevesen folyt a csata. A menekülő törököket beleverték ugyan a huszárok a mocsárba, de ezek úgy a hogy átvergődvén a sáron, a túlsó parton ismét rendbe szedelőzködtek, janicsár segéd-csapatok érkeztek hozzájok és megújították a harczot. Puskával, nyilakkal lövöldözött az ellenség a keresztény lovasságra, az első ugyan kevés kárt tehetett bennük, mert a vizben állván, fejük fölött repült el a golyó, de a nyíl nyakuk közzé hullott, lovaikat érte, míg a német gyalogok és lövészek meg nem segítették őket. Most is, mint a csata első napján, házfalak, kemenczék mellé állították a katonákat és könnyű «*forgó taraczkokat*» rendelvén melléjök, fedett helyzetükből oly eredménynyel tüzeltek, hogy a törököt csakhamar elverték a partokról, mire aztán a lovasok is kimentek a vízből, a gyalogság is partra

[1]) Szamosközy és Istvánffy általában csak a keresztények első csatavonalának rohamáról és győzelméről beszélnek, mondván, hogy a puszta templomot e rohammal visszafoglalták, s az ott fölállított 300 főnyi lovas csapatot kardra hányván, az ellenséget visszaszorították a mocsár túlsó partjára. Bornemissza levele azonban tanúságot tesz arról, hogy ezen a ponton Báthory Zsigmond bevágása döntötte el a csatát: «*Quo viso, non expectato ut omnes hostes trajiciant, Princeps Transylvaniae strenue illos invasit, ed ad primum impetum facile illos profligavit, et per flumen lutosum ac paludinosum, ingente strage edita trajacit*». (Id. h. 202. l.) Tehát azt a bizonyos rohamot, melyről előbb nevezett forrásaink emlékeznek, az erdélyi fejedelem vezényelte. A Wenzel-codex — vagy mondjuk *Szamosközy névtelenje* — csak azt tudja, hogy a gyalogság és a székelyek úgy menekültek meg, hogy a «*segítő sereg*» nyargalva jött a tatárra és megszalasztotta őket.

szállott, úgy hogy az ellenségnek nem volt bátorsága megtérni, hanem hátrább vonúlván, saját tábora közelében foglalt állást.

A kiadott parancshoz képest, a mocsáron túl senki sem üldözte tovább a törököt s a katonák visszafordúlván, hadi rendjükbe tértek, de egyfelől az ellenállhatatlan roham, másfelől a szakadatlan ágyú- és puskatűz, már eddig is oly pusztítást vitt véghez soraikban, hogy feliben harmadában sem menekűlhettek. Az ellenség első csatavonala tökéletesen szétveretett, sok ezer halottjuk és állítólag 109 ágyújok maradt a csatatéren, úgy hogy mielőtt a nap leszállott volna, a keresztények az ütközetet már félig megnyerték, s a törökök csak Ábrány felől ostromolták még a tábort, de minden erőfeszítésük megtört a védők elszánt magatartásán.[1])

Dr. Komáromy András.

[1]) Szamosközy és Decsi János, úgyszintén az idegen források a most vázolt eseményeket kevés részletességgel s különösen az utóbbiak (Helius, Jansonius, Continuatio Kriegshändel, Hammer stb.) igen röviden tárgyalják, általánosságban említvén, hogy a keresztény sereg támadása a törökök első csatavonalát teljesen tönkre tette s igen sok — állítólag 10,000 — halottjuk és sebesültjük maradt a csatatéren, 109 ágyúval együtt. *Illésházy István* következőleg írja le a csata első részét:

«Az török, a ki által költözék az Sáron, azoknál is sok taroczk vala, és seregeket rendelének. Öszve indulván, az mi hadunkkal csak lépést, minden ember az ő rendelt helyét megállván, a keresztények ágyúi mindenfelől kezdék érni az törököket, azonban darabbal darabbal harczolni. Az török hátra kezde mászni és mind az vízig hátra mászа lassan-lassan; ott viszont megsegélék a törököket. *Innen az keresztények keményebben fogván, által verek az Sáron őket* stb.» Hogy és mikép fogták «*keményebben*»? azt a Wenzel-codex névtelenje magyarázza meg nekünk. A mezőkeresztesi csatáról szóló érdekes tudósítását egész terjedelmében közöljük.

A TÖRÖK TÖRTÉNETÍRÁS ESZTERGOM VISSZAVÉTELÉRŐL 1595-BEN.

Egykorú török forrás szerint.

MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

III.

ESZTERGOM VÁRÁNAK OSTROMLÁSA A GYAUROK ÁLTAL ÉS AZ ISZLÁM HADÁNAK VERESÉGE. [1])

A pokolra való hitetlenek ez évben teljes erővel akarván hozzálátni Esztergom elfoglalásához: a római pápától, alsó Frengisztánból[2]), Cseh- és Lengyelországból s a többi nemzetektől kért s több, mint 50,000 gyalogból és 20,000 lovasból álló haddal jöttek és 1003. év Zilhidse havában ostromolni kezdték.[3]) Mohammed pasa, anatóliai beglerbég, ki akkor szerdári helyettes volt és Ó-Budán táborozott, némi készületeket tőn fölmentésére. Azonban időközben ismét Szinán pasa neveztetett ki nagyvezírré és ez szerencsétlen fiát rendelte maga helyett szerdárúl Magyarországba, a ki aztán a belgrádi zsoldos haddal és még két-három ezernyi sereggel följött és Ó-Budán szállt meg. Ejáleteik seregeivel megérkeztek: Szófi Szinán pasa budai, Mikhálidsli Ahmed pasa temesvári, Terjáki

[1]) Pecsevi II. kötet, 175—187. lapokon.

[2]) T. i. Olaszországból.

[3]) Istvánffy szerint *július elsején* fogták ostrom alá Esztergomot. Az 1003. év Zilhidse hava 1595 *augusztus 7-dikén* kezdődött, Pecsevi tehát téved az időre nézve; *Sevál hó végét* kellett volna mondania, mert ez felel meg július elsejének.

Haszán pasa szigetvári, Mahmud pasa aleppói, Oszmán pasa győri beglerbégek. De egész hadseregünk csak *10,000* emberből állott.[1]) Mivel pedig gyalázatos hiba volt ily csekély számú sereggel olyan erős ellenségre menni: azt a tervet csinálták, hogy az ellenségnek szemközt levő hegynek hátat fordítva ütnek tábort és időnkint nyugtalanítják a keresztyén sereget, hogy a várat ne ágyúzhassa kedve szerint.[2])

Mikor megérkeztünk és az ellenséggel szemközt megszálltunk: azon nap a magyarok közűl három—négy ezred lovas jött elő és heves harcz fejlődött ki köztünk, de csak 40, vagy 50 gyaur esett el. S ámbár azon nap nem volt több ütközet, mégis azt mondták, hogy a gyaurok megfutottak. Ugyanis három—négy ezred, nem tudni mi okból, a hídon átment az újvári oldalra; de a nép tevedett, mert a tábor nem futott meg, hiszen csak 40, vagy 50 gyaur esett el.[3])

Másnap ismét elébe mentünk az ellenségnek s láttuk, hogy lovassága fölállítva a tábor sánczain belűl áll, gyalogsága is csapatonkint a sánez szélén rendben állva körűlveszi a tábort és egy ember sem jön ki a táborból.

A negyedik napon [4]) seregünket elrendezve előre nyomúltunk. A fönhéjázó szerdár erőnek erejével bátornak igyekezett mutatni magát, — azonban, a mint lóra ült, a sereg színe előtt okádni kez-

[1]) A török sereg száma Istvánffy szerint 30 ezer, Hammer szerint pedig 20 ezer volt.

[2]) A török sereg, Istvánffy szerint, *augusztus elsején* érkezett Esztergom alá. Pecsevi itt valószinűleg a *Látóhegyről* beszél; Istvánffy szerint a török tábor egy mfdnyire volt a keresztyénekétől.

[3]) Istvánffy szerint a török sereg megérkezése után való napon történt az első ütközet, mely alkalommal a mieinkből 53 esett el és 57 sebesült meg. A mi pedig a Pecsevi által itt említett állítólagos futást illeti, arra nézve azt mondja, hogy a török sereg megérkezésének estéjén s a következő éjjel iszonyú zivatar volt (szélvihar, záporeső, mennydörgés, villámlás), a mi nagy rémületet okozott a táborban s főleg a csehek közt, a kik közűl sokan meg is futottak volna, ha a híd őrei föl nem tartóztatják őket. — Hammer szerint a *Strázsahegy* és *Mező-Szt.-György* közt történt az első ütközet.

[4]) T. i. augusztus 4-dikén, Istvánffy szerint.

dett.[1]) A kik látták, mindnyájan szidalmazták, de mi haszna! Azt sem tudta, mit beszél és mit csinál. Csausokat küldött uramhoz, Mohammed pasához és Oszmán pasához, hogy támadjanak. Ámbár a sánczok mindegyike árokkal körűlvett egy-egy erőd volt s mondták is, hogy ezekre sikertelenűl támad a lovasság: Oszmán pasa azt mondva, hogy jobb meghalni, mint ennek az ostobának szavait hallani, mégis előre nyomúlt, mi pedig követtük az anatóliai hadosztálylyal.

A mint Tepedelen[2]) közelébe érkeztünk, a hitetlenek mindnyájan egyszerre elsütötték puskáikat; Ozmán pasa azonnal vértanúvá lőn; úgy a győri, mint az anatóliai seregből igen sok harczos költözött az örök életre s azon fölűl számtalan sok ló esett el a puskagolyóktól.[3])

Innen a Duna partján levő, sánczczal megerősített két erőd felé fordúltunk. Esztergomból kijött egy-két száz puskás és ezekkel együtt támadtuk meg a két erődöt s el is foglaltuk. A benne levő hitetlenek egy része leöletett, más része a vízbe fúlt, a harmadik pedig a hajóhadra menekűlt.

Mikhálidsli Ahmed pasa és Szófi Szinán pasa, hadosztályaikkal, a fölöttünk levő erődöket fogták körűl. A mint a gyaurok ezt látták táborukból, nehány ezredet küldtek segélyükre. A szerdár pedig azonnal megfutott. A köztünk levő domb eltakarta ezeket szemünk elől, úgy hogy nem láthattuk küzdelmöket és megfutamodásukat.

E közben Kara Ali bég — ki a boszniai Szokoli-családból való és így uramnak, Mohammed pasának rokona volt — nehány csorbadsival[4]) kijött a várból és azt mondta, hogy a sereg sorsa rosszra fordúlt s ti is vonúljatok vissza idejében.

A mint e helytől kissé eltávoztunk, az említett domb tetején csapatokat pillantottunk meg s azt gondoltuk, hogy azok a mieink, mert még integettek is kezökkel, hogy menjünk arra. De azután a

[1]) Pecsevi ott, hol a III. Murád idejebeli beglerbégekről ír, Szinán pasa fiát, Mohammed pasát, többek közt így jellemzi: «Ha ellenséget látott, azonnal émelygést érzett, lábai pedig reszkettek» (II. 31.).

[2]) Valószinűleg a *Szent-Tamáshegyet* nevezték így.

[3]) Hammer szerint ez alkalommal 4000 török esett el (II. 606).

[4]) *Csorbadsi:* janicsár ezredes.

várból kiáltottak, s láttuk, hogy nehány ember jön felénk s mi megállapodtunk. Mikor azok hozzánk érkeztek, azt mondták, hogy ama dombon a gyaurok serege van, már most itt az ideje visszavonulásunknak s erőltettek bennünket, hogy fordúljunk vissza és menjünk be a várba. Közűlünk némelyek azt javasolták, hogy menjünk szembe velök s harczolva vágjuk keresztűl magunkat, a ki elesik: marad, a ki életben marad: megmenekűl. Mások ellenben ezt mondták: «ha a gyauroknak csak egy hadosztálya volna előttünk, ez lehetséges volna; de mikor elűl és hátúl is ellenség van, így lehetetlen». Ennél fogva mindnyájan visszatértünk és bementünk a várba. Este árpa-osztás lévén, kitűnt, hogy összesen 1400 lovas jött be.

A főnhéjázó szerdár pedig futtában hátra sem nézett s a kantárszárat sem húzta meg, a míg Budára nem ért.

Terjáki Haszán pasa, ki a szigetvári sereggel a bal szárnyon volt, a mint azoknak futását észrevette, azonnal a táborba ment, a sátrakat szétszedette és az összes podgyászszal együtt kocsira és ökör vonta szekerekre rakatta. A váradini ágyút[1]) is — mely a boldogúlt Szulejmán szultán emléke és már sok hadjáratban megfordúlt ágyú vala — ökröktől vont szekéren küldte Buda felé. Azután a szerdár sátorához ment, hol azonban egy lelket sem talált. Annyi sok értékes tárgy marad ott szétszóródva! A mellette levő levendek[2]) tömérdek sok holmit vettek el. A mi szolgáink pedig szétszedték sátorunkat, a benne levő összes málhát szekerekre rakván Budára szállitották. Szerencsére semmink sem veszett el. A pasa semmit sem hagyott ott, hanem mindent fölrakott és elszállított. A gyaurok az eljárást cselnek gondolván, sem nem üldözték őket, sem a táborba nem mentek be. Csak mikor 3—4 óra múlva látták, hogy senki sem maradt hátra, akkor kezdték a tábort zsákmányolni. Ez az időpont volt az, a mikor minket a várba hívtak.[3])

[1]) Hammernél hibásan «die grosse Kanone von *Varasdin*». Pecsevi *Péterváradot* akarja értetni.

[2]) Önkénytes csapatok.

[3]) Istvánffy szerint ezen augusztus 4-diki ütközetben Lala Mohammed hadosztálya 17 ágyút (colubrina) és 3000-nél több embert vesztett el; a török tábor 1500 vagy több sátorral, 37 zászlóval s ugyanannyi ágyúval

Ha ez ostromot és a capitulatiót egész részletesen, vagy csak kivonatosan is el akarnám beszélni, nehány lapot tele kellene írnom. De minthogy ez saját élményem, tehát röviden leírom.

Midőn boldogúlt urammal bementünk a várba, Kara Ali bég, ki uramnak rokona volt, ezt mondta: «én neked ügyes kalauzokat adok és majd mikor a gyaurok zsákmánylásba és dobzódásba merűlnek, menj ki egy-két száz embereddel; mert az itt benn levő őrség, mihelyt reményét veszti, azonnal föladja a várat. Legalább a te becsületed maradjon meg.» A pasa pedig ezt felelte: «ha most kimegyünk innen, nem azt fogják-e mondani, hogy a várat kiűrítették?» Hosszas vitatkozás után végre is így nyilatkozott: «ha az van is elvégezve, hogy itt haljak meg, még sem megyek ki». Így tehát a pasát a maga házában szállásolta el.

Másnap a hitetlenek bekiáltották: «Kara Ali béget Pálffy Miklós hívja, hogy jőjjön a falra!» A bég tanácsot kért uramtól, sőt a jelenlevő emíreket és csorbadsikat is bevonták a tanácskozásba és azt határozták, hogy menjen és a szükséghez képest adjon választ. Egy-két csorbadsi is vele ment.

Ekkor azt mondta (t. i. Pálffy M.): «Már jó ideje, mióta mi barátságos szomszédok vagyunk. Látod seregetek sorsát, azért magatokra és családaitokra nézve is jobb lesz, ha a várat egyezség szerint föladjátok». Ali bég pedig ezt válaszolta: «Ugyan mi történt a mi seregünkkel? Annak az volt a föladata és törekvése, hogy a várba segélyt hozzon. Az anatóliai beglerbéget, Mohammed pasát és Semszipasazáde Mohammed pasát szemetek láttára küldték be a várba 3000 emberrel és azután elvonúltak. A várat most ezek vették birtokukba és nekem nincs többé rendelkezésem fölötte».[1])

jutott a mieink birtokába; az összes török holtak és foglyok száma mintegy 14,000 volt. Hammer szerint a török táborból 1500 sátor, 39 ágyú és 27 zászló került a keresztyének kezébe (II. 606.).

[1]) A tény az, hogy a török sereg Esztergom *fölmentésére* jött, de csúfos vereséget szenvedett; mert egy része leöletett, nagyobb része megfutott, egy töredék pedig — hogy megmenekülhessen — *kénytelen volt a várba menni*. Ámde a ravasz török, Ali bég, egészen más színben tünteti föl a dolgot a keresztyének előtt, mintha csak bizonyos számú őrséget akartak volna beküldeni. Még a bemenekültek számában is nagyít; mert Pecsevi föntebb 1400-at mondott.

A következő éjjel ismét 41, vagy 42 nagy ágyút hozván (t. i. a keresztyének), előbbi helyökre, azaz a sánczokba állították s azokkal reggel tüzelni kezdtek. Mihelyt egy ágyúnak a dörgése elhangzó félben volt, a másikat sütötték el és az egész tájat füstfelhőbe borították. Most a 41, vagy 42 ágyúval így sorban, váltakozva lövöldöztek, majd pedig minden sánczban levőt egyszerre sütötték el és mindnyájával a várnak egy pontjára czéloztak. Isten a tanúja, hogy a golyók egymást érték. Azt lehetett volna mondani, hogy a golyók ütésén kívül csak a dörgés is összerombolja a világot! Ágyúik között 28, 38, 40, 41, és 42 okás[1]) golyókat vető ágyúk voltak. Ha legkevesebb számítással egy-egy ágyú naponkint csak 50 golyót lőtt is ki: 2000 lövésnél több történt. Mikor ennyi golyó ütését még a hegyek is alig bírták volna meg, egy ilyen kisebb várnak ellentállása — a milyen Esztergom volt — csupán a próféta csodás hatalmát mutatta.

Továbbá kétszer aknát is csináltak, melynek fölrobbanása a Duna felé néző nagy bástyának külső falát égig dobta és a rajta levő harczosok egy részét befelé, a másikat kifelé vetette. Ekkor aztán hatalmukba ejtették ezt a bástyát és bele helyezkedtek.

Nehány más helyen pedig ökörbőrrel bevont deszkákat támasztottak a falhoz és a falat kezdték keresztül ásni. Így történt, hogy mikor közülünk valaki lándsát nyújtott ki azok felé, hogy a közel levő gyaurt letaszítsa, az a hegyébe kapaszkodva maga felé, mi is magunk felé húztuk. Éjjel — nappal ilyen formán folyt a harcz, egy percznyi szünet nélkül. Ha a müzülmán leszállt a falról, a gyaur mászott föl helyére. Egy szóval az ostromlottak állapota igen rosszra fordúlt.

Minden egyes, egy, két, háromszáz emberből álló szakasz számára egy vagy két lótehernyi víz adatott, azt is maga a pasa osztotta szét, más senki nem tehette. Már eltöltötte szagló-érzékünket a kiállhatatlan bűz, melyet a kezetlen és lábatlan nyomorúltak, a sebesültek és a bombák pattanásától szemeiket vesztett, vagy égett arczú szerencsétlenek terjesztettek, a kik a vízmedencze körül, szomjúságtól gyötörtetve, a márványt nyalták és vízért kiabálva, egy csöppért lelküket is oda adták volna. A szerencsétle-

[1]) Egy *oka* körülbelül = egy kilogramm.

nek síránkozása, sóhajtása és hörgése pedig majd megrepesztette a szívét az embernek!

Élelmiszer is csak nagyon kevés volt Kara Ali bégnél a pasa számára. A vár kapitánya is, mivel gondos ember volt, megtakarított magának valami keveset. A többi népnek ennivalója csupán búzából állott, melyet serpenyőben megpirítottak, aztán kézi malmon megőrölték és rá egy kevés vizet öntvén úgy ették. Isten a tanúm, hogy igazat mondok! Nyolcz szolgatársammal voltam a várban, így pirították meg a búzát és csináltak belőle pépfélét s egész élvezettel ettük, sőt többször mondogattuk: «lám, mi ezt az ételt mindeddig nem ismertük! Ha az Isten ez örvényből kiszabadít bennünket, ezután mindig ilyent csinálunk». Most már — hála a fölséges istennek — 40, vagy 50 éve, hogy onnan kiszabadúltam, de még eddig nem kívántam meg.

S az ilyenféle nyomorúságnak nem volt vége. De hadd beszéljem tovább.

E nyomorúságos állapot és szerencsétlenség, meg a halálhoz való közellét, sokszorosan elkeserítette az ostromlottakat. Végre többen összebeszélvén a falról lekiáltották, hogy «föladjuk a várat!» De a gyaur rá sem hallgatott és nem is felelt. Ekkor az összes janicsárok és a többiek azonnal a pasához rohantak s azt mondták: lám ilyen állapotra jutottunk, de már tovább nem bírjuk tűrni, hanem megadjuk a várat». De a pasa ezt válaszolta: «Én azért jöttem be ide, hogy itt haljak meg; a míg én meg nem halok, nem fogjátok föladni a várat». Azok pedig hosszas vitatkozás és czivakodás után megdobálták és nehány helyen megsebezték. Aztán pedig ezt kiabálták: «Mit kívánunk mi ettől? Hiszen ez az ember nem azért jött be ide, mintha e várnak bégje, vagy beglerbégje volna s nem is a padisah, vagy a szerdár küldte be ide. Keressük meg az illető szandságbéget».

Fölkeresték és megtalálták tehát az esztergomi béget, Szejd béget; fejét több helyen behasították, karját eltörték és ökleikkel verve, a piaczra vonszolták.

Míg ezek így verekedtek, a hitetlenek túlságos sok golyót röpítettek be, reggelig talán 2000-et is ellőttek. Ezek tehát látván, hogy a hitetlenek figyelembe sem vették a föladást megígérő szavukat, azt határozták el, hogy holnap éjjel a falakon át kiugrálnak

s így mentik meg életöket. S az egész éjet az erre való készülettel töltötték el.

Azonban a reggelizés idején a hitetlenek beszüntették az ágyúzást s a szél e kiáltás hangját hozta be a várba: «hol vannak, a kik kikiáltották a vár föladását?» Itt benn ekkor némi szóváltás, ide-oda futkosás és hosszas czivakodás után a szerémi alajbéget, Bojali Huszejn béget rendelték ki az átadás föltételeinek megbeszélése végett. Ez azonban nem szép szerével történt, hanem erőszakkal hajtották és hurczolták a kapu felé, közben-közben tarkójára ütvén ökleikkel.

A kisebb kapu kővel volt eltorlaszolva s időbe került, míg a köveket elhányták és a kaput kinyitották. Minthogy csekélységem is épen ott volt és e jelenetet végig nézte, felém fordúlva ezt mondta[1]): «A minek meg kellett történni, bekövetkezett. Jőj velem, menjünk ki együtt. Csak egy kis séta lesz». Míg én haboztam s gondolkoztam, jött uramnak titkára, Ahmed Cselebi is. «Ahmed Cselebi jőjj, menjünk ki együtt», — mondám neki. Ő ráállott, de azt mondta, hogy a sánczárkon belűl álljunk meg és onnan beszéljünk velük. Huszejn alajbég azt felelte, hogy ha lehetséges, úgy cselekszünk. Így tehát kimentünk.

A gyaur kutyák közűl három nagy kutya állt a sánczárok partján s a tolmácsuk ezt kiáltotta hozzánk: «jőjjetek át ide!» — «Nem megyünk, innen beszéljünk», válaszoltuk nekik. «Mi különbség van azon hely és eme hely között?» viszonzák ők. Erre az alajbég minden habozás nélkül átment s így mi is követtük. Azok azonnal kezet fogván velünk, igen barátságosan fogadtak; aztán a várban szenvedett fáradalmakról és bajokrol tudakozódva Tepedelen felé vezettek bennünket. Itt volt Esztergom egyik régi emírjének sírkápolnája, négy márvány oszloppal, mely nem igen magas kőfallal volt körűlvéve. Ide mentünk be. Azok leűltek a sírdombra s mi is egymás mellett leűltünk közéjök.

Az egyiknek legelső szava ez volt:

— Miért adjátok föl a várat? Oly hosszú idő óta annyi ágyúzást eltűrtetek, annyi bajt elszenvedtetek és nem adtátok föl. Most miért adjátok föl? Talán nincs ennivalótok és vizetek?

[1]) T. i. Bojali Huszejn.

Minthogy mi ezt a dolgot ott benn nem beszéltük meg, az alajbég nem tudott semmi választ adni. Ekkor nekem ez a gondolat ötlött eszembe:

— Mi azon föltétellel zárkóztunk a várba, hogy Szinán pasa fia tíz nap múlva visszajön és fölszabadít bennünket. Azóta már egy hónapnál is több idő múlt el és még mindig nem jött segítségünkre. Így bánt velünk s mi azért adjuk föl a várat, hogy a padisah annak fejét vétesse.

Ez ugyan nem egyenesen a kérdésüket illető válasz volt, de egészen kedvükre való volt és helyeselték.

— Búzánk hambár számra áll — folytatám — s nincs elzárva, mindenki annyit vesz belőle, a mennyit akar; a kezi malmon megőröli és kenyeret csinál belőle. Ámbár vizünket cisternából kapjuk, de az elég bő forrású; a mennyit elfogyasztunk, annyi víz jön helyére. Ámbár már egy hónap óta iszunk belőle, még sincs három arasz híja sem.[1])

— Mily föltétel mellett adjátok föl a várat?

— Egyik föltételünk az, hogy engedjetek egy heti időt, hogy embereink Budára menjenek és visszajőjjenek.

— Az nem lehet, — mondták ők.

— Továbbá hajóhadatokat hozzátok a vár felső részéhez s adjatok nekünk elegendő hajót. Podgyászunkat ne bántsátok, kinek mije van, vihesse a hajókra.

Erre azok ezt válaszolták:

— A hajóhad a mi rendelkezésünk alatt áll s az bárhol lesz, nem fog nektek ártani. Hajókat adunk, de lovaitokat elveszszük. Mindenki épen csak a saját holmiját vigye el, a megholtakét hagyja benn. Azután pl. egy embernek csak egy kardot szabad magával vinni, többet nem.

[1]) Pecsevi e vízvezetéket előbb, Esztergomnak 1543-ban történt elfoglalása alkalmából így írja le (I. 251): «A magas hegy szélénél, melyen a vár áll, a Dunától 40—50 rőfnyivel befelé, egy hévforrás van, melynek vizét a mester igen ügyes módon felfogta és csatornába vezette. Ugyanis e földalatti csatornával a hegy tövéig vezetvén, két ember magasságnyira fölvitte, itt aztán a víz egy medenczébe folyik, melyből egy nagy kerék bronzból való szűk csöveken fölhajtja a várba, hol olyan gazdag forrás van, hogy éjjel-nappal folyik. A keréktől a várban levő forrásig 460 rőf».

Ilyenféle vitatkozásoknak vége-hossza nem volt, de mi minden szavukra megfeleltünk, a szükséghez képest.

Végre eszembe jutott, hogy milyen nagy hibát követtem el azzal, hogy kijövén, a föladást épen én beszélem meg, a ki a pasának egyik szolgája és rokona vagyok, holott az a föladásról hallani sem akar. Szemrehányást tettem magamnak s szóltam Ahmed Cselebinek is, a ki szintén nagyon elszomorodott. «Már megtörtént — mondám — én visszamegyek a várba». Ő is akart jönni, de én visszatartóztattam, azt mondva, hogy talán nem engedik meg, hogy egyszerre elmenjünk, Én tehát fölkeltem és elindúltam. Pálffy kerdezte tőlem: «hova mégysz?» «Bemegyek», válaszolám s ő arra semmit sem szólt. De Ahmed Cselebit nem eresztették; hogy milyen módon szabadúlt meg, nem tartozik ide.

Mikor bementem, kérdeztem, hogy a pasa tudja-e hogy én kimentem a vár átadása ügyében alkudozni. Azt válaszolták, hogy nem árulták el neki. A mint uram elébe mentem, láttam, hogy hét-nyolcz keresztyén úr és úrfi van előtte, egyik kinyújtva lábait, másik oldalra fekve — mert a földön nem tudnak űlni, mivel széket szoktak használni — s csak bámulnak egymásra. Uram pedig majd könnyeit törli, majd nagyokat sóhajt. Mihelyt engem meglátott, azt kérdezte, hogy hol voltam?

— Uram! csak azt kérem isten ő felségétől, hogy a mikor majd Esztergomot visszaveszszük, *akkor is e szolgád* legyen közbenjáró az átvételnél.

S jól imádkoztam: uram könnyeiért kérésem meghallgattatott és épen úgy történt, — a mint, ha isten engedi, a maga helyén tüzetesen elbeszélem.[1])

E keresztyén urak kezesekűl jöttek be értünk, mikor mi kimentünk. A mint bementek, a vízmedenczébe kötelet bocsátván le, megmérték a vízet, majd a magtárban levő gabonát nézték meg s végre kenyeret kértek. A várnagy tehát nehány nagy kenyeret süttetvén, egyet-kettőt előhozott és megmutatott a gyauroknak.

[1]) E szavaival arra utal Pecsevi, hogy 10 év múlva, mikor 1605-ben a törökök újra visszafoglalták Esztergomot, ugyancsak ő volt az, a ki Lala Mohammed pasa megbízásából bement a várba az átadás föltételeinek megállapítása végett.

Mikor még künn voltam, láttam, hogy embereik bemennek, meg visszajönnek s csak azután tudtam meg, hogy erről beszéltek. Ugyanis mihelyt megtudták, hogy sem eleségünk, sem vizünk nincs: még jobban szorongattak bennünket s szerettek volna mindenből kifosztva meztelenül bocsátani el a várból.

Midőn már alkonyodni kezdett, egy előkelő átkozott jött be s a pasának ezt az üzenetet hozta a herczegtől[1]): «Nagyon örűlnék, ha szerencsém lenne hozzád; de tudom, hogy nem jönnél ki, ha hívnálak is. De ha már személyesen nem jössz, legalább az öreg pasát, t. i. Semszipasazádét küldd ki, a kit meghívok vendégségre». Uram így felelt neki: «Az én velem egyrangú s egyszersmind öreg ember is, a ki apám lehetne; én tehát nem mondhatom neki, hogy menjen. Hanem menj el hozzá s hívd meg magad; ha kimegy, én nem ellenzem, sőt nagyon örvendek». A gyaur tehát elment hozzá és meghívta. Az pedig kész volt menni, de előbb engedélyt kért a pasától, azután az említett gyaurral kiment. Ott künn lovat adtak alája s nagy kitűntetéssel fogadták és vitték magukhoz.

Benn a pasánál levő bégek és herczegek igen sokféle ételt készítettek s este részint fazékban, részint tányérokra rakva előhozatták és a pasa elé terítették. A pasával együtt én is mellé űltem. Volt 10—12-féle hús, leginkább vadhús, továbbá többféle czukros sütemény, többféle gyümölcs: gránátalma, czitrom narancs stb. Finom bort is hozatván, a pasának akarták nyújtani, de mivel én azt mondtam, hogy nem iszsza meg, «fahéj-víz» nevű czitrom színű italt hoztak. Miután ezt megkóstoltam s azt mondtam, hogy ízére nézve nem különbözik a víztől, a pasa ivott belőle egy kupával víz helyett. Aztán sörbetet hoztak a pasának, nekem pedig bort adtak. Fiatal véremtől hajtatva szerettem volna inni, de a pasa előtt nem mertem. Ő azonban biztatott: «csak igyál, ne szégyeld magadatt előttem». Mikor nehány pohárral megittam, a szemérmet levetkőzve, bátrabbá lettem.

Jelen volt itt egy gyönyörű szép fiatal herczeg is, *Lonberkhároglu* nevű, igen előkelő cseh családból való, a ki csak azon kíváncsiságból jött be a várba, hogy törököt lásson. A cseh nyelv némileg

[1]) Pecsevinél: *herszek*, t. i. *Mátyás főherczeg*, a ki Mansfeld halála után átvette a fővezérletet.

hasonló a bosnyák nyelvhez, úgy hogy sok szót meg lehet érteni belőle, ha más részét nem is érti az ember. Uramtól engedélyt kértem, hogy barátkozhassam vele. «Úrfi, hol fogsz feküdni?» — kérdém tőle. «Itt», válaszolá ő, űlőhelyére mutatva. «Én is itt fekszem», — mondám neki. «Mit akarsz ezzel mondani? — kérdé haragosan — távozz tőlem!» A pasa, ámbár egészen le volt verve, mégis önkénytelenül elmosolyodott. Később, mikor Egert elfoglaltuk, e fiatal herczeg is vendégünk volt sátorunkban nehány napig. Mennyire megszelídült akkor a fiatal herczegfi a sors csapásától, hogy ilyen ember segélyét is kérte akkor, mint én! [1])

Uramnak két apródja is bejött volt velünk a várba, a kik kerek pajzsot, aranyos köldökkel, továbbá páros lobogóval díszített lándsát viseltek. Valahány gyaur megfordúlt a várban, az mind e pajzsokat és lándsákat kérte, de kérésüket figyelembe sem vette [2]), sőt én azt is mondtam, hogy hagyjanak föl ilyen értékes tárgyak kérésével. Végre a herczegtől [3]) is jött egy előkelő német és kérte azokat annak számára, de nem adta neki. — Ali efendi azt írta művében, hogy a pasát állítólag megvesztegették. [4]) Isten a tanúm rá, hogy a ki ezt mondta, hazudott és igazságtalanúl vádaskodott. A hitetlenek, ha van alkalmuk, igenis elfogadnak bármit, de adni ugyan nem adnak; mert azok egyáltalában kapzsiak.

Mikor a várból kivonúlva, a kis kapu melletti helyre érkeztünk, a hol a hajók állottak, az átkozott Pálffy igen barátságosan fogadta uramat és ezt mondta:

[1]) Tudjuk, hogy 1596-ban az egri őrség, miután a felső várba szorúlt s onnan is visszavert két rohamot, alkudozásba bocsátkozott a törökkökkel s október 13-án nemcsak a várat adta át, hanem a főbb tiszteket is, kik az árulást meg akarták gátolni. Pecsevi azt mondja, hogy mivel e keresztyén tisztek közt három olyan is volt, a kik az előző évben Mohammed pasánál voltak kezesekűl Esztergomban s épen köztük volt az említett fiatal cseh herczeg is: ez ismeretségnél fogva mindnyáját az ő sátorában szállásolták el nehány napra (II. 194). Erre czéloz itt Pecsevi.

[2]) T. i. Lala Mohammed pasa.

[3]) Azaz Mátyás főherczegtől.

[4]) *Ali efendi* többféle állami hivatalnok, költő és történetíró volt, meghalt 1008-ban (1599 jul. 24—1600 jul. 12). Történeti műve, mely Pecsevinek egyik főforrása s melyre itt is hivatkozik: «*Tárikh-i-áli-oszmán*» (az oszmán dynastia története) a török birodalom kezdetétől 1597-ig terjed.

— Ilyen a végvidék sorsa s ilyen viszontagságon megy keresztül a katona!

Uram pedig erre így szólt:

— Mi Esztergomot nektek csak ideiglenesen adtuk át őrizni, de — reményiem — nem sokára visszajövünk és visszaveszszük.

— Mi is csak így adtuk nektek *Győrt*, csakhogy még kezetekben van, — válaszolá amaz. Aztán még egyéb, a végvidékre tartozó dolgokról beszéltek.

Uram kérdezte, hogy hol van Mahmud pasa? «Majd utánatok küldjük», felelé. «Tehát én sem megyek — mondá — ha majd ide hozzátok, együtt fogunk menni.»

Ekkor az átkozott herczeg, *Makszimilián* [1]) — ki a császárnak testvére s a hadseregnek fővezére volt — hozzá közel levő helyen megállította. Pálffy pedig a herczeg felé mutatva, ezt mondta uramnak: «A lándsákat és pajzsokat kívánja». — «Jöjjön oda adom», mondá uram.

Azonnal ide vezették Mahmud pasát. Nem tudom, hogy a komor öreggel mit itattak; mert mikor uram hozzája közeledett, semmit sem szólt, hanem a hajóra ment. Egy kis órát és egy puskát kapott a hitetlenektől, miket szolgája hozott utánna.

Uram a lándsákat és pajzsokat újra el akarta velök felejtetni, azonban egy előkelő hitetlen utánunk jött a hajóba és elvitte.

Azután a gyaurok két sajkát akasztottak hajónk elébe és azokban evezve vontatták. Mikor a mi hajóhadunkhoz érkeztünk, innen visszafordúltak, mi pedig saját sajkáinkra űlvén, még azon nap Budára érkeztünk.

Midőn Szinán pasa fiának sátorába beléptünk, átölelte uramat s így szólt: «így volt elvégezve, ne aggódj miatta». Innen elmenvén, az *Ova-kapu* előtt elterülő mezőn ütöttünk tábort s ez évben ott maradtunk. [2])

Íme így történt Esztergom átadása, a mint hozzátoldás, vagy kihagyás nélkül híven és igazán elbeszéltem.

[1]) Nem Miksa, hanem *Mátyás* főherczeg.

[2]) *Ova* = lapály, síkság. Budának egyik kapuját tehát a török *Ova-kapu*-nak nevezte.

IV.

A török historikus e leírásának különösen egy helyére akarom fölhívni a figyelmet, t. i. arra, a hol a keresztyén sereg ágyúzási módjáról beszél. Ez a körülmény azért fontos, mert a következő 1596. évben Lala Mohammed pasa épen ilyen módon lövette Egert. Pecsevi az ágyúzásnak e módját úgy tünteti föl, mint a mely nagyon káros volt reájuk nézve s egyik jelentékeny tényező volt a vár elvesztésében. De a következő évben épen ilyen nagy érdeme volt annak Eger elfoglalásában, a mint Pecsevinek következő szavaiból kitűnik. Ugyanis, miután az egri őrség a városból a várba vonúlt, amazt pedig a török sereg már elfoglalta:

«Mohammed pasa vezír és anatóliai beglerbégnek nyolcz faltörő ágyú adatott, melyeket a vár éjszaki részén, egy dombon állított föl, mellvédek mögé s épen olyan módon lövette a várat, mint a hitetlenek lőtték volt Esztergomot. T. i. most mind a nyolczczal egyszerre s egy pontra czélozva tüzelt, úgy hogy szinte egyik golyó a másikat tolta, majd pedig egyenkint, sorban egymás után működtette ágyúit. Az egész sereg azt mondta, hogy Mohammed pasa az ágyúzást Esztergomban tanúlta s a többi hadosztályoknál is hasonlóképen jártak el.» Megkísértettek aknákat ásni s ezekkel nyitottak is rést, továbbá töltést is csináltak, de mégsem volt sikere a rohamnak. S úgy látszik, hogy Lala Mohammed ágyúzási módjának volt haszna és eredménye; mert azt mondja Pecsevi, hogy épen Lala Mohammed pasa zászlótartója, Kuzun Ahmed aga, volt az, a ki — miután egy ideig a fal tövében meglapulva várta a kedvező alkalmat — először mászott föl a falra zászlójával s ezt követte aztán több török is (Pecsevi II. 193).

Ez csak egyik példája azon sokféle átalakulásnak és alkalmazkodásnak, melyeket a török és magyar érintkezése, illetőleg együtt lakása eredményezett úgy az egyik, mint a másik félnél. Nem csak a magyar volt kénytelen tanúlni a töröktől a hadművészetben, hogy védelmezhesse magát — mint ezt egyebek közt Zrínyi Miklósnak a törökök taktikájából ellesett és elvont némely

hadtudományi elvei bizonyítják[1]) — hanem a török is tanúlt mi tőlünk és örömest átvett egyet s mást, a mit a hadfolytatásban előnyére fordíthatott. Pecsevinek imént idézett soraiból azt olvashatjuk ki, hogy nem nagy hasznunk volt Esztergom visszanyerésében; mert ez alkalommal olyanra tanítottuk a törököt, a mivel egy év múlva egy másik fontos várat vett el tőlünk helyette.

Minél kevesebb példát találhatunk a török íróknál a hódoltság korszakában kiváló és vezérszerepet vitt magyarok jellemzésére és érdemeik méltatására: annál becsesebbnek kell tartanunk Pecsevinek ama szavait, melyeket a 15 éves háború egyik kiváló alakjának, *Pálffy Miklós*nak, jellemzéseül mond el. E magyar hősről az 1595. év eseményeinek elbeszélése közben két helyen emlékezik meg a török historikus, először azon fejezet végén, melyben Szinán pasa oláhországi hadjáratát és vereségét beszéli el, még pedig következőleg:

Ez időben csekélységem az ostromlott Esztergomban volt. Történetesen szabad időm levén, kimentem a várból s én voltam, a ki az átadás ügyében alkudoztam. Ezen alkalommal az újvári generális, *Pálffy Miklós* — a ki e végvidéken általánosan ismeretes és az iszlámnak esküdt ellensége s a ki Győr várát is elfoglalta a faágyúval[2]) — el kezdte beszélni az iszlám seregének Oláhországban szenvedett vereségét és Szinán pasának mocsárból mocsárba kerülését. De az én arczomról észrevette, hogy szavainak nem adok hitelt, tehát felém fordúlva így szólt: «Talán te nem hiszed ezt?» Én pedig ezt feleltem: «Ha megtörtént is, *nem egészen így lehetett*». — «Nem úgy van, — mondá ő — nézz a szemembe: *én nem vagyok az az ember, a ki hazudik.* Mi közöttünk a csőcselék nép sem követi el ezt, nem hogy ilyen ember hazudnék, mint én! Az esztergomiakat ért eme szerencsétlenség mind hazugságoknak következménye». — Ilyen erős levén a gyaurok hite a hazugság káros voltában, ebből lehet következtetni, hogy a müzülmánok ebbéli hitének milyennek kellene lenni s a hazugságot mennyire kellene kerűlniök! (II. 173).

[1]) L. «Zrínyi M. hadtudományi elveinek forrása» cz. dolgozatomat e folyóirat 1890. évf. I. számában, főleg 54—57. lapokon.

[2]) T. i. 1598-ban.

Esztergom átadásának elbeszélése után pedig ezeket mondja:

A *Pálffy* nevű átkozott nagyon okos és eszélyes ember volt s legtöbbször hasonlatokban beszélt. Khodsa Murád pasa, nagyvezír, a ki békealkudozás alkalmával nehányszor elment a hitetlenekhez [1]), az átkozottnak több ilyen hasonlatát elbeszélte. — Most is, mikor az átadás ügyéről beszélgettünk, ezt mondta:

— Mi a müzülmán népet egy dobozhoz hasonlítjuk, melyet elődeink nem mertek fölnyitni; mert azzal ámították egymást, hogy e doboz telides-tele van kígyókkal, skorpiókkal és más férgekkel s ha fölnyitják, akkor ezek országunkat elárasztják és a népet megölik; s e tévhitben megmaradtunk mind ez ideig. Mindegyik császárunk és királyunk még zárat is tett rá, azon czélból, hogy legalább még az ő idejében ne pusztúljon el a világ a doboz fölnyitása következtében. Mi most, mikor szükséges volt, fölnyitottuk s íme a doboz egészen üres, épen semmi sincs benne. Kár, hogy életünket mindeddig balhiedelemben töltöttük el!

Erre én ezt kérdeztem:

— Hát már most azon meggyőződésben vagy, hogy elődeitek nem tudták ezt és azok tévedtek?

— Az a meggyőződésem, felelé.

— Bocsáss meg — viszonzám én —; nem őseitek tévedtek, hanem ti tévedtek most; mert még csak a dobozon levő borítékot emelték föl, de a doboz födelét még nem nyitották föl; ezt még ezután nyitjátok föl, — ha ugyan valamikor föl tudjátok nyitni. S akkor aztán majd lássátok, hogy ama csípős férgek micsoda ártalmat fognak okozni.

Nem kételkedem, hogy mikor később Egert elfoglaltuk és a keresztyén tábort megvertük [2]): eszébe jutott az átkozottnak ez a vitatkozás és bizonyára azt mondta, hogy a töröké volt az utolsó szó (II. 187). [3])

THÚRY JÓZSEF.

[1]) Azon alkudozásokat érti, melyeknek eredménye lőn a zsitvatoroki békekötés.

[2]) T. i. Mező-Keresztesnél 1596-ban.

[3]) Vagyis, hogy Pecsevinek volt igaza.

EGY PORTYÁZÓ KÜLÖNÍTMÉNY JELENTÉSEI A SZILÉZIAI HÁBORÚK IDŐSZAKÁBÓL.

A gróf Nádasdy-család nádasdladányi levéltárában levő eredeti okíratok alapján.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Lothringeni Károly herczeg szilézíai hadjáratának leírásában említést tettünk ama nagyérdekű levelezésről, melyet *Jahnus Ferencz* tábornok gróf Nádasdy Ferencz lovassági tábornokkal folytatott, s igéretet tettünk, hogy e leveleket még külön és részletesen földolgozzuk.[1])

Jahnus tábornok jelentéseinek közlésére, illetőleg földolgozására kettős ok indított bennünket: először azon körülmény, hogy Jahnus tábornok gróf Nádasdy Ferencz alvezére volt azon nevezetes időszakban, a midőn ez Lothringeni Károly herczeggel együtt működött, mely működésnek kiváló mozzanatait Nádasdynak moys-i, schweidnitzi és boroszlói győzelmei képezték; Jahnus jelentései ennélfogva kiegészítik a Lothringeni Károly herczeg hadjáratáról szóló s föntebb említett dolgozatunkat, különben pedig nevezetes adalékok a háború ez időszakának történetéhez; másodszor pedig kiadjuk e levelezést azért, mert fölötte érdekes és tanulságos képet, mintegy mintát adnak arra nézve, mikép kell egy *nagyobb portyázó különítménynek* időt és erőt fölhasználni, hogy tevékenysége a vezérletre és a háború folyamára hasznos legyen.

Jahnus tábornok jelentései gazdagok adatokban; látjuk, mint közli a legfontosabb hírek mellett néha a legjelentéktelenebbet is,

[1]) Hadtörténelmi Közlemények. III. évf. 1890, 680. lap.

azon helyes okból, hogy az alvezér soha se tudhatja, nem bír-e valamely látszólag jelentéktelen hír a felsőbb vezetésre a legnagyobb fontossággal. Leírja saját nézetét is ott, hol azt közölni jónak ítéli, de nézeteivel soha se tolakodó s inkább hallgat, semmint a fővezérletet illetéktelenül befolyásolja. Másrészt adalékokat nyerünk e jelentésekből azon kor harczászati nézeteire, látjuk az intézkedések módját stb.

A szilézíai háborúk időszaka fénykorát képezte a *portyázó hadviselésnek*, s Jahnus jelentéseinek részleteiből annyira megismerjük az akkori portyázó vezérek egész cselekvési módját is, hogy e jelentések elolvasása minden katonára nézve csak hasznos lehet.

A mit a levelek elolvasása előtt tudnunk kell, azt a következőkben a legrövidebbre foglaljuk össze:

Eberstädti báró Jahnus Ferencz Miksa altábornagy thüringi nemes családból származott; atyja, Jahnus Adolf, szintén katona volt s 1731-ben mint altábornagy és Tortona kormányzója halt meg. Jahnus Ferencz 21 éves korában mint zászlótartó lépett a császári hadseregbe; 1742-ben már alezredes a Daun-ezredben, 1745-ben ennek ezredese s az olasz hadjáratban parancsnoka, melynek élén 1746-ban Piacenza mellett megsebesül. De sebei gyógyúltával azonnal ismét szolgálatba lép s még ez év folyamán számos harczban kitüntetéssel vesz részt; nevezetesen ügyesen működik egy portyázó különítmény élén a Po, a Trebbia és a Tidone közt, a Provence-ba való benyomúlásnál pedig 12 gránátos-századdal, csapata önkényteseivel és a károlyvárosi határőrökkel elsőnek lépi át a Var folyót s elfoglalja St. Laurenceot.

Ezek után 1750-től 1757-ig a határőrvidéken működik, mint a bródi és pétervárad ezred parancsnoka s 1757-ben követi határőreivel gróf Nádasdy Ferencz horvátországi bánt, a csehországi s később a szilézíai hadszínhelyre.

Ez utóbbin mennek végbe katonai pályája legfényesebb cselekményei.

Jahnus ugyanis már azon időpontban különíttetett ki a főseregtől, a midőn ez Frigyest (a kolini diadal és Prága fölmentése után) Csehországból kiszorította. Midőn Lothringeni Károly és Bevern serege Görlitz tájékán egymással szemben állottak, Jahnus

ezredes már Sziléziában, Landshut, Schmiedeberg és Hirschberg közt állást foglalva, a császári hadsereg baloldalát oltalmazta.

Itt történt augusztus 14-én, hogy *Kreutz* porosz tábornok Jahnus különítménye ellen ügyes rajtaütést tervezett, melynek czélja az volt, hogy a császári csapat Landshuttól elvágassék s a körletből kiszoríttassék. De bármily titokban volt a rajtaütés tervezve s bármily gyorsan a menet végrehajtva, Jahnus a vállalatot megtudta s a poroszokat egy kitünő állásban harczkészen fogadta. A poroszok 8000 emberrel és 16 löveggel támadták meg Jahnus állását, ki a pétervárади magyar határőr-ezreden kívül csupán csak még nehány varasdi határőr-századdal rendelkezett; de ez vitéz nép volt, mely azonfölül vezérében föltétlenül megbízott. A poroszok, azt hivén, hogy a meglepés sikerült, azonnal szuronynyal támadtak a császáriakra, de öldöklő puskatűzzel fogadtattak. E perczben két löveg, melyet Jahnus oldalt rejtve elhelyezett, heves kartácstűzzel árasztotta el a poroszokat, a pétervárади derék katonák pedig csakhamar puskatussal és karddal rontottak az ellenségre. A poroszok tetemes veszteséggel előbb hátrálni, majd futni kényszerültek.

Jahnus állását — bár maga is veszélyben forgott s lovát is kilőtték alóla — mindvégig megtartotta s teljes diadalt aratott. Jutalma volt a Mária Terézia-rend és a tábornoki kinevezés.

Hogy mily ügyes és tevékeny volt a következő időszakban, azt leveleiből, illetőleg jelentéseiből látni fogjuk. Később kitűnt még Domstädtlnél s számos más összeütközés alkalmával. 1760-ban altábornagy, a hubertsburgi béke után pedig a császári seregből — rangja és a Mária Terézia-rend után járó javadalmazása megtartásával — kivált és Hamburg város katonai parancsnoka lett, mely állásában 1772 január 26-án bekövetkezett haláláig megmaradt.

Nagy kár, hogy Jahnus jelentéseinek első része nincs meg, s az első levél, mely gyűjteményünkben foglaltatik, csak szeptember 25-éről kelt; ép úgy hátrányos, hogy Nádasdynak vonatkozó parancsai hiányzanak; de így is a 25 levél,[1]) melyek a mondott időponttól kezdve november 19-ig, tehát majd közvetlen a boroszlói

[1]) A levelek a Nádasdy-család levéltárában Levelezések B. 367. sz. alatt vannak.

csatáig terjednek, gazdag forrás és érdekes adalék, melyet átlapozni, áttanúlmányozni érdemes.

A hadjárat lefolyását ez alkalommal részletekben nem követjük s az érdeklődőket korábbi dolgozatunkra [1]) utalva, közöljük a jelentéseket, fontosságuk és érdekességük szerint bővebb vagy rövidebb kivonatokban, a körűlményekhez képest teljes fordításban vagy esetleg szószerinti szövegben, hozzáadva a netán szükséges megjegyzéseket.[2])

* * *

Jahnus leveleinek, illetőleg jelentéseinek elseje *szeptember 25-én* kelt, vagyis azon időpontban, a mikor Nádasdy hadserege a főseregtől elvált s míg ez Jauer és Greibnignek tart, Nádasdy egyenesen Schweidnitz felé menetel.

E körűlményből nyilvánvaló, hogy a már régen kikülönítve levő Jahnus jelentéseit eddig közvetlenűl a fővezérnek tette, s csak most, Nádasdy különválása után, utasíttatott e hozzá közelebb álló önálló sereg parancsnokához.

Nádasdy előnyomúlása alatt Jahnus a földerítő különítmény szerepét vitte s azon mértékben vonúlt kelet felé, mint Nádasdy serege; később a fősúly Csehország fedezésére és Glatz és Neisse várak megfigyelésére fektettetett, födözve egyszersmind a szállítmányokat, melyek Csehországból a fősereghez és Nádasdynak Schweidnitzet ostromló seregéhez küldettek.

Jahnus különítménye, mint a jelentésekből kitűnik, a péterváradi, bródi, gradiskai, szt.-györgyi és bánsági határőr-ezredek csapataiból állott, melyekhez előbb kevés, később több lovasság s némi tűzérség csatlakozott. Az egész erő szeptember végén mintegy 5200 fő gyalogságból és 600 lovasból állott; október végén — egy később közlendő állomány-kimutatás szerint — 3900 fő gyalogság és 450 lovas volt létszámban; a tűzérek és lövegek száma sehol sincs kimutatva.

[1]) Lothringeni Károly hg. szilézíai hadjárata, i. h.

[2]) A jelentések szövege német, czímzése többnyire franczia s az elsőnél péld. a következő: à son Excellence Monsieur le comte de Nádasdy, conseiller d'état, Ban de la Croatie, Général de la Cavallerie et collonel d'un regiment de cavallerie de Sa majesté imperiale et royale, à Strigau.

A jelentések itt következnek:

1. Pitschenbergi tábor, 1757 szeptember 25-én. — «Bár alig van nehány huszárom, küldtem járőrt Kostenbluthra, hogy az ellenség felől valamit megtudjak. A körülfekvő helységek a porosszoktól szigorú parancsot kaptak nagy számú előfogatot állítani holnap délre Neumarktra, a mit azonban végrehajtani járőröm által nekik megtiltottam. De nincs elég lovasom, hogy a Neumarkt körüli dolgokat megfigyelhessem s ezért erről jelentést tenni szükségesnek tartottam.»

E jelentéshez Jahnus hozzáteszi:

«Hierbey überschicke einen sehr verdächtigen und zugleich impertinenten Kerl. Ein ehrlicher Schulze (község-bíró) hat ihn unter der Hand gar sehr recommandiert. Ich halte ihn selbst für einen verkleideten *Kouruzen*. Er gesteht Soldat gewesen zu sein, hat aber keinen Abschied.»

Nevezetes, hogy a *kurucz* szó — nyilván hagyományképp s itt tán inkább valamely szabad csapatbeli katona, vagy kalandor értelemben — még a hét éves háborúban is járta a hadseregben.

2. U. o., szeptember 26-án. — «Úgy a balszárnyról, mint a Kostenbluth felé küldött járőr, ez utóbbi gróf Nemes hadnagy, visszatért és semmi nevezetesebbet nem észlelt; tegnapi jelentésem e szerint — bár megbízható embertől vettem — téves. Ő Felsége a császár ezrede és 500 bánálista megérkezett; az előbbi Kostenbluth felé vett állást. Taffé gróf őrnagyot 100 lovassal Zobten, Raskovich őrnagyot pedig 1000 gyalogossal a Domanza mellett levő fenyvesekhez küldtem; ez utóbbi az országúttól csak $^3/_4$ órára van s így szükség esetén könnyen támogathatom.»

«Nemes hadnagy biztosan állítja, hogy a porosz csapatok, melyek tegnap «sich auf Schweidnitz prakticieret» nem számosak; összesen mintegy 800 lovas, dragonyos és huszár, 60 tűzér és négy löveg, melyek azonban «mit grosser Präcipitation marschiret».

«Mivel az ellenség magát Schweidnitznél annyira erősíti, azt hiszem, hogy nem csupán Glatz helyőrségének szaporítása van tervben, de sőt egy Csehországba való betöréstől is kell tartani.»[1])

[1]) A jelentés e része a fővezérletnél megfontolás tárgyává tétetett, de a herczeg úgy vélte, hogy ily betöréstől egyelőre tartani nem kell.

3. Ugyanazon helyről és napon, de később. — «Gróf Kálnoky altábornagy és gróf Draskovich tábornok urak csapataikkal [1]) ma ide érkeztek s a hegyen, Pittschen falunál, állást foglaltak. Taffé őrnagy őrjáratából visszatért; Zobten-en túl volt, de semmi újat nem tud.»

«Tegnap reggel 4 órakor Fouqué porosz tábornok két gyalogezreddel és 400 huszárral Zobten mellett el Reichenbach felé vonúlt; Zobtenbe csak egy hét huszárból álló járőr ment be és a vámosnál egy csorda magyar ökör után tudakozódott, melynek állítólag erre kellett hajtatni.»

«A Schweidnitz felé vezető út elzárására [2]) nézve Taffé gróf őrnagy úgy véli, hogy a Zotenberg legkisebb csúcsát kellene megszállani, de evvel csak a főút záratik el, a másik a hegy körűl,[3]) mint tegnap Fouquénak, szabad marad.»

«Híre jár, hogy a király (Frigyes) Gross-Glogauon át Boroszlóba érkezett; ezt nem tartom valószínűnek, ellenben bizonyos, hogy tegnap délután öt zászlóalj porosz gránátos, egy füzilier zászlóalj, két ezred lovasság vagy dragonyosok s némi huszárság Neumarkton át Boroszlóba érkezett s a külvárosokban laktáboroz.[4]) Motuschka gróf erdésze ma még egy huszár-csapatot is látott Boroszlóba menni.»

«Tegnap délután 4 órától késő éjjelig erős ágyúzás hallatszott, közbe nehéz lövésekkel; e felől még semmi bizonyosat nem tudok, mivel azonban itt minden csöndes, reménylem, hogy reánk kedvező.[5])

«Friedrich, Nádasdy-ezredbeli huszárhadnagy most jött meg járőrével Kostenblutbból s mindenkor ügyesen viselkedvén, most is két Werner-ezredbeli foglyot hozott magával, egy fourirt és egy közembert, kiket az idő előhaladta folytán ma már nem küldök

[1]) Ezek Nádasdy seregének Schweidnitz felé előre tolt részei.

[2]) E jelentés nyilván külön parancsra tétetik, mely már Schweidnitz körűlzárását tartja szem előtt. Az út a Boroszló és Schweidnitz közti, mely a Zotenberg, helyesebben Zobtenberg alatt vezet el.

[3]) A Zobtenberg keleti oldalán Reichenbachon át Schweidnitznak.

[4]) E csapat Bevern seregének — mely az Odera jobb partján szándékozott Boroszlóba menni — elővéde, esetleg jobb oldalvéde volt.

[5]) Ez ágyuzás Barsdorf felől jöhetett, hol a fősereg elővéde 26-dikán másnap pedig a zöm, a poroszokat megtámadta.

be. E szerint a huszár-csapat, melyet az erdész ma látott, a Werner porosz huszárezred volt.»

E két fontos és hírekben gazdag jelentés után Jahnus e napon még egy harmadikat is küld:

4. Ugyanazon hely és nap, egy gyanús ember kíséretében, kit Ossig felől parasztok hoztak hozzá: «Er hat sich immer von denen Bauern welche ihn hieher begleitet haben los schrauben wollen und variiret starck in seinen Reden».

Szeptember 26-ika és 29-ike közt, úgy látszik, semmi nevezetes dolog nem történt, kivéve azt, hogy Jahnus parancsot kapott a Schweidnitzer-Wasser völgyét és a schweidnitz-boroszlói főútat elhagyni s Reichenbach felé elvonúlni. Nádasdynak Schweidnitz ostromára rendelt serege ugyanis most már Schweidnitz környékére ért, míg Jahnus különítménye tovább keletre tolatott, hogy a Reichenbachon át vezető vonalat — melynek fontosságára a seregparancsnokot maga Jahnus figyelmeztette — elzárja.

A menetparancs, úgy látszik, csak úgy általánosságban rendelte el a menetet s annak mikénti végrehajtását a különítményparancsnokra bízta. Jahnus legközelebbi jelentései ennélfogva leírják a menetet és tüzetesen elősorolják a nyugvásra, hírszerzésre és biztosításra tett intézkedéseket, mely körűlmény, kapcsolatban avval, hogy a parancsnok harczászati nézetei is kifejezésre jutnak, a jelentések érdekességét csak növeli.

Jahnus a parancsot szeptember 28-án kapta s 29-én Kaltenbrunnra, 30-án Reichenbachra menetelt.

5. Kaltenbrunn melletti tábor 1757 szeptember 29-én. — «Domanzán, Guhlauon és Stephanshaynon át menetelve, ide pontban 2 órakor (d. u.) érkeztem meg; egy-két szoros némi tartózkodást okozott. Útközben úgy tűnt föl, mintha előörsöket látnánk; a kémszemle eredménye az volt, hogy azok paraszt-előörsök voltak, melyek azután közeledésünkre sietve elszéledtek.»

«Gräditz egy mértföldre van innét s a parancsot este majd egy erős járőrrel fogom oda küldeni.[1]) Reichenbachra mindjárt küldtem egy «amico»-t, megtudandó, vannak-e ott poroszok.»

[1]) A csapat egy része bizonyosan a schweidnitz-reichenbachi országúton ment s Gräditzen éjjelezett.

«Állásom úgy választottam, hogy Kaltenbrunn tőlem jobb kézre van; a falu előtt áll az én csapatom [1]) 1000 embere, mely csoport megtámadtatás esetén a sövények mögött födözéket lel.[2]) A falu és a tábor közt egy cserjékkel benőtt völgy húzódik az egész arczvonal előtt, mi az állást előnyössé teszi. A falu és a tábor a Zobtenberg tövétől jó 1000 lépésre van s a falu egy pár zászlóalj részére nem képezne jó állást, mert ezek «leicht enveloppiret werden könnten». Balfelé egy meglehetős domb van, mely azonban távolról nem igen vehető ki. E dombot «Wierauer Gemeinde-Höhe»-nek nevezik, s lábánál Kl. és Gr.-Wierau falvak fekszenek, míg tovább Pültzen (Piltzen) falu látható, mely már a schweidnitz-reichenbachi országúton van.[3]) Kaltenbrunn előtt [4]) Schweidnitz felé Kautichen [5]) helység fekszik «nach einer sehr schönen Plaine»; e helység a schweidnitzi «Landrath» székhelye.»

«Guhlautól kezdve mindig a város (Schweidnitz) látkörében mozogtam s bár járőreim a helyet alig pár ezer lépésre megközelítették, «hat sich doch keine Soldaten-Seele — ausser obiger Peltz-Kittelichten Bauern-Wachten — sehen lassen.»

Sajátkezű utóirat: «Az utolsó szállítmány, melyről azt jelentettem, hogy 800 dragonyos stb. és 60 tűzérből áll,[6]) állítólag nem Glatz felé, hanem Reichenbachon át Neisse-re menetelt. Ép úgy beszélik, hogy tegnap szintén vonúltak porosz csapatok Reichenbachon át Schweidnitz felé; ez utóbbi hírek nem biztosak ugyan, de azért jónak tartom róluk említést tenni.»

6. Reichenbach, 1757 szeptember 30-án. — «Napköltekor érkeztem ide, az itteni magistratus nagy meglepetésére. A városba 1000 gyalogosból, öt lövegből és 60 huszárból álló helyőrséget tettem; a többi intézkedést a délelőtt folyamán fogom tenni.»

[1]) A pétervárади határőr-ezred.

[2]) A határőr- és a horvát csapatok, mint könnyű gyalogság, mindenkor terepfödözékek fölhasználásával harczolt; ezért első dolga volt a parancsnoknak, ily födözékről gondoskodni.

[3]) A leírás szerint e domb azonos a mostani «Költschen Berg»-gel; kitünik egyszersmind, hogy Jahnus arczot észak-nyugotnak, a boroszlói út felé fordított és nem Reichenbach felé.

[4]) Nyugot felé.

[5]) Käntchen.

[6]) Lásd a 2. sz. jelentést.

«A táborhelyet többi csapataim részére a boroszlói országút mellett, ide 1/2 óra távolságra, egy Bertelsdorf (Bertholdsdorf) közelében levő magaslaton készíttetem. Az egész vidéket át fogom kutattatni. Schweidnitzot innét is látom s tartok tőle, hogy az elküldött huszár hogy vergődik majd keresztül, mert tegnapi táborom körül már porosz járőrök czirkálnak.»[1])

«Az eddig szerzett hírek a következők: Fouqué porosz tábornok már kedden védett helyre vonúlt; Meyer ezredes csapatával azonban még mindig ide-oda kószál (im Lande herumstreift). Schindele, Falkenhahn és Drösse urakat ide hozatom és át fogom födözet alatt küldeni;[2]) az adószedő azonban már Schweidnitzban van, a Landrath — Gehlhorn — pedig, egy fia halálos betegsége miatt Glogauban tartózkodik.»

«Reichenbach, mint futólag láttam, csinos városka, szellős oldalon, de az út felé, hol bejöttem, alacsony fekvésben; a hegység[3]) egy órányira van, de a város körül is vannak kisebb magaslatok. A további leírást majd a kémszemle után küldöm.»

«Meyer csapatát tekintve s az általános viszonyoknál fogva, lovasságomat kevésnek tartom, annál inkább, mert Baranyay százados, kit elvonúlásomról értesítettem s ide rendeltem, huszárjaival még nem vonúlt be.»

Jahnus tábornok most október 5-éig Reichenbachban marad s föladata egyrészt Nádasdynak Schweidnitzet ostromló seregét délkelet — Glatz és Neisse porosz kézben levő várak — felé fedezni, másrészt híreket gyűjteni.

Reichenbachról még hat jelentést küld Nádasdynak:

7. Reichenbach, szeptember 30. — Miután a hivatalnokok beszállításáról s más mellékes dolgokról jelentett, Jahnus így folytatja:

«A Schweidnitzből ma keresztülment posta több levelét fölbontván, azok egyike, szeptember 10-éről keltezve, panaszkodik,

[1]) Ugy látjuk, hogy a huszár ügyes ember volt, mert a jelentés pontosan Nádasdy kezeibe jutott, bár Jahnus a címzés szerint nem is tudta, hogy Nádasdy hol lesz található.

[2]) Ezek porosz előkelő hivatalnokok.

[3]) Az Eulen-Gebirge.

hogy Pomerániától Stettinig minden terület ellenség (oroszok) kezén van; Stettint ostrom fenyegeti, mi annál sanyarúbb, mert a helyőrség parancsot kapott magát az utolsó emberig védeni, már pedig az ellenség ereje a 30,000 főt meghaladja. Egy másik, a hadseregtől érkezett és Pollnitz ezredeshez Glatzba czímzett levél jelenti: hogy Apraxin tábornagy meghalt; hogy az orosz seregnél egy franczia futár érkezett meg, és sürgönyeinek hírei a királyra (Frigyesre) előnyösebbek, mintha két csatát nyert volna meg; hogy gróf Gotter és Maupertuis Párisba mentek; hogy Svédországban 30,000 paraszt föllázadt, és még hasonlók.»

8. Reichenbach, 1757 október 1-én. — Mindenekelőtt előterjeszti a Grumbszow porosz tábornok által hadi követ útján küldött kérvényét a schweidnitzi kereskedőknek, kik azért esedeznek, hogy az árúforgalom a császári és királyi csapatok által ne akadályoztassék, annál kevésbbé, mert ennek nagy része az örökös tartományok felé megy és a közjót mozdítja elő; előterjeszti pedig azért, mert Nádasdy hadseregének Schweidnitz alá érkeztével az útlevélügy kezelése többé nem az ő, hanem Nádasdy jogkörébe tartozik.

Tudomásúl veszi ezután a hadsereg-parancsnokság részéről közölt azon hírt, hogy az ellenséges hadsereg az Odera jobb partjára átkelt s Boroszlónál ismét a balpartra térhet vissza; azután folytatja:

«Frankensteinra erős járőrt küldtem, hogy a kerületi hivatalnokokat elhozza; ámde tudomásom van arról, hogy a kerületi főnököt és az adószedőt Simbschen ezredes már 14 nap előtt elvitette s ez ideig még vissza nem eresztette, mi reám is hátrányos és bizonyára Kollowrath gróf[1]) Ő Nméltóságára is kellemetlen leend.»

«Morvaországban és Felső-Sziléziában ellenséges betöréstől félnek; Warthán 800 ember van, kik deszkakunyhókban vannak elhelyezve; ugyanonnét pár nap előtt nagy számú fölszerszámozott ló rendeltetett be Glatzba, mi újabb portyázó szándék jele; erre alig hiszem, de valószínűnek tartom Nachod vagy Morvaország felé.»

«Táboromat jónak láttam Bertelsdorftól a peterswaldaui ma-

[1]) Kollowrath gróf a fősereg élelmező mestere (hadbiztossági főnöke) volt.

gaslatokra áthelyezni, mi a portyázást Glatz és Waldenburg felé megkönnyíti, bár a tábor most Reichenbachtól egy órányira van. Egyébbiránt nincs szándékom magam a városban meglepettetni; ha azonban mégis megtámadtatnék, úgy képes vagyok magam a városban is több órán át tartani, míg vagy táboromtól, vagy Nagyméltóságod részéről támogatást nyerek. Holnap éjjel a Bogen-Berg-et 100 fő gyalogsággal, egy kis löveggel és 12 huszárral megszállatom.»

«Az ellenség közeledési vonalaira nézve különös jelenteni valóm nincs; a legjobb út Glatz felé az, mely Frankensteinon és Silberbergen át vezet; kevésbbé jó, de kocsival járható a Steinseyffersdorfon át vezető út is, míg a harmadikon, mely Steinkunzendorfon és Falkenbergen át megy, járművel egyáltalán nem közlekedhetnek.»

«Az itteni erődítések nem sokat érnek; a falak olyanok, mint Strigaunál, de födött közlekedés nélkül, igen régi minta szerint épített bástyákkal, melyek fölött a hegy uralkodik; a négy kapu rossz állapotban van, de azért a legszükségesebb védő-eszközökkel ellátom. A hegység felé a város magasan fekszik, a Zobtenberg oldalán azonban mélyedésben van.»

«Nehezen kaphatok bizalmas embereket s ezek díjazására (um solche zu amusiren) pénzre volna szükségem; kérem tehát Nméltóságodat ez irányban Ő Fenségénél lépéseket tenni.»

8. Reichenbach, 1757 október 3-án. — Legelőször is szerencsekívánatát fejezi ki Nádasdynak nevenapja alkalmából,[1]) azután folytatja: «Excellentiád tegnapi rendeletéből megértettem, hogy az ellenség az Oderán ismét átkelt[2]) s ez okból Nimptsch felé szorgalmasan czirkáltatok, de eddig mit sem észleltem. Itt azonban híre jár, hogy az átkelés a poroszoknak sok véres fejbe került.»

[1]) Az ilyen névnapi és egyéb szerencsekívánatok az időben igen divatosak voltak s a Nádasdy-levéltárban százakra megy a szerencsekívánó s még többre a különféle kolduló levelek száma. Nem ritka az sem, hogy egyik-másik pénzt ígér a fővezérnek az esetre, ha előlépteti vagy a magasabb állásra segíti.

[2]) Bevern hg. serege ugyanis Boroszlóhoz szállott s egyes részei az Odera balpartjára is átkeltek.

«A frankensteini landrath és az adószedő már visszatértek, de későn tudtam meg s mire értük küldtem, már Fouqué őket Glatzba vitette. Egy járőr egy porosz gránátos őrmestert hozott be; az azt állítja, hogy szökevény, de én nem hiszem s mivel visszatérésétől tartok, beküldöm.»

«Warthán hír szerint egy nyolcz gránátos századból álló zászlóalj van, négy löveggel; az erődítés egyszerű czölöpzet. Bárha e helyet tarthatónak nem ítélem, frankensteini különítményemre mégis veszélyes a porosz gránátosok közelsége s ezért holnap Wartha felé kémszemlét tétetek. Glatz helyőrsége nem lehet erős, mivel állítólag csak Fouqué Henrik őrgróf és Quad gyalog és Werner huszárezrede van ott; ez utóbbi ki van egészítve.»

«A glatziak — hír szerint — Johannisburg, Weisswasser és Weidenau felé szándékoznak portyázni; úgy beszélik, hogy a kiküldendő csapathoz Meyer ezredes szabadcsapata is csatlakozik; a különítményről némelyek azt állítják, hogy 1400 fő, mások hogy 2000; mindenesetre több lovasság, mint gyalogság.»

«Én ugyan soha életemben nem voltam tervezgető, mégis úgy vélem, hogy ha Excellentiád engem máshol használhat, úgy Waldenburgnál tán egy kisebb különítmény is elég lenne s a közénk eső terület járőrökkel is eléggé volna biztosítható.[1])

«Nagy bajom van a betegeimmel, kiket Landshutba kell küldenem, már pedig az út a hegységen át oly rossz, hogy az egészséges ember is, ha kocsin átmegy, beteggé válik. A Hallerzászlóaljhoz sok reconvalescens vonúlt be, kiknek nincs lőszere; én úgy próbálgatok segíteni, hogy a kereskedőktől a lőport elvétetem, de mégis nehány ezer töltény küldéséért kell esedeznem.»

Sajátkezűleg hozzáírva: «Most veszem a jelentést, hogy Warthát az ellenség kiürítette s a csapatokat Glatzba vonta; de e hír még megerősítésre szorúl; általában úgy találom, hogy a parasztok itt ép oly gazemberek, mint Sziléziában (osztrák); ott még a vallás segít, de itt az urak oltják a gazságot a parasztba; én tehát bennük nem sokat bízhatok.»

[1]) Úgy látszik a fővezérlet Jahnus különítményének Waldenburgba való áthelyezését tervezte s Nádasdy Jahnust véleményes jelentésre utasította. Jahnus egyelőre csakugyan Reichenbachban maradt, de csak pár napig s azután, mint látni fogjuk, Glatz felé keletre vonúlt.

Végül jelenti, hogy a kormánybiztos a hadi szállítmányok biztosítására tőle csapatokat kért, de ő nem adhat, mert a határokat is födözni, a szállítmányokat is biztosítani ereje nem elegendő.

Október első napjaiban Nádasdy, a herczeg fővezér instructiói alapján, elhatározta, hogy mivel Glatzra — ép Jahnus jelentései szerint — porosz csapatok vonúltak, melyek Csehországba betörni szándékoznak, Jahnus különítménye a glatzi kerületbe vonúljon, de eddigi helyén — Reichenbachban — csapatokat hagyjon vissza, az ohlaui kerületbe pedig földerítő lovasságot küldjön. E parancsra vonatkozik a következő jelentés.

9. Reichenbach, 1757 október 4-én. — «Excellentiád tegnapi rendeletére alázatosan a következőket jelentem: A megküldött öt kiáltványnyal Baranyay századost küldtem 50 huszárral az ohlaui kerületbe, és pedig azért Baranyayt, mivel ez huszárjaival a vett parancsok szerint továbbra is nálam fog maradni.»

«Ő kir. Fensége parancsainak és Excellentiád további rendelkezéseinek azon részére vonatkozólag, mely a glatzi kerületbe való elvonúlásról szól, jelentem, hogy itt gróf Rhédey alezredest fogom két zászlóaljjal visszahagyni, hozzá utalván Baranyay százados huszár-csapatát is, ki az ohlaui kerületből ide fog bevonúlni. Ellenben kérdést kell intéznem, hogy a glatzi kerületbe érve, Saly hadnagy csapatát magamnál tartsam, vagy ide visszaküldjem-e, mivel nekem van még 100 lovasom egy varasdi kapitány alatt, Krottendorf tábornoknál, kiknek korábbi parancs szerint hozzám kell visszatérni.»

«Mozdúlataimra vonatkozólag jelentem, miszerint tervem az, hogy innét lehetőleg gyorsan Neurode és Wünschelburgon át Reinerzre, onnét pedig Habelschwerdtre menetelek. E kitérés által elérni akarom, hogy 1-ször Fouqué szándékaimra nézve tévedésbe ejtessék (decontenanciren), 2-szor, hogy Csehországot annyira a mennyire (taliter-qualiter) födözzem, 3-szor hogy Landeck felé Simbschen ezredessel összeköttetést létesítsek s így az ellenség portyázásait lehetőleg meggátoljuk. Ha Excellentiádnak e tervre megjegyzése van, alázatosan esedezem érte. A város helyőrségét holnap fölváltom s azonnal indúlok; a netáni parancsot tehát még itt megkaphatom.»

«A 8-ikig szóló ismertető jeleket megkaptam. Jelentéseimet ezután Braunauon át küldöm; meglehet különben, hogy ott (a glatzi kerületben) több becsületes emberre (értsd kémre) találok, mint itt.»

A következő 10-dik levél egyszerű ajánló levél s csak a 11-ik tartalmaz ismét nevezeteseb dolgokat. Nádasdy az előadott tervet elfogadta, de még némi részletre nézve kívánt felvilágosítást.

11. Reichenberg, 1757 október 5-én. — «Itt Reichenbachban gróf Rhédey alezredes alatt a saját Haller ezredbeli zászlóaljat és a Bauer őrnagy által vezényelt Kreuz-zászlóaljat hagyom vissza. Baranyay századost már elindulásakor utasítottam, hogy ide vonúljon be s hogy gróf Rhédey parancsnoksága alá fog lépni; addig is egy hadnagyot 20 huszárral hagyok itt; többet nem lehet, mert lovasságom úgy szét van szórva, hogy magamnak is alig marad valami, idegenek pedig nálam nincsenek. Ép ezért igen óhajtanám ha a Krottendorfnál levő 100 — részben varasdi, részben banalis huszárból álló — lovasomat mielőbb visszakaphatnám; Krottendorfnál úgyis van magyar huszárság és német reconvalescens lovasság is.

«Ma elinduló oszlopom a 2 pétervárади, 2 szt-györgyi és 2 banalis zászlóaljból áll, mintegy 3000 főnyi létszámmal. Banalis huszárom 200 van. Kérem azonban Excellentiádat figyelemre méltatni, hogy különítményemből október végével több mint 2000 ember lesz hazaküldendő;[1]) ép úgy hazamegy a varasdi huszárszázad is.»

«Tegnap Frankenstein mellett Schönheydán voltam, Scheer bárónál;[2]) visszatértemkor kaptam a jelentést, hogy Frankensteinba 4 porosz ezred vonúlt be. Azonnal kémszemlét tétettem s kitünt, hogy ez egy átvonuló csapat volt, mely Boroszlóba menetelt. Bizonyos, hogy több lovasság volt, mint gyalogság. Ép ezért igen

[1]) A kiknek t. i. szolgálati ideje letelik s a kik tovább fegyver alatt maradni önként nem ajánlkoztak. Ez a hazabocsátás a szolgaidő leteltével és a kiegészítések bevárása nagy hátrány volt akkor. Nádasdy seregéből — bár ostromművelet közben volt — több ezer embert volt kénytelen elbocsátani, kiknek csak kis részét lehetett erős rábeszéléssel még egy ideig visszatartani.

[2]) Jahnus egy különítménye, mely eredetileg Frankensteinban állott.

sajnálom, hogy Baranyay századost többé nem figyelmeztethetem; reménylem azonban, hogy maga is eléggé óvatos lesz.»

Jahnusnak Baranyay századosra vonatkozó aggodalma alapos, óvatosságába vetett reménye pedig hiú volt, mert Baranyay századost a porosz lovasság Protoritzban, a mikor őrség kiállítása nélkül abrakoltatott, meglepte. Baranyay százados, egy hadnagy, 3 altiszt, 24 huszár és 42 ló porosz fogságba került.[1])

Jahnus különben október 5-én csakugyan elhagyta Reichenbachot; legközelebbi jelentése már az Eulengebirge déli oldaláról, tehát a glatzi kerületből jön.

12. Tábor Neurode mellett, 1757 október 6-án. «Alázatosan jelentem Nagymltsgdnak, hogy csapatosztályommal a glatzi kerületbe bevonúltam. Az út a hegységen át oly rossz, hogy málhám csak holnap érkezhetik ide s így kénytelen leszek holnap még itt maradni. A lakosság igen örül a cs. és kir. csapatok bevonulásának s a jóindulatúak (die Gutgesinnten) remélik, hogy a porosz nyomás alól most már fölszabadulnak. Élelmezésem sok nehézséggel jár, mindazonáltal igyekezem arra, hogy csapataimat minden szükségessel ellássam.»

«Glatzra vonatkozólag azon hírt vettem, hogy Fouqué az utolsó jelentésemben említett csapatokkal Boroszlóba ment.[2]) Glatzban a poroszok dolga általában rosszúl állana, mert a helyőrség nagyobbára szolgálatra kényszerített szilézekből és szászokból volna összeállítva, ezen kívül pedig még a vérhas is uralkodik a várban.»

«Szándékom tehát az, hogy Glatzot körűlzárom;[3]) ez által nemcsak legjobban meggátolom Glatz helyőrségét a császári területre való portyázásban, de megnyugtatom a lakosságot is, mely azután szükségleteimet készségesebben födözi; tudattam is már bevonulásomat úgy Gaisrugg gróf ezredessel, mint a többi itt ve-

[1]) Loth. hg. szilézíai hadjárata. Hadtört. Közl. 1890. 102. lap.

[2]) E hír, mint később bebizonyúl, hamis volt, mert Fouqué továbbra is Glatzban maradt; Loth. hg. szilézíai hadjárata; i. h. 103. lap.

[3]) E terv fölmerült — mint később még látni fogjuk — a fővezérletnél is, de határozottabb alakban; a herczeg ugyanis úgy vélte, hogy Jahnus Glatzot hatalmába is ejthetné. Erről később.

zénylő parancsnokokkal, kikkel összeköttetésbe léptem s szándékom végbevitelében a legnagyobb óvatossággal és serénységgel fogok eljárni.»

«Itt azt beszélik, hogy Boroszlónál vasárnap és hétfő közt reánk kedvező lefolyású harcz vívatott;[1]) ez itt jó hatást tett s az én feladatom is megkönnyíti.»

Jahnus tábornok nem csak október 7-én maradt Neurodén, de sőt 10-ig volt kénytelen itt vesztegelni; okát a következő jelentésben megtaláljuk.

13. Neurode, 1757 október 9-én. «Excellentiád parancsát, hogy a hadjárat folytatására önként ajánlkozó tisztek és altisztek[2]) névjegyzékét beadjam, a nálam közel levő csapatokra nézve holnap teljesítendem.»

«Ő kir. Fenségének kivonatosan közölt rendeletére vonatkozólag jelentem, miszerint az előnyomulást — a már jelentett módon Niederstein felé s tovább Glatz körül — holnap szándékozom folytatni. Hogy itt oly soká időztem, annak oka az, hogy ideérkezésemkor semminemű élelmi készletem nem volt s a menet folytatása előtt élelem szerzése okvetlen szükséges volt; legénységem néhány napig így is szükséget szenvedett.»

«A Glatzból kiinduló portyázások és ellenharácsolások miatt a lakosság igen izgatott s így igyekeznem kell, hogy a várhoz közel férkőzvén, nagyobb terűletet fedezzek. Az ellenség úgy látszik azt hiszi, hogy a védhető helységeket mind meg akarom szállani; erre mutat azon intézkedése, hogy a kapuszárnyakat Habelschwerd-ről elvitette Glatzba. De nekem nem ez a szándékom, hanem az, hogy Glatz közvetlen közelében állást foglalva, a helyőrséget féken tartsam.»

«Fouquéra vonatkozó jelentésem alapja az volt, hogy equipageát bizonyosan látták a Boroszlóba ment csapatnál; de utánna nyomban jött hír, hogy nemcsak Fouqué, de a csapatok egy része is visszatért Glatzba.[3]) Hogy most is ott van, annál bizonyosabb,

[1]) Ez csak jelentőség nélküli előörs-csatározás volt. A főerők tétlenül állottak egymás ellenében.

[2]) Lásd ez önkéntes ajánlatra nézve a korábbi megjegyzést a 210. lapon.

[3]) A herczeg ugyanis kétségét fejezte ki az iránt, hogy Fouqué

mert tegnap levelet kaptam tőle, melylyel együtt visszaküldi Taaffe gróf lovát, melyet szökevény szolgája Glatzba vitt be;[1]) hogy azonban a csapatok közűl mennyi tért vissza Glatzra, azt ki nem puhatolhattam.»

«Kémek dolgában itt is rosszúl állok; a jó akarat megvan ugyan, de hiányzik a bátorság.»

«Csehországba való portyázás felől, mely Reichenau felé van tervezve, már nyertem tudomást, s azt meg is fogom akadályozni — a Johannisberg felé végrehajtottat, melynek eredménye számos marha elrablása volt, már nem gátolhattam — de Morvaország felé egyelőre portyázás nem várható. Különben reménylem, hogy holnap tüzetesebb jelentést tehetek.»

A legközelebbi jelentést azonban Jahnus nem másnap, hanem csak 12-én teszi, a mikor is már Wallisfurthhoz, Glatz várától alig 1½ kilométerre ért.

14. Tábor Wallisfurthnál 1757 október 12-én. «Legelőször is előterjesztem a pétervárади és szt-györgyi ezredek azon tisztjeinek jegyzékét, kik a hadjáratot folytatni kivánják. Ami a hazaküldendő legénységet illeti, sajnos majd 2000-re megy azok száma, s így osztályom nagy veszteség elé néz; nevezetesen hazatér a pétervárади ezred 1-ső zászlóalja és egy zászlóalj varasdi a szentgyörgyi ezredtől. A végső határidő e hó utolsó napja; a legénység alig várja e napot és sajnos ez a fegyelmen is — összehasonlítva a múlt hóval — erősen meglátszik. Visszairányításukról és ellátásukról saját élelmező biztosaik, Eichinger és Auriachin, gondoskodnak s e tekintetben már utasításokkal birnak.»

«Magamat illetőleg jelentem, hogy tegnap Pischowitzen át, *alig fél mértföldre a vár alatt* meneteltem el, minek folytán a várban riadót vertek és fél órán át készültségben voltak; szándékom ugyan az volt, hogy a körűlfekvő 5—6 helységben magam befész-

Glatzból eltávozott volna; Nádasdy ezt közölte Jahnussal s erre vonatkozik e jelentés.

[1]) A szileziai háborúban a főbb tisztek magántulajdonát képező lovakat, málhát stb. az ellenség soha se tartotta meg, hanem lelkiismeretesen visszaszolgáltatta. Nádasdy is visszakapta ily módon egyszer egész málháját, mely a poroszok kezébe került.

keljem, de részint azon további hírre, hogy a helyőrség ereje mégis legalább 10 zászlóalj, s így vállalkozásom veszedelmes lehetne, kénytelen voltam tervemtől elállani s csapattestemet együtt tartani, melylyel most itt Wallisfurth mögött egy magaslaton foglaltam állást. Tőlem jobbra egy bizonyos távolságra a Reinerz felé, tehát Csehországba vezető országút van; ez irányban tehát meglepéstől tartanom nem kell;[1]) ha mindazonáltal mégis — kerülő útakon — betörés történne, én előnyben vagyok, mert megelőzhetem; felállításom különben Morvaország fedezésére is előnyös, ellenben Felső-Sziléziát kellőkép nem biztosíthatom. Warthát könnyű lett volna ugyan elfoglalnom, de nehezebb lett volna megtartani és innét Csehországot sem fedezhettem volna, mert bizony csapattestem számereje csekély. Addig is mindazonáltal, úgy hiszem, hogy Csehország s így a tűzérség útja is biztos.[2])

«Gróf Gaisrugg ezredes azt írja nekem Königgrätzről, hogy ott tetemes lovasság úgy szólván szolgálati rendeltetés nélkül áll. Ha onnét néhány száz lovast kaphatnék, én tudnék nekik foglalkozást adni s élelmezhetném is őket; a nálam levő 250 huszár bizony sokszor kevés.»

«Excellentiádnak legutóbb közölni méltóztatott velem a herczeg ő kir. Fensége azon gondolatát, nem volnék-e talán képes Glatz várát rajtaütés útján hatalmamba keríteni?[3]) E felől ez idő szerint még nem nyilatkozhatom, mivel még nem állott módomban a várat közelebbről s körülményesebben kémszemle alá venni. A város hír szerint mély árkokkal, fedett közlekedéssel s néhány külső védművel bír; a kaszárnyák a régi városfalak mögött vannak. A régi vár magasan meredeken fekszik, ép úgy igen kedvező a régi

[1]) Értsd: «ez irány tehát fölállításom által födözve van».

[2]) Königgrätzből Trautenau felé tetemes tűzérség volt útban, melynek rendeltetése az volt, hogy Nádasdy Schweidnitz alatt álló ostromló seregéhez vonúljon. Ezt a tűzérséget a herczeg féltette s Nádasdy ezért figyelmeztette Jahnust folyton a Csehország felé vezető útak biztosítására.

[3]) Lothringeni Károly herczegben e gondolatot Jahnus azon korább közölt jelentése keltette, hogy Glatz helyőrsége nagyobbára sziléziai és szász (tehát a poroszokkal szemben ellenséges indulatú) legénységből áll. Lásd Loth. hg. sziléziai hadjárata; i. h. 103. lap. Valóságban azonban a dolog nem így állott.

város fekvése is. A helyőrség a Fouqué és Quadt ezredekből, és Henrik őrgróf ezrede 2 zászlóaljából áll, mi a gránátosokkal együtt 8—10 zászlóaljat tehet. A két előbb említett ezred a Henrik ezred állományából kiegészíttetett, míg ez utóbbi a szolgálatra kényszerített legénységet vette föl.»

«Élelmezésünkkel elég baj van, mert a megrendelt szállítások végrehajtását az ellenség folyton akadályozza; tegnapelőtt huszárjaink 200 ellenséges huszárral — kik mellett gyalogság is volt — tűztek össze „aber es ist nichts Rechts dabey vorgegangen".»

15. Tábor Wallisfurthnál, 1757 október 14-én. «Különös jelenteni valóm nincs, csak az, hogy huszárjaimat inkább az élelemszerzésre vagyok kénytelen fölhasználni, semmint őrjáratokra. Az ellenség nyugodt s egész nap halljuk a táborba a dobosok gyakorlatait. A várat látjuk s járőreinkkel elég közel jutunk hozzá, a minthogy én is ép most térek vissza egy szemléről, melyet 40 huszár kíséretében végrehajtottam; de nem igen lehet valamit megfigyelni.»

«Gaissrugg gróf ezredesnek egy Königgrätzből tegnap érkezett értesítője azonban majdnem tévedésbe ejtett. Azt írta, hogy Fouqué néhány ezreddel Reinerzen, Giesshübelen és Opocsnán át útban volna Königgrätz felé s így jó volna, ha én Nachodnál állást foglalnék. Ámde én úgy ezen országútról, mint a Kronstadt és Mittelwalde felé vezető útakról biztos hírekkel bírok s így azt hiszem, hogy az én saját idejövetelem támasztotta a kérdéses hírt Csehországban. Én csak azon egy esetet tartom lehetőnek, hogy ama Meyer-féle szabad- vagyis inkább rablócsapat, mely Felső-Szilézia határán áll, Morvaországon át Csehországba betör, amiről azonban eddig tudomásom nincs; ha mindazonáltal ez megtörténnék, meggátolni képes nem vagyok, de visszatérését ugyancsak megnehezíthetném.»

«Glatzból eddig biztos hírek szerint semmiféle különítmény ki nem vonúlt, kivéve két kisebb csapatot — egyenkint 4—500 fővel — melyek Sziléziába, hír szerint Briegre mentek s tömérdek előfogatot vittek magukkal.»

«Ide mellékelek két, híreket tartalmazó, másolatot. Az egyik egy oly ember jelentése, aki magát behízelegni akarja, a kit azon-

ban még kipróbálok. Jelentése ellentmond azon korábbi hírnek, hogy Wartha ki volna ürítve s én hiszem is, hogy a poroszok e fontos pontot megtartani igyekszenek. Magam is nagyon szerettem volna a glatzi kerületbe való bevonúláskor Warthát elfoglalni; de ennek megtartása és Csehország fedezése két össze nem férő föladat volt. A másik Simbschen ezredes közlése, melyet kellően méltatva, holnap innét elvonulok, s 3 zászlóaljjal Habelschwerdtet szállom meg, vagy egy más alkalmas pontot e vidéken, 2 zászlóaljat pedig Landeckre küldök; a Schwartz alezredes alatt álló különítményt Braunauról Wünschelbergre, a Nachodnál állót Reinertzre vonom s mindegyikhez megfelelő lovasságot adván, reménylem, hogy Csehországot fedezni s e közben egymást támogatni képesek leszünk; de csak e hó végéig, mert csapattestemtől ekkor 2000 fő haza megy s én sanyarú helyzetbe jutok.»

«Az utolsó nyilt levelet tegnap küldtem Glatzba; a trombitás bekötött szemekkel vezettetvén az előörsökön át, nem tud semmit mondani; de hogy Fouqué bent van, annál bizonyosabb, mert a választ ő írta alá.»

«Szükségesnek tartom, hogy az e vidéken s általában a kerületben alkalmazott összes porosz és lutheránus vallású hivatalnokok elkergettessenek, mit a legközelebbi napok egyikén szándékozok végrehajtani. Ezek itt a legelvetemültebb kémek és a legnagyobb gazemberek, kik a jóindulatú lakosságot folyton izgatják, tévútra vezetik s így működésünket gátolják. Ama bizonyos elnézés, melyet Sziléziában alkalmaztunk, itt meg kell hogy szünjön, mert ez idegen hivatalnokok ép a vallást használják ellenünk föl s ezenkívül is „verschiedene Kunstgriffe appliciren", mi által a cs. és kir. ærarium szenved.»

A csatolt másolatok egyikében, melynek címe: «Extract einer sichern Relation vom 12. October 1757», a következők foglaltatnak: «Wartha helyőrsége nem több mint 800 ember, de 3 nappal ezelőtt Glatzból 8 nehéz ágyú vitetett oda; az úgynevezett Jaschkenbergen löveggátony építtetett, s több helyen aknák ásattak. Glatz helyőrsége a következő: Fouqué ezrede teljesen, Henrik őrgróf és Quadt ezredéből 1—1 zászlóalj, 1 zászlóalj aknász, 1 zászlóalj tűzér, 4 század huszár; az egész mintegy 6000 fő, de nagyobbára szolgálatra kényszerített szász és sziléziai legénység, mely a

poroszok iránt nem nagy odaadással viseltetik. Boroszlóról hallottam, hogy az élelmi szerek ára ott roppantúl felszökött s az emberek a pékboltok előtt a kenyérért verekszenek; itt (Glatzban) is szükség van, mert a cs. kir. csapatok még egy kecskét vagy tyúkot sem eresztenek be s a sziléziaiak a poroszokkal szemben különben is ellenséges indulatúak. Most hallom, hogy Schlabendorf porosz miniszter parancsot adott, hogy a sör, pálinka és mindenféle élelem haladék nélkül Boroszlóba vitessék.»[1])

A második melléklet címe: «Extract des Herrn Obristen Simbschön Schreiben dd. 11-en Oktober 1757, vom Lager bei Neustadt».[2]) Ebben Simbsschön ezredes kéri Jahnust, hogy elfoglalt állásait vele közölje; mert ha Jahnus valamivel tovább keletre húzódnék, úgy ő is közeledne, s így összeköttetésbe lépvén, egymást könnyen támogathatnák; ha ellenben Jahnus nem közeledik, úgy ő fölállításában marad. Végül közli, hogy a poroszok Neisse helyőrségét a Treskow-ezreddel szaporítani szándékoztak s az ezred már Briegben volt, midőn hirtelen ellenparancsot kapott és a hadsereghez vonatott.»

Jahnus erezte az összeköttetés és kölcsönös támogatás szükségét s mint maga is mondja, Simbschön levele folytán tovább a kelet, illetőleg dél-kelet felé vonúlt s Habelschwerdtnél foglalván állást, Simbschönnel Friedebergen vagy Freiwaldauon át valószínűleg összeköttetésbe lépett, bár ez összeköttetésből a nagy távolság folytán sok hasznot alig vonhatott.

Rónai Horváth Jenő.

[1]) Boroszlóban Bevern herczeg serege állott, melynek létszáma 35—40,000 fő volt s az élelem e sereg számára volt szükséges.

[2]) Neustadt Felső(osztrák)-Szilézia határán, Neisse és Cosel várak közt.

AZ 1686-IK ÉVI SZEBENI INSURRECTIONÁLIS CONSTITUTIO.

A nehéz körülmények, melyek között 1686-ban Erdély állott, kényszerítették Apafi fejedelmet és a rendeket az alábbi szigorú határozat hozatalára. Scherfenberg már Erdélyben volt német sereggel és sietett Szeben alá, hogy ott az oda vonúlt fejedelmet és a rendeket a bécsi Haller-féle kierőszakolt egyezmény elfogadására fegyverrel kényszerítse.[1]) Erdély aranykorának már vége volt. A nép, mely 25 év óta német katonát nem látott, elhagyta házát, hajlékát s réműlve futott erdőkre, havasokra. Ezen constitutio csupán két eredeti példányban íratott, a mint a 10-dik vagy utolsó pontban ki van fejezve, és hogy a maradékoknál emlékezete se legyen, kinyomatását is megtiltották.

E két eredeti példányt az ítélőmestereknél tették le oly utasítással, hogy a kiknek hiteles másolatban kiadják, vegyék jegyzékbe s a veszedelem elmulása után kérjék és vegyék vissza s égessék meg, hogy se eredeti példány, se másolat fönn ne maradjon. Ezen példányból öt másolatot adott ki egyik ítélőmester, a mint az eredeti példányra reá írt jegyzék mutatja: Május 9-én Nemes János-, Székely László-, Macskási Boldizsár- és Toldalagi Jánosnak egyet-egyet s május 20-án Lugosi Ferencz secretariusnak egyet. Az ezután rohamosan következő események — úgy látszik — nem engedtek időt sem a kiadott másolatok visszavételére, sem ezek és a két eredeti példány megsemmisítésére s így most 200 év után

[1]) Lásd erre vonatkozólag Hadtört. Közlem. 1891 évi 421. lapján. «Adalék Szeben város hadtörténelméhez» című közleményt.

a maradéknak alkalma van megismerni azon insurrectionális constitutio tartalmát a következőkben:

«Ez mostani szoros állapotjához képest ez ország minden szabadsággal élő rendeknek hadban való menetekről írott Constitutiók.

Noha mind generális mind partiális Insurrectiókról és azok ellen cselekedőknek büntetéséről kglmes urunk édes eleinktől reánk maradott szép articulusaik vadnak az approbata Constitutiókban, melyeket mi is intacte et inviolate megakarunk ez után való időkre és maradékokra tartani, úgy hogy ha az szükségtől mostan kényszeríttetvén szorosabb törvénynek írására kényteleníttetünk is lépni, de azoknak elbontásában ez mostani végzésünk ne præjudikáljon.

Mindazonáltal mivel megtapasztaltuk, hogy sokan az eddig írott törvényekkel nem gondolván, az Ngod méltóságos parancsolatjára igen restűl mozdultak, avagy ugyan teljességesen vakmeröképpen el mulattak insurgálni és hogy ha Isten ő felsége irgalmasságából, nagyobb romlástól eddig bennünket nem oltalmazott volna, nem másokat, hanem az olyan szófogadatlanokat okozhattuk volna méltán. Hogy azért e hazában minden szabadsággal élő rendek az hazának mostani szoros állapotjában, nagyobb serénységgel és hívséggel, Ngod méltóságos parancsolatját értvén és az Deputatusi uri és fő rendek eő kglmek fogarasi conclusuma szerint, az utolsó szükség ugy kivánván, ha azon egy háznál szolgálható házas személyek egynehányan találtatnának is, viritim insurgáljanak, és ad diem et locum præfigendum elégséges hadi apparatussal comparealjanak tetszett egész országostól három nemzetűl, Ngod kegyelmes consensusa is accedálván, ez ide alább le tött punctumok szerint valo constitutiot communi voto ez mostani szoros állapotokban concludálnunk.

1. Hogy mostan tempestive Ngod méltóságos parancsolatja az minden órán való készen létel felől minden helyekre kimenjen (excipiálván az Partiumot, az kiket az német hadak teljességesen elrontottanak, mig az rajtok quartélyozó hadak eltakarodnak róllok) hogy annál is inkább az készületre való parancsolatnak késő ki menését senki ne okozhassa.

2. Valakik az Ngod méltóságos parancsolatja és mostani szo-

ros végezésünk ellen cselekesznek, és akár partiális akár generális insurrectionak idején, parancsolatjok levén, nem insurgálnak és ahoz illendő jó hadi apparatussal ad diem et locum præfigendum nem compareálnak, hogy ha rationabilis excusatiojok nem tanáltatik, halállal bűntetődjenek, mint hazájokat oltalmazni nem igyekező, fejedelmek parancsolatját nem fogadó és az egész ország szoros törvényit vakmerőképpen talpok alá tapodó emberek, kik ellen is következendő punctumokban letött mód szerint való rövid processus observáltassék.

3. Az insurrectiot posthabeálo emberek (hogy ha a felűlésnek és táborozásnak intra limites regni partiumque Hungariæ eidem annexarum az haza oltalmára kell lenni) az ki fel nem űl és nem compareál ad præfixum locum et terminum, generális ur' ő kgyelme ad octavum in persona si reperiri poterit, si vero non de bonis legitime admoneáltatván, az maga generális székire, az holott is az törvényben az akkori táboron jelen levő tanácsi rendek, fő tisztek és tábla birái adhibeáltatván, akar compareáljon s akar ne, exclusis omnibus remediis et etiam apellatione, végső törvény legyen; mindazonáltal ha compareál és kivánja, az egy exmissio ne denegáltassék, annyi időre, mig prætensioja szerint való maga méltó mentsége véghez mehet, és ha juridice vakmerőnek találtatik, in *poena* amissionis capitis incurrált személynek pronunciáltassék, és az ilyeneknek senki gratiát privatus ember szerezni vagy sollicitálni ne merészeljen; az ki ez ellen cselekednék, hasonló poenában incurráljon mox et de facto; hanem ez Generális uram ő kgelme auctoritasában áljon, az tanácsi rendel meg egyező értelemből, ha kinek gratiát szerezni méltónak ítilik.

4. Mivel az fölűlésben eddig sokan okozták azt, hogy bizonyos okokra nézve az ő fő tisztek közűl, egyik is ő kglmük között nem lehetett, Nsagod kegyelmes annuentiájából végeztük, hogy akar partiális, akar generális felűlés kivántassék Nságod kglmes dispositioja szerint, fő tiszt uramék és atyánkfiai közűl, egyik hogy Vármegyéje között jelen legyen, hogy ha pediglen bizonyos okokra nézve jelen nem lehetne, tehát az fő tisztek magok képekben substituáljanak azon vármegyebeli becsületes főrendet, az kitől dependentiájok lehessen.

5. Ez mostani szoros végezésünk alá rekesztjük az hadako-

zásra teljességgel inhabilissá tétetett nemes atyánkfiait, kik is mindenekben magokat alkalmaztassák az aprobata Constitutioban part: 3 Tit. 19 art. 9 irt modalitáshoz az hadi expeditio dolgában. Hasonlóképen az özvegy nemes asszonyok részéről is observáltassék ugyan azon Approbata Constitutioban irt articulus Part: et tituli ejusdem articul. 5 és absque omni fraudulentia, az szerint præstáltassák az hadi expeditio idején való szolgálatot. Az neveletlen és tutorság alatt levő árvák is ez szoros végezésünk alá nem értetnek.

6. Az honn való vigyázásra az vármegye tiszteinek fele, úgymint az vice ispánoknak egyike, az fő biráknak egyike és az szolgabiráknak fele, az perceptor honn maradván az vármegye gondviselésére, ez szoros ügyben és állapotban ők is immunissá nem lehetnek, hanem személyekről és jószágokról juxta constitutiones superinde confectus soldos állitással tartozzanak; az szolgabirák peniglen, mivel kevesebb értékűek szoktak lenni, hárman tartozzanak egy jó soldost állitani; ide nem értve Mármaros vármegyét, kiknek ez hadi insurrectiojokról való privilegiumokat vigora præsentium most bontogatni nem akarjuk.

7. Ez szoros állapotokban illæsa Celsitudinis vestræ Principális dignitate permanente senkinek is exemptioja suffragáljon végeztük.

8. A szolgák állapotjáról concludáltuk, hogy akar Ngod köteles szolgái legyenek, akar uraké nemeseké, de ez hazának ilyen szoros állapotjában mind személyekről, mind jószágokról az Approbata Constitutioban part: 3 tit: 19 articul. 6. irt módok szerint tartozzanak soldos állitással.

9. A szolgák állapotjában tanáltatik ilyen fraudulentia is, hogy ha esztendejek az had promulgáltatásának idejekorán telik, az articulus ellen urokat mindjárt el hagyják, és hadban menni vellek nem akarnak, sőt hadi mentség és egyéb prætextusok alatt magokat másoknak kötelezik; ez ilyen szolgák ellen is az mostani szoros állapotban Ngod kegyelmes consensusából tetszett az processust megröviditenünk, ugy hogy ha contra vim articuli valamely szolga az urát akaratja ellen elhagyná, vagy elhagyni akarná, akárholott deprehendáltatván szabadosan megfoghassa és maga szolgálatjára erőltethesse.

10. Utolszor communi voto concludáltuk, kegyelmes urunk Ngod kglmes consensusa is accedálván, hogy noha ez mostani szoros állapotokra nézve kénytelenittetünk ily kemény constitutiot irnunk az hadi insurrectioról, mindazonáltal oly declarátioval cselekedtük, hogy ennek ereje ne tovább, hanem csak addig az ideig extendálódjék, mig Isten ő felsége ez mostani felbodúlt állapotokat csendesiti; és az két Császár között való mostani hadakozás vagy egy vagy más uton complanáltatván, az körűlöttünk és köztünk levő idegen nemzetek fegyverétől Isten ő felsége bátorságossá teszen bennünket; melyet Isten adván érnünk, ez iránt való szoros constitutionkat invalidáljuk, cassáljuk, és ugyan abrogáljuk; mely is hogy jobb módjával annak idejében effectumba mehessen, és hogy maradékainknál emlékezet is ne hallassék, ez Constitutionkat az több articulusokkal kinyomtatni interdicáltuk, hanem az Ngod méltóságos és az ország három nationális pecsétek alatt roboráltatván, két egyenlő originálok tartassanak az itélő mestereknél; ő kglmek, ha kiknek in vero transumpto ki adják, bizonyos regestrumba consignálván, és midőn Isten azt az kivánt csendességet adja érnünk, mindenektől ez szerént vehessék és kérhessék vissza és se exemplárt, se párt nem conserválván senki is egészlen, mind megégessek kötelességök tartása szerint. Datum in civitate nostra Cibiniensi die sexta mensis Mai anno Domini millesimo sexcentesimo octuagesimo sexto. In generali videlicet Dominorum trium nationum regni Transilvaniæ et partium Hungariæ eidem annexarum universorum statuum et ordinum congregatione.

Apafi m. pr.

Magister Petrus Alvinczi protonotarius m. pr.

Magister Joannes Sárosi protonotarius m. pr.

Eredetije a gr. Teleki-nemzetség közös levéltárában M.-Vásárhelyt 3731. sz. a. A fejedelem és a három nemzet 3 borított pecsétjével ellátva.

KONCZ JÓZSEF.

KRAY PÁL ÉS AZ ÖT NAPRA TERJEDŐ RAJNAI HADJÁRAT 1797-BEN.[1])

Az 1797-ik év kora tavaszán, midőn Bonaparte tábornok győzelmesen nyomúlt be Ausztria örökös tartományaiba, Károly főherczeg a rajnai hadszínhelyről elhívatott s a főparancsnokság ideiglenesen *Latour* gróf táborszernagyra ruháztatott. Az osztrák erők összege mintegy 130.000 főt tett, míg vele szemben Hoche és Moreau tábornokok alatt egyenkint 70.000, összesen körülbelül 140.000 fő állott.

Az 1796 deczember 8-án kötött fegyverszünet csak 24 órai fölmondásra volt alapítva. Károly főherczeg, midőn a rajnai hadszínhelyről távozott, Latour grófnak ajánlotta, hogy a fegyverszünet meghosszabbítására, sőt ha lehet *általánosítására*, törekedjék. A hadsereg kedvezőtlen állapota,[2]) az olasz hadszínhelyről vett fölötte kedvezőtlen hírek s más okok nem igen biztathatták Károly főherczeget a siker reményével s míg a fegyverszünet meghosszabbítása által egyrészt a rajnai hadszínhelyre nézve megnyugvást szerezni óhajtott, másrészt szívesen vette volna, ha Moreau és Hoche tábornokok a fegyverszünetbe Bonaparte olaszországi hadseregét is belevonják s így annak további előnyomulását megakasztják.

Latour a tárgyalások megindítására Werneck altábornagyot, a hadsereg jobb szárnyának parancsnokát, bízta meg, ki a Sambre- és Meuse-hadsereg parancsnokával, Hoche tábornokkal állott szemben. Mielőtt azonban ezek megkezdettek volna, Hoche tábor-

[1]) A cs. és kir. házi, udvari és állami levéltár okiratai alapján.

[2]) A hadseregtől majd 22,000 fő az olasz hadszínhelyre vonatott.

nok a fegyverszünetet április 13-án fölmondta; az ellenségeskedések megkezdésének időpontjául azonban április 16-ika határoztatott meg.[1])

Werneck főhadiszállásán e fölmondás nem csekély megdöbbenést okozott s *Marchal* vezérkari őrnagy[2]) azon föladattal küldetett Hoche főhadiszállására Coblenzbe, hogy e fölmondás visszavonását és az általános fegyverszünet iránti tárgyalások megindítását kieszközölni törekedjék. Időközben azonban előkészületek tétettek arra, hogy az ellenség — a hadsereg-parancsnokságtól leérkezett hadi tervhez képest — egyesült erővel megtámadtassék ott, hol legelőször mutatkozik.

A fegyverszünet meghosszabbításába vetett remények azonban hiúknak bizonyultak; Hoche oly föltételeket szabott, melyek a császáriak által elfogadhatók nem voltak. Ennek folytán határozatba ment, hogy a hadtest támadásba megy át és pedig *Krobach* (Kroppach) irányában.[3])

De még az előkészületek folyamatban voltak, midőn az osztrák főhadiszálláson ismét a fegyverszünet meghosszabbításának híre terjedt el. Az okot erre egy nő, *Greiffenklau grófné*, Hoche kedvese szolgáltatta, ki *Kray* altábornagyhoz írt levelében kijelentette, hogy: «a tárgyalások fennakadásának oka egyedül Marchal őrnagy, kinek magatartása a franczia főhadiszálláson nem tetszett; de semmi kétsége nincs, hogy a fegyverszünet, ha a tárgyalásokra más megbizott küldetik, Hoche tábornok által elfogadtatik, annál is inkább, mert a fegyverszünet eszméje a franczia tábornoki karban élénk viszhangra talált».

Az osztrák főhadiszálláson kapva-kaptak ez állítólagos kedvező alkalmon, s a tárgyalásokkal Werneck most Plunquet gróf[4])

[1]) Latour jelentése a bécsi hadi tanácshoz Mannheimből. Cab. Act. 1797.

[2]) *Marchal Ignácz* Wetzlarban született s 1793-ban az utászkarból helyeztetett át a vezérkarhoz; ott lett 1796-ban őrnagy, 1801-ben alezredes, 1804-ben pedig a 27. gyalogezrednél ezredes és ezredparancsnok; tábornokká 1808-ban, altábornagygyá 1813-ban neveztetett ki; részt vett az összes napoleoni háborúkban s 1823-ban Bécsben halt meg.

[3]) Egy órára Altenkirchentől Hachenburg felé.

[4]) Plunquet (Plunkett) Miksa gróf 1753-ban Linzben született s korán

Manfredini (26.) ezredbeli alezredest bízta meg. A levél azonban csak az osztrák főhadiszállás félrevezetésére volt számítva, s Hoche csupán időt akart ez által tervei végrehajtására nyerni; ezek abból állottak, hogy a franczia csapatok a tárgyalások alatt lassan és észrevétlenül előre tolatván, egyrészt a Majna folyónak az osztrákok általi átlépése lehetetlenné tétessék, másrészt a Werneck hadtest szárnyai átkaroltassanak.

Hoche serege ekkor 75,000 főt, Werneck hadteste alig 25,000 főt számlált.[1])

Csak *április 18-án* reggel, a mikor a franczia oszlopok a Neuwied melletti hídfőből már kibontakoztak, csak akkor nyert Plunquet alezredes Hoche tábornoktól határozott választ, még pedig, hogy: «a fegyverszünet csak azon föltétel alatt jöhet létre, ha az osztrákok által megszállt Ehrenbreitstein vár[2]) és a Lahn folyó jobb partvidéke a francziáknak azonnal átadatik».

Az ellenségnek a neuwiedi hídfőből való kibontakozását *Kray* altábornagynak kellett volna megakadályozni,[3]) de Plunquet alezredesnek a nemzetközi jogok és szokások ellenére történt hosszas visszatartása ezt lehetetlenné tette, mert *ugyanazon órában, a mikor Plunquet elbocsáttatott, a franczia oszlopok már előtörtek a hídfőből.*

Werneck ép úgy mint Kray, teljesen bíztak abban, hogy Plunquet küldetése sikerrel jár s hogy Latour táborszernagy kívánsága szerint a fegyverszünet megköttetik. E bizalom okozta, hogy az óvatosság és biztosság szabályai szem elől tévesztettek.

lépett a hadseregbe; 1793-ban őrnagy és a Szász-Teschen herczeg, 1795-ben Clerfayt szárnysegéde volt; 1796-ban a 26. ezredben alezredes, 1797-ben a 45-ik, a következő évben az újonnan fölállított magyar 60. gyalogezred ezredese lőn; 1799-ben Hotze hadtesténél a Schweizban küzdött és Schänisnél vele együtt esett el.

[1]) Schels szerint Werneck hadteste 29⁴/₆ zászlóaljat, 67 lovas századot számlált volna, mi 28,841 főt (közte 9092 lovas) tesz; a május 6-iki hivatalos jelentés azonban csak 20 zászlóaljat, 57 századot, 38 lovas századot = 25,383 főt említ; ebben benfoglaltatik 10,153 lovas és 59 löveg. Latour jelentése; Cab. Act. 1797.

[2]) Coblenzzel szemközt fekvő erősség.

[3]) Hogy ezt tenni akarta is, az Werneckhez intézett s április 15-én kelt jelentéséből világosan kitűnik. Feldacten, Deutschland, IV. 1797.

Kray csapatai a neuwiedi síkon állottak táborban s midőn a franczia oszlopok a hídfőből *reggel 8 órakor* előrontottak, már nem volt idő ahhoz, hogy az osztrák csapatok egy harczászatilag kedvezőbb terepszakaszba, vagy a hátrább fekvő magaslatokra vezettessenek. A harczot azon kedvezőtlen helyzetben kellett elfogadni. Hoche átszárnyalta Kray állását s csapatait rövid küzdelem után szétverte. Maga Kray is nehezen menekült s déltájban ellenséges csapatoktól folyton üldözve jutott Montabaurra.

Míg ezek Neuwiednél és Dierdorf tájékán történtek, *Werneck* a hadtest zömével Altenkirchen tájékán állott, hogy az eredeti terv szerint Hoche seregének *Championnet* alatt három hadosztályból álló s a Sieg folyón átkelt balszárnyát azonnal megrohanja, mihelyt a fegyverszüneti alkudozások félbeszakadnak.[1]) Kray hadtestének megveretése folytán azonban Werneck tervével azonnal fölhagyott s Neukirchre vonúlt vissza, s a Westerwald magaslatain állást foglalt.

De itt se soká maradhatott s míg serege egy része Kienmayer alatt Championnet hadtestét tartóztatta föl, más része Dierdorf felé sietett, hogy Kray csapatait fölvegye.

Az április 18-ikáról 19-ére következett éjjelen Werneck megkezdte visszavonulását a Dill folyó felé Herborn irányában, biztosan remélve, hogy a *Simbschen* által vezetett s 10—12,000 főnyi tartalék-hadtesttel, mely Mainzból útban volt Limburg felé, még idejekorán egyesülhet.

Simbschen megérkezett ugyan, de későn.

A francziák nemcsak Limburgot elfoglalták volt, de sőt Nassau-on és Nastättenen át útban voltak Wiesbaden felé. Simbschen elkülönítve megtámadtatott és visszavettetett; a Lahn-vonal útjai egész Weilburgig nyitva állottak a francziák előtt s így e vonal védelme lehetetlenné vált.

Werneck tehát csak Wetzlar felé hátrálhatott, de sőt ez útért is lépésről-lépésre harczolni volt kénytelen. Werneck különben megállapodásra nem is gondolt, jelentvén, hogy: «ily egyenetlen viszonyok közt harczba bocsátkozni képtelen».

A legnagyobb nehézséggel küzdött az élelmi készletek elszál-

[1]) Cab. Act. 1797.

litásával megbízott tanácsos,[1]) ki e szállítást Herbornon és Wetzlaron át *parancs nélkül* eszközölte s ügyes rendelkezései által egyrészt az élelmezést lehetővé tette, másrészt a készletek nagy részét megmentette.

Ugyanily nehézségekkel járt a tüzérség megmentése is.

A franczia sereg Wetzlar és Giessen irányában rohamosan hatolt előre, úgy hogy a tüzérség, hídvonatok és eleség-szállítmányok biztosítása, csak nagy áldozatok árán sikerült.

Werneck *április 21-én* Wetzlar és Giessenből Grüningen és Münzenbergnek tartott s végre egy négy óráig tartó heves ütközet után rövid nyugalmat lelt. Itt történt, hogy az est beálltával az ellenséges előőrsök parancsnoka, *Ney* tábornok, Napoleon későbbi nagyhírű tábornagya, az osztrák csapatok által elfogatott.

A következő napon Werneck Vilben és Windeckenig menetelvén a Nidder-vonalig, tehát Frankfurt közelébe ért. Szándéka az volt, hogy a Majna folyón még az nap átkel. E végből az őt megelőzni törekvő francziákat Bergennél megtámadta, és szerencsésen vissza is nyomta; e visszavonulók egy 180 főből álló különítménye volt az, mely Frankfurt kapui előtt megjelenve, a várost rémületbe ejtette.

De sem Werneck hadtestének a Majnán való átkelése, sem Frankfurtnak a francziák által való megszállása nem következett be, mert ugyan-e nap estéjén érkezett meg az április 7-én megkötött leobeni fegyverszünet híre, mely az ellenségeskedéseknek véget vetett.

A directorium utasításai szerint Hoche seregének április 22-én már Frankfurtban kellett volna lenni s valóban a sürgöny, melylyel Bonaparte tábornok Hoche-al a fegyverszünet megkötését tudatta, már *Frankfurtba volt czímezve* s a hirnök az osztrák táboron és főhadiszálláson át jutott Frankfurtba és a harczoló felekhez.

Íme mily biztossággal számított a franczia kormány vállalatai sikerére és tábornokai erélyére.

[1]) *Fassbänder* udv. tanácsos, ki e visszavonúlásnak kiváltképen az élelmezési készletek szállítására és biztosítására vonatkozó részleteit igen híven leírta. Kézirata az udv. és áll. levéltárban.

Werneck hadteste ez öt napig tartó hadjárat alatt a következő harczokat vívta:

Április 18-án Altenkirchen, Dierdorf, Hachenburg és Neuwied;
április 19-én Dierdorf, Hachenburg és Dierberg;
április 20-án Lenne, Giessen, Wetzlar és Herborn;
április 21-én Giessen, Grüningen, Wetzlar és Münsterberg;
április 22-én Stamheim, Münzenberg, Bergen, Frankfurt.

Hogy mennyi volt a vesztesség, arra pontos adataink nincsenek; a francziák vesztesége közel 5000 fő volt.

Hogy Wernecket azért, mert magát Hoche által félrevezettetni engedte, Krayt pedig azért, mert a szükséges óvatosságot elmulasztva, magát meglepetésnek kitette, a felelősség mily mértékben terhelte, azt csak a vizsgálat irataiból tudnánk megállapítani, a melyek azonban rendelkezésünkre nem állottak.

Annyi azonban a jelentésekből is bizonyos, hogy Kray a csapatok nagy tömegét a neuwiedi síkon *Werneck határozott parancsa ellenére* hagyta meg s így következményeiben súlyos mulasztást követett el.

Werneck és Kray Heidelbergben *hadi törvényszék elé állíttattak.*

Werneck, különös tekintettel arra, hogy magát parancsnoksága tartama alatt kitünően viselte, s a visszavonulás ügyes végrehajtásával a hadtestet tényleg megmentette, a mit nemcsak Károly főherczeg, de maga az ellenséges vezér, Hoche tábornok is elismert, igazoltnak tekintetett s a vád alól *fölmentetett; Kray* ellenben vétkesnek találtatott és az enyhítő körülmények figyelembe vételével, *14 napi fogságra* ítéltetett.

Ez volt az 1797-ik évi öt napra terjedő rajnai hadjárat befejezése.

Kray szereplése e hadjáratban nem volt szerencsés, a mint hogy a szerencse és szerencsétlenség e különben jeles vezér pályáján változó volt.

Bennünket Kray kiválóan érdekel, mert hazánkfia, magyar ember volt. Első nevezetesebb cselekedetével is a magyar ügynek tett szolgálatot; ő volt a Hora-Kloska lázadás elfojtója; «1784-ben sikerült Kraynak az Erdélyben kitört veszedelmes agrár mozgalomnak véget vetni» mondja erről az osztrák történetírás, mely

úgy mellesleg mondva, Kraynak 1797-ik évi szerencsétlenségét elhallgatja; miért? hát nem történt meg már nagyobb embereken is, hogy néha-néha a szerencse nekik hátat fordított?

Két évvel később Kray fényesen kiköszörűlte e csorbát és a magnanoi győzelem, valamint az 1799-ik évi olaszországi háború általában, az 1797-ik évi szerencsétlenséget bőven kárpótolta.

Kray ekkor dicsősége tetőpontjára jut és a kitüntetések özönlenek reá; a Mária-Terézia rendnek — melynek lovagkeresztjét már a török háborúban kiérdemelte — középkeresztese, a 34. gyalogezred tulajdonosa lesz, belső titkos tanácsosi és bárói méltóságot kap és ráadásúl a topolyai uradalmat.

De már a következő évben elhagyja szerencséje; a «terrible Kray», a «fils chéri de la victoire» — mely czímeket nem mint az osztrák történetírás tévesen mondja, az *ellenség*, hanem *Szuvorov* adta neki — nem boldogul Moreau ellenében. A parancsnokságot elveszik tőle, s helyébe más lépett, ki azután a hadjáratot nem szerencsétlenül, de Hohenlindennél gyászosan fejezte be.

Kray visszavonúlt Topolyára és Pestre, s az utóbbi helyen 1804 január 19-én meghalt.

A fölmentett és igazolt Werneck hadvezéri pályáját 1805-ben Ulmnál fejezte be. —*y.*

TÁRCZA.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁBÓL.

A Magyar Tudományos Akadémia hadtudományi bizottsága utolsó ülését Hollán Ernő ny. altábornagy elnöklete alatt április hó 5-dikén tartotta.

Az ülésen a bizottság előadója előterjesztette a Hadtörténelmi Közlemények 1891-ik évi számadásait, melyekből kiemeljük, hogy a folyóirat írói tiszteletdíjakra 1365 forintot, a pályadíjra 500 arany francot, nyomtatási és kezelési költségekre a Franklin Társulatnak közel 1800 forintot fizetett ki.

Bemutatta azután az előadó *Szécsi Mór* századosnak az 1866-ik évi olasz háborúra vonatkozó művét, mely a bírálaton átmenvén, most már nyomdába adatik és *Baláss György* századosnak az ugyanazon évi porosz háborút tárgyaló művét, mely a bizottság által bírálatra adatott.

A bizottság tárgyalta ezután a kérdést, hogy a millenium megünneplésén miféle munkálkodással vegyen részt s eszmecserét folytatott a fölött, nem volna e czélszerű a rendezendő kiállításban egy «magyar hadtörténelmi kiállítás» létesítését kezdeményezni.

Az előadó jelenti ezután, miszerint a honvédelmi minisztérium által kiadott «Katonai műszótár» megjelent ugyan, de sokkal szűkebb határok közt mozog, mint a milyeneket a hadtudományi bizottság, mely a szótár-ügyet kezdeményezte, eredetileg kitűzött.

Végül az elnök tudatja a bizottsággal, hogy a «hadtörténelmi múzeum» ügye ez idő szerint mily állapotban van.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

Érsek-Újvár megvétele 1704-ben. A fegyverszünet tartama alatt a nyugati határszélekből a Vágvonalig a béke-commandót, központi székhelyéről Bazinból b. Sennyey István altbgy, — kinek tekintélyes, higgadt, okos magatartását a békeközvetítők jelentései is kiemelik, — bölcsen s tapintattal vezeti vala. A csapatokat kirendelt állomásaikon példás rendben s fegyelemben tartá; a cs. vár- és csapatparancsnokokkal a szolgálati ügyekben levelezésben álla s az itt-ott előfordúló kisebb kihágásokért tüstént megfelelő elégtételt vett és adott.

A Vágon innen, október közepétől fogva Bottyán János tbk. vezényelt, a fejedelem 7—8000 harczost rendelvén alája. Az ő föladata a november elején újból megindulandó hadjárat főczéljának, Érsek-Újvár elfoglalásának előkészítése vala és pedig úgy künt, mint magában az erősségben, a titkos párthívek között, kiket e tábornok — talán az egy Härtlt kivéve — személyesen jól ismert. Ezek valának a kuruczokhoz szító városi polgárság és magyar hajdúság fejei: Bogyó Ferencz városbíró, Nagy István plébános, Balkó János harminczados, Grassalkovics János póstamester (Bottyán bizalmas, régi pártfogoltja, kit s Balkót e czélra ő nyert meg), Tapolcsányi udvarbíró és Bakó Péter gyalogsági fővajda, Lévai Szabó Jánossal s még egy-pár beavatott hadnagyával, a kiktől a magyar vitézlő rend irányt vőn. A titkos érintkezést Bottyánnal az igen eszes, ügyes, sokféle, — nevezetesen jeles jogi képzettséggel is bíró — Grassalkovics s a plébános vezette, a szabadon ki s bejáró szentferenczrendű barátok útján, kik jó magyarok valának. A vár őrségét b. Axmann Henrik cs. ezredes alatt 3—400 német gyalog s 300 magyar hajdú képezé, a kellő számú tűzérkatonasággal. A szabályos hatszögben épült vár, — melynek különálló malomerődjét Bercsényi már a fegyverszünet előtt bevette és lerontatá, — igen erős, hanem ez idő szerint nagyon elhanyagolt állapotban volt. Contrescarpe-jaikban ki nem kövezett vízárkai eliszapolvák és a törökök ellen még 1685-ben lőtt rés a bástyák közfalain — a fösvény Kollonics érsek múlasztásából — nem vala még rendesen kiépítve, csak hamarosan javítva s védczölöpzettel pótolva. A német őrségből pedig a bajor származású Härtl Ernő Erazmus térparancsnok immár Rákóczinak föleskűdt híve volt. Ezen ember, mint gr. Auersperg Farkas cs. ezredesnek gyalog-ezredebeli Capitain-Lieutenant-ja (a Leib-compánia századosa) sokáig Munkács várában feküvén, magyar asszonyt vett feleségűl, a ki őt az országban megmara-

dásra s Rákóczihoz pártolásra bírá. Härtl, személyesen ismervén a régi időkből a fejedelmet: Munkács capitulatiójakor a szerződés ratificatiója végett önönmagát küldeté el Auersperggel Rákóczihoz, a kinek — mint különben is Miksa-Emánuel bajor választó-fejedelem alattvalója — megjelentvén titkos szándékát, letevé kezébe a hitet s Rákóczitól biztosítást nyert, hogy törzstiszti rangot és adományban házat s szőlőt fog kapni tőle Tállyán, ha végbe viszi ígéretét. Ez pedig abból állott, hogy a capitulatió után magát hazájába szabadságoltatja és a fejedelemtől kézhez vett levelet Max-Emánuelnek megviszi; s azután századával együtt Érsek-Újvár- vagy Komáromba helyeztetvén magát, az illető erősséget Rákóczi hatalmába igyekezend játszani. Bajorországba ugyan — szabadságot nem kapva — nem mehetett el, hanem igenis, mint őrnagy és térparancsnok csakugyan Érsek-Újvárba tétetett 70 muskatérosból álló századával, melyet egészen ő befolyásolt. E várban aztán egyetértésbe lépett a már fönt megnevezettekkel, s eskűjéhez képest buzgón folytatta fölvállalt művét. September 7-kén hitre szólott a vár alatt Bercsényi főhadsegédével, Szent-Iványi Jánossal, és megjelentett neki mindent. Kötelezé magát, hogy az erősséget két hónap múlva «Urunk hívségébe ejti»; százada és a magyar hajdúság vele tart s a városiak színejava is. Megismerteté a vár titkait és gyengéit; a résre neki gondja lesz, hogy a behatolás ott jó móddal megtörténhessék. Az őrállásokat mint térparancsnok ő rendeli el. A kapuk kulcsainak is egyik példánya az ő őrizete alatt tartatik. Élelmiszer, lőszer ugyan bőven van a várban: de a sok ágyú lövésétől — Érsek-Újvár bástyáit vagy száz ágyú védte — mitse tartsanak, úgymond, a magyarok; az ágyúk el vannak hanyagolva, nem kerekeken, «hanem csak lábakon állnak, attúl ne féljen senki, mert ha jobbra igazítja: balra esik az ágyú — nem állhat helyben». Csak szállják körül bátran az erősséget s lövessék, jobban csak a híréért: «s ő ottbenn operálódni fog és talán többet szolgál, mint sem itt kinn», — megmutatja majd az eredmény.[1]) Härtl a fegyverszünet alatt kézrekeríté a várerődök rajzát is, melyet a plébános lemásolván, kijuttatták Bottyánhoz, a ki Bercsényinek, ez pedig — Selmeczről írt nov. 3-iki levelével — a már táborba indúlt fejedelemnek küldé meg, a kit figyelmeztetett, hogy hívassa ki majd újvári táborába Köröskényi János nyitrai várnagyot, a volt újvári fővajdát, a ki ismer ott minden helyi körűlményt. A tervrajz és ennek útmutatásai jó szolgálatokat teendnek.[2])

[1]) L. Szent-Iványi jelentését Bercsényihez: *Archiv. Rákóczian.* I. oszt. IV. köt. 125—129. l. V. ö. *Rákóczi Emlékirataival*, V. kiad. 110. l.

[2]) L. Bercsényi levelét, u. o. 172—173. l.

E közben Bottyán tábornok gondosan elrendezett mindent eleve. Már október vége felé, tehát még a fegyverszünet lejárta előtt, nemcsak hogy az érsek-újvári zárlatot megerősbíté és beljebb tolá: de, hogy a vár segítséget ne kaphasson majd, Karvánál hajókkal és ágyúkkal elzáratta a Dunát, s Esztergom előtt Párkánynál, Bénynél, úgy Komárom előtt Szent-Péternél, Madarnál erős figyelő osztályokat állíta föl, és a Csallóközben, közvetlenül Komárom városa alá -- mintha ezt kívánná ostromolni — tetemes számú hadat, gyalogságot helyezett. Összesen 7000 embert állított e pontokra.[1])

A fejedelem pedig okt. 31-kén megindula Vihnyéről az Ipoly-Ságnál reá váró saját táborába, hol a Szeged ostromakor használt (12 és 16 fontos) ágyúk is valának. A franczia király új követe Des Alleurs őrgróf, ki szeptember végén érkezett Nándor-Fehérvárra, hozott magával a magyarok számára nagyobb összegű pénzt (Stepney szerint 300,000 tallért), némi fegyvereket és 25—30 franczia tisztet, legtöbbnyire hadmérnököket és tűzéreket. Maga még, holmi török ügyek miatt, egyelőre Belgrádban és Temesvártt maradt: hanem a tiszteket — *Damoiseaux* mérnökkari dandárnok és *Bellegarde* alezredes kivételével, kik egyelőre vele maradtak s azután Forgách mellett hagyá őket Erdélyben, — előreküldötte Rákóczihoz Vihnyére. Ezek jeles képzettségű, válogatott főhadi tisztek valának, különösen néhány hadmérnök- és tűzérkari kitünőség, kiknek a fejedelem valóban nagy hasznukat vevé. A főbbeket ím, megemlítjük: *Le Maire* hadmérnökkari, *Chassant* gyalogsági dandárnok; *De la Motte* (egykori hadsegéde a nagyhírű *Vauban* maréchalnak) tűzér-, *Bonafous* gyalog-, *Norvall* dragonyos-ezredes; *De Riviére* (hugonotta) hadmérnök- és tűzér-alezredes, (ki Lengyelországból jött), nagyképzettségű, igen derék tiszt, ki magyarrá vált egészen; gr. *D'Absac* dragonyos-, *De Spinion* gyalog-alezredes, b. *Dujardin* gyalogsági, *Du Rhen* tűzérségi, *Bersonville* és *Saint-Just* hadmérnök-őrnagy; *gr. Stampa* (ez olasz) hadmér-

[1]) *Tiell*, a cs. k. udv. főhaditanács alelnöke, tudósítja Bécsből 1704 nov. 1-jén Savoyai Eugent: A másfél havi fegyverszünet letelt; Stepney hiába fáradt Selmeczre Rákóczihoz: nem eszközölhetett ki meghosszabbítást. Most már mind nagyobbmérvű felújulását várhatni a hadakozásnak; a mint is «allermahl der letzt aus dem Arest entkombene Obrist Botthyán von Gran, mit ein Corpo von 7000 Rebellen würklich in die Insel Schütt eingerücket, und sowohl Comorren als Gran hart bedrohen solle». Mások erős csapatokban a Morva vizénél állanak, s betörni készűlnek Austriába, Morvába. Heister a Rábaközben gyűjti haderejét. (*Eredeti fogalmazat*, a cs. k. hadi ltárban, 1, 11, 1704.)

nök-kapitány, s több más százados és főhadnagy. A fejedelem magával vitte őket Érsek-Újvár s Lipótvár ostromára; joggal írható tehát Sándor Menyhért esztergomi cs. kir. alezredes alább idézendő levelében, hogy «Újvárt *az francziák, kuruczokkal együtt* lövik és vívják».

Mely napon kezdődött ez az ostrom? bizton meg nem jelölhető; annyit tudunk csak, hogy a megszállás 16,000 emberrel, a franczia hadmérnökök műveletei szerint, szabályszerű módon, az 1685-iki vísánczok felújításával, ezekből történt, s hogy nov. 8-kán a bombázás már folyamatban volt. Ez nap érkezett a várvívó táborba gr. Bercsényi fővezér is. A labancz hadi tiszt, Szlavniczai Sándor Menyhért, az esztergomiak kémjének jelentése nyomán, Esztergomból 1704. nov. 11-kén ekként tudósítja Bécsbe gr. Koháry István, cs. altbgyot és általa az udvart:

«Megjővén az exploratorunk, e híreket hozta: Elsőben. Az elmúlt vasárnap (9-ikén) Szent-Péteren látta az tatárokat, az kiket az Fejedelem küldött Bottyán János commendója alá, az kik most Madaron vannak, úgymint kétszázig. 2-do. Bizonyosan, hogy Újvárt az francziák kuruczokkal együtt, ágyúkkal erősen lövik és vívják. 3-tio. Mocsról, Radványról két páhót (gabnatartót) mindennémő deszkáival s fáival (a vízárkok áthidalása végett) Ujvár alá hordottak. 4-to. Szent-Péteren látott három ladikot, s hallotta, hogy elég vagyon azokon kívűl nálok, (szintén a vízárkok áthatolására). 5-to. Nagy hosszú gerendákat is látott sok szekereken, hogy hordják Újvár alá; ki merő, s ki már faragott. 6-to. Tegnap, ugyanis hétfőn, *Bercsényi Miklós Generális Szent-Péteren bizonyosan Bottyán Jánosnál volt, honnét ismét ment Újvár alá az Fejedelemhez.* 7-mo. Hallotta azt is, mihelyt Újvárt megveszik, Komárom városára mennek. 8-vo. Bizonyosan hallotta, hogy rövid időn Bottyán János és Bercsényi Miklós Generálisok Pozsony alá mennek egynéhány ezerrel és az Dunán általmennek. 9-no. Bizonyosan hallotta Ocskay Lászlót, Morvában ment hétezer emberrel, (Bercsényi parancsából Ocskay, Bokrossal stb. csakugyan sűrűen csapdozott be Morvába és Austriába.) 10-mo. Azt is beszélték bizonyosan, hogy Németországra, ú. m. Austriában mennek és túl a Dunán csak azt hagyják, az ki szükséges lészen».[1])

Az ostromot táborával fedező Bottyán oly éberen vigyázott, hogy Heister sem Komáromból, sem másfelől meg nem bírá segíteni a szo-

[1]) *Eredeti levél*, gyüjteményemben. Ocskaynak ez idő táji becsapdozására nézve a «*Feldzüge d. Fr. Eugen v. Savoyen*» cz. munkában is olvassuk: «... mit Beginn des Novembers rückten grössere Abtheilungen gegen die March vor; Parteien unter Ocskay's Führung streiften in das Marchfeld, ohne dass die kais. Truppen dies zu hindern vermochten». (VI. 192.)

rongatott Újvárt, a melytől különben hosszabb ellentállást reméltek. Itt, a széles, régi törés czölöpzetét Rákóczi ágyúi egy hét alatt lelőtték, s az árok nagyjában át volt hidalva. Axmann várparancsnok nagy veszélytől tartván ott: legvitézebb német csapatait kívánta azon pont védelmére rendelni. Az őrségek felosztása azonban a térparancsnokot illetvén: ez, ú. m. Härtl, a törés környékén levő közfalat és két bástyát mindjárt az ostrom kezdetén, czéltudatosan, a magyar hajdusággal szállatta meg; most pedig, mikor őket Axmann fel akará váltatni: a magyarok kijelentették, hogy onnan ők el nem mennek, sem oda másokat nem bocsátnak, mert az elejétől fogva az ő helyök. Se kérésre, se parancsra nem hajoltak, s még fegyverrel fenyegetődztek. Az ezredes, zendüléstől tartván, kénytelen volt engedni. Ekkor aztán, a külső tábornak a belső párthívekkel megegyezett munkája szerint, november 16-ika éjjelén, a kurucz gyalogság a rés környékén csendben leereszkedett a vízárok meneteles partjára, s a rőzsehányásokon, gerendákból, deszkákból rótt hidakon és ladikokon, lábtókat is szállítva, átjutottak a bástyák tövébe. Itt létráikat nekitámogatva, Bakó Péter hajdúi szépen fölhúzogatták őket százával, Härtl 70 németjétől is hűn segítve. Mikor aztán már jó számmal bent volt a várban a kurucz: hadi rendbe állának, s az újvári 300 hajdúval és a térparancsnok századával egyesülten, töltött fegyverekkel felnyomulának a várpiaczra és a többi bástyákra, s Axmannt és német hadát fegyverletételre kényszerítve, elfogták. Közben Härtl a várkapukat is kinyittatván, — beözönlött mindenfelől a magyarság; s az Európa-szerte nagyhírű erősség, szerencsésen s úgy szólván vérontás nélkűl Rákóczié lőn.[1]) A mely

[1]) *Tiell*, Bécsből 1704 nov. 22-dikén, Savoyai Eugénnek: «Die vorige Post untern 18. hujus hatt über Comorren die Zeitung gebracht, dass Neuhäusl den Tag zuvor an dem Rakoczi schon übergangen und die rebellische Besatzung alldar eingezogen sei, ohne zu wissen: ob und wasfüreine Capitulation getroffen und wohin die Teutsche Guarnison gekomben?» Továbbá, nov. 26-dikán, ugyancsak Eugen hgnek: «Der Verlust von Neuhäusel solle eigentlich daher komben, dass bey Austheilung der Posten die ehemahlige, noch von dem Cardinal (Kollonics) versprochene nicht zugemachte Breche denen Hungarn anvertraut worden, welche kein Teutsche mehr auf selbe Posto gelassen, und die Rebellen, so mit Faschinen und Leutern, auch Tschinacklen den Graben passiert, zu sich hinaufgezogen, und wie sie stark genug gewesen, die übrige Besatzung attaquiert haben. Hingegen hatte der in Munkatsch geweste Auerspergische Capitän-Leutenant Hartel, so auch vorhin mit den Rebellen Correspondenz stehend, sogleich mit sein 70 Mann den Gewehr niedergelegt, bey dem Rakoczi Dienst genomben und die übrige

váratlan esemény Bécsben nagy meglepetést s megdöbbenést okozott,[1]) a magyarokat ellenben öröm- és diadalérzettel töltvén el, még jobban neki bátorítá. A mint is ettől fogva ez a hatalmas vár lőn az északnyugati országrészekben főbástyájukká, s hadműveleteik stratégiai alappontjává, a honnan csapdozásaikat Austria felé intézték, s vesztett csaták után itt szervezkedtek újra. Rákóczi pedig Érsek-Újvár fontosságát nagyon jól ismervén, az annak elfoglalásában érdemeket szerzetteket mind megjutalmazá; így Bottyán tábornoknak — kárpótlásúl elvesztett esztergomi palotájáért — az újvári, «bécsi kapunál» levő gr. Serényi-féle felházat minden tartozandóságaival adományozá; az alezredesi ranggal hadi főszemlemesterré kinevezett Härtl pedig megkapta az ígért tállyai házat s szőlőket. Aránylagos jutalmakban részesűlének a többiek is. Axmann és tisztei hadifoglyokká lőnek; azonban a köznémet, a Härtléi példáját követve, csak nem mind szolgálatot vállalt a magyaroknál; úgy, hogy Bottyán tbk. csupán — kegyelemből elbocsátott — öt német muskatérost és tizenöt városi német polgárt kísértetett el Komáromba: ennyien maradának hívek a császárhoz.[2]) *Thaly Kálmán.*

A bécsi körsánczok és a kuruczok első betörései Ausztriába. Nemsokára elenyésznek ama «Körsánczok», melyek falazott escarpjaikkal, mély és széles árkaikkal Bécsnek a Duna-csatornán inneni külvárosait övszerűleg körűlveszik.

Teutsche gleichfalls zur Uebergabe zwingen geholfen». Végre ugyan *Tiell* válaszolja Bécs, 1704 decz. 5-dikén Kukländer esztergomi parancsnoknak, hogy leveléből: «habe ich Leider, ersehen, *dass Neuhäusel so geschwind und schändlich verloren gangen*». A Bottyánt elszökni engedett hadnagy ellen csak inquiráltasson szigorúan; bárcsak a «treulose Capitain-Lieutenant *Hartl*»-on is lehetne példát statuálni! *(Eredetiek* a cs. k. hadi levéltárban.)

[1]) L. *Stepney* jelentéseit, továbbá a *k. k. Hofkriegsrath* Bécs, 1704 nov. 20. s 28-dikán Lanzenfeldt komáromi várparancsnokhoz szóló válaszait, mint a kinek nov. 18. és 23-diki leveleiből «*nicht ohne Befremdung*» értesűlt Érsek-Újvár elvesztéről. *(Eredetiek* a budai cs. k. hadfőparancsnokság levéltárában, komáromi csomag.)

[2]) «Anlangend die 5 Soldaten von der Guarnison Neuhäusl und 15 dasige Burger, so von dem Botthian losgelassen und durch die Rebellen dahin (t. i. Komáromba) convoyrt worden» rendeli, hogy szállíttassa őket Székes-Fehérvárra, mert tartani kell: vajon ezek is igaz hűségűek-e? Még valami bajt okozhatnának olyan veszedelemnek kitett helyen, miként Komárom. — A *cs. k. udv. főhadi tanács* 1704 decz. 5-diki válaszoló utasítása *Lanzenfeldt* komáromi várparancsnok nov. 30-diki fölterjesztésére. *(Eredetije* a budai főhadparancsnokság levéltárában.)

A kiegyenlített s talán nem sokára be is épített földről eltűnik az emlék, mely bennünket a kuruczoknak Alsó-Ausztriába történt betöréseire s amaz időszak történelmi eseményeire emlékeztet.

Mert e sánczok 1704-ben ép a kuruczok ellen, a külvárosok védelmére építtettek s a munkálatokban több izben *elfogott s egymáshoz láncolt* kuruczok is résztvettek. E sorsban legelőször is azon 30 kurucz részesült, kik 1704 márczius 27-én elfogattak és Bécsbe szállíttattak, s kiket nem sokára — 4 nap mulva — további 250 fogoly követett.[1])

A kurucz időszakban Bécs körül lefolyt eseményeket akarjuk e sorokban röviden vázolni, s e végből szükséges, hogy a kurucz fölkelés viszonyairól néhány szót előre bocsássunk.

II. Rákóczy Ferencz, bécsujhelyi fogságából kiszabadulván, a már korábban Bercsényi és mások által megindított mozgalom élére állott, s a fölkelés lángja oly gyorsan és oly mérvben terjedt el, hogy Lipót császár Savoyai Jenő herczeget Itáliából visszahívni és a Magyarország elleni fővezérlettel megbízni kénytelen volt.

Savoyai Jenő herczeg, a veszély nagyságát fölismerve, a szükséges ellenintézkedéseket megtette ugyan, de ezek, későn foganatosítva, hatálytalanokká váltak. Így történt, hogy a kuruczok minden ellenállás nélkül Ausztriába betörhettek és egészen Bécsig hatolhattak.

Az újonnan épült külvárosok lakossága a pusztítás és harácsolástóli félelmében fejét vesztette, s a belvárossal egyetemben a császárnál gyors segélyt sürgetett. A császár Bécs élelmezésére és védelmére 1703 deczember 17-én bizottságot rendelt ki, Daun Ottó grófot pedig azon föladattal rendelte a Morvához, hogy «ott és a magyar határon sánczokat emeltessen, melyek az országot a netalán ismét betörő fölkelők ellen biztosítsák, másrészt a hamarjában fölhívott föld-népet a legszívósabb ellenállásra képesítsék.»[2])

Nyugtalanúl várták a bécsiek az 1704-ik évet, minthogy minden pillanatban elkészülve kellett lenniök arra, hogy a kuruczokat a város falai előtt látják. Minden nyilvános mulatság beszüntettetett, a nép imára és töredelemre ösztönöztetett s egyuttal elrendeltetett, hogy kiki magát egy évre szükséges eleséggel ellássa, a kinek pedig ez módjában nem állana, erről az árvaháznak jelentést tegyen.

A bécsi egyetem hallgatóiból szabadcsapat szerveztetett, s 1704

[1]) Fuhrmann, Alt und Neu-Wien, 3. köt. 18. fej. Bécs, 1739.

[2]) E sánczok a Morva mentén 8 mértföldnyi kiterjedésben terveztettek, de a brucki sánczvonallal egyetemben csak az 1707-ik év május havában építtettek ki.

január 3-án az egyetem tanári kara a hallgatókhoz a következő fölhívást intézte: «Legyetek szorgalmasak, ti, a felső iskola tagjai, jelenjetek meg kiváltkép számosan, vitéz tanulók és vezessétek oly jól, mint előbb a tollat, most a kardot, hogy minden tekintetben csak dícséret és becsület legyen osztályrészetek.»[1]) A harczképes jogászokból, bölcsészekből, orvos- és papnövendékekből 3 gyalog század alakíttatott.

A többi iskolák, mint nem különben a czéhek stb. szintén osztagokat alkottak s minden harczképes polgár fegyverrel láttatott el.

A kuruczok egy kisebb csapata s több járőre már január hóban átkelt a Duna jegén Magyar-Óvárnál s betört Ausztriába; a kuruczok közül egy a parasztok által elfogatván, 8 főnyi kísérettel nagy diadallal vitetett az «*első kurucz fogoly*» Bécsbe.

1704 január 18-án Savoyai Jenő herczeg Pozsonyból Bécsbe érkezett. A veszély napról napra növekedvén, az osztrák-magyar határon parancsnokká Heister Sigbert gróf tábornok neveztetett ki, s föladatává tétetett, hogy a kuruczok betöréseit akadályozza meg.

Ebben a zavarban történt, hogy 1704 január végén 10 császári lovas, hírszerzésre kiküldve, Köpcsény mellett 30 fölkelőre bukkant, kik ép ebédnél ültek. A császáriak a veszélyt nem sejtő kuruczoknak nekirontottak és azt a ki nem menekült elég gyorsan, megölték, minek utánna a kuruczok által megkezdett ebédet folytatták.

Heister tábornok, gróf Forgách és Türheim tábornokok által kisérve, február 2-án 5000 emberrel indúlt meg Bécsből, de nem volt képes megakadályozni, hogy február 9-én Mannersdorf, 12-én több Bécs-Ujhely környékén fekvő helység, 14-én Wolfsthal, 26-án Rohrau és márczius elején Petronell is a fölkelők által föl ne gyújtassék.

Savoyai Jenő herczeg 1704 február 19-én a császárnak tett jelentésében javaslatot tesz a város erődítményeinek helyreállítására, nemkülönben arra, hogy a külvárosok körűlsánczoltassanak és a Lipótváros is megerősíttessék.

Márczius 3-án eredeti félreértés történt. A fischamendi Sas-korcsmába 13 huszár tért be, mi az egész helységet izgalomba hozta. Daczára annak, hogy a huszárok magukat császáriaknak vallották, a lakosság mégis abban a hiszemben volt, hogy vagy kémek vagy egy közeledő nagyobb kurucz csapat járőrei. A huszárok elfogattak, őrizet alá vétettek s a dolog mint fontos esemény az udvari hadi tanácsnak azonnal bejelentetett.

Savoyai Jenő herczeg parancsa folytán a huszárok Heister tábor-

[1]) Wiener Diarium.

noknak kiszolgáltattak, hol bebizonyúlt, hogy csakugyan császáriak és pedig nyitramegyei huszárok, kik irásbeli parancs nélkül hírszerzésre kiküldettek.

Ugyanazon hó 16-án ismét mutatkoztak kuruczok Fischamend előtt és boszúból azért, hogy Heister által néhány oleség-kocsit, egy ökörcsordát és 12 embert vesztettek, több házat fölgyújtottak.

A császár végre Savoyai Jenő herczegnek Bécs erődítésére vonatkozó s már fönt idézett tervébe beleegyezett. *Márczius 26-án* kezdődtek a sáncz-munkálatok, melyek főbb részei junius 11-éig el is készültek. A munkában a város és a külvárosok minden lakosa, a 18 évestől egész a 60 évesig résztvenni, avagy máshonnét helyettest fogadni volt köteles.

A tervezett körsáncz a Duna-csatorna mellett St.-Marxnál vette kezdetét, s a külvárosokat a Wiener-Bergen át körűlövezve, Lichtenthalnál végződött. A helyenkint redoutok által támogatott sánczvonal 7080 öl, tehát több mint 2 mérföld volt. Az árok 12 láb szélességgel és $1^1/_2$ láb mélységgel hányatott ki s czölöpzettel erősíttetett meg.

Az erődített vonal parancsnokává *Gronsfeld* gróf tábornok neveztetett ki és egyúttal meghagyatott neki, hogy az alkalmas pontokon lövegeket helyeztessen el.

A császár a Bécs közelében tartott vadászatokról visszatérve, a munkálatokat gyakran megtekintette.

1704 márczius 23-án, husvét napján, a kuruczok támadásának hamis hírére a nép összecsődűlt és az egész város fölriasztatott.

Az ezen gyűlekezésnél tapasztaltakból kifolyólag, Savoyai Jenő herczeg a következő sorokat írta Lichtenstein Ádám herczegnek: «Meg vagyok hatva a bécsieknek husvét napján tanusított magatartása által; meggyőződtem egyúttal a nép hazaszeretetéről és elszántságáról. Valóban csodálatos, mily gyorsan alakíttattak egynéhány nap alatt új és új polgári zászlóaljak.

Ha már egy ily lényegtelen esemény is az osztrákokat lángra gyújtani képes, nem remélhetem-e, hogy e derék népből válságos körűlmények közt egy 100,000 főt meghaladó hadsereget volnék képes szervezni? Úgy a városi, mint a földmíves nép önszántából áll a zászlók alá és többnyire saját költségén szolgál. Az erődítményekbeni hiány csak a polgárság vitézsége által pótolható és valóban szerencsés a fejedelem, ki ily nemes népet kormányoz; bár ne akadályoztatnék soha abban, hogy a nemzet szívébe tekintsen, melyet az neki készséggel kitár.»

Ezen 1704 június 12-ről keltezett írat azon 4000 kurucz megjelenéséről is szól, kik június 11-én a város körűl egész Schönbrunnig portyáztak, a földnépet a városba szorítva; de a polgárokat már a sánczok-

ban és harczra készen találták. A város parancsnoka több tiszttel kémszemle végett kilovagolt és a kurucz hadat Schwechat mögött nyilt mezőn táborban találta, minek következtében még több legénység rendeltetett ki a sánczok védelmére.

A kuruczok ez intézkedéseket látva, nem támadtak a városra és megelégedtek a császári állatkert és az ugynevezett «Újépület» elfoglalásával.

Nem foglalkozhatunk itt az állatkert elfoglalására vonatkozó részletesebb adatokkal, hanem az érdeklődőket a bécsi «Diárium»-ra, Rink munkájára s a többi forrásokra utaljuk.

1704 június 14-én ismét több helység lett a lángok martaléka, június 31-én pedig a neustadti püspök tulajdonát képező Lichtenwörth falu, mely alkalommal a kuruczok több embert is megöltek. Az ijedtség oly nagy volt, hogy az ottani plébános félig felöltözve, harisnyában szaladt Neustadtba hírmondónak.[1])

A *július 23-án* kiadott császári rendelettel az Augusztinus barátok is adakozásra kényszeríttettek, hogy a megkezdett erődítési vonalak építését folytatni lehessen.[2])

Fuhrmann már idézett munkája alapján általánosan elfogadtatik, hogy a kurucz hadak az 1704-ik év husvét vasárnapján egész a Stuben-Thor-ig hatoltak és a «Kakas»-hoz czímzett korcsma tulajdonosát lelőtték. Ugyanezt mondja Hormayr kézikönyve is.[3]) A Mercurius Viennensis ellenben azt állítja, hogy a Hahnenwirth nem saját házában, hanem portyázás alkalmával lövetett le, midőn több társával merészen egész Fischamendig hatolt, s egy kurucz járőr utjába került.

Ez utóbbi előttünk valószínűbbnek látszik s nem hisszük, hogy a kuruczok valamikor a külvárosokon át egész a kapukig hatoltak volna.

A kurucz hadak időközben mind jobban megfészkelték magukat Ausztriában és a stajer határokon, természetesen e tartományokból harácsolva élelmi szükségletöket.

[1]) Mercurius Viennensis.

[2]) Kézirat az augusztinusok könyvtárában «Ursprung und Beschreibung der kais. Hofkirche S. P. Augustini»; 366. lap.

[3]) Hormayr Taschenbuch, 1837, 326 lap. Egy Schuster János nevű bécsi ember naplója alapján, ki a következőket mondja: «Husvét vasárnapján minden fekete volt a külvárosok előtt, a sok ezer magyar lovastól. Károlyi lovasai közül egy több száz főből álló csapat St.-Marxnál bevágtatott a külvárosba is és egész a Stuben-Thorig jutva, számtalan pisztolylövést tett a kapu és a vámház ellen. A gazdag Hahnenwirthet mindenki sajnálja.»

A kormány általános népfölkeléssel akart a kuruczok terjeszkedésének gátat vetni. Ehhez képest elrendelte, hogy a wiener-waldi és manchardsbergi kerületekben minden 10 ház után, továbbá az egész tartományban a földbirtokosok által a bérlők arányában egy-egy fölszerelt, 18—50 éves, harczképes ember állíttassék. A többi lakosság pedig a harczosok élelmezésére helységenkint és naponkint 2 font kenyeret és 6 krajczárt tartozott adni.

Ily módon bizonyos idő után 2 ezred ausztriai fölkelő lőn szervezve, melyek a kuruczok ellenébe állíttathattak.

A császári udvarnak azonban csakhamar kifogyott a pénze s az erődítések építése időnkint szünetelt; az udvar ekkor Oppenheimer udvari zsidót[1]) bízta meg a pénzszerzéssel és neki e végből a tartományokra szóló utalványokat adott s hogy a zsidónak is haszna legyen, a befolyt pénzek után (a hitelezőknek és a zsidónak együtt) 10—15% kamatot fizetett.[2])

Heisternek a kuruczok fölött az 1704-ik év karácson napján Nagy-Szombatnál kivívott győzelme megszabadította ugyan néhány hétre Bécset, de a veszedelem állandó maradt s végleg csak 1709-ben, midőn a hadműveletek délfelé húzódtak, múlt el. A nyugalom helyreálltával a különféle szabad-csapatok és fölkelő hadak feloszlottak s a körsáncz, melyre többé szükség nem volt elhanyagolva, az esőzések folytán mind egyre romlani, szétporladni kezde.

A kormány azonban később mégis belátta, hogy a körsánczok fenntartása czélszerű s mivel 1725 körül a monarchiát különféle bonyodalmak folytán háborúk fenyegették, a körsánczok 1728-tól 1830-ig újból, még pedig állandó jelleggel, falazott escarpokkal, kiépíttettek.

Gömöry.

Egy kérvény a Rákóczi-fölkelés időszakából. Méltóságos Fejdelem, Jó Kglmes Uram! Az nem régen elmult napokban midőn Nagod Klmes Parantsolattyára, több Nemes Vármegyék között, Méltóságos Generális Groff Barkoczi Ferencz uram eő Nacsága Commendoja alá Nemes Zemplény vármeghe is insurgált volna, Szegény Raboskodó Uram is, több Nemesi Rendekkel, ottan meghjelenvén, valamely vádlásra megirt Méltóságos Generális uram eő Nacsga parantcholattyából megh' Arestáltatva, és Cassára küldetvén, ottan ma is Keserves rab-

[1]) Hofjud és Hofwechsler megnevezések fordulnak elő.

[2]) Oppenheimer ez időben a nép által többször megtámadtatott, háza leromboltatott s a dolog — valószínűleg mert Oppenheimer az alkalmat mértéktelen zsarolásokra is fölhasználta — gyakori zendüléseket okozott.

ságot szenved. Az vádnak mi voltát Kglmes uram én nem vizsgálhatom, de bizonyságimra hívom mind azokat, valakik Szegény Raboskodó uramat épen gyermekséghétől fogvásth ismerik, megh valhattyák jó lelkek szerint, hogy az előtti Magyar Fegyverben is az Hazának Árúloja soha sem volt, sőt az Haza Szabadságáért akkoron felfegyverkezett Magyarokkal mind addigh Fegyvert viselt, miglen az Magyar Fegyver fen állott; most honnét férkezhetett ollyan vád hozzája, nem tudhatom, mind azon által elhitetem magammal hogy az Nacságoddal edjüttt született Klmessigh, ha szegény uram vétett volna is, felűlhaladja vétkit. Azért Nsagod Lábaihoz alázatosan borulván reménkedem vétkinek nagh Keglmességéből származott bocsánattyával, Méltóztassék Rabsághábul felszabadítani; Kiért hogy Isten eő Szent Felséghe Nacságodat minden dolgaiban boldogicsa, én is alázatos és méltatlan Könyörgéseimmel Istenemet Imáddanom életem fottáigh megh nem szünöm, Kglmes választ várván Nacságodtol maradok Nacságodnak jó Kglmes Uramnak alázatos Méltatlan szolgálója *Pongrácz Nagy Mihályi Kata.* Fekete János úr Házas Társa. *Külczím:* Az Méltóságos Fejdelem Felső Vadászi Rákoczi Ferencz Kglmes Urunkhoz eő Nacságához az belűl irt Instánsnak, alázatos Instans, Pongrácz Nagy Mihályi Kata.

A fejedelem határozata sajátkezű aláírásával: Nro 145. Conmittálunk Nztes és Vzlő Radics András Colonellusunkk s Cassai Commendánsunknak hogy ezen Instáns Férje cselekedetinek revisióját Nmes Zemplén Vármegyére relegálván, a midőn azon Nemes Vármegyétől fog requiráltatni bocsáttassa el. Datum in Oppido Nro Tokaj Die 15. Január Ano 1706. Rakóczi m. p. Gregorum Rady. *Dobos Kálmán.*

Zászlószentelés a múlt században. (Gr. Székely László kiadatlan önéletrajzából.[1]) 1744 márczius 22-dikén Schwechaton fényes zászlószentelő ünnep volt, melyen maga Mária Terézia is megjelent nagy kísérettel.

Ezt a zászlószentelést gr. Székely László, mint szemtanú, következőleg írja le:

«22. Martii voltam Svéketen (Schwechaton) gróf Bethlen Gábor bátyámmal edgyütt, az hová is postán mentünk ki. Egy posta-mértföld ez az hely Bécshez.

Ekkor a Ballajra[2]) Regimentének fele ott lévén, új zázlókat, vagyis

[1]) L. «Hadtört Közl.» 1891: V. füz.

[2]) Gróf *Balayra* Lajos, lovassági tábornok, 7-dik dragonyos ezred.

standárokat adtak nékiek. A mikorra is Felséges Asszonyunk maga is, úgy az Nagy Herczeg (a királyné férje) és némely udvari Dámák, úgy más Dámák is és Gavallérok, a kiknek tetszett, felesen mentek volt ki, e szerint menvén végbe a standár-szentelésbeli ceremonia:

Flgs Asszonyunk, a Nagy Herczeg, az udvari Dámák, úgy más Dámák is mind hintókban mentenek az Réz-kerthez közel lévő Falucskáig; ott úgy maga Flgs királynénk, mint az udvari és több Dámák is mind lóra ültenek és helyből kalapérozva megindúlván, minnyájan mind úgy mentenek egész Svéketig, az holott is már az Balajra Dragónos Regimentének ottan commorált fele Svéketnek Bécs felől való véginél kirukkolt volt és parádírozott. Flgs Asszonyunk, úgy mindazok, kik ő Flgét kisérték, elmenvén lóháton az Militia előtt, ment ő Flge egyenesen a Templomba, azután a Militia is Compániánként, — mert még ekkor Svadrón nem volt nállunk, — Dobszóval beljebb maschirozott Svéketre, rendet állván a Templom előtt.

Már a zászlók benn lévén az Templomban, minekutánna Flgs Asszonyunk bément, rendre elé vitték az zászlókat, és elsőben a Püspök vervén szeget az zászlóba, annakutánna Flgs Asszonyunk is ütött beléjek egy-egy szeget, azután a Nagy Herczeg, azután pedig azok is vertenek szegeket az zászlókba, a kiket Flgs Asszonyunk az udvari Dámák és Camerariusok közzűl intett, hogy verjenek szegeket az zászlókba; e szerint menvén végbe rendre, közkatonák kivitték hátokon a zászlókat a Templomból, mert minden Companiából egy-egy öreg közkatona az zászlószentelés czeremoniája alatt benn volt a Templomban és úgy osztották osztán ki a Compániáknak.

Mikoron pedig szentelték az zászlókat, akkor künn háromszor tüzelt a Militia, de esős idő lévén, nem eshetett igen accuraté a tüzelés.

Annakutánna Flgs Asszonyunk kimenvén, megállott a Templom előtt és az egész Militiának Compániánként el kellett maschirozni ő Flge előtt; azután lóra ült Flgs Asszonyunk, úgy a több udvari Dámák is és a több Dámák is, és ott Svéketen egy fogadóba ment ő Flge ebédelni, mi pediglen Bethlen Gáborral visszamentünk Bécsbe.

Ezen útomban ily dolgok esének. 1mo Mikor az zászló szentelése volt a Templomban és a Venerabilét felemelték, gróf Kemény László és gróf Bethlen Gábor urak le nem térdeplének előtte ugyan, de nagyon a székben meghajták vagy lehajták fejeket: ekkor menten megcsökköném mind a kettőnek reformátusságokon. — 2do Mikor a Templomba be akartunk volna menni, tolyongás lévén, egyszer egy szörnyű vastag, de ifjú, gróf Schaffkóts (Schaffgotsch) nevű Gavallér, a ki oly kövér volt, hogy két embernek való ülőhelyet hátúl a hintóban egyedűl bé- vagy-

teli ült, ihol jő hátúl, taszigálni kezd; én sem állhatom szó nélkűl, németre fordítom, hogy ha ő gróf és Gavallér, én is szintén hasonló gróf és Gavallér vagyok; menjen, a mint mehet; egyszóval nem cédáltam neki, és elméne haraggal, dunnyogva. — 3tio Mikor már a zászlókat a felszentelés után vitték volna ki a székek között, én is az lineában eléállottam volt, hogy, mikor ő Flgek is mennek ki, spanyol térdet hajtsak.[1]) Én nem is vigyáztam a dologra, hát egyszer túl is, innét is a lineában minden ember térdre esik. Nézem, s alig van három lépésnyire tőlem egy Pap az Venerabiléval ő Flgek előtt immediate. Bizony mégsem térdepelék én le, hanem három lépésnyire a lineából hátrább kiállék és a Venerabile elvitelét egyenesen állva megvárám, azután ő Flgeknek spanyol térdet hajték. — 4to Mikor ő Flgek kimentenek volna a Templomból, háromszor próbáltam, hogy kimehessek; negyedikszer is alig tudék kimenni; akkor is felemelt a sokaság; a lábam nem érte a földet, úgy vittek egy darabig; utóljára nagy nehezen csak kiverekedém és ő Flgétől három lépésnyire estem, míg a lóra felüle.

Mikor pedig Flgs Asszonyunk lóra ült, egy darab bőrrel és posztóval béborított deszkára állott és két lovász felemelte ő Flgét, háttal állván ő Flge a nyereg felé, egészen a nyeregbe felemelték, úgy tette osztán ő Flgo edgyik lábát a nyeregnek első kápájánál levő kis fa mellé.

A Dámák kétféleképen ülték a nyerget; némelyek férfi módon ültek és azoknak olyan nyergek volt, mint a férfiak németes nyerge; némelyik pedig félóldalt ülte a nyerget, azaz a bal lába a kengyelben van, a nyeregnek első kápájánál pedig vagyon egy hosszúcska fa, melyen a jobb lábát keresztűl tévén, az inaknál fogva tartódznak az nyeregben. Flges Asszonyunk is így ülte a lovat. A kik így ülik a nyerget, a nyergeknek jobb oldalok felől vagyon ellenző csinálva, a mely tartja a farokat, hogy hátra ne essenek.

Mikor ő Flge és a több Dámák lovagoltanak, akkor Amazon-köntösben voltanak, mely is ilyen forma volt: Az hajok elől férfi módra volt accommodálva, hátúl megkötvén az hajokat, lobogólag lefelé hosszan bocsátották, fejér keresztpántlikával kötötték meg hátúl és az hajok hosszaságok szerint bocsátották le a pántlikát s kalapot tettek fel. Inakig ért férfi köntösök volt, paszamánttal imitt-amott meghánva, ki micsodás színű posztót szeretett; a férfi köntös alatt pediglen földig érő szoknyájok volt, melyeknek elől is, hátúl is végig gombjai voltanak. A mely Dámák férfi módon ülték a lovat, azok nadrágot vontanak fel.»

Király Pál.

[1]) Spanyol térdet úgy hajtottak, hogy a jobb lábat hirtelen a bal térdhajlás alá vágták keresztbe.

Petneházy István hadi jelentése 1602-ből. Petneházy István, a Budavár visszavételénél kitüntetéssel harczolt és elesett Petneházy Dávid nagyatyja, 1602-ben Boros-Jenőn a ráczok vajdája volt s az is maradt 1616-ig. A következő nagyérdekű jelentést Nyáry Pálhoz, Nagyvárad kapitányához intézte, azon czélból, hogy azt Mátyás főherczeg kezeihez juttassa, mi meg is történt, mert a jelentés eredetijét a főherczeg iratai közt találtuk.[1]) A halvány, elmosódott írás az olvasást helyenkint igen megnehezítette s az írásjeleket fölrakván, az olvashatatlan szavakat is itt-ott belátásunk szerint pótoltuk; egyébként azonban az eredeti írásmódot megtartottuk.

Sme. Princeps Domine dmnis mhii seriniss. etc.

Az Ur Isten Ngdat io egészségel álgÿa megh és minden igiekezetünk hogi boldogá tegie.

Az Ngod levelét, kit nekem küldött, boeczületel wettem és megolvastam; a Rátzok feoleotte eorülnek az Ngod irássának, elseoben az Pogánságh feleol az mit ir Ngod, hogi ez kiváltképpen való ellenséghen ott rajta győzödelmett voet volna, hálát adunk, keonieorgünk is az ió sz. Feolsgnek, hogi minden igiekezettel megzegie és zegie az itt való hű valókat is. Hogi Nsgodnak züntelen való gondviselésit iónak látiuk, és mindenfelé zorgalmatos vigiázóságát, az mellett zép intésit, oktatását, azt én mind az vitézekel (tudattam); hogi az megsegíttés feleol is Nsgod ....., Nsgodnak illÿen igieközetét meg zollgálunk, Nsgod el higie feleolünk, hogi mind a io hÿr, mind az io hiuség meg nem zakad, igaz zolgálatunkban ugi akarunk residálnÿ, hogi feink fenállásáig ..... zolgálunk.

Mint hogi mÿ keorülünk az ellenségh züntelen ....., éyel és nappal ugi iguiekezünk vigiáznÿ, hogi valami uéletlen dologh raÿtunk ne esék. Az elmult vasárnap az Pankoczay mezeon teoreoket találua, az Ur Isten io szerencsével látogata bennünket; noha eok is felesen valának, az ki feo feo volt az tatárok keozeott el esett, és sok olanok, cziffrák ruhások vitézek közzül is eginehánÿ feot vevénk; itéletünk az, hogi az Tatárságh közzül régen nem esett ennÿ feo ember el. Én Basta uramnak egiet beküldök, hogi eo Nsga minden bizonniost érczen ebbe. Ezek illien byzonios hÿreket bezélnek, hogi Lippát, Jenőt egizersmind akarták meg zállanÿ; de hogi az Vezir Bekerhez érkezett ..... és hogi ezt az Janicsárságh megértette, hogi ismét az Várakra akar zállanÿ, egizersmind az sátorára rohantak és niakában vágták és azt kiáltották, hogi

[1]) Hadi levéltár; az udvari hadi tanács irattára. 1602-ik évi csomag, október, 11-ik szám.

az üdeo el teolt, elfáraltak és eok várat meg nem zállnak ez eztendeoben. Ezt is bizonnial mongiák, hogi Budát az feolseo had megzállotta volna és az vezir az Bégler Békel megint Buda zegítsége uégett víza indult uolna; Zékkel Moÿzest penig az Anadolÿ teoreokel Harminczkétt ezered magával bocsátta uolna el, hogi Erdélyre menien, auagi az Várakra; abban byzon ualának. Ez bízonios, hogi az Tatársághnak eleoliároja, harmad fél ezer, innen Giulán my feleolünk uadnak táborban, onnan iárnak minden fele züntelen rabolni; az dereka még hátra uagion. Onnan beleol érkeztek Postáim, a kik azt hozzák, hogi Basta uram eo Nagisága igen meg uerte volna az ellenséghet és ez mind hadastul már vizza fordult uolna. Peczet[1]) hadastul elboczátva Feiervárat el is vette volna, eo maga is utban volna. Hizzük azt, hogi az Ur Isten kegielme eot meg segítti; bennünket is megsegített. Én, az mind feollebb is meg irtam Nsgodnak, feoünkig az igaz hiuségben vagiunk és abban való zolgállatunkal megemlékzünk; higgie Nsgod, hogi ol io indulattal vagiunk, kicsinteoül fogua nagÿg, hogi az mind Nsgod bennünket ismét arra zolít, igiekezünk tizta arczáual és hÿrrel-névvel be zállanÿ az koporsóban és urunknak Czázárunknak igazán zolgálnÿ.

Nsgodnak keonieorögnek én általom az itt való Ráczok, az kiknek Sygmond feiedelem Bÿhar vármegiébe Jozágot oztott volt, az kiket Basta uram is eo Nsga hittel expediált, minthogi Udvarhelyi uram háborgattia üket, feoleotte igaz az cházár comissioia nekeol, az míg onnan feolliül resolutioiok lenne, hadna békét nekik, mint hazontalan zolgáknak, akik most penig zolgálnak iten. Nsgod czelekediék minden kegielmességel velek, hogi valami fenitéke legien Udvarhelyi uramnak és had zolgálhassanak ez mostani zeökséghben io szÿuel tellyesen, és hála adással zolgálÿák meg az Nsgod hozzánk való io akarattiát. Tarcza meg az Ur Isten Nsgodat io egézségben. Borosjenő, die 7 mensis octobris 1602. V. M. D. V. Stephanus Petnÿházÿ mp. Czím: Spli. it Magn. Domino Paolo Niáry de Bedegh,[2]) Cons. Sacr. Cæs. Mattis et Varadini Arcis supprem. capitaneus et comite Comitum Bihariensis et Krasnænsis Dom. in grat.

Skultéty százados. Az 1808-ik év ápril hó 20-án, az Abensberg melletti ütközetben Skultéty Antal százados a 39-ik magyar gyalogezred három századával Schwabrucknál állíttatott föl. Az ellenség

[1]) Petz János császári ezredes kapitány egy cseh ezred fölött.

[2]) Nyáry Pál az okíratokban 1594-ben mint füleki kapitány, 1596-ban Egerben mint ezredes fordúl elő. 1599-ben lett Nagy-Várad főparancsnoka.

hatalmába akarta keríteni a falut és Skultéty állása ellen több mint négyszeres erővel ismételten rohamokat intézett; de Skultéty nemcsak e rohamokat verte vissza, de visszavetett egy később ellene intézett lovassági rohamot is, miközben állásából előretörve, az ellenséges lovasságot szuronynyal támadta meg.

De közvetlen azután Skultéty százados lövést kapott; a golyó balczombjába fúródott és Skultéty összeesett. A mint emberei, kik hősiességét eddig is bámulták, ezt látták, azonnal többen hozzá siettek, hogy a kötöző helyre vigyék. De Skultéty haragosan utasította őket vissza: «Visszatérjen mindenki beosztásába; ma nagy nap van s helyéről hiányozni senkinek nem szabad».

Ezután sebét zsebkendővel valahogy bekötvén, kardjára támaszkodva maga támolygott a kötözőhely felé; még félúton volt, midőn tartalék-csapatokra bukkant, melyek az ő veszélyeztetett állását voltak megerősítendők; ugyanakkor heves tüzelést hallott, mi új roham jele volt. Megfeledkezve sebéről s nem törődve a vérvesztéssel, azonnal a tartalék élére állott s azt egy rövidebb úton az ellenség oldalába vezette; bár maga a legnagyobb kínokat szenvedte, emelt fővel, biztos lépésekkel s a legénységet folyton bátorítva vezette Skultéty az övéinek segítséget hozó csapatot előre s velök csakhamar harczba lépett. A 39-esek — látva, hogy a segélycsapatot szeretett századosuk vezeti — újult erővel láttak a harczhoz s az ellenség most véglegesen visszavettetvén, az erdő felé menekült.

Skultéty ereje ép még csak eddig tartott s midőn az első diadalkiáltás elhangzott, ájúltan rogyott össze. Ekkor a kötöző-helyre vitték; a bekötözés után az orvos figyelmeztette, hogy az erőlködés, melyet tett s az izgatottság, melyen sebesülése óta átment, kapcsolatban a nagy vérvesztéssel, életét a legkomolyabb veszélynek tette ki. «Látni akartam a futó ellenséget» — viszonzá Skultéty — «vagy meghalni!»

Bianchy tábornok, dandárparancsnoka, Skultéty századost jelentésében különösen kiemelte [1]) és kitüntetésre ajánlotta. Skultéty később mint őrnagy a 62-ik gyalogezredbe helyeztetett át s innét vonúlt nyugalomba.

Bajtársak kiszabadítása a hadi fogságból. *Csákány Mihály*, az Eszterházy-gyalogezred egyik őrmestere, ki magát már a lipcsei csatában kitüntette s ott sebet is kapott, 1814 márczius 20-án, midőn Napoleon Schwarzenberget Arcis-sur-Aubenál megtámadta, egy

[1]) Cs. és kir. hadi levéltár. Németországi hadjárat, 1809.

szakaszszal a rajzvonal támogatására előre küldetett. Egy franczia négy ágyúból álló ütegállással kerülvén szembe, az ellenséges tűzérség ellen oly sikeres tüzelést folytatott, hogy az a tüzelést csakhamar beszüntetni volt kénytelen. Ekkor egy ellenséges lovas-csapat tört előre s az erre el nem készült magyar gyalogságot oly váratlanúl rohanta meg, hogy az hátrálni kényszerűlt, miközben Csákány szakaszából egy őrvezető s a csapatokból vegyesen 12 közlegény fogságba esett. Alig vette észre Csákány őrmester, hogy szakaszából egy őrvezető s több legény hiányzik, azonnal visszafordúlt s fölhívta szakaszát, hogy a bajtársak kiszabadításában segítse. Mindnyájan készséggel követték a vitézségéről ismeretes őrmestert s a magyar bakák csakhamar harczban állottak a franczia lovasokkal. Csákány három kardvágást kapott s bár nyakán, vállán és mellén erősen vérzett, nem tágított: «Bajtársak, ne legyen ez a három seb hiába!» — kiáltott társainak s a vitézek, támogatva *Horváth István* tizedes ide sietett 15 embere által, a franczia lovasokat visszaűzvén, az őrvezetőt s 12 bajtársukat szerencsésen kiszabadították. *Csákány* őrmester, *Horváth* tizedes, *Mordin* őrvezető és *Fekete József* közlegény, kik magokat e harczban különösen kitüntették, jutalmúl az ezüst vitézségi érmet kapták.

HADTÖRTÉNETI IRODALOM.

I. ISMERTETÉSEK.

Történet-politikai tanúlmányok Eugen Savoya herczege életrajzához. *Megbízható források után írta Balogh Károly György, ügyvéd Zentán; Eugen herczeg arczképével és két térkép-melléklettel.*

Savoyai Jenő herczeg korának, sőt minden időknek legnagyobb hadvezérei közé tartozott; minden katona, tartozzék az a világ bármely nemzetéhez, bámúlva tekint hadvezéri nagyságára s lelkesedéssel olvassa tetteit, hadjáratait, melyek a hadművészet fejlődésének tanúlmányozására első rendű források.

Kétségtelen az is, hogy Magyarországnak a török uralom alól való fölszabadítását, mit Lothringeni Károly dicsőségesen kezdett, Savoyai Jenő fejezte be s a magyar nemzet neki ezért hálával tartozik.

Mindezek daczára Savoyai Jenő azon nagy emberek sorába tarto-

zik, kiknek nagyságát bámúljuk, érdemeit elismerjük, de a kiket — nem szeretünk. Ha az okokat kifejteni akarnók, hogy miért van ez így, nagy és hosszú tanúlmányt kellene írnunk, sőt meglehet, nem is birnók azokat úgy kifejteni, hogy érzelmeink kézzelfoghatólag bebizonyítva s a mi fő, *igazolva* legyenek; mert a rokonszenv és ellenszenv, mely lelkünkben keletkezik, a legtöbbször olyan természetű, hogy azt okokkal beigazolni nem lehet. Mondhatnók ugyan, hogy nem szeretjük Savoyai Jenőt, mert idegen érdekek szolgálatában állott, harczolt mindenki, még saját hazája ellen is, s ha nem volna nagy hadvezér, katonai kalandornak kellene őt neveznünk, ki kardját fölajánlja bárkinek, a ki azt elfogadja. De hisz az akkori idők olyanok voltak, az akkor természetes dolog volt, melyen senki meg nem ütközött s az utókor nem jogosúlt a legnagyobb szellemek, legfényesebb tehetségek egyikét saját kora ízlése szerint megítélni, még kevésbbé elítélni. Mondhatnók, hogy Savoyai Jenő Magyarország területét fölszabadította ugyan a török iga alól, de nem adta Magyarországot vissza Magyarországnak, hanem átadta a császárnak; az ország nem szabadúlt föl, csak urat cserélt s nagy a kétség, hogy érdemes volt-e e cseréért oly sok vért ontani. Ámde e kétség alapossága még erős bizonyításra szorúl és nem ok arra, hogy rokonszenvünket tőle megvonjuk. Mondhatnók, hogy Savoyai Jenő Magyarországot nem a magyarokért szabadította föl, a magyar törekvések reá nézve közönyösek valának s ő teljesen megelégedve uralkodója elismerésével és hálájával, a magyarok elismerésére és hálájára soha sem várt s avval nem is törődött. Ámde ez sem ok a hálátlanságra s az elismerés megtagadására.

Szóval bármit hozunk is föl, nem fogjuk soha a rokonszenv hiányát elegendőkép beigazolni s mégis áll, hogy Savoyai Jenő nem tartozik azon hősök közé, a kiket nemcsak bámúlunk, de szeretünk is.

Ilyenformán gondolkozhatott a föntebbi mű szerzője is, mert könyvében maga is bevallja: «Jól tudom» — úgymond — «hogy azon okok és ezekből származó némely események és ezeknek birálata, melyeket én a magyar történetíróknál más alakban találva föl, más eredeti, és szerintem jó forrásokból merítettem, ez idő szerint aligha fognak korunk magyar rokonszenvével találkozni».

Nos hát — nekünk nincs okunk a magyar történetírókat az idegenek kedvéért megvetni, nincs okunk az idegenek iránt bizalommal, saját íróink iránt bizalmatlansággal lenni s nem tudunk annyira fölemelkedni, hogy Magyarországot és annak történetét, a benne szerepelő egyénekkel egyetemben csupán *világtörténeti szempontból* tekintsük; inkább tekintünk *magyar szempontból* mindent, a mi magyar, s mind-

addig, míg reá okunk nincs, a magyar dolgokra nézve a magyar írókat az idegeneknél többre becsüljük.

Savoyai Jenő világtörténeti nagyságát ismeri a világ s elismerését nem tagadja meg; uralkodója elismerését és háláját tolmácsolja a bécsi remek szobor és amaz óriási nagy mű, melylyel a cs. és kir. hadi levéltár Savoyai Jenő hadvezéri alakját megörökítette. A magyar történetírásnak ellenben arra, hogy Savoyai Jenő nagyságát emelni, dicsőségét terjeszteni, iránta a nemzet lelkesedését fölkelteni igyekezzék, oka kevés van.

Ez talán a magyarázata, hogy Savoyai Jenő iránt a magyar történetírás hideg, a magyar nemzet pedig iránta különös rokonszenvet nem érezvén, érte lelkesedni nem igen tud.

Zenta városa azonban kivételt tehet, mert Savoyai Jenő nélkül — mint a szerző mondja — «Zenta neve elmosódnék a jelentéktelenség homályába».

A szerző tehát — mint zentai — városa iránt műve kiadásával kötelességet rótt le, s hálás lesz iránta Bács vármegye is, mely — mint ismét a szerző mondja — «elesnék monographiája díszétől».

A könyv különben derék munka, alapos tanúlmány eredménye s mint ilyen, érdekes olvasmány, e mellett szépen van kiállítva s a hadi levéltár érintett nagy munkájából vett mellékletekkel szépen van díszítve. *Huszár I.*

II. IRODALMI SZEMLE.

A) MAGYAR MUNKÁK.

Dr. Szendrei János: «Miskolcz város története és egyetemes helyrajza», III. kötet, oklevéltár Miskolcz város történetéhez 1225—1843. Kiadja Miskolcz város közönsége. A városi monographiák egyik legérdekesebbje nyeri e kötetben folytatását. A szerző 25 levéltárból 313 oklevelet közöl a 600 oldalra terjedő vaskos kötetben, mely bizonyára a legfényesebben tanúskodik a szerző fáradhatatlan buzgalmáról, mellyel a Miskolcz város múltjára vonatkozó adatokat kutatja.

Dr. Csuday Jenő: «A magyarok történelme». Két kötet; Szombathely, 1891, 404 és 448 lap. Ára 7 frt. Csuday Jenő a magyar történeti irodalom régebbi munkása, s e művével a magyarok történetének egy újabb kézikönyvét adja az olvasó közönség kezébe, mely a fősúlyt kiváltképen a politikai történelemre fekteti.

Villányi Szaniszló: «Néhány lap Esztergom város és megye múlt-

jából»; Esztergom, 1891, 8-adr. 152 lap. Ára 2 frt. Villányi régebben hasonló munkát adott ki Győr városáról, hol szintén tanárkodott; ez újabb mű méltán csatlakozik az előbbihez; mindkettő szorgalmas kutatás eredménye.

Palásthy Pál: «A Palásthyak»; Budapest, 1892, 8-adr., 433 lap. Harmadik kötete a korábban már fölemlített munkának.

Czimer Károly: «A szegedi veszedelem». Külön kiadása a szerző által folyóiratunkban közölt nagyérdekű munkának, melyet e kiadással szélesebb köröknek is hozzáférhetővé tesz.

Thaly István: «Bátori Schulcz Bódog életrajza.» Az 1848/49. évi szabadságharcz e rokonszenves alakját mutatja be a szerző a magyar közönségnek, a ki azonban könyvének megjelenését már meg nem érte; a munkát a körmöczbányai magyar egyesület adta ki, kegyeletből, úgy a hős tábornok, mint a korán elhunyt író iránt; mindkettő a város szülötte s büszkesége volt.

Dr. Váczy János: «Kazinczy Ferencz összes művei; Harmadik osztály; levelezés». Budapest, 1891, 8-adr. 626 lap. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia.

Szederkényi Nándor: «Heves vármegye története»; III. kötet. Eger, 1891, 482 lap. Ára 3 frt. E kötet a már korábban ismertetett mű folytatása s Eger várának 1596-ban történt elestétől, 1687-ben bekövetkezett visszavételéig terjeg.

Király Pál: «Gyulafehérvár története». I. kötet. Magában foglalja az ókori Apulum történetét.

Dr. Mangold Lajos: «Világtörténelem». III. kötet. Új kor és legújabb kor. Budapest, 1891, 8-adr. 287 lap. Ára 1 frt 50 kr. Mangold e kézikönyvének ez *harmadik kiadása;* a tetemes fogyasztás legjobb bizonyítéka a könyv jelességének; mindenki, a ki e fölötte szorgalmas, lelkiismeretes s a tankönyv-irodalom terén kiváló író munkáit ismeri, csak örömmel üdvözölheti az általános elismerést, melyben könyvei részesülnek. Tankönyvei egyikének ez újabb kiadását a legmelegebben ajánljuk olvasóink figyelmébe.

Márki Sándor: «Arad vármegye és Arad sz. kir. város története». Első rész, Arad, 1892, nagy 8-adr. 564 lap. Márki Sándor e kitűnő monographiájára legközelebb még visszatérünk.

Király Pál: «A markoman háborúk». Budapest, 1891, 8-adr. 81 lap. Külön lenyomat a Századok 1891-ik évfolyamából.

Balogh Károly György: «Történet-politikai tanúlmányok Eugen Savoya herczege, életrajzához». Zenta, 1891, 8-adr. 126 lap. Egy arczképpel és 2 térkép-melléklettel. Jelen füzetünkben ismertetjük.

Szentkláray Jenő: «Oláhok költöztetése Dél-Magyarországon a múlt században». Akadémiai értekezés, mely a Délmagyarországon a törökök kivonúlása után végbement mozgalmakat vázolja, kiváltképen az oláh községeknek Mária Terézia parancsára a Maros mellől a Temesi Bánságba való áttelepítését.

B) MAGYAR FOLYÓIRATOK HADTÖRTÉNETI VONATKOZÁSSAL BÍRÓ CZIKKEI.

(1891, második félév.)

Századok.

Fest Aladár: Az uszkókok és velenczések Fiume történetében (III—X.). Nagyszabású tanúlmány a magyar kikötő város viszontagságos múltjából.

Zsilinszky Mihály: Csongrád vármegye főispánjai. A szerző maga tölti most be a csongrádi főispáni állást s igen dicséretre méltó törekvés az, hogy hivatalbeli elődjeinek történetét megírni vállalkozik.

Jankó János: A gróf Benyovszky-irodalom anyagáról. Nagyérdekű adatok a párisi és londoni, kiváltképen British-Museum kézirattárából Benyovszky Móricz életrajzához.

Dr. Komáromy András: A Rákóczyak kincse Munkács várában.

Br. Kray Pál emléktárgyai. Kray, a hős magyar hadvezér, ki kiváltképen 1799-ik évi magnanoi győzelmével szerzett hírnevet, 1784-ben elfogta az oláh lázadás két fővezérét, Horát és Kloskát; az ezeknél talált amuletteket, két gyűrűt és egy szívalakú astraea corallist emlékül megtartotta, melyek most gr. Festetics Béla tulajdonát képezik.

Borrovszky Samu: Szondy apródjai. Egy nagyérdekű levele Ali budai pasának, melyből azt is megtudjuk, hogy az Arany János által gyönyörűen megénekelt apródok egyikét *Libárdynak*, másikát *Sebestyénnek* hívták.

Történelmi Tár.

Pór Antal: A lipóczi Keczerek (II.).

Szerémi: Emlékek Bácsmegye hajdanából. (III—IV.)

Wéber Samu: Podolin története és okmányai; második és befejező közlemény (III.).

Szilágyi Sándor: Erdély és a harminczéves háború; második közlemény (III.).

Barabás Samu: Regesták Erdély történetéhez (III—IV.).

Sasinek Ferencz: Csehországi regesták Prágában (III—IV.).

Hodinka Antal: A szerb történelem forrásai és első kora (IV.).

Szilágyi Sándor: Illésházy Gáspár emlékírata (IV.).

Mayláth Béla: Oklevelek Maylád István történetéhez (IV.).

Dr. Szádeczky Lajos: Gróf Forgách Ádám utasításai galgóczi és gácsi tiszteinek 1644—1667-ig. (IV.)

Magyar Történeti Életrajzok.

Marczali Henrik: Mária Terézia. A nagy királyné életrajza a IV. füzetben befejezést nyert s ugyan e füzetben megkezdetett:

Szilágyi Sándor: II. Rákóczy Györgye, mely a jeles vállalatnak az 1891. évre nézve befejező munkája volt.

Mária Terézia életrajzát mult évi V-ik, II. Rákóczy Györgyét f. évi I. füzetünkben ismertettük.

A Ludovika Akadémia Közlönye.

Gandernák József: A lovasság és a jelenlegi gyalogsági puska (VI—VII.).

Beledi P. Miksa: Az utolsó erdélyi testőrségről (VI—VII.).

Kálnay Lajos: Lovassági harczok az 1866-ik évi osztrák-porosz hadjáratban (VIII—IX.).

E. P. Az utolsó töltények háza, Bascilles 1870 (VIII—IX.).

Fülek Henrik: A jelenkor úgynevezett militarizmusáról (X.).

Moltke tábornagy (X.).

Életáldozat honszeretetből; kép az 1808. franczia-spanyol háborúból (X.).

Baitz József: Tanúlmány a saint-privêti oldaltámadás stb. fölött (XI.).

A jelenlegi Európa és a legközelebbi háború (XI.).

Az orosz birodalom története (XI.).

Mihálcsics György: Szkobelev tábornok átkelése a Balkánon (XII.).

C) HAZÁNKAT ÉRDEKLŐ KÜLFÖLDI HADTÖRTÉNETI IRODALOM.

Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. (18. és 19. köt. à 30 M.) Tartalma: A császáriak harczai Sicilián és Korsikán. 1717—1720. és 1730—32. Kiadta *Gerba Raimund.* — 20. köt. A lengyel trónörökösödési háború. 1733—1734. Kiadta ugyanaz.

Beiheft zum Militär-Wochenblatt (1890. 10. füz.). Tartalma: *Die Tage von Regensburg* 10—23. April 1809. Előadás, tartotta *Bremen* Walter százados.

Allgemeine Militär-Zeitung. (1892. 67. évf. 5—8. szám.) Die österreichisch-ungarische Armee zu Anfang des Jahres 1892.

Teuber Oszkár, Ehrentage Oesterreichs (Bécs, Seidel. 406 l.) E cz. alatt megjelent népies, hadtörténeti mű a többi között Budavár 1686-iki ostromát, a mohácsi, zalánkeméni és zentai csaták leírását, az utolsó török háborúk korából pedig Pétervárad és Nándorfehérvár bevételét tartalmazza. Az osztrák örökösödési, a hétéves és az I. Napoleon elleni háborúk főbb csatái (a mennyiben az osztrák hadseregé maradt a diadal) szintén tárgyát képezik e műnek. A legutolsó fejezet Szarajevo bevételéről szól. (1878).

Hartmann Ottó, Der Antheil der Russen am Feldzug in der Schweiz vom J. 1799. (Zürich, Munk. 1892. 198 l. 3 M. 50.)

Moltke, Der Krieg von 1864. A «Militärische Werke» I. részének, a «Milit. Korrespondenz» I. kötete. (Berlin, Mittler. Kiadja a porosz vezérkar.)

Schmidt Richárd, Die Gefechte von Trautenau (Juni 1866.) Gotha, Perthes. 271 l. 4 Mark.

Jakab Elek, Emlék 1849-ből. (Megjel. a Magyar Hírlap, márczius 15-iki számában.) Szól Nagy-Szebennek 1849. márcz. 11-ikén Bem által történt bevételéről.

Jókai Mór, A női honvédhadnagy. (Pesti Hírlap, márczius 20. és 22-iki számában). Emlékezés a hősi Lebstück Máriáról, ki a szabadságharczban, kivált Kápolnánál tüntette ki magát, fogságba is került, jelenleg pedig Új-Pesten, sanyarú viszonyok között él.

Tausik József, Führer über das Schlachtfeld von Königgrätz. (1891. Képekkel és tervrajzzal.)

III. A MAGYAR HADTÖRTÉNETI IRODALOM REPERTORIUMA.

TIZENÖTÖDIK KÖZLEMÉNY.

IV. LÁSZLÓ (folytatólag) ÉS III. ENDRE.

Az általános segédkönyveket (külön. Szabó Károly monographiáját) és a cseh háborúkról szóló irodalmat l. az évi I. füzetében. (133. l.) Hozzájárult:

Ortvay Tiv., Pozsony város története. (I. köt. 11. fej.)

Redlich Oswald, Die Anfänge Rudolfs v. Habsburg. (Századok, 1890. 186. lap.)

Scheffer-Boichorst, Die ersten Beziehungen zwischen Rudolf v. Habsburg u. Ungarn. (Mitthg. d. Inst. für österr. Geschichtsforschung. X. 81. L. Századok 1889. 357. l.)

Az 1278. háború és a Dürnkrut melletti csata. Rudolfs Sieg an der March 1278 bei Stillfried. (Streffleur's Milit. Zeitung. 1822. évfolyam.)

Die Marchfeldschlacht etc. (Hormayr's Archiv 1826. 100. szám. 1827. évf. 134. sz. és 1828. évf. 9. sz. — V. ö. az 1814. évfolyam 1. számát.)

Die Schlacht auf dem Marchfeld. (Zeitschrift für Kriegskunde. 1846. 68. köt. 186. l.)

Gedanken eines Militärs auf dem Schlachtfeld an der March. (Pallas 1809. II. 473. és 613. l.)

Lorenz Ottokar, Deutsche Geschichte stb. (II. köt. 1879). — *Palacky*, Gesch. von Böhmen, II. *Huber*, Österr. Gesch. II. 58., *Krones*, Grundriss 298 s köv. l.

Jankó, Rudolf von Habsburg u. die Schlacht am Marchfeld. (1878.)

Schilling Lajos, A morvamezei ütközet. (1878.)

Köhler, Die Schlacht auf dem Marchfeld. (Forschungen zur deutsch. Gesch. 19. köt. 307. l.) és *Lorenz* bírálatát (Sybel, Histor. Zeitschrift Új foly. VI. köt. 380. l.).

Összeállította:

Dr. Mangold Lajos.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

16-ik szám.

Egy szemtanú tudósítása az 1596-iki mezőkeresztesi csatáról. [1])

Az keresztesi harcznak formája mint volt.

Elsőben mikor Ónod melől megindultunk, az veres halomnál voltunk táborban, túl rajta; senkinek elől járni szabad nem volt, hanem kiki mind seregében és helyén járt, de én mindenütt *Király Alberttal* az erdélyi generalissal jártam Sigmond fejedelem akaratjából, hogy tanuljak tőle, nekem szabad volt mindenütt járnom.

Az seregek előtt akkor mi Király Alberttal elől mentünk, vigyázott mint generalis arra is, hogy valaki szélel ne lézegjen, hogy nyelvet közülünk ne fogjanak, ha elönkben jönek, minthogy már közel is voltak oda az törökök, sereget rendelvén jöttek utánnunk. Király Albert küldött volt elől valami katonákat elvigyázni, kik mi előttünk jártak. Azok egykor vissza jövének, kérdé Király Albert mi dolog? Mondák, hogy előttünk csak az török. Kérdé ha sok? Azok azt mondák, hogy az kit ők láttak még nem sok, de itélik, hogy több vagyon, mert ellenkednek és nem sietnek elmenni. Mi mind azokkal együtt elébb menénk, láttuk hogy az mezőben lézegnek szélel.

[1]) Az ösmeretlen szerző kézirata Szamosközynek egy legújabban fölfedezett gyüjteményében találtatott s valószínüleg az ő fölhívására készült. Szamosközy azonban úgylátszik nem használhatta föl a maga munkájában és most Szilágyi Sándor egyetemi kvtár igazgató úr jóvoltából abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy e rendkívül érdekes és jellemző tudósítást egész terjedelmében közölhetjük.

Engem Király Albert vissza külde, hogy *Barcsait* az elől járóból hiam elé sugva úgy mint háromszáz kopjással, jóval, viadalhoz valóval, de az többi ne értsék, hogy meg ne zördüljenek vagy zajgás ne induljon. Én Barcsait el hiom azokkal mi mingyárást el kezdettük az ellenkedést, de az török felesedten felesedett és nem birtunk vele, az mi seregeink még jól hátra voltak, mi igen elé voltunk, azok lassan jöttek, ük nem tutták meg. Ismét el küldött Király Albert, de nem engem hanem mást, hogy az mi elől járónk mind eljőjön, segíteni minket. Az is el jött az után jobban jobban harczoltak. Az török is felesedett, az magyar is, úgy annyira, hogy minden *seregek reá érkeztek*, az gyalog is. Mi az törököt által toltuk az vizen, az mely *Keresztesnél* vagyon, tul mi nem tuttuk, hogy ott volt az dereka az janicsárok és az taraczkok az hidnál. *De az hidat az török el hánta vala.* Innét mi ellenkeztünk, lövődöztünk puskákkal, de által nem bocsátott az vizen, ők is lőttek reánk de csak puskával, mi nem tuttuk, hogy ő neki ott taraczkja legyen, mert nem lőtt vele. Hanem Király Albert az gyalogot hozá, hogy elvegye tőle az hidat, elverje az sár mellől, hogy az lovas is az miénk által mehessen ott az sáron. *Az hídnak csak az gerendái valának immár, az fáit el hánták vala az vízben.* Az mi gyalogunkat rá vivé Király Albert úgy mint elsőben az *köz gyalogot*, mikor azok az hídnak mennek, meglövődözé az török őket, az taraczkokat is mind nekik sürögeté, mi mind gyalogostól elfutánk. Az gyalog az *szentegyház* mellé voná magát, az lovas távol állott, addig onnan lőtték egymást ház mellől, rosz kemencze mellől, hunnét, míg ismét mi Király Alberttal elő hoztuk az kék gyalogot, az fekete gyalogot, ki miénk és az makoviczai herczegé volt, ezekkel segítettük meg őket.

Azután Király Albert én kezembe atta az kék gyalogot, nekem azt hatta, hogy mikor ő innét az taraczkokra megyen, sivalkodnak, én addig feljül az törökön az Sáron vigyem által az kék gyalogot, hogy ő reá jőnek mind az sok török én osztán lövöldöztessem oldalban őket. Én az szerint az gyalogot reá vittem, az sárban fövént hányattam, az kit ott vontak az kertekből az gyalogok, kin az után által mentünk. Mikor elkészültek, én vissza mentem, megmondottam, hogy jól készen vagyunk. nékem azt hatta, hogy reá vigyem őket, az ő hagyása szerint mindgyárást mihelt az ropogást hallom. Én azonképen mindgyárást reá vittem, ő maga is reá ment másfelől, ott valóban vittak. Az török az hidat tartotta, estvét várta, hogy osztán elmenjen. Én mihelt érkeztem, nékem még az vizen előmbe jöttek az törökök, de nem sok, az dereka mind *Király Albertra* volt, mindgyárást oldalban lövöldöztetém, az török mindgyárást megindula. Tul az Király Albert gyalogja is által jöve, az lovasban is által jöve,

de nem mind, az taraczkok ott maradának, el nyerők. Az török el futa, az taraczkokat másnap nem engettük az németeknek, hanem az kék gyaloggal ugyan én hozattam által vissza, én őriztetém is másnap az németektűl, hogy el ne vigyék, de immár jól reá nem emlékezem mennyi vala az taraczk, apró forgó taraczkok valának.

Mikor az török megfutamodék immár estveledni kezdett vala, azután mind valon katona az ki hun mehetett által, űzte az törököt. Vágták ugy mint *Kövesdig*, oda fél mélyföld vagy egy de nem nagyobb. Én másnap megnéztem az testeket, az én itéletem szerint ott az hol oldalban lövöldöztük, harczoltunk közel egymáshoz, talán volt nyolcz száz test, de az üzőben mint hullottak azt nem tudom oda mennyi esett el, mert éjjel jöttünk vissza. Másnap osztán én mindaddig nem mentem, az mig űztük őket, hogy láthattam volna mindenütt az testeket, mennyi hullott el bennek. Magyar kevés veszett, ha veszett is inkább az gyalogban, minthogy az lovas osztán keveset harczolt, hanem csak üzött. Akkor estve sem tábort semmit nem járhatánk, mert későn szállottunk le, hanem csak az viz parton szélel, az ki hol megállhatott, ugy voltunk viratig, sok szekerét sem találta meg. Ez akor volt az mely nap elsőben Kereszteshez mentünk. Az török az ki előnkben jött vala sokan valának, én ugy hallottam, hogy volt 35 ezer, de nem tudom mint olyan helyen mennyi volt igazán ; ott azt hallottam, hogy azt ugyan azért külték volt előnkben, hogy megvijon velünk és meg lássa valóban kik vagyunk, hogy ha ők birnak é velünk vagy több kell, azért hoztak volt annyi lövő szerszámot is, meg is próbáltak vala emberül, noha akkor Isten meg veré őket.

Másnap az fejedelmek megnézék az testeket, végeztek vala igy, hogy ne tartozzunk, hanem annak az futó töröknek menjünk az nyakán mi keressük meg nem ők. Immár mi mind seregestül által is mentünk vala az vizen. Tul állottak minden seregek, az szél is mind lobogókat, zászlókat arra futt, kit mi jó jelnek tartottunk. Jövének elé az fejedelmek, keveslék az holt testeket, hogy kevés esett el bennek, hanem végezék azt, hogy térjünk vissza, száljunk táborban addig mig több nép is érkezik hozzánk, osztán menjünk reájok : vissza szállánk egy kevéssé, másnap meg hátrább csak az viz mellett fel.

Az nap mint egy délkorban be jöve Király Alberthoz az Istrásáról egy katona, meg mondá, hogy jő az török. Mi is lóra ülénk, el készülénk, eleikben menénk, ott az kinek kedve tartotta ellenkedett, vagdalkozott. Mi sem mentünk által az sáron, ő sem jött, jól lehet nekünk volt által az sáron háromszáz lovas katonánk kiből ellenkeztek.

Az tatár alatt az sáron által jött, egy halom vagyon ott, az

megé állott az serege, az többi ellenkedett. Mind alá nyult hosszan az mi táborunk felé, nézte ha meg kerülheti é vagy nem az tábort. Az tatárra is egy nagy sereg állott arczal miénk, Erdélyiek, ki előtt taraczkok voltak, lőtték az tatárt, az hul csoportozott, ellenkettek is velük. Kergetőztek az mezőben, esett mind két félben el.

Az törökre arczczal az Magyar Országiak állottak az szent egyháznál. Ott az urak szólának egymással, immár estve fele vala, hogy mire kel azt vélni, hogy az napot csak ugy néződéssel töltik el, nem akarnak valóban harczolni. Találák azt rajta, hogy ez az töröknek csak az elei, az többit várja, és ugy vivik vagy ha mi képen meg csalhat azon leszen éjel, minthogy immár közel volt az est.

Azonközben csak láttuk, hogy által az sáron mellettünk sátrokat kezdenek fel vonni; nézni kezdék mind az urak, azt találták rajta, hogy táborban szál és onnét vivik, de még az császárt nem tuttuk, hogy elérkezett, hanem azután szöktek közinkben és azok mondák meg, hogy *az császárt várták* és azért nem vittak, azért hatták más napra a harczot. Az török ott mind szemünk láttára mellénk szépen táborba szálla, hogy ezt látták az generalisok az mi táborunkat is jó módgyával minden felől be csinálták szekerekkel, az hova szükség volt taraczkokat rendelének, az ágyukat az erdélyi ágyukat vivék az vizpart az tábor szélire, az mi táborunk szélére, mert onnét jó partos volt az viz, nádos is, azokkal onnét lőttenek által az török táborára.

Hogy megestveledék immár sötét vala, az török sem mert eloszlani mi tőlünk, mi is az töröktől. Ezt látá Király Albert, külde el engem *Teke Györggyel*, ezt hagyá, hogy az két révnél az hol az török által jöhetne, hagyjunk ezer ezer lovas istrását minden hadakból kik vigyáznának, az többi jöjjön hozzá, de lassan, hogy az török tatár eszébe ne vegye, minthogy egy felől az tatár volt, más felől az török. *Teke Györggyel* mi ugy végezénk, hogy ő is szakassza el az ezer lovast én is az ezert hamarább voltáért. Mi eképen mind véghez vivők, az többit szép lassan az táborra vivők éjjel. Ez az mi istrásánk volt az mi táborunkhoz egy kis mély földecske. Én osztán nem tudom, oszlott e el az török vagy nem azon éjjel, tudom hogy az török táboron mind kiabálás lőn éjjel. Én mikor haza az táborra mentem, Király Alberthoz mentem, neki megmondottam mint jártam, jóvá hatta, Schwarzenburgnak meg izente ő is javallotta, mi azon éjjel ugy voltunk.

Másnap jó hajnalban az mi istrásánkon alól hát az török által költözött mind tatárostul, de csak az elől járója egy nehány sereggel, mi is készen voltunk, az mi istrásánk ezt hirré tevé idején; ők nem birtak vele, hanem hátrább hátrább állottak előttök. Az török jöttön jött közelb

közelb, itt mi is sereget rendeltünk, de már a török készen volt mikor mi sereget rendeltünk, ballagott felénk lassan. Ezt látá Király Albert, hogy közel a török, az istrásákot megtöbbité, harczolót bocsátának háromszáz lovast, kik addig harczoltak, tartóztatták az törököt, mig az seregeket rendelték itt. Engem az után mindgyárást elkülde Király Albert az ágyukat, hogy ki hozassam az táborról. Én ki hozattam. Mi még csak közel az mi táborunk szélén voltunk, az török keményen fogta, közel volt hozzánk. Király Albert az ágyukat az mi seregeink eleiben vonatá, lőtetni kezdé az sürü törököt velek, valóban igen találtak, az török nem állhatá, hátrább kezde állani. Mikor az török hátrább állott, az mi ágyuinkat meg elébb vonták, az mi kis seregink ismét utánna állottak. Sokáig csak az lövő szerszámmal verték őket mind hátra. Az töröknek is vala 4 falkonya, ő is lőtt bennünket, de az nem tött bennünk semmi kárt.

Az török az ő seregének *balszárnyából* bocsátott harczolót. mi *az jobból* az viz parton elé, ott harczoltak, végre az mieinket megtolá az török. Ismét egy falka gyaloggal meg segité Király Albert őket. Ők ott hogy harczoltak nem vették eszekben, hát az török taraczkot hozott tul az viz partra arántok. Az janicsárt is az part eriben által hozta, ők eleikben vigyáztak csak, az janicsár mind elé nyult mellettek az part alatt, egykor csak lőni kezdének az taraczkokkal az törökök reájok, az janicsár is reájok jöve az part alól, oldalban lövöldözé őket, az ki előttök volt az is reájok jő, megtolják az mieinket ugyan jól. Engem külde Király Albert az váradiakhoz, hogy segitsék őket, de egyik sem segité. Ötször küldött hozájok Király Albert engem, hogy segitsék, egyszer sem mentek. Végre ő maga mene, szidá rutul őket, de nem mentenek akkor is. Mi Király Alberttal eleiben menénk az mi gyalogunknak, az kit immár vágtak. Megriagatá őket, biztatá meg tartozzanak, de az sokaságot nem álhaták, hanem mindenestül jobban meginditának bennünket. Látá Király Albert, hogy nem tarthatja őket, erőssen is vágtuk mi is az ki futott, hogy ne fusson de hiában volt. Külde engem az *kék gyalogért*, hogy ide hozzam, mikor én elébb állattam őket és készülének: Király Albert érkezék, szóla nekik. Igy fiaim! látjátok senki nincsen, kihez ugy bízhatnám mint hozzátok. Im nem is segitik őket, majd rosszul lészen az dolog, jertek segéljetek! Tudgyátok fiaim mindétig jó hirt viseltetek. Ti is ismertek engemet, én is még István királynál közületek sokkal egy hadban voltam, tudom kik vagytok. Több sok szép szóval is szóla nekik, főképen az kapitányoknak *Lázár Istvánnak*, meg egy kis legénnek kit ő ismert István királynál, ki minden várakat meggyutogatott Muszka Országban, Temes várát is elsőben az gyutotta volt meg: Bakay Imre volt az neve. Mindgyárást örömest indulának, az kis legén legelől, jelözve egy karddal az többinek. Az zászlókat

csavargatták, reá menének az törökre, emberül meglövödözték, megis futamtaták mind az derekáig az törököt, jól lehet mint enyi üdö telésben amazok is vittak az mint lehete. Hátrább hátrább vágták őket, de az mienkben az gyalogban az kiket megsegitének sok esék el addig mig megsegiték. Az törökben is sokat ejte osztán el az kék gyalog, *az lovas is addig* igen rajta volt, mig az derekát érte az többinek, tovább nem lehete, mert ott sokaság volt, ismét megsegitették őket.

Ott az kék gyalog jó hirt nevet nyere, de marhát is sokat nyere, ugy mint szép köntöst, ezüstös szerszámot. Ott ugyan ugy megüték az török orrát, hogy azután nem igen ellenkezett oztán. Mi is immár közelb közelb mentünk minden seregekkel hozzájok és seregink is immár mind ki rendelve voltak. Csak az lövő szerszámokkal lőtték egymást az seregek, mind két fél veszteg állott, az töröknek az *jobb szárnyában* volt az tatár nekünk *bal felöl* volt, az mi táborunkig mind alá nyult mellettünk hosszan, hogy oldalban lövöldözzön bennünket, ha az törökre megyünk vagy pedig az táborunkra menjen oda hátra. De nem lehetett módgya benne, mert mind az táborig rendelt seregink voltak.

Király Albert Schwarzenburghoz mene, vele együtt minden sereget eljáránk, ha jól vadnak e, vagy nem. Én akkor meg nem számláltam hány sereg volt, de tudom, hogy ugy végeztek vala, hogy száz sereg legyen elsőben, ki is irták vala mint legyen, de tudom, hogy mind az táborig rendelt erős seregek valának, nem igen nagyok de erősek, az elől járónál ugyan nem volt nagyobb majd egy is.

Mikor ezeket mind eljárók, jovallá mind két generalis. Hátunk megett volt vigyázó, az táboron is volt, mindenütt el jártuk kétszer is, hogy vétek ne essék. Az után az herczeghez Maximilianhoz menénk, megkérdék hogy neki mint tetszik, ő is jovallá! Kérdék, hogy ha vijanak é már vagy ne, mert ők készen vadnak, az üdő el jár dolgában, azt is reájok hagyá. Az herczeggel háromszáz lovas sárga tafota inges fegyveres vala, kik mellette jártak.

Onnét az mi urunkhoz mentünk, őtet is megkérdettük aképen mint a másikat, neki is minden teccet és csak ő reájok hatták ketten. Az több hagynagyokat kik olyak voltak mind megkérdezték, Pálfi uramat is mindennek tetszett, javallották. Zsigmond fejedelemmel is két száz lovas járt, ki rá vigyázott, azoknak két igen szép fejér tafota fecske farku zászlójuk volt, veres kereszt benne, az kereszt közepén császár czimere magáéval együtt. Az mint az seregek mint voltak rendszerint rendelve immár mind eszemben nem jut de tudom, hogy elől járóban az erdélyiek

voltak, mellette ugyan a mi fegyvereseink kiket ide attak vala ; az balszárnyában mellette az elől járónak voltak az ágyuk; *jobb felől szárnyul* magyarországiak voltak, azokkal is végbeli fegyveresek voltak. Balszárnyul az tatár felől székelyek voltak *Zemere Mihállyal, Giczi Péterrel* meg mint egy 600 gyalog azokkal 4 taraczk. Segitő seregben magyarországiak voltak, az után egyébb rendek, ki már mind eszembe nem jut. Ki ki mind jó módjával rendelve helyén állott.

Az török előttünk valóban nagy roppant sereggel, előtte 4 falkony, jobb szárnyul mellett az tatár, bal szárnyul lovas puskások nyilasok mik elegy, háta megett is voltak seregek de nem igen láthattuk az sokaságtól ; az ki elől állott azt nem tudom hány volt, kopjás is volt köztök de kevés. Az volt az török elől járója ki az vizen innét az szent egyház mellett állott arczal reánk. Az többi tul az vizen állott, ki penig az tábora mellett én azt nem tudom hány seregben és mennyi volt, mert azt az ember szeme sohult el nem lephette vala. Hova néztél mind fejér patyolat volt ugy annyira, hogy az mely török az viz mellett állott jó köz (?) föld sem láttad tul rajta az pásitot, az sereginek penig végét senki én tudásom szerint nem látta, azért minden felől az táborán tul is mind vágták. Ezen kívül egy igen nagy sereg 7 kék zászlót olvastam benne, azt hiszem hogy több is volt, mert az után többen is mentenek tul az vizen ; az török hátunk megé ment hogy ott jöjön által az vizen vagy az táborra vagy ha megfutamodunk előnkben, ott egy rosz puszta szőlő mellett állának mind, az táborról lőttek is hozzájok. Kültek vala is által reájok, esett is el mind két félben de elevent nem kaphattanak, mert az ki gyalog ezt igen segitették, ki penig az szőlőben futott be az miénk is, mert lovat sokat ölének egy más alatt meg, ki ismét alá futott az nádra az török előtt gyalog által jött, osztán innét is segitettek.

Az török táborán is láttuk hogy elég nép volt, de azt mondották, hogy rabok azok, osztált tőnek. (?)

Mikor ez az két sereg igy állottak egymással szemben, az dolog is és minden az mint volt mindennek tetszett. Schwarczenburgh az derék seregben marada, ugy hogy ő oda hátra vigyázzon. Az több urak, hagynagyok kiki mind helyére mentenek. Mi Király Alberttel az elől járóba mentünk, meg nézé őket, igen sok szép szókkal szóla az erdélyieknek, hogy emberül, vitézül viseljék magukat, jó hírt hagyjanak Magyar Országban, az Isten az pogány kezéből ma szabaditja meg az magyar nemzetet és az mi földünket. Senki nemzetéért, hazájáért halálát ne szánya, minden ember vitézül viselje magát, az ki vitéz az többinek jó példát agyon. Ezt hogy hallák, kiki mind sisakját fel raká. *Pozodarcky* egy kopjával elő álla, ő megmondá hogy jó példát ad. Tonhauser is egy

karddal, az többi is nagy örömmel mindnyájan, de az kettőt ugyan láttam hogy emberül forgódának az össze menés idején az mig láthattam. Immár minden rendeknek hagyva volt, hogy mihelt az előljáró indul, mentest induljanak. Minden rendeket elsőben hozzá készített biztatott ugymint jó hadnagy. Az lövő szerszám mellettek vala, azokat mind nekiek igazgattatá az töröknek. Meghagyá, hogy mihelt lőnek az füst alatt mingyárást induljanak.

Az lövést elkezdék, Király Albert utólszor azt mondá nekik. No Jézus! eregyetek immár hozzá Isten hirével! — Az török is löve, az is megindula reájok, emberül össze menének, de az török nem állhatá sokára, hanem fél futamék. Mi Király Alberttel mingyárást elmentünk onnét, az szárnyát az székelyeket inditottuk ismét az *tatárra*. Azokat is reá inditók immár jöttek minden seregek. segitették egymást. Az tatár hogy látá hogy fut az török megfutamék az is. Az ki az táborunk fele volt mind fel kezde futni az többi után. Az mi gyalogunk ki az székellyel vala igen meglövöldözé az tatárt, az taraczkokkal is lőnek, kik vele valának az mi gyaloginkkal. Az lovas kiáltani kezde az székel hogy fut fut, utána széledének a tatárnak, az gyalog azt kezdé fosztani az kik elhullottak vala. Az tatár hogy látá hogy elszéledt az katona, meg téré, ezek el futának, az gyalognak nem volt kész az puskája mind eltapottatá az tatár, addig mind vágá őket, az taraczkok is elnyeré az mig az segitő sereg érkezék, *ez is mind nyargalva jött reá*. Ott az miénkben sok vesze mig megsegiték. Azok ismét megfutamtaták az tatárt, az mi székelink, gyalogink ugy maradának meg, hogy megsegiték őket. Az tatár mentest elmene alól jól az törökön által az vizen, sohult osztán nem tért, nem harczolt az tatár.

Az törököt is az elől járó immár az sárnak hajtotta. Nagy volt az sár, tul igen partos, erősen vágták őket, valóban hullottak. Tul azért az mint segitheték őket az többi segitette. Én az sürüségben Király Alberttől az székelyek között marattam el, ott eresztettem el. Ott én meg is sebesedtem az lovam is. Azután osztán az sárnál találtam ismét Király Albertot. Egy nehánszor akartunk oltalmazni az sáron, de nem mehettünk mert tul sürü török állott. Néha jól kimentek az katonák ugyan mind zászlóstul, de ismét vissza vertek bennünket, itt ugyan igen sokat vesződtünk velek.

Végre az török csak az sárt tartotta tőlünk erőssen. Sok nyilakat is szórtak reánk, az janicsár is lőtt de az nem annyira árthatott mint az nyil, mert az vizben állottunk mi, az golyóbis fent járt, de az nyilat fel lövöldözték, mind az nyakunkban, lovunkban hullott. Az német gyalogot is előhozák hogy az lője őket és az eriben kimenjenek de azt is két-

szer is hajtották vissza hogy mind dobostul hullottak az parton le az vizben. Azután az fegyveres(ek) érkezének, lövő szerszámot is hozának, az német gyalogot az törött házak, kemenczék mellé állaták, onnan kezde az gyalog lőni, az lövő szerszámot is melléjek vivék, valami apró forgó taraczkokat kivel lőtték őket. Az törököt jól hátra verék, az lovas is kimene az sárból, az fegyveres is a ki hul által mehete minden rendek által menének. Tul ki állának, az török mind az tábora mellé álla.

Mi Király Alberttal az herczeghez menénk. Király Albert azt kérdezé az herczegtől hogy jól szolgált e ő ma? Az herczeg azt mondá neki: *Bene pergat Dom. Vestr.*! Onnét Schwarzenburghoz mentünk, ő vele is szóla, mi tomácsoltunk. Az azt mondá hogy az mi edig volt jól volt, jó néven vegyük Istentül, elég eddig ma diadalomban, ne menjünk tovább az sárnál. Erre Király Albert azt mondá, hogy mondd meg neki, nem vitt még ő az törökkel, nem ugy vinak itt mind oda fel, hogy csak *toltatnak egymást*, hanem hamar kell az törökkel bánni. Az azt mondá, jó ha ő kgime tugya itt az mint kell lenni, lássa, menjen, szép sereg rendelve, az gyalogot lövő szerszámot el ne hagyja. Immár minden seregeket helyre állatának, közben közben taraczkok voltak, kivel lőtték őket.

Azon közbe jöve vissza onnét Pálfy, monda Király Albertnek: Albert uram megverém hiszen ezt. Monda Király Albert, azt bizony nem verted, hanem én verém. Ezen az szón addig feleseltenek, egyik sem akarta az másiknak engedni, hogy meghazuttolták egymást. Egymásra reá is mennek vala, mert mindenik kezében kivont hegyes tőr vala. De hogy mi Király Albert mellett voltunk, megindula mellette Pálfy, vissza azt mondá: No hagy járjék, pór kurvafi tudnám mit kellene cselekednem, de nem mivelem. Mi nem vöttük eszünkben egy csoport szabad hajdu áll vala ott, hát az Pálfyé volt. Minket mind Király Alberttal csak meg nem lövődözének azok, egynehánynak vertük fel az puskáját hogy immár aránzott. Ezen Király Albert igen megbusula, mondá hogy, no majd megmutatom, hogy nem te verted hanem én és jobb vagyok náladnál. Monda, hozzák elé az én uram zászlóit, induljanak az seregek! minden ember indula.

Az töröknek egy része az tábor mellett állott (az tatár szélül mellette de az csak nézte, semmit nem harczolt el nyult hosszan, ő is kapott azután a török táboron), ki penig háta megett de azt mi nem láttuk, hanem az tábor közepje aránt az szélin áll vala az jancsár, az én itéletem szerint volt 4 ezer, előttek 4 nagy falkony vala. Hogy megyünk vala oda, jöve Király Alberthoz Senekerhanz az fegyveres kapitán, ki az előtt apjának fogatta vala Király Albertot. Azt kérdé tőle ha jók e

az ő fegyverei és jól szolgált e ő? Azt mondá Király Albert, hogy jók és jól is szolgált. Amaz ismét mondá: Látod az tábor szélén ama sürü janicsárt? majd arra viszem én az én fegyveresimet, meg ládd mit mivelek. Király Albert jovallá.

Az sereg egyik része mene az törökre, ki az tábor mellett áll vala. Az török elfuta bé a táborba. Az katona az gyalog és az mi kék gyalogunk be utánna az táborra. Az másik része mene az fegyveressel együtt az Janicsárra. Hogy közel érék az janicsárhoz nekik sütögeték a falkonyokat, az sok kárt tőn bennek, de az felől ugyan nem tartozék az fegyveres, hanem emberül reá mene, valóban lövék egymást.

Ott az katona sem egyébb rend nem tartozott semmit hanem mentest ment be az sátorok köziben, vágta az hul törököt talált, de az török kevés volt ott, inkább csak rabok voltak azon népek, gyermek micsoda, azt nem bántották. Marha, drágaság számtalan volt, minden rend kapott az kinek kellett. Le szállottak, tapották az szép sátorokat, ugyan jól bementünk vala, hogy én két nagy udvaros sátor mellett is mentem el, ki előtt zászlók állottak felrakva, de török kevés volt vele.

Ecczer ezen közben sürün kezdék az Alláht kiáltani, az mi fegyveresünk reánk kezde szorulni, vágni kezdék őket. Az katonának az eleit is vágni kezdék, meg tolának bennünket az sátorok között. Nem segithettük egymást mert igen sürü volt az sátor, az köteleiben hullottak mind lovastól az emberek, azt vágton vágták. Az annyira lőn, hogy minket onnét minden felől valóban kivágának, hogy bódog ember volt, ki kijöhetett onnét. Mi erősen megszakadozánk, az ki hul ki látott menni, ment, senki senkit nem segitett, az ki ki ért az futott, ki penig az ki jó volt, tartozott.

Én is Isten segitségéből kimenék, látám hogy az török tábor szélin 2 fejér zászló áll, megismerém hogy miénk. Én arra tartottam ki egy nehány katonával, én ott az zászló alá mentem, megnéztem kik vadnak ott, hogy ha ott e urunk vagy nincsen. Mert az urunk 2 zászlója vala az ki mindenkor urunkkal járt. Én ott urunkat nem láttam, hanem kérdezni kezdém, azt mondák nincsen ott urunk. Én aztán ki állék közüllök csak magamnak, hogy az lovam szellőzzék, mert az sátorok között igen megizzadt vala. Az mig ott állék, tekintem, hát minden felől futnak az seregek, mind német magyar. Én azt tuttam hogy ismét meg gyülekezünk ott az tábor szélin, még reá megyünk, de láttam hogy senki senkit nem vár.

Az vallon seregek, németek csoportban futottak; inkább mind igen kiáltották neki hogy: *Czuruk!* de senki ki nem tért, hanem egyik vallon sereg tartozék egy kevéssé meg az futásban az mezőben. Az sem

tért vissza csak megtartozék. Azt is mint egy 5 vagy 6 török erre elfutá, az szinte ugy vágta osztán az sárig mint szerette. Én még mind veszteg állottam, az urunk 2 fejér zászlója is ott állott. Hogy ezeket én láttam, megindulék én *lassan nyargalva*; azon közbe hátra tekinték, hát erősen hajtják már az urunk 2 zászlóját is, mintegy hatvan lovas török megyen utánnok. Az németek is futnak mindenfelé, az gyalogok is, az ki hul el lát menni.

Én nem meheték az révre, az hul rév vala az sáron, mert a török mind inkább arra megyen vala, hanem egy nagy csoport fegyveres előttem fut vala, azt nem üzik vala, én is az után tarték. Én láttam az mezőben hogy egy nagy csoport gyalog német jő felénk, az felé menék, nézem, volt ugy itélem 10 zászló egy rendben köztök, de én nem olvastam akkor *mert szorossan volt az dolog*, taraczkok is valának előttök. Hogy láták, hogy minden ember fut megállának, az lánzsákat mind feltarták, én el jövék a fegyveresek után, azok egy rut nádas helyen neki menének az sárnak, egymást mind oda tapották. Én hátul állottam, nem mentem közikben, vártam mint mennek által, néztem is hol lészen jobb által menésem nekem is, hogy ők szélel ugy dőltek bele, mert ugy siettek, hogy az hova futott, ugy esett az ló vele az sárban, hogy az feje vissza esett az fara elé, ugy nyomottaták egymást. Én nem siettem, mert minket ott még egy török sem ért, hanem mind az révre ment az török, ott tolták meg és azt vágták. Én is hogy látám hogy annyi német dőle az sárban, neki verém az lovamat, én szépen az lovakon, testeken ugy jöttem által, hogy térdig sem érte az lovamot az sár, oly igen oda tapották vala egymást az sokaság.

Az után én is az rév felé menék, mi felünket keresni, ha találok. Én immár még akkor is az sürüségben, mikor az sátorokra mentünk, el vesztettem vala Király Albertot, ott az sárnál elsőben mi felenket találám *Pelyerdi Pétert*. Mondá: Jaj az Istenért hol az én kegyelmes uram, talán elveszett nem láttad e? Én mondám hogy nem láttam, ő az sár felé mene, én fel az *dombra* az szent egyház mellé menék, az hul immár az mi ágyuink renddel mind készen valának, szépen az törökre igazitva.

Az pattantyusok erőssen kiáltottak, hogy ne fussanak, majd meglövöldözik ők az sáron az törököt, sok az lövő szerszám, igy rendben nem állhatja meg az török, hanem el fut. De senki nem tartozott minden csak futott, az pattantyus is nem lőhete, mig én ott levék, mert az magyar volt elől, hátul az török és az magyart találta volna. Én osztán onnét láttam hogy az német gyalogra reá jövének, vágni kezdék és nem láttam hogy csak 20 puska is ki sült volna közülök. Az lánch

fa csak hajladozott köztök, szabadon vágtak őket minden felől valamint szereték.

Az utat én ott jól tuttam minthogy az előtt Egren laktam, sokszor jártam ott alá s fel. Már egy sebes szolgámra is találtam vala. Én nem menék az mi táborunkra, minthogy tuttam hogy az ellenség immár arra tart, hiában már nekem oda menni, messze is, hanem az ónodi utra fogék. Tekintem, hát immár mig én az sárnál mulattam, addig régen által költözött az sáron alól rajtunk az tatár és erősen hajtják az magyarokat az utról Ónod felől vissza. Én azt megláttam, megtérék, meg az táborra fogék, de az tatár mingyár el ére ugyanott. Ismét az mi táborunkig mind elegyesleg mentünk velek, váltig vágták az ki nem oltalmazta magát, sok az tatárban előttünk is ment.

Én láttam, hogy az mezőben egy szép tisztitott sisakos embert, 3 szál istruccz toll az sisakban, sokan vettek kardokkal körül, igen mennek vele, nem bocsátják oda közel a tatárt, maradoznak igen hátra mellette. Gondolám én azt hogy valaki az de ur, sok jó legény vagyon aval, én is elmehetek azokkal. Meg ütögetem az lovamat, el érem hát *Teöreök István*. Én is közikben menék, velek mentem az mi táborunkig.

Ott az mi táborunk mellett még két jó német seregek állanak vala, kik minket erőssen téritnek vala. Azt mondák hogy ők még egy golyóbist sem lőttek el, örömest vinak ha megtérünk. Nem is bocsátottak el senkit, hanem mind az táborra üzték az futó népet, de minthogy ő ur volt, elbocsáták.

Mi az tábor mellett egy halomra fel állánk, mind ott állottunk osztán addig mig az fejedelem sátorát meg égeték. Az után az tatár érkezék mindenütt, sivalkodni kezdének széllel, látták hogy immár minden csak hiában vagyon, mi osztán ugy jöttünk *Teöreök Istvánnal* el Győr felé.

Az után oda hátra minthogy volt, én nem tudom, de ezeket szemmel láttam, nem köz ember voltam, hanem az hol lehetett mindenütt az generalissal voltam, mindent mi általunk mondott, izent meg az uraknak és az két fejedelemnek, minthogy ő deákul is nem tudott. Az mi szónkat ott, valamint ő szavával mondottunk, szinte ugy fogatták, tartották mint az ő magáét, mert tutták hogy melléjerendelt emberek vagyunk és ő szavával szólunk.

1. Ezen kivül Thuránál az harczon ott voltam, mikor az Szinán basa fia megsegité Hatvant, hogy megszállotta vala a magyar.

2. Palynál ott voltam, mikor elsőben Magyarországba jöve az tatár hám.

3. Itt az keresztes mezején ott voltam.

4. Szebennél Mihály vajda ellen András fejedelemmel ott voltam.

5. Hatinál Mihály vajdával Moldovában Jeremias vajda ellen ott voltam.

6. Miriszlónál Bástával Mihály vajda ellen ott voltam.

7. Goroszlónál Szilágyban Zsigmond fejedelemmel Básta ellen ott voltam, itt mindenütt az fejedelem személye mellett voltam.

8. Brassónál Székely Mózessel Raduly vajda ellen ott voltam, ebben is istrása mester voltam és mind jól tudom.

Ezen kivül ostromokon, aprólékos harczon sokan voltam, de ez az 8 országos harcz volt mindenik, itt mindenikben sokan hullottak.

(Eredetije az egyetemi könyvtárban lévő Wenzel-féle codexben.)

Dr. Komáromy András.

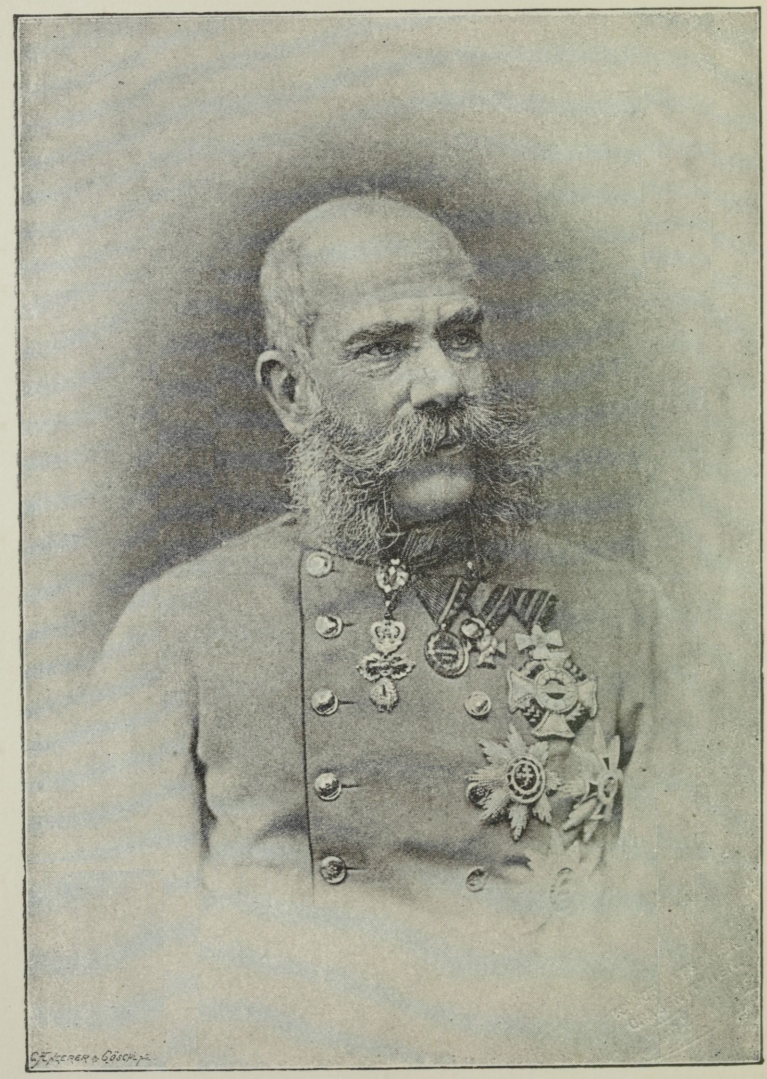

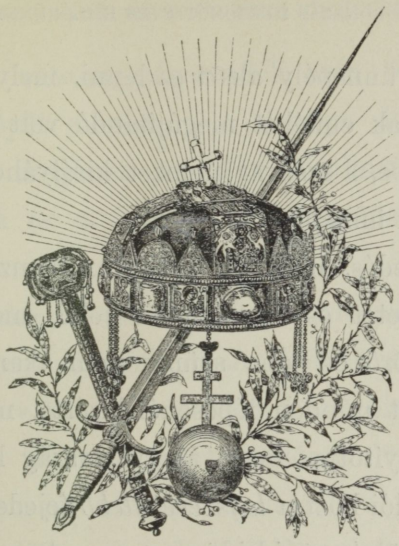

A KORONÁZÁS HUSZONÖT ÉVES EMLÉKÜNNEPE.

«Te éretted, Felséges Királyom, ma egy ország, egy nemzet borúl arczra és millióinak szívéből ez áhitatos ima száll: Isten áldd meg, Isten tartsd meg a királyt!»

Így üdvözölte Magyarország ihletett ajkú főpapja remek beszédében a királyt, tolmácsolva a nagy és végtelen szeretetet, melylyel Magyarország népei dicsőséges fejedelmünk és Urunk iránt viseltetnek.

És e szózat visszhangzott Magyarország fényes fővárosában, hol a százezrek, mint a népek millióinak képviselői, az örömünnep alkalmából összesereglettek, de visszhangzott széles e hazában, melynek nem volt oly elrejtett zuga, hova az öröm és lelkesedés útat ne talált volna.

Politikai ünnepély akart ez lenni, mely az alkotmány visszaállításának emlékét megújítandó volt s lett belőle a *szeretet* ünnepe, a magyar nemzet királyához való hű ragaszkodásának ünnepe.

A lelkesedés, melylyel a magyar nemzet királyát fogadta, a szeretet és ragaszkodás jelei, melyekkel elhalmozta, a kitörő és soha szünni nem akaró üdvrivalgás, mely a királyt minden lépésénél kísérte, megczáfolhatatlanúl bebizonyította, hogy Magyarország királya a világ összes uralkodói közt a *legszeretettebb* fejedelem.

«Huszonöt év rövid idő egy nemzet, — de hosszú egy ember életében», különösen hosszú egy uralkodó, s kiváltképen egy olyan uralkodó életében, ki minden perczét népei boldogságának kívánta szentelni. Ha már a korlátoltabb hatáskörrel bíró pálya és hivatás gondjai is terhesek és a férfiú jellembeli erejét gyakran erős próbára teszik, mily nehéz a kötelességek teljesítése annak, a kinek vállaira két nagy és népes állam kormányzatának súlyos gondjai nehezednek.

Felséges urunknak és királyunknak pedig ép az erős kötelességérzet képezi legfőbb jellemvonását; soha nem szünő buzgalommal, nyugvást nem ismerő szorgalommal látja el az uralkodás nehéz teendőit és tündöklő mintaképe a lelkiismeretességnek és pontosságnak. E mellett egyesíti magában a fejedelmi erények legszebbikét: az igazságosságot, s a legnemesbikét: a kegyelmességet.

Hosszú, viszontagságos idők után ő az első fejedelem, a ki népét megérti s a ki népe által megértetik. E kölcsönös megértés szülte a bizalmat, mely a trón biztosságának és a nemzet boldogságának legszilárdabb alapja.

«Bizalmam az ősi erényben, volt jelszavam, midőn egy negyed század előtt dicső elődöm szent koronája a nemzet színe előtt fejemre tétetett, s e bizalmamban nem csalatkoztam, mert a lefolyt huszonöt év alatt a magyarnak ősi erényei is: hű ragaszkodása királyához és rajongó szeretete hazájához, minden alkalommal szívemelő összhangzásban nyilvánúltak.»

Ez volt a királyi szózat! Ha büszkeség dagasztotta a király szívét, midőn a magyar nemzet szeretetének és ragaszkodásának számos jeleit látta, büszkeség töltheti el a mi lelkünket is, hallva a fejedelmi szózatot, mely a nemzet szeretetét királyi bizalommal jutalmazza.

Boldog az az ország, melyben a király és a nemzet szívét ily szent kötelékek fűzik egybe.

Ám jöjjön a vihar, — a magyar nemzet egy szívvel és lélekkel fog a trón mellett csoportosúlni s «bizalommal, kegyelettel tekintvén» a fejedelemre, ki a «szent koronát, hazánk ezen legdrágább ereklyéjét» fején hordja, bátran szembe fog vele szállani.

A királyt és nemzetet, mely így együtt érez, vész nem érheti. A huszonöt évi boldogság, melyet a király

nemzetének adott, biztos záloga a jövőnek, s a magyar nemzet utolsó csepp vérét is föl fogja áldozni, hogy a trón biztos, «a magyar szent korona fénye pedig mindenkor borútól ment és dicsősége örökös legyen».

Isten áldja meg, Isten tartsa meg a királyt!

II. RÁKÓCZI FERENCZ HADIPARANCSA, 1710.

Nemcsak a Rákóczi-hadsereg, az utolsó magyar nemzeti hadsereg szellemének megvilágítására, hanem általában az akkori hadrend és harczmód ismeretére nézve is rendkívüli katonai érdekkel bír II. Rákóczi Ferencz vezérlő-fejedelemnek hadserege tisztikarához, kevéssel a romhányi csata után — s főként ennek tapasztalataiból merítve, — a jászberényi táborból 1710 február 25-kén kiadott parancsa, mely még eddig sehol közölve és történetíróinktól fölhasználva nem volt.

A romhányi csata a Rákóczi-hadsereg utolsó ütközeteinek egyike, melyet Sickingen császári tábornok hadosztálya ellen vívott, s kiváltképen azért nevezetes, mert Rákóczi a császáriak fölött már tényleg kivívott előnyt kiaknázni s a teljes győzelmet előidézni leginkább az alparancsnokok által elkövetett hibák miatt nem vala képes. A harczvonal egyik részén ugyanis a svédek, Rákóczi rendes lovassága és a lengyelek áttörik a császáriak felállítását, de e fölötte kedvező alkalmat fölhasználni nem tudják s tétlenül megállapodnak: míg ugyanakkor a harczvonal más része a császáriak által visszanyomatván, a visszavetett részek ok nélkül sokkal tovább hátrálnak, semmint az a fönforgó viszonyok közt szükséges volt. E közben az egyik részen az alparancsnokok személyes harczokba bonyolódván, osztagaik vezetés nélkül maradnak és zsákmánylásnak esnek, más részen — a hárátlásnál — az ellenséggel mit sem törődve s a visszacsapásra kínálkozó alkalmat föl nem használva, osztagaikat odahagyják s menekülnek.

Rákóczi e parancsában tehát főkép a harczászati rend és zárkózottság szakadatlan föntartását, a tiszteknek csapataik kötelékéből

ben való szoros megmaradását hangsúlyozza s behatóbban foglalkozik az ellenség visszavetése és üldözése közben, mint nemkülönben a hátrálásnál követendő eljárással, melyekre nézve oktatásokat és tüzetes utasításokat ad.

Rákóczi e parancsa tehát hadművészeti szempontból is érdekes, s e szakfolyóiratban mint a régi magyar hadrendtartás és harczászat becses adalékát közöljük.

«Mi Második Rákóczi Ferencz, Isten kegyelméből az szabadságért öszveszövetkezett Magyarország Státusai és Rendei Vezérlő-Fejedelme, etc. Adjuk tudtára mindeneknek az kiknek illik, úgymint hadainkat commendérozó Generális-Campi-Marsallusinknak (tábornagyainknak), azoknak helytartóinak (altábornagyok) és Generális-Főstrázsamestereinknek (vezérőrnagyok), Brigadéros- és Colonellusainknak (dandárnokok és ezredesek). Hogy minekutánna sokszori harczaink és próbáink alkalmatosságával tapasztaltuk volna hadainknak nemannyira gyenge szíveitűl, mint a tisztek tudatlanságaitúl eredett confusiónkat, — a kiknek egy része vagy a bátor szívtűl viseltetvén, ezereket vagy seregeket (ezredüket vagy századukat; értsd: soraikat) elhagyván, a katonaság javával minden rend nélkűl rohannak az ellenségnek, — vagy az okoskodás színe s prætextusa (ürügye) alatt másokat ekképen rohantatván, magok életét és vérét hazájokért kímélik; s innen származik, hogy *jóllehet önként csaknem minden magyarnak a német ellenségünknél nagyobb bátorságát tapasztaljuk is:* mindazonáltal erőnket megegyeztetni (egyesítni) nem tudván, ellenségünk elől gyakorta confusiónkkal recedálni (zavarral meghátrálni) kényteleníttetünk. Hogy tehát ezentúl kiki maga hivataljában eljárni tudjon, kinek-kinek hivatalja mibűl álljon, attúl a próbák vagy harczok alkalmatosságával mire köteleztetik: ezen következendő punctumok által eleikben adatik.

Mihelyest az Óbestereknek vagy az Ezeres-Kapitányoknak [1]) parancsolatjok lészen az hadak kirendelésére (hadrendbe állítására) az Generálisoktúl: ki-ki mellyik ezer mellé s mellyik szárnyán

[1]) Tulajdonképen mindkettő az ezredesi rendfokozatot jelenti; csakhogy a reguláris hadak ezredeseit idegen szóval Óbestereknek, a mezei hadakéit ellenben Ezeres-Kapitányoknak hívták.

rendelkezzék? kiadatván, Főstrázsamesterek (őrnagyuk), vagy azoknak nemlétekben a substituált (helyettesített) legüdősbik kapitány által regimenteket (ezredöket) kirendeltessék, és ugyanazon alkalmatossággal minden kompániás-kapitánynak hivataljában fog állani, hogy a maga seregére (osztályára, századára) vígyázván, azt úgy rendelje, hogy mindenik rendnek (sornak) a két végén a tizedeseket állítván, a strázsamestereket a sereg után a két szárnyára és a vice-hadnagyát ugyanott a közepire helyheztesse, és életök, fejök vesztése alatt mind tizedeseknek s mind strázsamestereknek megparancsolja, hogy a sereget mentül jobb rendben és szorosan (zárkózva) lehet, marsíroztassák; vezetékes (pót-lovat vezető) katonát a seregben (a csapat közt) ne szenvedjenek, hanem azt jó idején a cseléd közzé, a kvártély mellett, a kompániás furírokkal küldjék, a kiknek hivataljában áll mindazokat a rendelt helyen csuportosan (együtt) tartani.

Ekképen harczrendben beállítván, a jobbszárnyán lévő Colonellusok (ezredesek), a maga seregével a jobbszárnyára regimentjének, a Vice-Colonellus maga ezerének balszárnyára álljon a maga seregével. A tábor balszárnyán lévő ezerekben penig a Colonellus maga kompániájával a balszárnyára, a Vice-Colonellus ezerének jobbszárnyára maga kompániájával álljon; a Főstrázsamesternek penig serege a regimentnek közepén légyen.

A mikor penig az ütközetre adatandó jel vagy parancsolat által indúlni kelletik: feje és becsűleti elvesztése alatt minden Colonellus és kompániás kapitány, zászlója irányában állván, hadát az ellenségnek oly rendben és szorosan (zárkózva) vigye, hogy maga — tiszti különböztetésére nézve — az első rendből csak annyira maradjon ki, hogy az zászlótartó lova a maga lovát ne érje, — nem abban tartván a vitézséget, hogy maga, személyje szerént az ellenségnek vakmerőképen nyargalván, közkatonához illendő próbákat *tégyen:* hanem, hogy ezerével *tétessen.*

Melyre szükséges, hogy illyetén alkalmatossággal az ezerének rendére vígyázzon, hogy tudniillik az, akármely felé kellessék fordúlni, maga szoros rendit meg ne bontsa. Hasonlóképen, mihelyt az ezerek ütközetre indúlnak: a Főstrázsamester, avvagy annak képét viselő (azt helyettesítő) tiszt, ezerének háta megé menvén, az hátulsó rendre vígyázzon és az vice-hadnagyok, strázsamesterek

által vígyáztasson: hogy azok is az első rendet mentűl szorosabban követvén, meg ne szakadozzanak, és ha szintén az ellenség előttek meglódúlni találna is: azt ne széljedve, hanem hasonlómódon űzzék és nyomják; ki is ha megfordúlni találna: ők is azonnal megtorpadván (egyszerre megállván), magokat rendben vegyék és úgy támadják meg.

Valamely katona rendit megbontván, akár préda kedvéért, akár más egyéb okból vagy felettébb előlmégyen, vagy hátrább marad, annál is inkább, ha hátat ád (visszafordúl, megfut), azonnal tisztei által megölettessék, mint nyilvánvaló árúló.

A midőn penig az hadakozásnak változó sorsához képest, mindezeket elkövetvén, feljebbvaló erőtűl megnyomattatni találtatnék: mind azon feljebbemlített tiszteknek, az kik az ellenség ellen való menetelben elől állottanak, hátramaradni, — az kik hátúl voltak, az ezer előtt menni kötelességökben áll; az tizedesek penig magok hivataljának ösmérjék, hogy mindenkor az szárnyakon maradván, katonáikat szorosan és mentűl jobb rendben tartsák, a szófogadatlanokat azonnal öljék s vágják.

Az illyetén megnyomatás alkalmatosságával minden Colonellus, ha az ellenségtűl űzettetnék, ellenkezőt (utóvédet, mely az ellenséget föltartóztatja) minden kompániából jó vitéz tisztekkel rendeljen: de maga, Vice-Colonellusával, a regimentje szárnyát becsűleti elvesztése alatt ne tágítsa (ne hagyja el); hanem onnan vígyázván: mennyi, számú ellenségtűl, miképen űzettetik? ellenkezőit (utóvédjét) — némely seregeit megfordítván és rendbe vévén — megsegítse; ha az űző ellenségnek széljedését vagy gyengeségét, s maga erejitűl azaz táborától (főcsapatától) messzire való létit tapasztalná: olykor (olyankor) annak megszégyenítésére ezerestűl is megfordúlhat, azt megnyomván; mindazonáltal azt oly okosan űzze s csak annyira, hogy annak a rendben lévő erejitűl újabb confusióban ne ejtessék.

Az illyetén nyomatás alkalmatosságával valamint minden kapitánynak és más tiszteknek kötelessége, hogy az magok erejitűl el ne szakadjanak: úgy minden Colonellus abban szorgalmatoskodjék, hogy maga ezerével az többi ezerektűl el ne szakadjon; hanem valahol még rendbenálló hadakat látna: azoknak háta megett megfordúlván, azok mellé ezerét kirendelje (fölállítsa) és

Generálisok parancsolatjától várjon, avagy azok jelen nem létekben, — ha tudniaillik hadainknak nagyobb része már elnyomakodott volna, s magoknak az ellenség ellen magános erővel operálni (működni) nem lehetne — a többi hadaink után jó rendben, hátúljáró formában nyomakodjanak, miben légyen dolgok? és mi státusban légyen az ellenség? tisztek által az Generálisnak, avagy Magunknak tudtokra adván.

Mindezeket penig mind felső, mind alsó tisztek, életök s fejök vesztése alatt elkövetni tartoznak, és valaki találtatnék, hogy ezen parancsolatunk ellen véteni találna: inquisitió (vizsgálat) által comperiáltatván (rábizonyíttatván), az feljebbemlített büntetést magára várhatja. — Datum ex Castris Nostris ad Oppidum Jász-Berény positis, die 25. Mensis Februarij Anno 1710. *F. P. Rákóczi* m. p. P. H. Stephanus Kántor m. p.

(Eredeti, a fejedelem s. k. aláírásával s nagy, kerek ostyapecsétével megerősítve.)

Közli:

Thaly Kálmán.

A MEZŐKERESZTESI CSATA 1596-BAN.

Az 1891-ik évi hadtörténelmi pályázaton pályadíjjal koszorúzott munka.

HARMADIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

(Egy rajzmelléklettel.)

Mikor már emberi számítás szerint nem lehetett többé kételkedni a csata kimenetele felől, mikor már futott az ellenség s az iszlám seregében oly zavar és rémület keletkezett, hogy a legbátrabbak is alig mertek megállani helyükön: akkor a keresztények főemberei, magyarok, németek, olaszok, azt tanácsolták a főherczegnek, hogy seregestől keljenek át a vízen és verjék szét a törököt, mielőtt az magát a túlsó parton rendbe szedhetné.

Miksa, szokása ellenére, most az egyszer nem sokáig habozott. Késónek tartotta ugyan az időt és maga részéről ennyi dicsőséggel is beérte volna, mindazonáltal a vezérek elhitették vele, hogy a diadalt csak így lehet tökéletesen kizsákmányolni s rég nem látott fényes győzelem koronázza majd fáradságukat. Gyors elhatározását az a körülmény is befolyásolhatta, hogy a török — hír szerint — ismét rendbe szedte magát és új erővel készül támadni.[1]) Úgy látszik, ezt maga sem tartá tanácsosnak bevárni, hanem *Báthory Zsigmond, Király Albert, Pálffy* s több tapasztalt vezérek meghallgatása után, a mocsáron való átkelésre parancsot adott.[2])

[2—3]) «Imminebat jam vesper, eratque Consilium Archiducis, milites in castra reducendos, nec ulterius quiquam eo die tentandum. Contra Transylvanus, Palffius et Hungari omnes in tanto metu victoriam persequendam esse suaserunt: *et tandem eo facilius Archiduci persvaserunt, quod hostes denuo coire et acies instruere viderentur*». (Jansonius i. h. 279. l.) *Szamosköz* elbeszélése szerint egy szökevény azt állította, hogy a török táborban rettenetes rémület uralkodik és a szultán már futni készül, a mi aztán a

Schwarzenberg Adolf ugyan ellenezte a dolgot, de mikor Király Albert hevesen megtámadta, hogy nem tud ő a törökkel bánni, mert nem úgy harczolnak Magyarországon «*mint oda fel*», nyugodtan félre állott s csöndes ironiával csak annyit jegyzett meg: «*Jó, ha ő kegyelme tudja itt az mint kell lenni, lássa, menjen, szép sereg rendelve, az gyalogot, lövő szerszámot el ne hagyja*». A mint látszik a vezérek nem a legjobb egyetértésben éltek s Király Albert Pálffyval is összeszólalkozott, mert mindketten maguknak követelték a dicsőséget, úgy annyira, hogy kardott rántottak s kevésbe múlt, hogy Pálffy hajdúi meg nem lövöldözték az erdélyi fejedelem generálisát, a «*pór kurafi*»-t, a mint Pálffy haragjában sértegeté Albert uramat, a ki bizony nem volt valami magas származású ember sőt a deáki tudományokban is járatlan vala, de mint hadvezér és tapasztalt vitéz katona méltó társa volt Pálffy Miklósnak. Zokon is vette a dolgot s tüstént kibontatta az erdélyi fejedelem zászlait, mondván «*no majd megmutatom én, hogy jobb vagyok náladnál!*»[1])

Ekkor az egész keresztény sereg gyorsan csatarendbe állíttatott és folytonos ágyú- meg puskatűz mellett, trombitaszó, dobpergés közben csapatonként átkelt a Csincsa patak gázlóin.

Hasszán basa a ruméliai hadosztállyal megpróbálta ugyan az egyik kelőnél föltartóztatni a kereszténveket, de minden igyekezete kárba veszett, mert azok oly erővel zúdultak rá, hogy egy pillana-

főherczeget támadásra bírta. (Id. h. 489.) *Istvánffy* szerint a német és olasz kapitányok is tanácsolták a támadást. *Helius* (i. h. 287) oly formán beszél, mintha a katonák parancs nélkül, sőt épen a főherczeg tilalma ellenére keltek volna át a mocsáron. *Decsi János*, *Thököly* és *Bornemissza* (i. h.) egyszerűen csak a tényt konstatálják. A *Continuatio Kriegshändel* szerint Miksa főherczeg különösen Zsigmond fejedelem és Pálffy sürgetésére egyezett bele a támadásba.

[1]) Király Albert latinul sem tudott, hanem a névtelen magyar tudósító volt a tolmácsa a főherczegnél és Schwarzenbergnél. Az ütközetben is többnyire vele járt s mint maga mondja «*melléje rendelt ember*» vala. Annyi bizonyos, hogy a látott és hallott dolgokat igen érdekesen írja le, de — bár saját vallomása szerint nyolcz országos csatában vett részt — mindig csak kisebbszerű szolgálatokra alkalmazták s úgy látszik Keresztesnél is ugyanaz volt, a mi később Brassónál, «*istrása mester*». — Tudósítása azonban kétségtelenül első rangú forrásnak tekinthető.

tig sem volt képes megállani előttük és «*a mint elsütötték puskáikat, egész serege szétfutott*».[1])

De most aztán nem is volt szó többé csatarendről, hadi fegyelemről, vezéri tekintélyről s a mint egy-egy csapat átkelt a sáron, se kérdve se hallva, gyalog vagy lóháton az ellenségre vetette magát s míg a vitézek egy része rendetlen harczba bocsátkozott a tábor körül álló janicsárokkal, másrésze a futókat űzte, vágta és egyenesen a szultán főhadiszállásának tartott. Minthogy pedig senki se maradt meg a maga helyén, de mindenki első akart lenni, az egész keresztény sereg rövid idő alatt úgy fölbomlott, hogy a vezérek alig voltak képesek a lovasságnak csak egy részét is rendben tartani.

Magyarok, németek, csehek, olaszok, mindenféle nemzet; vértesek, huszárok, lándzsás és kopjás gyalogok, lövészek, hajdúk, végbeli puskások, szóval a legkülönbözőbb fegyvernemekhez tartozó katonák, egy tömegben vagy kisebb-nagyobb csapatokra oszolva, szüntelenül *Jézust* kiáltván, fergeteg módjára rohanták meg az ellenséget, mely eszeveszett futásban keresett menedéket, mialatt Báthory, Schwarzenberg, Teuffenbach és Serényi Mihály füleki parancsnok a még rendben álló lovassággal nagy öldöklést vittek véghez soraiban.[2])

Ez alatt a szultán, birodalma legfőbb méltóságaitól környezve, az ütközet kimenetelét remegve várta, és *Szead-eddin* khodzsának minden ékesszólását elő kellett venni, hogy megnyug-

[1]) Pecsevi munkájából. A török író a csata első felében szenvedett vereséget egészen elhallgatja s ott kezdi a dolgot, mikor a keresztények másodszor támadtak: «A hitetlenek szüntelenül ágyúzva és puskákkal tüzelve, trombita és dobszó mellett átkeltek a mocsáron s a mi táborunk felé tartottak. Hasszán basa a rumeliai sereggel a jobb szárnyon egy átkelő helynél állott, hogy az ellenséget megakadályozza az átkelésben. Innen azonban arra a helyre rendeltetett, a hol már jött át az ellenség. De egy perczig sem bírta feltartóztatni őket stb.

[2]) Jansonius, Helius, Decsi János, Thököly és Bornemissza, a most előadottakat csak röviden említik. Bornemissza (i. h. 202. l.) megjegyzi ugyan, hogy átkelvén a mocsáron «*ibique exercitum nostrum omissa priori ordinatione in unum fere conjunximus*», de a keresztény sereg csatarendjének fölbomlását *Szamosközynél* találjuk élénken és egész részletességgel leírva (id. m. 490.), *Istvánffy* előadása már kevésbé jellemző.

tassa és maradásra bírja őt. «*A türelem elősegíti a győzelmet, és borúra derű következik*» vigasztalá a bölcs férfiú, mikor kétségbe esetten fordúlt hozzá, de szavaival nem volt képes kitartást, bátorságot önteni az osmánok padisahjának szivébe. Mikor pedig Czikala pasa, födetlen fővel, vértől borítva elővágtatott, jelentve, hogy az ellenség közeledik: hasztalanúl lelkesítette *Szead-eddin*, hogy dicsőült ősei példáját követve, álljon meg szilárdan a helyén: a nagyúr nem hallgatott többé reá, nem bízott a próféta köpenyében, melyet a jajveszéklő papok vállaira vetettek, hanem menekülésről gondolkozott. Előbb az oldala mellett álló angol követet akarta Miksa főherczeghez küldeni, hogy *Eger* és *Győr* visszaadása fejében, tüstént fegyverszünetet és békét vásároljon tőle, majd legjobb vitézeinek szaladását látván, előparancsolta fölovászmesterét, és nagyszámú testőrsége kíséretében futva hagyta el a csatatért. Erre az apródok is lóra kaptak, és ijedtükben minden óvatosságról megfeledkezve, a kérdezősködőknek a szultán futását elárulták. — Ennek híre pedig gyorsan elterjedt s az iszlám seregében oly rémületet idézett elő, hogy senki se gondolt többé ellenállásra, senki se mert többé harczolni, hanem a kinek ép keze lába volt, menekült, míg a ló ki nem dőlt alatta, vagy a fáradságtól össze nem rogyott, mialatt a vad rendetlenségben rohanó keresztény csapatok már a szultán főhadiszállásához jutottak.[1])

[1]) Hammer, ki a török forrásokat úgy látszik részint helytelenül értelmezte, részint felületesen vizsgálta át, azt állítja, hogy a szultán *Junis aga* sátrába vonúlt, és ott várta be az ütközet végét, pedig mint *Pecsevi* előadásából tudjuk, ez a dolog október 25-én történt, és *26-án* vagyis a döntő csata napján, Mohamet megszaladt. Bizonyítja ezt különben *Jansonius*, *Istvánffy*, *Szamosközy* munkája és *Thököly Sebestyén levele* (i. h.), továbbá *Continuatio Kriegshändel* stb. — *Pecsevi* következőképen adja elő a dolgot: «Mondják, hogy mikor a szultán látta ezt a helyzetet, a mellette lévő khodzsától kérdezte, hogy «mit kellene most tennünk?» A khodzsa pedig ezt válaszolta: «*Azt, hogy szultánom álljon meg szilárdan a helyén, hol szükség van reá, mert dicső őseink idejében is legtöbbször úgy viseltek háborút. Akkor remélem, a győzelem miénk lesz*». — A dolgok ilyen állása mellett a szultán apródjai — ki nyerges, ki nyeregtelen lóra ülve — megfutottak, s leginkább ők voltak az okai annak, hogy a sereg egy része megfutott. *Mivel ugyanis a szultán után tudakozódóknak azt mondták, hogy kocsira ült s a fölovászmester még délután elszállította: ezen szerencsétlenek voltak az*

Áttörni a janicsárok erős harczvonalát, elverni az útból a tevék rengeteg sokaságát, kardélre hányni, a kiket elől-utól találtak: pillanat műve volt, s a mint az ellenség föleszmélt, már ott termettek a nagyúr sátora előtt, a halál torkában. «*Még a föld is megrendült bele*», mikor 170 ágyú rájuk okádta gyilkos tüzét, de már a következő perczben a győzelem kitörő zaja elnyomta a haldoklók nyögését, és a vitézek *Jézus* nevével ajkukon, bajtársaik holt testein gázoltak át, hogy a megváltó jelvényével ékesített zászlaikat a kereszténység legnagyobb ellenségének sátrára feltűzzék.[1])

Ebben a perczben valódi hősök voltak; a lelkesedés tüze lángot vetett szívükben s egy *Kapisztrán János* vezetése alatt, talán csodával határos dolgokat mívelhetnek. De mire nehány fövényszem lepergett az örökké valóság óráján, már eltűntek a keresztes lovagok, hogy helyet adjanak a XVI. század közönséges zsoldosainak, prédavágyó, fegyelmezetlen katonáinak.

okai a futók futásának. Mert a mint az átkozottak ezt észrevették, benyomúltak a táborba» stb. (Thúry József úr fordítása). Ez elég érthető beszéd, nem is várhatjuk egy török historikustól, hogy világosabban vallja be az ozmánok dicső padisahjának szégyenletes futását.

Hogy a szultán az angol nagykövet által békét ajánlott a keresztényeknek, azt a «*Continuatio Kriegshändel*»-ben olvassuk (i. h. 31. l.) *Nyáry Pál* elbeszélése után, kit *Ibrahim* nagyvezér sátrában tartott fogva és az ütközet alatt megmenekült. A dolog csak azon múlt volna, hogy a keresztények folytonosan tüzeltek, és nagy erővel törtek elő, úgy hogy ennek következtében tanácskozni nem lehetett. Állítólag Mohamet a csata alatt megfogadta, hogy soha többet a *németekkel* (?) vívott ütközetben részt nem vesz.

[1]) «Az török császár sátorához jutának, az hol az sok ágyúk, janicsárok voltanak, tevékkel környyűl véve. Ott egyszersmind az janicsárok puskájokat kilőtték, az sok álgyút, taraczkot is, hogy még az föld is megrendűlt beléje; *az keresztény seregekben de igen kevés kárt tőn, mind fönt mene az golyóbis*». (Illésházy id. m. 34. l.) *Jansonius* elbeszélése s a névtelen magyar tudósítás szerint ellenben a török ágyúk nagy kárt tettek volna a támadókban (id. h. 279. l.), de ennek nyomát más forrásokban sem találom, sőt *Pecsevi* épen azt mondja, hogy a janicsárok «*kitértek*» a keresztények elől, a mi bizonyára nem történik, ha az ágyútűz meggyöngítette volna soraikat. Különben Zrínyi is azt állítja, hogy a nagy gyorsaság (természetesen az ő korában!) nem csak az ágyúknak, de «*még a kézi puskáknak is elveszi hatalmát*» (id. m. 345. l.) és most nem volt arra idő, hogy a tűzérség másodszor is lőjön.

Most olyan jelenet fejlődött ki, mely a magyar hadviselés történetében, sajnos, ugyan nem áll példátlanúl, mindazonáltal következéseit tekintve, ritkítja párját, és csakhamar végzetessé vált a kereszténység ügyére nézve.

Ott állottak a katonák, a török tábor kellő közepén; övék volt már az, kelet minden kincsével, sohasem látott mesés gazdagságával együtt. Senki sem emelt fegyvert rájuk, az ellenség futott s a kinek nem volt ideje menekülni, életéért remegett. A kiéhezett zsoldos, a kinek nagyon jó dolga volt, a mikor egy hónapból csak két hetet koplalt; a kurta nemes, kiről leszakadt a dolmány, mert ős jószágából elűzte, földönfutóvá tette a pogány; a szabad hajdú, ki a hadi nyereséget a világ összes dicsőségénél többre becsülte; a nyomorúlt jobbágy fiú, kit egy marék arany egész életére boldoggá tehetett: hogy ne szédűlt, hogy ne tántorodott volna meg ily nagy kísértés közepette, mikor még az előljárók sem tudtak annak ellent állani, s a szivökben föltámadó nyereségvágy a józan megfontolást, a hadi fegyelmet, a vitézi becsületet, egy pillanat alatt háttérbe szorította.

Berontottak a szultán és a fővezérek sátraiba, fölverték a ládákat: arany, ezüst, mindenféle drágaság halomban feküdt előttük, hogy még a szemük is káprázott tőle. Senki se gondolt többé feje veszedelmével, hiszen a csatát már megnyerték, az ellenséget megszalasztották: övék a győzelem, övék a zsákmány!

Így gondolkoztak a katonák s a lovasok leugráltak a nyeregből, a gyalogosok eldobták súlyos fegyverzetüket, s aztán előbb a németek, később *Bory Mihály* nógrádi és *Vidffy Titusz* drégelyi kapitány példájára a magyarok is neki estek a gazdag zsákmánynak. Egy részük lefoglalta az államkincstárt, más részük sorra járta a sátrakat, s irgalom nélkül leöldösvén azok őrizőit, megszabadította a keresztény rabokat, s aztán együtt folytatták a zsákmányolást.[1]) Mind többen és többen érkeztek hozzájuk, s a fosztoga-

[1]) A győztesek Nyáry Pál egri főkapitányt is kiszabadították Ibrahim nagyvezér sátrából, ki aztán lóra kapva, tüstént a keresztény táborba vágtatott. *Lónyay Albertet* azonban menekvés közben a janicsárok leszúrták. V. ö. Istvánffy id. m. (Lib. XXX.) Thököly Sebestyén levelével (id. h. 357. l.). A névtelen magyar tudósítás szerint a szultán főhadiszállásán már

tás szenvedélye úgy elragadta őket, hogy noha már szinte görnyedeztek a préda súlya alatt, telhetetlenségükben raboltak mindent, a mi csak kezök ügyébe akadt, lett légyen az akár pénzes zacskó, akár nyeregtakarónak való szőnyeg, drága mivű arany, ezüst edény, vagy hitvány ruhadarab.[1]) Ez alatt pedig a vezérek, a kik jóformán csak az ellenség eszeveszett futását látták, de arról, hogy mi történik a táborban, még csak sejtelmük sem vala — szerencsét kívántak egymásnak a fényes győzelemhez.

Mert az is volt tagadhatatlanúl. — Az iszlám serege már lemondott minden reményről, a nagyvezér a szultánnal Szolnok felé, s a többi pasa, ki erre, ki amarra futott. De sajnos! nem vihették magukkal rakott sátraikat, összeharácsolt kincseiket, vakító pompájukat.

És a minek nem árthatott sem ágyú-, sem puskatűz, a min kicsorbult a török szablya éle: a keresztények hősiességét nehány nyomorúlt pénzes láda, fényes rongyok, hitvány csillogó ékszerek megtörték, megalázták! Valóban új Szent-László királyra lett volna szükség, a kinek könyörgése egykor sárrá változtatta a futó kunok aranyait — hogy felhagyjanak a rablással. Pedig már ütött a tizenkettedik óra, a bosszúállás rettenetes órája.[2])

Mert mikor már a szultán főhadiszállása körül a zsákmányolókat kivéve, alig mutatkozott élő lélek s palotás testőrök, janicsárok, apródok, heréltek, kitépett nyelvű némák holttestei hever-

kevés törököt találtak, inkább rabokat és gyermekeket, de ezeket nem bántották.

[1]) Szamosközy id. m. 490. l., Istvánffy i. h., Bornemissza György levele (id. m. 202. l.) Pethő Gergely krónikája szerint: «A németek és magyarok mingyárást a török táborra ütének és ott zsákmánnak esének, a nagy prédának örűlvén; immár szintén az császár sátrába is bementek vala, *és az császár paplanyát is elhozták vala*».

[2]) *Decsi János* elbeszélése szerint, a törökök egy tapasztalt vén pasa tanácsára még Eger alatt elhatározták, hogy a szultánt biztonságba helyezve, színből megszaladnak, és a kereszténveket bebocsátják táborukba, számítván ezeknek nyereségvágyára. Mikor aztán magyarok és németek ősi szokásuk szerint minden másról megfeledkezve, neki esnek a zsákmánynak, hirtelen megrohanják és tönkre teszik őket. (Id. m. 274—275.) Ez azonban oly naiv mese, hogy nem szükséges vele komolyan foglalkoznunk, bár mint alább látni fogjuk, egy német forrásban is föltaláljuk.

tek mindenfelé; mikor már szakállukat tépve, Istent káromolva menekültek az őrjöngő dervisek s a keresztény katonák veszett kedvükben felugráltak az államkincstár pénzes ládáira s ott táncoltak, éktelen zaj és diadalordítás között:[1]) egyszerre csak előrohantak rejtekeikből a tábori szolgák, kik eddig életüket féltve, mocczanni se mertek — s a pokoli zűr-zavart fölhasználva, vakmerően a ragadozókra vetették magukat.

Inasok, szakácsok, favágók, lovászok, sátorverők, teve- és ösz-vér-hajcsárok fejszékkel, bárdokkal, ásókkal, dorongokkal, nyársakkal, a ki hirtelenében mihez kaphatott — oly fanatikus dühvel támadtak, hogy mire a keresztények észbe kaptak, a dühöngő szolga-sereg már nehányat levágott közülök. Erre aztán, hogy a még közelben levő török harczosokat figyelmessé tegyék, a szanaszét futókat pedig visszatérésre bírják: rettenetes lármát ütöttek, azt kiabálván minden oldalról: «*Megfutott a hitetlen! Megfutott a hitetlen!*»[2])

Ravasz cselfogásuk tökéletesen sikerült, mert a szultáni tábor őrizetére rendelt janicsárok közül azok, a kiknek már reményük sem volt a menekűléshez és elszánták magukat a halálra: most a szolga sereg diadalordítására csapatonként összegyülekezvén, hirtelen előnyomúltak, s látván, hogy mi történik a táborban, gondolkozás nélkül megrohanták a keresztényeket.

Számra nézve kevesen, állítólag alig 500-an voltak, de támadásuk oly váratlan és meglepő vala s oly zavart, réműletet, kétségbe esést idézett elő a zsákmányolók között, a kik teljes biztonságban hitték magukat, — hogy a jobbára fegyvertelen gyalogság, mely még kardot is alig tudott vonni, úgy meg volt rakodva prédával: tüstént hátrálni kezdett.[3])

[1]) *Pecsevinél* olvassuk, hogy a keresztények berontottak a szultán táborába: «*és dúlni, rabolni kezdtek, sőt egy csapat az államkincstárt is megtámadta, s az őrizetével megbízott janicsárok kitértek előlük. Az átkozottak feltűzték zászlaikat a kincstár ládáira, sőt némelyek táncoltak is rajtok*». Ezt *Hammer* is említi, de szerinte a szultán a próféta köpenyegét magára kanyarítván, *a szent zászló alatt kenényen állott*, és csak később menekült *Junis* aga sátrába, ott várván be a csata végét. Ez azonban, mint már kimutattuk, valótlanság. L. még *Istvánffy* és *Szamosközy* munkájának i. h.

[2–3]) Keresztény forrásokban a csatának ezt a fontos mozzanatát nem

Erre a lovasok, — kiket a hely szoros volta fegyvereik használatában megakadályozott, — kitörtek a táborból, de a helyett, hogy a vezéreket értesítvén, a gyalogság védelmére siettek volna, látván azok veszedelmét, rémületökben maguk is meghátráltak, mialatt a janicsárok a gyalogság sorai között nagy vérontást vittek véghez.[1])

Most a zavar és rendetlenség tetőfokra hágott. Az erdélyi fejedelem és Schwarzenberg lovassága, mely a szultáni tábor környékén foglalt állást, — bizonyára elég erős volt arra, hogy egyetlen rohamával szétverje, elsöpörje a halottaiból föltámadó törököket, bár számuk mint az áradat nőttön nőtt: de egy közbejött esemény, egy fatális véletlen — mondjuk, oly fordulatot adott a csatának, hogy a kereszténység végső veszedelmét emberi erővel elhárítani többé nem lehetett.

Említettük már, hogy nagyszámú török és tatár csapatok mindjárt a csata kezdetén megtámadván a keresztény tábort, napestig sikertelenül ostromolták. Egy részük — jobbára lovasság — az ábrányi hídat akarta elfoglalni, hogy ily módon a kereszténye-ket bekeríthessék, de a védők — idejekorán észre vevén magukat, —

találhatjuk föl. *Hammer* ugyan említi a szolgák támadását, de előadásából nem tűnik ki, hogy a janicsárok ennek következtében rohanták meg a zsákmányolókat. *Istvánffy* munkájában is csak homályos vonatkozást találunk erre nézve. — Pedig bizonyos, hogy a szolga-sereg támadása fordította meg a csata sorsát. Ezek csődítették össze a török harczosokat, a kiknek különben nem lett volna bátorságuk megrohanni a kereszténye-ket. Hogy a dolog így s nem másképen történt, Pecsevi következő helye nyilván bizonyítja: «Az átkozottak benyomúltak a táborba, s ott életükben még nem látott zsákmányhoz jutottak; a legtöbb sátort elfoglalták s ilyen módon a tábor kezökre került. *Az este már közel volt s az egész mohammedán sereg elvesztette minden reményét.* Ekkor azonban a lovászok, szakácsok stb. stb. ásókkal, fejszékkel stb. stb. megrohanták az átkozottakat s mihelyt nehányat levágtak, minden oldalról azt kiabálták: «megfutott a hitetlen!» *Erre a tábor környékén elszóródva s tétlenül álló sereg azonnal rohamot intézett s a kit el tudtak érni, egy szálig lekaszabolták*». (Thúry József úr fordítása).

[1]) A névtelen magyar tudósítás szerint a nagy sűrűségbennem segíthették egymást, emberek és lovak a sátrak köteleiben halomra buktak, és a török vágva vágta őket. A tudósítónak, a ki maga is a sátrak között izzadt, fogalma sincs arról, hogy honnan jött a támadás, csak azt tudja, hogy az ellenség sűrű Allah kiáltások között rájok rohant.

vitézül ellent állottak, s most bizonytalan kimenetelű véres harcz kezdődött, mely még akkor sem ért véget, mikor a törökök első harczvonala a gázlónál teljes vereséget szenvedett. De midőn a keresztények átkelvén a mocsáron, már a szultán főhadiszállásáig jutottak; midőn már menekült az iszlám serege s a győztesek diadalkiáltása betöltötte a téres síkságot: a támadókból egy szempillantás alatt itt is futók lettek, s nehogy az ellenség föltartóztassa, vagy két tűz közé szorítván, tönkre tegye őket: nyakra-főre rohantak visszafelé.

A föntebb vázolt események pedig oly rövid idő alatt mentek végbe, *hogy a keresztények táborát ostromló, és az ábrányi hídtól visszavert török csapatok egy része épen abban a pillanatban érkezett a szultáni tábor közelébe, mikor már a janicsárok támadása következtében a zsákmányolók meghátráltak s a lovasság egyenesen a mocsár felé vágtatott.*

A körülményeknek ezen végzetes összetalálkozása Báthory Zsigmond és Schwarzenberg hadosztályát a legnagyobb zavarba hozta. Látván ugyanis, egyfelől bajtársaik rendetlen visszavonulását, másfelől a nyomban előrohanó feles számú ellenséges lovasságot: hirtelenében azt gondolták, hogy a török összegyűjtve minden erejét, visszafordúlt s a táborban lévő keresztényeket már szétvervén, most ellenük intéz rohamot.

Ha a vezérek egy kissé nyugodtan körültekinthetnek, bizonyára felösmerik, föl kell ösmerniök a valódi helyzetet, s ekkép a félreértésből származó bajnak kevés fáradsággal elejét vehetik. De úgy látszik, még idejük sem volt körültekinteni s mielőtt helyzetüket komolyan fontolóra vehették volna: a katonaságon, e váratlan fordulat következtében, már erőt vett az a bizonyos réműlet, mely a háborúban néha mindenféle gyilkoló szerszámnál nagyobb pusztítást okoz. Az a réműlet, mely hű segítő társa a csaták öldöklő angyalának, s melynek természetéről — bár hasonló esetekben gyakran előfordúl s lélektanilag is indokolható — határozott fogalommal csak az bírhat, a ki valaha a harczmezőn színről-színre látta az útját jelölő véres nyomokat.[1]) Ennek következtében a tábor

[1]) Szükségtelennek tartjuk példákat hozni föl, a hadtörténelem általában véve igazolja ezt. Zrínyi Miklós mondja az *aphorismák* között (id. m.

körül álló roppant lovassági tömeg — előbb a vértesek, majd az erdélyi huszárok, kik még azelőtt alig egy órával hősiesen harczoltak — vaktában, minden igaz ok nélkül meghátrált, hadi rendje pedig bomladozni kezdett.[1])

2[6] 4 l.): «Láttam 500 törököt belehalni a Mura vizében, csak azért, hogy elveszett volt ijedtekben az eszek, és egy hajításnyival alább lévén az kelő avagy gázoló hely, nem találták meg».

[2]) *Istvánffy* elbeszélése szerint a szultáni tábor őrizetére hátramaradt 500 főnyi török csapat támadta meg a zsákmányoló kereszténveket, a kiknek futása idézte elő a rémületet. — *Szamosközynél* azt olvassuk, hogy azok a janicsárok rohanták meg a zsákmányolókat, a kiknek már reményük sem volt a futáshoz, mire a tábor körül álló német és magyar lovasok: «Animadversa illa nostrorum fuga et simul Turcarum quoque ab Abraham vico, ubi cum iis, quos castris præsidio relictos duximus, de porte et transitu contenderant, procurrentium manu conspecta, *eos in se tendere falso rati, non hosti occurrunt, non consternatis sociis se offerunt, quod in simili casu subsidiariae acies facere consueverunt, sed aeque ipsi metu perculsi fugam celeriter caperunt*» etc. (Id. m. 491.) *Bornemissza György* levele szerint (id. h. 202.), mikor a janicsárok megtámadták a táborban levő kereszténveket, s azok hátrálni kezdének, a lovasság tüstént zavarba jött: «*quo viso sinistrum cornu nostrum nemine urgente flectere et sensim ad suos se se recipere coepit*», melynek láttára aztán az erdélyi lovasság is meghátrált. De hogy a kereszténvek réműletét s az ebből keletkező futást nem pusztán a szultáni táborban lévő kereszténvek hátrálása, hanem ezzel egyidejűleg az ábrányi hídtól visszavert török csapatok előrohanása idézte elő — azt Szamosközy mellett *Thököly Sebestyén* is állítja, a ki pedig mint már említettük, részt vett a csatában. Egész terjedelmében közöljük a lengyel Lubomirszki Sebestyénhez intézett, *1596 nov. 5-én* kelt levelének ide vonatkozó részét, mert meggyőződésünk szerint, ez nyújt legvilágosabb képet a helyzetről: «Conglobati autem Turci pedites, qui in castris degebant, Germanos præsertim pedites, castra diripientes, adorti sunt; et eo adegerunt, ut retrocedere cogerentur. Quin et equites, quum viderent se suis armis propter loci angustiam in castris hostilibus non satis commode uti posse: ipsi quoque retrocedere coacti sunt. Quod quia quamdam fugæ speciem habebat: *exorta est inter priores ordines trepidatio. Accessit et alius error; quia in superioris paludis parte, qua rivus paludosus equis pervius erat, hostes aliquot equitum agmina ordinaverant, quibus e nostra, quoque parte tum Hungari, tum Germanici equites appositi fuerant, Turcae, visa suorum fuga, ipsi quoque terga verterunt. Iis fugientibus quum nostri, transmissa palude, versus castra Turcica contenderent: fuerunt e nostratibus, qui existimarunt, Turcas esse, qui in exercitum nostrum impetum facere vellent*» etc. (Id. h. 357—358. l.) V. ö. Szamosközy id. m. 491. lap.

Ez volt a mezőkeresztesi ütközetnek legfontosabb mozzanata; az a válságos negyed óra, mely hirneves hadvezérek állítása szerint minden jelesebb csatában elő szokott fordúlni, és méhében rejti a győzelmet vagy kudarczot.

A gondviselés úgy akarta, hogy most az ellenség húzzon hasznot belőle.

Mert Czikala pasa, mintha csak erre a pillanatra várt volna, a vert hadból hirtelen előkerűlvén, föltartóztatta az Ábrány felől menekülő török és tatár csapatokat, s aztán a közelből minden fegyverfogható embert összegyűjtvén, oldaltámadást intézett a keresztény lovasság ellen, s oly erővel rohanta meg a hátrálókat, hogy hadi rendjük most már teljesen fölbomlott, mire a körűlbelől 20,000 főnyi lovassági tömeg hátrálása zavart, kétségbe esett futássá változott.[1])

A futók üldözésére elegendő volt a szokás szerint nagy lármát ütő tatárság, de még az sem igen ért nyomukba, oly lóhalálban vágtattak a mocsár felé. Czikala pasa tehát összes erejével gyorsan a keresztény gyalogság ellen fordúlt, melynek egy része

[1]) *Hammer* elbeszélése szerint Czikala pasa épen abban a pillanatban rontott elő, mikor a keresztények zászlaikat feltűzték a török kincstár ládáira, s már azokon tánczoltak. De ez tévedés, mert a pasa oldaltámadása, a mint tudjuk, csak akkor történt, mikor már a janicsárok megszalasztották a zsákmányolókat, s ennek következtében a keresztény lovasság is hátrálni kezdett. — *Decsi János* előadása szerint a visszatérő janicsárok ágyútűzzel riasztották szét a törököt üldöző kereszténveket, s ekkor egyfelől a tatárok, másfelől Czikala pasa lovasai rohantak elő, mire a vasas németek, majd az erdélyiek s végre a magyar huszárok is megszaladtak. Most a zsákmányoló gyalogságot támadták meg és nagy öldöklést vittek véghez soraikban. (Id. m. 279. l.) Arról, hogy a keresztény lovasságot az ábrányi hídtól menekülő török és tatár csapatok véletlen előrohanása hozta zavarba, sem ő sem Bornemissza György nem emlékezik, ellenkezőleg Decsi János épen úgy tűnteti föl a dolgot, mintha a törökök támadása előre megállapított terv szerint történt volna. Az ellenség állítólagos stratagemáját a *Continuatio Krieyshändel*-ben is föltaláljuk. E szerint a törökök, tudván, hogy nem elég erősek megmérkőzni a keresztény sereggel, sátraikban minden kincseiket drágaságot kiraktak, azzal a szándékkal, hogy mikor a keresztények hozzá kezdenek a zsákmányoláshoz, hirtelen rajtok ütnek és széjjel verik őket. L. még *Istvánffy* id. m. (Lib. XXX.) *Jansonius* id. m. 279. l. *Helius Arnold* id. m. 287. l. E két utolsó forrás azonban a szultáni tábor megrohanása és Czikala pasa támadása között történt dolgokat nem említi

hadi rendjéből teljesen széjjel bomolva a szultáni táborban rekedt, más része pedig a lovasság által rútul cserben hagyatva, minden irányban menekült. A zsákmányolók keményen lakoltak könnyelműségükért s csaknem egy lábig elhullottak a törökök csapásai alatt. *Bory Mihályt* és *Vidffy Tituszt*, a kik mint említettük a fosztogatásban jó példával jártak elől, a janicsárok mindjárt kezdetben levágták. A körülbelől 8000 főnyi német gyalogság jobbára oda veszett, részint az ellenség csapásai alatt, részint a mocsárban s közöttük sok főtiszt, kapitány, hadnagy, zászlótartó stb. vére festette a csatamezőt, de a prédáló magyarságból is csak kevesen menekűl hettek meg, átkozván a vörös ruhás német lovasságot, melynek gyávasága annyi sok jó vitéz végső veszedelmét okozta.[1])

Pedig ha gyávaságról lehet szó, akkor ez a vád az összes lovasságot egyaránt terheli, mert magyarok, németek, csehek, olaszok stb. «*nemzetünk örökös gyalázatára*» egymást igyekeztek fölülmulni a gyorsaságban s még csak hátra se tekintettek, meggyőződni arról, hogy már alig üldözi őket valaki. Vakon rohantak a mocsárnak, maguk alá gázolván a menekülő gyalogságot is.

A vezérek megpróbálták ugyan föltartóztatni őket s maga a főherczeg a gázlóhoz nyargalván, elébb szép szóval, majd fenyegetőzéssel, végre állítólag kardlappal is vissza akarta téríteni a futókat, de minden igyekezete kárba veszett, mert tudva lévő dolog, hogy ha a tömegen a rémület egyszer erőt vesz, — emberi akarat nem kormányozhatja azt többé.[2])

[1]) V. ö. Istvánffy id. m. Thököly Sebestyén levelével, továbbá a *Continuatio Kriegshändel* vonatkozó helyével. L. még *Jansonius* id. h. Huber kapitány levelét a Continuatio Kriegshändel 32. l. és alább a sárospataki krónikát.

[2]) «Igitur, concitato, quantum potuit, equo ad vadum properavit (t. i. Miksa főherczeg) et non tantum verbis, sed et jurgiis et stricto gladio, fugientes retentare conatus tantum effecit, *ut nonnulli falcones currules in hostes exploderentur*» etc. (Istvánffy id. m. Lib. XXX.) Hogy a főherczeg még ágyúkkal is lövetett volna a törökre, annak nyomát más forrásokban nem találjuk, sőt a fenforgó körülmények között nagyon is valószínűtlennek tartjuk. V. ö. *Szamosközy* id. m. 491. l., továbbá *Jansonius* és *Helius* vonatkozó helyeivel, a névtelen magyar tudósítással, mely a keresztények futását igen érdekesen írja le. Egy pár igen jellemző episódot találunk abban, különösen mikor a szerző a maga menekülését adja elő. —

Bernát, az ifjú anhalti herczeg, a csatarendben tartott csekélyszámú szászországi lovassággal ellenszegűlt még egy kis ideig a töröknek s az üldözőket a mocsártól állítólag visszaszorítá, de már akkor minden késő volt, mert a sok ezernyi lovasság eszeveszett futása mint a forgó szél magával sodorta az egész sereget.

A tűzérek ott állottak ágyúik mellett a dombon a szentegyház körűl, minden pillanatban lövésre készen, de hasztalanúl kiáltozának a futókra, hogy térjenek meg, majd elbánnak ők az ellenséggel, mikor a mocsárhoz ér, — nem hallgatott rájuk senki; már pedig így nem lőhettek, mert a török volt hátul s a keresztényeket söpörték volna el. Az idegen csapatok közűl nehány még tűzben sem volt, s most jó kedvvel indúlt az ellenségre, s a futókat is téríteni igyekezett, de sikertelenűl, mert ezek vakon rohantak a mocsárnak, oda taposták egymást, ló és lovag nyakát szegve, halomra dőlt a sárban, mire aztán a gyalogok is menekűltek, gyakran a nélkűl, hogy puskáikat kilőtték volna.

És «*mert az Úr Isten . . . az vitézlő népnek elvette szívét*», a futók, a helyett, hogy a jól megerősített táborba menekültek volna, melyhez most a török közeledni se mert, — neki vágtak a sötét éjszakának s árkon, bokron keresztűl rohantak, míg lovaikból ki nem fogyott a pára. Ha az ellenség üldözőbe veszi őket, talán hírmondó sem marad közülök; de csak a tatárságnak volt bátorsága a mocsáron átkelni s így a lovasságból aránylag kevés ember veszett.[1])

A mocsár gázlójára nem kerűlhetett, mert az ellenség is arra tartott, hanem egy csapat német lovasság után ügetett nyugodt lélekkel, látván, hogy ezeket senki sem üldözi. Mikor aztán azok hanyatt-homlok dőltek a sárba, holt testeiken keresztűl oly takarosan átkelt a mocsáron, hogy a lova még térdig sem volt sáros. Szintoly érdekesen adja elő azt is, hogy szabadúlt meg a csatatérről, mikor már az útakat elállotta az ellenség.

[1]) *Thurzó György* következőképen tudósítja feleségét a csata lefolyásáról: «Tegnap ismég szabad akaratunk szerint által bocsátottuk (a törököt) az vízen és sáron, és ott nagy erős viadalmunk lén velek. Istennek neve dicsértessék, ott igen megvervén őket és taraczkokat nyervén, ismég által űztük őket az sáron; de meg nem elégedvén az első, Istenünknek hozzánk megmutatott kegyelmességével, *mi által mentünk utánnok az sáron, és szintén az táborokig hajtottuk, és öltük őket. Szintén az sátroknál hogy volnánk, az Úr Isten bűneinkért reánk haragudván, az vitézlő népnek elvette szivét és megfutamodott, ott osztán nagyobb része gyalogiknak mind elvesze*». (Id. h.

A vezérek tehát lemondtak minden reményről, s e váratlan fordulat, mikor a győzelmet úgyszólván már kezükben tartották, még a legbátrabbakat is megrendítette. Azt sem tudhatták, hogy mit hoz rájuk a következő pillanat, mert a történtekből ítélve, sokkal erősebbnek tartották a támadó ellenséget, mint a milyen valóban volt. Menekültek tehát az éj leple alatt mindnyájan s az volt a boldogabb, a ki hamarább hátat fordíthatott a véres ütközet színhelyének. Miksa főherczeg — ki állítólag a harcz hevéből ragadtatott ki, mert a hősi halált elébe akarta helyezni a gyalázatos futásnak — Miskolczon keresztül Kassának vette útját;[1]) az erdélyi fejedelem Kornis Gáspár és Huszár Péter kíséretében Diós-Győrre szaladt, és ott tölté az éjszakát, Báthory István, Thurzó György, Czobor Mihály és Nyáry Pál társaságában, a ki mikor a keresztények a szultán főhadiszállására rohantak, Ibrahim nagyvezér sátrából szerencsésen megszabadult.[2])

A keresztény seregben a nagy réműlet miatt mindenki elvesztette fejét, melynek legerősebb bizonyítéka az a körülmény, hogy annyi jeles, tapasztalt vezér között csak Pálffy Miklósnak és az öreg Teuffenbachnak jutott eszébe a közel lévő táborba menekülni. És mialatt a többiek halálos félelmek között eszeveszetten futottak, ők ott nyugodtan «*tanácskozának, evének, iványak*». — De mivel a táborban lévők közül némelyek attól tartottak, hogy a török reggel támadni fog, ágyúikat, hadi szereiket s minden podgyászukat hátra hagyván, a tábor őrizetére rendelt magyar és német csa-

I. k. 193. l.) Október 27-én tehát Thurzó még nem tudta, hogy mi okozta a lovasság futását s az arra következő vereséget. Különben *Illésházy István* is csak annyit mond följegyzéseiben, hogy «*egy csoport török az ki a magyar táborra bocsáttatott volt*, egy falka janicsárral megfordulának, és az zsákmányosokra rohanának» mire azok a tábor körül álló lovassággal együtt tüstént megfutottak. (Id. m. 35. l.)

[1—2]) «Rex (t. i. Miksa) interim viso tam luctuoso atque infelici rerum successu, avelli a periculo nolens, mortem potius quam fugam amplecti statuerat, invitusque tandem desperatis jam rebus *ac maxima cum difficultate salvus adhuc atque incolumis a suis abripitur*, atque Cassoviam perducitur» *Helius* id. m. 287. Ennek azonban más forrásokban nem találom nyomát, még *Istvánffy* sem említi, a ki pedig örömest hizeleg. Az elmondottakra vonatkozólag l. még *Thurzó György* levelét (id. h. *Illésházy* id. m. 35. l. *Decsi János* id. m. 280. l.

patokkal együtt, éjfél után, mikor már elcsendesedett minden, békével útra keltek. Előbb azonban sátraikat, társzekereiket fölgyújtották, hogy az ellenség ne örvendezhessen a gazdag zsákmánynak. Pedig bizony a felől nyugodtan meghálhattak volna a táborban, hadi készületüket, véren szerzett ágyúikat is nagy hiba volt zsákmányúl hagyni, mert a német krónikás szavaival élve: «*Isten kedvező kegyelméből mind a két fél egyszerre futott*», s legfeljebb a prédára leső tatárok húzódtak meg valahol a tábor közelében, tudván, hogy az ők aratása ezután kezdődik.

A törökök ugyanis maguk sem hittek váratlan győzelmükben. Nyilván azt gondolták, hogy a futó keresztények, főleg mert a mocsáron túl senki se üldözte őket, a táborban ismét össze gyülekeznek és korán reggel megújítják a harczot, a minthogy józan ésszel nem is gondolhattak egyebet. Ettől való félelmükben tehát, mert oly kevesen valának, hogy a táborban tartózkodó keresztények támadása teljesen megsemmisíthette volna őket, nem látták tanácsosnak az éjszakát a csatatéren tölteni, hanem kitakarodván táborukból, mindnyájan menekültek, követvén az iszlám fényes seregét, mely nem is sejtvén, hogy ez alatt Mezőkeresztesnél mi történt, alkonyat óta szüntelenül futott.

Maga a szultán Ibrahim nagyvezírrel meg sem állott Szolnokig, a többiek jobbára Eger felé menekültek, minden pillanatban attól rettegvén, hogy az ellenség nyomukba ér, holott őket sem üldözé senki, csupán egy láthatatlan szörny: a *rémület*. Ez döntötte el a csata sorsát, ez szalasztotta meg a keresztény lovasságot, az egész hadsereg büszkeségét, reményét, bizodalmát, s nem az a nehány ezer főnyi török! Nyakára ült a vitézeknek, sarkantyúzta a paripát alattuk, kicsavarta a hős kezéből a fegyvert, szívéből a bátorságot; kishitűvé tette az erőst, pulyává a férfit s a ki előbb száz halálnak is bátran szemébe nézett volna, most remegve futott a saját árnyékától![1])

[1]) V. ö. Illésházy id. m. 35. l. *Helius* és *Jansonius* vonatkozó helyeivel (id. m. 280—288. l.) *Istvánffy* és *Pethő Gergely* krónikája szerint Teuffenbach a táborban hált és csak reggel távozott, de más forrásaink ezt az állítást megczáfolják. L. még az elmondottakra nézve a *Continuatio Kriegshändel* i. h. *Ortelius Redivivus* etc. a keresztesi ütközetnél a *Kriegshändel*

Mind a két tábor ott állott őrizetlenül a mezőn, senki se mert feléjük közeledni, mert az elmúlt nap eseményei a zsákmányolókat óvatosságra tanították. Végre a tatárok s más kóbor lovasok kerülgetni kezdék azokat s mikor meggyőződtek, hogy a sok ezer halottal borított csatatéren egy lélek sincs, nagy buzgalommal mindkettőt kirabolták. Várakozásukban ugyan csalódtak, mert a mi értékesebb holmit a keresztények táborában a tűz meg nem emésztett, azt már a hajdúk, martalóczok s a környékbeli pórok jobbára elvitték, de ágyúkat, és mindenféle hadi szereket nagy bőségben találtak, sőt állítólag szép összeg pénzhez is jutottak volna. Az ágyúkat a törökök Egerbe vontatták, dicsekedvén, hogy 50,000 hitetlen hullott előttük a porba.[1])

Néhány nap mulva Miksa főherczeg Kassára, az erdélyi fejedelem Sárospatakra érkezett. A történtek fölött bánkódván, nagy tűzzel-lobbal ismét gyűjtötték szétszórt hadaikat, hogy legalább Eger várát foglalhassák vissza az ellenségtől. De csakhamar be kellett látniok, hogy minden erőfeszítésök hiába való. A lovasság jobbára megmenekűlt ugyan, s innen-onnan, felében-harmadában a gyalogosok is előkerűltek, csakhogy az volt a bökkenő, hogy futás közben fegyvereiket többnyire elszórták, az ágyúk és más hadi szerek pedig — mint épen említettük — zsákmányúl hagyattak az ellenségnek, mely ez alatt 10,000 főnyi őrséget helyezett el Egerbe, hogy a netalán visszatérő kereszténeket illendően fogadhassa. Minthogy pedig pisztolyokkal, kopjákkal, fokosokkal várat ostromolni abban az időben sem igen lehetett: a vezérek megadták magukat sorsuknak; Báthory Zsigmond gyorsan hazafelé indúlt, a főherczeg még egy darabig Kassán időzvén, november végével visszatért Bécsbe.[2])

tudósítását írja át, — sőt úgy látszik, hogy *Jansonius* (Reusnernél) munkája sem más, mint ennek hivatalos latin fordítása.

[1]) V. ö. *Illésházy* id. m. 35—36. l. *Istvánffy* és *Szamosközy* id. m vonatkozó helyeivel. L. továbbá *Bornemissza György* és *Thököly Sebestyén* leveleit. *Hammer* és *Zinkeisen: Geschichte des osm. Reiches* III. k. 604. l. 10,000 arany dutka hadi zsákmányról emlékeznek. A veszteséget *Pecsevi* említi.

[2]) V. ö. Bornemissza György levelét (id. m. 203. l.) Jansonius és Continuatio Kriegshändel vonatkozó helyeivel. L. még Décsi János id. m. 281. l. Istvánffy id. m. (Lib. XXX.)

Magyarok és németek ősi szokás szerint kölcsönösen egymást vádolták a kudarczért, s az évszázados gyűlölség soha ki nem alvó tüze közöttük újra nagy lángot vetett.

Az erdélyi fejedelem azt hirdesztelé, hogy a veszedelmet egyedűl a vértesek gyávasága okozta, mert rémült futásukkal az egesz lovasságot zavarba hozták, viszonzásúl a németek szemére lobbantották, hogy a csatában 200 embere sem veszett (a mi valótlanság!), mellyel azt akarták bizonyitani, hogy az erdélyiek elsők valának a futók között. Sőt úgy látszik, bizonyos körökben nagyon elterjedt s valószínűleg hitelre is talált azon alaptalan gyanú, mely szerint a németek a csatában magyar bajtársaikat szándékosan veszni hagyták, abból a «*gonosz tanácsból*», hogy majd mikor török-tatár miatt megfogyatkoznak, elüthessék láb alól a maradékját, és elfoglalhassák országukat: «*mert kár ő nékiek e jó földön lakni*».[1]) Másfelől pedig a németek azt hánytorgatták, hogy a főherczeg csak az erdélyi fejedelem és Pálffy Miklós sürgetésére egyezett bele abba, hogy a sereg átkeljen a mocsáron s így a vereségnek tulajdonképen a magyarok az okai, a mit még azzal is tetéztek, hogy az ők társzekereit útközben kirabolták stb. Szóval, gyalázták, kisebbítették egymást minden igaz ok nélkül, bár arra nézve többnyire egyet értettek, hogy a haragvó Isten ostora nehezedett rájuk

[1]) *Sárospataki Krónika.* (Magyar Történelmi Tár. Régi folyam IV. k. 57—58. l.) «Ez időben kezde a pápistaság és a német nemzet a magyar nemzet ellen ismét álnok tanácsot forralni, hogy ne fogják szivek szerént a magyarokkal a dolgot, mert ha derékképen megszabadítjuk országukat, és meggyarapodhatnak jól, ismég úgy bánnak velünk és országunkkal mint az előtt, hanem bocsássuk mindenütt elől őket a törökökre . . . ne segélljük, hadd fogyasza el a török és tatár őket, mi csak a várakat őrizzük erősen . . . és ha látjuk, hogy megfogyatkoznak, üssük el láb alól a maradékját és foglaljuk el országukat, mert kár ő nékiek e jó földön lakni». Majd a mezőkeresztesi csata leírásához érve, ekép folytatja a krónikás: «Prédálásnak esének a magyarok, elhagyván az űzést; kit mikor látott volna valami török sereg, hátra fordula és a széljel eloszlott kapdosó magyart megfutamtatá; *az egy veres lovas német csak seregenként veszteg áll vala, és meg nem segíté a magyar hadat, az előbbi gonosz tanácsból*». A krónikás valószínűleg protestáns pap, ki a németeket és pápistákat egyaránt gyűlöli. Elbeszélésében minden bizonnyal a felekezetéhez tartozó kis nemesség s a nép fölfogása nyilvánúl. L. még *Continuatio Kriegshändel* és *Jansonius* i. h. 281. l.

akkor, mikor a nagy lelkesedéssel kivívott fényes győzelem az utolsó pillanatban csúfos kudarczczá változott.

«*Megfogyatkozott rajtunk az Úr kegyelme, mivel bűnökbe merültünk; megvert bennünket az Isten, mivel kezünkbe adván a pogányt, hazánkért, hitünkért nem üldöztük azt*».[1]) Körülbelül ekkép nyilvánúlt az általános keresztény fölfogás, melyben aztán a hívők — mikor még a nagy csapás súlya alatt mindenki töredelmesen hajtotta le fejét — bizonyára megnyugvást találtak; de már az 1597-iki pozsonyi országgyűlésre egybesereglett rendek, Mátyás főherczeghez intézett fölterjesztésükben határozottan kijelentették, hogy az elmúlt évi hadjáratban a csatatéren előforduló minden szerencsétlenség oka egyenesen a fővezérlet gyarlóságában s a katonák fegyelmezetlenségében keresendő, ismételten kifejezvén abbeli óhajtásukat, hogy a király olyan embert állítson a magyarországi hadjárat élére, mint a milyen a boldogult *Mansfeld gróf* vala, ki megérdemli, hogy magasztalással emlékezzenek róla. Sőt a királyi propositió tárgyalása alkalmával több szónok a főherczegeket is kíméletlenül megtámadta, hogy gyámoltalanságukban nem képesek rendet tartani a katonák között, s mihelyt valamelyikük átveszi a fővezérletet, a zavar és fegyelmezetlenség tüstént tetőfokra hág.[2])

* * *

Török írók igen nagyra vannak a mezőkeresztesi «diadallal» sőt egynémelyikük még a mohácsi győzelemnek is fölébe helyezi azt. Hogy mennyi joggal? arról az elmondottak után alig szükséges szólanunk, hiszen maguk is bevallják, hogy az iszlám serege

[1]) V. ö. *Illésházy* id. m. 35. l. *Bornemissza György* levelével (id. m. 203. l.) továbbá a *Continuatio Kriegshändel* id. h. *Jansonius* 281. l. arra nézve, hogy a németek társzekereit a magyarok kirabolták.

[2]) *Magyar Országgyűlési Emlékek* VIII. k. 369. l. Az országgyűlés fölterjesztésében *Mannsfeld* helyett ugyan *Schwarzenberg* áll, de ez kétségtelenül tévedés annak a részéről, ki a fölterjesztésnek a bécsi állami levéltárban őrzött példányát másolta, mert Mátyás főherczeg válaszában kijelentette, hogy a király olyan parancsnokokat fog ezután alkalmazni, a kik a *Mansfeld* grófban magasztalt tulajdonokat bírják. U. o. 373. l.

három napon keresztül folytonos vereséget szenvedett, sőt a keresztények tulajdonképen a döntő csatát is megnyerték és a törökök — Pecsevi vallomása szerint, — már minden reményről lemondtak, mikor egy maroknyi elszánt ember vakmerő támadása, a katonák fegyelmezetlensége következtében, a biztos győzelmet kiragadta kezeikből.

Mikor a futó szultán, kinek már Konstantinápolyban holt híre támadt, birodalmának lázongó fővárosába érkezett, fényes hadserege részint fegyver, részint nyomorúság s nélkülözés miatt felényire olvadt. A janicsárok és szipahik legjava a csatatéren maradt; oda veszett a sok ékes zászló, úton útfélen elhullott a rengeteg teve- és öszvér-csorda s a tündöklő pompának, mellyel hazulról kiindúlt, csupán rongyai maradtak meg. Az iszlám serege, mely az erdélyiektől és Mihály vajdától útközben is sok kárt szenvedett, oly szánalomra méltó állapotban vala, hogy Mohamet bevonulása Konstantinápolyba sokkal inkább hasonlított a legyőzött, szégyenteljes visszatéréséhez, semmint a hódító diadalmenetéhez.

A kegyvesztett Ibrahim helyett nagyvezíri méltóságra emelt Szinán (Czikala) pasa vad kegyetlensége, mellyel a csatából elszaladottakon bosszút állott, oly veszedelmes forrongást idézett elő, hogy ennek következtében a török birodalom belső békéje csakhamar fölbomlott, az egymást érő palota-forradalmak és asszonyi cselszövések pedig, miknek szálai a magyarországi hadjáratban vagy az ezzel kapcsolatos eseményekben gyökereznek, még jobban meggyöngíték az állam hanyatló életerejét, úgy hogy a mohamedán historikusoknak épenséggel nem lehet okuk párhuzamot vonni Mező-Keresztes és Mohács között, és különben is nyert csatáról legföljebb, de korántsem diadalról zenghet az ének.[1])

Akkor is a legnagyobb mértékben túloznak — bár e tekintetben a mi forrásaink egynémelyike egészen hasonló hibában leledzik — mikor a keresztények veszteségét 50,000 emberre teszik, mert hiszen az egyesült sereg összes hadi létszáma sem

[1]) L. Hammer id. m. II. k. s követk. l. Jansonius id. h. 281. l. Istvánffy id. m. (Lib. XXX.) Decsi id. m. 282. l. *Pecsevi* elbeszélése szerint Csigálezade Szinán (Czikala pasa) Junis mütteferika agának is leütteté a fejét, mert megszaladt a csatatérről.

igen rúgott többre; és ha meggondoljuk, hogy a lovasság kétségtelen hitelű tudósítások szerint igen kevés kárt vallott, körülbelől 10.000 ember pedig a táborban maradt, melyhez az ellenség másodízben közeledni se mert; ha meggondoljuk, hogy a törökök csak a mocsárig üldözték a futókat, a kiket különben a sötét éjszaka is oltalmazott: magas számot mondunk, ha — forrásaink egybevetése után — a keresztények veszteségét a keresztesi csatában 15,000-re becsüljük; ennél pedig a török, a négy napos ütközet alatt bizonyára többet vesztett.[1])

A mezőkeresztesi kudarcz, de még inkább Egervár eleste, tagadhatatlanúl súlyos csapás volt a nemzetre, mindazonáltal nagyon téved az angol tudósító, mikor azt hirdeti, hogy a török, ha győzelmét okosan fel tudja vala használni, ennek következtében egész Magyarországot és Ausztriát is könnyen meghódíthatta volna.[2]) A história ennek az ellenkezőjét tanítja, sőt meggyőződésünk szerint a keresztesi csata főfontossága épen abban rejlik, hogy határpontot jelez múlt és jövő között, mert a nemzet hosszú csüggedés után ekkor kezdett ismét erejének és erkölcsi fölényének tudatára ébredni s a helyett, hogy leverte volna a csapás, ellenkezőleg még fölemelte. A török győzhetetlensége felől táplált megrögzött hite mintegy varázsütésre elenyészett, hogy helyt adjon annak az újolag föltámadó nemes önbizalomnak, mely ettől kezdve a legválságosabb időkben sem hagyta el soha a magyart s mely lángoló hazaszeretettel egyesülve, karjának erőt, szivének bátorságot adott mindannyiszor, valahányszor a kelet vagy nyugat felől jövő vihar, nemzeti önállóságát végső veszedelemmel fenyegette.

Dr. KOMÁROMY ANDRÁS.

[1]) Török források a keresztények veszteségét több mint 50,000 emberre teszik, (v. ö. *Hammer* 618. l. *Zinkeisen* i. m. 604. l. *Pecsevi tudósításával*) a magok veszteségéről azonban hallgatnak. *Istvánffy* szerint 20,000, Decsi János szerint 30,000 török maradt a csatatéren. *Jansonius* az Eger ostroma alatt és Keresztesnél elesett törökök számát 60 ezerre teszi, melylyel szemben a keresztények 20,000 embert vesztettek. Istvánffy szerint körülbelől 12,000 keresztény maradt a csatatéren.

[2]) Tudománytár 1843. Értekezések XIII. k. 268. l.

SZÉKESFEHÉRVÁR VISSZAVÉTELE 1601-BEN ÉS ÚJBÓLI ELVESZTÉSE 1602-BEN.

A cs. és kir. hadi levéltár kiadatlan okíratai fölhasználásával.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Egy rajzmelléklettel.

A magyar királyok régi koronázó és temetkező városa nagy, ép oly viharos mint dicső, múlttal bír, melynek történetét kutatni, egyes lapjait föltárni, a legvonzóbb és erdekfeszítőbb foglalkozások közé tartozik.

Az események, melyekkel e sorokban foglalkozni óhajtunk, nem tartoznak ugyan a világot megrendítő, vagy az országra átalakító hatással bírók közé, de mégis érdekesek; episodjai a nagy küzdelemnek, mely a két császárság, a török és a német közt lefolyt. Mert, sajnos, az időben már nem beszélhetünk többé Magyarországról. Magyarország a harcz színhelye volt ugyan, de annak folyamára hatással nem volt; a háború vezetése a császár és hadvezérei kezében volt s hogy ezek a háborút mint viselték, azt e sorokban is látni fogjuk.

Mielőtt eseményeinkre térnénk, röviden fölemlítjük azt, a mit Székesfehérvár legrégibb történetére vonatkozólag följegyezve találtunk.

Hogy Székesfehérvár már a rómaiak idejében, tehát sok századdal a magyarok bejövetele előtt és a következő időkben is virágzó város volt, az kétségtelen. Hogy is volna különben megmagyarázható, hogy Szent István királyunk ép e várost, mely a körűle fekvő

kiterjedt mocsarak folytán egészségtelen vidékkel bírt, választotta székhelyéül, utódjai pedig koronázó és temetkezési helyökül? Hogy emelkedhetett volna különben az ország fővárosává?

A város területén talált, részint símára csiszolt, részint egyszerűen faragott kövek, melyek nagy része azonban későbbi építkezeseknél fölhasználtatott,[1]) semmi kétséget nem hagynak az iránt, hogy e helyen a rómaiak idejében colonia vagy municipium létezett.[2])

Egy a budai kapu közelében talált kő vésete két szárnyas geniust ábrázolt, melyek egyike olajágat (a békesség jelét), másika kalászt (a bőség jelét) tartott kezében s mindkettő tekintete a következő fölírat felé fordúlt: «Pro salute Imp. L. Sept. Severi et M. A. V. Rel. Antonini Aug.». Septimus Severus és Caracalla császárok ez emlékkövét látta már a XV. században s ugyanazon helyen *Cuspinian*, ki 1491-ben mint Miksa császár követe I. Ulászló királynál Fehérvárott járt[3]) s e körűlményt a római császárokról írt könyvében fölemlíti. Ugyan e kapunál egy római császár befalazott szobra, a Mária templom falában egy római sírkő találtatott, mely azután 1815-ben egy márvány sarkophaggal együtt[4]) a püspöki palotába beépíttetett, míg számos római emlékkő a Nemzeti Múzeum régiségtárába szállíttatott be.

Az új megyeház alapjainak lerakásakor 1815-ben nagy mennyiségű római pénz találtatott Trajan, Hadrian és Antonin idejéből. (99—145 Kr. u.)

[1]) *Simonyi* prépost följegyzései, hátrahagyott irataiban.

[2]) A különbség a kettő közt az, hogy a coloniát római polgárok, a municipiumot polgárjoggal fölruházott idegenek alapították.

[3]) Miksa császár Fehérvárat, 1490-ben, midőn Mátyás király halála után a magyar koronát megszerzendő hadjáratot indított, bevette s 11 hónapig bírta, csak ekkor bocsátván azt vissza Ulászló birtokába.

[4]) E sarkophag födelén egy női alak látható két gyermekkel s a következő fölírattal: «D. M. C. Dignius secundinus nat. Ræt. V. F. sibi et Aurelia Deciæ conjugi et munic. Piissimæ ac Pudicissimæ CViVs mortem Dolens per absentiam mei contigisse per culpam CVrantium conqueror Vix An XVIII. m. X. Dieb. XVIII. cb C Dignio decorato Fil. Ann. XXIV. Dieb. XVIII. item — Dignіæ decoratæ et Aureliæ secundiana filiabus.» A sírkő állíttatója tehát municipalis polgár, s miután a sarkophag nagy művészettel s gazdagon van díszítve, előkelő, gazdag polgár volt.

A mi a Székesfehérvár helyén állott város nevét illeti, a vélemények eltérők. Lazius a várost Cimbrianának nevezi, mert állítólag a cimberek által építtetett. Bombardi a mocsaras környezet után Antia-nak, Moró pedig a régi Cæsareanak véli; Simonyi egyetértve Schönwiesnerrel, Antonin itinerariuma alapján tett összehasonlításokból kétségtelennek tartja, hogy e helyen a rómaiak *Florianaja* állott, mely város a II. légio és a dunai hajóhad præfectusának székhelye volt.

A magyarok bejövetelekor Székesfehérvár környéke, a pákozdi hegy alja, volt a döntő csata színhelye [1]) a magyarok és a szlávok közt és Szvatopluk itt érte uralkodása és élete végét.[2]) A magyarok a győzelmi lakomát a pákozdi Noe-hegyen ülték meg, melyet a nép még a mai napig is *Árpád hegyé*-nek nevez.

A várost különben Szent István király építtette föl, s székvárosává, a királyok koronázó és temetkező helyévé jelölvén ki, a város csakhamar jelentékenyen emelkedett, s a szép Mária-templomon, a királyi várlakon kivül számos palotával ékeskedett.

Ekkor kapja a város a *Székes-Fehérvár*, az *Alba-Regalis* nevet is.[3]) Az «*alba = fehér*» elnevezés eredetére vonatkozólag többféle vélemény olvasható; némelyek szerint a Mária-templom, illetőleg a királyi várlak vakító fehérségű falai szerezték a városnak e melléknevet, mások szerint czélzás lenne ez a magyarok eredetére, a mennyiben azok a szittya népek «fehér»-nek nevezett ágából szakadtak ide s ez okból adták több jelentékeny helynek (Gyula-Fehérvár = Alba-Julia, Nándorfehérvár = Alba-Græcia) a *fehér* melléknevet. A *Regalis* melléknév természetszerűleg akkor keletkezett, midőn a hely *királyi* szék- és koronázó várossá emelkedett.

A várost a legrégibb időktől kezdve, de sőt még eseményeink idejében is, a *Sárvíz* által képezett mocsarak vették körül, melyek közül a saját talajvizéből is táplálkozó déli, mindig vízzel borított sík *Sóstónak*, a többi egyszerűen *ingoványnak* neveztetett; sem gyalog, sem lóháton nem lehetett az ingoványokon átgázolni.

[1]) Béla király névtelen jegyzője.
[2]) Thuróczy, Kézay stb.
[3]) Hunfalvy János, Magyarország etnographiája.

E környezet képezte a város fő erősségét, s mivel rajta IV. Béla idejében a tatárok sem hatolhattak át, a városnak mint várnak hírnevét tetemesen növelte.

A várost még a XVII. században is három széles, helyenkint bástyázott földtöltés fogta körül, melyek elseje [1]) a tulajdonképeni *várost* vagy *Belsőváros* (A.), második a *külső városokat* (G. G.), harmadika végre a *Ráczváros* (D.), *Sziget* (E.) és *Mocsárváros* (F.) nevű külvárosokat övezte körül.[2]) A városba bejutni csak két kapun, az északi vagyis a *Palotai* (Zámolyi) kapun, és a déli vagyis a *Budai* kapun át lehetett.

A város két legfőbb épülete a Mária, vagy Miasszonyunk temploma, vagyis a székesegyház volt, mely alatt a király-sírok valának [3]) s az erőddé átalakitott Szent Miklós templom, mely magas körfalaival, bástyáival, ormaival a városnak kétségtelenül legerősebb pontját képezte.[4])

A külvárosoknak a bástyázott földművel való körülzárása különben csak a városnak Nagy Szulejman által való elfoglalása (1543) után, nevezetesen 1545-ben, a törökök által eszközöltetett s ugyancsak ők építették a város terűletének lecsapolására szolgáló koczkakővel kirakott csatornákat, melyek azonban később eliszaposodtak s így nyomuk veszett.[5])

Székesfehérvárnak török kézre jutása nagy csapás volt ugyan az országra, de se Ferdinand, se Rudolf nem bírt elég erővel arra, hogy Székesfehérvárt s vele a Dunántúl nagy részét a török hódoltság alól fölmentse s 40 évbe telt, míg a város visszavételére az első kísérlet tétetett.

[1]) Lásd a térkép-mellékletet.

[2]) E különös viszonyok és megnevezések okozzák, hogy régi leírásokban, a szerint a mint a külső városok is számíttatnak vagy nem, hol öt, hol pedig csak három külvárosról van szó.

[3]) Itt temettettek el: Szent István, Kálmán, II. Béla, III. és IV. István, III. Béla, III. László, I. Károly, Nagy Lajos, Albert, Corvin Mátyás, II. Ulászló, II. Lajos és Szapolyai János királyaink.

[4]) Az is maradt 1702-ig, a mikor császári parancsra leromboltatott. Gróf d'Aysassa tábornok jelentése a császárhoz Magyarország állapotáról. 1773. Hat folio kötet. Cs. és kir. hadi levéltár.

[5]) D'Aysassa 1773-ban már csak a hagyomány után beszél e csatornákról, de maga őket nem látta. Idézett jelentés.

E kísérlet Hardegg gróf, a később mint Győr kapitánya szerencsétlen véget ért tábornok ösztönzésére tétetett, s bár a Budáról Fehérvár fölmentésére sietö Haszán pasa megveretett,[1]) a város továbbra is török kézen maradt.

Ezután még két kísérlet tétetett, az egyik 1598-ban, a másik 1599-ben; e második kísérletnél Schwarzenberg tábornagy már két külvárost is hatalmába ejtett, de többre nem juthatván, az elfoglalt külvárosokat fölégette s eltávozott a vár alól.

A következő időben Rudolf tanácsosainak törekvése az volt, hogy a törökkel béket hozzanak létre. Ibrahim nagyvezír, ki Kanizsa megvételével a török hatalmi kör kitágítására fölötte kedvező s hadászatilag is nagy fontosságú vár birtokába jutott, hajlandó is lett volna a békére, de Nándorfehérvárott 1601 július havában elhalálozott, utódja, Haszán pasa pedig hivataloskodását nem békekötéssel, hanem támadó háborúval akarván megkezdeni, a béke reménye teljesen eltűnt.

A török működő sereget rövid idö alatt harczkész állapotba helyezvén, szeptember 6-dikán már Zimonyba ért s mivel a keresztény sereget Győrnél és Fehérvárnál tudta, Budán át oda készült.

Mielőtt azonban Haszán pasa Fehérvárhoz jutott volna, annak sorsa — bár sajnos, hogy csak rövid időre — eldőlt.

Lássuk, mi történt ez idő alatt a keresztények részén.

I.

HADI KÉSZÜLETEK, KIVÁLÓ TEKINTETTEL FEHÉRVÁR VISSZAVÉTELÉRE.

Rudolf császár és király az 1600-dik évben két legkitünőbb, a török háborúban legjártasabb vezérét vesztette el. Márczius 23-dikán elhunyt *Pálffy Miklós*, «a magyar vitézségnek e korban legjelesebb képviselője», kevéssel utánna *Schwarzenberg Adolf* gróf, tábornagy, Győr visszaszerzője, Pápa előtt, a lázadó vallon őrség egy golyója által találva.

[1]) 1583 október 24-én.

Midőn a magyar országgyűlés 1601 április havában, azon föltétel alatt, hogy a sereg élére maga *Mátyás* főherczeg áll, a hadi költségeket megszavazta, az udvar nem csekély zavarban volt, hogy kit állítson Mátyás főherczeg mellé, ki a hadjárat kedvező lefolyása iránt némi biztosítékot nyújt, s ki a felelősséget is viseli.

A választás *Mercoeur* Fülöp Emánuel, lothringeni herczegre esett, ki magát már a IV. Henrik franczia király ellen folytatott harczokban többszörösen kitüntette.[1])

1601 április 8-dikán *Mercoeur* csakugyan kineveztetett a Székesfehérvár ellen működő hadsereg *főparancsnokává*, még pedig — valószínűleg a herczeg által tett kikötés folytán — oly módon, hogy világosan kimondatott, miszerint *Mátyás* főherczeg is a fővezér parancsai alatt áll. A Kanizsa visszavételére rendelt s egyidejűleg fölállított hadsereg fővezérlete Ferdinand főherczegnek adatott át.

Ugyanekkor végre még egy harmadik hadszínhely, t. i. Erdély számára is, erők gyűjtettek s ezek *Básta György* altábornagy seregéhez voltak csatlakozandók.

Egy a cs. és kir. hadi levéltárban levő kimutatás szerint[2]) a három hadsereghez a következő csapatoknak *kellett volna* bevonúlni:

A) *A felső-magyarországi (Fehérvár ellen rendelt) hadsereghez.*

Parancsnok	Csapat	Fizeti	Szervezkedik
Kollonics Siegfried	1000 német íjjász	A.-Ausztria	Bécsben
Gróf Thurn Mátyás	1000 « «	Csehország	Königgrätzben
Gróf Hohenlohe	1000 « lovas	Ném. birod.	Égerben
Mercoeur herczeg	1000 ném. alf. «	«	—
Nádasdy Ferencz	2000 huszár	Magyarország	
Schadnitzky	1000 kozák	Több főúr	—
Anhalt herczeg	4000 gyalog	Ném. birod.	F.-Ausztriában
Hofkirchen	4000 «	F.-Ausztria	«
Althan	4000 «	Több főúr	Göpfingenben
Aldobrandini	4000 «	a pápa	—

[1]) Discorso sopra la guerra d'ungaria l'anno 1595. Tesoro politico. Turnoni 1605. III. pag. 107.

[2]) Udv. hadi tanács iratai ex 1601. Cs. és kir. hadi levéltár.

Vancourt	4000 vallon	Tirol	Tirolban
—	4000 hajdú	Magyarország	
Bärnhausen	4000 német gyalog	Ném. birod.	Passauban

A sereg hasonló állománya tehát 35,000, élelmező létszáma pedig (a kimutatás szerint) 33,000 fő.

B) *Az alsó-magyarországi (Kanizsa ellen rendelt) hadsereghez.*

Parancsnok	Csapat	Fizeti	Szervezkedik
—	1000 olasz íjjász	a pápa	—
—	500 Kollonits-lov.	A.-Ausztria	A.-Ausztriában
Badeni őrgróf	1000 német lovas	Ném. birod.	—
Gróf Solms	500 német íjjász	«	Westfáliában
Egy sziléziai főúr	500 lovas	Szilézia	Sziléziában
—	2000 magy. huszár	Magyarország	
—	1000 kozák	Csehország	F.-Magyarorsz.-ban
—	3000 fő egy ném. ezr.	a pápa	—
—	3000 « (Baden)	Ném. birod.	Kufsteinban
—	3000 « «	Szilézia	Sziléziában
—	3000 « «	A.-Ausztria	A.-Ausztriában

A sereg állománya 18,500 fő.

C) *Az erdélyi hadsereghez.*

Parancsnok	Csapat	Fizeti	Szervezkedik
Egy sziléziai	1000 íjjász	Szászország	
Pflam	500 «	Lausitz	M.-Brodban
Prambach	500 «	«	«
Petz	4500 ném. gyalog	Csehország	Chrudimban
Preuner	1500 «	«	«
Rothal	2000 magy. hajdú	a király	Magyarországban
Pográny	1500 «	«	«

A sereg állománya 11,500 fő.

Az 1601-dik év folyamán fölállítandó *erők összege* e kimutatás szerint tehát 73,000 főben volt megállapítva.

Bárha a haderők fölállítására úgy Magyarországon mint a Német birodalomban a legnagyobb erőmegfeszítések tétettek, ennek daczára egy későbbi, 1601 június havában kelt kimutatás a részben már meglevő, részben még *várható* erők összegét csak

51,400 főre teszi, tehát több 21,000 főnél kevesebbre, mint eredetileg megállapítva volt.[1])

A hadsereg *ellátására* szükséges összegek *1.470,000 forintban* számittattak ki, de hogy mennyi *idő* vétetett a számitás alapjául, az az iratokból ki nem tűnik.

A beérkező csapatok megmustrálására *Sichel Tamás*, a tűzérségi anyag előállítására gróf *Sulz Lajos* ezredes és udvari hadi tanácsos küldetett ki.

Az ágyúk nagy része egy *Hoffmann* nevű öntőtől, ki *Strechau*ban (Styriában) jól berendezett öntőházzal bírt, szereztetett be; az ágyúk érczérték szerint, mázsánkint 14 forintjával fizettettek.

A fölmerülő különféle akadályok egyébként a hadsereg szervezését és *gyülekezését* fölötte meglassitották.

Legelsők voltak a gyülekezésben *Kollonics* lovasai, 1500 lovas, kik a Morvamezőn *1601 junius 7-dikén* megmustráltattak s azután még a tárgyalások folyama alatt a Garan melletti erődítendő vonalba voltak küldendők.

A *pápai* segédcsapatokra vonatkozólag egy Rómából *junius 9-én* keltezett irat tudatja, hogy mintegy 3000 fő *Aldobrandini* del Monte Ferencz bíbornok parancsnoksága alatt legközelebb elindúl; velök megy *Medici János* is, ki a tüzérség vezetésére volt kiszemelve, továbbá számos római nemes; igy *Savello* Pál, *Delfino* Flamino, *Sforza* Ascanio, *Malatesta* marquis s még vagy 180 nemes. E csapatok végre is csak mintegy 2000 fővel s csak *julius 18-án* érkeztek a stajer határokra, hol megállapodván, rendeltetésüket bevárták; beosztásukat azután később a kanizsai hadseregnél nyerték.

A *német* csapatok közül Bärenhausen és Hofkirchen ezredei junius 15-én Bécsen átvonúlván, *junius 21-én* Komáromba érkeztek s az őket követő Preuner Althan és Solms ezredekkel együtt Esztergomra irányíttattak,[2]) hova junius 23—27-ike közt értek.

A *spanyol* segédcsapatok, 20 zászló, julius 28-án érkeztek Bécsbe.

[1]) E második kimutatást, mely nagyobbára ugyanazon neveket tartalmazza, teljtartalmúlag közölni fölöslegesnek véltük.

[2]) Udvari hadi tanács Reg. ex 1601. Cs. és kir. hadi levéltár.

A szász választó fejedelem az ígért csapatokon kívül még 18 pompás, a fejedelem czímerével díszített, hosszú ágyút küldött a császárnak ajándékba, 160 mázsa lőporral, 400 golyóval s egyéb kellékekkel. A hozzá tartozó pattantyúsok, trabantok stb. díszes fekete-sárga öltözetben voltak.

A hadsereg gyülekezése alatt azonban a török háborúkban szokásos kisebb csatározások, daczára a mindkét részen kibocsátott tilalomnak,[1]) egyre folytak.

Így már a tavaszon, márczius közepén, 400 fehérvári török megjelent *Palota* előtt, de az őrség által visszaveretvén, 60 halott hátrahagyásával menekűlhetett csak el. Június 21-én összeütközés történt *Zsámbék* mellett az esztergomi keresztény és a budai török csapatok közt. Ugyanez időben *Győrből* 40 huszár Fehérvár alá ment, de kelepczébe jutván, csak négy tért közűlök vissza, a többi ott veszett.

De a különféle szabad csapatok is egyre garázdálkodtak. Nevezetesen a szabad hajdúk kifosztották Gyulaffy László csobánczi várkastélyát, valamint Szigligetet.

Június 28-án borzasztó vihar vonúlt el Fehérvár és környéke fölött; a vízár mindent elöntött s a városban rendkívűli zavar és réműlet uralkodott. A fehérvári pasa annyira megijedt e zavar fölött, hogy a keresztények támadása esetén a várost megvédelmezni nem remélvén, futárokkal a budai bég segítségét kérte, mit ez azonnal teljesített is.

Ugyancsak nagy vizek voltak július közepén Komárom tájékán is, minek folytán a Zsitvánál álló Kollonics saját csapataitól több napon át teljesen el volt vállasztva s velök nem közlekedhetett.[2])

Egy július 18-ikáról keltezett hivatalos jelentés [3]) konstatálja, hogy a várandó 20,000 magyar (?) kivételével, a keresztény sereg Győr, Komárom és Esztergom közt táborban áll s csak a fővezér

[1]) Kollonics július 16-án Zsitváról jelenti, hogy alkalma volna egy-egy jó vállalatra, de Mercœur herczeg, a fővezér, tilalma folytán nem tehet semmit. Cs. és kir. hadi levéltár.

[2]) Kollonics jelentése Mátyás főherczeghez i. h.

[3]) Udv. hadi tanács iratai ex 1601. Cs. és kir. hadi levéltár.

megérkezésére vár, hogy a hadműveleteket megkezdhesse. «Oly szép és jól fölszerelt hadsereg lesz ez — mondja e jelentés — amilyen 110 év óta együtt nem volt».

Mercoeur herczeg még mindig Bécsben volt, még pedig ama fontos tárgyalások miatt, melyek Ferdinand főherczeggel folytattattak. Mercoeur, a lothringeni herczegek egyik őse, úgy látszik már most tervbe vette azt a vállalatot, melyet később a család egy másik tagja, *Lothringeni Károly* herczeg dicsőségesen végre is hajtott: Buda visszafoglalását.

A hadügyi kormányzat közel 80,000 főnyi hadsereget gyűjtött egybe, a mi igen szép és dicséretes erőmegfeszítés, de *háromféle czélt* akart elérni, mi semmiféleképen sem okos, még kevésbbé dicséretes. Meg akarta venni Fehervárt, meg Kanizsát s támogatni akarta Bástát, a kit pedig Mihály oláh vajda is támogatott.

Mercoeur, helyes katonai ítélő képességgel bírván, az egész 80,000 főnyi sereget *egy czélra* kívánta egyesíteni, t. i. visszavenni előbb Budát, *azután* Fehérvárt s *végre* Kanizsát. De e szándéknak heves ellenzője volt Ferdinand főherczeg, ki minden áron egy önálló hadsereget kívánt vezetni Kanizsa alá, természetesen győzelmet és babérokat remélve és nem sejtve, hogy vállalkozásának szégyenletes és Magyarországra sajnálatos kudarcz lesz a vége.

Mercoeur tehát azt kívánta, hogy Ferdinand főherczeg serege csatlakozzék,[1]) de Ferdinand főherczeg nem engedett s e részben támogattatott Aldobrandini bíbornok által, ki állítása szerint *csakis* Kanizsa visszavételére [2]) küldetett s más vállalkozásra nem.

Ily körülmények közt Mercoeur sem gondolhatott arra, hogy a hadsereg egy harmadával Budát támadja meg, s maga ajánlotta a hadműveletek első czéljául Székesfehérvár visszavételét.[3]) A hadsereg tehát *három részre* osztva, *három hadműveletbe* fogott: *Mercoeur* Székesfehérvár, *Ferdinand* főherczeg Kanizsa ellen, *Básta* pedig Erdélyben működött.

[1]) J. Manchard jelentése Miksa bajor herczeg kanczellárjához 1601 aug. 18. M. C. F. Tom. 38. Pag. 131.

[2]) Istvánffi pag. 474. Aldobrandini különben szeptember közepén ép a Kanizsa előtti táborban betegség következtében meghalt.

[3]) Udvari hadi tanács Reg. Prot. 1607 szept. 8. No. 207. Cs. és kir. hadi levéltár.

Mátyás főherczeg egyelőre még Bécsben maradt, hol kormányzati ügyek visszatartották s csak *Fehérvár megtörtént bevétele után* ment a táborba.

Mercoeur herczeg 1601 *augusztus 9-én* érkezett *Győrbe* s innét a Dunán előbb *Komáromba,* azután pedig *Esztergomba* ment, megszemlélve a csapatokat és Esztergom kijavított erődítéseit. Miután itt parancsnokul *Althan* Adolf ezredest kinevezte, augusztus 13-án ismét eltávozott, hogy a *komáromi táborba* visszatérjen.

Itt a legjobb szellem uralkodott, a csapatok nagy része már beérkezett, köztük *Pogrányi* Benedek[1]) és *Thurzó* Szaniszló magyar csapatai is,[2]) s harczvágytól égett. Mercoeur legjobb szerette volna ugyan, ha Buda ellen mehet, de arra, hogy Ferdinand főherczeg serege hozzá csatlakozzék, a valószínűség mindig csekélyebbé vált s így a vezér kiváltképen a Székesfehérvár elleni vállalattal foglalkozott, melyet még előbb óhajtott végrehajtani, mielőtt a fehérvári törökök által várt 6—8000 főnyi segítség beérkezik.

Miután Esztergom állapota felől személyes látogatása, Tata, Csesznek, Tihany s a többi kisebb várak felől pedig kiküldötte *Isolani* jelentéséből megnyugvást nyert s a sereg immár 84 zászlónyi[3]) jelentékeny számra emelkedett, melylyel már valamit kezdeni lehetett, a hadműveletek megkezdését még csupán a tűzérség és lőszer bevárása hátráltatta. Ennek nagy része azonban, sajnos, Magyar-Óvárnál tönkrement s így az újabb szállítmányok beérkezéséig türelemmel kellett lenni.

Esztergomból *augusztus 20-án* jelentés érkezett, hogy a török táborok a Duna balpartján fölfelé terjeszkednek s hogy ott

[1]) Pogrányi Benedek 1594-ben Korpona, 1596-ban Drégely, 1600-ban Bakabánya, Visegrád s végre Gyarmat kapitánya volt; ez utóbbi minőségében 200 frt átalányt kapott, hogy Gyarmaton fegyverszertárt építsen s az Ipoly folyót a várba bevezesse; a munkaerőt Hont és a szomszéd megyék szolgáltatták. Udvari hadi tanács Exp. Prot. 1601 február. Cs. és kir. hadi levéltár.

[2]) Udv. hadi tanács Reg. Prot. ex 1601. No. 207.

[3]) «*Zászló*» itt a «Fähnlein» értelemben s nem «*zászlóalj*»-nak veendő; a Fähnlein ereje a lovasságnál 80—100, a gyalogságnál 100—300 fő közt váltakozott, de néha egész 500 főig is emelkedett.

vannak a Pápáról a mult évben elmenekült esküszegő vallonok is.[1])

Augusztus 25-én Kollonics ezredes, miután a fővezértől az engedélyt egy portyázó vállalatra mégis megnyerte, 800 lovassal elindúlt Fehérvár ellen; a törökkel össze is ütközött, de eredmény nélkül s csupán két török gyereket hozott foglyúl, zsákmányúl pedig 400 juhot és 30 ökröt.

Augusztus végével a keresztény csapatok már Komárom és Esztergom közt voltak összpontosítva s harczoló létszámuk a következő volt:

Gyalogság.

Hofkirchen ezred	4000	ember	400 ló
Bärenhausen «	3000	«	200 «
Preiner «	3000	«	300 «
Altheim «	3000	«	200 «
Bajor-Salzburgi ezred	4000	«	200 «
F.-Ausztria «	1500	«	200 «
Althan «	4000	«	300 «

Lovasság.

Kollonics ezred	1600	ember	1600 ló
Thurn «	1000	«	1000 «
Hodinsky(Hodriczky)ezr.	1061	«	1061 «
Ruszworm[2]) csapata	200	«	200 «
Mercoeur «	1000	«	1000 «
Tüzérség «	1000	«	800 «
Összesen	28361	ember	7711 ló

Szeptember 5-ikén végre kiadatott az indulási parancs, s a hadsereg két oszlopban, az egyik Komáromból a *fővezér* személyes vezetése alatt, a másik Esztergomból *Ruszworm* tábornagy által vezetve, megindúlt Fehérvár felé.

[1]) Lásd «A vallonok lázadása Pápán 1600-ban» czímű czikket, Hadtört. Közlem. 1888. 485. lap.

[2]) Ruszworm tábornagy 1601 augusztus 6-án osztatott be a magyarországi hadsereghez. Fugger, Relationes.

II.

HADMŰVELETEK SZÉKESFEHÉRVÁR KÖRÜL; A KÜLVÁROSOK ELFOGLALÁSA.

1601 szeptember 9-én délben érkezett a keresztény hadsereg az ősi magyar koronázó város alá, mely immár egy félszázadot meghaladó idő óta a török birtokában volt.

Alig helyezkedtek el a csapatok táboraikban, a munkálatok is rögtön megkezdődtek.

Az est beálltával ugyanis Ruszworm kémszemlére indúlt, melynek eredménye az volt, hogy a város úgy természetes mint mesterséges erődítése, mely utóbbi a legjobb állapotban van, tetemes akadályt képez s hogy a legelső feladat a *külvárosok* elfoglalása, mert ezek nélkül az ostrom semmire se mehet. E külvárosokat mint tudjuk s mint a rajzmellékletből is látható, terjedelmes mocsarak övezték, a földtöltések pedig sövényekkel és palánkokkal jól meg voltak erősítve. A kapukat a kémszemle jól őrizve találta.

A sánczok ásása a Mocsár és a Sziget-külváros ellenében még az éj folyamán megkezdetett, bár még inkább a tábor biztosítására, semmint támadásra.[1])

Szeptember 10-én Hofkirchen ezredes hat zászlóval és két löveggel *Csókakő* ellen küldetett.[2]) Néhány ágyúlövés elég volt, hogy a csak 20 főnyi török őrség a váracsot feladja, melynek török népessége (150 fő) az aga vezetése alatt már 9-én megjelent Mercoeur herczegnél s annak engedélyével Simontornya felé elvonúlt. Hasonló könnyűséggel foglaltatott el *Csákvár* is, mi által a budai és győri útak megnyiltak.

Szeptember 11-én a nádor-huszárok portyázás közben egy csauszt és egy dervist fogtak el, kik levelekkel Budára voltak küldve; az ellenszegülő csausz a huszárok által fölkonczoltatott,

[1]) Babuss udvari titkár jelentése a székesfehérvári táborból Mátyás főherczeghez 1601 szeptember 10-éről.

[2]) Babuss jelentése szeptember 10-én azt mondja «tegnap», a mi azonban nyilván tévedés.

a dervist azonban bevitték a táborba; itt a dervis azt vallotta, hogy a török helyőrség, ostromra eddig nem is gondolván, teljesen készületlen s az asszonyok és gyermekek is mind a várban vannak. Az elvett iratokban a fehérvári török parancsnok tudatja a budai pasával a város szorongatott helyzetét és segélyt sürget.

Esztergomból e napon *Eőrsy Péter* [1]) várnagy jelenti, miszerint a budai törökök erősen mozgolódnak s hogy valószínűleg erősbítést szándékoznak Fehérvárra küldeni; engedélyt kér, hogy a szállítmányt megtámadhassa. Megkapta-e Eőrsy az engedélyt vagy nem, az iratokból ki nem tűnik, de valószínű, mert a budai pasa a fehérváriakat megsegíteni s az ostromlott várba erősítést küldeni, tényleg képes nem volt.

Érsekújvárról jelentés érkezett, hogy a magyar huszárok a töröktől 4000 darab szarvasmarhát vettek el s azok most a fehérvári táborba küldetnek. E hír különösen nagy örömet okozott, mert a tábor már húsban szükséget szenvedett.

Bécsből tudósíttatott a fővezérlet, hogy Mátyás főherczeg még csak az udvari zászló (Hof-Fahne [2]) összeállítására vár s szeptember 17-én szándékozik Bécsből a fehérvári táborba elutazni.

A fővezérlet azonban mégis némi aggodalomban volt s fölmentéstől tartva, az ostrommunkálatok folytatását szorgalmazta.

Az alapot a már szeptember 9-én kihányt árkok képezték, melyekből a közeledő árkok kiindúltak, s egyidejűleg a város lövetése is kezdetét vette.

Rabuss György szemtanú szeptember 12-én a következőket írja: «Ma következett be a város teljes körülzárása és lövetése,

[1]) Eörsy Péter egyike ez időszak legjobb magyar vitézeinek; 1589-ben az iratok szerint Pápa, 1597-ben Esztergom várnagya és Pálffy Miklós főkapitány, pozsonyi és esztergomi főispán helyettese. 1598-ban részt vett Győr ostrománál s kitüntetéssel harczolt; 1600-ban Esztergom várnagya; 1601-ben október 18-án magyar csapataival kivonúl Esztergomból s részt vesz a győzelmes fehérvári csatában. 1602 október 26-án Ruszworm alatt Pestnél harczol s ott szerencsétlen véget ér, a mennyiben hátráló csapatait föltartóztatni akarván lováról lebukik és saját lovasai által elgázoltatik. Cs. és kir. hadi levéltár, Fasc. X. 1602.

[2]) A főherczeg testőr-lovas százada, mely 300 lovasból (közte 100 huszár) állott. Cs. és kir. hadi levéltár.

úgy hogy onnét többé senki sem be nem mehet, sem ki nem jöhet. A lefolyt éjjel a futó árkokkal négy ponton értünk a város árkaihoz. Nádfélékből ma 50,000 rőzseköteg készült. A várat és a Mocsár-külvárost eredménynyel lőjük, a Sziget-külváros ellen azonban mit sem tehetünk [1]) s ez irányban Ruszworm és Althan ma éjjel szándékoznak valamit tenni.[2])»

Mercoeur ugyanis a támadást úgy a budai mint a palotai kapú ellen egyidejűleg tervezte, e kettős támadás azonban a mocsarak végett leküzdhetlen akadályokba ütközött.

Ekkor támadt Ruszworm tábornagynak azon gondolata, hogy *embereivel a mocsáron átgázoljon* s a legbiztosabbnak vélt s teljesen elhanyagolt *Sziget-külvárost a mocsáron át rohanja meg.*

A várból kiszabadult keresztények és a környékbeli, a terepviszonyokkal ismerős parasztok ugyan mindannyian azt állították, hogy a fél mértföld szelességű ingoványon sem ember sem állat át nem juthat, s nem is ment át soha, — Ruszworm azonban ennek daczára pontos méreteket tétetett, melyek beigazolták, hogy *az átkelés az ingoványon nem lehetetlen.*

Ehhez képest Ruszworm a fővezérrel abban állapodott meg, hogy ő az átkelést az ingoványon megkísérli, mi ha sikerült, dobpergés és trombitaharsogás lesz a jel a többi — előlegesen készen tartott — csapatoknak a palotai kapú felől az északi külsőváros és a Mocsár-város elleni támadására.

Ruszworm maga a vállalatot jelentésében következőkep adja elő:[3])

«A vállalatra magam elhatározván, 1000 könnyen öltözött és fölszerelt embert vettem magamhoz és estefelé az ingoványhoz mentem. Az ingoványt mélyebbnek s nehezebben áthatolhatónak találtam mint gondoltam, mindennek daczára az áthatolást embereimmel együtt megkezdtem. Felséges Uram előtt ismeretes, hogy én életemben már nehezebb és veszélyesebb vállalkozásokban is részt vettem, katonáim közül azonban alig volt valamelyik valaha

[1]) Ezt t. i. a mocsarakon kívül még a Sárvíz folyó is védte.

[2]) Babuss udv. titkár jelentése szeptember 12-éről; i. h.

[3]) Ruszworm jelentése, mellékletkép Mercoeurnek Mátyás főherczeghez tett jelentésénél.

hasonló helyzetben. Az egész éjjelen át, kilencz óra hosszat gázoltunk az ingoványban, majd mindíg legalább derékig vízben».

«A katonák mindegyike egy köteg nádat és sást vitt, melyekkel a mélyebb helyeket, hol még a pikával sem értünk talajt, kitöltöttük. Nagyon elősegítették az átgázolást a nád és sás gyökérbuczkák, melyeken megállani lehetett s az útat egyik buczkától a másikig a víz alatt kerestük meg, illetőleg készítettük (a kötegek segítségével) el. Ha a katonák valamelyike csak egy lépést is elhibázott, azonnal nyakig merült el s társai csak nagy ügygyel-bajjal emelhették ki s menthették meg».

«A nagy veszély és nehéz munka daczára katonáim egy perczig sem türelmetlenkedtek vagy zúgolódtak, mert engem mindig maguk előtt láttak s mivel én sem voltam jobb vagy biztosabb helyzetben mint ők».

«Isten segítségével napfelkölte előtt egy órával elértük a Sziget-külvárost. Bárha embereim nagyobb része még a mocsárban volt, s nálam alig volt több 100 embernél, tartva attól, hogy napfölkeltével vállalatunkat észreveszik s tervünk meghiúsítják, e csekély néppel is előrehatoltam, s mihelyt a török előőrsök észrevettek, nagy zajjal, trombitával és kiabálással rohamot intéztem. A törököket e semmikép nem várt támadás annyira megfélemlítette, hogy azonnal futásnak eredtek, s mi őket egész a vár kapujáig üldöztük».

«Az egész vállalkozásnál csak 5—6 embert veszítettem, az ingoványban azonban 7—8 emberem elmerült és bennveszett. Vaudecourt,[1]) ki velem volt, czombján megsebesült és állapota veszélyes.»

Ez idő alatt Mercoeur is megindíttatta a támadást a Mocsárváros ellen, mely rövid küzdelem után Hofkirchen ezredes által elfoglaltatott; mivel pedig a Ráczvárost maguk a törökök hagyták el, e szerint *szeptember 14-én* délig Székesfehérvár *mindhárom külvárosa,* valamint az északi és déli *külső városrészek* is a keresztény csapatok kezében voltak.

A zsákmány 14 ágyú, tetemes lőszer, gabona stb. volt. Egy

[1]) Vaudecourt volt az, ki három évvel előbb Győr bevételénél, Pálffy és Schwarzenberg alatt, a petárdát a várkapura szegezte.

más jelentés 20 ágyút mond, melyek azonban mindannyian az ágyútalpakból kiemelve s az árkokba vetve voltak. A veszteséget e jelentés 16 halott és sebesültre teszi. Ugyanezt mondja egy harmadik forrásunk is,[1]) mely még hozzáteszi, hogy a visszavonuló törökök a külvárosokat több helyen fölgyújtván, ezek egészen leégtek; a hódolt parasztok családjaikkal együtt elbocsáttattak.

A külvárosok bevétele roppant nagy előnyt adott a keresztény seregnek; a vár nem bírt többé legerősebb védő eszközével, mert a mocsár többé nem oltalmazta s az ellenség a külső városrészekben és a külvárosokban a vár falai alatt állott, melyeket kényelmesen lövethetett.

Ruszworm vállalkozása nélkül, mely kétségtelenül jeles hadi tény, a keresztény sereg valószínüleg még 3—4 hét mulva s csak nagy áldozatok árán jutott volna a külvárosok birtokába.

Mercoeur herczeg a 14-ére következő éjjelen a külvárosok árkait betöltette, a töltések közti nagy árkokból pedig a vizet leeresztette.

«Holnap megrohanjuk magát a várat», jelenti Mercoeur Mátyás főherczegnek. De ebből nem lett semmi, s a fővállalattal még várni kellett.

Szeptember 15-én elfoglaltatott a portyázó keresztény csapatok által *Hídvég*.

Mátyás főherczeg már útközben, Magyar-Óváron vette a külvárosok elfoglalásáról szóló örvendetes hírt; a főherczeg *szeptember 17-én* indúlt meg a székesfehérvári táborba; a parancsnokságot azonban részint a korábbi egyezményre, részint az ostrommunkálatok előhaladt állapotára való tekintettel, egyelőre átvenni nem szándékozott s az Mercoeur herczeg kezében maradt volna. A főherczeg azonban Magyar-Óvárról vagy visszatért még egyszer Bécsbe, vagy útközben tartózkodott soká, mert hiteles följegyzések szerint valóságban csak *szeptember 27-én*, tehát egy héttel a vár bevétele után érkezett a fehérvári táborba.

Az e napon beérkezett hírek közül első sorban említendő a komáromi huszárok hadnagyának jelentése, ki tudatja, hogy Buda közelében elfogta az anatoliai pasa unokaöcscsét, ki Konstanti-

[1]) Bartolo Albert által Brünnben ez időben kiadott «Neue Zeitung».

nápolyból és Nándorfehérvárról származó levelekkel a budai pasához igyekezett; a bég súlyosan megsebesülvén, mivel szállítható nem volt, megöletett, a levelezéseket pedig a huszárok beküldték. Ezekből és a szolga vallomásaiból kitűnt, hogy az új szerdár valóban útban van s ez időtájt már Nándorfehérvárott lehet.

A várból szerzett hírek mindannyian egybehangzólag megerősítették, hogy a fehérvári bég 800 vagy legfeljebb 1000 harczos fölött rendelkezik; de van 30 jó ágyúja, lőszere és élelme elegendő mennyiségben.

III.

SZÉKESFEHÉRVÁR MEGVÉTELE 1601 SZEPTEMBER 20-ÁN.[1]

Miután a keresztény csapatok a külvárosokban elhelyezkedtek, a tűzérség nehéz ágyúi azonnal átvonattak, bár nagy bajjal, mert az egyik híd leszakadt, minek folytán a vízbe esett nehéz löveg kiemelése és a híd helyreállítása folytán egy egész napi késedelem támadt.

Szeptember 17-én kezdetett meg a belső vár lövetése, a külvárosokban s különösen a Palotai-kapuval szemben fekvő északi külső városrészben elhelyezett 19 nehéz lövegből.[2]

Mihelyt a lövetés a kellő eredményt előidézte, a fővezér a várárkok kitöltéséhez szándékozott fogni, hogy a rohamra minden előkészítve legyen s e czélra nagy mennyiségű nád, sás és rőzsekötéget készíttetett. Az árkok kitöltése különben aránylag könnyű-

[1]) A vár bevételének fontos eseményére nézve a következő forrásokat használtuk: Neue Zeitung von der Stadt und Festung Stuhlweissenburg. Franczia fél évi krónikák. Frey Jakab históriai naptára. Fugger Relatioi Friedlieb, 1602. I. Ortelius. Istvánffy. Mátyás főherczeg naplója. Oest. Mil. Zt. 1820. Udvari könyvtár Codex No. 3974. Mercoeur jelentése a főherczeghez szept. 20-áról, No. 76 — 1601. Udv. hadi tanács Exp. Prot., — mind ez utóbbiak a cs. és kir. hadi levéltárban.

[2]) A lövegeket Ortelius szerint gróf Sulz, főtűzmester helyezte el Ortelius I. 293.

nek igérkezett, mert az árkok nem voltak mélyek és csak kevés vizet tartalmaztak.

Három napi lövetés meghozta a kivánt eredményt: a Palotai- és az úgynevezett Győri-kapu mellett két nagy rés volt lőve, melyen át a roham megkísérelhető volt; kivált a Győri-kapunál volt nagy a rés, míg a Palotai-kapu melletti rés — melyet még a gömbölyű bástya is védett — szűkebb vala.

Még hajnal hasadta előtt bekiáltatott Mercoeur herczeg régi magyar szokás szerint a futóárkokból a várba, annak feladását követelve, de eredmény nélkül; a törökök tüzeléssel válaszoltak.

Mercoeur herczeg most a Palotai-kapu elé négy, a nagyobb réssel bíró Győri-kapu elé hat löveget vonatott, az árkokat a rőzsekötegekkel betöltette s szakadatlan tüzeléssel a réseket mindaddig nyitva tartotta és megnagyobbította, míg a viszonyok a roham végbevitelére alkalmassá alakúltak. E közben a rohamoszlopok megalakúltak, a tartalékok a rések mögött, a lovasság a közbeeső téren fölállíttattak s az egész sereg fegyverbe állott; egyidejűleg utasította a herczeg Starhemberg és Althan ezredeseket, a rohamoszlopok parancsnokait, hogy a réseket vizsgálják meg és ha a roham megindítható, hajtsák végre.

Délelőtt 9 óra volt, midőn a rohamoszlopok megindúltak.

Starhemberg Gotthárd öt zászló élén ment a Palotai-kapuhoz s nagy szerencsével járt, mert csak csekély ellenállást kelle leküzdenie; rövid idő alatt nemcsak a rést, de a gömbölyű bástyát is hatalmába ejtette.

Althan oszlopa nem volt ily szerencsés. Midőn az élen menetelő *Gaiszberger* ezredes által vezetett bajor ezred a rés ellen az első rohamot intézte, oly heves ellenállásra talált, hogy hátrálni kényszerült. Nem több sikerrel járt a második roham sem, melyet a Preiner ezred csapatai is támogattak; a törökök nemcsak fegyverrel, de kövekkel, sőt tűzzel is védekeztek. Végre a harmadik roham, a melyben a megnevezetteken kívül még a Bärenhausen-ezredbeli és a salzburgi csapatok is részt vettek, sikerült. A rés a keresztény csapatok által elfoglaltatott.

Most az előrevont Althan és Hofkirchen ezredek benyomúltak a vár belsejébe, melyben az utczákon makacs harcz folyt, mert a törökök minden házat külön védelmeztek.

A törökök végre is belátták erőlködésük hasztalan voltát s fölgyújtották a templomot és a főbb épületeket, melyekben lőporos hordók állottak. A robbanás nagy zavart idézett ugyan elő, de a törökökben még több kárt tett, mint a császáriakban; azok 60, ezek 30 főt veszítettek a robbanás által.

Délután 2 óra lehetett, midőn a törökök ellenállása végleg megtörve és *a koronázó város teljesen a keresztények birtokában volt.*[1])

De milyen állapotban! A robbanások és a tűz közösen működtek a hajdan fényes város megsemmisítésében.

Az épületek közül legtöbbet szenvedett a székesegyház, mely részben bedőlt, de a többiek is leégtek s a török fanatismus csak füstölgő romokat hagyott a keresztények kezei közt.

«A város szörnyűségesen feldúlatott — mondja egy egykorú krónika — s alig maradt ház lakható állapotban; a tornyok ledűltek, az utczákat romok torlaszolták el» stb.

Aránylag kevesebbet szenvedtek az erődítmények, miután a lövegtűz az utolsó napokban kiváltkép a rések nyitására összpontosíttatott.

A törökök közül a ki útba esett, felkonczoltatott; sokan közülök a romok közt, még többen az ingoványban a nád és sás közt kerestek mendéket; ez utóbbiak közül azonban 200 Kollonits lovasai által föltaláltatván, leölettek.

A török harczosok száma iránt az adatok megegyeznek s azt 7—800-ra teszik; de volt még 300 agg, nő és gyermek, kik közül 100 az ostromban és a rohamnál megöletett (a bég neje is ezek közt volt), a megmaradt 200 Győrbe vitetett.[2])

Maga a város parancsnoka, *Huszein* bég szintén fogságba került s Bécsbe vitetvén, ott még az év deczember havában meghalt.

A zsákmány mennyisége némelyek szerint három millióra is rúghatott, mert a budai gazdag zsidók, Buda ostromától tartva,

[1]) Rudolf császár fényes Te Deumot rendeztetett a város megvételének örömére.

[2]) Starsits Farkas Győrből tett jelentése szerint a foglyok száma — valószínűleg azonban beleértve a zsidókat, görögöket és az 500 főnyi (köztük 300 nő) keresztényeket is — 1500 lett volna.

Fehérvárra menekültek s itt szorúltak, — mások szerint azonban csekély volt, mert a legnagyobb részt a tűz fölemésztette. Minden esetre legtöbbet zsákmányoltak a vallonok, kik elsők voltak a házak, boltok, templomok kifosztásában, később pedig német bajtársaikat is megfosztották zsákmányuk becsesebb részétől.[1])

Nagyobb lövegek nem találtattak, csak öt tábori ágyú; lőszer, gabona, élelmi szer semmi, mert az a tűzben mind elveszett.

A visszafoglalt vár és város parancsnokául Mercoeur herczeg Starhemberg Gottfried ezredest nevezte ki s belé mintegy 500 főnyi helyőrséget — 200 németet és három zászló magyart — helyezett.[2])

Bevitetett egyszersmind 120 hordó bort, több ezer kenyeret, gabonát stb. s ellátta megfelelő lőszerrel.

A helyreállítás s az erődítmények kiépítésének költségeit Starhemberg hivatalos jelentésében 30,000 forintra teszi.

A falak kijavításához Ruszworm jelentése szerint azonnal hozzá fogtak.

«A falak kijavítása, a törmelék eltakarítása stb. még jó 14 napot fog igénybe venni. Ha evvel készek vagyuk, első dolgunknak kell lenni, hogy a védelmi körletben fekvő kisebb erődöket és várkastélyokat, mint Koppánt, Simontornyát stb. birtokunkba ejtsük; ezeket meg kell szállnunk, különben nem merészelhetünk a várból kimenni. A törökök — nagy örömünkre — a szántóföldeket már mind bevetették s mivel a föld itt jó gabonát és bőven terem, esztendőre jó termést remélhetünk, melynek betakarítására számos csinos falu lakossága áll rendelkezésünkre».

«Az ellenség erejéről s terveiről nem hallatszik semmi, s úgy látszik, nem mer semmit tenni, mi ama vígasztaló reményt kelti bennünk, hogy a törököt nemsokára Budán keressük föl».

Ez azonban hiú reménység volt. A török erejének és cselekvőképességének nemsokára nagyon is számos jelét adta s a várost könnyebb dolog volt megvenni, mint megtartani. Jól ismerte a török Fehérvár fontosságát s ha Rudolf császár a visszavétel emlé-

[1]) Jelentés a császári táborból 1601 október 6-áról; Codex 8974 folio 658 és 641. Cs. és kir. hadi levéltár.

[2]) Ortelius red. 2000 németet és három zászló magyart mond, a mi azonban alig képzelhető s nyilván tévedés.

kére érmet veretett,[1]) Haszán pasa nagyvezír fogadalmat tett, hogy Fehérvárt ismét vissza veszi. Látni fogjuk később, hogy Haszán pasa szavát megtartotta. «Fehérvár elvesztésével Buda oly helyzetbe jutott, mintha jobb karját vágták volna le!» mondták a törökök s buzgón igyekeztek visszaszerzésén.

A császári fővezérletnek Fehérvár megvétele után szándéka ugyan az volt, hogy mihelyt a sereg magát kipihente, Ferdinand főherczeg támogatására Kanizsa alá megy, de midőn tudomására jutott, hogy a török nagyban készül s Fehérvárt visszavenni szándékozik, e tervet elejteni volt kénytelen.

Egyelőre — bár csak Ortelius nem egészen megbízható adata szerint — a védelmi körlet biztosítására elfoglaltatott Simonytornya, Koppány és Földvár.

A sereg különben küzdött az időjárás viszontagságaival; a nagy hideg és a folytontartó esőzés betegségeket keltett, melyeknek ember és ló egyaránt áldozatúl esett.[2]) Ennek folytán a sereg szeptember 25-én Csókakő mellé egy erdő alá vezettetett, hol egyrészt oltalmat, másrészt elegendő tűzifát lelt.

Az udvari hadi tanács e közben folyton igyekezett a sereg szaporításán. E czélból a már táborban levőktől létszámjelentéseket kért be,[3]) a még szervezkedés alatt levőket sietésre, a különféle országos rendeket pedig csapatok állítására ösztönözte.

[1]) Ez érem egy példánya a magyar Nemzeti Múzeumban van.

[2]) Egykorú jelentés szerint naponta majd 100 ember halt el.

[3]) Egyike e jelentéseknek a magyar lovasság parancsnokától, Pogrányi Benedektől, ered s mivel belőle a fölhívott s a fehérvári eseményekben részt vett magyar urakat és csapatokat megismerjük, czélszerűnek véltük — a mennyire a szakadozott papír olvasását megengedte — eredetiben közölni:

Spectabilis ac mge Domini et Patroni obser-mi!

Premissa servitorum meorum comen. Binas literas S. ac my carum Dom: Vestrarum ambas 22. sept. Vienna ad me exaratas, hesterno Die accepi, ex quibus expressam S. suae voluntatem intellexi quod ad milites Archiepiscopatis attiret, uti antea Vicente R.-mo Archiepiscopo curam illorum habuivi posterum quoquo in tali ordine illos conservaturam quo Majestati Suæ et S. suæ in omnibus necessitatibus fideliter inservire valeant exysgr. (?) Hic in castris mecum 200 equites habere Pedites vero 60 habuisse verum illos cum non nulli ex ipsis in expugnatione Alba Regalis vulnerati sunt, ut aly in locum illorum recleat dimisse Bona quoqi Archi-

Szóval a császári hadügyi kormányzat érezte, hogy nagy dolgok vannak készülőben, s ezek eshetőségeit a császáriakra nézve kedvezőkké tenni igyekezett.

episcopalia ita defendera velle ut in omnibus, Benigne Ser: suæ voluntati satis fiat.

Quod autem ex Diea conscriptorum capitaneorum et militum attinet nomina illorum Signata his inclusis Sac: M. D. V. mitto quos Egr: Leopoldus Peck Perceptor Proven cameræ Hungar S. C. Regiequt. Per cameram ad id Specialiter ordinatus lustravit hosqu in castris ad latus meum habere excepto Waywoda Benedicto Eochedy qui missus est ad inferiores partes ut si forte aliquem ex Turcis quos progredere audimus capere posset experientur quem tamen singulis diebus cum sibi subiectis militibus expecto. Eg. Baronibus vero. Preter Mag: Chriostoforum (Russworm) qui cum Sua Serenitate Venerabile et Stanisl. Thurzó cui ego 3 Capitani egregior Alexand: Hathalmi, Georgi Pogrányi et Ambro Egerszeghi cum equitibus 150 assignavi, neminem comparuisce.

Verum, ne ni quidem Stanislaum Thurzó et Bonis juxta Publicus constitutiones unicu que militem habere aly demi delitescunt et dormiunt, mirari satis non possum cur adio parum, amore Patriæ affitiantur minusqu salutem patriae curant.

Milites confiniorum ed castra ordinati propter disputationem militum Strigonien ... tardius solutione accepta, maturius, quam debebant, venire non potuerunt, sed iam illos in itinere esse, certo mihi allatum est, qui se venerint diem, que castra intrabunt una cum numera illorum S. ac. M. D. V. rescribere non negligam, quibus mea deferens obsequia Eusdem felicissime valere desidero. Ex castris ad Chyokakeo metatis 28 Sept. 1601. E. M. D. V. B. Pogrányi.

Nomina Baronum qui juxta Constitutiones publicas, penes suam Serenitatem in castris adessa deberent consignata. Stanislaus Thurzó ex bonis suis ad minus juxta publicas constitutiones debet habere 80 eques 160 pedes.

Nicolaus Thurzó	50	eques	100	pedes
Christianus Thurzó	50	«	100	«
Georgius Thurzó	50	«	100	«
Stephanus Illésházi	80	«	100	«
Franciscus Nádasdy	50	«	100	«
Melhior Balássy	60	«	120	«
Petrus Révay	50	«	100	«
Nicolaus Dersffy	50	«	100	«
Franciscus Dersffy	50	«	100	«
Franciscus Dobó	50	«	100	«
Sigismundus Forgách	60	«	120	«
Sigismundus Balassa	70	«	140	«

Hogy e harczok a legközelebbi időben miként alakúltak, azt a következő fejezetből fogjuk megtudni.

GÖMÖRY GUSZTÁV.

Sed ista et alia ex camera hungarica dilucidius S: ac. M. D. vestre intelligere et cognoscere poterunt.

Nomina Capitaniorum et quod quilibet illorum sub se equites habeat consignata

Nicolaus Cheby habet eques	100	Paulus Farkas	100
Stefanus Zediny «	100	Joan: Györfy	50
Nicolaus Ghrochay «	50		

Wayuodarum nomina et quilibet illorum quod pedites habeat. Rach Marton 100. Puskás Benedictus 100. Chyorka Miklos 100. Benedictus Eochiedi 100. Benedictus Zentbenedeky 100. et Zabo András 50. (Udvari hadi tanács. Expedit. Prot. ex 1601.)

III. KÁROLY HÁBORÚJA A TÖRÖKÖKKEL 1737—1739.

Sakir bej és Szubhi török történetírók leírása szerint.[1])

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

AZ 1149. (1736.) ÉV ESEMÉNYEIBŐL.

A nagyvezír levele a német főminiszterhez.

A hitetlen oroszok az örökkétartó magas birodalom hódító és pusztító fegyverét régtől fogva megízlelték és néhányszor már a győzelmes hitharczosok boszújától rettegtek, ezért félénkek voltak. Mikor ennek daczára az egyezséget mégis meg merték bontani, a német császárral korábban kötött szövetségükben bizakodtak, hogy szükség esetén a német császár részéről kétségtelenül segíttetnek. A császár is, hogy velök együtt haladjon, ravaszsága és csalárdsága bőrét kimutatta és a magas birodalom érdekeivel ellentétben álló

[1]) III. Károly király Anna orosz czárnéval szövetséget kötött s midőn Oroszország 1736-ban a török ellen háborút kezdett, III. Károly, hogy szövetségesének segítsen, a következő évben, 1737 júliusban szintén megkezdette a háborút a török ellen. E háború III. Károlyra nézve nagyon szerencsétlen volt s mint tudva van, az 1739 szept. 1. kelt belgrádi békekötést eredményezte, melyben III. Károly elvesztette mindama területeket és előnyöket, miket az 1718. passaroviczi béke biztosított neki. Sakir bej, török történetíró, leírta e hadjáratot s leírásai azért érdekesek, mert az író az eseményekkel egykorú volt s följegyzései a hadjárat egyes részleteire világosságot vetnek, de még azon elvnél fogva is, hogy «audiatur et altera pars», ránk nézve minden esetre érdekes tudni azt, hogy miként fogja föl

néhány kérdésbe kapaszkodva, semmi kétséget sem hagyott fenn az iránt, hogy hazugságainak szabad folyást enged. Mindezeknél fogva jónak látszott, hogy a nagyvezír a császár főminiszteréhez levelet írjon, melyben az igazi állapotokat s az említetteknek (oroszoknak) szerződésszegéssel kezdett ügyeit emlékezetbe hozza, a köztük levő békekötést pedig megszilárditsa. Ezért a levél valóban megiratott s benne az említett (orosz) nép alaptalan vádaskodása s a szerződéssel mostanáig ellenkezően és ok nélkül történt eljárása előadatott; a levél a boldogság kapujánál[1]) (Konstantinápoly) székelő német követ által elküldetett.

A teljhatalmú megbízott Thalmann követ közbenjárása a császár részéről.

A most előadottak szerint Azov várának ostromakor a nagyvezírnek a német császárhoz küldött bölcs és barátságos levelére feleletül a császár és a főminiszter részéről is békességes modorú levél érkezett, melynek fordítás után megértett ravasz jellegű tartalmában ez van mondva: «Mivel az orosznak szövetségbontással létrehozott zavargásai folytonos izgalomra szolgáltatnak okot, ennélfogva mind barátotok, a főminiszter, mind a hatalmas császár nagyon elszomorodtak; ezért az egyenetlenség porának felzavarása előtt a barátság és békesség kertjének megőrzése végett, mivel az orosz részről a szerződésszegésnek most még csak kezdete van, mielőtt valamelyik fél országára kártevő szándékkal az ellenséges-

s adja elő azon eseményeket az ellenfél. Sakir bej udvari *vakaanüvisz* vagyis naplóiró volt, tehát műve nem rendszeresen kidolgozott történelem, hanem khronologiai sorrendben való följegyzése mindama különféle eseményeknek, melyek a török birodalom kül- és belügyeiben előfordúltak. E följegyzéseket később Szubhi efendi nevű tudós szedte össze, a nélkül, hogy rendszeres munkává földolgozta volna. Az értékes régi könyv a mohammedán időszámítás szerint 1197. (1783) jelent meg Konstantinápolyban s *Vámbéry Ármin* úr tulajdonát képezi, kinek azon szivességéért, hogy azt rendelkezésemre bocsátotta s a jóakaratú útbaigazításokért, melyekkel ezen részletek lefordítására buzdított, legmélyebb hálámat és köszönetemet nyilvánítom.

[1]) A török írók Konstantinápolyt igen sokszor *Der-i szeadet*, a boldogság kapuja, *Aszitane-i szeadet*, a boldogság küszöbe néven nevezik.

kedés tüze felgyújtatnék s az öldöklés és háború eszközei fölhasználtatnának, tervünk az, hogy a barátság és egyetértés jogainak felújitására és az ellenkezés és rendetlenség nyomainak eltörlésére az őszinte közbenjáráshoz folyamodjunk s erre nézve e fontos ügynek a magas porta részéről is elfogadott alakban való okvetlen végrehajtása és teljesítése, jelenleg a magas Portánál tartózkodó követünknek, Thalmannak különös gondoskodására bizatott; hogy pedig ez ügy véghezvitelére képes legyen, követi minőségének tiszteletfoka és joga, a teljhatalmú megbízott hivatalával növeltetett. Ugyancsak ez ügy okvetlen elvégzése végett az angol király és Hollandia generalisa is elhatározták, hogy közbenjárókká lesznek.»

E közben a nevezetteknek képviselői és a császár részéről Thalmann is, a közbenjárás ügyére szándékot mutattak, mire a nagyvezír is, hogy kifejezze örömét az ügy eme jelenségeért az említett követeknek bölcs levelet irt, melyben a következőket mondja: «Mindenki tudja, hogy az orosz hatalom szavát megszegte és nyilvánvaló, hogy szerződésünk feltételeivel ellenkező eljárást merészkedett tenni, sőt most Azov várát hatalmába kerítette; mivel akkép szerződtünk, hogy régi határaink egyetlen kövén túl nem lép: ennél fogva a béke alapját a 25-iki keletű szerződésben megállapított határ képezi; s minthogy az előbb kiállított szerződésből némely ügyek kimaradtak, ezek elrendezése okvetlenül szükséges. Hogy pedig az ily szószegő országgal az örökkétartó birodalomnak békéjét eszközölni óhajtó hatalmak szégyenben ne maradjanak, az ügy kezdetén a béke alapját tudni kell s arról, hogy a békéltető hatalmak közbenjárását Oroszország is őszintén elfogadta, a czár részéről az okmánynak a követek kezébe kell jutni. Mivel tehát ez ügyre vonatkozólag ama két dolog, melyek egyike a béke alapja, másika azon okmány, leveletekben világosan felemlítve nincsen, e kérdés szükségességénél fogva iratott e levél. Az ügy elintézését barátságosan remélitek s a magas porta híréhez méltó s a hatalmas császár véleményével egyező óhajtástoknak megismertetése és őszinte szándékotok ismétlése, figyelemben részesül». Így a valódi tényállás előadatván, a levél tüstént az említett követekhez küldetett.

AZ 1150. (1737.) ÉV ESEMÉNYEIBŐL.

A hitetlen Németország támadása és Nis vára bevétele.

Az előbb elmondottak szerint színleg a két fél kiegyeztetése végett látszó közbenjárás és álnokság leple alatt, valóságban az egyezség és szerződés szétbontására leskelődő gonosz császár is, miután az orosz nép Azov várát elfoglalta, ravasz tervében rejtőzködő gonoszságát végrehajtotta és nyilvánvalóvá tette. Korábban már előre fölszerelt negyvenezer pokolbeli hitetlen katonából két tábort rendezett be, melyek közűl egyiket Bosznia felé, a másikat pedig Nis vára felé küldötte. S azon kívűl, hogy egyenetlenséget és zavart okozzon a jól őrzött tartományokban[1]) húsz különböző helyen egyenkint tíz-tizenöt ezer katonával más és más seregeket mutatott és tűntetett elő s még tízezeret felűlhaladó vasas német katonával hirtelen az oláh határszéleket is megtámadta s nyomban az oláh bejek székhelyét Bekres[2]) városát erővel hatalmába kerítette. A mint az oláh bejnek ez hallomására esett, Jerkögi felé[3]) futott s ez eseményről a török sereget értesítette. E közben a hitetlenek a Duna partjain fekvő Ruszcsuk városából az iszlam határszelen levő Vidin várához értek, de itt a dicső határokon levő várak és erődítményekben tartózkodó hitharczosok részéről is ellenállás jött. Ez alatt nem csak tudósítás érkezett a hit ellenségeinek leírt mozdulatairól és támadásairól, és arról is, hogy a magas kormány segítségére és támogatására mindnyájan rászorúlnak, hanem még a vidini parancsnok Mehemed pasa ő magasságától újra egy ember is jövén, iratainak megértett tartalmában a következőket tudatta: «Már, úgymond, a gonosz fajú császár főparancsnoka és vője, valamint az átkozott másodparancsnok az előbb felkészített nyomorúlt seregekkel együtt Jenipalanka közelében a Dunát átlépték

[1]) *Memalik-i mahrusza* (jól őrzött országok) néven nevezik a török írók az iszlam tartományokat.

[2]) Törökűl: بكرش.

[3]) Törökűl: يركوكى.

és Nishez közel Alexinacz városához érkeztek s a benne levő ártatlanok némelyikét fogolylyá, némelyikét vértanúvá tették. Mikor ezután Iszperlik[1]) várát hatalmukba kerítették, hirtelen Nis vára ellen támadva, annak ostromához fogtak s némely csalárdsággal telt levelek küldözgetésével a parancsnokot megfélemlítették és megrémítették. Az említett várban így nemcsak hogy vezér nem volt, de még mivel négy-öt napra való élelem s az ellenállásra szükséges dolgok, a hadi szerek és ágyúk is hiányoztak, azért nyomorúlt életök megmentése végett a várat harcz és ütközet nélkül átadták.

Az átkozott hitetlenek a foglalás után őrségeiket fölszerelték és rendbe hozták s nyomban harminczezer rossz csillag alatt született katonából egy tábort rendeztek be s azt gonosz szándékkal Vidin várához küldötték, a többiek pedig Bosznia felé vették útjokat. Mivel a (vidini) határhoz baj nélkül és könnyen eljutnak, tudjátok meg, hogy ha e nagy határnak megerősítésében és oltalmazásában továbbra is hanyagság és gondatlanság adja elő magát, akkor ezen a világon és azon túl is az ártatlan muzulmánok elpusztításának menthetetlenül okai lesztek. Hogy tehát a gonosz fajú, ellenséges szolgahad megérkezése előtt huszezer katona elküldésére gondotok legyen, a végből magyaráztatott meg ez igazi állapot».

Midőn e rendkívüli hírt a török hadseregben levő iszlam nép meghallotta, mindnyájan a bánkódás és szomorú síránkozás áramlatának mélységébe süllyedtek s a bú és kesergés tűzhullámainak örvényébe foglyúl estek. Különösen a *szerdár ekrem*[2]) és *ketkhudája*[3]) a fölött való kétségeskedésük és izgatottságuk zavarában, hogy mely irányban tegyék mozdulataikat, folytonos habozással majd azt mondták, hogy Benderbe mennek, majd hogy visszafelé térnek, majd hogy megállapodnak, majd hogy elindúlnak s ekkép az időt és órákat elmulasztva, nem voltak képesek arra, hogy a hadsereg számára egyetlenegy helyet kiválaszszanak.

Ugyanekkor azonban a török hadseregben levő értelmes ítéletű emberek, a mint ez állapotot szemlélték, egyértelműen a szer-

[1]) A törökben: اسپرلك بابه‌ی وپلنقه‌ی.
[2]) Szerdar ekrem, a sereg fővezére.
[3]) Ketkhuda vagy kiája, a másodparancsnok.

dar ekrem sátorában összegyülekezve tanácskoztak, hogy a mostanáig még hatalmukban levő Vidin várának az ellenség ravaszsága és cselvetésétől való oltalmazása és őrzése minden egyéb dolog előtt történjék s hogy még tovább is haszontalan időveszteget és ne legyen, elhatározták, hogy a mozgósított seregnek útjában eső rumeliai járásokból *(Kaza)* egy csapat szedessék s egy csapat önkénytes is összegyűjtessék és azok jelenleg a török táborban tartózkodó karamaniai *vali*[1]) és Memes pasa ő magassága csapataival együtt Vidin vára segitségére küldessenek, a *miri miranok*[2]) közül pedig Tuz Mehemed pasa[3]) Nikápoly vidékére menjen. Miután így a mozgósításra a szükséges dolgok beszereztettek és mindenfelé a hirnökök kiválasztattak és elküldettek, az említett vezér és a mondott miri miran is elindult.

Ozman ketkhuda büntetésének elrendelése a szultáni irat által.

Miután az imént részletesen elmondottak szerint a szerdar ekrem ketkhudája, Ozman ketkhuda, a magas birodalom ügyeiben és a hadi dolgokban mostanáig hanyagnak és gondatlannak mutatkozott, az említett ravasz német követ Thalmann pedig az álnokság kelepczéjébe esett s az iszlam határok megerősítésének elhanyagolásából különféle bajok tünedeztek föl; ugyanis Jahja pasa tudtul adta, hogy az Azov várát bevevő hitvány seregek közel érkeztek, a vidini vali Mehemed pasa pedig bejelentette, hogy a német császár hitszegőleg az iszlam tartományok ellen támadott s hogy az említett erődítményeket hatalmába kerítvén, a bennök levő ártatlanok és gyermekek a fogság és megcsalatás tőrébe estek, mindezeknek következtében a világbíró szultán kiadta a sors villáma kitörését okozó és az igazság buzgalmát felébresztő parancsolatot, melyben elhatározta az izlam hadsereg megnyugtatására az említett ketkhudának megbüntetését és a szerdar ekrem letételét, a császári pecsétet pedig az eddigi benderi szeraszkiernek Muhszinzade Abdallah pasa ő nagyságának rendelte átadatni. Ezen ügyek

[1]) Vali, tartományi kormányzó.
[2]) Miri miran, alkormányzó.
[3]) Törökben : توز محمد پاشا.

elvégzésére a császári első istálómester, Ahmed aga, Rebiül-akhir hó 8-ik napját választotta ki, ezért a sereg tartózkodási helyére Kartal mezőre érkezett s küldetése okát előadva, a szerdari sátorba jött s azon dicsőséges szultáni parancs értelmében, mely Abdallah agának a vezérség szalagja és zászlója átadását tudatta, annak a hadsereghez való megérkezéseig a czobolyprémes mentét és ruhákat kajmakamsága trónjára helyezte. Ezután az előbbi szerdar Mehemed pasát Negropont őrzésére való elutazás végett Iszakdsiba küldötte s a parancs értelmében a tüstént végrehajtandó büntetést az említett ketkhudára kiszabta s levágott fejét a fővárosba küldötte. E rábízott szolgálat teljesítése után a szándékolt helyre (Bender) utazott s említett ő magasságának a boldogság pecsétjét átadta. Ezután ők Anatolia váliját, az ifjú Ali pasát, a benderi hadsereghez szeraszkiernek kinevezvén, a magas hadsereghez utaztak s a mondott hó 21. napján a nevezett mezőre megérkeztek s a hadi ügyek elrendezéséről és az izlam határok megerősítéséről gondoskodtak. Ahmed aga pedig küldetése ügyeit bevégezve visszatért.

Csapatok küldése a határok őrzésére.

Ez alatt a *szadri azem*[1]) Allah segítségével az iszlam határok elrendezésével foglalkozott s a moldvai, oláhországi és más határokhoz közel eső helyekre kicsinyenkint csapatokat és élelmiszereket küldözött s miután azokat ekkép megerősítette, akkor a ráják[2]) ellen elkövetett ellenségeskedései miatt nehány nappal előbb kivégzett Deli Redseb ezredes csapatai élére básbuggá Dsevher agát kinevezvén, elküldötte őt, hogy az oláh határon átjövő átkozott németeket űzze vissza.

A boszniai állapotok elbeszélése, a számos csaták és ostromok előadása s az iszlam nép diadalai a hitvány ellenséggel való ütközetekben.

Mikor a fekete arczú császár a padisah jól őrzött országaira sóvárgó fogát kinyújtotta, az álnokság függönye alatt hadserege

[1]) Szadr-i azem, nagyvezér.
[2]) Rája, keresztény vallású török alattvaló.

fölszerelésén és a szükséges dolgok elkészítésén fáradozott és tekintetét fölemelve, elsőben is Bosznia elfoglalásának gonosz szándékával százötven ezeret felülhaladó átkozott emberekből öt tábort rendezett be s ugyanekkor nyolczvanezer német és húszezer felsőmagyarországi katonaság élére Hilburgshausen nevű hitetlen herczeget vezérré nevezte ki s melléje még négy hírneves tábornokot és teljes fölszerelést is adván, Banjaluka vára bevételét elhatározta. A császár vője is (Lothringen herczeg) csapataival az említett vártól nyolcz órányira a Száva folyón épített hídakon átment s az islam határhoz közel eső Gradiska vár előtt tábort ütve, megállapodott. Azonfelül még a horvát bán s Kapronczа és Pétervárad tábornokai is német és horvát katonasággal két tábort alakítva, a boszniai határon levő Puzsin[1]) és Csetin[2]) várak előtt megállapodtak. Ezeken kívül Karlócza és Eszék tábornokai húszezer osztrák és magyar sereggel Belgrádtól Zwornik várához jöttek.

Ekkor a boszniai határokon levő váraknak kapitányai, az előkelők s az ország egyéb lakói e dolgokat szemlélve a bámulat és szomorkodás örvényébe sülyedtek s gondolataikba mélyedvén azoknak, kik azt óhajtották, hogy a két birodalom között az egyezség fenmaradjon, ezt mondták: «az ilyen hiábavaló sok költekezés és a hadseregnek ok nélkül való felszerelése épen nem volt szükséges, vajjon tehát a németnek előadott eljárása, a közbenjárás ügyének siettetése czéljából történik-e vagy pedig az a jelentménye, hogy békéltető szerepben a birodalmi kormányzókat hanyaggá téve az iszlam tartományt hirtelen megrohanja és elfoglalja?» Míg ezen dolog felől gondolkodtak, addig az időt ugyan elmulasztották, de a hitetlenek szabálytalan tetteit a tartományi kormányzó *(vali)* Ali pasának mégis tudtára adták.

Ezen vezér pedig körültekintő és előrelátó volt s habár a dolog feltünésekor a békés magyarázatokra semmit sem adott, mégis ezeket mondta: «Mint tudva van, a német a békeszerződés után is híres ellenségünk volt s határaink ellen elkövetett kártételei maig sem szűntek meg; mindezen dolgokat a nagyvezírnek

[1]) Törökül: پوژين.
[2]) Törökül: چتين.

tudtára is adtam s közelebb a hírek megérkezésére várok, ámde a szultáni hadseregtől korábban érkezett jelentésekben az iratott, hogy a némettel való barátságunk erős és az egyezség sem itt sem ott megbontva nincsen». Ezen szavak a határszéli lakosokra a vigasztalás ajándékai voltak. Ámde az események kezdetéből és folytatásából világosan levonható volt a következtetés, hogy a hit ellenségei nem a közbenjárás ügyének siettetésére határozták el eddigi előnyomulásukban való megmaradásukat, hanem hogy ebből reájuk haszon háromoljék. Ennélfogva előhaladásuk által szándékolt tetteik megtudása végett átkozott főnökükhöz külön egy embert küldöttek. Ez a gonosz táborba megérkezvén, az említett főnökkel beszélt s a vezér részéről beszédjét előadta és kérdezősködött arról, hogy mivel a magas birodalom és a német császár között Passaroviczon kötött béke ideje még nem telt le, az egyenetlenségre okul szolgáló véletlen eset sem fordúlt elő közöttük, mi az oka tehát, hogy egész táborukkal az iszlam határokhoz közeledtek s a béke föltételeinek megszegésével a határok nyugalmát fölzavarva, előnyomúltak? Erre az átkozott ravasz főnök elkezdve azt mondá: «Nekünk a békességgel és barátsággal ellenkező szándékunk nincsen s habár a szomszédságban vagyunk, de saját határainkat őrizzük». A nevezett küldött ezen szóra hivatkozva, mondá: «Ha ellenségetek nincsen s valamely véletlen esetről sem hallottatok, akkor mi teszi szükségessé, hogy ily szokatlan nagy számú táborral s egész hadi felkészüléssel védjétek határaitokat?» A mire ő durván baljóslatulag azt felelte: «Ennek magyarázati okát mi sem tudjuk, de *Petregünt*[1]) elérve, meglátjátok s a választ akkor megkapjátok», s haragos modorával elárúlta gonoszúl titkolt gondolatát, hogy az egyezséget fölbontani akarják.

Nevezett küldött e rövid felelettel visszatérve, a vezérnek az ügy állapotát a valóság szerint előadta s ezért érett megfontolással

[1]) Petregün (پترەکون) jelentményére nézve semmi fölvilágosítást találtam s nem tudom, vajjon vasas sz. Péter napját vagy más egyéb napot akar-e jelenteni. Alább ugyan még előkerül e szó s akkor azt írja róla a török történetíró, hogy a keresztények ezt szerencsés napnak tartják, mert úgymond: «általánosan híres az, hogy bármikor valami nagy dologba kezdenek, a mondott napon szoktak hozzáfogni».

és megállapodással a cselekvésre fordították gondjukat. A vezér a Szerajevoban levő előkelőket s a határokon levő kadikat (bírákat) és öregeket s az összes ulemákat és jámbor embereket, valamint a harcz embereit tartózkodási és megállapodási helyére Travnikba hívta s miután megjelentek, velök gyűlést tartva, jóságos és kegyes arczczal beszélt hozzájok: «Mindenki előtt tudva van, úgymond, hogy a hitetlen németek erős hadjáratra kezdenek készülődni, ámde mivel a magas portával valóegyezség megbontására semmi esemény sem szolgáltatott okot, azért az idő és a körűlmény kívánata szerint részünkről az összeütközés felhője mostanáig visszatartatott, noha az összegyülekezett átkozottak az iszlam határhoz már nagyon közel jöttek s azt minden oldalról megtámadni készűlnek, miként ezt emberünk jelenti, kit a határok előkelőitől érkező tudósítások miatt gonosz táborukba küldöttünk. Kérjük, hogy ez ügyben magyarázzátok meg helyes megfontolástok értelmét s adjátok elő mikép lesz alkalmas eljárni.»

Hogy pedig ez ügyet magok között megbeszéljék s kellőkép előterjeszthessék, más helyre vonúltak s egy órai haladék után ismét a boldogságos vezér színe előtt voltak s mindegyiknek egyértelmű beszédje ez volt: «Nyilvánvaló és világos, hogy a gonosz ellenségnek mostanáig hallott és bizonyított tettei, valamint eljárás módja országunk ellen gonosz szándékkal történtek s a kijelentett *Petregün* nap, az ő hiedelmök szerint szerencsés nap, azért akár mikor, midőn valami nagy dologba kezdenek, általánosan híres az, hogy a mondott napon szoktak hozzá fogni». Ugyanezen gyűlésben bemutatta a vitéz *szerdar* azon három levelet, melyek egymás után érkeztek, akkor már az Iszakcsi sikon tartózkodó s a hadi ügyekben homályosan látó fővezértől, Mehemed pasától. Ezeknek tartalma ez volt: «Ha a németek az iszlam határokon átjönni merészelnek is, mivel a köztünk levő békeszerződés szerint ez csak a béke fonalának elszakasztásával történhetik, ezért a mozgósításra ne törekedjetek». Erre ő így szólt: «Rajta! Mohammed népe! induljunk el mi Allah parancsára a hitharczba s a vezér ellenkező parancsára könnyen megfelelünk». Mire valamennyien ezt válaszolák: «Illik, hogy ezentúl az ellenség cselvetései iránt ne legyünk gondatlanok, hanem az okos körültekintés szabályai szerint a cselekvésre készen levén, az idő kívánalma szerint az ellenálláshoz

fogjunk s a fölséges Isten oltalmában bízva s az imádság sokszoros csodáinak áldásaiban reménykedve, bármely részről mutatkoznak a birodalom és a hit ellenségei, ellenük a leverés és megsemmisítés igyekezetét s Allah segítségével a visszatorlás törekvését kifejtsük»; ezt mondva, mind kijelentették, hogy a hit és a magas birodalom üdvéért életüket és vérüket feláldozzák. Az említett vezér a gyűlés véleményét ezerszeresen jóváhagyta s vitézségükre százszoros *aferint*[1]) mondva, felülről sugalmazott szája bölcseségének ékszerszekrényét kinyitván, mondá: «Az én véleményem és megfontolt igaz szándékom is ez s hogy a hitvány ellenség leveressék és a hithű harczosok mindenkép győzzenek, most már a sereg toborzása s a szükségletek és hadi szerek ügyében közösen illő eljárást fogadjunk el». Ezután mindnyájok megállapodása szerint a boszniai tartomány harminczkét járásának mindegyikében a hadügyekben jártas vitéz férfiakat basbuggá választott s korábban az orosz háború miatt a fölséges hadsereghez utazó *ziametok*[2]) és *timarok*[3]) birtokosainak Boszniában levő testvéreit és fiait *alajbégekké*[4]) nevezte ki s megparancsolta, hogy a járások lakói közül a harczképesek készen legyenek s szükség idején sietve Travnikba indúljanak. A bosnyák határon fekvő várakban tartózkodó őrök és kapitányok valamennyien őrködtek s mindannyinak megparancsoltatott, hogy az átkozott ellenség visszaverésére s a padisah várainak megőrzésére buzgólkodjanak.

Ezen események után, mivel a hitvány átkozottak által választott s imént okadatoltan értelmezett Petregün napja elérkezett, ezért már korábban megérkezett és elrendezett táboruk kicsinyenkint helyéből kimozdúlt s az iszlam országba helyezvén át lépteit, Rebi-ül-evvel hó tizenegyedik napján a bosnyák határon levő Zwornik vára közelében sátort ütött s onnan a mondott várhoz közel fekvő *Sendsa palanka* ellen hirtelen rohamot intézett s a benne

[1]) Aferin, helyes.

[2]) Ziamet, katonai hűbérbirtok Boszniában.

[3]) Timar, hasonlókép hűbérbirtok, oly kötelezettséggel, hogy a birtokos személyesen menjen háborúba s minden 3000 denár jövedelem után egy lovast állítson ki.

[4]) Alajbég, egy zászlóalj parancsnoka.

talált összes férfiakat kegyetlenül legyilkolván, négyszáznál több ártatlan és szegény asszonyt és gyermeket elfogtak, minden marháikat, házi állataikat, vagyonukat és kincseiket elrabolták, sőt azon fölül a várat még föl is gyújtották. Mikor e kegyetlenséget végrehajtani merészkedtek, akkor Zwornik várának lakói küldöttjük által az említett vezért erről tudósították, maguk is azonnal segítségért könyörögtek s a megalázodás porával súrolták arczukat. Noha ezenkívül más helyről még nem érkezett semmi tudósítás, ámde az állapot hasonlóságánál fogva semmi kétségnek sem volt helye arra nézve, hogy a korábban megérkezett többi gonosz táborok is az említett jelzett napon más-más helyre fogják hódításuk kezét kinyújtani. Ennek következtében az összes igazhivőket teljes bámulat és aggódás fogta el s a dicséretes, okos vezér is töprenkedésbe mélyedett s minden eshetőségre gondolva, a jeles miri miranok közül Ahmed pasát, a testőrséget *(kapuszi khalki)* és a fényes kapu öt zászlóalj janicsárságát, az önkénytes vitézeket sietve az említett várhoz küldötte, hogy a bemenetelre alkalmat keressenek. Ekként az iszlam hivőinek segítséget nyújtottak.

A korábbi megegyezés szerint a hit elleneinek ellenséges fellépése esetére visszatartott seregnek előjövetele is nyomban végrehajtatván, az összes sátorok, lófarkak és zászlók *(szandsák)* Travnik mezején felállíttatak, ezután a bölcs véleményű vezér is a mondott napon a dicső sátorokhoz a siker ajándékával kiment s parancsolatát tüstént szétküldötte, hogy a felkészülő és az idő szükséglete szerint behívásra rendelt egyéb győzelmes csapatok is a nevezett síkságon levő táborral találkozzanak. S a királyok Istenének kegyelmével nehány napra a harminczkét járás harczra képes emberei basbugjaikkal és a járások urai az összes *ulemákkal* és a *ziametok* és *timarok* tulajdonosai és nehány nagy város *muftijai* s a határokon levő férfiak zsoldért és zsold nélkül, gyalog és lóháton a fölséges hadsereghez siettek. A helyes ítéletű *vali* pedig, mivel biztos volt, hogy a hitvány hitetleneknek feltünedező többi táborai is más-más helyekre fogják balvégzetű lépteiket helyezni, azért megfontolással éjjel-nappal a vidékek figyelésére vetette szemeit s megnyugvás nélkül éjjel-nappal Mohammed népe oltalmazásának módjáról gondoskodott, hogy mely irányba kell indúlni s az igazhivők életének védelmezésére mikép kell segítséget adni; e végre

az Istenhez fordúlván, szive tisztaságával szemeit fölemelve, imádkozott és könyörgött.

Ezen közben tudósítás érkezett, hogy a bosniai határon fekvő *Osztrovicza* [1]) vára közelében sátort ütő balvégzetű tábor az említett jelzett napon helyéből kimozdulván, ágyúkkal, bombákkal s más ostromszerekkel a mondott várat körűlzárta és ostrom alá fogta. Mihelyt a nevezett vezér ő magassága ezt megtudta, abban az órában sietve a segítség ügyére fordította figyelmét és gondoskodását s a csapatok elrendezésére és elküldésére nézve intézkedett. Ozmán pasa fiát (pasazade), Ali bejt, ki eddig a csausok kethkhudája volt, és Mehemed kapitányt, ki annak előtte, mint Zwornik kapitánya híressé lett, basbuggá nevezvén, mindegyiknek megparancsolta, hogy az együttes működésre figyelmet fordítsanak, s őket együtt elküldötte és Akhisszar, Gülhisszar és Travnik járásoknak csapatait egy sereg határszéli férfiúval hozzájuk rendelte. Nevezett Ozman bej küldetése szerint ötezer harczossal Travnikból kiindúlva, sietve Osztrovicza felé utazott, mely körűlbelűl harminczhárom órányi távolságra volt s külön *Bujurdi*-val [2]) megparancsoltatott, hogy a Noviban, Behkeben és a környéken levő férfiak is lehető gyorsan a mondott sereghez csatlakozzanak. Erre ők gyorsan megindúlva a mondott várhoz közel eső helyen találkoztak s tökéletes egyetértéssel az ostromlott igazhitű harczosok megszabadítása végett a vitézség övét felöltvén, mint a tűztenger hullámai csapatonkint estek a gonosz ellenségre.

Az ostrom lefolyásának előadása.

A hitvány átkozottak tizenöt napon át az említett vár bevételére alkalmat kerestek s éjjel-nappal nehány száz ágyúval és bombával, a benne levő hitharczosok szorongatására mindenkép törekedtek, a vár lakói pedig vitéz kitartással az ellenállás ügyében életük és vérük feláldozásával szilárdságot mutattak. Azon kívűl, hogy szándékukban a legkisebb gyöngeség és törekvésükben semmi

[1]) Törökűl : استروبچه عتیق

[2]) Bujurdi, e névvel szokták jelölni a rendeleteket. Nevét veszi a bujurmak, parancsolni igétől.

esetleges hiány nem volt, boszniai szokás szerint még az asszonyok is férfias cselekvést mutattak s alakjukat és ruhájukat elváltoztatva, fejükre a harczosok sajátságos sapkáját föltették és a *potur* [1]) nadrágot felöltötték s szolgálatuk helyén vitézek módjára megállottak. Egy csapat ércztestalkatú asszony, csatafegyverekkel díszítette föl magát s kezébe villogó kardot és alabárdnak és pallosnak nevezett eszközöket fogott s a hol az ellenség mutatkozott, ránczba szedett homlokkal, vallásos szépségének szemeit és testét mutatva a kardot és a lándzsát forgatta; egy másik csapat pedig a hitharczosok szolgálatára állván, a hol szükség volt, ott golyók és más szükséges eszközök hordásával segített rajtuk; s némelyek az elgyengültekét és elerőtlenedetteket gyámolítva, Allah segítségével a szomjazókat megitatták; s mások a betegek és sebesültek gondozására fordították gondjukat. Ámde mivel az ostromolt hitharczos sereghez képest a hitvány hitetlenek töméntelen nagy számmal voltak, ennek következtében éjjel és nappal, mint az eső úgy hullott a golyó és bomba s a várnak legtöbb helyét elrombolta és elpusztította; s az ostrom és szorongatás napjai haladván, az ostromolt harczosoknál a lankadás és elgyöngülés foka mutatkozott.

E közben Allah segélyével az említett vár segítségére sietö győzelmes lovas csapatok közel érkeztek, a mit a hitvány pogányok mikor meghallottak, az ostrommal azonnal felhagytak s egyenesen ellenük intézték átkozott lépteiket. Az igazhitű harczosok is, mikor ezt látták, tüstént zászlóaljaik elrendezéséhez fogtak s együttesen kardot rántva, Allah nevét sokszorosan kiáltozva, oroszlánok módjára vitéz rohammal támadtak rájok, s soraikat azonnal széttörték és összezavarták, úgy hogy az átkozottaknak megállási erőlködése megrendült és megfutamodtak s némelyek, mint a Gönczölszekere rúdjának csillagai szétszórattak, nagyon sokan pedig a fénylő kard eledelévé váltak. Az iszlam harczosok a futamlóknak öt óra hosszáig nyomukban voltak s némelyeket a pokol mélyére vetettek, másokat pedig elfogva, rablánczra fűztek; ezután futásuk gyeplőjét visszafordítván, az összes ágyúk, fegyverek, készletek s más mindenféle vagyon zsákmányúl esett s az említett vár is az ostromlás és hódítás körmeiből kiszabadúlt. Csata közben ugyan

[1]) Potur, a bosnyákok sajátságos viseletű nadrágja.

a seregnek basbugja, Ozman bej, valamint a vár népéből és a győzelmes seregből is nehány tiszta lelkű igazhivő a vértanúság kelyhét kiitta, ámde a hitvány hitetlenek közűl is nagyon sokan elpusztúltak és megölettek vagy pedig fogságba jutottak és a sánta generalisnak nevezett, tisztátalan emberük is[1]) a bünhődés gödrébe esett. A balvégzetű sereg parancsnokai közűl csakis egyetlenegy menekűlt meg a megsemmisüléstől.

Ezután egyesűlve siettek e nagy győzelmet a tartományi kormányzónak (vali) tudomására hozni s szavaik igazolására és megerősítésére az előkelő foglyok közűl (Öszter اوستر) Eszterházy (?) gróf nevű tábornokot és nehány kapitányt, a harcz lefolyását leíró levelekkel hozzá küldötték. Mivel az említett várat ostromló, hitvány tábornak rendkívűli sokasága a nevezett vezérnek már korábban tudomására esett, tökéletes vitézsége nem engedte őt tovább nyugodni, ezért maga is személyesen a megtámadott és ostromolt iszlam nép oltalmazására fordította tehetségének egész erejét s e végett a travniki térségről sietve fölemeltette a zászlókat s a három órányira levő Karavel nevű helyre vetette boldogsága árnyékát. E közben, mikor a győzelmes csatát meghallotta s a küldött hadi foglyokat meglátta, a kegyelmeket osztogató Istennek dícséretet és hálát adván, a győzelmes harczosoknak díszruhákat, pénzajándékot és érdemjeleket adományozott, az említett helyről megindúlva, hat órányira előre ment és Jaicza városa előtt ütötték föl megállapodásuk sátorát.

Banjaluka ostroma.

Az előbb elmondottak szerint a romlott császár Banjaluka meghódítására az átkozott Hilsburgot (Hildburghausen) küldötte, ki Banjalukához közel, Gradiskában seregét elrendezte s készületeit befejezte s a jelzett napon (Petregün) ő is onnan egyenesen az említett vár felé indúlt, mely meglepő hír a kadi, az őrök, az öregek és az előkelők által a mufti efendi közvetítésével tudtúl adatott s mivel segítségért könyörögtek, a dícséretes váli a vitézség ereinek

[1]) Csak *topal dseneral*, sánta generalisnak mondja, de az igazi nevét sehol sem teszi ki az író.

s a bátorság üterének megmozdulásával tüstént készen volt arra, hogy a várban levő iszlam *marabutokat* [1]) segítse. A segítés ügyére nézve gondosan rendezkedett s ezen kívül még azon örvendetes hírrel, hogy az osztroviczai csatában az iszlam vitézek a hitvány ellenséget megsemmisítve legyőzték, a vigasztalás ajándékát adta meg nekik. Most tehát boszniai Ibrahim agát, ki azelőtt Szerajevo kajmakamja volt, a legkedveltebb agák társaságában egy sereg harczedzett és csatához szokott vitézzel a vár őrizetére elküldötte. Ezek a velök levő oroszlánszívű hősökkel, a hit ellenségeinek megérkezése előtt sietve a várba mentek s az elbeszélt örvendetes csatának hírűl adásával az őrök és marabutoknak a vígasztalás ajándékát hozták, azután pedig az átkozott ellenségre vigyázó szemet vetettek. E közben a túlsó oldalról a hitvány hitetlenek is a nevezett Gradiskából kiindúlva, nyolczvanezer válogatott vitézt kiszemeltek s föléjök a gonosz császár belső emberei közűl egy titkos tanácsosi ranggal bíró egyént basbuggá tettek s elküldötték azon gonosz szándékkal, hogy a mondott várnak külvárosát elpusztítsa és lerombolja. Mikor az előkelő férfiak ezt meghallották, az egész őrség és lakosság gyűlést tartott s bátran így szóltak: «Mindnyájan tudjuk, hogy a hitvány ellenség az egyezség szétbontásával az iszlam határokon átjövén, *Pesznidse* várát már elpusztította s az összes lakosságot legyilkolta, s Osztrovicza várát ostrom alá fogta. Íme, ily eset érkezik városunkra is; vajon lakodalomra hív-e bennünket? Rossz szándéka napnál világosabb lett; most tehát mi is az ellenség ellen indúlva, a vitézseg erejével törjük meg hatalmát». A mire a kerűleti alkormányzó (müteszellim) és egy csapat gyenge szívű ezt felelte: «Mi a vár őrizetére vagyunk küldve, míg tehát a háborúra parancsot nem kapunk, ily nagy dologra való készülődés, az öldöklés és vérontáshoz való kezdés illendő-e?» Midőn így félénkségüket kimutatták, egy csapat harczos egyén az említett város kadijához küldött, ilyképen szólva neki: «Efendi! az ellenség nyakunkra érkezett, öt órányira van tőlünk, ha ma ide nem jön is, semmi kétségünk sincs róla, hogy holnap itt lesz. Mit gon-

[1]) Marabut, általában mohammedán papot jelent, de jelent még oly embereket is, kik állandóan egy helyen tartózkodnak, mint pl. a várőrök.

[2]) Törökül: پسنیجه.

dolsz, vajon jogosan meg van-e engedve őt öldökléssel visszatéríteni?» A város kadija, valóságos boszniai ember, bátor tudós, és az ügyekbe belátó törvénytudó levén, e nyilvánvaló körülményekből bebizonyítva, értésül adta, hogy ily nagy dologban a halogatás megbánást okoz s viszonzásúl azt felelte, hogy Mohammed népe kárának visszaverésére mindenki kötelezve van az ellenséggel való megütközésre. «Ha tehát ezentúl kételkedések és hiába való árnyképek után nem indúltok, semmi kétség sincs abban, hogy harczosaitok diadalmaskodnak, a kik pedig közületek megöletnek, azok vértanúk lesznek s szolgálatotok vallásos, igyekezetetek pedig ezen a földön és a másvilágon dícséretes lesz.» Ezeket mondva, kezét felemelvén, imádkozott s e szóval: «Mindnyájatokat Allahnak ajánlottalak», a vitézséget felélesztvén, harczvágyókká tette őket.

Ennek következtében a várbeliek közűl nyolczszáz erős szívű vitéz kiválasztatván, élükre az imént megérkezett önkénytesek agája és a vár helyettes kapitánya Kjatuzade Mehemed aga és Gradiska kapitánya és Maglaj kapitánya basbuggá neveztettek ki, s az ellenség állapotának kiszemlélése végett elküldötték őket.

Mint az előbbi lapon világosan előadtuk, a ravasz ellenség előre küldötte átkozott emberét, ki a vele levő sereget három részre osztotta és *indse kara guvel*[1]) néven ezer embert kiválasztott s nyomába *bas kara guvel* néven kétezer embert küldött s azután ötezer rossz csillagzatú katonával maga is zászló alá állott; mindegyik csapatot negyedórányi távolságra helyezte el egymástól s külön-külön mindegyiknek megparancsolta, hogy a szükség kívánalma szerint egymásnak segítségére legyenek. Mindezt a kémek hírül hozták, azért a vitézség terének hősei a fölséges Allah segítségével vitéz lovasságukkal a hitvány átkozottakhoz siettek s a néhány órányi távolságon keresztül hatolva reggelre az *indse kara guvel* néven legelül levőkkel találkoztak s a mint éjjeli rejtekhelyükből kivonulva előtüntek, a gyilkoló hadi eszközöket azonnal használni kezdették s a gonosz csapat még szemeit sem nyitotta fel, mikor oroszláni támadással és vitéz rohammal estek rá s

[1]) Törökül: اینجکه قره غول E hadi műszónak bővebb magyarázatát sehol sem találtam. *Guvel*-nek nevezik a táborban az olyan csapatot, mely az ellenségnek hirtelen való megtámadására van szánva.

mintha a végítélet napja virradt volna fel rájuk, ellen nem állhattak, valamennyien megzavarodtak és sokan a vitézek oroszlánölő kardjának eledelévé válván, a *bas kara guvel* néven utánuk jövő tévedező hadosztály felé futottak. A győzelmes csapat azonban czéljától nem állott el, hanem a második hadosztályra törvén, a kard és lándsa pusztításával azt is megremítette, úgyhogy ez a főzászlóaljhoz kivánkozott, ámde a csatatér oroszlánjai nem szüntek meg a hitványaknak folyton nyomában lenni s ezek ekkép nem értesíthették egymást s így történt, hogy a muzulmanok oroszláni erejét ők sem állhatták ki s mint a Gönczölszekere rúdjának csillagai szétszórattak és három órányira levő főtáborukhoz futottak. A győzelmes muzulman csapatok ezentúl már nem látták czélszerűnek önmaguk és lovaik fárasztását, azért az eddigi eredménynyel megelégedve diadalmasan visszafordultak. Ezen csatározásokban és ütközetekben az iszlam részről csupán ötven tiszta lelkű igazhívő itta ki a vértanúság kelyhét s ugyanannyi sebesült meg, a hitetlenek közül pedig az elesett tisztátalan lelkűek megszámlálhatlan sokan voltak s még nagyon sok előkelő emberük és basbugjuk a fogság rablánczaiba jutott.

Ferhadpasazade Musztafa pasának ketkhudája Szalih ketkhuda nevű híres vitéz a csata heveben egy tábornokkal találkozott s őt élve el akarta fogni, ámde ez puskájával reá lőtt, ő pedig ugyanakkor lándsájával sújtott arra s mindketten egyszerre találva, a haldoklás porával lettek behintve. Végvonaglásában a gonosz tábornok így szólt Szalih *ketkhudához:* «vajjon a várban sok katonaság van-e?» s ezt mondva elesett; a *ketkhuda* pedig így válaszolt: «szép, vitéz hitetlen, mi közünk most már neked is meg nekem is a várhoz? Nézd inkább most már a poklot»; s alig hogy ezt mondta, az átkozott hitetlennek szennyes lelke a pokolba ment, s mivel az említett ketkhudának sebe is halálos volt, a vértanúk seregéhez csatlakozva a paradicsomba indult. A győztes csapatok pedig e diadallal ép egészségesen visszatértek a várba s a nagyszerű jelentéssel az öregeket és ifjakat megvigasztalták.

Nyomban utána néhány előkelő vitéz kiválasztatott s e nagy győzelmet tudató levéllel a tartományi kormányzóhoz küldetett s egyúttal az elfogott tábornokok és kapitányok is átadattak neki. Ezek az említett vezérhez jövén, a győzelmet előadták neki, a mi

fölött valamennyien nagyon örvendeztek. S mikor az ellenség számáról, ágyúiról és hadi szereiről felvilágosították, a mondott helyről kiindulva hat órányira előre haladtak s Budrascsa mezején ütötték fel sátoraikat.

Az osztroviczai segélycsapatok megérkezése.

Ezalatt, mint már említettük, az Osztrovicza segítségére küldött győzelmes csapatok Allah kegyelmével a hitvány ellenséget megszalasztották s most az iszlam sereghez visszatértek. A nagyságos vali a seregnek díszruhákat ajándékozott s a harczedzett vitézek mindegyikének hadi kitüntetéseket s más kegyeket adott, ezután a seregnek fönnebb már említett főnökét, Mehemed kapitányt, a határszéli vitézekkel s néhány járás harczképes férfiaival Banjaluka segítségére elküldötte.

Az ostromló tábor megérkezése s az ostrom lefolyása.

Azelőtt már mondottuk, hogy a hitvány hitetleneknek gonosz tábora ágyúkkal, bombákkal és sok mindenféle hadi készületekkel a nevezett várhoz érkezett, a hol sátoraikat felütvén, köröskörül árkokkal és sánczokkal erősítették meg magukat. Ezután kilencz helyről az ágyúkat és bombákat működésbe hozván, éjjel-nappal ezernyolczszáz ágyúval és bombával rombolták a várat. A várban levő igazhivő harczosok lelkükre öltvén a vitézséget, mitsem törődtek a hit ellenségeinek lövöldözésével, a támadások visszaverésében életüket és vérüket feláldozva egyetlen nap se mult el, hogy néhány átkozott hitetlent a pokol mélyére ne vetettek volna. E közben egy asszony, ki szintén az ellenség visszavetésén fáradozott, minden oldalról a lövöldözés közé jutván, a szerencsétlen véletlenül mint fogoly az ellenség kezébe került s a fönnebb említett átkozott főnökhöz vezették, a ki most azonnal levelet írt s azt ezen asszony által a várba küldötte.

A levél fordítása s az ostrom lefolyása.

«Banjaluka várát őrző pasának, a vele levő tiszteknek és derék férfiaknak jóakaró üdvözletemet küldöm. Az illendő barát-

ság követelménye szerint állapototok és egészségtekről kérdezősködve szíves figyelmetekbe ajánlom ezeket: a hadsereget és annak készülődéseit láttátok és szemléltétek a császár seregeinek erejét; ti is eddig vitézül viseltétek magatokat s megbizatástoknak megfelelőleg nagy erőt fejtettetek ki; de a bátorság és vitézség csak mostanáig való volt, mert tudjátok meg, hogy ezentúl bármennyire vitézkedtek is, annak semmi haszna sem lesz s valamennyien csak hiába fogtok elveszni. Nekünk ellenállani nem lesztek elégségesek s nektek segítség nem érkezik, mivel azon pasátoknak, kinek segítségében bíztatok, csupán csak háromezer embere van. Nekem jelenleg négy hírneves tábornokom van, kiknek mindegyike képes arra, hogy más-más pasátoknak megfelelhessen s pasátoknak nincs is tehetsége, hogy ezen vidékre jöhessen. Seregeink már Puzsin és Csetin várakat is ostrom alá fogták; s mostanáig már Nis vára is bevétetett. Ha tehát a várat átadjátok, vagyonotokat és életeteket megkímélve, békében elbocsátunk benneteket. Isten veletek».

Az átkozott hitetlennek eme ravasz jellegű levele az egész nép jelenlétében felolvastatott s midőn tartalmát megértették, a várparancsnok kérdé a gyülekezetet: «Mit szóltok ehhez?» Erre a hitharczosok együttesen így kezdettek szólni: «E vár a mi urunknak, az iszlam dicsőséges és hatalmas padisahjának tulajdonát képezi s mi e jótevőnknek várát, a kinek igazságossága szárnyai alatt békében és csendességben éltünk, valamint atyáinktól ránk maradt hazánkat a hit ellenségének át nem adjuk. Szívünk őszinte szándéka az, hogy hitünkért és padisahnkért életünket és vérünket feláldozzuk s valamennyien megtörve, míg bennünk egy csepp élet lesz, harczolni meg nem szününk». Ezután, hogy e szándékban és föltevésben megmaradjanak és állhatatosak legyenek, egymással szövetséget kötötték s a szent Koránra tették kezüket s mikor egyezségök megkötését erős esküvel megszilárdították, az összes ágyúkkal és puskákkal egyszerre tüzet adván, az átkozott hitetlennek levelére a feleletet az ágyúk szájával, a puskák nyelvével s a lándsákkal adták meg.

E körülményről a tartományi kormányzót *(vali)* is nyomban értesítették s a levelet néhány vitéz férfiú által elküldötték. Ezek az éj sötétjében álruhába öltözködvén, az ellenség sánczain keresztül az átmenetelre alkalmat kerestek s a kormányzóhoz jutván,

hadi kitüntetéseket és ajándékokat kaptak. A bemutatott levél tartalmával megegyező véleménynél fogva az idő és a körülmény kívánata szerint a cselekvésre és mozgósításra készületek történtek. A várban levő muzulman harczosoknak tanácsadás és utasítás végett oly értelmű levelet írt, melyben a vitézség ereit megmozgatva, az ellenséggel való harczolásra ösztönözte őket. Tengerként eláradó hadaimmal, úgymond, személyesen is azon leszek, hogy nektek elégséges segélyt adjak. Mikor ezen levelet az említettek által a várba küldötte, helyéből kimozdúlva, a hit ellenségei ellen való indulás útját kezdette keresni.

Ezen közben néhány kémet fogadtak föl, kiktől értesüléseket vettek, hogy a Banjalukába vezető főúton az iszlam sereg átmenésének megakadályozása végett a hit ellenségei nagy sánczokat, töltéseket, árkokat és csatornákat készítettek s valamennyi átjárót és útat elzárták s egyúttal ezek jelentéséből kiviláglott az, hogy a hitvány átkozottak ellen azon irányban indúlva, ha az említett árkokon átmenve a várhoz jutni sikerül, ez sok ember életébe fog kerülni. Ennek következtében a vezér újra gyűlést hívott össze s azon kérdést intézte valamennyihez: «Vajjon azon az úton induljunk-e meg, melyet a hitvány pogányok már elzártak, vagy pedig helyesebb lesz az ellenség tudtán kívül valamely más irányt választani s azon menni?» Az összes határszéli férfiak, mikor ezt megtudták, vitézségük és bátorságuknál fogva a rejtett útat nem látták észszerűnek s azt tanácsolták, hogy bármennyire nehéz és bármily veszélyes legyen is, a főúton kell nyiltan elindúlni. E fölött azután igen sok beszéd és hosszas, heves vitatkozások történtek, míg végtére a bölcs és okos vezér, mivel megállapodott tervet be nem mutattak, a gyűlést föloszlatta s ezután néhány az ügyekbe belátó és nagy tapasztalású s a katonai dolgokban járatos előkelő férfiút hívott meg magához s együtt azután az ellenség ellen való indulásra nézve komoly véleményben megegyeztek, hanem teljes elővigyázattal és körültekintéssel az említett dolgot titokban tartották s valamennyinek csak azt hirdették ki, hogy az egyenes úton fognak megindúlni.

Ezután Rebi-ül-akhir hó hatodik napján, szombaton, az említett mezőről sátoraikat fölszedvén, a megállapított úton a hitvány ellenség felé siettek s Banjalukától három órányira állapod-

tak meg, s onnét a fényes eredetű szerdar és bizalmi embereinek elhatározása szerint az említett útról letérve a Verbasz folyó két partján nyugatról keletre elnyúló és Banjalukát övező hegyek szélén egyenesen a nevezett vár felé fordították kengyelüket. Mehemed kapitány által odarendelt hajókon a folyó keleti partjára átmentek s anélkül, hogy az ellenség észrevette volna, a vártól félórányira eső helyre értek s ott éjjel kipihenték magokat, s a következő napon, vasárnap, két órakor [1]) a hegyről a banjalukai mezőre leszálltak. Ezután a csapatok elrendezéséhez kezdettek s a jobb és balszárnyra valamint a középre való tekintettel a győzelmes szerdar az összes testőrcsapatokat, a szerajevói agát, az önkénytesek agáit a janicsárokkal a középre állította; a boszniai helyettes kormányzót seregeivel, és a harminczkét járás kadijait összes harczképes embereikkel, továbbá az egykori zvorniki kapitányt, Mehemedet, az összes határszéli győzelmes kapitányokkal és mindenféle harczosokkal a jobb szárnyra; a *ziamétok* és *timarok* tulajdonosait pedig a többi vitézekkel a bal szárnyra helyezte el.

Mikor már a harczra mindnyájan készen állottak s a megütközés ideje közel volt, akkor a diadalmas szerdar az összes zászlóaljak elé ment s mindegyiknek megmagyarázta, hogy miképp fognak előre haladni s mindegyiknek állapotához és méltóságához képest kedvezéseket tett, s kinek atyját, kinek testvérét, kinek gyermekét hozta emlékébe; ezután nyájas arczczal ily buzdító szavakat mondott: «Mai napon veletek együtt a fölséges Istennek én is igénytelen szolgája vagyok. Íme ez azon nap, melyen az igaz hitért áldozatot hozni, s a mi nyugalmunk és békességünk eszközlője, az iszlam padisahja, a mi jóságos, kegyes urunkért életünket és vérünket fölajánlani kell. Bizonyos, hogy az ellenség győzelmet nem arat s erős támadásunknak ellen nem állhat. Lássuk most, hogy ti Mohammed vallásáért minő szolgálatot s padisahunkért minő vitézséget mutattok.» Ezután helyére visszatérvén, sietve mindnyájan rendbe állottak.

Túl oldalon a hitvány ellenség, a győzelmes seregeknek megérkezését nem is sejtette s mikor látták, hogy egyszerre csak a

[1]) Mohammedan óra szerint; a mi óránk szerint körülbelől kilencz óra.

hosszan elnyúló hegyről csapatonkint a síkságra lejönnek, ész nélkül egyik a másikba ütődve kavarogtak, mint a Feketenger háborgó hullámai. A hitetlen vezér erre négy tábornok mellé azonnal tizenötezer páncélos fegyverzetű, kitüntetett katonát rendelt s a hídakon sietve átküldötte, hogy a másik oldalon levő gyenge hadosztályhoz menjenek. Ezek a hitvány csapattal egyesülve ágyúikat elhelyezték, hadosztályaikat egymás után elrendezték s a sors kerekét maguk elé vevén, az ütközetre megérkeztek. Ugyanezen oldalon a bölcs belátású vezér, mivel látta, hogy a döntő ütközetre került a sor, lováról leszállt s arcát a megalázódás porával hintve be, szemeiből könnyeinek szabad folyást engedve, teljes alázatossággal a Magasságbeli trónjához ekkép imádkozott: «Allah! e napon igénytelen szolgádnak s az összes tiszta lelkű hitharczosoknak irgalmazz és kegyelmet adj. Az igaz hit védelmére őszinte szándékkal indultunk el a csatába. Segítsd ez elhagyatottakat, a szennyes és vétkes pogányok szétszórására, kik azon szándékkal egyesültek, hogy a tiszta iszlamot fölemelő és tiszta személyedet magasztaló hitharczosokat a világ lapjáról letöröljék.» Ezután ismét lóra ülvén fénylő kardját megvillogtatta s az ellenséggel szemközt a jobb és bal szárnyra lovagolva az ellenség űzésére a jelet megadta. Mikor ismét helyére állott, akkor a győzelemre kiválasztott csapatoknak vitézsége és hősiessége olyan volt, mint a tenger hullámai s többszörösen Allah nevét kiáltva, mint a tűzhullám zuhatagja, úgy siettek az ellenségre s egy oroszláni rohammal a hitvány hitetlenek közül többnek a fejét a föld porába dobálták. A fölséges Isten segítségével és kegyelmével az első roham alkalmával a hitvány hitetlenek közül négy ezred katonaság és három hírneves tábornok ért el a pokol tüzére, azonkívül tömérdek sokan életöket menteni akarván, a Verbasz folyóba estek és elvesztek. Noha az hitetlenek ereje megtörve és dölyfös hadosztályaik fölforgatva voltak, mégis, mivel megszámlálhatatlan sokan még a folyón átkelve, egymásnak segíteni kezdettek, azért ezenfelül még mintegy két órán keresztül a hitharczosoknak a hit ellenségével való vitézkedése a harcz és öldöklés terének nagy élénkséget adott. Ezen közben a csatazaj kissé alábbhagyni kezdett s úgy látszott, hogy a harcztér emberei némi kis nyugalmat nyernek.

Csakhogy jól meggondolva ismét a dicsőség folytatását ke-

resték. Ugyanis Mehemed kapitánynak, a roham közben lova elveszett, azért egy másikra ült, de az öldöklésben az is porba hullt s ekkor egyik vitézének lovára ülve újra tovább harczolt s mikor ez is elesett, akkor gyalog folytatta a küzdést és néhány helyen megsebesült. Mikor fejéből a vér ömlött ki, mint egy sebzett oroszlán jött ki a táborból s nem engedte magát az ellenség által elfogatni. Hanem az értelmes *vali* az említettnek küzdelmére személyesen figyelmet fordítván, mikor az elébe jött, tüstént a maga villámparipáját ajándékozta neki s díszruhával s hadi érdemjellel fölékesitvén őt, különféle kedvezéseket tett neki és sebét beköttette. S ez tökéletes vitézségénél fogva ily állapotban is helyére állott s épen úgy, mint előbb, az átkozott ellenség ellen való harcz folytatására törekedett.

Egy kis idő múlva tehát az iszlam oroszlánszívű zászlóaljai vitézségük és hősiességüknél fogva a legnagyobb vágyódással és szívük teljes óhajtásával, mint a tenger hulláma fölbuzdúlva a vitéz támadásra, ismét fölkeltek, minek következtében a hadi eszközök használatával a csatát újra megkezdették. Két órai csatazajtól s az ágyúk és a dobolás hangjától zajlott a föld és zúgott az égnek legmagasabb pontja. Ez idő alatt ugyan a boldogságosak közül is kiittták néhányan a vértanúság kelyhét, csakhogy a hitetlenek közül is határtalan sok gonosz csapat a villogó kard eledelévé vált s a csatatér az ellenséges hullák halmaival telesteli volt, s igen sok hírneves tábornok is a megsemmisülés porába esett. Két órai harcz után ismét visszatértek előbbi helyökre, de egy kis idő multával újra megkezdették az ütközetet, úgy hogy napkeltétől napnyugtáig öt ízben támadták meg a hitvány átkozottakat. Az utolsó roham alkalmával a hatalmas Isten segítségével a győzelem szellője lengedezett az iszlam felé és az oroszlánszívű csapatok híres vitézségükkel a diadal fényét ragyogtatták. Minek következtében az ellenség megfutamodott s nem levén ereje és bátorsága arra, hogy megállhasson, egymást szorítva, csapatosan futottak a hídak felé, hogy a nevezett folyó túlsó partjára menjenek. Átkozott főnökük azonban korábban azzal a szándékkal, hogy őket vitéz kitartásra buzdítsa, a hídakat fölszedette s így midőn az utánuk jövő muzulmanok erős támadásainak ellen nem állhattak, nagyon sokan a Verbasz folyóba estek, s annak hullámaiba fulad-

tak, mások pedig a tüzes kardok által vesztek el, úgy hogy azon az oldalon levő megszámlálhatatlan sok átkozottból kétszázan sem szabadúlhattak meg.

A hatalmas vezér e boldog és szerencsés napon ily híres győzelemmel az izlam népet megörvendeztette, a győzelmes hitharczosokat pedig az átkozott ellenség értékes vagyonával meggazdagította. Ugyanis tizenkét ágyút, három mozsárágyút, tizenkétezer háromszáznál több sátort, tizenötezer hordó lőport s tömérdek sok kardot, lándsát, dárdát, pallost, golyót kartácsot, teherhordó állatot, szarvasmarhát, bárányt, azonkívül ruhákat s más különféle eszközöket szereztek meg. Mivel pedig a hídak föl voltak szedve, azért a túlsó partra nem mehettek át s kénytelenek voltak azon éjet a legyőzött tábornak helyén tölteni.

Virradatkor látták, hogy a túlsó oldalon a hitvány pogányok öt órakor könnyebbség kedvéért minden podgyászukat és vagyonukat hátra hagyva megfutamodtak, ezért miután az említett hídnak fölbontott helyeit kijavították, a győzelmes seregek lassankint a túlsó oldalra mentek, és a hitvány hitetleneket követték, kik az oroszláni kard vérengzését ki nem állhatván, némelyek közűlök megölettek, mások pedig elfogattak. Három órai üldözés után a hitvány hitetlenek olyannyira lettek szorongatva és megtörve, hogy némelyek félig haldokolva, arczukat a megalázódás porába hajtván, siránkozva és jajgatva így könyörögtek kegyelemért: «Ha az oszmanok Istenét ismeritek, ha az iszlam nagy prófétáját szeretitek, irgalmazzatok nekünk». Ennek következtében a győzelmes harczosok irgalmaztak a vétköket bevallóknak s üldözésükből visszafordúltak.

Mikor pedig a leírt módon történt dolgot a vezérnek elbeszélték, ez elégedetlen volt, hogy akkor midőn a ravasz ellenségnek teljes megsemmisítése tehetségükben állott, az alkalmat elmulasztották s nagy sajnálkozást mutatott a fölött, hogy személyesen nem sietett az ellenség után. Ezután az egész környéken levő vértanúkat összekeresték s véres és poros ruháikkal eltemették s a gyászszertartások elvégzése után az említett folyón azonnal átkeltek s azon helyen ütötték föl táborukat, hol a megvert hitetlenek megállapodtak. A következő nap magas *diván* (tanácsülés) tartatott, melyre az összes várnép, a tábor hősei a szerdar sátorába

összegyülekeztek s a szurák és imádságok elvégzése után az összes várőrök, a vidékbeli lakosok, kapitányok, előkelők, kadik és sejkhek köszöntésül a vezér ruhaszegélyét megcsókolták. Mire a magas eredetű szerdar így szólt hozzájuk: «Áldott legyen harczotok, szolgálatotok és törekvéstek köszönetre méltó» s ezt mondva valamennyit kegyekkel halmozta el és hírnevük s a körülmény kívánata szerint kinek díszruhát, kinek feredset, köpönyeget ajándékozott s a hadi érdemjelet pedig némelyekre saját kezével tűzte föl s így kitüntetésekkel valamennyit megörvendeztette. Mondják, hogy kétezer rendjel fogyott el akkor s mivel még az sem volt elég, ezért a vezér összes ezüst-készletét, valamint a lovak pánczéljait összetörette s rendjeleket készíttetett belőlök, hogy alkalomadtán elajándékozhassa. Mikor pedig a Boszniában fekvő és már említett Puzsin és Csetin várát, valamint egyéb helyeket ostromló hitetlenek meghallották eme nagy győzelmet és a hitvány átkozottak megfutamodását, félelem szállta meg őket és valósággal felholtan futottak a legnagyobb sietséggel balvégzetű országuk felé A tartományi lakosság pedig mindenfelől lóra kapva utána sietett s a kiket elért azokat megsemmisítette s így e nagy határon az ellenséges pusztítás megszünt.

Mikor ez örvendetes hír a jól őrzött tartományokban elterjedt, az összes iszlam lakosságnál új életet és végtelen örömet okozott, az összes hitvány hitetleneknél pedig elvágta az örömet s zavart és nagy fájdalmat és szomorúságot keltett s ennek következtében bátorságuk megrendűlt és erejük idegeiben gyöngeség és bágyadtság támadt, úgy annyira, hogy miként alább majd körülményesen előadjuk, a Vidin vára ostromlásának gonosz szándékával foglalkozó hitványak e hírre megzavarodtak és a Nis várát elfoglaló átkozottak félelemmel megfutamodtak. Így történt, hogy az iszlam nép kitartásával ez visszakerült s ezután az öldöklés és háború tüzét az ellenséges tartományokban gyujtották föl s némely várakat és városokat oda érkezve elpusztítottak.

Az örvendetes újság az iszlam tartományokban napról-napra terjedett s az összes lakosságban mindenütt végtelen nagy örömet keltett s a birodalomért és padisahért imádságokat mondtak.

A győzelem hírének érkezése Vidinből.

Mikor a hitvány pogányok olyan erős helyet, mint Nis vára harcz és küzdelem nélkül elfoglaltak, gonosz szándékú hitvány képzelődéssel fölfuvalkodva, a ravasz császárnak második főembere *Kevizhiller* (Khevenhüller) a Vidin várához korábban küldött kilenczezer vasas némethez, nyolcz üteg ágyúval egy másik csapatot is berendezett, hogy ez lesbe álljon, azután pedig az egész gonosz tábor utána jött s egyenesen Vidin vára felé intézte dölyfös lépteit s Vidintől hat órányi tábolban egy falunál megállapodott.

Mihelyt az előre küldött háromezer vasas német a nevezett vártól két órányi távolságra eső helyre érkezett, ez a várparancsnoknak, Mehemed pasának, is tudomására jutott, s nyomban az önkényteseket s egy csapat gyalogos és lovas janicsárt és az összes testőröket (*Kapu Khalki*) és ketkhudájokat Huszein agát elküldötte, hogy azokat megsemmisítsék és leverjék. Az említett átkozottak megindúlva, minden tekintet nélkül a golyó alá mentek s mikor egymáshoz közel jöttek a győzelmes izlam harczosok összefogva a boszuló kard zuhatagjával támadtak reájok s nagyon sok hitetlent a pokol mélyére vetettek, a többiek pedig esve-bukva, abban az irányban, a honnét jöttek, elfutottak. A nyomorúlt tábor most már a várat ostromolni nem merte, hanem a Timok folyó partjain készített hídakhoz útazott és a fölülről érkező sereget, hajóhadat és más fölszereléseket óhajtotta bevárni. Midőn ezen közben megérkezett a táborba azon hír, hogy a Boszniában levő seregük megveretett és megfutamodott, — miként azt már leírtuk — a sereg vezerei között zavar támadt és a tévelygő császár vője, Lothringen herczeg, Temesvárról gyáván Bécsbe futott. Mivel pedig Belgrádból is segélykérők jöttek a sereg vezére *Iskendi of* (Seckendorf) nevű gonosz tábornok a hitvány táborból tízezer hitvány hitetlent küldött Belgrád és Bosznia vidékére.

Mivel pedig elfogott kémeik által tudomásúl esett az, hogy valamennyien futni készülnek, azért állapotuk kikémlelése végett *Filurdin* [1]) várából sajkákkal és portyázó csónakokkal gyalogosok

[1]) Törökül: فيلوريدن

jöttek a táborukhoz közel eső szigetre. Mikor ezek látták, hogy Dsemadi-ül-evvel hó 15-dikén éjjel a hitetlenek a hídat lerombolni iparkodnak, tudtára adták ezt a vezérnek, a ki erre a testőröket s lovascsapatokkal kethkudájokat a fönnebb említett Huszein agát elküldötte, s ezek oda érkezve úgy találták, hogy hitvány táborukból megindúlva két gályát, a hídat, a nagy dereglyéket s minden kisebb hajóikat s összes készleteiket a Dunán fölfelé szállítani készülnek. Erre a gyalogság sajkákon és portyázó csónakokon a vízen, a lovasság pedig a szárazon megrohanta őket s a világ királyai Istenének segítségével a híd készületeit, a fenyőhajókat a rajtok levő deszkákkal s minden más szükséges eszközökkel elvették tőlök és Vidinbe küldötték. Így a győzelmes muzulman harczosok zsákmánynyal megrakott kézzel, foglyokkal és más dolgokkal tértek vissza, a legyőzött hitetlenek pedig *Rodofcse* [1]) nevű helyre mentek.

Ezen közben, mivel Bécsből hír érkezett és hajóhaduk megjelent, újra reménykedni kezdettek, ezért a már nevezett várparancsnok, midőn Karamania valija, a kegyes Mehemed pasa és Karahisszar szandsáknak kormányzója, Tuz Mehemed pasa és ezer janicsárral Szeid Mehemed aga és a szultáni lovasságból küldött lovas önkéntesekkel Doladsi Huszein aga és a főkengyelmester Szulejman aga és még másféle csapatok segélyül megérkeztek, akkor a győzelemhez szokott csapatokhoz basbuggá kinevezte Memes pasa ő magasságát s őket és katkhudájokat a már említett összes testőrökkel a hitvány ellenség ellen küldötte. Az iszlam hadsereg a Timok folyó partjaihoz menvén, a híd építéséhez fogott, a mire a nyomorúlt tábornak nyolcz ezer gyalogos katonája és tíz ezred lovasa reájuk támadott s a folyó mentén levő árkokat sánczúl használván, az ütközetet megkezdette. Miután hat órán keresztül a háború tüze s az öldöklés lángja égett, a nagy Allah segítségével a tévelygő ellenség az iszlam harczosoknak ellenállni képtelen volt s megfutamodva visszafordult. Utánuk eredve elvesztésük és megsemmisítésükre törtek, úgy hogy alkonyat tájra, mikor szerencsétlen táborukba értek és bezárkóztak, igen sokan az oroszlánölő kard eledelévé váltak s némely ezredek pedig fogságba jutottak. Alkonyat után a győzelmes harczosok helyükre visszatértek, a

[1]) Törökül: رودفجه

megvert hitetlenek pedig az éj sötétjében podgyászaikat fölfelé kezdték szállítani, nehéz ágyúikat a Dunába dobták, fenyőhajóikat s a rajtok levő golyókat és más hadi készleteiket pedig elégették és megsemmisítették. Ennek következtében másnap reggel csak megtöltetlen ágyúval maradván, az ellenállásra ismét képtelenek voltak s hat órányira a rendes úton kívül egyenesen *Berize*[1]) városához futottak s veszteségük által összes podgyászaik és sátoraik a muzulmanok kezébe jutottak s ezek diadalmasan és győzelmesen tértek vissza. A csatatéren csak száz igazhivő nyerte el a vértanúság boldogságát, ötszáz harczedzett muzulman pedig megsebesült ; a hitvány hitetlenek közül ötezernél több átkozott gonosz beszédű esett a pokol mélységébe, ezer pedig a fogság bilincsébe jutott. A vidini parancsnok, a győzelmes Hadsi Mehemed pasa ezt hírül adta s ez örvendetes tudósítás következtében az egész iszlam nép ujjongott örömében s az összes vidám népek az égig érő hatalmú, világforgató padisah életéért és birodalmáért imádkoztak.

Nis várának megszabadítása a hitvány hitetlenek kezéből.

Mihelyt a Rumelia városaiban és falvaiban lakó s a bátorság és vitézség tüzétől lángoló keblű iszlam lakosságnak éber hallomására jutott, hogy a világot kormányzó kegyes felségtől Rumelia tartományon keresztül Szofiába küldött Köprülüzade Ahmed pasa azon vidékre megérkezett, azok zsoldért és zsold nélkül csupán Allah iránt való szeretetből származó harczvágygyal tömegesen siettek gyalog és lóháton, hogy az említett vezér társaságában legyenek. Ennek következtében rövid idő múlva a szófiai térség az izlam nép smaragdszínű sátoraival tulipánkerthez hasonlított s azon vidék a töméntelen sok katonával a föltámadás terét mutatta. Mivel pedig ez idő alatt a villogó kard fényével s a győzelmes uralkodó szerencséjének erős segítségével Vidin vára a piszkos gonosz ellenségtől megtisztíttatott, most már arról gondoskodtak, hogy Nis várától is, melynek bevételére tolvajravaszsággal kerestek alkalmat az átkozott hitetlenek, a baj és szerencsétlenség eltávolíttassék. Ezért Rumelia *valijához,* a nevezett Ahmed pasa vezérhez

[1]) Törökül : بربزه

intézett dicsőséges parancs következtében az előkészületek sürgősen megtörténtek s nyomban néhány gondos katona és derék önkéntes aga a portyázás zászlaját kibontotta és a Deiragman és Halkalu szorosokban és Nikápoly nevű helyen összegyülekező vérengző *rájákat*[1]) ellen indúlt. A dicsőséges harczosok a mondott helyre megérkezve, az ott talált átkozottakat a vérengző kard eledelévé tették s ötszáznál több emberfejet és nyelvet hozva magukkal, visszatértek. E dicső hadi kirándulás a többi iszlam hősökben is megmozdította a vitézség és bátorság ereit s az ellenség ellen való harczra buzdította föl őket.

Dsemadi-ül-evvel hónap 15. napján éjfélkor rendkívül nagy győzelmes csapat vonúlt át a deiragmani szoroson s a következő nap a Czaribrod közelében gyülekező átkozottakat elvesztette és megsemmisítette. Ekkor Seherköjbe vitték a győzelmes zászlót s ott a nyomorúlt hitetlenek az ellenállásra képtelenek levén legtöbben a veszedelem és büntetés gödrébe estek. E vár elfoglalását a vezérnek azonnal tudtára tudták.

Most már hogy Nis vára is szerencsés birtokba vétel által a padisah országaihoz kapcsoltassék, miként ez a múltban volt, ezen ügyre a megegyezés kötelét fölövezték, s miután már előbb a harczedzett csapatokból választott tizenkétezer dicső katonának basbugjává kinevezték a főagájokat, Mehemed agát, őt és a fő bölükbasit Ali agát és az önkénytesek agái közül vidini Ali agát, valamint ketkhudájokat is kétezer harczossal előre küldötték s maguk is a háborúra és mozgósításra szükséges dolgokat sietve beszerezték, hogy utánuk indúljanak. Ezután az említett diadaljeles katonaság a szófiai térségről megindúlva Dsemadi-ül-akhir hó 15. napján Muszapasa vára közelében megállapodva, bátorságát megmutatta. A várban levő hitvány hitetlenek tudván azt, hogy a fényes izlam hősöknek ellenállani nem tudnak, hajnal tájban a várból kivonúltak s egyenesen Nis vára felé indúlva, intézték nyomorúlt lépteiket. Mikor ezt látták az iszlam csapatok sehogy sem érvén őket utol, ők is valamennyien egyenesen Nis felé vitték támadásukat s a nélkül, hogy valahol megállapodtak volna vagy a nyomorúlt hitetlenek ágyúzására figyeltek volna, egyenesen az

[1]) *Rája*, keresztény török alattvaló.

említett várba és városba készültek bemenni. A város mellett levő hitvány pogányokat a villogó kard eledelévé tették s miközben a várban levő kicsapongó dőzsölők a vár átadását sürgették, szerencsés esemény volt az is, hogy Deli Haszan pasának harminczezer diadalmas arczú hőse és Vidin vidékéről Tuz Mehemed pasa tízezer győzelmes harczosa, mikor látták, hogy az Üszküb tájékán egybegyűlő iszlam harczosok ba-bugja Nis fölszabadításának szándékával azon vidékre megy, ők is egyesülve oda érkeztek és a vár előtt az izlam vitézséget megmutatták. A várba vonúlt hitvány hitetlenek, mikor e félelmes látványt szemlélték, a nem erős vár kitartásában nem bíztak s a dicső hitharczosok kelevézei és kardjának zúzásai által okozott megsemmisítő gyötrelemben és félelemben megmutatták, hogy a további megmaradásra nincs erejök és képességök, azért kegyelemkéréssel a bocsánat és irgalom szegélyébe fogózkodtak s a vezér megérkezésekor a vár átadása czéljából előkelő tábornokaik közűl egyiket kiküldötték. Ekkor az önkénytesek agái közűl vidini Ali aga katonáival a sztambuli kaput rögtön elfoglalta, amire azután a vezér is a környezetében levő szolgákkal lóháton előjött s azonnal a várhoz sietett és így Dsemadi-ül-akhir 25. napján könnyű szerrel a bátor és fölséges padisah szerencsés erejének gyámolításával a nevezett vár összes ágyúival, s minden fölszerelésével ismét az izlam birodalomhoz csatoltatott. Midőn a vezér ezt megírta és bejelentette, e nagyon örvendetes tudósítás és kellemes híradás az egész iszlam népnél határtalan örömöt és vígságot okozott.

Krajova bevétele és elfoglalása.

Ez idő alatt a szemtelen és baljóslatú hitetlen táborhoz közel eső Krajova nevű nagy városban egy tábornok háromezer semmirevaló némettel bezárkózott és elhelyezkedett. Mivel pedig a vidini parancsnoknak hallomására jutott a ráják meghódolása, ezért hogy az átkozottaknak azon vidéken való áthaladását megakadályozza és a kezükön levő várat megszabadítsa, erre nézve a gondoskodás övét fölöltötte s Huszein agát és *miri alem* (kerületi kormányzó) Szulejman agát, kiket azelőtt egy győzelmes csapattal a Duna fölött levő töltésnél helyezett el, az említett helyre küldötte. Ezek

az utasítás szerint Krajova városához siettek s Redseb hó 4-én hétfői napon győzelmes seregükkel a mondott várnál elhelyezkedtek. A hitvány ellenség a város környékét árkokkal és sorompókkal megerősítvén, abba bezárkózott, ők pedig az erős falakkal biró hely ellen folytonos rohamokat intéztek, úgyannyira, hogy az említett hitványak kénytelenek voltak belátni, miszerint a világ ura erejének fényével ragyogó hősöknek ellen nem állhatnak, ezért megfutamodtak. Az iszlam hősök pedig, lemondva a zsákmányról a nyomorúlt átkozottak után sietttek s négy órányi távolra sem haladtak, mikor egész gyalogságukat és nagyon sok lovast a megsemmisítő kard martalékává tettek és ötszáznál több hitetlent a fogság bilincseibe vertek, a többiek pedig tábornokukkal egyenesen az erdélyi szorosba futottak. A diadalmas hadsereg ezután a zsákmánynyal Krajovába visszatért s miután a nevezett várban talált három bronzágyút Vidinbe küldötték, bejelentették, hogy e tartományt elfoglalva a hit ellenségeinek hatalmától megtisztították.

A muhafiz pasa útazása Fet-Iszlamba és Orsova bevétele.

A Timok környékén történt csatából leverve megfutamodó, balvégzetű tábor gyalogsága, némi hadi készületekkel Timokpukerdaben[1]) felső részénél fekvő nagy szigeten megállapodott. A vidini vezér, mikor e dolgot meghallotta, a környezetében levő Memes pasával, s más főemberekkel és hadparancsnokokkal a dolgot megbeszélvén, Huszein pasát Vidin vára őrizetére rendelte, maga pedig az egész iszlam sereggel a nevezett erődítmény ostromára fordította gondoskodásának karját. A mondott (Redseb) hó 14. napján, szerdán, megállapodása sátorát fölszedve, Allah segítségével Fet-Iszlam és Orsova környékére sietett. Amint az ellenséges határon levő Rodofcse nevű faluba érkezett, a túlsó oldalon az átkozott hitetlenek az iszlam sereg megérkezéséről hírt vevén, Fet-Iszlamtól mintegy öt órányira eső szorosban Berzapalanka nevű váracskában állapodtak meg s azon hiábavaló szándékkal, hogy az erős harczosok előtt az útat megakadályozzák, az említett szorost kétszeres árokkal és sorompókkal elzárták és benne nagyszámú

[1]) E kétes olvasású hely a törökben így van: تموقپوکردابن

gyalogságot helyeztek el, az egész tábor pedig e helytől másfél órányira fekvő Grabofcse nevű falu közelében állapodott meg. Ámde mikor hírét vették, hogy az iszlam sereg közel érkezett a további maradásra már nem volt bátorságuk s a futáshoz készülődtek, de ekkor az előbbi fejezetben említett miri miran és a szepihszalar azon szorosra rohantak s a kardok zuhatagjával az átkozott ellenségre támadtak. A gonoszok közűl igen sokan a kard eledelévé váltak, sokan pedig foglyokká lettek s e váracska a benne levő ágyúkkal és fölszerelésekkel a győzelmes harczosok kezébe jutott. Miután az egész környék a hit ellenségei jelenlétének piszkosságától megtisztíttatott, Fet-Iszlam vidékére indúltak s megérkezésök után eme város valamint az átellenben fekvő Orsova városa is a meghódolás hüvelyébe ment és elfoglaltatott. Mivel azonban a téli idő már elérkezett, a nagy szigeten levő vár ostromlása nem volt lehetséges, azért az ellenségtől elvett két gályának ágyúit elégetve, diadalmasan tértek vissza Vidinbe.

Rákóczy fiának Vidinbe való küldetése.

A korábban Erdélyből menekült némely magyar kapitányok azon hírt jelentették, hogy a németnek iránt uk mutatott zsarnoksága és kegyetlenkedései következtében azon ország lakossága nyilván és valóban azt óhajtja, hogy a legkisebb ürügygyel a magas birodalomnak meghódolhasson és ha a magas szultánság oltalma alá menekült, *ifjabb Rákóczy király* [1]) mellé elegendőu katona adatik és Vidin vidékére küldetik, a mondott ország népe köréje csoportosúl s már előre megállapítva van, hogy mihelyt Erdélybe bemennek, az ország összes népe a meghódolás markolatába lép. Ezenkívül a vidini szeraszkier, Mehemed pasa, is tudatta, hogy Erdélyország állapota zavaros és hogy a magyar nép hozzája jövén, meghódolását kijelentette, a miért csapatokat is adott nekik; egyszersmind írta, hogy Rákóczy királynak Vidin környékén való jelenléte az idő és körűlmény szükséglete.

Ennek következtében a mostanáig Rodostó városában tartózkodó említett király Konstantinápolyba hivatott, hol a boldogság

[1]) Rákóczy József.

menhelyéül szolgáló királyi trón zsámolyánál hódolatát benyújtotta. Miután a magas szultánságtól Erdély elfoglalására való följogosításúl és megerősítésűl a prémes mentét felöltötte, elútazására a szükséges dolgok elkészíttetvén, a mondott vidékre küldetett, hogy a vidini vidék szeraszkierjének fölügyeletével és eszközlésével működjék.

A franczia követ levelének érkezése a békeközvetítés ügyében.

A boldogság kapujánál (Konstantinápoly) levő franczia követ Sevval hó elején a szerdar ekremhez jött s főminiszterétől egy levelet adott át, melynek tartalma az vala, hogy a franczia királyt nagyon megszomorította a német császár részéről történő ellenségeskedés s Francziaország és a magas porta között fennálló barátságnál fogva Törökország haszna reá is háramlik, ezért a közbenjárásra teljes akarattal vállalkozik s ez ügyet a német császárnak s annak közvetítésével az orosz czárnénak is megírta. Kijelentette, hogy a közbenjárással a magas portánál levő követét bízza meg s ha közvetítőnek a három hatalom megválasztja Francziaországot, közöttük a békének méltányosság szerint való helyreállításáról gondoskodni fog. A követ e levelet átadván, erre vonatkozólag még nehány szót mondott s ekkor: «jól van tehát, a viszontlátásra» szavak közt elbocsáttatott.

Ezután nemsokára dragomanját elküldötte, mondván: «Bécsből futárok és levelek érkeztek hozzám, azért okvetetlen újra találkoznunk kell». Erre ismét a követ eljött s beszélgetésnél ezt mondá: «Válasz érkezett hozzám, hogy tudjam meg, vajjon mi szándéka van a magas portának? mivel a német császár elfogadta közbenjárásunkat». Mire a válasz ez volt: «A magas porta a háborút óhajtóknak háborúval, a békét kivánóknak méltóságához illő békével felel; de mivel az ez évi ellenségeskedés ármánya következtében, mint tudjátok, hadi költségeket tett, most tehát ha a béke szüksége felmerül, ez csak a 10. keletű karloviczi határok szerint történhetik, melyhez szükséges még, hogy Erdély és Magyarország Rákóczy fiának átadassék. Jelen állapotban ily fele-

let adatik». Ezt mondva, az értekezlet befejeztetett. Nehány nap múlva a fentnevezett követ hivatalos emlékirata jött meg, melyben azt mondja, hogy «noha a békekötés alapjának megadására küldve nem vagyok, de ha a magas porta és a németek között a passaroviczi határok szerint a béke megújítására és végleges megkötésére igéretet adnak, ez ügyet Bécsbe azonnal megírom és negyven nap mulva a feleletet meghozom». E szándékára való feleletért két-három napig várakozva, dragománját ismét elküldötte, kinek általánosságban azt felelték, hogy ez ügy nagy fontosságú levén, annak megoldási módozata a követ úrnak okvetlen tudomására adatik. Erre a dragoman azt válaszolá, hogy a követ ez általános felelettel át nem írhat s részletes feleletet óhajt s a német császár a herczegektől és másoktól segítséget vett és még vár, tehát a magas portára nézve is jótékony béke előkészitésében hiány ne legyen. S mivel a magas portától a franczia hatalom a közbenjárásra felszólítva s a német császártól a közvetítés elfogadva lőn, a követ a magas porta akaratának megtudásáért, a passaroviczi béke megújításáért részletes feleletet kívánt. Köztudomású, hogy a magas porta a franczia hatalom közvetítésének szándékával a kárt méltóságához illő módon megszüntetni s a németeknek a békeföltételekkel ellenkező eljárását szükségkép megakadályozni akarta. Ezért a franczia főminiszternek részletes levél iratott.

Zil-kade hó 23. napján az angol és hollandi követekből is a közvetítés végett levelek jöttek, melyre feleletül az iratott, hogy a magas porta a méltóságához illő békét el nem utasítja s jogát keresvén, mindazok iránt, kik méltányosság szerint eljárva barátságosan közbenjárnak, le van kötelezve. Ekkortájban a drinápolyi síkon tartózkodó szerdar ekremhez a franczia követ ezen 1150. év Moharrem hó 4. napján külön levelet küldött, melyben azt írta, hogy a Németországban székelő franczia követtől levelei érkeztek, melyek tartalmának megismertetésére titkárát is oda küldötte, hogy az egyúttal a békeföltételekre alapúl szolgáló feleletet élőszóval megkérdezze és megírja. A titkár kérdezősködése után jelentette azt is, hogy a német császár a birodalmi pecséttel és saját aláírásával a boldogság kapujánál székelő franczia követhez küldött, hogy a békeföltételekről jelentést tegyen. A nevezett feltételek a következő pontokból állnak:

1. pont. Azov és Kalbron területével együtt a régi határok szerint az orosz czárnétól a magas portának minden jogfentartás nélkül átadassék.

2. pont. Oczakov várának az orosz részről történt elfoglalása után a régi határ szerint történjék a megegyezés a magas ozman porta és az orosz czárné között.

3. pont. A magas porta és Németország között kötendő béke a korábban Passarovicz nevű helyen megállapított pontokra legyen alapítva.

4. pont. Az ellenségeskedésben levő ozman, német és orosz hatalmak között más fenforgó ügyek elrendezése vagy a szokásos megbeszélésben vagy más illendőnek talált módon állapíttassék meg.

A megbeszélés után az említett követnek részletes levél iratott, melyben az van mondva, hogy «eme jóságos ügy siettetése az ozman birodalomnak okvetetlen óhajtása. A magas portára és Franczíaországra nézve régibb keletű elintézést kívánó ügyek közül kiváló gondotok legyen Rákóczy királyfi előhaladási tervével való megbízatásunk dolgára és arra, hogy Oczakov várának ügye is kellőkép rendbe hozassék».

AZ 1151. (1738.) ÉV ESEMÉNYEIBŐL.

Tanácskozás a vezér sátorában a hitharcz háza Belgrád bevételéről.

Nis térségén husz napnál tovább tartott a fősereg megállapodása s mivel hírből tudomásúl esett, hogy a hitvány ellenség nem sokára előtünik, azért a hitharcz háza Belgrád ostromlására a leghelyesebb mód megbeszélése végett a táborban levő magas vezérek, a kegyes mirimiranok, a nagy birodalom ügyeiben járatosak s a magas szultánság dolgaihoz értők s az összes hadtestek főnökei a szerdar ekrem sátorában összegyűlve tanácskoztak. Miután egy óráig a dologról titkon értekeztek, a fenséges szerdar is megjelent boldogságos trónjának környezői között s az összes magasságok kegyes üdvözlése után előadta, hogy a vidini szeraszkier az ügyes Mehemed pasa, ki *Ada-i kebir* (nagy sziget) várának bevételére

rendeltetett, most érkező levelében arról értesít, miszerint e vár majdnem bevehetetlen, ámde a várral szemközt levő partokon a különféle csodálatos mesterkedésekkel létre hozott sánczok és töltések erődítményei Allah kegyelmével a hatalom erőlködése és a villogó kard ereje által leromboltattak s a bennök levő pokolra szánt ellenségek a tűzlángú kard eledelévé váltak. Tudatja ezután, hogy a mondott várat körűlkerítették és a hitvány átkozottakat az erősen romboló ágyúgolyók és tüzes bombák éjjel-nappal szorongatják, minek következtében az isteni végzet kegyelmétől remélhető, hogy ha Allah úgy akarja, legközelebb összes hozzátartozó részeivel a meghódolás bilincseit veszi magára. Mivel pedig nyilvánossá lett, hogy az átkos ellenség tábora Temesvár vidékére költözött és az ostromra alkalmat kereső győzelmes hitharczosok e miatt zavarba jutottak, azért kijelenti, hogy ezek megerősítésére az elutazás övének felvétele kivánatos; s mindez azért jeleztetett, hogy a magas hadsereg azon vidékre küldessék. «Nekünk pedig elhatározott szándékunk a hitharcz házának, Belgrádnak, a pogányok kezéből való kiszabadításával ama vidéket megtisztítani tőlök. Mivel e tény mindnyájatok előtt ismeretes, ez ügyre vonatkozólag tehát helyes véleményeteket el nem titkolva, mindenki, a mit jónak lát, adja elő s az idő és a körűlmény kivánata szerint fogunk eljárni»; ezt mondva, szavait befejezte.

A szerdar őszinte szavaira valamennyien félelem nélkül szóltak s megegyeztek, hogy a győzelmes sereg Nisből Belgrádba menjen, 30—40 napra való eleséggel. Ez élelmi készletnek a jelzett partra való szállitása pedig Ada-i kebir vár bevételéhez legyen kötve s a mondott vár bevétele előtt Belgrád ostromához hozzáfogni nem kell. Először tehát azon kell igyekezni, hogy a nevezett vár a hódolás markolatába lépjen, azután Belgrád ostromára kell a gondoskodás övét felvenni. Ennek következtében Belgrád ostromát mellőzve, Ada-i kebir vár bevételének ügyére törekedtek s a győzelmes sereggel ama vidékre indulni szándékoztak.

A hadsereg indulása Nis mezejéről.

E közben a vidini szeraszkier Mehemed pasától érkező levelek tartalmából az tünt ki, hogy a hitvány ellenség gonosz tábora

Temesvár környékére helyezte dölyfös lépteit s a hadi foglyok vallomásaiból arról értesültek, hogy a fönnebb nevezett vár ostromára küldött győzelmes csapatokkal ők is egyenesen azon vidékre hozzák baljóslatú lépteiket s hogy ezért a szeraszkier a vele levő magas vezérek közűl Karamania valiját Memes pasát s a kegyes mir-i miranok közűl a karszi beglerbég Tuz Mehemed pasát és Murteza pasát egy csapat győzelemhez szokott harczossal *Mehádia* városához küldötte s a kellő utasítást valamennyinek megadta, hogy a szükség kivánalma szerint a vár védelmének s az ellenség támadásainak mibenlétéről értesítéseket küldjenek. Ámde mivel az ekkor kapott tudósítás szerint az ellenséges sereg száma megállapítható nem volt, ennélfogva annak visszaverési ügye az isteni végzet függönye mögé volt rejtve s mivel azon jelentés iratott, hogy a magas hadseregnek ama vidékre való érkezése már korábban szükséges lett volna, ezért Rebi-ül-evvel hó 15-ik napján az összes szultáni hadak Nis mezejéről felemelték zászlóikat s egyenesen Fet-Iszlam felé fordították utazásuk zabláját s miközben a kis Timok folyónál megszállottak, azalatt a nevezett szeraszkier pasától ismét egy ember érkezett, ki hirül hozta, hogy a hitvány ellenség a mehádiai szorosokhoz közel *Sebes* és *Lugos* felé intézte átkos lépteit, kérte tehát, hogy a magas hadsereg egy nap alatt a mondott helyre jőjjön. Ezért a következő napon gyorsan utazván, a 11 órányi távolságra eső Jenihanebe szállottak s az indulás negyedik napján vasárnapon Vidin közelében, a Muszamun völgyben állították föl sátoraikat.

A győzelem hírének érkezése a vidini szeraszkier részéről és a hit ellenségeinek megszalasztása.

E közben midőn a fönt nevezett (vidini) vezérnek éber hallomására jutott, hogy az átkos ellenség táborának százezernyi rosz csillag alatt született lovassága és gyalogsága a mehádiai szorosok körűl levő győzelmes sereg ellen indúlt, tüstént a vele levő janicsároknak és más seregeknek főnökeivel megbeszélte a dolgot s abban egyeztek meg, hogy az ottani sánczok, ágyúk és más hadi szerek oltalmazására Tuz Mehemed pasa egy csapattal azonnal elindúljon, a többiek pedig a Mehádia környékén táborozó igazhitű

seregek segítségére a vitézség övét felvéve sietve menjenek s azon nap estére a Mehádia környékén táborozó vitéz harczosokkal csakugyan egyesültek is. A következő nap onnét is elindúltak és *Sebes* vára közelében Csefte-tepe [1]) nevű helyen összegyűlve, az iszlam nép ellen rosz szándékú hitvány hitetlenek ellen siettek s az összes seregek három oldalról a kardok zuhatagjával s a villámló fegyverek fényével a polyvaszámú hitetlenekre a pusztulás és rombolás tüzét hozták, úgy hogy az egész vidék piszkos hullákat hordozó zuhogó vérpatakokkal volt tele. A pokolbeli átkozottak a hitharczosok erőtörő rohamának ellen nem állhatván, ágyúikat, sátoraikat hátra hagyván a mögöttük levő Svahik [2]) hegyre kapaszkodtak fel s ott megállva, némelyek megkisérlék erejöket megmutatni, ámde fegyvereiket a győztes harczosoknak kényszerűlvén átadni, önkényt a rabság bilincseit vették fel.

E közben a piszkos császár fővezére, Königseck gróf nevű átkozott ember, lábbaja miatt hintón seregei közé jött s őket elrendezni akarta, ekkor az iszlam vitézek közűl Ali aga nevű hős egyedűl az említett hintóra rohant s a lovak szíjait elvagdalta, miként ezt maga a nevezett gróf elbeszélte. A fölséges Allah akaratából az nap az ég vizeiből oly nagy zápor áradt ki, mint a tenger, minek következtében a hitetlenek sánczaik között alig maradhattak, a vitéz hitharczosok pedig a zsákmánynyal az említett Memes pasa táborához tértek vissza s valamennyien az Ada-i kebir vár ostromában levő győzelemhez szokott seregek megerősítéséhez fogtak. Nevezett (Memes) pasa e győzelmet és visszatérést a magas szerdarnak tudomására hozta. E kellemes hír az egész muzulmánságnál nagy örömet okozott. Mivel az indulás szüksége sürgető volt, az út pedig az imént mondott helyre nehezen járható és köves vala, azért az ágyúk és nehéz társzekerek hátramaradtak s ennek következtében az ügy is azt kivánta, hogy azon nap még helyükön maradjanak, ámde a rumeliai valit, ifju Ali pasát, tartománya egész katonaságával sietve a szeraszkier pasához küldötték.

[1]) Törökül: چفته دپه

[2]) Törökül: شواهق

Ada-i kebir vár ostroma.

Miután a hit ellenségei megszalasztva, szerencsétlen országuk felé tértek, ezután szükségessé vált e várnak is különféle oldalról való ostromlása és szorongatása, ezért a vitézségtudó szerdar ekrem táborának összes ágyúival és mozsaraival az ostromhoz s az ellenség szorongatásához készülődött. Fet-Iszlamból tehát elősietve, a várral szemközt helyezkedett el s ettől fölfelé, várhoz közel eső helyre, a sáncznak nevezett erődítményhez küldötte a diarbekiri vali Ali pasát 25 ágyúval s 15 kartácscsal, valamint a szaloniki szandsak zuemáit és timariotáit; Tekie nevű faluhoz pedig, mely a sánczok fölső részén volt, a mir-i miranok közűl Mirza pasát 25 ágyúval s 15 kartácscsal és a pattantyúsokkal helyezte; másik oldalról pedig a szepihszalar a janicsárokkal, pattantyúsokkal s egyptomi hadakkal kicsinyenkint a bástyákon iparkodott bemenni. Midőn a hitetlenek az erős szavú ágyúkat hallották s a folytonos csatározások tüzétől a falakon a vér és fekete por különféle színben szétáradott, miként a felhő a Duna vizét különféle színűvé teszi s az ostromlott hitetlenek a lőpor villámaitól fejöket sem mutathatták a fal nyílásainál, ekkor teljes félelem és rettegéssel lelkök elszorúlt.

Mivel azonban a Dunában levő Vaskapu-szorosnál emelt tornyokkal és falakkal a táborszekerek összefüggésben voltak, a folyó pedig tengernyi mély és gyors folyású volt, a kigyózva kanyargó falakat körűlvevő sebes folyón át a partra menés lehetetlen vala, azonkívül kőhegyekhez hasonló erős építkezésű falaival s a naphoz forduló tizenkét toronynyal, mindmegannyi bástyával erősített hasonlíthatatlan vár vala, azért a benne szorúlt hitetlenek megátalkodott szívük és tudatlan vitézségük kényszerűségéből az ellenállásban bizakodtak s nehány ezer ágyújokkal az iszlam népnek kárt tenni igyekeztek. Ekkor a néhai sejk Abd-ul-Szamed efendinek vője, jelenleg a hadsereg predikátora Abd-ul-Halim efendi némely tiszteletre méltó ulemákkal — Allah kedvezzen nekik — valamint a hetven ezerre menő igazhitű néppel minden áldott éjjel a győzelemért könyörögve s megalázkodva imádkoztak.

Tuz Mehemed pasa elküldése az ellenséges ország pusztítására.

A hitvány hitetlenek a várat átadni makacsul vonakodtak s az iszlam sereget a Duna folyó is akadályozta az ostromlásban, e miatt a szerdar ekrem, hogy a harczedzett hősök a csatáktól ne legyenek megfosztva, Tuz Mehemed pasát és Murteza pasát seregeikkel az ellenséges tartomány rombolására küldötte. Nevezettek *Orsováról* kiindulva, *Temesvártól* félórányira eső helyre mentek s az egész vidéken minden helyet elpusztítottak. Menésük és visszatérésük alkalmával az iszlam részen levő rája nép a hadsereg számára szükséges élelmi készletet megadta s a hol szükséges volt, a hidakat elkészítette s a gonosz ellenségből kézre kerülőket az igazhitűeknek kezébe szolgáltatta. Ily módon husz napig az ellenséges országban járva, az útban talált átkozottakat megsemmisítették s töméntelen zsákmánynyal tértek vissza a táborba. E visszatérésük alkalmával *Sebes* és *Lugos* városokat is felgyújtva, a lángok martalékává tették.

A roham elrendezése és a feketelelkű ellenség békekérése.

Adai Kebir vára az előbb leírt módon 24 napon át éjjel-nappal ostromoltatott, ámde az erős várnak a távoli helyről való bevétele nem is volt képzelhető, azért szükségessé vált, hogy ez ügy elvégzésére a kellő intézkedések nagyobb erővel tétessenek meg. E végett a szultáni seregből tizenöt ezer önként vállalkozó vitézt összeírtak, a kellő hadi szereket elkészítették s őket támadásra indították, a lovas sereget pedig s a dunai hajóhad sajkáit s más hajókat az egész hajós néppel felkészítve az ellenség ágyúira való figyelés nélkül a vártól felfelé küldötték. Orsovában is a már fönnebb nevezett szeraszkier sok fenyőhajót és tutajt készíttetett s a szükséges fegyverekkel ellátva mindegyikre nagy számú katonaságot helyezett s Rebi-ül akhir hó 21. napján csütörtökön megindúltak. Midőn a gonoszok e rendkívüli hírt meghallották, félelmükben azt is belátták, hogy a felfelé haladó hajók előtt az út elzárásának szándékával bármennyire elárasztják is a Dunát az ágyúk és puskák tüzével, annak semmi haszna nem lesz. Ezért tehát a bocsánatban

bizakodva, megszabadulásukért az irgalom és kegyelem szegélye után nyújtották ki kezüket s békekérés végett azon hó 26-án néhány kapitány és főnök a szeraszkier pasához kijött s életük és vagyonuknak adandó kegyelem végett a vár átadását kijelentették.

Ugyanazon napon a szeraszkier pasa előtt megegyeztek a békekötés következő tíz pontjában:

1. pont. Adai kebir várnak és Tekienek környékén levő sánczokban tartózkodó német, szerb és magyar kereskedők összes vagyonukkal kimenve békességgel Belgrádba vagy ha Belgrád is ostromoltatnék, akkor német terűleten levő valamely harcztól ment helyre küldessenek s vagyonukban ne háborgattassanak; a magas portának a várban található alattvalói is korábbi lakóhelyükre menve, ne háboríttassanak.

2. pont. Az említett várból kibontott zászlóval s dobpergés közt kivonuló német katonaság mindegyik vitéze a lőszerraktárból husz töltény lőport és golyót nyer s fegyverével és szőnyegével békében elmehet.

3. pont. A vár ostromlási napjától kezdve a környéken elfogott emberek szabadon bocsáttassanak.

4. pont. A várból kimenők podgyászai számára valamint a betegek és sebesültek elhordására elégséges számú hajó adassék.

5. pont. Út közben ha a hajóvontatás szükségessé válik, a németeknek hír ne adassék, hanem a hajót ráják vontassák. E hajók, valamint a velök küldött emberek és kezesek biztosságban és bántódás nélkül visszaadassanak, valamint a várbeliek részéről adott kezesek is bántódás nélkül elküldetnek. Az úton az asszonyok és gyermekek minden háborítás nélkül legyenek és kényelmükről gondoskodás történjék.

6. pont. A várban levő hadi szerek, ágyúk és élelmi készletek a magas porta részéről a lefoglalásra küldött megbizottaknak hiány nélkül megmutattassanak és igazságosan átadassanak.

7. pont. Eme pontok elfogadtatván, a hadi készletek összeírása és átvételére a szertár-parancsnokság részéről egy irnok és egy csorbadsi, az ágyúk összeírása és átvételére a tüzérparancsnokság részéről szintén egy irnok és egy csorbadsi, a defterdar részéről az élelmi készletek átvételére egy irnok és külön egy ember vála-

tatván, ezek mindegyike egy szolgálattevő katonával a várba menjen s a szükséges ajtókat lepecsételve őrizze s a város részéről a fényes porta janicsárjai közül egy parancsnok kétszáz ötven vitézzel az őrzésre kiküldessék.

8. pont. Út közben élelmiszerül naponkint huszonegy darab ökör saját pénzükön készen tartassék számukra, a várban található lisztből pedig kenyérrevalónak elegendő mennyiségűt vigyenek magukkal s az állatok számára árpát és szénát naponkint ingyen kapjanak.

9. pont. Miután a hajók a várból kimenőket s azok összes podgyászát elszállították, minden zavar nélkül menjenek s ágyúiktól a rakodásnál és a menés közben meg ne fosztassanak.

10. pont. Említett hajók az elszállítás alkalmával hadi szereiket és a magas porta tulajdonát képező podgyászaikat le ne rakják, ezért felügyelet végett egy csorbadsi egy-két alkalmas emberrel kiküldetik s a szállító hajók az Orsova mellett levő sánczok felől gyülekezzenek össze. E szerződési pontok mindegyike kellőkép megőríztessék.

Ámde a gonosz ellenség eme békekérést színleg csupán a végből választotta, hogy kiszabadítsa az ostromból az egyik tábornokot, ki a német főminiszter rokona volt s a hitvány seregnek Orsovából történt megszalasztása alkalmával Mehádia felé nem mehetvén, a várba futott. Fondorkodással tehát a béke ügyének siettetése végett azon időben, midőn a szeraszkier pasához küldöttek, az említett átkozottat némely iratokkal futár-ruhába öltöztetve Temesvárra küldeni szándékoztak. Miután e czélból a dolgokat elrendezték, szavuktól és békekérésüktől eltérve a vár kapuját elzárni készültek s úgy látszott, hogy a vár átvételére küldött hitharczosokat különféle himezés-hámozással a várba való bemenetelben megakadályozni szándékoznak. Ámde az óvatos szeraszkier pasa a valóságot megtudta s a várba való bevonulás végett elküldött hitharczosok visszatérése is éber hallomására jutott, nyomban tehát a tábornokot fogságba vetette s másnap, mivel a vár nem adatott át, igy szólt hozzá: «A közöttünk létre jött béke felbontatván, a korábbi eljárás teljesen igazolva van», s a várbeliekhez is külön egy embert küldött, értésükre adván, hogy hiábavaló képzelődésükből származó tettüket megtudta. A hitvány átkozottak is

felgondolva a veszteséget, a vár átadásán kívül más módot nem gondolhattak, azért a vár kulcsát a szerdar ekremhez hozták s annak átadásával, a régibb megállapodás szerint az összes kapuk, ágyúk s hadi készletek átvételére elegendő számú janicsár, tüzér, szertárnok küldetett ki. Ezután, midőn a szerdar ekrem a várat birtokába vette, a várparancsnokával együtt hozzá jött azon tábornok is, ki a fönt leírt módon az ostrom elől menekülve, a szeraszkier pasához jutott s különféle megalázódással mindnyájan a szerdar ekrem boldogságos lábaporához dörzsölték arczukat s ezért mindegyik a vígasztalás és kegyelem jeleit tapasztalta. Nekik mindegyiknek egy prémes mente, titkáraiknak is egy öltözet ruha, azonkívül mindegyiknek egy-egy ló s a magas porta méltóságához és dicsőségéhez méltó ajándék adatott. Ezután Dsemadi-ül-evvel hó elején, vasárnapon a békeszerződésből kifolyólag összes vagyonukkal a várból kimentek s az országukbeli biztos helyre való megérkezésig szükséges élelmi készletet is magukhoz vették s a szofiai Szaid agának a ferman kiadatott, hogy oltalmazásukra elegendő számú katonasággal őket határaikhoz kísérje.

A német fővezér levele a békekérés ügyében.

Ada-i kebir várnak az Isten segítségével és a világhódító szultán erejével való bevétele alatt, mint leírtuk, a német császár Königseck nevű fővezérének Kirszembruk (قيرسمبرق) nevű unokaöcscse a várban levén, a béke megkötéséért könyörgött. Ezért tehát a szerdar ekrem őt Belgrádba küldötte s azt mondta neki, hogy majd midőn a német császár fővezérével találkozik, a békekötésről vele értekezik. Ennek következtében a nevezett unokaöcs, a fővezérhez menvén a szerdar ekrem szavait előtte idézte; a fővezér pedig levelet küldvén, ennek tartalmában azt mondta, hogy a béke megkötésére hajlamuk van s hogy a három hatalom között a franczia király közbenjárása létre jőjjön, az említett király garancziáját óhajtják s a német császár és az orosz czárné részéről a béke mielőbbi megkötése végett az említett követnek a meghatalmazó levél elküldetik és ha a magas porta e közvetítéssel szándékolt békealapot elfogadja, ez esetben ezen ügynek elvégzési módja a magas portától függ. «Noha, úgymond, nekünk szolgáitoknak e

béke megkötésére megbízatásunk nincsen, ámde mivel a német császárnak a békére való hajlama és kívánsága nyilvánvaló, ezért ha alkalmasnak látszik, adjátok elő véleményeteket s ha az a franczia követ közvetítése által szándékolt békealappal nem ellenkezik, ez esetben a német császárnak sietve megírjuk s mihelyt a megbízó levél megérkezik, azonnal e jóságos ügy bevégzésére törekedünk».

E levélre válasz nem adatott, ezért midőn a szultáni hadsereg Fet-Iszlamból visszatérve, Nis mezejére megérkezett, nehány nap mulva a német császár vője és megbizottjától, a Toscanai herczegtől, Telbisz nevű titkár levelet hozott, melynek tartalmában a császár részéről neki általánosan megadott megbízó levélnek másolatát küldötte s azt írta, hogy a hadviselő hatalmak tekintélyével nem ellenkező feltételek alatt a béke megkötésére készek s hogy megbízó levele magában foglalja a franczia király közbenjárásával a dolgok elrendezésére s ez ügyeknek tanácskozásban való letárgyalására való felhatalmazást.

Erre válaszúl ez iratott: «Megbízatástok és küldetéstek fölött nagyon örvendünk, s a magas porta tekintélyéhez illő békének megkötésétől semmikép nem idegenkedünk; a franczia király közbenjárásának elfogadását is kinyilvánítjuk. Ezért tehát magas levelünkkel értéstekre adjuk, hogy megbízó leveletekben némely magyarázatot kivánó pontokra vonatkozó kérdések és feleletek adásával az időhalasztást elkerülni akarván, ezen ügyeknek tanácskozásban való megbeszélése szükségessé vált. Ha tehát a rangotokat és méltóságtokat megillető tisztelet megadásával a személyes találkozást óhajtjátok, minden ügyet közvetlenül fenségtekkel tárgyalunk s a személyes találkozásban az ügyeket eredményesen beszéljük meg. Ha tehát leveletek szerint a távolság fáradtságára nem néztek, megérkezéstekre kitüntető jelekkel várakozunk, ha pedig rátok nézve az egészben valami nehézség merülne fel, akkor részetekről valamely tiszteletre méltó, tekintélyes és magas rangú egyént a fenségteknek adott teljes hatalommal a szultáni hadsereghez küldjetek». Tíz nap mulva az említett titkár Königseck vezér levelével újra Nisbe jött s ebben azt írta, hogy a német császár vője a Toscanai herczeg részéről ő teljhatalmú megbizottnak neveztetett ki s megbízó levelének másolatát elküldötte s tudatta,

hogy a Toscanai herczeg betegsége miatt levegőváltoztatás okából visszatért s mivel tehát ez időben a táborban nem lehet, ennélfogva az ügy minélelőbbi elintézésére meghagyta, hogy személyesen vagy kiválasztandó megbizottjai által az alkalmasnak látszó időben és helyen találkozva a béke alapját elintézze. Feleletül erre ez íratott: «Titkárotok a méltóságtokkal óhajtott találkozás mi módon való történéséről s az idő és hely kiválasztásáról kérdezősködött s azon véleményt adta elő, hogy a magas porta megbizottja Moravába, a császári birodalom megbizottja pedig Jagodinába menvén, a két hely között találkozzanak és értekezzenek, ámde rátok nézve a Duna partjain kívül eső helyre való menésben van nehézség, ránk nézve pedig a tábort elhagyva azon helyre való menés a magas birodalom törvényeivel ellenkezik. Leveletek értelmében az értekezlet végett azon helyekre megbizottaknak kiküldése szintén úgy van, hogy ilyféle ügyek elintézése végett a magas birodalom megbizottat küldeni ez ideig nem szokott. Ezen ügyben némi óvatosságon kívül, mivel a két birodalom között a közbenjárást elvállaló franczia király követe is a boldogság kapujánál (Konstantinápoly) van, mind a békepontok fölött való értekezlet, mind pedig egyéb ügyeknek nevezett követ közbenjárásával való elintézése végett illőnek látszik, hogy magatok részéről valamely tekintélyes követet választva, megbizatással sietve a szultáni táborba küldjétek». Ezen levél megíratván, válaszúl elküldetett.

Új-Palánka bevétele.

Az Orsován felül levő Új-Palánka elfoglalása végett már ezelőtt a vidini szeraszkier, Mehemed pasa, elküldötte a karszi valit, Mehemed pasát és dokakini szandsak kormányzóját, Mahmud pasát nagy győzelmes hadsereggel, kikkel együtt a dunai hajóhad parancsnoka is a szultáni hajókkal az említett Palánka alá jött s a városbeli hitetlenek támadásait és alkalmatlankodását visszavervén, az említett Palánka ostromához fogtak s éjjel-nappal az ágyúk és puskákkal a háború tüzét felgyújtván, az ostromlottak kegyelmet kérve meghódoltak s a várból kivonulva, Pancsova felé mentek.

A győzelem hírének érkezése Boszniából.

A bosnyák határokkal érintkező horvát tartományok kormányzója, a bánnak nevezett dölyfös ember, gonosz szándékkal a jól őrzött iszlam tartományokba hatolt, ámde a fénylő iszlam kard ereje előtt meg nem állhatván, balvégzetű országa felé futott; ezután Dubicza és Kosztajnicza vidékén levő hitetlenek közül nagyon sok átkozott balvégzetű egyesült vele s ezekkel nem remélt és nem vélt helyen a hirtelen való támadásra alkalmat keresett és szerencsétlen lépteit a padisah országaiba akarta helyezni. Mikor ez a boszniai valinak, a bátor Ali pasának, tudomására jutott, tüstént az ellenséges határhoz közel eső Tomina nevű helyre sietett s a vele levő mirimiranok közül a szaloniki szandsak kormányzóját, Mehemed pasát a herczegovinai csapatokkal, továbbá a Dsengiz szultáni családból való Mohammed Gérajt a vele levő tatár sereggel, azután a janicsárok agáját egy csapat janicsárral és a ketkhuda Jakub agát népével elrendezvén, valamennyit a gonosz ellenség leverésére, országuk és szerencsétlen hitetlen népük elpusztítására elküldötte. Az iszlam vitézek tehát Dsemadi-ül-evvel hó ötödikén, hétfői napon, együttesen az átkozott hitetlenek határain vitték pusztító lépteiket és estéig három órányi távolságban jobbra és balra rombolást és megsemmisítést hordozva jártak; a városokat, falvakat s az útban talált összes helyeket felégették és elpusztították, az asszonyokat és gyermekeket fogságba vitték. Mikor kiindulási helyökre ismét visszatértek, a foglyokat kikérdezve, megtudták tőlök, hogy a hitetlen bán a vele levő hitetlenekkel az Unna folyó környékén álló kőtornyokba és sánczokkal megerősített némely nehezen hozzáférhető helyekbe zárkózva, kedvező alkalomra leselkedik, hogy az iszlam tartományokba hirtelen betörjön. Ennek következtében a harczedzett hithősök a gonosz ellenség szándékát megismerve, a következő napon virradatkor helyükről kiindulva, a hitvány átkozottak felé fordították sietésük kengyelvasát s az említett folyó két oldalán a háború és öldöklés tüzét felgyújtván, négyezernél több gyalogost és nagyon sok lovast a villogó kardra hánytak, a többieknek a nevezett bán élére állva, botorkálva, megtörve, félholtan veszedelmek között vezette azokat, az oroszlán

félelmetességű iszlam sereg mögöttük el nem maradva, a kiket elért, azokat a kard villámaival szétvagdalta s miután három óráig nyomukban volt, azon éjjel egy helyen megnyugodva, másnap a lovasokkal ismét pusztították őket s Bécs városától hatvan órányira fekvő Dunicza várába s attól három órányira előre fekvő Szika-hisszarba bemenvén, az útban talált rabló hajdúkat is megsemmisítették s a közbeeső falvakat, gabonaföldeket, házakat, templomokat fölégették s mondhatatlan sok zsákmánynyal s nehezen számbavehető sok fogolylyal tértek vissza. S nemcsak hogy megmutatták azon vidéken, a mint kell, a magas birodalom hódító erejét, hanem még, mivel ezalatt némely kapitányságokból mintegy ezerig menő válogatott ördögi hitetlen a Banjalukához közel fekvő Kasztur városának elpusztítási szándékával az iszlam határokon áthozta romboló lépteit s az őrségen levő győzelmes vitézekkel nehány óráig harczolt, Allah segítségével ők is leverve megfutamodtak s a bátor hősök üldözésükre nyomukban levén, háromszáznál több szerencsétlen hitetlent a villogó kard eledelévé tettek s maga a kapitány is megsebesítve futott el.

Mindezt a boszniai vali, Ali pasa, a ketkhudával, a fentemlített Jakub agával együtt, a magas portára megizente, a mi mindenkinél nagy örömöt okozott.

A nagyvezír Jegen Mehemed pasa letétele.[1])

Zil-hidse hó 12-én, a kurban bajram harmadik napján, a a szadr-i azim Iegen Mehemed pasa a sejkh-ül-iszlam Szaid Musztafa efendivel régi szabály szerint a szerajba hivatott s midőn a fényes kapun bejött, a szilahdar aga a magas pecsétnyomót elvette tőle s tudtára adatott, hogy bebörtönöztetik. A magas pecsétnyomó az eddigi vidini szeraszkier Mehemed pasának átadatni rendeltetett.

Dr. KARÁCSON IMRE.

[1]) E fejezetet csak kivonatban fordítottam le, mivel csupán a török kormányban történt személyváltozásról szól.

EGY PORTYÁZÓ KÜLÖNÍTMÉNY JELENTÉSEI A SZILÉZIAI HÁBORÚK IDŐSZAKÁBÓL.

A gróf Nádasdy-család nádasdladányi levéltárában levő eredeti okíratok alapján.

MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

Jahnus tábornok a tervbe vett mozdúlatot csakugyan végrehajtotta s október 15-én *Habelschwerdtre* érkezett. Ámde most abba a kellemetlen helyzetbe jut, melybe a határok őrzésével megbízott csapatok rendszerint jutnak, tudniillik csapatait a hosszú vonalon kordonszerűleg állítván föl, szétforgácsolja s így nagyobb erő fölött egy helyben nem rendelkezik. Jahnus azonban ennek daczára erősen bízik abban, hogy föladatát teljesítheti.

Jelentései az utóbbi napokban megszakadtak, mert bár 15-én ért Habelschwerdtre, első jelentését mégis csak 19-én teszi:

16. Habelschwerdt, 1757, október 19-én. «Október 15-én jöttem e vidékre; miután azonban — korábbi jelentésemhez képest[1]) — két zászlóaljat, Mihailovich ezredes alatt, Landeckre voltam kénytelen küldeni, a megmaradt három zászlóaljjal pedig táborba nem szállhattam (würde eine schlechte Figur im Lager gemacht haben), jónak láttam a városba húzódni. Öt század itt van nálam a belvárosban, tíz a külvárosokban; a kapukat, sorompókat és czölöpzeteket, a mennyire lehet, kijavíttatom.»[2])

«Nem tartok sem meglepetéstől, sem attól, hogy erőt vegye-

[1]) 15. sz. jelentés (az I. közleményben, a 216. lapon).

[2]) A kapuszárnyakat a poroszok a 13. sz. jelentés szerint Glatzra vitették.

nek rajtam; de nagy baj az, oly kevés és oly rossz huszárjaim vannak, s hogy azokat, alkalmas tisztek híjján, egykönnyen nem is javíthatom meg; e kuruczok hasznavehetetlenségüket magok is beismerik, de ez a dolgon nem segít. Igen ohajtanám a Krottendorf tábornoknál vezényelve levő száz huszáromat magamhoz vonni, annál inkább, mert az ittenieket — mint már jelentettem — nagyobbára élelemszerzésre vagyok kénytelen fölhasználni s így nem portyáztathatok, mi az ellenséges kuruczokat annál tolakodóbbakká teszi; ha pedig a Königgrätznél álló lovasságból kapnék, annak még jobban örülnék. Nagy bosszusággal nézek a hónap vége elé, a mikor is a két nagy zászlóaljat, vagyis majd 1800 fő gyalogságot és a varasdi huszárszázadot elveszítem,[1]) mit is, megfelelő intézkedés végett, Excellentiádnak fölemlíteni bátor vagyok.»

«Simbschön ezredessel mostani fölállításom helyét már előlegesen Wallisfurthról tudattam s vele, Landecken át, Mihailovits ezredes útján, összeköttetésben vagyok; most még más úton is összeköttetést is fogok vele keresni. Ide mellékelem Simbschön most érkezett átíratának másolatát, melyből azt veszem ki, hogy ő még mindig Mähr. Neustadtnál áll, az ellenségre vonatkozó hírek jegyzékét és a bekísért s magát szökevénynek állító porosz hadi fogolyra vonatkozó jelentést.»[2])

Simbschön átírata tudatja Jahnussal, hogy az ellenség — valószínűleg a hadsereghez szállítandó élelem jobb biztosítására — Neisse és Cosel várakból naponta kitör s őt (Simbschönt) foglalkoztatja; ő maga erősítést vár, de míg azt meg nem kapja, a glatzi kerület felé nem igen terjeszkedhetik ki.

Jahnus tábornoknak az ellenségre vonatkozó híreket és jelentéseket felölelő külön tudósítása, «*Positive Nachrichten von Habelschwerdt*» czím alatt a következőket tartalmazza: «Glatz helyőrsége 7 zászlóaljból áll; és pedig: 3 Quadt-ezredbeli, a századok 105 fővel, 2 Fouqué-ezredbeli, teljes létszámmal, 1 Henrik-ezredbeli, mely — miután az ezred maradványa — igen erős zászlóalj,

[1]) A 11. sz. jelentésben foglalt okoknál fogva (I. közlemény 210. l.).

[2]) Sajátkezű utóiratban tudatja, hogy e jelentését és mellékleteit két példányban, két külön úton küldi be. Mindkét jelentés-példány valóban be is érkezett Nádasdyhoz s az iratok közt van.

és egy combinált gránátos zászlóalj, melynek részei fölváltva Warthán állanak; ezenkívül egy 122 főből álló tüzér század és 4 huszár század; az egész mintegy 5000 fő. Élelem elég van, de úgy a katonák, mint a polgárok, elégedetlenek. A tábornok mindig erősbítésről beszél, a minek jönni kellene.» *Úgy a katonáknak, mint a polgároknak, meg van tiltva, hogy Boroszlóról vagy Schweidnitzről beszéljenek* s két katona, ki tegnap e helyekről beszélt, *vesszőfutással büntettetett.* A vadászok tegnap (október 17-én) egy glatzi porosz őrjárattal találkoztak; annak vezetőjét, egy tizedest, súlyosan megsebesítették, egy katonát elfogtak, a többi megugrott; a sebesült tizedest kocsin — *melynek fuvardíját Jahnus fizette* — visszaküldték Glatzba. Miután Jahnus még több polgári hivatalnok elfogásáról jelentést tesz, következik végül a legérdekesebb rész, azaz Jahnus véleménye, hogy *lehetne-e Glatz várát rajtaütés útján elfoglalni?*

E tárgyról, melyre nézve Jahnus már október 6-án és határozottabban október 12-én is jelentést tett,[1]) most gróf Nádasdy Ferencz lov. tábornok egyenes fölhívására nyilatkozik. Véleménye az, hogy *Glatz várost* minden nehézség nélkül hatalmába tudná ejteni, a *várakat* azonban, különösen az *Uj-várat*, mely igen jó védőművekkel bír, nem. A vállalatot csak *az elégedetlen városi és környékbeli nép föllázításával* véli talán végrehajthatónak,[2]) de attól tart, hogy azután a nyugalom ez országrészben nem lesz könnyen helyreállítható. Általában Jahnus attól tart, hogy e lépés *rossz következményeket* vonhat maga után, melyek beláthatatlanok s így jobbnak tartja megvárni, míg talán alkalom kínálkozik.

Nem érdektelen az állitólagos hadi fogolyra vonatkozó igazoló jelentés sem, mert az akkori katonai viszonyokra világot vet. A jelentés «Pro Memoria» czimet visel s a következő:

«Biel Lajos, brandenburgi születésű, Werner porosz huszár-

[1]) Lásd a 12. sz. jelentést (az I. közleményben, 211. lap) és a 14. sz. jelentést (i. h. 214. lap); a mostani jelentés az, a mit október 12-én — helyismeret híján — még meg nem tehetett, de a melynek beküldését akkor megígérte.

[2]) Természetes, hogy a vállalat végrehajtása esetén Jahnus különítménye is tetemesen meg lett volna erősítendő.

ezredbeli közhuszár, nem szökevény, hanem valóságos hadi fogoly. Október 4-ike éjjelén lehetett ugyan járőrben, vagy előörsön, de valószínűbb, hogy nagy fokú ittasság folytán járőrétől eltévedt. Részegen, fölvont pisztolylyal vágtatott tábori őrsünk felé s csak midőn már magát elfogva látta, akkor állította magát szökevénynek. Még midőn elém vezették is, oly részeg volt, hogy alig tudott beszélni, mire én — hogy magát kialudja — a főőrségre vitettem s másnap vele, mint hadi fogolylyal, bántam. Még pedig a következő okoknál fogva:»

«1. Mert igen valószínűnek tartom, hogy csak részegségében tévedt át hozzánk. 2. Mert ha mint szökevény jött volna, nem jön fölvont pisztolylyal s vágtatva a tábori őrsnek. 3. Születésére nézve brandenburgi, tehát a porosz király leghívebb alattvalói közé tartozik, kik közül általában — a huszárok közül pedig különösen — igen kevesen szöktek meg. 4. Szokás a poroszoknál, magokat szökevényeknek kiadni, hogy lovaikat, fölszerelésöket eladják, itt kémkedjenek s azután visszatérjenek, ott azt állítva, hogy hadi foglyok voltak. 5. Tegnapelőtt, midőn a vadászok azt az egy embert elfogták, az e praktikát szintén megkísérlette. Midőn már el volt fogva s lovára egy vadászunk űlt föl, azt kérte, engedjék meg neki, hogy a málhatáskájában levő üvegből egy korty pálinkát ihassék; mihelyt azonban ivott, egy furcsa fütytyel jelt adott s ekkor rontott elő a tizedes még három porosz lovassal, egyenesen neki a tábori őrsnek. Schum János vadász azonban a tizedest lelőtte, mire a másik három lovas elfutott. S mindezek után az elfogott porosz még mindig azt erősítgette, hogy ő önként szökött hozzánk át. 6. Engem már több ily állítólagos szökevény rászedett, legutóbb pedig egy Piori nevű, a ki azután, midőn szabad lábra helyeztük, a legelső alkalommal visszaszökött s mint a Reichenbachból beküldött íratokból látható, most is Schweidnitzban van és ellenünk harczol. — A fogoly Biel Lajos lovát — a hadbiztosságnak teendő utólagos jelentés mellett — egy lovasítatlan huszár alá adtam, többi holmiját pedig, mit most kér, mint hadi foglyoknál szokás, a legénység közt annak idején szétosztottam.»

A *17. számú jelentés* nem más, mint az előbbinek másodpéldánya, melyet Jahnus, mellékleteivel együtt, óvatosságból küldött egy más úton is be.

A következő a «Lothringeni herczeg szileziai hadjárata» czímű czikkünkben [1]) is már említett *Wiedebach-ügyre* vonatkozik és a tiszti viszonyokra fölötte jellemző. *Wiedebach* alezredes ugyanis, ki nagyobb számú, de részben még fölszerelés nélküli huszársággal Königgrätznél volt, onnét egy kérkedő jelentést tett Lothringeni Károly herczeghez, azt állítva, hogy egy nagyobb, vegyes fegyvernemekből álló ellenséges hadosztály — minden valószínűség szerint Fouqué tábornok, a glatzi helyőrség működő részével — betört a határokon át Csehországba s csak az ő — Wiedebach — huszárjai, kik az ellenség elővédét megtámadták s föltartóztatták, mentették meg a Schweidnitz alá és a hadsereghez rendelt tűzérséget az elfogatástól.

E jelentés a főhadiszálláson roppant zavart idézett elő s Károly herczeg, ki a tűzérség biztosságán úgy is folyton aggódott, Jahnus ellen — ki a határok védelmével megbízva volt — igen fölindúlt s kemény szavakkal meghagyta Nádasdynak, hogy Jahnus tábornokot felelősségre vonja.

Jahnus e parancsra vonatkozik jelentése első részében s igazolásúl még a Königgrätznél álló Gaisrugg ezredes levelét is becsatolja:

18. Habelschwerdt, 1757, október 21-én. «Nem szeretem magam fölizgatni, még kevésbbé mernék magas előljáróim elé alaptalan jelentésekkel fordúlni.»

«Hogy Königgrätznél a nagy riadalom hamis hírek alapján keletkezett, azt már előbb is alázatosan jelentettem,[2]) még inkább kitűnik ez a Gaisrugg ezredesnek már akkor érintett s most kivonatban ide csatolt leveléből. Bizonyosnak tartom, hogy *az én saját menetem*, mely 11-én közvetlenül Glatz alatt vezetett el s Wallisfurthra irányúlt, keltette a hiedelmet, hogy Fouqué tábornok Glatzról elindúlt s hogy Csehországba betör, mit valószínűleg kémek s megijedt parasztok terjesztettek. Biztosan állítom tehát, hogy *Wiedebach alezredesnek az ellenség betöréséről szóló jelentése ép oly hamis, mint hazugság azon állítása, hogy huszárjai az ellenséges hadosztály elővédével verekedtek.* S ezt annál is biztosabban

[1]) *Hadtörténelmi Közlemények*, 1890. 678. és 680. lap.

[2]) Lásd a 15. sz. jelentést (az I. közlemény, 215. lapján).

mondhatom, mert csapataimon át a várba senki sem be, sem ki nem ment.»

«Hogy Wiedebach alezredes nehány száz lóval ide a glatzi grófságra jön, az igen jó s én Exciád parancsára vele érintkezésbe is lépek. Amde, a mily szivesen veszem legénységét, oly kevéssé őt magát, mert ha ő velem és alattam működik, úgy nagyon kell tőle óvakodnom. A *szemtelen jelentés*, melyet a herczeg ő királyi fenségének tett, bizonyság arra, hogy ő képes minden egyes kalandozó kuruczból egy lovas századot csinálni, hogy érdemeit növelje. Ez az ember nem önálló működésre, hanem szigorú fölügyelet alá való.»

«Mi is gyakran összetűzünk az ellenséggel, de e jelentéktelen járőrharczok nem érdemesek a jelentésre. Alázatosan kérem tehát Nmsgodat, hogy engem el ne hagyjon s ő királyi fenségénél pártfogásban részesitsen.»

«Jelentést kaptam, hogy *Sartorius* százados 60 vértes és dragonyossal és 50 huszárral Giesshübel, Reinertz és Rückersen át e hó 18. és 19-én a grófságon átvonúlt.»

«Tegnap *fölakasztattam egy híres kémet*, kire már rég fájt a fogam. Landshuton az én csapataimat, Königgrätznél tűzérségünket olvasta meg. Elfogatását megelőző nap *sorsát előre megjövendölte magának* egy korcsmában, hol a Fouquétól kapott pénzt mutogatta és szép fiatal élete fölött bölcselkedett.»

«*Tizenegy hivatalnokot* pedig, kik szintén többszörösen gyanúsak, Königgrätzbe küldtem elzárás végett; névjegyzékük ide mellékelve. Beküldök ma egy hadi fogoly huszárt és egy Schweidnitzből megszökött muskétást, ki szolgálatot akar vállalni. Az idevaló *polgármestert Landscronban tartom bezárva* s még nehány van nálam előjegyzésben. Legalább jobban fizeti a kerület az adókat és szolgáltatja az élelmet.»

«Bátor vagyok a herczeg ő királyi fensége és Daun tábornagy ő Nmsága részére egy-egy levelet ide mellékelni, kérvén Nagyméltóságodtól azok kézhez juttatását, mivel *Wiedebachnak légből kapott s olyannyira szemtelen* jelentése ügyében nem lehetek eléggé érzékeny.»

Gaisrugg ezredes levelének kivonata, mely a jelentéshez csatolva van, csakugyan igazolja Jahnus állítását: Gaisrugg tudatja

ugyanis a königgrätzi zavar részleteit s a jelentéseket, melyekből nyilván kitűnik, hogy Jahnus Wallisfurthra menő oszlopát tartották ellenségnek s az ellenséges járőrök, melyekkel Wiedebach huszárjai összeütköztek, azok voltak, a kik Jahnus előtt hátráltak és menekültek. Ugyan e levélben Gaisrugg azt is tudatja, hogy a tűzérség már elment Trautenauba s így most már veszélyben alig forog.

A Königgrätzbe küldött tizenegy hivatalnokot Jahnus Habelschwerdt, Landeck, Lewin, Mittelwalde és Neurode városokból szedte össze; többnyire polgármesterek, adó- és vámszedő hivatalnokok.

A 19. sz. jelentést Jahnus azon fölhívásra teszi, hogy a fontos átjáratot képező s a poroszok által megerősített s megszállt *Wartha* helységet foglalja el.

19. Habelschwerdt, 1757, október 23-án. «A folyó hó 20-án kelt és stafettával hozzám küldött rendeletet tegnap este kaptam meg. A warthai szoros ügyében, ha nem tévedek, már Neuroderól írtam,[1]) nevezetesen azt, hogy Warthát elfoglalni magam is nagyon szeretném, de nem vélem a helyet megtarthatónak, miután küldetésem főczélja itt a glatzi grófságban mégis az, hogy Csehország és Morvaország határait fedezzem. A viszonyok most is olyanok, mint voltak s a két föladatot egyszerre megoldani most se lennék képes. A Haller- és Kőrösi-zászlóaljat Reichenbachban levén kénytelen visszahagyni, az ellenség a várban aránytalanúl erősebb, mint én a nyilt mezőn, már pedig a mi a számerőt illeti, ennek megforditva kellene lenni.»

«Ha Warthát erről az oldalról támadom meg, Glatz van mögöttem s két tűz közé jutok; ezenkívül keskeny, rossz útaim vannak, nehány szoros és Wartha közelében egy híd a Neissén, melyet mindenesetre lehordva találok. Ha tehát Warthát meglepni akarom, úgy Landeck, Reichenstein és Franckenbergen át kell oda-

[1]) Nem ugyan Neuroderól, hanem Wallisfurthról írt október 14-én (l. a 15. sz. jelentést, I. közlemény, 214. lap). Látjuk Jahnus e nyilatkozatából, hogy az időben még a legfontosabb operativ természetű jelentéseket sem volt szokásban iktatni, még kevésbbé róluk fogalmazványt visszatartani.

mennem. Ámde az az oldal Wartha legerősebb oldala; ott erős mellvédek, czölöpzetek, farkasvermek, sűlyesztett ütegek, sőt kőaknák is vannak, s a hely Glatz várával, mely Warthát helyőrséggel ellátja, szabad közlekedéssel maradván, onnét tetszés szerint megerősíthető. Én e nagy nehézségek daczára a legnagyobb örömmel fognék a vállalatba, ámde akkor a most elfoglalt helyeket el kellene hagynom, mi által az ellenség hatalmába esnék a határ s a közeli vidék, melyből most magunkat föntartottuk.»

«Legjobban végrehajtható volna a vállalat, ha ide a Königgrätznél álló két zászlóalj küldetnék; én akkor a dologba nagyobb koczkázat nélkül belefoghatnék; de hogy a helyet meg is tarthassam, arra, szerény véleményem szerint, szükséges volna, hogy Franckensteinba egy nagyobb különítmény helyeztessék.»

«Alázatosan biztosítom Nmsgodat, hogy én minderre már Reichenbachban gondoltam, s mint adataimból látni méltóztatik, magamnak körülményes informatiót szereztem.»

«Végül méltóztassék figyelembe venni azon nagy fontosságú körülményt, hogy csapattestemtől hét nap múlva több mint 2000 ember haza megy, kiket a továbbszolgálásra rábeszélni nincs már módomban. Ezután, az ide csatolt létszám-táblázat szerint, a gyalogságnál alig marad 1300 emberem szolgálatra; a törzstisztek közűl pedig Raskovics őrnagyon kívűl senki.»

«Ennek folytán sok lövegem van ily kevés legénységhez és viszont kevés legénységem, hogy ily nagy kiterjedésű terepet megszálljak. Egyébként azonban méltóztassék Exciádnak meggyőződve lenni, hogy én személyemre nézve mindig kész vagyok bármely vállalkozást megkezdeni és folytatni.»

Jahnus e jelentéshez azután még a következő, sajátkezűleg írt s öt pontból álló: «Unterthänigstes Post-Scriptum»-ot csatolja:

«1. Az ismertető jeleket még nem kaptam meg.

2. Az éjjel egy szökevényt hoztak be; kérek rendelkezést, hogy hova küldjem.

3. Itt kéz alatt az a hír van elterjedve, hogy csapataink már bevették Berlint;[1]) én e hírt ugyan minden módon tovább ter-

[1]) Hadik altábornagy remek vállalkozásának híre jutott el ugyanis magán úton egész Habelschwerdtig; de Jahnus hivatalosan még nem tud semmit felőle s úgy látszik, hogy a hírt egy kissé kétkedőleg fogadta.

jesztem, de Nmsgod parancsát kérem arra, hogy a Te Deumot megtartassam-e?

4. A Warthára vonatkozó vállalatot még egyszer jól átgondolván, ismét csakis azon meggyőződésre jutottam, hogy jelen helyzetemben Nmsgod hathatós segítsége nélkül a vállalatot meg nem kísérthetem; ez annyi volna, mint magam tudva biztos balsikernek s e mellett a határokat és a vidéket a nyilvánvaló veszedelemnek kitenni. Fouqué nem fogja elmulasztani, hogy e vidéket, mely neki tetemes mennyiségű élelmi készletet szolgáltathat, mielőbb hatalmába ejtse.

5. Végül utasítást kérek, hogy a 2000 ember eltávozása esetén a fölöslegessé váló lövegeket hol deponáljam; szándékom az, hogy azokat födözet mellett legalább Landscronig visszaküldöm.»[1])

A jelentéshez csatolt létszám-kimutatás — melynek címe: «*Stand- und Dienst-Tabelle, pro oktobri, 1757.*» — részletesen föltünteti a különítmény azon részének létszámát, mely ez idő szerint a glatzi grófságban és közvetlenül Jahnus parancsnoksága alatt állott.

E kimutás szerint Jahnus az utolsó tabella beküldésekor 3918 fő gyalogsággal rendelkezett, mely az öt ezredre, melyből a legénység származott, következőleg oszlott el: brodi 133, pétervaradi 1420, gradiskai 97, szentgyörgyi 1556, bánáti 713. Összesen 3918. Azóta növedék volt 1, fogyaték (elesett) 7 fő. Maradt 3919 fő. Ebből vezényelve volt 390, beteg a kórházban 118, gyengélkedő 9, nem harczoló[2]) 168. A *harczoló állományban* volt a törzseknél: 1 ezredes (Mihailovics ezredes a Szt.-györgyi ezrednél), 1 őrnagy (Raskovics őrnagy a pétervaradi ezrednél), 8 zászlótartó. A századoknál: 18 százados, 19 főhadnagy, 18 hadnagy. Tehát összesen 1 tábornok, 2 törzstiszt, 55 főtiszt, 8 zászlótartó.

[1]) Nevezetes, hogy azon idők csapatvezetői csak annyi löveget tudtak használni, a mennyi a csapatokhoz szervezet szerint beosztható volt. Ha nehánynyal több volt, egyszerűen fölöslegesnek tekintették s visszaküldték.

[2]) A tabella «Undienstbar»-nak mondja őket, de mivel oda a segédtisztek, számvivők, mesteremberek, sőt tűzérek (Handlanger bey den Stucks) vannak számítva, ezeket inkább csak nem harczolóknak kell mondanunk, ellentétben a lőfegyverrel ellátott «harczoló állomány»-nyal.

Azután 19 őrmester, 8 szakaszvezető, 127 tizedes, 69 hangász, 233 őrvezető, 2706 gyalogos. A harczoló állomány tehát 3227, az egész 3912 fő.

A lovasságról rendes létszám kimutatást nem vezet s csak azt említi föl, hogy számuk mintegy 450, melynek nagyobb része azonban el van vezényelve.

A tűzérségről,[1]) vagy a lövegekről szó sincs.

20. Habelschwerdt 1757 oktober 26-án. «Tegnap három porosz szökevény jött, Seers ezredbeli aknászok, a várból. Én szerettem volna őket megtartani, de ők *Magyarországba kívánkoztak*, hol mint bányászok akarnak alkalmazást keresni. Ezek azt állítják, hogy a szökések a várból tömegessé válnának, ha a katonák nem félnének attól, hogy a császáriaknál is csak ismét szolgálatra fognak kényszeríttetni. Vallomásaikat ide mellékelem azon jelentés másolatával együtt, melyet egy igen megbízható emberem útján Wartha felől nyertem».

«Wiedebach alezredes jelenti, hogy legközelebb bevonúl a grófságba s felállítási helye felől kérdezősködik. Én úgy vélem, jobb lett volna, ha maga személyesen jön el. Ezt a sokféle különítményt különben nem tartom czélszerűnek; ha én minden őrnaggyal, alezredessel correspondenter közlekedem, s egyiknek gyalogságot, a másiknak lovasságot vagyok kénytelen adni, úgy csapattestem lassankint annyira meggyöngül, hogy magam válok fölöslegessé. Most jött ide egy vadászőrnagy is, 50 emberrel; ez is külön felállítást akar, és huszárokat kér. Kérem tehát ez irányban Nmsgod kegyes intézkedését, mert e sok kivezénylés után valóban nemsokára czéltalan lesz az én itt tartózkodásom».

«Adná az Isten, hogy egy olyan eset, mint az a bizonyos lőportorony-robbanás, valóban megtörténnék;[2]) ily esetre már megtettem intézkedéseimet; minden különítményemnek parancsa van, hogy azonnal előnyomúljon s a városban is már előkészítettem

[1]) Kivéve a már föntebb említett «Handlanger»-eket, kiknek száma 70 s kik valószínűleg maguk és egyedül képviselték a tűzérséget, mint a lövegek kezelői.

[2]) Jahnus itt a szökevények által fölemlített s alább következő robbantási kísérletre czéloz.

egyet-mást; a vidékbeli nép is fölhasználná az alkalmat s örömmel lenne segítségünkre».

A *három szökevény:* Heinrich János, Vetter Károly és Berger Gottfried, kik a várból azért szöktek meg, hogy Magyarországba indúljanak, vallomásaikban a porosz *helyőrség erejét* illetőleg nem mondanak semmi újat; adataik az eddig tudottakkal megegyeznek. A gyalogság zöme, mint állítják, a városban van elhelyezve, kivéve a Quadt ezred 6 századát, melyekből 3 az új, 3 a régi várban van; *este* azonban mindkét várba erősítés megy; a város erődítményeiben az őrségeket minden este szintén megerősítik s oda naponta mintegy 500 ember, a várak mindegyikébe 100-100, szokott kirendeltetni. A lovasság részint a városban, részint Halldorf faluban van elhelyezve.

A fősánczok a *régi várban:* az Adler-, Schellenbauer- és a Färberthor-bástya; ezekből aknák vezetnek ki s róluk a város igen jól tűz alá vonható; ezenkívül még 11 kisebb-nagyobb bástya van. A bástyák 4—6, a nagyobbak 8—10 ágyúval bírnak. Az *új várban* 9 különféle mű van, mindegyik hasonlókép mint a régi ágyúkkal fölszerelve; a fömű az úgynevezett Flesche, mely központi fekvésénél fogva úgy a régi, mint az új vár művei nagy részét oldalozza és 28—30 ágyúval bír. A város különben körül van aknázva s még folyton újakon dolgoznak. A város körsánczán és egyéb művein — a várbeli ütegeket nem is számítva — legalább 100 ágyú van. Mozsarakból csak 6 van felállítva, de a szertárban még van készlet.

A raktárkészletek bőségesek, úgy hogy a mostani helyőrségnek egy évre is elegendők; csupán húsban és élő marhában vannak szűkében.

Úgy a helyőrség, mint a polgárság elégedetlen; ezért Fouqué tábornok megparancsolta, hogy riadó esetén minden ház előtt lámpa gyújtassék s hogy a polgárok közül lakását senkinek elhagyni nem szabad; a kit az utczán találnak, az lelövetik. A multkor az elégedetlen katonák megprobálták a lőportornyot fölrobbantani és e czélból kénzsinort és taplót vezettek be a toronyba; de mielőtt a dolog sikerült volna, fölfedeztetett. A tettesek közül 3 elfogatott és kivégeztetett, a többi megszökött.

Wartharól nem tudnak egyebet, mint hogy ott egy gránátos

zászlóalj áll s hogy oda gyakran mennek vezényletek. A katonák különben egész nap dolgoznak s arról a mi a várban vagy a városban történik, keveset tudnak meg. Csak azt hallották, hogy Fouqué tábornok a hídakat a város körül mintegy $^1/_2$ mértföld kiterjedésben kijavíttatta; de hogy mi czélból, azt nem tudják.

A *Warthára küldött* «igen megbízható ember» (értsd: kém) útját a jelentés szerint Habelschwerdtről Altvattersdorf, Hernsdorf, Ultersdorf, Drosekau, Fohnersdorf, Mebersdorf, Hennersdorf és Frankendorf helységeken (tehát egy Glatzot megkerülő nagy köríven) át tette, s a következőket tapasztalta:

«1. Az út mind e helységeken át jó, gyalog és kocsin könnyű; csupán a Drosekaunál levő hegyen nagyon köves. 2. Wartha helyőrsége egy gránátos zászlóalj, a Fouqué, Henrik, Schnetz és Seers ezredek gránátos századaiból alakítva s ereje mintegy 900 fő. 3. Kék és vörös huszárokból mintegy 40 van jelen, kik a Glatz felé vezető hídon túl, az úgynevezett «Haaser» korcsmában vannak beszállásolva. 4. A városka czölöpzettel ellátott sánczokkal van körülvéve, és Franckenberg felé egy redoute van építve. A lövegek száma 5; ezekből 3 a redouteban van, 2 a híd felé van irányozva. 5. A helyőrség folyton készültségben van, s reggelenkint szorgalmasan czirkáltat Banau, Friedrichswalde és Franckenberg felé; a járőrök azonban csak 4—6 huszárból állanak».

Látjuk e jelentésekből és vallomásokból, hogy Jahnus híreket bőségesen tudott magának szerezni és az ellenség viszonyai felől alapos tájékozással bírt.

Legközelebbi jelentését csak egy hét múlva, november 2-án teszi.

21. Habelschwerdt, 1757 november 2-án. «Bátor vagyok hálás köszönetem a közölt jó hírekert kifejezni s jelentem, hogy mihelyt a kegyesen igért erősbítés megérkezik, azonnal hozzálátok ahhoz, hogy Glatz várát szorosabban körűlzárjam. Én ez erősbítést ép oly nehezen várom, mint a hazabocsátandó legénység a visszairányító hadbiztosokat. Míg ez az egész dolog rendesen végbe nem megy, a glatziaknak nem igen árthatok; pedig szeretnék már közelebb menni s ha Fouquénak egyebet nem tehetek, gyöngítem a szökések elősegítésével és fárasztom fölriasztásokkal».

«Simbschön ezredes tudatja, hogy Johannisberget Rutinszky

lengyel ezredes 400 lovasával megszállotta s így összeköttetésünk teljes. Szilézióból jelentik, hogy a poroszok a kiírt és Boroszlóra rendelt termények szállítását beszüntették és e helyett megfelelő pénzösszeget vetettek ki».

«Nálam a napokban 2 tiszt és 2 huszár — harácsolás közben a poroszok által megtámadtatván — elfogatott. Ellenben Glatzról naponta érkeznek porosz szökevények s Fouqué ennek folytán már az aviso-lövést [1]) beszüntette. Saját embereinkből is már 6 szökevény van nálam letartóztatva, kiket a parasztok hoztak be; és pedig mind a 6 huszár: 1 az Eszterházy, 1 a Hadik és 4 a Sprecher ezredből; kérem erre Nmgod parancsát, hogy Reichenbachra kísértessem-e őket?»

«Egyébként azon fogok igyekezni, hogy a cseh-morva határokat megvédjem s e mellett, ha lehet, a glatziakat is egy vagy más módon zavarjam».

22. Habelschwerdt, 1757 november 5-én. «A mai nap folyamán már a harmadik jelentést kapom, hogy egy erős ellenséges csapattest Ottomachau és Potschkau felé menetel. Nincs ugyan még biztos hírem, hogy e menet czélja mi volna, mindamellett szükségesnek véltem a dologról Nmsgdnak jelentést tenni. A nép is beszéli, azon hozzáadással, hogy Ottomachauban nem volt szabad senkinek az ajtó előtt vagy az ablaknál mutatkozni. Azt állítják hogy e szállítmány Brieg felől jönne; ez esetben ugyancsak nagy kerülőt tettek».

«Ha tüzetesebb jelentés, vagy más esemény nem akadályoz holnap Johannisbergbe megyek, hol Simbschön ezredesnek találkozót adtam, hogy részint a határőrszolgálatra, részint a kölcsönös támogatásra és esetleg valamely közös vállalatra nézve megállapodásra jussunk. Úgy vélem, hogy az ellenség nem gátol, mert hisz itt van Altstadton Sinyay alezredes is a Károlyi ezred 400 huszárjával s járőreit egész hozzám küldi».

«Ama föntebb említett jelentés folytán Wiedebach lovasságának menetét siettetem, a Nmsgod által elindított Bayreuth zászlóaljnak pedig figyelmeztetőt küldök, annál is inkább, mert különféle jelekből gyanítom, hogy Fouqénak valami terve van. A Henrik őr-

[1]) Jelzése annak, hogy egy katona a várból megszökött.

gróf ezred Glatzban menetkészültségben van, mint 2 ma behozott szökevény jelenti; ezek azonban úgy vélik, hogy Warthára fog küldetni. Egy trombitásom, kit tegnap Fouquéhoz küldtem, még ma délig se tért vissza, holott már tegnap este itt lehetett volna».

«A hazatérő legénységet eligazítandó, hadbiztosok még most sincsenek itt».

Jahnus legközelebbi leveléből, melyet két nap múlva küld, megtudjuk, hogy a potschkaui dolog nem volt jelentékeny; egy erős harácsoló különítmény, egyéb semmi.

23. Habelschwerdt, 1757 november 7-én. «Az utolsó jelentésemben említett és oly nagy riadalmat okozó dolog Potschkaunál nem volt oly fontos, mint hittük. A porosz oszlop 300 gyalogosból, 2 lövegből és 50 huszárból állott. Én Landecken voltam és egy erős különítményt indítottam el Johannisbergre és Reichensteinre, minek folytán az ellenséges oszlop Neisse felé visszavonúlt; 2 községi előljárót elvitt magával, a kiirt s már összeharácsolt terményeket azonban visszahagyta».

«A dsidások tegnapelőtt Johannisbergnél 3 kuruczot fogtak el[1]); Wiedebach alezredes lovaskülönítményével ma fog bevonúlni».

«A Bayreuth gyalogsághoz tartozó *Félix* ezredes ma jelentette, hogy Nmsgdtól parancsa van hozzám csatlakozni. Az általa küldött tiszt kerülő úton jött és így egy kissé későn érkezett meg; ha azonban a zászlóaljak, a mint reménylem, a táborhelyet még el nem hagyták, úgy Reichenbach és Frankensteinra fogom őket irányítani, velök Warthanál egyesülök, s e fészket, ha Isten segít, elfoglalom; majd meglátom azután, hogy továbbra mit lehet tenni, kiváltképen tekintettel arra, hogy e szoros elfoglalásával a münsterbergi kerület is hatalmunkba esik. Ez intézkedéseket azon reményben teszem, hogy Nmsgod rendelkezéseim helybenhagyja. Azt azonban még egyszer bátor vagyok Nmgod emlékezetébe visszaidézni, hogy az esetben, ha Warthát elfoglalnom sikerűl, Frankensteinba egy erősebb különítmény volna helyezendő, a mi azonban az én erőmből többé ki nem telik».

[1]) A szabadcsapatokhoz tartozó, tehát nem rendes kir. porosz szolgálatban álló s többnyire kisebb csoportokban portyázó poroszokat Jahnus, mint már más helyen is említettük, állandóan kuruczoknak nevezi.

«Bevern herczeg az adókra és contributiókra nézve ellenparancsot bocsátott ki, melyekből eddig már sokat lefoglaltam; egy példányt ide mellékelek».

«Tegnap egy kis mulatságos riadónk volt. Este 9 órakor ugyanis erős tűz látszott, még pedig Glatz felől. Én a nálam levő 3 zászlóaljat azonnal menetkészségbe helyeztem s nem kételkedem, hogy különítményeim is ugyanazt cselekedték; a kémszemlére kiküldött járőr azonban azt jelentette, hogy a tűz nem Glatzon van, hanem a parasztok véleménye szerint Münsterbergen».

«Táboromba *két magyar úr* (zwei hungarische cavalliers) érkezett, kik a hadseregnél mint önkéntesek szolgálni kívánnak; mindkettőt a Bayreuth ezredbeli tiszttel Nmsgodhoz küldöm».[1])

«A haza küldendő legénység eligazítását és élelmzését eszközlő hadbiztosok még mindig nem érkeztek meg s mivel nekem 1-étől fogva számukra födözetem nincs, élelmezésükre kormánybiztossági előleget kellett kérnem».

A csatolt okírat, melyről Jahnus levelében említést tesz, mindazonáltal nem egy Bevern herczegtől származó, hanem Bevern parancsára Fouqué tábornoktól, mint Glatz vár és város parancsnokától, a braunaui káptalanhoz intézett parancs, melyben az osztrák részről az adók beszolgáltatására kiadott rendeletet jogtalannak és érvénytelennek nyilvánítván, a káptalannak meghagyja, hogy az adókat, hús, só, dohány és posta jövedéket s minden más királyi jövedelmet Glatzra szolgáltassa be, mert különben stb.

Warthára vonatkozólag Nádasdy úgy látszik megmaradt első eszméjénél s a Jahnus által jelentett nehézségek és hátrányos körülmények daczára elrendelte, hogy ez ideiglenesen megerősített szoros a poroszoktól foglaltassék el. A még következő 2 levél megmutatja nekünk, mily nehézkes volt az akkori intézkedés és mozgás és mily nehezen jutott egy parancsnok, ha még oly tevékeny volt is, valamely vállalat kiviteléhez.

Jahnus a maga részéről megtesz mindent, s csapataival el is indúl, de a Nádasdy által igért s oly várva-várt Bayreuth ezred még a vett jelentés után 5 nap múlva, sőt 12 nap múlva sincs ott.

[1]) Kár, hogy a két kalandozó magyar úr nevét Jahnus föl nem jegyezte.

A legközelebbi jelentést Jahnus már Wartha közeléből Johannisbergről teszi, hova csapataival előnyomúlt.

24. Johannisberg 1757 november 12-én. «Legutóbb alázatosan jelentettem Nmsgodnak, hogy szándékom Warthát megtámadni s hogy e támadás időpontjául e hó 13-ika kora reggelét tűztem ki. E végből e hó 10-én a régi varasdi zászlóaljat Landeckről Habelschwerdtre, a bánáti és pétervárádi új zászlóaljakat ellenben, továbbá 4 löveget és 300 lovast Habelschwerdtről Landeckre vontam, hol azok 11-én pihenő napot tartanak. E rendelkezések czélja egyrészt az, hogy az ellenség, ki tudja, hogy régi csapataink haza fognak bocsáttatni s így e mozdulatokban egyszerűen csak fölváltást látván, nem gyanakszik, tévedésbe ejtessék, másrészt pedig hogy az előttünk levő erőltetett menethez kinyugodott, a véghezviendő vállalathoz megbízható csapatok fölött rendelkezzem. Miután továbbá a Habelschwerdtnél levő 2 régi zászlóalj és 150 lovas, a wünschelburgi és reinertzi különítményekkel egyetemben a cseh határokat most eléggé biztosítja, tegnap magam is Landeckre mentem, hogy a várt jelentéseket előbb kézhez kaphassam».

«Ámde a várt jelentések közül a legfontosabb, a Bayreuth zászlóaljak jövetelére vonatkozó, nem érkezett meg. Azon reményben, hogy e jelentést a további előnyomulás folyamán megkapom, ma az egész csapattestemmel ide Johannisbergre meneteltem s mivel a jelentést még itt sem vettem, egyelőre megállapodtam. Innét most gróf Taffe őrnagyot 100 lovassal Potschkaura küldöttem, részint azért, hogy e pont birtokát előlegesen is biztosítsa, részint pedig hogy Wartha felől híreket szerezzen, s a többi különítményeket is értesítse, kiket már előzőleg arra utasítottam, hogy 13-án, azaz a Wartha elleni támadás napján, Glatz felé korra reggeltől fogva tüntető portyázásokat rendezzenek».

«Úgy látom azonban, hogy a Wartha elleni támadásból holnap nem lesz semmi, mert a Bayreuth ezred jövetele felől vett biztos jelentés nélkül ma tovább előre nem mehetek; legföljebb tán hol nap délután mehet végbe, vagy talán csak holnapután reggel. Minderről kötelességemnek tartottam jelentést tenni».

«Itt különben semmi nevezetesebb újság nincs, csak az, hogy Schweidnitz felől ma már nem hallunk ágyúzást; miből következ-

tetem, hogy jogom van Nmsgodnak e nagy vállalat sikeres befejezéséhez szerencsekívánataim kifejezni».[1])

Utóirat, Jahnus saját kezével: «Most, éjjel 11 órakor, veszem Mihailovics ezredes jelentését, hogy Richard őrnagy különítménye ma Altheyde mellett a poroszok által megtámadtatott, miből következtetem, hogy Fouqué szándékunkat vagy kémek útján megtudta, vagy kitalálta. Miután pedig biztos hírem van, hogy a Bayreuth ezred Frankensteinba *még ma estig sem érkezett meg,* nincs egyéb hátra, *mint a Wartha elleni vállalatot föladni* s a glatzi kerületbe, hol jelenlétem szükséges, visszatérni».

Ime az egész szépen tervezett vállalat dugába dűl, mert a Bayreuth ezred, melynek parancsnoka a schweidnitzi táborból való elindulását már 6-án jelentette, még 12-én sem indúlt el. Nádasdy a Bayreuth ezredet valószínűleg Schweidnitz küszöbön álló utolsó megrohanása végett tartotta vissza; de Jahnus erről értesítést — daczára annak, hogy támadó tervét már 7-én jelentette — nem kapott, s mivel a támadás a Bayreuth zászlóaljak közreműködésére volt alapítva, ezek elmaradásával valóban nem lehetett egyebet tennie, mint a vállalatot föladva, előbbi fölállításába visszatérni.

Gyűjteményünk most következő utolsó számából látni fogjuk, hogy a Wartha elleni támadás fölöslegessé is vált, mert a helyet a poroszok önként elhagyták.

25. Habelschwerdt 1757 november 19-én. «Nmsgod azon intézkedéséért, hogy a két Bayreuth zászlóaljhoz még 2 gránátos századot is utalt, hálás köszönetem fejezem ki, ámde e csapatok még a *mai napig* sem értek a glatzi kerületbe».

«Különben pedig jelentem, hogy a poroszok részint az általam multkor végrehajtott mozdulat folytán, s mivel a Bayreuth ezred jöveteléről is tudomást nyertek, *Warthát elhagyták s az erődítményeket elrombolták.* Ennek következtében én 150 gyalogost és 70 huszárt küldtem Felix ezredes elé, azon parancscsal, hogy Warthát szállja meg és a szorost Glatz felé torlaszolja el. Hogy továbbá a Neisse felől gyakori toborzásokat megakadályozzam, egy huszár különítményt küldtem Potschkau és Ottomachau vidé-

[1]) Jahnus nem tévedett; Nádasdy Schweidnitz várát valóban 12-én vette be.

kére, mely azután összeköttetést a Johannisbergen álló dsidásokkal tart».

«Ama 400 főnyi német és magyar gyalogságra vonatkozólag, mely Wünschelburgnál áll, alázatosan jelentem, hogy ezt még nem nélkülözhetem s hogy azoknak elégszer akad dolguk. E mellett a hazatérendő 2 nagy régi zászlóaljra már nem soká számíthatok s ha ezek eltávoznak, a Bayreuth ezredbeli 2 zászlóaljjal együtt is alig marad 3000 emberem szolgálattételre. Már pedig ez erővel a cseh és morva határokat megvédeni, Sziléziával a poroszok közlekedését megszakítani és Glatz várát is körűlzárni, valóban művészet lesz; mert a körűlzárolás, ha a legközelebbi helységekbe megyek is, mégis néhány mértföld hosszú megszálló vonalat fog adni».

«Jóakaratomon és igyekezetemen Nmsgod bizonyára nem fog kételkedni s így nyugodtan merem a föntebbieket Nmsgodnak bölcs megfontolásra ajánlani. A jobb közlekedés érdekében legközelebb már a sziléziai oldalra megyek át s akkor személyesen is szerencsém leend, mindenekről alázatosan jelentést tenni».

Evvel Jahnus tábornok jelentései véget érnek. Nádasdy ugyanis Schweidnitz bevétele után a főseregbez bevonúlt, s így Jahnus tábornok különítménye, mint már előbb is, ismét közvetlenűl a hadseregparancsnokság alá rendeltetett s jelentéseit oda tette. De már ez se tarthatott sokáig, mert az előttünk fekvő jelentés kelte után alig mult el több mint két hét és megvívatott a leutheni csata, mely Lothringeni Károly herczeg és Nádasdy pályájának határt szabott. Az osztrák császári hadsereg elesett a kolini diadal gyümölcsétől s ismét odahagyta Sziléziát, Csehországba huzódván vissza, hol téli szállásokra ment. Oda vonúlt a hadsereggel Jahnus tábornok is.

RÓNAI HORVÁTH JENŐ.

TÁRCZA.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁBÓL.

A Magyar Tudományos Akadémia hadtudományi bizottsága a három évi cyklus leteltével a folyó évi nagygyűlés alkalmával újból volt megalakítandó, még pedig ismét három évre, azaz 1892-től 1895-ig.

A bizottság alakuló ülését *1892 június hó 7-én* tartotta, megejtvén egyszersmind a szokásos elnök és előadó választásokat is, minek folytán a bizottság a következő három évre következőkép alakúlt meg:

Elnök: Hollán Ernő nyug. altábornagy.
Előadó: Rónai Horváth Jenő honvéd-százados.
Bizottsági tagok (betürendben):
Bernolák Károly honv. ezredes;
Czobor Béla (archæologia);
Fodor József (orvosi tud.);
Fröhlich Izor (term. tud.);
Hampel József (archæologia);
Kránitz János honvéd ezredes;
Majláth Béla (tört. és archæologia);
Pauler Gyula (tört. tud.);
Salamon Ferencz (tört. tud.);
Schwarz Gyula (társ. tud.);
Szendrei János (tört. és archæologia);
Szilágyi Sándor (tört. tud.);
Szvetics József cs. és kir. tábornok;
Thaly Kálmán (tört. tud.);
P. Thewrewk Emil (nyelvtud.);
Zsoldos Ferencz honvéd ezredes;

A megalakulás után bemutatta az előadó az 1892. évi hadtörténelmi pályázatra beérkezett pályamunkát, melynek címe: «*Temesvár megvétele, 1551—1552*», jeligéje: «Temesvár erősségét nem levelekkel, hanem ágyúkkal foglalják el! Losonczy.»

A pályamunka bírálatra adatott, az eredmény kihirdetése azonban, tekintettel a küszöbön álló akadémiai szünetre, mely alatt a bizottsági tagok legnagyobb része távol van, csak a f. év október havában történhetik meg.

Végül bemutatta az előadó Szécsi Mór századosnak kiegészített munkáját, mely most már sajtó alá adatik.

A bizottság legközelebbi ülését csak a szünet után, vagyis október hóban tartja.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

A kassai püspök díszműve a koronázás ünnepére. Bubics Zsigmond, Kassa tudós és buzgó püspöke, ismét egy gyönyörű díszmunkával lepett meg bennünket. Püspöki szózata az, melyet a koronázási emlékünnep alkalmából híveihez intézett. A szózat két kiadásban jelent meg; az egyik nagy folio alakon, rendkívül díszes, fekete, vörös és arany nyomással, második oldalán a koronázási jelvényekkel; ennek kisebmásolata füzetünk első lapján látható; a másik kiadás 4-edrét alakú. A mű címe: «Ő cs. és apostoli királyi Felségének, dicsőségesen uralkodó *I. Ferencz József*, ausztriai császár, Magyarország koronás királya és Felséges hitvese *Erzsébet*, ausztriai császárné és magyar királyné, megkoronáztatásuk *huszonöt éves örömünnepe* alkalmából: *Zsigmond*, Isten irgalmából, az apostoli szent szék és az apostoli magyar király kegyelméből kassai püspöknek *szózata* a kassai egyházmegye híveihez.»

A szöveg történelmi alapon kimutatja az ünnep nagy jelentőségét, előadva egyszersmind a lefolyt negyed század történetét s a király és királynéért mondott imával végződik.

Nagyvárad capitulátiója 1660-ban. Nagyvárad városa e hóban üli Szt.-László királyunk szentté avattatásának hét százados és egyúttal a város török kézből való visszafoglalásának két százados emlékünnepét. Nagyvárad 1660-ban került török kézre és Buda valamint Nándorfehérvár után kétségtelenül legnagyobb veszteség volt Magyar-

országra nézve; ma Nagyvárad egy kevés jelentőséggel bíró nagyobb vidéki város, a XVII. században azonban Magyarország északkeleti részének, a kapcsolt részeknek sőt Erdélynek is kulcsa volt. A török Nagyvárad elfoglalásával magának e részekre döntő befolyást biztosított, s beékelve magát a magyar király és az erdélyi fejedelmek birtokterületei közé, azok közös működését sőt érintkezését is sikeresen meghiúsította. A nagyváradi ünnepségek alkalmából tehát nem lesz érdektelen az 1660. évi feladási szerződés pontozatainak egykorú s minden valószínűség szerint leghitelesebb okiratról való ismertetése.

Nagyvárad feladásának pontozatait ugyan följegyezték már a történetírók, terjedelmesebben vagy rövidebben; Bethlen János «Rerum Transilvanicarum libri quatuor»-jában (1663. 187—192. lap) latinul, Szalárdi János «Siralmas Magyar Krónikája»-ban (171—172. lap) magyarul s utánok a többi, későbbi írók is. Fölmerülhetne tehát a kérdés: miért szükséges újból való ismertetése? Egyszerűen csak azért, mert e másolat *egykorú, magyar nyelven írott* s azon egyéntől ered — legalább annak saját kézirati javításával van ellátva, *ki a várfeladási pontozatok egyik szerkesztője* volt: Szalárdi Jánostól. Ő — mint maga írja — «ezen szegény haza becsületi mellett marada Várad oltalmazása mellett mazurrá és koldusvá». Írja pedig ezt 1666 július 14-dikén, Bornemisza Anna fejedelemnéhez intézett kérő levelében, melyben mint perceptor és káptalan[1]) (= levéltárnok) csekély fizetése kiadását sürgeti Kolosvárt. Föltehető tehát, hogy a kezénél, vagy a levéltárban volt eredeti példányból másoltatta le s javította ki, úgy a mint következik:

Punctumok, melyek szerént Várad vára die 27 augusti 1660 az utolsó kénszerítő veszedelmes Spiczben a Töröknek feladatott.

1. Hogy Várad és ahoz *mostan biratott*[2]) tartozó jószágkivül, semminémű több várak, kastélyok el nem vétetnek a Vezér Ő Naga ígíreti szerént.

2. Hogy *a kik közülünk itt Váradon megakarnak maradni*, semminemű jószáginkban, szabadságinkban meg nem bántatunk, hanem a Vezér Ő Naga ígíreti s levele szerént az erdélyi törvények és canonok szerént azoknak békességes bírásokban megtartatunk: sőt *ha kik most mindjárt házunkhoz nem szállhatunk is, ha mikor feleségeinkkel, gyerme-*

[1]) Lásd folyamodványát «Protestans Közlöny» Kolozsvár, 1890. évf. 4. szám.

[2]) «Mostan biratott» Szalárdi bejegyzése.

keinkkel visszaakarunk szállani, bántás nélkül megengedtetik, házaink, örökségünk el nem vétetnek.

3. Hogy elmenetelünkre elegendő üdő engedtessék, három vagy négy nap, elegendő szekereket parancsolván Ő Naga hozatni, minden javaink, élésink alá s minden magunkhoz tartozandó fegyvereinkkel együtt békével bocsáttatunk. A kimenetelben semminémű kissebbséggel, gyalázattal, szidalommal a vitézektől nem illettetünk s Ő Naga Kolosvárig elkésértet bennünket bátorságos állapottal. Sőt a Jancsárság, hogy valami ragadozást ne tegyen, Ő Naga szállíttassa ki a várból felfelé addig, míg a nép kitakarodik a várból.

4. A miképpen Ő Naga ittvaló fő és minden nemesi és egyéb közrendeket minden örökségek, jószágok, házok, szőlejek, rétek, szántóföldök, malmok békességes birodalmiban megtartatni ígirte, aszerént a várbeli káptalanság is abban való levelekkel az ország számára meghagyatik.

5. Azonképpen a könyvnyomtatásnak gyakorlása megtartatik, ahoz való minden eszközök, a nyomtatásban levő bibliai exemplárok és mindennemű könyvek a könyvnyomtatónak kár nélkül kiadatnak, valamikor érette jönek és vagy maga házához vagy máshova akarja szállíttatni, megengedtetik; azalatt is pedig azon ház zár és pecsét alatt tartatik a hatalmas vezér parancsolatjából.

6. Hogy a kik hatalmas Császárunk s a mi Kgls Urunk Ő Naga hűsége mellett rabságot szenvedtünk Rákóczytól és a kik Szejdi Passa Ő Naga kijövetelétől fogva Ő Naga táborában jelen lenni kénszeríttettünk, nem csak házainkban, szölö örökségeinkben, külső jószágink bírásaiban és szabadságunkban tartatunk meg az erdélyi Fejedelmek Canoni s haza törvénye szerént, hanem akárhol is hatalmas császárunk városiban adófizetésre nem kénszeríttetünk.

7. Hogy mivel mi a várat hatalmas Császárunk számára kénszeríttettünk megadni, azért sem az országtól, sem akárkitől semmi üdőben kárral, gyalázattal nem illettetünk, sőt jószáginkról s minden káraink-ról, hogy az országtól contentáltassunk, Ő Naga az országnak megparancsolja.

8. Mivel az erdélyi birodalomnak majd nagyobb része Váraddal, Jenővel, Lugossal, Kárásebessel az országtól elszakasztatott, az ország is elpusztult; Ő Naga törekedik a szegény ország mellett, az adó szállíttassék alább, a szegény ország immár tovább ne bántassék állapotjában, törvényében megtartassék, Fejedelmünk is aszerént állapotjában.

Mindezekről, hogy a Méltóságos Vezér Ő Nga maga méltóságos ígireti szerént bennünket méltóztassék bátorságosokká tenni méltóságos hitlevele által, sőt az Ő Nga után való méltóságos minden rendek és tisztek, Vezérek, Passák, Bégek, Agák, Tatár Murzák, kurtánok Szerdárja erős hitlevelek által, Ő Nagának igen alázatosan könyörgünk, az Szolgálván Ő Ngának is méltóságos híve, neve terjedésére, ha minekünk bántódásunk nem lészen.

L. S. *Cimer Wonyas*[1])

Valamit kévántatok, kévánságtok szerént helyben lött, minden jószágtok kezetekben maradt, de tü közöttetek is valami csalárdság ne legyen; benneteket elis kísértetlek, kegyelmességemből kétszáz szekereket adtunk, holnapig ki kell mennetek és a törísre három Jancsár Agát állaték fel, titeket őrizzenek, kár nélkűl menjetek békével.

Várad Várában való kapitány, Nemesség és egyéb tisztek és egyébb nemzetek s vitézlő rendek kicsintől fogva nagyig, *a mely levelet előnkbe küldettetek, melyben valamit kévántatok, aszerént minden részit megengedtük*, minthogy hatalmas császárunk fényes köntöséhez tartoztatok, mostan is ő hatalmasságához ragaszkodtatok, kévánságtok szerént mindenek meg engedtettek. Így immár minthogy engedelmesek lettetek, a várból ki szálljatok, a melyetek valamely felé akar menni, csendességgel, bántás nélkűl menjen; Mindenek mellé Passákat, Bégeket rendelék, kár nélkűl mindenetekkel elkésértetlek és a kik itt akarnak maradni, kévánságtok szerént, házatok, kertetek, szölöitek, rétetek, szántóföldetek kezetekhez adatik, ha kik azelőtt elmentek volna is, visszajövén ide Váradra, mindenek kezekhez adatik. Az oskola s ahozvaló minden rendek helyben maradván, könyvek és azokhoz való minden eszközök kezekhez adatván, szabadosan élhetnek és a *Szentegyházhoz is valami tartozott*, szabadosan birassék, ennekutánna is *hatalmas győzhetetlen Császárunknak valami igazságos dolgokban supplicáltok, én is törekedem, meg is adatik:* ennek nagyobb bizonságára az élő Istenre, Mahumet hitire, hatalmas Császárunk fejér e hitünk szerént való levelünket pecsétünkkel megerősitvén adtuk békességes megmaradástokra. Iratott ezerhetven[2])

[1]) «Cimer Wonyas» Szalárdi János sajátkezű bejegyzése.
[2]) 1078.

esztendőben, Kisasszony havának huszadik napján Várad alatt való táborunkban.

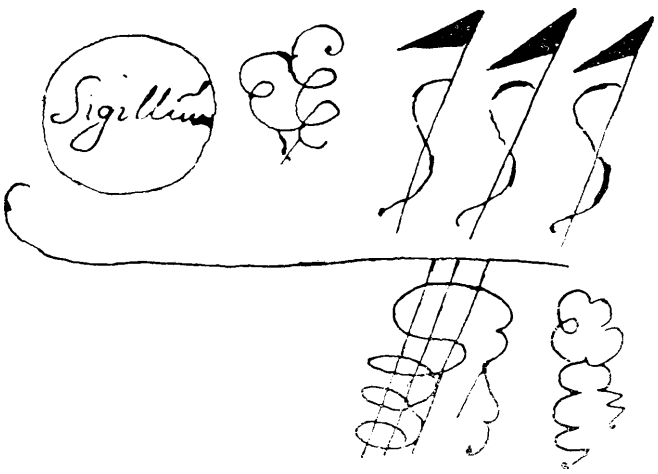

(Másolatban a gróf Teleki nemzetség közös levéltárában, Maros-Vásárhelyt, 3502 sz. a.)

Közli: *Koncz József.*

Miksa főherczeg jelentése Rudolf császár és magyar királyhoz a mezőkeresztesi csatáról.[1]) Dr. Komáromi András úrnak e folyóirat hasábjain megjelenő kitünő dolgozatából hiányzik Miksa főherczegnek, a keresztesi csatában vezénylő hadsereg-parancsnoknak, Rudolf császárhoz és magyar királyhoz intézett jelentése, mely a bécsi cs. és kir. udvari könyvtár kéziratgyűjteményében, a 8969. sz. codex 144. lapján található.

Bárha e jelentés semmi újat nem tartalmaz, mégis kiváló történelmi értékű, mert a vezénylő parancsnok jelentése a királyhoz, mint legfelsőbb hadurhoz, s mint ilyen a mezőkeresztesi csatára nézve főokmány.

A főherczeg ezen, közvetlenül a csata után írt jelentésében, egy-

[1]) «A mezőkeresztesi csata» czímű dolgozat közlése alkalmából folyóiratunk barátjaitól három igen becses és érdekes adalékot kaptunk, melyek a fönti jeles dolgozatot, mintegy kiegészítik. Mindhármat itt egymásután közöljük. Szerk.

szerűen, minden szenvedélytől menten, semmit nem szépítve, senkit nem gyanúsítva, beszéli el az előnyomulást, az állásfoglalást s végül a csata eseményeit, az október 23-ától 27-éig terjedő időszakot ölelvén föl. Nyiltan és őszintén írja le érzelmeit és kedélyállapotát a küzdelem különféle mozzanatai alatt s jelentését szomorú hangulatban, azon kijelentéssel végzi, hogy «az egész szerencsétlenség végzet és Isten nyilvánvaló büntetése»; más okát adni a dolognak nem lehet.

A *jelentés szövege* a következő:

«A mint császári Felségednek már október 21-én [1]) és már korábban is testvéri kötelességgel jelentettem, szándékom a felsőmagyarországi hadak gyülekezése és az erdélyi fejedelem ő nagyságával való egyesülés után az volt, hogy az Eger alatt álló ellenség ellen vonúljunk, a mi legjobb igyekezettel és késedelem nélkül olykép végre is hajtatott, hogy *október 22-én* estig, Egerhez három mértföldre, Keresztes helységhez értünk s ezen és még egy más, egymás mögött fekvő, de mint az előbbi, szintén leégett és elhagyott falu közt, melyek közelében egy víz és mocsár által képezett szoros van, táborba szállottunk.[2])

«Alig érte el az elővéd a kiszemelt táborhelyet, az ellenség, mely néhány ezer fővel és tábori lövegekkel a szoros előtt állott, a mieinket észrevette, mire azonnal harcz fejlődött ki. A nap lementével e harcz úgy végződött, hogy a mieink, t. i. a három osztrák lovas zászló, ugyanannyi íjjász század, huszárokkal egyetemben, nem tekintve az ellenség heves tüzelését, a szoroson átment és a tatárokra veté magát (mint mondják, ott volt Giaffer pasa is személyesen), azokat, tetemes veszteséget okozván nekik, megfutamította, 43 kisebb löveget véve el tőlök».[3])

«Az ellenség megrémítése végett szívesen utánna nyomúltam volna másnap a töröknek, hogy Egerhez közelebb jussak; de a beérkezett jelentések alapján a megtartott tanácsban az határoztatott, hogy a csapatoknak, melyek már eddig is oly sokat meneteltek, a bekövetkezhető főbb vállalatokra és harczokra való tekintettel, okvetlen nyugvást kell adni, s így két nap, azaz *október 23-án és 24-én*, ugyanott állva maradtam, mind-

[1]) E korábbi jelentést, melyre a főherczeg hivatkozik, föltalálnunk nem sikerült.

[2]) Egy Prágából október 28-áról (tehát már a szerencsétlen csata után) keltezett levél egy előkelő főkapitányt (Schwarzenberg?) arról gyanusít, hogy a főherczeget (rossz szándékkal) csalta e mocsaras vidékre. Cs. és kir. udvari könyvtár kézirattára, codex 8969, 159. lap.

[3]) Hueber sváb százados jelentése szerint csak 14-et. U. o. 142. lap. Kozel, Waldowhoz tett jelentésében szintén 43 darabot és két zászlót mond.

azonáltal azon elhatározással, hogy 25-dikén az előnyomulást folytatni fogom».

«E közben, *október 24-én* a tatárok és törökök nagy számban mutatkoztak a szorosnál és a mieinknek csatározásokra több helyen alkalmat adtak. Miután csekély eredményt értek el, sőt a mieink néhány löveget is elvettek tőlük, a következő napon (25-én), pénteken, elhatározásomhoz képest Eger felé előnyomulandó lettem volna. Ámde több helyről érkezett jelentés mondta, s az elfogott törökök is egyhangúlag azt állították, hogy a szultán egész hadseregével útban van ellenünk, mi csakhamar be is bizonyúlt, mert a szultán csütörtökön (azaz 24-éről 25-ére következő) éjjel, majdnem egészen a szorosnál, velünk szemben ütötte föl táborát s *pénteken (október 25-én)* reggel már nagy tömegekkel mutatkozott a harczmezőn».

«Erre számomra sem maradt egyéb hátra, mint a hadsereget a török ellenében csatarendbe állítani és az ellenség támadását bevárni».

«E napon azonban nem történt egyéb, minthogy egymással két helyen és pedig a táboromon felül, ama két helységnél, melyekben még a templomok falai állanak és a táboron felül a hegység felé, körülbelül egy fél mértföldre, a hol egymást jobban láthattuk, többszörösen és erősen csatároztunk».

«Tegnapelőtt, *szombaton (október 26-án)*, kora reggel mindkét fél, az ellenség ép úgy mint mi, tábora előtt újból csatarendbe állott».

«Miután nem volt lehetséges és nem is lett volna czélszerű, hogy az ellenséget mindkét átjárónál föltartóztassuk, s így seregünket megoszszuk, ennek folytán a töröknek a helységeknél engedtem, kiváltképen azon okból és megfontolásból, hogy seregemet jobban együtt tartsam és az ellenségre azután annál nagyobb erővel csaphassak».

«E szándékom csakhamar jónak bizonyúlt, a mennyiben az ellenség a neki átengedett előnyt fölhasználva, az átjárót nemcsak elfoglalta, de sőt néhány ezer emberrel (köztük volt hír szerint Ibrahim nagyvezír is) át is kelt, kiket azután mi a mondott helyről megtámadtunk, s itt, valamint táborunk alatt is, reggeltől kezdve egész délutánig folyton harczoltunk, miközben a tatárok különösen arra törekedtek, hogy táborunkba betörjenek».

«Végre alkonyatkor a tábornagy (Schwarzenberg) az én parancsomra az elővéddel még egyszer, a már átkelt és semmikép nem tágító ellenségre ütvén, azt a mocsáron át ismét visszaűzte, tőlük mintegy 20 löveget is elfoglalván. Ekkor a Teuffenbach 300 lovasa ellenében harczoló tatárok is visszahúzódtak, mi közben az ellenség nem csekély kishitűséget mutatott».

«Bárha mindezek után az idő már későre járt, mindazonáltal az előkelőbbek, nevezetesen a már említett erdélyi fejedelem Ő nagysága és Pálffy erősen ösztönöztek és nagyon tanácsolák, hogy a már megnyert győzelmet, mely hallatlan diadallá alakúlhat, támadó előnyomulás által kiaknázni ne késsünk. Hogy a dolog az én személyemen ne múljék, én ezt azonnal teljesítettem, a mocsár túlsó partjára átkeltem, ott újból csatarendbe állottam, s az ellenséget, mely tábora előtt szintén rendbe állapodott meg, az egész néppel és lövegekkel megtámadtam».

«Mihelyt e támadás megindúlt és a harcz mindkét részen komoly jelleget öltött, a törökök meghátráltak; a mieink, kiváltképen pedig a gyalogság, ekkor — miután az ellenség lövegei is elvétettek és hátravitettek — benyomúlt az ellenség táborába, ott borzasztó sokakat megölt, úgy hogy mindenki előtt biztosnak látszott, hogy a győzelem a miénk s azt már meg is nyertük; ezt annál inkább kelle hinnünk, mert biztos hírem volt és később róla magunk is meggyőződtünk, hogy a török császár a maga személyére nézve azonnal, mihelyt a törökök a mocsáron át visszanyomattak, tehát majd teljes három órával a főtámadás előtt, 5000 lovas kíséretében futásnak eredt. Az ellenünk visszamaradt nép pedig immár mindenütt hátrálni kezde, midőn a váratlanúl, úgy az én mint a főbbek mindegyikének reménysége ellenére, s a nélkűl, hogy erre az ellenség által kényszerítve lennének, néhány száz huszár és néhány zászló német lovas az ellenség hátrálásával egyidejűleg szintén visszafordúlt; még pedig nemcsak maga, hanem röviddel ezután az egész német és magyar lovasság, mintha csak világos és komoly parancsra történnék, egyetemesen visszafordúlt s engem, lövegeinket és gyalogságunkat cserben hagyva, futásnak eredt».

«E futáshoz az alkalmat állítólag a gyalogság adta volna azáltal, hogy (a mitől már korább is tartottam) a török táborhoz érve, azonnal a fosztogatáshoz látott s ez által az ellenséget a visszafordulásra ingerelte. A visszafutókat, különösen a német lovasságot, többszörösen és komolyan intettem, hogy kapitányaik mellett becsülettel kitartsanak, saját személyemre nézve pedig egyáltalán nem volt szándékom, hogy helyemet elhagyjam; mindazonáltal, midőn a veszedelem nőttön-nőtt, de akkor is — Isten legyen bizonyságom — csak mások rábeszélésére, könyörgésére és okadatolt követelésére, határoztam el magam a menekülésre és az udvari zászlóval [1]) — melylyel pedig már legközelebb az ellenségre rontani volt szándékom — az átjáróhoz lovagoltam, tudván, hogy ott az ellenség könnyen föl lesz tartóztatható s bizakodtam is benne, hogy a sereggel itt újból megállapodhatunk».

[1]) A főherczeg körülbelől 300 lovasból álló testőrsége értendő.

«Midőn azonban az átjárón átjutottam — mely ellen a török most összes lövegeivel tüzeltetett — csakhamar láttam, hogy itt megállapodásról többé szó sem lehet; mindenki kiabálta ugyan, hogy meg kell állani, de azért mindenki teljes erővel és buzgósággal futott a tábor felé, ott is, valamint körülötte réműletet terjesztvén és a hadi nép futását idézvén elő».

«Én előbb még mindíg reménykedtem, hogy a táborban gyülekezhetünk és magunkat a szekérvár segítségével védelmezhetjük; ámde láttam, hogy a táborban a réműlet és futás ép oly általános volt, mint azon hadi népeknél, melyek a harczban, a futás eredeténél valának, aminthogy az egész tábor, emberek és lovak, szétszórva és időelőtti menekülésben vala».

«A midőn végre láttam, hogy mindenki elmenekűl, senki a mieink közűl föl nem tartóztatható, magam pedig, egyedűl és minden csapattól elhagyatva, az ellenséget föl nem tartóztathatom, bizony nem tehettem egyebet, minthogy megszomorodott szívvel magam is a menekülésre gondoljak. Így jutottam tegnap (október 27-én), a hozzám beosztott kamarás urakkal és másokkal ide, (Kassára)».

«E sajnálatos szerencsétlenség, végzet és Isten nyilvánvaló büntetése volt».

«Az összes lövegek, az egész lőszer, s úgy az én málhám, mint a legtöbb kapitányoké, ott veszett».

«Az ellenség szándéka ismeretlen; én még néhány napig itt szándékozom maradni».

«A mennyire eddig megállapítható, legtöbb veszteséget a gyalogság, még pedig a német gyalogság szenvedett. A két fiatal Holstein herczeg (Ágost és Ernő), Poppel és Pietiveszkhy (Pietipesky), a bajor és sváb alezredes,[1]) a Kinsky ezred legtöbb kapitánya elesett, a Terzky ezred alezredese, Strassoldo, fogságba jutott».

«Nyáry megszabadúlt és teljesen ártatlan.[2]) Cogeron hadi mérnök szintén megszabadúlt, Terteky ezredes és Thurn gróf hír szerint Fülekre menekűltek?»

[1]) Későbbi okíratokból kitűnik, hogy a sváb alezredesek nem estek el, hanem fogságba kerűltek.

[2]) Nyáry Pál, ki az Eger várát föladó német és vallon zsoldosok által a töröknek adatott át, a csata folyama alatt a zűrzavarokban elmenekűlt s 1596 november 10-én részletes jelentést tett a császár és királynak az Eger körűl történtek felől, melyben magát a vár föladása dolgában teljesen igazolta. Cs. és kir. hadi levéltár, udv. hadi tan. Prot. No. 197. Magát az ügydarabot nem sikerűlt megtalálnom.

A jelentés, mely a jelzett codexben másolatban van meg, itt véget ér; és a szokásos záradék elhagyásával, közvetlenül a keltezés: Kassa 1596 október 28-án, következik. *Gömöry*

Dsáfer pasa. Most, mikor folyóiratunk dr. Komáromy Andrásnak az 1596-ki mezőkeresztesi csatát tárgyaló jeles dolgozatát közli, alkalomszerűnek látszik, hogy kissé tüzetesebben foglalkozzunk azzal a Dsáfer pasával, a ki megkezdője volt ennek a csatának, — még pedig azon oknál fogva, hogy *magyar születésű* ember volt. Pecsevi személyes ismeretségben állott vele és munkájában nem csak több helyen megemlékezik róla, hanem egyes tetteit részletesen is elbeszéli; és így módunkban van megismerni e magyarból lett török embernek pályafutását és azt a szerepet, melyet mint magas rangú katona játszott második hazája, Törökország történetében.

Hogy Dsáfer, vagy teljes nevén: *Khádim* (herélt) *Dsáfer pasa*, valóban magyar származású volt, Pecsevi két helyen is mondja (II. kötet 20. és 121). Mikor 1595-ben őszén, Esztergom elvesztése után, Sztambulba küldetett a veszteség hírét megvinni, találkozott vele Belgrádban és ez alkalomból röviden így jellemzi: «Jól megtermett, fehér arczszínű ember volt és beszédjéről is észre lehetett venni, hogy magyar születésű. Természetére nézve vérszomjas, merész, rettenthetetlen, cselekedeteinek végét előre meg nem fontoló és írni-olvasni nem tudó ember volt». Szülőhelyét nem határozza meg pontosan, csak annyit mond, hogy «magyar születésű volt a *gyulai szandsákból*» (II. 20), valamint arról sem értesít, hogy mikor és hogyan került Törökországba. Hammertől is csak annyit tudunk meg, hogy bátyjával, Ghâznefer agával, együtt estek rabságba s II. Szelim alatt (1566—1574) müzülmánokká tétetvén, eleinte mint apródok szolgáltak a szerájban, később pedig — mivel a szultán nagyon meg volt velök elégedve — kiheréltettek, hogy háremi szolgálatra alkalmaztassanak. Így lőn az idősebb testvér, Ghâznefer, eleinte oda-basi, majd a szultán fő-udvarmestere (kapu agaszi), öcscse Dsáfer pedig kilardsi-basi (az éléskamra felügyelője). Ghâznefer aga 1603 január havában halt meg, mint egy szipáhi-lázadás áldozata s ha igaz, hogy 50 évet töltött a szultán udvarában (mint Hammer mondja, IV. köt. 7.): akkor Dsáfer pasa és bátyja 1552-ben hurczoltattak török rabságba.

Míg azonban Ghâznefer aga egészen haláláig a szultáni udvarban maradt, Dsáfer csakhamar kikerült onnan, még pedig először is épen szülőföldére mint *gyulai szandsákbég*. Gyuláról nemsokára *Székesfejérvárra* helyeztetett át ugyancsak szandsákbégi minőségben. «Mint ilyen — írja Pecsevi — többször harczolt a hitetlenekkel. Székesfejérváron ő róla

elnevezve még ma is[1]) emlegetnek egy helyet «Dsáfer pasa puszuszi» (Ds. pasa leshelye) néven».

Ezután hosszabb időre elkerült Magyarországból; mert Ibrahim pasának egyptomi helytartósága idejében, azaz 1583—1585. években, a *syriai Tripoliszban* találjuk mint béglerbéget. Ekkor történt a drúzok elleni hadjárat Ibrahim vezérlete alatt, melyben azonban Dsáfer pasa vonakodott részt venni. Innen kezdve már úgy szólván évről-évre kísérhetjük szereplését.

Az 1585. év őszén Oszmán pasa nagyvezír elfoglalván Tebrizt, miután falait kijavíttatta, Dsáfer pasát hagyta a vár őrizetére 7—8,000 emberrel, kinevezvén őt a *tebrizi ejálet* helytartójának vezíri ranggal és azon igérettel, hogy 3 év mulva a budai helytartóságot fogja megkapni; a mi azonban nem történt meg.

Mindjárt a következő 1586. év tavaszán egy 30.000 főből álló persa sereg ostrom alá fogta Tebrizt; Dsáfer pasa ekkor épen szemgyuladásban szenvedett és eleinte nem vehetett részt a védelemben. De mikor 3 hónap múlva kiépült szembajából, egész erélylyel hozzálátott a védekezéshez. Első tette az volt, hogy kirohanást intézett az ostromlókra, még pedig olyan módon, hogy a várban levő 150 ágyút megtöltette, a puskás őrséget a falakra állította, a vár két kapuján pedig ezer-ezer janicsárt bocsátott ki támadásra épen abban a pillanatban, mikor a tüzelés megkezdődött. A pusztítás igen nagy volt mind a sánczokban, mind a vár körül levő persákban. Zsákmányul esett sok eleség, fegyver és a sánczokban levő hadi szerek. A janicsárok 37 előkelő persát és 300 levágott fejet vittek be a várba. A második kirohanás alkalmával különösen egy Deli Faik nevű szipáhi tűntette ki magát kis csapatával, a ki később, 1595-ban Eger megvételénél is hősiesen harczolt. — Mikor a persák látták, hogy a vár ellen intézett rohamok nem vezetnek eredményre, aknákat kezdtek ásni; azonban Áli Kuli khán leánya — ki beszökött a várba — elárulta őket és így ez a tervök sem sikerült. A vár ostromlása tíz, vagy tizenegy hónapig tartott, csaknem mindennapi harcz közben s végre is a segítségül jött Ferhád pasa szerdár űzte el az ellenséget a vár alól.

Ferhád pasa eltávozta után két hónappal ismét megtámadta Tebrizt a Tebrizből Bagdadba vezető úton fekvő Göherdán város ura, de Dsáfer pasa nemcsak visszaverte, hanem utána menvén, öt napi ostromlás után Göherdánt is elfoglalta, melyet aztán a magas porta, hozzátartozó több mint harmincz faluval együtt, neki adott.

1588-ban Ferhád pasa hadához csatlakozva, ő is részt vett a kauká-

[1]) T. i. mikor Pecsevi munkáját írta, azaz 1642-ben.

zusi Karabag tartománynak meghódításában és az elfoglalt fővárosnak, Gendsének, megerősítésében.

1590-ben harmad ízben támadták meg a persák Dsáfer pasát, minthogy ő Tebrizből a környéken levő persa khánok és szultánok területeit szüntelenül dúlta, pusztította. Tehát az említett évben 15 persa khán 15,000 főből álló sereggel ellene indult és Tebriz közelébe érkezésük után egy darútollas forgót, buzogányt, íjat és nyilat, meg egy asszonyi fejkötőt küldtek be Dsáfer pasának, ilyen tartalmú levéllel: «Ha férfi vagy, tűzd e forgót a fejedre és jőjj ki elébünk; ha pedig nem mersz kijönni, e fejkötőt tedd a fejedre és űlj a kuczkóba fonni». Dsáfer pasa azonban drága serleget és hőshez méltó díszruhát küldött ki nekik, e sorok kíséretében: «Isten hozott benneteket! Bízom isten ő felségének segítségében és elébetek megyek. Ne gondoljátok, hogy azok közűl való vagyok, a kiknek rokka való». — Dsáfer serege, melylyel megtámadta a persákat, a béglerbégsége alá tartozó kurd bégek csapataival együtt — kiket hirtelenében rendelt maga mellé — összesen 6000 emberből állott. Három nap és három éjjel folyt a harcz, melyben tökéletesen megverte ellenségeit, hatalmába ejtette táborukat, közülök sokat elfogott és a foglyokból 15 cserkesz ifjút a szultánnak küldött ajándékul. E győzelmeért vezíri rangot, egy drágaköves, aranyozott kardot és két öltözet díszruhát kapott a szultántól.

Tebrizi helytartóságának, úgy látszik, utolsó nevezetesebb és szomorú emlékezetű tette a tebrizi őrség leöletése volt 1592-ben, a mivel elég furcsa példát adott arra nézve, hogy a katonai lázadást miképen kell megfenyíteni és elfojtani s egyszersmind fényes bizonyságot tett a török nevelés kitünő voltáról, a mennyiben ő a rettenthetetlen bátorságot agyafúrt ravaszsággal tudta egyesíteni. «Dsáfer pasának a tebrizi őrségen elkövetett mészárlása — mondja Pecsevi — a legritkább események közűl való. Sem a historiákban nincs följegyezve, sem a nép ajkán nem él annak emlékezete, hogy ilyen dolog mostanában, vagy a régi szultánok idejében valaha történt volna». A pénz rosszabbodása miatt, mely 1584-ben kezdődött, 1589-től fogva több ízben és több helyen lázadás tört ki, mert a török csapatok nem akarták elfogadni zsold fejében a felényi értékre csökkent pénzt. Többek közt tehát a tebrizi őrség is fellázadt. Dsáfer pasa egy esztendőre elfojtotta ugyan az elégedetlenséget — olyan formán, hogy a főbbeknek zsoldját némi pótlékkal megtoldotta — de azután annál hevesebben tört ki újra. Ekkor Dsáfer pasa elzárkózott az őrség elől, mely a hatalmat a maga kezébe kerítette s kénye-kedve szerint garázdálkodott a várban. Körülbelől 2 hónapig tartó elzárkózottsága alatt titokban azt izente a helytartósága területén lahó kurd bégek-

nek, hogy a persák ellen akar indúlni sereggel, jőjjenek tehát csapataikkal Tebriz közelébe, de úgy, hogy azt a tebrizi őrség észre ne vegye, mert árulók vannak közöttük. Másfelől pedig kihirdettette az őrségnek, hogy hajlandó velök kibékülni és orvosolni sérelmeiket; megüzente nekik, hogy egy bizonyos este jelenjenek meg mindnyájan a városon kívül levő ligetben kibékülési ünnepélyre, melyre azonban ő csak úgy fog kimenni, ha fegyver nélkül jelennek meg és átadják neki kezesekűl azt az 50 embert, a kik őtet lelövéssel fenyegették. Az őrség semmi rosszat nem sejtve, minden kívánságát teljesítette és fölállított rendben várta parancsnokát a váron kívül, a ki miután kiment, bezáratta maga után a kapukat. Ekkor előhivatta a kurd csapatokat s ezt mondta nekik: «A padisah Tebriz őrségének leöletését parancsolta, hadd lássam, hogyan hajtjátok végre parancsát!» Ezzel megrohanta a sorban álló őrséget, melyből még ott helyben több száz ember esett el. Ő maga is hetet szúrt le lándsájával. Azután kinyittatta a kaput és az egész várost zsákmányúl adta a kurdoknak és híveinek. A mészárlásban körűlbelől 800 ember öletett le,[1]) 1200-nál több elfutott, mintegy 3000-nek pedig megkegyelmezett. «Habár szó sem férhet ahhoz — mondja Pecsevi — hogy a tebrizi lázadókon való bosszúállás szükséges volt a szultán méltósága megőrzése tekintetéből: de a női nemmel való bánás és a paráználkodásra adott engedély egyetlen igazhivő szemében sem látszhatik helyesnek. A nevezett pasának oly sok háborúban szerzett érdemeit ez a vétke egészen elhomályosítja; isten színe előtt ezért bizonyára nem tud megfelelni».

Úgy látszik, hogy Dsáfer pasa e kegyetlensége miatt helyeztetett át *Bagdadba*, melynek másfél évig volt helytartója, t. i. 1593-ban és 1594 első felében. «Teljes 8 évig volt a tebrizi ejálet beglerbégje — írja Pecsevi — mely idő alatt az egész moszlim hadsereg élén álló szerdár sem tette azt a persákkal és georgiaikkal, a mit ő tett velök».

1594 második felében már *Sirvánban* találjuk Dsáfert, mint e 14 szandsákból álló kaukázusi tartomány helytartóját, hol azonban csak fél évig maradt. «Beszélik — írja Pecsevi — hogy mikor letétetett, a sirváni sereg — mivel követelése volt a defterdárnál, ez pedig szintén letétetve ő vele akart eltávozni — föllázadt ellene, de Dsáfer pasa csak a tisztek közűl bocsátott be lakására néhányat. Ezeket igyekezett lecsillapítani, de mikor nem hajtottak szavaira, dühbe jött és handsárjával ötöt-hatot leszúrt közülök. Ezért tehát fenyegették, hogy majd kivonulásakor megboszúlják rajta magokat. Azonban mikor másnap reggel gyalogságát maga előtt bocsátva, lovasságát pedig jobbról és balról állítva vonúlt

[1]) Szelániki és Áli efendi szerint pedig 18,000.

kifelé, senki sem bátorkodott útját állni, sőt még mutatkozni sem az utczákon».

Sirvánból Konstantinápolyba ment mintegy 3000 emberével és részt vett az 1595-ki oláhországi hadjáratban. Mikor a hadsereg Drinápolyba érkezve pihent, Ferhád pasa nagyvezír már előre eligérte a két föllázadt hűbéres ország helytartóságát: Moldvát Dsáfer pasának, Oláhországot pedig Szaturdsi Mohammednek (Hammer IV. 246). Ebből azonban, mint tudjuk, semmi sem lett.

Az oláhországi vereség után *Belgrádba* küldetett Dsáfer pasa s itt és ekkor találkozott és ismerkedett meg vele Pecsevi.

Itt következik már az 1596-ki hadjáratban, különösen a mezőkeresztesi csatában való szereplése, melynek első napján tanúsított hősiességét — az eddig mondottak után — bátran elhihetjük Pecsevinek. A keresztyén had veresége után következő napon Dsáfer pasa, Ibrahim nagyvezír és Dserrah Mohammed pasa[1]) voltak azok, a kik a keresztyén táborba menvén, az ott hagyott ágyúkat és egyéb hadi szereket elszállíttatták. Istvánffy állítása szerint annak a török előhadnak vezére is Dsáfer pasa volt, melyet a szultán Szegedre érkezése után innen Szolnokig előre küldött. E hadjárat alkalmával Dsáfer pasa bátyja, Gháznefer aga, is benn volt Magyarországon a szultán kíséretében.

Az 1596-ki hadjárat után saját kérelmére ismét tebrizi helytartóvá neveztetett ki, mire — mint Pecsevi mondja — az egész Persia fölriadt, hogy Dsáfer pasa ismét visszajött. De most újabban már csak egy-két évig tartotta rettegésben a persákat és kaukázusi népeket; mert 1600 körül meghalt. Utolsó tette, melyről tudomásunk van, az volt, hogy kiírtotta Georgiának egyik fejedelmi családját, a Luarszabokat, kik a török hódítás előtt Tiflisz urai valának. *Thúry József.*

Adalék Király Albert erd. generális életéhez. «Spectabili et Magnifico domino Stephano Bochkay de Kismaria, Consiliario nostro, Supremo arcis Waradiensis Capitaneo, ac Comiti Comitatus Bihariensis etc. fratri nobis honorando.

Spect. & Magn. domine, frater nobis honorande, Salutem et fraternæ nostra benevolentia commendationem.

Elvettük az kegyd levelét, kiben írja kegyd mint cselekedett volna kegyd a *Király Albert* dolgában; oda küldött volna kegyd Bajonba, hogy ő magát onnan kihivatná, tartván attúl, hogy ő neki is Gaalffy Jánossal értelme lévén, ezután valami nagyobb dolog ne támadna belőle. Azért

[1]) Ez is magyar származású volt, 1598-ban nagyvezír.

akartuk volna, ha kegd erről több gondolkodást vett volna magának, holott ha szinte valami értelme, szövetsége lett volna Gaalffy Jánossal is, de mikor mi őtet abban az helybe bocsátottuk, akkor hittel kötelezte nekünk magát; annak felette a mi birodalmunkba záloga, jószága vagyon, kiért nem hisszük, hogy valamit ollyat igyekezett volna cselekedni. De immár ha így lött, kegyd ezt cselekedgye benne: ha kegyd eszébe veszi, hogy Király Albert ezt a dolgot nem nehezteli, és nem tartja magának kissebségnek, kegd bocsássa vissza esmet helyébe, legyen ott, és viselljen mindenre gondot mint az előtt. A hol pedig kegyd érti, hogy ezt a dolgot immár ő eszébe vévén neheztelné, és gyalázatnak tartaná magának és hogy valami olly' suspicio lehetne felőle, kiért tartanunk kellene tőle, kegyd vissza ne bocsássa, hanem legyen ott Wáradon, és nekünk mindjárast adja értenünk kegyd. Mi ismét kegydnek megírjuk, mihez kelljen kegydnek magát tartani. Tartsa meg Isten kegydet. Datum ex civitate Coloswár.

Frater

Sigismundus Báthory m. p.»

(Eredetije a kismartoni főlevéltárban. Rep: 98. Fasc H. Nr. 124).

Dr. Merényi Lajos.

A mezőkeresztesi csata színhelye. Legutóbb megjelent füzetünkben jelentettük, hogy a mezőkeresztesi csatáról egykorú képet vagy rajzot találnunk nem sikerült s hogy ennek folytán a befejező közleményhez egy a felek harczfölállítását föltüntető katonai vázlatot fogunk hozni. Ezt a jelen alkalommal[1]) meg is tettük, azonban a vázlathoz több fölemlíteni valónk van.

Legelőször is az, hogy Dr. Komáromy Andrásnak különben igen jeles dolgozatában *a csata színhelyének* tüzetes megállapítása hiányzik. E körülmény két okban leli magyarázatát: Először abban, hogy a dolgozat szerzője a csatát történelmi szempontból dolgozván föl, főfigyelmét a tények megállapítására, a kútforrások adatainak kritikai egybeállítására fordította s így a katonailag nevezetesebb körülmények földerítésére csak kevesebb gondot fordíthatott; másodszor pedig abban, hogy a kútfők adatai a csata színhelyére, a tulajdonképeni csatatérre nézve, részint homályosak, részint ellentmondók, részint érthetetlenek.

Ha ugyanis a csata leírását a térkép segítségével tanúlmányozzuk, a legelső fölfedezés, a mit teszünk, az: *hogy historiánk téved, midőn azt állítja, hogy a harczoló feleket a Csincse patak mocsarai választották el,*

[1]) Lásd a második számú mellékletet a füzet végén.

mert e mocsarak Mezőkeresztestől *nem nyugotra*, hanem *keletre* esnek s így nem a császári és a török tábor közé estek, *hanem a keresztény tábor háta mögött terültek el.* Mert két dologban a kútfők mind megegyeznek: 1-ször. Hogy a császári sereg magánál Mezőkeresztes városnál (később pedig Mezőkeresztes és Ábrány közt) állott; 2-szor hogy a török Eger felől jött és Mezőkeresztessel szemben fejlődött.

A *török sereg arcziránya tehát határozottan keleti*, a császári seregé *nyugoti* volt s miután a város *kettejük közt* volt, következik: hogy a Gelej és Nagy Mihály falvaktól keletre és délkeletre elterülő Csincse mocsarak *nem lehettek a harczoló felek közt*, hanem azok a császári sereg mögött valának.

Miksa főherczegnek a mai füzetben közölt s Komáromy által föl nem használt harczjelentése annyiban járúl a dolog tisztázásához, hogy kimondja, miszerint Mezőkeresztest magát csak az előréd foglalta volt el s a sereg e város és egy másik, bár meg nem nevezett falu közt állapodott meg,[1]) mely falu más, mint Gelej nem igen lehet. De hogy a folyót s mocsarat Csincsé-nek hívták volna, azt Miksa főherczeg nem mondja.[2])

A folyó, mely a harczoló feleket mocsaras területével elválasztotta a *Lator-patak* és a *Kócsi-víz* összefolyásából származó folyó, melyet a kútfők egy része talán *csak azért nevezett Csincse folyónak, mert ez is a Csincse mocsarakba folyik* s mert a Csincse név ismertebb s elterjedtebb volt. Nem lehetetlen különben, hogy a nép Keresztesnél e folyót *is* Csincse-folyónak nevezi; de a *valódi Csincse* nem Keresztesnél, hanem Gelejnél folyik.

Az előbbi föltevéshez képest az elválasztó mocsaras folyót a rajzon, egyelőre, mi is Csincsének neveztük; különben pedig a harczfölállítás stb. Komáromy dolgozatához alkalmazkodik.

Az Andrássy-ezred egyenruházata. A bécsi kormány által okozott elégedetlenség az 1703. év tavaszán már oly fokra hágott, hogy csak a vezető hiányzott, a ki a mozgalom élére álljon s kezébe vegye az elégedetlenek ügyét. A bécsi udvar jól tudta, hogy a németújhelyi börtönből szökve szabadúlt Rákóczy Ferencz fog ez a férfiú lenni.

[1]) Szó szerint: «Zum Flecken Keresztes, zwischen welchem und noch einem anderen, doch beiden verbrannten und öden Dörfern, nächstbei und gegenüber gelegen ... angelangt.»

[2]) «Allda es einen ziemlichen Pass von Wasser und Gemöss hat» — mondja a főherczeg és sem ő, sem a német források, sem a magyar szemtanú *a víz nevét* nem említik.

Ezért az előkészületekkel nem késett. Első dolga volt a török háborúkban megfogyatkozott hadseregnek kiegészítése, illetőleg új ezredeknek fölállítása. E czélból a megyéket, szab. kir. városokat kerületekre osztván, kötelességökké tette, hogy szövetkezve szereljenek föl ezredeket. Így a középkerületi megyék (comitatus districtus medii), melybe tartoztak például Nyitra, Trencsén, Bars vármegyék, Nagyszombat szab. kir. város, szintén tartoztak egy ezredet fölszerelni, melynek élére br. Andrássy Pál helyeztetvén, az róla Andrássy-ezrednek neveztetett. Az ezred gyalogosokból állott, kiket hajdúknak hívtak, nem azért, mintha az erdélyi fejedelmek korában oly jelentékeny szerepet játszott hajdúkból telt volt a létszám, hanem, mert a gyalog katonaságnak ez időben ez volt a legszokottabb neve. A szükséges katonai létszám előállítása ki volt vetve minden egyes megyére, népessége és tehetsége arányában. A megyék természetesen pénzen fogadták az alkalmas embereket, kiknek élére a saját kebelbeli nemesség sorából egy-egy hadnagyot is állítottak. De nem csak a katonaság zsoldjáról tartozott a megye gondoskodni, hanem annak teljes fölszereléséről is. E tekintetben a hadi tanács legfeljebb arra ügyelt, hogy jó minőségű és a hadi követelményeknek megfelelő legyen. A ruházat színének, alakjának meghatározását a vármegyékre bízta, a melyek aztán ebben közösen megállapodtak. Így történt ez az Andrássy-regimentnél is, melynek ruházatához való anyag mennyiségét és minőségét már nemcsak megállapították, hanem azt jó részben be is szerezték. Alig történt ez meg, midőn az érdekelt megyéket és városokat a hadi tanács felhívta, hogy az ezred ügyeinek megbeszélése végett 1702. év decz. 10-ére küldjenek megbízottakat Nagyszombatba. A határidőre meg is jelentek a deputatusok s az ezredtulajdonos házában összegyülekezvén, ott Driesperger főhadbiztos, egy minden tekintetben kész egyenruházatot mutatott be nekik, úgymint: dolmányt, köpönyeget, övet, bakkancsokat, magyarúl lódingnak nevezett tölténytáskát stb. Mindenikről megmagyarázta, hogy milyennek kell lenni minőség és mennyiség tekintetében. Így a dolmánynak két rőf iglaui *paja*-nak nevezett vörös posztóból, melynek rőfjét fél forintjával szokták venni, kell készűlni, a nadrágnak másfél rőf, *karazia*-nak nevezett kék posztóból, a köpönyeg posztójának színe fehér legyen. Ezután bemutatta a többi szerelvényeket s különösen a mindkét részén élesre fent kardot, melyet magyarúl *pallos*-nak mondanak. A bizottság teljes megelégedéssel szemlélte a minta-öltönyöket, teljesen méltóknak találta az új ezredhez s főleg a pallosról megjegyezte, hogy azt nemcsak a legénység, hanem még a tisztek is kifogás nélkűl viselhetik.

Ennek daczára Bars és Nyitra megyék küldöttei siettek kijelenteni, hogy ők már megállapodtak az ezred fölszerelésében, mely az itt felmu-

tatottól színben ugyan eltér, de minőség tekintetében vetekedik, sőt nemcsak megállapodtak, hanem a szükséges anyagot nagy mennyiségben be is szerezték. A mintákat mindjárt elő is mutatták. A főhadbiztos azonban ezeket kereken visszautasította s kijelentette, hogy ha a ruházat abból az anyagból készül, nem fogadja el, különben sem bízik benne, hogy a megyék házilag a kellő időre teljesen és kifogástalanúl elkészíttessék. Mit volt mit tenni, a bizottság kénytelen-kelletlen elfogadta a főhadbiztos által bemutatott egyenruhát, egyszersmind megbízta őt, hogy darabonkint 18 frtért állíttassa elő; sőt még azt sem bánják, ha 4—5 garassal meg is kell pótolniok, csak kifogástalanúl és minél előbb elkészüljön. Egyidejűleg a költségeket, ki egészben, ki részben, letéteményezték.

A főhadbiztos hozzá is fogott megbízatásához. Úgy látszik, már ebben az időben is zsidók voltak a hadsereg főliferánsai; legalább Driersperger uram három pozsonyi zsidóval kötötte meg a szerződést, még pedig úgy, hogy az egész anyag jövő évi január végére kész legyen. Azonban elmúlt a január, el még a márczius is. Pedig márczius 15-én volt a hajdúk lustrája, vagyis az alkalmas katonák fölfogadása. Ettől kezdve a fölfogadott hajdúkat élelmezni, fizetni kellett a vármegyéknek. Ezek vártak még egy hónapig s mikor a nyakukon élősködő sereg még legkevésbbé sem volt fölruházva, május 23-án Tolvay Gábor és Fabiankovich János jezsuita nyitrai, Labsinszky János trencsénvármegyei, Csepreghy János nagyszombati deputatusok nyilatkozatot állítottak ki, melyben minden, a késedelemből fölmerűlő következményekért Driesperger főhadbiztost teszik felelőssé.

Ez, úgy látszik, hatott. A szerelvényeket beszolgáltatták a szállítók. De nem volt bennök köszönet. Legalább az ezred egyik kapitányának, Akay Istvánnak, jelentése mindennek mondja, csak jónak nem. E szerint a szállítók alig tartották be a szerződésnek egy pontját is. Így 1-ször: A dolmányokat és bakkancsokat nem abból a posztóból készítették, a mi ki volt kötve. 2-szor: A dolmányokat két rőfből a bakkancsokat pedig 1¼ rőfből tartoztak volna csinálni, mégis alig egy rőf találtatik bennök. 3-szor: A dolmányokat teljesen jó vörös posztóból kellett volna előállítaniok, nem holmi *civiliak*-nak nevezett vászonból. 4-szer: Az őveknek bizonyos, magyarúl *félrássának* nevezett anyagból s 3½ rőf hosszúknak kellett volna lenniök, de nem több, mint három rőf hitványabb anyagból készültek. 5-ször: A kardoknak vagy pallosoknak jóknak s a hajdúkhoz az ellenség ellen alkalmasaknak kellett volna lenniök, azonban mind a pengéjök, mind a hüvelyök csaknem semmit sem érnek. 6-szor: Nevezett zsidók kötelesek voltak minden

egyes hajdúnak egy zacskót, magyarúl: *jó magyar szőrtarisznyát* készíteni jó minőségű vászonból, mindazáltal kisebb fajta zsákokat, magyarúl úgynevezett *abrakos tarisznyákat* adtak. 7-szer: Mindenik hajdú részére 15 vagy 16 rőf, magyarúl *abá*-nak nevezett fehér posztóból köpönyeget kellett volna készíteniök, azonban annyi rőf nincs bennök. 8-szor: A fölsorolt ruhákat és kardokat szerződésszerűleg jó kézművesekkel, vagy mesteremberekkel kellett volna előállíttatniok s épen az ellenkező tapasztalható. 9-szer: A puskákhoz alkalmas szíjakat nem adtak. — Végül a jelentés kéri a hadi fegyelmi bíróságot, a melyhez intézve van, hogy szigorú vizsgálatot tartani és az ezrednek elégtételt szolgáltatni méltóztassék.

Mi lett tovább ez ügyből? nem tudjuk.

Álljon még itt egy pár szó az ezredes úrról. Báró Andrássy Pál, Andrássy Miklós és Zichy Klára fia volt, azé az Andrássy Miklósé, a ki, mint a jászkunok főkapitánya és Gömörvármegye főispánja, a közügyek terén szerzett érdemeiért megszerezte családjának a báróságot. Pál a katonai pályán növekedett s mint a Leopold híve, 1693-ban az esztergomi kapitányság tisztét viselte. Kitörvén azonban a Rákóczy-mozgalom, 1706 elején többedmagával a fölkelőkhöz pártolt. Nevezetesebb hadi tények nem fűződnek nevéhez. Ezekhez hiányzott is a képessége. Bercsényinek Rákóczyhoz írt jelentéseiből[1]) egy fegyelmet nem türő, nem tartó, magasabb hadi képzettség híjával levő főtiszt képét nyerjük, a ki csak úri passióból viseli a tábori élet terheit. Szeret jól enni, inni, vagy, Bercsényi szavaival élve: «szája, torka, gyomra helyén van» s e tekintetben István és György testvéreivel valóságos versenyt folytat. Szereti a szép lovakat s táborában annyit tart, hogy végre rendeletileg kell figyelmeztetni, hogy e költséges szenvedélyét korlátozza. Mert életmódjához vajmi csekély volt az ő másfél falucskájának jövedelme. Segített hát magán, a hogy tudott; kíméletlenül nyomta a föld népét. Bottyán is panaszt emelt ellene, hogy az élelmet duplán, triplán behajtja. Engedetlensége, önfejűsége sok gondot okozott a hadvezérletnek. «Azon búsulok leginkább» — írja Bercsényi, 1709 július 12-én — «Andrássy Pál, Gyürky Pál, egyik sem sokat kapál. Egyiknek semmihez sincs kedve, a másiknak semmi sem tetszik, egyik előre semmit, másik sok rosszat lát, egyik másokkal össze nem lát s másik össze nem néz. Mellőzném ezeket, ha volna kivel.» Bizony, ha lehetett volna és kivel helyettesíteni, még akkor is nehéz lett volna őt mellőzni. Sokadmagával volt Andrássy Pál a Rákóczy pártján (nem is szólva a labanczokról) olyanokkal, a kiket

[1]) Archivum Rákóczianum, I—X. k.

családi összeköttetéseik, társadalmi állásuk miatt nemcsak tűrni, de még dédelgetni is kellett. Maga Rákóczy se sokat bízott benne, Bercsényi meg folyton gyanús szemmel kísérte működését, kivált mióta Andrássy Péter és György visszapártoltak. S mikor a császári hadak Kassa felé közeledtek, 1710 deczember 10-én, aggódva írja Rákóczynak: «Alázatosan emlékeztetem Felségedet Andrássy Pálra, kinek nem szeretem Kassán létét, mert régen tudom desperatus humorát». — Bercsényi aggodalma, szerencsére, nem valósúlt; Andrássy hű maradt a fegyverletételig. *Illéssy János.*

HADTÖRTÉNETI IRODALOM.

I. ISMERTETÉSEK.

Arad vármegye és Arad szabad királyi város története. Írta *Márki Sándor.* Első rész. Arad, 1892. Negyedrét XIV. és 564. lap. Egy térkép-melléklettel és 90 a szövegbe nyomott képpel és ábrával. Megszerezhető Aradon a Kölcsey-egyesületnél; ára 8 frt.

Örvendetes módon fejlődő monographia-irodalmunk egyik legbecsesebb kötete fekszik előttünk, mely egyaránt becsületére válik úgy az írónak, mint Arad város és vármegye és a Kölcsey-egyesület monographia-bizottságának, mely a mű megírására a megbízást adta.

Márki Sándor a történetírói újabb nemzedék egyik legtehetségesebb, legrokonszenvesebb tagja, kinek minden művét érdeklődéssel veszszük kezünkbe, s érdeklődéssel olvassuk végig. Bár minden munkája a legszorosabban vett tudományos alappal bír, gazdag forrástanúlmányokon épűl föl, s mindvégig tanúlságos, mégis előnyösen különbözik számos más írótól abban, hogy az adatokat ügyesen csoportosítván s dolgozván föl, ez — kapcsolatban tiszta, világos és könnyű irályával — munkáit vonzó olvasmányokká teszi.

Arad megye és város történetének egy része egyébiránt e folyóírat olvasói előtt már ismeretes, a mennyiben Márki Sándor ezen — akkor még munkában volt — művének katonailag legérdekesebb fejezeteit «Arad középkori hadtörténelme» czímen e folyóirat hasábjain közölte.[1])

[1]) Lásd az «Arad középkori hadtörténelme» czímű czikksorozatot a Hadtörténelmi Közlemények 1890-dik évi III. évfolyamában.

Az akkor közölt részletek helyet nyertek most e munkában, mely Márki Sándor történetírói nevét megállapította s mely kétségtelenül hozzájárult ahhoz, hogy a Magyar Tudományos Akadémia őt, jeles történetírói munkásságának elismeréséül, a most lefolyt nagygyűlésen levelező tagjává választotta.

Arad megye és város történetének megírásával Márkit a monographia-bizottság 1885-ben bízta meg. A megbízás vétele után Márki bejárta a lefolyt hat év alatt a vármegye egész területét, kutatva mindenütt adatokat gyűjtve, fölvételeket eszközölve, kutatott hazánk és a külföld számos levéltárában, átvizsgálta az Arad történetére vonatkozó irodalmat, kiadott okleveleket, s midőn ily módon már tekintélyes anyaghalmaz birtokába jutott, megfeszített szorgalommal látott a munkához, hogy buzgóságának mielőbb látható bizonyságát adja.

Csak ha e vaskos kötetet átlapozzuk, a sok ezerre rúgó hely-, nemzetség- és család-nevet áttekintjük, csak akkor nyerünk fogalmat az óriási munkáról, melyet Márki a lefolyt hat év alatt végzett. És a tengernyi adat, melyet a történetkutató hangyaszorgalommal összegyűjtött, az író által oly szép és rendszeres egészbe van összefoglalva, hogy míg egyrészt Arad város és megye középkori történelméről hű képet nyújt, másrészt megmarad annak, a minek szánva van: vonzó olvasmánynak.

A kötet tartalmát röviden a következőkbe foglaljuk egybe:

Arad már az úgynevezett kő- és bronzkorszakban is hazánk népesebb részei közé tartozott; igazolják ezt a nagymennyiségű leletek, a számos tüzelő és temetkező halmok; köztük a nevezetes glogováczi öthalom. A rómaiak korából az adat aránylag kevés, de kiváló a rómaiak és a népvándorlás korából származó öt római sáncz, az Ördögárok vagy Trajan és a szent-annai avargyűrű, melyből a híres szent-annai aranylelet származik.

A honfoglalás leírásánál Márki Anonymust követi és behatóan tárgyalja a várispánságnak Ajtony nemzetségfő legyőzése után bekövetkezett megalapítását, a XII. századból pedig a hírneves 1136-dik évi aradi gyűlést, melyen a II. Béla király vakságát okozó 68 főúr lemészároltatott.

Kiválóan érdekes részlet a tatárjárás leírása, a tatárok által Tamáshídán, a nadabi szigeten és az Erdőháton elkövetett vérengzésekkel. Ezután következik a tatárjárás után alapított 44 vár leírása és méltatása, mit az Anjou-korbeli idők vázolása követ.

Terjedelmesen ismerteti az után Márki Arad vármegye középkori közigazgatását és törvénykezését s fölsorolja az Aradban és Zarándban létezett 25 mezővárost és 856 falut. Még nevezetesebb e jegyzéknél a

nemzetségek és családok fölsorolása; 16 nemzetség és 534 család virágzott ez időben, egész a török hódításig, Arad és Zaránd megye területén.

Igen gazdagok a következő, a papságra, a földesúr és jobbágy viszonyaira, az őstermelésre, az ipar és kereskedelemre, a közműveltségre és a nemzetiségekre vonatkozó fejezetek, és érdekes a vallásujítás mozgalmainak leírása.

A könyv utolsó fejezete a török hódítások kezdetét tárgyalja, a mikor Arad vidéke Erdélylyel egyesült s Lippa fejedelmi székhely lőn. Katonailag különösen figyelemre méltó e fejezetben Lippa 1551-ben végbement ostroma, midőn Nádasdy Tamás és társai rövid időre visszafoglalták e fontos várat, melyet azonban Aldana már a következő évben elhagyván, a vár ismét török kézre került. Tizennégy évvel ez események után behódolt Zaránd is s evvel a vármegyei élet Aradban és Zarándban megszünt.

A könyv illustratioi, nagyobbára facsimilék, fölvételek, arczképek, stb. nagy mértékben emelik a mű becsét, mely történelmi-irodalmunknak kétségtelenül díszére válik.

II. HAZÁNKAT ÉRDEKLŐ KÜLFÖLDI HADTÖRTÉNETI IRODALOM.

Kriegs-Chronik Österreich-Ungarns. Militärischer Führer auf den Kriegsschauplätzen der Monarchie. (Kiadja a bécsi hadi levéltár.) 3. Theil. 1—2 Hälfte u. 4. Theil. (Bécs. Seidel. Ára 18 Mark. A mostanig megjelent rész ára 10 Mark 40 Pf.) (?)

A. von Holzhausen-Gablenz, Erinnerungen an das Kriegsjahr 1866. (Gotha Perthes. 63 l. 1 M.) E művecske Gablenz jó hírnevű osztrák lovassági tábornok egyik rokonának tollából származik.

A. Schulte, Die Schlacht von Szlankemen. (Allgemeine Münchener Zeitung. 1891. Beilage. 192—193. szám.)

Moltke's Feldzugs-Entwurf. 1866 und die Lage Benedek's am 30. Juni und am 1. Juli 1866. Kritisch beleuchtet. (Berlin, Luckhardt. 1 M.)

Schmitt Richárd, Die Gefechte bei Trautenau 1866. (Gotha. Perthes, 271 l. 4 Mark).

Radetzky-irodalom. Néhány művet már e folyóirat 129. lapján közöltem. Önálló becsűek: *Danzer Károly* műve, Das Buch vom Vater Radetzky, mely a tábornoknak saját életrajzán és a bécsi hadügyminiszterium levéltári adatain alapszik. — *Radetzky's Briefe* an seine Tochter, Gräfin Friederike Wenckheim 1847—57. (Kiadja *Duhr* jezsuita. Bécs.

Roller. 4 Mark.) — *Spabny Robert:* Radetzky. (Bécs. Külön lenyomat az Armee- és Marine-Zeitung-ból.) — *Bancalari Gusztáv* ezredes: Radetzky. (Bécs, Konegen.) — A hazai napi lapok is megemlékeztek az osztrák hadvezérről. *Bethlen Miklós* az Egyetértésben közölte gr. Zichy Imre, Radetzky egykori szárnysegédének élményeit; a Vasárnapi Újság (április 25-iki számában) Marziáni György tollából közlött czikket.

A lapok abbeli panaszára, hogy a magyar lexiconok és tankönyvek még most sem tudnak semmit arról, miszerint az 1814-iki hadjárat terve Radetzky-től származik, megjegyezzük, hogy e tény felemlítése Mangold tankönyvében (Újkor. III. kiadás) megtalálható.

Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. 15. és 20. kötet. — A 15. tartalmazza a spanyol örökösödési háboru, illetőleg az 1713. évi hadjáratnak eseményeit. Kidolgozta *Machaliczky Ottokár.* A 20. kötet a lengyel örökösödési háborúval foglalkozik. Szerzője: *Gerba Raimund.* (Bécs, Gerold. Ára kötetenkint 30 Mark.)

Bloch H. «Eine Episode aus dem Freiheitskampf» czím alatt ismertette *Pimodan* marquis emlékiratait («Souvenirs du général Marquis Pimodan. 1847—48. 2 kötet, Paris Champion.) Az I. kötet az olasz, a II. a magyarországi eseményekre vonatkozik. Pimodan mint Jellacsicshoz szolgálattételre beosztott császári tiszt Pétervárados ki akarta kémlelni, de elfogták. Midőn Kussmanek porkolábbal egyetértve a várat a császáriak kezére akarta játszani, Perczel várparancsnok mindkettőt halálra ítéltette, mely ítéletet azonban Görgey utóbb felbontotta, és a kellemetlen franczia vendéget az országból kiutasította.

Delbrück H., Friedrich II., Napoleon I. und Moltke. Aeltere und neuere Strategie. (1892. Berlin. Walther-Apolant. 1 M. 50.)

Marbot, franczia lovassági tábornok emlékírataiból, mely művet az utolsó füzetben (a 130. lapon) fölemlítettük, *De Gerando Antonina* is közlött mutatványt a Fővárosi Lapok május 8-iki számában.

III. A MAGYAR HADTÖRTÉNETI IRODALOM REPERTORIUMA.

TIZENHATODIK KÖZLEMÉNY.

IV. LÁSZLÓ (folytatólag) ÉS III. ENDRE.

Becker, Die Schlacht bei Dürnkrut. (Organ der militärwissenschaftl. Vereine. 1880. XX. köt.) Bírálta *Kápolnai*, a Ludov. Akad. Közlönyében. 1880. VII. köt. 133. l.

Busson, Der Krieg von 1278 u. die Schlacht bei Dürnkrut. (Archiv für österr. Gesch. 62. köt. 1880.) — *Köhler* feleletét l. Forschungen, 1880. évf. (Busson viszonválasza: Mitthg. d. Inst. f. öst. G. II. és III. évf.)

Köstler, Die Schlacht auf dem Marchfeld. 1884.

Köhler, Die Entwicklung des Kriegwesens u. die Kriegsführung in der Ritterzeit vom XI. Jahrhundert bis zu den Hussittenkriegen. (II. köt. 1886. 2 fej.: A dürnkruti csata.)

Delpech H., La Tactique au XIII-e siècle. (2 köt. 1886.)

Huemer, Ein neuer Rythmus auf die Schlacht am Marchfeld. (Új verses kútfő.) Arch. für österr. Gesch. 1885. 67. köt.

Soós Elemér, Az 1278-iki morvamezei (dürnkruti) csata. Hadtört. Közlem. III. 1890. 459. l.

IV. László többrendbeli *oklevele* hadi szolgálatok fejében, 1279-ből: Közli *Pettkó Béla*; u. o. 583. l. és Századok, 1887. 561. l.

Belmozgalmak. Kúnok. Szabó Károly monographiája, *Gyárfás* II. kötet.

Pór Antal, Az Osl nemzetség (nevezetesen Herbert comes) a Turul-ban, 1890. évf. 172. l.

Huber Alf., Ungarns innere Verhältnisse unter Ladislaus IV. (Arch. für öst. G. 65. köt. 1883. 189. l.) *Kabos* Erne nádor. (Századok 1884. 114. l.) *Majláth Béla*, Bagomér comes. (Turul 1890. 8 l.) *Bunyitai Vincze*, Kopasz nádor (Századok 1. füz. 1888. kül. 27. l., hol László király megöletésének intézőiről szól).

Manguca, Die Chronik des Hurn. Eine bisher von den Ungarn verschwiegene Chronik über die Expedition des K. Ladislaus ad reducendos Cumanos. (Rumänische Revue 1887/8. Lásd azonban megjegyzésemet a Századokban 1887. 767. l. és a Századok 1889. évfolyamát, a 8. füzet 52. lapját, *Szilágyi Istv.* értekezését.)

III. ENDRE.

Nagy Iván, Az utolsó Árpádházi király trónralépte (Akad. értek. 1876).

Nagy Iván, Az 1290. évi gyűlés (Századok 1869. 378. l.).

Szabó Károly, Az 1290. évi ó-budai országgyűlés (Századok 1884).

Szabó Károly, III. Endre király fogságának ideje (Századok 1884).

Iglódy K., Az utolsó Árpád. Történeti korrajz. 1869.

Engel, Die ersten drei Regierungsjahre Andreas III. (Zeitschrift von und über Ungarn. Kiadja *Schedius* II. köt.).

Andreas III., des letzten Árpáden Heerfahrt nach Österreich 1291. (Hormayr, Archiv. 1831. évf. 135. l.)

Bradaska, Der Kampf des letzten Árpáden und seine Herrschaft besonders mit dem Hause Anjou. (1858. Zágrábi gymnas. programmértekezés.)

Huber Alf., Ungarns innere Verhältnisse unter Andreas III. (Arch. für öst. G. 65. köt. 218. l.)

Pór A., *Majláth B.*, *Bunyitai V.* eml. dolgozatai folytatólag. *Pór:* Rénold palatinus (Turul 1889. 114. l.).

Pór A., Chák Máté. («Történeti Életrajzok». 1888.)

Botka Tiv., Csák Máté és kortársai (Akad. értek. 1873). László erdélyi vajdára nézve, kit azelőtt tévesen Apor Lászlónak neveztek el íróink, l. *Pór* Ant., *Wertner* M. és mások értekezéseit a Századok és Turul 1888—1890-ki évfolyamokban.

Pór A., A németújvári grófok (Századok 1888.).

Wertner Mór, Az Ál-Endrék. (Turul 1890.)

1298. A *Göllheimi csatá*ban jelen volt magyar segédhadra vonatkozólag l. Huber II. 60. és a Melczer család oklevéltárát, ill. *Pór Ant.* ismertetését a Századokban. (1890. 666—667. l.)

Az *Árpádok kihalására* és a *Crouyi család jogigényei*ről l. *Botka* czikkét a Századokban (1862. évf.), *Kápolnai* István: «Az Árpádok élnek még». (Turin, 1862.) Báró *Nyáry Alb.*, Posthumus István és az estei örökség. (Modena, 1863.) *Fraknói*, István magyar herczeg végrendelete. (Akad. értek.) *Thallóczy Lajos*, A Crouy-i irodalom. (Magy. Könyvszemle. 1876. évf.) Kisebb értekezéseket l. *Szinnyei* Repertoriumában (36. l.).

Az *Anjou*kra vonatkozó irodalmat l. a követk. közleményben.

Összeállította:

Dr. Mangold Lajos.

MAGYAR HADI SZABÁLYZATOK GYŰJTEMÉNYE.

Hadi czikkek és katonai eskű, melyek gróf Nádasdy Ferencz lovas tábornok, horvát bán által a császári királyi udvari hadi tanács elé terjesztettek:

Hadi czikkek (Kriegs-Artikel), melyek a cs. k. bánális ezredekben ezideig felolvastattak és érvényben állottak.

Első czikk. A tábori hadi szolgálat megkezdésekor a katonák *Ő cs. és kir. Felségének*, továbbá a legfönségesebb *magyar* — s ehhez tartozó *koronáknak* egy valóságos és igaz eskűt tesznek, a legmagasabb szolgálatnak pedig, továbbá előttes és előljáró tisztjeiknek köteles engedelmességet és alázatosságot fogadnak, végre pedig megígérik, hogy az ilyen tisztek által ellenség előtt nekik adott minden parancsot és rendelkezést gyorsan, serényen és hősiesen teljesítenek.

Második czikk. Minden zendülés és lázadás, továbbá a tiszteknek való ellenszegűlés, fővesztés terhe alatt tiltatik.

Harmadik czikk. Ha valaki *szolgálatban* valahová küldetik s tisztje parancsának ellenszegűl, fejét veszítse.

Negyedik czikk. Minden hadfi tartózkodjék istentelen beszédektől és cselekedetektől, s ha imára vagy misére jel adatik, oda siessen, Isten segítségeért és áldásáért könyörögni; ha azonban valaki istenkáromló lett, Istent vagy a szent beszédeket gúnyolta, vétkességéhez képest megbűntetendő, sőt esetleg halálbűntetéssel sújtandó.

Ötödik czikk. Markotányosok, kik isteni tisztelet alatt valamit árulnak, italuktól s egyébb árúiktól megfosztandók s rájuk ezen kívűl pénzbűntetés szabandó ki.

Hatodik czikk. Minden katona fegyverére jól vigyázzon, azt tisztán tartsa s elzálogosításától vagy eladásától magas bűntetés terhe alatt őrizkedjék.

Hetedik czikk. A párbajok úgy a tiszteknél mint a legénységnél halálbűntetés terhe alatt tiltatnak.

Nyolczadik czikk. Ugyancsak komolyan megbűntetendők azok is, kik magukat segédekűl fölhasználtatni engedik.

Kilenczedik czikk. Mindenki, a ki embert öl, halállal bűnhődjék.

Tizedik czikk. Bűbájosság és egyébb ilynemű gonosz cselekedet az ősi helyi szokások és rendeletek szerint bűntetendő.

Tizenegyedik czikk. Lopások, ha a kár megtéríttetik, bírói belátás szerint bűntetendők.

Tizenkettedik czikk. Ha valaki a fegyverzetből, vagy oly tárgyakból, melyek az egész sereg vagy tábor biztosítására vagy erősítésére szolgálnak, valamit ellop, halállal bűntetendő.

Tizenharmadik czikk. Ha egy katona bajtársát, vagy a szolga urát meglopja, a bűntény súlyosbító körűlményekhez képest, esetleg kötél általi halállal bűntetendő.

Tizennegyedik czikk. A ki Ő Felsége országaiban, vagy a királyságokban szándékosan gyújtogat, tűzhalállal bűntetendő.

Tizenötödik czikk. Házak, deszka- és sövény-kerítések s gyümölcsfák kitörése, illetőleg megrongálása kerűlendő, ha csak erre az elkerűlhetetlen szükség nem utal.

Tizenhatodik czikk. Ha valaki szántóföldet, rétet vagy kertet pajkosságból ront, bírói belátás szerint bűntetendő.

Tizenhetedik czikk. Útszéli rablók kerékbe törendők.

Tizennyolczadik czikk. Az oly tiszt vagy legény, ki rablásban részt vesz, mint rabló bűntetendő.

Tizenkilenczedik czikk. Erőszakoskodások, melyek a föld népe, szatócsok és kereskedők, vagy valamely védő levéllel ellátott helység ellen elkövettetnek, halállal bűntetendők.

Huszadik czikk. Hasonló módon bűntetendők azok, kik ily erőszakoskodást előídéznek.

Huszonegyedik czikk. A ki mást szidalmaz, előbb bocsánatkéréssel s azután bírói belátás szerint bűntetendő.

Huszonkettedik czikk. Hamis esküdő, két újja levágásával bűntetendő.

Huszonharmadik czikk. Boszorkányság tűzhalállal bűntetendő.

Huszonnegyedik czikk. A ki valamely rendesen adott parancs teljesítését megtagadja, mint a hamis esküvő bűntetendő.

Huszonötödik czikk. A fourir által kiutalt szállással és helyiséggel, példás bűntetés terhe alatt, mindenki megelégedjék.

Huszonhatodik czikk. Erődítésekben és várakban, senki más — mint az erre kijelölt — helyen ki és be ne járjon, mert különben halállal bűntettetik.

Huszonhetedik czikk. Hasonló bűntetés terhe alatt tilos a táborból, erődítésekben a kijelölt helyről bárkinek tisztje engedelme nélkül éjjelen át távol maradni.

Huszonnyolczadik czikk. A trombitás, dobos vagy sípos, ha századától távozik, szigorúan megbűntetendő.

Huszonkilenczedik czikk. A ki az őrszolgálatot elmulasztja, vasra verendő, kenyéren s vízen tartandó, esetleg pedig még nagyobb szigorral fenyítendő.

Harminczadik czikk. Nemkülönben a legnagyobb szigorral fenyítendő az, ki az őrszolgálatra részegen jelenik meg.

Harminczegyedik czikk. Az őrhely elfoglalása után kiabálással, veszekedéssel vagy lövéssel senki riadást, halálbűntetés terhe alatt ne okozzon.

Harminczkettedik czikk. A tiszt, ki az ellenség előtt, táborban, védőrségnél, erődített helyek bástyáin vagy őrhelyein őrségre vezényeltetett, e szolgálatát, halálbűntetés terhe alatt, jól ellássa.

Harminczharmadik czikk. Az őröket és őrségeket mindenki tiszteletben tartsa ; az ez ellen vétők szigorúan bűntetendők.

Harminczegyedik czikk. A ki kezét az őrre emeli, halállal bűntetendő.

Harminczötödik czikk. A ki őrjáratra, vagy éjjeli vizsgáló járőrre fegyvert ránt, életét veszítse.

Harminczhatodik czikk. A ki az őrségen elalszik, főbe lövendő.

Harminczhetedik czikk. Hasonló történjék azon tiszttel, ki az őrség megvizsgálásánál helyén nem találtatik.

Harminczkilenczedik czikk. Ha valamely ostromlott hely parancsnoka, tisztjei vagy katonái részéről a hely feladására vonatkozó beszédet hall, vagy erre czélzó kísérletet vesz észre, a bűnösöket konczoltassa föl.

Negyvenedik czikk. Azon parancsnok, ki a reá bízott helyet átadja, halállal bűntetendő, a netán vétkes közkatonák közül minden tizedik életét veszítse, a többi pedig becstelenné nyilvánítandó.

Negyvenegyedik czikk. A ki a tábort elhagyja s megszökik a legszi-

gorúabban bűntetendő, a ki pedig az ellenséghez szökik át, ha elfogatik, agyonlövendő.

Negyvenkettedik czikk. A ki a trombitával vagy dobbal rendesen adott gyülekező jelre századánál fontos ok nélkül meg nem jelenik, vasra verendő.

Negyvenharmadik czikk. A lázadók, árulók s azok segédjei minden kegyelem nélkül felakasztandók.

Negyvennegyedik czikk. A ki oly szavakat ejt, melyekből zendülés támadhat, az eset fontosságához képest, esetleg halállal bűntetendő.

Negyvenötödik czikk. Ha egész csapatok vagy századok ütközetbe vezetve kötelességüket nem teszik, a vétkes tisztek életüket veszítsék.

Negyvenhatodik czikk. A mi a legénységet illeti, a vétkesek közül minden tizedik felakasztandó, a többi pedig veszélyes helyekre állítandó.

Negyvenhetedik czikk. Ama csapatok vagy osztagok, melyek sánczok vagy erődök védelmére rendelve, azokat mielőtt három rohamot kiállottak és segítséget nem nyernek, vagy a hely feladása nekik megparancsoltatik, elhagyják, az előbb említett módon bűntetendők.

Negyvennyolczadik czikk. Ha egész csapatok elpártolnak, felelősségrevonás czéljából megidézendők; ha meg nem jelennek, azok kik közülök elfogatnak, felakasztandók.

Negyvenkilenczedik czikk. Ha a dolog ütközetre kerül, senki addig fosztogatásra indúlni ne merjen, míg az ellenség teljesen vissza nem veretett; a ki másként cselekszik, tisztje által minden további megfontolás nélkül felkonczolandó.

Ötvenedik czikk. Az ejtett foglyok, törvényes bűntetés terhe alatt, a bán Ő Nagyméltósága elé vezetendők, kinek joga van a foglyokat magánál tartani, vagy velük belátása szerint rendelkezni.

Ötvenegyedik czikk. Zsákmányoló különítmények, az ejtett zsákmányból a bán Ő Nagyméltóságát illető részt, eskű alatti bevallás mellett, átadni kötelesek; a többi, ősi szokásszerint, a legtöbbet ígérőnek eladandó, s a bejött összegből a parancsnokok és az olyanok, kik ellenség előtt lovat veszítettek s ezért eddig még kárpótlást nem nyertek, két részt, a többiek egy-egy részt nyerjenek.

Ötvenkettedik czikk. A kenyér és zsold kiosztásnál egy tiszt se merés eljen, becsület sőt életvesztés terhe alatt, magának valamit visszatartani.

Ötvenharmadik czikk. Ha különítmények a tábor élelmezése czéljából, marhákat harácsolni az ellenség hatalmában levő területre küldetnek, a hozott marha, halálbűntetés terhe alatt sem le nem foglalható,

sem máshova mint a kijelölt helyre nem vitethető, hol az azután a cs. k. hadbiztos rendelkezésére bocsátandó.

Ötvennegyedik czikk. Ha kivonulás előtt a hadbiztos úr a vizsgálatot tartja, ne merészeljen egy tiszt se, a legsúlyosabb büntetés terhe alatt, a kivonuló legénység közül valakit felcserélni, vagy helyébe mást állítani.

Ötvenötödik czikk. Az ellenség előtt elesett katonák nevei a tábornok dandárparancsnoknak és a bán Ő Nagyméltóságának vagy az ideiglenes parancsnoknak bejelentendők.

Ötvenhatodik czikk. Egy tiszt sincs feljogosítva arra, hogy egy katonát a felsőbbség tudta nélkül a szolgálatból elbocsásson.

Ötvenhetedik czikk. Azokat, kik e hadi czikkek valamelyike ellen nagyobbat vétenek, senki, sem magasan, sem alant álló, rangjának szégyenteljes elvesztése, sőt esetleg halálbüntetés terhe alatt, magánál tudva el ne rejtse.

Ötvennyolczadik czikk. Ha később szükségesnek mutatkoznék, hogy e hadi czikkekhez újak csatoltassanak, vagy azok egynémelyike megváltoztattassék, az új czikkek kihirdetendők, s mint ha itt foglaltatnának, megtartandók.

Ötvenkilenczedik czikk. Hogy e hadi czikkek mindeneknek tudomására jussanak, minden századnál és egyébb parancsnokságnál, annyiszor a mennyiszer ez szükségesnek tartatik, kihirdetendők s minden részeikben megtartandók.

Katonai eskü,

mely a báni ezredek katonái által eddig letétett.

Esküszöm az élő Istenre és a boldogságos szűz anyára Máriára, hogy mindeneket, melyek nekem előljáróim által megparancsoltatni, vagy általok megrendeltetni fognak, vagy azokat, melyeket tőlem a becsület és jellem, melyeket megőrizni kötelességem, követel, meg fogom tartani, hogy továbbá *első sorban* Ő csász. és kir. Felségének (Mária Teréziának), *mint királynak* s legkegyelmesebb uramnak, *másodsorban a legfenségesebb királyságnak,* melynek hatalma és parancsai alatt állok, harmadsorban pedig a *bán O Nagyméltóságának*, továbbá az ezt követő hatóságoknak, minden fő és altisztnek kötelességszerűleg engedelmeskedem s őket tiszteletben tartom; minden rendelkezéseiket, legyen az kiküldetés, utazás, őrszolgálat, vagy bármely cselekmény, úgy éjjel mint nappal, csaták-

ban, rohamokban, vagy bármely néven nevezendő alkalomnál, engedelmesen, készségesen és híven teljesítem; minden császári és királyi, valamint *királyi birodalmi* (königl. Reichsdienst) szolgálatban magam hű tiszthez, illetőleg becsületes katonához illő módon viselem, az e szolgálatból eredő parancsokat serényen teljesítem, az ellenség ellen minden erőmből és a lehetőség szerint fogok küzdeni. s azt minden tartózkodás és kímélet nélkűl üldözendem, vele soha érintkezésbe nem bocsátkozom, a zászlókat s más reám bizottakat halálomig védelmezendem és soha el nem hagyom, ellenben a csász. és kir. szolgálatot minden alkalommal hűségesen, becsületesen, szorgalmasan s erőmtől kitelhetőleg teljesítem; úgy segéljen engem az Isten, a boldogságos szűz Mária, minden szentek és a szent kereszt jele; Istennek az Atyának Fiúnak és Szent-Léleknek nevében. Amen.

(Eredetije a császári és királyi hadi levéltárban. Fasc. ad. anno 1768. Nr. 111.)

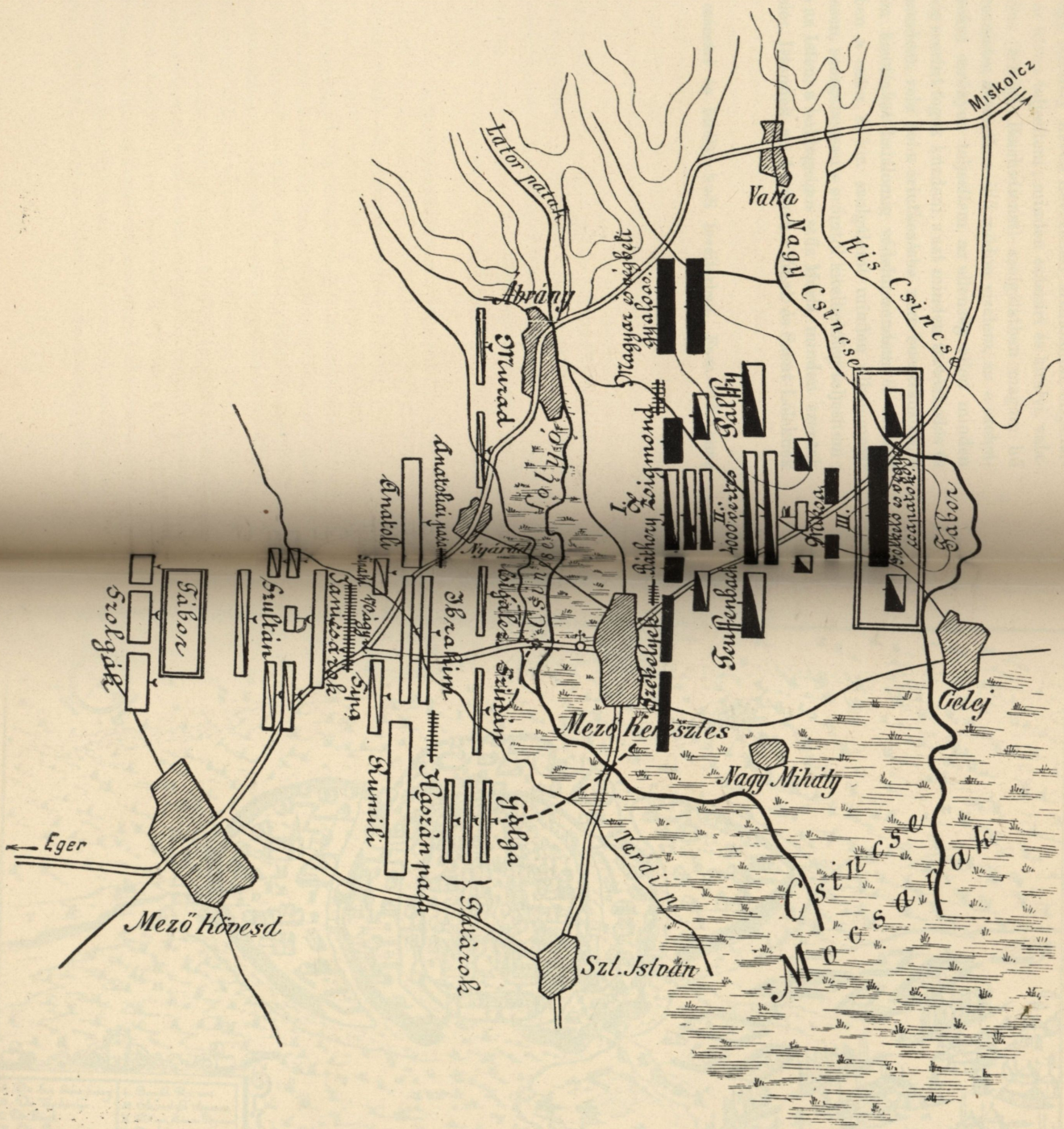

A MEZŐKERESZTESI CSATA.

1596 október 26-án.



SZÉKESFEHÉRVÁR VISSZAVÉTELE 1601-BEN.



KEMÉNY JÁNOS, ERDÉLYI FEJEDELEM.

KEMÉNY JÁNOS EREDETI LEVELEI

HADJÁRATAIRA, KÜZDELMEIRE ÉS FEJEDELEMSÉGÉRE VONATKOZÓLAG, RÉSZINT KIVONATBAN, RÉSZINT EGÉSZ TERJEDELMÖKBEN 1659 FEBRUÁR 1-TŐL 1662 JANUÁR 8-IG.

1659 febr. 7. Kaloda nevü Zsidovárban. Rédeinek írja, hogy szolgája, Szigethi Péter, értesíteni fogja állapotjáról. Magával is tehetetlen lévén, más rabtársain is keveset tud segíteni, nagy szorosságban tartatván. Szegény Székely Lászlót mind alkudtatta s kezességére vette s már talán utjok nyílik nem sokára.

1659 nov. 13. Hadad. Rédeinek írja, hogy vette levelét; válaszol Rédeinek kérdéseire. Reménységgel volt, hogy a telet kivonhatják idegen ellenség jövetele nélkül, de a külső circumstantiák szerént semmi jót a szegény hazának nem ígérhet jövendőre, látván, hogy «hamarkodik romlásunkra az alkalmatosság».[1])

1660 ápr. 27. Medgyes. R.-nek. Hiteles és derék helyről continualtatik a németségnek alányomulása; mikor érkezik, bizonytalan. A németség Tiszáig eljő, Palatinus is velek; a vezér (török) Szolnoknál és a mit elvégeztek Bécsben, megfőztenek, ott adják fel, s a német nyul a maga részéhez, a török az övéhez lát; promittálnak elhiszem leveleket, s ha ki alkalmazta'ja magát, leszen valami tekintet; ha ki nem, pro hoste tar.atik. Ugy tudja, Gonzága is oda van török közé.

1660 máj. 1. Medgyes. Oly katonáim vannak — írja Rédeinek — mind Várad s mind a hajduság felé, ha a törökség vagy

[1]) 1659 nov. 7-ről lásd egy levelét «Történelmi Tár» 1885. 430. l.

meg nem tartozott (állott) vagy másfelé nem fordult volna, eddig meg jüttek volna.

Asszonyunk 30 April hált Zsibon, posta ment volt Hadadra, onnan hírt tudakozni bátorság s menetel felöl. Az én szegény fiamat, mint értem, magával hurczolja, nem lehet anélkül török Császárt debellalni. Ugy fizessen Isten, a minémű szivvel cselekszik ö Nsga. — Az Isten ha urunkat szerencsélteti török ellen, talán mitiusban leszen dolga, egyél iránt extrema ruinaja leszen; magával együtt az Isten dicsősége is periclital, Bocskai ideje előtt levő vagy annál is roszabb állapot leszen Magyarországban is.

1660 máj. 16. Medgyes. A vezér nagy dühvel van ellenem, hogy Mihnye vajdát én confoederaltattam a Fejedelemmel, Constantint is én indittattam be, Rákóczit is én hittam s tettem fejedelemmé, ilyeneket hallván s állítván.

Máj. 22. Medgyes. Csudás az Urunk természeti, írásomból felveszen némelyeket, azt folytatja, a többit elhallgatja, mert én azt ő Ngára hárítottam, hogy miatta következnek Bocskai előtt való veszedelmek formái. Kd nem azt, hogy kezére adja ő Nagának, de nem hogy muszka, kozák segitségével az országot terhelné, szánná, de talán fenékkel forditanák is fel, csak egyébként ő Nga ductusit segítenék, etiam Acheronta moveret.

Máj. 26. Medgyes. Ő Naga szerencsétlen harczát, mely volt Gyalu és Fenes közt, némelyek a mult pénteken, de többek szombaton mondják. Urunkat magát is, valamennyin megsebesedettnek lenni egynyomon beszélik, csak hogy annak minéműségét különböztetik. Várad avagy Székelyhid felé szaladott. Tovább mit fog mivelni, meghalljuk; azt tudom, valahol leszen, de maga után vonsza az ellenséget. Szándékozását a pogányságnak erre a földre, kldnek ez előtti írásomban jelentettem vala. Ha késik Palatinus uram, ennek a földnek hamva felett tractálhatnak a dolognak elmulása után. Eddig még maga Lőcsén, valami németség Eperjes tájékán volt, Zuza generált várták.

1660 jun. 7. Medgyes. Nulla calamitas sola. Szomoruan irhatom kdnek, nyavalyás fiamat isten a harczon megmarasztván, már ott benn (Erdélyben) üldöztetik; az öcsém aszerént. Beszterczére szorult nemességet assecurálván Barcsai Fejedelem, excipialta Kemény Simont, Kemény Pétert, Ebeni Lászlót; Kemény Boldi-

zsárnának szállását elpecsételtette; Udvarhelyszeki kapitányságát Bethlen Jánosnak elvette; Fejérvármegye ispánságát Pasko Kristófnak adták, elszaladván az ördög a lánczról, üldöznek a kiket mint lehet dühösködéssel. Irt volt fiam neki, látván excipiáltatását, olyan válasza lött: Ha bízik igazságához, lássa; ő nem veszi lelkére, assecuralja, s nyavalya találja; mert a vezér előtt igen nevezetben forgunk. — Toldalagi megöletése Segesvárott, bizonyos. Urunktól 2 praesentis költ levelet vettem, roszul subscribal, reménséget mindazáltal irnak. A pogányság eddig Szamosújvár körül hallatott, a szándékozás ide ki van; Isten tudós benne, meddig bocsátja elé.

Az én jó kgls uramnak nem lőn elég magamat elrontani; fiu gyermekemet is elveszté — egész familiámat; eleget rimánkodám, soha ki nem tudám vájni keze közül.

1660 jun. 8. Medgyes. Az estve érkezék Kemény Simon, szombaton jött el Beszterczéről Bethlen János uramék által. Barcsai maga is intimáltatta, vonja el magát, míg a törökség kitakarodik, mert félti tőlök, nem meri biztatni. Ugyvan, általában az a hir, hogy a Szamos mellékén jő ki a pogányság. A fejedelemnek halálát hirdeti a község. Isten ő Felsége tudja mik következnek. Tartson valami rosz hajlékot kk arra, ha feleségemnek oda kellene menni, kérem szeretettel.

Gróf Rédei Ferencz és családja kötelezvénye Kemény Jánosnak, hogy őtet, családját, stb. befogadják Husztvárába.

Én Gróf Rédei Ferencz feleségemmel Nsgos Bethlen Drusiánnával és fiammal Rédei Lászlóval együtt eddig is megnyugodt elmével lévén és sok ízben meg is tapasztalván hozzánk való szeretetit és jóakaratját az erdélyi Mtsgs Fejedelemnek Kemény János uramnak ő klmének, hogy azért ő klme a mi sinceritásunkban annál is inkább megnyughassék, assecuraljuk bona fide christiana, hogy ő klmhez igaz tökéletességgel és sinceritással, sőt a mennyiben mostani ő klme fejedelmi állapotja kívánja, hűséggel is leszünk; Huszt várát ő klmétől és Erdély országától el nem idegenítjük, ha mikor ő klme akarja és a szükség kívánja, ő klmét, hozzátartozókat Husztvárába nagy örömest bevesszük, praesidiumát is bebocsátjuk, a kik mindazáltal minekünk is az ő klme annuentiájából hittel legyenek kötelesek; ha ő klme vagy ő klméhez tartozók vagy pedig az erdélyi becsületes emberek közül oda jőnek, avagy javo-

kat oda küldik, senki instantiájára, parancsolatjára ki nem adjuk, meg nem károsítjuk, sőt ő klmivel a haza és e várunk oltalmára nézendő s egyéb istenes dolgokban egyet értünk. Kiről adtuk ezen kezünk irása és pecsétünk alatt költ levelünket. Datum in Huszt, die 14. mensis junii ao D. 1661 Gróf Rédei Ferencz m. pr.

L. S.

Másolatban a Teleki-levéltárban 679.

Jun. 10. Váradot nem kell félteni, némettől van bizonyos értelmem felöle. Mi ránk a vezért kettőnkre, hogy felingerelték, valóságos. Már az eleji az ellenségnek Zsibónál van, egy része Bánya felé jő. Tegnap kellett közikbe érkezni a Fejedelem halála hírének, az ha változtatja dispositiojokat. Feleségemet most indítom Nyaláb felé, onnan a Tiszán túl bocsátom fel, ha lehet Bocskai uram háza felé. Magam a hírek szerént alkalmaztatom magamat, itt meg nem várom az ellenséget. Az ur Isten vigasztaljon bennünket.

1660 jun. 11. Medgyes. Nekem valóban fizetik közikbe nem menésemet, égetik mindenütt jószágaimat, kiket a pogányság dühössége annyiban engesztelésével bemenésében megmarasztottam vala, mostan az új pogányok tanácsa emészti őket, ma elválik Hadadnak is dolga.

1660 junius 23. Tokaj. Énnekem mind bujkálnom előttök, elég terhes, mind közikbe mennem félelmes; mert mint maga lelkiismereti B. A. (= Barcsai Ákos) a minémű hasonló jó tanács adó is némelyek mellett, az egy Istennél több nincsen, ki által remélhessem valahol valaha csendes élhetésemet. Barcsainé asszony tökéletlenkedése, természetihez illendő.

1660 jul. 12. Aranyos Medgyes. Én úgy vélekedem, ha portáról elvégezett tanácsból a van parancsolva Ali Passának, hogy megszállja és elvegye Váradot, akár mennyit ígérjenek s adjanak is, de azt elvéve is, csak megcselekszik; nincs eset arra, hogy egyebet míveljen Ali pasa; ha pedig nincsen arra való ordinantiája, íjesztéssel a mit elvonhat, megmiveli, de Váradot megszállani nem merészli. Azonban elhiszem az igért nagy summa miatt, nem kicsin rettegésben levén annak igérői s kezekben is lévén, ha nem Váradért is, de magok fejek váltságáért és állapotjok conserválásáért

örömest fizettetnek, a kikkel lehet. Én soha nem tudom honnan lehet pedig; mert Erdélyre, partiumra tudom most Erdélyben eleget vetettek. Idegen ember mostani állapotban csak simplex kölcsönözésre, hogy pénzét kiadja, nem hiszem, hanem ha jó securitással Erdélyben várakra; de mindezekhez is idő kívántatnék. — Nem értheték még bizonyost, ha Palatinus U. küld-e németet Váradba; Szathmárra talám, ha ma nem is, holnap beérkezik. Az oda felvaló városok vannak nagy bajban már is, úgy hallatik. — Szathmárra azt írta Barcsai Fejedelem: Magok szabadjára hagyja, ha Császár ő Felsége avagy ő oltalma alatt maradni akarnak (utána tevén) de félő ugy ne járjanak, mint Váradiak.

1660 jul. 31. Medgyes. Mostan érkezének szolgáim Erdélyből ily hírekkel: Fejedelem parancsolatjából a Vármegyékről, Székekről követségnek nevezete alatt (mely úgyhiszem záloggá vált volna, bogy azokkal, mint a királybiróval magát váltassák) emberek delegaltattak volt, kik Déváig menvén, Barcsai Gáspár olvasta előttök a bátyja leveléből ezeket: Ha megindultak is a követek, mindjárt megtérjenek, pénzt is ne küldjenek, mert mind követség, pénz haszontalan, akárminémű hitlevelet küldjenek is, ne hidjenek, tanuljanak az ő példájából; mert egyéb képpen is, de ha Váradot meg nem veheti: Erdélyen tölti bosszuját s be megyen. Mindenek takarodjanak erősségekbe és elegendő élésekkel készítsék magokat. A két öccse is, Bethlen János, Lázár György Dévából minden javokat és a felszedett pénzt is takarítsák Görgénybe és azt muniálják erősen. Javalja azt, hogy az ország hada szállana Meszes alá, talám azokat ott, imitt a németséget érezvén, tartozkodnának. A követek mondották erre: Kltek, kik most a hazának fejei, szálljanak ki s mi is országul kiszállunk. Gáspár azt felelte: Ő bizony nem száll, csak oltalmazhassa maga fejét; elegen vannak urak, főrendek az országon kivül, menjenek be s ha kell, a hazát oltalmazzák. Haller Gábort magát is írta a Fejedelem, mellőle elfogták, s elvitték, nem tudja hová. De mások ugymondották a Pasa Akmurzának ajándékozta legyen.

Stimulálnak némelyek, hogyha lehetne, mennék be s mozditanék valamit, de magánosan kevés fundamentumot látok, hogy Erdélyből felkelhessen ember, mind azáltal, ha miben mód lehetne, hazámnak, nem fejedelemségért, bizony örömest szolgálnék. Ha

pedig Fejedelem változásért is kellene cselekedni, ugy áldjon meg Istenem, klmed maga vagy szerelmes gyermeke promotioján tökéletes szivvel igyekezném, csak kldnek akaratját érthessem, megnyugodt elmével legyen aziránt is bennem. A partium nevével való beküldést én uram sok okokból javallom, azon legyen klmed, el se muljék.

1660 aug. 4. Medgyes. Az én elmém nem jár ott, hogy töröknél való sollicitálással, tractaval, adóval kellene B. A. (=Barcsai Á.) állapotját elrontani s változást keresni, mert keresztyén léleknek utja arra nincsen, hanem két casusokra vigyázván:

1. Ha a török megidegenedvén, B. engedne mást uralkodni.

2. Ha német elegyednék a hadakozásba és akarna mást promovealni.

Az első casusban is klmdnek látnám jobb módját, mint akárkinek.

A másodikban is, ha erdélyi embert és nem pápistát, Császár ő Felsége is elhiszem kldet inkább promoveálná, mint sem másokat és igy akármelyik casusban is, ugy áldjon meg isten, mind kévánója s mind igen csekély erőm szerént segítője lennék kldnek és szerelmes gyermekének előmozdításának. Mert az ur isten ne boldogítson, ha vagyok affectalója magam részemre.

Aug. 17. estve. A Barcsai Gáspár és Bánffi Zsigmond Uramék hirei, félek, hibások ne legyenek; ha nem parancsolnák, egy nap sem merne mulatni a Pasa Várad alatt.

Aug. 18. Medgyes. Nekem ugy hozák: Portáról jött csauzzal Csepregi Mihály menvén Váradhoz, Sebesváránál beszédjek ugy volt; megparancsoltatott, Erdély ne bántassék, csak Várad és a Sumjo vétessék el; én el is hiszem; ha Isten elő bocsátja őket.

1660 szept. 2. Medgyes. Az erdéli atyafiaknak hamis lelkü processusokról irnom nem szükséges. Palatinus uram nekem is azon tenorral irt, mint kdnek. Azt a scrupulust igen könnyü lett volna megorvosolnunk, csak ne mulatoznak vala. Az Erdéli török lelkü emberek pedig soha nem akarák a kereszténységet requiralni; a mi későre és mit cselekedének is az ideki valók, nem az övékre, hanem a Magyarországi vármegyék instantiájára cselekedék. De itt is betelik a mit eleink megtapasztaltak volt károkkal, hogy *longum consilium, tardum auxilium perdidit Hungariam.*

Ugylátom uram, Várad megvétele nyakát szakasztja minden efféle tanácskozásoknak. Váradi táborról irott Naláczi István levelének pariajat olvastam sub dato 26 és 27 aug., hogy immár akkor megvolt ígérve, a zálogok is meg voltak; már nem reménlem Váradot, csak oltalmazhassa Szathmárt és a többit a német. Hétfőn jött el szolgám Palatinus uramtól, igen lassan van az egészség dolgából.

Szept. 4. Medgyes. Elfelejthetetlen, siralomra méltó veszedelmét Váradnak követi hazánk utolsó veszedelmének is félelme, melylyel miképpen fenyegesse esküvéssel Ali Pasa az országot, tudom párját eddig kldnek megküldték Erdélyből. Ugy is látszik, nem vesznek össze az erősb nemzetek egymással, hanem csak mi rajtunk marad a veszedelem. Nem utolsóbb jele Isten haragjának, midőn az oszlopokat is elszedegeti; azok közt ha igaz, Palatinusnak is halála, kinek hire futamodott; mondatik, de én látva hiszem azt, hogy az armada Szathmárhoz szálljon. A mi Erdéli atyánkfiai immár mostan talám kdét is avagy csak az urfiát, ha kdet nem kívánják is fárasztani, fogták kívánni colloquiumra, engemet is hivattak cum assecuratione valamely közhelyre ... Ha az előtt nem kellettem, sőt üldöztettem, mig hazánk vala, akkor mikor azt elvesztették, ők is nem birhatják, én miért bolondoskodnám közikbe elegyedéssel. Hanem kell cselekednem azért a község előtt, ki eddig nem volt nekem gonosszal, ne vádolhassanak, hogy csak beszéddel is, nem hogy egyébbel, nem akartam szolgálni hazámnak. Én azért, noha bizony betegségem miatt félve, holnap megindulok, és ha irások szerént való közhelyre eljönek, szemben leszek velek. Csak paripán megyek.

Szept. 13. Medgyes. (Kivonat.) Nem ment el. Mert Bánffi Dénest a Palatinushoz küldötték, hogy utjában vele is találkozzék s beszéljen; e miatt akadályozva volt. Nincs reménye, hogy sikerrel járjon Bánffi Dénes a Palatinusnál, mert nincs elég erejek, idejekorán nem kérték a Császárt, s most is csak kényszerűségből; recompensatiot sem igérnek a Császárnak, hanemha a német magán erejével megoltalmazná Erdélyt — Bethlen János levele szerint, nem lennének hálátlanok, «mi anyit tesz: megköszönnék talán, de még akkor is ők præscribálnának feltételeket, magoktól pedig hogy valamit birzenkedjenek, a mint Váradért, ugy az egész hazáért is, nem mívelik».

Haller Gáborról a vasat levették; a Fejedelmet a Török azzal

biztatja, csak a summa legyen meg, elbocsáttatik, Erdély sem bántatik.

Palatinus hivatja Keményt consultatiora. (Ezt mással íratta, nevét maga.)

Szept. 20. Medgyes. «Ugy áldjon meg Isten a magam privatiumimba erővel vonszanak ki házamból. Szamári oktalansággal, asszonyemberi együgyüséggel hivalkodva nem nyöghetem sokképpen való istentelenségeket. A publicum, mivel másoknak is fáj, ha akarják, abban annál is inkább tartozom s kész leszek szolgálnom; ha nem kell, csak magam dolgában csinálhassak valami securitast, én nem gondolok vele, akárki uralkodjék. Mert haza fija hazámban hostiliter nem megyek; de ha ugy fogadnak s tractálnak, a mit Isten mutat, abban kell eljárnom, kldhez tartozókra pedig, mint magamra vigyázok.»

Felesége beteg, kéri Rédeit, hogy küldje hozzá Sélyeit; ha ő nem jöhet, Basiriust és ha ő sem, küldjenek orvosságokat s recepteket.

Hallja, hogy Máramarosban hadat gyüjtenek a fejedelem számára, s tudja, hogy egyéb parancsok is származni fognak; hiszi, hogy azt cselekszi maga Rédei, fia s az ő alattvalói, a mi illő s kéri is arra, hogy ne tapasztaljon ártalmára való dolgokat, mert intentioján kivül csak Isten tudja mik következhetnek az ő (K.) bemenetelének alkalmából; kis szikrából néha nagy tűz.

Szept. 27. Medgyes. Most irák Hadadból, az fejedelem már utban van. Mi fog utána következni, az idő megmutatja. Kételenségből holnap megkelletik indulnom, ha az ide hátra történhető szükségben kldet embereim requiralják, szokott jó akaratját ne vonja meg kérem.

1660 okt. 17. Begány. A Székelység tumultuálodása még is fenn van. A Fejedelem most convocaltat mind hadat, gyülést és falusi bíráknak insurrectiot parancsol, mondják törökért is küldött. Engem, sem fiaimot itt künn levőket, senkit nem hívatott külön.

Okt. 20. Medgyes. A Székelyek, ha vehetnének biztatást, nem könnyen hódolnának. Bethlen Farkast várja Tokajból és Patakról. Teleki és Zicsi a Kemény eljöveteléig vissza nem érkeztek Tokajba.

Nov. 1, 4, 6-án Medgyesről ír terjedelmes leveleket Rédeinek birtokai pusztításáról, a töröknek és az erdélyi török pártnak

iránta való ellenségesedéséről, üldözéséről, s alattvalóinak elidegenítéséről, hódoltatásáról.

Nov. 14. Medgyes. Tököli harmadnapja Józsefházánál ment el, besiet Erdélybe; Rozsalyba várták, nem ment. Szaporodnak Erdélyben a grófok.[1]) Már nehány felől subordinatus emberek által engemet csendesit, tartoztat, mert fél, csuda hireket visznek felőlem, tudom jól, csal; mikor tractal maga is irogat; most Kővárvidéken és Érmelyéken is hadat fogadtat, tudni való, nem törökre; Palatinushoz Basa Mihályt, Császárhoz Stepán Ferenczet küldte. A Szekelyek tractája, én ugy tudom, csak szines, mig válaszok megyen Palatinustól és Császártól, a hová levelek mentek. Én a kire látom hajlani az erdélyi állapotokat, lelkére kényszerítem kdet, hivassa ki az urfiját sietséggel valami pratextussal. Én is szivvel kivánnám, hogy keddel szemben beszélhetnék, oda mennem, vagy kld ide. Szathmárra több német jő. Ali Pasa elment, Palatinus is felindult.

1660 nov. 17. Medgyes. «Nyilván van kdnél, miképpen igyekezik engemet Barcsai Fejedelem egész familiástól elrontani, gyalázatos, káros injuriakkal illetvén, s hát még tovább mi lészen, ha megállapodhatik, in privato ez előttem; quo ad publicum, hanem ha titokban, de én semmi securitást nem látok lenni a haza megmaradásában is, és arra inkább hanyatlani, hogy egy cseppig kiüritessék Erdély minden értékéből, az alatt a némettel dolgát elvégezvén, azután csak könnyen Pogányság ülje meg Erdélyt. Im megfojtá az embereket abban is, hogy gyámolt keressenek keresztyénség között arra, ha ugyan securitást nem ad a török, sem nem könnyebbíti terhét a hazának, legyen kihez bízniok. Az első magam privatumiban böcsületem oltalma mellett a halált kész vagyok subealnom; gyermekim, nemzetem nyomorgatását is hivalkodva néznem, keservesb a halálnál. A publicum, ki nagyobb ezeknél is; ha római Császár törökkel összevész, Erdélyt hátra nem hagyja, ott oly dispositiokat fog tenni, mint Csehországban, Morvában, ha nem per pacta megyen a dolog véghez. Ha német felhagy Erdélyen, török üli meg. Meg vallom szorgoztatom Erdélyből régen. Eddig mind csak vártam s hallgattam, már nem tudok, mit mivelni; mert ha

[1]) Rédei Ferencznek is 1659-ben adott Leopold császár grófi diplomát.

nem szerzek securitást magam dolgában, opprimáltatom; ha a publicumnak nem szolgálok is, nagy számadás Isten s világ előtt. Im a minapi irásomra is nem jöve semmi válaszom, subordinált másokat is és irogatnak, de csak csalárdság minden dolog; ugy hitettem magammal, hogy római Császár nem contemptálná az Erdélylyel való tractát, ha volna kivel, de privatus ember azt nem teheti, országnak nem engedtetik. Mit cselekedjem azért, Istenért, lelkiért kérem tanácsoljon kd. Pénteken estvére jőjjön válaszom, mert akkorra várom nehány felől emberimet; a késedelemben is félelem van sok okokból; de azért is, mert Szilágyságon, Érmelyéken, Kővár vidékén mindenütt hadakat fogadtat a Fejedelem; azt tudom, nem török ellen, hanem keresztény ellen. Az urfi kijövetelét óhajtom.»

1660 nov. 30. Vásárhely. «Az ide bejövetelünkben történt dolgokról irásommal kdet nem terhelem. Szejdi Gáspárnak, kit szegény haza nevezett, alias Barcsai Gáspárnak tyranydesétől kd már ne féljen. Sztojka kk. jóakarójára legyen vigyázással, ne mozdíthasson hátunk megé valamit, vagy törökhöz ne mehessen. A Fejedelem leveléből olvastam, kit most irt Görgényből, Rhédei László uram irta: Nem Császár akaratjából jöttembé, német velem nincsen satb. Kérem ő kglmét, tartoztassa magát effélektől, legyen vesztegségben. Én bizony igaz atyjafia és szolgája vagyok kegyelmeteknek, ne taszítson el magától.»

1660 decz. 12. Régen? Barcsai Görgényben, s embereinek a gyűlésig az udvar és majorházakhoz való járások megengedtetik s Barcsai szükségére a miszükség, vihetnek, csak városon s egyéb helyeken ne kalandozzanak. Levelek küldözése — hírnélkül — nem engedtetik

Decz 13. Régen. Telekinek. A regalisokat a Cancellár elkészítette, subscribaltassa és hozza el magával

Decz. 14. Régen. Rhédeinek. — Legsürgősb dolga a regnicolák egybe gyüjtése. Nem néz a maga promotiójára; valami forma regimen alatt és akárki személye alatt találja az ország maga megmaradását, ellenzője nem lesz; az egy mostanit (Barcsait) mindaz által, hamiben lehet, örömest kivánná impediálni.

Decz. 26. (Régen v. Vécs?) Telekinek. Im érti kd Bethlen Gergely uram irásából a várbelieknek cselekedeteket. Kd a Feje-

delemnek és több várbeli fő rendeknek categorice mondja meg és protestáljon arról, hogy ezentul több puska fog lenni körülettek, melyről ezentul teszek is dispositiot, csak kegyelmed és a követek visszatérését várom. Azomban az assecuratio kivül cselekedő alkalmatosság alatt — ha lehet a kölcsönt adja vissza öcsém uramnak. A kikhez katonák közül suspicio lehet, fogassa meg Bethlen (Gergely) uram, s küldje ide, ölessük az ebeket.

1660 decz. 28. Vécs. Rédeinek. A fejedelemhez most vannak a követek Görgényben országtól, voltak nálam is; állhatatlan természeti mire fakad ki, a választétele megmutatja; azt tudom megbánta a fejedelemség letétele felől való oblatioját; fél pedig az ország is erővel levenni, mindazáltal ugylátom elméjeket, nem könnyen hagyják hazudni.

1661 január 2-án Régen. Nejét Lonyai Annát értesíti megválasztása felől. Barcsai elbucsuzása volt az ó esztendő utolsó napján, 1660 decz. 31-én; a választás 1661. év január 1. napján. (679.)

Kemény János értesíti Feleségét fejedelemmé választása felől.

Édes Feleségem!

Tudom jól, hogy az én Istenemtől világi dolgokban semmit szivesebben nem ohajtottam, mint hogy veletek együtt csendes életben tölthetném el hátra levő kevés napjaimat és szolgálhatnám Istenemet. De nem engedék a gonosz lelkü emberek ezelőtt, mostan pedig az én Istenem ím ez szegény és utolsó veszedelemben forgó hazának gondviselésének sulyos terhét téve fejemre, nyilván van mindeneknél, mely még boldog időben is mely bajos lett légyen, nyilván van mindeneknél; menynyivel inkább hát mostan. De mit tudok tenni; mert embernek hazájáért nem méltóságos állapotban, de barompásztori alacsonyságban is kellene szolgálni, nem csak tereh viseléssel, hanem élet elfogyásával is pedig s a mi ennél is nagyobb, midön tudom, hogy minden hivatal Istentől van. Ama nevezetes három dolgoknak pedig igazgatását ugyan kiváltképpen magának tartotta a felséges Isten: házasság, hadverés, Fejedelemség állapotját: engednem kelle Istenem rendelésének és hazám kivánságának, ugy vezérelvén Isten sziveket az országnak, minden rendeinek is és azelőtti Fejedelemnek is, hogy ő klme

szabadakaratja szerént, minden kérés nélkül, a mint ezelőtt is igen sokszor, úgy most is megkénálá az országot fejedelemsége letételével s le is tevé ő klnek succedálván inkább az a kivánság, mint nekem, hogy nyugodalmas életet élhessen, bizonyos jószágokkal akara megelégedni és igy az egész ország régen nem hallatott egyességgel adák reám e terhet. Van a felséges Istennek titkában, veszedelmünkre leszen-e mindországostól, vagy pedig méltatlan eszközévé akart ő felsége tenni, hogy e szegény haza gyarapodást vehessen. Az ő szent akaratjának kell beteljesedni. Félelmes állapotunk van igen, mert megdühödött ellenünk a pogányság hatalmas ereje, elhagyattattunk minden nemzetektől; némelyeknek csufai, másoknak csudáivá löttünk; de nem rövidültek meg az irgalmas Istennek kezei, az egy jó jel látszik: az országnak nagy egyesége, melyre mint Isten munkájára remélhetünk áldást. Közelvaló félelmes hiveink még istennek hála nincsenek; immár egyéb dolgainkhoz látunk Isten kegyelméből. Ezeket igy akarván értésedre adni édes atyámfia, segítsétek Ti is isten előtt való esedezéstekkel, az ki legyen meghallgatva és tartson meg is benneteket jó egészségben. 1661. 2. januarii Régenben.

P. S. A Barcsai uram elbucsuzása lőn az esztendőnek utolsó napján, az választás ez esztendőnek első napján. Istentől minden jót kivánó atyádfia. Kemény János. Nekem kedves Feleségemnek Nsgs Lóniai Annának adassék.

1661 január 7. Medgyes Lonyai Anna értesíti Rédei Ferenczet, férje megválasztása felől.

1661 január 12. Régen. Kemény irja Rédeinek, hogy fél Zolyomitól. «A török örömest keres instrumentumot, Barcsai helyén ki elrontsa a hazát. Már Belső Szolnok vármegyét is hódoltatja. Zolyomira nézve Dévától is tartok. Még Brassó is Fogarashoz igen hunyorit, noha brassai követek consentiáltak. Ákos maga, ugy látszik, megcsendesednék, csak mások ne izgatnák.» Lubinyeczkit hivatja magához Rédei által, hogy jőjjön el szolgálatjára, ugy *Basirius* [1]) is.

[1]) Basirius Izsák I. Károly angol király udvari káplánja, Károly kivégeztetésekor Francziaországba menekült, később missionarius Konstantinápolyban s a galatai reformátusok papja. Itt ismerte meg Barcsai Ákos

1661 január 16. Régen. Rédeinek. «Portáról csauz érkezett országnak szóló levéllel, a pénzt sürgetik s igérik segitségét az országnak. Ali Pasa is hasonlóan ir, neki is itt embere van, Szinán Pasának hasonlóan. Havasalyi, Moldvai levelek és emberek is érkezének. Ugy látszik mind csak az állapotokat vizsgálják és ha egyességben találnak, Barcsai uram személyiért nem háborgatnának, «csak fizethetnénk. De tartok igen az egyenetlenségtől. Zolyomi uram még is félrevonszon és törökkel tractál. Barcsai András Fogarasban keménkedik. Baresai Ákos urammal nagy atyafiságban élünk, mindenfelé leveleket, olyakat irogat, magam is jobban kivánni nem tudom, meddig tart a sinceritas? isten tudja.»

1661 január 19. Szász-Régen. Rédeinek most már hivatalosan ir. S hivatalos pecsét alatt, hogy a bejöni akaró lengyeleknek legyen segitségére, mert megengedte bejövéseket. Károlinak, a német generalisnak is irt ez ügyben salvus conductusért.

1661 február 5. és 9-ről Radnotról ir két levelet hivatalos ügyben Rédeinek.

1661 február 21. Radnot. Ugyan ő Rédeinek. «Zolyomi uram, a mi későre lehete, feljövén, megegyeztünk ugyan, mindazáltal ugyhiszem, detegalni fogja kd előtt is a mit előttem sem tagadott s mind töröktől, magyartól énis értettem. Oly igen apprehendálta ő klme a fejedelemség állapotját, hogyha azt elméjéből ki nem kovácsolja kk, az a persvasio vagy engem vagy őtet elveszti; mert ha azelőtt nem férhetett hozzá, midőn nekem is nem kellett, már én a megőszült szakállal sem cedalnom, sem társat szenvednem nem akarok külömben, hanem ha hazám s magam veszedelmével leendő kénszerítésből; ha azért magát alkalmaztatja, nem ura, nem bátyja csak, hanem ipja helyén leszek. Hahol pedig tovább is délczegeskedik, Isten s világ előtt nem leszek oka a mi köztünk történhetik. Ezeket in confidentia

1655-ben mint II. Rákóczi Gy. követe s a fejedelem megbízásából meghivta a fehérvári kollegium professorának. 1657—58-i zavarok elől Magyarországba vonul s itt tartózkodik, mint Rákóczi Ferencz nevelője 1661 májusig. Ekkor II. Károly visszahívja Angliába. 1661 szept. 22. irt levelében buzditja Kemé :yt, hogy fogjon fegyvert.

jelentem kdnek, akarván megelőznöm veszedelemben gázlását; a török biztatás vízreviszi.»

Február 28. Radnot. Rédeit kéri, hogy Sztojka Simon dolgaira vigyáztasson, mert aligha immár is Zolyomi mellé nem adta magát.

Márczius 11. Radnot. Rédeinek irja: Barcsainak töröknél igen be van téve kapuja. Kdnek in confidentia irom a confirmatio nekem megigértetett; de a fővezér irásában nehéz a conditio. Ali Pasa subordinaltatott és igiri magát interpositiora s végbe is vitelre, csak a pénz legyen meg, tanácsát is küldte, miképpen irjak neki, kit beküldhessen portára; derék ember követje van most itt. Ha a keresztény világ nem akar succurralni, nem tehetek róla.

Márczius 28. Radnot. Rédeinek irja. Chán maga ki nem jő; Moldvai vajda csak hadat igért, maga elakarná kerülni: Havasalyi vajda, titkosan jó keresztény, kételenségből ha mit cselekszik. Már ez ujság és a *töröknek adandó bécsi válasz mutatja meg, mint indulnak a dolgok.*

1661 márcz. 31. Radnot. Rédeinek. «Én is még nyomorgok ilyen nehézségek között u. m. szegénységben, mert bizony gazdagabb voltam rabságomban is, mint Fejedelemségemben: Másik a külső ellenségnek rettegése; harmadik a benn levő áruló hamis lelkü népnek istentelensége közt. A török biztat, de a conditio, ha nem remittaltatik, nehéz. Noha biztatnak, de isten látja sziveket, mert másfelől egész Partiumot és Belső Szolnok Vármegyét, Halmágy, Körösbánya vidékét hódoltatja. Fogarast feladák a benne levő árulók. Barcsai uramat Segesvárig bocsátottam volt, onnan emberét küldé az öcscséhez, ne veszesse őtet is, most visszament Görgénybe, nyughatatlankodik elméje, sokképpen mesterkedik. Most Tököli uram derekasb pátronusa.

Moldvában Lupul Stephan van székben, Constantin kinyomatott veszedelem nélkül, de lengyelországra ment. A másik vajda syncerus hozzánk. Ali Pasa tractálja most a mi dolgunkat pénz és confirmatioért, annak kézhezvételiért igen erős hit alatt kivánja, hozzája menjek.»

Április 5. Vécs. Rédeinek. Meghivó április 23-ra Beszterczére gyülésbe.

Április 7. Vécs. Rédeinek. «A vezér azt kivánta, magam menjek, és Portán vegyem fel a fejedelemséget hozzávaló eszközökkel s egyik fiamot zálogúl hagyjam. Másfelől Ali Pasa subordináltatott és ő azt tractálja, csak ő hozzá menjek, igen erős hittel assecurálván szóval azt izente, az ajánlást tegyem ugyan hozzámenetelemről, de csak a pénz legyen, elszerzi a dolgot. Mint succedal a töröknél a dolog, Isten tudója, de én ugy itélek, vagy szép szin alatt csalni akarnak, avagy féltnek attól, keresztyénséghez ragaszkodom s azért kedvezni fognak ideig; de én tudván azt jövendőre is nem állandó javára a hazának s magamnak is lenni az ő ajánlásokat, fundamentumoson nem bizhatom hozzájok. Másfelől mint Bánffi uram irja, *declaralta ő Felsége a protectiót,* csak alkhassunk. De tartok attól is, megelőzi a mi tractankat a török; azonban tartok még a szászságnak is fluctuálásától. *Ezekről kell lenni consultationknak a gyülésen.*

Fogaras istenkegyelméből már kezünkben. Havasalyi vajda és apja is igen jóakaróink. Ali Pasa is nagy ajánlásokat teszen. Ákos uramék elméje, nyelve nem nyugszik; nem is hiszem sokáig megalkhassunk együtt. Isten s az idő megtanit, Tököli urammal vannak nagy tractában.»

Május 7. Teke. Teleki Mihálynak, Bécsbe küldvén, Salvus conductust ad.

Május 8. estve későn (Vécs?). Teleki Mihály és Kászoni Mártonnak:

«Bánffitol érkezvén levelek, azokra kelle választ tennem, nem repetálhatom a dolgokat, megérti ott fenn is. Az Istenért siessen a mint lehet kedtek. Fel jutván, ha megjobbul, de a Páter (Kaszoni) hozta resolutiónál gyengébben irják mostan az állapotokat. Csáki uram a levelek küldésében fogyatkozást tett, nehéz panaszszal irják. Kd caute procedáljon, mert a miket kk aperiál, előttök megyen fel a hír.» (679).

1661 május 12. Vécs. Bánffi Dénes és Kászoni Mártonnak.

Itt a dolgok nyúlnak s nehezednek; tegnap két rendbéli embereim s leveleim érkezének Nandorfehérvárról Kálnoki Mihálytól; 24 és 27 április indultak, akkor még Ali Pasa hadaival helyben volt, Szejdi Pasa sulyos beteg volt.

A mely Csausz Pasát minap Ali Pasa hozzám küldött volt,

azont Portára is mellettünk szivesen törekedvén, de haszontalanul, melyet mind Portáról, havasalföldéből, Nandorfehérvárról egy nyomon adnak értésemre is, és irta klmed is Bánffi Uram.

A vezér szavai ezek: ha az ő tötte fejedelem meg nem maradhat, tatár Chan Csirakia hogy legyen (mivel van is antipatia köztök alattomban) és némethez vonó embert semmiképen nem engedi, hanem az ország engemet vagy megfogjon, vagy ki üzzön és valakit teszen, azt confirmálják.

Ezen dolgot már ő felsége elött is, Erdélyben is praktikálja a törökség, kifelől nekem ilyeket irnak, nem magam inventioja, keresztyén hittel irom klmeteknek.

Azon Csaus Pasát küldték fel Császárhoz ő felségéhez, ki maga is nekem titkosan izent, mert jól megcsináltam vala, hogy mind három helyeken a dolgokat megvizsgálja, kémelje és immár mostan csak annak relatiojától várnak.

Ha azért ő felsége azt mondja: Az országot ne bántsátok, Kemény Jánost nem oltalmazom, ott mindjárást actum erit de me; ha pedig ő felsége protectioját veszik eszekben: vagy szépszóval probálnak, hogy magokhoz vonhassanak, vagy úgy nyulnak hozzám, elébb elrontsanak, minekelőtte a protectio érkeznék.

Azt irja Kálnoki: ha szépszerént cedalok, se magamnak, se gyermekeimnek és javaimnak bántodások nem leszen; de a ki successor leszen, hogy közikbe menjen a confirmatioért és fel üljön mellettek az országgal együtt, azt megkivánják.

Azt is irja: Az Ali Pasa kiaja audientiára hivatván, ezeket mondotta: Ird meg az uradnak, szerezzen hitelt magának, mint Bethlen Gábor, velünk együtt üljön fel, vágja a hitetlen németeket; ha Váradot elvettük, az helyen többet adunk, Kassa, Szatmár, Ecsed legyen övé; az adót is ugy megadhatja, kevélyek lesztek, a tollat feltehetitek; ha azt nem miveli, mást tesznek, nem szenvednek.

Summa: Csak az ő felsége resolutioján áll, melyik uton nyulnak hozzánk. Ezen akarják a tatárt által vinni.

Énnekem kltek azt irta, mondotta: Mind személyemben s mind az országot protectioja alá venni megigérte ő felsége, mihelt a plenipotentia és várakba præsidium bevétele meglészen; én effectualtam. Ezzel inducaltam az ő felsége resolutiojával a szegény

országot: de ime kltek azt irá egy czedulánkra, a presidium és mellém is bizonyos számu had jő. Hatszor is irtam, semmi sincs. Oly conditiokat præscribálnak, kiből csak elmulása következzék a dolognak. Hiszen azokra való gondviselés nekünk jár bőrünkben.

Ime már eljőnek a török követek, levelek az országhoz, parancsolván, álljanak el mellőlem, sőt támadjanak reám, tul el jő a tatár, oláhság s szilisztrai had, az ország azt kérdi, hol a császár protectioja. Nincs, akkor mindjárt redealnak a törökhez s még reám támadnak.

Nekem uram ez extremitásban vagy minden kivánságira a töröknek hajlanom kell s véteni keresztyénségnek, vagy bolondul, erőnélkül periclitaltatnom magamot, országomat. Az utolsót az ország nem miveli. Én leszek oka, ha jó indulatjok másra változik.

Zolyomi felől most irják bizonynyal közibe várják, el ismegyen és valamit akarnak, mindent miveltetnek vele. Azelőtt is már Ilyét, Branicskát, Dévát oda igérte volt, ő felsége birodalmából kézre nem vehetém is. Irtam Heisternek, Homonnai Uramnak is, eddig semmi haszna. Emellett tartok attól is, a nálam forgott s most felment Csausz Pasa által vádoltatom ő felsége előtt, mivel klmetek által lött intimatiok szerént szép szót, ajánlatokat kellett irnom s mondanom, de azt oly conditiokkal, hogy el állhassak mellőle. Azért arra vigyázzon kltek, mert bizony szivemet tiszta sinceritásban tartottam ő felségéhez s kellett dexterizalnom és prolongalnom az idő előtt való declaratiot.

Klmetek azért igy értvén az Istenért nyerjen cathegorica resolutiot, ne vesszek ily nagy reménség alatt; vegyen informatiot is kltek és tudositson mit cselekedjem. Ha őfelsége azt mondja: renunciáljak, mert nem protegal, nincs erőm magamtól; ha azt mondja, ne, bizony vert ontok érette s oltalmazom. Interim előbbi irogatásim instructioim szerint ad minimum avagy csak in statu privato is hogy lehessek securus többekkel együtt ő felsége klmessége felől birodalmában, procurálja klmetek. Éjjel nappal tudósitson klmetek minden szükséges dolgokról és vezérelje Isten minden jóra klteket. 1661. 12. máj. Vécsen. J. Kemény.

Május 13. Expedialtam az étekfogót. Az Urakat köszöntsekltek. Lupul bizonyosan meghalt.

Mint ezelőtt is irtam, ha eltökéllették a hadakozást, bizony a conditiokon meg nem akad a dolog; ha pedig nem, csak elmulásra való alkalmatosság leszen; Nem lészen elhidjék fejedelemség nélkül Erdély én kivülöttem is; de bizony vagy török, vagy oly törökös lesz; nem miséznek a paterek biz Erdélyben csak ugy is mint eddig.

Kivül rájegyezve más kézzel: Ez utolszori levele urunknak, Sámsondi hozta s Váradon ért el hajnalban 19.

Eredetije a Teleki-leveltárban, 3505. sz. a.

Máj. 16. Vécs. Rédeinek. «Én mind adó, summa, magam közükbe való menetelem felől a pogányságnak elég igireteket tettem vala; de mivel a haza s magam securitásának elöljáró conditiojával offeráltam, ahoz képest nem kedveltetett. Függ a dolog Isten után attól ha a keresztyénség oltalmát látják; ugy ha kedveznek, különben veszedelmünkre igyekeznek. — A vármegye szokott hadait tartsa készen kltek, de várjanak parancsolatunktól indulás dolgából. Török követ van Bécsben az Erdélyi dologért. Maig még mind Oláh, tatár török hadak helyben vannak.»

Máj. 25. Radnoth. Rédeinek. «Kálnoki Mihály megérkezvén Ali Pasától, 13 præsentis költöztek által a Dunán együtt. Szidi Pasa kaftánoztatott Szerdárságra Erdélyre. Az irás és izenet ezek: 1. Eddig nem vétettem, nincs nehézség reám, törekedtek, de meg nem nyerheték a portán; azért mutassak engedelmességet, a fejedelemséget tegyem le, menjek ki, azután bejöhetek, békével lakhatom. 2. Az ország válasszon fejedelmet (ezen renddel nevezvén) akár Zolyomit, akár Rhédeit, akár Haller Gábort, akár Bethlen Jánost, akár tégedet (azaz Kálnokit és akárkit egyszóval). 3. Az a választandó fejedelem menjen mindjárt csak huszonötöd magával hozzájok, ott leszen zászló, bot stb. 4. A három nemzetből, nem mint eddig, hanem a fejei, mindenikből tiz—tizenhat menjen. 5. Az ötszázezer tallér a két esztendei adó egyszersmind véllek vitessék. Igy leszen a megmaradás különben elpusztítatunk. Ezek pedig ha meg lesznek, a határ eligazíttatik, mely leszen Belső Szolnok Vármegye és Halmágy tartománya .... Ha Isten nem könyörül rajtunk és ha megcsalattatunk a keresztyén nemzetek-

ben is, végső búcsút kell vennünk Erdélytől, mindazáltal non sunt abbreviatæ manus Domini (Az ur kezei nem rövidültek meg IV. Móz. XI. rész. 23. vers). Lelkére kérdettem Kálnokit, ha csak az én személyemben áll-e a haza megmaradása avagy veszedelme? Azt mondotta, semmiképpen nem, hanem akárki legyen, de az említett conditiok nélkül csak elveszünk. Függ ugy látom attól, mi válaszszal bocsátják a török követet Bécsből. Zolyomi Uram felől ott az a hir, maholnap köztök leszen és Székelyhidát is, mint őséről maradtat, oda igérte.»

Junius 8. (Szász) Medgyes. Rédeinek. «Zolyomi ott lételét javallom, mert tudom rosszra nem tanácsoltatik. Már tovább, ha halasztja mellénk jövetelét hazánknak ily szükségében, kitanuljuk indulatit. Barcsai Uram dolgai naponként világosabbak; a vezér jó indulatjának megváltozása óta nem csuda, mert hite ellen ő corrumpálta, elveszi jutalmát.[1]) Nem tudom mi okból, de az oláhország és tatárság indulása meg csökenék; a Vajdák szegények mindenik jól affactus, menyire a kételenségtől férhetnek a dolgok. A pogányság dispositioja arra látszik collimalni, hogy a vaskapura jüjön és Székelyhidát is obsidálja.»

Junius 15. Radnot. Rédeinek. «1. A két hadnak fel ne üljenek, hagyja meg. 2. Bucsakságból circiter 4000 tatár megyen a Duna mellett fel és Tömösvár felé. 3. Ali és Szejdi Pasák 1-ma junii szállottak Tömös várhoz. 4. Gyalogság feles jü Portáról melléjek. 5. Az utakat Vaskapuig meg csinálták. 6. Postánk által decláralták magokat mind reánk s mind az országra; nem kell sem pénzek, sem hüségek, eleget hazudtak eddig.

Az odafelvaló dolgokról nem irok, tudom kd érti, a biztatás jó, csakhogy késő és csak magokra vonással hamit segitenek hamarjába, addig mi történhetik, Isten tudja.

Mi im csak ki szállunk. Erdély vezérségét Ali pasának igérték. Zolyomi Uramot kd által megis admonealom a bejövésre, egyébiránt ország animadversióját (büntetés) vonsza magára. Erős constitutiókat csináltak,[2]) bizony nem mi proponáltattuk.»

[1]) El is vette: Répa falunál a Mezőségen, a mint Kövér Ferencz Kemény étekfógója és Váradi János, kapitánya, Görgényből Kővárba kisérték, meglőtték.

[2]) Lásd a Szász-Medgyesen 1661 jun. 2. hozott constitutio II. arti-

1661, junius 22. Marosujvári táborban. Rédeinek. «Az ország közt Istennek hála egyenetlenséget nem ismerek, sőt mostan ujabban külön-külön hitlevelekkel assecuralták a városok;[1]) mind a két natio vall minket minden szükséges dolgokról. Mindazáltal mind Ali pasa mind Szinán pasa irogatnak és ugy látszik, arra keresnének utat, hogy az országot a fejedelem változás felől tractára vehetnék. Egyébiránt pedig a készületek nagy s közel vannak s ugy is hiszem, miglen a keresztyénség kászolodik, addig igyekezik mi rajtunk megejteni. Szejdi csak könyü szerrel készül a nyságon (Nyirság?) megindulni, tatárjok eddig nem érkezett.»

Junius 26. Marosujvári táborból. Telekinek és Bánffi Dénesnének. Kd Bánffiné asszonyomat is tudósítsa és maga háza népét is indítsa mindjárt szép csendesen, rezzenés nélkül. Deésen várják meg feleségemet, ki kedden indul Gerendről. Maga kld hozzánk jüjön (881e).

Junius 30. Marosujvári táborból. Rédeinek. Bizonyosan hozák, hogy már tegnap előtt az ellenség a Vaskapun által jütt.

Julius 1. Marosujvári táborból. Rédeinek. Kéri hogy Zolyomit küldje be hozzá, semmi bántodása nem lesz. Védelmébe veszi.

1661 julius 5. Marosujvári táborból. Haller Gábor, Bethlen János, Petki István, Bánffi Zsigmond és Ebeni István írnak Rédei Ferencznek Husztra a végett, hogy értesülvén Zolyomi Miklósnak ott létéről és hogy a váradi Pasa levelet küldött neki, kérik azért, intézze ugy Zolyomi dolgát, hogy miatta veszély ne érje a hazát, tudván a töröknek czélját, hogy t. i. magunkat magunkkal elronthasson.

Julius 5. estve, marosujvári táborból. Rédeinek. Megint Zolyomira figyelmezteti, hogy vigyázzon és Sztojka Simonra. A vármegyét ültesse fel.

Julius 9. Miriszlói táborból. Rédeinek. Ujból Zolyomi felügyeletére kéri.

Julius 13. Miriszlói táborból. Rédeinek. Zolyomi dolgai miatt

culusát. Magyar Történelmi Tár VII. kötet 202. lap 1860. «Ha kik az haza szolgálatjától magokat abstrahálnák, azok ellen poena decernáltatik.»

[1]) U. o. IV. articulus és Erdélyi országgyűlési emlékek XII. k. 513—514. ll.

busul; félti a hazát, magát és Rédeit is, mert Barcsai corrumpálta s azért fél Kemény táborába menni. Most már parancsolja Rédeinek, hogy szorosan vigyáztasson reá. Már 12 napja, hogy az ellenség Hátszegen van, táborát felette igen takarosan tartja, nem zsákmányoltat, ugylátszik vagy több hadat vár, vagy pedig a mint a hir legendez, hogy maga Ali Pasa Várad felé nyomult volna és igy csalni akarnának, el akarván attól bennünket rekeszteni, se mi hátunkat ne vethetnők, se pediglen succursus hozzánk ne jöhetne és hogy két felől vehessenek bennünket. Várakoztanak Zolyomi uramra is. Már ugyhisszük más személyt is, valakit tesznek fel, vagy Szászt vagy Oláhot, azonban nem mulatják el a regnikolák között scissiot (Szakadás) hogy szerezhessenek, abban munkálodnak, kiváltképpen a Szászság között.

Julius 18. Gyéresi táborból. Rédeinek. «Az ellenség 1-a præsentis érkezett által a Vaskapun, azolta Hátszegvidékén lakott és mindent elégetett, pusztított, tegnap az égetés Szászvárosig elboritotta a földet; hihetőbb tábora is kinnebb nyomult, eddig tatárját várta, mely 15. præsentis érkezett. Dévát hátrébb hagyja, obsideálja-e, bizonytalan maig. Mind a hadi ratio, mind az onnan feljül levő intimatiok azt dictálván, conserváljuk, ne præcipitáljuk hadainkat: hadunknak egyik részével magunk hátrébb szállottunk; Petki, Lázár, Mikes Uramékot nehány ezerrel Szeben tájékára bocsátottuk, a hátramaradott része az országnak hadnélkül ne maradjon, inkább utánunk vonjuk, a merre az alkalmatosságok mutatják. Gondolkodással hagyja azokat hátra is az ellenség. — Bánfi Dénes uram mivel jött, in paribus megküldöttük.»

Klmes Uram!

Én szintén ez órában érkezem ide Kővárba, elég sok bajjal klmes uram, ma tizenegynapja Eperjesig postán jövén, onnan magam lovain eddig, a mikor én Bécsből megindultam, akkor a pogányságnak szegény hazánkba bejövésének hire nem volt, sőt kgls uram azt hitették volt el mind ő Felsége mind az udvarnagyokkal: a török most Erdélybe nem megyen. Azonban szinte Nagyszombatnál találtam Mezeit és ottan betérvén Nagyszombatba, onnan irtam Portia fejedelemnek, Rottal uramnak és Érsek uramnak. Azonban a Patert szolgáimmal Pozsonyban hagyván kgls uram, hogy szekeren jüjenek alá (Csáki uram után várakozván az

utbeli securitásért), a Paternek instructiot irtam, hogy az én leveleimmel postán menjen fel Bécsbe, neki már ismeretsége is lévén, inkább segithet, cselekedte-é meg, nem-é? nem tudom; de azt hinném inkább, meg cselekedte. Érzsek uramnak irtam, költséget adjon neki, mivel az magunké bizony elkölt volt már jó ideje. Továbbá mire verekedhetett, kls uram, nem tudom, nem érthetvén a dolgokról semmit az utamban, jóllehet az estve Heiszter urammal is szemben voltam, de neki sincs még semmi resolutioja azokról a hirekről, vár minden órában.

A mi a dolgoknak fundamentumosabb részét illeti, kls uram, azokról Ngdnak rövideden irhatom: Ő Felsége elébbi klmes resolutioja szerint az országnak és Ngodnak tett klmes igéretében éppen megmaradott, melyről pro majori securitate sok bajoskodásim után irást is ő Felsége pecséte alatt vettem. Bizony dolog klmes uram, hihető és keserves dolog is szegény hazánkon a mi megesik avagy már esett is némely részén; ha az ő Felsége szava, irása és minden nagy embereknek hüttel való assecuratiojok az egész világ előtt homályt nem akar szenvedni, lehetetlen Ngsd meg ne segitsék most, ez már Istennek hála nem oly korban van most, mint Rákóczi urunk és más idejében; csak az ország legyen álhatatos, ugyis már ő Felsége beléelegyedvén, ha valamely része az országnak vagy városok törökösködnének is, nem fog akadályára lenni a közönséges jónak csak magoknak inkább veszedelmet ne nyerjenek azzal. A német gyalog, Heiszter uram azt mondá, vagy holnap, vagy holnap után bizonynyal érkezik Szathmárra, csak Nsgd commissiariussi ott legyenek és legyen dispositio vitelekben, azok sine omni ulteriori difficultate megindulnak Nsgd s a szegény haza szolgálatjára, a holott pedig ő Felsége már németségből álló bizonyos számu emberét Ngdnak adta talám: elég jele lehet, többet is adnak, és ha mint fennebb is irám, kár és szenvedés nélkül ezek a dolgok talám nem folyhatnak, mert ezeknek is hadoknak alá s fel való jártatása sokban igen nagy difficultások van. Mindazáltal klms uram bizony van jó és istenes dispositiojok szegény hazánk segitésében, melyekkel hogy irás által Nsgdat elégségesképpen informálhassam sokat tenne. Én is, isten velem lévén, holnap Nsgd szolgálatjára innen elindulván elsietek Nsgodhoz és isten oda vivén, akkor Nsgdnak bővebben referálom ő Felsége klms resolutioját s egyéb

minden dolgokat is. Nsgod kgls uram ne kételkedjék, mert isten Nsgd ügyének oltalma. Bizony emberi segitség nélkül sem hagyattatott s hagyatik továbbra, inkább Nsgd kivántatik csak az maroknyi vérét hazánkfiainak és hadainak Nsgd oltalmazza, a melyre inteti is ő Felsége Nsgdat, hogy szemben való harczczal ne periclitáltassa magát és hadait, továbbá óránként ujabb és örvendetesebb hireket ád isten hiszem kétségnélkül hallanunk. Most többel Nsgd nem terhelem, kivánván az ur isten adja Nsgdat boldog órában látnom. In Kővár 16. julii 1661. Ngdnak alázatos szolgája és igaz hive Bánffi Dénes mpr.

U. i. A mi a német gyalog dolgát illeti klsms Uram, az minden bizonnyal megleszen, csak Nsgd commissariusokat küldjön. Azonban azt a németséget inkább a várak munialására, mint mezőre adták, melyet isten oda vivén Ngdnak bővebben értésére adok. Ahozképest Heiszter csak azt kivánja Ngdtól, Nsgod irja meg, micsoda helyekbe akarja szállitani, azért Nsgd irjon egy nehány várat, várost neki, hadd ne tartoztassák őket, hiszem szóba vehetjük, az assecuratioban a van, ad liberam principis dispositionem, akkor isten s az idő megtanitja Nsgodat a többiről, csak Nsgod irjon neki, hogy oly helyekbe szállittatja őket, erejek és egyéb commoditások is meg leszen a helyeknek, több semmi ezekhez nem kivántatik, itten asszonyunkat informáltam szekereknek szükséges voltokról s egyebekről is.»

Hitelesítés: Lecta et collata cum suo originali per me Gabrielem Ferencz, Celsissimi Domini Dni Principis Transilvaniae seretarium.

Julius 24. a láposi táborból. Rédeinek. «A mint minapi levelünkben is irtuk vala Kldnek, a tatársággal való conjunctiojáért várakozván egy ideig Hátszeg vidékén az ellenség, elérkezvén az hozzája, midőn Miriszlónál voltunk táborban, Fejérvárig jött fel az előljáró hada; hihető a végre, véletlenül opprimáljon, vagy kedvünk ellen való harczolásra kényszeritsen. Az ellenségnek előre ellátott gonosz igyekezetit akarván megelőzni, hogy se bennünket kivánsága szerint ne opprimálhasson, azonban teljességgel az ország is hadnélkül ne hagyassék, egyszersmind az ellenségtől sedes bellivé (harctérré) is ne tétessék: Petki István uramot küldöttük bizonyos számu hadainkkal Szeben és Fogaras felé, tanuságot adván

ő klmének, a menyire Isten modot ád benne, az ellenségnek excursioit igyekezze megelőzni, hiveinknek a hűségben való megmaradásra szivet adván, a tétovázókat pedig rosz igyekezetekben elő nem bocsátván. Magunk Miriszlótól Gyéreshez szállottunk, intendalván magunk után való siettetésével az ellenségnek, az országban való erősségeknek obsidiojától avocalni (elvonni), melyet még eddig nem tentált. Nem is csalattattunk még eddig meg reménségünkben, azont követvén az ellenség, noha külömböző véggel; mert Gyéresnél létünkben Enyedig és feljebb is jött az ellenség. Mi is elébbi feltett czélunkat követvén, Gyérestől Bonczidához szállottunk táborba, az ellenség is nem sokat késvén utánunk, Tordához, Ajtonhoz, Györgyfalvához és onnét tegnapi napon, megnevezett helybeli (Bonczida) táborunkból való kiindulásunk után nem sokkal azon helybe érkezett oly feles számuan, hogy az ellenség és mi erőnk között, utánna lévén az egész moles (tömeg, tatárság), minden kétség nélkül æqualis proportio nem itéltetett. Hátrább hagyott seregeinkkel volt is alkalmas ideig ellenkezések. Magunk Szamosújvár felé dirigálván utunkat velünk levő hadainkkal együtt; az első hirre képest ugy is itéltük, hadainkat semmiképpen nem conserválhatjuk, hanem kedvünk ellen is megkelletik vívnunk, melyet in ista extremitate Szamosujvárnál akartuk megpróbálni, a várból is reménlvén lövéssel való segitséget, de a mint eddig tudósittatunk, az ellenség Iklodnál tovább nem jött; magunk pedig akarván conserválni hadunkat, a feljebb megirt ratiotol is indittatván, ide Láposhoz szállottunk, vigyázván az ellenség cselekedetére, olyan itiletben is lévén, az ellenség utánunk nyomakodván, az országbeli várak, városok obsidiotól menekednek meg és igy sedes belli-vé nem lészen, vagy ha obsideálna is valamely helyeket, annak megsegítése felől innét illendőbben providealhatunk; avagy megtérve Várad felé fogna kinyomakodni, de mind ezek mostan bizonytalanságban lévén, nemsokára az idő kinyilatkoztatja. Mindezeket akarok Kdnek értésére adni, tudhassa szegény édes hazájának veszedelmező állapotját. Minket is az idő s a dolgok fognak megtanitani, mit kellessék cselekednünk.

Annak felette emlékezetében lehet Kdnek, minémü conditioval engedtük volt a Máramarosi lovas nemesi rendnek felülését, akarok azért mostan is szeretettel inteni, maga is legyen jó vigyá-

zásban; a vármegyében levő gyalogságot pedig, haladék nélkül parancsolja meg, jöjjenek jó készülettel a Vinczfalusi utnak felölünk való szélyére, várván ott mi tőlünk ordinantiát minden dolgokról. Ezeknek utána sat. Datum in Castris nostris ad possessionem Lápos positis. die 24. Julii. Kemény mpria.»

Julius 25. Láposi táborból. Rédeinek. «Propositumunk a lévén, hogy az ellenséget magunk személye után vonhassuk és a szegény hazát felszabadithassuk, a pogányság sedes belli-ve ne tegye. Eddig a mi gondolkodásunk szerint lett az ellenség processusa. Tegnap dél tájban Kaplyonnál volt az ellenségnek derekas hada; bizonyosan nem tudjuk, Ali Pasa maga ott volt-e, vagy a hadnak corpusánál hátréb maradott. Mai napon azért ugy rendelvén, hogy erősebb helyre szálljunk, Lápostól hadainkkal, a hol feles puskásgyalog nélkül hozzánk az ellenség ne férhessen és azonban a megígért segítség is elérkezvén, a mit Isten ő Felsége és az idő mutat, azt kövessük, ahozképest élés szekereinket a cseléddel együtt elöl elbocsátván, az alatt a zsákmányosoktól esvén valami lárma, némely rosz emberek is csak felvették magokat s által fogtak rándulni Máramarosba, kik hihető holmi hazug hireknek hintegetésével bodulást kezdenek szerezni. De a dolgot Kld igy értvén, ha másképpen hirdetnék is, ne adjon hitelt neki; sőt a kik megrémültek volna is, biztassa és csendesítse, legyenek vesztegségben. A városokra, falukra, parancsoljon Kld készitsenek élést pénzre hadaink számára s hozzák táborunkba. Mi ma Vinczfaluhoz rendeltük által szállásunkat, oda hozzanak mind kenyeret és vágó barmokat a mészárosok, egyébféle élést is szállitván, az ára mindeneknek megadatik és eképpen ha pénzzel találnak magoknak való élést hadaink, lóvoknak való eleségen kivül semmit el nem vesznek pénz nélkül. Egyébiránt ha pénzzel nem kezdenek találni, maga itiletiben lehet Kldnek, miképpen tartoztathatnok meg hadainkat magok számára élés kedviért való excursiotól, mely a szegénységnek nagyobb terhére kezdene lenni.

Kldet kérjük, Fejedelem asszony szerelmes atyánkfiának Medgyesre való érkezése felől, ha mit értett, annak felette, ha az ellenség is Nagybánya vagy Kővár tájékára terjedett volna, tudósitson rola bennünket. Tartsa Isten sat. Datum in Castris nostris ad Lapos positis. 25. Julii, 1661.

U. i. Kldnek katonái mind elfutottak, csak a hadnagy maradott. Kérem még is Kldet feleségem felöl tudositson. A viski utat még most bevágni ne engedje, szökő, lézengő katonáinkat fogdostassa, kérem.

Julius 28. táborból ?? Rédeinek. «Ugy adatik értésünkre, az Erdélyi Nemes rendek közöl, kiknek tőlünk arra való annuentiajok nem volt is, sokan mentenek Klmed udvarába — Husztba, abstrahálni akarván magokat a haza közönseges szolgálatjától. Kldet azért szeretettel requiraljuk és intjük is valakiknek arról annuentiajok tőlünk nincsen, és Kld várába recipiálták magokat: ne szenvedje ott csak egy óráig is, hanem küldje hozzánk őket mindjárást; egyébiránt ha Kld faveálja ott őket (kit nem remélünk) offendál Kld azzal minket».

U. i. Ne vélje Kld, hogy injuriájára akarnok cselekedni e dolgot, hanem magunk injuriáját akarjuk megorvosolni, mert sokak el cavilláltak; homagiumot is præstálni mind nekünk, mind az országnak némelyek kötelesek levén is, mostan oda vonták magokat, nem hogy engedelmünkkel, de még csak nem is érdemlettük requisitiojokat, sőt hogy præsentálták volna is magokat. Az ily contemptust bizony nem szenvedjük, mig Isten rendeléséből köztök leszünk s innen addig nem is mozdulunk, miglen a feleknek dolgokat rendbe nem vesszük. Egyébiránt holnap tovább mentünk volna. Kld promulgáltassa köztök: két hadnagyságalya katonáink érkezének; a tatárság tegnap takarodott el tulján Szathmárnak.

Julius 29. A Huszt mezei táborból. Rédeinek. «Ezen órában érkezvén Heiszter uramtól és fejedelem asszony szerelmes atyánkfiától is leveleink, melyekben tudósitnak, hogy a tatárság Szathmáron feljül egy mérfölddel szállott volna meg, számtalan szekér megrakodott rabbal lévén velek, és nem csak kérnek, hanem az Istenre kénszeritnek, hogy sietve menjünk annyi sok keresztyén raboknak megszabaditására, melyet elmulatnunk keresztyéni hivatalunk ellen volna és nem csak félelmességnek vétkével vádoltathatnánk, de Isten elött is számadással tartoznánk érette. Mi annakokáért im ezen órában akarunk megindulni és a meddig ma mehetünk, utunkat arra felé continuálván, azzal a pogánysággal szerencsét probálunk, Istent segitségül hiván. Nem is kételkedünk benne, ő Felsége igaz ügyünkben megsegit bennünket. Megindulásunknak

okát azért kld igy értvén, ha mások különben hirdetnék is annak hitelt ne adjon.» Datum in Castris nostris in campo Husztiensi positis 29. Julii. 1661.

Julius 30. A Sárvári táborból. Rédeinek. «A mint tegnap értésére adtuk vala Kldnek, a sok rabokkal Szathmárhoz nem messze megállapodott tatárság ellen tegnap megindulván, sötétig mind jöttünk, meg állapodván az éjjel egy kevéssé, ujabban viradta előtt indultunk meg útunk continuálására. Eddig érkezvén találkozik szemben velünk Szathmárról jött szolgánk Heiszter uram és többek levelével, melyekből bizonyosan értjük: tegnap 8, 9 óra tájban sietve költözött által a tatár Domahidánál, ugyhogy még tegnap elérkezhetett Székelyhidig. A váradi pasa is Váradtól eljövén, arra felé szállott. Ali Pasa felöl is az a hir, hogy oda menne az egész haddal. Noha azért a hireket a dolgok kimeneteli bizonyitja meg. Mindazáltal a circumstantiák is mind arra mutatván, az ellenséghez igen közel szem előtt látjuk lenni Szathmárt, melyre nézve feleségünk állapotja felöl tempestive akarunk gondot viselni magunk és hadaink közel létében, mind erről való dispositioért, mind pedig Heiszter urammal való colloquiumra befogunk tekinteni, itt helyben hagyván hadainkat. — Szeretettel kérjük, ne halassza dispositiot tenni Feleségünk és mellette levő urasszonyok szállása felöl, mivel oda küldését nem fogjuk halasztani, melyet Kdtől kedvesen is veszünk.

Datum in Castris ad campum possessionis Sárvár positis.

U. i. Ugy látszik Székelyhidát fogják obsidealni.

Julius 31. estve Mikolaból. Tegnapi levelemre irott Kld válaszát utamban vöttem; feleségem szállása felöl ajánlott jó akaratját vöttem igen kedvesen Kdtől, hogy maga szokott házaiból való bontakozással magának szerezzen alkalmatlanságot, azt nem kivánom s ne is cselekedje, elhiszem azonkivül is meglehet. A mi továbbá illeti feleségemmel levő böcsületes asszonyoknak neveket, mostan vannak vele: Bethlen Jánosné, Bethlen Ferenczné, Petkiné, Kapiné, Bánffiné, Szentpáliné, Telekiné, Ajthonine asszonyomék, de kik meddig akarnak ott maradni, vagy tovább menni, nem hogy én, sőt nem hiszem magok is tudják. Miglen pedig szükség ideje nem lészen, nem kell felszorulniok.

Aug 5. éjjel, Szombatra viradólag. A mely ellenség Erdély-

ben jó móddal csak egy várat is meg nem probált, az hogy Husztot obsidiálná, gondolni sem kell, hanem ha Zolyomi miatt lenne ijesztés. Ezek kivántatnak csak Isten után: 1. Élést kapni be a presidiumnak. 2. Zolyomit jó custodiában tartani, mint meg irtam. 3. Egyesség és bátorság. — Az én embereim részekről bizony hiba nem lészen Kld ellen semmiben, megnyugodva legyen. Kld részéről is nem kételkedem, sőt bizom minden kedvesimet kld szeretetébe és jó akaratjába.

Csepregi Mihály levele Kemény Jánoshoz 1661 augusztus 5. Nagy-Bányáról.

A menybeli urnak bőséges kegyelmét kivánom Nsgodra terjedni alázatos szivből.

Kgls uram! die 23. julii Ngd kgls parancsolatját akarván effectualnom Ngdhoz való kimenetelemben igaz hüségem jutalma boldogtalanul fordula, mert Zsuknál Isten a tatár kezébe ejte. Most már Ali pasa rabja vagyok, kinek parancsolatjának akaratom ellen is eleget kell tennem. Siralmasan szemlélem, fájos lélekkel szenvedem az országnak s nemzetemnek rettentő romlását, melynek egyedül való okának Nsgodat kiáltják lenni és félő, hogy bé ne tölt legyen s meg ne tetéztessék is a mit én Nsgodnak irtam vala, hogy a romai tanácstul, ki eleitől fogva vallásunknak háborgatója volt, ne defraudáltassék Nsgd, a Nsgod jó itiletire támasztom, nem tapasztalta-e még. Ha azért Ngod várt reménségében meg csalatott s az ország elromlott s naponként romlik s nemzetünk fogy: az élő Istenre s lelkiismeretire kénszeritem Nagodat, mint nemzetét igazán szerető Református Fejedelmet, igyekezzék Ngod a rettenetes tüznek megoltásában. Itt penig Nagos uram csak a Nsgod maga megalázása kivántatik a mint exploráltam. Sok ártatlan lelkeknek pogánkézbe esése, bőséges ártatlan vérének kiontása hassa meg Nsgod lelkét s igyekezzék a rettenetes tüznek megoltásában. Hidje el Nsgod, a kihez Nsgod bizott, záloga van a táboron, sőt conclusuma: semmi közé nincs Erdélyhez. Kglmes uram, sapientibus satis. Szoval is izentem, ha Nsgod magát mégis opponálja, nem levén elég ereje, az országot s fejedelemségét ejti Nsgod végső veszedelembe s a török kezébe. Értsen Ngod többet,

mint irhatnék. Most maga unszol kegyelmességével s fejedelem választással, de félő, ha a dolog halad, a kegyelmesség is megvonatik, a mivel most az ország kináltatik, ezután az sem adatik, mert minden szándéka az, hogy Erdélyben teleljen, ha nem leszen kinek az törésre állani. Nsgodat egy átalan véggel nem patiálják sőt persequalják, melyből mi követheti Nsgodat, Nsgod bölcs itileti, ezeket idvezülendő hitem szerint irom Nsgodnak.

A mennyei ur minden jóra birja Nsgodat szivből kivánom.

Datum in Nagy-Bánya, 1661 die 5. augusti.

P. S. Ha valaha magyar nemzetinek javát kivánta, most lehet Ngd egyik, ki nemzete nyavalyáját megorvosolhatja s nemzetéhez való szeretetét is megmutathatja ugy, ha cedál Nsgod, különben török száll Erdélybe, soha többé magyar fejedelem nem leszen.

Ali Passának rabja Istentül Nsgodnak minden jót keván Csepregi Mihály.

P. S. Ha Nsgod meg nem előzi s e rettenetes erőt oda bevárja, Máramaros is porrá tétetik, mint ez a szép darab föld s Erdély a hol a tatárság eljött, hogy porrá tétetett, melyet elég siralmas szemmel kell nézni akármely keresztyén embernek is s még magok is szánakozva szemlélik a török Nagy rendek.

Kívül czím: Az erdélyi méltóságos fejedelemnek a Méltóságos Tekintetes és Ngs Kemény János urunknak alázatosan igen sietséggel.

Éredetije a gr. Teleki-nemzetség levéltárában 3506. sz. a.

NB. Ugyan ekkor irt az Erdélyi rendeknek is ily tartalmú levelet, lásd Történelmi Tár 1888. 387. lap és Vértanuk 55—56. lap. Ugyan ez közölve az első része a Vértanukban 54. l. Az utóirások Erdélyi Országgyülési emlékek XII. kötet 526. lap.

Aug. 9. A benci táborból. Csepregitől kaptam levelet, ugy itélvén ő hogy táborral Máramarosban állapodtam volna meg. Ijeszt azzal, hogyha az ő rosz intimatioját nem követném, utánam vonnám Máramarosba az ellenséget, melyből annak a tartománynak romlása következnék. Mely irásából kilátszik, nem tudta onnét elébb szállásomat, de akarván távoztatni, a hová magam és becsületes főrendek házunk népét collocaltuk, magam személye miatt ne következzék arra a helyre alkalmatlanság, kivált képpen

arra nézve nem akartam késni Huszt táján. Ugy is hiszem ott a tájon nem létemet már eddig megérthette Ali Pasa, melyhezképest haszontalan fáradtságot nem teszen oda. — Palatinus uramtól s onnan feljül is ujabban érkeznek levelek. Staremberg generál ezelőtt egynehány nappal Szerencstől megindulván, Kereszturhoz érkezett, bizonyosan a Bodrog közt fog erre felé nyomulni. *Montecuculi* a derék armadaval, ugy itélem eddig Szendrőhöz érkezett. Ezután mint adja Isten titkában áll.

U. i. Az alkalmatosságok nyulván Zolyomi uramra való vigyázásra most is szeretettel intem Kldet, alkalmaztassa előbbi irásom szerént — sok lator van e világon.

Aug. 10. Kislonai táborból. Telekinek, kit a Palatinushoz küld, salvus conductust ad.

Augusztus 13. estve (Bodrog mellett), Teleki Mihálynak.

Tokaji tisztartom meghozá Kld levelét, tudósitását értem, adná Isten lenne úgy, mint Kld irja, de én bizony igen Tamás vagyok az iránt, hogy a Német had Tokajnál alább jön; elválik addig a huszti dolog. A kiktől Kld hallja, azok semmit abban nem tudnak az ordonantiaban, hanem csak mikor mondják, hozza. Én elég sietve tudósítottam a generált 1. Kollatovit által, 2. Kld által 3. Katona által küldött levelimben. 4. Dalmadi uramnak úgy irtam, hogy azon levelemet Kldnek küldje, kit úgy látom magának vendicalt a barátom. 5. Ma a postamesterem vitte Patakig, onnan postán. Tegnap délig Beregszász táján ellenség nem volt, a ki rabolt Tiszán innen, vissza takarodott táborára, mely tegnapig Nyalábnál volt a dereka, a többi Huszt körül, holott tegnap sok lövések voltak. Mint maradnak, van csak Isten hatalmában. Itt uram mi nem lakhatunk; vagy veszni vagy hódolni kell mennünk ellenség közé, ha nem szenvednek a Magyarországiak. Tudosítson ismét Kld. Nem ártalmas Kld ott létele.

U. i. Ha nem üznek, holnap még itt leszek, de tovább nincs mivel élnünk Kld javait Patakon nem féltheti méltán.

Kivül rájegyezve: Husztról küldöttek egy levelet, közölje a Generállal.

Augusztus 13. Bodrog mellett. Teleki Mihálynak.

Vacsora előtt érkezék a katona general Staremberg uram és

Kld levelével. Im irtam esmét ő kk, de csak credentiat, igazítván a dolgokat kld relatiojára.

1. Kld azért köszöntse s köszönje is jóakaratjának ajánlatát és ellenben tegyen ajánlatokat mi részünkről is.

2. Az ajánlott dolgokban és biztatásokban kétségem nincsen, de a késedelemben nagy félelem.

3. Tegnap reggel Sennyei Uramnak Szepességről micsoda levele érkezék in veris paribus megküldtem, az originallal maga mene el Palatinus uramhoz Sennyei uram.

4. E hirekkel némely részben én ellenkezőt irok, de csak ennyiben, mivel a többi igazak, hogy megengedhető a tatárja erre jőjjen, már megegyezvén a nem is mulatoz, de az előljáró had 9-én rablott Szölös Fancsika tájékján; 10-én a derék tábor Nyaláb tájékán szállott és az előljárója Husztnál volt.

5. Ha Husztot megnem segítjük, mind várastól feleségeink oda lesznek, oka, mert Rédei uram félelmes ember, én nem hiszem, eddig is Zolyomit ki nem adták azt mindjárt néhány ezer törökkel küldik be Erdélybe s az Oláhországokat is felveszik s Erdélylyel együtt ellenségekké lesznek.

6. Én uram a conjunctioval nem sietek, ha nem űznek.

Ezeket Kld exponálhatja e szerint, de én a Kld és generál biztatásában is igen Tamás vagyok és bizony látva hiszem, hogy Tokajnál előbb merészeljen menni a németség, ha mind Erdély, Huszt, Tiszántúl való föld oda leszen is. Cselekedje Kld, a mi lehet.

Datum 1661 13. aug. Bodrog mellett.

9-én a mely törökség mifelénk indult vala, táborára tért. 11-én meg Bige Georgék Beregszásznál voltak.

Augusztus 14. Ujlaknál. Teleki Mihálynak.

Kld levelét olykor vöttem, midőn szintén expediálni akartam. Most is azért ezeket adja eleibe Kld ő Klmének, General Urnak:

1. Csalhatatlan jele, hogy én megnyugodt elmével legyek az ő Felsége kegyelmességében és magamat is Isten után devovealtam tökéletességgel az ő Felsége szolgálatjára, kit egy erdélyi Fejedelem is nem cselekedett, midőn a végzésen kivül is feleségemet, javaimat, gyermekimet, váraimat, egyszóval: Fejedelemséget és minden szerencsémet devovealtam az ő felsége protectiojában.

2. Erdélyből, az Oláhországokból is ma érkezének levelek, Czerjék hozta, csendességben vannak.

3. Huszti állapot is miben legyen és az ellenség dolga, az inclusumokból meg érti (melléklet nincs itt) mert külön-külön irni nem győzök. Palatinus uram levelét notanter lévén olvassa meg és közölvén a Generállal, hogy ő is aszerént Monte Cuculi uramot informálja és a Palatinus uram levelét is együtt küldje kk úgy végezzen, kérvén azon, az én leveleimet is küldje meg, melyben én relegaltam csak ő Klmére és Palatinus uramra, a mint a levelek volanter lévén, pecsételje maga előtt levőket kk.

4. Itt semmiképpen az élés szüki miatt nem mulathatok, elősietnem szükség kivül nem illik, talám csak holnap is hátrább valamivel a Bodrog mellé szállok széna, abrak kedviért. Több dolgokat a levelekből megért Kld. Irok egy recreatiora valót: Karadit Benéből elbocsátván, nehány tatárra akadtak; azokból lecsapkodtak, lovakat nyertek. Karádi Csákánynyal csak kardot sem vonván, valamint játékjában néha nyargal, biztatja a vitézeket, szinte úgy annyira emberkedett hasonló formában ott is. Hidje Kld valósággal irjak csákányán is vágás esett, reménség kivül és természete kivül csak emberül viselte magát.

Augusztus 14. Ujlaknál. Telekinek.

Im ma is érkezék hirem. Csötörtökön ment volt egy rész törökség Huszt alá, Zolyomit kérték ki; Rédei uramot pedig tractára kivanták, akkor csak lövéssel tötték választ; Pénteken is igen lőttek a várba. Azolta miben legyenek, nem tudom. Kld tudosíthatja a Generalt.

Kivül a czím alá jegyezve: Ha nem találtatnék (t. i. Teleki) General uramnak adassék.

Augusztus 17. Bolynál. Telekinek.

Continualtatik a hir, hogy az ellenség szombaton ment legyen el Nyaláb tájékáról. Huszt körül mennyire való kárt tehetett legyen és utját melyen dirigalta s hol subsistáljon, ezek még bizontalanok; de csalhatatlanul vagy visszamegyen Erdélyre egészlen, avagy rész szerént, vagy Székelyhidát obsideálja, vagy Szathmárt; mert foly olyan hir is, hogy Váradtól elérkeztenek legyen lövő szerszámival eleiben. Az utolsót nem hihetem sok okokból, de ha lenne is kérdés kivül az megsegíttetik; de az első két casusokban

micsoda ordinantiájok legyen a Generáloknak, szükséges értenem. Kld azért mind Palatinus Uramnál mind a Generaloknál urgealja, declarálják magokat, kit ha cselekesznek, a modalitásokról is tractáljon, úgymint: mikor, merre akarnának menni, és ha el nem vonatattnak ellenség miatt, conjunctionknak avagy csak colloquiumunknak is mikor s hol kelletnék lenni. Mert mi előttünk ily akadályok is vannak:

1. Benén túl való tartományokban, Ugocsa, Szathmár vármegyék egész Deésig, Kolozsvárig mindenek hammuvá löttenek.

2. Im ez esős idő is sok akadályokat szerez, ha a vízközt lenne járásunk.

Én nem præscribálhatok, hanem a kivánságot tudnám mi lehetne, mely csak az, hogy akár várat szálljon, akár Erdélyre menjen, az igéret szerént csak menni és segítni kellene, különben a pogányságot ha csak Tokajtól fenyegetjük, mint tavaly is, úgy is veszük hasznát mint tavaly. Kld azért igyekezzék categoricumot venni, kit nehezen mivelnek, s ha nem mivelnek pedig: könnyű kitanulni, hogy vagy nem akarják, vagy nem merik. U. i. ezt is szükséges kldnek megértetni: ha nyulnunk kell erre valamihez, nekem Erdélyből is hadaimot kellene kivonatnom, ezeket megújítanom. (881 z.)

Augusztus 25. Dobrony. Teleki Mihálynak adott instructiot a Cámpi Mareschalhoz Montecuculihoz küldvén, hogy inkább akar meghalni szegénységben a császár protectioja alatt, mint uralkodni a török iga alatt (lásd alább latinul).

Memoriale pro generoso Michale Teleki 1661 25 augusti.

Præter literas excellentissimo Dno Campi Mareschallo Scriptas

1. Exponendum est, quod prout me jam declaravi, quoad meam personam malo mori cum paupertate sub patrocinio Cæsareæ Majestatis, quam dominari in principatu sub jugo turcico. Attamen respectu regnicolarum fidelium necessum est, me scire, an dispositio suæ majestatis et inde promanata ordinantia permittat sine ulteriori Suae majestatis resolutione, ut tractatus aliquis cum turcis fieri possit per solos Transilvanos, cum jam Sua Majestas et interpositione et armis patrocinium suscepit ex christiana compatientia. Etenim si Transilvani tractaverint cum nullo fiet respectu et fructu, si relegabitur tractatus ad suam majestatem, nisi

habeat excellent. Dnus Mareschallus ordinantiam: temporis jactura consumet Transilvaniam, et infallibiliter fiat scissio inter status.

Si igitur debet fieri tractatus meo videre cum aproximatione exercitus cæsereani sub armis et nomine suæ majestatis; si hoc turca recusaverit, pugnandum est. De his cathegoricam volo habere resolutionem.

2. De progressu et condescensione exercitus, debeo essecertus.

3. Optimum esset, si excellent Dnus ad regni Status literas scriberet denunciando patrocinium et auxillium suæ majestatis et monendo maneant fideles propter illorum incredulitatem et timiditatem præsertim urbanorum.

4. Csepregi ille prcditor depingendus est.

5. Fertur pars exercitus turcici Transilvaniam ingressa et ita facillima profligatio.

6. Hæc practica turcica urget et animat nos progredi, alias si illi confiderent, viribus secus agerent.

7. Et hactenus non habent tormenta, ut obsidionem tentare possent.

8. Spes non collocando in lucro temporis. Etenim ubi nunc 10 millia tartarorum, illinc 100 millia cum Chamo, in futurum veniendi sunt, ita et turcarum.

Hic in confidentia cum excellenc. Dno. Campi Mareschallo communicanda. 1661. 25. aug. Dobrony. J. Kemény. (881/x).

Egy más Memoriale Telekinek 1661 okt. 13. Monte Cuculihoz.

1. Significandum est, quod jam turca die 8. præsentis exercitum moverit contra siculos.

2. Ruinatis illis desperabunt Fogarasienses et Devenses, nisi recentiori muniantur presidio ob rationes specificatas.

3. Subsequentur etiam ut Claudiopolitani aggrediantur.

4. Nova ex Transalpina communicanda.

5. Igitur partim distractionibus, partim muniendo præsidio opus est.

6. Inter expeditionem advenerunt ex Fogaras et a quibusdam siculis intra Claudiopolim et Radnot residentibus, quorum literas accomodavi.

7. Expressum suæ excellentiæ libenti expectabo animo, utinam bono nuncio. 881/k.

J. Kemény.

Szeptember 6. Czigányi táborból; szeptember 5-én a kóródi táborból írt leveleket Rédeinek, neje elszállítása ügyében Husztról, s szemrehányást tesz, hogy a Máramaros vármegyeiek nem igen mutatják iránta való hűségöket, nem teljesítik rendeleteit, élelmet nem szállítanak stb.

Szeptember 24. Kővár. Irja Rédeinek, hogy az erdélyi állapotokról neje tudósítani fogja csak azt teszi hozzá, ha igaz, úgy hozák, kevés török fogna benn maradni Apafi uram mellett. Zolyomira való vigyázást ajálja továbbra is.

Október 6. Medgyes. Rédeinek. Apafi írt Keménynek és Rédeinek is. S hogy mit válaszoljon Rédei Apafinak, ezt irja: «Ország pénzét várában (Huszt) semmit sem tud, nincs is bizonnyal senki neve alatt, másoké annál inkább. Az én javaimat nem hogy tartóztathatná, ha mi ott maradott volna is, kit feleségemmel együtt ki nem vitettem, de maga javai is (Rédeié) mások hatalma alatt vannak; sőt mind maga s hozzá tartozók másnak hatalalma alatt vannak; mert az országnak régi végezései szerént kételen volt megengedni s mind német, magyar præsidiumokat annyit küldtem a várba, hogy azoknak hatalma alatt van mind vár, vármegye, maga és hozzátartozók is. Azért vétkül nem tulajdonítván, várjon Isten rendelésének végétől. Egyébaránt ha eszekbe veszik, efféle irogatása, mind vármegye, magok veszedelemben forganak; a vár és præsidium fejek felett, a németség mellett ok lévén, elborítják.»

Október 8. Nyiresen. Rédeinek. Az erdélyi állapotok felől irja, hogy szorgalmatoskodik Ali Pasa a Summa szedésben, székelységet hódoltatni akarásban. Ugyis hiszem mindeniket véghez viszi, miglen ezek az élésszerzés felett mulatoznak, harmadikat fenyegeti Kolozsvárat, kit nem remélek obsidialjon, noha nem bánnám rész szerént. Interim, hogy haszontalanul szinte ne teljék az idő, az elmult heti próba után midőn külső várat felverték, most Peterdaval és Dragorokkal vannak esmét Sz. Job alá a németek Isten tudja mi haszonnal azonban. Az elsőbben ott hagyott præsidium mellé már most másodikat bocsátottunk feles embert Kolozsvárba, Szamosujvárba azon szerént jövendő alkalmatosságért.

Október 15. Hosszufalusi táborból Rédeinek. A törökség

megindult volt ugyan hír szerint a székelység ellen, de amazok behodolván neki, minden hadával visszafordult s kifelé jöve utban volna. Tegnap este Szent-Benedeknél láttak tatárokat.

Október 20. Hosszufalu Rédeinek. A szegény székely atyafiaknak (ha késő nem lenne) vagy distractio csinálás vagy megsegítés által akarván használnom, ime bizonyos számú német és magyar hadakkal most indulok, Istenre bizván kimenetelét. Kldnek molestiájára hogy ne legyenek s magoknak a hideg időhöz képest sanyaruságokra, úgy parancsoltam Madarász uramnak, hogyha Kld jó akaratjából a városon szállások lehet, a magyar gyalogot alá költöztesse, közel lévén, a mikor s mire kivántatik, arra fordíthatni. Kérem Kldet parancsoljon felőle, lehessen alkalmatosságok. A németségnek inkább kell kedveznünk, azokra a vármegye provideáljon fa dolgából is.

U. i. a beszterczei utakra legyen vigyáztatása.

Október 26. Bödön (Szolnok-Doboka vármegye) *Szentpáli János és Telekinek.* Mivel már bizonyos a szegény székely atyafiaknak ruinaltatások, nem látom bátorságos módját sem hasznát e tájon tekergésünknek, hanem holnap reggel Klmetek is induljon meg a német hadakkal és magyarokkal is és jöjjenek errefelé, elől elküldvén, azután kövessük azt, a mi lészen illendő. Isten hozza Klteket.

November 2. Ormező Rédeinek. Petki István és Bethlen János házoknépe látogatására menvén, Husztra izen tőlök Rédeinek.

Nov. 12. Hosszúfalu. Utasítás Telekinek Montecuculihoz.

Instructio pro generoso Domino Michæle Teleki ad excellentissimum Dnum Campimareschallum Comitem de Monte Cuculi. 1661 Nov. 12.

1. Köszöntés és credentia levél megadás után ezekről beszéljen ő Klme a generállal.

A Pater ő Klme által vett Császár urunk ő Felsége kegyelmes parancsolatjának ő Klméhez érkezése felől és Erdélynek s nekünk is segítségünkre kész indulatja, affectusa felől való ő Klme tudosítását köszönje meg, a mint arról való levele extál sub litera *A.*

2. Másik levelében teszen emlékezetet ő Klme a kővári præsidiumnak többítése felől, mely van sub litera *B.* Erről azt mondja: hanem ha nekem nem hisznek, de egyébiránt szükségtelennek

látom ellenségre nézve. Kifogatik pedig a profont a száz legényre most is, vagy élt vagy holt; de lehetetlenség is van benne az élésre nézve. Oka: mert ez esztendőben egy mértéknyi semmiféle gabona a várba nem ment, kit az ellenség s kit a hadak elvesztegettek; a præsidiariusok pedig valamit valahonnan bekaphatnak, azt nem reserválják.

Mindazáltal absolute én nem denegalom, ha accomodaltatnak a több præsidiumok is, mely accomodatio áll ebben:

A végzés azt tartotta, hogy három helyekbe vétessék bé az ő Felsége præsidiumja. Egyik denominăltatott Székelyhíd, másik Kővár, harmadik felől az iratott, hogy prævio tractatu legyen denominatiora, mely maig függőben van. Hogy azért én Szamosujvárban is tartsam, profontoljam, Kővárban is, a végzések arra nem obligálnak; mert én Szamosujvárba vöttem be csak usque optionem suæ Majestatis; ha Kővárat vagy Szamosujvárt választja ő Felsége, mely tractáltatott Heiszter uram által és el is viszik vala onnan, ha az ellenség nem supervenial vala. S hát még a több præsidiumok?! De mindezekben az ő Felsége tekintetiért én örömest kedveskedném, ha volna mivel tartanom őket. De az ország birodalmán kivül vagyok s nincs mivel tartanom.

Másodszor. Nem kevéssé injurialtatom tőlök, mert én tartván, profontolván őket, hogy cselekedhessem? Egy Corporalnak nagyobb authoritása köztök, mint nekem. Minden dologért generalt sollicitalnom, akárholott legyen is, nincsen molestiam nélkül. Summa: ha küld ő Klme Kővárba többet, vagy a szamosujvári kevesíttetik, avagy élés felől legyen provisio, mert én magam is igen fogyatkozottúl élek.

3. Ezen alkalmatosságból kérdje meg ő Klme, melyik az ezergyalog, kit ő felsége az én szolgálatomra rendelt cum dependentia s köteles is legyen, különben én nem fizethetek profonttal, ha tőlem nem hallgat; nekem pedig azelőtt denominálták volt még Szathmártt a Kolozsvárott levőket.

4. Harmadik levélben ír ő Klme a szamosujvári Commendans felől. Megköszönje azért ő Klmének, hogy eziránt is satisfactiommal igéri megorvoslását abbeli megbántodásomnak. A mint annakokáért Bethlen Farkas uram által néhány rendbeli excessusit ő Klmének értésire adtam, azután jöttek világosságra ez alább írt

dolgai, melyekről irott leveleket ő Klmének kezéhez adtam in ea parte, hogy megmutathassa, de neveket ki ne jelentse.

Egyik ez: A török a németet békével bocsátja, a magyart le vágatja. Császárral össze nem veszekedik satb. Ez hát az ő szavai szerént nem conjuncta causa; ha obsideálnak, accordalna s elmenne, s a mieinket hagyná a veszedelemben, a mint megtetszik sub litera *D.*

Második: hogy engem többé meg nem . . . tenek, akár Pál, akár Péter legyen etc. etc. Ez ellenkezik az ő felsége biztatásával, a mint sub litera *E.* megtetszik.

3. A Ceik-házból az öreg lövő szerszámok kerekeire való vasakat vereti fel patkoknak szegeknek és egyéb szükségre, a mint kitetszik sub litera *F.*

Negyedik azt mondja: Generál parancsolta, két mérföldig mindent behordasson. Vesszen el a vár, ha nem leszen jószág hozzá etc. etc. A mint kitetszik sub litera *G.*

De ezeken kívül böcstelenségemre, a helynek kárára, a vidéknek elpusztítására, sok becsületes rendeknek megbántódására, tőlem, de Ő felségétől is elidegenítésre való dolgai legyenek, azokat előszámlálni nem győzném; és oly contemptusban vagyok, ha történnék oda menetelem, a várba nem is szállhatnék miatta, elfoglalván a Fejedelmek lakóházait; a magaméból nem hiszem ennem s innom engedne. — Ezek mind az ő felsége assecuratioival ellenkeznek. Azért ő Klmét kérem, amovealja és a több helyeken levőket is disponálja úgy, ne bántodjam se magam se mások tőlök, egyébiránt suspendálnom kell minden velek való interessentiámat; lássák mit mivelnek, és recurralnom, a honnan assecuratiom van.

5. A kolozsváriak dolgát is orvosolja meg. Három képpen kivánnak jutalmat: a gazdákon, a vidéken s a profontolást. Én a lovasnak nem is igirtem egyik helyben is. Fogarason kivül, nem csak magam ügyem, nincs is honnan satisfacialnom és protestálok, oka nem leszek, ha insurgalnak ellenek, a kik excurralnak.

6. Ezek felett a mi nagyobb: az ellenség állapotja felől mit írjanak, a levélből látja, sub litera *H.*; de a szóval való izenetet is bőven megértette. Summája pedig ebben áll: Semmi jelek nem mutatják, fenyegetőző szavai is mind Ali Pasának, mind Apafi Mihálynak és írási is nem mutatják, hogy Erdélyből ki-

menne, valamig minden erőségeket meg nem vesznek, mint az *I* alatt levő levél is megmutatja. Ha pedig Fogarast megveszi, ki már legnevezetesebb és főbb erőssége az országnak, nem kell reméleni, hogy több erőség megálljon s a hűségben is megmaradhasson valaki. S a mint Kolozsvár ellen is fenekedik, hátra nem hagyja kétségkivül. E szándékait pedig végbe vivén, vegye consideratioba ő Klme, jövendő esztendőben minémű dolgokra csinál fundamentumot a Pogányság. Ha pedig az emberek vélekedése szerént akarják azzal szinezni törökkel való függynek fel nem bontását, hogy várat nem száll, sem lőtet ő felsége ármádája, im látják azt, hogy a török csak eljár dolgában s jövendőre jól elkészítvén magát, experialni fogják, ha azzal megcsalhatják őket. — Azért avagy Erdélybe menő haddal succurraljon ő Klme, avagy cselekedjék oly notabilét valamit, kivel az ellenséget kinyomhassa, mely, úgy látszik, azzal lehet meg, ha Váradnak avagy csak városát elrontja, mely nem oly nehéz, mint .... véli, a német had abban munkálodván, magyarság ... amovea ... ttjuk, hogy mostanában meg ne segíthessék őket, valamíg a derék erő ki nem érkezik. Azután Sz. Jobhoz is hozzá juthatunk. Egyébiránt mi okai nem leszünk, kik ország kivül vagyunk, de az ország maga is nem vádoltathatik defectioval, mert minden veszedelmet, romlást elszenvedének a hűségben a segítségnek reménsége mellett.

Ha az élést prætendálja az Erdély utban, azt mondja ő Klmek, hogy a mi élésem volt avagy volna, azokat mind el vették és usurpálták a Commendánsok; ha pedig itt künn akarnak valamit cselekedni, az élés a török földén ez útakon kivül, csak távolról nézve a török nem amovealtathatik. Actum in Hosszufalu, anno et die ut supra. J. Kemény mpr.

L. S.

Kívűl reájegyezve még ez áll: Ha a szamosujvári dologból igir valami igazítást, nem elég, hanem számot is kell tőle venni.

Török Demetert is mint vesztegették meg.

Describalja a gyűlés állapotját, és hogy arra reá kellene mennünk vagy impedialnunk.

Tartsa és készítse magát úgy, hogyha a török távozik, Erdélyre menjünk, ha beérkezik Varadra.

Eredetiben a Teleki-lvtárban 881/i sz. alatt.

NB. Ugyanitt van a Teleki számára kiállított Salvus conductus is november 13-ról.

Nov. 15. ? Rédeinek. Nem gyönyörködik Zolyomi nyomorúságán, de — írja — a ki sem az isteni félelmet, keresztyénséget, nemzete és maga becsületit, az én hozzájavaló vérségemet, gyermekségétől fogva mindenkori szeretetemet, atyjához való sinceritásomért csak nem elveszésemet, nekem adott reversalisát, busulását, Kdnek adott hites kötelességét minden egyéb méltó okadásom nélkül, csak azért, hogy fortélyozással, nem pedig maga kedveltetésével kivánt jószágot,[1]) uraságot nem adtam, kit torkomra ülés nélkül ezután is nem mívelek olylyal, ki erővel akar venni; ezeket és több hasonló dolgokat meg nem fontolván: im mint akar vala pogányok közé menetelivel veszteni.

Ezek felett mivel boszus, éretlen és itélet nélkül való, maga megbizhatatlan ember, ha azelőtt, ezután annál inkább, mihelyeu szabadul, ottan vagy Apafi mellé megyen és onnan fog sokképpen injurialni; vagy török közé, a ki két kézzel kapja azt, hogy mindenkor Vaÿda fiak módjára tartson fenn személyeket.

Ezekre és több sok consideratiokra, mind privatumokra, publicumokra nézve semmiképpen nem léphettem arra, hogy akarat szerint felszabadíthassam még most, ilyen labyrinthusban és involutiokban lévén hazámnak s magamnak is állapotink, hanem ha nem tartván elégnek, akarom többíteni magamnak s hazámnak nyavalyáinkat bolondul. Az olyan történhető casusban pedig Kldnek is micsoda busulási következhetnének, Kld által láthatja. Jobb azért a jó öcsémnek egyedűl még is tűrni, egyébiránt is szokta solitariusságát ideig, mint sem sokan busulnunk egy éretlen ifjunak kivonása nehéz kövének kutba bocsátásán. Várjunk mindenik részről Istentől és az időtől.

[1]) Kemény rokonságban állott Zólyomival. Nagyanyja Sarmasági Anna volt, ennek pedig édes anyja Zólyomi Kata s Zólyomi Dávid, Miklós atyja életében volt is Kemény János atyjának kielégítése leányágon némely jószágokból.

Én Zolyomi Uramnak mostan nem írhatok külön, e szerint Kld tudosítsa, várjon Istentől, időtől s tőlem is.

Nov. 20. Hosszufalu. Rédeinek. Apafi uramnak székivel való dicsekedése nekünk elég szomorú sokképpen; de maga sem érzi mely méreg fekszik alatta. Innen kivül senki nem ment arra a gyülésre, amint hogy abban sok consideratiok is vannak ..... Hitván lábomnak egyiknek fájdalma alkolmatlankodtat az irásban.

Nov. 24. Bikszád. Rédeinek. Én is kénszeríttettem a sok alkalmatlanságok miatt közelítenem Kldnek szomszédságához, várván az erdélyi állapotoknak folyásiról.

Nov. 25. Bikszád. Rédeinek. Császár consensusát lengyel kijövetelire mostani állapotok nem engedik a ratiok szerént, anélkül az armadának is közel lételében nem kisérték a kijövetelt. Mindazáltal javallanám azt, a mint máskor is úgy Kld vagy maga nevével íratna vagy a viceispánnal a szélbeli valamely nevezetes tisztnek, melyben ugyan exprimálni is kellene, hogy a köz hír olyan: feles hadak érkeztek és szállottak volna a szélbeli helyekre, melyek miatt a szegénység megrémült, noha annak Kltek hitet nem adhat, okot arra nem adván, irruptiójoktól kellene tartani, mindazáltal a szegénységnek is megcsendesítésiért kérje azon, tudosítsák azon hadaknak állapotjokról és távoztassák is, hogy bántodások a szélbelieknek ne legyen, valamely ordinantia kivül cselekedők miatt, hasonlóképpen egyéb igazjárásbeli embereknek is talám tesznek választ; de arra nem támaszkodván, nehány rendbeli kémjei is legyenek Kldnek. — Az erdélyi állapotokról semmi ujabban érkezett hirem nincsen, ha lészen, el nem mulatom tudosítani.

Nov. 28. Bikszad. Rédeinek. 25 præsentis írott Kld tudosító levelét vettem kedvesen. Igazán referalta Kld szolgája, hogy a Cuculi uram visszatérése sokaknak nem tetszett legyen, mind azáltal ratioinak hely adatott, úgy ismerem; én is nem akartam semmiben vádolni. Mentették is magokat igen a Nagy emberek, hogy nem onnan adatott ordinatiaból lett. Igaz az is, Romában tractáltatik az a liga, mely nézne török ellen való hadakozásra. Ezután is ha mit ért, tudosítson, kérem. Nekem most Erdélyből ujabb hirem nincsen.

1661 decz. 16. Bikszádon. Rédeinek.

Tudom Kldnél nyilván lenni, Ali pasa derék hadaival hogy az országból kitakarodott legyen. Apafi uram mellett hagyott töröknek számát, ki ezernek, ki ezerkétszáznak, ki három ezernek, ki többnek is hirdeti, erről való hír különböz. Fogaras lenta obsidioval igen megszoríttatott és kivált lóeleségek semmi nincs. A több váraknak megszorítására szándékozván, eddig, mint hirdetik, Maros-Vásárhelynél lehet Apafi Uram, nem csak fiscalisokra igyekszik, de magam sajátimat is foglalja, mint leveleiből kitetszik, utolsó ruináltatásomra intendál, naponként erősödik, az emberek subjugaltatnak, desperálnak; kik hivék, nagy obtestatioval hínak. Onnan feljül azon intimatiom van, ha egyik uton a török ki, másikon én bemenjek. Assistentiájok úgy hiszem meglesz, ha kivánom.

Ezekről és egyéb dolgokról nagy confidentia alatt izentem Klteknek, kénszerítem istenire, atyafi szeretetire, szálljon magába és mint maga interesséjében adják úgy tanácsokat s mutassák jeleit sinceritásoknak, hitelt adván azért ő Klme szavainak, elvárom a Kltek atyafiságos választételét mind öcsém urammal együtt, kinek mostan hogy külön nem írhattam, követem relegálván ezen írásomra és Petki uram által lött izenetemre ő Klmét is.

Kemény Jánosnak ezen levelére Rédei következő választ írta deczember 18-án Husztról: «16. præsentis Bikszádról írott Kld méltóságos levelét nagy becsülettel vettem. A mely dolog felől ír Kld, azt Petki István Uram szóval is bőségesen declarálta, melyről való censurámat, látja az ur Isten, Kldnek úgy adnám értésére, hogy mind Klmednek s mind szegény megromlott hazánknak javára lenne Klmed, azért azt jobban tudja én nálamnál, miben forogjanak mind az odafelvaló állapotok s mind penig Erdélyben micsoda dolgokhoz bízhatik. Értem azt is, hogy Kldet onnan belől is nagy obtestatioval hívják hívei; onnan felül is olyan intimatioi vannak, abban én nem kételkedem, hogy ő Felsége Kglmes igireti szerént (a mint Klmedtől értettem), jövendőben meg nem segítené Klmedet, mely ő Felsége kegyelmességét experialta is Klmed Monte Cuculi Uram alá küldésében; de a minthogy akkor megtérésének oka penuria commeatus (= eleség hiány) volt: úgy mostanis, hogy derék hadakat azon okért arra fordítson, alig hihe-

tem. Kevéssel penig bemenni, nem tudom, ha bátorságos-e? S nem félő-e közel voltától az ellenségnek? S megmaradását oda be remélheti-e? Én azért erről Kdnek bizonyos dolgot nem írhatok. Az Isten Klmedet szép értelemmel s mind jó conscientiával megáldotta. Tudom hogy úgy igyekezik dolgait rendelni, hogy mindenek Istennek dicsőségére s hazájának megmaradására legyenek, kire segítse is Isten Klmedet. In Huszt, die 18 decembris, 1661.

Decz. 27. Bikszád. Rédeinek. Vettem szeretettel Kld levelét, tetszésének tökéletes szívvel adása felől bizony nem kételkedem; hogy nem concludálhatott, nem csudálom, nézvén csak a difficultásokat, fontba pedig nem vetvén: inter multa mala utrum minus, et quod sit eligendum (a sok rossz között melyik kisebb, s melyiket kell választani). A dolgok oly nehezek, hogy azok miatt magam sem determinálhattam legyen ekkorig, függök azért csak a dolgoknak folyásitól. Azonban nem is vagyok csak magam hatalmomban, a hová Isten után magam köteleztem, abban én nem állhatatlankodom, akármint járjak is és a mint másunnan fuják, azt a tánczot kell nyomnom, ha nehéz ugrásommal is. A circumstantiákat tőlem inkább titkolják mind odafel s mind Erdélyben, mint sem Kltektől; nem hogy jobban érthetném. Én ezután is várom Kld sinceritását.

A várban történt károk és többeknek félelmére nézve, ne legyen ellenére, kérem Kldet, rendeltessen oly alkalmatos helyet Madarász Mátyásnak, vigyázhasson magunk és azzal együtt levő több becsületes embereknek is portékájokra.

U. i. Teleki Uramnak egy elszökött kocsisát conventiozta meg Zolyomi Uram. Kldet kérem, intse meg, ne patrocináljon a rosz embernek, ne kelljen böcstelenül lenni kézhez vételének.

Decz. 31. Bikszád. Rédeinek. «Emlékezetben lehet Kldnek szegény hazánk, nemzetünk ellen való ártalmas igyekezetit és gonosz indulatját a török nemzetnek miképpen igyekeztünk minden illendő és lehetséges utaknak, modoknak elkövetésével lecsendesíteni; de látván végtére, hogy annak complánálására sem értékünk sem erőnk és tekintetünk is nem volna elégséges: az egész országnak három nemzetből való statusival egyenlő értelemből folyamodtunk volt romai császár ő felsége segítségéhez és patrociniumához. És ő felsége, mint keresztyén monarcha kegyelmes oltalma

alá menvén egész országúl, bennünket a pogányságnak végső romlásunkra czélozó szándéka ellen császári kegyelmessége és segedelme felől bizonyos oblatiot tött vala és ekkedig mind folytanak a dolgok: tudva van Klmednél. — Lévén azért értésünkre, hogy Apafi Mihály uram nem várakozván arra, hogy a két hatalmas Monarcha az erdélyországi állapotokat vagy fegyver vagy pedig más eszközök által eligazítsák, mellette levő törököknek és erdélyi lakósokból álló némely ártalmas tanácsoknak instigatiojokból, ekkedig hallatlan büntetéseknek fenyegetőzésivel kibocsátott levelek által az erdélyi nemes és közönséges vitézlő rendeket convocáltatván maga mellé, kikkel együtt igyekeznék azon, hogy a mely várak és városok hozzánk tartozó hűségekben megmaradtak, melyekben romai Császár ő felsége præsidiumi is nagyobb részint vannak helyheztetve, azokat oppugnálná és egyéb helyeken levő, hozzánk hűségekben s velünk együtt ő felségéhez tartozó kötelességekben megmaradott becsületes híveinket persequalni, czélul feltötte volna, a mint arról emanaltatott levelekből, melyek közül némelyek kezünkhöz devenialtanak, constál. Azonban érkezének Erdélyből is oly levelek, melyek Kglteket is concernálnák: szükségesnek itiltük communicalnunk Kglmetekkel. Nem akarván azért Kgldet maga személye szerint, gyenge egészségéhez képest fárasztanunk: szeretettel requiraljuk és intjük Kglmedet, az ifju urat ő Klmét, bocsássa mellénk jöni mindjárást oly készséggel, hogy mind erdélyi dolgok, onnan hozott levelek állapotja és egyéb előttünk álló szükséges dolgok felől mind discurálhassunk, mind pedig követhessük is mindjárt azt, a mit romai Császárral ő Felségével lett szövetségünk kéván s szegény hazánknak nemzetünknek közönséges javára és szenvedésben levő becsületes minden rendbeli hiveink oltalmokra illendőbbet feltalálhatunk. Datum in possessione Bikszada, 31 dec. 1661.»

U. i. Kldnek jó lékek szerént való itiletire támasztom, hogy énnékem sem szabados, sem bátorságos magamtól cselekednem sem pedig hivalkodva mulatnom el akármely alkalmatosságot is, mely az ő felségével lött szövetséget megsértené; nem sántikálhatok, a tökéletességnek utját kell követnem és ő felségétől kell függenem, valamire igazit az ő felsége dispositioja. Nem is látom modját magunktól, hogy sem a haza állapotját jobb korba, sem

magunkat állíthassuk, ha más nemzet fegyvere vagy tractája nem tehet valami jobbitást. Azonban oda bé az emberek nem is semmi keresztyén mediumokat követnek, hanem a törökségnél is nagyobb dühösséggel akarnak cselekedni velem s provocalnak sokképpen és a füstölgő tüzet ujabb gyuladásra gerjesztik a hazában, arról nem tehetek. Kettös kénszerités rajtam: Ő Felségéhez való kötelességem és az erdélyi uraim ingerlése. Ha mire kell erumpalni a dolognak, oka nem leszek, noha magamtól ekkorig is nem determinálhattam.

Decz. 31. Telekinek utasítások.

Memoriale Compendiosum
pro generoso Michaele Teleki ad illustrissimos ac Magnificos Dominos Baronem a Vallis et Colonellum Saach, Anno 1661 ultima decembris expedito.

1. Vallis uramot köszöntvén, csak magának præsentálja neki rendelt ajándékunkat.

2. Mind Vallis urammal és a hadakkal mostan érkezett Colonellussal a szerént Heister uram locumténensével is beszéljen és disponálja ugy őket, hogy a jövő kedden megindulván, szálljanak Hirip, Ivácskofalva és Ombod nevü falvak tájékára. De felette szorgalmatosan igyekezze elvégezni a tisztekkel, hogy a Csáki uram joszágát ne terheljék a szállással, sőt oltalmazzák, nem külömben tartván mint magamét, nevezet szerént Homorodok (alsó, felső és közép) és a Bélteki jószágok. Kedden az említett falukon lehetnek és én is akkorra Medgyesre megyek. Szerdán én Sikárlóra, ők pediglen Tóthfaluba, a vizen Erdődszáda tájékán mehetnek által, az innenső szélén, noha Pasztra a mi hadaink és magunk fogunk menni.

Totfalun túl mint legyen a menetel, Sikárlóról correspondeálhatunk. Azt is el kell végezni velök, a Láposon által ne menjenek, Totfalun tul is Bánya felől találkoznak faluk, ha az egy Botfaluban nem férnek, a mint ezekről szóval bővebben is instruáltam.

3. Zoltán uram ha elmarad is tőlük, de Bihari Ferencz addig velek járjon, míglen megegyezésünk lészen.

4. Végezzen ugy a tisztviselőkkel ő Klme, hogy ember osztogatás, szegények marháinak elhajtása, égetés és egyéb insolentiák ne legyenek magok és lovok élésén kivül.

5. A generál irata szerint kellett lenni a mostan jövőknek ad

numerum 2000; viszont Szathmárról és Nagybányáról a Vallis uram rendelése szerint ad numerum 500; ezeken kivül Kolozsvárról companianak Nro 4. Szamosujvárról companianak nro 1. Ezekről azért ő Klme adjon ordinantiakat, hogy azoknak is megküldhessék.

6. Ezeknek, hogy hiánosságok ne legyen és hogy az ellenség contemnalni ne láttassék, annak szükséges voltát ő Klme declaralja, mind pediglen a késedelemben minemű nehézségek forognak.

7. Igyekezzen ő Klme megadni ordinantiajokat is mi legyen a Generálból.

8. Discuráljon az olyan casusról is, ha az ellenségnek derekas segítsége érkeznék.

9. Várad felé mind Szathmárról s Székelyhidról mint és hogy vigyázzanak és tudosítsanak, beszéljen ő Klmekkel.

10. A levelek hordozása Medgyesre, onnat Kővárba, Szamosujvárba dirigaltassék.

11. Szodorai Mihály urammal is beszéljen ő Klme.

12. Utánna fogjuk küldeni leveleinket, Generálnak szólókat, azoknak kézhez juttatása felől is beszéljen ő Klme.

13. Valami óráink levén az órásmesternél, melyeket tud Gálfi Ferencz uram, azokat is ki kell hozni.

J. Kemény m. pr.

Eredetije a Teleki-levéltárban. 881 *j* sz. a.

Instructio pro generosis Dnis Michaele Teleki et Stephano Alvinczi.

1. Jo securitással szemben lévén a beszterczei hiveinkkel, igyekezzenek interim igen vigyázva is cselekedjenek.

2. Levelünk hogy kezekhez jusson, azon legyenek és hogy szemben declarálják a dolgokat.

3. Assecurálják minden állapotjokról.

4. Ha præsidiumtól félnek, arról is hogy præter ipsorum necessitatem et voluntatem nem terheljük, azonban ha mikor olyan kivántatnék is, van végzésem a generállal.

5. Római Császár segítségét, hogy az ő meghodolások amoveálá, meg kell nyugatni.

6. Ujabb assecuratioját Ő felségének, elkell hitetni.

7. Motivakért megmutogathatják ő felségének ennyi rendbéli præsidiumit; oly respectusomat, hogy szabados dispositiom alá

bizattak a hadak is. A generalis nyomuldogál a nehezebb hadakkal, várván csak tőlem; odafel más armádák mit mivelnek és jövendőre micsodás dispositiok vannak etc.

8. Több dolgok közt a nemesség szabadítassék fel, atyámfiai mindjárt bocsátassanak ki, egyébiránt sok ember hal meg és helyek romolnak el akármely hivemért, annál inkább atyámfiaiért.

9. Esmertessék meg ő Kk a töröknek álnok mesterségét.

10. Tanulják ki, török præsidumot bevesznek-e? etc.

11. Ha most de præsenti nem, ezután fogják-e magokat alkalmaztatni.

12. A Generálnak miért nem rescribaltak?

13. Meg kell mutogatni, ha török marad benne, Erdélyben, mely veszedelmes, anélkül mely félelmes.

J. Kemény m. pr.

Eredeti, 881 *y* sz. a.

1662 január 1. Bikszád. Rédeinek. 30. decz. irott Kld levelét szeretettel vöttem, az erdélyi leveleket ember vitte a szélbeli falukba, de nincs ahoz kedvek a tiszteknek jól látom. A németek felől nekem azt irta a Generál a végre küldte, ha kivántatik, éljek szolgálatjokkal. Vigyázok azért az alkalmatosságra és Isten vezérlésére s a mint az Erdélyi uraim nekem akarnak cselekedni, én is csak hasonló mértékkel tartozom.

1662 jan. 8. Csernafalván. Rédeinek. Az igaz confidentianak egyik requisituma a lévén, hogy azzal ellenkezhető dolgoknak hallása, miglen szivre nem penetral és csak fülben zeng, addig egymásnak detegálván, előztessék meg hitelesen, meg ne gyökerezhessék, hanem avagy a nem igaz hirek czáfoltassanak helyesen, avagy menjenek világosságra, vagy ha egyéb haszna nem lenne is, az Isten itiletire támasztassék. Im micsoda irás juta mostan is kezemhez igaz párban, klmednek küldöttem, nem mint hitt dolgot, hanem csak azért, értse Kld, találkoznak idegen materiak, ha magunkat azokkal meg győzettetni akarjuk. — Az urfinak külön ő Klme levelére választ nem irhatásomról követem ő Klmét és kívánom Isten gyogyitván, tartsa sok időkig egészségesen nemzet szolgálatjára Kegyelmetekkel együtt és ez új esztendőt is boldogítsa. 1662 8. jan.

A fölebb említett írás ez:

Alázatosan akarám Ngdnak, mint Kglms uramnak ez levelemben jelentenem, Ngdnak van-e értésére vagy nem, nem tudom. Prima hujus mensis præsentis januarii vitt egy beszterczei ember levelet Husztra az Urnak Rédei uramnak ő Ngának Apafi Mihálytól expedialtatottat, melynek részszerént való continentiáját a mint érthettem Kgls uram így tudom lenni, hogy Ngsod bizonyos számu vitézeivel együtt való leindulását megértette, mindjárást küldötte levelét Husztra, melyben kénálja a fejedelemségnek felvételével Rédeit uramot ő Nagát. Immár Kgls uram annak a levélnek Ngd kezéhez való iktatását nem hallhattam s nem tudhattam meg, ment-é vagy nem? Mely dologról akarván Ngdat alázatosan hüttel szolga kötelességem szerint tudosítanom. Ezek után Isten éltesse és tartsa meg Ngdat jó egészségben.

Közli KONCZ JÓZSEF.

NAGYVÁRAD VISSZAVÍVÁSÁNAK KÉTSZÁZADOS EMLÉKÜNNEPÉRE.

Egy rajzmelléklettel.

E folyóirat utolsó füzete röviden már megemlékezett Nagyvárad ünnepéről, melyet a város a török uralom alóli fölszabadulásának kétszázados évfordulója emlékére rendezett, közölve az 1660-ik évi capitulatió pontozatait, mint érdekes adalékot Nagyvárad történetéhez. Az esemény emlékét Nagyvárad közönsége, összekapcsolván Szent László királyunk jubiláris ünnepével, ritka fénynyel ünnepelte meg s rövid időre az egész ország figyelmét Nagyvárad felé vonta.

A nagyváradi ünnepek maradandó emlékeit képezik ama becses művek, melyek ez alkalomból keletkeztek, melyek egyike, tisztán hadtörténelmi tárgyánál fogva, érdeklődésünket kiváltképen leköti.

E mű *Bunyitay Vincze* váradi kanonok és püspöki könyvtárnok «*Nagyvárad a török foglalás korában, 1660—1692*» című munkája.[1])

Alig 90 oldalra terjedő füzet, mely azonban Nagyvárad történetének két legnevezetesebb mozzanatát, török kézbe esését és onnét való kiszabadulását, nemcsak történelmi hűséggel, de vonzó érdekes modorban adja elő s megérdemli, hogy vele minden történetkedvelő megismerkedjék. Nagyváradnak 1660-ban török kézre

[1]) *Nagyvárad a török foglalás korában*, 1660—1692. Visszavívása kétszázados emlékünnepére írta *Bunyitay Vincze*. Az összes bevétel a bihar-megyei és nagyváradi múzeum épületére van felajánlva. Budapest, 1892.

kerülése nagy, nevezetes esemény volt, országos szerencsétlenség, melynek horderejét leginkább méltányolta Zrínyi Miklós, ki hírneves buzdító szózatát, az «Áfiumot», nagyobbára ez esemény hatása alatt írta meg; Zrínyi Várad elestéről az «Áfium»-ban kétszer is megemlékezik [1]) s másodszor fölkiált: «Ha Váradot vissza nem vesszük, ha Erdélyt elvesztjük, ne is hadakozzunk már azután, hanem avagy most, avagy sohasem; fussunk ki országból, ha eztet resteljük!» [2])

Ennek daczára a hazai történetirás ez eseménynyel eddig behatóbban alig foglalkozott s Deák Farkas értekezésén kívül Nagyvárad elvesztéséről magyar történelmi munka eddig nem volt. Az osztrák történetirásnak elég oka van Nagyvárad elestéről hallgatni, s a hadi levéltár kiadványai melyek Nagyvárad visszavételével elég tüzetesen foglalkoznak, [3]) arról hogy mikép, kinek mulasztása folytán került török kézbe, nem értekeznek. Egyetlen közlemény van erről az osztrák hadi történetirás egy régi folyóiratában, melyben gróf Karacsay Fedor magyar tiszt Nagyvárad elvesztésének történetét egy latin munka után egész röviden elbeszéli,[4]) s az ostrom hősének, Ibrányi Mihálynak, igazságot szolgáltat.

Bunyitay Vincze tehát érdemes dolgot művelt, midőn nem szorítkozott csupán a visszavétel történetének leirására, hanem munkája keretébe fölvette Nagyvárad elvesztését is. Hiszen az elvesztés a magyar fegyverekre több dicsőséget hozott, mint a visszavétel, melyben aránytalanul kisebb részük volt.

A következőkben röviden előadjuk Nagyvárad elestének és visszavételének történetét; az előadásnál kiváló figyelemmel le-

[1]) Először a bevezetésben: «Ez a rettenetes sárkány, a török, Váradot, Jenőt tőlünk elvette . . . .» Zrínyi Miklós hadtud. munkái 81. lap.

[2]) U. o. 119. lap.

[3]) Mittheilungen des k. k. Kriegs-Archivs, 1877. Angeli: Beiträge zur vaterländischen Geschichte; Der Feldzug 1691—1692; Die Einnahme von Grosswardein. Továbbá: Kriegs-Chronik Österreich-Ungarns, III. Theil, 1889.

[4]) Öst. Milit. Zeitschrift; 1822. I. Die Belagerung von Grosswardein im Jahre 1660. Nach Descriptio fundationis ac vicissitudinum Episcopatus et Capituli Magno-Varadiensis, concinnata per Josephum Kereszturi professorem, Várad, 1806. von Fedor Graf Karacsay.

szünk Bunyitay munkájára, melynek szövegét, ott ahol fölhasználjuk, szivesen idézzük is, hozzá fűzvén saját megjegyzéseinket, melyek kiváltképen az események katonai részére vonatkoznak.

Nagyváradnak minden időben nagy hadászati fontossága volt, s van még ma is. Ámde fontossága ma csupán abból áll, hogy Budapestnek mint az ország fővárosának Erdélylyel való legrövidebb összeköttetési vonalán fekvő nagy város, mely a magyar Alföld és az erdélyi hegység érintkezési vonalán is fekve, a közlekedés és seregfentartás szempontjából a működő seregnek tetemes előnyöket nyújthat, s Erdély védelmét, megtartását *közvetve* elősegíti. Ámde a XVII. században a viszonyok mások valának. Erdély önálló fejedelemség volt, mely az időszerinti viszonyokhoz képest hol a magyar királyhoz, hol a törökhöz hajolt. Nagyvárad maga erős vár vala, mely uralkodott Erdély főbejárata, a Körösvölgy felett más, részt pedig előre tolva s beékelve Erdély és a «partium» közé, Magyarországnak északkelet felé mintegy végső bástyáját képezte.

Nagyvárad tehát Magyarországra nézve fontos végvár vala; amig a magyar király Váradot birta, katonailag döntő befolyást gyakorolhatott Erdély sorsára, mert Várad egyrészt nyitva tartotta az utat Kolozsvár felé, másrészt hadászati alappontot képezett, honnét az Erdély elleni hadjárat kiindult. Védelmi szempontból pedig elzárta a Magyarország felé vezető fő hadműveleti vonalat s az első sziklát képezhette, melyen az Erdélyen átvonuló török hadak ereje megtört. Könnyen érthető tehát, hogy Magyarország Várad birtokára nagy sulyt fektetett s a várat nemcsak Magyarország északkeleti részének, de sőt Erdély és a kapcsolt részek kulcsának tartotta; míg Magyarország Váradot az erdélyi fejedelmek birtokában tudta, megnyugtatva volt; de török kézre jutását, elvesztését, Buda és Nándorfehérvár után leginkább fájlalta.

Nem kevesebb, de sőt tán még nagyobb fontossággal bírt Várad a törökre nézve. A török császárok Erdélyt sajátjokul tekintették s az erdélyi fejedelmeket jobbágyaikul.[1]) Ámde az erdélyi politika folytonos ingadozásánál fogva kiváló értékű volt a törökre nézve az erős Nagyvárad, melyet bírva, a hódoltság területe «egész

[1]) Bunyitay i. m. 8. lap.

Tokajig, Szatmárig kiterjeszthető volt»,[1]) a töröknek Erdély fölött való uralma jobban biztosíttatott, s beékelve magát az erdélyi fejedelem és a magyar király birtokterületei közé, azok közös működését, sőt érintkezését is sikeresen meghiusította. «Ezért a török sohasem tévesztette el szemei elől Nagyváradot; alkudozott, ármánykodott birtokáért s két izben már (1475 és 1598) viadaljára is kelt (t. i. ostrom alá fogta), ezrek életét áldozván föl falai alatt».[2])

Most az alkalmat Nagyvárad megtámadására *II. Rákóczi György* fejedelem bukása adta meg. A fenesi vesztett csata után Nagyváradra menekült Rákóczit a török ugyan nyomban nem követte, de midőn halála után kevés időre a török hadak fővezérletét a szerdárrá kinevezett *Ali* temesvári pasa vette át, ennek legelső vállalata Nagyvárad ostrom alá vétele volt.

«Rákóczi, mintha sejtette volna a jövőt, Váradon bőségesen halmozott fel élelmet és lőszert; csak egyről nem volt már ideje gondoskodnia: elegendő számú őrségről». Még kedvezőtlenebbé vált pedig a helyzet az által, hogy *Gyulai Ferencz*, Rákóczi váradi kapitánya, midőn a fejedelem holttestét Ecsedre kisérte. «a várőrség összes német gyalogjait, de még a magyar gyalogok nagy részét is» magával vitte. Gyulai politikai okokból Nagyváradra nem tért vissza, a török pártfogás alatt álló Barcsay kapitánya: *Haller Gábor* pedig fejedelmével egyetemben Ali pasa táborában letartóztatva volt.[3])

A vár kapitányi tisztét *Balog Máté* alkapitány, egy hadi dolgokban ismeretlen multu ember, töltötte be, ki mellé nyolcz főből álló «védelmi tanács» adatott; ezek között katona csak kettő volt: *Rácz János*, az alkapitány helyettese és *Ibrányi Mihály*, ki már Rákóczi lengyelországi hadjáratában is részt vett[4]) s ki mint később látni fogjuk, a vár védelmének vezetője lőn.

A védelmi tanács mindenekelőtt külső segélyt sürgetett, nevezetesen Erdélyben és a szomszéd megyékben, legfőképen pedig I. Lipót császárnál és Wesselényi Ferencz nádornál. Ez utóbbi

[1]) U. o. 9. lap.
[2]) U. o. 10. l.
[3]) U. o. 11—12. l.
[4]) U. o. 16. l.

mintegy 2000 főnyi csapattal Tokajnál, de Souches császári táborszernagy pedig egy 10,000 főnyi hadtesttel Rakamaznál táborozott.

Míg azonban e segélykérésnek foganatja lenne, a védelmi tanács azon igyekezett, hogy a várőrség számát önerejéből is növelje. «A vidéken hamarjában összetoborzottak száz legényt, Erdélyből is bevontak kétszáz gyalogost, a rabokat kivágták a vasból s a váradi diákok közül is harminczöten önként fegyvert ragadtak. De még így sem voltak többen 850-nél. És még e közt is egy egész század *személy* volt, afféle balkáni származásu szláv-oláh zsoldos, kikről a szintén egykoru Kraus György krónikás is megjegyzi, hogy veszedelmes és hűtlen nép.»[1])

Nyolczszáz ötven főnyi helyőrség mindenesetre igen csekély erő ahhoz, hogy egy vár, még ha kisebb terjedelmű is, ostrom ellen megvédessék. Igaz ugyan, hogy a magyarországi királyi kézben levő várak és erődök védő ereje a XVI. és XVII. században többnyire igen csekély, néha alig 100—200 ember volt; ámde ez inkább csak béke-megszállás vala, mely elég lehetett ugyan arra, hogy a vár rajtaütés, váratlan, meglepő hirtelen megrohanás ellen biztosíttassék, de semmi esetre sem arra, hogy rendszeres ostromnak ellent álljon. Losonczy Temesvárott 2200, Dobó Egerben, Zrínyi Szigetvárt mindegyik 2000 fővel rendelkezett s a három védelem közűl csak Egeré sikerült s ez is csak a vezérek kiváló hősiessége és önfeláldozása folytán; Eger második ostrománál a gyönge és erélytelen Nyáry 4500 fővel rendelkezett s a vár mégis török kézre kerűlt. Közönséges viszonyok közt azonban mind e várak csak kisebb, 500—600 főnyi helyőrséggel bírtak, mely csak a veszély pillanatában növesztetett.[2])

Hogy Nagyvárad sikeres megvédelmezésére mennyi erőre lett volna szükség, azt most utólag meghatározni nem lehet, mert a vár ellenálló képességének megitélésére a szükséges támpontok hiányzanak.

Az egykorú, vagy közel egykoru leirások nagyon hézagosak, s még ha azokat rajz támogatja is, a várról tüzetes képet adni

[1]) U. o. 17. l.

[2]) Eger helyőrsége 1552-ben csak 400 fő volt, s a védő-őrség csak az ostrom bekövetkeztekor szaporodott 2000 főre.

egyik sem bír. Így pl. egyik forrás Nagyvárad 1660-beli állapotát következőleg írja le:[1] «Nagyvárad egy síkon, a Körös folyó mellett fekszik, mely a vár északi oldalán folyik el. Kelet felől kis erdőség van, melyről az emberek akkoriban azt tartották, hogy az ellenség rajta keresztül nem hatolhat. A vártól dél és nyugot felé a terjedelmes város terült el, mely azonban körfalakkal nem bírván, inkább egy nagy falunak volt nevezhető. Észak felől, a Körösön túl, számos és magas szőllőhegyek valának, de oly távolra, miszerint senki sem képzelheté el, hogy onnét lövegekkel a várnak ártani lehetne. A vár maga az időben két részből állott: a *külső várból*, mely 5 tágas, téglával falazott bástyával, valamint szintén falazott, széles és mély, vízzel megtölthető árokkal bírt; továbbá a *belső várból*, melynek szintén öt bástyája volt; ez oly magasan vala építve, hogy egész külön várnak látszott, s termekkel, valamint lakóhelyiségül szolgáló épületekkel bírt . . . . Nagy terjedelménél fogva, megvédésére 5000 ember lett volna szükséges.»

Határozott méretet azonban sem e leírás, sem az Ortelius rajza nem tartalmaz.[2] E tekintetben Bunyitay munkája sem ad közelebbi felvilágosítást, mely a várról a következőket mondja:[3] «Nagyvárad vára nem épült hegyen; lenn a völgyben áll, a Sebes Körös és a Pecze, régi magyar néven: Hévjó, összefolyásánál.[4] Összes erősségét öt bástyája, erős téglafalai s azok lábainál a széles és mély árok képezte, melynek vizét a beléje bocsátott meleg Pecze télen sem engedte befagyni. Hajdan, a nyilak és faltörő kosok korában, erős vár lehetett; de erőssége fokonként úgy hanyatlott, amint a tűzi fegyverek tökéletessége emelkedett. Ez a tökéletesség 1660-ban már magas fokot ért el. E mellett Ali pasa tüzérei, mint az egykorú tudósítások mondják, leginkább olaszok és németek valának.»

E két leírásra a következők jegyzendők meg: Bunyitay leírásá-

[1] Theatrum Europäum. IX. 33. l.

[2] Lásd a rajzot e füzethez mellékelve. A rajz az 1598-ik évi ostromhoz való ugyan s azt ábrázolja, a vár külseje mindazonáltal 1660-ig alig változott.

[3] Bunyitay i. m. 15. l.

[4] A rajz a Hévjót egyszerüen Kis-Körösnek nevezi, ellentétben a Sebes-Körössel, melyet Nagy-Körösnek keresztelt el.

ban teljesen hiányzik a belső vár megemlítése; már pedig, hogy belső vár volt, az nemcsak az 1598-iki rajzból tünik ki, de kétségtelen azért is, mert egy Váradhoz hasonló nagyságú, a várostól elkülönített várat belső vár nélkül azon időszakban képzelni sem lehet. De ehhez különben bizonyítás nem is kell, mert hiszen a belső vár épületei ott állanak még a mai nap is, nagyobbára lakható állapotban, míg a külső várnak s a bástyáknak nyomai lassankint elenyésznek. A vár erőssége tehát nemcsak hajdan, a nyilak és faltörők korában volt nagy, de nagy volt az még 1660-ban, sőt még sokkal később is, egész a XVIII. század elejéig. Mert hiszen miből állott ez időszakban egy vár technikai erőssége? Erős, falazott mellvédekből, széles, mély árkokból, melyek ha — mint itt — vízzel voltak megtölthetők, a várat még erősebbé tették, külső akadályokból, melyeket hogy a nagyváradiak is alkalmaztak, kétségünk alig lehet, bár az ostromleirásokban föl nem is említtetnek, végre egy belső védő műből, melybe az őrség visszahúzódhatik akkor, ha a külső vár elvesztése után is még ellenállást akar és tud kifejteni. Mindez meg volt Nagyváradon s mivel falai, épületei, árkai jó állapotban valának — legalább sehol sem említtetik, hogy azok romladozók lettek volna — Nagyvárad nemcsak 1660-ban, de 1692-ben is a jól épitett, erős várak közé tartozott. Hogy pedig a fegyverek tökéletessége mily magas fokú volt, megmutatja az ostrom, mely szerint a Körösön túl fölállított ütegek — leszámítva a bombákat, melyek a várba vettettek — a védőművek ellen semmi néven nevezendő eredményt el nem értek, mert nemhogy réseket nyitottak volna, de a bástyákról jóformán egy darab téglát sem törtek le. Ali olasz és német tűzérei nyilván nem értettek az egyenes, közvetlen lövéshez, mi az akkori lövegekkel oly távolságra nem is volt nagyon könnyű, s így általában nem valami nagy sikerrel működtek. A szőllőhegyek közelsége, mely a Theatrum Europäumban is mint veszély fölemlíttetik, valóban nem volt az, mert a távolság mégis elég nagy volt arra, hogy az egyenes, közvetlen lövést, mely pedig a réstörésnek egyetlen eszköze, tetemesen megnehezítse, minek folytán a várat innét csak hajítással lehete elérni; ez az emberekben és épületekben okozott károkkal erkölcsi hatást ugyan ad, azonban jó védelem és megfe-

lelő védő tűzérség mellett alig számba vehető eredmény, mert a vár sorsára döntő befolyást nem gyakorolhat.

A várnak műszakilag legnagyobb gyöngéje az volt, hogy a zsilip, melyen át a várárkok vize a Körösbe, illetőleg a Pecze patakba levezettethetett, nem volt eléggé biztosítva s ahhoz az ellenség hozzáférhetett. Igaz, hogy jó védelem, jó tűzérség mellett még ez sem nagy dolog; hiszen alig minden huszadik vár volt abban a kedvező helyzetben, hogy árkait vízzel tölthette meg; amint hogy az árok a védelemre magában is elég; a víz fokozza a a vár erősségét, de nem okvetlenül szükséges. Itt is csak annyiban bírt nagy fontossággal, mert a védők, érezve rendkivüli gyöngeségüket, s teljes bizalmat helyezve a vizes árok megközelíthetlen voltába, azonnal elcsüggedtek, mihelyt a vizet lecsapolva látták.

Egészben véve tehát a vár műszakilag elég erős, jól ellátott, védőképes erősség volt, melynek egyetlen, a leirások által, egyértelműleg hangsulyozott baja, szerencsétlensége az volt, hogy helyőrsége csekély s ez is tulajdonképen vezető, parancsnok nélkül vala. Amennyire a régi vár volt kiterjedését magunk (személyes megtekintés után) ismerjük, igazat adunk a Theatrum Europäum kronikásának, ki a *sikeres* védelemre 5000 főt tartott szükségesnek. De ha nem is ennyi, csak *fele* áll rendelkezésre, de ez jól vezettetik s jó védő tüzérség által támogattatik: úgy hisszük Ali pasa úgy jár vala, mint elődje a budai pasa Egernél. Így azonban, 850 fő helyőrséggel s tűzérség nélkül, Nagyvárad már veszve volt azon pillanatban, melyben Ali pasa magát a vár ostromára elhatározta. Hogy a védő tanács a küzdelmet mégis elfogadta, az magyarázatát csak abban leli, hogy a császári politikában annyi gyávaságot, a nádorban annyi gyámoltalanságot föl nem tételezhetett, hogy Magyarország legfontosabb végvárát kardhuzás nélkül ostrom utján elveszni, Nagyvárad derék védőit segitség nélkül elvérzeni engedik, s mert józan észszel, férfias, magyar szivvel el nem képzelhette azt a képtelenséget, hogy egy 12—15,000 főnyi királyi sereg alig néhány mérföldről tétlen szemlélője legyen egy küzdelemnek, melynek kedvezőtlen kimenetele állandó veszélybe sodorja egész Magyarországot.

Pedig az úgy volt. Sem a nádor, sem Souches táborszernagy nem mozdult tokaji táborából, de még csak egy hajdút, egy huszárt,

vagy egy pattantyust sem küldött egyik sem Nagyvárad védelmere. A királyi sereg mulatott s a nádor csekély érdeklődéssel volt Nagyvárad iránt; mintha az nem is magyar, hanem valamely idegen ország végvára lett volna. Bejelentette egyszerüen az esetet a pozsonyi tanácskozásnak s Gráczba a császárnak, de maga nem mozdúlt el a táborból, hogy a Gráczban tett előterjesztésnek személyes föllépésével sulyt kölcsönözzön.

A Gráczban levő magyar urak megpróbálták ugyan, hogy a császárt és tanácsosait Nagyvárad megsegítésének szükségességéről meggyőzzék, de siker nélkül. A császári hadi tanács már akkor is oly nehéz eszű és lassú gondolkozású testület volt, a milyen fennállása egész időszakában maradt, s mint később még számtalanszor megtörtént, megesett most is, hogy az ellenség bevette az ostrom alá fogott várat, mielőtt a hadi tanács még elhatározta volna: hogy mit határozzon. A tárgyalások körmönfont okoskodásait tartalmazza Ortelius s más források, valamint Deák Farkas értekezése is.[1])

A nagyváradiak tehát reméltek fölmentést, vagy legalább segélyt, de addig is megtettek mindent, a mi a vár megvédésére szükséges volt. Miután a küzdelem első sorban künt, a külső vár bástyáin kellett hogy meginduljon, a rendelkezésre álló erőt a bástyák közt osztották föl.

Mindegyik bástyára körülbelül 150 ember jutott, a következő kapitányok alatt: a *Bethlen* bástyán[2]) *Vér* György, a *Királyfia* bástyán *Boldvai* Gergely, a *Veres* bástyán *Nagy* Ferencz, az *Aranyos* bástyán *Tisza* István és *Takács* István; ugyan-e bástyán hadnagyok voltak: *Szilágyi* Péter és *Hegyesi* János; végre a *Csonka* bástyán *Stépán* Ferencz. A lőszerek főfelügyelőjévé — tehát a vár tűzérségi főnökévé — *Szatmári* Istvánt tették meg.[3])

Általános tartalékul a 35 diák és a vidéki 100 legény ma-

[1]) Ortelius II. 180—185. lap; Deák i. m. 20. s köv. ll.

[2]) A bástyák közül a rajz a Királyfia, Aranyos és Csonka bástyát (G. E. D.) ugyanígy nevezi, a Bethlen bástyát (H.) ellenben *Hültzen?* bástyának, a Veres bástyát *(F.) Venetcianer* bástyának nevezi. A Theatrum Europäumban a Bethlen, Veres, Aranyos és Csonka bástya nevei így vannak, a Királyfia bástya azonban *János király* bástyának neveztetik.

[3]) Bunyitay i. m. 18. l.

radt, *Almási* Dávid hadnagysága alatt.[1]) Ugyancsak gyönge tartalék egy roham esetére, melynel Ali pasa ezereket indithatott a vár ellen.

«Majd a bástyákat körűlrakták sűrűn lobogó kópjákkal, sok szép lovas és gyalog zászlókkal s így felbokrétázva, mint valami lakodalmas nép, várták Ali pasa táborát. S midőn annak előhada július 13-án megmutatá magát, köszöntésére egész tisztességgel rája süték a várnak ágyúit.[2])

«Ali pasa a derék haddal *július 14-én* alkonyatkor érkezett meg s a vár három oldalán üttetett tábort». Ő maga a főerővel, melynél a janicsárok is beosztva valának, kelet felől, a kolozsvári út két oldalán, Szeidi pasa egy másik csoporttal dél felől, az aradi út mentén, a harmadik csoport Olasziban, tehát észak felől; az emelkedések lábainál foglalt állást.»

Hogy Ali pasa hadserege mily erős volt, azt a magyarok előterjesztésében találjuk följegyezve, hol az mondatik, miszerint Ali pasa ostromló serege a hírek szerint 40,000 fő, de — hozzáteszik biztatásul a magyar urak — ennél bizonyára jóval kevesebb lesz.[3]) Más helyen 50,000 főről van szó. Valószínű tehát, hogy a 40,000 főnyi létszám helyes. Lövegeinek száma sehol sincs adva; de tekintve, hogy lövegekkel a török seregek mindenkor igen jól voltak ellátva, s tekintve, hogy az első két gátonyban 11 nehéz és 30 könnyű löveg volt elhelyezve[4]) s hogy Ali a várat hat lövegállásból lövette: azt hisszük nem csalódunk, ha a török ágyúk számát legalább 100—120-ra tesszük; több lehetett, de kevesebb alig.

Már az érkezést követő napon, *július 15-én*, fölkérte Ali a várat. A várbeliek figyelmeztették Ali pasát, hogy elődje a vezírségben, Szejdi pasa, a török császár nevében Nagyváradnak oltalom-levelet adott. De erre Ali egyszerűen avval válaszolt, hogy Szejdi pasa a hitlevél adásának időpontjában hivatalától már meg volt fosztva, s így az oltalomlevél érvénytelen.

[1]) U. o. 17. l.
[2]) U. o. 18. l.
[3]) Deák F. i. m. Ortelius II. 184. l.
[4]) Theatrum Europäum IX. 34. l.

Egyidejűleg megkezdeté a löveggátonyok építését,[1]) melyek közül az első kelet felől a Veres bástya, az Ablakos hegyen északkelet felől épített második gátony az Aranyos bástya ellen kezdte meg működését; az elsőben 11 nehéz, a másodikban 30 könnyű löveg volt elhelyezve. E lövegek azonban a védőkre nem valának veszedelmesek, mert a lövedékek majd kivétel nélkül magosan, tehát a vár fölött repültek át s kárt alig okozának. A hibát a híres német és olasz tűzérek csak a *harmadik héten* vették észre, a mikor is az ágyúk lejebb irányoztatván, a várnak, kivált a belső vár épületeinek, tetemes károkat okozának. Ali pasa ekkor a két gátony közt, ismét az Aranyos bástya ellenében, egy harmadik gátonyt építtetett, melyet a legnagyobb lövegekkel szereltetett föl s részint az Aranyos, részint a Veres bástya ellen működteté; egyszersmind egy tágas födött utat készíttete, mely egész az árokig vezetett s itt később az Aranyos bástya ellen vezetett akna-támadásnak kiinduló pontját képezte.

De még az innét elért eredményekkel sem levén megelégedve, Ali pasa ujabb gátonyokat emeltetett, még pedig a negyediket a Szt. István, az ötödiket a Szt. Péter hegyen. Úgy látszik azonban, hogy e gátonyokból — valószinűleg a nagy távolság miatt — szintén nem értek el megfelelő eredményt.

Az ostrom most már több mint három hétig tartott; de a bástyák még épek valának, a vár árka pedig vízzel telve, mely egyrészt az árkász, másrészt az akna-támadást megakasztotta. Ali pasa tehát hadi tanácsot hívott egybe, s ennek véleményéhez képest az Aranyos bástyától a Körös medréig levezető árkot készíttetett. Húsz napig tartott e nagy munka, melyen a hadsereg nagyobb része dolgozott; de ennek daczára a víznek csak egy része futott le; az árok vize egy ölnyit apadt, de a megmaradt vízmennyiség még mindig elegendő volt arra, hogy az ostrommunkálatok folytatását lehetetlenné tegye.

Ekkor történt, hogy egy ledér rabnő, ki korábban, midőn a Bethlen bástyát építették, a várnagynál szolgált s a várárok főzsilipjének helyét ismerte, e helyet szabadsága fejében megmutatni

[1]) A következő részleteket a Theatrum Europäumból vesszük. Bunyitay e katonai eseményeket igen röviden adja.

igérkezett. Ali pasa az ajánlatot elfogadta s a várbeliek rövid napok mulva szomorúan látták, hogy a víz a várárokból a főzsilipen át a Pecze folyó medrébe lefolyik. Megakadályozni többé nem lehetett; az árok kiszáradt s most már az árkokkal és aknákkal való közeledést mi sem akadályozta.

E munkálatok védelmére Ali pasa most a Csonka bástya ellenében még további két löveggátonyt építtetett, egy nagyobbat és egy kisebbet, egyet pedig a Királyfia bástya ellen, melynek lövegei a bástya csúcsát szét is lőtték, de a nélkül, hogy ezáltal járható rés keletkezett volna.

A várbeliek a derék *Ibrányi Mihály* vezetése alatt, ki a védelmet szervezte s a várbelieket személyes példája által lelkesítette, mindenkép igyekeztek ugyan az ostrommunkálatokat meghiusítani, s a Csonka bástya előtti nagy gátonyt részben szét is rombolták; de nagyobb eredményeket ügyes tűzérek hiányában el nem érhettek. Bombákat nem valának képesek hajítani, még kevésbbé mertek a gránátok vetésébe fogni s a veszteségek a töröknek nagyobbrészt kézi lőfegyverek s könnyű lövegek által okoztattak.

A védők helyzete most napról-napra rosszabbá vált, mit tetézett azon szerencsétlenség, hogy *augusztus 14-én* a lőszertár, mely a keleti kapu közelében, az Aranyos és Veres bástyák közt állott, fölrobbant. Több mint száz ember, a gránátok, bombák, kanóczok, a kén és salétrom készlet, mind oda veszett.[1]) Elveszett a robbanás okozója Takács István főbiró is egész családjával, ki a lőszertár közelében lakott.[2])

A várbeli harczképes férfiak száma immár 600 főre fogyott le.

A törökök azonban ez eseményt, bár az a várban nagy zavart okozott, rohamra nem használták föl, mert sem rés lőve még nem volt, sem az aknák készen nem valának, a létrák segítségével való megmászást pedig Ali még megkoczkáztatni nem merte.

Az aknák az Aranyos és a Veres bástya ellen vezettettek. Ibrányi Mihály megkisérlette ugyan az ellenaknák furatását, s bár

[1]) Bunyitay i. m. 21. l.

[2]) A Theatrum Europäum Kuti Jánosnak nevezi.

e munkában a harczosok mellett *az asszonyok és leányok* is részt vettek, a fáradság kárba veszett, mert az egyik ellenakna ügyes műszaki vezetés hiányában téves irányban vezettetett, a másik pedig folyton beszakadt, minek folytán abba kellett hagyni.

Tíz nap mulva, *augusztus 24-én*, Ali pasa végre elérkezettnek látta az időt a rohamra.

A rohamoszlopok az Aranyos és Veres bástya ellenében megalakíttattak, egy 6000 főnyi oszlop pedig létrákkal a Csonka bástya ellen indúlt. Miután a mozdulatot ez utóbbi kezdte meg, főkép azért, hogy a várbeliek figyelmét az Aranyos és Veres bástyáktól, hol az aknák rést voltak nyitandók, elvonja, a védők tömegesen siettek a Csonka bástya oltalmazására.

De még alig kerűlt itt a dolog harczra, midőn a vár ellenkező oldalán az aknák felrobbanása bekövetkezett. A falak leomlottak és a Veres bástyán 10 ölnyi, az Aranyos bástyán kisebb rés támadt, de ez utóbbi is elég nagy volt, hogy rajt egy század behatolhasson.[1]) Pár pillanat mulva a török csapatok megjelentek a falakon s a félhold ki volt tűzve.

Bármily meglepő volt is e roham, a vár sorsát nem volt képes eldönteni; a bástyák visszavetett őrsége ugyan a nagy túlerő elől kénytelen volt meghátrálni, s ha nyomban támogatást nem nyer, a dolog valóban végzetessé válhat vala, mert a védők zöme, mint már előbb említettük, a Csonka bástyához sietett. De megjött a közvetlen segély is, még pedig olyak részéről, kikre tán alig számítottak.

«Mikor az őrség a janicsárok merész rohamától visszatántorodott, ott termettek a *váradi nők*, mint egyszer Dobó mellett az egriek s Jézus szent nevének kiáltásával az ellenségre veték magokat. Oly bátorsággal — mondja a krónikás — hegy a lábaik alatt fetrengő elhullott testektől semmit nem irtózának. Kő, forró víz, olvasztott faggyú volt a fegyverök, de találkozott olyan is, a ki mikor férjét elesni látta, felragadta annak kardját s addig vívott vele, mig maga is holtan rogyott le melléje.»[2])

A nagyváradi derék magyar nők hősies föllépése *megmentette*

[1]) A Theatrum Europäum szerint; Bunyitay a bástyákat fölcseréli.
[2]) Bunyitay i. m. 24. l.

ezuttal a várat, mert az általuk előidézett küzdelem időt szerzett Ibrányi Mihálynak és társainak, hogy a vár ezen most leginkább veszélyeztetett pontjaira siessenek.

Nemes elszántsággal rontottak most a férfiak a törökre, elől a hős Ibrányi Mihály, ki «a népet nagy bátorítással az ellenségnek neki vitte», s miután a várba benyomúltak nagyobb részét az első heves ellentámadással a falakról leszorították, most már csak szívós kitartás kellett, hogy a minden pillanatban ujabb csapatokat előhozó töröknek tér ne engedtessék. És e szívós kitartás meg volt; mintha izmaik aczélból lettek volna, oly bámulatos kitartással küzdöttek a derék hősök s fáradhatlan igyekezetüket fényes siker koronázta. Nemcsak hogy a réseken újabb csapatok többé be nem nyomúlhattak, de lassanként kiszorittattak a még bent levők is és déli 12 órára nem volt többé török zászló, török harczos Várad falain.

A Csonka bástyán az ellenség visszavetése még könyebben sikerült, mivel a falaknak létrával való megmászása a törökök tűzérsége által elegendőkép előkészítve nem volt.

Nagy volt a törökök vesztesége. Három ezernél több veszett el e rohamnál, köztük Haszán is, a janicsárok agája, kit egy ágyúgolyó Ali pasa mellett szakgatott szét.

De még nagyobb volt — aránylag — a hős magyarok vesztesége, mert midőn a roham után egymást összeszámlálták, kitünt, hogy a harczképes férfiak száma 300-ra olvadt össze. Igaz ugyan, hogy minden elesett magyarra 10 török hulla jutott, ámde Ali pasa még mindig ezreket és ezreket állíthatott az elesettek helyébe, míg az elvérzett magyar hősök helyét nem volt kivel betölteni, a réseket betömni, beépíteni elegendő munkás kéz többé nem volt.

Legnagyobb veszteség volt azonban *Ibrányi Mihály halála.* Ő volt az első, ki társai élén a törököt a résekről leszorította, s ott a falakon érte a gyilkos golyó, mely homlokába fúródott. Halála nagy csapás volt, mert ő volt a védő őrség lelke, a legbátrabb a bátrak közt, s helybe nem lépett senki. Vele együtt esett el vagy sebesült meg halálosan Rácz János alkapitány, Leszniczky Péter kozák kapitány, s a magyar hadnagyok majd mind, köztük Almási Dávid, a diákok hadnagya is.[1])

[1]) Bunyitay i. m. 24. l.

Bárha a váradiakat a szenvedett nagy veszteségek miatt, még inkább pedig azon megmásíthatlan tény folytán, hogy a Veres és Aranyos bástyák nagy réseit kijavítani nem képesek s hogy így a török a nyilt résen bármely pillanatban ismét betörhet, csüggedés szállta meg, a feladásra egyelőre még sem gondoltak; nyilván csak azért nem, mert a török ujabb rohamkészületeit nem látták. Mert abban, hogy még egy általános rohamot sikerrel visszaverjenek, bizonyára nem reménykedett többé a várban senki sem.

Hogy Ali pasa a rohamot másnap meg nem ujította, annak a magyarázata egyszerű. Az augusztus 24-iki általános roham, mely a Veres és Aranyos bástyák részbeni ledöntésével kitünően volt előkészítve, a magyarok által diadalmasan visszaveretett, bárha a rohamban a török seregnek több mint két harmada részt vett. Ali pasának a 3000 főt meghaladó veszteség elég hathatós intés volt az óvatosságra s így mielőtt új rohamot indítana, azt még tökéletesebben biztosítani kivánta. Azt, hogy a védők állapota oly siralmas, hogy számuk olyannyira megfogyott, bizonyára nem sejtette, mert különben a rohamot másnap kétségtelenül megújítja.

Ali pasa tehát másnap nem rohamra vezette seregét, hanem a közeli erdőkbe rendelte, honnét a csapatok tömérdek rőzsével és fával megrakodva tértek meg. Ez arra szolgált, hogy a Veres bástya előtti nagy gátony, mely a bástyával egyenlő magasságú vala, a bástyához közelebb előbbre vitessék.[1])

Míg tehát a tűzérség a várat az összes lövegekből a leghevesebben lövette, a munkások ezrei hozzáláttak az árkok részbeni betöltéséhez és a nagy gátony előbbre viteléhez. A heves tűz meggátolta a várbeliek cselekvését s augusztus 26-án a nagy török gátony a Veres bástya közvetlen közelében állott s nehéz lövegei borzasztó pusztítással működni kezdének.

Evvel elérkezett a vár védelmének utolsó pillanata. Akár igaz az, hogy egy átszökött szemény a várbeliek reménytelen állapotát elárulta,[2]) akár nem, a védelem így-is-úgy-is véget ért; nem mutatkozhatott többé ágyú a bástyán, vitéz a falakon; a nagy

[1]) Theatrum Europäum IX. 37.
[2]) U. o.

gátony lövegei elsöpörtek mindent és mindenkit, a mi és a ki ott mutatkozott.

A fölmentésnek pedig még csak halvány reménye sem mutatkozott többé. A váradiak látták, hogy sem a király, sem a fejedelem, sem Magyarország, sem a birodalom érettük tenni nem tud, vagy nem akar; ki vannak ők szolgáltatva várastúl a töröknek. Ha tudnak magukon segíteni, ám segítsenek!

Eddig bírták, tovább küzdeni képesek nem valának.

«*Augusztus 27-én*, a megszállásnak *negyvenhatodik napján*, a veres zászlókat és Szejdi pasa hitlevelét — mely mindeddig kitűzve volt — levették a toronyról és kitűzték a fehér zászlót.»[1])

Ali pasa a szemény áruló vallomása daczára sem hitte, nem hihette, hogy a várban a védők száma oly csekély legyen, mert akkor bizonyára nem bocsátkozik tárgyalásokba, hanem egy újabb rohammal a várat egyszerűen beveszi. Így azonban elfogadta a várbelieknek Tisza István által előterjesztett föltételeit s létre jött amaz okmány, melyet mult füzetünkben közöltünk, s mely Nagyváradot török kézbe adta; a várbeliek szabadon elvonúltak.

Magyarország egy erős, fontos várat elvesztett, a török hódoltság egy nagy, gazdag és hadászatilag kiváló fontosságú területtel nagyobbodott, melynek központja az elfoglalt Nagyvárad volt. Harminczkét esztendeig a nagyváradi pasa uralkodott Magyarország északkeleti része fölött.

Vesselényi Miklós nádor és de Souches táborszernagy még mindíg tétlenül állottak a rakamazi táborban, a császár pedig mindíg értekezett az udvari hadi tanácscsal, vajjon Nagyváradot megsegíteni czélszerű dolog-e vagy sem.

A vár elestének hírére a császár sem Te Deumot nem tartatott, sem emlékérmet nem veretett.

Amire Magyarország minden veszedelme nem volt képes a császárt rábírni, arra egyszerre rábírta Bécs ostroma. Magyarország pusztulása, általános nyomora, mely a magyar hazafiak szivét összefacsarta, s belőlök a szebb jövőnek még reményét is kioltá, hidegen hagyta a császárt és környezetét, mert hisz ép e pusztulásnak köszönték Bécs és az örökös tartományok békéjüket,

[1]) Bunyitay i. m. 26—27. l.

nyugalmukat, jólétüket. Addig, míg a török Magyarországon pusztítani valót talál, hadd pusztítson; legalább addig békét hagy nekünk, gondolá a bécsi kormány; s aztán, minél koldúsabb, nyomorultabb lesz ez ország, annál inkább elmegy kedve az önállóságra való törekvéstől, a fölkelésektől és összeesküvésektől, annál könnyebb lesz a kifosztott, leigázott népet kormányozni.

De midőn a török hatalom Bécs kapuit döngette, a bécsi kormány egyszerre megrettent, s a kétségbeesés minden erőmegfeszítésével arra törekedett, hogy a török ellen szövetséget, hadsereget teremtsen. Nem Magyarország, de Bécs, az örökös tartományok oltalmára. Ha e közben, a hadjárat sikere esetén, Magyarország is fölszabadúl a török uralom alúl, annál jobb; fölszabadulását a császárnak fogja köszönni, s a fölszabadított, visszahódított Magyarországgal a bécsi kormány kénye-kedve szerint járhat el.

A háború tehát megindúlt, s hála Lothringeni Károly s utána még számos más idegen vezérnek, a hadjáratok fényes sikereket arattak. Magyarország területe is mindinkább fölszabadúlt. Lothringeni Károly párkányi diadala után fölszabadúlt 1683-ban Esztergom, a következő évben Visegrád, Vácz és Pest, 1685-ben Érsekújvár, majd 1686-ban szeptember 2-án Buda, az ország fővárosa; még ez évben Simontornya, Kaposvár, Szeged; 1887-ben a harsányi diadal után Eszék és Pétervárad, majd Eger; 1688-ban Székesfehérvár, Lippa, Lugos és Nándorfehérvár, 1690-ben Kanizsa, míg végre az 1691-ben kivívott szalánkeméni győzelem után a sor Nagyváradra is rákerült.

Nagyvárad várának külső alakja s védőművei 1660 óta nem változtak. A törökök az ostrom alatt keletkezett károkat kijavították; a bástyák, mellvédek részben újra falaztattak, az árok vízzel újból megtöltetett; a belvárost kőfal vette körül, Olaszi külváros pedig palánkkal kerittetett, mely előtt «eléggé nagy, de nem áthághatlan száraz árok húzódott. A palánk a mai Nagyhíd tájékán a Körös partjától indúlt ki, az országút mentén a Páris patak hídjáig vonúlt, hol a város egyik kapuja, a Szent-Egyed kapu emelkedett; innét azután mindig a Páris patak balpartján húzódott ismét a Körösig, melyet a mai Garasoshíd táján ért el».[1])

[1]) Bunyitay i. m. 63. l.

Dél felől a Pecze patak mocsarakat alkotott, melyek miatt a megközelítés nehéz vala s a földmunkákat akadályozta, észak-keleten ellenben a magaslatok uralkodtak a vár fölött. A belső vár bombamentes helyiségekkel is bírt. A vár élelemmel és lőszerrel fól el volt látva, török helyőrségének ereje pedig mintegy 3000 jőre rúgott, 60—80 löveggel.[1]) Előnye volt a várnak, hogy közelében voltak a szintén török kézben levő Gyula és Jenő, míg Temesvárnál Tököly alatt 6—8000 tatár állott.

Badeni Lajos őrgróf serege, mellyel a szalánkeméni csata után Nagyvárad elfoglalására megindúlt, a Tiszánál már csak 14,241 fő volt, Nagyváradra érkezésekor pedig mintegy 13,500. A lövegek száma a forrásokban adva nincs, de Badeni Lajos a szalánkeméni csatában 104 löveggel rendelkezett s valószínű, hogy nemcsak e tűzéranyag maradt meg az ostromra készülő seregnél, de sőt az bizonyára meg is szaporíttatott. A seregnél voltak magyar hajdúk és huszárok is, melyek azonban a létszám-kimutatásokban nem említtetnek.

Október 10-én érkezett a császári sereg Biharhoz, Nagyvárad alá. Az őrgróf azonnal kémszemlére indúlt s miután az elmaradt csapatok is beérkeztek, *október 12-én* a vár a Körös balpartján körülzáratott.

A következő napon megnyittattak a közeledő árkok, 14-én pedig a vár lövetése is kezdetét vette.[2])

A megszállást Bunyitay következőleg adja elő:[3]) «A gyalog ezredek közül 12 zászlóalj Barfuss és gróf Stahremberg tábornokok alatt az Olaszihoz legközelebb eső két völgybe, tehát a mai Kálvária hegynek innenső és túlsó oldalán szállíttattak táborba s 1500 emberrel megkezdték a futóárkok hányását.[4]) Olaszi említett

[1]) Mittheilungen des K. K. Kriegs-Archivs, 1877. Beiträge zur vaterländischen Geschichte. Die Felzüge 1691—1692. 272. l. Bunyitay ezen, a védőrség erejére vonatkozó adatot nem használja föl, s a védő őrség erejét «legalább 1800 fegyveresre» számítja, a lövegek számát pedig 72-re: mindezeket a Thea trum Europäum alapján.

[2]) U. o.

[3]) Bunyitay i. m. 70. l.

[4]) Bunyitay így adja; de mi azt hisszük, hogy forrása összetéveszti az eseményeket; 13-án Olaszi ellen lehet hogy csak 250 kezdte meg a

Szt. Egyed kapujának ellenében, némelyek szerint a Szt. Isván, — de tán inkább a mai Kálvária hegyen egy ágyu telepet (értsd: üteget) állítottak fel 10 ágyúval és 2 mozsárral; az Olasziba vezető úttól jobbra egy *földvárat* [1]) emeltek hét ágyúval, s a kettő között közlekedő vonalat húztak. Hat nehéz ágyúval azonnal meg is kezdték a tüzelést Olaszira».

«A következő éjjel közelebb tolták Olaszihoz a támadó vonalat, a földvár mellett mozsártelepet (üteget) állítottak fel s október 15-én folytatták a tüzelést Olaszira. A házak lángba borúltak, a város kapuja romba dőlt, de a törökök a következő éjjel helyre állítottak mindent. *Október 16-án* alkonyatkor végre Barfuss és Stahremberg Guidó rohamot intéztek Olaszi ellen. A rohanók közt voltak a hajdúk is, tehát a magyar gyalogok s mint tudósításunk mondja, szintén jól viselték magukat, létrákon hatoltak be a pa-

futó árkokat, mint azt az Ottom. Pforte mondja, mert a munka 1500 emberrel nem 13-án, hanem 18-án s nem Olaszi, hanem a város ellen kezdetett meg.

[1]) Bunyitay e szóhoz a következő megjegyzést teszi: «Szándékosan használjuk e régi jó szót az új «zárt sáncz» vagy «sík erőd» helyett, melylyel a «Redout» jelentését akarják kifejezni.» A tudós szerző megengedi, hogy e tévedését kiigazítsuk. *Földvár* igen jó régi szó, de nem használható a *redoute* helyett, mert földvár névvel régente is, ma is a tisztán földművekből összeállított, tehát *nem falazott s kőépítményekkel el nem látott* kisebb-nagyobb erődített helyeket, várakat nevezték és nevezik (földvár volt pl. az orosz-török háborúban Plevna). A *redoute* ellenben várat soha sem jelent, hanem a várnak csak egy — kisebb vagy nagyobb — lövegekkel fölszerelhető s teljesen önálló művét jelenti, mely lehet tiszta földmű, de lehet *falazott* is; állandóbb jellegénél fogva a redoute-ot leginkább csak a *védő* használja, a támadó fölötte ritkán, kivételesen. A *redoute*-ot nem nevezik zárt sáncznak, vagy sík erődnek, mert bárha a redoute valójában nem egyéb zárt sáncznál, mégis *zárt sáncz* alatt inkább a kisebb, nagyobbára gyalogság számára készített s inkább ideiglenes jellegű sánczot értjük, míg *redoute*-nak a nagyobb, több löveggel s nagyobb számú csapattal megszállható s állandóbb jellegű zárt sánczot szokás nevezni; a *redoute* magyarul is redoutenak neveztetik, mivel a megjelölésére kezdetben használt «zárgony» szó rossz. A *sík erőd* végre minden értelem nélküli, semmit sem jelentő szó, melyet *senki sem* használ. A mit pedig Nagyváradnál építettek, az se földvár, se redoute, se zárt sáncz nem volt, hanem *löveggátony* (batterie), mely azonban a XVII. században a németeknél közönségesen szintén redoutenak neveztetett.

lánkba. Olaszit Arienzaga ezredes három zászlóalj gyalogsággal szállotta meg».

Október 17-én és 18-án átkelt a hadsereg a Körös és a Pecze folyókon s még 18-án alkonyatkor megnyittattak a közeledő árkok a város ellen is, mely munkára 1500 ember rendeltetett ki.

A város ellen működő 22 nehéz löveg oly jó eredményt ért el, hogy a fővezér 22-én már elhatározta a rohamot, mely a legközelebbi 24 óra alatt volt végrehajtandó. De a törökök a rohamot nem várták be, a várost fölgyújtották s részint a várba, részint a vár előtti sánczba vonúltak vissza.

A császári csapatok most a vár előtt egy széles párhuzamos vívóárkot emeltek ki, melynek szárnypontjai a Körös és a Pecze mellett valának, míg Olaszi közlekedő vonallal kapcsoltatott össze. Ekkor megkezdetett a mozsárgátonyok építése is, melyekből október 27-én 18 mozsár vetette a bombákat a várba, még pedig a Diarium Hasslingen szerint «oly jó eredménynyel, hogy a várban az ellenség között rettentő jajveszékelés támadt, sőt emberi testek is repültek a levegőbe és a bástyafalakon át».

A bombázás *november 3-ikáig* folytattatott, de bár a védők létszáma már 1500-ra olvadt le, s a várban biztos hely már alig volt, a törökök a vár feladásáról hallani sem akartak. «Még nem vagyunk annyira — izené vissza a pasa — és egyezkedésről szó sem lehet».

November 4-én az őrgróf kísérletet tett arra, hogy a várárok vizét a Pecze folyóba lecsapolja, de ez nem sikerült s így a pasa annál is inkább kitartott. A császári seregben ellenkezőleg a harczkedv alább szállott. Részint a Tököly hadtestéhez tartozó kuruczok és tatárok folytonos zaklatása, részint a beállott esős hideg s az evvel együtt járó gyakori betegségek az őrgrófot arra indíták, hogy az ostromot félbeszakítsa.

«Annál feltünőbb, mondja Bunyitay,[1]) hogy ez aggodalmas, sőt veszélyes helyzetének véget vetni nem igyekezett a vár gyors elfoglalása által. Három hete volt már, legalább huszezred magával, Nagyvárad alatt; a palánk, a város hatalmában; a vár bástyáin

[1]) Bunyitay i. m. 75—76. l.

tátongó rések; de rohamot még csak meg sem kísérlett. Némi magyarázatát találhatjuk ennek az őrgróf ama hajlamában, hogy ő — mint egyik történetirónk megjegyzi — nem annyira a várvívás, mint inkább a nyilt ütközeteknek volt barátja és mestere».

Igaz, hogy Badeni Lajos jobb szerette a nyilt csatákban való mérkőzést mint a várharczot, ámde ha már hozzáfogott, mindenesetre méltóbb lett volna nevéhez, ha dicsőségesen befejezi, mint az, hogy az osztrák vezéreknél megszokott eljárást követve, az ostromot félbenhagyja.

Az osztrák történetirás különben a dologról következőleg nyilatkozik: «Bárha a vár magát előreláthatólag még alig *két hónapig* tarthatta volna, az őrgróf mégis be kellett hogy lássa a fontos okokat, melyek neki *a sereg megtartását első kötelességévé tették*».[1]) Az osztrák történetirás e szavai még jobb kulcsot adnak az olvasó kezébe, mint a milyet Bunyitay talált. Nem azért, mert a Badeni őrgróf a várvívást nem szerette, nem azért hagyta el a rohamot s félbe az ostromot, hanem azért, mert a nyakán ültek a Hofkriegsrath követei, kik irtóztak a rohamnál szenvedhető veszteségektől, kik ama nehény száz főben, a mi ott elveszett volna, a hadsereg harczképességének koczkáztatását látták, mert hiszen mesterök Montecuccoli volt, kinek véleménye szerint «a hadsereg megtartása a háború legfőbb czélja».

Badeni Lajos november 7-én a császárhoz írt következő jelentése[2]) szintén igazolja e föltevésünket: «Be kell vallanom — írja az őrgróf — hogy miután véleményem szerint a várat *ha nem is mindjárt, de legközelebb Felséged kezeibe juttathattam volna*, sajnálom, hogy a formális roham által való elfoglalást meg nem kísérthetem»; — eddig beszél az őrgróf a maga nevében, most jön a hadi tanács rákényszerített nézete: — «mindazonáltal tekintettel az időjárásra és a tél közeledtére, melyben nem bízhatok, kénytelen vagyok magam akaratom ellenére mérsékelni, *hogy Felséged serege a hadjarat dicsőséges folytatására megtartassék.*»

Nyilvánvaló tehát, hogy az őrgróf az ostrom folytatását és a rohamot kivánta, s remélte, kogy a várost minél előbb kézreke-

[1]) Mittheilungen etc. 273. l.
[2]) U. o.

ríti; a hadi tanács ellenben Bécsben a zöld asztalnál azt számította ki, hogy az ostromnak még *két hónapig* kell tartani, s nem nyugodott, míg az örgrófot az ostrom félbenhagyására nem birta.

Az ostrom ennélfogva félbeszakíttatott, s a vár szoros ostromzár alatt hagyatott. «Megelégedtek tehát a gyümölcsnek csupán a héjával: a palánknak és a városnak elfoglalásával; magát a várat továbbá is a töröknél hagyták.» [1])

A visszamaradt csapatok parancsnoka *Auersperg* gróf tábornok lőn; a csapatok részletezésétől eltekintünk s csupán a magyarokat említjük föl. Visszamaradtak Olasziban a palánkában a szent-jobbi hajdúk és a Semsey-huszárok, *Molnár* ezredes és *Bagosi* alkapitány alatt; továbbá Nagyvárad közelében a körülzáró csapatok biztosítására: Szatmárban *Gyurko* Pál ezredes, Belényesen *Kis* Balázs ezredes, Lippán *Horváth* János ezredes huszárjai.

Badeni Lajos maga Tokajon át Bécsbe utazott.

Evvel Nagyvárad egyelőre sorsára volt hagyva. A télen át a csatározások — kivált a magyarok és törökök közt — tovább folytak, de különben nevezetes dolog nem történt, kivéve Auersperg *Gyula* vára elleni mellék-hadműveletét. Három német gyalog ezreddel, 2000 lovassal, továbbá Molnár hajdúival indúlt le Auersperg 1692 január 12-én Gyulára s a következő nap hajnalán bevette rohammal a várat körülvevő három palánkát. A vár megrohanását azonban meg sem kísérlette, hanem rögtön megfordúlt és visszatért Nagyvárad alá.

Az osztrák történetirás [2]) azt állítja, hogy a vár is biztosan a császáriak kezébe kerűlt volna, «ha a magyarok és ráczok rablásnak nem estek volna». Szépítgetésnek — bár rosszakaratú szépítgetés, mert a magyarok rovására történik — megjárja, de komoly okadatolásnak nem. Molnár hajdúi az ősszel szép bravourral bevették a belényesi várat s kitüntették magukat az Olaszi elleni rohamnál. Molnár hajdúi tehát fegyelmezett csapatot képeztek s rablásra legfeljebb néhány szabad hajdú és a ráczok vetemedhettek. De hiszen ott volt még 3 egész császári gyalogezred! Vagy ezek együttvéve nem értek annyit, mint a néhány száz hajdú?

[1]) Bunyitay i. m. 77. l.

[2]) Mittheilungen etc. 280—281. l.

Nagyvárad ostromában mindaddig, míg a parancsnokságot Auersperg viselte, nevezetes változás nem állott be.

1692 április 29-én azonban megérkezett a táborba Heissler gróf lovassági tábornok, ugyanaz ki Zernyestnél Tököly fogságába esett s azután Zrínyi Ilonáért kicseréltetett, s vele együtt a mult évben Várad ostromában már működött csapatok egy része, 5000 fő.[1]) Heissler *május 7-én* kezdte meg az ostrommunkálatokat s egyidejüleg a vár lövetését is.

Május 17-én már széles rés volt lőve a megtámadott bástyán, *május 20-án* pedig, egy öreg molnár vezetése alatt, ki 1660-ban látta, hogy a török hol és mikép csapolta a vizet le,[1]) megkezdődött a várárok vizének lebocsátása, mire az árok május 22-én szárazzá tétetvén, a bástya aláaknázása is kezdetét vette. Heissler mindazonáltal remélte, hogy a várat heves bombázás által is megadásra birhatja, minek folytán a várat — kivált 26-ától kezdve — bombákkal elárasztotta. De bár tűz két izben is tört ki, a várfal egy része leomlott, sőt egy lőporraktár is légbe repült: a törökök még mindig nem jelentkeztek az alkudozásra.

Végre *május 30-án* fölrobbantatott az akna, minek folytán a bástya nagy része beomlott, s betemeté jórészt az árkot is. Három napig tartott, míg a törmelék-halmaz és a rés járhatókká tétettek és *junius 5-ére* kitűzetett a roham.

De erre már nem került a dolog; a törökök junius 5-én felvonták a fehér zászlót.

Az egyesség még az nap szóbelileg, másnap pedig irásban is megköttetett. Az őrség számereje még 2000 fő volt, ugyanannyi lehetett az asszony, gyermek stb. Lőszerből találtatott 64 löveg, hétszáz mázsa lőpor, 3000 ágyúgolyó stb. Élelemmel az őrség még szintén bőven volt ellátva.[2])

Kétségtelen, hogy a török őrség helyzete aránytalanúl kedvezőbb volt, mint a magyaroké 1660-ban, kik alig 300-an védték végül a várat Ali pasa 40—50,000 főnyi ostromló serege ellenében. Ép úgy kétségtelen azonban az is, hogy Ali pasa ostromműveleteit sokkal erélyesebben, gyorsabban s hatályosabban folytatta, mint a

[1]) Bunyitay i. m. 83. l.
[2]) Bunyitay i. m. 86 és 89. l.

császári sereg; Ali 46 nap alatt cselekedett annyit, mint a császári sereg 8 hónap alatt.

Nagyváradot az Öttingen és Lapatschek ezredek szállották meg, parancsnokává pedig Heissler neveztetett ki, de ez a működő sereghez rendeltetvén, gr. Corbelly által helyettesíttetett.

Most már Lipót csakugyan tartott Te Deumot és veretett emlékérmet is.

«Mikor a törökök végleg kivonúltak Nagyváradról s már a város határán túl jártak: a pasa felment egy ház tetejére, hogy onnét még egyszer visszanézzen Nagyváradra. És nézte sokáig, búsan keservesen».

«Arra a Nagyváradra, amit akkor a törökök itt hagytak nekünk, mi is búsan, keservesen nézünk; de arra a Nagyváradra, amit azóta atyáink buzgósága és saját szeretetünk Isten segítségével itt újra alkotott, már örömmel, büszkeséggel nézünk. Adja Isten, hogy a késő nemzedékek még több örömmel, még több büszkeséggel nézhessenek!» Így végzi Bunyitay érdekes füzetét.

RÓNAI HORVÁTH JENŐ.

HADI TÖRVÉNYKEZÉSÜNK EMLÉKEIBŐL.

I.

A PALOJTAI CSATA 1676.

Anno 1676. die 10. Mensis Decembris, in libera ac regia civitate Carponæ, Comitatus Zoliensis, én *Diossy* Ábrahám, nemes Hont vármegyének szolgabírája, *Rakoczy* Pál, azon említett nemes vármegyének esküttye, — az méltóságos *Szelepcsényi György* esztergomi érsek és magyarországi locumtenens kegyelmes urunk ő nagysága compulsorium parancsolatja mellett, az tekintetes és nagyságos gróff Gyarmathi *Balassa Bálint* úr ő nagysága instantiájára, — szedtünk néminemű bizonyságot, előnkbe adatott Deutrumnak continentiája szerént, mellynek seriesse következik alább megírt mód szerént.

De eo utrum:

1. Tudgya-é az tanu, hogy ha az *Korponai* præsidiariussok zászlóját elnyerte-é az török Palojtánál lévő minapi veszedelemkor, vagy nem? — és az melly katona ki vitte, az vissza is hozta-é, dicsértetvén mind magyar, mind horvát vitézektől jó maga forgolódássaért?

2. Magyar sereg kimenetelekor, jó szokás ellen és mind főkapitány, mind több hadi tisztek híre nélkül és akarattyok ellen, lövetett-é az várossi magistratus hírt; az mely lövés ártalmas volt-é, és ha nem esett volna, közelebb nem érhették volna-é az törököt?

3. Kimenvén az zászlóval, odamenet is kik maradtak el az zászló alól és mi okbúl?

4. Meddig űzték az törököt Széchényhez, és mulattak-e valahol, és mi okból és mennyi ideig?

5. Kik maradtak el az zászlótúl, közelebb is menvén Széchényhez s hányan, és tisztek híreivel-é vagy akarattyok nélkül?

6. Mint lett az megtérés; melly uton érte el az török az katonákot?

7. Mennyire volt attol az helytől az magyar gyalog?

8. Mi okbul történt, hogy ezen, s nem az bátorságossabb úton jött vissza az vitézlő rend?

9. Minek előtte az törököt látták, lett-é és mi okból az vitézlő rendnek zászlója alól elszéledése, és sok híjával volt é harczkor az zászló a miatt s mi okból és mi módon történt zászló alatt való számnak diminutiója?

10. Meglátván az törököt, mehettek volna-é más vagy bátorságossabb helyre előtte, vagy *Kékkő* felé, vagy az gyalogság felé, ha nem bíztak volna emberségekhez?

11. Mennyi számú és sergű török lehetett az, és — az kereszténység az árkon innen, az török túl lévén — mellyik sereg, által az árkon menvén, ütött az törökre vagy tolta volt az törököt, mint lett az harcz?

12. Ki, s mi módon, melly sereg kezdte az szaladást; s mi okbol esett meggyőzettetése az harczon a mieinknek, s mi formán?

I. Testis, generosus Dominus *Michael Balogh* sub juramento fassus est: Azt tudja mondani az első punctumra, *Ujvári Jánosnak* adta kezébe kapitány uram maga zászlóját. Becsületesen, vitéz módra hordozta az zászlót az harczon. Mind oda menet, mint visszajövet, maga hozta az zászlót; az török kezében nem volt. Mindvégig maga vitézűl hordozta.

Ad 2. vallja: Én nem tudom, ki lövetett; de ártásunkra volt az lövés. Ha nem lőttek volna, talán hamarébb elértük volna az törököt.

Ad 3: Oda menet — tudja azt fatens úr — hogy *Szuhán* táján maradt el az zászló alól *Kiss András* és *Baytai* Gergely.

Ad 4: Tudja azt, *Galábocs* nevű faluig űzték az törököt, melly ugyan egy mélföld Széchényhez. Ott várták fertály óráig az törö-

köt az faluban. Onnan visszatérvén, az hegyen is várakoztak fél óráig az katonákra, az kik *Csalárd* felé mentek.

Ad 5: Kik voltak az katonák, fátens úr nem tudja. Voltak 20 lóval; horvát is volt köztök.

Ad 6: Megindulván az hegyről, egyenessen *Kékkő felé* (az minthogy úgy is volt az rendelés, Kékkő alatt abrakoljanak); azonban Kis-Sztraczintul tértek *Palojta* felé. Nem volt semmi kedve *kapitány Szántó János úrnak* az palojtai úthoz. *Kutthy János* hitette el *horvát-kapitánynyal*, hogy jobb Palojtákra menni, mondván: ne menjünk arra az hegyes útra.

Alsó- és Közepső-Palojták között érte el az török ő kegyelmeket.

Ad 7: Az gyalogot nem tudja fátens úr, mennyire volt.

Ad 8: Refert se ad fassionem suam antecedenter in 6-to Deutri puncto per se factam.

Ad 9: Az harczra mikor öszve mentek, az mint maga fatens úr látta, az magyar sereg — úgy gondolja — lehetett ötven vagy hatvan lóval. Még az harcz előtt elszéledtek egynehányan. Némelylyek Kékkő felé mentek Korponai harminczados úrral; *Kuthy János* penig egynehány lóval Alsó-Palojtától elrugaszkodott az maga pusztájának vigyázására; az többi, ki hol maradt, fatens úr nem tudja.

Ad 10; *Az gyalogsághoz nem bíztak;* nem is tudták, hol vagyon. Másutt nem lehetett az harcz, mert mindjárást hátokon volt az török.

Ad 11: Három zászlóval volt az török. Mennyi számú lehetett, fatens úr nem tudja; hanem azt tudja, hogy Vicekapitány úr zászlójával, maga is Vicekapitány úr fatens úrral együtt, az árkon által mentek. Meg is fordították az első török sereget; az hátán is mentek az árkon túl egy jó hajításnyira. Ott megfordította ő kegyelmeket az második sereg. Az harcz helyén, az mikor öszve mentek, több nem esett el egy lónál.

Ad 12: Azután látta fatens úr, hogy megfordította ő kegyelmeket az török; az horvát-seregnek az hátullya indult meg, úgy jött rajtok az török.

II. Testis generosus Dominus *Joannes Czingel* sub juramento fassus est ad primum:

Tudja azt nyilván fatens úr, mivel akkor is hogy megfordította ő kegyelmeket az török, fatens úr zászlótartó mellett talált esni, hogy azon zászlótartó *Ujvári János* nevű katona emberűl, vitéz módon viselte magát, mind által az árkon vitézül, törököknek vivén az zászlót, mind peniglen, hogy törököt zászlónak kopiájával szúrt is, közötte járván az töröknek, fatens úr látta. S azt is tudja s látta, megfordítván ő kegyelmeket az török, becsületesen hozta el az zászlót, — senki sem nyerte el töle.

Ad 2: Nihil.

Ad 3: Tudja, hogy *Galabocsig* mind horvát, mind magyar sereg *űzte az újvári törököt*, a mint hogy ott a tájon egy törököt is fogtak magyar katonák. Némely része peniglen mind horvátnak s mind katonának Galábocson *túl is volt.*

Ad 6: Tudja, hogy Kuthy Jánosnak volt kedve s akarattya, a mint hogy a kapitányoknak is ő persvadealta: palojtai völgyön térjenek meg. Azt is tudja, valami pusztájára némelly katonákkal előre rugaszkodott; nyilván való dolog lévén az is, hogy alkalmasint ide s tova oszlott volt mind katona s mind nemes ember, hogy a törököt látták s nekiek ereszkedett.

Ad 11: Tudja, hogy megegyezvén rajta az kapitányok, csak megütközzenek az törökkel: magyar zászlót vitték mindjárt töröknek. S az magyar sereg megütközvén az törökkel s által menvén az árkon, aki köztök volt, az törököt meg is futamtatták s űzték. Azonban nekiek ereszkedvén két zászlóalja török, megfordította ő kegyelmeket. Az mint visszaűzte, fatens úr maga horvátok seregére szaladott. Látta: *Iwanowich* úr seregének eleivel helyben állván, az eleje lőtt ugyan az törökökhöz, az mint hogy magát fatens urat csak meg nem lőtték — kire nézve nyeregőre borúlt s meg hozzájok szaladhatott, — és fejét fel vetette, látta, hogy már szaladott horvát seregh. A kinek is — látta — hátulja kezdett szaladni, a mikor reájok űzte fatens urat a török.

III. Testis. Strenuus *Nicolaus Nagy*, Korponai ő Felsége katonája, sub juramento fassus est ad primum:

Nyilván tudja, hogy Ujvári János nevű katona vitte ki Korponai magyar zászlót, és ugyan ő kegyelme hozta vissza fatenssel együtt. Nem is látta, hogy azon zászlót a török elnyerte volna, hanem vitéz módon hordozta és emberűl viselte magát.

Ad 2: Tudja, hogy ha az álgyúlövés nem esett volna Korponán, eleit is vehették volna az töröknek; de a lövést meghallván az török, annál jobban szaladott Széchény felé.

Ad 3: Oda menet, tudja fatens, hogy *Kis András* részeg volt, lovárol patkója is el esett, *Szuhannál* el kellett maradni *Bajtaival* együtt, a kinek hasonlóképpen lovárol patkója el esett.

Ad 4: Tudja, *Galabocs* nevű faluig űzte az sereg az újvári törököt. Fatens penig harminczad magával *Csalárd* nevű faluig egynehány katonákkal és horváttal űzte azon törököt. Egy kis korig ott várakoztak az törökre, azután az sereg után jöttek, és Galábocson felől az haraszton említett sereggel megegyeztek.

Ad 5: refert se ad fassionem suam in quarto Deutri puncto per se factam, addálván azt, hogy mind magyar s mind horvát tiszteknek hírével volt az ő kegyelmek Csalárd nevű faluhoz való menetelek, horvátok wachmajsztere is jelen lévén ő kegyelmekkel.

Ad 6: Az megtérése magyar és horvát seregnek lett Galábocs nevü faluból egyenesen Kékkő felé; a mint hogy úgy is volt a rendelés: Kékkő alatt abrakoljanak a katonák. Vicekapitány Szántó János úrnak nem is volt kedve, hogy más felé ment volna. Azonban szegény Kuthy János úr az alsópalojtai útat jobban dicsérvén horvát-kapitány Iwanowics Ferencz úrnak, Kis-Sztráczin túl Palojták felé vitte az sereget. Azután Alsó- és Közép-Palojták között érte el az sereget az török.

Ad 7: Az gyalogrol nem tud semmit.

Ad 8: Refert se ad sua priora.

Ad 9: Tudja, hogy minek előtte az törököt látták volna, egynehány korponai nemes uraimék, magok bizonyos dolgaiban, Kékkő várába mentek, — a ki mindenestül 5 vagy 6. lovasbul állott, — Kuthy János úrral penig ment nyolcz vagy kilencz lovas katona Palojtánál lévő pusztájára. *Két katonát penig az egész sereg akaratjából és parancsolatjából Kis-Zelő felé küldtek volna jobb vigyázásnak kedvéjért, hogy már az katonák az egy újvári törököt megfogták.*

Ad 10: Tudja azt is, hogy a midőn már az törököt meglátták, nem volt módjok hogy másfelé mehettek volna; *az gyalogságot nem is tudták hol légyen.* Hanem csak ott kellett az harcznak meglenni.

Kékkő felé indultak volna ugyan, de nem ejthették módját, árkos helyek miatt elmehettek volna, hanem a míg a katonának a hátulja a törökkel beszélt: mindjárt hátokon termett a török.

Ad 11: Vallja azt is, hogy aki elsőben az keresztyénségnek rajtajött, egy zászlóalja — száz lovasból álló — lehetett, az kivel erőssen megharczoltak volt. Meg is tolták őket derekassan a magyarok elannyira, hogy szaladásra is vette az dolgot; de ellenben ismét két zászló alja jött rajtok, az sok puskalövést nem állhatták, úgy tolták meg osztán a magyarságot, mivel a nagy árkok miatt nem szaladhatott a nép. Együvé szorult volt az árokban és a miatt veszett.

Ad 11: Tudja fatens, midőn megnyomták az első török sereget és megnyomta azután az több török sereg, úgy látta, hogy a hátulja az horvátságnak kezdett szaladni, az után az magyarság is egyaránt, mivel nem bíztak már magok emberségekhez.

IV. Testis. Jeney János, Korponán lakozó szabad legény, —

V. testis Ujvári János ugyanott lakozó szabad legény, —

VI. testis Szabó Gyurka ugyan Korponán lakozó szabad legény, — jurati, examinati fassi sunt per omnia affirmative et directe, uti tertius præcedens in ordine testis.

Mi felyül denominált bírák, accommodálván magunkat megírt Méltóságos Locumtenens Urunk Ő Nagysága compulsorium parancsolatjához, ezen attestatiókat fideliter peragáltuk, és Gróf Urunk Ő Nagyságának, saját kezünk subscriptiója és pecsétünk alatt kiadtuk.

Actum Anno, die, et loco, quibus supra.

Idem qui supra Abrahamus Dióssÿ, judex nobilium Cottus Honth. mp. per quem et correcta. (Pecsét.) Idem qui supra Paulus Rakoczÿ juratus assessor Cottus Honth. mp. (Pecsét.)

(Eredetije a kismartoni fölevéltárban. Registratura.)

II.

ANNO 1664. DIE 5. JULII LÁTTATOTT TÖRVÉNY.

Causa Illustrissimi ac excellentissimi Dominis Comiti *Francisci de Nádasd* Judicis Curiæ Regiæ &c. uti Supremi Generalis et *A.* (= *Actoris:* vádló)

contra *Blasium et Michaëlem Horvát* Illustrissimi Domini Comitis *Nicolai Draskovics* de Trakostyán &c. *hajdones* veluti *I-k* (= *Incattusok:* vádlottak).

Pro Domino Comite Generale proponitur: Hogy jóllehet említett Nádasdi Ferencz Urunk ő nagysága, mint generalis, bizonyos edictumokat adott volna ki, mellyek nélkül az hadi állapot nem is viseltethetnék; mindazonáltal ezen *I-k* megvetvén az ő nagysága edictumát, 3. præsentis ezen táborhelyen tisztviselőjökre, *Szeredi* István uramra mezételen kardos kézzel támadtanak, meg is sebesítették (contumatia ducti). Minek okáért azon Generális uram ő nagysága (mint illyen ő nagysága-edictuma megszegők ellen iuxta vigorem ejusdem edicti) törvényt láttatott.

Pro *I-k:* Jelen lévén a megnevezett *I-k* magok mentségire mondják, hogy Horvát Mihók feküvén ágyában, úgy ment volna reá az istrásamester, és feküvő heliben nagy fejszével verte volna, de ő semmi fegyvert nem vont, és ha magát nem oltalmazta volna, talán megölte volna.

Horvát Balás pediglen nem tagadja, hogy ő vágta volna meg az istrása mestert, de az istrása mester verte őtet is elsőben; maga óltalmában cselekedett, ha mit cselekedett.

Pro Domino Comite *A:* Protestatur super confessatis Blasii Horvát, et iuxta meritum actionis peteret judicium. Quantum ad Michælem similiter Horvát, non constare allegationem ipsius. Cupit ut edoceat, alioquin contra eundem judicium.

Ambo *I.* statuunt testes ad edocendam responsionem ipsorum.

De eo utrum?

Tudjátok-e, hogy az istrása mester támadott volna ezen Horvát Balásra és mi okbul; és ha maga oltalmában kardoskodott-e? Hasonlóképpen, hogy Horvát Mihók nem vont volna-e kardot azon istrása mester ellen?

1-mus Testis Gregorius *Radosics* juratus et examinatus fassus est, hogy jelen volt, látta is szemivel, midőn az istrása mester reámenvén Horvát Mihókra, feküvő heliben verte volna nagy fejsze fokával, ezen fátens ott húst főzvén társával, *Biró* Györgygyel együtt, úgy vonták el az istrása mestert Horvát Mihók verési-

től. Ezen verekedést látván Horvát Balás, megszidta az istrása mestert a lélekivel, jó vagy (úgymond) itt vitézkedni.

Azon istrása mester fordulván azon Horvát Balásra, azt is keziben levő doronggal (mivel már ezen fátens társaival eggyütt az fejszét elvonta keziből) úgy ütötte fejbe, hogy az vér lefolyta; melyhez képpest azon Horvát Balás is kardot rántván, úgy vágta volna azon istrása mestert.

2-dus Testis Georgius *Biró* juratus et examinatus fassus est per omnia uti Primus.

3-tius Testis Stephanus *Feöldi* similiter fassus est.

Deliberatum est.

Considerálván Generalis Urunk ezen *I-k* ellen proponált actiojokat, és azon *I*-knak arra tett feleleteket és bizonyitássokat; mivel Horvát Mihók az el vett bizonyságok fassiójokból ártatlannak találtatik: annak okáért simpliciter absolváltatik.

Horvát Balás pediglen, mivel kardoskodott és istrása mesterét megvágta (jóllehet részszerént in sui defensam cselekedte ugyan), de mezítelen karddal nem köllött volna magát oltalmazni (holott az kardoskodás az edictumokban seirió tiltva légyen) annak okáért megpáczáztatik és elbocsáttatik.

III.

ANNO 1664. DIE 10. JULII LÁTTATOTT TÖRVÉNY.

Præsentibus Dominis Joanne *Nagy*, Francisco *Bíber*, Francisco et Ladislao *Nagy*, Francisco *Anyus*, Matthæo *Nagy*, Paulo *Vitnédi*, Nicolao *Falussi*, Melchiore *Taynai*, Georgio *Teveli*, Balthasare *Gubassóczi*, Demetrio *Szilládi*, Joanne *Kéri*, Francisco *Sőllyő*, Paulo *Balogh*, Valentino *Fitos* et aliis compluribus.

Causa Domini Magistratus veluti *A*.

Contra Georgium *Dávid* in vinculus adstantem veluti *I*.

In persona ejusdem Domini Magistratus proponitur: Hogy ezen fellül megírt *I*. külömb-külömb helyeken, s külömb-külömb

időkben, ez jelen való táborozásban, és elsőben *Vat*nál, azután pedig *Vat*tul való idejövetelben az útban, egynehány ízben esküvéssel mondotta, hogy ő a törökök közibe megyen, mivel hogy ottan jobb állapottya volna, hogysemmint itten, s annyit nem koplalna. Illyen gonosz szándékát azért az Úr ő nagysága nem akarván elszenvedni mint Magistratus, megfogatván, kivánja törvény szerint megbüntetődjék.

I. Personaliter in vinculis asstando tagadja, hogy semminemű szót ollyant ejtett volna, kivel ollyan gonosz szándékját és akaratját jelentette volna; hanem az sok nyomoruság miatt és az éhségre nézve mondotta volna, hogy hazájába megyen.

M. Refert se ad testium fassiones. Quos ipsos et statuit ut possint examinari.

Primus Testis Joannes *Szabó* Annorum circiter 25, juratus, examinatus, fassus est: hogy nyilván hallotta szájából sokszor ut in collateralibus, qua se relegat.

Secundus Testis Martinus *Szálik* Annorum circiter 28, juratus, examinatus fassus est: hogy nyilván hallotta sokszor szájábul, jobb volna bémennünk, s nagyobb becsületünk is volna, hogy semmint itt koplalnunk.

Tertius Testis hic Petrus *Biró*, Annorum circiter 27. Quartus in collateralibus, idem fatetur, ut in collateralibus, ad quæ se relegat.

Quartus Testis hic Matthias *Péntér*, Annorum circiter 15 in collateralibus Quintus, juratus, examinatus fassus est ut in collateralibus, addito, hogy eggyütt lévén ezen fatens azon *I*-val, mondotta ezen fátens az *I*-nak: úgy hallom most is más várat ví az török; melyre az *I.* azt felelte: adja Isten, hogy megvegye, hiszem magam is törökké leszek.

Deliberatum est:

Consideralván az Dominus *A.* Magistratusnak az *I.* ellen erigált actióját, az *I*-nak is arra tött feleletét, s végtére az előállított bizonyságokat jól megexaminálván, s fassiójokat calculálván: mivelhogy két bizonyságnak vallásából világosan kitetszik ezen *I*-nak lator istentelen szándékja és fenyegetőző mondása, s azon

kivül az több fátensek hütös recognitiójok is az dolgot sulyosítják és aggraválják, az *I.* pedig semmivel nem tudja világosan magát menteni. Annak okáért ezen *I.* mint afféle istentelen és pribékségre indult szándékú ember érdeme szerint megbüntettetik és feje vettetik.

Levata causa Domini *A.* Francisci *Nagy* Capitanei.

Contra Michaëlem *Oli* veluti *I.* Et in persona Domini *A.* procurator Michaël *Simon* proponit: hogy ezen *I.* nem gondolván azon, hogy a hadi közönséges törvény is azt tartja, mind pedig fő generalis Urunk ő nagysága s maga kapitánya száma nélkül halállal való büntetés alatt megparancsolta, hogy senki az zászló aló1 tisztviselője híre nélkül el ne merészeljen menni; ezen *I.* pedig nem hogy csak valami magános dolgára hír nélkül el igyekezett volna, de most újabban, harmad vagy negyednappal azelőtt, fölvévén az ő fölsége pénzét teljességgel elszökött, az minthogy három vagy négy mélföldnyiről ugyan maga kapitánnyától utjában arczul találtatván, visszahozatott. Annak okáért mindaféle ő fölsége pénzivel elszökött hópénzes köteles katona iuxta vigorem militaris disciplinæ megbüntetődni kivánja és törvényt vár.

I. Personaliter asstando dicit: Nem volt elszökésre való szándéka; hanem sákmányra ment volt ki az több katonákkal, és *Ormándi* uram hadára akadván, azokkal mulatott ott kinn, azonban érkezvén *Bottyáni* Christuph Uram hada, azoktól hallotta, hogy a Hadnagya, úgymint *Nagy* László Uram ő kegyelme is zászlóstul jönne utánna. Ő kegyelmét akarta megvárni a révben, fáradt állapottal lévén a lova, nem akarta fárasztani. Félt, hogy elal a lova, de az elszökésre való szándékja nem volt.

Pro *A.* Nyilván tudta az említett *I.*, hogy nemhogy háromnégy mélföldnyire szabad lett volna zászlója kivül menni és harmad-negyednapig oda mulatni, de csak az egy éjeli kinnhálás is fölöttébb tilalmas volt. Annak okáért nem köllött volna hír nélkül zászlójától annyira fáradni; sőt nemcsak mostani és első cselekedete, hanem Vatról is elszökvén kapitánnya híre nélkül majd két hétig s még tovább is oda csavargott: annak okáért *mind a féle csavargóra* petit ut supra. Accedálván az is, hogy az mikor az több társai elszöktenek, ugyan megmondották egymás között, hogy az ki

el akar velünk jönni, mi elmegyünk, el jöhet; az ki pedig nem akar eljönni, lássa ha vissza megyen. Melyre bizonyságot is adducál. Más az, hogy elszökő szándékát azzal is bizonyította, hogy most az fogságbul is elszaladott volt.

Deliberatum est.

Considerálván az Dominus *A.*-nak az *I.* ellen erigált actióját, viszont az *I.* arra tött qualificált feleletit is, hogy tudniillik nem lött volna szándéka az elszökésre, hanem csak az lovának bágyatt volta miatt köllött ott kinn maradni: ezen qualificatáját ha megbizonyítja *I.*, fölszabadul ugyan az Dominus *A.* keresetitől, de csavargásáért megverettetik; hogyha pedig harmadnapig meg nem bizonyítja, — érdeme szerint megbüntettetik és fölakasztatik.

(Eredetiek a kismartoni fölevéltárban, *Registratura*, I.)

Dr. Merényi Lajos.

POZSONY VÁROS TÖRTÉNETÉBŐL.[1])

POZSONY A HONFOGLALÁS IDEJÉBEN, A 901. ÉVI POZSONYI CSATA.

A morva birodalom, melynek területéhez Pozsony, az egykori Vratislavia tartozott, a IX. század végtizedéig állott fenn. Ekkor a mily váratlanúl, oly gyorsan egy nagy kihatású esemény véget vetett létezésének. A magyarság, kizavartatva a besenyők által etelközi azaz moldva-oláhországi hazájából, a mai Magyarország elfoglalására indúlt. Megkerülve a keleti Kárpátokat, e hegyláncz éjszaki szorosain át az ország belsejébe nyomúlt. Talán egy nemzet sem ismeri oly részletesen a maga országának elfoglalását, mint a magyar. Egy régi krónikája, melyet egy névtelen szerző írott, kiről biztosan csak annyit tudunk, hogy Béla királynak jegyzője volt, nyomról nyomra beszéli el a honfoglaló ősök országszerző munkáját.[2]) Ezen elbeszélést az újabb időkben úgy a külföldi, mint a hazai írók közül többen erősen kifogásolták. A mi történetíróink közül sajátszerűen épen a legkitünőbbek. Csakhogy ha az okokat kutatjuk, melyek miatt e királyi jegyző könyvének hitelességét elvetették, azon meggyőződésre kell jutnunk, hogy kifogásolásuk csak részben igazolt. Azt mi sem tagadjuk, hogy a névtelen jegyző szószármaztatásai tudatlanságon alapúlnak. Az is igaz, hogy nála az események évszámai rendszerint hibásak. Áll,

[1]) Részlet Ortvay Tivadar «Pozsony város története» czímű, mai füzetünkben ismertetett művéből.

[2]) *Anonymi Belae regis notarii de gestis Hungarorum liber.* A bécsi cs. könyvtár XIV. századi hártya-codexéből kiadta Endlicher: *Rer. Hungaricar. Monumenta Arpadiana.* Sangalli 1849. 1—54. ll.

hogy személyleírásai egészen önkényteles. Áll, hogy a maga kora szemüvegén át tekinti a régibb századokat, minélfogva földadományokról beszél, holott a honfoglaláskor csak megszállási földszerzésekről lehet szó. De viszont másfelől az is bizonyos, hogy ő a történeti események elbeszélésénél az apáról fiúra átörökölt nemzeti hagyományt közvetíti velünk. Könyvének kétharmada okvetlenül olyan, melyet mint becseset és elfogadhatót nagyra kell tartanunk. Magának a honfoglalás történetének elbeszélése is a könyv becses kétharmadához tartozik.

A honfoglalás általános történetéből megtudjuk azt, hogy Pozsony és vidéke még csak Felső-Magyarországnak, Erdélynek s a tágas Alföldnek elfoglalása után került a hódító magyarság kezére. A hódító magyar, a vizek irányát követve, sok óvatossággal és hadi bölcseséggel nyomúlt honszerző műveletében előre. A Zagyva-völgyéből kiindúlva Szoárd Kadocsa és Huba vezérek Gömörbe s innen a Balogháton és a Rima völgyén át Nógrádba hatoltak. Majd az Ipoly völgyén aláereszkedve, a Duna felé tartottak. Aztán az Ipolyon s a Garam vizén átkelve, a barsmegyei erdős hegylánczon át a Zsitva felé tartottak. Innen a Nyitra partjához jutottak, majd a Vághoz, melynek mellékén Sempte, Galgócz, Trencsén, Bolondócz és Bán várakat mind a maguk kezeibe kerítették. Megrakva e várakat magyar harczosokkal odább vezették a győztes sereget a Morva folyó felé, hol az ország határait megállapították.

E győztes hadjárat véget vetett a morva-szláv birodalomnak, mert Szvatoplukot a magyarokkal egyidejűleg Arnulf német király is megtámadta nyugat felől. Hogy a magyarok tulajdonképen e hadjárat alkalmakor Arnulf király szövetségesei voltak, ezt az egykorú német évkönyvek is mondják.[1]) Magát a háborút ezen évkönyvek a 892-ik évre határozzák.

Feltünő a névtelen jegyző előadásában mindenesetre az, hogy a Vágtól a Morváig terjedő terület meghódítását közelebbről nem érinti. Pedig ha a magyarság e területen is lépésről-lépésre nyo-

[1]) *Annales Fuldenses*, Pertznél: *Mon. Germ. hist.* Script. I. 408. *Annales Sangallenses majores*, Pertznél i. h. I, 77. Liutprandi *Antapodosis*. Lib. I. Pertznél i. h. III. 276. 279. *Annales Alamannici*, Pertznél i. h. I, 52.

múlt előre, akkor bizonyára e terület kézrekerítése nem tartozott épen a legkönnyebb munka közé. Ugyanis a Kis-Kárpátok itt a Vág és a Morva folyók között összefüggő akadályt vonnak, melynek legyőzése amaz időkben a lovas seregnek bizonyára nem csekély fáradságot okozhatott. A Névtelen nem is említi s hallgatásából mi azt következtetjük, hogy ép e vidék meghódításának emlékét a nemzeti hagyomány, melyből a Névtelen merített, nem örökítette meg. Ezt pedig csak úgy értelmezhetjük, hogy feltesszük, *miszerint a magyar sereg tettleg a Kis-Kárpátokon át sem kelt.* Épen az a körülmény, hogy a morvákat nyugat felől Arnulf csapatai szorongatták, érthetjük meg azt, hogy a magyaroknak a Kis-Kárpátokon való átkelésére szükség sem volt. A Morvának országhatárúl való kijelölése is inkább a szövetkezett két hadviselő fél kölcsönös megegyezésének eredménye volt. S ebből magyarázzuk meg továbbá azt is, *hogy az éjszak-nyugati Felföldnek elfoglalásában semmi szó sincsen Pozsonyról,* melyet a nemzeti hagyomány különben ép úgy örökített volna meg, mint a Garam-, Nyitra-, Vágmenti várakat.

Felfogásunkat egyébiránt még egy másik szembeötlő körülmény is igazolja. Nemcsak Pozsony területe, de nagyobb körű vidéke, mondhatni egész Pozsonymegye is *a megszállásnak mi nyomait sem mutatja.* A Névtelen hűen előadja, hogy Nyitra várában és vidékén Huba vezér telepedett meg, ki különben a Zsitva mentén is terjedelmes földeket szállott meg. A Vág torkolatánál Ketel szállott meg kunjaival. A Vág felsőbb mellékén Galgócz táján Lél foglalt hadai számára földeket.[1]) Hogy ilyes foglalások *Pozsony környékén* is történtek volna, annak mi hire sem szállott reánk. Nem is lehet tehát meglepő, hogy későbbi okiratok sem pótolják a krónikás hallgatását. *A nagykiterjedésü Pozsonymegyében csak három nemzetség ismeretes: a Salamon-, a Magyar- és az Etre-nemzetség.* Ám ép a nemzetségek hiánya jelezi legjobban az eredeti foglalási földek hiányát. Pozsonymegyében ugyan sok a kisbirtokos, de kevés a nagybirtokos, mert eredetileg kevés volt a szállásföld, mi csakis abban lelheti magyarázatát, hogy a honfoglaláskor őseink a Kis-Kárpátokig nem jutottak, ámbár az ország határául a Morva lett tényleg kitűzve.

[1]) *De gestis Hungarorum liber*, cc. XV. XXXIII—XXXV.

Hogy Pozsony a vezérek egész korán át előtérbe nem lép, részint szintén az imént mondott körülményre vezetendő vissza, részint pedig arra, hogy a tisztán csak lovassággal harczoló magyarság szemében a pozsonyi várhegy nem azon fontossággal birt, melylyel az a rómainak avagy a quádnak szemében. Pozsony fontossága csak a királyság megalapításával lép ismét előtérbe, midőn egy oly istitutionak lesz főhelyévé, mely hadi és polgári természeténél fogva a főhelynek szükségképen nagy jelentőséget adott.

Még mielőtt azonban a királyság s vele Pozsony nemzeti jelentősége megszületett volna, egy nagyszerű esemény, merő esetlegességből, már is világtörténelmi hírnévre juttatta városunkat. E nagyszerű esemény a *907. évi német-magyar csata* volt.

Már előzőleg mondottuk, hogy Aventinus Vratislaviat, illetőleg Bresburgot említi. Ez említés a 907-ben a németek és magyarok közt vívott nagy csata elbeszélésének alkalmából történik. Okai és következményei a következők:[1])

[1]) Ludovicus rex Germaniæ, atque Boiorum ex omni Boiaria peracto delectu, Anassiburgium novam Boiorum coloniam se confert. Adsunt episcopi monachorum antistites, proceres Boiorum, quinto decimo Calendas Julii anno Christianæ salutis noningentesimo super septimum. Ibi decretum omnium sententia Vgros Boiariæ regno eliminandos esse. Vires igitur ex universis Boiariæ provinciis ex Nariscis, Boethis, Chamabis, Vindelicis, Noricis, Vennonibus, Athesinis, Stiriis, Venedis, Charinis, Carnis contrahuntur: bellum Vgris indicitur, intento infestoque exercitu utraque Danubii ripa, proceres Boiorum in hostes contendunt. Ludovicus cum Burckardo Bathavensi episcopo, Arabone præfecto, Anassiburgii substitit. Belli deinde periti, omnes copias in tria agmina partiuntur. Luitpoldus Austriaci limitis dux, ripa Aquilonari, Meridionali vero in parte Theodomarus archimysta Juvavensis, Zacharias Sabonensis, Otto Fruxinensis, cum monachorum præsulibus, Gumpoldo, Hartvico, Helmprechto *Vratislaviam* usque procedunt ibique castra faciunt. Eodem in Danubio navibus copias Sighardus Senonum princeps cognatus regis, Ratholdu-, Hattochus, Meginuvardus et Eysengrinus dynastæ Boiorum perducunt.

Nec Vgri segniciei atque socordiæ, ubi se tantis apparatibus peti vident, se dedunt. Cuncta antea, que necessaria forent, arma, viros, equos comparant, iamque non pro gloria, sed salute pugnaturi, acriter resistunt. Interim aliquot equites, cæteras Boiorum legiones lacessere iubent. Regesque utrique infinito equitatu, quo plurimum tum valebant, agmen episcoporum incessunt: quasi perrupturi aciem pernicibus equis magna vi impe-

Árpád vezér halála után kiskorú fiát Zsoltot választották meg fővezérnek. Lajos német király e kedvező pillanatot felhasználni akarván, a magyarok megtámadására határozta el magát, annak reményében, hogy a gyermek-fejedelem alatt a veszedelmes pogány szomszédokat mindenkorra ártalmatlanná teheti. E végből tehát nagy sereget gyűjtött 907-ben junius havában. E hó 17-dikén ő maga állott e sereg élére, mely az Ennsen túl Ennsburg vára és Sz. Florián kolostora között táborozott. A hadi terv szerint a jobbára nehéz gyalogságból állott haderőnek három hadoszlopban kellett a Duna völgyében előnyomulnia. A Duna jobb és balpartjain, valamint magán a Dunán. A Duna jobb partján haladó hadoszlopban Dietmar salzburgi érsek, Zakarias säbeni, Otto freisingi püspökök, Gumpold, Hartvich és Helmprecht apátok zászlóaljai voltak a nevezett urak vezérlete alatt. A Duna balpartján Luitpold keleti határgróf vezénylett. A Dunán a hajóhad haladt a király rokona Sieghard herczeg, valamint Rathold, Hatto, Meinhard és Eisengrin bajor főurakkal. A dunai flottát a két folyamparti hadoszlop volt födözendő. Maga a király a tartalékssereggel Ennsburgnál maradt s mellette Burghard passaui püspök és Aribo gróf tartózkodtak.

E haditerv félreismerhetetlenül az volt, melyet 791-ben Nagy Károly császár az avarok ellen hajtott végre. Ő maga vezette volt a Duna jobbparti hadosztályt, a Duna balpartit vezéreire bízta, míg a bajorok a hajókon szállíták az élelmi és hadi szereket a sereg után. Akkor is az Ennsnél gyűlt össze a sereg, mely 52 nap alatt a

tunt: ingentem sagittarum imbrem infundunt, Boios spiculis, quæ corneis arcubus iaculabantur, obruunt, rursusque cedunt. Velociores erant, quam exercitus noster gravi armatura instructus. Rursus cum procul abesse credebantur, et fugiebant. Dum te vicisse putares, in discrimine maximo eras. Eminus sagitta Vgri inimicos petebant. Nec enim aperto Marte, pedestri prælio, acie congredi, ense cominus pugnari, vrbes obsidere, oppida oppugnare, castella expugnare tum noverant: sed nunc cedendo, nunc vrgendo, insidiisque dimicare soliti erant. Et tantus in illis dolus, tanta velocitas, tanta peritia militiæ inerat, ut absentes, an præsentes, fugitantes, an instantes, pacem simulantes, an bellum gerentes, perniciosiores essent, in incerto haberetur. Dum igitur vasto impetu aduolant, rursus verso equo instant: utroque modo spicula spargunt, leta ingerunt, dextra, læva, a fronte, a

Rába torkolatáig nyomúlt előre, az avarokat megverte s győzelmesen tért vissza.[1])

Amit Nagy Károly aggodalommal indított meg, mit az is bizonyít, hogy az Ennsnél három napon át készűlt seregével ima és bőjt között a hadjáratra, azt Lajos király s népe nagyobb önhittséggel vélték végrehajthatni. Mert kétségtelenűl ezen önhitségre vonatkoztató az egyik annalista kifakadása, melylyel a királynak superbiaját említi. Amint a készülődés nem volt egyforma, úgy az eredmény sem volt az, bár a hadi terv ugyanaz volt s jóformán az ellenség is, mert úgy az avar, mint a magyar egyaránt lovasságot képezett.

Az Ennsen innen tanyázó magyarok, látva a túlnyomó erőt, azonnal visszavonúltak. Erre a németek három hadosztálya akadálytalanúl *Vratislavia* azaz *Pozsony* tájáig nyomúlt előre. A magyarok mindössze csak apróbb lovas csapatokkal nyugtalanították volt eddig a német sereget, úgy hogy a salzburgi érsek a további előnyomulást veszélyesnek tartva, Pozsony irányában megállapodott, hol a könnyű magyar lovasság csatározásai ellen csak czélszerűleg megerősített táborában találhatott biztonságot. Miután

tergo incursant: nostros defatigant: tandem vndique ingruunt, vndique Boios fessos invadunt, superant, sternunt, cædunt, quinto Idus Augusti, Noctuque clanculum Danubium tranant, Luitpoldum legatum Ludovici, Eysengrinum epularum magistrum, cum omnibus copiis, cum quindecim dynastis in castris trucidant. Postridie, hoc est tertio Idus Augusti, eos, qui ad naves erant, facile absque labore, metu perterritos, simile strage adficiunt.

Tres dies continenter irato cælo pugnatum. Maxima pars nobilitatis Boiariæ perit, vulgus promiscuum sine numero occisum. Luitpoldus dux orientalis Boiariæ, author generis regulorum Boiariae, præfectorumque prætorio Rheni, cum vndeviginti Boiorum dynastis, quorum hæc sunt nomina, cæsus est, Piligrinus, Dietpoldus Hebbo, Eysengrinus, Hatechus, Bero, Rudmundus, Leitfridus, Waltherus, Arebertus, Babo, Iringus, Gundboldus, Eysengrinus, Hathochus, Meginuvardns, Ratholdus, Albertus, Luitpoldus, hunc nostrorum principum progenitorem Nariscum, Boethumque, ex prosapia Imperatorum, et regum nostrorum oriundum esse, in diplomatibus vetustis reperio. (Joannis Aventini *Annalium Boiorum Lib. IV.* 19—21. cc. 449—451. pp.)

[1]) *Epistola Caroli Magni ad Fastradam* an. 791.

azonban a nemzetségek zászlóaljai megérkeztek, az összes magyar haderő az ellenség hadtesteit külön-külön s legelsőbben is a főpapok táborát határozá megtámadni. Iszonyú volt a viharként rohanó magyar lovasság támadása, nyilaik zápora tetemes veszteséget okozott a bajorok sűrű soraiban, de a rövid heves roham az erős fekvésű tábor tömeges ellenállását egyszerre nem bírta megtörni. A magyarok ekkor, hogy czéljokat érjék, a lassúbb, de biztosabb módhoz folyamodtak. Egyes kisebb csapatokban véletlenül rohanták meg az ellenséget s épen oly gyorsan száguldoztak vissza táborukba, mind roham közben a német táborra, mind visszavonulásukkor üldözőikre szakadatlan nyilazva. Éjjel nappal, jobbról balról, mindaddig folytak e csatározó támadások, míg az ellenség e folytonos zaklatásban kifáradva erejét és bátorságát nem vesztette. Ekkor minden oldalról tömeges rohamot intéztek a lankadt bajorokra s augusztus 9-dikén a megvívott tábort összetiporták. Dietmar érsek, Ottó és Zakarias püspökök s több főpap a diadal helyén halva maradtak s táboruk kincsein a győztes magyarok osztoztak.

Még azon éjjel a legnagyobb csendben átúsztatott a Dunán a magyar hadsereg s másnap hajnalban, mielőtt Luitpold a túlparti szerencsétlenségről értesülhetett volna, ennek táborát is fölveré, zavarba hozá s csaknem egészen megsemmisíté. A fővezéren s Eisengrin királyi főasztalnokon kívül tizenkilencz bajor főúr esett el a viadalban s ezrenként borították a csatatért a lekonczolt németek tetemei, kik közül csak kevésnek sikerült Ennsburgba Lajos királyhoz menekülni. A bajor nemesség mind ott veszett.

Harmadnap a hajóhadra került a sor. Ezt a fedező hadosztályok tönkretétele után kétségbeesés szállotta meg s a magyarok győzelme e napon az előbbieknél még könnyebb lőn. Sieghard herczeg csak futással menthette meg életét. Rathold, Hatto és Meinhard a halottak közt maradtak. Így a magyarok három napon át három sereg fölött ünnepeltek tökéletes diadalt.

A koczka fordúlt s a támadottak támadókká váltak s nyomon űzték a szétvert hadak megfutamodott maradványait, melyekkel csaknem egyszerre érkeztek Ennsburg közelébe. Útközben Szent-Pölten monostorát is felégették. Lajos király pihent hadával ellenök vonúlt. A tért, melyen a két seregnek találkoznia kellett, oldalt erdők szegélyezték s ezeket a magyarok szokásuk szerint előre erős

csapatokkal rakták meg. A királyi sereg támadása után a magyar lovasság csakhamar futásnak eredt, a németek diadalt reménylve hévvel nyomúltak utánok, de amint az erdő mellett elhaladtak, a lesben álló csapatok borzasztó riadással kitörve hátba támadják őket. E pillanatban a futamodók megfordítják lovaikat és sűrű nyilazással fogadják üldözőiket, kik két tűz közé szorítva s néhány pillanat alatt bekerítve, fegyvereik csapásai alatt hullottak el. A király kevesed magával csak nagy bajjal menekülhetett Passauba.[1])

[1]) Lásd Szabó Károly: *A magyar vezérek kora* 148—154. ll. Hogy a német hadsereg veresége *teljes* volt, azt az egykorú és közelkorú évkönyvírók sem tagadják. Az *Annales Alamannici* ad an. 907 írják: Baiovariorum *omnis exercitus* ab Ungaris occiditur. (Pertznél i. h. I, 54.) Az *Annales Laubacenses* ad an. 907: item bellum Baugauriorum cum Ungaris insuperabile atque Liutpoldus dux et eorum superstitiosa superbia (crudeliter) occisa *paucique christianorum* evaserunt interemptis multis episcopis comitibusque. (Pertznél i. h. I, 54.) Így az *Annales Einsiedlenses* is. (Pertznél III. 141.) Az *Annales Augienses* ad an. 907: Baiovarii ab Ungaribus interficiuntur. (Pertznél i. h. I, 68.) Az *Annales Salisburgenses* ad an. 907: Bellum pessimum fuit. (Pertznél i. h. I, 89.) Az *Annales S. Emmerammi* ad an. 907: exercitus Baiowariorum occisus fuit. (Pertznél i. h. I. 94.) Regino folytatója ad an. 907: Bawarii cum Ungariis congressi multa cæde prostrati sunt, in qua congressione Liutpoldus dux occisus est. (Pertznél i. h. I, 614.) Az *Annales Corbeienses* ad an. 907: Baioariorum gens ab Ungariis *pene deleta* est. (Pertznél i. h. III, 4.) Az *Annales Hildesheimenses* ad an. 908: Liudboldus dux cum aliis multis interfectus est ab Ungariis. (Pertznél i. h. III, 52.) *Herimanni Augiensis Chronicon*-ja ad an. 907: Baioarii cum Ungariis commissa pugna victi sunt. (Pertznél t. h. V. 112.) Az *Annales Admuntenses* valamint az *Auctar. Garstense* ad an. 907: Dietmarus Salzburgensis archiepiscopus occiditur ab Ungaris cum Utone et Zacharia aliis duobus episcopis. (Pertznél i. h. IX. 565. 573. 771.) Az *Annales Ratisbonenses minores* ad an. 907: interfectio Baioriorum. (Pertznél i. h. XIII, 47.) Az *Annales Altahenses* ad an. 907: occisio Bawariorum in gentili gladio. (Pertznél i. h. XVII, 583.) A mi a halottas könyveket illeti, csak egyes adatokkal támogatják, illetőleg kiegészítik az évkönyveket. Így a *Necrologium Merseburgense:* Thietmarus archiepiscopus, Zacharias episcopus, Udo episcopus, et alii multi ab Ungariis occisi sunt. (*Neue Mittheilungen* XI. 236.) A *Necrologium Wizenburgense:* Uodo episcopus obiit cum aliis multis apud Ungros occisis. (*Archiv v. Unterfranken*, XIII. 24.) Egy X. századi freisingi martirologium: III. Non. (Julii) bellum Baioariorum cum Ungariis in Oriente. (*Annalen zur bayr. Gesch.* VII. 451. 479. és *Forschung. zur deutsch. Gesch.*

Egy hírneves német történetíró, Dümmler, bár kénytelen elismerni e hadjáratnak a német seregre való vészes kimenetelét,[1]) a pozsonyi csata leírását mégis nem tartja valószínűnek.[2]) Igaz, a ki a csatát leírja, nem egykorú író, hanem az 1500 körül írt Aventinus, ám hogy a csata leírt részletei épen nem általa költöttek, az kétségtelen. Az újabb nyomozások tisztába hozták, hogy Aventinus részletes adatait a bajor kolostorok, nevezetesen a nieder-altaichi monostor egykorú, de ma már nem található évkönyveiből merítette.[3]) Amúgy is e részletek nem olyanok, melyek valószínűtlenséget tartalmaznának. Azok pontosan megfelelnek a magyarság hadviselési modorának s csakis az nem tarthatja azokat valóknak, ki e hadviselési modort nem ismeri.

A XVI. században, mikor Aventinus krónikáját írta, a magyarok taktikájáról mi helyes ismerettel sem bírtak a németek. Aventinusnál tehát fel nem tehetjük, hogy ő olyan részleteket gondolhatott volna ki, melyek a magyarság régi taktikájának teljesen megfelelnek. Mióta a byzantinusok, nevezetesen VI. Leo és fia Biborban született Konstantin császárok művei[4]) közkézen forognak,

XV, 164.) A *Kalendarium Laureshamense:* III. Non. Julii: *Pessimum bellum* de gentilibus. (*Martirolog. Adonis.* II, 691.) A *Necrologium Frisingense:* II. Non. Jul. Outo episcopus Frisingensis obiit és a *Necrologium Scheftlarense* ad Jul. 6: Otto episcop. Fris. (Hundt: *Urkunden des Bisthums Freising aus der Zeit der Karolinger*, 49. l.)

[1]) Mit diesem gewaltigen Siege war das Bestreben der Ungarn als einer selbständigen Nation in den von ihnen eingenommenen Sitzen für die kommenden Jahrhunderte gesichert. *Geschichte des ostfränkischen Reiches.* Második kiad. 1888. III, 549.

[2]) Ueber die Unglaubwürdigkeit der Schlachtbeschreibung Aventins habe ich mich schon früher ausgesprochen; nicht einmal den Namen der neunzehn gefallenen Grafen (unter denen mehrere doppelt) möchte Wert beizulegen sein, da wenn sie aus einem Todtenbuche stammten, der Schlachttag doch wenigstens richtig angegeben sein müsste. I. h. III, 548.

[3]) Szabó: *A magyar vezérek kora*, 153. l. Marczali: *Ungarns Geschichtsquellen im Zeitalter der Árpáden*, 147. l.

[4]) Leo császár *Taktikája* Schegk Jakab latin fordításában megjelent 1554-ben. Görög és latin szöveggel kiadta Mursius Leydenben 1612-ben. Újabb kiadását Arcerius Sictus gondozta 1613-ban. Javított kiadást tett közzé Lami János Florenzben 1747-ben. Német nyelven 1781-ben látott napvilágot. A magyarokra vonatkozó részeket kitünő magyar fordításban

a X. századbeli magyarság harczviselési módja iránt teljesen tájékoztatva vagyunk. Leo császárnak saját érdekében feküdt e harczmód felől helyes ismereteket szerezni és közölni. Ő a taktikáról szóló művét nem írta más czélból, minthogy tábornokainak helyes utasításokat adjon egy netáni görög-magyar hadjárat lehetősége tekintetében. Helytelen dolgokat leírni annyi lett volna, mint tábornokait félrevezetni. A magyarok hadakozása módját pedig helyesen ellesni, neki, ki a magyarokkal folyton érintkezett, nagyon is módjában állott.

Ha már most Leo császár közléseit tekintetbe vesszük, akkor pillanatig sem kételkedhetünk azon, hogy a pozsonyi csata, úgy amint azt Aventinus leírja, egészen a magyar hadviselési mód szerint folyt le. A magyar mint sorlovasság különös előnyt tulajdonított annak, hogy támadó hadsorai egy megszakítatlanúl összefüggő egészet ne képezzenek. Hadsoraiban mindig az intervallumok lettek alkalmazva, mert ez által könnyebben győzhette le a terep akadályait, de másrészt hatályosabban is intézhette a vele szemben álló ellenség ellen száguldozó rohamait. Az intervallumos hadsoroknak természetes előnye volt az is, hogy kisebb csapatok könnyebben válhattak el a főcsapatoktól, mi megint azt hozta magával, hogy kisebb csapatok is könnyebben váltak független hadműködésre alkalmasokká.

A 907-ik évi hadjáraton is azt látjuk, hogy a kisebb csapatok rajongják körül a benyomuló németséget, melynek erejét a kisebb, de folytonos zavarok által csakhamar kifárasztják. A nélkül, hogy árthatott volna a váratlanúl meglepő s ép oly gyorsan ismét elszáguldozó lovascsapatnak, maga folytonosan szenvedett egyre ismétlődő támadása következtében. 907-ben is e folytonos támadások annyira megviselték a német hadsereg jobb szárnyát, hogy kénytelen volt táborba szállani. Az elsánczolás volt a magyarsággal szemben az egyedüli mód, magát annak csapásai ellen megvédeni. Mint lovas nép őseink várak és kerített helyek ostromára kevésbbé

Szabó Károly tette közzé az *Új magy. Múzeum* 1851. évf. 1. füz. és innen *Kisebb tört. munkái* I. kötetében 76—95. ll. — Konstantin császár *De administrando imperio* és *De Ceremoniis* czímű művei a *Corpus Hist. Byzant.* bonni kiadásában jelentek meg.

voltak alkalmasok. Fegyverzetök sem volt olyan, hogy az ily ostromot sikerrel végrehajthatták volna. Ha mégis kényszerítve voltak erődített helyeket ostromolni, azt akkép eszközölték, hogy az ily helyeket körűlzárva tartották s így az élelmezéstől elmetszették. Ilyképen természetesen a siker nem állott be rögtön, pedig egész taktikájuk s strategiájuk a gyorsaságra volt alapítva.

Nagyon értjük ennélfogva, hogy a német hadsereg jobb szárnyát csak több napi ismételt rohamok után zavarhatták össze s így Aventinus tudósítása a hitelesség teljes bélyegét viseli magán. Azonkép áll ez azon közlésére nézve is, hogy a magyarok a németek jobb szárnyának leverése után a Duna folyamot átúszták s még mielőtt győzelmök híre átjuthatott volna a túlsó partra, már rázúdultak a tulsó ellenséges hadosztályra is. Őseinknél a folyamoknak lovaikkal való átúsztatása közönséges dolog volt. A byzantinusok megemlékeznek a tömlőkről is, melyeket folyamokon való átkeléseknél használni szoktak.

Mikor Aventinus azt adja elő, hogy Ennsburg közelében a jobbra balra álló erdőkbe leseket helyeztek el, az szintén olyan intézkedés, mely teljesen megfelelt a magyarság harczmodorának, s így nincs Aventinus közlésében egyetlenegy olyan adat, melyet mint valószínűtlent el kellene vetnünk. Ezt csak olyanok vetik el, kik nem tudják s nem akarják felfogni, hogy volt légyen olyan nemzet, mely túl tett a németen, akár hadi tudomány, akár polgári szervezettség tekintetében. S hogy maga Dümmler is ezek közé tartozik, legjellemzőbb a német tudományosságra nézve.

Az időt illetőleg a források eltérnek ugyan egymástól, amennyiben némelyek a 907-dik, mások pedig a 908-dik évre határozzák meg,[1]) de a kritikai összevetésből immár kétségtelen, hogy e nagy harczi esemény 907-ben július 5-dikén vagy 6-dikán történt.[2])

[1]) 908-ra teszi Regino folytatója s utána a hildesheimi és a weissemburgi évkönyvek. Ugyanez évre határozzák a nagyobb sz. galli évkönyvek, valamint aschaffenburgi Lambert is.

[2]) Szabó Károly augusztus 9—11-ikére teszi (*A magyar vezérek kora* 150. l.), a merseburgi halottaskönyv junius 28-ikára (*Neue Mittheilungen* XI, 236), a salzburgi necrologok jul. 21-ikére (*Archiv für österr. Geschichtsquellen*, XIX. 262. XXVIII. 31. 118.), a scheftlarni halottaskönyv julius 6-ikára. Úgy Dümmler (*Gesch. des ostfränk. Reiches*, III, 548) mint Giese-

Sokkal bajosabb azon terűletet kijelölni, melyen Pozsony közelében a híres 907. évi ütközet lezajlott. Minden mégis a mellett szól, hogy e terület *Pozsonyon felül* keresendő. A németek jobb hadosztálya nyilván azon az úton mozgott előre, mely már a X. században is ott vezetett el, melyen ma a bécs-pozsonyi országos út vonúl. Ez út elég szorosan a Duna folyását követi. A bal hadosztály útját azonosíthatjuk azon úttal, mely Bécsből Enzersdorfnak, Orthnak, Wagramnak, Kopfstettennek, Engelhartstettennek tartva a Morvához vezet. Ez az út, a Duna nagy árterülete miatt, a Dunától kissé kitérő s a közte és a Duna között levő szigetség által a jobb Dunapart felől szemmel sem kísérhető. Ez a terület mindenesetre jobban felel meg a csata szinhelyének, mint a Pozsonyon alól levő, hol a Duna, a mint Pozsonyt elhagyja, legott tömérdek ágra szakad, melyek a Csallóközt képezik. Bajos föltenni, hogy a magyar lovasság itt kelt volna át a Dunán, mely tulajdonkép kettős átkelés lett volna, miután a Duna Pozsonyon alól két főágra szakad. Ellenben Pozsonyon fölül az átkelés könnyebben történhetett meg s a mellett a távolságok olyanok, hogy a német balhadosztály valóban mitsem hallhatott a jobbparti eseményekről. Véleményünk tehát az, hogy *a német püspökök seregét Pozsonytól délnyugatra a petronelli síkságon érte utól sorsa, mig a balparti hadosztályt a Morva-síkon, mely később is ismételten gyilkos csaták szinhelyévé lett.*[1])

A mi a 907. évi nagy ütközet következményeit illeti, azokról a német krónikák elég érthető felvilágosítást adnak. A magyarság erejének öntudatára ébredve, ezentúl fékevesztetten Nyugat-Európára zúdult. Virágzó tartományok, gazdag városok és monostorok dúlásuk áldozataivá lettek. Az egész bajor föld menthetetlenné lett. Sanct-Florian, Mattinghofen, Mondsee, Öttingen, Chimsee, Tegern-

brecht (*Geschichte der deutschen Kaiserzeit*, I, 172. 805.) a régibb feljegyzésekre nagyobb súlyt fektetvén, a julius 5—6-diki keletet tartják elfogadhatóbbnak.

[1]) Ezzel nyilatkoztunk azokkal szemben is, kik a csata szinhelyének *Győr vidékét* mondják, vagy pedig kik, mikép Weiss is (*Geschichte der Stadt Wien*, 1882. I. 55.) *Pozsony* és *Ménfő* között haboznak. Győrről és Ménfőről itt szó sem lehet s az egész állítás nem egyéb, mint a pozsonyi csatának némely győrvidéki későbbi csatákkal való összezavarása.

see, Schliersee, Schäftlarn, Benedikt-Beuren, Kochelsee, Schlehdorf, Staffelsee, Polling, Diessen, Sandau, Siverstat, Thierhaupten, Westobrunn, Freising, Regensburg külvárosa, Osterhofen, Nieder- és Ober-Altaich mind hamuvá égtek. Fel lettek e helyeken a királyi lakok, temetkezési helyek s monostorok dúlva. Lajos király már nem mert többé bajor földön tartózkodni, s Németország biztosabb nyugati részébe huzódott. Az Ennsen alól fekvő szép vidék egészen a magyarok birtokába került s még az augsburgi nagy vereség után is egész Géza vezér idejéig birtokukban is maradt.[1])

Tekintettel e nagymérvű pusztításokra, egy osztrák történetíró mondhatta ugyan, elismerjük, «hogy a magyarság csakis a német cultura árán foglalt helyet Európában»,[2]) ám másrészt igen illő lett volna ezen történetírónak a későbbi történet ama tanúságáról sem megfeledkeznie, mely szerint a tatár- és törökvészszel szemben ép ezen magyarság lett a német, de sőt az egész nyugateurópai cultura megmentőjévé.

ORTVAY TIVADAR.

[1]) Szabó: *A magyar vezérek kora*, 154—155. ll.
[2]) Weiss: *Geschichte der Stadt Wien*, I. 55.

III. KÁROLY HÁBORÚJA A TÖRÖKÖKKEL 1737—1739.

Sakir bej és Szubhi török történetírók leírása szerint.

MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

AZ 1152. (1739). ÉV ESEMÉNYEIBŐL.

A fölséges hadsereg kiindulása Hisszardsik mezejéről és Belgrád várának ostroma.

Az iszlam fényes oltalmazója a szerdar-i ekrem a boldogság helyén látogatást tett s mivel ez ideig annyi költekezés és a hadsereg fárasztásának tulajdonképeni czélja az volt, hogy Belgrád vára, mely az egykori ozman szultánok közül Magyarország meghódítója, néhai Szulejman szultán khán — irgalom és bocsánat neki — fényes győzelmei által a boldogságövezte magas birodalom gyűrűjének köve és a jól védett iszlam tartományoknak csodálatos szerkezetű erős lakatja volt, ámde a magas Allah rendelése által a sátánok országa, az átkozott, hitetlen ördögi németek ragadozó körmei közé esett és egy ideig e gonosz lelkek kezében maradt, ezért tehát, hogy Szulejman e gyűrűje, a hitharcznak háza, Belgrád bevétessék és meghódíttassék; Rebi-ül-akhir hó tizennyolczadikán szombati napon az egész diadalmas sereggel Hisszardsikból felkelve rendkivüli sietséggel Senidse falunál szállottak meg.

A következő napon a mondott faluban maradván a szerdar-i ekrem az összes vezérekkel, főnökökkel, janicsárokkal, tűzérekkel és más hitharczosokkal korán reggel megindulva Vepracsar síkján

fekvő Khalilpasa árkain átment s miközben a hitvány ellenség erős és gondozott sánczaiba szerencsésen belépett, az említett vártól negyedórányira levő külső város ellen rohamot intézve, azt felégette s a benne talált férfiak és asszonyok foglyokká lettek. Ezután a levert hitvány ellenség futásban reménykedett s megemlékezve arról, hogy a győzelmes sereg Belgrád várát fogja ostromolni s mivel eme vár védelmi eszközeinek berendezésére gondjuk nem volt s a bástyák és falak legnagyobb részénél ágyúik nem voltak s félelem és zavartsággal a kapuk elzárására erejük hiányzott s biztos volt, hogy azon esetben, ha az iszlam sereg lábaporával rohamot intéz ellene, annak megvédésére nem lesznek képesek, ennélfogva néhány előkelő katonát kiküldöttek, hogy a vár átadása föltételeinek megállapításával békét kérve a háborút abbanhagyják. Ámde mivel a nagyvezír a vár átadásával meg nem elégedvén, a békéről egyezkedni sem akart, míg *Temesvár* és *Pétervárad* át nem adatik, azért ezen ügynek maguk között való megbeszélésére néhány napi halasztást kértek s ez alatt a vár védelmére szükséges dolgokat tökéletesítették s megerősödve a falak mögött daczoltak s az iszlam félre a harcz súlyának gonoszságát hozták. A magas vezéri parancs következtében tehát az említett hó tizenkilenczedikén vasárnap Allah segélyével a vár körűlzárásához kezdettek s a sánczokban teljesen elhelyezkedtek.

A vidini szeraszkier megérkezése a Temes folyóhoz.

A jelenlegi vidini szeraszkier Tuz Mehemed pasa a korábban kibocsátott magas rendelet értelmében a vele levő iszlam sereggel Krassovából elindult s az említett hó huszonkettedikén déltájban Hisszardsik várával szemközt levő helyre érkezett s onnét a következő napon a magas hadseregtől két órányira fekvő *Pancsova* falu közelében a Temes folyó partjain sátort ütött, minek láttára mindnyájan örvendeztek.

A hit ellenségeinek találkozása a vidini szeraszkierrel.

Mikor az igazhitűekkel együtt a fekete arczú hitvány pogányok a Duna folyón átkeltek, átmenetelök után néhány napra

gonosz táborukba Erdélyből huszezernyi istentelen sereg érkezett segítségül, minek következtében újra erőhöz jutván, sebesültjeiket elkülönítették s hajókon Péterváradra küldötték s a Dunán levő hídjaikat felszedve az említett szeraszkiertől két órányira a Temes folyónál helyezkedtek el, sőt azután ezen is átkelve zászlóaljaikat elrendezték s baljóslatú lépteiket egyenesen az iszlam sereg ellen intézték. Eme meglepetésszerű mozdulatból a szeraszkier észrevette szándékukat s az említett hó 23-ik napján csütörtökön Murteza pasát egy sereg ellenségvadászó vitéz katonával kiválasztva előre küldötte, ő pedig a többi muzulman hősökkel utána jött.

Murteza pasa kiindulási helyéről másfél órányira ment s ekkor az ellenség zászlóaljai feltüntek s mivel egymáshoz közel voltak, azért a vele levő erős szívű bajnokokkal Allah nevét kiáltva az ellenség ellen rohamot intézett s az útjában talált zászlóaljakat megbontotta és ágyúikat elhallgattatva, a sors kerekét az átkozottaknál megállította. Az ütközetben jelenlevők ellenséges vérözönnel s a hullák szennyével jelelték meg ama helyet.

A szeraszkier az ütközettől felórányira levén, egy lépést előre nem mozdult, az ellenség tüzére vizet nem öntött, minek következtében az ütközetre újra erőt kerestek s a csata tüze fellángolt s teljesen körűlzárták a hitharczosokat, kik a hangyaszámú ellenséghez képest úgy voltak, mint egy pohár víz a Feketetengerből Sirin helyén. Amint így a hithősök a segítségtől elválasztva látták, hogy az ellenség hatalmában vannak, valamennyien a fölséges Istenhez fohászkodva, a villogó kard fényét mutatva, azzal az eléjük jövő ellenséget felgyújtották s a menekülés útjára tértek, csakhogy ezáltal némelyek a boldogság birtokosai közűl is a vértanúság házába jutottak. A többi iszlam seregeknél is, mikor e dolgot szemlélték, a megállapodás és kitartás megszünt s a jó rend köteléke felbomlott s a futó csapatok irányában mind visszahuzódtak. Ezután már lehetetlenség volt megállapodni, ezért a szeraszkier is a nélkűl, hogy a sátorokból és podgyászokból valamit elhagyott volna, az összes seregekkel a mondott helyről *Új-Palanka* felé fordította visszatérése kengyelvasát, a mi az egész igazhitű közönségben szomorúságot és álmélkodást keltett.

(Tuz Mehemed pasa ezért büntetésből letétetett s helyébe az akermani vali Memes pasa neveztetett ki szeraszkierré.[1])

A franczia követnek a győzelmes táborba hivatása.

A franczia királynak a közbenjárással megbizott követéhez futárok küldettek s őt a boldogság kapujától (Konstantinápoly) a szultáni hadsereghez hívták s midőn ő Nis városához érkezett, az idő és a körülmény kivánalma szerint egy ideig az említett várban való maradása volt szükséges. Mostanában pedig a gonosz ellenség száma és nagysága tudva levén s Allah segélyével Belgrád várának is a szultáni jogar alá tartozása közel volt, ezért most már az említett követnek a táborban való jelenléte indokolt vala. Ezért a szerdar ekrem a meghívó levéllel egy embert elküldött hozzá, hogy az említett követ Nisből a szultáni táborba jöjjön.

Követ érkezése Belgrád váráról.

A pancsovai ütközet után a hitvány ellenség táborának azon vidéken való maradásra nem levén ereje, Szalánkemén tájékára huzódott vissza s mikor ezt a várbeli átkozottak megtudták, az ostrom és a vár bevételének félelme fogta el őket, mivel ezentúl a táborból a várba segítséget küldeni nem volt lehetséges. Ezért tehát a háború tűzzuhatagjának s a gyász és nyomorúság nagyságának megérkezése előtt a bocsánat és békekérés erős fala mögé vonulva az ellenállásból származó kár elzárása végett a tisztek közül *gróf Grosz* nevű kapitányt egy titkár kíséretében a várból kiküldötték, ki miután követi minőségét tudomásúl adta, a janicsár parancsnok irnokai közül Ozman jazidsi-(irnok)-val kicseréltetvén a nagyvezér színe elé vezettetett. A kölcsönös üdvözlések után az említettnek kellő módon értésére adatott, hogy a nevezett várnak minél előbb történendő átadására nézve a megegyezés szükséges s miután ő minden körülményt látott és hallott, ezeknek elmondása és hírül adása végett elbocsájtatván, az említett napon a várba visszaküldetett.

[1]) E személyváltozásról külön fejezet szól, de annak egész terjedelmében való lefordítását mellőzhetőnek vélem.

Wallis levelének érkezése a békekérés ügyében.

Ezután Dsemadi-ül-evvel hó 8-ik napján az említett ismét eljött s *Wallis* főtábornoktól levelet hozván, a nagyvezér elé kísértetett. E levél a diváni tolmács által lefordíttatván, megértett tartalmában ez vala: «Az örökkétartó magas birodalommal szemben ellenállásunk lehetetlensége a felséges német császárnak tudomására hozatván, futárom most megérkezett s Belgrád vára átadásán kívül a barátságos viszony ügyének siettetése végett a császár engem teljhatalmú megbizottá nevezett ki s hogy tovább vérontás ne történjék, a jóságos béke megkötésére jóakaratot kérek».

E levél tartalma a jószándékú magas birodalomnak tudomására hozatott, hogy a szövetségbontó ellenség a szerencsés erejű, segélyadó zsarnokság-boszuló, koronás magas fölséggel való illetlen cselekedeteit szánja és bánja s a magas birodalom nagyságát és dicsőségét megismerve, a bocsánat és könyörgés szegélyébe fogózkodik. Megfontolás után jóváhagyatott tehát, hogy kérelmökre kegyelem adassék s ennek következtében a szerdar ekrem azon levélre a bölcseség módja szerint választ írt, melyben azt mondta, hogy először is Belgrád várát haladéktalanúl adják át s azután a magas birodalom dicsőségéhez és méltóságához illő módon, ha békekívánságuk van, annak tárgyalásába ugyanakkor belefognak. Ha pedig a vár átadásában késedelmet mutatnak, «akkor az Isten segítségével s a világ ura szerencsés erejével, úgymond, már készen vagyunk, hogy a várhoz menjünk s megérkezve azonnal nyilt rohamot és támadást intézünk ellene s ekkép sok ember élete megsemmisül s a várban levő dolgok s különfele tárgyak hadi prédává válnak». Ezen erőt és hatalmat mutató levél a várba küldetett.

A Száva folyón a hídnak elkészítése.

Belgrád vára a Száva folyó túlsó partján fekvő zimonyi oldalról is ostromoltatott s a várban levő átkozottak erősen szorongattatván, mivel a Pétervárádról küldött élelmi szerektől és segítségtől elvágva voltak, azonkívül, hogy a vár bevétele könnyűnek mutatkozott, még a boszniai vali is, (ki már korábban a hadsereg

segítségére a várhoz érkezett [1]), a vele levő boszniai vitézeket a túlsó partra átszállítván, a hitetlenek országát a hitharcz helyévé tette, a miből a hűtlen ellenség meggyengülése és az iszlam hősöknek sok zsákmányhoz való jutása származott. E közben nagyon helyesnek látszott a Száva folyón egy hídnak verése s tüstént a szükséges deszkáknak és más kellékeknek beszerzéséhez kezdettek s a főszámvevő Khalil efendi is a híd építése fölött való felügyelet végett kiküldetett. Ámde mivel korábban Tuz Mehemed pasa hanyagsága következtében a Boszniából megindított hídépítési eszközök nem érkeztek meg, ezért a szegény defterdar az élelmi készleteket hozó kompok közül száz darabot összevásárolt s a hit ellenségei által korábban a hídépítésre hordott deszkákat és gerendákat, valamint a meghódított városok épületeiben levő nehéz fenyüdeszkákat kocsikon az említett helyre hordatta s a defterdar és a nevezett főszámvevő éjjel-nappal sátoraikba soha alvásra le nem feküdtek s a híd építéséhez fogva, a Duna és a Száva partján embereiket folyton foglalkoztatva, azok a vallás és magas birodalom szolgálatában teljes bátorságot és kitartást mutattak, minek következtében a híd rövid idő alatt a Száva közepén levő *Csengiane* szigetnek nevezett nagy szigetig ért s onnét Zimonyhoz közel eső helyre lett vezetve.

A vidini szeraszkier Memes pasa kiküldetése a Belgráddal szemközt fekvő ellenséges sánczok elfoglalására.

Belgrád várának átellenében, a Duna túlsó partjához közel eső kis szigeten fekvő s a hitvány ellenségnek erősítést adó sánczok elfoglalása a várnak azon oldalról való ostromlására alkalmul szolgálandó volt, ezért a fentebb említett vidini szeraszkiert elküldötték, ki tehát a vele levő iszlam sereggel az említett sánczoknak átellenében fekvő helyre ment s néhány napig összes ágyúival az ott levő szerencsétlen pogányokat szorongatta s a sziget sánczaihoz közeledve, hogy a túloldalra átmehessen, a szükséges hídat elkészítette. Ezután egy csapat átvonúlt s a következő napon az összes

[1]) Egyik előző fejezetben van leírva a boszniai Ali pasának Belgrád alá érkezése, de annak lefordítását szükségtelennek vélem.

iszlam hősökkel támadásra indult. Ámde mivel a sziget nagyon erdős volt, az említett sáncz megrohanására nagyon szűk útra voltak szorítva, de még azonkívül, midőn a hit ellenségei az iszlam hősöknek előrenyomulását látták, a szűk útra ágyúkat is helyeztek el, a parton levő táborukból pedig segélycsapatokat nyertek, minek következtében nyilt rohamra nem voltak képesek. Mivel azonban a sánczok bevétele szükséges volt, ezért éjjel-nappal való harczoláshoz fogtak.

A franczia követ megérkezése a táborba és a béke megkötésére vonatkozó tárgyalások.

A Nis várából elhivott franczia követ az említett hó (Dsemadi-ül-evvel) 3-ik napján a szultáni táborba ment és megérkezve, a szerdar ekrem sátorához közel készített sátorba szállott. Ezután a szerdar ekremmel való találkozása előtt Wallis tábornoktól újra levél érkezett, melynek tartalmában ez vala: «A békére vonatkozó ügyeknek tárgyalása, valamint a franczia követtel való találkozás után minden körűlménynek megbeszélése czéljából, ha megengeditek, második tábornokunkat, *Neuberget*, teljhatalmú megbizottul elküldjük». Az említett tábornoknak elküldése jóváhagyatott s a szerdar ekrem az engedélyt tudató levél megírását megparancsolta.

A következő napon, mialatt a franczia követ a szerdar ekrem sátorához jött, az említett tábornok is néhány közkatona s egy titkár kíséretében a várból kijött s midőn a táborba érkezett, a szerdar ekrem sátorához közel eső helyen számára is sátor állíttatott. Másnap reggel a diváni tolmács közvetítésével meghatalmazása minőségéről megkérdeztetvén, kijelentette, hogy a császár részéről a béke megkötésére teljes hatalommal megbizatott s a császárságtól ezen ügynek elvégzésére való teljhatalmú megbizatását átadta. Az okmányúl szolgáló s bemutatott levelek lefordítása után azok tartalma állításával egyező volt, ezért a franczia követtel való találkozása megengedtetett.

A franczia követ közvetítésével az említett tábornok néhány nap multával a béketárgyalások megkezdését kérte, minek következtében a szerdar ekrem is kedvezéskép a jelenlegi tábori birót

Eszad efendit, ki ezen ügyre a magas felségtől már annak előtte kiküldve volt és a reisz-ül-kittab *Musztafa efendit*, továbbá *Ragib efendit* kiküldötte s régi szokás szerint a tárgyalásra egy külön sátor rendeztetett be, melyben háromszor jöttek össze s a béke ügyét egyenkint tárgyalás alá vették. Különféle eszmecsere után az utolsó gyűlésen az említett tábornok legvégső megbizatása szerint megállapították, hogy *Oláhország* az alatta értett *Új-Oláhország* és *Ada-Kale* függelékekke lés a paszszaroviczi határvonaltól Belgrádig menve, egyik oldalon a Duna, másik oldalon a Száva által határolt szerb tartományok *rájáikkal* együtt a magas birodalom tulajdonában legyenek. A reájuk háramló szégyen megszüntetésére abban állapodtak meg, hogy mivel Belgrád vára azon állapothoz képest, melyben annak előtte volt, midőn a magas porta birtokolta, az ostrom napjaiban megrongáltatott, a tulajdonképi várnak ezután kijavitandó falai, valamint azonfelül a városban és a várban körülbelül 6000 piaszter [1]) költséggel nyugoti formában emelt magas épületek, fegyvertárak és más hasonló épitkezések fentartassanak, ezeken kívül azonban a tulajdonképi váron kívül eső s a környéken fekvő raktárak és bástyák, valamint erődítmények falai lerontassanak. A meghagyandó új épületek fejében a várban levő ágyúk, hadi szerek és élelmi készletek nekik átadassanak. S még azon feltétel alatt, hogy *Bejürtlen* (Sabácz) vára eredeti alakjába visszaállittassék, a Száva és Duna túlsó partjai pedig, miként azelőtt volt, a császár kezében legyenek, Belgrád várának átadása az egyezkedés alapjául elfogadtatott. A további határokkal összefüggő ügyeknek hasonlókép való tárgyalását s a béke megkötését szintén kérte.

Mivel a franczia követ orosz részről is teljhatalmú megbizott volt s miután eddigi dolgai sikert arattak, kifejezte azon kérelmét, hogy ezen ügyre nézve is miheztartás végett utasitást adjanak neki. A magas porta erre is elfogadta őt s 15 napig a kötelező iratok elfogadása és átadásával az ügy siettetése végett az egyezkedést bemutatta. Mivel azonban a nevezett (Szabács) várnak előbbi alakba való helyezése nem hagyatott helyben, azért ő azt válaszolta, hogy Belgrád várának a karloviczi békekötés szerint a hozzátartozó

[1]) اون ایکی بنك کیسه tizenkétezer zacskó, értéke 6000 piaszter.

részekkel együtt való átadása okvetetlen szükséges. Erre azonban az említett tábornok kijelentette, hogy «többre hatalmam s a mondottakon felhatalmazásom nincsen, azért a császár részéről új megbizatásra van szükségem».

Ezután még néhány tárgyaló értekezlet volt s a mondott várnak teljes alakban való átadása fölött egyezkedni törekedtek. Mivel azonban a mondott tábornok a már emlitett feleletet adta s más módon is a szükséges kívánalmak nem voltak meg, azért a szerdar ekrem a táborban levő boszniai vali Ali pasát, a rumeliai vali Ali pasát az összes janicsár parancsnokokkal s a magas porta más főembereivel együtt magához hivatta s az említett körülményt nekik megmagyarázta. Ezek együttesen azt felelték, hogy mivel az ostrom már közel negyven napig tartott, a város falainak belseje pedig poros földdel levén megtöltve, a kilőtt ágyúgolyók azokba belesülyednek, másrészről a behatolásra alkalmas nyílás nem levén, a nyilt rohamra elrendezendő készülődésekre pedig husz napi idő is szükséges, s e közben a hosszas esőzések következtében a sánczokban való megmaradás nagyon nehézzé válik, de azonkívül időhaladtával a hidegség is megjön s a katonaság nagyon elgyengül s ily módon nyilt roham esetén is a vár bevétele nagyon kétséges, ezért jól megfontolva a dolgot, ez előnyös béke siettetésében nem kell késedelmeskedni, különösen midőn olyan erős vár, mint Magyarország kulcsa, Belgrád vára, könnyű szerrel az iszlam uralom alá jut s ezen előnyös ügynek a leírt módon történő bevégződése valamennyi népnek, kicsinyeknek és nagyoknak nyugalmára fog szolgálni. Ezt mondva, azon ügynek az említett módon való bevégzését helyeselték.

A szerdar ekrem tehát ezentúl nem vonakodván, az ügy siettetésére engedélyt adott, minek következtében Dsemadi-ül-evvel hó 27-ikén, keddi napon, megirta a kötelező megegyezést, hogy öt nap multával a hitharcz házának Belgrádnak a magas porta részére való átadása megkezdődjék s azon naptól tized napra az örökkétartó magas birodalom és Németország között létre jött szerencsés béke többi pontjainak eligazítása, megegyeztetése és bevégzése végett ismét tárgyalást kezdjenek. E végett tehát a részéről feltételül tűzött többi pontokat magában foglaló okmányt megírván, az egész táborban levő vezérek, janicsárok agái, az összes parancsno-

kok és előkelőknek bemutatta s az említett tábornoknak, a franczia követnek s a magas porta meghatalmazottjainak czobolyprémes mentét és más ajándékokat, kíséretüknek pedig díszruhát ajándékozott s azután a várba küldötte őket. E szerencsés ügynek bevégzésével azon napon a háború megszünt; a szerdar ekrem is negyven nap óta tartó hányódás után hadi sátorából felkelvén, a régi sánczokon belül levő lakásban megpihent.

A rumeliai valinak Belgrád várába való bevonulása.

A megírt szerződés értelmében az aláírás és megpecsételés ötödik szerencsés napján a dologhoz kezdés nyilvánvaló volt, ámde az említett tábornok erre nem tekintvén, egy nap multával már az ügy siettetéséhez fogott s a városban fekvő és *Sándor herczeg* házának nevezett, sorompókkal és árkokkal kerített erődítményt, mely huszezernyi gyalog és lovas sereget tudott magába fogadni, kiüríteni és átadni kezdette, minek következtében az említett hónapban pénteken a janicsárok közül egy csorbadsi küldetett ki a katonasággal. Miután a csorbadsi az épület főkapujának terén a dicsőséges zászlót felállitotta, ezen tény megerősítése végett a szultáni hadsereg kadija, az érdemes Eszad efendi s az első osztályú defterdar Musztafa efendi, a reisz-ül kittab Musztafa efendi és levélfogalmazó Ragib Mehemed efendi is az említett várba mentek s a *császárkapunak* nevezett kapuhoz érkezve, az említett tábornok fogadásukra eléjök sietett s hozzájuk beszédet intézett, kijelentve, hogy az európai országokban tekintélyes és páratlanúl álló Belgrád vára, a rumeliai tartományok kulcsa, újra a dicsőséges, felséges uralkodó Ozmán-ház tulajdonába ment át. Erre ők is felelték, hogy eme vár Allah khalifája, a világ kegyelmes jóltevője, ő felségének örökölt birtoka volt s valójában mivel ő hatalmas felségének tulajdona, azért jutott idő folytán az ő hatalmába.

Ezután a nevezett házba beszállandó fennebb említett vezér bevonulási idejére vonatkozólag abban állapodtak meg, hogy Dsemadi-ül-akhir hó elején szombaton háromszáz főnyi kísérettel ketkhudája bemenvén, harmadikán hétfői napon kétezer emberrel maga is bemenjen. Ennek következtében Rumeliának valija, a hit javáért és a magas birodalom szolgálatában egy idő óta kiváló

vitézséget és bátorságot mutató s önfeláldozással férfiasságot feltüntető Ali pasa Belgrád és a hozzátartozó vidékek összes ügyeinek elrendezésére tartománya katonaságával a várba való vonulásra kiküldetett, ezért Dsemadi-ül-akhir hó elsején a leírt módon az ő ketkhudája, harmadikán pedig maga is emberein kívül az összes rumeliai *zuemák* és *timariótákat* maga mellé vevén, zászlóalját elrendezvén, zeneszóval a *sztambuli kapunak* nevezett kapun a város erődítményébe bevonult. Mikor a kapuhoz ért, a vár parancsnoka fogadására megjelent s őt üdvözölte, a szultánság becsületéért tehát egy feldíszített lóval ajándékoztatott meg, s ezután az erődítménybe beszállottak. Ugyanezen napon a belső vár kapuinak egyikéhez a janicsárok közül egy csorbadsi kiválasztatott s ez vitézeivel a kapuhoz menvén, a zászlót feltűzte s a kaput elfoglalta.

A béke többi pontjainak megbeszélése a német meghatalmazottal.

Miként fönnebb megemlítettük az egyezkedésben ki volt kötve, hogy annak aláírásától számítandó tizedik napon a többi pontok is megbeszéltessenek, ezért az említett hó hatodikán, csütörtökön, a tárgyalásra kiküldöttekkel a német meghatalmazott és a franczia követ a mondott sátorban nyolcz napon át ismét összegyűltek s a többi pontokat megbeszélték. Minden pont a magas birodalom méltóságához, dicsőségéhez és hírnevéhez méltókép, az idő és az állapothoz illő módon letárgyaltatott s a béke föltételei a dicsőséges, győzelmes, világbiró uralkodó kegyelme és szerencsés erejével huszonhárom pontban megállapíttatván, e pontoknak szerződési okirata megiratott s a nevezett hónap 14-ikén pénteken a német meghatalmazott tábornoknak átadatni határoztatott.

A békeszerződés másolata.

A kegyelmes, irgalmas Isten nevében. A dícséret és dicsőítés igazsága, a hála és magasztalás tárgya, az ég tizenkét bástyája várainak hordozója, a népek irgalma és kegyelmezési helye és napja magaslatainak őrzője, ő felsége, tág terű boldogságos udvarához méltó dolog, a mit a magas kegyelem és igazság elterjesztésével és a tökéletes kegyesség jótéteményeinek kimutatásával az

igaztalanság tárgyainak eltávolítása, az ellenségeskedés arczulatainak megszüntetése, a viszálykodás elmozdítása, a szerencsétlenségek és egyenetlenkedés abbanhagyása, a jól gondozott dícséretes törvény megőrzése, Mohammed jól gondviselt vallásának fentartása, az igazság és jog szabályainak megerősítése, a népek és tartományok állapotainak elrendezése végett ő felsége a khalifaság birtokosa, az igazság méltósága, az igazhitű nép szultánjainak legnagyobbja, a kegyelem kapuja, a boldogság elnyerője, a kormánypálczák és koronák birtokosainak menedékhelye cselekedett és a megszámlálhatatlan imádságok ezreinek, az üdvözlések különféleségeinek, az egymás után érkező nagy próféták gyülekezetének, különösen az emberek ama legdicsőbbjének, a kegyes próféták fejének, a feltámadás napja közbenjárójának, Mohammed el-Musztafának — üdvözlet neki — méltó volt felajánlani, hogy a nagy áldások csodájával a zavar megszüntetése, a szerencsétlenség eltávolítása, a magas törvény parancsolatainak megerősítése, a prófétai hagyomány (szunna) szabályainak végrehajtása végett a boldogság feje, a khalifaság fényes koronájának birtokosa, Allah árnyéka és az iszlam szultánság boldogságos trónjának tulajdonosa, az igazság öltönyével elhiresült és dicső, a magas Allah kegyelmével és segítségével az országok és helyek legnemesebbje, városok és falvak áldása, az egész világ példányképe, a népek zarándoklási helyeinek, a kegyes Mekkának, a fénylő Medinának, az áldott Jeruzsalemnek szolgája és birája, a királyok vágyódása tárgyának, a három nagy városnak Konstantinápolynak, Drinápolynak és Bruszának, azonkívül a paradicsomkert illatú Damaskusnak, az iszlam háza Bagdadnak, a század hasonlíthatlan ritkaságának Egyptomnak, az egész Arábiának, Haleb, Sehba, Irak-Arabi, Adsem, Basszora, Dilem, Moszul, Sehrizur, Diarbekir, Zülkadria és Kurdisztan, Georgia, Erzerum és Szivas tartományok, Aden, Karaman, Van Magreb, Habes, Tunisz, Tripolisz, Cyprus, Rodus, Kréta, Morea, a Fehér-tenger, Fekete-tenger, az algiri partok, Anatolia, Rumelia, különösen még a tatár Kiat, Kapcsak s a Tatárországhoz tartozó vidéken fekvő összes helyeknek, a Kaffa tartománynak s összes függelékeinek, azonkívül a boszniai és szerb tartományoknak, a bennök levő váraknak, az arnoták országának, az egész oláh tartományoknak és Moldvának, valamint más nagy kiterjedésű vidékeknek padisahja,

világforgató király, a birodalom központja, mint szultán szultánnak fia s mint khagan khagannak fia, *Mahmud szultán khán gazi*, Musztafa szultán khánnak, a Mohammed szultán khan fiának a fia, mivel e boldogságot keltő okmány a magas szultáni jelzőbetűkkel díszesítve s a khágánság nagy dicsőségű címeivel ékesítve van, azért a kötelesség kívánalma lett, hogy a rend élő szavának létrehozója, Allah fejedelmeinek tisztelettárgya, Allah népének dicsősége annak tartalmára tekintetet vessen; mivel tehát a keresztény-ség nagy fejedelmeinek dicsősége, a Messias népe nagyjainak dicsőséges választottja, a keresztény nemzetek társadalmi ügyeinek igazgatója, a dicsőség és hatalom szegélyének birtokosa, a tisztelet és felség jeleinek tulajdonosa, Németország, Csehország, Magyarország és a német tartományok és más némely országok hatalmas uralkodója, a keresztény királyok legnagyobbja és legtiszteltebbje, jelenleg római császár *VI. Károlylyal* — kinek engedjen Isten szerencsés véget és vezérelje sugalmazás által az üdvösség és örök boldogság útján — a korábban közöttünk kötött béke ezelőtt némely közbejött esetek és okok következtében felbomolván, három év óta az ellenségeskedés és háborúság tartott s az említett császár óhajtása az, hogy miként azelőtt volt, a barátság és bensőség helyre álljon s az Isten szolgáinak nyugalma és békéje létre jőjjön, ezen ügynek eligazítása végett hasonlókép a kereszténység nagy fejedelmeinek dicsősége, a Messias népe nagyjainak dicsőséges választottja, a keresztény nemzetek társadalmi ügyeinek igazgatója, a dicsőség és hatalom szegélyének birtokosa, a tisztelet és felség jeleinek tulajdonosa, Franciaországnak és némely más tartományoknak és váraknak padisahja, a dicsőséges, nagy és tisztelt *XV. Lajos* — kinek engedjen Isten szerencsés véget és vezérelje sugalmazás által az üdvösség és örök boldogság útján — ő felségének közvetítése és kezessége tiszteletre méltó és gondosnak látszott, ezért az óhajtott béke megkötésére khalifaságtartó királyi udvarunk kapujánál tartózkodó követe a Messiás népe nagyjainak példányképe *de Villeneuve marquis* — kinek legyen jó vége — közbenjárván, az említett császár is a maga részéről őt a közvetítéssel megbizta s ekkép a nevezett követnek az érvényes okmányokat megadták.

Ezután mikor győzelmes hadseregem a belgrádi mezőkön

sátort ütött, az említett császár a béke elérése s Allah szolgái és az országok nyugalmának megszerzése végett a maga részéről ismét a hadi szertárak főfelügyelője, egy gyalogezred tábornoka és tényleges tulajdonosa, a luxemburgi herczegségnek, a szebeni grófságnak s a temesvári kerületnek kormányzója, a Messias népe nagyjainak példányképe *gróf Neuberg* tábornokot — kinek legyen jó vége — elfogadott és tiszteletre méltó okmánynyal külön meghatalmazottá nevezte ki, minek folytán ő is a belgrádi síkon levő győzelmes hadseregemhez jött s az említett követtel együtt az áldott béke megkötésén és megerősítésén fáradozott; erre fővezérem, dicsőséges tanácsosom, a világ példányképe, a népek ügyeinek rendezője, a közügyeknek magas bölcseségű igazgatója, a mindenség dolgainak helyes ítéletű elvégzője, a birodalom és jólét épületének megerősítője, a dicsőség és boldogság oszlopainak megszilárdítója, a magas szultánság tökéletes törvénye, a nagy khalifaság dolgainak rendbe hozója, a magasságbeli királytól mindenféle kegyelmekkel elhalmczott nagy vezérem és főtábornokom *Mehemed pasának* — kinek a fölséges Isten tegye tartóssá dicsőségét és növelje hatalmát — fölséges királyi részünkről adott megbizatás és méltó, teljes meghatalmazás következtében, mivel bölcseséggel teljes szavára figyelve eme jó ügy bevégzése és megerősítésére irányuló vágyódásukat együttesen megmutatták, a béke alapföltételeinek megállapítása után, hogy a békepontok megbeszélésébe és tárgyalásába fogjanak, az említett követ az ő kormányának kezességét magában foglaló megbizatással a meghatalmazás és közbenjárás ügyének kötelességeit, mint kell közöttük, elvégezte s a nevezett tábornok is megbizatása kellékeit hasonlókép teljesítvén néhány ízben történt tanácskozás után a megbizottak a békeszerződést huszonhárom pontban teljes beleegyezéssel elrendezték és megállapították s a megkötött béke és fegyverszünetre nézve abban egyeztek meg, hogy az az ezerszáz ötvenkettedik évi Dsemadi-ül-akhir hó tizennegyedik napjától kezdve huszonhét esztendeig tartson. Hogy pedig e fegyverszünet és békeszerződés rájuk nézve érvényes legyen, kölcsönös kötelező irataikat kicserélték s ebben megegyeztek és megigérték, hogy a teljes gonddal megállapított szerződés összes pontjainak elfogadását és tiszteletben tartását biztosító szerződési leveleket harmincz napon belül elho-

zatva a nevezett követ közvetítésével kicserélik és átadják. Ez ügyeket és a felek által kölcsönösen kiállított kötelezvényekben megírt és kitűzött fegyverszüneti és békepontokat az említett vezér és teljhatalmú megbizottunk égig érő portánknál bemutatta és előadta s miután világot átfogó fejedelmi tudományunk azt teljesen megértette, a rend kivánalma, a lakosság békéje, a birodalom népeinek nyugalmáért királyi felségünk is kedvezően fogadta és helyben hagyta s dicsőséges császári iratunk és magas fermánunk kibocsáttatván, a fényes kézvonásunkkal megdicsőített boldogságos magas szerződési levelünket kiadjuk s a beke és fegyverszünet pontjait szóról-szóra elfogadjuk s mindegyiknek megőrzése és megtartása végett eme pontokat a következőleg adjuk, magyarázzuk, értelmezzük és nyilvánítjuk:

1. pont. Belgrád vára, melyet Krisztus születése után az 1717-ik évben a római császár elfoglalt, kiürittessék s régi kerületével és jelenlegi épületeivel és erődítményeivel az ozman birodalomnak átadassék. Ezen kívül a fegyvertárak, hadi szertárak és magtárak valamint a városban létező kormányzósági és középületek a magas portának szintén átadassanak. A várnak és városnak azon új erődítményei, falai és sánczai, melyek a Duna és Száva folyó tulsó partján Szejerdum és Sevirig [1]) vannak, leromboltassanak olykép, hogy az ozman birodalomnak átadandó helyekre ebből semmi kár ne háramoljék.

2. pont. Szabács vagy máskép Bejürtlen vára a magas portának visszaadassék, s a belgrádi szerződés szerint eredeti alakjába visszaállíttassék; eme két várban található fegyverek, ágyuk és élelmi készletek valamint más elhordható dolgok szintugy a Dunán és a Száván levő hadi hajók és más hajók a magas portának átadandó Belgrád és Bejürtlen várak fejében a római császár birtokában maradjanak.

3. pont. Szerbországot és ezen országban levő Belgrád várát a római császár a magas portának átadja s a két birodalom között a Száva és a Duna képezze a határt. A szerb tartományoknak Bosznia felől való határa a karloviczi békekötés pontjai szerint legyen.

[1]) Törökül: سكردوم és شويرلر.

4. pont. Német-Oláhországot a római császár egész a hegyekig a magas ozman portának átadja és Oláhországban a német császártól épittetett sánczok lerontatván, ujraépités czéljából a magas birodalomnak szintén átadassanak.

5. pont. Orsova szigete és vára valamint a Szan-el-nerabta [1]) nevű sáncza egészen az ozman birodalomé maradjon; Temesvár és kerülete pedig egész a Német-Oláhország határáig a római császár hatalmában legyen, de azzal a kivétellel, hogy az orsovai sziget átellenében levő kis síkság, mely Mehádia felől a Rezne patak által, másik oldalon a Duna folyó által, másik felől a német Oláhország határát képező patak által, a másik oldalon pedig a temesvári kerület kezdetéül szolgáló hegyek által határoltatik, az említett két patakig menve mindenütt felméressék s ott egy vonal huzassék s eme vonal által elkülönített rész az ozmán birodalom tulajdonában legyen. Megállapíttatott még, hogy ha a magas ozman birodalom a Rezne patakot Ó-Orsova városa mögül és határától elvezeti, akkor az Ó-Orsovához tartozó földeken kívül az említett határ is az ozman birodalom tulajdonába menjen át de azzal a kikötéssel, hogy azon hely soha meg ne erősíttessék. Ezen víznek elvezetésére egy esztendei határidő adatik, mely alatt ha a folyó medre el nem készül, akkor Ó-Orsova is, római császáré legyen. Ezen kívül ha a mondott határok fölött Mehádiát a római császár megerősítené, az ozman birodalom azt haladéktalanul lerontatja s a római császár új épületeket ne emeltessen. Ezen felül a Duna és a Száva partjaira, melyek megállapodás szerint a római császáré maradnak, a lerontandó sánczok lerontatván, többé általa föl ne építtessenek.

6. pont. A megállapított pontozatok szerint az erődítmények lebontásához hozzá kezdvén, annak befejezése lehetőségig megszakasztás nélkül egyfolytában történjék. Ezenkívül a béke alappontjainak értelmezése szerint a belgrádi szeraszkier Ali pasa ő magassága ötszáz főnyi csapatával Belgrád városába bemenjen s szintén a kikötött feltétel szerint a nevezett város erődítményeinek teljesen való lebontásáig az említett pasán és csapatán kívül mások a városba be ne menjenek. Épen úgy a vár lebontására nézve az

[1]) سانعنرابتا néven említi a török szöveg.

egyezmény megtartatván, a lebontandó erődítmények teljes lebontásáig és a vár kiűrítéseig az ozman hadsereg a várba be ne vonuljon. A békeszerződés aláírásának napja után a felek között minden ellenségeskedés megszünjék s az egyik fél alattvalóitól a másik adót ne követeljen. Szintúgy eme szerződés aláírásának napja után ha valamelyik fél, habár csak tudatlanságból is, valakit elfogatott volna, a foglyoknak váltságdíj nélkül való kiadására nézve, ha a parancsolat még ki nem adatott volna, az haladéktalanul kiadassék. A mehádiai határokhoz küldendő emberek is küldetésök befejeztével haladék nélkül térjenek vissza s ezalatt a temesvári kerületben levő ozman csapatok a német császár alattvalói ellen semmi ellenséges cselekedetet ne kövessenek el.

7. pont. A Duna és a Száva folyók partjai egyik felől a római császáré, a másik felől az ozman birodalomé levén, ebből kifolyólag úgy a halászat minden neme, mint az állatok itatása s a két fél alattvalóira szükségkép háramló minden más haszon közös legyen, hanem halászatnál a folyó közepén túl egyik fél se menjen. Hogy a nyilt folyón levő malmok a kereskedők jövő-menő hajóit ne akadályozzák, azok a határőrök által alkalmasaknak talált helyekre helyeztessenek el. Nagyobb előny és könnyebbség végett, mikor a felek alattvalóinak hajói a víz folyásával ellenkező irányban mennek és saját partjukon a hajó vontatása akadályozva van, szabad legyen minden akadály és költség nélkül a a másik parton vontatni a hajót. Ha a Duna és Száva folyókban jelenleg létező vagy később támadó szigetek felől vita támad, akkor az alább magyarázandó pont értelmében a kinevezett határjáró biztosok közbejöttével az ilyen szigetek azon félnek tulajdonát képezzék, amelyiknek partjához közelebb esnek. A határvonalak megvonását szerződésileg kijelölendő idő alatt a felek elvégezzék és mindkét fél alattvalóinak könnyebbsége végett szabad legyen a határvonalakon lakásokat és falvakat építeni.

8. pont. Az ozman birodalom uralma alá tartozó Oláhország, Moldva és más helyek bojárjai és népei, bármily rendűek legyenek is, ha a háború ideje alatt a római császár oltalma alá menekültek, ezen áldott béke iránt való tiszteletből multjoknak teljes elfeledésével és vétkük megbocsátásával más alattvalók gyanánt lakóhelyükre visszatérhetnek, birtokaikat visszanyerik s a magas

ozman birodalom bármely tartományában lakhatnak. A két fél alattvalói közül azok, kik az engedelmességtől eltérve a háború idejében a másik félhez pártoltak át, teljes bűnfeledéssel szabadon visszatérhetnek helyeikre, különösen a háború ideje alatt a magas ozman birodalomba és a német birodalomba menekülő szerb és temesvári kerületbeli alattvalóknak életük és vagyonukban semmi bántódásuk ne történjék.

9. pont. A Jézus vallását követő szerzetesekre nézve a korábbi igazságos szultánok boldogságos idejében kibocsátott szerződésekben megirt és megerősített pontok tartalma szerint, akár a paszszaroviczi béke előtt akár azután engedett kegyelmek és kedvezmények, melyek az összes szerzeteseknek, különösen pedig a foglyok kiváltására rendelt *Trinitarius atyák*-nak nevezett szerzeteseknek adattak, ezentúl is fentartassanak és ő felsége részéről megerősíttessenek, úgy hogy régi törvény szerint a templomok építésében és kijavításában, valamint szokásaik gyakorlásában ne akadályoztassanak. A törvénytől eltérő és a magas szerződéssel ellenkező pénzkövetelésssel és más ürügyekkel a nevezett Trinitarius atyák és más szerzetesek ne zaklattassanak, hanem a padisah oltalma alatt békében legyenek. Az említett római császárnak nagykövete pedig, mihelyt a boldogság kapujához (Konstantinápoly) érkezik, ezekről, valamint a Jeruzsalemben levő zarándoklási helyeknek és más helyeken levő templomoknak állapotáról tudomást szerezzen.

10. pont. Korábban és a most lefolyt háborúban elfogott és börtönbe vetett előkelő foglyok ez áldott béke következtében a szabadulás reményében voltak s mivel a padisah kegyességével és jóságos királyi szokásával nem egyezik meg, hogy azok ezentúl is szerencsétlenségben maradjanak, azért régi szokás szerint az okmány keltétől számítandó hatvanegy napra a feleknél levő foglyok mind szabadon bocsáttassanak. Más embereknél és a tatároknál levő foglyok közül a keresztény vallásuak illő módon megállapított és igazságos árért szabad lábra helyeztessenek. Ha pedig a foglyok tulajdonosaival az árra nézve megegyezés nem jöhet létre, akkor a tényleg működő bírák egyeztessék ki a feleket. Ha pedig abban sem akarnának megnyugodni, akkor a váltságdíjat fizessék le s annak megtörténését tanúkkal igazolva vagy esküvel nyilvá-

nossá téve, a foglyok szabadon bocsáttassanak s a tulajdonosok nagyobb pénzösszeg követelésével a foglyok kiszabadulása elé akadályt ne gördítsenek. S midőn a magas portának Németországba menendő nagykövete oda érkezik s a foglyok felkeresése és kiszabadítása ügyéről gondoskodik, a német hivatalnokok is az iszlam népnél levő foglyokról gondoskodjanak s ezután ez ügyben a magas porta részéről külön emberek küldése jóvá hagyassék, a császár birái a szegényebb foglyok tulajdonosaihoz menvén, azok váltságdíját illő módon állapítsák meg s az ilyeneket a váltságdíj átszolgáltatása végett a határokhoz küldjék s a muzulmán foglyok kiszabadítására gondjuk legyen. A foglyok szabadon bocsátása a felek részéről ily módon történjék; azok szabadon bocsátása idejéig pedig mindkét fél gondoskodjék arról, hogy azok jó bánásmódban részesüljenek.

11. pont. A két ország kereskedői a szerződő felek országaiban biztosságban és békében űzhessék kereskedésüket. A római császár uralma alá tartozó országok kereskedői és rájái, bármily nemzetbeliek legyenek, midőn hajóikkal a jelen napig szokásos módon zászlójukat feltűzve az izlam tartományokban levő kereskedelmi helyükre jönnek-mennek és kereskednek, az eddig szokásos vám lefizetése után semmiféle zaklatás és bántódásnak kitéve ne legyenek, hanem oltalmaztassanak s a magas birodalomban található többi szerződéses [1]) népeknek, különösen a franciáknak, angoloknak és hollandoknak nyújtott kedvezmények a római császár kereskedőinek is megadassanak és ugyanazon haszonban és védelemben részesüljenek. A magas ozman porta rájáival és kereskedőivel, kik a római császár országaiba mennek, szintén hasonló módon tegyenek s a magas porta kereskedői közül, azok kik a német tartományokban kereskednek, mindenütt oltalmaztassanak. Algir, Tunisz és Tripoliszban s mindama helyeken, a hol szükséges, kiadassék a parancsolat, hogy a békekötés után, annak feltételeivel s a velök külön is megállapított pontozatokkal semmiféle ellenkező eljárás ne történjék. A tengerparton fekvő Dulcigno

[1]) مستأمن (müsztemin) szóval nevezi a szöveg azt, a mit szerződésesnek fordítottam. *Müsztemin*-nek mondják az oly külföldit, ki nemzetközi szerződés értelmében a török hatóságok részéről oltalomban részesül.

városnak s azon a részen a magas porta uralma alá tartozó egyéb váraknak lakosai hikötőikből ezentúl kalózkodásra ki ne menjenek s a kereskedő hajóknak kárt ne okozzanak; az olyan fregattáknak és más kalózhajóknak megtiltassék, hogy a tengerre induljanak, úgy hogy bármikor merészelnek valamit a béke ellenére tenni, az általok elrablott áruczikkek és dolgok visszaadassanak s a károsult teljesen kártalaníttassék. Ha pedig valakit elfognak, az a fogságból szabadon bocsáttassék, az ilyen gonosztevőkre pedig, hogy a többieknek intő például szolgáljanak, szabassék ki a törvényes büntetés és hajtassék rajtuk végre.

12. pont. A perzsa kereskedőkre nézve is ugyanilyen határozat hozatott, hogy a római császár alattvalóinak az előirt vám lefizetésével a Duna folyón és a magas porta területén szabad legyen Perzsiába menni és ott kereskedni. S a perzsa kereskedők is, midőn a római császár földjéről a magas porta országaiba jönnek s Perzsiából a magas porta területén át a római császár tartományaiba érkeznek, miután az öt százalékos *verkia*-nak [1]) nevezett vámot lefizették, semmiféle ürügy alatt más egyébbel ne zaklattassanak.

13. pont. Noha a szerződő felek a békét és fegyverszünetet emez egyezségben megállapított feltételek szerint megkötötték, mégis az elfogadott békefeltételeknek az összes határokon való kihirdetése végett a felek részéről tapasztalt, megbízható s a béke iránt jóakaratú megbizottak választassanak s egy hónapra kineveztessenek, kik a közöttük helyesnek és czélszerűnek látszó helyre jövén, minél előbb és késedelem nélkül a szerződő felek megállapodása értelmében a földeket meghatározott jelekkel elkülönítsék, elválaszszák és határolják s a közöttük megállapított pontokat teljes gonddal és igyekezettel végrehajtsák.

14. pont. Akár a béketárgyalások idejében a szerződő felek által eme pontokkal megjelelt, akár ezután időfolytával a felek meghatalmazottjai által minden helyen elkülönitendő határok mostantól kezdve teljes tiszteletben tartassanak és semmiféle ürügy alatt azokban változtatás, kiterjesztés vagy összeszorítás ne történjék; s a megállapított határokat a felek át ne lépjék, egymás

[1]) Törökül: ورغيه.

birtokába be ne menjenek s ott zavart ne okozzanak. Az egyik fél alattvalói a másik fél alattvalóin ne erőszakoskodjanak és semmiféle akár ezután való, akár a multból származó követelésekkel ne zaklattassanak, hanem a viszálykodások igazságosan elintéztessenek.

15. pont. Ha a szerződési pontok fölött később viszálykodás támad, akkor a felek nyomban részrehajlatlan, értelmes, tapasztalt és békeszerető embereket válaszszanak ki, a kik katonaság nélkül csupán kiséretükkel valamely alkalmasnak látszó helyen gyűljenek össze s az igazság és méltányosságra való tekintettel egyezséget hozzanak létre. A felek alattvalói nyugodtan legyenek s szigorúan megparancsoltassék nekik a béke fentartása iránt való tekintetből, hogy viszálykodás nélkül éljenek és semmiféle ürügy alatt ellenségeskedést kezdeni ne merészeljenek. Ha pedig a felek megbizottjai azt látják, hogy eldönthetetlen dolgok merülnek fel, akkor azok eligazítása és elrendezésének ügye a kormányokhoz utasíttassék s az ilynemű viszályok megszüntetése, hacsak lehetőnek látszik, halasztás nélkül megtörténjék. S mivel egymásnak harczra ingerlése s az egymással való verekedés a korábbi szövetséglevelekben el volt tiltva, ezentúl is tiltva legyen s a verekedésre ingerlők, mint a bajnak okai, büntetés alá essenek.

16. pont. Ezentúl titkon hirtelelen betöréseket tenni s a határokat átlépve valamely helyet elfoglalni, kirabolni s az alattvalókat zaklatni szigoruan tiltva legyen mindkét fél részéről. Azok, kik a szerződéssel ellenkező módon járnak el, azon a helyen a hol vannak, elfogassanak s börtönbe vettetvén a törvény értelmében, a vétkükhöz mért büntetés rajtok irgalom nélkül végre hajtassék, az elrablott jószágok gondosan összekerestetvén, jogos és igazságos tulajdonosaiknak visszaadassanak. A kapitányok, basbugok és összes tiszteknek meghagyassék, hogy a hanyagságtól óvakodjanak s őszintén igazságot szolgáltassanak, s ne hallgassanak azokra, kik azzal mentik magukat, hogy nem voltak erről értesülve; a kiknek kivégeztetése szükséges, azok végeztessenek ki s bűnhődjenek.

17. pont. Ha a római császár és a magas ozman porta között kötött béke, — a mitől Isten őrizzen — ellenségeskedéssé változnék át, akkor mindkét félnek a folyókon és szárazon levő összes

alattvalói bármily nemzetbeliek legyenek, haladéktalanul értesíttessenek, hogy árúczikkeikkel és tárgyaikkal békében és biztosságban határaikba mehessenek.

18. pont. A szerződő felek alattvalói közül a kárt okozók, zavargók és gonosz akaratúak egyik részen se fogadtassanak be és oltalomban ne részesüljenek. Az ilyen gonosz emberek, betörők és rablók, akármelyik fél alattvalói legyenek, a mely területen épen vannak, ott szabassék rájuk a büntetés; ha pedig elrejtőzködnek s erről tudósítás érkezik, akkor az őröket azonnal értesítsék, hogy őket megbüntessék. Ha pedig az őrök és tisztek az ily gonosztevők megbüntetésében hanyagok lesznek, megfenyíttetvén letétessenek és bűnhödjenek s nyugdíjaztatván, helyükön ne maradjanak. E bajt okozóknak teljes eltávolítása végett a lopásból élő hajdúk és pribékeknek [1]) nevezett rablók el ne rejtessenek s ne élelmeztessenek, s mind maguk mind az elrejtők büntetésben részesüljenek. Az ily gonosz szokásuak ezentúl ha fegyvert hordoznak is, abban ne bizakodhassanak s a határoktól távol telepíttessenek le.

19. pont. A háború alatt a római császár iránt tartozó engedelmességtől eltérő és a magas porta oltalma alá menekülő *Csáky* és a többi magyarok, hogy a határszéli alattvalók nyugalmát és békéjét meg ne zavarják, lakóhelyük a határoktól távol legyen s a jól őrzött iszlam országok valamelyik vidékén telepíttessenek le, s feleségeik ne legyenek akadályozva, hogy férjeikhez jövén, a kijelelt helyen velök együtt lakjanak.

20. pont. Eme béke, egyezség és barátságnak fentartása és megerősítése végett mindkét fél nagykövetet válaszszon és küldjön, kik jöttükben és mentünkben a megállapított szokás szerint illő tisztelettel fogadtassanak és kisértessenek s a barátság megmutatása végett tetszés szerint mindegyik fél a méltóságához illő ajándékokkal a nagykövetek elindulása napját előre tudassa s ha Allah úgy akarja, május hóban azok a belgrádi határban a mindkét fél részéről megtartott régi tiszteletjelek között egymást felváltsák s a kormányzósági székhelyekre megérkezve, a barátságos viszony fentartása végett szabad legyen nekik jelentéseket és tudósításokat küldeni.

[1]) Törökül: پری بیك

21. pont. Midőn a felek követei eljönnek és mennek s helyüket elfoglalják, irányukban mindkét fél a régi idő óta szokásos tiszteletjeleket megtartsa. A római császárnak megérkező követe, konzula [1]) és más emberei tetszés szerint való ruhába öltözködhetnek s e tekintetben őket senki ne akadályozza. Követei, konzulai és ügyvivői ugyanazon kiváltságokban részesüljenek mint a magas portával barátságos viszonyban álló többi királyok követei és ügyvivői s békében és háborítás nélkül levén, a római császár rangjának s kitünőségének megfelelő szokásos királyi tiszteletjelek irányukban megőriztessenek, tolmácsokat alkalmazhassanak s futáraik és más embereik Bécsből Konstantinápolyba és Konstantinápolyból Bécsbe menvén, miután az útlevel nekik megadatott, útközben a régi szabály szerint békében mehessenek, s ha szükséges, segítség adassék nekik.

22. pont. Eme feltételek és szerződési pontok a megállapodás szerint megerősíttetvén, az aláírástól számítandó harminczadik napra az igazoló levelek megjőjjenek s a Konstantinápolyban székelő, jelenleg pedig a hadseregnél tartózkodó tiszteletre méltó meghatalmazott és közbenjáró franczia követ közvetítésével kicseréltessenek, hogy a megkötött szövetség késleltetése ne történhessék.

23. pont. Eme béke ideje, ha Allah úgy akarja, a szerződési pontok keltétől huszonhét esztendeig tartson; ezen idő lejártával vagy esetleg annak tartama alatt, ha a felek azt meghosszabbítani akarják, e meghosszabbítást újra beszéljék meg.

A felek részéről szabad beleegyezéssel megállapított eme pontokat ő felsége a khalifaság tulajdonosa s utódai és örökösei, hasonlóképp megőrizzék és megtartsák s birodalmaik és királyságaik, szárazon és vízen levő kormányzóságaik, városaik és váraik, alattvalóik és hűbéreseik között változtatás nélkül megőriztessék és megtartassák. A felek polgári kormányzóinak és közbiztonsági felügyelőinek, a katonasági parancsnokoknak és harczosoknak, valamint a hozzájuk tartozó összes közegeknek meghagyassék és megparancsoltassék, hogy ők is a részletesen előadott feltételek, egyezségek és szer-

[1]) Törökben: قنصو كتخدا, a mi legjobban a konzul fogalomnak felel meg. A követségi ügyvivő: مصلحت كذارى

ződési pontok értelmében járjanak el, s a béke ellenére bármiféle ürügy alatt egymás háborgatásától tartózkodjanak és óvakodjanak s az ellenségeskedéstől őrizkedve, a szomszédságot kellőképen fentartsák. A tatár népek is eme béke, barátság és egyezség jogait kellő módon tiszteletben tartsák s a római császár országa és alattvalói ellen a fenséges krimiai khán részéről se történjék semmi ellenségeskedés. Ha valaki akár a katonaságból akár a tatár népből eme magas szövetséglevéllel ellenkező s az egyezséggel össze nem nem férő dolgot merészel elkövetni, vegye el büntetését s eme békeokmány aláiratván, megpecsételtetése napjától kezdve a felek között minden ellenségeskedés és viszálykodás megszünjék s a felek alattvalói kölcsönösen békében, nyugalomban és háboríttatlanul legyenek. Ez említett naptól kezdve az ellenségeskedésnek teljes gonddal való megszüntetése végett a határokon levő polgári kormányzókhoz és közbiztonsági felügyelőkhöz szigorú parancs küldessék s hogy a távol helyeken levő kormányzók is minél előbb megtudják eme békét, erre harmincz napi idő tűzetik ki, azontúl ha valaki akármelyik részről a békével ellenkező dolgot követ el, az, mint fönnebb megíratott, büntetésben részesüljön.

Befejezés. Tehát a fennebb említett pontok szerint megújított és elrendezett boldogság okozó békét megerősítvén és elfogadván, az eget és földet, az összes lényeket és teremtett dolgokat semmiből létrehozó és alkotó dicsőséges Allahnak szent nevét említve, nagy prófétánk, a prófétaság befejezője a próféták legdicsőbbje, Isten kedveltje, Mohammed el-Musztafának — üdvözlet és magasztalás neki — világos csodatetteire hivatkozva, igazsághoz szokott kegyelmes királyi tulajdonságaink, koronás magas törvényünk és szokásunk szerint igérjük és fogadjuk, hogy az említett pontok feltételeit és kötelezettségeit, a béke egyezményeit és szerződéseit teljesen megtartjuk s hogy e részről semmi ellenkező dolog ne történjék, császári magas felségünk, igazságos utódaink, magasrangu helytartóink, dicsőséges mir-i miránjaink, tiszteletre méltó emirjeink, egész győzelmes hadseregünk, szolgálatunk által megdicsőült összes alattvalóink semmit annak ellenére nem cselekesznek.

Kelt Dsemadi-ül-akhir hó utolsó napján, az ezerszáz ötvenkettedik esztendőben.

Dr. KARÁCSON IMRE.

TÁRCZA.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁBÓL.

A bizottság őszi első ülését a f. évi október hó 3-án tartotta.

Az ülés főtárgya az ez idei pályázat eldöntése volt. A kiküldött bíráló bizottság a pályamunkát, melynek címe *Temesvár megvétele 1551—1552.*, jeligéje pedig «Temesvár erősségét nem levelekkel, hanem ágyúkkal foglalják el! Losonczy», a jutalomra érdemesnek itélte, mely véleményt a hadtudományi bizottság magáévá tevén, a jeligés levélke felbontatott. A pályadíjnyertes mű szerzője *Czímer Károly*, felsőbb leányiskolai igazgató Szegeden.

A bizottság az előadót fölhatalmazta, hogy a 300 arany frank pályadíj megküldetése iránt a szükséges lépéseket azonnal tegye meg.

A pályadíjnyertes mű a Hadtörténelmi Közlemények jövő évfolyamában fog megjelenni.

Salamon Ferencz †.

Alig hogy megalakúlt újból a hadtudományi bizottság, máris egy érdemes, kitünő tagjának haláláról kell jelentést tennünk.

Salamon Ferencz meghalt.

Egyike volt a boldogúlt azoknak, kik 1882-ben és 1883-ban a Magyar Tudományos Akadémiánál azon működtek, hogy az Akadémia a hadi tudományokat is fölvegye működése keretébe, s e czélra állandó bizottságot szervezzen. A bizottság felállításával a történeti irodalom terén működők régi óhajtását kivánták e férfiak teljesíteni, mert bárha hazánk történetének legfényesebb lapjait a hadi események töltik be, magyar hadtudományi és hadtörténeti irodalom mégis úgyszólván alig létezett, s szükségesnek mutatkozott, hogy e tudományszakoknak magyar nyelven való művelésére tér nyitassék, s azoknak alapja megvettessék.

Salamon Ferencz, ki a hadi tudományokkal nagy előszeretettel foglalkozott, s a hadi történetírás legalaposabb művelője volt, kiváló buzgósággal fáradozott a bizottság létesítésében és a megalakult bizottságnak felállítása óta tagja volt.

Hogy mily alapossággal s mily szeretettel művelte Salamon a hadi történelmet, mutatják főművei: A magyarok hadi történetéhez a vezérek korában, Magyarország a török hódítás korában, Az első Zrínyiek, melyben Szigetvár ostromának remek leírását adja, és Budapest története, melyben a hadi események s általában a hadi viszonyok mesteri kézzel vannak vázolva. Salamon Ferencznek mind e munkái alapvetők, a hadtörténeti irodalom valódi remekei, melyeket mindenki, a ki magyar hadtudományi vagy hadtörténeti irodalommal foglalkozik, asztalán nyitva kell hogy tartson.

Salamon kezdetben a bizottság munkálataiban tevékeny részt vett, s a Hadtörténelmi Közleményeket is megjelenésükkor, 1888-ban «Általánosságok a hadtörténelemről» című dolgozatával ő vezette be. Utóbbi időben azonban nagy munkája, Budapest története, annyira igénybe vette, hogy más tanúlmányokkal csak elvétve foglalkozhatott.

Most már kipihenheti nagy fáradalmait.

Béke hamvaira.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

Végváraink a XVI. század közepén. I. Ferdinánd 1547 november 25-re, Nagyszombat városába, országgyűlésre hívta össze híveit, a véghelyekről való gondoskodást tűzvén ki a tanácskozások legfőbb tárgyául. Ez alatt pedig megbizottjai Konstantinápolyban a fegyverszünet, esetleg a béke föltételein alkudoztak Szulejmánnal, a ki a persa háború miatt erre hajlandónak is mutatkozott.

A magyarok azonban kevés jót reméltek ettől, részint mert tudták, hogy a török rendes szokása szerint épen a béke vagy fegyverszünet idejét használja fel a hódoltság terjesztésére, mialatt nekik tétlenül kell nézni hazájuk romlását, de legfőképen azért, mert széltére elterjedt és hitelre talált az a gyanú, hogy Ferdinánd és császári bátyja Magyarország rovására, sőt egyenes föláldozásával is készek békét kötni az oszmánnal, zsákmányúl adva nekik hazánkat, hogy a védelem terhes gondjaitól megszabadúljanak.

Valószínű, hogy az ellenpárton Izabella királyné és János Zsigmond hívei koholták és terjesztették ezt a hírt, mely minden alaptalan-

sága daczára, csakhamar oly erős gyökeret vert a nemzet meggyőződésében, hogy maga Ferdinánd is szükségesnek látta az ország színe előtt nyiltan tiltakozni ellene, s mikor a biztosok *Várday Pál* kir. helytartó és gr. *Salm Miklós* megnyitották a nagyszombati gyűlést az uralkodó nevében, ünnepélyesen óvást emeltek e rosszakaratú rágalom ellen, kijelentvén a rendeknek, hogy a fegyverszünet legelső sorban is Magyarország megmaradását és békéjét fogja biztosítani.

A szép szavak és igéretek azonban nem tudták eloszlatni a sötét gyanut s a rendek attól tartva, hogy a kilátásba helyezett béke nem fog az országnak hasznára válani, mindenek előtt az augsburgi birodalmi gyűlésre küldendő követeiket választották meg, hogy azok a török elleni támadó hadjárat megindítását teljes erejükből szorgalmazzák.

A tanácskozások alatt a kir. helytartó tanács, Ferdinánd rendelete alapján kihirdeté az országgyűlésen, hogy a béke tisztességes föltételek mellett öt esztendőre már tényleg meg is köttetett, mindazonáltal a rendek — bár hálás köszönettel fogadták Ferdinánd atyai gondoskodásának ez újabb tanújelét, azon aggodalmuknak adtak kifejezést, hogy a békekötésnek hír szerint titkos s a magyarokra nézve épenséggel nem előnyös föltételei is vannak. Kérték egyszersmind a királyt, hogy minden eshetőségre való tekintetből gondoskodjék a Dunán innen és túl fekvő várak s általában a véghelyek jó karban tartásáról, rakassa meg azokat őrséggel, mert régi tapasztalás, hogy a törökben nincs mit bízni, sőt már is ellenséges szándékot árul el stb., szóval azon elvnek hódolva, hogy a ki békét akar, az fegyverkezik: kifejezett óhajtásukat az országgyűlési végzések közé is fölvették, másfelől pedig követeik által az augsburgi birodalmi gyűlésen mindent elkövettek arra nézve, hogy a már kihirdetett békeszerződés hatályon kívül helyeztetvén, a török ellen háború indíttassék, szentül fogadván, hogy a magyar nemzet egy szívvel lélekkel csatlakozni fog a császár zászlajához, föláldozván életét és vagyonát a keresztény hit védelmében. — Hasztalan volt minden erőfeszítésük, hasztalanúl könyörögtek és alázták meg magukat a követek, a császár szigorúan ragaszkodott a békekötés megtartásához, bár tudnia kellett, hogy ebből Magyarországnak csak kára származik, mert a rabló kalandozások ez alatt sem szüneteltek s a török visszatorlástól nem tartva, tűzzel-vassal pusztította a határszéleket, s elűzte onnan, rabságba hurczolta vagy kardra hányta a védtelen keresztény lakosságot.

A békekötésnek vagy fegyverszünetnek nem volt, nem lehetett más czélja tehát, csak az, hogy a német birodalomnak legalább egy időre nyugalmat biztosítván, egyszersmind alkalmat szolgáltasson Ferdinándnak arra nézve, hogy az ellenpárton felülkerekedvén, hatalmát megszilárdít-

hassa, de Magyarország legfontosabb létérdekei, a nemzet jóléte, megmaradása szerződések kötésénél-bontásánál, mindig másodrangú tényezők valának.

Az országgyűlés végzései Ferdinánd által jóváhagyatván, törvényerőre emelkedtek, ehhez képest tehát a kir. helytartó tanács is utasíttatott, hogy az 1547. évi III. tvcz. végrehajtásáról gondoskodjék, illetőleg a nevezett végvárak megerősítésére s jó karban tartására vonatkozó javaslatát terjessze elő.[1]) A helytartó tanács eleget tett kötelességének s a következő 1548. év folyamán egy táblázatos kimutatásban felsorolta mind azokat a várakat, melyek erősítést és nagyobb számú állandó őrséget igényeltek, kiterjeszkedvén ez alkalommal Ferdinánd országrészének egész védelmi vonalára, mivel — úgymond fölterjesztésében — az ellenség a békekötés daczára teljes számú lovas és gyalog őrséget tart a maga váraiban, melyek kivétel nélkül jó karban vannak, míg ellenben a bányavárosokat csakis a véghelyek megerősítése s az őrség számának szaporítása által lehet továbbra is megtartani Ferdinánd hatalmában.

A helytartó tanács javaslata, a Dunán innen fekvő végvárak és erősségek felsorolásával kezdődik, kitűntetvén az ezekbe valamint az országos főkapitányok mellé rendelendő lovas és gyalog katonáknak béke idején szükséges létszámát is. Ezek szerint tehát:

Szigetvárában Nádasdy Tamás, országos főkapitány alatt	1000	lovas	400	gyalog
Kaposujvárban	—	«	25	«
Babolcsán	—	«	50	«
Lakon	—	«	16	«
Páczodon	—	«	12	«
Somogyváron	—	«	32	«
Palotavárában	100	«	80	«
Veszprémben	150	«	100	«
Sümegen	50	«	16	«
Tihanyban	24	«	16	«
Cseszneken	5	«	10	«
Wásonban	6	«	10	«
Levelden	25	«	10	«

[1]) Az idézett törvényczikk szerint: «Ordines et status regni supplicant Majestati suæ humilime, dignetur loca finitima ultra citra que Danubium necessariis ubique præsidiis fiomare, ut perfidorum hostium conatus retardari, atque ipsi fideles Majestatis suæ defensi esse possint». Az elmondottakra l. *az 1547 nagyszombati orsz. gyűlés tárgyalásait.* (Magy. Országgyűl. Eml. III. k.)

Debrenthén	5	lovas	—	gyalog
Geszthesen	10	«	20	«
Withánban	3	«	12	«
Tatán	40	«	80	«
Szentmártonban	12	«	32	«
A generalis kapitány mellett 1500 lovas, 1000 magyar puskás gyalog, 500 fegyveres katona				
Győrben állandó őrségűl	—	«	300	«
Komáromban	—	«	500	«
Naszádos ugyancsak ott	—	«	500	«

Túl a Dunán fekvő és más véghelyeken, jelenleg pedig Eger várában állandó őrség tartassék.

Ugyanott Báthory alatt	200	lovas	300	gyalog
Széchenben	1000	«	500	«
	—	«	50	«
Gyarmaton	25	«	50	«
Sághon	100	«	50	«
Sáros várában	—	«	200	«
Surányban	—	«	24	«

A slavoniai végvárakban, u. m.

Verőczén	25	lovas	60	gyalog
Gorbonokon	25	«	20	«
Szentgyörgy várában	25	«	25	«
Prodovitzon	10	«	15	«
Kapronczán	100	«	50	«
Varasdon	50	«	100	«
Appathóczon	—	«	20	«
Garlgowtzan	—	«	20	«
Sz.-Domokoson	—	«	40	«
Czethweth Szent-Péteren	50	«	12	«
Thapalóczon	50	«	40	«
Rewczén	25	«	—	«
Kupinóczon	12	«	25	«
Gudóczon	10	«	20	«
Szwjbotzon	10	«	40	«
Petróczon	—	«	20	«
Kewresen	100	«	—	«
Dombrón	100	«	100	«

Chÿazmán	20	lovas	60	gyalog
Bÿenÿken	—	«	15	«
Jurantzon	100	«	60	«
Szent-Keresztен	10	«	20	«
Sziszeken	—	«	20	«
Uzthalomján	—	«	32	«
Ezen kívül tartson a bán, mint annak előtte is és lakjék ott, a hol legalkalmasabbnak találja.	500	lovast,		
A Carnioliai végekre szükséges	200	lovas	300	«
Zeng védelmére	—	«	300	«
Bőhegyhez ismét	—	«	300	«
A slavoniai várak őrsége tehát összesen	1514	«	1622	«

Végezetre a helytartó tanács egy kis költségvetést készít arról, hogy a javaslata értelmében szaporított várőrségek föntartása mennyi új terhet ró évenként az országra.[1])

Számítása szerint tehát Sziget, Lak, Pazod, Somogy, Veszprém, Vithán, Tata, Eger, Győr stb. szóval 13 véghely őrsége, mindenek előtt könnyű fegyverzetű *685 lovassal* szaporíttatván, a lovas hópénze 3½ forint lévén, esik egy hónapra 2397½ forint, a mi pedig kitesz esztendőn által 28770 frt.

Ugyancsak az elősorolt helyeken hajdúk és naszádosok összesen 1464 fővel szaporodván, 2 frt hópénzük után jár nekik havonként 2928 frt, esztendőn át 35136 «

A Komáromban lévő egy zászlóalj német gyalogság zsoldja havonként 2800 rhénes, illetőleg 2240 frt, a mi kitesz egy esztendőre összesen 26880 «

A tótországi bán mellett tartandó 250 könnyű lovas zsoldja fejenként és havonként 3 frt 50 krjával számítva, esztendőn által 10500 «

Báthorynak Felső-Magyarországon 400 huszár tartására, hasonló számítás szerint esztendőn által 16800 «

Összesen tehát az előszámlált végvárak őrségének fentartása, a bán és Báthory lovas csapataival együtt 118,086 frt új terhet fog róni az országra,[2]) mellyel szemben a mezei hadak fentartása a javaslat szerint

[1]) Megjegyzendő, hogy a szlavoniai végvárak nincsenek fölvéve e számításba, s azokat, valamint a birtok nélkül szűkölködő kisebb várakat részben maga a király tartotta fenn a sajátjából.

[2]) Az eredeti szövegben 117,606 forint áll, de az összeadásnál hiba történt.

évenként 226,320 magyar forintba került. Látjuk továbbá, hogy (föltéve ha a kir. helytartó tanács javaslata teljesedésbe ment) 1548-ban, illetőleg a XVI. század közepén Magyarországnak Ferdinándot uraló részében (Szlavoniát ide nem számítva) 26 kisebb-nagyobb végvár és erősségben alig 1800 főnyi lovas, és valamivel több mint 3000 főnyi gyalog őrség létezett, melyhez még az országos kapitányok, egy pár zászlós úr s a horvát bán banderiumát sorozhatjuk, a kiket a törvény állandó katonaság tartására kötelezett. Minthogy pedig az állandó hadsereget ebben az időben nálunk már csak a várak zsoldos őrségei képezték, bizony a honvédelem ügye nagyon szomorú képet mutat föl, bár nem szabad felednünk, hogy a tulajdonképeni Magyarországnak csak egy kis részéről van most szó, a meddig t. i. Ferdinand uralma terjedt; mert a nagyobb, a tekintélyesebb rész még Izabella királyné, illetőleg János Zsigmond birtokában vala s részben a török hódoltsághoz tartozott.

Az 1551-iki év végével Ferdinándnak sikerült ugyan uralma alatt egyesíteni Magyarországot, de aztán az öt esztendőre kötött béke is tüstént megszakadt s a török nagy erővel támadta meg hazánkat. Minthogy pedig az általunk ösmertetett összeírás a háború kitörése előtt alig három évvel keletkezett, (mely idő alatt a végvárak állapotában változás nem történt), ennek érdekes és sok tekintetben tanúságos voltát, már csak ez a körülmény is nagy mértékben fokozza. *Dr. y— s—*

További adalékok a mezőkeresztesi csata történetéhez. Rudolf császár Prágában a három napig tartott mezőkeresztesi csatáról beérkezett írásbeli jelentésekkel nem volt megelégedve, és azokat, beleértve fivérének Miksa főherczegnek Kassáról 1596 október 28-án kelt értesítését[1]) is, mind «felületesek»-nek[2]) nevezi.

A szóbeli jelentések, melyeket Hofkirchen ezredes, ki november 18-ika óta a császári táborban volt, tett, sem lehettek különbek, mivel a császár egy deczember 1-én kelt rendeletével a két vezért, — Pálffy Miklóst és Teuffenbach Kristófot, kik az ütközetben kiemelkedő részt vettek, — önálló és kimerítő jelentés tételére és annak mielőbbi beküldésére utasítja.[3])

De sajnos e két fontos okmány, mely néhány még kétséges mozzanatra nézve bizonyára fölvilágosítást nyújthatott volna, nem található föl; kutatásaink közt azonban néhány Egerre és Mezőkeresztesre vonat-

[1]) L. Hadtört. Közl. 1892. III. füzet, 394. lap.
[2]) Cs. és kir. hadi levéltár Feldakten 1596, Fasc. XII—1.
[3]) Cs. és kir. hadi levéltár Feldakten, Fasc. XII—1.

kozó adatra bukkantunk. Ezek közé tartozik egy Keresztesnél elfogott török bégnek Miksa főherczeg által november 4-én történt kivallatása is, mely így hangzik:

1. Ő, a bég, hét évig volt bég Székesfehérvárott, aztán két évig 1000 janicsár fölött aga volt Pécsett és ehhez a csatához onnét rendeltetett ki.

Szeptember 18-án Asman pasával együtt a nagy szultánhoz — Egertől néhány mérföldnyire — csatlakozott, ki is azonnal kikérdezte, tudja-e, kik a római császár ezredesei és egyéb parancsnokai a Magyarországon lévő hadseregnél. Miután erre nézve fölvilágosítást adott, a szultán a vezérekkel és a jelenlevő angol követtel az ellenséget illetőleg élénk tárgyalásba bocsátkozott. Utóbbi egy esetleg kötendő béke gondolatát melegen pártolta, de a többiek, mint a görög béglerbég, Szinán fia, ennek ellentmondtak és a szultánt eme tervtől visszatartották.

2. A török Nagyúr ugyan értelmes ember, de igen félénk kedélyű, és csakis legelőkelőbb vezéreinek rábeszélése folytán határozta el magát erre a háborúra és az említett csatára. Mert a szultán nem vette azt oly igen komolyan s midőn a csata rosszra fordúltával október 26-án Eger felé menekülni volt kénytelen, a tanácsadó pasák közűl kettőnek fejét vétette.[1])

3. Az idei hadjárat rendkívüli erőmegfeszítéssel és csak úgy volt kivihető, hogy a szultán magát és népét minden pénzéből kifosztotta; ez által a jövő évben Rudolf császár ellen hadjárat lehetetlenné vált.

4. Ha azonban a háború ennek daczára a jövő évben mégis kitörne, úgy a szultán csak Erdély ellen nyomúlna, melynek fejedelmeit eddig mindenféle okokból háborítatlanúl hagyta.

A nagyúr Eger előtt 3000 embert vesztett, köztök több igen előkelőt is. Azok, kik Eger ostrománál részt vettek, azt beszélték, hogy még egyik ostrom alkalmával sem találkoztak oly hatalmas, bátor és szívós ellentállással, mint ott. Ennél az ostromnál esett el Ozmán pasa és ennek fivére, kit a szultán kiváltkép kedvelt és ki kitünő lovas kapitány volt.

5. Czikala pasa, a török császár sógora, urától azt a parancsot vette, hogy ha Eger várát nem tudná bevenni és így a szultánnak a portánál tett fogadalmát, hogy egy magyar várat be fog venni, beváltani nem tudja, akkor minden császári kegyelem nélkűl darabokra fog vágattatni. Végre pedig:

[1]) Ennek a kivégzésnek különben állítólag más oka volt, t. i. az, hogy e pasák a császári csapatoknak Egerből való szabad elvonulására adott szavukat megszegték.

6. Hogy a szultán az Egerben volt császári vezéreket csak azért hagyta bántatlanúl, hogy a római császár a békekötésre annál inkább hajlandó legyen; mert a szultán úgy Eger ostrománál, mint a két csatanapon Keresztes előtt, legjobb harczosait — több mint 70,000 embert — vesztette el.[1])

A főherczeg főhadiszállásáról különben, mint egy más tudósítás mondja, daczára a keresztesi súlyos vereségnek, már november 4-éről keltezve Kassáról egész bizalomtelten azt írják, hogy «a nagy félelem és aggodalom, mely bennünket fogva tartott, eltűnt a kedélyekről, mivel a török császár végkép elhúzódott és Belgrádnál téli szállásokba vonúlt».[2])

Ez írás további folyamán azt is tudatja, hogy a keresztény sereg szétszórt részei lassan gyülekeznek, de csak kevesen vannak fegyverrel ellátva. Egyes osztályok már hazafelé indúlnak.

A Keresztes melletti táborban lévő szer- és málhakocsik nem a törökök, hanem a császáriak által raboltattak el, míg a sátrak és lövegek mindkét fél részéről még harmadik nap is a csatatéren érintetlenül állottak; néhány tatárt kivéve senki sem volt közelükben.

Az ellenség Egert Sophi Szinán volt budai pasa által 10,000 emberrel szállotta meg.[3])

[1]) A cs. és kir. udvari levéltár kézirat-gyűjteményei Codex 8969 pag. 123.

Pecsevi a törökök veszteségéről hallgat; Istvánffy 20,000-re, Décsi János 30,000-re teszi számukat. Csak Jansonius közelíti meg a fentebbi számot, ki is a török részről Eger ostrománál és a Keresztes melletti csatánál elesetteket 60,000-re becsüli.

[1]) A szultán seregének egy részével november 2-án Gyöngyösön át Szolnokra, majd Szegedre és Péterváradra vonúlt. A tatárok, kik csak 3000 főt számláltak, a Szeged alatti töröktől Gyula felé kísértettek, a lövegek pedig a Tisza völgyében lefelé szállíttattak.

A Debreczenből és Túrról Szolnokra küldött törökök, kik a szultán málháját voltak Nándorfehérvárig kísérendők, és onnan deczember közepén tértek vissza, azt jelentették, hogy Mohamed szultán, kit ők különben nem láttak, állítólag 3 napig ott tartózkodott, de aztán gyorsan tovább folytatta útját.

[1]) Más erre vonatkozó forrás Eger török védőrségét csak 500 emberre, alig 600 lóval, teszi; továbbá azt írja, hogy az őrség nagy szükséget szenved és lóhússal kénytelen táplálkozni, miután a tatárok az egész környéket kipusztították és fölégették. Mindaz, a mit a törökök a védőműveken elpusztítottak, még kijavítva nincs, csak sánczkosarakkal kitöltve. A kapuk is ép úgy nappal mint éjjel nyitva vannak, mivel az építéshez

A császári fővezérlet szintén igyekezett a birtokában levő várakat jobban biztosítani, miért is Pálffy Esztergom felé való visszavonulása alkalmával Fülek, Szécsén, Nógrád, Drégel-Palánka és Vácz véghelyek őrségeit megerősítette és lőszerekkel jobban ellátta. Továbbá mindenfelé még csapatokat gyűjtött, hogy azokkal Esztergomnál táborba szállva, szükség esetén a várak segítségére siethessen.

Miksa főherczeg útját Bécsbe vette.[1])

Egy Kassáról október 29-én keltezett írás a császáriak veszteségét 20,000 elesettre teszi,[2]) köztük több mint 30 százados és kapitány a zászlótartókon kívül.[3])

A gyors menekülés alkalmával a legtöbb löveg, számszerint 100, sok kocsi, sátor stb. visszamaradt.

Az erdélyiek, mint egy későbbi tudósítás írja, október utolsó napján, tehát 3 nappal a csata után, a visszamaradt császári seregrészekkel a Keresztes melletti harctérre nyomúltak, hol török katonákat, kik a zsákmányt akarták elszállítani, találtak. Az erdélyiek és a törökök közt ez alkalommal erős harcz fejlődött ki, míg végre a törököktől a szultán kincsét és 70 löveget elvenni sikerült.

Maga az erdélyi fejedelem tanácsosaival együtt jó egészségben Csanádra érkezett. A fejedelem veszteségét 200-nál többre nem teszi, az előkelők közül senki sem esett el. Báthory ismételten erősíti, ha a német lovasok nem futamodtak volna meg, «minden egész másképen állna».

szükséges anyag és munkaerő csak Gyöngyösről és Pásztóról volt szállítható. A felső várban kővel és sárral építenek. Teuffenbach ezredes különben gondoskodott arról, hogy a hódolt lakosság által a töröknek Egerbe mi se szállíttathassék, a mi nagy szükség okozója lett, úgy hogy az éhség miatt sok török katona megszökött.

[1]) A főherczeg csak november 25-én Bécsujhelyen át ért Bécsbe, hogy onnan Prágába a császárhoz menjen.

[2]) Komáromy Hadt. Közl. 1892 évf. 298. lapon 15,000-re becsüli a keresztények veszteségét.

[3]) Bécsben meg épen azt híresztelték, hogy a császáriak Keresztesnél 40,000 embert, a törökök pedig 100,000 embert vesztettek. A burgaui őrgróf, ki részt vett a keresztesi csatában és november 6-ika óta Kassán tartózkodott, azt állította, hogy a keresztények vesztesége 4—5000 embernél nem volt több. Egy november 15-én Kassán kelt levél a fönti állítást igazolja, midőn azt mondja: «a magyarok és németek szétszórt hullái 5000-nél nem többek, kivülök még 18—20,000 holttest találtatott és temettetett el.

A hadi levéltár 8969. számú codexe névszerint is fölsorolja a sváb, frank, bajor és cseh csapatok elesettjeit. Magyarok itt fölvéve nincsenek.

Erre vonatkozólag még egy második, november 15-én Kassán kelt, levél is, még pedig következőleg nyilatkozik:

«Néhány nap előtt a fehér kabátosok, míg pár nap múlva a morva lovasok a gyáva futással elhagyott tábor felé portyáztak. Ezek Teuffenbach ezredesnek többek között hódoltakat is hoztak és jelentik, hogy az országúton és a mellékutakon mintegy 100 sértetlen és fölbontatlan kocsi, továbbá számos kisebb és nagyobb löveg fekszik. Végre hogy a hátrahagyott sátrak, a lovak és tevék ép úgy vannak, mint azok ott hagyattak.[1]) Bizonyságúl a legénység sok és értékes zsákmányt hozott magával.

Miért is kérem kegyes uramat, miszerint intézkedjék, hogy az említett lövegek Szt.-Endre, Tokaj és Kassára vitessenek.

Különben itt minden csendes, ellenség nem mutatkozik, és Eger eleste, valamint a gyalázatos futás már egészen el vannak felejtve.»

A fönt említett lövegek és kocsikról deczember 23-án jelentik, hogy csak három kisebb és egy nagyobb sugárágyú lett Onódra, 2 pedig és néhány gátpuska Diós-Győrre szállítva; többet elszállítani nem lehetett, mivel a parasztok lovaikkal és ökreikkel együtt megszöktek.

November 21-iki bécsi tudósítások szerint, a csatából szerencsésen kimenekűlt urak és szolgák naponta érkeztek még Bécsbe, köztük Schwarzenberg Adolf tábornagy is. Török István egyik szolgája, Horváth János az ütközet után egy csauszt fogott el, ki azt vallotta, hogy egy defterdár veszteség számítása szerint, egyedűl a janicsárok közűl 10,000 pusztúlt el. Továbbá, hogy a török császár sok spahit, kik az általános futás okozóinak tekintettek, fölakasztásra, többeket pedig egyéb testi fenyítésre ítélt.[2])

Teuffenbach ezredes egy igen fontos, vádoló jelentést — datum nélkűl — tett Báthory István, Tertzki, Nyáry és Homonnay István tisztjei ellen, kik Schisseg, Sabaschki és Cherras[3]) várában, Egertől 1 és 2

[1]) Ez ugyan nem igen valószínű; hogyan élhettek volna meg az állatok 3 napig élelem és ital nélkül?

[2]) Keresztesre vonatkozólag a «Neue Zeitung» Bécsben 1597-ben következőleg írt: «A törökök bevallják, hogy bár ha bennünket megvertek is, ők is sokat vesztettek. A győzelem tehát rossz nyereség volt. Egy túri polgár, ki szemtanúja volt, azt beszéli, hogy Szolnokon egy pasának és 2 bégnek, selyem és aranyhímzett ruhákban, torkát elvágták, mivel ők is megfutottak és 3 napig ott hagyták holttestüket; 10,000 spahioglari pedig ugyanez okból arra ítéltetett, hogy többé császári zsoldot nem kaphatnak, nem harczolhatnak, hanem ásóval és kapával kénytelenek dolgozni.

[3]) E helységneveket nehéz megérteni; talán Sirok, Szarvaskő és

mértföldnyire a hegyek közt voltak, mely helyek nevezett városnak mintegy védházai, elővédjei gyanánt tekinthetők és melyeket az ellenség közeledtekor hitványúl és szégyenletesen elhagytak. Pedig, ha azok élelemmel és lőszerekkel jól el lettek volna látva, úgy ellentállásra tartósan képesek lettek volna.

Jó lenne, írja tovább Teuffenbach, ha ezeket a parancsnokokat felelősségre vonnák; ha büntetlenül maradnak, félő, hogy a jövőben a Fülek körűl fekvő védő házak parancsnokai hasonló módon fognak eljárni.

Egykorú német tudósítás a mezőkeresztesi csatáról. Azon elvből kiindulva, hogy «audiatur et altera pars» — jónak láttuk az alábbi okmány közlését. Nem lehet azon csodálkoznunk, hogy az egész magyarellenes és németbarát hangon van tartva. Hiszen egy német frank lovag írja azt egy német nagy úrnak, Fuggernek Augsburgba. Bár előadása helyenkint zavart és homályos, itt-ott mégis némi új világot vet egyes eseményekre és adatai helyenkint a forrásoktól és krónikáktól eltérők. Bár ítélete részrehajló is, jelentése mégis érdekkel bír, annál is inkább, mivel épen a XVI. századbeli eseményekre nézve csak kevés adat áll rendelkezésünkre.

Az irat szövege a következő:

Kimerítő tudósítás, milyenképen folyt le a harcz a keresztény és török sereg között Magyarországon. Egy a frank lovagrendhez tartozó egyén által Kassán október végén szerkesztve.[1])

Midőn én Fülekről — Egertől 6 mérföldnyire — október 20-án a főherczeghez megérkeztem,[2]) másnap 21-én 2 mérföldnyire előnyomúltunk,[3]) de már rég tudtuk, hogy Eger elveszett.

22-én korán reggel fölkeltünk és a fölső, tágabb térségen az összes néppel két tömegben szép csatarendet csináltunk, úgy hogy mindegyik a saját beosztását megjegyezni, eltalálni és megtartani tudta.

Igazán szép és remek volt látni, ily sok pompás, friss, jól felfegyverzett népet, ily sok trombitával, seregdobbal és zenekarral, melyek még egy holt szívet is életre kelthettek volna. Én aztán az összeseket —

Cserep lenne? Lipszki repertoriumában sem volt erre nézve támpont található.

[1]) Csász. és kir. udvari levéltár kézirat-gyűjteménye Codex 8969 pag. 198.

[2]) Sajó-Vámosra.

[3]) Miskolczra.

mivel szabad voltam — körül és által lovagoltam. Láttam az erdélyi népeket is, midőn a csatarendből kivonúltak és azokat is elől is, hátul is átlovagoltam. Mondhatom igazán, életemben nem láttam szebbet, mint ezt a népet, földíszítve, szép lovakkal és jó rendben.

Aztán Teuffenbach és Pálffy urak népét is láttam ellovagolni. Ez is igen víg volt!

Hasonlóképen a német lovasokat is át meg körül lovagoltam, melyeket igazán nem lehetett rossz szemmel nézni. Nem is hiszem, hogy jövőre még egy ilyen sereg kerülhessen össze. Egertől 3 mérföldnyire egy szoros felé vonúltak,[1]) másnap azon átmenendők. Midőn oda érkeztünk, 6000 török 14 löveggel volt ott már a szoros birtokában.

A mieink az elővédben elkezdték a csatározást és nem soká tartott, hogy mi utánuk jöttünk és az ellenséget megfutamodni kényszerítettük; a lövegeket[2]) elvettük és 50 törököt megöltünk. A mieink közül csak 2 maradt ott.

Időközben éj lett. Rákövetkező nap, 23-án, nyugodtan voltunk, hogy itt a szoroson és mocsáron át egy hidat verhessünk, melyen málháink és mi magunk átmehessünk. De miután itt minden csak rét és mocsár és az ellenség minden falut fölégetett, fa nem volt található, ezért ez elmaradt.

24-én egy kicsit közelebb, egészen a mocsárig nyomúltunk; ott a szállásokat kiosztottuk és táborhelyet csináltunk. Midőn ilyen munkában voltunk, az ellenség a mocsár másik oldaláról nagyon erősen jött ellenünk; lárma keletkezett és a csatározás mindkét oldalon kezdetét vette. Köztünk és az ellenséges sereg között a nádas mocsár és egy igen mély, de nem széles patak[3]) feküdt, úgy hogy midőn a török táborát a mieink átellenében fölütötte, a mocsáron át ő a mienkbe, mi pedig az övébe lő-

[1]) Keresztes, a Csincse patakon.

[2]) Számszerint 42 darabot. A főherczeg jelentése a császárhoz ezt a csatanapot 22-ére teszi. Komáromy szerint Hadt. Közl. 1892, 162. lap, október 23-án volt az. Ugyanezt állítja a sváb ezred egyik kapitánya, Huber, ki személyesen részt vett az ütközetben és így ír: «hosszú menetelés után egész Felső-Magyarországon át, mialatt a zsoldosok majd éhen vesztek, végre az erdélyiekhez és Teuffenbach-hoz csatlakoztunk; Egertől 4 mérföldnyire egy szoroshoz értünk és ott az ellenség szemei elé vonúltunk.

Október 23-án Egertől 2 mérföldre egy szorosnál találtuk az ellenséget, hevesen csatároztunk, megvertük -őket és 14 löveget és a szorost elfoglaltuk. (Codex 8969, pag. 142.) Kinek van már most igaza?

[3]) Csincse patak.

hettünk; amint hogy meg is történt. A mi táborunk fölött egy kis fél mérföldre egy falu[1]) és egy templom állott. A falu alapjáig le volt égetve, csak a templom falai állottak épen; itt állott néhány lövegünk. Egy kicsit hátrább, a mocsáron át egy mély gázló volt, melybe a lovak egész a nyeregig besülyedtek. Mint már előbb jelentettem, a törökök ezt a szorost megszállva tartották volt, és mi elfoglaltuk lövegeiket; épen erről a helyről lett az ellenség elűzve és egész nap folyt a harcz ágyúkkal és puskákkal. Miután ez azonban igen komolynak látszott, és én csak egy kölcsönzött lovat lovagoltam, kapitányom pedig 3 lótápot engedélyezett, így tehát ezen a napon két szép lovat vettem, melyeknek Isten után első sorban köszönhettem életemet a fő ütközet alkalmával.

25-én hasonlókép egész nap harczoltak és egy csatarendben állottak.[2])

Az emlékezetes *szombaton*, 26-án, a törököknek a szoroson való átkelést nem akarták megengedni, de azok mégis átszöktek és a mocsáron innen, a keresztény tábor oldalán heves ütközet fejlődött ki. Itt úgy a mieink, mint az ellenség közül is sokan ott maradtak. Déli 11 óra tájban a mieink a törököket ismét a szoroson át vetették és hosszas küzdelem után a nehezebb lövegeket is átvitték.

De mi többet lőttünk, mint az ellenség táborunktól bal kézre. A végén egy leégett templom állott, hol néhány lövegünk volt fölállítva és hova a lövegek védelmére a templomba és temetőbe 2 nürnbergi zászlóaljat helyeztünk, kik csak október 24-én érkeztek meg. Ennél a templomnál úgy mi, mint az ellenség is, egy mély átjáratot — hogy összejöhessünk — fedeztünk föl; az ellenség át is jött rajta egészen a lövegekig, de a sváb és bajor gyalogság és néhány zászló lovasság által visszanyomattak és nem akartak előbb megállni, míg előnyös állásba nem jutottak. A fölső szorosnál keményen és hevesen harczoltak és minden fegyverképes embernek «akasztás büntetése mellett» a harczban részt venni megparancsoltatott.

Erre mindenki, úgy mi részünkről, mint az ellenség részéről, legjobb csatarendbe állíttatott. (Sem a német lovasok, sem a gyalogság, átalában senki sem tudta, hogy csata fog kezdetni, nem is lettek a felől megkérdezve, a mi az embereket rendkívül bántotta.)

[1]) Mező-Keresztes.

[2]) Amit erről Frey Jakab «Continuation der Kriegshändel» című művében mond, az egy olaszból németre fordított műből «Relation unseres Kriegswesens Verlauf in Ungarn vor Erlau am 25. und 26. oktober 1596» van átvéve. Cs. és kir. udvari levéltár egykorú kéziratok. Codex 8969.

Amint a sereg csatarendben föl volt állítva, mialatt folyton csatároztak, a tábornagy (Schwarzenberg) hozzánk frank lovasokhoz lovagolt, azt mondván: «a csata előkészületei készen vannak és most már a szoroson át nyomúljunk előre». Mi frankok azonban arra a csoportra — melyet kezével megmutatott — mely a legsűrűbb, vessük magunkat. Miksa főherczeg hadrendjében is úgy van elhatározva, hogy mi tegyük az első harczvonalt és az első támadást; «mi kapjuk meg az elejét, a levesnek a zsírját».[1]) Egy dicséret, melyre a mi kapitányunk azt felelte: «inkább legelsők, mint utolsók akarnak lenni, különben neki mindegy». Tehát mi a jobb, a szászok a közép és az erdélyiek a bal oldalon támadtunk. Az ellenséget derekasan megtámadtuk, és nemcsak a mocsáron és szoroson át, hanem az egész síkságon keresztül táborába szorítottuk. Itt — nemcsak mi egyedül, hanem velünk még több lovas is kiváncsian — az ellenség után iramodtunk, és az ellenség hátára olyan lövöldözést és pacskolást[2]) vittünk végbe, hogy azt nem is lehet elegendőképen leírni.

Mikor már nem gondoltunk egyebet, mint hogy a teljes győzelem van kezeinkben, néhány lovas az ellenséget egész a táborukba követte és egész a török császár sátoráig hatolt, mire a német gyalogság, valamint a magyarok és szabad hajdúk is zsákmányolni kezdtek. Midőn a török császár sátrát elérték, a janicsárok törtek előre, élénk muskéta-tüzelést kezdtek és bennünket elűztek. De mivel a sátrak nagyon közel álltak egymáshoz, hozzá még ezenfelül kötelekkel voltak egymás közt megerősítve, sok kötél pedig keresztbe és hosszába volt húzva, melyekhez a tevék és öszvérek voltak hozzákötve — a mieink nem tudtak eligazodni a sátorok közt, e mellett még igen gyengéknek is érezvén magukat, végre kénytelenek voltak meghátrálni, mi közben a lovak a kötelekbe belebonyolódván elestek és ennek folytán katonáink szörnyűséges rendetlenségben megfutamodtak. A mieink közűl azok a csapatok, melyek még a harczvonalban állottak, ezáltal szintén zavarba hozattak; az ellenség, ezt észrevéve, most minden oldalról támadni kezdett, és egy lovas zászló — eddig még ismeretlen, hogy melyik volt az — megfutamodott, mire a magyarok és az erdélyi főerő nem is akartak harczba állni; így hát mi németek maradtunk menedéknek. A magyarok kopjáikat nem igen törték el a harczban, futás közben inkább a földben, néhány pedig kardját a halottak vérében föstötte meg.

A mi nagy birvágyunk és rabló természetünk által a Mindenható

[1]) An uns werde «die Faiste Fette von der Prie (Brühe)» verschwendet.

[2]) Platschen.

Isten látható büntetést küldött reánk és mind ami bátor férfi szíveinket asszonyi gyöngeségűvé változtatta.

És a milyen erősen mi üldöztük előbb a törököket, ép oly erősen űzött ő most bennünket a síkságon és szoroson át. Mindegyik azt kiáltotta a másiknak: «állj meg, állj meg!» de azért mégis mind tovább futottak!!

Az éj beállt és így az ellenség nem akart már a szoroson át jönni.

A mi szétszórt lovasaink időközben a szorosnál megint összegyűltek és ott tartották magukat, de a magyarok tovább futottak.

Míg mi német lovasok az ellenség előtt állottunk, addig a magyarok rátörtek táborőrségünkre és málha-kocsijainkra, azokat kirabolták és a hegyeken át elmenekültek. A cseh, valamint a sváb és bajor ezredeknek is a rablás tetszett legjobban, és mikor mi megfutottunk, ők is menekülni akartak, de e közben majdnem *mind* lekaszaboltattak.

A két nürnbergi zászlót nem érte ez a sors; az ő szerencséjük az volt, hogy azon lövegek födözetére, melyeket az ellenségtől foglaltunk el, rendeltettek; Isten nekünk akarta a győzelmet adni, de elvette eszünket; ha nem lettünk volna oly kincsszomjasok, az ellenséget az ő saját lövegeivel lődözhettük volna meg.

Mindezek alatt az ellenség nagyobb része, mely táborából megfutamodott akkor, midőn mi oda értünk és a szultán sátorában levő Nyáry ezredest megszabadítottuk, futásban volt, vele a szultán is hatezredmagával, ki a félelemtől kergettetve, minden kincsét visszahagyta.

A kik a szultán sátrában voltak beszélik, hogy ott minden csupamerő arany és ezüst volt s drágaság. Amennyire én észrevettem, életemben nem láttam szebb és világosabb színeket és különösebb mintázatú kelméket selyemből, bársonyból és damasztból, mint azokat, a melyekkel a törökök voltak fölruházva.

Nekünk mindig azt mondták, hogy az ellenség mezítelen, hitvány nép; ez igazán hazugság; derék, hosszú szakállú, fegyverképes, bátor férfias alakok, melyekhez hasonlókat Németországban keresni kell.

Midőn, mint említettük, a magyarok megfutottak, a többi nép szétszaladt, a gyalogság nagyobbára szintén menekült s e közben lekaszaboltatott, az erdélyi fejedelem szép csöndesen fölkerekedett, befogatta a kocsikat és Tokaj felé útnak indúlt. Hasonlóképen Miksa főherczeg és Teuffenbach ezredes, meg mi német lovasok is, mind szétszórva, az egyik ide, a másik oda. Különösen mivel koromsötét éj volt, egyik sem látta és tudta megtalálni zászlóját — bár a német katonák még egy-két órát vártak a szorosnál és útbaigazítást reméltek.

Miután azonban látták, hogy mindenki fut, ők is hasonlókép cse-

lekedtek; a lövegeket, kocsijainkat, sátrainkat és néhány lovat is hátrahagytak, mert azt hitték, hogy az ellenség még az éjen át vagy pedig kora reggel bennünket teljesen körül fog keríteni; de erre nem is volt szükség! A mindenható Isten úgy rendelte ezt és a mi katonáink szívét és elméjét félénkké tette.

Mert ha a táborban maradtunk volna, akkor a harczmezőn is urak maradtunk vala. Abból az okból, hogy mi még éjjel elfutottunk, az ellenség táborában nagy tüzeket gyújtott, mintha nagyon erős és víg lenne; de eközben egész népével szintén fölkerekedett és ép oly módon menekült mint mi. Ilyesmi nem történt még a világon, mióta az áll; ilyen csatában, ilyen sereggel!!

De az ellenség hamarább észrevette a mi futásunkat, mint mi az övéket, visszafordúlt és így a mi összes hadi készletünk kezébe estek.

Néhány német zsoldos ugyan még mindig őrt állt a szorosnál, de miután már hajnali 2 óra volt és senki sem jött őket fölváltani, a táborba küldtek megkérdezni, hogy van az, hogy senki sem jön őket fölváltani? Meglepetve látták, hogy a tábor teljesen üres és elhagyott, mire aztán ők is futásnak eredtek.

Az erdélyi fejedelem azt mondta, hogy serege 18,000 embert számlált, köztük 16,000 jól kipróbált harczos, a többi 2000 azonban ujoncz. Azt is állítja, hogy 500 embere maradt a harcztéren.

A főherczeg gyorsan akart odább jutni, de lova igen kövér volt, az erős hajtáshoz nem szokva, letört, és ott kellett hagyni és egy parasztszekéren igen rosszúl ért Kassára.

A főherczeg kocsija, fegyverzete, valamint sátra is, az öszvérek kivételével mindene, ott maradt a táborban.

A mi táborunk 75,000 embernyi erős volt, az ellenség 200,000 embert számlált.

A mi részünkről azt állítják, hogy 16—18,000 ember esett el.[1]) Én azt hiszem, inkább még több.

Bizonyos, hogy az ellenség részéről a veszteség nem oly nagy, mint a mienk, mert a mi gyalogságunk úgy a fosztogatás, mint a menekülés alkalmával majdnem teljesen elpusztíttatott. A lovas zászlók is igen meggyengűltek, ide s tova szóródtak, néhányan pedig Fülekre menekűltek.

Én az erdélyiek közé keveredtem, 2 órát velük lovagoltam és szintén nemsokára Tokajra értem volna, miután a visszatérés gondolata nem

[1]) Más források szerint 10,000.

is ötlött eszünkbe. Útközben magyar és vallon csapatokkal találkoztunk és ezekkel jöttem ide Kassára.

Alig hiszem, hogy a mi zászlónk (a frank) 18 lovast számlált volna.

A mi becsületes jámbor Commissariusunk, Herrnstädter, a szorosón túl lovával elbukott és ott maradt halva; szintúgy Noren kapitány, két Hollstein herczeg — a kik az anhalti herczegnél beosztva voltak — továbbá Reuss ura, egy Königsberg báró és sokan a nemesség közül. A mi hadnagyunknak lábát lőtték keresztül.

Itt semmiféle sereg nincs, csak a két nürnbergi és augsburgi zászló állomásozik itt. A két nürnbergi zászlót ketté akarták osztani, az egyiket Fülekre, a másikat pedig valamely végvárra küldeni.

A lovasok mind Bécsbe mennek, az 1000 frank lovas kivételével — már amennyi t. i. közülök még megmaradt, a mit azonban még nem tudok — melyeket a főherczeg maga körül megtartott és melyekkel 8 napon belül szintén Bécsbe akar indúlni.

Most már egész Magyarország nyitva áll az ellenségnek!!

Kassa, október 28-án 1596.

Közli: *Gömöry Gusztáv.*

A görgényi vár hadi szerei 1703-ban. Anno 1703 die 5. Februar, megszámlálván Mltgs generalis uram ő Naga parancsolatjából az asszony Teleki Mihályné asszonyom lövő szerszámait, találtattak ezen írás szerént:

A Bozó uram háza-félében:

Öreg kanottal járó muskatély hetvenhat	Nro	76
Németnek való loding tizenkettő	«	12
Koszpergének való szíj, kivel fel szokták kötni	«	8

A Harcsafarkban:

Öregebb és apróbb szakálas[1]) hatvankettő	Nro	62

A Czejtházban:

Vas taraczk négy	Nro	4
Hét csőjű seregbontó	«	1

[1]) 1676 november 5-én kelt okmány szerint Apafi hat szakálast conferált Görgény várából Teleki Mihálynak és maradékinak. (8119. sz.)

Öt csőjű seregbontó	Nro	1
Bádogból csinált kéz gránát	«	62
Üvegből csinált kéz gránát	«	71
Vasból csinált kéz gránát	«	77
Vasból csinált tüzes lapta teli	«	17
Kartács egy	«	1
Tüzes golyóbis	«	6
Vas tüzes lapta üres	«	7
Kartács huszonöt	«	25
Ágyúgolyóbis, vasból csinált	«	700
Lánczos golyobis	«	26
Kanotos golyobis	«	24
Rudvas golyobis, ágyúhoz való	«	18
Tonna puskapor 15 tonnával [1]	«	15
Egy kis hordóban salétrom, teli van	«	1
Fél tonna töltés	«	1

In Görgény die et anno supra notatis

Fiók István mpr.

NB. A Czejtházba engem be nem bocsátottak, hanem csak a Commendans uram számlálása szerint írtam le. A Harcsafarkban és a Bozó uram háza-félében magam számláltam meg.

Kívűl rájegyezve: «Ao. 1703 die 5. februarii a Görgényi várban mint számláltattak meg a lövő szerszámok s azokhoz kévántató eszközök, jelen levén mostani Commendans és Mlsgs Rabutin Generalis Uram ő Naga két pattantyusa.

Eredetije a Teleki-levéltárban, 6429. sz. a.

K. J.

[1]) 1700 máj. 7-én 20 darab puskát hoztak le Görgényből Gernyeszegre. (6225. sz. a.) 1690 aug. 24-én pedig 91 font puskaport vittek föl Gernyeszegről Görgénybe. (3889. sz. a.)

Az utolsó magyar nemes «insurrectio» dalaiból.

Egynehány összve fűzött széna; öt esztendő alatt Készület.

I. Magyar Insurrectio.

a) *Túl a Dunai Márs.*

Mársot fujnak, hadba hivnak,
Hopp paripára vitéz magyarom,
Szent oltára oltalmára
A Haza Istene várja karom;
S unszól ama bujja diadalom,
Fénye miatt maga hitt hatalom,
Kit fel dúlni s fellűl múlni
Érdem is és maga kész jutalom.

Lásd mint egy szentet, s Márs Istent
Tiszteli Korszika Napoleont,
Midőn látja, hogy magzatja
Tétova vérözön árokat ont;
Tépd le fejjéről az illy hamar uton
Keresett hadi tser koszorut;
Kit fejjére sok nép vére
S a kidobolt remek öt tsata font.

Mindég hátra, tsak sakmatra
Játszik ez a tekeres hadinyom,
Míg mint régen, egy térségen
Gyöpre szorithatod én Magyarom;
Majd ha Lovagjaid állnak elő,
Verd le pionjait, el szelel ő;
Igy fortélyját, sak játékát,
Összve zavarja vitézi karom.[1])

b) *Duna melléki márs.*

Lóra pajtás! már nintsen más,
Tsak nemesi védelem,
Erre késztet, a melly éltet,
Az a szerelem.
A haza honyi Törvényed,
Ősi javad, szerzeményed
Oltalomra vár.
Olly erős tör a hazára
Olly vitézt keres csatára
A kivel ki tud ki kötni
Tsak nemes Huszár!

Jer, a Rákoson fulánkos élre
Fend ki kardodat,
Fel se vedd hazád javára
Bármi károdat;
Kész haszonra vár az érdem,
Én mit adnak?
Azt sem kérdem, — a Napoleon
Vesztesége drága bérem, És ez engem
Ámha vérem ontom, éltem elveszejtem,
A Tsatára von.

[1]) E nóta állítólag Horváth Ádám költeménye, ki annak zenéjét is szerzé.

c) *Tisza melléki Márs. — Echós Tárogató.*

Bent van hát már a Francz a német Térségen régen,
Jer várjuk be Pajtás! ama határvégen végen,
Paskoljuk meg ott lelkesen,
Elébb mint kakas repdessen,
A szép magyar égen égen.

Régen jár kaparni a más portájára jára,
Várjuk el mint repűl fel hazánk halmára mára,
Fut fogadom, meg rijjadva;
Próbájának meg lesz adva
Ma leg utoljára ára.

Maj birok én a Franczal mint egy kis Leánnyal s hánnyal,
Pagnétjával öszve tsapok egy tsákánnyal s hánnyal
Most bajnokja nem rabszolga,
Sem nem nyulakkal van dolga,
Hanem oroszlánnyal s hánnyal?

d) *Tul a' Tiszai Márs.*

Franczia jön Lóra Huszár!
Ide jöhet, lássa mint jár?
Marsallját is megölöm,
Büszke hirét el törülöm
Le tsépülöm.

De néki nagy Gárdája van,
De ha tsak nem halhatatlan,
Le verem vagy megugratom,
Vas melljemet megmutatom
Nem az hátom.

De jó az ő Taktikája,
Jobb biz a Huszár szablája,
Táborát megzavarom,
Ugy forog mint én akarom —
Majd elvárom.

De temérdek a tábora,
Ám legyen bár hat akkora
Huszárit elterelem,
Gyalogjait le szeldelem,
Le metélem.

Jól lűnnek ám azok Pajtás,
Ugrass oda még lűne más,
S bár veszek mig vivódom,
A Ditsősségről aggodom —
Az a zsoldom.

Vet e hát a' koczka hatot?
Vet — fujd meg hát a tárogatót
Enyim a diadalom,
Ma mul el a Francz hatalom
Mint az álom.

II. A' tsalatkozott Reménység.

Gyerünk haza.

Jer haza vitéz Pajtásom!
Itt ezentul nints szállásom
Rába közbe, szép földünkbe,
Franczia rukkol helyünkbe.
A' Napoleon nagy karja,
S hosszu keze ugy akarja.

Lám eleget emberkedtünk,
De ha Isten nints mellettünk
Hogy Győr alatt elszéledtünk;
A sok ellen mit tehettünk
Bár a Pallas és Bellona,
Égis alatt őrzött volna.

Bezzeg akadtunk czinkosra,
De jönne tsak a' Rákosra,
Sátorát is felforgatnám,
Agyvelejét eltipratnám
Megtagolnám a gyepszélen,
Meg én, engem ugy segélljen.

De ma tsak ugyan menjünk el,
Az üdőnek engednünk kell.
Itt akárki tsákányolljon;
Szántani nekem jobb otthonn,
Gyűlölöm az ellenséget,
Adjon Isten békességet.

Közli *K. L.*

Vitéz huszárok. 1814 február 8-án a francziák Peschiera várából kirohanást intézve, Cavalcasellót 2000 gyalogossal és 300 lovassal megtámadták. A franczia lovasság a már küzdelemben álló második székely zászlóaljat hátulról megtámadta és már-már válságos helyzetbe juttatta, midőn *Bercsényi* gróf százados vezetése alatt két huszár-szakasz, mely negyven lovast számlált, hirtelen előretört. Az egyik szakasz, *Hertelendy* főhadnagy által vezetve, a francziákat arczban támadta meg, míg a másik oldaltámadást intézett, még pedig oly elhatározott vakmerőséggel, hogy sikerült az ellenséget, túlnyomó nagy többsége daczára, zavarba hozni és tetemes veszteségek után a sánczok mögé visszavonúlásra kényszeríteni.

Kiváló vitézséggel küzdöttek ez alkalommal *Barkóczy László* és *Vetősy István* káplárok, valamint *Gyurkó* András, *Deák* István és *Tendler* József huszárok. Mint járőr, előreküldve, Barkóczy volt az első, ki a franczia lovasság közeledését és szándékát észrevette s társával, Vetősyvel és a megnevezett három huszárral egyetemben, be nem várva a rögtön értesített huszár-század megérkezését, a vitéz huszárok ritka elszántsággal az ellenséges lovasságnak többször neki rontottak; hősies bátorságuknak sikerült az ellenséges vezetőt megölni, annak minden igyekezetét meghiúsítani és végre, a székely gyalogság némely részei által támo-

gatva, a franczia lovasokat addig föltartóztatni, míg Bercsényi százados megjelent és a francziákat utoljára teljesen visszavonúlni kényszerítették. Ugyanez a Barkóczy László már 1813 november 9-én Belluno és Rivolto mellett is kitüntette magát. Midőn ugyanis észrevette, hogy a székely határőrvidéki ezredet a francziák erősen szorongatják, összeszedte a szétszórt székely huszárokat és Mosztoczy székely határőrvidéki századost oly sikeresen támogatta, hogy ez a huszárok támogatásával a túlerős ellenséget előrehatolásában megakadályozni képes volt. E közben Barkóczy egy ágyút és egy lőszerkocsit látott meg, melyeknek fogata az árokba dőlt és melyek előreláthatólag az ellenség zsákmányává váltak volna. Barkóczy nehány huszárral rögtön előre tört s nem törődve a sűrű golyózáporral, kitartó és bátor magaviselettel az ágyút és lőszerkocsit végre is biztosságba helyezte.

HADTÖRTÉNETI IRODALOM.

ISMERTETÉSEK.

A székesi gróf Bercsényi család. 1470—1835. Eredeti, kézirati kútfőkből írta Thaly Kálmán. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia történelmi bizottsága. Harmadik kötet; 1703—1706. Budapest, 1892. Nagy nyolczadrét, XII és 824 lap. Gróf Bercsényi Miklós arczképével. Ára 7 forint.

A Rákóczi-kor érdemes történetírója, Thaly Kálmán, ismét egy szép kötettel gyarapította az általa oly nagy szenvedélylyel és annyi lelkesedéssel művelt Rákóczi-irodalmat, kibocsátván nagy munkájának, a székesi gróf Bercsényi család történetének harmadik kötetét.

Ország-világ, de még a külföld is tudja, mily hervadhatatlan érdemeket szerzett magának Thaly ez időszak történetének fölkutatása és megállapítása körül, tudja, hogy mily nagy buzgósággal, mily hangyaszorgalommal gyűjti már évtizedek óta a Rákóczi-időszak eseményeire vonatkozó adatokat, s hogy mily alapossággal, s a Rákócziak iránti nagy szeretete daczára mily részrehajlatlansággal dolgozta ez adatokat föl.

Thaly Kálmán annyira beleélte magát a Rákóczi korba, hogy a magyar szabadságharczok e fontos időszakának nagyobb ismerője, s történetírói fényes tehetségénél fogva e kor történeti irodalmának méltóbb művelője nem volt és nem lesz. Ez általánosan elismert tény, s annyira

közismert is, hogy valamint Rákóczira, Bercsényire nem lehet gondolnunk a nélkül, hogy Thalyra ne gondolnánk, úgy Thaly Kálmánt sem vagyunk képesek magunknak máskép képzelni, mint hogy őt Rákóczi és Bercsényi közé helyezzük. Thaly Kálmán a Rákóczi-időszakra nézve Magyarországon ép úgy, mint külföldön, általánosan elismert tekintély, munkái első rendű kútfők.

E körülmény fölment bennünket az alól, hogy legújabb kötetéről, mint történeti műről, bírálatot írjunk, s tökéletesen elég, ha kijelentjük, hogy a Bercsényi család e harmadik kötete méltán sorakozik történetíróink e jelesének többi munkáihoz.

Nem írunk tehát bírálatot, hanem közöljük azt, mit Thaly e kötetéről maga elmondani jónak tart.

Mindenekelőtt megemlíti Thaly az okokat, melyek e kötet megjelenését eddig késleltették. «Három évtizede» — így folytatja — «foglalkozom már a Rákóczi-kor történetét illető búvárlatokkal s tanúlmányokkal és tíz-tizenkét esztendő óta gyűjtöm bel- és külföldi levéltárakból a gróf Bercsényiek történetére vonatkozó adatokat. Ebből elgondolható, hogy a kurucz fővezér és fejedelmi helytartó, II. gróf Bercsényi Miklós európai jelentőségű nagy szerepkörét tekintve, az adatoknak mily óriási halmaza áll manapság rendelkezésemre.»

«A jelen III. kötettel benne vagyunk immár a nagy magyar szabadságharcz teljes erővel föllobogó időszakában, kellő közepében, munkánk főhőse, Bercsényi Miklós hatalmas egyéniségének, országrengető tettekben gazdag életpályája zenithjén, a hol bámulatos sokoldalú munkaereje, fényes szellemi képességei minden lépten-nyomon ki- és föltűnnek, igazolva amaz állítást, hogy a Rákóczi-szabadságharcz és gróf Bercsényi Miklós élete = egy és ugyanaz.»

«Így állván a dolog, két lehetőség közt kelle választanom. Az egyik, hogy a rendelkezésemre álló rengeteg mennyiségű, történelmileg érdekes, új, még földolgozatlan adatokat mellőzve, adok munkám főhőséről egy családtörténeti kerethez alkalmazott életrajzi rövid vázlatot, melyet utódai élettörténetével megtoldva, a jelen kötettel a munkát befejezem. Ez lett volna a sokkal könnyebb, kényelmesebb s a munka eredetileg contemplált czéljának talán megfelelőbb mód. Minthogy azonban az olvasó közönség tőlem, mint a Rákóczi-kor specziális búvárától s régi kutatójától e korszaknak a fejedelemmel összeforrott második vezéregyéniségéről, Bercsényi Miklósról — s tán némi joggal — nem vázlatot, hanem kimerítő élettörténetet vár; minthogy továbbá e korszak eseménydús folyamatának számos, még eléggé ki nem derített, vagy az aulikus, osztrák történetírók által szándékosan elferdített, meghamisított

részlete áll előttem: hogy ezek földeríttessenek s illetőleg valódi világításba helyeztessenek, — ezen okoknál fogva bővebb kidolgozás mutatkozott szükségesnek.»

E második módszert követte a tudós szerző, s miután az előrajz az akadémia történeti bizottsága által is jóváhagyatott, a munka folytatása ily módon eszközöltetett. Ez az oka, hogy a munka általában véve kibővült s a most kibocsátott kötet nem egyszerűen Bercsényi Miklós életrajza, hanem «a fővezér életrajza keretében a Rákóczi-szabadságharcz történetének monografiája».

«Bemutatjuk itt hősünket» — mondja tovább Thaly — «a maga sokágú, de mindenkor első rangú szereplésében: mint hadvezért, mint had- és kormányzat-szervezőt, mint államférfit, mint diplomatát, mint fejedelmi ura és barátjának legtitkosabb ügyeiben hív és bölcs elméjű fő tanácsadóját; mint pompaszerető büszke főurat s mint hazájáért szívesen tűrő-szenvedő kemény katonát stb., el nem hallgatván árnyoldalait sem.»

«E genialis embernek minden ízében eredeti magyar alakját megkíséreljük ugyan magunk is jellemezni, mindazonáltal inkább akarjuk őt tetteiben és irályában az olvasóval megismertetni. Ugyanezért leveleiből gyakorta idézünk, gyakorta beszéltetjük el magával a tényeket, hogy az olvasó maga is gyönyörködhessék csodálatos élénkségű, szellemes fordulatokban s tőről metszett humorban gazdag, csattanós, odavágó és zamatos magyarságú, zöngzetes stylusával.»

«Bízunk is abban, hogy az olvasó másként fog ítélni Bercsényiről, mint a hogy eddig, az elfogúlt aulikus irányú osztrák, vagy ezek nyomán tévesen indúlt, máskülönben jóhiszemű történetírók művei után ítélhet vala.»

«A mi munkánk történelmi anyagát illeti: hivalkodás nélkül elmondhatjuk, hogy az legalább háromnegyedrészben olyan új, eredeti adatokból vagyon merítve, a melyeket — számtalan bel- és külföldi levéltárból — mi hoztunk, vagy ezúttal hozunk napfényre. Kötetünk a nagy szabadság-háború eseménydús éveinek első szakát, az 1706-ik évi békealkudozások és a száz napos fegyvernyugvás fölbomlásáig terjedőt tárgyalja. A IV. kötet tartalmazandja a második időszakot, a szatmári békekötésig s hősünknek Rákóczival Lengyelországba vonúlásáig. Végre a befejező V. kötet az emigratio dolgait Bercsényi haláláig, fiának, Lászlónak, a franczia maréchalnak és az utolsó Bercsényieknek életét a fényes nevű család teljes kihalásáig.»

«Még csak azt jegyezzük meg, hogy a híres kurucz fővezérnek jelen kötetünk élén látható rézmetszetű arczképe a Nemzeti Múzeum

történelmi képtárában őrzött eredeti olajfestményről készült; az alatta levő aláírási hasonmás pedig hű másolata az 1705-iki szécsényi országos szövetség-levél egyik példányán levő sajátkezű aláírásának.»

Thaly Kálmán a föntiekben nemcsak egyszerű előszót ád, hanem teljesen beszámol könyve irányáról és tartalmáról is, melyet kiegészítünk azzal, hogy az első fejezetekben tárgyalt főbb hadtörténelmi eseményeket röviden vázoljuk.

Az első (XIX.) fejezetben előadja a tiszai átkelés előzményeit, Debreczen meghódolását, Kálló megvételét, Várad-Olaszi elfoglalását, Nagy-Károly, Nagy-Bánya és Huszt megvételét, Szatmár körűlzárását és Tokaj ostromát Hont-, Bars-, Nógrádmegyék megszállását, Szolnok megvételét, Kassa,, Eperjes, Szendrő körűlzárását, a fölkelés terjedését Trencsénig, mi által egész Felső-Magyarország Rákóczi hatalmába kerűl; Szatmár és Eger ostromát, a zólyomi csatát és a rájeczi ütközetet, melyekben Schlick megveretik, Pozsonymegye és a Csallóköz megszállását, Károlyi portyázását egész Bécs alá.

A második fejezet a Dunántúl meghódítását czélzó hadműveleteket tárgyalja s a portyázásokat Ausztriába, melyek folytán a bécsi udvar alkudozásokat kezd és Bercsényit megnyerni igyekszik; Heister és Pálffy hadjáratát Károlyi ellen s a Dunántúl elvesztését, melyet Forgách részben ismét visszavesz; a szomolányi csatát, melyben Bercsényi fényes diadalt arat Ritschán tábornok hadteste fölött.[1])

A harmadik fejezet tartalmazza Rákóczi bácskai hadjáratát, Károlyi bécsi portyázását és a Koronczó melletti csatát, melyet Forgács Heister ellen elveszt, Bercsényi és Károlyi portyázásait Ausztriában, Nyitra megvételét, Ocskay ausztriai portyázását s a többi hadműveleteket a fegyverszünetig.

Már e néhány fejezet tartalma meggyőzhet mindenkit, hogy mily gazdag Thaly könyve hadtörténelmi adatokban, s hogy a szerző valóban nem túloz, midőn — mint fönt látható — állítja, hogy e kötetben a magyar szabadságharcz történetének monografiáját adja.

Érdemes, szép mű, melyet a legmelegebben ajánlunk a magyar hadtörténelem barátainak.

Vajha minél előbb közrebocsátaná a Rákóczi-kor kiváló történésze a még hátralevő köteteket, kiváltképen a IV. kötetet, mely a most megjelent III. kötettel együtt a Rákóczi-szabadságharcz történetének leg-

[1]) E részlet a Hadtörténelmi Közlemények folyó évi első füzetében van közölve, Bercsényi arczképével együtt.

hívebb, legtömörebb kézikönyve s e nagy események tanúlmányozására a legkitünőbb segédeszköz.

Föntartjuk magunknak, hogy jövő füzetünkben — a szerző engedélyével — még egy részletet mutassunk be e jeles műből t. olvasóinknak, kik a munka iránt bizonyára ép úgy érdeklődnek, mint mi.

Pozsony város története. Írta Ortvay Tivadar. Kiadja a Pozsonyi Első Takarékpénztár. Első kötet; a legrégibb időktől az Árpádházi királyok kihalásáig. Pozsony, 1892. Nagy nyolczadrét, XX és 384 lap. A szövegben 38 rajzzal és hét táblával.

Csak legutóbbi füzetünkben ismertettük a monografia-irodalom egy jeles termékét, s ime már ismét alkalmunk van egy másik monografiát bemutatni, mely ez irodalmi fajnak kétségtelenül szintén a kitünőbbjei közé tartozik.

E mű Ortvay Tivadarnak «Pozsony város története» czímű munkája, melynek első, díszesen kiállított kötete nemrég hagyta el a sajtót. Csak örömmel tölthet el bennünket a helyi monografiák szaporodása, mert egyrészt a magyar történeti irodalom fejlődéséről, másrészt a közönség, a megyék, a városok és közintézetek növekedő historiai érzékéről tesznek tanúságot.

E mű szintén egy hazai közintézet, a Pozsonyi Első Takarékpénztár áldozatkészségének köszöni létrejöttét; e jeles intézet ez évben űli fönnállásának félszázados ünnepét, s több más hazafias czélokra tett adományozása közt az ős koronázó város történetének megíratása és kiadása mindenesetre oly elhatározás, melyre az intézet büszke lehet. Az által, hogy a monografia megírását az intézet Ortvay Tivadarra, az elismert jeles archæologus és historikusra, különben pedig pozsonyi tanárra bízta, a mű sikerét már előlegesen is biztosította.

Ortvay a mű megírásánál kétségtelenül azt tartotta szem előtt, hogy munkája kiváltképen a nagy közönség számára készül, s ez magyarázza meg némely sajátságát. Nyilvánúl pedig e sajátság először abban, hogy az anyag földolgozásánál és előadásánál folyton a nagy közönségre gondolván, nagy súlyt fektet arra, hogy műve — tudományos értékének megtartása mellett — kellemes és tanúlságos olvasmányt nyújtson; ez irályát könnyűvé, élvezetessé teszi. Másodsorban nyilvánúl abban, hogy a helyi eseményeknek sokkal nagyobb keretet ad, mint a milyen tulajdonkép szükséges volna. Így például mindjárt az első fejezetben, melyben Pozsony és vidékének természeti tulajdonságait vázolja, ezt folytonos értekezésekkel kíséri a földtanból és a természettanból általában;

a második fejezetben — bár Pozsony a római birodalomhoz nem tartozott, mert annak határa Carnuntumnál volt, és Pozsony ennek csak jelző állomása vala, — a rómaiak telepedéseiről, így a X. fejezetben előadja a tatárjárás egész történetét, még pedig ritka terjedelmességgel, bárha e dolog Pozsonyt annál kevésbbé érdekli, mert Pozsony a tatárok kezébe nem került s a mongol invázió tengerének csak távoli hullámai értek Pozsonyig.

Nyilván azért történt mindez, mert a szerző a nagy közönségnél, melyre számított, a szükséges alaposabb ismereteket föl nem tételezte, s minden irányban bő tájékozást adván, könyve mellett minden más segédeszközt fölöslegessé tenni igyekezett.

E kitérések helylyel-közzel tán fölöslegesek is, mert a munka általuk kissé hosszadalmassá válik, de annyi bizonyos, hogy másrészt a művet alaposabbá teszik. Általában véve pedig a könyv minden lapján kitűnik, hogy a szerző bő és igen alapos ismeretekkel bír s hogy ez ismereteket munkájában értékesíti is.

A könyv egyes fejezetei mindmegannyi jeles értekezés, mi a műnek állandó értéket szerez. Nem követjük e fejezeteket részletekben s csupán hangsúlyozzuk, hogy a mű III., IV., VIII., IX., X. és XI. fejezete hadtörténelmi szempontból is kiválóan érdekes, mert bennök a 907. évi pozsonyi csata, a vár- és megye-szervezet, a német támadó hadjáratok, a tatárjárás, a marcheggi és stillfriedi csaták stb. bő tanúlmány alapján jelesen tárgyalva vannak.

A könyvről különben olvasóink bővebb tájékozást nyerhetnek a jelen füzetünkben közölt «Pozsony város történetéből» című czikkből, mely Ortvay könyvének III. fejezetét képezi.

Végűl dícsérettel kell kiemelnünk a művet díszítő számos szövegbeli rajzot, a külön mellékleteket, valamint a csinos nyomdai kiállítást, melyek a könyvet valódi díszmunkává teszik.

Nagyvárad a török foglalás korában. 1660—1692. Visszavívása kétszázados emlékünnepére írta Bunyitay Vincze. Az összes bevétel a biharmegyei és nagyváradi múzeum épületére van fölajánlva. Budapest, 1892. Nagy nyolczadrét, 91 lap.

E díszes kiállítású füzet a Nagyváradon lefolyt ünnepségek alkalmából íratott s Nagyvárad török kézbe esésének és abból való kiszabadúlásának történetét öleli föl, tanúlságos és érdekes adatokat közölvén egyszersmind azon időszakról, mely a nevezett két esemény közt fekszik.

Bunyitay nem akarja e füzetben a jelzett események pragmatikus

történetét adni, hiszen füzete inkább csak vázlat, mintsem történet, de a mit ad, azt lelkiismeretes tanúlmány alapján és oly érdekesen adja, hogy füzetét valóságos élvezettel olvassa mindenki, a ki a török-magyar háborúságok episodjai iránt érdeklődéssel viseltetik.

E munkával különben «Nagyvárad visszavívásának kétszázados emlékünnepére» című czikkünk behatóbban foglalkozik, minélfogva a mű közelebbi ismertetésétől eltekintünk.

MAGYAR HADI SZABÁLYZATOK GYŰJTEMÉNYE.

Gr. Forgách Ádám bányavárosi főkapitány katonai rendtartása.

Annak a siralmas állapotnak előidézésében, a mely Magyarország XVII. századi történetének oly sötét színt kölcsönöz, a keresztyénség örök ellenségén kívül — sajnos — saját véreinknek is jelentékeny részök volt. Nem a ketté szakadt ország pártjainak tusáiról akarok itt szólani, hanem arról a vitézi rendről, a melynek, mint a végházak őrzőinek hivatásbeli s hazafiúi legszebb kötelessége a megnyomorodott ország védelme lett volna. «Lett volna» — mondom, mert — kivéve a kiveendőket — nem az volt. Pedig mily szép hivatás volt ez abban az időben, mily háládatos tér a kortársak és a legkésőbbi utódok dicskoszorúinak megszerzésére ? ! Nem hiába énekelte, dicsőítette Balassa Bálint a vitézi élet gyönyöreit. De hát Balassa idejében a Dobók, Szondyak szelleme élt még annyira, mennyire a várkatonákban. E szellem néhány évtized alatt teljesen kihalt. Nagy a különbség XVI. és XVII. sz-i vitézek közt. Méltó volna e különbség ható okait mélyebben vizsgálni. Bizonyára ráakadnánk az okokra, a melyek a hivatásszerű katonákat a legönzőbb iparlovagokká, a szegénység védőit annak legzsarnokibb elnyomóivá, az ország védbástyáit rablófészkekké átalakították. Annyi bizonyos, hogy az ország többet szenvedett ezektől a végbeli vitézektől, hajdúktól, szabad legényektől, mint a törököktől. Már csak annak tudata, hogy testéből való test, véréből való vér méri rá e szenvedéseket, növelte azoknak elviselhetetlenségét. A sok égbekiáltó jajszó, siralom, az egymást érő panaszok enyíthetetlen árnynyal borulnak az e korbeli fegyveres erőnk hírnevére, melynek elfajulását a felső-magyarországi főkapitány itt következő katonai rendtartása is szomorúan illustrálja. E rendelet bizonyosan nem látott volna napvilágot, ha szükség nem lett volna reá.

Nos Comes Adamus Forgacz, Perpetuus de Ghymes, supremus Comes comitatus Nogradiensis, Pincernarum regalium per Hungariam Magister, Srmæ Cæsar. Regiæque Mattis Consiliarius Camerarius, nec non confiniorum antemontanorum et præsidÿ Ujvariensis Supremus Generalis Capitaneus etc.

Mivel a jó rendtartással tartatnak meg az országok és minden helyek és birodalmak, a melyek kinek-kinek a hivatalja szerint vagynak alája vettetve. Így mi is mind egyfelől, mind másfelől a rendeletlen állapotoknak gyümölcsit érezvén s látván főképpen a mi generálisságunk alatt levő ő Felsége végházaiban, a melyeknek eltávoztatására teszünk és tettünk ilyen rendelést azokban, a melyekhez képest füleki, hajnácskői, somoskői, szécsenyi, bujáki, gyarmati, nógrádi, palánki, lévai, verebélyi és szódeni fő és vicekapitány uraim, hadnagy, vicehadnagy, vajdák, tizedesek, zászlótartók és minden lovas és gyalog vitézlő rendek, kérjük és intjük s tisztünk szerint parancsoljuk is, tartsák ehez magokat.

Először. Mivel mindenek felett minden keresztyén tisztviselőnek s alatta való vitézlő rendinek minden dolgaikban, jártokban-költökben, szerencsében, szerencsétlenségben az Istent ő szent felségét és az ő szent nevének dicséretét kell előtte viselni: azért tilalma legyen minden Isten ellen való rút átkoknak és szitkoknak, főképpen, a mint mostan szoktak az emberek, ördög adtának, ördög teremtettének szidni és nevezni, azért az ilyen szóért és szidalomért, valakitől hallatik, ötszáz pálczát adjanak a talpára és ha az sem használ, a nyelve vonattassék ki érette; a kire vigyázó legyen mind alsó s mind peniglen felső tisztviselőktől és a ki meghallja egymástól hírt tegyen kapitány uraiméknak felőle.

2. Minden végházban az ünnepeknek megülésiben és megületésiben kiki szorgalmatos legyen; a kézi munkának békét hagyjanak, a prædicatiók és misék előtt senki reggel ne tobzódjék s a ki abban találtatik, megpálczáztassék.

3. Az egyházi rendeknek becsület adassék, senki egymás hüti ellen gyalázatosan s vallása ellen s annyival inkább káromkodva ne beszéljen és ne gyűlölködjék; szeressék egymást és valaki ez ellen cselekednék, egy hétig való kemény tömlöczözéssel büntetődjék meg.

4. Kapitány uraimék penig ő kegyelmek, hadnagy uraimékkal és az több tisztviselőkkel az istenes tiszta élettel, az isteni szolgálatban jó példaadók legyenek, úgy áldja meg Isten ő kegyelmeket.

5. Hogy a végházakban az ördöngös babonaságok és boszorkányságok, bűbájolások ne legyenek és ne essenek és ha ki az olyanban találtatnék, vagy férfi vagy asszonyember, a végházból kicsapassék és ha a törvény hozza meg is ölessék, égettessék.

6. Az egymás között való lopások távol legyenek a végházakban és a ki derekas lopásban találtatnék, fel is akasztassék.

7. Nyilván való feslett erkölcsű tisztátalan asszonyokat a végházakban kapitány uramék ne szenvedjenek, hanem a végházból kitisztíttassanak.

8. Az éjjeli és nappali lövöldözéseknek a végházakban először pálczák, azután életeknek veszedelme alatt tilalma legyen; így az utczákon és részegen való nyargalásnak és emberek eltapodtatásának is büntetése legyen.

9. A tűzre úgy viseltessenek kapitány uraimék gondot, hogyha valaki házától esik a gyuladás és megtapasztaltatik, hogy gondviseletlensége miatt esett, meghaljon érette. Azért minden háznál elegedendő víz legyen készen mindenkor, a kémények tiszták legyenek, a város bírák által gyakorta megláttassanak és a roszsza le is vonattassék; éjjel tiz óra után senki házánál tűz ne legyen, gyertyákkal és szövétnekekkel ne járjanak az utczákon.

10. Kapitány uraimék az ő felsége szolgálatjára nézendő dolgokban egymással jól alkudjanak és egyet értsenek.

11. Ha valamely végházból tolvaj vagy lator eltalálna szökni, vagy félre állani, más végbeli kapitány uraim magok végházába be ne vegyék, sőt megértvén a dolgot megfogassák s törvény szerint megis ölessék, büntessék.

12. Mivel penig az egész végházaknak és vitézlő rendeknek megmaradások és a szegénységnek, a melyek a végházaknak kivülötte vagynak, megmaradásoktól is függ, kapitány uraim azokat ügyökben és igazságokban meg ne hagyják fogyatkoztatni. Senki a falukra zászlóstul quártélyozni, a generalis kapitány és viceispánok híre s engedelme nélkül ki ne menjen és ha valaki a vitézek közül másképpen kimenne is, az előtte járónak hirével és levelével járjon. A szegénységet a vitézlő rend ne verje, ne szidalmazza, ne dúlja, ne fossza, kamaráját ne rontsa, a féle cselekedetnek békét hagyjon, mert valaki ezekben megtapasztaltatik s a szegény embernek, a mint annak a módja s rendi, gazdálkodásával meg nem elégszik, adtunk e levelünkben szabadságot, hogy a megsérült fél, melléje vevén a több környül való falukat is, az olyan kóborlóra támadjon reája, ha meg nem foghatja, ölje, vágja, ha penig megfoghatja a hová való legény, abba a végházba vigye be és mindjárt tizenötöd napot præfigaljon a kapitány neki s ugyanazon szegénység szeme láttára, a mit a törvény hoz, exequálják. Hogyha penig zászlóstul menne quartélyozni a fő vagy viceispán híre nélkül a vitézlő rend, ha szenvedni akarja a vármegye, jó, hogyha penig nem, tehetnek a nemes vármegyék

róla, megparancsolván, hogy senki az olyannak quartélyt ne adjon, a minthogy a fő és vicekapitányok in tali causa tartoznak a vármegyének hírt tenni.

13. Ha törökös embert a vitézlő rend közűl valaki megtudna és értene a falukon, vagy városokon, feje veszte alatt a kapitány hire nélkűl, annak büntetésére senki ne menjen ki s meg ne büntesse.

14. A nyilván való tolvajt, gyilkost, latrot, tősérek felverőit és szegény emberek hóhérit tiszte és becsülete vesztése alatt adományért kapitány uraim el ne ereszszék, még csak kezességen is, hanem eleget tevén a megsérűlt félnek, törvény szerint minden gratia nélkűl megbüntessék.

15. Megtörténik az is sokszor, hogy a vitézlő rend előttejárója hire nélkűl, csak fel szedi-veszi magát, csatára megyen, avagy sok szegény ember kárával Ráczország felé is elmegyen ; azért valamely rend hír nélkűl elmegyen, nyereséggel jön vissza, prædáját elveszti és a piaczon ezer pálcza adassék neki, ha meg másodszor is megpróbálja, üttessék el a feje érette. Sőt, ha rabbá esnek az útban s kijönnének, tisztessége vesztése alatt senki kapitány uraimék közűl levelet ne adjon neki, hanem szörnyen megpálczázván, küldjék vissza. A minthogy kapitány uraimék a nemes emberek requisitiójára határokra barmokat hajtani senkit el ne bocsássanak, ha penig valaki hír nélkűl elmenne, kapitány uram a vitézlő rendet megbüntesse, keresse nemes uram egymást a törvény útján.

16. Zászlóstul kimenvén valamely végházból a sereg, senki a zászló alól el ne maradjon a kapitányja hire nélkűl, a ki penig elmaradna, először három hópénze tudódjék ki fizetéséből, másodszor tétessék a tömlöczbe s viselje esztendeig a vasat, harmadszor üttessék el a feje ; hasonlóképpen, ha visszajövőben a zászlótól elmarad szabadságot adván a parasztságnak, hogy az olyan elmaradott katonát megfoghassa, ha meg nem foghatja, agyon verhesse, úgy mindazonáltal, ha minden ok nélkül marad el a katona a zászló alól.

17. A szabad legény hasonlóképpen a hol telel, ott nyaraljon, a mely végházban lakik, ahoz hites legyen a végházhoz. Egy becsületes katonaembert tegyenek azoknak a szabad legényeknek hadnagyává, a ki azoknak cselekedetekről számot adjon, a fő és vicekapitány s több előtte járóitól függjön a felyül megirt büntetések alatt.

18. A fő és vicekapitány egyszersmind ki ne menjenek, egyik mindenkor ott benn maradjon, a minthogy kapitány uraim egymással jó correspondentiát tartsanak, egyet értsenek, egymást segitsék és senki az egyik végházból a másik végházba szökött, vagy elbujdosott latrot be ne fogadjon, sőt megértvén vétkét, érdeme szerint megbüntesse.

19. Vagy nyereség, vagy veszteség, vagy kicsiny, vagy nagy, de azt kapitány uraimék a generalisnak tudtára adják s irják meg miképpen volt és ha a nyereség nagy, hogy husz, vagy huszonöt, nyolcz, kilencz, tiz, tizenkét rabokat hoznak, zászlókat nyernének, bégeket, agákat, csauszokat, senki tisztessége vesztése alatt, valamig a generalisnak hirével nem adják, kapitány uraimék elkótyavetyélni ne hagyják, hogy oda fel is számot adhassanak róla. Valamely végházbeli penig megmeri próbálni, a kapitány citaltatni fog és mint nyilván való engedetlen szolga személye szerint ő felsége, vagy a hadakozótanács eleibe vitetik és bevádoltatik és valami rajta esik, magára vessen.

20. Más generálisság alá zászlóstul, harmad-negyed napig járó földre a generalis expressa licentiája nélkül senki a végházból ki ne menjen élete vesztése alatt.

21. Senki más ember szökött jobbágyát kapitány uraimék közül, ha hite szegett és másért kezes, az ő felsége zászlója alá be ne irassák és most is, ha ki olyan volna ad requsitionem domini terrestris kiadják és ez aránt országunknak constitutioi megtartassanak.

22. Ha végbelit latorságban megtapasztalván a vármegyék hadnagyi megfognak, a megbüntetésre vigyék a kapitány kezéhez, a hová való a legény; igy è contra, ha parasztembert, vagy nemest megfog a végbeli ember vigye vice, avagy főispán kezébe.

23. Ha a végbeli vétett a nemes embernek, annak a végbelinek birája a kapitány, ha penig a pór vét, a földes ura a biró, de a törvényt a földes ura ne halassza, mert ha halasztja és törvényt nem akar reá láttatni, viceispán uram kezébe hozzák, ő kegyelme láttassa meg törvénynyel és büntesse meg a latrot.

24. A panaszló szegénységet, ha a végházba bejön, senki, élete vesztése alatt ne bántsa, se kapuban, se mezőben, a mint sokszor megtörtént, mert ha erről a szegénység panaszolni fog valaha, a kapitányok büntetődnek meg érette.

25. Ha valamely kóborlót, avagy latrot a szegénység megfog s a lator kibocsáttatnék, valaki a szegény emberen bosszuját állja, halálnak fia érette.

26. Panaszolkodik a szegénység, minemű inségben vannak a rabok miatt, a kik a szekerességre naponként erőltetik őket, sőt a végbeli kinn levő kóborló hajduság is. Hagyjuk azért és parancsoljuk minden rendbeli falusi népeknek száz forint birság alatt, hogy semminemü rabnak, a kinek a két lábán a vas nincsen, se penig hajduknak szekeret ne adjanak és ha mit erővel akarnának venni, fogják meg és hozzák be, behozván penig kapitány uraimék halálra veressék őket. Mindazonáltal ha

magok jóakaratjokból szekeret akarnának adni is, szabadok legyenek vele.

27. Kapitány uraimék a vitézlő rendet, szegénységre, hogy kolduljanak, senkit ki ne bocsássanak, hanem a kikkel ő kegyelmek jót akarnak tenni, hivassák be a falusi birákat, a kik, tudom, kéremés képpen mindent cselekesznek.

28. Micsoda istentelenség legyen az, itélje meg akárki is, hogy csak a garázdálkodásnak kedveért csoportostul, zászlóstul és néha csak egy-kettő is rettenetes csintalansággal és tékozlással, főképpen Losonczra és Rimaszombatra reája megyen, a birákat verik, tagolják némely véghelybeliek. A nélkül azért a vitézlő rend el legyen; hagyjuk és parancsoljuk a rimaszombati és losonczi biráknak főképpen s adunk arra szabadságot, hogy a városban levő biró az eféle bortékozló és a városba csak enni s innya jövő legényeket, főképpen ha a birót és a városiakat vernék, tagolnák, nem levén contentusok a város gazdálkodásával, félre veretvén a harangot, a város reá támadjon, ezer forint birság alatt, ha szabad legény és valamely végházhoz hittel nem köteles, vigyék gacsba (!), ha iratos, vigyék a végházba, a hova való leszen; a kapitánytól törvényt kérjenek, a melyet ha meg nem akarna adni a kapitány, vagy exequalni nem akarna, mindjárást a generalisnak adják tudtára, a minthogy annak előtte, vagy minek utánna bevitték ugy is adják tudtára a generalisnak, hogy annyival nagyobb ordinantiát vegyenek a kapitányok. Ha valamely katona este beszáll, annak a városiak adjanak egy pint bort, egy darab pecsenyét, lovának szénát, abrakot, ha másnap ott akarna mulatni, semmit sem; vagy ha reggel beszáll ebédre, gazdálkodjék neki, estére takarodjék dolgára, semmit neki ne adjon. A mikor penig az olyan latrot megfogják, az inquisitio készen legyen, hogy azzal a kapitány elébe mehessenek es mindjárt törvényt is tehessenek reá.

29. A végekben lakó nemes személyekkel és egyébiránt is a szabad renddel becsületesen alkudjanak kapitány uraimék, becsüljék és szeressék egymást; a végvárban penig mind nemesnek, nemtelennek és minden rendnek szép helyesen elosztott helyek legyen, bástyákon főképpen és piaczon, hogy a szükségnek idején, kiki tudja a maga és véghelyének megoltalmazó helyét; a ki peniglen ettől megvonja magát, helye ne legyen a végházban és a jó és közönséges végbeli szokásból ne vonja ki magát.

30. A mely nemes ember mind személyétől s mind házától hódol, a véghelybe lakóul ne bocsáttassék.

31. Ha mi ráczokat hoznának, senki élete vesztése alatt meg ne vegye, se el ne harácsoltassa, mig végére nem mehetnek, ha hódolt e,

avagy nem, hogy másnak is kárt ne tegyen. Így ha valamely lovat avagy barmot hajtanak is és ha valaki találtatik, a ki maga sajátjának mondaná, mind a ráczokat s mind a marhát megbizonyítván, minden törvény nélkül annak megadassék. A városokra és falukra kiadott generalis patensleveleket a vitézlő rend megbecsülje, mert valaki gyalázatosan vagy ellene cselekeszik, avagy ellene szól, meg kell halni érette.

32. A ki a fizetést felveszi, fegyvere, lova, szolgája legyen, kit minden hadnagy megtekintsen s a ki arra való nem volna, irasson mást helyébe.

33. A végbeli nemes ember a réseknek, kerteknek, majoroknak bekeritésében tartozzék egyet érteni a kapitánynyal, ez iránt in militaribus mint benn lakos a kapitánynak szavát fogadni, ugymint, ha mezőre megyen, ha várárkot seregestül tisztitni kell és ha mi a vár környül való közönséges szükséget, avagy kártételnek eltávoztatását illeti, a mely kár, ha a nemes urtól következik, sua propria authoritate remedialja a főkapitány.

34. Vicekapitány uram tartozzék hadnagy urammal együtt a főkapitánytól a kimenetelre licentiat kérni és addig ki se menjen, a mig licentiaja nem leszen a főkapitánytól; igy a főkapitány a generalis licentiaja nélkül.

35. A végházakban ezek is vannak, a kiknek vannak ugyan privilegimi, de nem lehet az, hogy a végházak injuriájával legyen, a mely történik abból is, hogy meg nem engedik, hogy idegen jó mesteremberek bejöjjenek a végházba. Parancsoljuk azért, hogy azoknak senkitől bántása ne legyen, munkálkodjék, ha be akarja magát a céhbe iratni jóval, jó, a marhát azért drágábban ne adja másnál, kiről limitatiót tegyen kapitány uram.

36. Mivel a nemes vármegyék azon is sokszor panaszolkodnak, hogy a végházak épületire maguk authoritásával hajtják be kapitány uraimék a parasztságot, azért kapitány uraimék tartozzanak ez után viceispán uramat megtalálni felőle, vagy a vármegyét; a melyben resolválván magát a nemes vármegye, ha sok halasztást tenne a vármegye tisztviselője (mivel sokszor periculum in mora) szabad kapitány uramnak a szófogadatlan parasztságot behajtani kemény büntetés alatt, és a végház szükségére fordítani; ha penig a szükség ugy kivánja, hogy hirtelen kell, vagy palánk ledőlne és a végházon rés lenne, vagy tüz miatt lenne kár, bizvást éjjel-nappal hajtsák rája a megcsinálására a parasztságot kapitány uraimék, az iránt hirt adván viceispán uramnak.

37. Isten áldomásából, ha nyereséget ad Isten, a kapitány és földes ur hirek nélkül és akaratjok ellen, senki korcsmát ne áruljon; ha valaki

megpróbálná, hordója feneke vágattassék ki, és a pénzét, a kit a borért adott elveszesse s magát a katonát ugy büntesse a kapitány, valamint akarja. Ha azért a vitézlő nép a nemes embertől bort akar venni, kapitánynak hirt adjon a nemesember felőle, hogy tudja mi végre vették.

38. A sereg Szent Mihály nap után árul korcsmát, a sereg penig, a ki az ő Felsége szolgája s annak szabad bort árulni a véghelyben, ha penig más nemes, vagy nemtelen árulna, megintetvén először, ha nem akarja elhagyni, vágassa ki hordója fenekét kapitány uram toties quoties.

39. Zsindelyt, deszkát semmi uttal bevinni a szegénységnek Török országba ne engedjenek kapitány uraimék és a ki titkon bevinne prædát vessenek marhájában s maga megbüntetődjék.

40. A sósokat s más kereskedő embereket kapitány uraimék ne háborgassák, inkább legyenek minden oltalommal hozzájok s ha mit jó akaratjokból adnak, legyenek contentusok vele.

41. A falukra lézengő hajduknak szekerezéssel a faluk ne tartozzanak, ne is adjanak, hanem falukból hirt tevén mindjárt a kapitányok rajtok legyenek s fogdossák meg őket, akár penig magok a parasztok és vigyék a közelebb való végházba.

42. Hogyha főkapitány uram kinn létében valami vétkeért és szófogadatlanságáért a katonát vicekapitány uram tömlöczbe vetteti, avagy, ha a vétek előtt elmenvén megyen főkapitány uramhoz a vicekapitány a korbeli authoritasa ellen, főkapitány uram az olyant semmi uttal törvény nélkül ne hagyja s a latornak meg ne engedjen, hanem tartozzék főkapitány uram a vice authoritással mellett fogni s azt megoltalmazni.

A mi penig a mi kegyelmes urunkhoz és koronás királyunkhoz való hitet és hűséget illeti, arról irnunk nem szükséges, se penig az engedelmességről, a kivel kiki generalissának és kapitányjának tartozik. Minden emberséges ember hitének, emberségének s maga becsületének hiven és igazán való megfelelésére köteles s tartozik is, és ő Felségétől, a mi kegyelmes Urunktól kiadatott instructióhoz magát alkalmaztatni. Igy adjuk meg mindnyájan a mi az Istené az Istennek, a mi a császáré a császárnak és viseljük ugy magunkat, hogy mind testünkben s mind lelkünkben Istennek ő szent felségének áldásit, a természet szerint való ellenség ellen segitséget és erőt szerencsésen vehessünk. Datum in arce nostra Szecheny die vigesima prima mensis Junii, Anno Domini millesimo Sexcentesimo quadragesimo octavo. Gróf Forgach Adam mp.

(Orsz. Ltár Limbus.)

Illéssy János.



NAGYVÁRAD OSTROMA 1598-BAN.

ZSIGMOND CSÁSZÁR ÉS KIRÁLY.

GRÓF BERCSÉNYI MIKLÓS JELLEMZÉSE.[1]

Midőn Bercsényi a magyar hadakat és hadviselést jellemzi: itt az ideje és alkalma, hogy viszont mi is őt, e hadak fővezérét, a forradalom megteremtőjét, éltető lelkét, vezérlő szellemét, megkíséreljük jellemezni: milyen vala főhadvezéri, kormányzói, fejedelem-helytartói, diplomatai, politikai, egy szóval, a nemzet sorsát intéző, nagy történelmi szerepkörében? mint ember, mint jellem, mint tehetség, fény- és árnyoldalaival, — a mint őt a szabadságháború világraszóló eseményei közepette találjuk. Alakja ugyan már az eddig vázoltakból is erőteljesen, élethíven domborúlhat ki a figyelmes olvasó előtt, a ki hősünknek rendkívül fényes észbeli tehetségeit, államférfiúi képességét, sokoldalú képzettségét s kortársainak ezek felől táplált vélekedéseit már ismeri, főként a közte és Rákóczi közt vont párhuzam alkalmából a II-ik kötet 417—419. lapjain s ugy a jelen kötet megelőző fejezetében idézett nyilatkozatokból és ezek között maga a fejedelem szavaiból is. Mindazáltal, mint életírónak, tisztünkben áll róla még bővebben szólani.

Gr. Bercsényi Miklósnak legkiválóbb jellemvonása a vasakarat, törhetetlen erély és a lankadatlan, bámulatra méltó tetterő, — melyet e férfiútól még legkonokabb ellenségei sem tagadhattak meg soha. Láttuk, ismerjük őt gyermekkorától fogva: tettei mutatják, mint fejlett ilyenné. Akaratereje tartá őt fenn a legválságosabb események között is; ebből ered óriási munkabíró tevékenysége. Nem hamar csüggedő és még csüggedezve s a legnyomorúltabb se-

[1]) Thaly Kálmán «A székesi gróf Bercsényi család» című munkájának most megjelent III. kötetéből.

gédeszközökkel rendelkezve is, örökké tevékeny. Ha előkészített nagy terveit a balsors kereke ízzé-porrá töri: nem esik kétségbe, — lázas munkálkodással újra kezdi, elölről kezdi művét építeni. A hadvezérletben úgy, mint az ország-kormányzatban legerősebb oldala a *szervezés*. Hatalmas akaraterejével a semmiből is teremteni tud. Tanácsa bő; elméje a dolgok velejére hatoló; szelleme szikrázó; kedélye hol felvillámló, hol gúnyoros; maró sarcasmusával sújt és ölni tud; képzelme élénk, játszi, csapongó, olykor a lelkesedés lángjától tündöklő színekben ragyog, máskor elborúl s bús melancholiára látszik hajlani, — de a mi nála nem tartós. Lelkének legszebb gyöngye a véghetetlen, odaadó, feláldozó, lángoló szeretet hazája, nemzete, magyar faja s a magyarságnak akkori reménye, szemefénye, incarnatiója: Rákóczi fejedelem iránt, kinek személyén — mint urán is és mint barátján — példátlan hívséggel s a rajongás ragaszkodásával csüng vala. Bercsényi heves véralkatú, indulatos, gyülékony, és ha fellobbant: szilaj természetű volt; szenvedélyesen, féktelenül szeretett és gyűlölt. Nagy hibája, hogy hirtelen haragját zabolázni nem bírta s felindulásában keresztülgázolt mindenen és mindenkin, — ámbár aztán gyorsan lecsillapula. E kíméletlen szenvedélyessége sok ellenséget szerzett neki. De ezt az ő büszke lelke nem bánta; beérte ő *Rákóczinak barátságával*, — másoknak hajlamát, tetszését nem is kereste. Lángszellemével, kortársai ítélete szerint, messze fölülhaladván minden akkor élt magyart: e fölényét maga is érzé és — érezteté. Önnön lelkületére, nagy eszére rátartó, kevély, véleményeiben nyakas és ellenmondást nem tűrő, mások gyöngeségeit maró gúnynyal vérig ostorozó volt. A hibázókat kíméletlen keménységgel, lenézőleg feddette, erős kifejezéseit tábornokokkal, főurakkal szemben sem válogatva. Igaz, hogy viszont érdemeik iránt rendkívül elismerő s értékök megítélésében igazságos érzületű vala; meleg, magasztaló szavakban nyilatkozik az érdemesbekről a fejedelemhez írott bizalmas leveleiben; s ezeknek még hibáik iránt is elnéző, mihelyt haragja csillapúlt. A mily büszke s parancsoló másokhoz: ép oly szelid és engedékeny Rákóczi irányában, a kinek nemcsak leghűbb tanácsadója, hanem leghűbb követője, alattvalója is. Másokkal szemben oroszlán: fejedelmével szemben bárány.

Mint hadvezér az ügyes tervezésben kimeríthetetlen; és terveit — mint pl. Zólyomnál, Szomolánynál láttuk — kitünően végre is tudja hajtani. Ámde kétes pillanatokban gyakran ingadozó, gyorsröptű elméje miatt, mely minden mozzanatra új és új módokat találván ki: hirtelen nem bír ezek közül választani. S ezért hadi vállalatai általában jobban sikerültek, ha jól kieszelt terveinek foganatosítását másokra bízá, föltévén, hogy arravaló főtisztek állottak rendelkezésére, mint pl. Bottyán, Ebeczky s kisebb feladatokra Ocskay.

Lelke mély vallásosságú, őseinek hitében buzgó. Az iskoláknak, tanügynek, tudományoknak, culturának lelkes barátja s pártfogója; a könyveknek szenvedélyes búvára. Bő olvasottságú: még táboraiba is ládákban hordatja magával kedves könyveit. Ékesszólásban valódi szónok, magyarul úgy, valamint latinul; gyújtó tüzű, elragadó, ötleteiben szikrázó szellemű, máskor gúnyoros; idézeteiben, példázgatásaiban találó, érveléseiben meggyőző; s ha kell, a szív húrjait is meg tudja rezgetni, — egyik nemeshevű latin szónoklatával (1706.) még a hidegvérű angol és holland követeket is könnyekre fakasztá. A költészethez: latin és magyar versek, magvas gnómák, csípős epigrammok és anagrammok szerzéséhez is ért vala; magyaros, népies rhythmusban is lendületesen versel, mint az olykor rímjátékos, jókedvű leveleiben előforduló példák mutatják. Prózája pedig mintaszerű. A tollnak hatalmát a magyar próza művészi kezelésében, Pázmány és Zrínyi óta senki úgy nem birá, mint ő. Bercsényi, mint magyar *levélíró*, igazi remek. Stylja egészen sajátszerű, egyéni. Apró, rövid, csattanós mondatok, élénk, folyamatos, szemléltető elbeszélő modor, velős megjegyzések, bölcs mondások, csillogó ötletek, játszi humor, pajzán kedély, váratlan, meglepő fordulatok, szellemes inversiók és szójátékok váltják föl egymást tősgyökeres magyar szójárásokkal s talpraesetten alkalmazott latin idézetekkel és példázatokkal, a classicus és középkori költőkből: Horáczból, Ovidból, Owenből, a Vulgátából, Senecából, stb. Itt-ott keserű gúny, metsző sarcasmus, — majd bús időkben méla merengés, édesen fájó melancholicus hangulat, «*egy darab magyar Apocalypsis*», a leggyönyörűbb, zöngzetes, numerositásában páratlan magyar prózában. Eddigelé kiadott *öt kötet sajátkezű*

levele[1]) még ki nem bányászott irodalmi kincs. Gyakran egynéhány rövid szóval oly találóan jellemez embert és helyzetet, a mint csak genie-knél tapasztaljuk. Írása valamint a rézmetszet, fínom és elegáns; apró, gömbölyded betűi mint a gyöngyszemek, sorai mint a gyöngysorok, kivált mikor ideje van írni és jó tollal, fínom, aranyvágatú franczia levélpapirra ír; — pedig leginkább éjtszaka, gyertyavilágnál írta leveleit; ám sokszor tábori sátrakban, rossz asztalon, durva papirosra, kopott tollal, ágyúk dörgése, puskák ropogása közt sietve állott csak módjában írnia. Titkárainak fogalmazványait, a hivatalos latin avagy magyar actákat is, sajátkezűleg szokta javítani; czikornyás körmondataikat ki-kitörli és saját könnyed, rövid, találó, odavágó mondataival pótolja. Bámulatos sokat írt, — valódi szenvedélyes író volt.

Szokásaira, kedvteléseire vonatkozólag az eddigiekhez (l. a II-ik kötetben) megjegyezhetjük még, hogy a vitézi pompának, fényes hadi öltözetek- és fölszereléseknek, szép fegyvereknek, nemes fajú délczeg paripáknak, hintóslovaknak nagy kedvelője vala. Népes udvart, gazdag asztalt tartott, főúri díszszel, kivált nejének hozzá bocsáttatása óta. A jó zenét s víg társaságokat, melyekben szellemszikráit, élczeit pattogtathatá, szerette; sőt néha-néha, — főként farsangon — a zajosabb mulatságokat is: ámbár maga örökké józan, sőt ama nagy boritalba merült korban csaknem kivételkép épen bornemisza volt. A józanságban a sok borozó kurucz tábornok közt csupán két hasonmása akadott: az öreg Bottyán János és Pekry. Szerette azonban a dohányzást — kivált az illatos török-dohányt, — és a vadászatokat öregvadra, hajtókkal és kopókkal; noha korántsem volt oly szenvedélyes vadász, mint Rákóczi. De annál fáradhatatlanabb s kitünő lovas; lovakat hajtani is szeretett, csézából, szánkából. Udvari zenészeit a táborba is elvivé és ebédek, estebédek fölött rendesen, néha máskor is zenéltetett s énekeltetett magának, sok gondjait kobozpengetéssel, hegedűk, oboák, czimbalom és töröksípok zengésével enyhítvén.

A mi Bercsényi külsejét illeti: arcza igazi magyaros és férfias szépségű, erőteljes kifejezésű vala, átható, parancsoló tekintetével;

[1]) Négy kötet Rákóczihoz s egy kötet Károlyihoz irott. Még ugyanennyit, sőt többet lehetne összegyűjteni.

termete a középnél magasabb és inkább karcsú, mint testes. Arczképe — egykorú, eredeti olajfestményben — három maradt fenn; az egyik, a kötetünk élén (az I. füzethez mellékelve) másolatban látható, a murányi várból (mely 1707—1710-ben az övé volt) került a Fáy-családhoz s illetőleg néhai gr. Fáy Istvánhoz s utóbb — közvetítésünkkel — a Nemzeti Múzeum történelmi képtárába. Életnagyságú mellkép: «*Temetvényi Grófj Bercsényi Miklós, Ung Vármegyének Örökös-Fő-Ispánnya*» a láírással. 35—40 éves korában ábrázolja a halhatatlan szabadsághőst. Erőteli vonásai híven tükrözik vissza jellemét. Dús fekete hajzattól körített nyílt, domború homloka fényes értelmi tehetségére, jupiteri szemöldjeinek ívei akaraterejére; mélyen fekvő, igen nagy és szép, villogó fekete szemei — melyek haragos tűzben égnek — szenvedélyességére; nagy sas-orra bátorságára; erős, dombos álla jellemének szilárdságára, makacsságára; élénk-piros ajkai ragyogó ékesszólására s humorának nyilaira emlékeztetnek. Nyalka, tömött bajusza — úgy, mint vállra omló hajzata — holló-fekete; arczszíne olajbarna, gyenge pírral orczái közepén. Szemeinek kifejezése parancsoló, kemény, lángoló. Általában az egész arcz tősgyökeres magyar typusú, rendkívül érdekes es sokat jelentő. Mellét, nyakát gazdag aranydíszítésű kék pánczél borítja, fővezéri rangját jelző széles arany vállszalaggal, mely jobb-válláról balra csüng alá. A kép festése nem fínom, és restaurált is már, — de erőteljes és a szilaj kurucz hadvezért jellemzőbben képzelni sem lehetne. Hűnek kell lennie: mert minden vonása rávall Bercsényi Miklósra, úgy a mint őt tetteiből, irataiból s a róla irottakból ismerjük.[1])

A többi, már idézett külföldiek nyilatkozatain kívül, Des Alleurs marquis, XIV. Lajos követe Rákóczi udvaránál, a magyarországi ügyekről urának előterjesztett 1705-iki emlékiratában Bercsényiről — a kivel különben feszült viszonyban állt — azt írja,

[1]) Másik, kisebb arczképe Egerben van s Csíky Sándor volt országos képviselő tulajdonát képezi. Felirata szerint 1703-ból való. Aranyzsinóros piros dolmányban ábrázolja őt. Szemek, arczvonások, mint a föntebbinél; csakhogy tekintete itt kevésbbé élénk s arcz és alak szikárabb. A harmadik — lovas kép — a Szepességen, a Reis-családnál; már kopott, rongált, de az arcz ép és igen hű.

hogy ő a többi mágnások fölött az elsőséget magának nem gazdagsága, sem születése (mert Forgách, az Esterházyak és Csákyak előkelőbb családokból valának), hanem *szelleme erejével, fondorlataival s tekintélyével vívta ki.*[1]) Ez tán kisebbítés kívánt volna lenni: pedig voltaképen a legnagyobb dícséret. Lássuk azonban, miként jellemzi maga Rákóczi, Emlékirataiban, Bercsényit, ennek immár *halála után*, sorait «az Örök Igazság előtt írván, *és félretévén minden emberi hajlandóságot*». A minthogy leplezetlenül föl is tárja hibáit néhai barátjának, kinek erényeit már előbb kiemelte volt:

«Bercsényi szelleme (genie) egyenlőséget nem tűrvén, keménynek és elviselhetlennek tűnt föl alattvalói előtt. Fesztelenségében kíméletlenül csípős és gúnyolódó, komoly dolgokban könnyelmű vala s ha dorgálnia kelle: keményen és megvetőleg tevé. Makacsul bámúlván önnön lelkületét, a másokét többnyire lenézte. Ékesenszóló a beszédben, késedelmeskedő a tettekben, ingadozó a kétes esetekben; tanácsa, széleskörű elméjéből folyólag, bőséges, mindazáltal határozatlan. A szerencsétlenségek okait rendesen másoknak tulajdonította. *De Bercsenyi híven ragaszkodott hozzám, szeretetből s kényszerűségből is.* (Miután ügyét a fejedelem ügyéhez kapcsolá.[2]) *Ekként barátsággal és kölcsönös szeretettel viseltetvén egymáshoz:* sok dolgokban pártját fogám, vagy pedig heves véralkatával mentettem, a melyet mérsékelni nem tudott. Különben sem látván benne legkisebb rossz szándékot, *sem meg nem változtathatám, sem meg nem büntethetém őt igazságosan.*[3]) S ez az oka, a miért titkon gyakran azzal vádolának engemet, hogy elnéző vagyok iránta. — A közvélemény Bercsényit fösvénynek, kincsvágyónak tartotta:

[1]) «Le Comte de Bercséni est présentement a la teste des troupes et des affaires. Ce n'est pas celuy d'entre eux qui aye le plus de biens et de naissance: *mais comme il a plus d'esprit et d'intrigue, il s'est acquis plus d'autorité.*» (L. *Fiedler:* «Actenstücke zur Geschichte Franz Rákóczi's II.» II. kötet 464. l.)

[2]) *Bercsényi maga* így nyilatkozik erről, Illyésházánál 1704. június 22-én a fejedelemhez írott levelében: «.... *Életemet s véremet mind magam s mind Isten és fátum szentelte, kötelezte s öszvenyűgözte Ngodhoz való szíves kötelességemmel,* — ezt méltóztassék Ngod elhinni; és most is kegyessen tett emlékezeti ennek Ngod által, nem kevéssé gerjesztette *úgy is égő tűzét hívségemnek.*» (Archiv. Rákócz. I. oszt. IV. kötet 67. l.) És alább ismét: «Valamit Ngod parancsol, azt követem; *mert Istenemnek, hazámnak s Ngodnak szenteltem életemet, — ugyan úgy is élek s halok*». (97. l.)

[3]) Pedig — hűségének tiszta lángjában — *maga kérte őt erre* Bercsényi: «*Miért nem dorgál, nem büntet magamat is Ngod? Annyival is erősebb volnék én!*» (Ugyanott, 67. l.)

azonban ő ilyesmire képtelen vala.[1]) Zárkózottnak ítélték: *mert nem járt a kedvében senkinek, azt hivén, hogy az én barátságommal beéri.* Ezen okért

[1]) Valósággal így; Bercsényi nemhogy fukarnak s pénzsóvárnak: inkább rossz gazdának volt mondható. Elveiért pedig mindenét kész vala odaáldozni. Hogy ő a hadakozásban kincset nem gyűjtött — mint Károlyi, — élénken illustrálja a következő eset. Rákóczi engedelmet kapván a cs. udvartól 1704. szeptember elején, hogy Okolicsányi Pál békebiztostól neje és fiai számára pénzt küldhessen Bécsbe, a Vágvidékén táborozó Bercsényit bízta meg: adjon e czélra a nevezettnek 2000 drb aranyat. A főtábornagyot e megbízás nem kis zavarba hozá: «Okolicsányi uramot elvárom, — válaszolja Vedrédről szep. 8-án a fejedelemnek, — de az a 2000 arany (Ngod tudom, nem hiszi!) hitemre, ki nem telik. *Ha van 300 aranyom: 300 kutya egyen meg!* Van a feleségemnél talán 500, ez az többi; cassában penig, most fizetvén az hadaknak, nem maradt 500 frt rézpénz. Ngod parancsolt vala 20,000 frtot havonként ide: mind sem küldtek többet, mióta verik. Az dominiumokból majd semmit sem vehetek; *ajándékúl vagy psóresül az idén sem láttam tíz aranyat.* Tudom, ezt más nem minden hiszi, — de bizony még is így van ez. Az korcsmácskából (a tábori bormérés) csöppen valami: *szolgáimra kél az is.* Ezeket hogy írom, követem alázatosan Ngodat, mert tudon: nem azért parancsolta Ngod előkészítenem ha szükség, hogy exigáljon rajtam vagy pénzt vagy számadást; *hanem csak készületlen conceptusú pennám talált fakadni szegénységemnek nem panaszára, de kérkedésére.* Mert hiszi, az ki tudja: *nem pénzt, de szabadságot nyerni gyüttem!* Az zsenám (feleségem), Ngos Uram, pessima contenta velem; mind azt hányja: *miért nem provideálok róla?* Ha meg talál fordúlni az koczka: hová legyen üres kézzel? *Minuljárt az pozsonyi* (apácza-) *kalastromra mutatok*». (Archiv. Rákócz. I. oszt. IV. köt. 117. l.) A 2000 aranyat elvégre is b. Hellenbach bányagróf küldötte meg Körmöczről. 1705. május 2-kán is hasonlót ír Nyitráról Bercsényi: «Nincs nekem Ngod kegyelmességében kétségem, és az Ngod kötelességétől igaz szívemet csak halál választja. Ngodnak s hazámnak szenteltem életemet; hiában boszontnak s hiában keresgélnek, minden úton fanyargatnak: *az Isten engem Lizimacussá teremtsen magamat, ha tíz aranyat vagy tíz forint hasznát mutatja, miólta Ngodtúl elváltam*, azonkívül az mint írám, *szolgáim s magam tartásán kívül.* Privatumra sem adtam senkinek, — hanem az szegény zobri barátok három cella híjával valának az fundatióban: Ngod nevével adtam kettőre s magaméra egyre in toto 1000 kongó (rézpénz) forintot s az ittvaló barátoknak 300 frtót. Hanem holmi lovacska, micsoda hízelkedéssel (kedveskedéssel) valának Erdélybűl, — az is mind rossz.» (U. o. 488. l.) Ilyen volt Bercsényi értékszerző «fösvénysége». *Szirmay András* azt mondotta róla: «*Az országot bírja, — azért nem kap jószágon*». (U. o. 562. l.) Azonban a maga és gyermekei családi örökségét, a mennyire lehetett, nem hagyta, vagy legalább iparkodott megszerezni, visszaszerezni.

egész Magyarországon nem volt rajtam kívül más barátja.[1]) De én sem tetszettem neki mindig, mert a méltányosságot tartván szem előtt, kívánalmait nem tudtam mindenkor teljesíteni. Mindazáltal, mint már érintém, *tág látkörű elmével lévén megáldva, könnyen belátott a dolgok mélyébe;* azonban az észt, tehetséget ritkán ismerte föl másokban. A szabadság ügyét védelmezvén, megengedém neki mindazt, a mit a lengyel országnagyok szoktak tenni a királylyal való viszonyban, a mint ottlétemkor tapasztalám, s a mikről azt hivém, hogy törvényeinkkel megegyeztethetők. Ez sok rágalomra szolgált vala okúl, a mennyiben az emberek azt hivék, hogy a gróf hatalom- és méltóságban is egyenlőnek tartja magát velem, — *noha sohasem tapasztalám, hogy az iránta tartozó tisztelet s engedelem ellen vétett volna.* Nehezen bírám mérsékelni természetét e barátomnak, *kit őszintén szerettem, a ki minden titkomat ismeré és hív bajtársam volt a száműzetésben, szerencsétlenségben.* Bajos vala őt a többi nagyokkal, kik pártomon állottak, egyességben tartanom: mert mindannyian különböző természetűek lévén, ámbár önként látszottak megadni a tiszteletet gr. Bercsényinek, azon nagyrabecsülésért, melylyel én viseltettem iránta, továbbá (fővezéri, helytartói) méltóságáért: még sem volt egy is őszinte sem hozzá, sem magok közt. Kölcsönösen kisebbítették, ócsárolták, sőt gyakran rágalmazták egymást előttem, — minekutána már magok között bírálgatták személyemet és tetteimet. Tüzetesen elmondhatnám majdnem a többi urakról is, a miket Bercsényiről elmondék, — *kivévén az ő éles eszét, érett ítéletét, barátsága és szeretete állandóságát s hozzámvaló hűségét.*»[2])

E jellemrajz után mintegy megelevenedhetik, alakot ölthet Bercsényi Miklós képe, jelleme az olvasó előtt.

Mint főhadvezéri méltóságához tartozót, megemlítjük még e helyütt, hogy a szabadságháború folyamában a gróf négy ezrednek — három lovasnak és egy gyalognak — volt tulajdonosa; úgymint:

1. Egy karabélyos, reguláris huszárezrednek, a melynek első vezénylő-ezredese Garamszeghi *Géczy Zsigmond*, azután — 1704. októberig — *Ottlyk György*, s ettől fogva végig amannak öcscse, *Géczy Gábor* vala. Ezen igen híres ezred Nógrád, Kis- és Nagy-Hont megyeiekből állott, de hozzá tartoztak az érsek-újvári lovasseregek is. *Ocskay Sándor, Beleznay János, Jávorka Ádám* s más vitéz főtisztek ez ezredben tűntek föl.

[1]) Talán az egy Bottyán tbkot kivéve; ámbár olykor még ezzel is összezördülének.

[2]) *Rákóczi Emlékiratai*, 73—75. ll.

2. Egy másik karabélyos, reguláris ezrednek, (1705. januártól), *Réthey György* vezénylő-ezredes alatt. Leginkább Borsod, Abauj és Torna megyékből való katonaság.

3. Egy karabélyos és dragonyos reguláris ezrednek, *Győri Nagy János* vezénylő-ezredes alatt. Szökevény németekből, lengyelekből s Zólyom-megyei és bányavárosi legénységből alakúlt. Ebben valának századosok többek között *b. Berényi Ádám* és a később franczia gróffá s tábornokká vált *Pollereczky Mátyás*, beszterczebányai fi, egykor Zólyom-megyei szolgabíró.

4. A grófnak udvari testőrző palotás gyalog-ezere, Hajniki *Bezegh Imre* vezénylő-ezredes és udv. főkapitány alatt. Zólyom- és Ungh-vármegyeiek. Egyik zászlóalja a táborokban kísérte a fővezért, a másik Unghvár őrségét képezi vala, Baranyay András várkapitánynyal.

Thaly Kálmán.

ZSIGMOND KIRÁLY KÉT HONVÉDELMI SZABÁLYZATA.

Alig tévedünk, ha Zsigmond magyar királyt II. József prototyponjának nevezzük. Mindkettőnek egész uralmát e két szóval jellemezhetjük: Ower working, sok igyekezet, kevés siker!

E tétel igazsága mindkét király uralmán napnál világosabb. Ezuttal Zsigmondról szólván, nem kell, nem is lehet czélunk most azt uralkodó rendszerének minden ágában bizonyítani.

Czélunk csupán Zsigmond király reformtörekvését bemutatni a honvédelem terén, melyet — mondhatni — rajongó előszeretetről tanúskodó gonddal óhajtott volna keresztül vinni.

E czélból adta ki Zsigmond két nevezetes honvédelmi szabályzatát, egyiket az 1427., másikat, — mely törvényerőre nem emelkedett, s melyet Zsigmonddal együtt «*tervezet*»-nek nevezhetünk, — az 1433-ik évben.

Az aldunai hadjárat után Zsigmond az 1426-ik év egész telét Erdélyben töltötte. A brassói lakosság kérésére, a táborozó hadsereg élelmezésére, fegyelmére, kihágásainak és kártételeinek megtorlására vonatkozó honvédelmi szabályzatát itt adta ki 1427. márczius 17-én.

Sokkal fontosabb ennél azonban a honvédelemre vonatkozó reformtervezete, mely ha nem is teremtett honvédelmünkben egy új epochát, az állandó katonaságot, annak kétség kívül — legalább is alapját képezte.

Tervezet alakjában lett e szabályzat a vármegyék elé, megvitatás végett, terjesztve. Hogy az országban viszhangra talált, mutatja ama körülmény, hogy a vármegyék tényleg tanácskoztak e fölött és minden egyes vármegye meg is határozta dandárainak

létszámát, mely az ország derékhadára később is irányadónak tekintetett, jóllehet a javaslat törvényerőre nem emelkedhetett, és pedig azért, — mint Horváth M. véli, — mert részben Garay halála, részben más akadályok miatt ez évben nem tartatott országgyűlés.

Hogy a portalis és personalis fölkelő rendszer mennyire lejárta ekkor már magát, elég csak egyetlen egy momentumot ama kor íróival megemlítenünk: azt, hogy még az is előfordult, hogy a fölkelő szegény nemesek a harcztéren egy szál furkósbottal fölfegyverkezve jelentek meg.

Mit lehetett egy ilyen hadsereggel tenni!?

Egy hatalmas ugrással Zsigmond király tervezetével magát a bandériális rendszert is, és — lehet mondani — egész korát felül multa: azzal az állandó katonaság eszméjének gyökerét ültetvén el.

Közöljük szószerint mindkét honvédelmi szabályzatát.

I.

ZSIGMOND KIRÁLYNAK 1427-IK ÉVBEN BRASSÓ VÁROSÁBAN, A LAKOSSÁG KÉRÉSÉRE KIADOTT PARANCSA, VAGYIS HADI SZABÁLYZATA, A KATONÁK KIHÁGÁSAINAK ÉS ERŐSZAKOSKODÁSAINAK MEGFÉKEZÉSÉRE ÉS AZ ÉLELMI SZEREK ÁRÁNAK SZABÁLYOZÁSÁRA.

Mi Zsigmond, Isten kegyelméből római császár, Magyarország, cseh, dalmát és horvát országok királya stb. . . jelen soraink erejénél fogva megparancsoljuk, tudtára adva mindenkinek, a kit illet, hogy Mi úgy egyházi, mind világi alattvalóink panaszai által állandóan ösztönöztetve amaz erőszakoskodások, károk és sok alkalmatlanságok miatt, melyek a Mi, valamint a főpapság, főurak és országunk nemeseinek mozgósított katonasága által, a Mi és azoknak birtokain, mozgósítás idején elkövettetnek: a panaszokban foglalt bajokon méltó módon segíteni kívánván, ugyanazon főpapjaink és főurainkkal jól megfontolván a dolgot, az ő tetszésükre és tanácsaik szerint rendeljük, parancsoljuk és e határozatunkkal szentesítjük a következőket.

I. FEJEZET.

Bárki a katonaság közől élelmiszereket, s más nélkülözhetetlen dolgokat, mint pl. kenyeret, bort, takarmányt, szénát, hust, sajtot, gabonát, halat, babot, libát, csibét, malaczot, bárányt, vajat, hust és más efféle kisebb dolgokat erőszakkal, vagy fizetetlenül, vagy nem teljesen kifizetve eltávolít, vagy máskülönben ezekben kárt okoz, s azokért kérdőre vonatván eleget nem tesz, az ellen a megkárosított, vagyis az eltávolított jószág tulajdonosa hívjon fel két birót az uriszéken, azon megyében, a melyben a kár okoztatott; ezek előtt a károsultak gazdatisztjeikkel együtt kötelesek esküt tenni, az okozott kár nagyságára nézve, maguk a birók pedig megválasztatásuk alkalmával tett hites esküjök alatt tartoznak bizonyítványt adni a károsultnak saját és ugyanazon megye főispánjának pecsétjével megerősítve. A károsultak e bizonyítványnyal valamelyik nyolczados bíráskodás idejében, a királyi kuria bíróihoz járulván: ezek az említett bizonyítványoknak teljes hitelt adni, s a károsultaknak, úgy az említett bizonyítványban foglalt kárukra, mint minden kiadásuk, vesződségük és fáradságukra nézve, amit csak kárpótlásuk végett tettek és tenni fognak, lelkiismeretes mérséklettel — bizonyos hiteles pecsét alatt — véleményes ajánló levelet tartoznak adni azon megye főispánjához, amelyben a kárt okozó katonák tartózkodnak; ennek erejénél fogva azután a főispán, az említett kiadások, vesződségek és fáradságokért, azonnali teljes elégtételt tartozik adni, és pedig nem a becslési ár, hanem az említett bírák véleménye szerint, akár pénzben, akár javak lefoglalásában.

II. FEJEZET.

Ha valaki nagyobb dolgokat tulajdonít el: mint lovakat, ökröket, ruhát, sertéseket, szalonnát és általában oly dolgokat, melyeket nélkülözhet anélkül, hogy szükséget szenvedne, vagy elpusztítja a parasztság házait, csűreit, félszerét, vagy eltulajdonítja borát, megrakott szekerét, vagy valakinek más hasonló nagyobb

kárt okoz, az ilyen, vagy a károsultak,[1]) vagy uraik által bizonyos nyolczadokra, a királyi kuria birái elé idéztessék, ki ha a nyolczadra a királyi kurián érdemesnek nem tartaná megjelenni vagy ezt elmulasztaná, már az első határidőn vétkesnek tudandó és tartandó, de e miatt még javai lefoglalásával ne sujtassék, hanem az ellene felhozott s általa okozott kárnak — az említett bírák által négyszeresen becsült — megtérítésére kényszerítessék.

Ha pedig a nyolczadon megjelenik, vagy törvényszerű megbízókat küld, megvallván a kárt, — ellene marasztaló itélet hozassék és kötelezttessék az elégtételre; ha pedig a kárt tagadja, a fenntemlített bírák a károsultakat igazoló leveleikkel küldjék vissza, ama megyei vizsgálóbizottsághoz, a melynél a kár feljelentetett, s ott, ha vallomásaik feletti bizonyító esküvel igazoltatik a kár: annak okozója a fenntemlített büntetésekkel sújtattassék és a megtérítésre kényszeríttessék.

III. FEJEZET.

Mindazok pedig, kik nagyobb bűntényt vagy vétséget követtek el, mint gyilkosság, valamely asszonynak, vagy hajadonnak megbecstelenítése, vagy elrablása, templom-fosztogatás, szent dolgok és nemesek megrablása: a károsultak által, azok gazdáinak házaiban is szigorú vizsgálat tartassék és tetteikért valamely oktávára a királyi kuria elé idéztessenek; ha megjelennek és az ily vétségben ártatlanoknak vallják magukat — akkor az egész dolog azon megye nemesei elé terjesztessék — bizonyító eljárás végett — a hol a vétség elkövettetett, hol ha a vádlottak meg nem jelennének — már magában véve e miatt — makacsságért itéltessenek el. S ha az ily vétséggel vádlottak, egyáltalában fel nem találhatók, akkor azoknak gazdái a felelősek, kik a károk és jogtalanságokért eleget tenni tartoznak.

IV. FEJEZET.

Mindazon esetekben, valahányszor a nevezett károk okozói, vagy vétségek elkövetői a károsultak által, az idézés alkalmával,

[1]) Bár az eredeti szöveg nincs kezünkben, de az egész összöveg világosan mutatja, hogy Kovachich «*per damnificatos*» helyett, tévesen olvasott «*praedamnificatos*»-t.

fel nem találhatók, úgy szintén, ha azok vagyontalanok, ismeretlenek, vagy nagyon távol lakók, — elégséges, ha azon főrangúnak vagy köznemesnek, kinek neve alatt és a kinek banderiumában szolgálnak, — birtokára küldetik az idézés, ki azt alárendeltjének tudomására tartozik hozni.

V. FEJEZET.

Hasonlókép, ha valamely főúr személyesen részt vesz a hadjáratban, s a hozzá intézett panaszokra, a károknak megtérítéséről nem gondoskodik: akkor a károsultak káraikért elégtételt vehetnek maguknak ő rajtuk.

VI. FEJEZET.

A mozgósított katonaság nyáridőben, s mikor még a mezőkön tartózkodhatik, elégedjék meg szabad szállásával, de telidőben tőle — legyen az nagy vagy csekély számú — a szalmát, erdei tüzelő fát és szállást megtagadni nem szabad; e dolgokban a katonaságot senki ne nyugtalanítsa, háborgassa, vagy akadályozza.

Ott, hol a hadsereg részére nincsen legelő, és csak annyi fentartott rét és kaszáló van, amennyi épen a népnek magának elég, ott legeltesse a katonaság jószágát, míg a rét lekaszálva s a széna összegyűjtve nincs; de kaszálás után, erővel, ingyen meg ne fosztassék a nép takarmányától, hanem a takarmány megfelelő áron vétessék meg tőle.

VII. FEJEZET.

És pedig: árpáért, zabért és rozsért, szűk esztendőben, budai köbölönként, fizettessék 31 denár, bő esztendőben pedig 25.

Hasonlókép egy ló részére való szénáért, negyvennyolcz óránként egy dénár; ne szórják azonban a szénát a ló alá, hanem csak annyit vegyenek, a mennyi épen a lónak szükséges.

Két embernek egy ebédre való kenyérért fizettessék 1 dénár.

Hasonlókép . . . . . (hiányzik.)

Egy tyukért három, csibéért két dénár, malaczért öt, bárányért nyolcz.

Úgy szintén a hal, hüvelyes főzelék, vágott hús, sajt, hal, vaj

és hasonlók, melyek egyenkint nem soroltatnak fel, megfelelő áron vétessenek és fizettessenek meg, tekintettel azonban mindig az időviszonyok és helyi körülményekre.

- Egy dénárért nyolcz tojás.

Ha valaki borjut, sertést, vagy szalonnát akar venni, ne vegye másként, mint az eladók jóhiszeműségével, s úgy fizessen mindent, amint alkura tudnak jönni.

VIII. FEJEZET.

Úgy szintén tilos, mind ama helyeken, hol állami só kapható, — más sót venni, vagy eladni, s ha valaki ez ellen vét: az első ízben rajta ért eladó a kincstár által fosztassék meg egész sójától; másodízben a sóval egyetemben kocsi, ló elvétessék; harmadízben és később ki rajta éretik — az elkobzáson kívül — elfogatva, a kincstár itélete szerint, megfelelő büntetéssel sújtattassék. A vevő a vásárolt sót elveszíti; másodízben még annak megfelelő árában is elmarasztaltatik.

IX. FEJEZET.

A királyi só után, addig míg ez a király neve alatt szállíttatik, senki ne merjen, szárazon vagy vízen, vámot követelni, ha csak be nem bizonyítja ehhez való jogát; hasonlókép tilalmas ez a hadsereg részére szállított só után, míg ez annak nevében szállíttatik. Ha pedig az ily só akár a kincstár, akár a hadsereg útján kereskedésbe jut, a kereskedő tartozik utána vámot fizetni. Ha pedig valamely vámos az ily királyi vagy katonai só után mégis vámot követel, s a kincstárnak ez tudomására jut, az ily vámos a kincstárnak kiadatik elégtétel végett, jelen kiváltságos levelünk erejénél fogva.

Kiadtuk Brassóban «Reminiscere» vasárnap után való hétfőn (márcz. 17.) 1427-ik esztendőben, uralkodásunknak Magyarországon negyvenedik, a római birodalomban tizenhetedik és Csehországban hetedik esztendejében. (P. H.)

II.

ZSIGMOND CSÁSZÁRNAK ÉS MAGYAR KIRÁLYNAK AZ ORSZÁG VÉDELMÉRE VONATKOZÓ TERVEZETE, BÁR MELY ÉS BÁR HONNAN JÖVŐ ELLENSÉGGEL SZEMBEN.

I. FEJEZET.

Jónak látja a királyi felség, hogy az országnak főpapjai és főurai, minden megyéből, meghatározott időben és helyen összejövén országgyűlésre, néhány követet is (minden megyéből) magukhoz véve: ezekkel együtt tanácskozzanak és határozzák meg a végpontokat, hogy az ellenség ellen való védelemre meddig tartozik menni az ország honvédelmi serege.

II. FEJEZET.

Hasonlókép, mivel a múlt idők tapasztalatai után kitűnt már, hogy az általános katonáskodás mily haszonnal jár, s mily előny származik abból az országra, annak védelmére és épségben tartására, ha nem úgy jönnének mint ezelőtt (t. i. az elszegényedett nemesek), részben a szegénység, részben az öregség és tehetetlenség sulya alatt, inkább mankó mint fegyverre támaszkodva, s inkább koldulva, mint hadakozva: úgy kellene intézkedni és arról gondoskodni, hogy a kik a hon védelmére kelnek, ne legyenek fegyvertelenek, hanem legalább nyilaik legyenek s más fegyvereik, melyekkel az ellenséggel szemben megállhatják helyeiket.

III. FEJEZET.

Hasznosabbnak látszik ugyanis, hogy minden megye küldjön tegezzel ellátott huszárokat és pedig mindenik a maga tehetsége szerint, s az ily ijjászok kiállítása alól egy nemes se vonhassa ki magát, hanem a saját megyéjében minden vagyonos nemes a közös teher viselésének alávettessék, úgy t. i. amint a felség ezt jónak látja; hogy a szegények, árvák és özvegyek, a nemesek s az

ország minden megyéjének vagyonos lakossága, az ország határainak védelmére — a körülményekhez képest — meghatározott számú ijjászt tartozzék kiállítani és küldeni, s így az elszegényedett nemesek, árvák és özvegyek ne terheltessenek meg — az országos szokás szerint való — fejenkénti hadkötelezettséggel, hanem vétessék közülök egybe annyi, amennyi közösen egy-egy tegzes huszár kiállítására képes.

IV. FEJEZET.

A jobbágyokkal biró nemesek pedig — vagyoni állapotuk szerint — minden megyében, soroztassanak bizonyos osztályokba, s a szerint (állapíttassék meg), hogy ki, hány embert tartozik küldeni: összevéve azután ezeket az elszegényedett nemesség által kiállított számmal, határoztassék meg, hogy összesen — minden egyes megye — hány embert tartozik küldeni a hadseregbe.

V. FEJEZET.

Jónak látja továbbá ő felsége, hogy az ily hadviselésre kötelezettek — ősi szokás szerint — főispánjuk vezérlete alatt szálljanak a hadba, miként nagyon is érthető e dologban Salamon királynak és Géza vezérnek példája, akik alatt Nándorfehérvárnál Wid bácsi főispán a bácsi, Jan soproni főispán a soproni katonaság élén harczoltak a kunok és besenyők ellen.[1])

VI. FEJEZET.

Nem különben jónak látja a király — sulyos büntetés terhe alatt — megtiltani a saját, valamint a királyné, a főpapok, főurak és az ország köz hadseregének is, mozgósítás idején — a csapat átvonulásának alkalmával — a lakosság megkárosítását: mert

[1]) A Szapáry- és Festetich-codexekben teljesen összezavart textust, melyben «*Wyd Bachiensi*» helyett «*Widvariensi*», a másik helyen «*Bachiensi*» helyett «*Vacziense*» áll, Kovachich simítása szerint fordítottuk, amely legvalószínűbbnek látszik.

gyakran az ily mozgósított hadsereg többet árt és jobban megkárosítja az országot, mint maga az ellenség.

VII. FEJEZET.

Világos, hogy a királyi felség ez új rendeletekkel nem új terheket kíván az országra rakni, hanem létesíteni akarja (tervét) azért, mert minden kételyen felül áll az, hogy e rendeletekből a királynak, s az országnak egyaránt nagy haszna származik. Jóllehet ugyanis, így kisebb lesz ugyan az ország derékhada a fejenkénti népfölkelésnél, mégis bizonyos az ország előnye, mert az ily hadsereg nem mozgósíttatik minden csekély okra, hanem csak akkor, ha az ellenség nagy száma támadja meg és szorongatja az országot, úgy, hogy a király egyedül saját katonaságával ellen nem állhat.

VIII. FEJEZET.

Továbbá, mivel Magyarország közönsége arra szokott hivatkozni az ellenség támadása miatt való népfölkelések alkalmával, hogy az ország határain nem tartozik tovább táborozni tizenöt napnál: azt látja jónak e szervezetben megállapíttatni a felség, hogy — ha az egyes vagyonos nemesek és a vagyontalan nemesség közösen kiállított katonái képezik a derékhadat; akkor a hadsereg — a nemesség országos gyűlésének határozata szerint, — ne csak tizenöt napig tartozzék az ország határain táborozni, hanem addig, a meddig a király, — ha ő jelen van, — vagy távollétében a hadsereg vezérei és kapitányai ezt jónak látják.

IX. FEJEZET.

Meghagyja továbbá a felség, hogy e rendeletek alapján, az elszegényedett nemesek könnyebbségével, — a kik képtelenek a fejenkénti táborba szállásra, — az így közösen kiállított katona — az ország ősi szokása szerint — fegyver és lóval tisztességesen ellátva jelenjék meg, s nem fegyvertelenül, mint az mostanában szokásban volt, mert így, hogy mit sem ér ezeknek hadba szállása, azt elégszer tapasztaltuk.

X. FEJEZET.

Hogy azonban e dolgok végérvényesen megállapíttassanak, szükségesnek találjuk e rendeleteknek minden megyéhez való megküldését, a megye közönségének tájékoztatása végett: a megyegyűlésen hányják-vessék meg a rendeleteket, hogy oly követeket küldhessenek a főpapok és főurak országos gyűlésére, kik az ő, netán gyakorlatibb, — nézeteikkel tisztában vannak. Hogy az előre bocsájtottak minden megyének tudomására jussanak, a királyi felség elrendeli és megparancsolja, hogy a vicekancellár által — királyi nagyobb pecsétje alatt — e tervezet szószerinti másolata, a megye közönségének tájékoztatására, — ő felségének, a tervezet keresztül vitelére vonatkozó, akaratát tartalmazó levelével együtt, — megküldessék.

XI. FEJEZET.

Hasonlókép kívánja ő felsége azt, hogy ha valaki — a nemesek közül — a király, királyné, a főpapok, főurak, alsó papság, vagy bárki másnak szolgálatában hivatalt visel: e szolgálat által a — vagyona arányában rá eső — katonai szolgálat alól föl ne mentessék, hanem maga helyett — vagyonossága arányában — a megye közönsége által kiállított hadseregbe mást küldjön; hogy így ki-ki viselje — erejéhez képest — a közterheket.

XII. FEJEZET.

Nem különben meg kell határozni azt is, hogy a király, a királyné, főpapok és bárki más, mekkora zsoldot fizessen egy lándzsásnak, vagy íjjásznak[1]); és pedig nem naponkint,[2]) hanem egy egész hadjáratra. Mivel pedig hol rövidebb, hol hosszabb a hadjá-

[1]), [2]) Vagy már az említett codexek, vagy Kovachich minden kétséget kizárólag tévesen interpunctáltak és olvastak «*per quoscunque exercituantibus stipendiariis*» helyett «*per quoscunque exercituantes, stipendiariis*»-t és «*dies*» helyett «*tres*»-t, mert az egészet érteni csak így lehetséges.

rat, jó volna talán ha úgy korlátoztatnék és határoztatnek ez meg, hogy fizettessék egy lándzsás vagy íjjásznak egy arany forint s a főpapok, főurak, királyi helytartók és a közönség, ehhez képest veresse — királyi engedélylyel — a pénzt s így a teherviselő ne fizessen többet, de a zsoldos se rövidittessék meg, mint az az Ozorai Pipo, temesi főispán, s a kényúr Rácz alatt történt.

XIII. FEJEZET.

Hogy a fizetségben se a fizető, se a zsoldos kárt ne szenvedjen, hanem a díj meghatározásában igazságos mérték tartassék mindket részen, azt is megállapítandónak találná (a király), hogy a só ne adassék és vétessék úgy mint most, hanem úgy mint Lajos király alatt, hogy t. i. egy mázsa só értéke legyen egy arany forint; állapíttassék meg egy mázsának és egy fontnak az ára és mind a kősónak, mind a töröttnek legyen az ára, hogy a sóvágás és szállítás költségén felül, a kincstár a só eladásában meg ne rövidittessék.

Lengyelországban, Német- és Olaszországban s az egész világon a só mérték szerint árultatik, hogy eladó és vevő közt legyen meg az igazságos mérték, miért is a királyi felség azt óhajtaná — a méltányosság szempontjából — hogy Magyarországban is súly és mérték szerint adassék a kő- és törött só, ha ugyan ők (t. i. a megyék) azt jónak találják.

Hasonlókép rendeltessék el, hogy a kincstári só, egyik kamarából a másikba, vám nélkül szállíttassék, a szállítás vezetői meg ne vámoltassanak s az e rendelet ellen vétők, méltó büntetésüket ki ne kerüljék; azt pedig, hogy a királyi jövedelmekből az ország és határainak védelmére mennyi fordíttassék: most állapítsák meg, mikent erre a királyi felségtől — előbbi rendeleteiben — erre hatalmat nyertek.

XIV. FEJEZET.

Szükségkép meghatározandónak találja ő felsége, hogy a hadba szállók egyenkint és összesen, hol és mikor jelenjenek meg? s hogy azok kik a kellő időben és helyen meg nem jelennek, a királytól büntetésüket vegyék, mert ismeretes, hogy azok, kik előbb

jönnek, a fáradságtól elcsigázva és az unalomtól elkedvetlenedve, mire az utolsók megérkeznek, már oszladozni kezdenek.

XV. FEJEZET.

Hasonlókép — a már kiszabott és a még ezután kiszabandó büntetés terhe alatt — tilos a hadi szolgálatban levőknek, a megszabott idő előtt és kapitányaik engedelme nélkül, a szolgálatot elhagyni.

XVI. FEJEZET.

Eme előrebocsátott, leírt és elmondott rendeletek azok, melyeket ő felsége a hadjáratokra — bárhonnan jövő ellenséggel szemben — alkalmazni kiván; mivel azonban mind a török, mind a husziták elleni háború, mely külön-külön viseltetik, más szempontból tekintendő: ezekhez még ő felsége a következőket kívánja csatolni.

XVII. FEJEZET.

Mivel a felség bizonyos abban, hogy a husziták követei a bázeli zsinaton, a hit dolgaiban, teljes felhatalmazással jelentek meg, kik — mint erősen reményli — a szent zsinat által teljesen felvilágosíttatván, elhagyják a tévelyt, s a szent egyház kebelébe visszatérnek s mivel a szent zsinattól követek és levelek által felkéretett, hogy személyesen vegyen részt a zsinatban: a hit kérdéseiben, az erkölcsök reformálásában és a keresztény béke helyreállításában, tekintetbe véve azt, hogy a csehek és husziták visszatérése, ő felsége közbenjárása nélkül, kellő módon és sikeresen keresztül nem vihető s tekintettel arra, hogy Csehország uralma ő felségét illeti, elhatározta, hogy mihelyt Itáliában, de különösen Flórenczben az ügyeket, óhajtása szerint rendezte, azonnal a zsinatra megy, a hol a hit egységébe és az egyház engedelmességére visszatérő husziták is jelen lesznek, miként ezt tőlük reményli s akkor Magyarországot (vérontás nélkül) szabadítja meg tőlük és az ő visszatérésük után, a mit a «Salvus conductus» megadása által remél elérhetni, a zsinat az egész kereszténység ügyeit magáévá

teheti,[1]) s így ő felsége Magyarországot és melléktartományait megszabadíthatja a töröktől, birodalmát kiterjesztheti és nagyobbíthatja.

Ha pedig a husziták a zsinat által meg nem téríttetnének, akkor magának a zsinatnak határozata szerint, emelje fel az egész kereszténység hatalmas kezét ellenük, a minek, ha meg kell történni, elhatározta ő felsége, hogy az országba minden áron visszatér, Nagyszombatot és Szakolczát s az ország minden talpalatnyi földjét tőlök és hatalmuktól megszabadítja.

XVIII. FEJEZET.

Mivel szükségesnek látszik, hogy — mielőtt a király visszatérne — a főpapság, az urak és az ország lakosai intézkednének és rendelnék el, hogy a megyékből — melyeknek nemesei, s más vagyonos osztályai máris hadba szálltak a cseh husziták ellen — vagy ősi szokás szerint, fejenkint jelenjenek meg, vagy mindegyik megyéből bizonyos számú íjjász küldessék, kik egyenkint és összesen, ő felségének, visszatérése idején, a városoknak és az ország határainak visszafoglalására felszerelve készen tartsák magukat, úgy hogy — mihelyt arra felhívatnak, mindjárt felvonulhassanak Nagyszombat felé s így ő felsége Nagyszombat és más fenntemlített helyek visszavételéhez, a kész hadsereggel azonnal hozzáfoghasson.

XIX. FEJEZET.

A csapatok ne csak tizenöt napig álljanak helyt — mint eddig szokásban volt — hanem addig, a míg csak arra szükség lesz, mert ha az egész visszafoglalási hadmívelet alatt ki nem tartanak, a visszafoglalási hadjáratnak addig (t. i. a tizenöt napig) eltöltött ideje is kárba vész; ha ez így nem lesz, akkor ő felsége nem is

[1]) Eme utóbbi két-három sor a codexek szövegeiben oly annyira kuszált, hogy szó szerint — úgyszólván — teljesen érthetetlen; miért is saját legjobb belátásom szerint, s némileg Kovachich commentárja nyomán, igyekeztem belőle a legvalószínűbbnek látszó egységes értelmezést kihozni.

kiván személyesen jelen lenni. Hogy (a főpapok és főurak) mit határoznak e dologban, azt — mielőtt még visszatérne — tudni kívánja a király.

XX. FEJEZET.

Rendeltessék az is el, hogy a husziták által elfoglalt falvakban a parasztság — mely azoknak szolgál és engedelmeskedik — most kövessen el mindent a visszafoglalás hadműveletében s ott teremjen haladék nélkül, a hova rendeltetik.

XXI. FEJEZET.

Ez alatt is azonban követtessék el minden a haza javára és hasznára, a husziták visszaszorítására s az általuk elfoglalt részeknek megvételére. A király ő felsége, ép úgy a királyné s a főpapok is jövedelmeikből, az ország nevezett részeinek visszafoglalására, mindent áldoznak, hogy az általuk, a visszafoglalási hadmiveletre küldöttek — az egész idő alatt — egyesíthessék erejüket a husziták ellen, mert ez így kívánatos.

XXII. FEJEZET.

Mindazonáltal ugyancsak a főpapok, főurak és ország lakosai intézkedjenek és gondoskodjanak arról, hogy az ország főpapsága és előkelői közül Oláhország, Szerbia s a Duna más irányaiban — a törökök ellen — s a bosnyákok táján az ország védelméről kik gondoskodjanak. A király az ország ama részeinek védelmére is el fog mindent követni, a mi csak módjában van.

XXIII. FEJEZET.

Hasonlókép kívánja ő felsege, hogy a megyéknek vagyonos nemessége, kiszabott büntetések és bírságok terhe alatt tartson gyűlést. A gyűlésen megjelenők közűl kiki, minden félelem nélkül, bátran mondja ki saját véleményét s ne merjen a vagyonosok vagy hatalmasok közül senki a szegényekre fenyegetéseivel támadni, hogy azokat megakadályozza nézetüknek kifejtésében; s így rendet tart-

ván, miután egyenkint mindenki elmondta saját véleményét egész terjedelmében: minden megye nemesei közűl, szegények és gazdagok egyformán választassanak az alkalmasabbak, értelmesebbek és jóakaratuak követekűl, kik azután az egész megye szándékát képviseljék, a végleges határozatot hozó főrendek gyűlésében.

XXIV. FEJEZET.

Tilos ezenkívül a nemességnek — ez alkalommal — egyik megyéből a másik megye gyűlésén való megjelenése; s nem is bírhatnak ezek a végleges határozatban szavazattal, hanem adja elő minden nemes véleményét abban a megyében, a hova való.

XXV. FEJEZET.

Ő felsége mégis mindazt, mit az ország védelmére szükségesnek tart: a főpapok, főurak és az ország közönségének tetszésére bízza. Határozzanak, parancsolják és rendeljék el azt, a mit az ország előnyére jónak látnak.

XXVI. FEJEZET.

Jóllehet az eddigiekben eléggé ki lett fejtve, hogy mennyire óhajtja ő felsége a főpapság, főurak és az ország lakosai által való határozott megállapítását annak, hogy szükség esetén az ország derékhada mennyire tartozik menni (a határokon) és mennyi ideig tartozik ott helyt állani, de mivel, (mint előbb mondatott), — Dalmatia, Ráma, Szerbia, Bosnyákország, Halics, Lodoméria és Bolgárország régen és még a kegyes emlékű Lajos király alatt is Magyarországhoz tartoztak s mivel jól tudják Garay Miklós nádorispán úr és még nagyon sokan, hogy Jalomfeöld, Hlevna, Berzechel és más birtokok is, melyek most a bosnyák király alatt vannak, Lajos király fennhatósága alatt a horvát bánnak voltak alávetve; és mivel hasonlókép azt is jól tudja a nevezett nádorispán és jól tudják nagyon sokan, hogy Greben vára és még nagyon sok vár, minden fölszerelésével együtt az említett Lajos király alatt Magyarországhoz tartozott; úgy szintén, mivel tudják, hogy a bosnyák egy-

ház, melynek püspöke most, a Száván túllevő, Diakovárban székel, evvel együtt bosnyák fennhatóság alá tartozik és mivel tudják jól sokan, hogy Szerbia vagy Ráczország, Bolgária vagy Nagy-Oláhország és különösen a szörényi részek a magyar király és magyar korona alá tartoztak — : ezeket már most tekintetbe véve, ő felsége az ország főpapsága, főrendei és lakosai által kívánja meghatároztatni a határokat. Valljon azoknak tekintik-e és akarják-e azoknak tartani eme — az országba bekeblezett — tartományokat? és ezeknek határai értetnek-e a magyar határok alatt? Mert ez így volt és így kell lennie: és akkor azt kéri ő felsége, hogy neveztessenek meg és állapíttassanak meg az országban határokul tekintendő végpontok, a melyekig, az elfoglalt területekért, az ország derékhada táborba szállani köteles; hogy ő felsége tisztában legyen azzal, vajjon az ország védelmére, vagy az elfoglalt területek visszafoglalására meddig mennek? nehogy a király, az ország és az egyház tettereje korlátoztassék.

XXVII. FEJEZET.

Meg van győződve ugyanis a királyi felség, hogy Magyarország a bekeblezett tartományokkal és terűletekkel együtt oly nagy, hatalmas és népes, hogy bár akárhonnan jövő és bármely ellenséggel szemben, ha Magyarország katonasága czélszerűen és módjával osztatik be, akár az ország védelmére, akár az elfoglalt terűletek visszafoglalására, de még támadó hadjáratra is elégséges katonaságot küldhet és mozgósíthat, mihelyest megállapodásra jut az ország abban, a mit ő (t. i. a király) jónak lát. Erre nézve azt rendeli és parancsolja a felség, hogy — mielőtt visszajönne az országba — a főpapok, főrendek és az ország nyújtson neki teljes tájékozást mindenben, bármit csináltak ki, bármit rendeltek, határoztak és végeztek e dologban, hogy tudja a király, valljon kívánsága szerint cselekedhetik-e?

XXVIII. FEJEZET.

A főpapok és főurak, valamint már eddig is számos katonát adtak a harczmezőnek a husziták ellen, úgy a jövőben is a királyi

felség az ő belátásukra bízza, hogy tegyenek e dologban, a mit jónak látnak. Mivel azonban ő felsége, számba véve, és azt is szem előtt tartva, hogy nemcsak a huszitákkal, de főleg — a bosnyákok számos vakmerő támadásai miatt, kik az országot és népet szerfölött zaklatják — a törökkel is háborút visel: e szempontból a főpapokat, főurakat és nemeseket az alábbi rendekre osztatta, hogy azok egy része a törökkel, más része a huszitákkal és végűl a harmadik rész a bosnyákkal szemben vállalja magára úgy a védő, mint támadó harcz viselését is, ha jónak látja. E felosztás a következő:

*

Mielőtt tovább mennénk, meg kell állapodnunk egy perczre. Tudvalevő dolog, hogy Zsigmond király e honvédelmi tervezete — eltekintve a számos királyi rendeleteknek és törvényeknek reája való hivatkozásától — egész terjedelmében, a Szapáry- és Festetich-codexeken kívül, még az 1558. évből származó Nádasdy-féle codexből és részben a Telegdi-féle kivonatból is ismeretes.

Ez utóbbiak, mint — a legnagyobb valószínűség szerint — olyanok, melyek már a tervezet fölötti megyei határozatok, vagy is — helyesebben szólva — összeírások utáni forrásból merítettek: az egyes bandériumok létszámát is, megállapítva bírják. De nem így a Szapáry- és Festetich-codexek.

Nem szabad ugyanis megfeledkeznünk a tervezet III. és IV. fejezeteinek eme részeiről: «A nemesek és az ország minden megyéjének vagyonos lakossága, az ország határainak védelmére, — a körűlményekhez képest — meghatározott számú íjjászt tartozzék kiállítani» és «A jobbágyokkal biró nemesek pedig — vagyoni állapotuk szerint — minden megyében soroztassanak bizonyos osztályokba s a szerint (állapíttassék meg), hogy ki, hány embert tartozik küldeni: összevéve azután ezeket az elszegényedett nemesség által kiállított számmal: határoztassék meg, hogy összesen — minden egyes megye — hány embert tartozik küldeni az ország derékhadába».

Világos ezekből, hogy a létszámot nem Zsigmond határozta meg, hanem a megyék által kivánta meghatároztatni. Már most az előbb említett két codex ilyen, t. i. valamely megyéhez deliberatio végett megküldött tervezetből merítvén: a katonaság létszámát nem is találhatjuk bennük.

Nem tévesztjük azonban szem elől, hogy az egész tervezettel nem irodalomtörténeti, hanem hadtörténelmi szempontból foglalkozunk, miért is a variansok összehasonlítgatását — esetleg még a létszámok megnevezésénél is — mellőzendőnek véltük, de nem azoknak pótlását — a lehető legnagyobb igyekezettel — a számadatokat biró codexekből.

Ezért az alábbi számadatokat, mint az ismert codexek számadatainak összevetését adjuk.

XXIX. FEJEZET.

1. §. Az Adriai tenger és Dalmátország felé a török és szövetségesei ellen:

A királyi dandár, számszerint			1000 lovas
A horvátországi bán	1	bandérium	500 «
A corbovai gróf	1	«	500 «
A cetini gróf	1	«	500 «
A segniai gróf	1	«	500 «

2. §. A török ellen az Unna folyam felé:

A tótországi bán	1	bandérium	500 lovas
A vranai perjel	1	«	500 «
A zágrábi püspök	1	«	500 «
Tahi (Tót) Lőrincz	1	«	500 «
A Blagay urak	1	«	500 «

3. §. Ugyancsak a török ellen Ozora felé:

A szerb despota			8000 lovas
A pozsegai főispán			100 «
A pécsi püspök	1	bandérium	500 «
Bolgárország			4000 «
A bosnyák püspök			100 «
A Bothos urak			100 «
Garay János	1	bandérium	500 «
Lévai Cseh Péter	1	bandérium	500 «
A macsoi bán			400 «
Gergelyfy János	1	bandérium	500 «
Maróthi János bán			1000 «
Matkó Szebernekből			1000 «
Wajdafy Henrik			100 «
Herkei Lóránd György			100 «

4. §.

Dalmát-, Horvát- és Tótország rendei; továbbá Bosniának fennmaradt részei és sz. herczegsége (Herczegovina)	9000	lovas
Verőcze várm. dandára	200	«
Somogy « «	500	«
Zala « «	600	«
Baranya « «	500	«
Bács « «	500	«
Pozsega « «	300	«
Valkó « «	200	«
Bodrog « «	300	«
Szerém « «	200	«
Tolna « «	200	«

XXX. FEJEZET.

1. §. A Temesköz felé Szeverinig:

A kalocsai érsek 1 bandérium	500	lovas
A váradi püspök 1 «	500	«
A királyi dandár	1000	«
A csanádi püspök	200	«
Az oláhok, kúnok és jászok	200	«
Temes várm. dandára	200	«
Keve « «	100	«
Zaránd « «	300	«
Arad « «	100	«
Csanád « «	300	«
Torontál « «	100	«
Krassó « «	100	«
Csongrád « «	200	«

2. §. Erdély felé:

A királyi dandár	1000	lovas
Az erdélyi püspök 1 bandérium	500	«
Az erdélyi vajda 2 «	1000	«
Az oláh és moldvai vajdák	10000	«
A székelyek és szászok	4000	«
Az erdélyi nemesség	3000	«
Bihar várm. dandára	300	«
Békés « «	200	«
Szatmár « «	200	«
Szabolcs « «	200	«
Ugocsa « «	100	«

Marmaros várm. dandára	---	50 lovas
Bereg « «	---	100 «
Kraszna « «	---	100 «
Külső- és Belsőszolnok dandára	---	400 «

E három osztály a temesvári és a havasalföldi tájakra van szánva, de úgy, hogy egyszersmind — ha a szükség úgy kívánja — a török ellen küzdőkre is tekintettel lehessen s ezeket is segíthesse.

XXXI. FEJEZET.

A pozsonyi vár védelmére:

A győri püspök	50 lándzsa	---	500 lovas
A veszprémi püspök	50 «	---	500 «
A pannonhalmi apát	25 «	---	250 «
A Hédervári urak	100 «	---	1000 «

XXXII. FEJEZET.

A husziták ellen:

A király személyesen	---	4000 lovassal
Az esztergomi érsek	2 bandérium	1000 »
Az egri püspök	2 «	1000 «
Szentgyörgyi gróf	1 «	500 «
Stibor gróf	2 bandérium ---	1000 «
Széchenyi László	---	100 «
Derencsényi Imre	---	50 «
Palóczy Imre	---	100 «
Kalmai Miklós	---	50 «
Berzenczei Henrik és Demeter	---	50 «
Czudar János	---	50 «
Czudar Simon	---	50 «
Sós Miklós és György	---	50 «
Agárdy György	---	50 «
Szécsy Frank	---	100 «
Pethő László	---	50 «
Herkey Eusztách	---	50 «
Gyarmathy Miklós	---	50 «
Thary Róbert	---	50 «
Aranyi István	---	50 «
Jakabfy János	---	100 «

Széchenyi Ozváld	50	lovassal
A Homonnai urak	200	«
Kompolthy Pál	100	«
Perényi János	200	«
A Pelsőczy urak	200	«
Derghy Sebestyén	50	«
A tárnokmester	50	«
Sáffár István	50	«
Ernyei Mihály	50	«
A Noffry fiuk	50	«
Czobor	50	«
Forgách Péter és János	100	«
Miklós, a galgóczi bán fia	100	«
Sopron várm. dandára	100	«
Győr « «	100	«
Veszprém « «	100	«
Pilis « «	50	«
Mosony « «	25	«
Nyitra és Thurócz várm. dandára	600	«
Liptó és Szepes « «	200	«
Zemplény és Borsod « «	300	«
Gömör és Heves « «	400	«
Vas és Fehér « «	1000	«
Esztergom és Komárom « «	200	«
Pozsony, Trencsén és Árva « «	300	«
Zólyom, Sáros és Abauj « «	600	«
Tolna, Nógrád és Pest « «	1000	«
Hont és Bars « «	100	«
Összesen	76,875	lovas

Az itt felsorolt 76,875 fegyvereshez nincs még hozzászámítva a királyi udvarban tisztségekkel kitűntetett főnemesek (főpohárnok, főasztalnok, fölovászmester stb.) banderiumai. Továbbá elég legyen megemlítenünk azt, hogy a főnemesek névsoraiban egy Rozgonyi, Palóczy, Kanizsay, Báthory stb. nevet hiába keresünk. Vagy előfordulnak-e a jászok, kúnok, királyi városok bandériumai?

XXXIII. FEJEZET.

Mindannak daczára azonban, hogy ő felségének mind eme részekkel háborúja folyt, mégis — mivel most kilátás van arra, hogy ő felsége Velenczével, Flórencz közbenjárása által békére léphet:

a mi ha megtörténik, ha nem is a törököt, de legalább Itáliát békében hagyhatja — azt reményli (t. i. a király), hogy a Velencze ellen szánt hadseregek bátran más irányba vihetők lesznek. Ha azonban e béke nem létesülne, akkor azt reményli ő felsége, hogy az egész hadsereg — a melynek ez meghagyatik — julius első vasárnapjára, összejön. Ugyancsak julius első vasárnapján ő felsége is meg fog közöttük személyesen jelenni a Velencze ellen viselendő háborúra; ha pedig a törökkel és huszitákkal sikerülne könnyű szerrel békét kötni, akkor még ama csapatok is, melyek ezek ellen voltak szánva: minél nagyobb számmal, julius első vasárnapján, (vagy valamivel előbb) egyesülten jelenjenek meg, — most már így Velencze ellen.

XXXIV. FEJEZET.

Abbeli reménye sem alaptalan ő felségének, hogy a husziták a bazeli szent zsinat által lelkiekben az egyház, világi dolgokban pedig ő felsége akaratjának alávetik magukat, s ha e reménye megvalósul, akkor az azok ellen szánt hadsereg, a király és ország más ellenségei ellen, lesz fordítható.

XXXV. FEJEZET.

De magával a törökkel is tárgyalások folynak az esetleg megkötendő fegyverszünetre nézve, a mi ha létre jön; úgy a török ellen szánt hadsereg igen alkalmasan fordítható más ellenséges népek megtámadására; s általában, a melyikkel béke köttetett, az az ellen szánt sereg mindig felhasználható azok ellen, kik ő felségével s az országgal békében élni nem tudnak.

XXXVI. FEJEZET.

Végre azon esetben, ha — isten kegyelméből — mindezekkel most béke köttetnék, amint erre van is remény, akkor jóllehet, a most felsorolt hadsereg jelenleg békességben lehet (minden hadművelet nélkül) és fel is oszolhat: mindazonáltal hasznos, sőt igen szükséges, hogy a jövő háborújára nézve már most minden eshe-

tőségről gondoskodva legyen, hogy szükség esetén, minden egyes vidék nemessége és lakossága tudja jól, vajjon az ország mely részeinek védelme képezi feladatát, hogy arra magát készen tartsa. Ezért ő felsége az ország főpapjai és mágnásai által — mint már ez elmondatott — elrendeltetni kívánja azt, hogy mi legyen a zsoldja egy-egy lándzsásnak, arany forintokban számítva; továbbá, hogy a szolgálatban levők, a bevonulás és elbocsájtatás idején, senkit megsérteni, megbántani és javaikban megkárosítani ne merjenek; hogy azon időben és azon napon, melyre berendeltetnek — megjelenjenek; és végül — elrendeltetni kívánja azt — hogy a katonaság, a meddig csak arra szükség van, a szolgálatot el ne hagyhassa s hogy mindaz, ki ezek ellen — bármi módon — vét, kellő büntetésben részesüljön.

* * *

Zsigmond király e tervezettel, ha az a király szándéka szerint végrehajtatik, oly erőssé tehette vala az országot, hogy — az akkori viszonyokhoz képest — egy rendkívül nagy, százhuszezer emberből álló hadsereget lett volna képes kiállítani.

KŐSZEGHY SÁNDOR.

SZÉKESFEHÉRVÁR VISSZAVÉTELE 1601-BEN ÉS ÚJBÓLI ELVESZTÉSE 1602-BEN.

A cs. és kir. hadi levéltár kiadatlan okíratai fölhasználásával.

MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

A Kanizsa alá vonúlás terve tehát egy hadi tanácsban teljesen elejtetett, annál is inkább, mivel biztos hír érkezett, hogy Haszán pasa szerdár tekintélyes sereggel közeledik Székesfehérvár felé.

A főherczeg ennélfogva a csapatokat Székesfehérvár előtt és a városhoz közelebb összevonta. Kollonics Szigfrid vezette az elővédet, őt követte Pográny Benedek a magyarokkal, ezután következett a franczia század, utána Breuner, Anhalt [1]) ezrede és Wermhofsky a törökökkel (kozákok), végre a lovasság.

A várostól délre egy mérföldre, a St. Vitus templom közelében, a csapatok táborba szálltak, melynek megerősítését azonnal megkezdték.

Itt akarta a főherczeg az ellenséget, alig 13,000 emberrel, bevárni.

Még az utolsó órában, *október 4-én* fölszólíttattak a Turócz, Nyitra, Nógrád, Hont és Zólyomi főispánságok, hogy az országgyülés határozata értelmében személyesen insurgáljanak és a csapatokat a táborba vezessék.

Október 7-én azon értesítés érkezett be, hogy Mohamed pasa

[1]) Anhalt ezredében szintén számos franczia volt. (Udvari haditanács Exp. 1601.)

béglerbég Székesfehérvártól 6 mérföldre, Adonyba érkezett, és hogy Haszán szerdár követi, továbbá, hogy az egész török sereg 80,000 harczosnál többet számlál.

Október 8-án és 9-én a törökök ismét közeledtek és déltájban körülbelül 5000 emberből álló elővédjük feltűnt a császári tábor közelében. A főherczeg elrendelte Ruszworm tábornagynak a támadást, ki néhány óráig csatározott, de a nélkül, hogy komoly harcz fejlődött volna ki.

Ezalatt megérkezett a török hadsereg zöme is, megkerülte a keresztények táborát és még ugyanazon estén a császáriak és Székesfehérvár között egy tó mellett szállt táborba.[1])

A törökök táborukat néhány óra alatt földsánczokkal és szekérvárral vették körül és így biztosították.

Következő nap — *október 10-én* — körülbelül $^1/_2$10 órakor délelőtt a törökök egy szoroson át a császári elsánczolt tábor felé előnyomúltak, kipuhatolandó, hol lehetne azt legjobban megtámadni.[2])

Ruszworm tábornagy 2000 lovassal ment ellenük. Kemény összeütközésre került a dolog. Bár a tábornagynak az ellenséget a szűk úton, melyen az előre nyomúlt, visszavetni sikerült, de a harcz hevétől elragadtatva az ellenséget oly távolra követé, hogy lovasai, — kik e közben Kollonics 1000 lovasával erősbíttettek — a nád közé elrejtett janicsárok öldöklő ágyú- és muskéta-tüzébe kerültek. A keresztény lovasság azonban e váratlan támadás daczára is szorosan együtt maradt.

[1]) A török tábor olymódon volt kitűzve, hogy kétszer oly messze esett a császáriak előörseitől, mint a vár kapuitól. Háromszor nagyobb tért foglalt el, a mint keresztények tábora. (Stauffer Albert, Ruszworm Herman gróf. München, 1881. pag. 82.)

[2]) A következő harczok leírására fölhasználtam különösen: Mátyás főherczegnek bátyjához Albertheż 1601 október hó 25-én írt levelét. Mta. Hae. Ha. Dipl. III. 156, — Ruszworm iratát «a német nemzet egy hatalmi férfiához» (hihetőleg Miksa főherczeghez) október 27-én, Meurer 1602. I. 19. ff. St. No 130. Az 1601. és 1602-ik évi hadjáratai a császáriaknak a törökök ellen, Mátyás főherczeg eredeti működési naplója után Oest. Mil. Zeit. 1820. Cs. és kir. udvari könyvtár codex 8974. — Stauffer: Graf Ruszworm, München, 1884. 82. l. — Cs. és kir. hadi levéltár: Jelentés a Székesfehérvár körül október 10-től 16-ig lefolyt eseményekről.

Ámde a helyzet a császáriakra már válságos kezdett lenni. Ekkor Mercoeur herczeg 600 gyalogossal és a lovasság még fenmaradt részével a törökök jobb szárnyára támadt. A csekély számú csapat azonban a janicsárok nagyobb ereje által túlszárnyaltatott; állhatatos kitartásuk mindazonáltal azt eredményezte, hogy Mátyás főherczeg gyalogságának legnagyobb részével az ellenség bal szárnyát megtámadhatta és e támadásával nemcsak az erősen szorongatott lovasságot fölmentette, hanem végűl az egész ellenséges sereget táborába visszavonúlni kényszeríté. A csata az éj beálltával ért véget s utána a császári sereg már csak körűlbelűl 10,000 harczképes fegyverest számlált.

A hadsereg fölállítása — most már arczczal a vár felé fordítva — nem volt kedvező. A jobb szárny egy magaslaton vala, s úgy a szárnyon mint a hátban magas hegyek uralkodtak az állás fölött a bal szárny síkságon végződött. Az összeköttetés a várral még szabad volt és a helyőrségnek egy része ki is jött, hogy 4 ágyút és sánczkosarakat szállítson be.

Október 11- és 12-ét arra használta föl a főherczeg, hogy állása hátrányait földhányásokkal és szekérvár alakítása által hárítsa el, a mit az ellenségtől háborítatlanúl végre is hajthatott.

Október 13-án napfölkeltével megmozdúlt az egész török hadsereg és egész a táborig nyomúlt előre; a d. e. 10 óráig tartó sűrű köd elősegítette e mozdulatot. A törökök az ütközetet egy sánez megtámadásával nyitották meg, mely a császáriak jobb szárnya előtt egy ágyúlövés távolságra volt. A legénység kezdetben serényen hozzálátott a védekezéshez, de utóbb engednie kellett. Az ellenség a futókat egész a keresztény táborig üldözé és a legtöbbet felkonczolá. Egyidejűleg az elfoglalt sánczot a legnagyobb gyorsasággal megszállva, 2 ágyút helyezett el benne, melyek azonnal működésbe hozattak.

Dél felé egyes török csapatok már a főherczeg állásának háta és jobb szárnya fölött uralkodó magaslatokat és a rajtok lévő sánczokat is birtokukba ejtették. Hasztalan volt a segítség, mely Farguch (Fargues, talán Forgách?) százados és Althan ezredes alatt a szorongatott őrség számára küldetett.[1]) Egyedűl Bisanzon Hen-

[1]) Farguch 40 német gyalogossal és hajdúval elesett.

rik százados tudta állását, a muskétásokkal és a kevés számú huszársággal, hidegvérű vitézsége által megtartani.[1]) Végre ő sem volt képes az egyre előnyomuló janicsároknak — kiknek egy része az erdőt tartotta megszállva és élénk puska- és ágyú-tüzet fejtett ki, — ellenállni. — Az előnyös pontokon fölállított ellenséges lövegek most majd mind megszólaltak, halált és romlást szórva a keresztény táborra. Jóformán minden lövedék talált és rombolt harczosaink sűrű soraiban, sőt egy ágyúgolyó a főherczeg sátoráig eljutva, megölte egy harczmént.

Mialatt itt a keresztény harczosok pusztíttattak, az oszmán hadseregnek egy másik része táborunk bal szárnyát fenyegette. Így csaknem minden oldalról körűlvéve, lehetetlennek látszék a pusztító ágyútűz és a minden oldalról meg-megújuló támadásoknak ellenállni.

A pillanat borzasztó volt. A legbátrabbak megingottak az küzdelem láttára, mely áldozatúl kívánni látszék őket.

«Csakis a véletlen hozhatott segítséget»; írja később Ruszworm; «őszintén értesítem fönségedet, hogy ha Isten kegyelme meg nem ment, egész táborunk, s magunk is elveszünk, mert az ellenség nem kevesebb mint 50,000 harczképes emberrel vett részt az ütközetben.»

Midőn a szerdár a közeli magaslatokról a keresztény tábort és veszedelmes helyzetét megpillantá, határtalan büszkeségében és önhittségében felkiáltott: «három óra múlva egy kereszténynek se mozdúljon a lába, és az éjszakát a táborukban akarom tölteni».

Ily kétségbe ejtő helyzetben gyors elhatározásra volt szükség, mert egyedűl ez menthette meg a keresztény harczosokat. A kezdeményezés a főherczeg érdeme. Mercoeur herczeg és Ruszworm tábornaggyal való rövid értekezés után elhatároztatott, hogy míg a tábor bal szárnya a csapatok egyrészével védekező állásba helyeztetik, azalatt a fölmaradt csapatokkal a magaslaton lévő ellenség támadtassék meg.

E czélból a főherczeg birtokába vette a császári tábor balszárnyán lévő St. Vitus templomot és gyalogságával lehetőleg kedvező védő állásba helyezkedett.

[1]) Mercoeur Bisanzont már augusztusban serénységeért szóbelileg megdicsérte. (Udvari hadi tanács Kanzl. Exp. 1601.)

Mercoeur herczeg ellenben és Ruszworm kivonultak a táborból jobbra, és csatarendben nyomúltak a visszafoglalt sánczok mellett, a magaslatokon át az erdő felé.

Délután 3 óra volt, midőn Ruszworm a főtámadást — csapatait, melyek 3 ezred gyalogot és 1000 lovast számláltak, cserjék és bokrok fedezete alatt egy szűk úton, hol csak 3 ember szélességben haladhatott, a legnagyobb elhatározással előre vezetvén — végrehajtotta, míg Mercoeur a lovasság zömével [1]) a templom és az erdő közötti téren álló törököket rohammal támadta meg.

Az összeütközésből borzasztó öldöklés fejlődött ki. Lovasok és gyalogosok a legnagyobb elkeseredéssel és odaadással küzdöttek.

A kölcsönös támogatás oly erélyes volt, hogy a keresztényeknek sikerűlt végre az ellenséget makacs ellentállás után visszavonulásra bírni, 10 ágyút és néhány száz ágyúgolyót ejtvén zsákmányúl.[2])

Az ellenség az éj beálltáig védekező magatartásban maradt és meglehetős jó rendben vonult vissza táborába.

Ebben a keresztények számára oly dicsőséges csatában, hol 10,000 keresztény harczos 70,000 főnyi ellenség által volt körülfogva, a menekülés nem csupán az isteni gondviselésnek, hanem a három vezér erélyes elhatározásának és a csapatok fényes vitézségének is tulajdonítható.

Az ellenség ez alkalommal is megpróbálta azt, hogy különféle helyeken puskaport szórt el és azt meggyújtá, de e fogásával keveset ártott.

A harcz hevében kevesen estek fogságba. A veszteségről csak annyit tudunk, hogy az mindkét részen tetemes volt.

Az eddig elfoglalt állásban mindazonáltal a főherczeg nem maradhatott meg, mert a törököknek egy újabb támadása a főherczeg összeolvadt seregét bizonyos vereség veszélyébe juttatta volna.

[1]) Itt volt 6. vagy 8. zászló német lovasság Althann és Preuner alatt, továbbá Hofkirchen ezredbeliek.

[2]) A különféle német krónikások a hajdúk és a huszárok magatartásával nincsenek megelégedve. Kapzsiknak és szökésre hajlandóknak jellemzik őket. Jogosan-e vagy nem, bajos eldönteni. A törökök a sánczokban a mieinknek fejét, orrát, füleit levagdosták. Egy helyen 30 ily megcsonkított hulla feküdt.

Előnyösebb állást veendő, elhatározta tehát a főherczeg, hogy seregét a várhoz közelebb vonja és a mocsárra támaszkodik. E szándékát azonban, — sajnos, — a folytonos ellentállás, a tábor örökös körül rajozása és a gyakori ellenséges támadások következtében október 14-én nem hajthatta végre.

A sereg a csatára következő éjszakát, — a törökök támadásának mindég kitéve, — csatarendben, fegyver alatt töltötte.[1]) A mozdulat másnap megkezdetett ugyan, de a török a gróf Nádasdy Ferencz magyar lovassága által képezett elővédet erősen megtámadta s a segítségül érkezett német lovasságra visszavetette. — Bár ezek a törököt további előnyomulásában meggátolták, mégsem látszék tanácsosnak tovább menetelni.[2])

Az összeköttetés a palotai[3]) őrséggel még fönnállott; egy Győrből érkező 200 kocsi erejű élelmi szállítmány azonban az ellenség kezébe került, és csak 50 kocsi mentetett meg.

Mátyás főherczeg sokkal nehezebb helyzetben volt, mint négy nappal ez előtt. Harczképes embereinek száma a fárasztó folytonos készültség és a betegségek következtében napról-napra fogyott. A sereg fölbomlása, hacsak a viszonyok lényegesen nem javúlnak, kikerülhetetlen vala. Az összehívott hadi tanács előbbeni elhatározása mellett maradt. Előnyösebb állást kell venni, a nélkül hogy a sereg a vártól eltávozna, ha szükséges fegyveres erőszakkal.

Egy fáradt, lecsigázott sereggel, egy túlsúlyában fölényt érző ellenség szemeláttára ezt végre hajtani, bizonyára egyike azon leg-

[1]) A főherczeg és néhány magasrangú úr sátorán kívül más sátor nem is lőn fölállítva; «elég dolgunk volt az ellenséggel», mondja az egyik tudósító.

[2]) A Batthiány-ezred elveszté ez alkalommal a császári sassal díszített nagy zászlaját és még más két huszár-standartot. Ezen eredmény által a törökök természetesen új bátorságra lobbantak, és a tábort egész éjjel körül rajozva, megkísérlették a magaslatot elragadni, sőt a völgyben levő 500 podgyászkocsin is rajta ütöttek, de azokat el nem foglalhatták.

[3]) A váracs folyton 50—100 drabanttal volt megszállva. Mivel azonban Palotay István százados azt huszáraival ismeretlen okból elhagyta, Horváth Gáspár százados helyeztetett oda. (Udvari hadit anács Kanzl. Exp. 1601.)

nehezebb feladatoknak, melyek valaha egy hadvezérnek jutottak. — És mégis, ritka bátorsággal és ügyességgel, megoldatott.

Október 15-én napfelkelte előtt (2 órakor) hagyta el a keresztény sereg a tábort. A menetet az elővéd nyitotta meg, ezt követte a málhavonat s végre következett a nyolcz csoportba osztott sereg.

A törökök, megtudva a főherczeg szándékát, éjszaka megszálltak több magaslatot, melyeken a keresztény seregnek keresztül kellett mennie s melyek a Palota és Székesfehérvár közti mocsárig terjedtek ki.

Reggel 7 óra volt, midőn a köd felszállt s az elővéd minden oldalról megtámadtatott. — A törökök főtámadásukat a málhaoszlopra irányították, de ez Thurn gróf lovasai által, kik közé muskétásokat is osztott be, meghiusíttatott. A sereg a törökök által megszállt magaslatokhoz közeledett.

Föltétlenül szükséges volt innét a törököket elűzni, hogy a málhavonat átvonulhasson. Az egész Breuner lovasezred, Isolano gróf és egy század Kollonics lovasaiból 3 tábori ágyúval előretört a menet-oszlopból, megtámadta a magaslatokat és az ellenséget visszaűzte. — A törökök ezután erősbítést nyertek és az egész napon át ismételték a legdühösebb támadásokat, de minden fáradságuk hajótörést szenvedett; a német lovasság rendületlen kitartott mind addig, míg a málhavonat a Palotától egy mérföldre eső mocsár mellett a kiszemelt táborba szerencsésen megérkezett.

A császári hadsereg ezalatt a legnagyobb rendben vonúlt át a mocsáron, a Palota és Székesfehérvár közt elterülő síkságra.

A mint a sereg a síkságra ért, a törökök ezt is megtámadták. A budai pasa és Mehemet, a budai helytartó chiájá-ja, a Thury alatt lévő magyarokat a jobbszárnyon délután a legnagyobb dühvel rohanták meg. A magyarok kitértek az erős támadás elől, mire Mercoeur ezrede és Ruszworm tábornagy a Hoditzki lovas századdal előre rugtattak, s a magyarokkal egyesülve az ellenség arczvonalára és szárnyára törtek.

Ezalatt a zöm és a bal szárny is a harczba vonatott. — Bármily kétségbeesetten is küzdöttek a törökök, az erőteljes, kemény ellenállás következtében kénytelenek voltak visszavonúlni és a harczmezőt a kereszténynek átengedni.

Az ütközet fő intézői a főherczeg és a Mercoeur voltak, kik

a legnagyobb tevékenységet fejtették ki s személyes jelenlétökkel sarkalták a csüggedőket.

Az elesett törökök között volt a már előbb említett két vezér és 8 szandsákbég.[1]) A császáriak vesztesége 1000 ember volt, a törököké 4—5000.

A sereg ezután menetét néhány órára előre folytatta, midőn *délután 3 óra tájban* a szerdár maga a császáriak még mindig mozgó oszlopára ütött. Először a Bärenhauser ezredre akadt; de nemcsak ez, hanem a többi ezredek is résztvettek az ellenség ama szándékának meghiúsításában, hogy a császáriak menetét megzavarja. Minden megtámadott ezred kivált az oszlopból, arczot fordított az ellenség felé, s midőn azt elűzte, ismét elfoglalá beosztását.

A főherczeg maga is belevegyűlt, ez alkalommal udvari zászlójával és testőrségével az ellen tömegeibe,[2]) mely miután reggel 7 órától napnyugtáig folyton a legnagyobb elkeseredéssel küzdött, végre is kénytelen volt a németek és magyarok rendíthetetlen bátorsága és kitartása elől kitérni és visszavonulni.[3])

Az éj beálltával elfoglalta a keresztény sereg a véráztatta tábor helyet,[4]) melynek természetes előnyeit árkok és sánczok ásása által fokozta.

[1]) A budai pasának, Mohamet Mankirkucsinak a fejét, midőn lóváról lebukott, egy de Bellj nevű úr vágta le; a helytartó chiájá-ja Mehemet (Hammer Mohamednek nevezi) egy muskéta-golyó által öletett meg. A pasa feje és a chiája pajzsa, kardja és lovai a főherczegnek ajándékoztattak. Császári részről Puchheimb, a Thurn-ezred kapitánya, kapott könnyebb sebet. A fönti két törökön kívül elesett még Murat, a boszniai pasa (dervis) fia is. Szigeti Dsáfer chiája állítása szerint — ki október 28-án elfogatott — a törököknek ekkor 12,000 emberük volt, és 7 szandzsák béget veszitettek.

[2]) A főherczegi zászlóból St. Hillier egy kopjadöfést kapott, miközben nyakravalója elvált pánczéljától és karján is megsebesült. A fiatal Auersperg egy törököt terítettt le, és különben is igen vitézűl harczolt. A fiatal Tertzki elesett, és az udvari szolgák közűl is nagyon sokan súlyos lősebeket kaptak, miáltal kivívták, hogy nem neveztethettek többé «tűzmentes»-eknek.

[3]) E győzelmet később Lindenberger ügyvéd megénekelte: «Pugna ardua stb.» czím alatt. (Cs. és kir. udvari könyvtár 46. F. 43[4].)

[4]) A tábor egy nádas mocsár és egy szőllőtermő dombláncz között terült el.

A számos elesett keresztény hullájának parasztok által való elhantoltatásával Ille András és Horváth György századosok bizattak meg.

A cs. és kir. udvari tanács kiadványának névjegyzékében: Anhalt Ernő, Althann Adolf,[1]) Kollonics Szigfried, Breuner János,[2]) Nádasdy Ferencz, Hoditzky Ferencz, Forgács Zsigmond és Thurzó György vannak, mint olyanok fölsorolva, a kik legjobban kitűntették magukat.

Az új táborból könnyebben lehetett Székesfehérvárt támogatni és nyitva tartotta az összeköttetést Palota, Veszprém és Győrrel, miáltal az élelemszállítás is nagyobb biztosságot nyert. A csapatoknak is több nyugalmat lehetett nyújtani, mert Vohenstein ezredes bevonult Kanizsa alól 1000 frank lovassal; Vohenstein azt a szomorú hírt hozta, hogy kevés a remény Kanizsának a Ferdinand főherczeg vezetése alatt lévő csapatok általi elfoglalására, mivel az ott lévő sereg is igen el van csigázva és fáradva.

Az október 15-ki délutáni harczra vonatkozólag említsük meg röviden a *Brindisi Lőrincz* kapuczinus barátról szóló legendát, mely Coccaglio művében (lib. I. cap. 9. pag. 77.) foglaltatik. Istvánffi innét veszi azon jelentését, hogy Brindisi e délután «kereszttel kezében, emelkedett hangú szavakkal lelkesíté a csapatokat a harczra, mitsem törődve a körülötte repülő lövedékekkel.» De megfoghatatlan, hogy Lőrincz e tevékenységéről minden tudósító hallgat.

Maga Ruszworm sem emlékezik meg róla, habár jelentésében «Isten kegyelméről», «Istenről és angyalairól, kik a keresztények mellett harczoltak» beszél. Ő maga eszközölte ki, hogy Lőrincz és néhány társa mint lelkészek, a keresztény seregbe jöttek. Lőrincz

[1]) Althan Adolf Mihály (gyakran Altheimbnak is írják), császári generális, később tábornagy, Székesfehérvárnál azáltal tüntette ki magát, hogy övig vízben gázolva keresztül ment a mocsáron. 1601-ben 1200 muskétás és 6300 hajdú élére állíttatik és megbízatik egy 150 csajkából álló dunai hajóhad fölállításával; később Esztergom parancsnoka lesz. Ő alapította Komáromban a jezsuita-collegiumot.

[2]) Báró Breuner János azáltal tüntette ki magát, hogy egy magaslaton levő sánczot vitézül védelmezett. Később Győr városának lett parancsnoka.

mint pap teljesen megfelelt a neki jutott nehéz feladatnak, mivel a nyers katonák kedélyében tüzes, élénk beszédei által életet és kedvet keltve, a győzelemhez szükséges tényezőket előmozdítá.

Október 16-án reggel 8 órakor ismét mutatkozott néhány török csoport a tábor körül; nagy lármát ütve közeledtek egész az előőrsökig s hajlandóknak igérkeztek nehány keresztény fogoly szabadon bocsájtására, ha az elesett két pasa feje nékik átadatik.[1]) Ez megigértetett azon föltétel alatt, ha az elfogott Escher századost egyéb foglyokkal a keresztény táborba vezetik. A fejek kiadása azonban nem volt lehetséges, mivel a főherczeg azokat már Kanizsára küldötte Ferdinánd főherczeghez, megmutatandó a törököknek, hogy a kiktől segítséget várnak, már nem élnek.[2])

Október 17-én ismét tanácskozás volt a törökökkel a két pasa holtteste végett, melynél Mercoeur herczeg, Ruszworm, Nádasdy és Löbel is résztvettek. Nádasdy erős szavakkal intette a török küldötteket, hogy a chiáca és a budai pasa «Isten által büntettettek halállal, mert hamis esküvel, igéretekkel stb. a békeegyezményt húzták, halasztották és a békét lehetetlenné tevék.

E napon a tábor két szárnya sánczokkal láttatott el és a főherczeg is vízhiány miatt levonult udvari sátrával a magaslatról. A beállott esős idő sok kellemetlenséget okozott a táborzóknak s a vihar számos sátort rombolt szét.

Az ellenség a várral eddig keveset törődött s a bentlevők is csak egyszer törtek ki, a midőn néhány 100 tevét, lovat és néhány törököt kerítettek kézre.

Október 18-án Starehmberg Gotthard ezredes egy fogoly töröktől megtudott azon hirt jelenti, hogy az ellenség táborát 2 részre osztá s szándéka a várat egyszerre 3 oldalról megtámadni. Egyidejűleg a robbantó művek mellett át akar kelni a mocsáron, hol egy útat fedezett föl.

«A nádasban lévő útat — jelenti tovább a várparancsnok —

[1]) Más források szerint három fejet követeltek, nevezetesen a chiája, a budai helytartó és a fiatal Murat fejét.

[2]) A főherczeg egy kérvényében, melylyel szorult kelyzetében segélyt kér, megemlékezik a két török fejről is. (Udvari hadi tanács Kanzl. Exp. 1601.)

elővigyázatból 12 muskétással megszállottam. Ma ismét megjelent egy török kémlelődni, azonban elfogatván, elém állíttatott. Ennek vallatása szerint, Haszán pasa, a hadvezér, a legutolsó ütközetben nehezen megsebesült; a vallonok hitszegő ezredese és sokan a vallonok közül elestek, és nem biznak többé a törökökben, mivel ismételten cserben hagyattak általuk. Mint említém, a törökök ma akartak megtámadni, de felhagytak vele».

Alig ért ezen jelentés a keresztény táborba, máris ágyúdörgés hallatszott. A törökök ugyanis megrohanták a Szigetet és egy külső védművét a várnak, de visszavettettek. A várparancsnoknak Stahembergnek kérésére *október 19-én* 500 gyalogos küldetett Hager százados vezetése alatt a várba.

Az erős esőzés következtében a várfalak körüli mocsár megdagadván, ez oldalról nem igen volt mitől félni.

A török táborban ezalatt rendetlenség és csüggedés állott be. A vezérek nem tudták, mire határozzák el magukat. A csapatokban a legnagyobb féktelenség uralkodott, a janicsárok föllázadtak és követelték a szerdártól szolgálatuk megjutalmazását, kijelentvén, ha ezt tenni vonakodik, felmondják az engedelmességet. A vár megrohanásának visszautasítása után e fegyelmetlenség teljes lázadássá változott.

A lázadó katonák felégették a nagyvezír és a defterdár sátorát. Hiába kért, könyörgött a szerdár a rend helyreállításáért, és hogy kíséreljék meg legalább a vár egyik elővárosát bevenni, vagy az ellent nyilt mezőn megtámadni. A janicsárok és spahik daczuk mellett maradva, elvonulással fenyegetőztek, sőt kijelentették, miszerint semmi valószínüség nincs abban, hogy a keresztény sereget, melynek a nyilt mezőn nem árthattak, ily előnyös és megerősített táborban legyőzhessék.

A szerdárnak végre engednie kellett és elrendelte a visszavonulást. *Október 22-én* a nagy ágyút előre küldte Budára.

A főherczeg szökevények által mindenről értesülvén, miután Székesfehérvár ostromlása megszünt, Hager századost 500 emberével visszahívta táborba. Többen, kik a táborból Győrbe szándékoztak, útközben a kóborló tatárok által megtámadva, levágattak és szekereiktől megfosztattak, mely alkalommal egy fiatal Thurn gróf is, ki betegsége folytán Győrbe akart menni, elfogatott. A táborban

ismét kenyér- és szénahiány állott be. A vitéz Bärenhauser ezredes rövid lázbetegség után meghalt.

Október 24-én hadi tanács tartatott, hogy miként lehetne az elvonult és Budától 4 mérföldre táborozó ellenségnek a lehető legnagyobb kárt okozni.

A veszprémi huszárokból 60 ember kémszemlére indúlva a táborból, 100 tatárral találkozott, kik közűl többeket elfogott. Thurzó György ily nagyobb erővel végrehajtott czirálásban 60 törököt és 100 lovat hozott a táborba. De maga Mercoeur herczeg is fölajánlotta, hogy 2000 lovassal követi az ellenséget és visszavonulásában háborgatja. Ruszworm meg épen azt ajánlá, hogy a török tábort meg kell támadni és ekként kényszeríteni a visszavonulásra. A két tábornoknak ezen igen helyes terve azonban a többiek által elejtetett és elhatároztatott, hogy az ellenség visszavonulását nyugodtan be kell várni, nehogy az egyszer kivívott győzelem egy ütközet által koczkára tétessék.

Ezalatt egy lovas küldöncz érkezett Kanizsáról a szerdárhoz, azon jelentéssel, ha a várat 3 nap alatt fel nem menti, tovább nem birják tartani.

Ez volt az ok a szerdár azon elhatározására, hogy *október 25-én* reggel 2 és 4 óra között táborát a legnagyobb csendben fölszedve Adony felé elvonult.

Nem messze a keresztény tábortól, egy szorosban megállt a törökök utóvédje, födözendő a sereget. A főherczeg által kiküldött Ruszworm és Kollonics nehány száz emberből álló csoportra bukkantak. Mindenki egy ütközet kifejlődésére gondolt, azonban a törökök hűség és hitük alatt tanácskozást óhajtottak. Midőn ez megengedtetett, a törökök közűl többen Ruszwormhoz jöve kérték, hogy «a keresztény táborban lévő összes vezéreknek és lovagoknak az ő (a törökök) szerencsekivánatuk kijelentessék, remélve, hogy nekik is hasonló kivántatik. A császári harczosok oly jól és lovagiasan viselkedtek, a mint eddig még nem tapasztalták. Bár ők a maguk részükről is vitézül harczoltak, mégis nagy veszteséget szenvedének. Egyébként a keresztények el lehetnek rá készűlve, hogy a tavaszszal Esztergomot vagy Székesfehérvárt elfoglalják, avagy a keresztények veszik el tőlük Budát.»[1])

[1]) Starhemberg gróf beszélé el a törökök elmenetele után a főher-

Az elvonúló ellenséget Kollonics ezredes követé két század lovassal és néhány száz lövészszel; rá talált az ellenség utóvédjére, az ütközet azonban különös jelentőségű eredmény nélkül folyt le.

A főherczeg, miután az ellenség elvonult, még a táborban maradt nehány napig azon komoly szándekkal, hogy Kanizsa alá megy testvérének Ferdinándnak segítségére és támogatására.[1]) A főherczeg Székesfehérvárt 1000 német gyalogossal és 600 magyarral megerősítve, *október 29-én* csakugyan elvonúlt a császári sereggel, de nem Kanizsa, hanem Pápa felé, hova *november 1-én* érkezett meg. E három napi menet alatt 1000 embert veszített a sereg éhség és a hideg következtében.[2])

Foglaljuk végre egybe mindazon intézkedéseket, melyeket Mátyás főherczeg és az udvari hadi tanács Székesfehérvár megszállása, élelmezése és fölépítése tekintetében október hónapban és azután egész 1601 deczember végeig tettek.

Mindjárt kezdetben (okt. 16-án) kivonattak a helyőrségből a Hagen Sebestyén alatt álló Guisberg gyalogosok, mivel a táborba kellett vonúlniok. Pótlásúl Győrből 100 lovas rendeltetett a várba, Zakovics Farkas, Ilay és Horváth alatt, továbbá Eintzing 200 német gyalogossal.

Október 16-án az élelem-szállítás tekintetében egy felszólítás ment a magyar kanczelláriához, mely a megyékkel volt közlendő. Nádasdy pedig az együtt levő magyar rendekkel arról értekezett, miként volna Székesfehérvár a jövőben élelemmel és helyőrséggel ellátandó.

Az élelmezésről nagyobbrészt Bernhard Jánosnak kellett Pécsről gondoskodnia, azonkívül megbízattak: Veszprémben Graf Tobiás százados különféle lótáp szállításával, Molard báró ezredes és Althan Adolf Komáromból 50—50 kocsinak Székesfehérvárra szállításával, 300 gyalogos kisérete alatt.

Általában a várnak fél évi élelemmel kellett elláttatnia.

czeghez visszatérőknek, hogy ugyanígy jövének a vár falai alá is a törökök és hasonló beszédet tartottak *magyar nyelven.*

[1]) Mátyás irata Ferdinándhoz, 1601. októberben.

[2]) Török István főkapitány tudósítása az uralkodott nyomorról. (Udvari hadi tanács levéltára 1601.)

Thurzó Györgynek, a Dunán inneni rendek részéről Székesfehérvár élelmezése tekintetében tett jelentése nem volt kedvező s innét és a rossz közlekedési viszonyokból ered, hogy a vár helyőrsége már deczember elején nagy nélkülözéseket szenvedett, melyek folytán a felső-ausztriai (linzi) gyalogosok nem akartak tovább maradni,[1]) hasonlókép Althan zsoldosai is leköszöntek, de azután újból felvétetni kivántak.

A város és az erődítések építése tekintetében meg kell jegyeznünk, hogy a császár *október 1-én* 2000 frt építkezési költséget engedélyezett, mely összeg Zeller fizetőmester által Sulz grófnak adatott át. E hó 20-án Starhemberg jelentést tett az erősség építésének előhaladásáról, és hogy naponta körülbelül 1500 ember dolgozik.

Ugyan e hó 28-án megbízatott Starhemberg gróf a vár kormányzóságával s figyelmeztettetett, hogy az építkezéseket szorgalmazza. A rendek és a hadi tanács is értekeztek ez időben ügyes kézművesek, kőfaragók és kőművesek, valamint a szükséges építkezési anyag és eszközök kiállításáról.

November elején újabb költséget engedélyezett a császár. *E hó 20-án* Lindaui Schneider János Székesfehérvárra küldetik mint építkezés-vezető és a hó végén conte Isolano tervekkel és mintákkal Prágába megy az udvarlakba, javaslatot teendő a császárnak, miként volna Székesfehérvár egy tekintélyes erősséggé átalakítható.[2])

Térjünk vissza a főherczeghez Pápára. Megérkezése után rövid időre követ jött bátyjától, Ferdinánd főherczegtől, ki sürgősen kéri őt támogatásra. Erre Ruszworm *november 7-én* 5 ezreddel elindúlt Kanizsára. Ferdinand főherczeg a kapott segély daczára sem volt képes Kanizsát bevenni, és az ostrommal felhagyva seregével visszavonult Ausztria belsejébe.

Mátyás főherczeg is bevonult udvari zászlójával[3]) és Mer-

[1]) Az udvari tanács megkeresi a felső-ausztriai rendeket, hogy a várban lévő ezredet fizessék ki, Stahremberg pedig fölszólíttatott, hogy addig együtt tartsa, míg e tekintetben intézkedés történik.

[2]) Udvari hadi tanács Kanzl. Registr. Prot. No 207. 1601.

[3]) Ez az «Aufwärter» (Elite) urakkal együtt november 15-én föl-

couer-rel Bécsbe ment (november 12-én), hol a bécsi polgárok által ünnepélyesen, harangzúgással és ágyúdörgéssel fogadtatván, a Szt.-István templomban tartott Tedeumon részt vett. Az ezredek és zászlók, miután zsold-határidejük [1]) letelt, a kijelölt leszerelő helyekre vonúltak és szétoszoltak.

Deczember végén Starhemberg helyett, kit a felső-ausztriai rendek visszakértek, conte Isolano János Márius neveztetett ki Székesfehérvár főkapitányává.[2])

IV.

SZÉKESFEHÉRVÁR ÚJBÓLI ELVESZTÉSE 1602. AUGUSZTUS 29-ÉN.

A tél folyamán más gondoskodás nem történt Székesfehérvárra nézve, mint hogy a kamara, a végbeli ezredesek és a vármegyék felszólíttattak az élelmezés szállításának szabályozására, és hogy azok erős fedezettel láttassanak el. De hogy ez mily lanyhán hajtatott végre, bizonyítja két eset. Zlakovich (Slahkovich) Farkas főhadnagy kérte, hogy megkiméltessék egy szállitmánynak Pápától Székesfehérvárra kisérésétől, vagy legföljebb csak Győrig kellessék mennie, de ha lehet maradhasson Pápán; [3]) a veszprémmegyei főispán pedig egyáltalán nem adott semmi fedezetet a kocsikhoz, minek folytán a törökök a szállítmányt elfogták.[4])

oszlattatott. Dentice úr azonban kiváló magaviseletiért, kölönösen ajánltatott a spanyol királynak. (Főhadi tanács Kanzl. Registr. Prot. 207.)

[1]) Havi zsold a lovas részsre átlag 3—4, gyalogosok, trabantok részére $2^1/_2$—3 tallér à 30 garas à 3 kr. volt.

[2]) Egy kiválóan érdekes dologról óhajtunk itt még említést tenni. Hayos Albrecht, e hadjárat tapasztalataiból kiindúlva, indítványt tett a hadi tanácsnak egy állandó militz-sereg alakítására. Ez kétségtelenül az első ilynemű, a császári hadsereg viszonyaira alapított és irodalmilag érdekes mű. A többi mind későbbre, a 30 éves háború idejére esik. A mű a császári udvari kamara, Mátyás főherczeg és az udvari tanács által részletesen és behatóan véleményeztetett és úgy terjesztetett a császár elé. A hadsereg szervezése azonban csak egy fél század multán indúlt meg.

[3]) Udvari hadi tanács Kanzl. Expd. prot. 208. sz. 1602. jan. 30-án.

[4]) Udvari hadi tanács Kanzl. Expd. prot. 208. sz. 1602. febr. 20-án.

E nehézségek mellett még azon súlyos csapás nehezedett a kereszténység és császáriak ügyére, hogy Mercoeur herczeg, ki hivatva lett volna a legközelebbi hadjáratban a főparancsnokságot átvenni, 1602 február 19-én Francziaországba utaztában, Nürnbergben 43 éves korában meghalt.

A fővezérség tekintetében most pártharcz keletkezett s erre annál nagyobb tér nyilt, mivel Eberhard György gróf, aki császári részről Mercoeur utódjául kiszemeltetett, szintén meghalt. Ekkor két jelölt lépett fel Mercoeur állásáért: Básta György, ki eddig Erdélyben parancsnokolt, és Gonzaga Ferdinand Felső-Magyarországból.

A császári hadbiztosság ezalatt Székesfehérvár szétrombolt vármüveinek gyors kiépítésére fordítá főfigyelmét, tekintve hogy a tél folyamán az építést nem lehetett a kellő erélylyel folytatni.

E mellett folytak az intézkedések, hogy a vár elegendő élelemmel elláttassék, a tüzérségi fölszerelés kiegészíttessék, az elrongált, hasznavehetetlen és csak alkalmatlan tüzéranyag pedig eltakaríttassék.

Schätzer Mihály szertárőr jelenti, hogy nincsenek kocsik a szállításra, mire azt a parancsot kapta, hogy a Magyar-Óvár, Vasvár és a forchtensteini uradalmak által kiállított és Győrbe rendelt kocsikkal vonuljon Székesfehérvárra és az ottlévő hasznavehetetlen lövegeket és egyéb szereket Althan szolgáinak fedezete alatt szállítsa Győrbe.[1])

Győr volt Székesfehérvár összes föntemlített szükségleteinek beszerzésére, szállítására stb. nézve a főtelep; Komárom csak másodsorban jött tekintetbe. Mindkét helyre viszont Bécsből kellett jönni mindennek. Pozsony és Mosony megyék 200 kocsit küldének Győrbe az eleség szállítására stb. Székesfehérvárra, hol élelemmesternek Zeiller Mátyás neveztetett ki.

A márczius hó közepén Pozsonyban összeült országgyülés megszavazott minden portától 2 tallért, miből 200 lovas és 200 gyalogos 6 hónapon át volt fentartandó; eltekintve természe-

[1]) Udv. hadi tanács Kanzl. Exp. Prot. Nr. 82. ex márczius 13. 1602. Ugyanott jelentés a Székesfehérvár számára vásárolt s megmázsált lövegekről.

tesen a rendes felajánlástól és a kötelezettek személyes fölkelésétől, mire nézve mint a mult évben felszólítás bocsáttatott ki.

Ausztria, valamint a német rendek, választófejedelmek és herczegek is felajánlották, hogy a török hadjárathoz 50,000 harczost állítanak ki.

Althan ezredes *április elején* ezredével Székesfehérvár felé küldetett, hogy Simontornyát megtámadja. Szerencsésen megérkezve, megindította a rohamot, azonban csalódott a vele volt huszárokban, kik kötelességüknek nem feleltek meg. Nehéz fáradsággal, 24 muskétás és 100 magyar elvesztése után birta csak a lövegeket és a lőszert visszavinni.[1])

Ugyane hóban érkezett a császárhoz a jelentés, hogy Mátyás főherczeg ez évben is átveszi a hadsereg-parancsnokságot Magyarországban.[2])

A magyar főkapitányság megürült, melyért április 1-én Deák Péter Vajda folyamodott.[3]) Thurzó György értesíttetett, hogy harczosai nem fizettetnek ki és hogy a herczegprimás militz-hadának elhelyezését megkezdheti.[4])

A mindenfelől érkező hírek, hogy a törökök előkészületeket tesznek egy ujabb hadjáratra, bizonyíták, hogy szándékuk a mult évben mondottakat megtartani, nevezetesen Székesfehérvárt újra visszafoglalni.

Haszán pasa, a szerdár, jóval korábban kezdte meg az előkészületeket mint rendesen szokta és hasonlíthatlanul erősebb sereget gyűjtött mint a mult esztendőben. Prágában a császári udvarban nem igen látszottak ennek hitelt adni és nem is siettek az intézkedéseket hadjáratra nézve megtenni.

Csak a több oldalról megerősítést nyert azon hírekre, hogy a szerdár tekintélyes sereggel már megindult Buda felé s szándéka

[1]) Igy mondja a jelentés. Csodálatos azonban, hogy egy egész gyalogezred nem tud egy csekély erődöt bevenni, s vállalatával felsül azért, mert a *huszárok* nem feleltek meg. Hát a huszárok nélkül semmit se tudtak tenni? Vagy a huszároknak kellett volna a bástyákra lovagolni?

[2]) Udv. hadi tanács Reg. Prot. április 1. 1602.

[3]) Udvari hadi tanács iroda Exp. Protokol 208.

[4]) U. a. Márczius 195. sz. Aprilis 2. sz.

Esztergom és Székesfehérvár elfoglalása, kezdettek más nézetek uralkodni.

Május elején a szabad hajdúk egy portyázás alkalmával Budától nem messze elfogták Aly pasát, Kanizsa volt parancsnokát.[1])

Május végén eldőlt végre a fővezérlet kérdése is, még pedig *Ruszworm* tábornagy javára.

Juniusban a székesfehérvári lovas és gyalog csapatoknak a zsoldjuk feljavitására tett kérelmük akként oldatott meg, hogy minden ló után egy tallér és minden drabant után fél tallér pótlék felszámítása engedélyeztetett. Wattay Ferencz alezredesnek, ki Fehérvárott Isolano gróf mellett a magyar lovas és gyalogcsapatokat vezényelte, havonta 30 tallér zsold utalványoztatott ki.[2])

Az épitkezések a legjobb rendben folytak, de balesetekben sem volt hiány. Igy midőn a szükségelt fának a közeli erdőkből a várba szállitására *junius 20-án* egy 100 muskétásból és 40 kocsiból álló szállítmány a vár felé vonúlt, menetközben egy körülbelül 1000 törökből álló csapat által, kik között szökevény vallonok is voltak, megtámadtatván, szétugrasztatott és csak kevesen menekültek a várba. A másik eset, mely a várban történt, még sokkal sajnálatraméltóbb és szégyenletes bizonyítéka a várőrség fegyelmetlenségének. A Szt.-István templomhoz csatlakozó kápolnába, melynek sírboltjában szépen kivésett kőemlék alatt László király feleségének és leányának Máriának holtteste fedüdt, katonák hatoltak be. A törökök több évi ittlétük alatt tisztelték és óvták a magyarok múltjának ez emlékét, míg ellenben a keresztény durva zsoldosok *juniusnak* egy éjszakáján töltött kartácscsal szétrobbantották a sírboltot fedő kőlapokat és a holttesteket ékszereiktől és diszítményeiktől megfoszták.[3])

Julius első napjaiban Isolano a várnak több lőszerrel és élelemmel való ellátását kérelmezi és jelenti, hogy ily haszontalan

[1]) Jelentés a császári udvari hadi tanács Regist. Prot. 1602. Junius. Nr. 48.

[2]) Udvari hadi tanács Regist. prot. 1602. junius 23-ról.

[3]) Nem birtam feltalálni, hogy mily nemzetségből valók voltak a zsoldosok, kik ez elveteműlt cselekedetet elkövették.

néppel a várat nem fogja megtartani bírni, mire azt a választ kapja, hogy 1700 frt lőszer-beszerzési pénz helyett 700 frtot kap; az élelemről említés sincs téve,[1]) csak annyi, hogy Scharf Tamás utasítást kapott 100 tüzérségi kocsinak kirendelésére. Később (julius 27-én) «ezen legkülső és igen veszélyes állomáson» a hátralévő kéthavi zsold kifizetése engedélyeztetett.

Julius 5-én Lehner Vilmos zászlós, a de la Marche ezred egy zászlójával mint erősbítés bevonúlt Székesfehérvárra. Néhány nappal később a de la Marche testőrök (egy különös fegyvernem) utasitást kértek, hogy hova kellessék bevonulniok, mire azon parancsot vették, hogy Székesfehérvárra a de la March zászlóhoz csatlakozzanak, a mely alá felesküdtek (julius 17.).

Ugyanezen időben, julius 11-én kéri Althan Adolf ezredes Székesfehérváron lévő ezredének felváltását; kérésének teljesítése azonban csak akkorra igértetett, midőn a többi ezredek a hadszínhelyre érkeznek.

A felsorolt néhány részlet mutatja, hogy Isolanonak, mint várparancsnoknak helyzete korántsem volt irigylésre méltó.

Julius 24-én Mátyás főherczeg hadi tanácsot hivott össze, megbeszélendő a szándékolt rendszabályokat. Mindenek előtt elhatároztatott, hogy Esztergom és Székesfehérvár élelmi szerrel és lőszerkészlettel bőven láttassék el; hogy Győr, Komárom és Esztergomnál hajóhidat kell verni és hogy a keresztény sereg Győrnél gyülekezzék.

Pogrányi Benedek 2000 fogadott és Izsák Mihály által kiválasztott katonája, kiknek harmada a zsoldot a magyar kincstártól nyeré, valamint Thurzó György emberei, parancsot kaptak a győri táborba menni és Ruszwormhoz csatlakozni.

Ausztria, Csehország és Morvaország rendei feliratot intéztek ő felségéhez, hogy a székesfehérvári helyőrségnek a zsold-hátralék kifizettessék és kérték, hogy a franczia csapatok küldessenek el a

[1]) Udvari hadi tanács Reg. prot. 208. Jul. 11. és 29. 1602. Ezen Székesfehérvárott julius 7-én kelt iratában közli Isolano Mátyás főherczeggel a hírt, hogy egy Idiczky György nevű tolnai polgár junius végén Belgrádban járván, látta hogy a vezír seregével átkelvén a Száván, Zimonynál említett hó 26-án tábort ütött.

hadseregtől.[1]) Továbbá értesíttetik Ruszworm, hogy Thurn Henrik gróf altábornagy a fővezér helyettesévé neveztetett ki, minthogy a sok dolog miatt, melyek őt a hadsereg felállítása folytán terhelik, a hadjárat alatt egy helyettesre nagy szüksége van.

Ezen elővigyázati rendszabály, mint később látni fogjuk, igen indokolt volt, azonban a büszke tábornagynak bizonyos keserűséget okozott, mit azonban le tudott küzdeni.

Hogy Székesfehérvárt nehéz helyzetében segítse, 700 eleség- és lőszerkocsit állított össze Győrnél. Ezekkel megindult *augusztus 6-án* több ezer ember födözete alatt s már a következő napon megérkezett Székesfehérvárra. A legfőbb ideje is volt már, mert a török elővéd ugyancsak e nap mutatkozott Székesfehérvár környékén.[2])

Egyidejűleg jelentették a kémek, hogy a török hadsereg zöme *augusztus 6-án* már csak 5 mérföldre volt a vártól, melynek helyőrsége, a mint Isolano írja, ez időben csak a de la Marche ezredbeli 200 gyalogosból, 300 hajdúból és az Althan ezred 300 cseh emberéből állott.

A tábornagy hogy e hírek valódiságáról, vagy alaptalanságáról meggyőződjék, még 8-án is a várban időzött. E napon azonban az ellenséges sereg még nem volt látható. Ruszworm *9-én*, miután csapatai egy részét a helyőrség erősbítésére visszahagyá, a fenmaradó részszel, 3000 emberrel, visszaindúlt Győrbe, hova augusztus 10-én beérkezett. Alig hagyá el a tábornagy a vár kapuit, máris egy 7000 emberből álló ellenséges hadtest mutatkozott.

Tekintettel az ellenséges sereg közellétére, a tábornagy menetét harczkészen folytatta s beért Győrbe anélkül, hogy megtámadtatott, vagy ő támadott volna.[3])

Ruszworm Székesfehérvárott ez alkalommal, mint a hogy augusztus 15-én az udvari tanácsnak jelenti, az ott összegyűlt

[1]) Udv. hadi tanács Reg. Prot. 1602. Nr. 34., 76., 174., 179. és 180. «Nem lehet bennük megbízni» mondja a felirat.

[2]) 300 török czirkált a Fehérvártól 1½ mérföldre fekvő csikvári kastélynál, melyet parancsnoka hűtlenül elhagyván, a törökök elfoglalták. (Ortelius redivivus.)

[3]) Oest. Mil. Zeitsch. 1820. II. pag. 176.

1000 hajdúnak, valamint a de la Marche ezred 3 franczia századjának 2000 tallért fizettetett ki.[1])

Ortelius redivivus úgy ezt, mint a korábbi, julius 23-án végrehajtott expeditiót Kollonics ezredesnek tulajdonítja, ki 1300 lovassal elindúlt s a kit két óra múlva a 3000 ember és 3 zászló muskétás által födözött kocsioszlop követett. Ezután jött 3 század franczia lovas és mint utóvéd Trautmannsdorf 200 loval. Julius 24-én Kollonics sértetlenül és jó állapotban érkezett volna Székesfehérvárra, honnan következő nap (25-én) Palotán és Veszprémen át visszavonult Győrbe.

Ezalatt a szerdár, kanizsai Haszán[2]) pasa, hét más vezirpasával (mint Safir-Sinan és Uramid Mohamettel) megérkezett 70,000[3]) emberből álló seregével Buda elé, honnan Székesfehérvár alá vonulván, a várat a palotai és budai oldalon ostromolni kezdé[4]) és pedig oly módon, hogy a várbeliek a török tábort nem tekinthették át. Midőn a törökök a sánczokkal és a gáttornyokkal elkészültek, *augusztus 12-én* megkezdték a vár lövetését.[5])

Miután azonban a szerdár megtudta, hogy az elővárosokban épített sánczok következtében, melyek nagy ellenállást gyakorolhatnak, a fővárral szemben nem sok sikerre van kilátása, elhatározta, hogy a kereszténveket előbb az elővárosokból szorítja vissza; ez a török táborban lévő hitszegő pápaiak, francziák és törökök segítségével, kik a mocsáron és nádason keresztül a palotai kapu-

[1]) Udv. hadi tanács. Exp. prot. 208. Augusztus 15.

[2]) Hasszán Gimesgi név alatt is előfordúl.

[3]) Más források 75—100,000 embert említenek (Ludolf Schaubühne, Oest. Mil. Z. II. 1820.)

[4]) Fehérvár fölmentéséért a császárhoz írtak, hogy siettesse Tilly és a birodalmi grófok csapatainak elindulását. (Udvari hadi tanács Reg. prot. 97.)

[5]) Horváth Gáspár, Palota parancsnoka, jelenti *augusztus 12-én* a győri parancsnoknak, báró Eggenberg Ruprechtnek, hogy a törökök Székesfehérvárt ma ostromolják. (Udvari hadi tanács Reg. prot. 208. 1602.)

Ferdinandnak Kleinstettenben augusztus 21-ről kelt irata Mátyás főherczeghez: «Strassoldotól értesültem, hogy a szerdár e hó 12-én egész seregével Székesfehérvárra vonúlt, hogy az ostromlást és lövetést megkezdje. Megparancsolom Herberstein Zsigmond János ezredesünknek, hogy 6 zászló újjas lovassával és 1000 jól felfegyverzett gyalogosával Körmendre menjen.

hoz vezető utat neki megmutatták, sikerülendett volna is, ha szándékát Pogránvi hajdúi idejekorán észre nem veszik. De a hajdúk az általuk értesített Heissenstein százados embereivel egyesülve *augusztus 14-én* kirohantak és a francziákat és törököket 100 halott veszteséggel visszaűzvén, a töröktől egy zászlót is elvettek.

Augusztus 16-át az ellenség arra használta fel, hogy rőzsét és egyéb anyagot hordott össze a nevezett helyre és a nádason át, lövegeink tüzelése alatt, egy rőzse-utat készített s a külvárosokat védő sánczokat nagy bátorsággal azonnal megtámadta.

A híd előtt lévő sánczot muskétásaink megtartották és a törököket véres fejjel űzték vissza; a másik hátrább lévőt azonban a bennelévő hajdúk elhagyván, a sánczot az ellenség megszállotta. A hídsáncz ilyeténkép el volt különítve. Az ellenséget ezen előnyétől megfosztandó, Heissenstein százados muskétásaival kirohant a várból, az elvesztett sánczot visszafoglalta és a törököket a mocsárba szorította vissza, hol a nagyobb rész elveszett.

Nemsokára 500 török lovas vonult előre, 6 tábori ágyuval és 6 órán át tartó ágyutüzet folytatott a hídsáncz ellen, de ennek szilárd építménye még csak rést sem kapott és az ellenség roham megkisérlése nélkül, visszavonult.

Augusztus 17-én a szerdár ismételte a támadást a Sziget külvárosra; behatolván, megrohanta a sánczot, melyet végre, miután néhányszor visszavettetett, elfoglalt.

Isolano, túlszárnyalva látván magát, elrendelte a visszavonulást a várba s ezt néhány száz emberrel, kik az ellenségen keresztül törtek, el is érte. A harcz 6 órán át tartott; Isolanonak 500 embere, kik a mocsáron át akartak menekülni, elvágatott. A törökök 2 pasát (Alit, a budait és a boszniai Iranisit) és sok embert veszítettek.[1])

Ily veszteségek után, melyet a védők csekély számuknál fogva erősen megéreztek, helyzetük igen rosszra fordult és Isolano kényszerítve érzé magát, hogy Ruszworm tábornagytól segélyt kérjen.

[1]) Isolano jelentése, mely azonban nem a valódinak tűnik fel előttem, tehát kétségbe vonom; mindazonáltal nem vagyok abban a helyzetzetben, hogy bebizonyíthatnám, vajjon valóban Ali és a boszniai pasa voltak-e az elesettek.

A tábornagy küldött is 2 (két) századot Schönburg gyalogosaiból, de ezeknek már nem sikerült a várba jutni és Pápára vonultak vissza.

Augusztus 18-án az ellenség az elfoglalt sánczból a rácz külvárosban lévő másik sánczra veté magát és augusztus 19-én ezt is elfoglalta.

Ugyane napon a törökök egy Karaman pasa vezetése alatt álló 12,000 főnyi segélyhaddal erősbödtek.

Augusztus 20- és 21-én a törökök heves ágyútűzzel rohamot készítettek elő és a bástyát, melyet Isolano építeni kezdett, aláásva felrobbantották. Az eredmény azonban úgylátszik nem felelt meg teljesen a várakozásnak, mert az ellenség a rohamot nem folytatta.

Augusztus 22-én a császáriak kirohanást intéztek e helyen s szerencsésen visszavetették és elfoglalták az ittlévő sánczot. Két ágyút beszegeztek, 3 ellenséges zászlót elfoglaltak és még számos más diadaljelvénynyel tértek vissza a várba. Az ellenség körülbelül 800 embert veszített, azonban a császáriak is ki voltak merülve és sokat veszítettek.

Augusztus 23-, 24- és 25-én az ostromlók folytatták a bombázást, felváltva rohamokat is intéztek, azonban kevés eredménynyel. A két napi csend és nyugalom, mely ezután bekövetkezett, arra inté a császáriakat, hogy az oszmán a közeli napokra valami különöset tervez; mindenki egyetértett abban, hogy általános megrohanás várható.

Fordítsuk figyelmünket egyelőre máshova és vizsgáljuk, hogy a vár megtartása érdekében, mily intézkedések tétettek Győrben és mikép hajtattak azok végre.

Hogy Ruszworm tábornagynak határozott szándéka volt a szorongatott Székesfehérvárnak segélyt hozni, bizonyítja augusztus 23-án Mátyás főherczeghez intézett levele,[1]) melyben előadja,

[1]) Fenséges Főherczeg, legkegyelmesebb Uram!

Ha minden erőmből megfontolni és meggondolni igyekszem azt a veszedelmet, mely Székesfehérvárt és oly sok becsületes ember életét fenyegeti, különösen pedig a kicsinylő híreket, melyeket a tudatlanok Fenséged és mi mindnyájunk fölött terjesztenének, ha ezen hely így elveszne, azt találom, hogy Fenséged hírneve és mindnyájunk becsülete azt kívánja, hogy ne maradjunk tovább tétlenül és így az időt el ne veszítsük. E czélból

hogy szándékát 3 nap alatt keresztülviszi. Hogy nem hajtotta végre, indokolását abban leli, hogy csekély számú hadával nem mert mindent koczkára tenni.

tehát teljesen eltökéltem és elhatároztam, remélve, hogy ez Fenséged tetszését is megnyeri, (miután ez épen Fenséged magas hírneve érdekében történik), ezen *augusztus hó 26-án*, mely jövő hétfőre esik, felkerekedni és az egész táborral utamat Pápa felé venni, hogy az ellenséget valamivel megközelítsem és Veszprém felől jobb alkalmat nyerjek vállalatom kivitelére. E vállalat által az élelmi szerek szállítása elősegíttetnék, sok idő lenne nyerhető és a Győrből utánunk jövő csapatok csatlakozása is megkönnyíttetnék. Az ellenség nem gondol velünk, s bár számra csekélyek leszünk, Isten velünk van! Saját tapasztalataimat és eszemet, az állás és annak előnyei kihasználásával úgy akarom fölhasználni, hogy bennünket kár ne érjen; hiszem, hogy isteni segítséggel a várat, vagy legalább is a becsületes embereket, kik benne vannak, meg fogjuk menteni és nem adunk okot arra, hogy *rossz nyelvek* Fenségedről és másokról rosszat mondjanak. Megérkezésünk bizonyára meg fogja ijeszteni az ellenséget, a mieink szívét pedig megerősíteni és Fenségednek, valamint nekünk többieknek is örök, olthatatlan fényt fog szerezni. Még egyszer kérem Fenségedet, ne aggódjék semmit e fölött, mert én hála Istennek ismerem az embereimet, kik nálam vannak, valamint az ellenséget, mely ellen indulok és az ország viszonyait is. A többit majd Isten adja. Fenségedet csak az úthoz szükségesek előmozdítására kérem. Először is az élelmi szereket és hozzá két kocsit, a lőszereket és lövegeket, továbbá a magyarok bevonulását, úgy Nádasdi, mint Durschó (Thurzó) és Pockrani (Pogrányi) hadához; hogy Nádasdi csapatával e hó 30-án okvetlenül Pápa alatt álljon; Durschó és Pogerani azonban mindjárt hozzám a táborba jöjjenek, hogy velem együtt indulhassanak. Ha Durschó esetleg nem akarna eljönni, úgy az ő embereit is mind Pogeraninak kellene adni. A magyar fölkelésnek is azonnal hozzám kell csatlakoznia; erre nézve osztom Nádasdi véleményét, hogy mindenki vagy egy lovast, vagy két gyalogost állítson. A még utánunk jövő ezredeket Fenséged egyenesen Pápára s úgy utasítsa, hogy menetüket lehetőleg gyorsan eszközöljék.

Schermitzky lovasaival, mint azt beszélik, csak sétálgat. Igazán ilyen ezredesek büntetést érdemelnek, mert nem tartják be az időpontot, melyet igértek; szükséges, hogy Fenséged ez okból Bécsből parancsot küldjön az ő táborába. Kérem, hogy Asserborn Péter századával szintén elküldessék. A vízre való holmikat kérem készítesse el Fenséged, mert ezekre nézve még más gondolataim és terveim vannak. A nagy szükség még azt is megkívánja, hogy Fenséged az ezredek zsoldját is megszerezze, mert azok nagyon el vannak szegényedve, és a zsoldosok hiányt szenvednek. Ámint a 3 század franczia számára is kell a zsold, kiknek azt meg kel-

Az ezen évben összeállítani szándékolt hadsereg nagyobb vállalatra is elegendő lett volna, ha a megigért számban és időben tényleg összegyülekezik, de sajnos, ez nem történt meg.

Térjünk vissza az eseményekhez.

Augusztus 28-ka felvirradt. A vár egész környékén mozgásban volt a török.

A harcz az ellenség összes ágyuiból kifejtett bombázással vette kezdetét és rohamra roham következett, a különféle pontokra 20 rohamot intéztek e napon a törökök, melyeket a vitéz Isolanonak mind sikerült visszautasítani.

A törökök a nap folyamán állítólag 14,000 embert, köztük 6000 janicsárt és több parancsnokot veszítettek; de sokat vesztettek a császáriak is, maga Isolano gróf is czombján egy lövés által megsebesíttetett.[1])

De most egy nem várt esemény történt. Isolano egy alparancsnoka Delli Mars (de la Marche) alezredes megtudván, hogy már napokkal ezelőtt és naponta a várból sok katona megszökött, kik az ellenségnek a dolgok állását valószinüleg tudtul adták, továbbá miután a vár fölmentését sem lehetett várni, a várparancsnoknak, Isolanonak, tudta és engedélye nélkül este az ellenséggel

lett igérnem, hogy becsületben helyt álljanak. Még az is szükséges lenne, hogy Fenséged egy titkárt küldene a táborba, kivel mindent megbeszélhetnék. Némi pénzzel is el kell látva lennie, hogy ha esetleg valamely alkalommal pénzre van szükségem, azt megkaphatnám. Mert én már több mint 300 tallért kiadtam azoknak, kiket hírszerzésre kiküldtem és híreket hoztak, de az én fizetésem nem oly nagy, hogy ilyesmit az én pénzes zacskómból folytathassak. Fenséged Isten segítségével meg fogja érni hogy még ebben az évben Victoriát és nagy tisztességet aratunk. Fenségednek kegyelmébe ajánlván magamat, 1602. augusztus 23-án, Fenséged alázatos szolgája Russworm m. p.

P. S. Hírt vettem, hogy a mieink tegnap kirohanást intéztek és nagy számú törököt elfogtak. Egy hírszerző csapatom a város alatt járt, parancsnoka jelenti, hogy a mieink több ágyúval lőttek ki, mint az ellenség be a várba. Adja Isten, hogy ne szenvedjenek hiányt lőporban. Még egy 200 lóból álló csapatom van kint, adjon Isten szerencsét nekik; látszik, hogy az ellenség meg van ijedve, mert még egyszer sem mutatkozott Palota előtt és igen keveset portyázik.

[1]) A védők száma ez idő alatt 1380-ról 700 emberre olvadt le.

egyezkedni kezdett, hogy a várat szabad elvonulás föltétele alatt átadja. Egyszersmind 3 kezest, köztük 2 zászlóst, állitott és ugyanannyi ellenséget a várba engedett.

Augusztus 29-én, midőn ezen alkudozások tovább folytattattak és a katonák és zsoldosok a falakat és őrállásokat elhagyták, hogy az elvonulásra felkészüljenek, az történt, hogy a mint ezt a török szolgálatban álló hitszegő francziák és olaszok észrevették, megmászták a falakat, erőszakkal a kapuknak rontottak, s a mint kinyitották első dühökben mindenkit leöltek, habár senki sem védte is magát ellenük. A francziák ez alkalommal sokkal kegyetlenebbül és vadabbúl viselkedtek a keresztényekkel szemben, mint az oszmánok, kik mindazoknak, a kik kegyelmet kértek, azt meg is adták.[1])

Habár a vezír kezdetben Isolano ezredest, Lichtenstein, sulzi Esch, heissensteini és hofkircheni Herberstein, stahrembergi Schiffer századosokat, továbbá Rössner János fizetőmestert szabadon bocsátá, később mint foglyokat magával vitte Nándorfehérvárra.[2])

[1]) Thielen János jelenti a főhadi tanácsnak: «Miután az ellenség *augusztus 28-án* reggeltől egész az éj beálltáig folytonos támadásokkal szorongatta a mieinket, úgy hogy egy falat kenyeret enni sem volt időnk, és a katonák fáradtak, kimerültek valának és kishitüekké lettek, Hermenstein (Herberstein) százados azon hírrel élénkítette őket, hogy a hegyeken át a keresztény felmentő sereg érkezik. Az éj beálltával felhagyott az ellenség az ostromlással.

Ezen időben két ezredes és szolgáik hangoztatták, hogy nincsenek többé abban a helyzetben, hogy magukat tarthassák, de arra utasíttattak, hogy legyenek holnap reggelig türelemmel. Nemsokára Mallines százados, mint ezt később Lehrner kapitánytól, a lövészek vezetőjétől megtudtam, a kapuhoz majd ismét helyére ment, miközben folyton a vár feladásáról beszélt. Midőn fölvirradt, az a hír terjedt el, hogy a tanácskozás a törökökkel erősen folyik, és hogy az minden javainkkal szabad elvonulást enged, sőt a betegek és sebesültek szállítására lovakkal, tevékkel és kocsikkal is ellát. Midőn erről értesültem, zászlónkhoz mentem, hol embereink az ellenséggel beszélgettek. Ezalatt ő (Mallines) néhányszor bement az ezredesekhez és századosokhoz, majd ismét kijött. Ez egy ideig tartott, midőn már német nyelven is lehetett hallani erről beszélni, hogy a szolgák behivassanak az ezredesekhez és századosokhoz. Erre nemsokára körülvéve láttam magamat egy csoport előre nyomuló töröktől, kik a bástyáról a mocsáron át táborukba czipeltek és a nádast felgyújták.»

[2]) A Krauseneck udvari tanácsosnak *1602 december 17-én* adott utasítás így szól: Ő Felsége november 26-án legkegyelmesebben elrendelni

Az ellenség kezébe jutott lőszer és élelem a következő:

12 új ágyú, a régieken kívül;

400 font puskapor, golyók, ólom és más tárgyak;

86 hordó kétszersült;

200 hordó liszt;

500 köböl só; továbbá 10,000 frt készpénz, mely a fizetőmester építkezési pénztárában volt.

Haszán pasa, a vezír, Pelleberget és a boszniai pasát[4]) 4000 emberrel a várba rendelte mint várőrséget, és serege egy részét portyázásra küldé Palotára. Ő maga Székesfehérvár és Buda között táborozott.

Székesfehérvár eleste rémületet keltett a keresztény seregben és senki sem várt mást, minthogy a szerdár most már Pápa ellen fordúl és azután Ausztriába tör be. Azonban megelégedett azzal, hogy Palotát felszólítá; de annak vitéz parancsnokától, Horvát Gáspártól erélyes tagadó választ kapott.

E férfias válasz nem tévesztette el czélját; a szerdár nem működött tovább Palota ellen, hanem Székesfehérvár melletti táborában maradt, a míg *szeptember 12-én* Buda felé megindúlt.

A császár Székesfehérvár feladása végett novemberben vizsgálatot indíttatott.

1605 márczius végén Isolano a szultán által szabadon bocsájtatott és a német császárnál a bébekötés kieszközlésevel bizatott meg. Isolano továbbra is a császári seregben szolgált és a 30 éves háborúk idejében, mint horvát portyázó vezér nagy hírnevet vívott ki magának. Meghalt Bécsben 1640-ben.

GÖMÖRY GUSZTÁV.

méltóztatott, hogy Pestnél és a csatározások alkalmával elfogott előkelő törökök összeirassanak és őrizet alá vétessenek, hogy általuk Isolano ezredes és a többi Székesfehérvárnál fogságba jutott becsületes harczosok, kiváltassanak. (Udvari hadi tanács Reg.)

Hammer azt állítja, hogy Isolano és Herberstein Konstantinápolyban fogságban haltak meg! a mi azonban teljesen téves.

[4]) A halottnak hirdetett boszniai pasa itt újra feléledni látszik.

A VÁRNAI CSATÁRÓL.

A reánk, magyarokra nézve, gyászos emlékezetű várnai csatáról már többen és többféleképen írtak, — legújabban a Hadtörténelmi Közlemények 1888. évi folyamában a folyóirat t. szerkesztője. Mindamellett még most sem vagyunk tisztában e nagyfontosságú eseménynek minden mozzanatával s a legújabb tanulmány t. szerzője is úgy nyilatkozik, hogy «egyes körülmények még mindig földerítésre, a kútfők egynémely eltérései és ellenmondásai kiegyenlítésre várnak».[1] A földerítésre váró körülmények részben a csatának lefolyására, de méginkább a csata előzményeire vonatkoznak s azon kérdésekből állanak, hogy a szultán *hol*, *mikor* és *hogyan* kelt át seregével Ázsiából Európába s hogy Drinápolyból *merre* ment Várnához?

Mint első pillanatra látható, e kérdések olyan természetűek, hogy ezekre csakis török részről várhatjuk a legilletékesebb feleletet.

S a feleletet valóban meg is kapjuk a szultánnak, II. Mohammednek, két levelében, melyekben Ibrahim béget, Karamánia fejedelmét és Sahrukh mirzát, Timur fiát, — a kezdettől fogva fennálló szokás szerint — hivatalosan értesíti trónra léptéről s egyúttal a várnai győzelemről is.

E levelek tartalmának hitelességét, több oknál fogva, nincs módunkban megczáfolni. Először azért; mert hivatalos jelentések, melyekben a szultán az oszman birodalommal barátságos viszonyban levő fejedelmeket értesíti a birodalomban történt változásokról és eseményekről, s melyeknek egy-egy példánya az állami levéltár-

[1]) *Rónai Horváth Jenő:* A várnai csata. Hadt. Közl. 1888. évf. 107. l.

ban tétetett le megőrzés végett. Másodszor azért; mert a várnai csatát tárgyaló, eddigelé ismeretes és felhasznált kútfők között — melyek czáfolatra illetékesek lehetnének — egy sincs olyan, a mely — az eldöntetlenül maradt kérdéseket illetőleg — szemtanútól eredne, vagy épen hivatalos jellegű okmány volna; már pedig a historiai kritika elve értelmében az egykorú, de nem szemtanú, és későbbi írók tudósításai korántsem érnek föl a szemtanúk közléseivel, annál kevésbbé a hivatalos okmányok megbízhatóságával. Harmadszor azért, mert az e levelekben foglalt tudósításokat rajtok kívül eső és tőlük független argumentumok is igazolják; míg az eddig ismert kútfőknek velök ellenkező állításainak támogatására nem találhatunk helyüket megálló bizonyítékokat.

II. Mohammednek, II. Murád fiának és utódának, a várnai csata után kelt, eme nagy fontosságú leveleit *Feridun* bég hozta napvilágra a török állami levéltár rejtekéből és adta ki 1574-ben «Münsaat-esz-szelatin» (a szultánok oklevelei) cz. okmánygyűjteményében, abban a nagybecsű munkában, a mely Szulejmán naplóit is megmentette számunkra az enyészettől. E nagy szorgalmú búvár és magas míveltségű államférfi — a ki számos okmánynak megmentésével és kiadásával a magyar történetírást is örök hálára kötelezte maga iránt — eleinte Szokolli Mohammed nagyvezír titkára volt s mint ilyen, jelen volt Szigetvár elfoglalásánál is. Majd 1570 elején rejsz-efendivé neveztetett ki s e minőségben ő rendezte legelőször a török állami levéltárt. Négy év mulva nisandsi s mint ilyen a diván (államtanács) tagja lőn. E magas állásában valósította meg ama régi tervét, hogy összegyűjti és kiadja a szultánok levelezéseit és egyéb okmányokat. A munka 1574 végére elkészült s a következő év január havában Szokolli Mohammed nagyvezír átnyújtotta az új szultánnak, III. Murádnak.

II. Mohammednek eme levelei (*náme-i-humájun* = császári hivatalos irat) egyszersmind *fethnámék*, vagyis a győzelmet hivatalosan tudató iratok, milyeneket csak *a tényleg uralkodó szultánok* bocsáthattak ki. Mielőtt tehát közölném eme leveleket, helyre kell igazítanom a nyugoti írók ama felfogását, mintha a várnai csata alkalmával II. Murád az *uralkodást* is átvette volna. Az eredeti török kútfők szerint úgy áll a dolog, hogy II. Murád —

miután békét kötött Karamánia fejedelmével és a magyarokkal — lemondott a trónról fia javára és Magnesiába költözött. A várnai csata alkalmával csak a *vezérséget* vállalta magára fia helyett s a győzelem után ismét visszament Magnesiába, míg a tényleges uralkodó, vagyis II. Mohammed, a birodalom fővárosában, Drinápolyban maradt. Murád, lemondása után csak egy év múlva, 1445-ben vette át ismét az uralkodást, a mikor ő Drinápolyba, fia pedig Magnesiába költözött. — A várnai csatáról szóló fethnámét tehát csakis II. Mohammed bocsáthatta ki; mert az 1444. év második és az 1445. év első felében ő volt a szultán s a várnai győzelem az ő uralkodása alatt történt.

A szultánnak mind a két levele persául van írva; mivel ennek a nyelvnek akkor olyan szerepe volt a törököknél, mint egykor nálunk a latinnak. Lássuk már most hű fordításban e levelek tartalmát.

I.

IBRAHIM BÉGHEZ, KARAMÁN FEJEDELMÉHEZ, KÜLDÖTT LEVÉL.[1])

. . . . . A most elmúlt tavaszon az igazhívők szultánja e kedves fiára ruházta át az uralkodást és az állam minden ügyeit, hogy maga nyugodtan foglalkozhassék az örök boldogságra való előkészülettel; és miután az ország fennállása érdekében békét és szerződést kötött a müszülmánok és hitetlenek összes országaival, a tengeren túlra tért pihenni.

A mint némi idő elmúlt, a hitetlen nemzetek ezen ország gyaurjait elcsábítva és félrevezetve, teljes erejökből tanácsolták nekik a bosszuállást. Ez a csoport pedig, a tévelygés pórázán vezettetve, az ostobaság vermébe esett, a békeszerződést érvénytelennek és hibásnak nyilvánította s az esküszegést megengedhetőnek tartotta. Így tehát a magyar, szász, bulgár, rusz, ungurúsz[2])

[1]) Feridun I. köt. 233—234. lap.

[2]) Nem tudom, hogy miért van fölemlítve külön a *madsar* és külön az *ungurúsz* (magyar = hungarus) nép; de tény, hogy ez a megkülönböztetés más török kútfőkben is előfordul.

és más, különböző természetű s nyelvű nemzetek összegyültek egy hadseregbe és átkelvén a Duna vizén Edirne határáig [1]) érkeztek, mely a szultáni trón székhelye.

Mihelyt a szultán értesült e hírről, azonnal megindult az állam nagyjai és udvari méltóságok felé. A mint a tenger partjára érkezett, hol az átkelő hely van, látta, hogy a tenger telve van vitézekkel, fegyverekkel és mindennemű hadi szerekkel megrakott hajókkal. Mivel már előbb sereget, ágyúkat, puskákat küldtünk volt, mind a két oldalról folytatott ágyú-, puska- és nyílharczczal elűzvén amaz átkozottakat a tenger színéről, erőhatalommal átkelt a tenger nyugoti partjára s Edirnébe jött. Itt egy napnál többet nem késvén, ama nyomorultak felé fordította világhódító kantárát a győzhetetlen hadsereggel. Ama nyomorultak értesültek a győzhetetlen sereg megérkezéséről s azután teljes fölszereléssel készek levén a harczra, szembe jöttek.

A 848. év Redseb havának 29-ikén, keddi napon, Várna mezején történt az ütközet. A harcz és küzdelem igen heves volt, úgy hogy reggeltől majdnem napnyugtáig szüntelenül harczoltak. Hétszer volt roham, mindannyiszor majd visszaveretve, majd előre nyomulva. Amaz átkozottak nem ijedtek meg a csillogó kardoktól és a sárkányként ölő lándsáktól.

Egyszer, mikor az iszlam híveinek nagyobb része ezek rohamától megijedt és zavar támadt a müszülmánok között: az uralkodó ő felsége a lovasság és gyalogság között kevés számú emberrel állott s félni lehetett, hogy baj éri. De midőn olyan szilárdúl megállt, mint egy hegy, bátorságot és lelkesedést öntött az ifjakba, míg a felséges isten segélyt nyújtott az angyalok seregével. A hősök, mint dühös oroszlánok, nyílzáporral és éles kardokkal jobbról és balról öldösték, pusztították az alávaló hitetleneket, a kik az igazhívők szakadatlan támadásától megfutottak és teljes vereséget szenvedtek.

[1]) Az eredetiben: *szerhadd-i-Edirne*. *Szerhadd* csak valamely ország, birodalom határát, végvidékét jelenti, minélfogva világos, hogy itt a szultán nem Drinápoly városának határát akarta értetni. Itt tehát Edirne (Drinápoly), mint a birodalom fővárosának neve, a birodalom neve helyett áll.

A gaz király — a ki azoknak padisahjok — elfogatott és leöletett, piszkos szándékkal telt feje intő például lándsára tűzetett. Több, mint 70,000 hitetlen itta meg a halál serbetjét, mások pedig rablánczra verettek. Isten a győzelmet és diadalt a müszülmánok zászlóinak adta . . . . . .

Kelt az áldott Ramazán hó végén, a 848. évben Edirnében.[1])

II.

SAHRUKH MIRZÁHOZ KÜLDÖTT LEVÉL.[2])

. . . . . Közelebb az igazhívők szultánja, atyám, méltónak találván engemet az istentől őrzött oszmán birodalom trónjára, az állam ügyeinek vezetését kezeimbe tette le; s miután a birodalom megszilárdítása és szultánság biztosítása tekintetéből szerződésre lépett és békét kötött a feslett életű hitetlenekkel és moszlim fejedelmekkel: a tengeren túlra ment pihenni s a jövő élet dolgaival foglalkozni.

A dolgok ilyen módon való elintézése után a tévelygők fejei azonnal esküszegésre és adott szavuk megmásítására törekedtek s az összes hitetlenek szövetkezvén egymással, vízen és szárazon egészen körülfogták az igazhívők népét. A tévelygők feje, a király, mintegy 70,000 rettentő lovassal jött erre. Az uralkodó ő felsége pedig — mihelyt értesült e borzalmas eseményről — az iszlám hadseregének és az összes népnek parancsot adott általános fölkelésre s mellette levő környezetével személyesen elindult az átkozott hitetlenek ellen az egyedül igaz vallás megvédelmezésére.

A mint a tenger partjához érkeztek, látták, hogy az átkelő hely el van zárva vitézekkel és hadi szerekkel megrakott kisebb-nagyobb hajókkal. Ennélfogva azonnal a harcz tüzének meggyújtásához fogtak s a határtalan tenger színén karddal és lándsával szítván a tüzet, amaz alávalókat elűzték és szétszórták, mint a szél őszszel a fa leveleit.

[1]) Ramazán hó vége, azaz 21—30 = 1445. január 1—10.

[2]) Feridun I. köt. 221—222. lap.

E fényes győzelem és a bálványimádók hajóinak elpusztitása után Edirnébe jött. Ezt nagyszámú seregével elhagyva s a környék hitetleneivel nem törődve, egyenesen a pokolravaló csapatok vezére, a gaz király ellen ment. A mint öt állomásnyi távolságot meghaladott, egy reggelen egyszerre szemben állt egymással a két hadsereg és megtörtént a csatarendek összeütközése.

A hit harczosai és a feslett életű gyaurok megrohanták egymást. A kék színű lándsák szúrásai, a buzogányok és kardok csapásai, a golyók és nyilak számtalan sok fejet választottak el a törzstől és lelket a testtől s a mezőn akkora vérfolyam folyt, mint a Dsihun . . . . . .

A két sereg küzdelme és csatározása késő délutánig így folyt. Este felé, mikor Mohammed vallása diadalának szellője lengedezni kezdett, a felséges padisah, csekély számú környezetével, oly sebesen, mint a hulló csillag, megrohanta az ördögfajzatú ellenséget és szétszórta nyomorult seregüket, sőt a királyt is a pokolra küldte . . . . . .

Kelt az áldott Ramazán hó végén, a 848. évben.

* * *

Vegyük már most sorba az egyes, eddigelé eldöntetlenül maradt kérdéseket, utoljára hagyván azt a kérdést, hogy *mikor* kelt át a szultán? a melynek — mint előadásunkból ki fog tűnni — voltaképen semmi fontossága sincs.

Az első kérdés az, hogy *hol* kelt át a szultán, seregével együtt, Ázsiából Európába?

Halljuk először a közvetlen forrásoknak, vagyis magoknak az érdekelt feleknek vallomásait.

II. Mohammed leveleiből minden kétséget kizárólag azt értjük meg, hogy atyja ott kelt át seregével, a hol a keresztyén hajóhad állomásozott. Ezzel egy értelemben vall a másik fél is; mert úgy Condolmieri Ferencz bibornoknak Juliánhoz küldött levele, mint a velenczei senatus jegyzőkönyve és a hajóhad parancsnokaitól értesült doge levelei szerint[1]) a Hellespontuson, Gallipoli mellett kelt át a szultán.

[1]) Fraknói V. A várnai csata előzményei. «Hadtört. Közl.» 1889 évf. 378., 379., 380.

Már maga az a körülmény, hogy a két ellenséges fél egyezőleg vall, elég a kérdés eldöntésére s az igazság megállapítására, de azért nem lesz fölösleges a tanúk vallomásait is megvizsgálnunk.

A keresztyén írók, még pedig úgy a kortársak (Chalkokondylasz, Dukasz, Aeneas Sylvius, Dlugoss), mint a későbbiek Callimachus, Bonfini, Jovius stb.) szintén azt állítják valamennyien, hogy II. Murád Gallipolinál kelt át.

Hammer (I. köt. 462.) — Leunclaviusra támaszkodva — a *Bosporushoz* teszi a szultán átkelését s e nézetet fölemlítik a várnai csata feldolgozói is. Vizsgáljuk meg a dolgot közelebbről.

Leunclaviusnak két ide vágó munkája van; az egyik «Historiæ Musulmanae Turcorum» (Francofurti 1591), melyet három régi török historikusnak, t. i. az 1486-ki Névtelennek, Nesrinek és Muhijeddin Dsemálinak művei alapján írt, a másik pedig Muhijeddin krónikájának fordítása. — Azt, hogy Murád nem a Hellespontuson, hanem Kodsa-ili tartományán keresztül vonulva a Bosporuson, Anatoli-Hiszár mellett kelt át, ez utóbbi török író mondja, a ki I. Szelim és I. Szulejmán alatt élt s 1550-ben írt, vagyis 106 évvel a várnai csata után. A másik két török író sem épen Gallipolihoz teszi a szultán átkelését, de viszont a Bosporust és Kodsa-ilit sem említi. Az 1486-ki Névtelen — a ki, mint munkájából látható, 1444-ben a húszas években levő fiatal ember, tehát kortárs volt — azt mondja, hogy a szultán Gallipolitól elment s *Galata* környékén, Jeni-Hiszárral szemben kelt át; míg Nesri — ki 1485 és 1495 között írt — Akcse-Hiszár mellett költözteti át a szultánt.

Galata nevű hely három van. Egyik Konstantinápoly külvárosa, másik Várna mellett, a harmadik Gallipolitól délre $8^1/_2$ kilométernyire. Természetes, hogy itt csakis ez utóbbit lehet értenünk. Jeni-Hiszár (Újvár) Galatával szemben lehetett a Hellespontus partján, annál is inkább, mert azon a helyen, a parttól 4 kilométernyire, ma is találunk Jenidse-köj (Újfalu) nevű helységet.

A török írók közül Muhijeddinen kívül még Szeádeddin az, a ki a Bosporuson való átkelés mellett látszik szólani. Ő ugyanis ezt mondja II. Murádról: «Jobbnak találta, hogy Jalak-Abad felé fordulva a szagr-i-Iszkenderi-n keljen át; ennélfogva azon útra fordulván Güzeldse-Hiszárhoz ment» és ott kelt át.

Jalak-Abad nem más, mint a mai *Jalova*, a nikomédiai öböl déli partján; Güzeldse-Hiszár pedig (Idrisz és Hádsi Khalfa szerint) a Bosporus ázsiai partján fekvő *Anatoli-Hiszár* régi neve. De hogy mi és hol volt a *szagr-i-Iszkenderi*, azt annál kevésbé lehet meghatározni; mert Szeádeddinnek abban a kézirati példányában, melyből Vámbéry nehány részletet közölt a Magy. Tört. Tár XI. kötetében, e helyett *Kaar-i-Iszkenderie* olvasható s nem tudni, hogy a kettő közűl melyik a helyes. Mindamellett, hogy Szeádeddin Jalak-Abadot és Güzeldse-Hiszart említi, nem egészen bizonyos, hogy ő is a Bosporuson való átkelést akarja értetni. Mert Jalova nevű hely Gallipolitól délnyugotra is van a Hellespontus partjától 4 kilométernyire s talán ezt is nevezhették régebben Jalak-Abadnak. A Güzeldse-Hiszár, vagy — Ahmed Vefik pasa szótára szerint — Güzel-Hiszár nevet pedig nem csak a Bosporus melletti Anatoli-Hiszár viselte, hanem viseli több helység is Kis-Ázsiában. Végre az *Iszkenderi* név mindenesetre Nagy Sándorra vonatkozik; míg a *szagr* határvidéket s általában olyan helyet jelent, mely az ellenség támadásának ki van téve, mint hegyszoros, átkelő hely stb., a *kaar* értelme pedig «mélység», úgy hogy a szagr-i-Iszkenderi, vagy kaar-i-Iszkenderi valószínűleg «Nagy Sándor átkelőhelyét» akarja jelenteni s mint ilyen, határozottan a Hellespontusra utal.

II. Murádnak a Bosporuson történt átkeléséről tehát csak két későbbi török író beszél (Szeádeddin 1536-ban született és 1584-ben írt) s ezek közül is az egyik nem egész határozottsággal. Ennélfogva az ő állításukat — mint nem közvetlen tudomáson alapulókat — alig vehetjük számba a szultánnak hivatalos jelentése, a keresztyén hajóhad parancsnokainak tanúsága s az egykorú török és keresztyén írók tudósítása mellett.

Miután immár bizonyos, hogy a szultán a Hellespontuson, Gallipoli mellett kelt át: áttérhetünk ama kérdésre, hogy *hogyan* történt az átkelés.

A föntebb említett egykorú és későbbi keresztény írók, egynek kivételével, azt állítják, hogy a szultán megvesztegette a hajóhadak kapitányait (egy-egy aranyat fizetvén minden főtől) s ezek azon ürügy alatt, hogy élelmi szerük elfogyott és hajóik a szelek miatt veszélynek voltak kitéve, elhagyták állomásukat, sőt némely

írók szerint még hajókat is kölcsönöztek neki, mások szerint azonban génuai kereskedő hajókon kelt át.

A szultán ellenben, mint föntebb láttuk, azt írta a két ázsiai fejedelemhez küldött hivatalos jelentésében, hogy atyja a tenger partjára küldött sereg födözete mellett szétverte a keresztyén hajóhadat és erőhatalommal kelt át. Ugyanezt állítja a keresztyén írók közül *Jovius* is.[1])

Halljuk már most a vádlott fél vallomását.

Condolmieri Ferencz bibornok Juliánnak és általa Ulászló királynak azt jelentette, hogy a török sereg éjjel, alattomban kelt át s ezt azért nem lehetett megakadályozni, mert a hajók élelmi szerek hiánya miatt és a szelektől tartva kénytelenek voltak elhagyni állásaikat. A hajóhadról a pápához érkezett jelentés szerint azért nem tudták megakadályozni a szultánt az átkelésben, mert a velenczei hajóhad kapitánya, élelmiszerek beszerzése végett, 25 napra elhagyta a tengerszorost.[2]) Mint a velenczei dogenak 1445 február 15-én kelt levelében olvasható, a Hellespontusból visszatért egyik gálya parancsnoka olyan előterjesztést tett a senatusnak, hogy bár harczoltak az ellenséggel, de nem voltak képesek feltartóztatni; mert egyik gálya Konstantinápolyhoz, másik pedig Tenedos szigetéhez ment élelmiszerekért.[3])

Mivel tehát maga a vádlott fél is beismeri, annyi egészen bizonyos, hogy némely hajók és kapitányok csakugyan elhagyták állásukat a döntő pillanatban. Hogy azonban ezt nem szükségből, hanem megvesztegetés következtében tették, gyanítani lehet ugyan, de bebizonyítani nem. Ellenben nagyon természetesnek tarthatjuk, ha a keresztyén írók — a kik csak hallomás után írtak — (már pedig az «azt mondják» nagyon megbízhatatlan forrás) a tengerszoros elhagyásának tényéből vesztegetésre következtettek.

Már most az a kérdés áll elő, hogy miféle hajókon kelt át a szultán seregével?

Magok a közvetlen források, t. i. a szultán levelei és a hajó-

[1]) L. gr. Teleki: Hunyadiak kora, I. 423. jegyz.

[2]) Fraknói: A várnai csata előzményei. «Hadtört. Közl.» 1889. évf. 378. lap.

[3]) Ugyanott 379. lap.

had parancsnokainak jelentései, erre nézve nem adnak felvilágosítást s talán épen azért nem, mert az akkori időben úgy is általánosan ismeretes volt, hogy a törökök miféle hajókon szoktak átkelni Európába.

A török írók közül Szeádeddin csak annyit mond, hogy «szultáni parancs következtében nehány hajó rendeltetett a parthoz». A keresztyén írók nagyobb része azt állítja, hogy Murád génuai hajókat bérelt ki; csak Aeneas Sylvius mondja azt, hogy a hajóhad kapitányai kölcsönöztek neki hajókat.

Az egykorú török író, t. i. az 1486-ki Névtelen állítása szerint Murád egy olasz (frenk) hajóján kelt át.

Ki lehetett az az olasz, még pedig génuai, a kitől Murád hajókat bérelt serege átszállítására?

Erre a kérdésre is megfelelhetünk nagy valószínűséggel, ha emlékezetünkbe idézzük azt, hogy a törökök már előbb, az első szultánok alatt is, génuai hajókon szoktak átjárni a Hellespontuson és Bosporuson Európába; s hogy épen II. Murádnak már volt egy, a mostanihoz nagyon hasonló esete. Ugyanis mikor 1421-ben trónra lépett, feltámadt ellene I. Bajezid fia, Musztafa, és hatalmába ejtette a birodalomnak európai részét. Murád, az Ulubád mellett nyert győzelme után, Európában is meg akarván semmisíteni versenytársát, a szolgálatra már előbb önként ajánlkozott Adorno Jánostól, az új-phoceai podestától (ki mint ilyen a génuaiak kis-ázsiai birtokait kormányozta)[1]) bérelt hét nagy hajót 50,000 aranyért; s a mig ő seregével a Hellespontus partjára érkezett, a megrendelt gályák is ott álltak és a Gallipolit megszállva tartó Musztafa támadása daczára is átszállították. Dukász állítása szerint Murád ez alkalommal barátjává fogadta a podestát, kivel későbbre is fentartotta a jó viszonyt. Új-Phocea épen közelében volt Magnesiának s Murád minden valószínűség szerint most is a podestától bérelt hajókat serege átszállítására.

Mint az előadottakból látható, historiailag annyi a bizonyos,

[1]) Új-Phoceát a génuaiak építették: törökül Jenidse-Focsa. A génuaiaké volt még a közelben Chios és Lesbos szigete is. Adorno János a génuai dogenak, Adorno Györgynek fia volt. L. Hammer: Geschichte d. Osm. R. I. 404.

hogy II. Murád a Hellespontuson, Gallipolinál kelt át seregével s hogy a keresztyén hajóhadból némely gályák és kapitányok a döntő pillanatban távol voltak a tengerszorosból, az ott maradt hajókat pedig az ide küldött török sereg segélyével szétverte a szultán, a ki génuai — minden valószinűség szerint az új-phoceai podestától bérelt — hajókon szállította át seregét. Az egy-egy aranyat tehát minden főtől nem a keresztyén hajóhad kapitányai kapták ugyan, de azért a historia nem mentheti fel őket a könnyelműseg vagy kötelességmulasztás vádja alól.

Elérkeztünk a harmadik kérdéshez, hogy Murád merre, mely úton ment Drinápolyból Várnához?

A magyar történetírók legnagyobb része a mellett nyilatkozik, hogy a szultán a legrövidebb utat választva, egyenesen Várna felé ment.

A katonai írók azt, hogy mely irányban indult meg Murád seregével s mely viszonyok közt találkozott a magyar és török sereg egymással, igen fontos kérdésnek tartják, «mely a várnai katastrophához az első és legközelebbi magyarázatot adja» s «melynek megoldásától a további combinátiok egész sorozata függ».[1] Tehát azon okból, hogy abban az időben a lovasok által továbbított hírek csak hetek múlva érkeztek az érdekelt felekhez, mialatt a viszonyok lényegesen megváltoztak és így Murád Drinápolyban még nem értesülhetett a magyarok közeledéséről Várna felé: azt tartják, hogy a szultánnak természetszerűleg Nikápolyhoz kellett mennie a Sipka-szoroson keresztül, minthogy a legutolsó hír, a melyet kaphatott, a magyar seregnek ott letelét tudatta vele; onnan fordúlt aztán az előnyomuló magyarok után délkelet felé, mígnem Várna közelében utólérte őket.

Ezt az útirányt fogadják el Majláth, Schels, Kiss Károly, Köhler és Rónai Horváth Jenő s nézetük helyességét három írónak, ú. m. Palatio Andrásnak, Dlugossnak és Chalkokondylasznak tanúskodásával bizonyítják, kiknek annál inkább is hitelt adnak, mert csak ilyen útirány mellett fejthető meg a katastropha főfő oka, a mennyiben «a hadászati helyzet a szerint, a mint a magyar sereg a török által dél — azaz Drinápoly, vagy északnyugot, azaz

[1]) Horváth Jenő, i. h 273. l.

Nikápoly — Sumla felől támadtatik meg, lényegesen más; az első esetben Hunyady a csatát tetszés szerinti helyen fogadhatta el s a török támadás elől minden nagyobb veszély nélkül akadálytalanúl kitérhetett; az utóbbi esetben kényszerhelyzetbe jutott és a csatát el *kellett* fogadnia, akár akarta akár nem».[1])

Nem szólok, mert — mint alább ki fog tűnni — nem is szólhatok semmit azon felfogás ellen, hogy a várnai katastropha csak úgy érthető meg, ha a szultán a magyar sereget nyugot, vagyis Sumla felől támadta meg; de azt kétségbe vonom, hogy Murád egyébről nem volt értesülve, mint a magyaroknak Nikápoly alatt tartózkodásáról; és azt is jogosan kérdezhetem, hogy az imént említett három író honnan tudja azt, hogy Murád Nikápolynál megfordult? Vizsgáljuk meg a dolgot közelebbről.

Palatio, mint a ki részt vett a hadjáratban, szemtanúja ugyan a magyar sereg menetének és a csatának, de nem a török sereg mozdulatainak és Murád útjának. Ő a keresztyén táborban volt, nem a török seregben; s ha a magyar vezérlet még Pravadi mellet is csak arról értesült, hogy a szultán átkelt a tengeren: hogyan tudhatott volna Palatio valami bizonyosat Murád útirányáról. Mivel Mohammed, nikápolyi bég, Nikápolytól fogva követte a magyar sereget s mivel Murád is nyugot felől érkezett a várnai táborhoz: Palatio nagyon könnyen összetéveszthette az ellenség két csapatát. De bármi alapon állítja Murádnak Nikápolynál lételét, annyi bizonyos, hogy ő annak nem volt szemtanúja.

Dlugoss messze volt a háború színhelyétől s róla különben a katonai írók is beismerik, hogy csak Palatiot másolta,[2]) az ő tanúskodása tehát nem jöhet számításba.

Végre honnan tudja Chalkokondylasz, hogy Murád Nikápoly felé ment? Nem tudjuk s így állítására nem esküdhetünk. Ő a következő 1445. és 1446. évben — mikor Murád Constantin, Peloponnesus despotája, ellen indított hadjáratot — szintén Görögországban volt[3]) s bizonyos, hogy 1444-ben sem volt Drinápolyban, vagy a török seregben. Mivel tehát e három írónak a török sereg útirányára vonatkozó tudósítása vagy tévedésen vagy puszta okos-

[1]) Rónai Horváth Jenő, Hadtört. Közl. 1888. évf. 275.
[2]) Hadtört. Közl. 1888. évf. 122. jegyz.
[3]) Hammer I. köt. 469.

kodáson, vagy csak mende-mondán alapszik: a kritikával dolgozó történetíró nem építhet rá semmit.

Az egyetlen kútfő, a mely illetékes lehet felvilágosítást adni Murád útjáról, csakis a szultán levele. Ebben nincsen ugyan megmondva, hogy micsoda állomásokat érintett a török sereg, de az határozottan kitűnik belőle, hogy öt állomás elhagyása után a magyar sereg közelében volt a hatodik állomása, vagyis hogy Drinápolyból történt elindulása után a hatodik napon találkozott a magyar sereggel. Ez tehát határozott és világos tagadása annak a föltevésnek, mintha Murád előbb a Sipka-szoroson keresztül Nikápolyhoz ment volna s onnan fordult volna Várna felé; mert az már csak kézzel foghatólag bizonyos, hogy ezen a nagy kerülő úton bármilyen gyors menetekben sem érhetett volna hat nap alatt Várnához.

Hogy Murád tőle telhetőleg sietett az ellenség támadását feltartóztatni, magából a dolog természetéből is következik, de abból a körülményből is kitűnik, hogy Drinápolyban csak egy napig időzött. Bizonyos tehát, hogy a legrövidebb utat választotta; mert csak azon érhetett 6 nap alatt Várnához.

Ez a legrövidebb út pedig a *Nadir-Derbend* szoroson át vezet *Pravadi*-hoz s onnan Várnához. A Nadir-Derbendhez ismét két úton lehet jutni, t. i. vagy Kizil-jenidse—Janboli—Karnabad—Aidos, vagy pedig Böjük-Derbend—Papaszköj—Karabunár—Aidos felé, mely utak közül az utóbbi a rövidebb.

Murádnak egyébiránt azért is könnyű volt épen a Nadir-Derbenden át vezető legrövidebb utat választani; mert — a régi katonai írók állítása szerint — ez volt a legkönnyebben járható a hadseregeknek,[1]) a mint hogy ezen a szoroson kelt át Ali pasa is 1389-ben Pravadi elfoglalására, ezen vezette át seregét I. Szulejmán 1538-ban Moldvaországba s IV. Mohammed 1672-ben Lengyelországba.

Ha már most a várnai csata november 10-én volt s a török sereg a 6-ik napon, vagyis november 9-én érkezett a Devini tóhoz:

[1]) Macintosh: A military tour in European Turkey, London 1854. «The pass of Nadir-Dervend was considered by early military writers the only route across the eastern part of the Balkans practicable for the passage of an army» (62. lap).

akkor nagyon világos, hogy Murád *november 4-én* indult el Drinápolyból s az az egy nap, melyet a Hellespontustól való megérkezése után Drinápolyban töltött, november 3-ika volt.

Murádnak egyenesen Várna felé indulása mellett tanúskodnak a török írók is, nemcsak annyiban, hogy egyikük sem tud semmit a nikápolyi kerülő útról, hanem az egykorú 1486-ki névtelen egész határozottan meg is mondja, hogy Murád egyenesen Várna felé ment.

Sőt van két keresztyén író is, a kik a török seregnek ezen útiránya mellett tanúskodnak, vagy — a mi mindegy — azt állítják, hogy az Drinápolyból történt elindulása után a hatodik, vagy hetedik napon érkezett Várnához. E két író Callimachus és Bonfinius. Bonfiniusnak erre vonatkozó szavai — melyeket más, mindjárt említendő okból is ide iktatok — így hangzanak: «Ad Varnam igitur Christiani castra posuere, ubi nihil militi defore videbatur. Ab Isthmo interea Turcæ Adrianopolim venerunt, qua Ungarorum nunciabatur adventus: mox continuatis itineribus, septimo tandem die haud longius quam quatuor milibus passuum a Varna consedere. Quod ubi ab exploratoribus nunciatum est, nocturnæ stationes et vigiliæ redintegratæ; ad regem universi proceres convenere, ut de prœlio decernerent».[1]) Callimachus a hét nap helyett hatot mond. E két író eme tudósításának egyezése a szultán levelével azt bizonyítja, hogy akárhonnan szerezték, de mindenesetre illetékes helyről szerezték értesülésüket.

Gróf Teleki József úgy adja elő ezt a dolgot, hogy a magyar sereg Várna elfoglalása után folytatta útját dél felé, a míg a török haddal nem találkozott; ekkor azonban visszafordult s ez utóbbitól nyomon követve a hetedik napon ismét Várnához érkezett. S a «Hunyadiak korá»-nak nagy tekintélyű szerzője ezt — mint műve jegyzeteiből látható — épen Bonfiniusra és Callimachusra hivatkozva állítja! Látnivaló, hogy Bonfinius egy árva szóval sem említi a magyar seregnek ilyenféle mozdulatát Várnától, valamint forrása Callimachus sem; úgy hogy a tudós szerző munkájának ez a helye nem egyéb elhamarkodásból származott félreértésnél. És e nagyon ismeretes munkában mind e mai napig megmaradt ez a

[1]) Zsámboki kiadása, Bázel 1568. 332. lap.

tévedés, a nélkül, hogy csak egyetlen történetíró is észrevette és helyreigazította volna!

Mint az előadottakból látható, históriailag az a bizonyos, hogy Murád november 4-ikén indult el Drinápolyból; hogy a legrövidebb uton, vagyis a Nadir-Derbend szoroson át sietett Pravadihoz s onnan fordúlt a már akkor Várna közelében táborozó magyar sereg felé, hova a hatodik napon, vagyis november 9-ikén érkezett meg. A hadászati helyzet tehát ugyanaz, mintha Murád Nikápolytól, vagy Sumlától fogva követte volna a magyar sereget.

De habár a kritikával dolgozó historia a török seregnek csakis ezt az útirányát bizonyíthatja be, katonai írók — hadtudományi szempontból — talán két kifogást tehetnek ellene. Először valószínűleg érthetetlennek tartják azt, hogy ámbár Murád csak a magyaroknak *Nikápoly* alatt létéről értesülhetett és így nem tudhatta, hogy vajjon merre szándékoznak átlépni a Balkánt: miért ment ő mégis *Pravadi* felé, a mely mozdulatával nagyon ügyetlen hadvezérnek mutatta magát. Másodszor talán kétségbe vonhatják azt, hogy a török sereg az említett utat megtehette hat nap alatt. Kötelességünk megfelelni mind a két, netalán tehető ellenvetésre.

Hogy Murád nem volt értesülve a magyar hadsereg tervbevett útvonaláról, azt semmivel sem lehet igazolni; ellenben be tudjuk bizonyítani, hogy igenis volt tudomása arról, hogy a magyarok meg fogják kerülni kelet felé a Balkán főgerinczét, vagyis Várnáig mennek.

Kitűnik ez először ama tényből, hogy Murád a Nadir-Derbenden át Pravadi felé indult meg; míg, ha a magyarok tervéről nincs értesülve, ilyen baklövést jeles hadvezér létére nem követett volna el. Másodszor bizonyítják ezt az egykorú és későbbi török írók is, a kiktől az értesülés miként jét is megtudjuk.

Az 1486-ki Névtelen, miután elbeszélte Murád átkelését Európába, így folytatja: «S az anatóliai sereggel Edirnébe ment. Ekkor Firúzbég-oglu Mohammed bég az általa elfogott pánczélos gyaurokat elébe küldte. Murád szultán pedig e győzelmet jó előjelnek véve így szólt: «dolgunknak jó kimenetele lesz» .... Azután megindultak egyenesen Várna felé az átkozott magyarokat megtámadni. Mikor aztán Murád szultán Várnánál találkozott az átkozott magyarokkal, igen heves harcz keletkezett».

Nesrinél ezeket olvassuk: «Röviden szólva: megindultak, (t. i. a magyarok) úgy hogy Jankó a király előtt ment. Egyenesen Várna felé tartottak. . . . . Miután itt (Drinápolyban) a hadsereg egybegyűlt, a padisah elindult innen és a hitetlenek ellen ment. Elébük érkezve elzárta előlük az utakat. A várnai hegyeknél találkoztak és ütköztek meg.»

Legvilágosabban beszél Szeádeddin: «Nikápoly bégje, Firuz bég fia Mohammed bég, az alkalmas időt kilesve, a hitetleneket hátulról megtámadta és sok sok páncélos hitetlent küldött megkötözve a szultán udvarába. *A szerencsétlen királynak végczélja az volt, hogy Várnát elhaladva Isztambulba s onnét Edirnébe megy; azért Várna felé folytatta útját.* Mihelyt a határvidékek bégjei értesültek e számtalan sokaság megérkeztéről, a lehető legnagyobb sietséggel jelentést tettek a magas portánál . . . . Midőn a két sah a tengernyi sereggel Edirne mezején összetalálkozott, siettek a hitetlenek visszaszorítására. *Épen ekkor érkeztek meg a Mohammed bég által küldött pánczélos hitetlenek* a felséges sahhoz s e körülmény a sah örömének oka lőn . . . . . A lázadó csoport visszaszorítására felkészülve a győzelmes hadsereggel útra kelt. Az alávaló hitetlenek e napokban Várnához érkeztek; az iszlam serege pedig ugyane helyhez jövén, megállt a hitetlenekkel szemben.»

Ezen írók szavaiból tehát világosan kitűnik, hogy a drinápolyi török kormány értesülve volt a magyar sereg útirányáról, még pedig a foglyokat küldő nikápolyi bégtől, vagy magoktól a foglyoktól.

Hogy ez mely helyről és október hányadik napján indította útnak a foglyokat és az értesítést, nem tudjuk bizonyosan; azt azonban tudjuk, hogy Nikápoly alól és október 20-ig nem; mert csak akkor támadta meg a magyar sereget és ejtett belőle foglyokat, mikor az Nikápolyt elhagyva már Sumla felé járt. Abból a körülményből, hogy a foglyok Murád elindulása előtt, vagyis november 3-ikán érkeztek Drinápolyba, méltán következtethetjük, hogy a nikápolyi bég csak *Sumlától* küldte el a foglyokat; mert október 26-tól is könnyen oda érhettek 3-ikára, vagyis kilencz nap alatt; minthogy Hádsi Khalfa, e nagy tekintélyű régi török geographus szerint Sumla négy, vagy legfölebb öt napi járó föld Drinápolyi

polytól. E szerint a nikápolyi bég egyúttal azt is jelenthette, hogy a magyar sereg már Sumlánál van, honnan Várnáig fog menni.

Murádnak tehát, mikor Drinápolyból elindult, nem annyira az lehetett a terve, hogy az ellenséget nem ereszti át a Balkánon, vagyis hogy ugyanazt a hadműveletet fogja alkalmazni, a mit a mult évben a Balkán nyugoti részén; hanem — mint az imént idézett török írók szavaiból világosan kiérthető — inkább az, hogy nyugot felől támadva, a tenger és a devini mocsarak közé szorítja az ellenséget. Abból, hogy ez valóban sikerült neki, méltán következtethetünk ebbeli tervére is és így még könnyebben érthető a magyar vezérlet kényszerhelyzete, még jobban kimagyarázható a várnai katastropha is. Egyszersmind ez a terv (t. i. nem akkor találkozni az ellenséggel, mikor az már kijutott a devini mocsarakból a hegyszoros felé) magyarázza meg Murádnak azt a lázas sietségét is, hogy míg I. Szulejmán csak 11, IV. Mohammed pedig 12 nap alatt érkezett a devini tóhoz: ő ugyanazt az utat 6 nap alatt tette meg.

Ezzel elértünk a második ellenvetéshez.

Várna, illetőleg a devini tó Drinápolytól 252 kilometer; ha tehát a török sereg a hatodik napon odaérkezett, naponkint átlag 42 kilometert, vagyis $5^1/_2$ mérföldet kellett haladnia. Ez nagyon sok, fogják mondani a szakértők. De mielőtt hitetlenül ráznánk a fejünket, tekintsünk be a török kútfőkbe és lássuk némely szultánok napi meneteit a hadjáratok alkalmával török és magyar földön.

Szulejmán naplói szerint a török sereg 1526-ban 43, 1529 ben 38, 1532-ben 37 napi menettel érkezett Konstantinápolyból Belgrádhoz, míg visszafelé — mikor *sietett* — ugyanazt az utat 24, illetőleg 26 és 23 nap alatt tette meg.

1526-ban az a hadtest, melyet a nagyvezír vezetett, 8 napi menettel érkezett Pestről Péterváradhoz, érintve — mint az egykorú Kemálpasazáde munkájából kitűnik — Kecskemétet, Félegyházát, Pusztaszert, Szegedet és Titelt. Minthogy ez az út 340 kilometer, ennélfogva a török sereg naponkint átlag $42^1/_2$ kilometert, vagyis $5^1/_2$ mfdet haladt, közben csak egy napi pihenővel.

Az 1529-ki naplóban a következő napi meneteket találjuk följegyezve:

Bruck—Bécs 35 kilometer,
Bruck—Magyar-Óvár 41 km.,
Magyar-Óvár—Győr 35 km.,
Győr—Komárom 35 km.,
Bács—Pétervárad 55 kilometer, reggeli 6 órától esti 9 óráig menetelve,

Tastól—Bácsig (185 km.), 5 nap alatt érkezett a szultán, tehát átlag 37 kmt haladt. Megjegyzem, hogy itt a távolságok *egyenes* vonalban vannak számítva, minélfogva a tényleg megtett utak hosszabbak voltak.

Még gyorsabban haladt Szulejmán 1532-ben, még pedig több nap egymásután:

Drinápoly—Baba-Eszkiszi 50 km.,
Baba-Eszkiszi—Elvánli 58 km.,
Elvánli—Szilivri 52 km.,
Szilivri—Halkali-Bunar 46 km., a távolságot itt is egyenes vonalban számítva. A Drinápoly és Baba-Eszkiszi között levő utat 1521 és 1529-ben is egy nap tette meg Szulejmán.

II. Bajezid 1481-ben, apja halála után, 9 nap alatt érkezett meg seregével Konstantinápolyba Amasiából, mely körülbelől 550 kilométernyire van és így naponkint átlag 60 kmt haladt!

IV. Mohammed 1672-ben Lengyelország ellen indulván, egy napi menetben tette meg a Jenidse-Kizilagacs és Janboli közt levő utat, mely 40 kilometer.

Ennyi példa is elég annak bebizonyítására, hogy a mint Szulejmán 23 és 24 nap alatt meg tudta tenni a török földrajzírók szerint 20 napi utat Belgrádtól Konstantinápolyig: úgy II. Murád is elvezethette 6 nap alatt seregét Várnáig, mely a török geographusok szerint 4 napi járóföld Drinápolytól.

Utoljára hagytuk azt a kérdést, hogy *mikor* kelt át Murád a tengeren, még pedig részint azért, hogy ennek tulajdonképen semmi fontossága nincs, részint azért, hogy csak az eddig mondottakból állapítható meg nagy valószínűséggel.

Murád átkelése idejének azért nincs jelentősége, mert nem alkalmas sem az átkelés mikéntjének, sem a török sereg útirányának megfejtésére. Murádnak a Hellespontus partján még nem volt szükséges azt tudnia, hogy majd a birodalom székhelyéről

merre induljon; a mint hogy az ellenség hollétét és tervét tényleg Drinápolyban tudta meg s itt és ekkor csinálta meg hadi tervét.

Mint a szultán egyik leveléből olvashatjuk, Murád csak egy napot, t. i. november 3-ikát, töltötte Drinápolyban, miből önként következik, hogy 2-án érkezett oda. Nagyon természetes, hogy átkelése után épen úgy sietett ide, mint azután Várna felé. Drinápoly jóval közelebb van Gallipolihoz, mint Várnához, annal könnyebben megérkezhetett tehát oda is 6 nap alatt. Ha ezt a legtermészetesebb számítást elfogadjuk, akkor Murád, ázsiai csapatával október 27-ikén, vagy 28-ikán kelt át a Hellespontuson.

THÚRY JÓZSEF.

CSERNI IVÁN CZÁR SZEGEDEN.

A Balkán félszigetről a török uralom elől Mátyás király halála után Magyarországba menekült rácz nép, mely a beköltözés után is az ország alsó részeiben földesúri függés nélkül saját vajdái igazgatása alatt élt, — közvetlenül a mohácsi vész után, midőn az uralkodó magyar faj a terjeszkedő török hatalom ellen elbukott — kísérletet tett bizonyos politikai önállóság kivívása által a magyar állam kötelékéből való kilépésre. A büszke világbódító II. Szulejmán hadai alig hagyták el a feldúlt országot s a magyar nemzet még föl sem ocsúdhatott az irtóztató csapás alól, midőn a félnomád rácz nemzetiség azonnal megragadta a látszatra kedvező alkalmat, arra nézve, hogy a magyar haza területén a Duna és Tisza s a Maros és Tisza között külön önálló szerb országot alapítson.

A rácz nép ezen önállóságra való törekvése *Csernovics Nenád (Iván) czár* kalandor egyéniségében találta meg a maga előharczosát és képviselőjét, a ki az általa alapítandó független rácz ország középpontjául, hol székhelyét tartandó volt, az alföldi magyarságnak már akkor is védbástyául szolgáló *Szeged* várost szemelte ki. Így azon pusztulás után, a mi Szegedet a mohácsi vész után a Budáról hazavonuló török hadak részéről érte, nyomban a másik — még veszélyesebb — csapás következett rá. A törökök által feldúlt és sebeiből még fel sem épült város *Iván czár* székhelyévé lőn és az «alföld metropolisa» — bár rövid időre — szláv befolyás alá került s azon irtó harcznak lett hadműveleti alapjává, melyben a szláv kalandor gyülevész hadaival Dél-Magyarországban a magyarság teljes kiölését czélba vette.

Azon végső erőmegfeszítéssel viselt küzdelemben, a mit az

Iván czár által nemzetiségében végromlással fenyegetett alföldi magyarság a jött-ment szláv martalóczok ellen folytatott — kiváló szerep jutott Szeged hazafias polgárainak is, a kik ez alkalommal az üldözött magyarságnak jó részben megmentői valának.

Ezt tudva, a «fekete embernek» Szegeden viselt tényei és a nemességnek ellene kifejtett küzdelme — úgy a mint azokra az újabban fölkutatott adatok új fényt derítenek — fölköltik érdekünket és azt mind végig ébren tartják.

I.

Miután II. Szulejmán szultán a mohácsi csata után elfoglalt és feldúlt Budáról a teljesen kifosztott Dunántúl vidékén seregét nem vezethette vissza, kényszerítve volt a Duna és Tisza közötti vidéken vonúlni haza, a hol még élelmi szert s a városokban alkalmas elszállásolást remélt. A szultán, a veszteségek és elhullások daczára még mindig óriási seregének visszavonulására, két hadi utat jelölt ki: *Ibrahim* nagyvezírnek az európai hadakkal *Czegléd-*, *Kecskemét-* és *Szegeden* át kellett *Péterváradra* vonulnia, a szultán pedig az ázsiai seregrészekkel *Kalocsán*, *Baján* és *Zomboron* át volt Péterváradra vonulandó, a hol a két hadseregnek *Moharem* hó első napján (október 8-án) kellett összpontosíttatnia.

A hadsereg visszavonulására kibocsátott menetterv tehát halálos ítélet volt a Duna-Tisza között eddig sértetlenül maradt községekre és kerítetlen nagy városokra is.

A Pest körül összpontosított török sereg *szeptember 25-én* indult el Pétervárad felé. Most lett volna hivatva *Szapolyay János* erdélyi vajda, a ki az erdélyi és tiszavidéki fölkelő hadakkal, mintegy 14 ezer emberrel, a mohácsi csatából elkésvén, *szeptember 7.* tájáig Szegednél táborozott, hogy a Tisza hatalmas védővonala mögött gyűjtött tekintélyes számú nemesi dandárokkal a megoszlott török seregre érzékeny, esetleg végzetes rajtaütést mérjen, vagy legalább megakadályozhatta volna a Duna-Tisza közötti országrész elpusztítását és feldulatását.

Ámde Szapolyay János — török történészek állítása szerint — a szultánhoz Budára követséget küldött békeajánlatokkal,

mire őt a szultán azon esetben, ha Ferdinánd ausztriai hg ellen trónkövetelőképen lép föl, támogatásáról és egyszersmind arról is biztosította, hogy a török sereg a Tiszán nem fog átkelni. Erre Szapolyay János a követségnek Budáról történt visszaérkezése után seregével rögtön elhagyta a Tisza mögötti védő állást és Tokaj felé vonúlt, hogy az északi megyék fegyveres erőit a maga pártjára nyerhesse. A vajda *szeptember 10-én* már *Mező-Turnál* táborozott.

Szeged és a Duna-Tisza közötti nagy városok tehát ki lettek szolgáltatva a török hadak barbár kegyetlenkedéseinek.

A *szeptember 25-én* Pestnél ketté vált török sereg balszárnya Ibrahim nagyvezír vezetése alatt Czegléden és Kecskeméten át Szegednek vette útját; de a török had visszavonulása közben az ivóvíz hiánya miatt igen sokat szenvedett; a lovasság a homokos-buczkás tájon lovainak majdnem egy negyed részét veszté el. Annak daczára Ibrahim gyorsan haladt és négy napi erős menettel *szeptember 28-án* este Szeged alá érkezett.[1])

A Mátyás kora után a városba települt nemes urak és előkelő polgárok még Szapolyay János seregével családostól elvonultak, üresen hagyván palotáikat. Ámbár Szeged régi *királyi vára* elég védelmet igért és még akkor is számításba vehető erősséget képezett, sőt a *Palánkának* nevezett belső-város kőfalazattal volt körűlvéve és köröskörűl földsánczok védték, mégis a hazafias szellemű *Zákány István* főbíró, miután a várost a harczképzett vitézlő nemesség fegyveres szolgáival s a gazdagabb családok eleve elhagyták, jobbnak látta a védelembe bele sem fogni, hanem a még ott maradt közrendű népet is menekülésre serkenteni. A város lakosai — írja Szulejmán naplójában — jó eleve értesűlvén a közelgő veszélyről, egész családostól minden vagyonostól a Tiszán át a tulsó partra költöztek, városukat üresen hagyván.

A törökök azonban mégis ellenállásra akadtak. Szeged fiai közűl «néhányan» ellenállást fejtettek ki, midőn a törökök másnap *szeptember 29-én* — épen Sz.-Mihály napján — betörtek a városba. «A vitéz hitetlenek nem vesztették el bátorságukat, fegy-

[1]) Kápolnai: A mohácsi hadjárat. Hadtört. Közlemények. 1889. évf. 55, 459—460.

verhez nyúltak és egy ideig vitézül tartották magukat, de a török lovasság szétszórta őket». A hős védők egy része a várba menekült, más részük vagy a törökök csapásai alatt hullott el, vagy a Tiszába szorították őket. Az *alsó-szigetbeli* (ma: alsóváros) Ferencz-rendi szerzeteseknek a szegedi királyi várban is volt klastromuk és miután a beözönlő törökök a várat is elfoglalták, a védők egy része a külön is megerősített klastromba vette magát, a mit a törökök reggeltől estig vívtak, végre bevették s a maroknyi számú védőket felkonczolták.

A törökök sok zsákmányt kerítettek kézre, a várost feldúlták és kirabolták s miután a török sereg táborát fölszedve tova vonúlt, «a várost végig-hosszig felégették».[1])

Szeged elfoglalása után egyik portyázó különítmény *Szabadka* várát fogta ostrom alá, melynek *Enyingi Török Bálint* temesi főispán volt a földesura. A szabadkai várat az oda menekült bácsmegyei nemesek és összefutott vidéki nép hevenyészett földsánczokkal megerősítették, élelemmel, kastélyokból és nemesi udvarházakból összeszedett kis ürméretű ágyúkkal oly jól felszerelték, hogy a Szeged alól Pétervárадnak vonuló Ibrahim pasa által kiküldött gyalog csapatok ellen hosszú makacs harcz után vitézül és sikerrel megvédték.

A török seregnek a Duna mellett Kalocsán és Zomboron át a szultán személyes vezetése alatt vonuló része nem szenvedett ugyan hiányt sem vízben, sem élelemben, de az ezen útvonalba eső földvárakba összefutott vidéki nép ennek is serényen ellen állott.

Szulejmán naplója szerint — *szeptember 29-én* — azon a napon, midőn Ibrahim nagyvezír Szegedet vívta, a *bócsai* földvár[2]) ostrommal bevétetett, kiraboltatott és felgyújtatott, fegyverviselésre képes férfiát pedig legyilkolták. A szultán serege *október 5-én*

[1]) Jászai Pál: A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után. 30. l. *Kemal pasa* — a hadjáratban részt vett török tábornok — becses naplójának fordítása a «Szegedi Híradó» 1860. évi 43. számában.

[1]) Szulejmán naplójában Bacs néven említi, mely azonban Kápolnai Pauer István jeles hadi történészünk szerint nem azonos *Bács* várossal, a hasonnevű megye hajdani főhelyével, hanem a Kis-Kőröstől keletre eső *bócsai* földvár volt az, a mely körül az időben népes község terült vala el. Kápolnai: u. o. 460.

Bács [1]) jól elsánczolt erősséghez jött vala, a hol véres harcz vívatott, melyben a janicsárok parancsnoka elesett és több aga megsebesült. Azonban Bács védőinek sikerült a törökök rohamát visszaverni.

A török sereg *október 9-én* Péterváradnál átkelt a Dunán és Szulejmán hadjárata eredményeül csak is *Pétervárad*ot és *Ujlak*ot (ma: Illok) tartotta meg, mely várakban erős védőrség tanyázott. Belgrád, Pétervárad és Ujlak képezték ezentúl a magyar határ mentében a török hódoltság végvárait.[2])

Bár a Szabadka és Bács várába menekült megyei nép a szultán támadó csapatai ellen vitézül megvédelmezte a két erősséget, ennek daczára Bács megyét, csak úgy mint Szegedet és külső birtokait a szerte kalandozó török hadak néptelenné tették.

A veszély elvonulása után lassankint visszaszállinkozott feldúlt városába Szeged népe és hamarosan jól-rosszúl tető alá vonta felégetett házait. Azonban a török ostrom alatt romba dőlt vár erődítményeit s a város kőfalazatát a vagyona vesztett lakosoknak nem állott módjukban saját költségükön — a kormány segítsége nélkül — hamarosan újból építeni. Romokban is maradtak a szegedi vár bástyái és védőművei jó 16 esztendeig (a míg azokat később Szeged áldozatkész pártfogója, *Fráter György*, 1542-ben helyre nem állíttatta), annál inkább, mivel a török veszély elől elmenekült főúri családok, gazdag kereskedők és iparos czéhek az ujlaki és pétervaradi török hadak támadásának kitett városba nem mertek visszatelelepülni. Sőt azok a tehetősebb iparosok is, a kik a vész elvonulása után földúlt tűzhelyükhöz visszazarándokoltak, nemsokára a szomszédos, fallal kerített városokba települtek át, mert a nyilt városban a török támadásától való félelmükhöz hozzájárult az, hogy néhány hónappal a törökök elvonulása után, midőn Szeged város a háború okozta romlást még ki sem heverte, már újabb csapás érte: Bács megye s az alsó részek védelmére küldött *Cserni Iván czár* félnomád ráczjaival Szeged várost már 1527. elején megszállotta és a védtelen polgárok fölött barbár kényuralmat űzött. Eképen nemsokára a török dulást — ha rövid időre is — Szeged népe fölött a szláv elnyomatás váltotta föl.

[1]) Szulejmán naplójában: *Badsna* néven említi. U. o.
[2]) U. o. 461.

De hát ki is volt ez a *Csernovics Nenád (Iván) czár* vagy «Fekete ember» ?

II. Szulejmán seregének kivonulása után *Pál* egri püspök a felvidéki megyék nemeseit *október 14-re* Tokajba gyűlésre hívta össze azon czélból, hogy a II. Lajos szerencsétlen halálával megüresedett királyi trón betöltése fölött tanácskozzanak. A tokaji gyűlés a nemzeti párt régi kedvencz vezérét, *Szapolyay János* erdélyi vajdát jelölte a trónra és párthívei egyebek között azt tanácsolták, hogy mindenek előtt «*Fekete Iványt*» nyerje meg pártjának, a ki Lippánál a törökök ellen gyűjtött keresztes sereg fölött parancsol.[1])

A szerb származású *Csernovics Iván*, vagy «fekete ember», a mohácsi vész előtt Szapolyay János vajda lovász-csatlósa volt. Közép termetű — a dél-szlávok typikus vonásai szerint — erősen ívelt sasorrú és tömött bajuszú egyén volt, sötét barna arczszínnel. Jobb szemére vak volt s a bal szemétől egész testén a lába fejéig fekete sáv vonúlt keresztül, a mely jellemző testi tulajdonság után maradt rajta a «fekete ember» elnevezés.

A mohácsi vészszel bekövetkezett országos zűrzavarban a nem kevés szellemi képességgel fölruházott csatlós megszökött az erdélyi vajda udvarából és nem sokára a Temes megyében tanyázó ráczok között tűnt föl, hol sajátságos testi jelenségét, arczának fekete csíkját, mint *azon isteni küldetés jelét* tűntette föl, mely szerint a mohácsi vesztes csata után, midőn a magyar nemes urak többé úgy sem képesek az országot megvédeni, ő van rendeltetve arra nézve, hogy a magyar földön élő szerbek-, horvátok- és bulgárokkal a hitetlenek ellen indítandó keresztes háborúban kiűzze a törököket. Erre a bolgár és szerb nép a titokzatos egyént *prófétának* tekintette, a kinek égi küldetése az izlám elleni harcz.

Azonban Iván jobban örült annak, hogy fajrokonai isteni küldetésén kívül őt csak hamar *királyi vérnek*, a törökök által egy évszázad előtt kiölt régi *bolgár czárok* és *rácz despoták* ivadékának tartották, ki mint a szerb és bolgár nemzeti hősök titokzatos örököse, a törökökön veendő *vérbosszú* végrehajtására s az elnyomott balkán-félszigeti szlávoknak a hitetlenek igájából való kisza-

[1]) Szmolka Szaniszló: Fekete Iván. Századok, 1883. évf. 3. l.

baditására van rendeltetve,[1]) a mit egyébiránt maga Iván czélzatosan terjesztett.

Midőn még Szulejmán az országot dúlta, Iván harczra hivó szózatára Lippa vidékén csakhamar tekintélyes számú gyülevész had sereglett össze, melynek zömét a török által földesúri kastélyokból kivert tótok, szerbek és bolgárok képezték. A míg az oláhok kevés számmal, a magyarok pedig épen nem csatlakoztak a titokzatos egyénhez, addig még a Duna mellől, s a török uralom alatt álló területekről is nagy számban gyülekeztek hozzá jövevények.[2])

Habár ezen szláv keresztes sereg — mint minden összeverődő fegyelmezetlen néphad — mely a törökök elleni szent háború őrve alatt gyűlt össze, nem volt egyöntetűen felfegyverezve, nyíl, kiegyenesített kasza és lándzsa képezvén fegyvereit, mégis mivel babonás tisztelettel és vallásos rajongással ragaszkodott a lovászból vált «prófétához», a kinek vezérlete alatt győzni vagy halni kivántak, és mivel ez a sereget a helyett, hogy a törökök ellen indította volna, még azoknak kivonúlása után is együtt tartotta, azért Iván a vakon engedelmeskedő sereg birtokában a királyi trón betöltésénél számításba veendő tényezőt képezett.

Sietett is őt Szapolyay János pártjának megnyerni. Iván, seregét Lippánál táborában hagyva, a vajda hívására tüzes harczi ménen, csak tíz fegyveres kiséretében, megjelent Tokajban; egykori hűbérura előtt térdet hajtva hódolatát bemutatta, hűségesküt tévén, hogy mindig híven szolgálja a vajdát és «seregével oda vonúl, a hová ő felsége parancsolja».

Miután Szapolyay János a hűségesküt tevőt gazdagon megajándékozta, meghagyta neki, hogy vonuljon hadi népével a Tisza vidékére, *a Maros torkolatához*, a pusztán álló Bácsmegyébe s a vajda nevében a Duna-Tisza közét és Szerémséget védelmezze a török támadás ellen.[3])

Küldetése tehát inkább hadászati természetű volt, János

[1]) Istvánffy Hist. Rer. Hung., ford. Vidovich György. I. 166.

[2]) Szerémi György: Emlékirata Magyarország romlásáról. 125. és 155. ll.

[3]) U. o. 125—126. ll.

vajda Szegednek, Budának, és az ország koronázó városának, Székesfehérvárnak a végbeli török hadak hirtelen támadása elleni védelmét tevén föladatává.

Iván tehát még 1526 *október végén* seregével Lippáról egyenesen Bácsmegyébe vonult és *november elején*, midőn hajdani födesurának Szapolyay Jánosnak Székesfehérvárott történt királylyá koronázásához rácz lovasaiból dísz testőrséget küldött — már akkor a Duna-Tisza között állott táborával.[1]) A rácz parasztok Bácsmegyének néptelenül maradt leégetett falvait megszállották, a földet maguk számára lefoglalták. A törökök ellen vitézül küzdött magyar nemesek a szabadkai várból már előbb haza oszoltak s megfogyatkozott fegyveres népükkel nem birtak ellenállani a szláv jövevényeknek, a kik könnyen elfoglalták *Szabadkát* és a törökök által felperzselt nemesi kastélyokat. Iván a birtokaikat visszakövetelőknek azon elutasító választ adta, hogy azt a földet, a mit a nemesek a törökök ellen nem tudtak megvédeni, a királytól kapta, s az ő engedélyével mint uratlan birtokot vette tulajdonába.

Iván tehát a népe által erőszakosan megszállott területeket annál kevésbbé volt hajlandó a magyar földesurak birtokába visszabocsátani, mivel már 1526 *november hónapban* azon eszmét táplálta, hogy a Tisza-Duna és Maros közéből, a melynek csak védelmével s a török betörések elleni biztosításával lett megbízva, önálló, független rácz fejedelemséget alapít. Enyingi Török Bálint várába, Szabadkára tette «székhelyét», a hol egész «fejedelmi udvart» rendezett be, magát «czár»-nak neveztette s a török janicsárok öltönye után skárlát vörös ruhát viselő 60 erős szerb ifjúból alkotott testőrséggel, majd nagy számú szolgával vette körül magát. Volt udvarmestere: *Cselnik Radosláv* vajda, a ki csapatainak főkapitánya (generalis capitaneus) volt s az egész «udvari személyzete» fölött rendelkezett. *Szubota* vajda volt kincstárnoka, a ki az összerabolt zsákmányból a sereget és a törzsfőnököket fizette.[2])

Miután pedig a fosztogatások utján szerzett pénzből a zsoldot

[1]) Szerémi: 138. l.

[2]) U. o. 143. l. Istvánffy: u. o. I. 166. Iványi István: Szabadka története I. 51.

vajdáinak és harczosainak pontosan fizette, azok vakon engedelmeskedtek neki és Szerbiából s a balkán-fészigeti török hódoltságokból a szláv martalóczok tömegesen gyülekeztek hozzá. Seregét lassankint hadi fegyelemhez szoktatta, a törökök harczmodora szerint begyakorolta, csapatokra osztotta, mindegyiket *szláv módra* egy-egy vajda vezetése alá rendelvén.

Az egykorú történeti kútfők összhangzó előadása szerint 1526 novemberben seregének száma már 15,000-re emelkedett s a fegyverviselésre pontosan begyakorolt néphad értékét emelte az a még fontosabb katonai tényező, hogy a vallásos rajongás által fanatizált martalócz had vakon követte a vezért — «a prófétát», a kit az ég küldöttének tartott.

Iván czár érezvén azt, hogy a sereg ragaszkodását maga iránt leginkább a harcz és zsákmányszerzés által biztosíthatja, azért még 1526 novemberben — János király koronázása után azonnal engedélyt kért, hogy a már kiélt Bácsmegyéből a «német párt» jelöltjenek, Ferdinánd osztrák herczeg tartományába, a gazdag Ausztria megdúlására betörhessen.[1]) Erre a rablás és zsákmányolási vágy Iván vajdáit és kalandorjait is egyaránt ösztönözte.

Azonban János király — ámbár *Radics Bosics* a dunai naszádosok kapitánya is tanácsolta, hogy az erőszakoskodó rácz hadat küldje királyi vetélytársa országára, még sem adott engedélyt a pusztító és kétes eredményű hadművelet végrehajtására, hanem újból meghagyta Ivánnak, hogy Bácsmegyében maradjon s az őrzésére bízott véghelyeket ne hagyja védelem nélkül.

Ámde Iván seregének éltető eleme a rablás volt, és jól tudta Iván czár, hogy csakis úgy bilincselheti magához kalandorjainak ragaszkodását, ha dulásaiknak gátat nem vet. Igy azután Iván czár maga lett a gondjára bízott országrésznek még a töröknél is barbárabb ellenségévé. A Tisza és Maros mindkét partján elszedte a nemesek kúriáit, a földesurakat birtokaikról elűzte és azokat a rácz főnököknek osztotta ki donatióba. Az utazó kereskedőket kifosztogatta,[2]) *Kecskemét, Halas* s a Szabadkával szomszédos

[1]) Szerémi: 144. l.

[2]) Istvánffy: u. o. I. 166.

városokat is minduntalan zaklatta, sőt még a Duna-Tisza közötti jász-kunok birtokait is megdúlta.[1])

Kétségtelen, hogy Iván czár már ez időben lefoglalta népe számára Szeged városnak Szabadkával határos külső birtokait és kún-pusztáit s a szegedi polgárok tanyáit szláv parasztok szállották meg. *Ezek voltak az első ráczok a szegedi földön.*

Az ilyen hatalmaskodások miatt a Duna-Tisza és Maros mentében napi renden voltak a villongások és vérengzések a magyarok és szlávok között. A birtokaikból kizaklatott nemesek, a kifosztott községek birái s a szegedi tanács küldöttei minduntalan panaszra mentek Budára János királyhoz.

Azonban János király udvari káplánja és történetírója, a kameniczi szerb születésű *Szerémi György* a panasztevő nemesek és szegedi küldöttek ellenében a ráczokat pártfogásába vette, Iván czár pedig küldöttei által a királyt minduntalan rendíthetlen hűségéről biztosította, mire a gyönge uralkodó Ivánnak fogta pártját, megdícsérvén őt hűségéért és szelíden figyelmeztette, hogy hagyjon föl az erőszakkal; a károsultakat pedig — a mint tudta — megnyugtatta.

Ámde Enyingi Török Bálint — a hatalmas olygarcha — a ki már 1526 őszén titokban Ferdinánd pártjára szegődött, a gyülevész szláv martalóczoknak ősei hajlékában — szabadkai várában — a fogoly nemes asszonyokon és leányokon véghez vitt erkölcstelen kicsapongásait tovább tűrni nem tudván, *1526 november hóban* a saját és szövetségesének *Alsó-lindvai Bánffy Jakab* harczképzett vértes lovagjaival elindúlt *Szigetvárról*, hogy várából a czárt hirtelen rajtaütéssel kiűzze.

Azonban ezen csapást János király elhárította szövetségese fejéről, elég korán tudatván a czárral, hogy Török Bálint, ki a Pécsett tartott nagyobb pihenő után Bátaszéknél hirtelen átkelt a Dunán, gyors támadással szándékozik rátörni. Így azután Iván sokkal számosabb csapataival készen várta a támadást. Török Bálint a hadra kelt nagyobb számú rácz sereget látva, habozni kezdett, de már a visszavonulásra nem volt idő. A ráczok heves támadással törtek a magyarokra és Enyingi Török Bálint maga is

[1]) V. ö. Gyárfás István: A jászkunok története. III. 386. és köv. ll.

alig menekült meg a véres lovascsatából, melyben pánczélos vitézeinek egész csapata oda veszett.[1])

A czár pedig ezután az eddig háborítatlanúl maradt *Temesvár* környékét fosztotta ki és *Csáky László* várát *Csomát* megszállotta és kirabolta. Most a temesmegyei nemes urak vették fel a harczot ellene 300 lovassal és jól fegyverzett zsoldosokból álló csapattal.

Az összecsapás a Maros mellett, *Csanád* átellenében az *apáti* (ma: Apátfalva) átkelőnél történt s a véres csatában a vitéz lovagok hosszú viaskodás után elhullottak, magát Csáky Lászlót is levágta a túlnyomó sz mú gyülevész had.

A míg a czár az apáti győzelem után a temesi és torontáli nemesek kastélyait dúlta, Török Bálint a czár távollétét fölhasználva, *1527 januárjában* sikerrel intézett éjjeli támadással Szabadkát, melyben a czár csak gyönge őrséget hagyott, visszafoglalta. A várban talált ráczokat kardra hányatta, a munkára hajtott földnépével pedig a várat gyorsan megerősíttette s a védelemre erősen berendezte.[2])

Azonban Iván nem kisértette meg Szabadka visszavételét, egyrészt mivel Bácsmegyét a szláv paraszthad a négy havi garázdálkodás alatt teljesen kiélte, másrészt mivel maga Iván is érezte, hogy Szabadka fekvésénél fogva alkalmatlan arra, hogy az alapítandó önálló ráczország hadászati alappontja legyen.

Tehát másik «székhely» után nézett. Azonban a jól védett és hatalmas erődítményekkel fölszerelt *Temesvár* nem volt megközelíthető; *Csanád* megerősített püspöki város lévén, a görög-keleti hiten levő ráczok mozgalmától távol tartotta magát és ámbár a csanádi püspök is elveszett a mohácsi csatában, azért a püspökség várnagy-tiszttartói az erősséget jól védett állapotban tartották. *Arad* város pedig még ekkor kerítetlen hely volt és ezen védtelen fekvésén kívül már csak azért nem vehette Iván számításba, mert a természetes fekvésök által is erős *lippai*, *solymosi* és *világosi* várak őrségeinek, illetve azok támadásainak ki volt téve. Másrészt a Duna-Tisza között fekvő *Kalocsán*, a mit

[1]) Szerémi: u. o. 155.

[2]) V. ö. u. o. 156—157. ll.

különben a törökök szintén teljesen feldúltak, azért nem lett volna Iványnak nyugalmas otthona, mivel ott a Szabadkán tanyázó Török Bálint s a pécsi püspökség provisorjainak támadásától nem lehetett volna biztosságban, annál inkább, mert a püspök lovag-tisztjei Török Bálinttal, kinek még Szigetvár és Somogymegye fegyveres ereje is rendelkezésre állott, már eddig is kezet fogtak Iván megrontására.

Így azután a Szabadkáról kiszorult Iván választása Szeged városra esett; ez ugyan a török okozta pusztulásból még föl sem épült, azonban a czár — úgy látszik — a város hadászati fontosságát is számításba vette és meggyőződött a felől, hogy Szeged város az akkori viszonyok között — még romjaiban is — a Tisza vonalának egyedül képezi hadászati középpontját, a mely kiváltképen akkor, ha a város lerombolt erődítményeit újból építteti, nemcsak seregének nyujtand biztos menedéket, hanem a már ezen időben összeszedett tiszai hajókból szervezett *naszádos seregének* a folyó mentében egyedül lesz biztos hadi kikötője.

Kétségtelen, hogy ezen hadászati indokok vezették Iván czárt, midőn Szabadka elvesztése után Szegedet szemelte ki székvárosául és annak kézrekerítése czéljából gyülevész hadaival a védtelen városra tört. Azonban Szeged elszánt polgárai — mint Verancsics egykorú történetíró előadásából kitűnik — nem hittek a «próféta» isteni küldetésében s a város erélyes védelmezését megkisértették. Iván túlnyomó erejével szemben a hősi védelem hasztalan vala; a vérszomjas szláv csőcselék erőszakkal a városba hatolt, hol kiméletlenül rabolt, gyilkolt s «a várost kegyetlenül megdulá» vala.[1])

Iván *1527 február* havában már Szegeden tartotta székhelyét; *Szilágyi László* szegedi gróf magas kőkerítéssel védett palotájában ütötte föl czári rezidenciáját, udvarmestere, kincstartója és udvari személyzete pedig *Sárszegi István* néhai királyi sókamarás, továbbá a *Székcsői, Thúz, Pákosi* és más nemes családoknak még mindig leégve álló kúriáiba ültek be.

Így lett tehát Szeged város rövid időre a szlávok területi egyesülésére irányuló aspiratióinak színhelyévé, valamint a délvidéki magyarság ellen indított irtó háborújoknak hadmíveleti

[1]) Verancsics: III. 26. Gyárfás István: i. m. III. 386—387. ll.

alapjává. Iván ezután Szegeden összpontosította martalócz hadait és itt vonta össze naszádosait. Ámbár a források nem említik, de mivel az akkori hadászati rendszerben a védhető erősségek fontos tényezők valának, azért igen hihető, hogy Iván a törökök által romba döntött királyi vár védőműveit hevenyében helyreállíttatta s a palánkkal együtt berendezte a védelemre.

Erre mutat az is, hogy Török Bálint, a ki Szabadkán mintegy négy-öt hónapon keresztül készült arra, hogy Szegedet is jól megválasztott kedvező időpontban hirtelen meglepetéssel visszafoglalja, jólehet Iván seregének zömével egyik-másik hadi vállalatra gyakran eltávozott székhelyéről, még sem merte a város visszavételére szándékba vett támadást végrehajtani, hanem azt épen azért halogatta, mivel Iván a város védelméről kellőleg gondoskodott.

A «székhely» tehát biztosítva volt — a czár pedig vér és fosztogatás után vágyó hadainak új zsákmány után látott.

Iván 1527 tavaszán Szegedről a Maros mentében megindulva, *Arad és Zaránd* megyékben is kiirtotta a nemességet, nem kiméivén a nőket és leányokat sem. Vérben és lángban állott a két megye; a míg a nemesek családjaikért küzdve, vérezve elhullottak, a «nagy-asszonyok» a világosi és solymosi várakba menekültek, ott gyászolták övéik halálát.[1])

Iván czár a Maros mentében is a nemesi birtokokat, melyeknek urait kiölte, a szláv parasztok között osztotta ki.

Az erélytelen János király mindent elnézett kalandor hűbéresének és szem-hunyással akarta őt hűségben tartani — a Ferdinánd pártjára állástól elvonni. Azonban a parvenu kétes értékű szövetségesnek bizonyult, kinek törekvése nyiltan arra irányult, hogy az ország alsó részeiben a szláv népelemet a magyarság rovására oly módon juttassa uralomra, hogy a földbirtokot a magyar nemesség kipusztítása után szlávokkal népesíti be. Ez alkalommal nemcsak Szeged, hanem egész Dél-Magyarország azon veszélyben forgott, hogy — ha Iván eszmeit keresztül viheti — az uralkodó magyar faj kezéből a szlávság kicsavarja a hegemoniát.

[1]) Szerémi: i. m. 147. l. Dr. Márki Sándor: Arad története I. 507—508. ll.

A megpróbáltatásnak súlyos napjait élte ezen időben Szeged hazafias népe; az alföldi magyarság hajdan erős tűzhelye, most, midőn a török háború okozta sebeiből ki sem épülhetett, annak volt kitéve, hogy ha a rácz megszállás állandóvá válik, a minden időben erős fajszeretettől áthatott nemzeti jelleme áldozatúl esik a szláv befolyásnak.

II.

E közben Ferdinánd és Szapolyay János 1527 június 15-ig tartó fegyverszünetet kötöttek azon czélból, hogy a béke megkötése felöl tanácskozzanak. Azonban Ferdinánd békülési szándéka nem volt őszinte, hanem csak időt akart nyerni, mely alatt a János király ellen indítandó támadó hadjáratra seregeit felkészíthesse. Egyszersmind vesztegetés és birtokadományozási igéretek által János királynak azon párthíveit pártjára csábítani iparkodott, a kikre ügynöke *Podvinnyai Tamás* felhívta figyelmét.[1])

A megvásárlandók között volt Iván czár is. Ferdinánd az 1527 február elején Pozsonyban tartózkodó *Báthory István* nádorhoz intézett levelében tanácsot kért, hogy a *fekete embert* mi módon lehetne a Habsburg-párt részére megnyerni;[2]) a nádor válasza azonban még eddig ismeretlen.

Ferdinánd ezután Cserni Ivánnak személyesen levelet írt és azt nagy sok ajándékkal bizalmas udvari emberére, *Hoberdanecz János*-ra bizta, hogy Iván czár kezébe Szegedre juttassa el.

De Ferdinánd küldötte, Hoberdanecz János — Szerémi előadása szerint — nem mervén magát a czárhoz való menet veszélyének kitenni, egyelőre Pécsre utazott és onnan *február első felében Botos Márton* kereskedőt küldötte Iván czárhoz Szegedre, Ferdinánd levelével és gazdag ajándékával: 5000 aranynyal, 500 darab ruhakelmével és 5 török harczi ménnel. Botos Márton ügyesen megfelelt veszélyes küldetésének; Ivánnak a fényes

[1]) Szmolka: i. m. Századok 1883. évf. 16.

[2]) Ferdinánd levele a bécsi cs. és kir. titkos levéltárban. Századok: u. o.

ajándékkal együtt kézbesítette Ferdinánd levelét, melyben a czárnak igérte, hogy őt a ráczok despotájává teszi, továbbá mind azon várakat és uradalmakat neki adja, a melyeket hajdan *Brankovics György* szerb fejedelem Magyarországon Zsigmond királytól nyert. Végül Ferdinánd levelében Iván czárt a János királytól való elpártolásra bátorította. Szapolyaytól, a szepesi gróftól, mit se tartson — mondá — mert ő épen most állítja ellene hadi lábra seregeit.[1])

Iván czár az osztrák herczeg támogatásával a független szerb despotaság megalapításához elérkezettnek hivén az időt, örömmel fogadta Ferdinánd ajánlatát. A küldött aranynyal mindenekelőtt udvari tisztjeit és vajdáit gazdagon megajándékozta, a színes posztószöveteket pedig a keleties tarka-barka ruhát kedvelő emberei között kiosztotta és vajdáival együtt Botos Márton utján hűséget esküdött Ferdinándnak.

Mielőtt Botos Márton Pécsre visszaindúlt volna, bizalmasan figyelmeztette Ivánt, hogy a már titokban szintén Ferdinánd pártjára állott Török Bálinttal békességben éljen, mire Iván meghagyta Botosnak, hogy Szabadkán nevében üdvözölje Török Bálintot, minthogy pedig most már mind a ketten egy urat szolgálnak, azért nevében ajánljon neki békét és testvéries szeretetet. Azonban a bosszúszomjas olygarcha a rácz paraszt iránt, a ki ősei várát kirabolta és őt csufosan megverte, engesztelhetlen maradt; Iván béke-ajánlatára fenyegetésekkel válaszolt: «A rácz kutya még az ő keze által hal meg».[2])

Botos Márton, mint Iván követe, Hoberdanecz Jánossal együtt Pozsonyban II. Lajos özvegyénél, Mária királynénál jelentést tett «diplomatiai küldetése» eredményéről; onnan pedig Bécsbe ment Iván hódolatát személyesen bejelentendő. Miután pedig Ivánnak serege még eddig tűzérséggel nem volt ellátva, azért a czár megbízásából a rácz sereg részére néhány tábori ágyút és tűzéreket kért.

Mária királyné *február 14-én* azt írta testvérének Ferdinándnak, miszerint a «fekete ember» megesküdött, hogy Ferdinándtól soha el nem pártol. Ivánnak nagy hasznát lehet venni, mivel már

[1]) Szerémi: u. o. 157—158. ll.
[2]) U. o. 158. l.

most is 15,000 embere embere van és *naponként még többen gyűlnek hozzá;* ilyen segítséget bajos volna bármelyik keresztény uralkodótól nyerniök. Azonban a «fekete embert» mindenek előtt erősen intse meg, *hogy jövőben a nemeseken való kegyetlenkedéstől magát és övéit tartóztassa, ne hogy azok e miatt Ferdinándnak ellenségivé váljanak.*[1])

Ezen időtől kezdve Ferdinánd követei gyakran fölkeresték Ivánt Szegeden czári rezidenciájában s kisebb-nagyobb ajándékkal és igéretekkel halmozták el őt.

Ferdinánd udvari embere, Hoberdanecz János, *1527 márcziusban* Szegedre érkezett azon utasítással, hogy mint teljhatalmú királybiztos Iván udvarában tartózkodjék. Ezután Ferdinánd az ő utján és közvetitésével érintkezett a czárral. Másrészt az osztrák ügyvivőnek arra nézve is egyenes utasítása volt, *hogy Ivánt a nemesek és lakosok zsarolásától visszatartsa,* nehogy azokat ily módon Ferdinánd ügyétől elidegenítse.

Iván rövid időre fel is hagyott a nemesek kínzásával, s a török végekre fordította figyelmét, a honnan egyébként gazdag hadi zsákmányt remélt. E czélból *április első felében* a Duna mellett fekvő *Újlak* s a törökök által megszállva tartott *szerémségi* várak visszavételét vette tervbe. Szegeden nagyszabású hadi készületekbe fogott, Ferdinándtól ismételve ágyúkat és tűzéreket kért.[2])

Azonban Ferdinánd *április 16-án* arról értesité a czárt, hogy ámbár hűségi hódolatát örömmel vette, mindazonáltal kérelmét most sem teljesítheti; Ferdinánd nyilván attól tartott — még pedig teljes joggal — hogy a czár az ágyúkat nem a törökök, hanem a főurak várai ellen használja föl. Egyszersmind azon utasítást adta Ivánnak, hogy addig, a míg ő seregével Magyarországba érkezik — tartózkodjék a török ellen indítandó támadó hadjárattól és e helyett az ország azon területének védel-

[1]) Mária királyné levele Ferdinándhoz Pozsonyból, 1527 febr. 14-ről, a bécsi cs. és kir. titkos levéltárban. Kivonatosan közölve Századok: 1883. évfoly. 18. l. jegyzet.

[2]) Mária királyné levele Ferdinándhoz 1527 április 13-ról. Tört. Tár. 1885. évfoly. 506—507. ll.

mére szorítkozzék, a melyet II. Lajos király elhunyta óta a törökök ellen saját erejével megtartott. Vegye pártfogásába a keresztény népet és nemességet és azt tovább is oltalmazza. Ha majd — Magyarországot a szultán ellenében megvédendő — rövid idő múlva az országba érkezik, Iván seregét a magával hozandó ágyúkkal és jeles tűzérekkel fel fogja szerelni.[1])

Iván tehát tűzérség és ostromlöveg hiányában, egyelőre lemondott *Újlak* visszavételéről, azonban Szegeden összpontosított hadaival, a melyek a lakosokat szerfölött kiélték, nem vesztegelt sokáig tétlenül, mivel *április végén* hajdani hűbérurával, az elárult János királylyal támadt fegyveres conflictusa.

Kétségtelen, hogy Hoberdanecz János Szegedre érkezése és ottani húzamos tartozkodása, valamint a czár udvarába jövő-menő küldöttek fölébresztették Zákány István főbiró s a városi tanács figyelmét Iván elpártolása iránt, mit titkos jelentéseikben nem is késtek János királylyal tudatni.

Azonban János király, mielőtt az árulóval szemben a bosszú fegyveréhez nyúlt volna, a czárhoz küldött követe által megkísértette őt pártjára visszatéríteni és felhívta, hogy a vádak ellen magát a király előtt személyesen tisztázza.

Iván azonban megvetően válaszolt, hogy jólehet már *négy hónap óta* tartózkodik népével az elpusztított Bácsmegyében, ezen idő alatt János király egy tallért sem küldött számára. Ellenben Ferdinánd gazdagon elárasztja őt zsolddal és adománylevelében a hajdani szerb fejedelmek magyarországi birtokait is ráruházta. A kalandor hajdani urán csúfot teendő, a követ lábához dobott erszényben 1000 aranyat küldött János királynak, ráparancsolván a követre, hogy «ha ő királyi felségének nincs pénze — hát vigye el számára».[2])

A második követet pedig, kit a király nem sokára Iván visszahódítására gazdag ajándékkal küldött, elfogatta és parancsot adott, hogy fejét vegyék. Azonban Hoberdanecz közbelépése megmentette a követet a haláltól, a kit őrizet alá tétetett, melyből csak Ferdinánd bejövetele után szabadult ki.[3])

[1]) Ferdinánd levele Ivánhoz, 1527 április 16-ról. Tört. Tár. 1885. 508.
[2]) Szerémi: 159—160. ll.
[3]) Hoberdanecz levele Ferdinándhoz, június 4-ről. Tört. Tár. 1885. 512.

János király a nyakára nőtt martalóczfőnök megfékezésére elérkezettnek látta az időt, annál inkább, mivel a nemesek, a kiket kezdetben nem akart, utóbb pedig már nem bírt Iván erőszakoskodása ellen megvédeni, tömegesen Ferdinánd pártjához szegődtek. Parancsot adott *Perényi Péter* erdélyi vajdának, hogy szedje össze seregét és vezesse a «lázadó paraszt» ellen. Az erdélyi vajda *április végén Gyulán* fegyverre szólította a szomszéd nemességet és földnépét. A magyarság nagy lelkesedéssel fogadta a hadra kelést és a martalóczfőnök ellen intézendő hadviselés a nemzeti háború jellegét öltötte, a mennyiben Gyulán, hova a sereg gyülekezési helye ki volt tűzve, a vitézlő nemeseken kívül papok, kántorok és diákok vezetése alatt mintegy 12,000 ember gyűlt össze.

Perényi vajda hadi lábra állított seregével Gyuláról a Maroshoz vonult, majd azon átkelve, Aradtól és Fellaktól délre, az aradmegyei *Szőllős* mezővárosnál *május első napjaiban* tábort ütött.

Iván czár pedig Szegedről, honnan összevont hadaival épen a szerémségi török véghelyek ellen volt indulandó, a Maros mentében a magyar sereg elé került. Iván Szegedet eltávozása után ez alkalommal sem hagyta őrizet nélkül s a városban távollétében kincstárnoka Szubota vajda őrködött tekintélyes védőrséggel.

Iván czár hírszerző emberei által értesülvén, hogy az erdélyi vajda a rácz sereget meg akarja támadni, alkudozások által akarta a vajda figyelmét a harcztól elvonni. A magyar táborba küldött követe által azon fölhivást intézte a vajdához, hogy «jobb volna, ha Nagyságod az ellenünk gyűjtött hadi néppel velünk egyesülne és közös erővel a szerémségi vidéket szabadítanók meg a törökök kezéből».

Perényi azt vélvén, hogy a ráczok seregétől már előre megrémültek, a követet elutasító válaszszal küldte vissza urához. Erre azután Iván nyomban parancsot adott a támadásra s az azon nap harczot nem váró erdélyi vajda seregét készületlen állapotban meglepte.

A czár elővédjét harczedzett vezére, a *vén Radich*, képezte lovas csapatával, a ki midőn a magyar tábor elé ért, azonnal megfuvatta a kürtöket, megverette a dobokat és heves lovas támadással tört az ellenfélre, mire a főssereg is a második harczvonalban Iván személyes vezetése alatt gyorsan rajta ütött a készületlen magyar hadra.

A rácz sereg által meglepett erdélyi vajda még csak a harczfelállítást végezte, midőn csatavonalba fölvonuló csapataira a rácz előhad rátört. Iván a magyar harczvonal azon pontjára, hova 2000 gyalogból álló oszlop volt állítva, heves rohamot intézett, s a gyalogságot levágta, úgy hogy abból ötvennél több alig menekült meg.[1]) A szerfölött véres ütközet Perényi vajda vigyázatlan magatartása és erélytelen intézkedései folytán a magyar sereg vereségével végződött.[2])

A nemes urak közül sokan elestek és maga Perényi vajda is csak *Szeplős* nevű jó futó török szürkéjének köszönhette megmenekülését. A vidéket nem ismervén, a Jaksich-család szolgája a Maros egyik átkelőjén *Nagylakra*, *Jaksich Márkhoz* vezette, a ki mint a többi szerb főurak nem lévén hajlandó «a fekete embert uralni», titokban menhelyet adott a vajdának. Perényi innen sok viszontagság után juthatott haza — az abaújmegyei *Füzérvárába*.

Ámbár Ferdinánd minduntalan intette Ivánt, hogy övéi részéről a nemeseken és bármily rendű-rangú lakosokon erőszakoskodást el ne tűrjön, mégis a szőllősi csata után a «próféta» győzelmi mámorában az elfogott nemeseket kegyetlenül karóba vonatta. Azután a csatatérről rablóhadával a Marosvölgyön át egyenesen Erdélybe tört. Útját pusztulás és öldöklés jelölte, a kies Marosvölgyet egész *Szászvárosig* kirabolta és felégette.[3])

Erdélyből temérdek zsákmánynyal megtérvén, Ferdinánd érdekében Szapolyay János ellen az összes országrendekhez kör-

[1]) Szerémi: 163—164. ll.

[2]) Szerémi a *szőllősi* csata leírása után így szól: Et ista conflictio erat anno 1527, in mense Junii et in mense Maji, a miből következtetni lehet, hogy Ivánnak kétszer kellett rövid idő alatt Perényivel megütköznie; továbbá alább látni fogjuk, hogy a *szőllősi* csata *május első napjaiban* történt, és hogy később *június* végén, vagy *július első napjaiban* Perényi vajda Iván ellen másodízben is csatát vívott. A bécsi levéltár okirataiból ki is tűnik, hogy Perényi *kétszer* készült Iván ellen: először *május elején*, másodszor *június végén*. *Harrach Lénárd* kanczellár *Boroszlóból május 5-én* azt írja gróf Nogarollinak: «Azt a hírt hallottuk a «fekete emberről», hogy *néhány nap előtt* az erdélyi vajda kapitányainak néhány ezer emberét a *Tisza folyó közelében* levágta.» (Századok: 1883. évf. 21. l. jegyz.) Ekkor kellett történnie a szőllősi csatának.

[3]) Verancics: u. o.

levelet intézett, melyben azokat, mint igaz kereszténveket arra kérte és intette, hogy hívek legyenek Ferdinándhoz, mint Magyarország egyedüli törvényes királyhoz és természetes urához és iránta bizalommal viseltessenek.[1])

Egyszersmind az erdélyi betörés után Hoberdanecz által azon ajánlatot terjesztette Ferdinánd elé, hogy ha majd ő Buda és János király ellen az országba jövend, hajlandó saját népével segélyére vonulni. A míg azonban erre nézve a czárnak az utasítás Bécsből megérkezett, addig is előbbeni szándéka szerint a szultán kezében levő szerémségi véghelyek visszaszerzését ismét fölkarolta: serény hadi készületeket tett és seregeit szaporította. Május közepétől majd nem egész június végeig főhadi szállását nem Szegeden, hanem Temesvár mellett Csomában, Csáky László várában tartotta.[2])

Ez időben érkezett meg Hoberdanecz számára azon utasítás — a mit egyébiránt ő pendített meg Bécsben, — hogy Temesvárt minden áron Ferdinánd pártjára kell téríteni. Kétségtelen, hogy ezen időben Iván czár is czélba vette Temesvár kézrekerítését. Ezen hatalmas erősség Nándorfehérvár és Pétervárad elvesztése óta Dél-Magyarországnak valósággal kulcsa és védbástyája vala, melynek birása nélkül Iván az alsó részek állandó megtartására nem is gondolhatott. Azonban — úgy látszik — Temesvárt ostromágyuk hiányában inkább körűlzárással és kiéheztetéssel akarta hatalmába ejteni, a mi azonban hiú erölködésnek bizo-

[1]) Iván ezt a manifestumot a szőllősi csata után és *május 30-dika* előtt bocsátotta ki, mivel Mária királyné a május 31-diki, Hoberdanecz pedig a *június 4-ki* levelében (Tört. Tár, 1885. évf. 512) tesz róla említést. A fekete ember — írja Mária királyné fönti levelében — mindenfelé a templomok ajtóira tett s a szerte-szét küldött fölhívásokban fölszólította a jobbágyokat és földnépét, hogy az erdélyi vajdának (Szapolyay János) ne fizessék be a *tizedet*, mert ő azért kéri be, hogy töröknek adóba fizesse oda. Legyenek reménynyel, mert nem sokára új fejedelmök (Ferdinánd) leend, a ki megvédi őket a törökök ellen . . . . . *Gévay:* Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Oesterreich-Ungarn und der Pforte. No 51. Továbbá Iván manifestuma, közölve a Századok: 1883. évf. 22. l.

[2]) V. ö. Hoberdanecz május 26-án és június 4-én kelt leveleit. Tört. Tár, 1885. 510—512.

nyult. Portyázó különítményei a csomai táborból Lugos és Karánsebes vidékét is gyakran földúlták,[1]) mi által még jobban elidegenítette azokat az osztrák párttól.

Hoberdanecz a czárnak ezen politikátlan magatartását látva, maga személyesen látott utána Temesvár megnyerésének; Szegedről *május végén* Csomára, Iván táborába utazott. Ügyes, rábeszélő egyéniségénél fogva rövid idő mulva oda vitte a dolgot, hogy Temesvár őrsége Ferdinánd részére nyilatkozott — de az erősség kapui Iván czár előtt tovább is zárva maradtak.

Hoberdanecz csomai tartózkodása alatt a szövetséget Ferdinánd s a rácz vajdák között teljesen megszilárdította, valamint a sereg támogatását az osztrák párt számára föltétlenül biztosította. A czár beleegyezésével hadi tanácsba gyűjtötte a vajdákat és törzsfőnököket és megesküdtette őket, hogy Iván balszerencséje vagy — mitől Isten óvjon — halála esetére a ráczság Ferdinándhoz csatlakozik s az ő parancsainak mindnyájan alá vetik magukat. A ráczok viszont Hoberdanecz Jánost főkapitányukká választották s ő viszont kötelezte magát, hogy *szerencsétlenség esetére a rácz népet mind összeszedi és a király országba érkezéseig Bácsmegye valamely vidékén táborozik és újra szerencsét próbál velük.*[2])

A dolgok folyását higgadtabban vizsgáló rácz törzsfőnökök Iván győzhetetlensége iránt nem voltak úgy elvakulva, mint a köznép s a «próféta» hatalmát nem tartották megdönthetetlennek, sőt a czár isteni küldetésébe vetett hitük már annyira megingott, hogy sorsukat nem akarták tovább is Iván sorsához fűzni, hanem jövőjüket biztosítandó, Ferdinánd ügyes diplomatájával szorosabb szövetségre léptek azon czélból, hogy ha a czár elbukik, ők elkerüljék a veszedelmet.

III.

E közben a rácz hadaknak a szász földön véghez vitt pusztításairól értesült János király szégyenét s a szöllősi vesztett csata

[1]) Szmolka: i. m. 27.

[2]) Hoberdanecz levele Ferdinándhoz 1527 május 27-ről és június 4-ről Tört. Tár. 1885. 510—512. ll.

fölötti bosszúját még inkább növelte Iván újabb erőszakoskodásainak híre. Azért égett a bosszú és megtorlás vágyától. A békekötés czéljából *Olmützben* folytatott alkudozások véget értek és nyilvánossá lett, hogy Ferdinánd csak időt akar nyerni, mely alatt seregét hadilábra állíthatja és párthíveit a fegyverfogásra felkészíti. Ferdinánd az indítandó támadó háború tervét Iván ajánlata szerint aképen állapította meg, hogy ő nyugotról, Iván czár pedig keletről — mind a két részről egy időben — Buda ellen előnyomulnak; vagy legalább Iván arra ügyeljen, hogy Szapolyay János az erdélyiektől és székelyektől segítséget ne nyerhessen.

János király részint a czár iránti bosszújától ösztönöztetve, részint mivel attól tartott, hogy Ferdinándnak Buda ellen vonulása esetében, Iván czár serege őt hátban megtámadja, azért elhatározta, hogy mielőtt Ferdinánd az ország határait átlépné, hadi erejét összegyűjti és első sorban a czárral végez. Azért Perényi vajdának a másodszori támadásra parancsot adott, maga pedig, ki eddig kevés erélyt tanúsított, zsoldosokat szedett s a táborba szállított csapatokat *junius elején Mező-Turnál* összevonta.[1])

E közben Iván is újjá szervezte seregét és harczosainak számát majdnem megkétszerezte, úgy hogy serege már körűlbelűl 30,000 emberre rugott.[2]) Hoberdanecz *junius 4-én* a csomai főhadi szállásról azt irta Ferdinándnak, hogy Ivánnak nagy számban van válogatott hadi népe, melylyel úgy Felségednek, mint a magyar királyságnak kitünő szolgálatot tehet. Iván most is, Hoberdanecz útján, újonnan alakított csapatai számára, a melyek *Chelnik Radoszláv* vajda vezénylete alatt állottak, 1000 mellvértet sisakkal, fegyvereket, kürtösöket, dobosokat és a boldogságos szűz képével ékesített zászlót is kért.[3])

[1]) Hoberdanecz levele u. o.

[2]) Mária királyné *május 30-án* azt írja Ferdinándnak, hogy Móré László szolgája azt mondta neki, hogy a «fekete embernek» körűl belől 30,000 embere van. Gévay: u. o. No. 41.

[3]) A felsoroltakon kívül még vörös posztót udvari személyzete és testőrei egyenruhájához, saját személyére dísz-öltönyöket, katonáinak pedig zsoldot, Cselnik részére fegyvereket stb. is kért. Hoberdanecz levele *junius 4-ről* u. o. Ferdinánd *junius 23-án* Hoberdaneczhez intézett levelében azt válaszolta, hogy a kért tárgyakat külön követ, *Reichenstorffer György* fogja majd elvinni. Tört. Tár, 1885. 514.

Ferdinánd *junius 23-án* Ivánhoz küldötte titkárját, *Reichenstorffer Györgyöt*, a kitől nemcsak a kért hadi szereket küldte el, hanem Hoberdanecznek *junius 23-án* kelt levelet is küldött, melyben meghagyta a királybiztosnak, hogy a János király ellen indítandó támadó hadviselésben a következő hadi utasítást adja Ivánnak:

Minthogy Ferdinánd Szapolyay Jánosnak nyugatról való megtámadására eléggé fel van készülve, de ha netalán — midőn ő Buda ellen vonúl — a törökök, erdélyiek, székelyek és oláhok meg akarnák támadni és hogy e miatt seregét meg ne kelljen osztania, *azért Iván egyelőre ne vonuljon Buda ellen, hanem maradjon az ország alsó részeiben.* Minthogy pedig az a hír, hogy mihelyt ő (Ferdinánd) a magyar határt átlépi, a János királyt pártfogoló pétervváradi és újlaki pasák azonnal az osztrák seregre törnek, *azért hadait ossza meg* és egyik seregével a végbeli törökök magatartását kísérje éber figyelemmel, a másik seregével pedig — ha az erdélyiek és székelyek netalán Ferdinánd ellen fölkelni akarnának, azokat tartsa vissza, hogy a szepesi gróf (Szapolyay) seregének erősítésére ne vonúlhassanak.[1])

Azonban Iván czár az Erdélybe intézendő ezen betörést, melynek czélja az erdélyi három nemzet hadi erejének lekötése és működésének megbénítása lett volna, már nem hajthatta végre, mert alig hogy a fenti utasítást hozó hadi követ megérkezett, a czár a felől kapott hírt, hogy Perényi vajda másod ízben is ellene indúlt.

Iván czár ilyen viszonyok között azt hitte, hogy helyesen cselekszik, ha a Bécsből nyert hadműveleti utasításhoz tartja magát és hadait egyrészt a duna-melléki pasák részéről jöhető támadás visszautasítására, másrészt az ellene vonuló erdélyi vajdával vívandó küzdelemre megosztotta. Ezenkívül azt tartotta, hogy székhelyének, Szeged városnak, biztosítására is kell erősebb csapattestet hátra hagynia. Ily módon hadi erejét három seregbe osztotta be s az egymást nem támogató seregeknek külön-külön megjelölte a maga működési körét.

Ámde a haderő ilyetén megosztása és szétforgácsolása súlyos hadászati hiba volt és Ivánra nézve majdnem végzetessé vált, mi-

[1]) Ferdinánd levele Hoberdaneczhez junius 23-ról. Tört. Tár. 1885. 513—514.

vel a János király vezérével vívott második ütközet a czárra nézve nem volt szerencsés.

E második csatáról a magyar történetírók -- az itten kevésbbé világos Istvánffyn kívül hallgatnak — de annál többet beszélnek Ferdinánd egykorú levelei.

Úgy látszik Perényi Péter ez alkalommal már Iványnak hadműveleti alapját, Szeged várost akarta megtámadni és hadi tervébe kétségtelenül Szegednek visszavétele is fel volt véve, oly módon, hogy Iván hadait nyilt csatában leveri s a győzelem kivívása után gyorsan Szeged megszállására indúl.

A vajda ez alkalommal serényebben támadott és egészen Szeged közelébe vonult. A második ütközetben — mely Istvánffy szerint *Szegedhez nem messze valamelyik sík mezőn*[1]) — junius utolsó napjaiban — történt, Perényi sokkal erélyesebben vezette a támadást és a magyar lovasság hevesen összecsapott Iván gyalogjaival, de végre is a magyar seregnek öldöklő véres harcz után vissza kellett vonulnia.

De Ivánnak ez drága győzelem volt. A rácz gyalogok nagy részét Perényi harczképzett lovassága legázolta és levágta.[2]) A czár nem ok nélkül sürgette Ferdinándnál az ágyúk és tűzérek küldését; e súlyos veszteséget a tűzérség hiánya okozta.

Az ütközet erkölcsi következményei a czárra nézve még súlyosabbak voltak. Az Ivánhoz babonás félelemmel ragaszkodó néphadnak a «próféta» győzhetlenségébe vetett hite-reménye megingott s az első súlyosabb veszteség után gyülevész csapatain erőt vett a csüggedés, úgy hogy Ferdinánd, ügyvivőjének a csata lefolyásáról írt jelentését olvasva, a rácz sereg teljes felbomlásától kezdett tartani.

Épen azért Ferdinánd *julius első felében* sűrűn intézte bátorító és vígasztaló leveleit Iván czárhoz.

[1]) Istvánffy: u. o.

[2]) A második csata a czár és az erdélyi vajda között *junius utolsó* napjaiban történhetett, mert Ferdinánd *julius 3-án* kelt levelében azt írja Hoberdanecznek, hogy «a czárt legközelebb ért megveretése miatt vígasztalja meg és a balsorsban erősítse meg, *ne hogy a miatt seregét elbocsássa* vagy bátorságát elveszítse». Tört. Tár, 1885. 516—517.

Azon körülményt — irja Ivánnak a *julius 7- és 9-én* kelt leveleiben — hogy *a seregében levő gyalogságot* Perényi Péter *levágta,* kevésbe veszi, mert meg van győződve, hogy annak annál inkább sem leszen rossz következménye, mivel ő (Ferdinánd) már seregeit összevonta, hadi lábra állította és magyarországi hadjáratát már megkezdette. Nem fogja Ivánt elhagyni, hanem neki minden körülmények között segítségére leend. Az ellenséget elvonja tőle és János király, a helyett hogy támadólag föllépjen, kénytelen lesz a védelemről gondoskodni.[1])

Iván czár bátorsága-vesztett seregében most már csupán Ferdinánd igéretei és Hoberdanecz bátorító szavai tartották a lelket, a kit Ferdinánd több ízben utasított, hogy a vereség fölött elbúsult czárt vigasztalja és «a balsorsban erősítse meg» ; vigyázzon, hogy a félig-meddig demoralizált rácz sereg szét ne oszoljon.[2])

Utóbb a czár megkeményíté lelkét és erősen bízott, hogy egy újabb összecsapásnál helyre hozza a hibát. Bátorságát annál inkább visszanyerte, mivel Ferdinánd *julius 16-án* már *Dévényt* és *Pozsonyt* elfoglalta s tudatta Ivánnal, hogy nemsokára Buda alá érkezik.

Ferdinánd a magyar korona megszerzése czéljából viselendő háborúban kiváló szerepet szánt Iván czárnak és seregének. Az Ivánnak *julius 16-án* küldött hadi utasítás szerint a rácz sereg feladata az lett volna, hogy egyrészt a határszéleket a törökök ellen biztosítsa, másrészt Szegedről kiindulva, János király hadra kelő csapatait még a szervezkedés mozzanatában űzze szét, a Tisza-Duna között útjában talált népet Ferdinánd részére hódoltassa meg és Iván, seregének ezen nagyobbik részével, haladéktalanúl Buda ellen vonuljon. Mindebben azonban, a mennyire lehet, *minden kegyetlenkedéstől és vérengzéstől tartózkodjék.*

Ferdinánd ugyanezen időben szintén Buda ellen vonul. Egyszersmind különösen lelkére kötötte Ivánnak, *hogy naszádos hadát is késedelem nélkül személyesen Buda alá vigye,* mert az ő

[1]) Ferdinánd julius 7 és 9-én kelt levelei. Tört. Tár. 1885. 517—518, 726—727. l.

[2]) V. ö. Ferdinánd julius 3-án kelt levelét. U. o.

hajóhadát az ellenség megakadályozta abban, hogy Budára leevezhessen.[1])

Ferdinánd hadműveleti terve helyesen volt megállapítva, s ha oly ép ügyesen hajtatik végre, mint a hogy kigondolva volt, egy hónappal előbb hatalmába adta volna Budát Ferdinándnak. E hadműveleti tervben jelentékeny tényezőt képezett Iván czár serege és naszádos hada, a melyek (mint *keleti hadsereg*) a Buda ellen intézendő combinált támadás végrehajtásában — a nyugotról előnyomuló osztrák sereggel egyidejűleg — hivatva voltak a főváros elfoglalását jelentékenyen elősegíteni.

Ámde az ügyesen kigondolt tervezet keresztül vitele már a támadás kezdetén megakadt, mert Iván czárnak az eléje tűzött feladat végrehajtására már nem volt elég ideje. A czárnak a Bécsből nyert hadműveleti utasítás értelmében a bácsi, temesi és torontáli telepekről csapatait ismét Szegeden kellett volna összevonnia, azonban János király elég korán átlátva a Buda ellen tervbe vett összpontosított támadás czélzatát, *Nagyváradról* a harmadik sereget is Iván ellen indította.

Ehhez hozzá járult, hogy Ferdinánd, az Iránnak tett igéret szerint, Pozsonyból julius 16. után nem indíthatta meg azonnal seregeit, mert az osztrák párton levő magyar főurak, a kik seregének erősítésére csapataikkal hozzá voltak csatlakozandók, egyre késtek a táborába gyülekezéssel.[2]) Ferdinánd serege tehát az előnyomulásban már a határszélen megakadt és egész *julius 25-ig* a *pozsonyi* és *dévényi* táborokban vesztegelt. Ferdinánd csak *julius 25-én* lépte át az ország határait és épen Iván legyőzése napján

[1]) Ferdinánd julius 16-án kelt levele Iván czárhoz. Tört. Tár. 1885. 726—727. l. Ferdinánd négy nap mulva — *julius 20-án* — levelében ismét megsürgette Ivánt, hogy ő is tüstént induljon föl Budára, hogy a *szepesi grófot* (Szapolyay) két felől közbe szoríthassák. Sőt a naszádosokat is, ha még eddig föl nem eveztek volna, vigye magával. U. o.

[2]) V. ö. Ferdinándnak *julius 20-án* Iványhoz és Hoberdaneczhez írt leveleit. U. o. Ferdinánd ezen a napon még *Bécsben* írt levelében tudatja Iránnal, hogy *jövetelét eddig leginkább a magyar főurak huza-vonája és lassú gyülekezése késleltette*, de már holnap (julius 21-én) kitünően felszerelt csapataival Magyarországba indul. (Tört. Tár, 1885. 727. l.) Ezen levelét azonban Iván czár már aligha kapta meg!

érkezett *Köpcsénybe.*[1]) Késedelme végzetes volt Iván sorsára, ez okozta veszedelmét.

Ilyen módon ugyanis János király időt nyert és minde nek előtt az áruló ráczfőnökkel akart végezni, hogy azután — mint ekkor remélte — teljes hadi erejével vetélytársa ellen fordúlhasson.

A czárral szemben vesztett csaták után János király nem bízott többé Perényi Péter hadvezéri képességében, hanem a hadászatban kitünően jártas *Czibak Imrét,* a váradi püspökség kormányzóját, bízta meg, hogy végezzen a czárral.

Czibak Imre kiváló seregszervező és ügyes vezér volt; parancsnoksága alatt állottak a váradi püspökség lovag-tiszttartói és harczedzett bandériumai s a király felhatalmazása folytán rendelkezett a török határszéli véghelyek őrségeivel is. Mindenekelőtt újabb támadásra szólította föl a szomszéd vármegyék nemesi seregeit és azokat *Nagyváradon* összegyűjtve saját bandériumaival egyesítette. Egyszersmind hadra hivó parancsokat küldött a *kőrösbányai* oláh nemesekhez, a *lugosi* és *karánsebesi* bánokhoz, hogy a sereg összpontosítása *Aradnál* leszen, oda gyűljenek elébe, hogy egyesült erővel üssenek rajta a gyülölt ráczokon.

Czibak Imre *julius* második felében Arad alatt a Maros partján tábort ütött és bevárta, míg a fegyver alá hívott hadi nép összegyűlt.[2]) Csakhamar tekintélyes had sereglett össze, melyben túlnyomó számban voltak az Iván czár martalóczaitól sokat szenvedett megyék nemesei. Csupán a karánsebesiek késtek a táborba vonulással, mivel — úgy látszik — a Temesvár és Csoma környékén ez idő szerint már szintén fegyverkező rácz vajdák akadályozták őket a főseregbez való csatlakozásban.

A magyar sereg erősen harczias hangulatban volt, a ráczokon veendő olthatlan bosszúvágy tüzelte a vitézeket. Czibak a sereg bosszúszomját és gyülöletét a ráczok iránt heves, bosszúra ingerlő beszédei által még inkább fokozta. «Valami jövevény vetődött hazánkba — szólt a vezér bajtársaihoz — nem tudjuk hová való, de azt tudjuk, hogy kirabolta sok nemesnek a jószágát és

[1]) Istvánffy: u. o. I. 164. l.
[2]) Szerémi: 166.

elhurczolta, hogy meggyalázza feleségeiket és leányaikat.» «Inkább Nagyságoddal haljunk — dörögte a bosszúvágyó magyarság — minthogy ilyesmit még tovább is eltűrjünk.»[1])

Czibak Imre ezután kétségtelenül a temesi és torontáli szláv telepek ellen akart vonulni, hogy a vajdák csapatait, mielőtt azok összegyülekeztek volna, külön-külön verje szét. *Július 22-én* éjnek idején[2]) átszállítá seregét a Maros egyik gázlóján a másik partra és egyelőre a *sződi* mezőn ütött tábort,[3]) mivel szándéka vala, hogy ott még a karánsebesi nemesek megérkezését is bevárja.

E közben a Czibak Imre hadi készületeiről elég korán értesült Iván czár is parancsot adott a vajdáknak a gyors gyülekezésre, miután pedig a Perényivel vívott második csatában annyit okult, hogy a hadviselésben az erők megosztása veszélyes eljárás, azért most még a *Szegeden őrségül tartott csapatait is magával vitte* a táborba.

Szeged polgárai pedig szorongva várták a hadjárat eredményét; mit hoz az számukra: szabadulást-e, vagy további rácz elnyomatást? A hazafias Zákány István minden előkészületet megtett arra nézve, hogy a netalán legyőzötten visszaérkező martalócz-főnököt többé a városba be nem ereszti.

Iván pedig gyorsan közelgett végzete: a bukás felé. Azon reményben sietett Czibak serege elé, hogy azt is készületlenül meglepi, mint első ízben Perényit a szőlősi csatában, és *július 23-án* már a sződi mezőn szemben állott Czibak táborával. Ámde a magyar vezér türelmesen várakozott a karánsebesi bán hadaira és nem engedte meg, hogy vitézei kimozdúljanak megerősített táborából.

Harmad napig állottak úgy szemben, midőn végre *július 25-én* reggel a látóhatáron feltüntek a karánsebesiek érkező segélycsapatai.

Iván meg akarta akadályozni a két sereg egyesülését és gyors támadásra szánta el magát. Czibak is elérkezettnek látta a kellő

[1]) Szerémi: u. o.

[2]) Dr. Márki Sándor: Arad története, I. 509.

[3]) Szerémi: 167. Verancsics (III. 26) szerint a *sződfalvi* mezőn. *Sződ* Arad és Lippa között palánk volt a Maros balpartján.

pillanatot a csatára, gyorsan megnyittatta a szekértábor kapuit és először a lovasság fejlődött fel a harczra, azután pedig a gyalogság bontakozott ki. Iván az első harczvonalban küzdő lovasságra heves arcztámadással tört rá, alvezérei a második harczvonalban álló gyalogokra pedig átkaroló támadást intéztek, ugyanakkor a Maros rekettyés partjairól a már előbb megkerülés czéljából kiküldött rácz különítmény a gyalogságot hátba fogta.

A combinált támadás úgylátszott, hogy sikerül s a magyarok már-már veszve voltak, ember ember ellen küzdött, midőn dél felé a karánsebesiek is a csatatérre érkeztek. Ekkor a segélyül jövő karánsebesi lovas dandár erős rohama a magyarok javára döntötte el az ütközet sorsát; a ráczok sorai meginogtak, és sokan elhullottak a kettős támadás alatt.

A csatatér szláv holtakkal volt borítva, a czár vörösruhás testőrei is leölettek, sőt maga a «próféta» is megsebesült és menekülése jeladás volt övéinek a futásra. Csak kevesed magával juthatott át az üldözők elől a Maros jobb partjára, seregének jó része levágatott, a többi része szétszóratott és menekült.

A magyar sereg a teljes erőmegfeszítéssel vívott harczban sokkal jobban kimerült, hogy sem a legyőzött és menekülő rácz csapatokat erélyesen üldözhette volna.[1])

Iván a hadi szerencset újból megkisérlendő, mindenek előtt szétszórt seregének maradványaiból valamennyit összegyűjtött és életben maradt vajdáival székhelyének, Szeged városnak visszavételére indult.

Istvánffy kétségtelenül tévedésben volt, midőn azt írta, hogy a legyőzött czár egy éjjel azért nyomúlt be Szegedre, hogy Zákány István gazdag kereskedő házát kirabolja.[2])

Nem rablás és nem zsákmánylás volt a tulajdonképeni indok, a mi a bukott kalandort ismét Szeged alá vitte, hanem a végső szükség: a teljes legyőzetés elkerülése és azon remény, hogy hátha sikerül székhelyének visszafoglalása után azt, a mi még hatalmából megmenthető — megmenteni.

Egyébiránt most már számára a menekülésnek csak is Szeged felé volt nyitva az útja.

[1]) Szerémi: u. o.

[2]) Istvánffy: u. o. I. 167.

Török földre — ha akart volna is — a János király részén álló belgrádi, titeli, péterváradi és újlaki pasák éber őrködése miatt ba os lett volna menekülnie. Temesvár őrsége, miután a temesi főispán, Török Bálint titokban Ferdinandnak hűséget esküdött, épen az ő intentiói folytán még június elején Hoberdanecz útján Ferdinánd részére nyilatkozott ugyan, de a gyűlölt kalandornak mind halálig ellensége vala és e miatt *Temesvárban* sem vonhatta volna meg magát. *Aradnál* Czibak Imre, *Szabadkánál* pedig Török Bálint állott.

A menekülésnek tehát csupán egy módja volt hátra; és pedig Szegednek újból való elfoglalása, a melynek birása most már létkérdés volt rá néz e. Jól tudta azt a kalandor, hogy ha a várost újból kézre kerítheti, akkor félig-meddig meg van mentve, mert vagy sikerül neki a ráczokat Szegeden ismét maga köré gyűjteni s a hevenyészett munkával megerősítendő szegedi romvárat a netalán annak ostromára jövő magyar főurak ellenében addig védeni, míg az országba nyomuló Ferdinándnak, ki már ekkor az egyik hadi sikert a másik után aratta, felmentő hadai megérkeznek, vagy pedig sikerül neki az összeköttetést a már Győr táján jövő osztrák sereggel fölvenni és seregének maradványaival a magyar hadak támadása elől jó eleve Ferdinánd táborába vonulni.

Tehát a kényszer volt az ok, mely őt Szeged visszafoglalására ösztönözte. Az előbbeni két támadással szemben erősnek bizonyult pontot akarta tehát Szegedben ismét hatalmába ejteni, ott akarta szétszórt hadait ismét gyülekeztetni, a hadi szerencsét ujjá szervezendő seregével újból megkisérteni és ily módon a teljes megsemmisülést elkerülni.

E czélból tehát életben maradt vajdáival, testőreivel és szétvert seregéből sebtében összegyűjtött 2000 harczossal a sződi csata után nem sokára Szeged alá érkezett, épen azon időtájban, midőn a czár legyőzéséről már értesült Török Bálint Szabadkán újból készületeket tett, hogy azonnal bevonúl Szeged városába,[1]) ámbár a szegedi polgároknak, az alatt, a míg a czár távol vala, fegyveres segélyt nem nyújtott.

[1]) Szerémi: 168.

Szeged hazafias népe az ellenállásra már eleve szervezkedve fogadta a visszatérő kalandort. Az egykorú történetírók megegyező előadása szerint Iván czár csapatának sikerült az ellenálló polgárok sorain át a városba vonulást kierőszakolni, de ekkor a várost védő polgárok Zákány István vezetése alatt a *Palánkába*, az eltorlaszolt nemesi udvarházakba vonultak vissza, melyek magas kőkerítései mellvédekkel el lévén látva, sikerrel védhetők valának. Maga a főbiró a czár hajdani rezidenciájában, Szilágyi László palotájában torlaszolta el magát nagyobb csapattal.

A ráczok egyenkint iparkodtak a házakat elfoglalni; a czár Szilágyi László udvarházára intézett támadást, azonban a küzdelem alatt az eltorlaszolt házból egyik szegedi polgár, *Urbán* nevű szegény ember, (Verancsics szerint: *Vid Sebestyén*), a czárt puskával jól czélba vevén, ágyékban keresztül lőtte, úgy hogy sulyos sebe következtében harczképtelenné vált.[1])

Ekkor a vajdák felhagytak a küzdelemmel, fölemelték vérző urukat és kivitték a városból, azután sebét bekötözték. Miután meg-

[1]) A kameniczi születésű és szerb nemzetiségű *Szerémi György*, János király udvari papja és történetírója — kinek munkája Iván czár történetére első rendű kútfő — daczára hogy jól értesült a dolgokról, sokat látott és sokat hallott, mégis munkája sajátságos vegyülete az igaz törté eteknek és mesés szószátyárságnak. Szerémi tudákos és könnyen hivő egyén volt — ki az események lefolyásába és azok okaiba szeret mesés dolgokat keverni. Így vagyunk az Iván czár történetéről szóló előadásával is. Szerb honfitársainak ügye szerfölött érdekelvén, az azokat érintő események pontos megismerésének a legapróbb részletekig utána járt, mégis — vagy tán ép ezért — Iván története is telve van mesés, mondaszerű és titokzatos esetekkel. Ilyen Iván czár elestéről szóló elbeszélése is, melyben elmondja, hogy Szeged városában rémület szállta meg a lakosokat, midőn a legyőzött Iván czár rezidenciája felé közeledett. A polgárok tudták, hogy rajtuk fogja bosszúját kitölteni, azért ki hová tudott elrejtőzött. Szilágyi László palotájából Urbán nevű szegény ember Ivánt messziről megismervén felsohajtott: «Istenem, csak egy golyóm volna, ez a rabló nem menekülne meg!» Mire az egyik polgár egy golyót, jobban mondva *ólomboglárt*, nyujtott neki és avval ejtette el a czárt.

Ellenben Istvánffy — bár Iván támadásának indoka felől tévedésben van — világosan írja, hogy a szláv martalócz csapat *éjjeli rajtaütéssel* tört a városra, melynek utczáin — mint előadásából kitűnik — Szeged polgárai elszánt küzdelmet vívtak a ráczokkal. U. o.

kított csapataikat összeszedték, úgy látszik azt határozták, hogy a főkapitányukkal Hoberdaneczczel kötött egyezmény értelmében, Bácsmegyébe vonulnak és ott bevárják főkapitányuk további utasitását és Ferdinánd Budára érkezését. Szándékuk tehát ugyanaz volt, a mi a czáré, hogy a szétszórt ráczságot Bácsmegyében összegyűjtik és új hadi vállalatra szervezik. Halállal vívodó prófétájukat a Szabadkától három mérföldre fekvő *Tornyos* faluba (ma: Puszta-Tornyos) vitték, hol a már halálnak vált Ivánt egyik magyar paraszt házába befektették.

A magyar paraszt azonban, kinek házában a félholt kalandor feküdt, éjfél tájban gyorsan befogott és a történtek felől Szabadkára Török Bálintnak hirt vitt, a ki még azon éjjel a Szeged megtámadására maga körül gyűjtött nemesek közül 300 lovaggal Tornyosra ságúldott. Ekkorra már azok a vajdák is, a kik eddig Iván mellett maradtak, a már agoniában levő urok mellől megszökdöstek.

Iván a vágtatva érkező magyar lovagok robajára még egyszer eszméletére térvén, mellette maradt harczosainak gyenge hangon az ajtók eltorlaszolására parancsot adott, ellenben Török Bálint kegyelmet igért azoknak, a kik az ajtókat felnyitják. Cseltől tartva némi habozás után lépett be a szobába Török Bálint; háromszor kérdé Ivánt, hogy él-e még? A czár magát megmenteni akarván, a kérdésre választ nem adott, hanem halottnak tetette magát. Török Bálint igéretét beváltandó, az ágyon fekvő haldokló czárnak kardjával fejét vette és testét temetetlenül ott hagyva, a czár fejét magával vitte Szabadkára, honnan Iván nagy fehér zászlójával együtt János királynak Budára küldötte.[1])

János királynak az országba már benyomuló osztrák sereg által okozott kisebb-nagyobb kudarczai után a czár bukása rövid időre meghozta jó kedvet és bosszús kedélyét egészen felvidította.

Azonban Dósa György borzalmas megkinzója most sem tagadhatta meg természetét, mely különösen a legyőzött ellenségen való szívtelen kegyetlenkedésben lelte örömét. Ez alkalommal is, személyesen akarván bosszút venni «a lázadó szolga» által rajta több izben ejtett sérelemért, a czár fején, melyet a nyári hőségben a feloszlás ellen eczettel telt rézedényben tartottak, lovagkor-

[1]) Szerémi: 169.

bácsával végig sujtott. Nem tudván betelni a holt ellenfél fejének nézésével, melyen a fekete sáv még most is látható volt, az ebéd alatt magával szemben asztalára tétette, és valahányszor ivott, oda-oda szólt hozzá: «Átkozott fej! hová lett hűséged?» Ebéd után a czár fejét a budai várnagy által lándzsára szuratta és a bástya ormára — Bécs felé fordított arczczal — kitüzette. Egy hétig tartotta ott — azután a Dunába dobatta.

Török Bálintot János király Budára hivatta s a lázadó rácz kalandor megöléséért 1000 aranynyal és gyönyörű török harczi paripával ajándékozta meg.[1])

E közben a Szegedről Budára érkezett *Urbán* Szerémi Györgynél jelentkezett és az udvari káplán által írt folyamodásban a «fekete ember» elejtéséért a királytól jutalmat kért, a ki a történtek után kételylyel fogadta a szegedi polgár szavait. Azonban Zákány István főbiró az esküdt polgárokkal azon időben Budára érkezett és a Szeged városban lefolyt eseményekről jelentést tett a királynak — a ki miután a főbirótól körülményesen értesült a ráczokkal viselt utczai harczról és Iván czár elejtéséről, Urbánnak egy kis községet adott örök adományban és ezen donatio által őt a nemesi rendbe emelte.[2])

Iván czár bukásából tehát nyilván kitünik, hogy Szegeden a magyarságban, a félév előtt lefolyt szörnyű török pusztítás daczára, még mindig elég életerő volt arra nézve, hogy a sződi vereség által megingatott rácz befolyás alól magát kiszabadítsa, s a magát elszámító rácz kalandornak, ki elég oktalan volt az alapítandó független szerb fejedelemség hadászati és politikai központjául az alföldi magyarság ősi védbástyáját szemelni ki, bukását idézte elő.

* * *

Ámbár János királynak a teljes erőfeszítéssel vezetett harmadik hadjáratban végre sikerült Iván czár kezéből a győzelmet kiragadni, azonban tagadhatatlan, hogy hadászati tekintetben Iván nagy ártalmára volt János királynak, ellenben sokat használt Ferdinánd ügyének.

[1]) Szerémi: 170—171.
[2]) U. o. 172. l.

Iván 1527 februártól kezdve július végéig, a míg Ferdinánd a békealkudozás ürügye alatt támadó hadjáratra seregeit szervezte, Magyarországon lekötötte és megbénította János király hadi erejét, úgy hogy ő e miatt versenytársa hatalmának alapjára, Ausztriára döntő csapást nem mérhetett és így Ferdinándot a magyar koronára táplált igényeiről lemondásra nem kényszerithette. Sőt azt lehet mondani, hogy János király teljesen kimerült a kalandor elleni harczban, és midőn 1527 augusztusban Ferdinánd Buda ellen a főtámadást megindította, képtelen volt ellenében számba vehető hadi népet állítani, úgy annyira, hogy még a fővárost sem volt képes megoltalmazni, mely *augusztus 20-án* Ferdinánd hatalmába esett.

Ez a sulyos következmény mutatja, hogy János királynak milyen sok gondot okozott Iván czár leverése, kit még a szőrdi csatában sem birt teljesen szétmorzsolni, sőt ha sikerült volna a czárnak Szegeden újra megvetni lábát, azon esetben szétszórt, de meg nem semmisitett csapatait itt gyülekeztette volna s a küzdelmet elölről kezdi.

Midőn tehát Szeged hazafias népe a kalandort, ki itt erejét újból összeszedendő volt, megtámadta és hatalmának az utolsó döfést megadta, nemcsak fontos szolgálatot tett János királynak, hanem, — a mi Zákány István és Urbán érdemét még nagyobbnak tünteti föl — Dél-Magyarországon a márbukás szélére jutott magyarság megmentésében döntőleg közreműködött.

CZÍMER KÁROLY.

TÁRCZA.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁBÓL.

A hadtudományi bizottság őszi ülését *Hollán Ernő* ny. altábornagy Ő Nagyméltósága elnöklete alatt november hó 17-én tartotta.

Az előadó *Rónai Horváth Jenő* őrnagy, a következő tárgyakat terjesztette a bizottság elé:

1. Jelentés, hogy a f. évi hadtörténelmi pályázat nyertesének a 300 arany frank pályadíj már elküldetett s hogy a szerző késznek nyilatkozott azon kiegészítések eszközlésére, melyeket a bírálat kívánt.

2. Jelentés, hogy *Szécsi Mór* századosnak az 1866-ik évi osztrák-olasz háborúról szóló munkája már szedés alatt van s a munka kinyomatása ez év végéig végbemegy; továbbá, hogy a mellékletek elkészitése iránt a szükséges intézkedések megtétettek.

3. Jelentés, hogy a következő évre *hadtörténelmi pályázat* kiírására a fedezet megvan.

A bizottság ennek folytán elhatározta, hogy a jövő évre *két pályakérdést* fog kitűzni s azok mindegyikének megoldására *külön-külön 500 arany korona pályadíjat* rendelt.

A pályakérdéseket jelen füzetünk közli.

4. Jelentés, hogy a bizottság folyóirata, a «*Hadtörténelmi Közlemények*», melynek első 5 évi cziklusa a folyó évben telik le, állandó pártolásnak örvend; a bizottság tehát elhatározta, hogy e szépen indult vállalatot továbbra is fentartja s azt minden kitelhető módon támogatja.

5. Javaslat, hogy a honvédelmi minister úr Ő Nagyméltósága az akadémia útján fölkéressék arra, hogy a *bécsi cs. és kir. hadi levéltárba* egy tényleges, tartalékos, vagy nyugdíjas *honvéd tisztet vezényeljen*, ki a bizottság törekvéseit az ott levő anyag tanúlmányozása és részbeni fel-

dolgozása által elősegíti s e levéltárt általában a magyar történetírók számára hozzáférhetőbbé teszi.

A bizottság a javaslatot elfogadta s az elnökséget fölhatalmazta, hogy az előterjesztést az akadémia útján ez értelemben tegye meg.

6. Javaslat az iránt, hogy a «*Magyar nemzet 1000 éves küzdelmének hadi krónikája*» ne megbízás útján, hanem az egyes korszakok történetíróinak közreműködésével a bizottság által létesíttessék.

A javaslat az akadémia elé fog terjesztetni, oly kéréssel, hogy azt a milleniumi bizottsághoz tegye át.

7. Végül bemutattatott a jelentés a dotatio fölhasználásáról, a jövő évi munkásság tervrajza s a jövő évi költségvetés.

A HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁG PÁLYAKÉRDÉSEI.

A Magyar Tudományos Akadémia hadtudományi bizottsága a magyar hadi történetírás fejlődését minden rendelkezésére álló eszközzel elősegíteni kívánván, az 1893-ik évre a következő két pályázatot hirdeti:

I. Pályázat.

(Ötödik pályakérdés.)

1. *Kivántatik a magyar hadtörténelem valamely nevezetesebb eseményének önálló leírása.*

A dolgozat tárgya választható a mohácsi vész előtti vagy utáni időszakból (1815-ig), de mindenkor föltétel, hogy a cselekmény magyar csapatok által, vagy magyar földön hajtatott végre.

A földolgozás lehet vagy *történelmi*, a mikor is szükséges, hogy az levéltári kutatásokon, lehetőleg eredeti kútfőkön alapuljon, vagy az eseményre valamely irányban új világot vessen, illetőleg azt reconstruálja, vagy lehet *katonai*, mely már ismert és nyomtatott kútforrásokra támaszkodik ugyan, de a tárgyat a katonai szaktudomány szabályai szerint kritikailag dolgozza föl. A dolgozat 4—5 nyomtatott ívnél többre nem terjedhet.

2. A munka jutalma *500 arany korona*, mely az aránylag legjobb, de irodalmi színvonalon álló pályaműnek adatik ki; a munka ezenfelül — a folyóiratban való közzététele után — a szokásos tiszteletdíjban s részesül.

3. A pályaművek idegen kézzel, tisztán és olvashatóan írva, lapszámozva s egy a szerző nevét, állását és lakóhelyét rejtő, jeligével ellátott

pecsétes levélke kíséretében, a bizottság előadója: *Rónai Horváth Jenő* honvéd őrnagy czímére (Pozsony, Apácza pálya 13. sz.) *1893 május hó 1-éig* küldendők be.

4. Álnév alatt pályázóknak a jutalom nem adatik ki.

5. A jutalomban nem részesült, de megdícsért, vagy közlésre alkalmasnak osztályozott pályaművek, a folyóiratban a rendelkezésre álló tér arányában szintén közöltetnek, míg a többiek jeligés levélkéi bizottságilag elégettetnek, a kéziratok pedig a hadtudományi bizottság levéltárába tétetnek.

6. A jutalomra a hadtudományi bizottság tagjait kivéve, bárki pályázhat.

7. A pályázat eredménye 1893 junius 1-én fog közzététetni.

II. Pályázat.

(Hatodik pályakérdés.)

1. *Kivántatik egy katonai értekezés, mely kimutatja, hogy a magyar lovasság az osztrák örökösödési (1740—1748) és a sziléziai (1740—1763) háborúkban mily szerepet játszott s ennek folytán az osztrák-magyar lovasság kitünő hírnevének megszerzésében mily része volt?*

A dolgozatnak előnyéül tudatik be az, ha a pályázó még kiadatlan levéltári anyagot is fölhasznál, de ez egyáltalában nem föltétel s a földolgozás alapítható a nevezett háborúkra vonatkozó közismert s minden nagyobb könyvtárban rendelkezésre álló művekre is.

A dolgozat 4—5 nyomtatott ívnél többre nem terjedhet.

2. A munka jutalma *500 arany korona*, mely az aránylag legjobb, de irodalmi színvonalon álló pályaműnek adatik ki; a munka ezenfelül — a folyóiratban való közzététele után — a szokásos tiszteletdíjban is részesül.

Egyébként a fentebbi I. pályázat 3—7. pontja ezen pályázatra nézve is mérvadó.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

Gr. Zrínyi Miklós 1664-iki téli hadjáratáról. Gróf Zrínyi Miklósnak úgynevezett téli hadjárata elég részletesen ismeretes történelmi irodalmunkban. Ő maga tett róla 1664 február 19-én egy,

az írója szerénységét úgy, mint nagyságát rendkívűl jellemző jelentést királyához, mely jelentésről már az egykorú történetíróknak is volt tudomásuk. A páratlan hadi siker szokatlanúl nagy mértékben ragadta meg a külföld figyelmét is, mely magasztaló röpívekben igyekezett bámulatának, egyszersmind hálájának is kifejezést adni. Hogy ide haza, az elnyomorodott országban, mily határtalan népszerűségnek örvendett már az előző években a horvát bán neve, annak jellemzéseül ide iktatom Wesselényi nádornak Murányból, 1663 október 29-én Zrínyihez intézett leveléből a bevezető sorokat:

«Méltóságos, tekintetes és nagyságos Gróf, vitéz horvát bán, hazánk egyedűl magyar oltalma s reménye, nekem kedves uram fiam, ajánlom kegyelmednek fogyhatatlan igaz szolgálatomat.

Vízvári táborából e hónak 10. napján írt kegyelmed méltóságos levelét mai napon fölötte beteg és nyomorúlt ágyban fetrengő nyavalyámban nagy consolatiómmal vettem. Áldassék a felséges Istennek neve, maga Hector jó hírével nevével, az ottomány fényeskedő holdnak homályító csorbításával hozta vídámságra e szegény, csaknem utolsó kétségbe esett magyar világot. Az ur Isten a kegyelmed nevét égig magasztalván, szaporítsa naponként vitéz oktató vezérségét; van már negyed vagy ötöd napja, hogy *ezen kegyelmed vitézi actussa közönségesen csaknem a csecsemó gyermekek szájában is maga dícsérete felmagasztalásával Isten áldatik*... Kibül mind olyat ábrázol geniusom: *Vox populi, vox Dei*»[1]) stb.

Bármennyire ismeretes is ez a téli hadjárat, mindazáltal nem lesz érdektelen a Wesselényi Ferencz nádorhoz intézett, itt következő levél, mely nehány újabb vonással világítja meg Zrínyi bátor vállalatát:

Kegyelmes Uram!

Jó egészségben és szerencsésen érkezvén haza az Eszéki hídaktól, Nagyságodhoz való kötelességemtől viseltetvén, nem mulathattam el, hogy Bán urammal fölvett útunkat Nagyságodnak rövideden meg ne írjam, noha nem kétlem, hogy azon útunkat mások is eddig értésire adták Nagyságodnak; de mivel jó szerencsének mindenkor kedves emlékezeti vagyon, azért nem ítélem alkalmatlannak lenni, ha újonnan Nagyságod eleibe terjesztem ezen útunknak rendét.

Bár uram és general Hohenloje hada Botyáni uram hadával die 21 Januarii Beczencze alatt egyezett meg; aznap Beczenczérül erősen lőttek, de minden kárunk nélkül, másnap is délig; akkor látván a törökök népnek sokaságát, elhagyták a lövést s megadták a várat, úgy, hogy feleségekkel s gyermekekkel együtt békével kimehessenek fegyve-

[1]) Fogalm. Orsz. Ltár. Wesselényi cs. levéltárában.

resen. Az nap ott maradtunk s szerdán reggel Babolcsa alá indúltunk; ott is sokat lőttek hozzánk a várbul, de másnap azok is, látván annyi népet, megadták a várat, benne hagyván mindennemű lövő szerszámot, élést s mindenféle portékát, csak gyalog kimenvén belőle fegyver nélkül a törökök. Onnét a hadak Sziget felé mentek, hanem kevés számú gyalogot Barcsa nevű kastélyhoz küldtünk; azok üresen találván a kastélyt, kivévén belőle lövő szerszámot, az épületet megégették s porrá tették. Sziget felé menvén, közel a várhoz akadtunk Turbek nevű kastélyra, a hol Szuliman császár koporsója volt, mivelhogy (a mint hogy ott való emberek mondották) azon a helyen halt meg s a szívét ott temették el s igaz is, hogy szép, kápolna formára temető hely volt s mint egy epitaphium is benne; azt is a törökök egy ideig oltalmazták, de nem sokára ki kiszökött belőle, ki elveszett benne, a kastélyt pedig épen megégettük. Sziget várához azután közel mentünk, onnét is erősen lőttek hozzánk s ki is jött volt mintegy kétszáz lovas belőle, de azok is csak a város előtt maradtak s egynehány lovasinkkal hátra szólottak, utoljára ellenzettek is vélek, de minden károk nélkül, hanem azután a német jungok közzé estek volt s azokban egynehányat levágtak. Die 27. Januarii. Pécshez közel, Pelérd nevű mezei városban megszállottunk s onnét másnap Pécs alá mentünk; a németek mindjárt neki mentek a városnak s megvették a várost, magyar és horvát hadak pedig kinn maradtak a város kívül. Ott késtünk négy egész nap, azon közben Bán uram General Hohenlojéval úgy végezett, hogy ő kegyelme magyar és horvát lovasokkal elmegyen az eszéki hídakhoz s azokat megégetteti, azonban General Hohenloje maga népével vegye meg Pécs várát. Bán uram, végzése szerint, elment az eszéki hídakhoz velünk s hatszáz német lovassal és azokat tűig megégettük, harmadfél nap alatt csaknem épen, noha Eszékből taraczkokból erősen lőttek hozzánk, mindazonáltal nem tettek semmi kárt köztünk. Igazán írom Nagyságodnak, fahídat annál szebbet és hoszszabbat soha nem láttam; annak a szélessége tizenhat lépésnyire volt, a hoszsza pedig egy jó mértföldnyire extendaltatott, mindazon szép, síma, vastag tölgyfa deszkákból, mintha meggyalulták volna, az oszlopi erős, vastag és sűrű tölgyfából valók voltak. A hídak előtt, a hol török császár vámosa lakott, Torda nevű kastély volt, oda is egynehány török bészorult volt, de azokat kiűzvén, azt is megégettük. Ott a hídaknál harmadfél nap mulattunk s érkezett volt hírünk, hogy a fővezér maga hadával reánk jön, s igaz is volt, hogy már Eszékhez közel volt, mintegy hatezered magával, de megértvén a mi hadainknak számát, visszatért. Azon idő közben a hajdúság egész Dunapartig sok számtalan falut égetett meg s egy nehány kastélyt, a többi között Baranya várat is. Onnét 4. Februarii

vissza, Pécs felé tértünk és Siklós felé mentünk, ott is, a város előtt, egynehány török megmutatta magát, de mindjárt visszament. Ott semmit se késtünk, hanem csak mentést mentek a hadak Pécs felé; oda érkezvén, értettük meg, hogy a németek Pécs várát meg nem vették, hanem addig, míg mi a hídaknál fáradtunk, azok csak csintalankodtak a városban s részegségök miatt majd kétszázig elvesztek a vár körül. Akkor General Hohenloje azt kívánta, hogy Bán uram emberei is fáradjanak a vár megvételében; mivelhogy pedig Bán uram hada már fáradt állapottal volt s a nagy erős téli idő miatt is sokan elbágyadtak volt, a vár megvételét elhagyták s másnap mindjárt a hadak haza felé indúltak; mihelyt a nép kiment a városból, fölgyújtották egynéhány helyen a várost, s iszonyúság, mint égett az nap. Visszajövet Bán uram hada Szegesd alá ment s azt mindjárt az nap megadták a törökök, de abban kevés török volt, mindenestől ha volt 45, s minthogy keresztény rabokat kivitték volt onnét, azért másképpen föl nem szabadították a törököket, hanem úgy, hogy mindenik egy-egy keresztány rabot szabadítson meg. Ezt megvévén, a hadak eloszlottak s Bán uram megvett várakba kapitányokat, tisztviselőket rendelt. Beczenczére Kys Farkast[1]) kapitánynyá tette ő kegyelme, Babolcsán Czinderit s Szegesden Ősi vajdát. Engedje Isten, hogy több hasonló s nagyobb győzedelmet is vehessen szegény nemzetünk a pogányon. Én pedig maradok, míg élek, Nagyságodnak Klenounck 18. Februarii. Anno 1664. Alázatos szolgája Draskovith János.»[2]) —*ys*—

A táthi csata 1685 augusztus 16-án.[3]) Lothringeni Károly herczeg hadserege julius 4-én hagyta el párkányi táborát, hogy Érsekújvár ostromára induljon, mire a török viszont augusztus 1-én Esztergomot fogta ostrom alá. Tíz nap óta tartott már Esztergom ostroma, midőn végre a várbeliek biztos hírt vettek, hogy Lothringeni Károly hadainak zömével (44,000 ember) aug. 8-án már megindult Esztergom felszabadítására, míg Caprara Érsekújvár ostromát folytatta az alája rendelt hadakkal (16,000). Aug. 10-én összes podgyászát Almásnál hagyta hátra s Neszmélyen át Nyergesujfaluig, aug. 11-én pedig kellő óvatossággal és hadi rendben — folytonos előcsatározások között — egész

[1]) Kis Farkas Zrínyinek egyik legvitézebb vajdája volt, két év múlva a Zrínyi-vár alatti küzdelemben vesztette életét.

[2]) Eredeti az Orsz. Ltárban levő Wesselényi családi levéltárban.

[3]) *Villányi Szaniszló* «Három évtized Esztergom megye és város multjából» című, jelen füzetünkben ismertetett művéből.

a táthi mocsárokig nyomúlt hadaival. A táthi mocsár ez időben a Dunától egész a Duna vonalát kisérő hegyek lábáig terjedt s nem volt annyira kiszáradva mint jelenleg; sőt helyenként elég mély és nagyon süppedékes.

A két hadsereg a mocsár két oldalán több napon át farkasszemet nézett egymással. Az a veszedelmesen keskeny útvonal Almás és Nyergesújfalu között vereség esetében az egész hadsereg romlását vonhatta volna maga után. Ez esetben pedig bizonyos, hogy Esztergom is elesik, Érsekújvár pedig felszabadult volna. A szerdár a mocsáron innét fekvő tábora (60,000 ember) közepén elsánczolta magát; a körűlfekvő magaslatokat is megszállotta, az erdőt pedig, melyre balszárnya támaszkodott, hamarosan levágatta annyira, hogy a császári sereg ez erdőn át nem intézhetett támadást. Lothringeni Károly tehát a helyett, hogy a mocsáron át nagyon kétes sikerű támadást koczkáztatott volna, jobbnak látta inkább hátrább vonulni, mely hadmozdulatával arra számíthatott, hogy a szerdárt kicsalja erős táborából; azonfelül az Érsekújvárral való összeköttetés czéljából az egyik komáromi hidat is lehozatta Nyergesújfalu alá.

A herczeg elérte czélját, amennyiben — egy lengyel szökevény előadása szerint — a szerdár azon hiedelemben, hogy a ker. sereg mindössze alig áll 20,000 emberből, elhatározta a mocsáron való átkelést. Míg a herczeg aug. 15-én az esti szürkülettel megkezdte a visszavonulást, azalatt a szerdár megtette a megfelelő intézkedéseket, hogy serege a mocsár négy pontján átvonulhasson. A kölcsönös ágyúzás és kisebb lovassági előcsatározások eddigelé is napirenden voltak; most azonban, midőn a császári sereg teljes rendben hátrább vonult s egyes török csapatok is már átkeltek, az előőrsök (600 ember) is kénytelenek voltak visszavonulni. A ker. sereg balszárnyán álló Castell- és Savoya-féle dragonyos századok fogták föl a visszavonulókat, mely alkalommal a Savoyai dragonyosokat a tatárok oly túlnyomó erővel támadták meg, hogy az ütközet folyamában beállott rendetlenség már-már az egész balszárnyat fenyegette.

A herczeg erre egész seregét visszafordította, a rendet ismét helyreállította s katonai zeneszóval vezette hadait vissza a mocsár felé. Ettől 3000 lépésnyi távolban csatarendbe állította seregét s így várta be a hajnalt. A sereg 2 harczvonalban fejlődött. Az első harczvonalban 45 lovas század és 21 gyalog zászlóalj, a másodikban 43 lovas század és 12 gyalog zászlóalj volt beosztva. A sereg jobb szárnyának fedezését a magyar nemzeti katonaságra (huszárok) bízták, mely két elkülönített osztálylyá alakítva szállotta meg a magaslatokat. Támogatásukra a sorhad-

ból is 2 zászlóalj gyalogost és 2 század dragonyost csatoltak hozzájuk — Styrum és Thüngen tábornokok vezérlete alatt. A többi vezénylő tábornagyok és tábornokok: a jobb szárny első harczvonalában Lothringiai Károly, Badeni Lajos és Croy herczegek, továbbá gróf Fontaine és gróf Taaffe; a második harczvonalban: Boisdavid. A középpont első harczvonalában Waldeck herczeg, a másodikban gróf Dünnewald. A balszárny első harczvonalában Miksa, a bajor választófejedelem, gróf Rabatta, gróf Serényi és Pálffy Károly, Bielke, báró Mercy; a második harczvonalban gróf Arco. A Pálffy gróf vezérlete alatt álló Czobor-féle huszárezred kivételével az egész rendes hadsereg németekből állott; a császári csapatok mellett a sereg zömét a németbirodalmi szövetséges csapatok alkották.

Aug. 16-án reggel oly sűrű köd nehezedett az egész tájra, hogy az ellenséges seregek nem is láthatták egymást. Egy óra mulva azonban felszállt a köd, s a 30,000 lovas és 12,000 gyalogosból álló török hadsereg, mely az éj leple alatt átgázolt a mocsáron, csak ekkor vette észre, hogy alig fél ágyulövésnyi távolság választja el a császári seregtől. A döntő pillanat tehát megérkezett. Mindkét sereg égett a harczvágytól; a támadást a törökök kezdették, a mennyiben az első csatasorban álló 10 ágyújokat azonnal megszólaltatták a császáriak jobb szárnya ellen. De tűzéreik rosszúl lőttek; mert igen magasra czéloztak, tehát a golyók mind a császári sereg háta megett csaptak le. Lothringeni Károly is ágyúinak nagyobb részét (sólyom- és tábori ágyuk) az első harczvonalban helyezte el; gyakorlott tűzérei oly higgadtsággal viszonozták az ágyútüzet, hogy minden lövésök talált. Az alig néhány perczig tartó ágyúzás után a török lovasság vad «Allah» ordítások között egész erejével a csász. sereg jobb szárnyára vetette magát; e lovassági roham súlya egy pillanatra ugyan megingatta a jobb szárnyat, de Lothringeni Károly, ki mindig a legfenyegetettebb pontokon foglalt állást, csakhamar rendbe szedte a megzavart csapatokat s a maga részéről is oly erőteljesen viszonozta a rohamot, hogy a török lovasságot sikerült visszavetnie. Erre a nagyvezír, ki majdnem összes gyalogságát a balszárnyon összpontosította, a szárnyfedezetűl szolgáló rendetlen magyar csapatokra tört, hogy e magaslatok felől intézett oldaltámadással tehesse tönkre a csász. sereget. A magyar lovasság azonban, habár teljesen a török ágyúk lőtávolában állott, szenvedett veszteségei daczára vitézül helyt állt, míg nem Styrum, a második harczvonalban álló Boisdavid tábornoktól segítséget kapott (lüneburgiak); erre itt is sikerült diadalmasan visszaverniök a támadó törököt.

Ezen előzmények után Lothringeni Károly az egész hadsereggel lassan előrenyomúlt; a töltött fegyverrel előrehaladó gyalogság csekély távolból gyilkos sortüzet intézett az ellenségre, míg az ágyúk valóságos

kartács-záport bocsátottak a tömötten álló török hadsorokra. A török hadsorok ekkép támadt hézagaikat ismételt újra zárkózással igyekeztek elfedni; míg a szerdár a császáriak fel nem tartóztatható előrenyomulását a bajor választó ellen intézett támadással igyekezett megakadályozni. A választó-fejedelem azonban könnyű szerrel visszaverte e támadást s lovasságát szintén rohamra vezényelte. E támadás súlya teljesen megingatta a törökök csatarendjét úgy, hogy kevés vártatra az egész török had vad rendetlenségben futásnak indult s a mocsáron át igyekezett menekülni. A tűzérség ótalma alatt a győztes gyalogság és a magyarok a herczeggel s a bajor választó-fejedelemmel együtt a mocsáron keresztül is utánuk nyomúltak; de csak a könnyű magyar lovasság vette űzőbe a futamodókat. A czombján súlyosan megsebesült szerdár ugyan a mocsár innenső felén fel akarta újítani a harczot; de mivel seregének csak csekély részét tudta ujolag rendbe szedni, folytonosan nyugtalanítva a magyar lovasság által — végre is visszavonúlt Buda felé. Csakis a császári csapatok nagy kimerűltsége mentette meg a szerte-szét futott török hadakat a végromlástól.

Ibrahim e vereség büntetéseül már Nándorfehérvárt megkapta a szultán által küldött selyemzsinórt, melylyel önmagát kelle megfojtania.

A fényes győzelem aránylag kevés áldozatba került; mert a császári seregből alig 100 ember veszett el vagy sebesült meg; míg a törökök 1500 embert vesztettek halottakban. A csata már déltájban véget ért; összesen azonban csak 200 foglyot ejtettek.

A herczeg még a csata színhelyén (az összes harsonák és trombiták harsogása mellett) a bajor választó sátoránál tartotta meg az ünnepélyes «Te Deum»-ot, az elfoglalt 40 zászlót pedig mint diadaljelvényt Bécsbe küldötte.

A futásnak eredt törökök táthi táborukat ugyan részben felgyújtották; mindamellett elég jelentékeny zsákmány jutott a győztesek birtokába. Így az összes ostromkészlet (30-nál több kisebb-nagyobb ágyú és 16 mozsár, temérdek bomba, golyó, granát, ásó, lapát, lőpor, fegyver, pompás tábori sátrak, 150 lőszerkocsi, ló, szarvasmarha, szóval az összes élelmi készlet. A herczeg a töröktől lefoglalt hadi szerek nagyobb részét (ezer császári éléstári kocsival és 4 hajóval) a vár kiürült szertáraiba vitette.

Gróf Münch orosz tábornagy levele herczeg Lobkovitz tábornokhoz. Kicsinyes birtokszomjból eredő volt az ok, mely miatt III. Károly a törökkel 1718 július havában huszonöt évre kötött békét már 1737-ben fölbontotta. Kezdetben ugyan, mint

jóakaró békéltető avatkozott a már fegyverben álló orosz és török hatalmasságok viszályába, de a török makacssága és az orosz biztatása csakhamar tevőleges szerepre ragadta. Pedig az időpont rosszúl volt megválasztva. A hadi szerencse, mely fegyvereit Savoyai Jenő vezérlete alatt állhatatosan kísérte, a hős herczeg 1736 ápr. 20-án bekövetkezett halálával hűtlenné lett. A Jenő herczeget követett hadvezéreknek, Seckendorf, Königseck, Wallis, Neippergnek tudatlansága, ügyetlensége s egymással való torzsalkodása miatt, a császári sereg egyre-másra a legnagyobb vereségeket szenvedte, elannyira, hogy míg a szövetséges orosz csapatok folytonosan nagy sikerrel nyomúltak előre a török birodalomba, a császári hadsereg egyre hátrálni kényszerűlt s midőn Belgrádban ostrom alá fogatott, a fővezér, mindent elveszettnek gondolván, a békét sietett nyakra-főre, lealázó föltételekkel is megkötni. A Villeneuve franczia consul közbenjárásával folyt békealkudozásokról a győzelmes oroszok korán értesültek s elgondolható, hogy a fegyverszövetség egyoldalú fölbontása rossz vért csinált. A herczeg Lobkovitz erdélyi parancsnokló tábornokhoz intézett, itt közlendő levél [1]) igen jellemzően fejezi ki a hangulatot, mely a békealkudozások hírére az orosz hadvezérletet áthatotta. A párhuzam, melyet e levélben Münch tábornok az orosz és római császári hadsereg sikerei, harczképessége, a hadvezérlet tehetsége s az uralkodók áldozatkészsége fölött katonai ridegséggel von, élesen kidomborítja azt a szenvedélyes elkeseredést és mély megvetést, melylyel az orosz közvélemény a bécsi udvar politikájának intézőit sújtotta.

Nagyméltóságú Birodalmi Herczeg!

Mélyen tisztelt Tábornok Úr!

Herczegségednek szept. 11-én kelt becses levelét, a hozzá mellékelt naplóval szept. 1-ről, tegnap épen abban az órában kaptam, a melyben itt hálaünnepet ültünk s üdvlövéseket tettünk a moldvai fejedelemség szerencsés meghódítása alkalmából, a mely fejedelemségnek úgy egyházi, mint világi rendei szept. 16-án legkegyelmesebb császárnénk ő felségének meghódoltak. Én is hasonlóképpen ide csatolom az ujságot az itteni további eseményekről, ebből megláthatja herczegséged, hogy Chozim várának elfoglalása s a tábornak a 42 ágyúból és hat mozsárból álló tábori tűzérséggel való fölzsákmányolás után a reám bízott hadsereggel haladéktalanúl előnyomúltam, augusztus 18/29-én a Pruthon átkeltem, ott egy erős sánczot, a Szent-Jánosnak nevezett erősséget hányattam s azt jó erős tűzérséggel elláttam, azután a moldvai hospodárt a vele

[1]) Másolat az Orsz. Ltárban «Litt. Privatorum».

volt katonasággal és néhány száz jassii törökkel a Dunáig űztük s a fővárost e hónap 14-én birtokunkba vettük, azt a legjobban megerősítettük s számos őrséggel és tűzérséggel megraktuk. Mire én seregemmel Jassitól nem messzire ismét átkeltem a Pruthon s tervbe vettem a bielogradi és buziadi tatároknál saját, jól ismert hazájukban látogatást tenni s következőleg a kereszténység örökös ellenségének még az idény letelte előtt minden lehető kárt okozni.

Az oláhországi hospodár a saját lófarkzászlaját, két főzászlóját, a vele volt agának a lófarkzászlaját, 30 egyébféle török és moldva zászlókkal, a dobokat s az egész katonai hangszereket, három ágyút, tíz tonna port s egy raktárt 1500 tonna élelmi szerrel s nagy mennyiségű borral a gyors futásban Jassyban hagyta s azokat mi zsákmányul ejtettük. Ezen szerencsés eredmények mellett, melyeket legkegyelmesebb császárnőm ő felsége fegyvereinek a mindenható Isten engedett, — nem tagadhatom, hogy Herczegséged levelének tartalma s a mellékelt diariuma engem igen megilletett és elszomorított, mert Herczegséged ezen írásából azt látom, hogy Herczegséged hadtestének az ellenség ellen tervbe vett előnyomulása abban hagyatott, következőleg Oláhország felől ebben az időben semmi sem történt, sőt a pontosan betartott terv iránt, a római császári udvar ismételt biztosításai daczára is, az itteni orosz császári főhaddal való közreműködést illetőleg a legcsekélyebb sem történt és nem is fog történni.

Herczegséged levelének rövid foglalatjából eléggé megértettem, hogy e nem várt szerencsétlenség Herczegségedet s aztán engemet is mennyire megszomorított. A föntemlített naplót elolvasva, azt lehet gyanítani, hogy szeptember 1-ig a római császári hadseregben minden jól állott, az onnan felől hozzám Belgrádról érkezett hírek hasonlóképen oly jó tartalmúak voltak, hogy a számos őrség még sokáig tarthatta volna magát és biztosan remélhette volna az ember, hogy hosszas ostrom kifárasztja az ellenséget és végül, tűzérségének hátrahagyásával, fölszabadítja, a mire, ha magától nem is, de a népes őrség hősi kirohanása vagy a mindenkor dícsért császári had által könnyen kényszeríthető lett volna.

Itt bizonyára ezzel a reménynyel kecsegtette magát az ember, kivált minthogy itt az ellenség egészen kiszoríttatott, Chozim vára elfoglaltatott, s az őrség a három lófarkas pasával együtt foglyúl ejtetett s már tervben volt egyenesen a Duna felé nyomúlni, a mely hír a belgrádi ellenségre minden bizonynyal leverőleg hatott volna.

A császári hadvezetőség előtt tudva volt, hogy az itteni orosz fősereg a Dniesteren szerencsésen átkelt, a julius 22-iki ütközetben az

ellenséget megverte s szándéka volt egyenesen ennek hadseregére vetni magát, a mely szándék eredményét a római császári sereg bevárhatta volna, sőt be kellett volna várnia. Ennek daczára az említett diarium végén az olvasható, hogy az egy idő óta a török táborban tartózkodó gr. Neuperg táborszernagytól szept. 1-én az a hír érkezett, hogy az előírt békepontok az ottoman kapu részéről már alá vannak írva.

Jóllehet, az előzetes béke-föltételekről sem a diarium, sem Herczegséged levele a legcsekélyebbet sem tartalmazza, noha az Oroszországra és legkegyelmesebb császárnémra vonatkozókat örömest értettem volna, hogy az itteni további hadműveleteket ahhoz alkalmazhassam; mégis a mások útján ide jutott hírekből annyi kiviláglik, hogy ezek az előzetes föltételek mindkét szövetséges magas császári udvarra — sajnos — fölötte sérelmesek, veszélyesek és ártalmasok. E szerint ugyanis 1-ször Belgrád vára a római császári udvar költségén és a császári sereg által lerontandó, a mi így a keresztény fegyverek dicsőségére igen hátrányos. 2-szor: Ezen rettenetes erősség elvesztése által, és pedig a nélkül, hogy Orsova vára is lerontatnék, az örökös ellenség meghagyatik előbbeni helyzetében, sőt szabad és nyílt útat nyer a Bánságba, Erdélybe, sőt a császári örökös tartományokba is, valahányszor kedve támad a béke megszegésére. Az ilyen föltétel ő felségére, a császárra, fölötte sérelmes és veszélyes. 3-szor: Hogy az örökös ellenség az egész Szerb királyság és a császári Oláhország birtokában meghagyatik, épen akkor, mikor a hű szövetséges fegyverek diadalmaskodnak, az ilyen mindkét magas császári udvarok érdekeire szerfölött sérelmesek s valóban akkor sem lehetett volna szerencsétlenebb békét kötni, ha az ellenség csakugyan elfoglalta volna Belgrádot s a táborból kiverte volna a császári hadsereget.

Hol marad azonban az oly szent, oly szorosan összekapcsolt és föloldhatatlan szövetség? Az oroszok elfoglalják a várakat, a császáriak lerombolják és az ellenségnek átadják; az oroszok fejedelemségeket és országokat hódoltatnak meg, a császáriak lemondanak királyságokról; az oroszok szorultságba hozzák az ellenséget és gyöngítik, a császáriak minden olyasba beleegyeznek, a mi elbizakodottságuknak hízeleghet és azt növelheti; az oroszok folytatják a háborút, császári részről fegyvernyugvás és béke áll be. Hol marad — mondom még egyszer — a föloldhatatlan kötelék? Határozottan állíthatni, hogy még ha a legvégső körülmények közzé jutott volna is a császári sereg, akkor is a római császár részéről, Oroszország segélyével, jobb föltételeket és tisztességesebb békét kellett volna kieszközölni, mint a milyenek a föntebb jelzettek. Ha az ember az eseményekre kissé visszapillant,

úgy az én legkegyelmesebb császárném 1-ször: A lengyel örökösödési háborút Szaniszló s az egész lengyel szövetség ellen, a franczia és svéd hatalom, pénz, ármány daczára egyedűl viselte, Szaniszlót elűzte és Ágostot helyezte a trónra. 2-szor: A franczia háborúban a római császárnak 13,000 főnyi gyalog segítséget küldött a Rajnához s még ugyanannyi, ha szükségeltetett volna, készenlétben állott, mely körűlmény akkor a Franczia országgal kötött békére befolyással volt. 3-szor: A jelenlegi elkerűlhetetlen török háborút egyedül kezdte és folytatta, és a római császárnak szabadságában állott a viszonos segédcsapatokat adni, vagy a háborúban résztvenni. 4-szer: Assov és Lecktick várakat meghódította, Cubanon többször keresztűl vonúlt s az ottani tatárokat teljesen tönkretette. 5-ször: Perecop várát, mely addig bevehetetlennek tartatott, elfoglalta, a török őrséget hadi foglyokúl s a számos tűzéranyagot zsákmányúl ejtette, Koslovon, Carabassaron, Packczin, Sarlin keresztűl Krimia szívéig hatolt, ezt a tartományt és benne a krimi tatárokat tönkre tette, a nogaji tatárokat, kiknek lakásuk, barmaik, földjeik az Erim és Dnieper közt terűl, teljesen szétszórta s számtalan marhát és lovat elhajtott. 6-szor: Oczakov és Kinburn török erődöket ostrommal bevette s az ellenséges ostrom ellen megvédte, azután lerontatta s ezen alkalmakkor legkevesebb 40—50,000 törököt megvert s belőlük, a számos tűzérségen kívül, sokat foglyúl ejtett. 7-szer: A török flottát az Azóvi- és Fekete-tengeren úgy foglalkoztatta, hogy az semmit sem tudott kivinni. 8-szor: A svéd és lengyel ármányokat, melyek mármár nyilvános, veszedelmes szövetségben végződtek, nagy összeg pénzzel meghiúsította s végűl e győzelmes fegyverekkel az örökös ellenséget teljesen leverte, a rettenetes erősséget, Chozimot bevette, Moldvát meghódoltatta, nem is említve a római császári udvar javára véghezvitt egyes tényeket. Az ilyen hatalmas, hű, szerencsés és Istentől megáldott szövetséges császárnőben és uralkodónőben mindenesetre lehet bízni, s legcsekélyebb szükség vagy fenyegető veszély nélkül nincs ok sietni a mindkét császári udvarra sérelmes béke megkötésével.

Nem kellene feledni a példákat: mily gyakran egész váratlanúl meglepi a rettenetes félelem a törököket, a mikor az ellenség a janicsárok féktelensége miatt, épen mikor legerősebbeknek tartja őket az ember, gyakran futásnak ered és a csatatér megtisztúl; ugyanezt bizonyosan remélhette az ember a mostani ostrom alkalmával is, ha a védelem továbbra is állhatatosan kitart. Az őrségnek különben is még biztos visszavonúlása lett volna, ha az erős várba húzódik, úgy hogy semmit sem koczkáztatott volna, ha a várat a legutolsóig védelmezi. Az a föltevés, mintha a római császárra nehezedett volna az egész török erő s ez által

a háború terhei: orosz részről soha el nem fogadható. A Stavuczánnál levágott törökökről összeírt hiteles jegyzék, melyet a moldvai hospodár, Dukas Sándor titkárjától itt Jassiban ép most kaptam s melyet az újsághoz mellékelek, mutatja, hogy a török és tatár ellenség itt sokkal erősebb, mint a milyen Belgrád előtt volt, a mely hogy Erdélyországba be nem tört, egyedűl az orosz seregnek köszönhető; jellegére nézve is a nép itt sokkal válogatottabb volt, mert a tatár és különösen a nogaji, jobb katona és sokkal alkalmazhatóbb, mint a török lovasság és spahi, ezek az orosz sereg előtt is a legjobbak és eléggé ismeretesek; s ha az ellenség ezen létszámához a török helyőrségekben: Benderben, Bielogradban, Caffaban, Janikolaban levőket és a török hajóhadat számítja, a melyek ebben az évben 30,000-en fölül tettek ki, úgy igen könnyű megítélni, hogy a háborúban melyik féllel szemben volt az ellenség erősebb s nyilvánvaló, világos dolog, a szövetségesek közül melyik viselte a háború nagyobb terhét. Egy nagy sereget táborával, tűzérségével s élelmi raktárakkal az egész hadjárat alatt ellátni, több száz mérföldnyire a határtól saját előfogatain szállítani, oly nagy teher, a milyent a római császári sereg soha nem viselt. Továbbá a két orosz sereg évenként 200,000-nél több lovat, ökröt, juhot igényel, a miből az idény végével s visszavonúláskor kevés, vagy épen semmi sem marad meg, a mi a jövő idényre fölhasználható lehetne. Azonkívül az egész hadjárat alatt két hajóhadat kellett föntartani, egyiket a Donon, másikat a Dnieperen, a melyek évenként 40—50,000 embert és lovat foglalkoztattak; továbbá a súlyos hadjárat végén, télben, a határokat, a tatár beütések ellen, 2—300 német mérföldnyire Kiovtól Azóvig, meg kell rakni csapatokkal, úgy, hogy büszkén elmondhatni, hogy Európában az oroszon kívül egyetlen hadsereg sem képes ennyi nehézséget oly sokáig elviselni, és hogy ez nem jelentéktelen költséggel — melyet legkegyelmesebb császárnőm ő felsége egyedűl visel — jár, könnyű belátni.

Hogy a nagyvezír a Dunánál maradt s nem ellenünk vezényel, ez olyan megtiszteltetés, melyet kénytelenek vagyunk a császári hadseregnek átengedni, okát könnyű kitalálni: Kiovba nem jöhet oly könnyen, mint Orsovára és Belgrádra, mi ugyan a hadjáratban eléggé közelébe nyomúltunk, hogy őt a török erővel a római császári hadseregtől magunkra elvonjuk.

Együgyű békét kötni, szerintünk, utálatos dolog. Az örök ellenség erre elég alkalmat nyújtott nekünk a legnagyobb előnyökkel, azonban legkegyelmesebb császárnőm ő felsége soha meg nem hallgatta.

De ha mégis császári részről a béke helyén való, Oroszországról azonban sem a diariumban, sem Herczegséged levelében a legkisebb

gondoskodásnak sincs nyoma. Különben — a mint tudom — Villeneuffe marquis, franczia miniszter, legkegyelmesebb császárnőmtől utasítást kapott, melynek alapján a béke a portával megköthető s részünkről csakis ezen az alapon jöhet létre a béke, a melyben foglaltatik még az, hogy Chozimot és Moldvát egyenérték nélkül vissza nem adjuk.

Én folytatom továbbra is az ellenségeskedést s bízom a mindenható Istenben, hogy mint a háború kezdetén, úgy a végén és egyedül is kegyesen vezérel s hathatósan támogat.

Egyébként nagy tisztelettel maradok herczegi nagyméltóságod legkészebb szolgája

A Pruth melletti táborban, 1738 szept. 13/24.

Gr. Münch,
tábornagy.
I. J.

Salm Miklós gróf panasza seregének siralmas állapotáról 1490-ben. Ma napság már szinte hihetetlennek látszik, hogy egy több ezer főnyi had élelmezés, zsold és fegyelem tekintetében valaha oly rossz lábon állott, mint az Salm grófnak 1490 május havában Miksa királyhoz intézett következő jelentéséből kitűnik: [1])

«Legkegyelmesebb, leghatalmasabb király, legkegyelmesebb Úr! Királyi Felséged parancsa szerint megindultam és az egész sereggel, lovasokkal és gyalogokkal, meg a tűzérséggel is, ide Kismarton felé vonúltam, Felséged további rendeleteit bevárandó. Amint megérkeztünk ide, az összes kapitányok megjelentek előttem közembereik ügyében és előadták, hogy jövő pénteken, e hó 15-én, minden egyes zsoldosnak egy forintot akarnak adni, daczára hogy még csak nemrég mindegyik 40 krt kapott volt; de a 40 krt, még mielőtt azt megkapták volna, részben már több helyről kikölcsönözték, a még fenmaradó részt pedig már elfogyasztották. Ezért kell nekik pénz és akarják is fent említett adósságuk fejében mindegyikük számára az egy rajnai forintot, a mint azt a szükség láthatólag megkívánja. És ha ez nem történne meg, akkor sem nem tudják, sem nem akarják a táborozást tűrni, mert a zsoldosok még készpénzért is alig kaphatnak bármit is.

A kapitányok a fent jelentett fizetés kimaradása esetén sem rendet, sem fegyelmet, olyat, a mely királyi Felségednek és nekik is becsületére és hasznára válna, létesíteni és fentartani képesek nem lennének. Még attól is lehet tartani, hogy ha fizetést és némi élelmi szereket nem

[1]) Cs. és kir. házi, udvari és állami levéltár Bécsben.

kapnának, a kapitányok kénytelenek lesznek zsoldosaikat kenyér és szállítmányok hiányában elbocsájtani. Hogy Felségednek milyen csúfsága, hátránya és kára származna ebből, azt Felséged maga legjobban megítélheti.

Legkegyelmesebb Uram! Ilyen rendetlenségek és kedvezőtlen állapotok kezdődtek meg; tudniillik a mint ide a táborba jöttem, a zsoldosok a székesegyházba és a klastromba betörtek és Miasszonyunk templomát fenekestűl kirabolták. Nemcsak élelmi szereket és készleteket, hanem még a papi öltönyöket, oltárterítőket, kelyheket is elrabolták, de sőt az oltári szentségtartót is feltörték és kifosztották. És amint értesűlve vagyok, a szentséget és a szentelt olajat is kiöntötték, a mi ránk keresztény emberekre nézve súlyos és sajnálatra méltó dolog.

Hogy ilyesminek a jövőben eleje vétessék, a legnagyobb alázatossággal kérem Felségedet, küldene sürgősen, éjjel-nappal, egy nagyobb összeg pénzt,[1]) hogy a gyalogosokat, a lövészeket, a fegyverhordozókat, a kocsisokat és a többieket az ide mellékelt jegyzék szerint kifizethessem s azután a hasonló vagy más kihágásokat szigorúan megbüntethessem.

Ha azonban királyi Felséged nem rendelkeznék evvel az összeggel, sem nem teremthetné azt elő, úgy kérem Felségedet meghatározni, mihez tartsam magamat a jövőben? hová menjek a lövegek és egyéb dolgokkal? mert úgy, amint most állunk, úgy Felségednek, mint nekem a hosszú út nehéz lenne, hosszasabban itt időzni pedig lehetetlenség; ezt akartam királyi Felségednek legjobb akarattal tudomására hozni.

Legkegyelmesebb Úr! Miután a kapitányok maguk közt sem egyeznek és sem komolyan segíteni, sem intézkedni nem akarnak, hogy ez a viselkedésük megbüntettessék és jó rend tartassék, a mit én egészen egyedül létre hozni képtelen vagyok, kérem Felségedet, hogy a fizetésen kívül minden kapitánynak egy komoly levél is küldessék, hogy meggondolják magukat és igyekezzenek legjobb erejükből segíteni és azon lenni, hogy jobb rend tartassék és hogy hasonló kereszténytelen rablás és megszentségtelenítés a jövőben megakadályoztassék és meg legyen büntetve, mint azt Felséged már tudni fogja hogyan.[2])

Legkegyelmesebb Úr! Miután a zsoldosok ilyen módon vétkeztek a templom ellen és ennyit raboltak, alapos az aggodalom, hogy a lakosság mit sem fog nekünk szállítani; a mint hogy meg is történt és így

[1]) Bei Tag und Nacht eine tapfere Summe Gelder zusenden.

[2]) Igen megszégyenítő dolog ez, egy olyan jelentékeny hadvezérre nézve mint Salm volt; nem is lehet másnak, mint teljes erélytelenségnek tulajdonítani, melyet ez esetben tanusított.

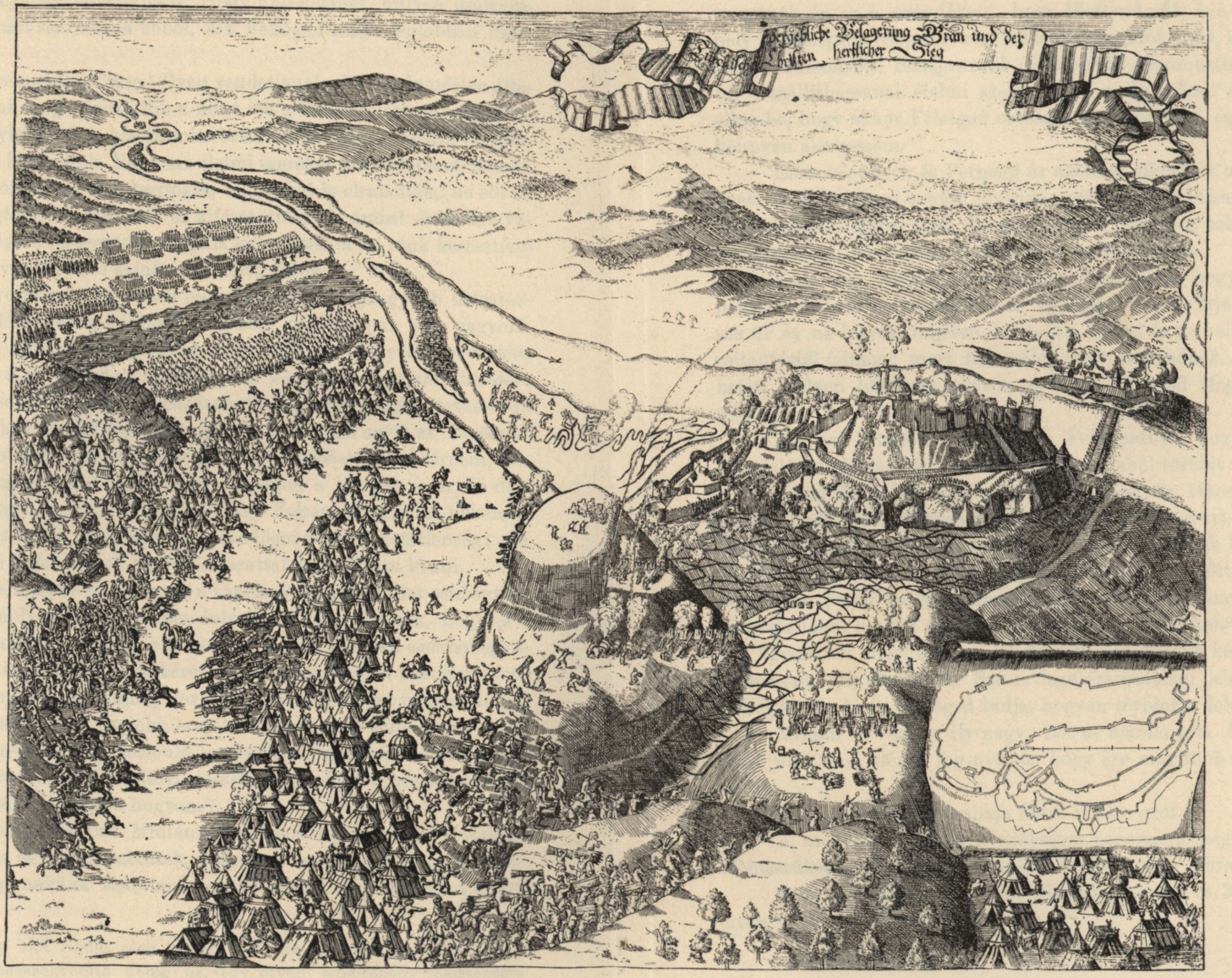

ESZTERGOM UTOLSÓ OSTROMA A TÖRÖKÖK RÉSZÉRŐL ÉS A TÁTHI CSATA.

1685 augusztus 16-án.

ezen és más körülmények folytán ebben a táborban tovább maradni nem szeretnék és az a szándékom, hogy Wettendorf[1]) felé, mely Szombathely és Scheprun (Sopron) közt fekszik, nyomulok előre, hogy Gurmundtról (Körmendről), Scheprunról (Sopronból), Szombathelyről és Zygotról[2]) szállíthassanak élelmi szereket, ha pedig valami nagy veszedelem állna be, hogy akkor Felséged országát a lövegekkel együtt 2 nap alatt könnyen elérhessem.

Ehez képest én és Pernegg úr azonnal elküldjük a leveleket a megyéknek és Felséged ezután jövendő parancsát is mindenben legnagyobb szorgalommal igyekezünk követni és a mi ebben a tekintetben velünk történnék, azt Felségednek azonnal jelenteni fogjuk.

Épen úgy szükség van mindenképen arra, hogy Felséged némi pénzt rendeljen kémszemlékre és egyebekre, hogy őrjáratokat küldhessek ki és ne legyek teljesen biztosítás nélkül és ne kelljen minden nap rajtaütéstől félnem; mert ha esetleg kárt szenvednék, Felséged fölfoghatja, milyen hátrányt okozna ez által Felséged Magyarország koronájának.

Még azt is tudomására hozom Felségednek, hogy a zsoldosok a kivonulásnál égettek is, a mi a következő okból történt:

Közel Rekus[3]) falvához, hol egyik éjszaka táboroztunk, van két helység; oda futott néhány tizedes zsoldosaikkal együtt, hogy ott beszállásoltassanak. De a ráczok és parasztok erre az erdőkből kirohantak, megtámadták a zsoldosokat, közülök mintegy 40-et lelőttek és agyonütöttek, aztán pedig ismét visszavonultak. Ezt nem akarták a zsoldosok bosszúlatlanúl hagyni és mikor én ott rátaláltam a halottakra, a zsoldosok követelték, hogy ezt megbüntessem; én tehát a két helységet a hol ez történt, fölgyújtattam. Ezt is legalázatosabban jelenteni kívántam Felségednek, hogy Felséged tudja, hogyan történt a dolog.

Miután a veszély ily nagy, Zot úr ajánlkozott, hogy a pénzhez, mely nála van, hozzá fog nyúlni, hogy így még több bajnak eleje vétessék.

Felséged legalázatosabbja Salm Miklós gróf.

A mellékelt jegyzék a szükséges pénzmennyiséget mutatja ki és «Pénzszükséglet a Magyarországban lévő seregre» föliratot viseli.

Salm Miklós grófnak mint főparancsnoknak és 3525 gyalog zsoldosra:

[1]) Talán Wepersdorf?

[2]) Ez Sziget lenne? Nagyon messze esik; de van egy Sziget nevű hely Vasmegyében is Felső-Eőr mellett, talán ezt érti.

[3]) Talán Rákos=Kroisbach?

Zsold 14 napra, mindegyiknek egy rajnai forint = 49,350 frt.

És pedig:

Perneggnek 58 felszerelt lóra, 2 kocsira, 4 trabantra, valamint 145 lovasra és a szolgákra, a kik itt vannak;

A stájeroknak 46 lora, 4 kocsira;

10 ráczra, a kiket Egger Pettau-ból küldött és a kiket meg kellene tartani.

Épen úgy 35 lóra, melyeknek ma vagy holnap kell ide érkezniök.

A commissáriusoknak: Ems Jakobnak, Hollenburger, Stamp, Knarot, Alpershofen 17 lóra;

9 puskaművesre, 8 ácsra és 100 parasztra, ásókkal és kapákkal.

Tűzmesterekre, 15 kocsira puskák, golyók, puskapor és egyebekkel; végre kémszemlékre és egyéb esetleges kiadásokra. *G. G.*

II. Rákóczi György levele Lengyelországból visszatérése után 4 nappal Kemény Jánoshoz, ki tatár rabságban ott maradott. 1657 aug. 7.[1]) Adjon Isten egészséget Kegyelmednek. Mi Kltek felől semmit nem hallunk, busulásunkat ki nem írhatjuk, istenért kérjük Kldet, tudósítson. A német hadat Vesselényi leindította, halászni akartak in turbido. Sok praktikák voltak; Zrini, Bottyáni, Nádasdi, Forgács Urk, többek megmutatták, hogy igaz jó akaróink, nem consentiáltak ellenünk való jövetelnek. Vesseléni assecuratiot kíván asszonyunktól, ki nem indulunk lengyel országból ellenek. A budai vezér ajánlja magát, segítséget igér, kik Erdélyt háborgatni akarnák. Törekvének s kivánnat volt annuentiát reánk jövetelre; azok Onodot, Fileket, Putnokot, Győrt, Kapit kivánták.

Nekünk, ha a társzekeren nem maradt, vagy Béldi uram el nem hozatta, két pecsétünk oda vagyon, kocsaktoll, egyéb, felkellene Klmednek kerestetni, kit Béldi Uramnak is adjon értésére.

Asszonyunkhoz Ő Nsgához megyünk Csötörtökre, megjüvünk Szombatra vagy Vasárnapra, mentest beindulunk. Ide ki feles szép fizetett had vagyon. Adja isten sat.

R. György m. p. Ecsed, 7. aug. 1657.

Fai (?) Gábor kézbe akadt, most láttatunk törvényt reá, persequaltatni fogjuk; levelünk hol találják Kgdet, tudosítson; mi gyenge egészséggel birunk, éjjel is phantásia háborgat, nem ehetünk; felesen járnak ide, nyugodalmunk sem lehet.

Külczím: Spectabili ac Magnifico Joanni Kemény, de Gyerő Mo-

[1]) Julius 26. indúlt haza Lengyelországból, Ecsedre érkezett aug. 4-én.

nostor, Comiti Comitatus Albensis, Transilvaniæ, Arcis et præsidii Fogarasiensis, ut et aulicæ militiæ nostræ equestr. ordinis Capitaneo Supremo, exercituum Campestr. Generali, consiliario nostro intimo, et decimorum in Transilvania arendatori supremo, et Fideli nobis syncere dilecto.

Eredetije a gr. Teleki-nemzetség közös levéltárában M.-Vásárhellyt; Missilisek 321b sz. a

Sikerült lesállás Mastricht mellett. A Fleurus melletti csata után a szövetséges hadak szétváltak és az osztrák-magyar csapatok vezetését a leköszönt Coburg helyett Clairfait vette át és a Maas vonalán foglalt állást.

E fölállítás kordon jelleggel birt, melynek részeit egyes csoportok alkották. Egy ily csoport Kray altábornagy parancsnoksága alatt Mastricht környékén állott s magát előőrsökkel biztosította.

Julius végén Kray csoportja, mely 8 zászlóaljat és 8 lovas századot számlált, a francziák által naponta megtámadtatván, folyton nyugtalaníttatott. Hogy e kellemetlenségeknek véget vessen, Kray az ellenség megtámadását határozta el. E czélra a főseregtől 10 lovas századot és 2 zászlóalj erősbítést kapott. Augusztus 5-én Kray egész lovasságából három oszlopot alakított; a két oldal-oszlop az erdős terepen lesállást vett, míg a középső, számra leggyöngébb oszlop Herdern falun át támadólag előnyomult. A franczia lovasságnak nyilván szándéka volt a harczot fölvenni, s a közép oszlop már fél uton találkozott vele; az előharczvonal összecsapott s a harcz már megindult, midőn lovasságunk az előleges megállapodáshoz képest, hátrálni kezdett, még pedig oly módon, hogy az inkább menekléshez hasonlított. A francziák az üldözést megkezdték s a harczászati rend felbomlásával nyomultak a visszavetett osztrák-magyar lovasság után. Ekkor törtek a mellékoszlopok elő és a heves üldözésben levő franczia lovasságot mindkét oldalában megtámadták, míg ugyanakkor a hátráló csapat is visszafordult. Rettentő küzdelem fejlődött most ki, mely azonban nem sokáig tartott. Több mint 200 franczia lovas holtteste feküdt a csatatéren, még több volt a sebesültek száma, míg 136 lovas és 200 ló hadi fogságba került. A franczia lovasság megmaradt része minden irányban szétfutott. A győzelem teljes volt.

Az erdélyi magyar nemesi fölkelés 1809-ben. A magyar nemesi fölkelés, mint Magyarországon, Erdélyben is fegyverre hívatott a Napoleoni háborúk veszélyei közt, még pedig több izben.

1809-ben a fölkelés már tavaszszal hívatott föl, a mikor is mintegy 4000 gyalogos és 1500 lovas került egybe. Az év folyamán a fölkelőkből három gyalog és lovas ezred alakíttatott, melynek szervezését és beosztását az alábbi táblázat tünteti elő.

A három ezred 1810 márczius havában oszlattatott föl, a nélkül azonban, hogy Erdélyből kivonúlt és az ellenség előtt fölhasználtatott volna.

Az erdélyi magyar nemesi fölkelés beosztása 1809-ben.

Gyalogság.

Az ezred			A zászlóalj					Az ezred létszáma
száma	székhelye	parancsnoka	száma	parancsnoka	jutaléka megyék szerint		létszáma	
1	Besztercze	Récsey alezredes	1	Bánffy Farkas báró, őrnagy	Kolos Doboka Kraszna	200 680 180	1060	
			2	Cserey Sámuel őrnagy	Belső-Szolnok	1000	1000	
			3	Cserey Farkas őrnagy	Közép-Szolnok Kővár	600 600	1200	3260
2	Nagy-Enyed	Eperjessy Mihály alezredes	1	Bethlen Sándor gróf, őrnagy	A.-Fehér Torda Hunyad Zaránd	120 277 260 150	807	
			2	Székely József őrnagy	Udvarhely	1000	1000	
			3	Kálnoky Ádám gróf, őrnagy	Udvarhely Aranyos F.-Fehér Küküllő Fogaras Háromszék	615 50 25 60 70 22	842	2649
3	Resztercze Talmács	Domokos Antal báró, ezredes	1	Rédei Ferencz gróf, őrnagy	Dél-Maros	1200	1200	
			2	Hüttern őrnagy	Szászok	1000	1000	
			3	Hahnenheim őrnagy	Szászok	1000	1000	3200
					Összesen	---	---	9109

Lovasság.

1	Besztercze	Wesselényi báró, ezredes	1	Jósika báró	.	.	.	
			2	Bornemisza báró	.	.	.	
			3	Ballogh Ádám	.	.	.	957
2	Nagy-Enyed	Bánffy György báró, ezredes	1	Haller László grf	.	.	.	
			2	Toldalagi gróf	.	.	.	
			3	Rédey Mihály grf	.	.	.	960
3	Besztercze Talmács	Szentkereszti báró, ezredes	1	Bethlen Pál gróf	.	.	.	
			2	Lázár Lajos gróf	.	.	.	
			3	Horváth Dániel	.	.	.	1030
					Összesen	---	---	2947

HADTÖRTÉNETI IRODALOM.

ISMERTETÉSEK.

Néhány lap Esztergom város és megye multjából. Három évtized Esztergom megye és város multjából. Írta *Villányi Szaniszló* szent-benedekrendi házfőnök és főgymnasiumi igazgató. Esztergom 1891/92. Az első 152 l. ára 2 frt, a második 315 l. ára 2 frt 50 kr. Mindkettő tervrajzokkal Esztergom vár és városról.

A jelen sorokkal tulajdonkép tartozást rovunk le Villányi Szaniszló irányában, mert a fennt megnevezett két könyv közül csak az utóbbi jelent meg most, az előbbi már a mult évben; nem levén módunkban vele előbb foglalkozni, az új könyvvel együtt ismertetjük a régiebbet is.

Villányi Szaniszló neve már ismeretes azon munkákról, melyeket Győr felől írt, midőn még Győrben tanároskodott; azon kevesek közé tartozik, kik áthelyezés esetén működésük új színhelyével nem csak külsőleg, de belsőleg is megismerkedni óhajtanak s az új székhely történelmét, földrajzi, topografiai stb. viszonyait beható tanúlmányozás tárgyává teszik. E hajlamnak köszönte keletkezését a Győrre vonatkozó korábbi két mű s ebből ered a most bemutatandó két füzet is.

Mindkét munka tulajdonkép adalék Esztergom város és megye monografiájához; az elsőben a város, a másodikban a megye állván előtérben.

A «*Néhány lap Esztergom város és megye multjából*» című munka reánk a magyar hadtörténelem barátaira nézve föltétlenül érdekesebb és értékesebb, a mennyiben annak első része «Esztergom és vidékének erődítései; a várhegy, víziváros és Esztergom sz. kir. város helyrajzi viszonyai» czím alatt kiváltképen hadtörténelmi anyaggal foglalkozik.

Ez első résznek alapját egy *Krey András* hadmérnöki tiszt által 1756-ban készített s pontos, a méreteket is föltüntető, átmetszeti rajzokkal kiegészített alaprajz képezi, melyhez még két kisebb rajz: Elsánczolt táborhelyek és hídfők Esztergom körül (XVI. és XVII. század) és Esztergom kir. város 1767-ben, csatlakozik.

Rövid történelmi visszapillantás után Villányi áttér a katonai térkép magyarázatára, s fölhasználva *Máthés János:* Veteris arcis Strigoniensis etc. descriptio 1827-ből származó s most már majd teljesen isme-

retlen, de minden tekintetben kitünő művét, valamint egyéb értékes forrásműveket, ezekből a középkori Esztergomnak részleteiben is hű és oly tökéletes képét adja, hogy szinte bámulatunkat költi fel. Hogy e közben a basilika építészetével és történetével is tüzetesen foglalkozik, magától értetődik.

A harmadik fejezet a *Víziváross*al vagy máskép Érseki vagy Belvárossal, a negyedik *Esztergom sz. kir. várossal* foglalkozik. Ezt követi az *Esztergom vidéki erődítések* leírása, sorra vevén előbb az Esztergom körüli, majd a párkányi, bényi és kéméndi, szölgyéni, karvai és nyergesújfalui erődítéseket; míg végül a 6. fejezetben fölsorolja s leírja az Esztergom körletében régente létezettt *Duna-hídakat.*

Az egész kitünő alap s becses tájékoztató mindazokra, kik Esztergom hadtörténelmét kutatják vagy tanulmányozzák.

Nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy az e részhez tartozó két színes térkép-lap remek kivitelü s a másolásban közreműködő *Schedl Adolf* főgymnasiumi tanárnak, *Szalóky János* prim. mérnöknek és *Benes Gyula* VI. oszt. tanulónak becsületére válik.

A második sokkal terjedelmesebb rész «Adalékok Esztergom város és megye mivelődési és népességi viszonyainak történetéhez a XVIII-ik században» czímet visel s nem kevésbbé érdekes, vázolván az átalakulást, melyen Esztergom város és megye a török uralom megszünése után keresztül ment.

E rész anyagát az egyház-látogatási jegyzőkönyvekből meríti, melyek adatait az 1890-ik évi egyházi schematismus számaival összehasonlítván, fölötte tanúlságos eredményre jut.

Függelékül az iparczikkek és munkabér árszabályait ismerteti 1724 és 1735-ből.

Villányi újabb könyve, a «*Három évtized Esztergom megye és város multjából*» az 1684-től 1714-ig terjedő időszakot öleli föl, s első fejezetében Esztergom megye és város közállapotát, a másodikban Esztergom helyzetét és szereplését II. Rákóczi Ferencz fölkelése idejében vázolja, míg a harmadik adalékokat tartalmaz a lakossági és árviszonyokra nézve és a czéhek történetéhez, közölvén számos czéh és legényegyesület szabályait.

Hadtörténelmi szempontból figyelemre méltó mindjárt a bekezdésben *Esztergom utolsó török ostromának* és az evvel kapcsolatos *táthi csatának* leírása. Esztergomot ugyanis Lothringeni Károly 1685 jul. 4-én elhagyta, hogy Érsekújvárt fogja ostrom alá; Ibrahim nagyvezír erre körülzárta Esztergomot, remélvén, hogy a keresztény sereg ennek folytán Érsekújvár ostromával felhagy. De Lothringeni Károly Érsekújvár ostro-

mának folytatását Caprarára bízván, a sereg nagyobb részével Esztergom alá vonúlt; aug. 16-án ment végbe a döntő csata a táthi mocsarak közelében, mely a törökök teljes vereségével végződvén, Esztergom a veszélytől megszabadúlt.

A második fejezetben érdekes adalékokat találunk *Esztergom hadi viszonyaira* a Rákóczi fölkelés alatt, kiváltképen Vak Bottyánra vonatkozólag, mit azután Esztergomnak Rákóczi hadserege által történt ostromának, birtokbavételének s ismét való elvesztésének tüzetes és vonzó módon adott leírása követ.

E műhöz szintén két katonai rajz van csatolva: Esztergom utolsó ostroma a törökök részéről és a táthi csata, továbbá Esztergom erődítéseinek és utolsó kettős ostromának távlati rajza.

A műből közöljük e füzetben a táthi csata leírását és a vonatkozó rajzot.

A Cilley grófok és Cilli városa. — A Lagunák városa. Írta *Alleker Lajos* kegyesrendi tanár. Mindkettő a szerző kiadása; nyomatott Nyitrán; az első 74, a második 97 lap; ára ?

Érdemes két füzet ez, melyeket a szerző utazásai emlékére a helyszínén gyűjtött adatok és a nyomtatott kútfők egybeállítása útján nyert.

Az első Cilli város és a Cilley grófi család történetét adja, igen vonzó modorban, kimerítően foglalkozván Cilley Borbálával, Zsigmond nejével és a történetünkben oly nagy és szomorú szerepet játszott Cilley Ulrikkal; a füzet másik része Cilli város és környékének touristikai leírását tartalmazza, adva a régiségeket, a környékbeli nevezetességeket stb.

Hasonló jellegű a második füzet is, mely, szintén két részre osztva, az elsőben Velencze rövid történetét, kiterjeszkedvén a magyar vonatkozásokra is, tartalmazza, míg a másik rész egy igen hasznos uti kalauz, mely melegen ajánlható mindazoknak, kik Velenczébe, a Lagunák városába készülnek.

(A már kiszedett «*Irodalmi Szemle*» és «*Hadtörténelmi Repertorium*» helyszűke miatt kiszorúlt; a jövő füzetben pótoljuk.) *Szerk.*

MAGYAR HADI SZABÁLYZATOK GYŰJTEMÉNYE.

II. Rákóczi Ferencz hadi rendelete a káromkodók ellen.

Nyitra, 1705 aug. 29.

Nos Princeps Franciscus Rákóczy de Felső-Vadász, comes de Sáros, dux Munkátsiensis et Makoviczensis, arcium, dominiorumque Sáros-Patak, Tokaj, Regécz, Ecsed, Somlyó, Lednicze, Szerents et Ónod hæreditarius Dominus, etc. Notum facimus per præsentes universis, cuiuscunque status et ordinis, Hungaram incolentibus patriam, signanter vero campi Mareschallis, Brigaderiis, Supremis item et Vice-Colonellis, Vigiliarum Præfectis, Ductoribus, Auditoribus, cunctisque aliis cuiuscunque honoris, præeminentiæ, sortis, ac ordinis officialibus nostris bellicis, generaliter vero toti et universæ militiæ nostræ in communi.

Tametsi cumprimis Divina ita disponente clementia, super redintegranda oppressæ sub jugo, prætextuosoque Domus Austriacæ dominatu almæ hujus patriæ avita libertate labefactorumque ejusdem privilegiorum recuperatione solliciti, initiales factorum animi conatus prosequi, et continuare cepissemus, cunctas Hungaræ nationis rerum circumstantias penitius considerantes, ac e prava consvetudine imbutam incretamque antelatæ nationis execrandam indolem, compluria inter tollenda obstacula hoc quoque creberrimos pios, ac salutares conatus meditationesque nostras retardasse, ac impedivisse adversum est, eo, quod nonmodo plebei regnicolarum, verum magnatum quoque dicti regni, pariter ac nobilium complures a zelo, viaque pietatis deflectendo, enormes, ac ipsis astris horribiles calumnias et blasphemias, licentiosis plenis faucibus vomere, spargereve haud formidantes, opitulante hactenus justæ causæ legitimis ipsorum armis miserentis Dei gratia seclusa, ipsis Divinam nemesim provocantibus, salutaris, optatoque fine terminandus conatuum progressus minime foret sperandus. Verum tamen e converso pensitantes, quod si fractis tantarum calamitatum onere ipsorum cervicibus, pri-

mæve libertatis reducendæ clementiam Divinam experiri valuerint, tandem tot calumniaris generibus obfœdatam linguam suam pia conversione refrœnaturos, ac hujusmodi sceleratam consvetudinem abhorrescentes, eam detestaturos quoque plena fiducia sperabamus.

Et quamvis ab exordio susceptæ hujus pro patria belligerationis, inprimis etiam nonmodo patentibus publicatisque rigorosissimis superinde edictis nostris mediantibus, verum insuper aliorum pro exemplo statutarum pœnarum executioni quoque mancipatione, vindictam Divinam provocantis calumniatis linguæ execrabile crimen severe inhibuerimus; nihilominus gravi cordis mœrore in hodiernum experimur, nedum anterecensitis suavibus cohortationibus, inhibitionibusque nostris efficacitas subsecuta fuisset: ast eo magis cunctos inter militiæ nostræ ordines innumere Divinam Maiestatem irritantes, probis, scandalosæ, ac aerem quoque adinstar pestilentiæ contagione quasi corrumpentes invaluere blasphemiæ, ut ii jam majori venerentur existimatione, qui horrendas illas hungarici idiomatis *Atta Teremtette* calumnias exquisitissimis belluonum dicteriis quodammodo exornare, ut his ad laudandam Divinam Maiestatem creatam suam linguam atterere possint, ac pro gloriosa militia sibi ducunt, prouti etiam pro ludibrio coram aliis christianitatis nationibus facti sumus propter similem contra Divinam Maiestatem vergentem excessivam consvetudinem, imo insuper armorum nostrorum felices successus Dei benignitate nobis hactenus concessos similibus excessibus a nobis avertimus et propter hoc nationalis peccati exercitium super dulcissimam patriam nostram omnis generis flagella cum lacrimis experiri possumus. Ea propter supranominatis cujuscunque dignitatis Status et Regni incolas adhortamur et admonemus, ob suam statum felicitandam et propter Divinam Maiestatem obsecramus, quod a simili fœdo ac Hungariæ hucusque varias calamitates inter alia communia peccata vel maxime causante et in consvetudine transeunte blasphemia se abstineant. Inclitis vero comitatibus intimamus, bellicis ac aliis officialibus nostris serio mandamus, quod quiscunque post publicationem præsentium hungarico idiomate *Atta Teremtette* et his similibus convinciis blasphemare præsumpserit, sine omni respectu et gratia tali modo puniatur, quod nimirum inferioris ac plebei status homo propter prima vice dictam blasphemiam (licet pro priori quoque actu majorem pœnam peccatum mereretur, nihilominus in consvetudinem transiens cito exterminari non potest) decem, pro secundo actu viginti, et consequenter pro decimo actu centum baculis pulsentur; et si simili pœna refrænari non possit, processus judiciarius contra talem instituendus erit, in ea statu militari existens sine omni gratia displodatur, civitatensis vero et pagen-

sis lapidetur, non absimiliter in comitatu residens dominorum et nobilium status rigore illius comitatus statuti et legis patriæ signanter articuli 42 anni 1563 puniatur. Insuper bellicus officialis propter primum blasphemiæ factum a suis superioribus sine omni personarum respectu in arestum ponatur, in quo aresto in pane et aqua constituatur, secundum numerum peccati multiplicetur usque ad quintum (cum ipsis optime constaret pietatis modus, se facilius corrigere possunt) hæc pœna peccati; si vero ulterius quoque cum postpositione Divinæ legis ac nostri mandati illam impietatem secutus fuerit, ab omni officio ac dignitate privetur; etsi nec imposterum præcaveret hanc malitiam, non secus in jus conveniatur, sine omni gratia moriatur, ut per similem animadversionem hoc horribile malum e natione hungarica extirpetur et modernæ assumptæ causæ duce Deo vero justorum nostrorum armorum progressum expectaturi, experiri valeamus, et experiamur. Datum *Nitriae*, 29 Augusti, Anno 1705.

F. Rákóczy.

(L. S.) *Paulus Ráday.*

(Eredeti fogalmazvány javításokkal. A közlő egyik rokona birtokában.)

(Fordítás.)

Mi felsővadászi Rákóczi F. Fejedelem, Sáros grófja, Munkácsi és Makoviczai herczeg, Sáros-Patak, Tokaj, Regécz, Ecsed, Somlyó, Lednicze, Szerencs várának és uradalmának örökös Ura stb. Közhírré tesszük jelen levelünk által az összeseknek, bármiféle rangú- és rendűeknek, a Magyar haza lakóinak, jelesen a tábornokoknak, dandárparancsnokoknak, ezredeseknek és alezredeseknek, az őrségek parancsnokainak, a vezénylő tiszteknek, auditoroknak, szóval az összeseknek és bármiféle rangú, sorsú, rendű hadi tiszteinknek — szóval általában az összes Katonaságunknak, közzétesszük, *hogy:*

Ámbár mindenek felett az isteni végzet és kegyelem folytán, az Ausztriai háznak nyomasztó igája és zsarnok uralma miatt kellett lelkünk vágyának engedve megkezdeni és folytatni ezen vállalatunkat, édes hazánk ősi szabadsága és veszendőbe ment kiváltságainak visszaszerzése érdekében: mindazonáltal a legbensőségesebben megfontoltuk a magyar nemzet ügyének állapotát is, s e nagyrabecsült nemzetnek csupán rossz szokásból támadott, utálatos, tisztátalan és elátkozni való betegségét, annyi egyéb elhárítandó bajok között, a mi kegyes és üdvös törekvéseinket, czélzatainkat leginkább hátráltatja és akadályozza; az t. i., hogy nem csupán

a köznép, hanem a főrendek és nemesek közűl is sokan eltávoztak a jámborság és a kegyesség útjáról, s zabolátlan ajakkal égre kiáltó borzasztó káromkodásokat és átkozódásokat visznek véghez, meg nem borzadva, kedvezvén eddigelé a szerencse is jogos ügyünknek és az ő törvényes fegyvereiknek, az isteni kegyelem segélyével, de az isteni végzetet ha kihívják, törekvéseink sikerűlésének üdvös és óhajtott előhaladását nem remélhetjük. Mindazáltal meggondolván, hogy ha majd annyi szerencsétlenség súlya alatt megtört nyakkal, az isten kegyelmét tapasztalhatják az ősi szabadság visszavívásában, teljes bizalommal reméltük, hogy végre is annyi káromkodás által megfertőztetett nyelvüket, a kegyesség útjára térve, megzaboláznák s az afféle bűnös szokástól visszariadnak s azt megutálják.

De habár e szabadságharcz kezdetétől fogva nemcsak rendeletek és szigorú parancsolatok által, hanem példaadás okáért kiszabott büntetésekkel is tilalmaztuk az isten bosszúját kihívó káromkodásaik átkozott bűnét; mégis szívünk mély fájdalmára ma is csak azt tapasztaljuk, hogy szelid intelmeinknek és tilalmazásunknak eredménye nem lett; sőt inkább, hogy összes vitézlő rendünk között, számtalanszor sértegetik az isteni fölséget megbotránkoztató káromlásaik által, mely mint a ragály úgy terjed, annyira, hogy már nagyobb tekintélynek örvend az, a ki minnél inkább ki tudja czifrázni tobzodó ajakkal a magyar nyelvnek «*atta teremtette*» káromkodásait, hogy ezek által koptassák isten dicséretére teremtett nyelvüket és katonai dicsőségnek tartják emez isten-káromló szokásukat, ami gúnytárgyává váltunk más keresztyén népek előtt s mi több, az efféle kihágások által eltávolítjuk magunktól az isten kegyelméből fegyvereinknek eddig engedélyezett szerencsés sikereket és ezen nemzeti bűn miatt könnyek között látjuk majd édes hazánkra zúdulni a különféle csapásokat.

Ezek miatt tehát a fönt nevezett bármiféle rangbeli tiszteket és a birodalom lakóit fölhívjuk és intjük saját jól felfogott érdekükért s az isteni felségre kérjük, hogy hasonló gyalázattól — a Magyarország különböző nyomorúságait, egyéb közös bűnök között a legfőként okozó s szokásukká vált káromkodásoktól — magukat tartsák vissza. A nemes vármegyéknek tudtára adjuk, hadi és egyéb tiszteinknek pedig szigorúan parancsoljuk, hogy bárki, a ki jelen rendeletünk kihirdetése után eme magyar beszédmóddal «Adta teremtette» avagy más ehhez hasonló káromkodással élni merészkedik, mindenféle tekintet avagy kegyelem nélkül a következő módon büntettessék: hogy tudniillik az alantasabb s a népbeli állású ember az első alkalommal mondott káromkodásért (bár e vétek az első esetben is nagyobb büntetést érdemelne, ámde mivel azt — szokásába begyökerezve — gyorsan kiirtani még sem lehet) *tíz*, a máso-

dik esetben *húsz* és következetesen a tizedik esetért *száz* botütéssel büntettessék, s hogyha ilyen büntetéssel sem zabolázható meg, az ilyen ellen bírói eljárás alkalmazandó, melynek értelmében a katonai állású minden kegyelem nélkül főbelövessék, a polgár vagy paraszt ember pedig kövezessék meg, nem különben a vármegyei szabályrendeletek szigora szerint büntettessék meg a vármegyékben székelő úri és nemesi rend is a hazai törvény jelesül az 1563-ik évi országgyűlés 42-ik articulusának értelmében. A hadi tiszt továbbá az első káromkodás alkalmával saját felebbvalóitól személyére való minden tekintet nélkül áristomba tétessék, a mely áristomban kenyéren és vízen tartassék, a második esetben a büntetés fokoztassék egész az ötödik esetig (mivel előttök inkább nyilvánvaló a kegyesség módja és magukat könnyebben megjavíthatják) s ha netalán e bűnben még tovább haladna az isteni törvény s a mi rendeletünk mellőzésével, minden tisztségétől és méltóságától fosztassék meg; és ha a jövőben sem óvakodnék e gonoszságtól, nemkülönben törvénybe idéztessék, s minden kegyelem nélkül haljon meg, hogy hasonló fenyitéssel irtassék ki a magyar nemzetből ez a borzasztó bűn s hogy mostani elkezdett vállalatunknak s jogos hadviselésünknek, isten vezérlete alatt, jó sikerét várhassuk, tapasztalhassuk és érjük el.

Kelt Nyitrán, 1705-ik év aug. 29-én.

Rákóczy F.

(P. H.) *Ráday Pál.*

Közli: VERESS ENDRE.